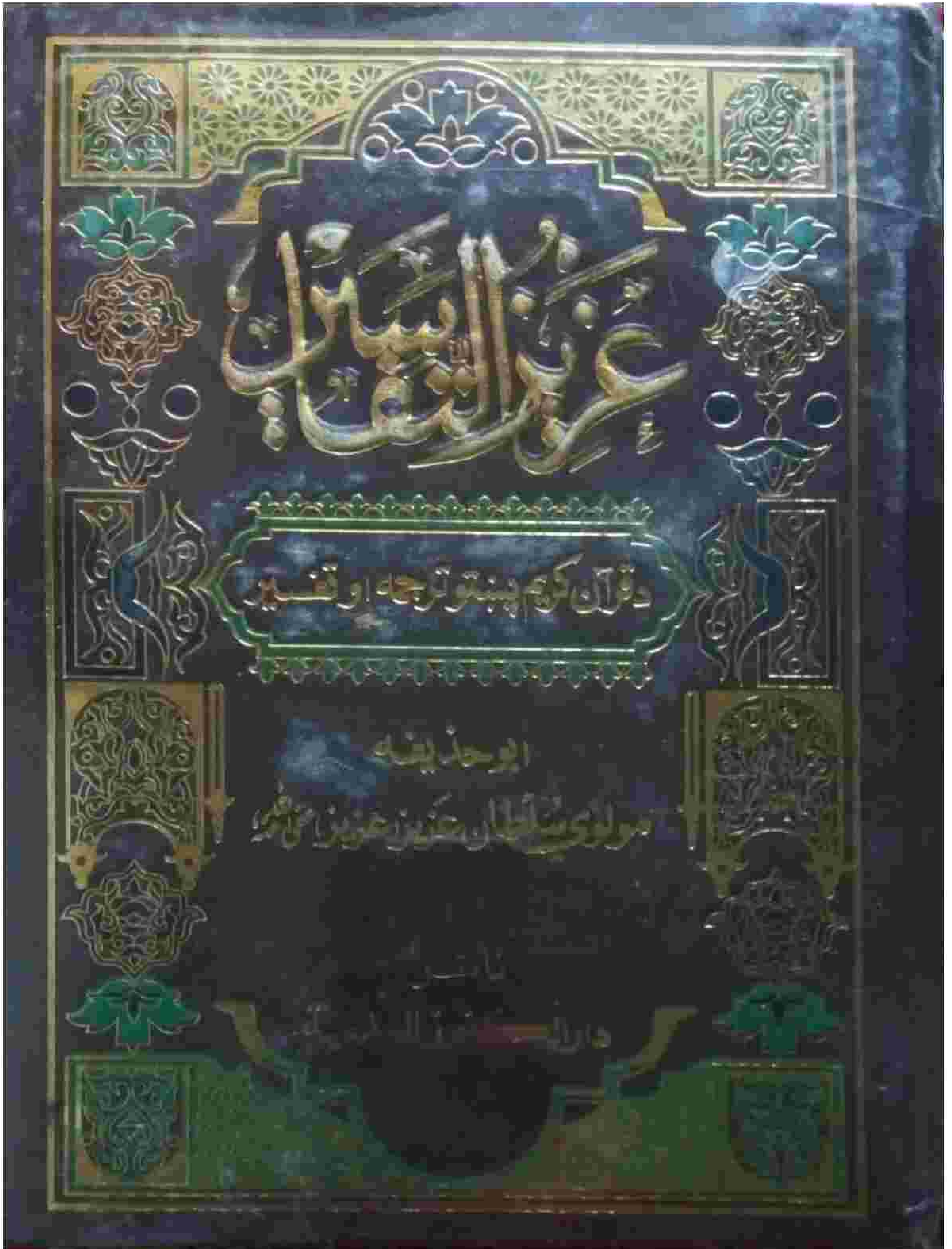

عزیز التفاسیر
د قرآن کریم پښتو ترجمه او تفسیر
ابو حذیفه
مولوی سلطان عزیز عزیز

﴿ وَإِنَّهُۥ لَكِتَٰبٌ عَزِيزٌ ﴿٤١﴾ ﴾ [حم السجدة]

او بېشکه دا ذکر (قرآن) هرومرو کلک (قوي) کتاب دی

عزیز التفاسیر

د قرآن کریم پښتو ترجمه او تفسیر

د "الفرقان" [۲۱] ایت څخه تر، "الشعراء، النمل، القصص، العنکبوت، الروم، لقمان، السجدة" پورې

نهم ټوک

مولوي سلطان عزیز (عزیز) أبو حذیفه عفی الله عنه

حسن خیل مومند، د نجم المدارس پخوانی استاذ

ناشر: دار الکوثر العلمیة

بسم الله الرحمن الرحیم

- د دې کتاب لیکنه د الله ﷻ په توفیق په دار الهجرة (پېښور - پاکستان) کې په ۱۴۱۱/۲/۳ هـ ق = ۱۳۶۹/۶/۲ هـ ش نېټه د جمعې د شپې په دوه بجو پیل، او په ۱۴۲۶/۴/۱۲ هـ ق = ۱۳۸۴/۱/۳۱ هـ ش نېټه پای ته ورسیده.

- په ۱۴۲۹/۱/۱ هـ ق= ۲۰./۱۳۸۶/۱۰ هـ ش نېټه یې بیا کتنه، تصحیح او ډیزاین ترسره شوه او د الله ﷻ په فضل چاپ ته چمتو شو.

- له شروع نه تر پایه ورباندې اوولس کاله، څلور میاشتې او اوولس ورځې تېرې شوې. البته په دې حساب کې هره میاشت د دېرشو ورځو په لحاظ نیولې شوې ده.

- کمپوز: مولوي تبیان الحق عزیز حقاني. تصحیح: قاضي اسامه عزیز. د (دکتور اظهار الحق عزیز. نبراس الحق عزیز او حذیفه عزیز) په همکارۍ. ډیزاین: نبراس الحق عزیز. د حذیفه عزیز په همکارۍ.

څلورم چاپ

۱۴۳۷ هـ ق / ۱۳۹۵ هـ ش

د اړیکو پتې:

۱) بریښنالیک azizultafasir@gmail.com

۲) گرځنده تلفون (۰۰۹۲۳۰۰۵۸۴۴۳۵۱)، (۰۰۹۲۳۱۶۵۲۷۹۳۰۳)

د لاسته راوړلو پتې:

۱) رشیدیه کتب خانه ، کابل، افغانستان.

گرځنده تلفون: (۰۷۷۱۹۶۱۰۲۸)، (۰۷۹۰۹۶۲۸۰۷)

۲) رشیدیه کتب خانه ، صدف پلازه، محله جنگي، د قصه خواني شاته، پېښور، پاکستان.

تلفون: (۰۹۱۲۵۶۵۵۳۸)

بسم الله الرحمن الرحیم

﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَآءَنَا لَوْلَآ أُنزِلَ عَلَيْنَا ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ أَوْ نَرَىٰ رَبَّنَا ۗ لَقَدِ
ٱسْتَكْبَرُوا۟ فِىٓ أَنفُسِهِمْ وَعَتَوْ عُتُوًّا كَبِيرًا ﴿٢١﴾ يَوْمَ يَرَوْنَ ٱلْمَلَٰٓئِكَةَ لَا بُشْرَىٰ يَوْمَئِذٍ
لِّلْمُجْرِمِينَ وَيَقُولُونَ حِجْرًا مَّحْجُورًا ﴿٢٢﴾ وَقَدِمْنَآ إِلَىٰ مَا عَمِلُوا۟ مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَٰهُ هَبَآءً
مَّنثُورًا ﴿٢٣﴾ أَصْحَٰبُ ٱلْجَنَّةِ يَوْمَئِذٍ خَيْرٌ مُّسْتَقَرًّا وَأَحْسَنُ مَقِيلًا ﴿٢٤﴾ ﴾

[۲۱] او هغه کسان وايي کوم چې زمونږ د ملاقات (د قيامت د قيام) څخه نه ډارېږي چې په مونږ باندې (د پيغمبر د تصديق دپاره) ولې پرښتې نه رالېږلی کېږي يا ولې (په همدې ارتباط) مونږ خپل رب ﷻ نه ګورو؟ (چې تصديق يې ترې واورو).

يقيناً دوی (دغه کسان) د خپلو خانونو په هکله لويي کوي او (هم په تکبر او ظلم کښې) د اندازې څخه تجاوز کوي ډېر لوی تجاوز.

[۲۲] په کومه ورځ (د مرګ يا د قيامت په ورځ) چې دغه کسان پرښتې وګوري په دغې ورځ کښې به مجرمانو (همدغو ظالمانو) ته هيڅ زيری (د خوشالۍ خبر) نه وی، (بلکې د غم او عذاب په نزول باندې به باوري شي) او (پرښتو ته) به ووايي چې (مونږ ستاسو څخه) مانع منعه کړی شوې (کلکه پرده) غواړو (چې تاسو ونه ګورو).

[۲۳] او مونږ به (د کفارو) هغو عملونو ته قصد وکړو کوم چې (په دنيا کښې يې) عملي کړي وه هرڅه عمل چې وي نو وبه يې ګرځوو شيندلی شوی ګرد (بالکل به يې ضائع کړو).

[۲۴] د جنت ملګري (جنتيان) به په دغې ورځ کښې (د دوزخيانو څخه) د قرار نيولو د ځای د حيثه ډېر غوره وي او (هم) به د استراحت د ځای د حيثه ډېر ښايسته وي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنيو ايتونو کښې د مشرکانو باطل اقوال حکايت شوي وه، په دې ايتونو کښې همدغه موضوع تعقيب شوې ده او د هغوی د څه نورو اقوالو ذکر نازل شوی دی او هم يې نتائجو ته څه اشاره شوې ده چې حاصل يې داسې راځي:

ای پيغمبره! د مشرکانو (کفارو) څه نور باطل اقوال او هم د دوی د باطلو اقوالو نتائج په خپل امت باندې داسې قرائت کړه چې:

۱ـ هغه کسان کوم چې د قيامت د ورځې د قيام څخه نه ډارېږي (يا ورته دروغ برېښي او يا يې په قصدي توګه دروغ ګڼي) وايي چې محمد ﷺ خپلې د نبوت په دعوې کښې رښتينی نه دی، ځکه چې:

الف: که نوموړی پکښې رښتينی وی نو په مونږ باندې به پرښتې رالېږلی شوې وی او مونږ ته به يې راپېژندلی وی چې دا د الله ﷻ پيغمبر دی تاسو يې په همدې صفت باندې وپېژنئ.

ب: او يا به مونږ خپل رب ﷻ ليدلی وی او د نوموړي تصديق به يې زمونږ په وړاندې کړی وی

چې دا زما پیغمبر دی او زما د پلوه تاسو ته دراستولی شوی دی تاسو یې اطاعت وکړئ او نبوت یې قبول کړئ.

نو کله چې دا یو کار هم ونه شو نو معلومه شوه چې نوموړي په خپله دعوه کښې دروغژن دی، او مونږ د دروغژن اطاعت نه شو کولی.

۲_ ای پیغمبره! د مشرکانو ذکر شوي اقوال د ډېر لوی تکبر څخه نمایندګي کوي دوی ته خپل ځانونه په خپل زړه کښې ډېر لوی برېښي او حتی خپل ځانونه د دې خبرې جوګه بولي چې یا د پرښتو د نزول افتخار حاصل کړي او یا د الله ﷻ په دیدار باندې مشرف شي، حال دا چې دوی د دغه یوه کار دپاره هم جوګه نه دي بلکې دوی په ظلم کښې ډېر لوی تجاوز کوي او تکبر یې د اندازې څخه وتلی دی، د دغه بې حده تکبر او ظلم نتائج به وګوري.

۳_ د پرښتو ملاقات خو په دنیا کښې څه ورکې کار نه دی چې هرڅوک یې لیاقت ولري او یا یې هرڅوک د ملاقات توان ولري.

هو! د قیامت په ورځ به مشرکان پرښتې وګوري او د ملاقات زور به یې ورته څرګند شي، خو په دغې ورځ کښې به هغوی ته هیڅ خوشالي نه وي بلکې په دغې ورځ کښې به همدغه مجرمان وایي چې زمونږ او د پرښتو ترمنځ دې کلک او قوي مانع تحقق ومومي، مونږ د پرښتو ملاقات نه غواړو، په مونږ کښې د دوی د لیدلو وسه نشته.

یا په بل عبارت: په دغې ورځ کښې به مشرکان د پرښتو ملاقات نه غواړي خو پرښتې به د دوی ملاقات غواړي چې د سر او پښو څخه به یې ونیسي او دوزخ ته به یې سر په څړې ورواچوي (نو تادي مه کوئ د پرښتو لیدل درروان دي).

۴_ په دغې ورځ کښې به مشرکان د خپلو ځانونو د نجات دپاره هیڅ وسیله مونده نه کړي، د دوی باطل معبودان به یې د عبادت څخه انکار وکړي او کوم نېک عملونه چې دوی په دنیا کښې کړي دي لکه مېلمه پالنه، صله رحمي او یا کوم عملونه چې دوی ته په دنیا کښې نېک برېښي هغه به ټول مونږ ضائع کړو او د ګرد په شان به یې خواره واره او شیت پیت کړو، حتی چې د ببرته راغونډولو اُمید به یې هم د چا سره پاتې نه شي.

۵_ خو بالمقابل په دغې ورځ کښې به مؤمنانو ته د دوی روغه عقیده او صالح عملونه ډېره ګټه ورسوي، او د جنت خاوندان به یې وګرځوي، نو دوی به په دغې ورځ کښې د خپل قرار ځای د حیثه ډېر بهتر وي او د خپل ارام ځای د حیثه به ډېر ښایسته وي چې جنتونو ته به په دائمي توګه داخل کړی شي او د هر ډول ستوماني څخه به ورته ارامي ورو بښله شي.

توضیحات

۱_ په ﴿وَقَالَ ٱلَّذِينَ لَا يَرۡجُونَ لِقَآءَنَا﴾ کښې د ﴿لَا يَرۡجُونَ﴾ کلمه د "رَجاء" (اُمید) څخه اشتقاقه شوې ده او مونږ د الله ﷻ په توفیق د [یونس:۷] ایت لاندې لیکلي دي چې د اُمید سره د

فوت کېدلو خوف لازم وي، نو ځکه نوموړې کلمه عبد الله بن عباس رضي الله عنهما په "لا يخافون" سره تفسیره کړې ده، یعنې دا خبرې هغه کسان کوي کوم چې زموږ د ملاقات (د قیامت د ورځې د قیام) څخه نه ډارېږي، که بالفرض دوی ترې څه ډار درلودی نو د غسې خبرې به يې نه وی کړې.

د پرښتو د راښکته کېدلو معناوې

۲_ د ﴿لَوْلَآ أُنزِلَ عَلَيْنَا ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ﴾ کلمات علماوو کرامو په لاندې دوه وو معناوو باندې تفسیر کړي دي[1]:

الف: مشرکانو د بهانو د نېولو دپاره غوښتل چې په هر يوه باندې د وحې پرښتې ورښکته شي او کتاب ورباندې ورنازل شي، همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿بَلْ يُرِيدُ كُلُّ ٱمْرِيٍٕ مِّنْهُمْ أَن يُؤْتَىٰ صُحُفًا مُّنَشَّرَةً﴾ [المدثر:۵۲] یعنې بلکې د دوی (کفارو) هر سړی دا اراده لري او غواړي چې خورې پانې (کتاب) ورکړی شي (او د نبوت مقام ته ورسېږي).

ب: هغوی غوښتل چې د شهادت دپارهورباندې پرښتې ورښکته شي چې دا (محمد ﷺ) په رښتيا پیغمبر دی، همدا خبره الله ﷻ د هغوی د خولو څخه حکایت کړې ده چې: ﴿أَوْ تَأْتِيَ بِٱللَّهِ وَٱلْمَلَٰٓئِكَةِ قَبِيلًا﴾ [الإسراء:۹۲] یعنې مشرکان وايي چې: تر هغه به په تا باندې ایمان رانه وړو ترڅو چې ته موږ ته الله ﷻ او پرښتې د مخامخ خبرو دپاره راولې او زموږ په وړاندې ستا د نبوت تصدیق وکړي.

تبصره

۳_ که څه هم ځينو علماوو کرامو دوهم تفسير ته د مقام په لحاظ ترجيح ورکړې ده[2] مګر ځرنګه چې دواړه معناوې سره يو تربله منافات نه لري او مشرکانو دواړه ډوله خبرې کولې نو د بدلیت په اعتبار سره د دواړو په اراده کولو کښې هم څه باک نشته.

عتو څه معنی؟

۴_ په ﴿وَعَتَوْ عُتُوًّا كَبِيرًا﴾ کښې د "عُتُوّ" کلمه د حد او اندازې څخه د تجاوز دپاره وضعه شوې ده[3]، خو په دې مقام کښې يې معنی داسې راځېږي چې: مشرکانو په خپل کفر او تکبر کښې د اندازې څخه ډېر لوی تجاوز کړی دی چې خپلو ځانونو ته د پرښتو په نزول او يا د الله ﷻ په دیدار باندې قول کوي، په اصطلاح د هغوی تکبر د چتې څخه وتلی دی.

مشرکان به پرښتې څه وخت وګوري؟

۵_ په ﴿يَوْمَ يَرَوْنَ ٱلْمَلَٰٓئِكَةَ﴾ کښې د پرښتو د رؤيت او ليدلو وخت مفسرينو کرامو[4] په دوه وو وختونو باندې تفسير کړي دي چې د دواړو اراده کول هم څه منافات نه لري هغه دا چې:

---

(۱) اسباب النزول للواحدي ص۱۴۳؛ تفسير ابي السعود ج۶ ص۲۱۱

(۲) روح المعاني ج۱۹ ص۳

(۳) القاموس المحيط ج۳ ص۱۵۲

(۴) تفسير القاسمي ج۱۲ ص۲۵۷

الف: مشرکان به پرښتې په هغه وخت کښې وګوري کله چې دوی ته د ارواګانو د قبض دپاره ورشي او په ډېر غضب سره ترې ارواګانې قبض کړي. په همدې مضمون باندې په [الأنعام:٩٣] ايت کښې صراحت شوی دی.

ب: هغوی به پرښتې د قيامت په ورځ وګوري، چې په دغه وخت کښې به د هيچا څخه پټې نه وي، نو مؤمنانو ته به بشارت او د خوشالۍ زيرې ورکوي او کفار به د الله ﷻ عذاب ته ورټېل وهي، العياذ بالله ﷻ من العذاب.

د حجر معنی

۶ـ په ﴿ وَيَقُولُونَ حِجْرًا مَّحْجُورًا ﴾ کښې لاندې ټکو ته توجه پکار ده[١]:

الف: د ﴿ حِجْرًا ﴾ کلمه د حرام معنی ورکوي چې همدغه معنی په ﴿ مَّحْجُورًا ﴾ سره تاکيده شوې ده، دا د يو پلوه او د بل پلوه په ﴿ وَيَقُولُون ﴾ کښې مستتر ضمير پرښتو ته راجع دی.

يعنې د قيامت په ورځ يا د ځنکدن په حال کښې به پرښتې مؤمنانو ته په جنتونو سره بشارت او زيرې ورکړي او کفارو ته به ووايي چې نن ورځ په تاسو باندې بشارت حرام ګرځېدلی دی ډېر کلک حرام، چې هيڅکله به ترې استفاده ونه شئ کړی.

ب: نوموړې کلمه د منعې په معنی سره ده چې په ﴿ مَّحْجُورًا ﴾ سره همدغه معنی تاکيده شوې ده، او په دې باندې علاوه په ﴿ وَيَقُولُون ﴾ کښې مستتر ضمير کفارو (مشرکانو) ته راجع دی. نو حاصل يې داسې راځېږي چې: نن ورځ خو مشرکان د پرښتو د ليدلو غوښتنه کوي خو داسې وخت ورروان دی چې دوی به پرښتو ته ووايي چې موږ ستاسو د ليدلو څخه د ډېر کلک مانع مطالبه کوو چې زموږ او ستاسو ترمنځ قوي مانع او پرده ودروله شي (ستاسو په ليدلو او کتلو کښې زموږ تعذيب نغښتی دی).

مشرکان به په دغه وخت کښې څکه په ذکرو شوو کلماتو باندې تلفظ وکړي چې دوی به په دنيا کښې د زيات خطر په وخت کښې په همدغو کلماتو سره پنا غوښتله، دوی به خيال وکړي چې دلته به هم ورباندې پنا راکړه شي او د عذابه به بچ کړی شو.

تبصره

٧ـ که څه هم ځينو علماوو کرامو لومړۍ معنی ته ترجيح ورکړې ده[٢] خو موږ ته د مقام په لحاظ سره دوهمه معنی ترجيح لري، اما د لومړۍ معنی اراده کول هم د بدليت په اعتبار سره نه ردوو.

هباء څه معنی؟

٨ـ په ﴿ فَجَعَلْنَهُ هَبَآءً مَّنثُورًا ﴾ کښې مفسرينو کرامو د ﴿ هَبَآء ﴾ کلمه په متعددو معناوو باندې

---

(١) زاد المسير ج۶ ص١٠؛ التفسير الكبير ج٢۴ ص٧١
(٢) تفسير الطبري ج١٩ ص٣؛ تفسير البغوي ج٣ ص٣۶۵

تفسیره کړې ده[۱]، مګر مونږ ته بهتره برېښي چې نوموړې کلمه به د غبار (ګرد) سره مرادفه وي[۲]، چې په ﴿ مَّنثُورًا ﴾ سره تاکیده شوې ده، یعني مونږ به د کفارو عملونو ته قصد وکړو او داسې به یې تیت پرک کړو لکه چې په تېز باد سره خاوره تیته او وشیندله شي.

د کفارو د اعمالو د ضائع ګرځولو څخه په دې مقام کښې د کنایې په توګه په ﴿ هَبَآءً مَّنثُورًا ﴾ سره تعبیر شوی دی او په [النور:۳۹] ایت کښې د "سَرَاب" سره تشبیه ورکړه شوې ده او بالآخره په [إبراهیم:۱۹] ایت کښې د ایرو د ډېرۍ غوندې ګڼلی شوي دي چې تېز باد ورباندې وچلېږي.

د مَقِیل معنی

۹ـ په ﴿ خَيْرٌ مُّسْتَقَرًّا وَأَحْسَنُ مَقِيلًا ﴾ کښې د "مَقِيل" کلمه یا میمي مصدر ده او یا اسم ظرف ده خو اصل باب یې: "قَالَ يَقِيلُ قَيْلُوْلَةً" دی. "قَيْلُوْلَةٌ" د غرمې د استراحت دپاره وضعه شوې ده برابره خبره ده چې خوب ورسره ملګری وي او که نه[۳]. په دې مقام کښې بدون د خوبه استراحت مطلب دی ځکه چې په جنتیانو باندې خوب نه ورعارضېږي، ځکه چې خوب د مرګ ورور دی.

د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روایت دی چې: «إِنَّ حِسَابَ الْخَلْقِ يَكْمُلُ فِيْ وَقْتِ ارْتِفَاعِ النَّهَارِ وَيَقِيْلُ أَهْلُ الْجَنَّةِ فِي الْجَنَّةِ وَأَهْلُ النَّهَارِ فِي النَّارِ»[۴] یعني یقینًا د ټولو خلکو حساب به د قیامت په ورځ د لمر د پورته کېدلو په وخت کښې پوره شي چې ورخ نیمایي ته ورسېږي نو د نیمې ورځې استراحت به جنتیان په جنت کښې وکړي او دوزخیان به یې په دوزخ کښې وکړي (په دوزخ کښې به واچول شي). یا په بل عبارت، د حساب د فیصله کېدلو وخت به داسې وي لکه چې په دنیا کښې لمر د اسمان نیمایي ته پورته شي که نو هلته خو به د لمر د ختلو او پرېوتلو نظام د منځه تللی وي.

په دې باندې علاوه دوزخیانو ته د مقیل یا استراحت نسبت محض د مشاکلة په توګه دی او بس.

یادونه

۱۰ـ کوم تحقیق چې د الله ﷻ په توفیق د [الفرقان:۱۵] ایت لاندې د ﴿ خَيْرٌ ﴾ په کلمه کښې تېر شوی دی همغه تحقیق دې په دې مقام کښې د "خَيْر، أَحْسَن" د کلمو په هکله په نظر کښې ونیول شي.

﴿ وَيَوْمَ تَشَقَّقُ ٱلسَّمَآءُ بِٱلْغَمَٰمِ وَنُزِّلَ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ تَنزِيلًا (۲۵) ٱلْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ ٱلْحَقُّ لِلرَّحْمَٰنِ ۚ وَكَانَ يَوْمًا عَلَى ٱلْكَٰفِرِينَ عَسِيرًا (۲۶) وَيَوْمَ يَعَضُّ ٱلظَّالِمُ عَلَىٰ يَدَيْهِ يَقُولُ يَٰلَيْتَنِى

(۱) اللباب في علوم الكتاب ج۱۲ ص۵۱۳
(۲) القاموس المحیط ج۴ ص۴۷۷
(۳) لسان العرب ج۱۱ ص۵۷۷؛ مفردات الراغب ص۴۳۵
(۴) المحرر الوجیز ج۱۲ ص۱۹

اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا ﴿٢٧﴾ يَا وَيْلَتَىٰ لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا ﴿٢٨﴾ لَّقَدْ أَضَلَّنِي

عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ إِذْ جَاءَنِي ۗ وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِلْإِنسَانِ خَذُولًا ﴿٢٩﴾ وَقَالَ الرَّسُولُ

يَا رَبِّ إِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هَٰذَا الْقُرْآنَ مَهْجُورًا ﴿٣٠﴾ وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا مِّنَ

الْمُجْرِمِينَ ۗ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ هَادِيًا وَنَصِيرًا ﴿٣١﴾ ﴾

[۲۵] او (ای پیغمبره!) هغه ورځ (یاده کړه) چې اسمان په (سپینې) وریځې سره وچوي (سپینې وریځې ترې راځرګندې شي) او (هم ترې) پرښتې رانښکته کړی شي رانښکته کول.

[۲۶] چې حقه (او رښتیانی) واکداري به (ظاهراً او باطناً) په دغې ورځ کښې د ډېر مهربان الله ﷻ ته (ثابته) وي، او دا ورځ به په کفارو باندې ډېره سخته ورځ وي.

[۲۷] او (ای پیغمبره! د مثال په توګه) ته هغه ورځ یاده کړه چې هر ظالم (کافر) به په خپلو لاسونو باندې (د حسرت او افسوس د کبله) چکونه لګوي، (او) وایي به چې: ای ارمان (او افسوس دی ما لره) چې ما د پیغمبر ﷺ لاره نیولې وی (او مخالفت مې ترې نه وی کړی).

[۲۸] ای زما افسوسه! (راشه چې همدا دې وخت دی) ای ارمان (او ای کاش!) چې ما فلانکی (شیطان) په دوستۍ سره نه وی نیولی.

[۲۹] یقیناً هغه خو زه د ذکر (قرآن کریم) څخه له هغه نه وروسته بې لارې کړم چې ماته (د پیغمبر په لاس) راغلی وه.

او (یقیناً) د انسان دپاره (د ارتیا په وخت کښې) شیطان یوازې پرېښودونکی دی (چې نصرت ورسره نه کوي او نه یې کولی شي).

[۳۰] (مشرکان هغه خبرې کوي) او پیغمبر وایي چې: ای زما ربه! یقیناً زما قوم دغه قرآن پرېښودل شوی نیولی دی (عقیدةً او عملاً یې ورباندې پرېښی دی).

[۳۱] او (الله ﷻ ورته تسلي ورکوي چې: ای پیغمبره!) همدغه ډول (ستا غوندې) مونږ هر یو پیغمبر ته د مجرمانو (کافرانو) څخه دښمنان ګرځولي وه (نو لکه څنګه چې هغوی حوصله کوله ته هم حوصله کوه)، او ستا رب ﷻ د هدایت کوونکي او نصرت کوونکي په حیث بس دی (چې کامل قدرت لري).

ارتباط او د مطلب خلاصه

وړاندېني ایتونه د مؤمنانو د حالت په بیان باندې تمام شوي وه چې د قیامت په ورځ به د استقرار دپاره ډېر ښه ځای ولري او هم به د ارامګاه په لحاظ د هر ځا څخه ښایسته ارامګاه ولري، په دې ایتونو کښې د کفارو او مشرکانو حالت ته اشاره شوې ده چې د قیامت په ورځ به د لوی حسرت سره مخامخ شي نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د قیامت د ورځې څه حالات قرائت کړه چې د کفارو د حسرت حالت هم پکښې نغښتی دی هغه دا چې:

۱_ هغه ورځ ورپه یاده کړه چې د اسمانونو نظام درې ورې شي او د یوې امتیازي وریځې د پیدا کېدلو (څرګندېدلو) سره اسمانونه وچوي او دروازې-دروازې وګرځي. او په دې باندې علاوه د اسمانونو پرښتې به ځمکې ته رانښکته کړی شي په یو امتیازي رانښته کولو سره، چې هر څوک به یې وګوري او لوی ازدحام به جوړ شي.

۲_ نو په دغې ورځ کښې به ټوله واکداري په ډېر مهربان الله ﷻ پورې اختصاص مونده کړي، په دغه ورځ کښې به د ده ﷻ څخه په غیر هیڅوک مونده نه شي چې د واکدارۍ او پاچاهۍ دعوه وکړي، د دنیا ټول پاچاهان به د فقیرانو په قطار کښې ودرېږي او ټول خلک به هر یو انفرادي حیثیت ولري او بس.

۳_ نو د همدې کبله به دغه ورځ په کفارو باندې ډېره سخته او ډېره غمژنه وي، چې ټول به پکښې د حسرت او افسوس سره مخامخ شي. د مثال په توګه:

۴_ ته هغه ورځ خپل امت ته د عبرت اخستلو دپاره ورپه یاده کړه چې:

الف: چې دنیاوې ظالم او کافر به له ډېره حسرته په خپلو ګوتو نه بلکې په خپلو دواړو لاسونو باندې غاښونه لګوي او چکونه به ترې کوي او په عین حال کښې به وایي چې:

ب: ای کاش! چې ما د پیغمبر سره لاره نیولې وی او د همغه په لاره تللی وی.

ج: ای زما افسوسه! راشه همدا دې وخت دی، کاش چې ما فلانکی (جني شیطان او انسي شیطان) په دوستۍ سره نه وی نیولی او د هغه په لاره باندې نه وی تللی چې ماته په ډېر زیات ضرر باندې تمام شو ځکه چې:

د: زه یې د حقې لارې څخه بې لارې کړم او کوم نصیحت چې ماته راغلی وه د هغه څخه یې غافل کړم حال دا چې د نصیحت قبول زما په قابو کښې وه او ماته د خپل مهربان رب ﷻ د پلوه راغلی وه.

۵_ ځکه به نوموړی ظالم د قیامت په ورځ د لوی حسرت او افسوس سره مخامخ شي چې یقیناً شیطان د انسان دپاره خذول دی چې د خوشالۍ په وخت کښې ورته د دروغو وعدې ورکوي ترڅو یې د حقې لارې څخه واړوي، او د غم او حسرت په وخت کښې یې یوازې پرېښودونکی دی چې خپل غم کوه او خپل غم به کوم، نه زه تاته کومک درکولی شم او نه ته زما کومکي ګرځېدلی شې.

۶_ ای خلکو! دا وه د کافر او ظالم حال چې د قیامت په ورځ ورسره هرو مرو او ضرور ملاقي کېدونکی دی. دا د یو پلوه، او د بل پلوه تاسو د نوموړي کافر او ظالم د غرور او تکبر دنیاوي حال درپه زړه کړئ چې د الله ﷻ پیغمبر یې په سپکو او سپورو خبرو سره او هم په چټې پلمو نیولو سره تر پوزو راوستلی دی تردې چې د خپل رب ﷻ په حضور کښې عرض کوي چې: ای زما ربه! زما دغه کافر قوم دغه قرآن (چې د دوی د نصیحت دپاره نازل شوی دی) پرېښی دی او عمل ورباندې نه کوي، او برسېره په دې د جادو او شعر لقبونه هم ورباندې ږدي.

نو الله ﷻ خپل پیغمبر ته توصیه کوي چې:

الف: بې حوصلې کېږه مه، او خپل صبر او استقامت مه خرابوه، په دغو مشکلاتو کښې یوازې ته نه یې واقع شوی بلکې مونږ په ټولو زمانو کښې د هر پیغمبر دپاره د مجرمانو د جملې څخه دښمنان پیدا کړي وه چې همدغسې ستغې سپورې خبرې به یې ورته کولې لکه څنګه یې چې تاته کوي، نو لکه څنګه چې هغوی صبر کاوه ته هم صبر کوه، د قیامت ورځ راروانه ده چې هر چاته به د خپلو کړو وړو جزا یا سزا ورکړی شي.

ب: ته په دې باندې مه غمژن کېږه چې ستا قوم ستا قرآن قبول نه کړ، د عدم قبول مسئولیت خو بې تاته متوجه نه دی، او د دې تشویش هم مه کوه چې کفار به د اسلام د ترقي مخنیوی وکړي، او دا ځکه چې ستا رب ﷻ د هدایت د حیثه کافي دی هدایت د همده ﷻ په اختیار کښې دی، او همدارنګه د نصرت او کومک د حیثه هم کافي دی چې د ارادې مخه یې هیڅوک نه شي نیولی.

توضیحات

۱ـ خینو علماوو کرامو په ﴿وَيَوْمَ تَشَقَّقُ ٱلسَّمَآءُ بِٱلْغَمَٰمِ﴾ کښې د ﴿بِٱلْغَمَٰمِ﴾ د "ب" په توري کښې متعدد احتمالات لیکلي دي چې دا توری د "مع" په معنی سره دی، یا د سبب معنی ورکوي او داسې نور[1]، نو که څه هم دغه ټول احتمالات پکښې صحت لري مګر کومه معنی چې مونږ ته واضحه بریښي هغه دا ده چې د "عن" معنی ورکړي، یعنې او هغه ورځ یاده کړه چې اسمان د سپینې وریځې څخه وچوي او هغه راڅرګنده شي، او په عین حال کښې پرښتې رانښکته کړی شي رانښکته کول.

په دې تقدیر به ذکر شوی ایت شریف دې ایت شریف ته ورته وي چې: ﴿يَوْمَ تَشَقَّقُ ٱلْأَرْضُ عَنْهُمْ﴾ [ق: ۴۴] یعنې هغه ورځ یاده کړه چې ځمکه د مړو څخه وچوي او ټول ترې راووځي او په جلتۍ سره د محشر میدان ته روان شي.

عَضٌ یا عَضِیْضٌ څه معنی؟

۲ـ په ﴿وَيَوْمَ يَعَضُّ ٱلظَّالِمُ عَلَىٰ يَدَيْهِ﴾ کښې د ﴿يَعَضُّ﴾ کلمه د "عَضٌ" ـلکه "مَدٌ"ـ یا د "عَضِیْضٌ" ـلکه "قَتِیل"ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "عَضٌ" یا "عَضِیْضٌ" دې ته ویل کېږي چې څوک یو شی په غاښونو کښې کلک ونیسي[2] چې په پښتو کښې ورته چک یا خوله لګول وایي.

که څه هم لرې نه ده چې د قیامت په ورځ هر ظالم (کافر) په خپلو لاسونو باندې په حقیقي توګه خوله ولګوي[3] خو دغه ډول کلام په عربي محاوراتو کښې د ډېر زیات ندامت او پښېمانتیا دپاره استعمالېږي[4].

---

(۱) اللباب في علوم الکتاب ج۱۲ ص۵۱۶؛ تفسیر الکشاف ج۳ ص۲۷۵
(۲) لسان العرب ج۶ ص۱۸۸
(۳) روح المعاني ج۱۹ ص۱۲
(۴) مفردات الراغب ص۳۴۹؛ تفسیر الکشاف ج۳ ص۲۷۶

ظالم او فُلان څوک-څوک دی؟

۳ـ مفسرينو کرامو په دې اړه متعدد اقوال کړي دي چې په ﴿ وَيَوْمَ يَعَضُّ ٱلظَّالِمُ ﴾ کښې "ظالم" د چا څخه عبارت دی؟ او په ﴿ لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا ﴾ کښې د "فُلان" کلمه د چا څخه تعبير ده[۱]؟. خو د عبد الله عباس رضي الله عنهما په شمول جمهور علماء کرام وايي چې په ﴿ ٱلظَّالِمُ ﴾ کښې "عُقْبَة بْنُ أَبِي مُعَيْط" ته اشاره ده او د ﴿ فُلَانًا ﴾ څخه "أُبَيُّ بْنُ خَلَفَ بْنِ وَهَبٍ" مراد دی؛ دوی په همدې هکله يوه قيصه ذکره کړې ده[۲] چې د هغې مهم ټکي دا دي:

الف: عُقْبَة بْنُ أَبِيْ مُعَيْط د سفر څخه راغلی وه او د خپل عادت په مطابق يې د مکې اشرافو ته مېلمستيا تياره کړه، خو په دعوت شوو کسانو کښې نبي کريم ﷺ هم شامل وه، چې نوموړي ورسره څه ناسته پاسته درلودله.

ب: نبي کريم ﷺ دعوت قبول کړ او د نوموړي کور ته ورغی مګر د خوراک او څښاک څخه يې تر هغه منعه وکړه ترڅو چې نوموړی په ايمان مشرف شي.

ج: نو د څه بهانو انو څخه وروسته نوموړي طيبه کلمه وويلې او نبي کريم ﷺ د هغه په کور کښې خوراک او څښاک وکړ.

د: د نوموړي (عقبه) په ايمان راوړلو باندې د هغه صميمي او مخلص دوست (أبي بن خلف) خبر شو نو خپله دوستي يې په دې پورې مشروطه کړه چې نوموړی بېرته کفر ته واوړي.

هـ: نو هغه د خپل دوست د راضي کولو دپاره بېرته مرتد شو خو دوست يې په ارتداد باندې باور ونه کړ ترڅو چې نوموړی د نبي کريم ﷺ مبارک مخ ته لاړې ورتوف کړي، چې نوموړی د دغې غټې بې ادبۍ مرتکب هم شو.

نو دوی وايي چې په ذکرو شوو ايتونو کښې د عُقْبَة او أُبَيّ هغه قيصه منعکسه شوې ده چې د قيامت په ورځ به تحقق ومومي.

دواړه خبرې رښتيا شوې

۴ـ د نبي کريم ﷺ دواړه خبرې رښتيا شوې هغه داسې چې:

الف: کله چې "عُقبه بن ابي معيط" ورته لاړې ورتوف کړې نو نبي کريم ﷺ ورته وويلې چې که ته چرته د مکې معظمې څخه بهر ماته لاس ته راغلې نو سر به دې د تنې څخه په توره باندې والوزوم[۳].

نو د بدر په اسيرانو کښې نوموړی عُقبه هم شامل وه، نو نبي کريم ﷺ خپله خبره رښتيا کړه او علي رضي الله عنه يا عاصم بن ثابت رضي الله عنه ته يې امر وکړ او د نوموړي سر يې د تنې څخه جدا کړ (قتل يې کړ)[۴].

---

(۱) زاد المسير ج۶ ص۱۲

(۲) اسباب النزول للواحدي ص۲۲۵؛ تفسير البغوي ج۳ ص۳۶۷؛ تفسير القرطبي ج۱۳ ص۲۵؛ المحرر الوجيز ج۱۲ ص۲۱

(۳) تفسير البغوي ج۳ ص۳۶۷

(۴) سيرت ابن هشام ج۲ ص۲۸۷؛ سنن ابي داوُد ج۲ ص۱۰

ب. اُبي بن خلف بن وهب به نبي كريم ﷺ باندې د رګه كړې و، چې زه به دې ووژنم، خو نبي كريم ﷺ ورته بالمقابل اطلاع وركړې وه چې نوموړی به دا كار ونه كړي او زه به يې ـ إن شاء الله ـ وكړم[۱]. نو د اُحد په غزا كښې يې نوموړی په خپل مبارك لاس سره په نېزه باندې وواهه او څه وخت وروسته په مكه معظمه كښې د همدې تبې څخه مړ شو[۲].

تبصره

۵ـ موږ ته داسې برېښي چې د ﴿ اَلظَّالِمِ ﴾ څخه به مطلق ظالم (كافر) مطلب وي. او د ﴿ فُلَانًا ﴾ څخه به هغه بل ظالم او كافر مطلب وي چې د دهٔ د خوشالۍ دپاره لومړني ظالم خپل پيغمبر يا د اسلامي داعي دعوت رد كړی وي او يا يې د قبولولو څخه خپل خان ګوښه كړی وي، برابره خبره ده چې دوی دواړه يخوا تېر شوي وي او يا به په وروستنيو زمانو كښې صورت ونيسي: موږ څكه اطلاق او عموم خوښ كړ چې:

الف: په همدغه اطلاق او عموم باندې د ﴿ فُلَانًا ﴾ كلمه دلالت كوي، چې د قيامت تر ورځې پورې به هريو غولولی شوی ظالم د خپل ـ خپل غولوونكي نوم اخلي، مثلاً څوک به وايي چې كاش چې خالد مې په دوستۍ سره نه وی نيولی او څوک به د عَمرو څخه شكايت كوي او داسې نور، خو الله ﷻ د ټولو څخه په ﴿ فُلَانًا ﴾ سره تعبير وكړ.

كه بالفرض مشخص كافر مطلب وی نو د ﴿ فُلَانًا ﴾ په عوض به د هغه نوم نازل شوی وی.

ب: دا قيصه په ﴿ وَكَانَ الشَّيْطَٰنُ لِلْإِنسَٰنِ خَذُولًا ﴾ سره تعقيبه شوې ده چې د ټولو انسانانو سره يې تناسب لري.

ج: په دې باندې علاوه، په نصوصو كښې د مفاهيمو عموم ته كتلی كېږي او د مواردو خصوص د اعتبار وړ نه وي.

خذلان څه معنی؟

۶ـ په ذكر شوي تعقيب كښې شيطان ته د "خَذُول" لقب وركړی شوی دی، "خَذُول" د مبالغې صيغه ده او د "خَذل" يا "خِذلان" څخه اشتقاقه شوې ده، "خَذل" يا "خِذلان" دېته وايي چې څوک د بل چا سره خپل كومک په داسې حال كښې قطعه كړي چې هغه ورته ډېر احتياج وي او هم يې كومک او نصرت ته سترګې په لار او په تمه وي[۳].

يعني يقيناً چې د انسان په هكله شيطان ډېر بې وفا دی چې د پوره احتياج په وخت كښې يې يوازې پرېږدي او خپله بېزاري ترې اعلانوي. لكه چې الله ﷻ د نوموړي د خولې څخه حكايت كوي

---

(۱) روح المعاني ج۱۹ ص۱۲

(۲) سيرت ابن هشام ج۳ ص۸۲

(۳) مفردات الراغب ص۱۴۵؛ لسان العرب ج۱۱ ص۲۰۲

چې: ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعْدَ ٱلْحَقِّ وَوَعَدتُّكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ ﴾ [إبراهيم: ٢٢] يعني د قيامت په ورځ چې خبره فيصله شي نو شيطان به خپلو پيروانو ته ووايي چې: يقينًا الله ﷻ ستاسو سره حقه وعده کړې وه خو تاسو ورباندې اعتماد ونه کړ او ما درسره وعده کړې وه خو زما وعده د دروغو وعده وه، د همدې کبله زه په خپله وعده باندې ونه درېدم او کومک مې درسره ونه کړ او نه يې کولی شم، نو نن ورځ نه زه ستاسو په درد خورم او نه تاسو زما په درد باندې دوا کېدلی شئ؛

د ايت شريف ارشاد

٧ـ ذکر شوي ايتونه مونږ ته ارشاد کوي چې: لکه څنګه چې جني شيطان بې وفا دی همدارنګه د ده شاګردان (انسي شيطانان) هم بې وفا دي، نو په کار دي چې هيڅوک د هغه چا سره انډيوالي ونه کړي او خبره يې ونه مني کوم چې د شريعت د چوکاټ څخه بهر کشول کوي. د همدې ډول انډيوالی اضرارو ته نبي کريم ﷺ په يوه حديث شريف کښې اشاره کړې ده چې: «وَنَافِخُ الْكِيرِ إِمَّا أَنْ يُحْرِقَ ثِيَابَكَ وَإِمَّا أَنْ تَجِدَ رِيحًا خَبِيثَةً»[١] يعني بد انډيوالان او ملګري د بنی د پوکوونکي (پښ) مثال لري چې په باد سره اور تازه کوي، نو د نوموړي ترځنګ ناسته د دوه وو حالاتو څخه خالي نه ده: يا به دې په اور سره جامې وسوزوي او که دا ونه شي نو بده وږمه خو به ستا دماغ ته ورسېږي.

همدارنګه د بد سړي انډيوالي به دې يا بربنډ کړي او د تقوی لباس به درڅخه بالکل وباسي، او يا به دې غير شرعي کارونو سره حساسيت کم کړي چې په غير شرعي کارونو سره به غُصه نه درځې او په ورو-ورو به ورسره اشنا شې. يا په بل عبارت: بد انډيوالان به يا سړی کافر کړي او يا به يې ګنهګار کړي. مونږ ته دې الله ﷻ د دواړو څخه پنا راکړي.

يو نحوي تحليل

٨ـ په ﴿ وَقَالَ ٱلرَّسُولُ يَٰرَبِّ إِنَّ قَوْمِى ﴾ الآية، په عطف کښې علماء کرام لاندې دوه نظره لري[٢]:

الف: ځينې وايي چې دا ايت شريف په ﴿ يَعَضُّ ٱلظَّالِمُ ﴾ باندې عطف دی، يعني هغه ورځ ياده کړه چې ظالم د ډېر ندامت څخه خپل لاسونه په غاښونو باندې وچيچي او په همدغه حال کښې ورباندې د الله ﷻ پيغمبر شهادت هم ورکړي چې دغه ظالم او د ده امثالو قرآن کريم مهجور ګرځولی وه او بالکل يې د خپلو ځانونو دپاره د ستور العمل نه وه جوړ کړی.

ب: او ځينې وايي چې دا ايت په ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَآءَنَا ﴾ الآية، باندې عطف دی او د دواړو ترمنځ نور ايتونه د معترضو جملو حيثيت لري، نو حاصل به يې داسې راوخېژي چې: کفار دغــې او هاغــې خبرې کوي چې د قيامت په ورځ به يې انجام وګوري، او د همدې کبله د الله ﷻ پيغمبر شکايت کوي چې زما قوم په ذکرو شوو بهانو سره قرآن کريم مهجور ګرځولی دی.

---

(١) صحيح البخاري ج٢ ص٨٣٠
(٢) روح المعاني ج١٩ ص١٢؛ البحر المحيط ج٨ ص١٠٢

زمونږ په فکر دوهم تحليل د لومړي تحليل څخه بهتر دی چې د وروستني متصل ايت سره په ډېره ښه وجه پيوند اخلي؛ چې د شکايت په مقابل کښې ورته د الله ﷻ د پلوه حوصله او صبر کول توصيه شوه چې د پخوانيو پيغمبرانو غونډې د دښمنانو په مقابل کښې د زغم څخه کار واخله، دنيا د امتحان ميدان دی د فيصلې ميدان وروسته راروان دی.

شکايت دی ښېرا نه ده

٩ـ په ذکر شوي ايت شريف کښې الله ﷻ د خپل پيغمبر ﷺ څخه شکايت حکايت کړ ترڅو مشرکان په غور ووهي چې که پيغمبر ﷺ د خپل شکايت سره ښېراوې ملګرې کړي نو په تاسو به لوی مصيبت درنازل شي او ټول به پوپنا شئ.

نو تاسو خپل پيغمبر ـچې د "رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ" لقب ورکړی شوی دیـ دې ته مه مجبوروئ چې په تاسو باندې د عذاب د نزول دپاره د سوال لاسونه پورته کړي او الله ﷻ يې قبول کړي.

يادونه

١٠ـ د الله ﷻ په توفيق د [المؤمنون:٦٧] ايت لاندې په ﴿ ٱتَّخَذُواْ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانَ مَهْجُورًا ﴾ کښې د "مَهْجُور" کلمه ښه پوره شرحه شوې ده چې بيا شرحه کولو ته يې اړتيا نه ګورو.

﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ ٱلْقُرْءَانُ جُمْلَةً وَٰحِدَةً كَذَٰلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِۦ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَٰهُ تَرْتِيلًا ﴿٣٢﴾ وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَٰكَ بِٱلْحَقِّ وَأَحْسَنَ تَفْسِيرًا ﴿٣٣﴾ ٱلَّذِينَ يُحْشَرُونَ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ إِلَىٰ جَهَنَّمَ أُوْلَٰٓئِكَ شَرٌّ مَّكَانًا وَأَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٣٤﴾ ﴾

[٣٢] او هغه کسان کومو چې کفر غوره کړی دی وايي چې: ولې په ده (محمد) باندې قرآن ټول په يو ځل نازل نه کړی شو (او په وقفه ئيزه توګه پرې نازل کړی شو).

(جواب يې دا دی چې:) مونږ په همدغه ډول باندې د دې دپاره (نازل کړ) ترڅو برې ستا زړه (د حفظ او فهم د حيثه) تثبيت (او محکم) کړو.

او (ترڅو) يې (په تا باندې) په وقفه ئيزه توګه قرائت کړو، په وقفه ئيزه توګه قرائت (چې ستا په ذهن کښې کيني).

[٣٣] او (بل د دې دپاره چې) کفار تاته هيڅ مثال (عجيب اعتراض) رانه وړي (وراندې نه کړي) مګر مونږ يې په حقه (د واقع مطابق جواب) دروړو (درکړو چې مخه يې ونيسي)، او (هم د دې دپاره چې مونږ تاته) د تفسير (او بيان) د حيثه په احسن (کلام) سره (درتګ وکړو او درنازل يې کړو، چې د اعتراض بنياد وباسي).

[٣٤] هغه کسان چې دوی به دوزخ ته په خپلو مخونو باندې حشر کړی شي همدغه (کسان) د مکان (د اوسېدانې د ځای) د حيثه ډېر بد دي او د لارې د حيثه ډېر بې لارې دي (نو څکه اعتراضات کوي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

د مشرکانو د اعتراضاتو د جوابولو په لړ کښې دلته د هغوی یو بل اعتراض جواب شوی دی، یا په بل عبارت: په دې ایتونو کښې د مشرکانو د هغه اعتراض دلیل رد شوی دی کوم چې الله ﷻ د هغوی د خولو څخه په [الفرقان: ۴] ایت کښې حکایت کړی وه چې دا کتاب الهي کتاب نه دی بلکې د دروغو مجموعه ده. نو حاصل یې داسې راځېژي چې:

هغه کسان وایي کومو چې کفر او شرک اختیار کړی دی چې دا کتاب (قرآن کریم) الهي کتاب نه دی بلکې د دروغو مجموعه ده چې د نبوت د مدعي سره نورو خلکو کومک کړی دی او د خلکو د غولونې دپاره یې وړاندې د الهي کتاب نوم ایښی دی. ځکه چې که دا ربښتیانی الهي کتاب وی نو ولې د نبوت په مدعي باندې په یو ځل نازل نه کړی شو، الله ﷻ خو وخت ته ضرورت نه لري بلکې هر یو کار د سترګو په رپ (طرفة العين) کښې کولی شي. دا د انسان کار دی چې د یو شي د جوړولو دپاره اوږد وخت ته ضرورت لري.

نو ای پیغمبره! د مشرکانو ذکر شوی اعتراض یا دلیل په لاندې تګو کښې جواب کړه چې:

۱ـ مونږ لکه څنګه چې یو کار د سترګو په رپ کښې کوو همدارنګه که مو اراده وشي او حکمتونه یې غوښتنه وکړي په اوږد وخت کښې یې هم ترسره کوو؛ د قرآن کریم وقفه نیز نزول د همدې قبیلې څخه دی چې حکمتونه د همدغه ډول نزول غوښتنه کوي. د مثال په توګه:

الف: مونږ ځکه په تاباندې قرآن کریم په یو ځل درنازل نه کړ او په ورو-ورو او مدار سره یې درنازلوو ترڅو موقع په موقع ستا مبارک زړه ته وړاندې داډ او قوت ورکړو، چې ستا مبارک زړه ورته وخت په وخت ضرورت لري.

ب: څرنګه چې ته لیک او لوست نه شې کولی نو مونږ په تاباندې خپل کتاب په ارامۍ سره درنازل کړ، ترڅو ته وکړی شې چې په خپل ذهن کښې یې وساتې، که بالفرض په یو ځل مو نازل کړی وی نو حفظ او په یاد ساتل به یې په تاباندې ډېر درانده تمام شوي وی.

ج: ستا د زمانې کفار په مختلفو وختونو کښې په تاباندې مختلف نومونه ږدي او مختلف اعتراضات درباندې واردوي، نو د قرآن کریم د نزول په تعدد سره یې مونږ رد نازلوو، او په ډېره بهتره طریقه باندې د هغو جوابونه درزده کوو. یا په بل عبارت: څرنګه چې مشرکان خپل اعتراضات په یو وار نه واردوي، همدارنګه مونږ قرآن کریم په یو وار نه نازلوو، که بالفرض هغوی هغه کار کړی وی نو مونږ به دا کار کړی وی.

د: په دې باندې علاوه که مونږ په تاباندې قرآن کریم په یو ځل نازل کړی وی نو ته به مجبور وی چې د کفارو د هر اعتراض د مخنیوي دپاره دې پکښې بېلې-بېلې پلټنې کړې وی چې د هغه اعتراض جواب دا دی او د دغه جواب دا دی. نو الله ﷻ په تاباندې ډېر مهربان دی چې د پلټنې بوج یې درباندې کېښنود او وخت په وخت یې په احسن بیان سره د هغوی د اعتراضاتو مخنیوی پخپله وکړ.

۵: بالآخره څرنګه چې قرآن کریم په تشریعي احکامو باندې مشتمل دی او تشریعي احکام د غذاء حیثیت لري او د اوقاتو اختصاص ورته ضرور دی نو مونږ ځکه قرآن کریم په یو ځل درنازل نه کړ ترڅو تشریعي احکام په مناسبو وختونو کښې درزده کړو.

۲ـ نو د قرآن کریم په تدریجي نزول کښې زښت ډېر حکمتونه نغښتي دي، خو هرڅوک چې د حقائقو د پلټنې څخه سرچپه روان وي او د حکمتونو څخه معکوسه نتیجه اخلي هغوی همغه کسان دي چې دوزخ ته به سرچپه حشر کړی شي او په خپلو مخونو باندې به سرچپه ورروان شي.

همدغه کسان د مکان په اعتبار ډېر بد او ناکاره دي او د لارې د حیثه ډېر بې لارې او ګمراهان دي، نو تاته په کار دي چې د دغو کسانو په خبرو باندې بې حوصلې نه شې.

توضیحات

۱ـ تقریبًا ټول علماء کرام په دې متفق دي چې تورات او انجیل او هم زبور درېواړه اسماني کتابونه په یو ځل نازل شوي دي[۱] او دا ځکه چې موسی ﷺ، عیسی ﷺ او داود ﷺ درېواړو لیک او لوست کولی شو[۲]، خو یوازې قران کریم په وقفو-وقفو په درویشتو کلونو کښې نازل شوی دی ځکه چې نبي کریم ﷺ لیک او لوست نه شو کولی.

نو د وخت مشرکانو ورباندې نیوکه وکړه چې که دا قران کریم رښتیانی اسماني کتاب وی نو په کار وه چې دا هم د هغو غوندې په یو ځل نازل شوی وی، همدغه اعتراض ته په دې ایتونو کښې جواب ورکړی شوی دی.

مګر ځینې مفسرین کرام دا خبره نه مني چې ذکر شوي درېواړه کتابونه په یو ځل نازل شوي وه، بلکې هغه هم په وقفه-وقفه نازل شوي دي[۳]، والله ﷻ اعلم.

سوال جواب

۲ـ که څوک وايي چې د ﴿ كَذٰلِكَ ﴾ کلمات په اعراب کښې څه شی واقع شوي دي او په "ذٰلِكَ" سره څه شي ته اشاره ده؟

مونږ وایو چې: په "ذٰلِكَ" سره هغه وقفه-وقفه تنزیل ته اشاره ده کوم چې د مقدرې جملې مضمون دی، په دې جملې باندې وړاندېنۍ مذکوره جمله دلالت کوي، او ﴿ كَذٰلِكَ ﴾ د خپل متعلق په اعتبار د همدغې مقدرې جملې دپاره مفعول مطلق دی[۴]، نو تصویر یې داسې کېږي چې: "اَيُّهَا النَّبِيُّ اِنَّا نَزَّلْنَا عَلَيْكَ هٰذَا الْقُرْاٰنَ تَنْزِيْلاً مِثْلَ ذٰلِكَ التَّنْزِيْلِ الْمُفَرَّقِ" یعنې ای پیغمبره! یقینًا مونږ په تاباندې دغه قرآن کریم په وقفه-وقفه نازل کړی دی، دغه ډول په وقفه-وقفه نازلول ﴿ لِنُثَبِّتَ بِهٖ فُؤَادَكَ ﴾ الآية.

---

(۱) روح المعاني ج۱۹ ص۱۵
(۲) تفسیر الکشاف ج۳ ص۲۷۸
(۳) تفسیر القاسمي ج۱۲ ص۲۶۱
(۴) تفسیر ابي السعود ج۶ ص۲۱۶

ترتیل څه معنی؟

۳ـ په ﴿ وَرَتَّلۡنَـٰهُ تَرۡتِيلاً ﴾ کښې د "تَرْتِيل" کلمه دېته وضعه شوې ده چې د یوه شي د مرتبو اجزاوو ترمنځ فاصله (وت) واقع کړی شي[1] لکه د غاښونو ترمنځ چې فاصله (وِت) موجودیت ولري. نو په دې تقدیر دغه جمله د هغې مقدرې جملې تفسیر واقع کېږي کومې ته چې لږ وړاندې په دوهمه توضیح کښې اشاره شوې ده، یعنې مونږ په تاباندې دغه قرآن کریم په وقفه-وقفه درنازل کړ، په وقفه-وقفه نازلول (د نزولونو ترمنځ مو فاصلې واقع کړې).

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۴ـ که څوک وايي چې په ﴿ إِلَّا جِئۡنَـٰكَ بِٱلۡحَقِّ وَأَحۡسَنَ تَفۡسِيرًا ﴾ کښې د "أَحْسَنَ" کلمې ته څه شي نصب ورکړی دی؟

مونږ وايو چې: دغه کلمه منصوبه نه ده بلکې مجروره ده چې په "الْحَقِّ" باندې عطفه ده او د "ب" توري جر ورکړی دی خو د غیر انصراف د کبله یې جر په فتحې سره صورت نیولی دی[2].

نو د معنی حاصل یې داسې راځېژي چې: ای پیغمبره! په وقفه ئیز نزول کښې بل حکمت دا دی چې هر کله کفار تاته څه باطل مثالونه وړاندې کړي او څه غیر مناسب لقبونه درباندې کېږدي نو مونږ یې په مقابل کښې حق نازل کړو چې د باطل ماغزه وباسي، او په داسې احسنه طریقه باندې جواب ورکړو چې هرڅوک په واضحه توګه وپوهېږي چې دغه لقبونه ناحقه دي.

د وقفه ئیز نزول نور حکمتونه

۵ـ د وقفه ئیز نزول کومو حکمتونو ته چې په ایتونو کښې اشاره شوې وه هغه خو د الله ﷻ په توفیق د مطلب خلاصه کښې مونږ ولیکل خو دلته درباندې وراضافه کوو چې:

د قرآن کریم وقفه ئیز نزول او ګټې یوازې نبي کریم ﷺ پورې حصرې نه وې، بلکې ټولو مسلمانانو ته دغه ډول نزول ډېر زیات په ګټه تمام شو او مشرکانو ته هم په ګټه تمامېده خو هغوی ترې غفلت وکړ مثلاً:

الف: د هغه وخت مسلمانان هم په اکثرې توګه د لیک او لوست څخه بې برخې وه، نو په وقفه ئیز نزول سره ورته د قرآن کریم حفظ او فهم دواړه اسان شوه.

ب: په دغه ډول نزول سره د وخت مسلمانان د تشریعي احکامو تعمیل ته اماده شوه، که ټول وړباندې په یو ځل نازل شوی وی نو احتمال وه چې پوره یې نه وی عملي کړی.

همدغه اساني د شرابو په تحریم کښې پوره څرګنده ده چې بیان یې د [البقرة:۲۱۹] ایت لاندې تېر شوی دی، والحمد لله ﷻ.

ج: د قرآن کریم د هر ایت یا ایتونو په نزول سره د یو پلوه د نبوت علامات تازه کېدل، او د بل

---

(۱) المحرر الوجيز ج۱۲ ص۲۳
(۲) تفسیر ابي السعود ج۶ ص۲۱۶

پلوه د قرآن کريم د مقابلې دپاره د مشرکانو بيا-بيا رابللو صورت نيوه، چې هر کرت به د عجز سره مخامخ کېدل، که بالفرض قرآن کريم په يو خل نازل شوی وی نو هغوی به يې فقط په يو خل سره د مقابلې څخه عاجزان شوي وی.

يادونه

۶_ نبي کريم ﷺ په يوه حديث کښې فرمايلي دي چې د قيامت په ورځ به خلک په دري ډوله د حشر ميدان ته ورغونډ کړی شي، څوک پياده، څوک سواره او څوک په مخونو[1]، دا حديث مونږ د الله ﷻ په توفيق د [الإسراء:۹۷] ايت لاندې په لفظ سره ليکلی دی هيله ده چې هلته يو خل مراجعه وکړی شي.

﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَٰبَ وَجَعَلْنَا مَعَهُۥٓ أَخَاهُ هَٰرُونَ وَزِيرًا ﴿٣٥﴾ فَقُلْنَا ٱذْهَبَآ إِلَى ٱلْقَوْمِ ٱلَّذِينَ كَذَّبُوا۟ بِـَٔايَٰتِنَا فَدَمَّرْنَٰهُمْ تَدْمِيرًا ﴿٣٦﴾ وَقَوْمَ نُوحٍ لَّمَّا كَذَّبُوا۟ ٱلرُّسُلَ أَغْرَقْنَٰهُمْ وَجَعَلْنَٰهُمْ لِلنَّاسِ ءَايَةً ۖ وَأَعْتَدْنَا لِلظَّٰلِمِينَ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿٣٧﴾ وَعَادًا وَثَمُودَا۟ وَأَصْحَٰبَ ٱلرَّسِّ وَقُرُونًۢا بَيْنَ ذَٰلِكَ كَثِيرًا ﴿٣٨﴾ وَكُلًّا ضَرَبْنَا لَهُ ٱلْأَمْثَٰلَ ۖ وَكُلًّا تَبَّرْنَا تَتْبِيرًا ﴿٣٩﴾ وَلَقَدْ أَتَوْا۟ عَلَى ٱلْقَرْيَةِ ٱلَّتِىٓ أُمْطِرَتْ مَطَرَ ٱلسَّوْءِ ۚ أَفَلَمْ يَكُونُوا۟ يَرَوْنَهَا ۚ بَلْ كَانُوا۟ لَا يَرْجُونَ نُشُورًا ﴿٤٠﴾ ﴾

[۳۵] او يقيناً مونږ موسی ﷺ ته کتاب (تورات) ورکړی وه او (هم) مو د ده سره د ده ورور (هارون ﷺ) وزير (ملګری او کومکی) ګرځولی وه.

[۳۶] نو مونږ دواړو ته وويلې چې: (معهود) قوم ته (د دعوت دپاره) لاړ شئ.

(ای پيغمبره! دغه قوم) هغه کسان وه کومو چې زمونږ ايتونو ته د دروغو نسبت کړی وه، نو دوی مونږ هلاک کړه هلاکول (دوی مو د ځرمې د قلزم په بحيره کښې غرق کړه).

[۳۷] او (مونږ) د نوح ﷺ قوم (هم) هغه وخت (هلاک کې کله چې دوی (الهي) پيغمبرانو ته (د نوح ﷺ په شمول) د دروغو نسبت وکړ (چې) دوی مو (ټول په عالمي طوفان کښې) غرق کړه او (د قيامت تر ورځې پورې مو) د خلکو دپاره (د خپل قدرت) يوه (عظيم الشانه) نښه وګرځول. او مونږ (په آخرت کښې د ټولو) ظالمانو دپاره دردناک عذاب (دوزخ) تيار کړی دی.

[۳۸] او (همدارنګه مونږ) عاديان او ثموديان او (هم) اصحاب الرس او په دغه منځ (منځو) کښې ډېرې پيړۍ (هلاک کړي دي).

[۳۹] او هر يوه (هلاک کړی شوي قوم) لره مونږ (د خپل قدرت مثالونه د عبرت دپاره) بيان کړی

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۴۶

وه، او هر يو قوم (طبعيت نه بلکې) مونږ هلاک کړی دی هلاکول.

[۴۰] او يقينًا (ای پيغمبره!) دوی (د مکې مشرکان) په هغه ښار (ښارونو) باندې (د خپلو سفرونو په وخت کښې) ورغي په کومو باندې چې باران ورولی شوی وه بد باران (د ډبرو باران).

نو ايا دوی (تر اوسه پورې) نه وه چې دا (ښارونه) يې (د زړه په سترګو) ليدلی وي (او عبرت يې ترې اخستی وي)، بلکې (حقيقي خبره دا ده چې) دوی د بيا راپورته کېدلو (را ژوندي کېدلو) څخه نه ډارېږي (او نه ورباندې عقيده لري).

ارتباط او د مطلب خلاصه

وړاندې په [الفرقان: ۳۱] ايت کښې الله ﷻ د ډاډينې په ترڅ کښې نبي کريم ﷺ ته اشاره کړې وه چې پخوانيو پيغمبرانو هم دښمنان درلوده خو په عاقبت کښې يې دښمنان هلاک شوه، په دې ايتونو کښې د همغه ايت د مضمون په تعقيب څه مثالونه ښودل شوي دي.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه وړاندېنې ايتونه په ﴿ وَأَضَلُّ سَبِيلًا ﴾ باندې تمام شوي وه او په دې ايتونو کښې کفار په غوږ باندې وهل شوي دي که تاسو د خپل پيغمبر سره همدغې بدې وضعې ته ادامه ورکړئ نو ستاسو انجام به هم د هغوی د انجام غوندې صورت خپل کړي چې حاصل يې داسې راځېږي:

ای پيغمبره! د خپلې تسلي او د کفارو د عبرت دپاره لاندې مثالونه قرائت کړه:

۱ـ د هرڅه څخه وړاندې د موسی ؑ او هارون ؑ د حالاتو يادونه وکړه چې:

الف: مونږ موسی ؑ ته کتاب (تورات) ورکړی وه او هم د ده ؑ ورور هارون ؑ مو ورسره په نبوت او دعوت کښې د کومکي په حيث ګرځولي وه، ترڅو دوی دواړه وکړی شي چې فرعونيانو ته په صحيحه توګه زمونږ هدايات او ارشادات وررسوي.

ب: دوی دواړو ته مونږ ارشاد وکړ او مخاطب مو کړه چې تاسو دواړه هغه معهود قوم ته لاړ شئ کوم چې تاسو يې ډېر ښه پېژنئ چې فرعون ته په الوهيت قائل دي.

ای پيغمبره! نوموړی قوم هغه قوم وه کومو چې د موسی ؑ د معجزاتو تکذيب کړی وه او د توحيد ټول انفسي او افاقي دلايل يې د پښو لاندې کړي وه، د همدې کبله دوی د فرعون په عبادت باندې لګيا وه.

ج: دوی دواړه ورغله او ښه په جرئت سره يې زمونږ هدايات وررسول او د نبوت د اثبات دپاره يې معجزات ورڅرګند کړه.

د: خو هغوی يې تکذيب وکړ او د جادو نوم يې ورباندې کېښود، نو څکه مو ټول هلاک کړه او د قلزم په بحيره کښې مو غرق کړه.

۲ـ همدارنګه مونږ نوح ؑ خپل قوم ته ولېږه چې د بوت پرستۍ مخه يې ونيسي خو د ډېر اوږد دعوت سره‌سره (چې نهه نيم سوه کاله يې دوام وکړ) هغوی د خپلو کفرياتو څخه لاس وانخست او يوازې د نوح ؑ نه بلکې د ټولو پيغمبرانو د حقانيت څخه يې انکار وکړ. نو:

الف: دغه قوم هم مونږ هلاک کړه او ټوله دنیا مو وربانديې دریاب وګرځوله (یکښې غرق مو کړه) او نوح ﷺ او ورسره مسلمانانو ته مو په بېړۍ کښې نجات ورکړ.
ب: د دغه بوت پرست قوم غرقول مو د قیامت د ورځې پورې د ټولو خلکو دپاره د خپل کامل قدرت یوه نښه وګرځوله.
ج: بالآخره د ټولو ظالمانو (کافرانو) دپاره عمومًا او د نوموړي قوم دپاره خصوصًا مونږ په قیامت کښې دردناک عذاب تیار کړی دی، چې برسېره په دنیاوي عذاب به ورسره مخامخ شي.
۳_ همدارنګه مونږ عادیان هلاک کړه چې هود ﷺ مو د پیغمبر په حیث ورلېږلی وه، او هم مو ثمودیان هلاک کړه چې صالح ﷺ مو وراستولی وه چې دواړو ډلو هرې یوې د خپل‌خپل پیغمبر تکذیب وکړ او خپل ځانونه یې په لوی لاس د هلاکت کندې ته واچول.
۴_ د کوهي خاوندان مو هم هلاک کړه بلکې په دې منځکښې مو ډېرې پېړۍ د منځه یوړې البته کله چې هغوی د خپلو پیغمبرانو تکذیب وکړ او زمونږ په دلایلو باندې یې خپل غوږونه کاڼه کړه، نو څوک مو په یو ډول عذاب مبتلا کړه او څوک مو په بل ډول عذاب باندې اخته او هلاک کړه.
۵_ مونږ هیڅ قوم په ناڅاپه توګه نه دی هلاک کړي بلکې هر یوه ته مو د پخوانیو هلاکو شوو قومونو مثالونه د عبرت دپاره بیان کړي دي، او هم مو د راتلونکو عذابونو د نزول څخه ډار کړی دی خو د دې سره‌سره هغوی خپلو‌خپلو کفریاتو ته ادامه ورکړه او د عبرتي مثالونو څخه یې عبرت وانخست.
نو د همدغه دائمي غفلت د کبله مونږ هر یو تکذیب کوونکی قوم هلاک کړ البته په عجیبه او خارق العاده هلاکولو سره.
۶_ ای پیغمبره! مونږ د همدغې تکذیب د کبله د لوط ﷺ قوم هم هلاک کړی دی چې:
الف: کنډوالې کورونه او ښارونه یې سمدستي هم د هیچا څخه پټ نه دي، د مکې معظمې مشرکان شام ته په خپلو سفرونو کښې په همدغو کنډوالو باندې تېرېږي.
ب: په دغه قوم او همدغه ښار باندې ډېر بد باران ورولی شوی وه چې د کاڼو باران وربانديې وکړی شو او ښارونه یې سرچپه کړی شوه.
ج: نو ای پیغمبره! ایا ستا د زمانې کفار دغو کنډوالو ته د زړه په سترګو نه ګوري او عبرت ترې نه اخلي؟
د: نو د کفریاتو څخه د لاس د نه اخستلو وجه یې دا نه ده چې دوی کنډوالې نه ګوري بلکې وجه یې دا ده چې دوی د قبرونو څخه په بیا راژوندي کېدلو باندې عقیده نه لري او د قیامت د ورځې څخه نه ډارېږي.

توضیحات

۱_ په ﴿وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَٰبَ﴾ کښې د "کِتَاب" څخه تورات مراد دی چې همدا یې متبادره معنی ده خو مطلب دا نه دی چې موسی ﷺ فرعون ته د تورات سره ورغلی وه بلکې مطلب دا دی

چې موسى ﷺ ته مو د فرعونيانو د غرق څخه وروسته تورات هم ورکړی وه ترڅو ورباندې بني اسرائيل سمې لارې ته سوق کړي.

۲_ په ﴿ هَٰرُونَ وَزِيرًا ﴾ کښې د "وَزِير" کلمه د الله ﷻ په توفيق د [طه:۲۹] ايت لاندې ډېره ښه تحليله شوې ده چې د کومک کوونکې معنى ورکوي نو بيا تحليلولو ته يې اړتيا نه ګورو.

سوال جواب

۳_ که څوک وايي چې په ﴿ فَقُلْنَا ٱذْهَبَآ إِلَى ٱلْقَوْمِ ٱلَّذِينَ كَذَّبُوا۟ بِـَٔايَٰتِنَا ﴾ کښې سړي ته په تبادر سره ذهن ته ورځي چې د "آيَاتِنَا" څخه به هغه نهه معجزې مطلب وي په کومو سره چې موسى ﷺ فرعون ته ورغلی وه او په [الإسراء:۱۰۱] ايت کښې ورته اشاره شوې ده، نو حاصل به يې داسې راوخېژي چې: تاسو دواړه هغه قوم ته ورشئ کومو چې زمونږ د ايتونو لا پخوا تکذيب کړی دی؛ حال دا چې د فرعونيانو تکذيب خو د ورتګ څخه وروسته صورت ونيوه؟

مونږ وايو چې:

الف: د "آياتِنا" څخه د توحيد انفسي او افاقي دلايل مطلب دي[۱] چې هغوی يې لا د موسى ﷺ د ورتګ څخه وړاندې تکذيب کړی وه، او فرعون ته په الوهيت قائل شوي وه.

ب: د "آياتِنا" څخه همغه نهه معجزات مراد دي خو ماضي ﴿ كَذَّبُوا ﴾ د مضارع (يکذبون) په معنى سره ده[۲]، يعني هغه قوم ته ورشئ چې هغوی به زمونږ په معجزاتو باندې باور ونه کړي مګر د حجت اتمام خو به ورباندې پوره شي.

ج: همغه نهه معجزات ترې مطلب دي خو موسى ﷺ او هارون ﷺ ته خطاب په ﴿ إِلَى ٱلْقَوْمِ ﴾ باندې تمام شوی دی، او د ﴿ ٱلَّذِينَ كَذَّبُوا۟ بِـَٔايَٰتِنَا ﴾ کلمات په حکايت کښې اضافه شوي دي[۳]، نو حاصل به يې داسې راوخېژي چې:

نو مونږ هغوی دواړو ته توصيه وکړه چې تاسو دواړه معهود قوم (فرعونيانو) ته ورشئ او توحيد ته يې راوبلئ؛

ای پيغمبره! دغه معهود قوم هغه کسان وه کومو چې زمونږ نهه معجزاتو ته د دروغو نسبت کړی وه چې په همدې سبب مونږ پوپنا کړ او بنياد مو ورووېست.

مونږ ته همدغه دريم جواب په زړه پورې برېښي، والله ﷻ أعلم بمراده بذلک.

د "دمار" او "تبار" معناوې

۴_ په ﴿ فَدَمَّرْنَٰهُمْ ﴾ کښې د "دَمَّرْنَا" کلمه اصلاً د "دَمَار" _لکه "شَرَاب"_ څخه او په ﴿ وَكُلًّا تَبَّرْنَا ﴾

---

(۱) تفسير الطبري ج۱۹ ص۱۲؛ روح المعاني ج۱۹ ص۱۸
(۲) التفسير الکبير ج۲۴ ص۸۱
(۳) تفسير ابي السعود ج۶ ص۲۱۷

کښې د ﴿ تَدۡمِيرٗا ﴾ کلمه اصلاً د "تبار" ـ لکه "شراب" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، او دغه دواړه (دمار، تبار) د هلاکولو معنی ورکوي[١]، نه به وایې چې دواړه مترادفې دي.

یعنې نو مونږ فرعونیان هلاک کړه چې د قلزم په بحیره کښې مو غرق کړه. او همدارنګه مونږ پخوانې کفري پیړۍ هره یوه هلاکه کړه هلاکول، البته د کفریاتو د کبله.

یو نحوي تحلیل

٥ـ په ﴿ وَقَوۡمَ نُوحٖ لَّمَّا كَذَّبُواْ ٱلرُّسُلَ ﴾ کښې د "قَوْمَ" کلمه په مقدر "دَمَّرْنَا" سره منصوبه ده چې ﴿ فَدَمَّرۡنَٰهُمۡ تَدۡمِيرٗا ﴾ جمله وربانديې دلالت کوي[٢]، کومه چې د فرعونیانو هلاکت سره تړاو لري، خو د همدغې جملې په مفعول (هُمْ) بانديې نه شي عطف کېدلی ځکه چې دا جمله د "ف" توري په اعتبار سره د موسی ﷺ او هارون ﷺ په ورتګ بانديې مرتبه شوې ده، حال دا چې د نوح ﷺ قوم ډېر پخوا هلاک کړی شوی وه.

مګر همدغه مقدره جمله په ﴿ أَغۡرَقۡنَٰهُمۡ ﴾ سره تفسیره شوې ده، یعنې مونږ د نوح ﷺ قوم د تکذیب په سبب هلاک کړه او په امتیازي ډول سره مو غرق کړه خو په عین حال کښې مو نوح ﷺ او د کښتۍ سورو ته نجات ورکړ.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه څرنګه چې ټول پیغمبران د شریعتونو په اصولو او هم په عقیدوي احکامو کښې متحد دي نو د یوه تکذیب په حقیقت کښې د ټولو تکذیب دی د همدې کبله د نوح ﷺ تکذیب ته د جمعې په صیغه ﴿ كَذَّبُواْ ٱلرُّسُلَ ﴾ سره اشاره وشوه.

أَصۡحَٰبَ الرَّسّ څوک وه؟

٦ـ په ﴿ وَأَصۡحَٰبَ ٱلرَّسِّ ﴾ کښې د "رَسِّ" کلمه متعددې معناوې لري، لکه د یوه کار ابتدايي حال، د یوه شي لږ اثار، د قبر کنودل او هغه ځا کومه چې په ډېرو بانديې جوړه شوې وي او داسې نورې[٣]. مګر په دې کښې چې د اصحاب الرس څخه کوم قوم مراد دی، دوی ته کوم پیغمبر وراستولی شوی وه، چرته اوسېدل، دغه لقب ولې ورکړی شوی دی؟ او داسې نور[٤]؛ علماوو کرامو متعدد اقوال کړي دي.

خو څرنګه چې دغه ټول اقوال په صحیحو احادیثو بانديې اتکاء نه لري او قرآن کریم پکښې ساکت دی، په دې بانديې علاوه په بیان کښې يې څه خاصه ګټه هم نشته، نو د همدې کبله مونږ د أصحاب الرس په هکله په همدومره بیان بانديې اکتفاء کوو چې:

هغوی یو کافر قوم وه چې خپل پیغمبر يې قبول نه کړ، نو الله ﷻ ورته په غضب شو او داسې عذاب

(١) مفردات الراغب ص١٧٣؛ لسان العرب ج٤ ص٨٨
(٢) تفسیر ابي السعود ج٦ ص٢١٨
(٣) القاموس المحیط ج٢ ص٢٣٦
(٤) تفسیر الطبري ج١٩ ص١٥؛ تفسیر القرطبي ج١٣ ص٣٢؛ زاد المسیر ج٦ ص١٦

يې وربانديې ورنازل کړې چې د هغوی بېخ او بنياد يې وويست، لکه څنګه يې چې د عاديانو او ثموديانو بېخ او بنياد ويستلی وه "فاعتبروا يا أولي الأبصار".

په "ذَٰلِكَ" سره څه شي ته اشاره ده؟

۷ـ په ﴿ وَقُرُونًا بَيْنَ ذَٰلِكَ كَثِيرًا ﴾ کښې په ﴿ ذَٰلِكَ ﴾ سره د مذکور په تاويل سره ذکرو شوو هلاکو شوو قومونو ته اشاره ده، لکه د نوح ﷺ قوم، عاديان، ثموديان او اصحاب الرس. نو حاصل يې داسې راځېږي چې: د ذکرو شوو قومونو په منځ منځکښې مونږ ډېر قومونه او ډېرې پېړۍ هلاکې کړي دي چې په شمار او کيفياتو باندې يې زمونږ څخه پرته بل څوک خبر نه دی.

﴿ وَإِذَا رَأَوْكَ إِن يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُوًا أَهَٰذَا الَّذِي بَعَثَ اللَّهُ رَسُولًا ﴿٤١﴾ إِن كَادَ لَيُضِلُّنَا عَنْ آلِهَتِنَا لَوْلَا أَن صَبَرْنَا عَلَيْهَا ۚ وَسَوْفَ يَعْلَمُونَ حِينَ يَرَوْنَ الْعَذَابَ مَنْ أَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٤٢﴾ أَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَٰهَهُ هَوَاهُ أَفَأَنتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكِيلًا ﴿٤٣﴾ أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ ۚ إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ ۖ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٤٤﴾ ﴾

[۴۱] او کله چې (ای پيغمبره!) مشرکان تا وګوري نو تا (بل شی) نه نيسي، مګر مسخره، (او يو تربله د ملنډو په توګه پوښتنه کوي چې:) ايا دا هغه سړی دی چې الله ﷻ د پيغمبر په حيث (مونږ ته) مبعوث کړی دی؟

[۴۲] (دا هم وايي چې:) يقيناً دغه (سړی) نږدې وه چې مونږ د خپلو معبودانو (د عبادت) څخه بې لارې کړي که (دا خبره) نه وی چې مونږ په خپلو معبودانو باندې صبر وکړ (او ورباندې کلک شوو نو ضرور به يې په توحيد باندې قناعت راکړی وی).

او ډېر ژر دی چې دوی به د عذاب د ليدلو په وخت کښې پوه شي چې څوک د لارې د حيثه ډېر بې لارې دی؟ (ته که دوی؟).

[۴۳] (ای پيغمبره!) ته (مونږ ته) د هغه چا په هکله خبر راکړه (د پوښتنو جواب ووايه) چا چې خپل معبود خپل خواهش نيولی وي (د خپل هوا او هوس عبادت کوي؛ پوښتنې دا دي) ايا ته په هغه باندې وکيل (څارونکی) تاکلی شوی يې؟ (دغسې نه ده نو د هغه جنايت ستا په غاړه نه اچول کېږي).

[۴۴] ايا ته ګومان کوې چې د هغوی اکثريت اورېدل کوي يا د عقل څخه کار اخلي؟ (دغسې هم نه ده)، هغوی نه دي مګر د څارويو غوندې (بې غوږو او بې عقله دي)، بلکې (لا د څارويو څخه د لارې د حيثه زيات بې لارې دي (نو ګيله يا تمه ترې په کار نه ده).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنيو ايتونو کښې د ځينو پخوانيو هلاکو شوو کفري قومونو د مثالونو ذکر نازل شوي وه،

ترڅو وروباندې نبي کريم ﷺ متسلي شي او د وخت کفار ترې د عبرت درس واخلي. په دې ايتونو کښې د يو پلوه د وخت د کفارو عکس العمل ته اشاره شوې ده او د بله پلوه پکښې نبي کريم ﷺ ته د تاکيد دپاره د تسلي (ډاډينې) توصيه بيا تکرار شوې ده نو حاصل يې داسې راځي:

اې پيغمبره! اوس لاندې موضوعات قرائت کړه:

۱ـ په دې عوض چې د پخوانيو قومونو په ذکر سره د وخت د مشرکانو عناد څه کم شي او عبرت ترې واخلي، د دوی عکس العمل دا دی چې عناد يې په مستمر ډول اضافه کيږي حتی په تاباندې ملنډې وهي او مسخرې درباندې کوي، چې:

الف: کله د مشرکانو سترګې په تا باندې ولګيږي نو سمدستي دې بل شی نه نيسي مګر مسخره او خندنې، د همدې کبله:

ب: تاته د مسخرو په توګه اشاره کوي او يو تر بله سره د ملنډو په توګه وايي چې: ايا دغه سړی هغه دی کوم چې الله ﷻ (د ده په خيال) د پيغمبر په حيث رالېږلی دی؟ ايا په مکه او طائف کښې د دغه څخه بل بهتر سړی نه وه چې د پيغمبر په حيث مبعوث شوی وی؟ (دغه نه دی مګر دروغژن دی).

ج: په دغه سړي کښې نور څه کمال نشته همدا کمال پکښې دی چې ډېر قوي جادوګر دی او نطقيه قوه يې ډېره قوي ده، حتی نژدې وه چې د جادو په زور سره مونږ د حقې لارې څخه واړوي او د ګمراهۍ په لار مو سوق کړي.

د: مګر د هغه د ګمراه کولو مخه مونږ فقط په همدې باندې ونيوه چې د خپلو معبودانو په عبادت باندې کلک شوو او خپل استقامت مو خراب نه کړ، که بالفرض د بوتانو په نسبت زمونږ په اخلاص کښې څه قصور وی نو هرومرو به يې بې دينه کړي وی او ګمراهان به يې راځخه جوړ کړي وی.

۲ـ اې پيغمبره! ډېر وخت وروسته نه بلکې لږ وخت وروسته به ذکر شوي مسخره کوونکي پوه شي چې د لارې د حيثه خطاکار څوک دي؟ دوی لاره ورکه کړې ده او که ته په غلطه لاره باندې روان يې؟

هو! دا به هغه وخت وي کله چې دوی عذاب په سترګو باندې وګوري او خپله غلطي ښه پوره ورڅرګنده شي، خو د دغه وخت پوهه به ورته هيڅ ګټه ونه رسوي، بلکې حسرت او افسوس به يې لاپسې وراضافه کړي.

۳ـ اې پيغمبره! د مشرکانو په ذکره شوې کړنلاره باندې مه متاثره کيږه او خپل ځان په پرېشانۍ حال کښې مه اچوه.

د دې دپاره چې تاته همدغه توصيه ښه پوره جوته شي نو د هغه چا په باره کښې چې خپل معبود يې خپل خواهشات ګرځولي وي لاندې دوه وو پوښتنو ته جواب ورکړه:

الف: يوه دا چې ايا ته په هغوی باندې د وکيل په حيث ټاکلی شوی يې چې مسئوليت به يې تاته راجع شي او په جناياتو باندې به يې ته ونيولی شې؟

ب: بله دا چې ايا ته دا ګومان کوې چې د هغوی اکثريت يا په غوږونو باندې د بل چا څخه څه اورېدل کوي او يا پخپله د عقل څخه څه کار اخلي چې پخپله پوه شي؟

پوره واضحه ده چې د دغو دوارو پوښتنو جوابونه منفي دي، چې نه د هغوی مسئولیت تاته راجع دی او نه هغوی د چا خبره اوري او بالآخره نه هغوی د عقل څخه کار اخلي، بلکې هغوی د څارویو څخه هم ښکته دي.

نو د دغو خلکو څخه د بې ادبۍ او مسخرو په هکله څه ګیله نه ده په کار، او نه ترې د ایمان د راوړلو تمه صورت موندلی شي.

توضیحات

۱ـ په دې مقام کښې الله ﷻ فقط د مشرکانو د تمسخر کلمات راحکایت کړي دي چې: ﴿أَهَٰذَا ٱلَّذِى بَعَثَ ٱللَّهُ رَسُولًا﴾ ایا دا هغه سړی دی چې الله ﷻ د پیغمبر په حیث رالیږلی دی؟

خو په بل مقام کښې یې ورته جواب هم نازل کړی دی چې: ﴿وَقَالُواْ لَوۡلَا نُزِّلَ هَٰذَا ٱلۡقُرۡءَانُ عَلَىٰ رَجُلٍ مِّنَ ٱلۡقَرۡيَتَيۡنِ عَظِيمٍ ۝ أَهُمۡ يَقۡسِمُونَ رَحۡمَتَ رَبِّكَ﴾ [الزخرف: ۳۱، ۳۲] یعنې مشرکان وایي چې دغه قرآن کریم ولې د طائف او مکې معظمې د دوه وو ښارونو څخه په یوه لوی بډایي او مالدار باندې نازل نه کړی شو؟ که بالفرض دا ربښتیانی الهي کتاب وی نو په دغه فقیر سړي به نه وی نازل شوی بلکې یو غټ سړی به ورته انتخاب شوی وی، ایا په ټولو خلکو کښې همدغه (محمد) د رسالت دپاره غوره کړی شو؟

ای پیغمبره! ایا دوی (مشرکان) ستا د رب ﷻ د رحمت وېش کوي؟ دغسې نه ده، ستا رب ﷻ ډېر ښه پوهېږي چې د رحمت (نبوت) د ورکړې لیاقت څوک لري او څوک یې نه لري.

۲ـ د ﴿إِن كَادَ لَيُضِلُّنَا عَنۡ ءَالِهَتِنَا لَوۡلَآ أَن صَبَرۡنَا عَلَيۡهَا﴾ څخه لاندې دوه مطلبه د اشارې په توګه څرګندېږي:

الف: د نبي کریم ﷺ د نبوت دلایل ډېر قوي او موثر وه، د همدې کبله مشرکانو اعتراف وکړ چې که مونږ په خپله شرکي عقیده باندې بې دلیله ضد نه وی نیولی نو نژدې وه چې د نبوت مدعي مونږ ته د توحیدي عقیدې په اثبات او د شرکي عقیدې په ابطال باندې قناعت راکړی وی.

ب: مشرکانو خپلې استهزایي خبرې پخپله ردې کړې چې:

. د نبوت مدعي د تمسخر لایق نه دی بلکې ډېر هوښیار او پوه سړی دی، حتی نژدې وه چې د غټانو په شمول مونږ ټولو ته په یوازې خان په توحید باندې قناعت راکړي. یا په بل عبارت: که د بوتانو په عبادت کښې زمونږ سر تنبګي نه وی نو د دغه پوه سړي عقل په مونږ باندې د پاسه وه او مونږ یې د مقابلې څخه ناتوانه وو، خو مونږ ته خپلې سر تنبګۍ ډېره ګټه راورسوله.

یادونې

۳ـ په دې مقام کښې د ښه وضاحت دپاره لاندې دوه ټکي یاد ساتل په کار دي:

الف: د الله ﷻ په توفیق مونږ د [الأنعام: ۴۰] ایت لاندې لیکلي دي چې د ﴿أَرَءَيۡتَ﴾ کلمه د

"أَخْبِرْنِي" (ماته خبر راکړه) معنی ورکوي، نو په کار دي چې د تحلیل دپاره همغه مراجعه وکړی شي، چې بیا تحلیل یې اوږدوالی پېښوي.

ب: مونږ ـ لله ﷻ الحمد والمنة ـ د [الأعراف:۱۷۹] ایت لاندې د دې خبرې څو متعددې وجې لیکلې دي چې کفار د څارویو څخه په ګمراهی کښې څنګه زیات دي؟، نو هیله ده چې د ﴿ إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا ﴾ د تفسیر دپاره هغه وجې یو خل وکتلی شي.

﴿ أَلَمْ تَرَ إِلَىٰ رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ ٱلظِّلَّ وَلَوْ شَآءَ لَجَعَلَهُۥ سَاكِنًا ثُمَّ جَعَلْنَا ٱلشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا ﴿٤٥﴾ ثُمَّ قَبَضْنَٰهُ إِلَيْنَا قَبْضًا يَسِيرًا ﴿٤٦﴾ وَهُوَ ٱلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ ٱلَّيْلَ لِبَاسًا وَٱلنَّوْمَ سُبَاتًا وَجَعَلَ ٱلنَّهَارَ نُشُورًا ﴿٤٧﴾ وَهُوَ ٱلَّذِىٓ أَرْسَلَ ٱلرِّيَٰحَ بُشْرًۢا بَيْنَ يَدَىْ رَحْمَتِهِۦ وَأَنزَلْنَا مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً طَهُورًا ﴿٤٨﴾ لِّنُحْـِۧىَ بِهِۦ بَلْدَةً مَّيْتًا وَنُسْقِيَهُۥ مِمَّا خَلَقْنَآ أَنْعَٰمًا وَأَنَاسِىَّ كَثِيرًا ﴿٤٩﴾ وَلَقَدْ صَرَّفْنَٰهُ بَيْنَهُمْ لِيَذَّكَّرُوا۟ فَأَبَىٰٓ أَكْثَرُ ٱلنَّاسِ إِلَّا كُفُورًا ﴿٥٠﴾ وَلَوْ شِئْنَا لَبَعَثْنَا فِى كُلِّ قَرْيَةٍ نَّذِيرًا ﴿٥١﴾ فَلَا تُطِعِ ٱلْكَٰفِرِينَ وَجَٰهِدْهُم بِهِۦ جِهَادًا كَبِيرًا ﴿٥٢﴾ وَهُوَ ٱلَّذِى مَرَجَ ٱلْبَحْرَيْنِ هَٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهَٰذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا وَحِجْرًا مَّحْجُورًا ﴿٥٣﴾ وَهُوَ ٱلَّذِى خَلَقَ مِنَ ٱلْمَآءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُۥ نَسَبًا وَصِهْرًا ۗ وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا ﴿٥٤﴾ وَيَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ مَا لَا يَنفَعُهُمْ وَلَا يَضُرُّهُمْ ۗ وَكَانَ ٱلْكَافِرُ عَلَىٰ رَبِّهِۦ ظَهِيرًا ﴿٥٥﴾ ﴾

[۴۵] (ای پیغمبره!) ته د خپل رب ﷻ (قدرت) ته نه ګورې چې څنګه یې سوری اوږد کړی دی؟ (اوږد یې پیدا کړی دی او حرکت ورکوي) او که چرته د همده ﷻ اراده شوې وی نو ضرور به یې سوری (ځای په ځای) ساکن (ولاړ) ګرځولی وی. بیا مونږ په همدې سوري باندې لمر دلالت کونکی جوړ کړی دی (چې شغلې یې د سوري په ضد دی او تاسو ورته احتیاج لرئ).

[۴۶] بیا مونږ همدا سوری خپل اقدس ذات ته راټولوو لږ-لږ راټولول (د عدم خوا ته یې راکاږو).

[۴۷] او ستا رب ﷻ هغه اقدس ذات دی چې شپه یې ستاسو دپاره لباس (پټوونکې) ګرځولې ده، او (هم) یې (درته) خوب راحت (ارامتیا ګرځولی دی) او (هم) یې (درته) ورځ د پورته کېدلو (او خورېدلو) وخت ګرځولې ده.

[۴۸] او ستا رب ﷻ هغه اقدس ذات دی چې د خپل رحمت (باران) څخه مخکښې زیری درکوونکي بادونه چلوي (چې وریځې راپورته کوي او حرکت ورکوي).
او (بیا) مونږ د اسمان د پلوه پاکیزه اوبه (باران) درښکته کوو.
[۴۹] د دې دپاره چې مونږ وریاندې مړ ښار (وچه کلکه ځمکه) ژوندۍ کړو او (هم) وریاندې د هغو (ساکښانو) څخه کوم چې مونږ پیدا کړي دي ډېر څاروي او بنیادمان خړوبه کړو.
[۵۰] او یقینًا مونږ باران د بنیادمانو ترمنځ (په ډول- ډول سره) اړوو را اړوو ترڅو (پرې) دوی عبرت واخلي (او توحید ته پرې راجع شي).
خو اکثره خلک (د هر شي څخه) منعه کوي مګر د ناشکرۍ څخه (نو اکثریت یې ناشکران دي).
[۵۱] او (ای پیغمبره!) که زمونږ اراده شوې وی نو په هره قریه (ښار) کښې به مو (بېل- بېل) ډاروونکی (پیغمبر) مبعوث کړی وی (نو مکلفیت او اجر به دې دواړه کم شوي وی).
[۵۲] نو ته د کفارو اطاعت مه کوه (بې اطاعتۍ ته یې ادامه ورکړه) او په قرآن کریم باندې ورسره لوی جهاد وکړه (قوي دعوت ورکړه).
[۵۳] او ستا رب ﷻ هغه اقدس ذات دی چې دوه دریابونه (خوږ او تریو) یې سره ګډ کړي (پیوسته کړي) دي، چې دغه (یو) ډېر خوندور خوږ دی او دغه (بل) ډېر مالګین تریو (او تریخ) دی.
او د دواړو دریابونو ترمنځ یې پرده ډېره کلکه (قدرتي) پرده ګرځولې ده (چې یو په بل باندې بغاوت نه شي کولی او د اوبو کیفیت یې د منځه نه شي وړلی).
[۵۴] او ستا رب ﷻ هغه اقدس ذات دی چې د اوبو (نطفې) څخه یې انسان پیدا کړی دی نو (د) نسب او خسرګنۍ (خاوند) یې ګرځولی دی (دوه ډوله قرابتونه یې ورکړي دي) او ستا رب ﷻ (په هر شي باندې) د قدرت څښتن دی (چې بدون د قرابتونو څخه یې هم پیدا کولی شوه).
[۵۵] او مشرکان د الله ﷻ څخه په غیر د هغو شیانو (بوتانو) عبادت کوي چې نه ورته ګټه رسولی شي (د عبادت په صورت کښې) او نه ورته ضرر رسولی شي (د عدم عبادت په صورت کښې).
او (په دې باندې علاوه) کافر انسان د خپل رب ﷻ په خلاف (د شیطان سره) کومک کوونکی دی (خلک ورسره د اسلام څخه اړوي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د اسلام د حقانیت په هکله د مشرکانو اعتراضات جواب شوي او شبهات یې رد شوي وه، او په دې ایتونو کښې یې د حقانیت د اثبات دلایل نازل شوي دي.
یا په بل عبارت: هلته په تخلیه کښې بحث روان وه او دلته په تحلیه کښې بحث صورت نیسي، او تخلیه خو د همېشه دپاره په تحلیه باندې وړاندې وي، نو حاصل یې داسې راځي:
ای پیغمبره! د مشرکانو د اعتراضاتو او شبهاتو د بیان څخه وروسته اوس په خپل دعوتي اُمت باندې د توحید څه دلایل قرائت کړه ترڅو ورته د اسلام حقانیت ځرګند شي هغه دا چې:

۱ـ ایا ته نه ګورې (ته نه پوهېږې؟) بلکې پوهېږې چې ستا رب ﷻ په سوري کښې د خپل قدرت څومره نښې او علامات نغښتې دي او د خلکو دپاره یې پکښې څومره نعمتونه ځای په ځای کړي دي هغه دا چې:

الف: ستا رب ﷻ په څومره عجيبه ډول سره سوری اوږدوي (پیدا کوي) او د ځمکې ټول مخ وربانديې نیسي؟!، که بالفرض ستا رب ﷻ ځمکه یا شفافه او یا روښانه پیدا کړې وی نو د ځمکې په مخ باندې به سوري موجودیت نه درلودی، او د سکونت قابله به نه وی، نو د سوري موجودیت د قدرت یوه نښه ده او د نعمتونو څخه یو نعمت دی.

ب: که ستا د رب ﷻ اراده شوې وی نو د موجودیت په صورت کښې به یې سوری ساکن (بې حرکته) ګرځولی وی، چې په دغه صورت کښې به هم د انسانانو ډېر مصالح فوت شوي وی. نو د سوري حرکت د قدرت بل حجت او د نعمتونو څخه بل نعمت دی.

ج: بیا مونږ په همدغه سوري باندې لمر دلیل ګرځولی دی، یا په بل عبارت: په دنیا کښې مو رڼا پیدا کړې ده چې د سوري ضد ده، او سوری وربانديې ډېر ښه تشخیص کېږي او انسانان ترې ګټه اخلي. او دا څکه چې:

انسانان بلکې ساکښان لکه څنګه چې سوري ته اړتیا لري همدارنګه د لمر رڼا ته هم احتیاج دي نو د دواړو ضدینو څخه استفاده کوي.

نو د سوري تشخیص د قدرت بله نښه او د نعمتونو څخه بل نعمت دی.

د: بیا مونږ په همدغه سوري باندې مختلف حالات (بدلون رابدلون) ورعارضوو چې کله یوې خوا ته لنډېږي او بلې خواته اوږدېږي او هم کله وړاندې شي او کله بېرته شي او بالآخره کله بنې طرف ته کېږي او کله کینې خواته اوړي، او حتی کله یې په ورو-ورو خپل اقدس ذات ته راغونډوو او بالکل خاتمه ورکوو (د عدم سره یې مخامخ کوو).

که بالفرض په سوري کښې ذکر شوی د حالاتو بدلون نه وی نو د خلکو ډېرې ښېګڼې او ډېر مصالح به فوت شوي وی، نو د سوري بدلون د قدرت بل حجت او د نعمتونو څخه بل نعمت دی.

۲ـ ستا رب ﷻ هغه اقدس ذات دی چې:

الف: ستاسو دپاره یې شپه لباس ګرځولې ده چې تاسو پکښې پټېږئ او د دښمنانو څخه وربانديې نجات مونده کوئ.

ب: همدغه اقدس ذات ﷻ ستاسو دپاره خوب د ارامۍ سبب جوړ کړی دی چې د خوب څخه وروسته ستاسو عقل او فکر په ځای کیږي او په اندامونو کښې مو نشاط او تازګي وده کوي، که بالفرض تاسو خوب نه درلودی نو ډېر ژر به د کمزورۍ سره مخامخ شوي وی.

ج: همدغه اقدس ذات ﷻ ستاسو دپاره ورځ د خوب څخه د راپورته کېدلو او په ځمکه کښې د معیشت دپاره د خوځېدلو وخت ګرځولې ده چې خپلې اړتیاوې پکښې پوره کړئ.

ایا د الله ﷻ څخه په غیر بل څوک شته چې د شپې او ورځې او یا د خوب واک او اختیار ولري؟

۳ـ ستا رب ﷻ هغه اقدس ذات دی چې:

الف: د باران څخه وړاندې بادونه چلوي او وریځو ته وربانديې د یو خاى څخه بل خاى ته حرکت ورکوي، او هم وربانديې خلکو ته زیری په برخه کېږي چې دغه دی د الله ﷻ رحمت (باران) دررواں دی.

ب: مونږ د بله پلوه نه بلکې د اسمان د پلوه په څمکه باندې پاکې او سپېڅلې اوبه نازلوو، چې د څښلو دپاره پاکې دي، او د وينځلو دپاره پاکوونکې دي.

ج: د باران اوبه مونږ د دې دپاره نازلوو چې مړ ښار وربانديې را ژوندی کړو او سپېره ډاګونه او بیدیاوې وربانديې ترو تازه کړو او په حاصل يې ودروو.

د: په همدغه اوبو باندې مونږ خپل ټول مخلوقات خړوبوو، نو حشرات، حیوانات، څاروي، مرغان او بنیادمان او نور ساکښان ترې استفاده کوي او خپل ژوند ته وربانديې ادامه ورکوي.

دغه استفاده کوونکې مخلوقات دومره ډېر دي چې په شمار او اندازه باندې يې د الله ﷻ څخه په غیر بل څوک نه پوهېږي.

ه: او یقیناً مونږ همدغه د باران اوبه د انسانانو ترمنځ اړوو او رااړوو چې په چا باندې يې نرۍ وروو، په چا باندې په شېبو-شېبو، په چا باندې پرښک او په چا باندې د غټو څاڅکو والا، بالآخره په څینو باندې يې ژر-ژر ورنازلوو او په څینو باندې وچکالي ورولو او داسې نور.

دا ټول کیفیات د دې دپاره بدلوو او رابدلوو ترڅو دوی تدبر او فکر وکړي چې د خپل رب ﷻ په وحدانیت قائل شي.

خو اکثره خلک زمونږ د نعمتونو شکریه نه کوي او په دلایلو کښې مو سوچ نه کوي، نو ته به وايې چې د هر شي څخه يې منعه کړې ده او ترې اوښتي دي مګر یوازې د یوه شي څخه لاس نه اخلي چې هغه د ناشکرۍ څخه عبارت دی.

یوه توصیه:

۴ـ ای پیغمبره! څرنګه چې په خلکو کښې ناشکري او کفران زیات دی او مخنیوی يې ډېر زیات جهاد ته ضرورت لري، او په دې باندې علاوه ته د ټولو عالمونو دپاره استولی شوی يې، چې ستا څخه وروسته بل پیغمبر نشته، نو ته په خپل استقامت باندې ډېر زور واچوه او زیات صبر وکړه ترڅو ستا درجې لا زیاتې لوړې شي.

که زمونږ اراده شوې وی چې د دعوت بوج په تاباندې کم کړو نو مونږ به په هر ښار کښې جدا-جدا ویرونکي استولي وی، خو په دې صورت کښې به ستا اجرونه هم کم وی.

نو د همدې کبله تاته مونږ توصیه کوو چې د کفارو د اطاعت څخه خپل ځان همدغسې په څنګ وساته، او په همدغه قرآن باندې چې تاته مو درنازل کړی دی لوی جهاد وکړه او د خپل اُمت دپاره د لوی جهاد (نه ستړي کیدونکي جهاد) ډېره کېږده ترڅو د قیامت تر ورځې پورې ادامه ورکړي، او ترڅو هغه خلا ډکه شي کومه چې د پیغمبرانو د عدم ارسال څخه منځته راځي.

۵_ ستا رب ﷻ هغه اقدس ذات دی چې:

الف: دوه دریابونه سره یو تربله پیوسته کوي حال داچې دغه یو دریاب ډېر خوږ او تنده ماتوونکی دی او دغه بل دریاب ډېر ترخو دی ته به وایې چې ټوله مالګه ده (چې ترخووالی یې ترېخوالي ته مایل دی).

ب: خو د دغه پیوستون سره-سره د یوه دریاب اوبه د بل سره نه ګډېږي چې په منځکښې یې ستا رب ﷻ ډېره مضبوطه معنوي پرده قائمه کړې ده، د دې قدرتي پردې په اثر د یوه اوبه د بل په اوبو کښې نه ورداخلېږي چې تروش ګونې اوبه ترې جوړې شي.

۶_ ستا رب ﷻ هغه اقدس ذات دی چې:

الف: د نرمو اوبو څخه یې انسان پیدا کړی دی چې نه پکښې کلکوالي موجودیت درلود او نه د عقل او تمیز او نورو حواسو لرونکې وې، خو انسان ته ترې ستا رب ﷻ بنه قوي، کلک او د عقل او حواسو درلودونکي بدنونه جوړ کړه.

ب: همدغه یو انسان یې بیا په دوه وو برخو باندې تقسیم کړ چې:

یوه برخه نارینه دي او د نسب خاوندان دي چې د نسب خپلولي په همدوی پورې ارتباط لري، لکه پلارتوب او زوی توب. او بله برخه زنانه دي چې غیر نسبي خپلولی ورپورې مربوطه ده، لکه ترورتوب او خوابېټوب او داسې نور. او دا څکه چې:

ستا رب ﷻ په هر شي باندې قادر دی او هرڅه یې د لاسه پوره دي همده ﷻ کولی شوه چې ټول انسانان یې ځانته-ځانته پیدا کړي وی، خو دغه ډول موجودیت د دوی په ګټه نه وه، او د زړه سوي ټول اسباب د منځه تلل.

یوه تبصره:

۷_ ای پیغمبره! وړاندې چې ذکر شوه هغه دلایل او براهین دي چې ته یې په ابلاغ باندې مکلف یې، او دومره واضحه دي چې هیڅوک ترې سترګې نه شي پټولی او په هر میدان کښې به ته د همدغو دلایلو په اثر بریالی او کامیاب یې؛ مګر بالمقابل ستا دښمنان (کفار) د خپلو باطلو معتقداتو دپاره هیڅ دلیل او برهان نه شي قائمولی.

بلکې دوی د الله ﷻ څخه پرته د هغو شیانو عبادت کوي کوم چې هغوی ته نه څه ګټه رسولی شي او نه ترې د کوم ضرر مخنیوی کولی شي.

خو د دې سره-سره دغه مهان او سپک انسان (چې د خپل خان څخه د ټیټ مخلوق عبادت کوي) دومره سپین سترګی دی چې د خپل رب ﷻ په ضد د شیطان سره کومک کوي، او د خپل رب ﷻ د دین څخه خلک اړوي او یا یې ترې مخه نیسي.

توضیحات

۱_ په دې مقام کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

الف: په ﴿ مَدَّ ٱلظِّلَّ ﴾ کښې د ﴿ مَدَّ ﴾ کلمه د "مَدٌ" ـلکه "شَدٌ"ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "مَدٌ" خو د اوږدولو دپاره وضعه شوی دی، مګر دلته په لاندې دوه وو معناوو باندې مشتمل دی:

اول: چې اوږد پیدا کړی شوی وي، لکه د سهار سوری.

دوهم: چې په تدریج سره اوږد کړی شوی او غزولی شوی وي، لکه د زوال سوری چې د غرمې څخه په اوږدېدلو پیل کوي او د لمر پرېواته تر وخته پورې غزېږي.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه ذکره شوې د ﴿ مَدَّ ﴾ کلمه په ضمني توګه په لنډون باندې هم دلالت کوي، یعنې ته ګوره چې ستا رب ﷻ سورې ته څنګه حرکت ورکوي، کله د لنډولو طرف ته او کله د اوږدولو طرف ته.

د همدغې ضمني معنی د کبله نوموړې کلمه د ﴿ وَلَوۡ شَآءَ لَجَعَلَهُۥ سَاكِنٗا ﴾ په جمله باندې تعقیبه شوه، یعنې که ستا د رب ﷻ اراده شوې وی نو سوری به یې حرکت ته نه وی پرېښی او ځای په ځای به یې ودرولی وی، چې په دې صورت کښې به د انسانانو ډېر منافع فوت شوي وی.

ب: د ﴿ ٱلظِّلَّ ﴾ کلمه په همدې ایت کښې علماوو کرامو په لاندې معناوو باندې تفسیره کړې ده:

اول: جمهور علماء کرام (د عبد الله بن عباس رضی الله عنهما په شمول) وایي چې د لته د ﴿ ٱلظِّلَّ ﴾ د کلمې څخه د هغه وخت سوری مطلب دی کوم چې د سبا د راختلو څخه پیل کېږي او د لمر په راختلو باندې اختتام پیدا کوي[1].

دوهم: د ځینو نورو علماوو کرامو په نزد دلته د ﴿ ٱلظِّلَّ ﴾ څخه متعارف سوری مراد دی[2] کوم چې د لمر د سترګې سره اوړي او را اوړي.

زمونږ په فکر ذکرې شوې دواړه معناوې په خپل منځکښې څه منافات نه لري نو بهتره دا ده چې دغه د ﴿ ٱلظِّلَّ ﴾ کلمه په اطلاق سره پرېښودله شي چې دواړو ته شامله شي، چې ایت شریف د دواړو معناوو تحمل کولی شي.

ج: په ﴿ ثُمَّ جَعَلۡنَا ٱلشَّمۡسَ عَلَيۡهِ دَلِيلٗا ﴾ کښې لمر ته په سوري باندې د دلیل (لارښود) لقب ورکړی شوی دی، او دا ځکه چې د لمر شغلې د سوري ضد دي او خلک وایي چې هر شی په خپل ضد سره ډېر ښه پېژاندل کېږي، که الله ﷻ د لمر شغلې نه وی پیدا کړې نو سوری به چا نه وی پېژاندلی او خلک به د همېشه دپاره د لمر د ګټو څخه محروم وی.

په دې تفسیر سره په ذکره شوې جمله کښې الله ﷻ خپل یوه بل لوی نعمت ته اشاره کړې ده، چې مونږ ستاسو دپاره لمر هم پیدا کړی دی، چې رڼا یې د سوري په ضد ده، او تاسو د دواړو ضدینو څخه استفاده کوئ. یا په بل عبارت: تاسو نه په سوچه سوري کښې ژوند کولی شئ او نه د سوچه لمر د زغم توان لرئ، او بالآخره نه د دواړو څخه بې پروایي کولی شئ.

---

(١) تفسير ابن كثير ج٣ ص٣٢٠: الدر المنثور ج٦ ص٢٦١

(٢) تفسير ابي السعود ج٦ ص٢٢٢

د: د ﴿ ثُمَّ قَبَضْنَـٰهُ إِلَيْنَا ﴾ جمله د سوري د معدومولو (نشت کولو) څخه کنايه ده، د همدې کبله د مړه کولو څخه په "قَبَضَهُ اللهُ إِلَيْهِ" سره تعبير کېږي[1] چې فلانی سړی الله ﷻ خپل اقدس ذات ته قبض کړ (وفات شو).

دا د یو پلوه، او د بله پلوه په ﴿ قَبْضًا يَسِيرًا ﴾ کښې د "يَسِير" کلمه که څه هم د اسان معنی ورکوي مګر کله-کله د قليل (لږ) په معنی باندې هم استعمالېږي[2]، چې په دې مقام کښې همدغه استعمال اراده کړی شوی دی.

نو د معنی حاصل يې داسې راځي چې: مونږ د اوږدولو څخه وروسته ذکر شوی سوری لږ لږ په تدريج سره کموو او د منځه يې وړو، آن تردې چې په نتيجه کښې بالکل ټول د منځه لاړ شي او معدوم شي.

د سُبَات او نُشُور معناوې

۲_ په ﴿ وَٱلنَّوْمَ سُبَاتًا وَجَعَلَ ٱلنَّهَارَ نُشُورًا ﴾ کښې د "سُبَات" کلمه د راحت او ارام کولو دپاره وضعه شوې ده[3] او بالمقابل د "نُشُور" کلمه د خوربدلو معنی ورکوي، يعني الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ستاسو دپاره يې شپه د ارام کولو دپاره مساعده ګرځولې ده چې تاسو پکښې استراحت کوئ او په مقابل کښې يې درته ورځ د خوربدلو وخت جوړه کړې ده چې تاسو پکښې د روزۍ د لټون دپاره په ځمکه کښې خواره واره شئ.

نو تاسو هم استراحت ته ضرورت لرئ چې حواس مو ارام ونيسي او هم خوربدلو ته اړ ياست چې خپلو ځانونو ته روزي مونده کړئ، همدغه مضمون ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ فَإِذَا قُضِيَتِ ٱلصَّلَوٰةُ فَٱنتَشِرُواْ فِى ٱلْأَرْضِ وَٱبْتَغُواْ مِن فَضْلِ ٱللَّهِ ﴾ [الجمعة: ۱۰] يعني کله چې د جمعې لمونځ اداء کړی شي نو تاسو په ځمکه کښې خواره شئ او د الله ﷻ فضل (حلال مال) ولټوئ.

يو صرفي تحليل

۳_ په ﴿ أَنْعَـٰمًا وَأَنَاسِىَّ كَثِيرًا ﴾ کښې د "أَنَاسِيّ" کلمه په اصل کښې "أَنَاسِين" وه چې د انسان جمعه ده، لکه "بَسَاتِين" چې د "بُسْتَان" جمعه ده، نو د "ن" توری په "ي" بدل شو او د ادغام څخه وروسته تري "أَنَاسِيّ" جوړ شو، او يا پکښې هيڅ تغير نه دی واقع شوی او د "إِنْسِيّ" جمعه ده لکه "كَرَاسِيّ" چې د "كُرْسِيّ" جمعه ده[4]. په هر تقدير د ﴿ كَثِيرًا ﴾ کلمه د ﴿ أَنْعَـٰمًا وَأَنَاسِىَّ ﴾ د مجموعې دپاره صفت واقع شوې ده[5]، يعني په ذکرو شوو اوبو باندې مونږ ژبنت دېر ځاروي او انسانان خړوبوو.

---

(۱) لسان العرب ج۷ ص۲۱۳
(۲) مفردات الراغب ص۵۷۷
(۳) القاموس المحيط ج۲ ص۵۰۵
(۴) لسان العرب ج۶ ص۱۲
(۵) روح المعاني ج۱۹ ص۳۱

سوال جواب

۴_ که څوک وایي چې په اوبو سره خو ټول ځاروي او ټول انسانان بلکې په ځمکه باندې ټول ساکښان خړوبېږي، نو د ﴿ كَثِيرًا ﴾ د کلمې په نزول کښې څه حکمت دی؟

مونږ وایو چې: د "كثير" کلمه کله-کله په مطلق کثرت (ډېروالي) باندې دلالت کوي بې د دې چې د کلیت (ټولو) یا جزئیت (ځینو) نفي کول په لحاظ کښې وساتل شي، همدې خبرې ته د الله ﷻ په توفیق د [البقرة: ۲۶] ایت لاندې اشاره شوې ده. په دې مقام کښې همدغه استعمال مراد دی، والله ﷻ اعلم.

نو د معنی حاصل به یې داسې راوخېژي چې مونږ د باران په اوبو باندې په مستقیمه توګه زښت ډېر ځاروي او بنیادمان خړوبوو البته کوم چې د ښارونو څخه بهر په بیدیاګانو کښې سکونت لري، او په غیر مستقیم ډول خو ټولو ساکښانو ته د باران په اوبو باندې ژوند وربښو چې د سیندونو او چینو اوبه هم اصلاً د باران څخه منشا اخلي.

د "ه" ضمیر مرجع څه شی دی؟

۵_ په ﴿ وَلَقَدْ صَرَّفْنَٰهُ بَيْنَهُمْ ﴾ کښې د "ه" ضمیر په مرجع کښې علماوو کرامو متعدد صورتونه ښودلي دي[۱] چې مونږ فقط د دوه وو صورتونو په ذکر باندې اکتفاء کوو. هغه دا چې:

الف: دغه ضمیر د وړاندېنیو جملاتو مضمون ته راجع دی[۲] چې په "هذَا الْقَوْلُ" سره ترې تعبیر کولی شو[۳] نو حاصل به یې داسې راوخېژي چې:

یقیناً مونږ دغه بیان (چې بادونه راپورته کوو او د اسمان د پلوه پرې پاکیزه اوبه نازلوو، او هم په همدغو اوبو سره مړه ځمکه راژوندۍ کوو او ساکښان پرې خړوبوو) په ټولو اسماني کتابونو کښې (د بنیادمانو ترمنځ) بیا-بیا نازل کړی دی ترڅو پکښې دوی تدبر وکړي او توحید ته پرې خپل ځانونه ورسوي خو د دوی اکثریت پکښې تدبر نه کوي او د ناشکرۍ څخه کار اخلي.

ب: دغه ضمیر په ﴿ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً ﴾ کښې ﴿ مَآءً ﴾ ته راجع دی لکه څنګه چې په "بِهِ، لِّنُسْقِيَهُ" کښې دواړه ضمیرونه ورته راجع دي.

اما د "تَصْرِيْف" (د خلکو ترمنځ د اړولو او را اړولو) مثالونه یې دا دي:

اول: الله ﷻ په ځینو خلکو باندې لږ باران او په ځینو نورو باندې ډېر باران وروي.

دوهم: چرته د اسمانه تېز باران او چرته نرم باران رانښکته کوي.

دریم: چرته یې ځاځکي غټ-غټ او چرته یې ځاځکي واړه-واړه وي.

څلورم: چرته تالنده وي او چرته زول وي.

---

(۱) التفسير الكبير ج۲۴ ص۹۸

(۲) تفسير ابي السعود ج۶ ص۲۲۴؛ تفسير الكشاف ج۳ ص۲۸۵

(۳) روح المعاني ج۱۹ ص۳۱

پنځم: چرته باران کال وي او چرته وچکالي او قحطي وي، او داسې نور.
نو په دې تقدير بې حاصل داسې اخستل کېږي چې:
یقینًا مونږ د خلکو ترمنځ په مختلفو صورتونو سره د باران اوبه اړوو او را اړوو، ترڅو پکښې دوی تفکر او تدبر وکړي او د توحيد نتيجې ته ورباندې ورسېږي؛ مگر د دوی اکثريت ناشکري کوي او خپل خانونه پرې یا کفر ته وباسي او یا یې ورباندې په کفر کښې لا کلکوي.

تبصره

٦ـ که څه هم ذکر شوي دواړه تفسيرونه يو تربله سره څه منافات نه لري او د بدليت په لحاظ دواړه اراده کېدلی شي، خو مونږ ته دوهم تفسير په زړه پوري برېښي چې د لاندې روايتونو څخه يې هم تائيد څرگندېږي:

الف: يوه ورځ عبد الله بن عباس رضي الله عنهما وفرمايل چې: «لَيْسَ عَامٌ بِأَكْثَرَ مَطَرًا مِنْ عَامٍ وَلَكِنَّ اللهَ يُصَرِّفُهُ كَيْفَ يَشَاءُ» يعنې يو کال د بل کال څخه د باران د حيثه زيات نه دی مگر الله ﷻ باران تاووي څنگه يې چې اراده وشي (په ځينو ځايونو لږ باران وروي او په ځينو نورو ډېر)، «ثُمَّ قَرَأَ هَذِهِ الآيَةَ»[١] بيا نو نوموړي صحابي ﷺ د استشهاد په توگه ذکر شوی ايت شريف قرائت کړ.
ب: عبد الله بن مسعود ﷺ په خپل يوه اوږده حديث کښې ذکر شوی ايت شريف تفسير کړی دی[٢] چې مضمون يې لاندې لوستلی شي:
اول: د باران په اندازه کښې ټول کلونه يو برابر دي (د يوه کال د باران اندازه د بل کال د باران د اندازې څخه کمه يا زياته نه ده، په هر کال کښې د باران وزن او پيمانه په يوه اندازه ده).
دوهم: کله چې يو قوم گناهونه وکړي نو الله ﷻ ترې باران بل قوم ته تاو کړي.
دریم: او که ټول گناهونه او عصيان وکړي نو الله ﷻ بيا همدغه (د دوی برخه باران) په دريابونو او بيابانونو باندې وروي.

د خلکو اکثريت څنگه ناشکري کوي؟

٧ـ پاتې شوه دا خبره چې د خلکو اکثريت څنگه ناشکري کوي؟ نو دا په لاندې حديث شريف کښې په ډېره ښه توگه واضحه شوې ده:
يوه ورځې د حديبې په مقام کښې د سبا د لمانځه څخه وروسته په داسې حال کښې چې د شپې باران شوی وه نبي کريم ﷺ په يوه قدسي حديث کښې د الله ﷻ څخه داسې حکايت وکړ چې: «أَصْبَحَ مِنْ عِبَادِي مُؤْمِنٌ بِي وَكَافِرٌ. فَأَمَّا مَنْ قَالَ مُطِرْنَا بِفَضْلِ اللهِ وَرَحْمَتِهِ فَذَلِكَ مُؤْمِنٌ بِي وَكَافِرٌ بِالْكَوْكَبِ وَأَمَّا مَنْ قَالَ مُطِرْنَا بِنَوْءِ كَذَا وَكَذَا فَذَلِكَ كَافِرٌ بِي وَمُؤْمِنٌ بِالْكَوْكَبِ»[٣] يعنې الله ﷻ فرمايي چې: په دغه باران

(١) تفسير ابن کثير ج٣ ص٣٢١
(٢) تفسير البغوي ج٣ ص٣٧٢
(٣) صحيح البخاري ج١ ص١١٧، ١٤١

سره زما د بندګانو څخه ځيني په مابانديې مؤمنان شوه او ځيني رابانديې کافران شوه، نو هر چا چې وويل چې په مونږ باندې د الله ﷻ په فضل او رحمت سره باران وکړې شو نو دغه سړي په ما باندې مؤمن شو او په ستوري باندې کافر شو. او هر چا چې وويل چې په مونږ باندې د دغه او هاغه ستوري په راختلو سره باران وکړې شو نو دغه سړي په ما باندې کافر شو او په ستوري باندې مؤمن شو.

په قرآن سره دعوت لوی جهاد دی

۸ـ په ﴿وَجَٰهِدۡهُم بِهِۦ جِهَادٗا كَبِيرٗا﴾ کښې الله ﷻ نبي کريم ﷺ ته توصيه کړې ده چې په قرآن کريم سره د کفارو په مقابل کښې لوی جهاد وکړه، براهين او زواجر ورته قرائت کړه او د پخوانيو هلاکو شوو کفارو حالات ورته بيان کړه او د قيامت د ورځې په کيفياتو باندې اطلاع ورکړه او داسې نور.

څرنګه چې ذکر شوی ايت شريف د هجرت څخه وړاندې نازل شوی دی چې مسلح (وسلوال) جهاد لا نه وه فرض شوی نو معلومه شوه چې د في سبيل الله وسلوال جهاد څخه في سبيل الله دعوت لوی جهاد دی چې هم پکښې اجرونه زيات دي او هم پکښې مسئوليت ډېر لوی دی، بلکې په کيفيت او نتائجو کښې هم د هغه څخه دا لوړ دی، که نه نو نبي کريم ﷺ ته به توصيه شوې وی چې ته سمدستي وړوکی جهاد کوه او لوی جهاد ته منتظر اوسه چې فرضيت يې در روان دی.

د وخت مشرکانو (کفارو) هم ذکر شوی مطلب درک کړی وه، د همدې کبله الله ﷻ ترې حکايت کړی دی چې: ﴿وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لَا تَسۡمَعُواْ لِهَٰذَا ٱلۡقُرۡءَانِ وَٱلۡغَوۡاْ فِيهِ لَعَلَّكُمۡ تَغۡلِبُونَ﴾ [فصلت:۲۶] يعنې او هغه کسان کومو چې کفر غوره کړی دی (خپلو پيروانو او لوېرانو ته) وايي چې تاسو دغه قرآن ته غوږ مه ږدئ (چې اثر دربانديې ونه کړي) او د قرائت په وخت کښې يې شور کوئ (چې نور خلک يې هم وانه وري)، شايد چې تاسو (په دغې طريقې سره په قرآن باندې) غلبه مونده کړئ (که نه نو د هغه اثر ډېر قوي دی او د ډېر لوی جهاد څخه نمايندګي کوي).

نو د هرې زمانې په علماوو کرامو باندې فرض ده چې خپله فريضه (دعوت إلى الله) وپېژني او په عمل کښې يې پياده کړي، که نه نو د قيامت په ورځ به د ډېر لوی مسئوليت سره مخامخ شي "اللهم وفقنا لما تحب وترضى آمين يا مجيب الداعين".

د دريابونو ترمنځ پرده موجوديت لري

۹ـ په ﴿وَهُوَ ٱلَّذِي مَرَجَ ٱلۡبَحۡرَيۡنِ هَٰذَا عَذۡبٞ فُرَاتٞ وَهَٰذَا مِلۡحٌ أُجَاجٞ وَجَعَلَ بَيۡنَهُمَا بَرۡزَخٗا وَحِجۡرٗا مَّحۡجُورٗا﴾ کښې دوه وو ټکو ته توجه په کار ده: چې يو د ايت شريف د لغاتو د معناوو شرحه ده او بل دا چې په دې مقام کښې د دوه وو بحرونو څخه کوم-کوم بحرونه مطلب دي؟ او قوي پرده (برزخ) د څه شي څخه عبارت دی؟ نو:

الف: د لغاتو معناوې يې دا دي:

اول: د ﴿مَرَجَ﴾ کلمه د "مَرْجٌ" ـ لکه "ضَرْبٌ" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "مَرْجٌ" اصلاً د خلط

(ګډوډېدلو) دپاره وضعه شوی دی، خو په چراګاه (څرخای) کښې هم استعمالېږي چې هلته څاروي پرېښودل کېږي چې په خپله خوښه پکښې ازاد وګرځي راوګرځي[1].

خو په دې مقام کښې ترې د "خلط" معنی مراده نه ده ځکه چې په عين ايت کښې د "بَرزَخ" د کلمې سره منافات لري، بلکې د خلط سره لازمه معنی ترې مراده ده چې "اتصال" دی.

دوهم: د ﴿ عَذْبٌ فُرَاتٌ ﴾ هره يوه کلمه صفت مشبه ده[2] او هره يوه د خوندورو خوږو اوبو دپاره وضعه شوې ده چې دوهمه د اولې معنی تاکيدوي[3] چې د دواړو څخه مونږ په ډېرو خوږو او خوندورو اوبو سره تعبير کوو.

دريم: د ﴿ مِلْحٌ أُجَاجٌ ﴾ هره يوه کلمه هم صفت مشبه ده[4] او هره يوه د تروو اوبو دپاره وضعه شوې ده نو دوهمه د لومړۍ کلمې د معنی تاکيد کوي، چې مونږ ترې د شديدو تروو او ترخو اوبو معنی اخلو.

څلورم: مونږ د الله ﷻ په توفيق د "بَرْزَخ" کلمه د [المؤمنون: ۱۰۰] ايت لاندې ښه تحليله کړې ده چې د پردې او حائل معنی ورکوي، او همدارنګه مو ـ لله ﷻ الحمد والمنة ـ د [الفرقان: ۲۲] ايت لاندې د "حِجْر، مَحْجُور" دواړو کلمو په هکله ليکلي دي چې دوهمه د لومړنۍ تاکيد دی او دواړه په کلک مانع او حائل باندې دلالت کوي.

نو په دې مقام کښې به د درېواړو کلمو (بَرْزَخ، حِجْر، مَحْجُور) څخه په مجموعي توګه ډېره زياته قوي پرده (حائله) مراده وي چې د هيڅ په توان کښې ممکنه نه وي چې هغه د منځه يوسي او د بحرونو اوبه سره ګډې کړي.

ب: په دې خبره کښې (چې د بحرونو څخه کوم-کوم بحرونه مطلب دي او قوي پرده د څه شي څخه عبارت ده؟) علماء کرام په لاندې دوه وو ډلو باندې ويشل شوي دي:

اول: يو بحر د ټولو سيندونو د مجموعې څخه عبارت دی لکه: سيحون، جيحون او د ټولې دنيا نور سيندونه، چې د ټولو اوبه خوږې او مزه ناکې دي. او د بل بحر څخه د ټولو دريابونو مجموعه مطلب ده چې د ځمکې زياته برخه يې اشغال کړې ده او اوبه يې تروې او ترخې دي[5].

همدارنګه د ځمکې په داخل کښې هم دواړه ډوله اوبه چلېږي، د همدې کبله ځينې ځاګانې خوږې اوبه لري او په ځينو نورو کښې تروې او ترخې اوبه موجودې وي.

دغه ډله علماء کرام وايي چې د قوي پردې څخه دلته ځمکه مطلب ده چې هم د دريابونو او سيندونو ترمنځ حائله ده او هم په خپله ګېډه کښې خوږې اوبه او تروې اوبه نه پرېږدي چې سره ګډې ودې شي.

---

(۱) النهاية في غريب الحديث والأثر ج۳ ص۲۱۴؛ تفسير الطبري ج۱۹ ص۲۳
(۲) اضواء البيان ج۶ ص۳۳۹
(۳) القاموس المحيط ج۳ ص۱۷۶؛ لسان العرب ج۲ ص۶۵
(۴) مفردات الراغب ص۶؛ لسان العرب ج۲ ص۲۰۷
(۵) التفسير الكبير ج۲۴ ص۱۰۱؛ في ظلال القرآن ج۵ ص۲۵۷۲؛ المحرر الوجيز ج۱۲ ص۳۰؛ تفسير ابن كثير ج۳ ص۳۲۲

دوهم: بله ډله علماء کرام وايي چې دواړه دريابونه د متعارفو دريابونو څخه عبارت دي چې هم پکښې خوږې اوبه شته او هم په تروو او ترخو اوبو باندې مشتمل دي؛ چې دواړه ډوله اوبه په خپل منځکښې سره پيوستون لري خو ګډون په هيڅ صورت سره نه قبلوي.

په دې تقدير کلکه پرده د هغې قوې پردې څخه عبارت ده چې د الله ﷻ د کامل قدرت څخه نمايندګي کوي، او په سترګو باندې نه ليدله کېږي[۱]، خو د دواړو ډولونو اوبو ترمنځ حائله ده چې يو ډول هم بغاوت ته نه پرېږدي.

تبصره

۱۰ـ مونږ لرې نه ګڼو چې اول تفسير په اشارة النص سره مراد شي، خو په عبارة النص سره راته فقط دوهم تفسير ترجيح لري او دا ځکه چې:

الف: په وړاندېنۍ توضيح کښې لږ وړاندې تېر شوه چې په ﴿مَرَجَ ٱلْبَحْرَيْنِ﴾ کښې د ﴿مَرَجَ﴾ کلمه په خلط او پيوستون باندې دلالت کوي، حال دا چې په اول تفسير کښې د دواړو دريابونو ترمنځ ځمکې ته د برزخ (حائل) لقب ورکړې شوی دی چې دواړه دريابونه پيوستون ته نه پرېږدي، او کله چې د يوه درياب اوبه (سيندونه) په بل درياب کښې ورولوېږي او سره پيوسته شي نو بيا خپل خوږوالی نه شي حفظ کولی، نو په دې صورت کښې ځمکه برزخ (حائل) نه جوړېږي.

ب: بلکې په بل ايت شريف کښې د دواړو دريابونو په پيوستون باندې صراحت شوی دی چې: ﴿مَرَجَ ٱلْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ ۝ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَّا يَبْغِيَانِ﴾ [الرحمن: ۱۹، ۲۰] يعني الله ﷻ دوه دريابونه خوشې کړي (بهولي) دي چې يو تربله سره پيوسته کېږي، حال دا چې د دواړو ترمنځ پرده ده چې يو په بل باندې بغاوت نه کوي (خو په لومړي تفسير سره پيوستون بالکل صورت نه نيسي).

که څه هم دواړه دريابونه د بغاوت صلاحيت لري، چې يا دواړه ترخه شي او يا دواړه خواږه وګرځي او بالآخره يا دواړه خوږ لوړی جوړ شي.

دغه پرده دومره قوي ده چې که د دواړو دريابونو څخه په يوه کاسه کښې اوبه واچولی شي هم يو تربله سره بغاوت نه کوي.

ج: که څه هم په سيندونو باندې د بحرونو اطلاق کېږي لکه په [الكهف: ۶۰] ايت کښې، مګر متبادره معنی يې هغه لوی دريابونه دي کوم چې په ځمکه راچاپېر دي، نو ترڅو چې متبادره معنی امکان لري بايد چې غير متبادره معنی اراده نه کړی شي، لکه څنګه چې په اولني تفسير کښې اراده کړی شوې ده.

د: د دريابونو ذکر شوي دوه ډولونه ليدلی شوي هم دي لکه چې امام الشنقيطي رحمه الله عليه وايي چې: زه يوه ورځ د يو لوی درياب په غاړه ناست وم چې يو لاس به مې اوبو ته ښکته کړ خوږې اوبه

(۱) تفسير الطبري ج۱۹ ص۲۵؛ روح المعاني ج۱۹ ص۳۵؛ تفسير ابي السعود ج۶ ص۲۲۵

به لاس ته راغلي او چې په عين وخت کښې به مې بل لاس ورتيت کړ نو تروې اوبه مې را اوچتې کړې. لنډه دا چې د درياب په همدغه يو ځاى کښې دواړه ډوله اوبه موجودې وې او ترمنځ يې د الهي کامل قدرت پرده پرته وه چې په سترګو نه ليده کېدله[1].

په دې باندې علاوه عدم ليدل خو په عدم موجوديت باندې دلالت نه کوي لکه چې د زوزو مازوزو بند چا نه دی ليدلی خو مسلمان ترې انکار نه کوي.

هـ: داسې معلومېږي چې د قرآن کريم د نزول په وخت هم د ذکرو شوو دوه وو دريابونو په موجوديت باندې خلکو عقيده درلوده او ورته ثابت وه؛ که نه نو مشرکان خو اعتراض کولو ته شنه ناست وه، دا موقع به يې بې اعتراضه نه وی پرېښې.

عجيبه حکمتونه

١١ـ که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې الله ﷻ اکثره لوی-لوی دريابونه تروه پيدا کړي دي؟

مونږ وايو چې: الله ﷻ د حکمت څښتن دی چې هر يو کار يې په بې شمېره حکمتونو باندې ولاړ دی، نو لوی-لوی دريابونه يې د ډېرو حکمتونو په بنياد تروه پيدا کړي دي. لاندې مثالونه يې ولولئ[2]:

الف: که د لويو-لويو دريابونو اوبه تروې او مالګيني نه وی نو بوی به يې کړی وی او د ډېرو زمانو په تېرېدلو سره به ورستې شوې وی، نو حيواناتو به پکښې ژوند نه وی کړی.

د همدې کبله الله ﷻ د سترګو اوښکې تروې پيدا کړې دي ترڅو سترګو ته ضرر ناکې واقع نه شي او خلک ړانده نه کړي.

ب: که د دريابونو اوبه بدبويه او فاسدې شوې وی نو ټوله ځمکه به د استوګنې څخه وتلې وی، ټوله به بوی نيولې وی، او هيڅ ساکين به وربانډې ژوند نه وی کړی، او داسې نور.

د نسب او صهر ارتباط

١٢ـ که څه هم ﴿فَجَعَلَهُۥ نَسَبًا وَصِهْرًا﴾ عبارت اصلاً د مضاف (ذا) په حذف سره دی چې مونږ ترې په "ذَا نَسَبٍ وَصِهْرٍ" سره تعبير کولی شو[3]، خو بيا د مضاف اعراب (نَصْب) د هغه د حذف څخه وروسته په مضاف اليه باندې اجراء شوی دی، يعنې الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې انسانان يې د يوې نطفې څخه پيدا کړي دي او په عين حال کښې يې په دوه وو ډولونو باندې وېشلي دي. هغه دا چې:

الف: يو ډول انسان د نسب خاوند دی او نارينه دی چې اولادونه همده ته منسوبېږي چې فلانی د فلاني زوی.

ب: بل ډول انسان يې د صهر (نکاحي) قرابت خاوند جوړ کړی دی چې هغه د ښځينه انسان څخه

---

(١) اضواء البيان ج۶ ص٣۴

(٢) روح المعاني ج١٩ ص٣۴؛ الجواهر للطنطاوي ج١٢ ص٢٢١

(٣) تفسير البغوي ج٣ ص٣٧٣؛ تفسير ابي السعود ج۶ ص٢٢۶

عبارت دی چې پردي خلک ورباندې راخپلېږي.

همدا مضمون په بل ایت کښې داسې نازل شوی دی چې: ﴿ وَأَنَّهُۥ خَلَقَ ٱلزَّوْجَيْنِ ٱلذَّكَرَ وَٱلْأُنثَىٰ ۝ مِن نُّطْفَةٍ إِذَا تُمْنَىٰ ﴾ [النجم:۴۵، ۴۶] یعنې په پخوانیو صحیفو کښې دا خبره هم لیکلې شوې وه چې یقینًا الله ﷻ دوه فرده (جوړه) پیدا کړې ده، چې یو نارینه دی او بل ښځینه دی، البته دغه جوړه یې د یوې نطفې څخه پیدا کړې ده کله چې هغه په رحم کښې واچوله شي.

دا د یو پلوه او د بله پلوه مونږ ته څه لرې نه برېښي چې هر یو انسان (نارینه وي او که ښځینه) ذکر شوي دواړه قرابتونه ولري. او دا څکه چې:

نارینه انسان نظر خپنو کسانو ته د نسب خاوند دی لکه پلارتوب او زوی توب، او خپنو نورو ته د نکاحي قرابت درلودونکی دی، چې د چا زوم دی او د چا خسر دی.

همدارنګه زنانه هم د چا لور او د چا مور ده، او هم د چا خواښې او د چا انګور ده.

په هر تقدیر قرابت او خپلولي (هر ډول چې وي) لوی نعمت دی چې د خواخوږۍ او تعاون بنیاد او بنسټ ګڼلی کېږي. که بالفرض انسان د قرابت خاوند نه وی ګرځولی شوی نو ژوند به یې د څارویو غوندې بې مینې او بې محبته وی، او تعاون به یې په منځکښې نه وی.

﴿ وَمَآ أَرْسَلْنَـٰكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ۝٥٦ قُلْ مَآ أَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِلَّا مَن شَآءَ أَن يَتَّخِذَ إِلَىٰ رَبِّهِۦ سَبِيلًا ۝٥٧ وَتَوَكَّلْ عَلَى ٱلْحَىِّ ٱلَّذِى لَا يَمُوتُ وَسَبِّحْ بِحَمْدِهِۦ ۚ وَكَفَىٰ بِهِۦ بِذُنُوبِ عِبَادِهِۦ خَبِيرًا ۝٥٨ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِى سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ ٱسْتَوَىٰ عَلَى ٱلْعَرْشِ ۚ ٱلرَّحْمَـٰنُ فَسْـَٔلْ بِهِۦ خَبِيرًا ۝٥٩ وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ ٱسْجُدُوا۟ لِلرَّحْمَـٰنِ قَالُوا۟ وَمَا ٱلرَّحْمَـٰنُ أَنَسْجُدُ لِمَا تَأْمُرُنَا وَزَادَهُمْ نُفُورًا ۩ ۝٦٠ ﴾

[۵۶] او (ای پیغمبره!) مونږ ته په هیڅ حال کښې نه یې استولی مګر (په جنت سره) زیری ورکوونکی او (په دوزخ سره) داروونکی.

[۵۷] ته (خلکو ته) ووایه چې: زه ستاسو څخه (د قرآن کریم) په تبلیغ باندې هیڅ اجر (مزدوري) نه غوارم، مګر (فقط همدا مزدوري) چې څوک اراده ولري چې خپل رب ﷻ ته (روغه) لاره ونیسي (نو هغه ته روغه لاره وروښایم).

[۵۸] او (ای پیغمبره!) په هغه ژوندي (ابدي او ازلي) ذات ﷻ باندې توکل وکړه کوم چې نه مړ کېږي (فنا ورباندې نه ورځي)، او د همده ﷻ د حمد سره تسبیح (د عیوبو څخه پاکي) هم (ملګري) کوه.

او همدی ﷻ د خپلو بندګانو په ګناهونو باندې د خبردارۍ د لحاظه بس دی (چې هر چاته موافقه سزا ورکړي).

[٥٩] (په) هغه اقدس ذات ﷻ (باندې توکل کوه) چې اسمانونه او ځمکې او هغه څه چې د دواړو ترمنځ دي (دا ټول) یې په شپږو ورځو کښې پیدا کړه (او) بیا یې په عرش العظیم باندې (د خپل اقدس ذات سره مناسبه) استواء وکړه.

د ډېر مهربان الله ﷻ (ورباندې مناسبه استواء وکړه) نو ته (د نورو زیاتو معلوماتو دپاره) په همده ﷻ باندې د خبردار څخه پوښتنه وکړه (چې نور صفات یې هم درته بیان کړي).

[٦٠] او کله چې مشرکانو ته (ستا د پلوه) وویل شي چې د ډېر مهربان الله ﷻ ته سجده وکړئ (چې رحمن نومېږي)، نو دوی وایي چې: او رحمن څه شی دی؟ ایا مونږ هغه شي ته سجده وکړو چې ته راته ورباندې امر کوې (او مونږ یې نه پېژنو)؟

او (ستا همدا د سجده کولو امر) ورته (د اسلام څخه لا) نفرت زیاتوي (او کفر یې ورته قوي کوي).

ارتباطونه

١ـ په وړاندېنیو ایتونو کښې الله ﷻ د خپل توحید دلایل نازل کړي وه او نبي کریم ﷺ ته یې توصیه کړې وه چې په قرآن کریم باندې لوی جهاد ته ادامه ورکړي.

په دې ایتونو کښې الله ﷻ د یو پلوه په لوی جهاد کښې د نبي کریم ﷺ مکلفیت مشخص کړی دی او د بله پلوه یې هغو ارشاداتو ته اشاره کړې ده کوموٚ ته چې نبي کریم ﷺ د لوی جهاد په اوږدو کښې ضرورت درلود چې دا وایه او دا کوه.

٢ـ د هغو ایتونو په پای کښې ټول کفار د شیطان کومکیان ښودل شوي وه، او د دې ایتونو په پای کښې د همدغې دوستۍ نتیجه ښودله کېږي. نو حاصل یې داسې راځي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! د لوی جهاد په چلولو کښې لاندې وصایا په نظر کښې ونیسه:

١ـ لوی جهاد د دې څخه عبارت دی چې ته د خپل رب ﷻ د توحید دلایل خلکو ته ابلاغ کړې او په همدغه مطلب باندې د سوچه عقیدې دعوت ورکړې، او هم د قبول په صورت کښې ورته بشارت ورسوې او د عدم قبول په صورت کښې یې د اُخروي عذاب څخه وډار کړې. دا ستا مکلفیت دی، د دې څخه علاوه ته د یو پیغمبر په صفت نور مکلفیت نه لرې او دا ځکه چې ته خو مونږ نه یې استولی مگر فقط په داسې حال چې ته زیرې ورکوونکی او ډاروونکی یې او بس.

٢ـ د جهاد په جریان کښې کفار مخاطب کړه او ورته ووایه چې زه خو ستاسو څخه د دغه قرآن کریم په دررسونه باندې څه مزدوري نه غواړم او نه درته د څه شي تمه لرم، که بالفرض ما دا کار کولی نو تاسو به د عدم قبول دپاره څه وجه په لاس کښې درلودلې وَی.

زما ټوله غوښتنه ستاسو څخه فقط همدا ده چې ستاسو هرڅوک چې د خپل رب ﷻ په لاره باندې تلل غواړي نو زه هغه ته همدغه لار ورښایم (زه ورته لارښود یم) چې په دې زمانه کښې فقط همدا زه لارښود یم او بس.

نو که زما په دغې وینا باندې تاسو د اُجرت او مزدورۍ نوم ږدئ نو ورباندې يې کېږدئ، د همدغې خبرې څخه په غیر نور هیڅ شی زه ستاسو څخه نه غواړم نو دا راته ووایاست چې اوس نو ستاسو د ایمان نه راوړلو وجه څه شی کېدلی شي؟

۳ـ د جهاد په جريان کښې فقط په خپل رب ﷻ باندې توکل کوه او د کفارو د غابښ چیچې څخه هیڅ مه ډارېږه او دا خکه چې:

الف: ستا رب ﷻ هغه اقدس ذات دی چې همېشه ژوندی دی او هیڅکله د موت (مرګ) سره نه مخامخ کېږي خکه چې مرګ د ممکناتو خاصه ده او ستا رب ﷻ د ممکناتو د سلسلې څخه بهر دی، د همده ﷻ څخه په غیر نور ټول موجودات فاني کېدونکي دي، او د فاني کېدونکو څخه ډار په کار نه دی.

نو ته په همدغه ازلي او ابدي الله ﷻ باندې توکل کوه او د همده ﷻ د تسبیحاتو سره حمدونه او ثناوې هم وایه.

ب: د کفارو د کفر مسئولیت تاته نه راجع کېږي، د هغوی جنایات د هغوی په غاړه دي چې ستا رب ﷻ ته ښه پوره څرګند دي، او همدا خبره بس ده چې الله ﷻ د خپلو بندګانو په ګناهونو او جنایاتو باندې خبردار دی، ته هیڅ تشویش مه کوه.

ج: ته به ولې په خپل رب ﷻ باندې توکل نه کوې چې همدې ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ټول اسمانونه او ټولې ځمکې یې په شپږو ورځو کښې پیدا کړي دي.

او بیا یې په عرش عظیم باندې د خپل اقدس شان سره مناسبه استواء کړې ده، او هم یې د ټولو تکویناتو واګې په خپل اختیار کښې اخستې دي، نو ټول اختیار د همده ﷻ په واک کښې دی، د بل چا د لاسه هیڅ پوره نه دي.

د: په دې باندې علاوه ستا رب ﷻ ډېر مهربان دی، ډېر ژر به د لوی جهاد په اوږدو کښې ستا مشکلات حل کړي او دښمنان به دې ذلیل او مقهور وګرځوي.

هـ: د دې دپاره چې تاته د خپل رب ﷻ ډېره لویه مهرباني ډېره ښه جوته شي نو د هغه چا څخه پوښتنه وکړه چې د الرحمن (ډېر مهربان الله ﷻ) په لوړو صفاتو باندې ښه پوره خبرتیا لري، یا په بل عبارت: پخپله د همده ﷻ څخه پوښتنه وکړه چې د هغو بې اندازې نعمتونو په هکله معلومات درکړي کومې يې چې د ځمکو او اسمانونو په پیدایښت کښې نغښتې دي.

و: هو! هغه بنیادمان هم ورباندې څه ناڅه اجمالي معلومات درکولی شي کومو ته چې د پخوانیو اسماني کتابونو علم ورکړی شوی دی او د همدغه علم په رڼا کښې يې په تاباندې هم ایمان راوړی دی لکه عبد الله بن سلام ﷺ او نور.

ز: اما د دوی څخه په غیر نور خلک خو یا په الرحمن ﷻ باندې خبرتیا نه لري او یا یې ورباندې خپل خانونه ګول اچولي دي، حتی:

ح: کله چې دوی ته ستا د پلوه وویل شي چې: الرحمن ﷻ ته سرونه په سجده کېږدئ او خاص همده ﷻ ته عبادت وکړئ، نو خپل ځانونه بالکل ناخبره نیسي او په تعجب سره داسې پوښتنه نه کوي چې الرحمن څوک دی؟ بلکې وايي چې: الرحمن څه شی دی چې مونږ ورته سجده وکړو؟.

ط: او بیا تاته په ډېره بېباکانه توګه مخ در اړوي او درته وايي چې: ایا مونږ هغه شي ته سجده وکړو چې ته راته پرې امر کوې حال دا چې مونږ یې نه پېژنو؟

ي: د همدې کبله همدغه ارشاد (چې الرحمن ﷻ ته سجده وکړئ!) د هغوی نفرت لا زیاتوي او د کفري خبرو په کولو سره یې د هدایت څخه لا لرې کېږي (چې د شیطان سره یې اندیوالي لا قوي کېږي).

توضیحات

١ـ په ﴿ قُلْ مَآ أَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِلَّا مَن شَآءَ أَن يَتَّخِذَ إِلَىٰ رَبِّهِۦ سَبِيلًا ﴾ کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

الف: د ﴿ عَلَيْهِ ﴾ ضمير هغه (تبليغ) ته راجع دی په کوم باندې چې په وړاندېنې ایت کښې د "أَرْسَلْنَا، مُبَشِّرًا، نَذِيرًا" کلمات دلالت کوي ځکه چې "رسول"، "مبشر" او "نذير" هغه څوک کېدلی شي چې د پیغامونو تبلیغ (رسونه) یې په غاړه وي.

ب: د ﴿ إِلَّا مَن شَآءَ ﴾ استثناء کښې علماء کرام دوه نظره لري[١]:

اول: جمهور علماء کرام وايي چې: دا استثناء منقطعه ده، نو ټول عبارت یې داسې راځېږي چې: "إِلَّا مَنْ شَاءَ أَنْ يَتَّخِذَ إِلَى رَبِّهِ سَبِيلًا فَلْيَفْعَلْ" یعنې زه ستاسو څخه په خپل تبلیغ او دعوت باندې څه أجرت او مزدوري نه غواړم، مګر هغه څوک چې خپل رب ﷻ ته د سمې لارې د موندلو اراده لري هغه دې خپله اراده عملي کړي او په ما پسې دې راشي چې مطلب ته ورسېږي.

دوهم: د ځینو نورو په نظر دغه استثناء ادعاءً متصله ده چې د سمې لارې موندل أجرت ګڼلی شوی دی، نو په دې تقدیر یې حاصل داسې راځېږي چې: زه خو په تبلیغ باندې ستاسو څخه بل هیڅ أجرت نه غواړم فقط همدا أجرت غواړم څوک چې خپل رب ﷻ ته د سمې لارې د موندلو نیت لري چې هغه ته لاره ورونښایم چې دغسې لاړ شه، یا په بل عبارت: که تاسو دغه کار او دغې غوښتنې ته د أجرت لقب ورکوئ نو رښتیا چې زه د أجرت غوښتونکی یم.

که څه هم ذکر شوي دواړه نظرونه سره څه منافات نه لري د بدلیت په اعتبار سره دواړه هم اراده کېدلی شي مګر مونږ ته دوهم نظر په زړه پورې برېښي چې لطافت او باریکي پکښې زیاته ده.

یادونه

٢ـ دا پنځم ایت دی چې د ﴿ ٱسْتَوَىٰ عَلَى ٱلْعَرْشِ ﴾ کلمات پکښې نازل شوي دي. په دې هکله چې مونږ ته الله ﷻ څه راښودلي وه او هم یې راته لیکل ضرور بربښېدلي وه هغه مو د همده ﷻ په

(١) تفسير الكشاف ج٣ ص٢٨٨؛ اللباب في علوم الكتاب ج١٤ ص٥٥٣

توفیق د [الأعراف:٥٤] ایت لاندې (چې د اول خل دپاره پکښې ذکر شوي کلمات نازل شوي دي) لیکلي دي، نو بیا لیکل یې کتاب اوږدوي.

څو مهم او په زړه پوري مطالب

٣_ د ﴿ٱلرَّحْمَٰنُ فَسْـَٔلْ بِهِۦ خَبِيرًا﴾ په اعراب او نورو مربوطاتو کښې مفسرینو کرامو متعدد تحلیلونه کړي دي(١)، که د چا زړه اوږد بحث ته نه په تنګېږي نو هملته دې مراجعه وکړي، مونږ د همغو ټکو په ذکر باندې اکتفاء کوو کوم چې راته په زړه پوري بربښېدلي دي هغه دا چې:

الف: د ﴿ٱلرَّحْمَٰنُ﴾ معززه کلمه د ﴿ثُمَّ ٱسْتَوَىٰ عَلَى ٱلْعَرْشِ﴾ د مستتر ضمیر څخه بدل واقع شوې ده، لکه چې په ﴿ٱلرَّحْمَٰنُ عَلَى ٱلْعَرْشِ ٱسْتَوَىٰ﴾ [طه:٥] ایت کښې ورباندې صراحت شوی دی.

ب: په ﴿بِهِۦ﴾ کښې د "ب" توری د ﴿خَبِيرًا﴾ په کلمې پورې تعلق نیسي چې وروسته ترې متصله ذکره ده او د "ه" ضمیر یې د ﴿ٱلرَّحْمَٰنُ﴾ کلمې ته راجع دی چې وړاندې ترې متصله ذکره ده.

ج: په دې خبره کښې چې دلته د ﴿خَبِيرًا﴾ مصداق څوک دی؟ یا په بل عبارت: د چا په هکله نبي کریم ﷺ ته توصیه شوې ده (چې د "الرَّحْمن" په ارتباط ترې پوښتنه وکړي او معلومات ترې واخلي)؟ علماوو کرامو متعدد اقوال کړي دي(٢) لاندې مثالونه یې د نظره تېر کړئ:

اول: دلته د ﴿خَبِيرًا﴾ د کلمې مصداق هغه څوک دی د کوم څخه چې الله ﷻ په بل ایت کښې په ﴿وَمَنْ عِندَهُۥ عِلْمُ ٱلْكِتَٰبِ﴾ سره تعبیر کړی دی چې فرمایلي یې دي: ﴿قُلْ كَفَىٰ بِٱللَّهِ شَهِيدًۢا بَيْنِى وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِندَهُۥ عِلْمُ ٱلْكِتَٰبِ﴾ [الرعد:٤٣] یعنې ای پیغمبره! کفار تاته وایي چې ته د الله ﷻ د پلوه د پیغمبر په حیث نه یې را استولی شوی نو ته ورته په جواب کښې ووایه چې زما او ستاسو په منځکښې الله ﷻ د شهادت ورکوونکي په حیث او هم هغه څوک د شاهد په حیث بس دی چې د چا په نزد د اسماني کتاب علم وي، لکه پربښتې، د اهل الکتابو علماء او د قرآن کریم علماء.

نو په دې تقدیر به یې د معنی حاصل داسې راوخېژي چې: ای پیغمبره! د هغه چا څخه د "الرَّحْمن" په هکله پوښتنه وکړه کوم چې د همده ﷻ په شان باندې ښه ناخه خبردار دی، لکه جبرائیل ﷺ او عبد الله بن سلام او نور.

په دې باندې علاوه الله ﷻ نبي کریم ﷺ ته توصیه کړې ده چې: ﴿فَإِن كُنتَ فِى شَكٍّ مِّمَّآ أَنزَلْنَآ إِلَيْكَ فَسْـَٔلِ ٱلَّذِينَ يَقْرَءُونَ ٱلْكِتَٰبَ مِن قَبْلِكَ﴾ [یونس:٩٤] یعنې نو ای پیغمبره! که ته (بالفرض المحال) د هغه کتاب څخه په شک کښې یې کوم چې مونږ تاته درنازل کړی دی نو د هغو کسانو څخه (په همدې هکله) پوښتنه وکړه کوم چې ستا څخه وړاندې اسماني کتاب قرائت کوي او ورباندې نازل شوی دی.

دوهم: دلته د ذکرې شوې کلمې مصداق الله ﷻ دی چې په هر شي باندې خبردار دی، یعنې ای

---

(١) تفسیر القاسمي ج١٢ ص٢٧١؛ روح المعاني ج١٩ ص٣٨؛ تفسیر القرطبي ج١٣ ص٦٤؛ التفسیر الکبیر ج٢٤ ص١٠٥
(٢) زاد المسیر ج٦ ص٢١

پیغمبره! ته د "الرّحمن" (ډېر مهربان الله ﷻ) په ارتباط د همده ﷻ څخه پوښتنه وکړه چې د څومره حکمتونو په بنیاد يې په شپږو ورځو کښې دنیا پیدا کړې ده او بیا يې پرې د خپل اقدس ذات سره مناسبه استواء کړې ده؟!، ترڅو نور معلومات هم درنازل کړي.

د دې توجیه تائید د وړاندېني ایت شریف څخه په لاس راځي چې الله ﷻ د ﴿ خَبِيرًا ﴾ په نامه باندې د خپل اقدس ذات څخه تعبیر کړی دی چې: ﴿ وَكَفَىٰ بِهِۦ بِذُنُوبِ عِبَادِهِۦ خَبِيرًا ﴾، نو ګومان کېږي چې دلته به هم همدغه کلمه د الله ﷻ د اقدس ذات څخه عبارت وي.

تبصره

۴_ مونږ ته ذکر شوي دواړه نظرونه په زړه پوري بریښي حال دا چې څه منافات هم سره نه لري، نو بهتره دا ده چې د بدلیت په لحاظ سره دواړه اراده کړی شي، والله ﷻ أعلم بمراده.

هو! د لومړني نظر په ارتباط د سړي په ذهن کښې یوه پوښتنه ګرځي چې د څه حکمت په بنیاد نبي کریم ﷺ ته توصیه وشوه چې د اهل الکتابو څخه او یا د بل کوم عالم څخه د ډېر مهربان "الرّحمن" په هکله معلومات واخله؟.

نو د دې پوښتنې جواب مونږ د الله ﷻ په توفیق د [یونس:۹۴] ایت لاندې لیکلي دي، هیله ده چې هملته مراجعه وکړی شي.

خو دلته ورباندې اضافه کوو چې: په دغې توصیه کښې اصلاً مشرکان په غوږ وهلی شوي دي چې د الله ﷻ په هکله د خپلې ګېډې څخه خبرې مه کوئ بلکې د نبي کریم ﷺ څخه يې معلومات واخلئ چې الله ﷻ ورته خپل اقدس ذات ورپېژندلی دی او روزمره ورته وحې کوي.

هېر مو نه شي

۵_ هېر مو نه شي چې د [الإسراء: ۱۱۰] ایت لاندې د ﴿ وَمَا ٱلرَّحۡمَٰنُ ﴾ په ارتباط څه بیان تېر شوی دی _لله الحمد والمنة_ چې په دې مقام کښې يې د نظره تېرول بې ګټې نه دي.

د تلاوت اومه سجده

۶_ په [الفرقان: ۶۰] ایت کښې د تلاوت اومه سجده ده چې د الله ﷻ په توفیق مونږ يې څه ضروري احکام د [الأعراف:۲۰۶] ایت لاندې لیکلي دي هیله ده چې هملته مراجعه وکړی شي.

﴿ تَبَارَكَ ٱلَّذِى جَعَلَ فِى ٱلسَّمَآءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سِرَٰجًا وَقَمَرًا مُّنِيرًا ﴿٦١﴾ وَهُوَ ٱلَّذِى
جَعَلَ ٱلَّيۡلَ وَٱلنَّهَارَ خِلۡفَةً لِّمَنۡ أَرَادَ أَن يَذَّكَّرَ أَوۡ أَرَادَ شُكُورًا ﴿٦٢﴾ وَعِبَادُ ٱلرَّحۡمَٰنِ
ٱلَّذِينَ يَمۡشُونَ عَلَى ٱلۡأَرۡضِ هَوۡنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ ٱلۡجَٰهِلُونَ قَالُواْ سَلَٰمًا ﴿٦٣﴾

وَالَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا ﴿٦٤﴾ وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ
جَهَنَّمَ إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا ﴿٦٥﴾ إِنَّهَا سَاءَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا ﴿٦٦﴾ وَالَّذِينَ إِذَا
أَنفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَٰلِكَ قَوَامًا ﴿٦٧﴾

[۶۱] هغه اقدس ذات ﷻ ډېر زيات بركتناک (او د نعمتونو خاوند) دی چې په اسمان كښې يې ستوري ګرځولي (پيدا كړي) دي، او (هم) يې پكښې (لمر) ډېوه ګرځولې ده او (بالآخره هم يې پكښې) روښانه سپوږمۍ (پيدا كړې ده).

[۶۲] او همدا (د ذكرو شوو شيانو پيداكوونكی) هغه اقدس ذات دی چې شپه او ورځ يې (هره يوه د بلې) نائبه ګرځولې ده (چې د استمرار په توګه يوه د بلې ځای نيسي).

(البته) د هغه چا د (عبرت) دپاره كوم چې اراده لري چې پند واخلي (او) يا اراده لري چې (خپل رب ﷻ ته) شكر ګزاري وكړي (همدوی ترې استفاده كوي).

[۶۳] او د ډېر مهربان الله ﷻ (مخلص) بندګان هغه دي كوم چې په ځمكه باندې د پوستوالي (تواضع) په حال ګرځي (تكبر نه كوي)، او كله چې ورته جُهال (ناپوهان په ستغو خبرو باندې) خطاب وكړي نو دوی ورته سلام وايي (د متاركې په سلام سره جواب وركوي او د بالمثل جواب ځخه ډډه كوي).

[۶۴] او (د ده ﷻ مخلص بندګان) هغه دي كوم چې خپل رب ﷻ ته په داسې حال كښې شپه تېروي چې سجده كوونكي او قيام كوونكي (لمونځ ودروونكي) وي.

[۶۵] او هغه دي كوم چې (په همدغه حال كښې هم) وايي چې: ای زمونږ ربه! زمونږ ځخه د دوزخ عذاب په ځنګ كړه (مونږ ترې بچ وساته)، يقينًا د دوزخ عذاب (د دوزخيانو سره) لازم دي (كفارو پورې نښتي دی او بيا ترې نه جدا كېږي).

[۶۶] يقينًا دوزخ د ارام نيولو او اوسېدلو د حيثه ډېر بد (او ناكاره) ځای دی.

[۶۷] او (د الله ﷻ مخلص بندګان) هغه دي چې كله دوی انفاق كوي (خپل مال مصرفوي نو) نه اسراف (د شرعي حد ځخه تجاوز) كوي او نه (ترې) شومتيا (بخل) كوي.

او (يا په بل عبارت) د دوی انفاق د دغه مذكور (بيان) ترمنځ ډېر كلك ولاړ وي (چې يوې خوا ته هم ميلان نه كوي).

ارتباطونه

۱ ـ په وړاندېنيو ايتونو كښې نبي كريم ﷺ ته توصيه شوې وه چې د الرّحمٰن (ډېر مهربان الله ﷻ) د صفاتو په هكله د همده ﷻ ځخه زيات معلومات وغواړه چې په هر شي باندې خبردار دی، په دې ايتونو كښې د ده ﷻ د صفاتو په ارتباط ځه نور معلومات نازل شوي دي.

۲ ـ هلته د كفارو عناد او تكبر ته اشاره شوې وه او د هغوی سپكه او ستغه خطابه راحكايت شوې

د، چي ﴿ وَمَا ٱلرَّحۡمَٰنُ ﴾ او الرحمن څه شی دی؟.

او دلته د یو پلوه نبي کریم ﷺ ته د نوموړو جاهلانو د خطابي جواب ښودلی شوی دی، او د بله پلوه بالمقابل د مؤمنانو تواضع او لوړو صفاتو ته اشاره شوې ده چي حاصل يې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! د وړاندېنيو ارشاداتو په نظر کښې نیولو سره اوس په خپل اُمت باندې لاندې مطالب قرائت کړه:

۱ـ هغه اقدس ذات (الرحمن ﷻ) ډېر برکتناک دی او ټول بې انتهاء نعمتونه او برکتونه په همده ﷻ پورې اختصاص لري. چې اوه اسمانونه يې بې ستنو پیدا کړي دي او په ستورو باندې يې ښایسته کړي دي، په دې باندې علاوه ډېره لویه ډېوه (لمر) يې هم پکښې پیدا کړی دی او په روښانه سپوږمۍ باندې يې هم رڼا کړې دی.

۲ـ الرحمن هغه اقدس ذات (ﷻ) دی چې شپه يې د ورځې پیروه ګرځولې ده چې په دوامداره توګه وریسې روانه ده او همدارنګه ورځ يې هم د شپې تابع جوړه کړې ده چې په نه ستړې کېدونکو هلو ځلو سره شپه تعقیبوي او دغه تعاقب به د قیامت تر ورځې پورې ادامه ولري.

۳ـ دغه نعمتونه او د توحید دلایل د هغه چا دپاره درنازل شوه کوم چې د پند او عبرت اخستلو اراده لري او هم غواړي چې د خپل رب ﷻ د نعمتونو شکریه وکړي، یا په بل عبارت همدوی ترې ګټه اخلي او بس. اما کفار د ډېر مهربان (الرحمن) ﷻ د نعمتونو څخه دنیاوي استفاده کوي خو په معرفت او پېژاندنه باندې يې خپل خانونه ګول اچوي او وايي چې: ﴿ وَمَا ٱلرَّحۡمَٰنُ ﴾ او الرحمن څه شی دی؟

۴ـ بالمقابل د الرحمن (ډېر مهربان الله ﷻ) مخلص بندګان لاندې صفات لري:

الف: دوی هغه کسان دي چې په ځمکه کښې په ارامۍ اوتواضع سره ګرځي راګرځي او د کفارو په شان تکبر نه کوي اود خپل رب ﷻ د نعمتونو څخه نه منکرېږي.

ب: دوی د جُهالو جواب په جهل سره نه ورکوي بلکې کله چې د هغوی د پلوه په ستغو او سپورو خبرو باندې مخاطب شي نو دوی پرې د متارکې سلام اچوي او خپله حوصله د لاسه نه ورکوي.

نو (ای پیغمبره!) ته هم د کفارو (جُهالو) د دې خطابې (چې: وَمَا الرَّحۡمٰنُ) په اورېدلو سره مه بې حوصلې کېږه او خپل استقامت مه خرابوه.

ج: د الرحمن سوچه بندګان هغه دي چې خپل رب ﷻ ته په عبادت باندې شپه سبا کوي، چې کله ورته په سجده پراته وي او کله ورته په تواضع ولاړ وي او بالآخره کله ورته په رکوع باندې مشغول وي (لمونځونه کوي).

د: دغه مخلص بندګان د عبادت سره‌سره د خپل رب ﷻ د عذابه ډارېږي او خپل رب ﷻ ته د سوال لاسونه پورته کوي چې: ای زمونږ ربه! زمونږ څخه د دوزخ د عذاب مخه واړوې اومونږ ته ترې نجات راکړې، او دا خکه چې:

اول: د دوزخ عذاب دوامدار او نه جدا کېدونکی دی.

دوهم: دغه دوزخ د ارام نیولو ډېر بد ځای دی او د اوسېدانې (مېشت کېدلو) ډېر ناکاره او خطرناک ځای دی.

هـ: د الرحمن ﷻ سوچه بندګان د کفارو په شان مسرفان نه دي بلکې کله چې دوی د خپلو مالونو ځخه انفاق (خرڅ) کوي نو د شرعي چوکاټ څخه تجاوز نه کوي چې خپل مالونه په نامشروعو کارونو کښې مصرف کړي، او نه دومره تنګي کوي چې په مشروعو ځایونو کښې یې ونه لګوي او بخل وکړي.

بلکې دوی په دوامداره توګه د دغه او هغه (اسراف او بخل) ترمنځ په اعتدال باندې ولاړ وي، نه هغې خواته میلان کوي او نه دې خواته کږېږي، بلکې د دوی هر یو کس د اسراف او بخل ترمنځ لکه ونه مستقیم په خپل مکان وي که خزان وربانديې ورشي که بهار.

توضیحات

۱ـ په ﴿ تَبَارَكَ ٱلَّذِى جَعَلَ فِى ٱلسَّمَآءِ بُرُوجًا ﴾ کښې د الله ﷻ په توفیق د "تَبَارَكَ" کلمه د [الفرقان:۱] ایت لاندې او د "بُرُوج" کلمه د [الحجر:۱۶] ایت لاندې دواړه ښې توضیح شوي دي چې بیا توضیح کولو ته یې اړتیا نه ګورو.

۲ـ که څه هم په ﴿ وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا ﴾ کښې د "سِرَاج" کلمه د هغه روښانه شي دپاره وضعه شوې ده د کوم څخه چې د شپې د پلوه د رڼا کار اخستل کېږي[1] چې په پښتو کښې ترې په ډېوې سره تعبیر کوو خو په دې مقام کښې ترې لمر مراد دی، په همدې معنی باندې په بل ایت کښې صراحت شوی دی چې: ﴿ وَجَعَلَ ٱلشَّمْسَ سِرَاجًا ﴾ [نوح:۱۶] یعنې ته نه ګورې چې الله ﷻ په څنګه عالي شان کیفیت سره اوه اسمانونه یو د بل دپاسه پیدا کړي دي او سپوږمۍ یې پکښې د شپې د پلوه رڼا ګرځولې ده او لمر یې پکښې د ورځې د پلوه ډېوه ګرځولی دی.

خلفة څه معنی؟

۳ـ په ﴿ وَهُوَ ٱلَّذِى جَعَلَ ٱلَّيْلَ وَٱلنَّهَارَ خِلْفَةً ﴾ کښې د ﴿ خِلْفَةً ﴾ کلمه د هغه شي دپاره وضعه شوې ده کوم چې د بل شي په تعقیب (وروسته) صورت نیسي[2]، ته به وایې چې هغه د دې خلیفه او نائب دی.

نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې: الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې شپه یې د ورځې دپاره نائبه ګرځولې ده او ورځې ته یې د شپې نیابت وربښلی دی، نو نه د دواړو څخه دنیا خالي کېږي او نه پکښې سره دواړه جمعه کېږي.

نو دغه دواړه (شپه او ورځ) د یو پلوه د بنیادمانو دپاره ډېر لوی نعمتونه دي، او د بله پلوه د الله ﷻ ډېر لوی قدرتي دلایل دي، چې یوازې پند اخستونکي او شکر ګزاران ترې استفاده کوي او بس.

(۱) لسان العرب ج۲ ص۲۹۷
(۲) مفردات الراغب ص۸۶

د "هَوْن" معنی

۴_ په ﴿ يَمْشُونَ عَلَى ٱلْأَرْضِ هَوْنًا ﴾ کښې د "هَوْن" کلمه او همدارنګه د "هُوْن، هَوَان" کلمې، دربواره د ذلت او سپکوالي او هم د پوستوالي معنی ورکوي، چې څه بیان یې د الله ﷻ په توفیق د [النحل:۵۹] ایت لاندې تېر شوي دي.

خو په دې مقام کښې ورباندې وراضافه کوو چې په بنیادمانو کښې سپکوالی او پوستوالی په لاندې دوه ډولونو سره صورت نیسي[۱]:

الف: یو هغه ډول دی چې د بل چا د پلوه په سرې باندې عارض او تحمیل شي، لکه چې په کفارو باندې به د قیامت په ورځ د الله ﷻ د پلوه د عذاب په صورت کښې عارض او ورنازل شي.

ب: بل هغه دی چې څوک یې د خپل خان دپاره خوښ کړي، دا ډول پوستوالی او سپکوالی د وقار او تواضع معنی ورکوي، چې په مقابل کښې یې د تکبر او "مَرَح" کلمات استعمالېږي لکه چې الله ﷻ فرمایي: ﴿ وَلَا تَمْشِ فِى ٱلْأَرْضِ مَرَحًا ﴾ [الإسراء:۳۷] یعني او ته په ځمکه باندې د ډېرې (افراطي) خوشالی (تکبر) په حال کښې مه ګرځه.

په دې مقام کښې همدغه معنی مراده ده نو حاصل به یې داسې راوځېږي چې: د الله ﷻ مخلص بندګان هغه دي کوم چې په ځمکه باندې د تکبر او افراطي خوشالي په حال کښې نه ګرځي بلکې د وقار او تواضع په حال کښې ورباندې تلل کوي.

د متارکې سلام

۵_ په ﴿ وَإِذَا خَاطَبَهُمُ ٱلْجَٰهِلُونَ قَالُوا۟ سَلَٰمًا ﴾ کښې هغه مسنونه سلام مطلب نه دی کوم چې یو مسلمان یې په بل مسلمان باندې د ملاقات په وخت کښې اچوي او د الله ﷻ څخه ورته د عذابونو څخه نجات غواړي بلکې دلته د متارکې (پرېښودلو) سلام مطلب دی چې څوک د جُهالو د پلوه په سپکو او سپورو خبرو سره وکنځل شي خو هغه بالمثل جواب ورنه کړي بلکې د سلام په اچولو باندې جواب ورکړي، ته به وایې چې جُهال مخاطب ګرځوي چې زما د پلوه د بالمثل جواب (سپکو او سپورو) کنځلو څخه تاسو ته سلامتیا ده، همدغه جواب الله ﷻ د ابراهیم ﷺ د خولې څخه په [مریم:۴۷] ایت کښې مونږ ته راحکایت کړی دی البته کله چې د خپل پلار د پلوه وکنځل شو.

یادونه

۶_ په ﴿ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَٰمًا ﴾ کښې د ﴿ سُجَّدًا وَقِيَٰمًا ﴾ کلمات د لمانځه څخه کنایي دي، مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الإسراء:۷۸] ایت لاندې لیکلي دي چې د لمانځه څخه کله-کله په ارکانو یا په یو رکن سره تعبیر کېږي، په دې مقام کښې ترې په دوه وو رکنونو (سجدې، قیام) سره تعبیر شوی

---

(۱) لسان العرب ج۱۳ ص۴۳۹؛ مفردات الراغب ص۵۴۵

دی، یعنې او د الله ﷻ مخلص بندګان هغه دي چې د خپل رب ﷻ د رضا دپاره په داسې حال شپه تېروي چې لمونځ کوونکي وي.

غرام څه معنی؟

۷ـ په ﴿إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا﴾ کښې د "غَرَام" کلمه د دائمي شر دپاره وضعه شوې ده چې په چا باندې ورنازل شي نو بیا ترې نه جدا کېږي[۱]، اما کوم عذاب چې د چا څخه جدا کېږي هغه ته د "غَرَام" لقب نه شي ورکولی[۲]. نو حاصل يې داسې کېږي چې: د الله ﷻ مخلص بندګان د يو پلوه د خپل رب ﷻ د رضا دپاره د شپې عبادتونه کوي چې د رياکارۍ څخه لرې وي او د بله پلوه په عين حال کښې د خپل رب ﷻ د عذاب څخه ډارېږي او دا څکه چې د ده ﷻ د دوزخ عذاب داسې عذاب او داسې شر دی چې کله د چا سره لزوم مونده کړي نو بيا ترې نه جدا کېږي.

يا په بل عبارت: مخلص بندګان د خپل رب ﷻ څخه هم ډارېږي او هم ورته اُميد او تمه کوي (څکه چې ايمان يې د خوف او رجاء ترمنځ وي).

د إسْرَاف او قُتَار معناوې

۸ـ په ﴿لَمْ يُسْرِفُواْ وَلَمْ يَقْتُرُواْ﴾ کښې د ﴿لَمْ يُسْرِفُواْ﴾ کلمه د "إِسْرَاف" څخه اشتقاقه شوې ده چې پوره شرحه يې د الله ﷻ په توفيق د [الأنعام:۱۴۱] ايت لاندې تېره شوې ده چې د شرعي چوکاټ څخه د تجاوز معنی ورکوي.

همدارنګه د ﴿وَلَمْ يَقْتُرُواْ﴾ کلمه د "قُتَار" څخه اخستله شوې ده چې د کلکې شومتيا دپاره وضعه شوې ده او پوره بيان يې د الله ﷻ په فضل د [الإسراء:۱۰۰] ايت لاندې تېر شوی دی چې بيا ليکلو ته يې اړتيا نه ګورو.

يو نحوي تحليل

۹ـ د ﴿وَكَانَ بَيْنَ ذَٰلِكَ قَوَامًا﴾ په نحوي تحليل کښې علماوو کرامو متعدد صورتونه تجويز کړي دي[۳]، خو کوم تحليل چې مونږ ته لنډ او په زړه پورې برېښي هغه په لاندې ټکو باندې ولاړ دی:

الف: په ﴿وَكَانَ﴾ کښې مستتر ضمير د "كَانَ" دپاره اسم دی او هغه انفاق ته راجع دی په کوم باندې چې د ﴿أَنفَقُواْ﴾ کلمه دلالت کوي.

ب: د ﴿بَيْنَ﴾ کلمه په ﴿قَوَامًا﴾ پورې تعلق نيسي.

ج: په ﴿ذَٰلِكَ﴾ کښې د "مذکور" په تاويل سره "إسراف" او "قُتَار" دواړو ته اشاره ده چې د ﴿لَمْ يُسْرِفُواْ﴾، ﴿لَمْ يَقْتُرُواْ﴾ دواړو کلمو دپاره مصدرونه دي.

---

(۱) لسان العرب ج۱۲ ص۴۳۶؛ القاموس المحيط ج۳ ص۳۸۸

(۲) تفسير ابن كثير ج۳ ص۳۲۵

(۳) تفسير ابي السعود ج۶ ص۲۲۹؛ اللباب في علوم الكتاب ج۱۲ ص۵۶۸

د: د ﴿ قَوَامًا ﴾ کلمه د "کان" دپاره خبر دی.

نو د معنی حاصل یې داسې راخېژي چې: د الله ﷻ مخلص بندګان هغه دي کوم چې د خپل مالي انفاق په وخت کښې نه اسراف کوي او نه د بخل (شومتیا) مرتکب کېږي، بلکې د هغوی انفاق د دغو دواړو (اسراف او شومتیا) ترمنځ د بر کلک ولاړ وي چې یوې خوا ته هم میلان نه کوي.

همدې مضمون ته په [الإسراء:۲۹] ایت کښې اشاره شوې ده، هیله ده چې هلته یو ځل مراجعه وکړی شي.

یادونه

۱۰_ په ذکر شوو ایتونو کښې د مخلصو بندګانو لاندې پنځو صفاتو ته اشاره شوې ده هغه دا چې: دوی تکبر نه کوي، د جاهلانو سره ناندرۍ نه وهي، د تهجد لمونځونه کوي، د دوزخ ځخه پنا غواړي، په انفاق (خرڅ) کښې اقتصاد (منځلاریتوب) کوي.

﴿ وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ ۚ وَمَن يَفْعَلْ ذَٰلِكَ يَلْقَ أَثَامًا ﴿٦٨﴾ يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَانًا ﴿٦٩﴾ إِلَّا مَن تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَٰئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ ۗ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿٧٠﴾ وَمَن تَابَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَإِنَّهُ يَتُوبُ إِلَى اللَّهِ مَتَابًا ﴿٧١﴾ ﴾

[۶۸] او (د الله ﷻ مخلص بندګان) هغه دي چې د الله ﷻ سره بل معبود نه بلي (شریک ورسره نه دروي)، او هغه نفس نه وژني د کوم (وژل) چې الله ﷻ حرام کړي وي، مګر په حقه سره، او (همدارنګه) زنا نه کوي.

او هرڅوک چې ذکر شوي کارونه وکړي (او یا ادامه ورکړي) نو (د خپلو اعمالو) د عقوبت (سزا) سره به ملاقي (مخامخ) شي.

[۶۹] هغه ته به د قیامت په ورځ عذاب (عقوبت) غبرګ کړی شي، او په همدې عذاب کښې به د ذلت (او سپکوالي) په حال کښې د همېشه دپاره اوسېدانه کوي.

[۷۰] مګر هغه څوک به (د عذاب او سپکاوي ځخه بچ کړی شي) کوم چې توبه تائب شي او (بیا) خپل ایمان ته ادامه ورکړي، او (هم) عمل وکړي نېک (او صالح) عمل.

نو دغه کسان چې دي الله ﷻ به یې بدۍ په نېکیو تبدیلې کړي (د لا ډېرو نېکیو توفیق او توان به ورکړي). او (دا ځکه چې) الله ﷻ بښونکی (او) مهربان دی.

[۷۱] او هر څوک چې (د ګناهونو ځخه_ هر ډول ګناه چې وي) توبه وکړي او (هم) صالح عمل

وکړي، نو يقيناً هغه (بل چاته نه بلکې) الله ﷻ ته رجوع کوي (رجوع هم عادي رجوع نه بلکې) عالي شانه رجوع

د مطلب خلاصه

په دې ايتونو کښې د وړاندېنيو ايتونو مضمون تعقيب شوی دی او د مخلصو بندګانو څه نورو صفاتو ته اشاره شوې ده چې حاصل يې داسې راځېږي.

ای پيغمبره! د ډېر مهربان الله ﷻ د مخلصو بندګانو څه نور صفات هم په خپل اُمت باندې قرائت کړه هغه دا چې:

۱ـ د الرحمن مخلص بندګان هغه دي کوم چې لاندې صفات او خاصيتونه لري:

الف: هغوی د الله ﷻ په عبادت کښې بل چاته برخه نه ورکوي بلکې په سوچه توحيد باندې ولاړ وي او صرف د همده ﷻ عبادت کوي او بېرته کفر ته نه تاوېږي.

يا په بل عبارت: هغوی د مشرکانو غوندې نه دي چې د خپل رب ﷻ په عبادت کښې بوتانو ته په اشتراک باندې قائل دي، هغوی په رښتيانيو معناوو کښې شرکي عقيده پرېښې ده چې د خپل عمر په اوږدو کښې ورته ميلان قدرې هم نه کوي

ب: هغوی هغه څوک نه وژني د کوم قتل (وژل) چې الله ﷻ حرام کړی دی، هو! که شرعي اذن يې مونده کړ نو بيا ترې ډډه نه کوي، البته دا هله چې شريعت يې په وژلو امر وکړي او يا اجازه ورکړي.

ج: هغوی د زنا څخه خان ساتي او خپل غليظ عورتونه په غير شرعي محلونو کښې نه استعمالوي.

۲ـ ای پيغمبره! مخلص بندګان خکه د ذکرو شوو کارونو د اجراء کولو څخه خپل خانونه ساتي او هرڅوک چې په دغو کارونو کښې اخته وي او يا ترې د لاس اخستلو څخه وروسته بېرته ورتاو شي نو:

الف: د خپلو ګناهونو د عقوبت (سزا) سره به مخامخ شي او د تېښتې لاره به مونده نه کړي.

ب: هغه ته به د قيامت په ورځ غبرګ عذاب ورکړی شي خکه چې د يو پلوه يې پخپله جنايتونه وکړه او د بله پلوه يې د نورو جنايتکارانو دپاره بنياد کېښود او زمينه يې ورته برابره کړه.

ج: هغه به په همدغه عذاب کښې په داسې حال کښې د همېشه دپاره واچولی شي چې د ډېر سپک او ذليله (حقير) به ګرځولی شوی وي.

۳ـ مګر هغه کسان به د ذکرې شوې دائمي سزا څخه نجات موندونکي وي کوم چې:

الف: د کفر په شمول د ذکرو شوو ګناهونو څخه توبه تائب شي او خپل رب ﷻ ته رجوع وکړي (په ايمان مشرف شي)

ب. بيا خپل ايمان ته ادامه ورکړي او په ايماني حال باندې د مرګ تر وخته باقي پاتې شي.

ج. په ايمان باندې علاوه عملونه هم وکړي البته نېک او صالح عملونه چې د خپل ايمان رڼا ورباندې تازه وساتي.

نو دغو کسانو ته به الله ﷻ د سپکوونکي عذاب او په همدې عذاب کښې د همېشه والي څخه

نجات ورکړي او په دې باندې علاوه د دوی ګناهونه به هم په نېکیو باندې تبدیل کړي؛ او دا ځکه چې الله ﷻ بښونکی او مهربان دی.

۴ـ ای پیغمبره! د الله ﷻ بښنه او مهرباني یوازې په ذکرو شوو کسانو پورې اختصاص نه لري بلکې هغه څوک پکښې هم شاملېدی شي چې د کفریاتو او جنایاتو څخه توبه تائب شي او هم نېک عمل وکړي، نو یقیناً هغه بل چاته رجوع نه ده کړې بلکې الله ﷻ ته یې رجوع کړې ده چې په خپلو بندګانو او په خپلو رجوع کوونکو باندې مهربان دی او هم ورته بښونکی دی.

او همدارنګه هغه څه بې ارزښته رجوع نه ده کړې بلکې ډېره عالي او عظیم الشانه رجوع یې کړې ده چې د ډېر مهربان الله ﷻ په نزد باعزته رجوع ده (د قیامت په ورځ به یې ثمرات او نتائج وګوري).

توضیحات

۱ـ مونږ ـ د الله ﷻ په توفیق ـ د دې سورت (الفرقان) په سریزه کښې لیکلي دي چې د دې سورت په دریو ایتونو کښې (چې ذکر شوي ایتونه دي) اختلاف دی، ځینې وایي چې دا هم د نور سورت غونډې مکي دي، او ځینې وایي چې: فقط دا درې ایتونه پکښې مدني دي (د هجرت څخه وروسته نازل شوي دي).

د اختلاف وجه یې دا ده چې د شان نزول روایتونه یې متعدد دي چې ځینې یوه خوا تقویه کوي او ځینې بلې خوا ته ترجیح ورکوي. لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: یوه ورځ وحشي بن حرب ـ چا چې د احد په غزا کښې د نبي کریم ﷺ تره (حمزه ؓ) وژلی وه ـ ده ﷺ ته ورغی او د اورېدو خبرو په ضمن کښې یې د ایمان د راوړلو ورانديز وکړ، نو ذکر شوي ایتونه نازل شوه او ایمان یې راووړ[۱]. د دې روایت څه څرګندېږي چې دا ایتونه مدني دي، ځکه چې د احد د غزا څخه وروسته نازل شوي دي.

ب: خو بالمقابل د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما په نزد دا ایتونه مکي دي، د ده ؓ د یوه روایت مضمون دا دی چې کله ﴿ وَٱلَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ ﴾ الآية، نازل شو نو مشرکانو وویلې چې: مونږ د عفوې مستحق نه یاستو، ځکه چې مونږ دغه کارونه (شرک، قتل، زنا) درېواړه کړي دي، نو الله ﷻ د هغوی د اشتباه پورته کولو دپاره د ذکر شوي ایت شریف په تعقیب بل ایت نازل کړ چې ﴿ إِلَّا مَن تَابَ وَءَامَنَ ﴾ الآية[۲].

تبصره

۲ـ مونږ ته داسې برېښي ـ والله ﷻ أعلم ـ چې: دا ایتونه به په مکه معظمه کښې نازل شوي وي او د وحشي په قیصه کښې به نبي کریم ﷺ د استشهاد په توګه لوستي وي، او صحابه وو کرامو ؓ

---

(۱) اسباب النزول للواحدي ص۲۲۷

(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۷۰۱

خو په لوستلو باندې هم د نزول اطلاق کړی دی. د ښه وضاحت دپاره لاندې یو مثال ولولئ:

د عبد الله بن مسعود ﷺ د یوه حدیث مضمون دی چې یوه ورځې یوه سړي د نبي کریم ﷺ سره لاندې سوال جواب وکړ:

سړی: ای د الله رسوله! کومه ګناه د الله ﷻ په نزد ډېره لویه ده؟

نبي کریم ﷺ: دا ګناه ډېره لویه ده چې ته د الله ﷻ سره په عبادت کښې په شریک باندې قائل شې حال دا چې همده ﷻ پیدا کړی یې.

سړی: بیا کومه ګناه ډېره لویه ده؟

نبي کریم ﷺ: بیا دا ګناه ډېره لویه ده چې د دې وېرې ته خپل اولاد ووژنې چې ستا سره خوراک څښاک وکړي.

سړی: بیا کومه یوه ډېره لویه ده؟

نبي کریم ﷺ: بیا دا چې د خپل ګوانډي د میرمن سره زنا وکړې، «فَأَنْزَلَ اللّٰهُ ﷻ تَصْدِيقَهَا»[۱] نو الله ﷻ د نبي کریم ﷺ د خبرو تصدیق په ذکر شوي ایت کښې نازل کړ چې: ﴿وَٱلَّذِينَ لَا يَدْعُونَ﴾ الآية.

خو ذکر شوی عین حدیث نورو محدثینو کرامو په لاندې تفاوت سره روایت کړی دی[۲] چې:

الف: پوښتونکی یو نامعلوم سړی نه بلکې پخپله راوي (عبد الله بن مسعود ﷺ) ښودل شوی دی.

ب: د «فَأَنْزَلَ اللّٰهُ ﷻ تَصْدِيقَهَا» په عوض «وَتَلَا هٰذِهِ الْآيَةَ» (یعنې او دغه ایت یې تلاوت کړ) روایت شوی دی، او په نزول باندې یې د تلاوت اطلاق کړی دی.

څو پوښتنې او د هغو جوابونه

۳ــ په دې مقام کښې د سړي په ذهن کښې لاندې پوښتنې ګرځي راګرځي:

الف: که څوک وایي چې: الله ﷻ په وړاندېنیو ایتونو کښې د خپلو مخلصو بندګانو ثبوتي صفات نازل کړي دي چې په تحلیه (ښایسته کولو) باندې مشتمل دي، او په دې ایتونو کښې یې د هغوی سلبي صفات نازل کړي دي چې په تخلیه (د عیوبو څخه په پاکی) باندې اشتمال لري.

نو پوښتنه دا ده چې: د څه حکمت په بنیاد ایتونو ته معکوس ترتیب ورنه کړی شو، ترڅو تخلیه په تحلیه باندې مخکښې شوې وی، لکه چې په واقع کښې وړباندې وړاندې ده؟

مونږ وایو چې: په دې ایتونو کښې هغه سلبي صفات مطلب نه دي کومو چې په مخلصو بندګانو کښې د ایمان د راوړلو څخه مخکښې صورت نیولی وه، ترڅو اعتراض وارد شي. بلکې دلته مطلب دا دی چې مخلص بندګان د ایمان د راوړلو څخه وروسته د دغو قبیحو افعالو څخه خانونه ساتي، او بیا ورته رجوع نه کوي، د همدې کبله دغه سلبي صفات هر یو د مضارع په صیغې سره نازل شوي دي چې: "لا يَدْعُونَ ، لا يَقْتُلُونَ ، لا يَزْنُونَ" او مضارع خو په حال او استقبال باندې دلالت کوي.

---

(۱) صحیح مسلم ج۱ ص۶۳

(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۱۵۳

ب: که څوک وايي چې: د ﴿ وَلَا يَقْتُلُونَ ٱلنَّفْسَ ٱلَّتِى حَرَّمَ ٱللَّهُ إِلَّا بِٱلْحَقِّ ﴾ څخه څرګندېږي چې ځينې په حقه قتلونه هم شته، نو هغه کوم-کوم قتلونه دي؟

مونږ وايو چې: په حقه قتلونه مونږ د الله ﷻ په توفيق د [البقرة ۱۷۸] ايت لاندې ليکلي دي چې تعداد يې شپږو ته رسېږي، خو په دې مقام کښې وربانديې اوم دول وراضافه کوو چې د محارب کافر (د چا سره چې جهاد فرض ګرځېدلی دی) د قتل څخه عبارت دی چې دا هم په حقه قتل کښې شامل دی.

ج: که څوک وايي چې: په ﴿ يَلْقَ أَثَامًا ﴾ کښې د "أثام" کلمه څه معنی؟

مونږ وايو چې: ځينو علماوو کرامو ليکلي دي چې دغه کلمه په دوزخ کښې د يوې کندې نوم دی[١] مګر متبادره دا ده چې دغه کلمه د "إثم" د کلمې سره مرادفه ده چې په "أثام" سره جمعه کېږي او د ګناه معنی ورکوي، خو په دې مقام کښې ترې د ګناهونو عقوبت او عذاب مطلب دی[٢].

د: که څوک وايي چې: د ﴿ يُضَٰعَفْ لَهُ ٱلْعَذَابُ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ ﴾ څخه څرګندېږي چې ذکرو شوو جنايتکارانو ته به د قيامت په ورځ غبرګ عذاب ورکړی شي، حال دا چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ وَمَن جَآءَ بِٱلسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَىٰٓ إِلَّا مِثْلَهَا ﴾ [الأنعام: ۱۶۰] يعنې او هرڅوک چې په بدی (ګناه) سره راتګ وکړي نو هغه ته به جزا (سزا) ورنه کړی شي مګر د همغې ګناه مثل؟

مونږ وايو چې: څرنګه چې کفار د خپلو جناياتو په سبب د نورو خلکو دپاره د کفرياتو او جناياتو بنيادونه ږدي او يا يې تازه ساتي نو دوی ته غبرګ عذاب ورکول کېږي، يو د ګمراه کېدلو او بل د ګمراه کولو.

د همدې کبله به الله ﷻ د قيامت په ورځ دوزخيان مخاطب کړي چې: ﴿ لِكُلٍّ ضِعْفٌ ﴾ [الأعراف: ۳۸] يعنې او ستاسو د هر يوه (مشر او کشر) دپاره غبرګ عذاب دی، چې هر يوه د خپلې ګمراهۍ دپاسه بل ګمراه کړی دی.

ه: که څوک وايي چې: د ﴿ وَيَخْلُدْ فِيهِۦ مُهَانًا ﴾ څخه معلومېږي چې قاتل او زناکار به په دوزخ کښې همېشه وي، حال دا چې الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَن يُشْرَكَ بِهِۦ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَن يَشَآءُ ﴾ [النساء: ۴۸] يعنې الله ﷻ دا خبره نه بښي چې څوک ورته په شرک بانديې قائل شي اما د دې شرک (او کفر) څخه په غير نور ګناهونه هغه چاته بښي چې اراده يې ورته وشي.

مونږ وايو چې: په ﴿ وَمَن يَفْعَلْ ذَٰلِكَ ﴾ کښې د ﴿ ذَٰلِكَ ﴾ کلمه د ذکر شوو درېواړو جناياتو (شرک، قتل، زنا) مجموعې ته اشاره ده، او پوره واضحه ده چې مشرکان او کفار به په دوزخ کښې همېشه وي، برابره خبره ده چې د قتل او زنا مرتکب شوي وي او که نه. په همدې مطلب بانديې د شان نزول روايتونه دلالت کوي لکه چې وړاندې ذکره شوه، والحمد لله ﷻ.

---

(١) لسان العرب ج ١٢ ص ٦

(٢) صحيح البخاري ج ٢ ص ٧٠١

و. که څوک وایي چې: الله ﷻ فرمايي: ﴿وَمَن يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُّتَعَمِّدًا فَجَزَآؤُهُۥ جَهَنَّمُ خَـٰلِدًا فِيهَا﴾ الآية [النساء:٩٣] يعنې هرڅوک چې يومؤمن (په ظلم سره) په قصدي توګه ووژني نو د هغه جزا دوزخ دی چې همېشه به پکښې پروت وي.

يا په بل عبارت: په دوزخ کښې د همېشه والي دپاره يوازې قتل هم کفايت کوي، که څه هم قاتل کافر نه وي بلکې مسلمان وي.

مونږ وايو چې: د ذکر شوي ايت لاندې په دې کتاب کښې د الله ﷻ په توفيق د دغه سوال دپاره متعدد جوابونه ليکلی شوي دي چې تحقيقي جواب پکښې دا وه چې: «هِيَ جَزَاؤُهُ فَإِنْ شَاءَ اللهُ أَنْ يَتَجَاوَزَ عَنْهُ فَعَلَ»[١] يعنې دغه دوزخ د همېشه والي په توګه د قاتل جزا ده (ورسره مناسبه او اندول ده) اما که د الله ﷻ اراده وشي چې د دغه بدل جزا څخه ورتېر شي نو دا کار به وکړي، څه مانع نشته.

ز. که څوک وايي چې: په ﴿فَأُوْلَـٰٓئِكَ يُبَدِّلُ ٱللَّهُ سَيِّـَٔاتِهِمْ حَسَنَـٰتٍ﴾ کښې په نېکيو باندې د بديو بدلون څه معنی؟

مونږ وايو چې: دغه بدلون علماوو کرامو په لاندې دوه وو ډولو باندې تفسير کړي دي[٢]:

اول: يو دا چې دا بدلون به په دنيا کښې صورت ونيسي چې الله ﷻ به ورته د توبې په اثر ګناهونه عفوه کړي او د طاعتونو توفيق به ورکړي نو د هغوی ځای به په دغو ډک کړي.

دوهم: بل دا چې تبديلي به په آخرت کښې تحقق مونده کړي چې توبه کوونکو ته به الله ﷻ برسېره د ګناهونو په بښلو باندې د هغو په تعداد نېکۍ هم ورعنايت کړي. د ښه وضاحت دپاره د يوه حديث لاندې مضمون ولولئ:

يوه ورځې نبي کريم ﷺ وفرمايل چې: زه په هغه سړي باندې علم لرم چې جنت ته به د ټولو جنتيانو څخه وروسته ورداخل شي او د دوزخ څخه به د ټولو بهر وتونکو څخه وروسته بهر شي داسې چې:

د يوه سړي په هکله به امر وکړی شي چې هغه ته خپل واړه-واړه ګناهونه وروړاندې کړئ او د لويو-لويو ګناهونو څخه يې سکوت وکړئ، کله چې دغه کار صورت ونيسي نو ورته به وويلی شي چې: ايا تا په هغې او دغې ورځ هغه او دغه ګناهونه کړي وه؟

نوموړی به د هرې پوښتنې جواب په "هو" سره ورکړي چې د انکار توان به نه لري، خو په عين حال کښې به ډارېږي چې د لويو-لويو ګناهونو پوښتنې ورته متوجه نه کړی شي.

بيا به ورته وويلی شي چې: تاته د الله ﷻ د پلوه د هرې ګناه (بدی) په عوض يوه-يوه نيکې درکړی شوه. نو په دغه وخت کښې به نوموړی ګناهګار عرض وکړي چې: ای زما ربه! ما خو څه نور اعمال (ګناهونه) هم کړي وه، چې هغه دلته نه ګورم. يا په بل عبارت کاش چې د هغو په عوض هم راته نېکي راکړی شوې وی.

---

[١] سنن ابي داوَد ج٢ ص٢٣١

[٢] تفسير ابن کثير ج٣ ص٢٢٧

د حديث راوي (ابو ذر ﷺ) وايي چې «فَلَقَدْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ ضَحِكَ حَتَّى بَدَتْ نَوَاجِذُهُ»[1] نو په دغه وخت کښې ما يقيناً د الله ﷻ پيغمبر ﷺ وليد چې (تعجب يې وکړ او) ويې خندل حتى چې دواړه نيغ-نيغ غاښونه يې ښکاره شوه.

ح: که څوک وايي چې: د ﴿ وَمَن تَابَ ﴾ الآية، مضمون خو په وړاندېنې ايت کښې بيان شوی و، چې ﴿ إِلَّا مَن تَابَ ﴾ الآية؛ نو پوښتنه دا ده چې په تکراري نزول کښې يې څه حکمت دی؟

مونږ وايو چې: په وړاندېنې ايت کښې صرف د درېوو جناياتو (شرک، قتل، زنا) څخه د توبه کوونکو حال ته اشاره شوې وه او په دې ايت کښې د مطلقې توبې حکم بيان شوی دی، دغه ډول کلام ته په عربي لغت کښې "التعميم بعد التخصيص" وايي، يعنې عام وروسته د خاص څخه.

ي: که څوک وايي چې: په ﴿ وَمَن تَابَ وَعَمِلَ صَٰلِحًا فَإِنَّهُۥ يَتُوبُ إِلَى ٱللَّهِ مَتَابًا ﴾ کښې د شرط او جزا څخه خبريه جمله تشکيله شوې ده او په خبريه جمله کښې ضرور ده چې بايد مفيده وي حال دا چې په دې مقام کښې ظاهراً مفيده نه برېښي بلکې د دې جملې په څېر ښکاري چې: "إِذَا طَلَعَتِ الشَّمْسُ فَالشَّمْسُ طَلَعَتْ" کله چې لمر راوخېژي نو لمر راوخېژي؟

مونږ وايو چې: دغه سوال ته علماوو کرامو متعدد جوابونه ليکلي دي[2] خو کوم جواب چې لنډ او متبادر څرګندېږي هغه دا دی چې دلته شرط او جزا يو تر بله په دوه وو تکو باندې جدا کېږي چې يو د ﴿ إِلَى ٱللَّهِ ﴾ کلمات دي او بل د ﴿ مَتَابًا ﴾ کلمه ده چې تنوين پکښې د تعظيم دپاره دی. نو حاصل يې داسې راخېژي چې: هرڅوک چې د مطلقې ګناه څخه توبه تائب شي نو هغه بل چاته نه بلکې الله ﷻ ته رجوع وکړه چې په خپلو بندګانو باندې ډېر مهربان او توبه ورته ډېره محبوبه ده، نو د همدې کبله دغه رجوع کول ډېر عظيم الشان رجوع کول دي چې په دنيا او آخرت کښې به ورته په ګټه تمام شي.

۴ـ هېر مو نه شي چې په ذکرو شوو ايتونو کښې د مخلصو بندګانو د پنځو صفاتو څخه علاوه درېوو نورو صفتونو ته اشاره شوې ده هغه دا چې: دوی د شرک څخه خانونه ساتي، ناحقه قتل نه کوي، زنا نه کوي.

او څلور نور صفات يې په راتلونکو ايتونو کښې راروان دي، هغه دا چې: دوی د عېشياتو مجالسو ته نه حاضرېږي، او د حضور په صورت کښې پرې کريمانه تېرېدنه کوي، او هم په نصائحو او دلايلو باندې پند اخلي، او د ټولو مؤمنانو خير غواړي. نو ټول دولس (۱۲) صفات شوه.

﴿ وَٱلَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ ٱلزُّورَ وَإِذَا مَرُّوا۟ بِٱللَّغْوِ مَرُّوا۟ كِرَامًا ﴿٧٢﴾ وَٱلَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُوا۟ بِـَٔايَٰتِ رَبِّهِمْ لَمْ يَخِرُّوا۟ عَلَيْهَا صُمًّا وَعُمْيَانًا ﴿٧٣﴾ وَٱلَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ

(١) صحيح مسلم ج١ ص١٠٦

(٢) تفسير ابي السعود ج۶ ص٢٣٠؛ تفسير الكشاف ج٣ ص٢٩٥؛ البحر المحيط ج٨ ص١٣١؛ حاشيه الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج٣ ص۴۶٢

لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا ﴿٧٤﴾ أُولَٰئِكَ
يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ بِمَا صَبَرُوا وَيُلَقَّوْنَ فِيهَا تَحِيَّةً وَسَلَامًا ﴿٧٥﴾ خَالِدِينَ فِيهَا حَسُنَتْ
مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا ﴿٧٦﴾ قُلْ مَا يَعْبَأُ بِكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ فَقَدْ كَذَّبْتُمْ فَسَوْفَ
يَكُونُ لِزَامًا ﴿٧٧﴾

[۷۲] او (د ډېر مهربان الله ﷻ مخلص بندګان) هغه دي کوم چې باطلو (غیر شرعي کارونو) ته نه حاضرېږي او کله چې په چټي (بېکاره کارونو) باندې تېرېږي نو د کرامت (او شرافت) په حال (پرې) تېرېږي (چې اشتراک پکښې نه کوي او دعوت إلی الحق نه پرېږدي).

[۷۳] او هغه دي کوم چې کله د خپل رب ﷻ په ایتونو باندې پند ورکړی شي نو په داسې حال کښې ورباندې نسکورنه پرېوځي چې کانه او ړانده وي (بلکې عبرت ترې اخلي).

[۷۴] او هغه دي کوم چې وایي: ای زمونږ ربه! مونږ ته د خپلو مېرمنو او اولادونو څخه د سترګو یخوونکي وبښې (چې د دوی په تقوی سره مونږ خوښ او خوشاله شو).

او (ای زمونږ ربه!) مونږ د متقیانو دپاره امامان وګرځوې (مونږ ته د دوی د امامت لیاقت راکړې).

[۷۵] (ای پیغمبره!) دغه کسان (چې وړاندې یې صفات ذکر شوه) دوی ته به د دوی د صبر په سبب د (جنتي) ماڼیو جزا ورکړی شي، او هم به دوی په (جنتي) ماڼیو کښې د تحفو او سلامونو سره ملاقي کړی شي (یو تربله به تحفې ورکوي او سلامونه به اچوي).

[۷۶] په داسې حال کښې چې (هلته) به پکښې همېشه وي، (دا جنت) ډېر ښه دی د قرارۍ د ځای د حیثه او (هم) د اوسېدانې د ځای د حیثه.

[۷۷] (ای پیغمبره! ته خلکو ته) ووایه چې: زما رب ﷻ به تاسو ته هیڅ اعتناء (توجه) ونه کړي (او عزت به درنه کړي) که چرته ستاسو بلنه (عبادت) نه وي (تاسو مخلص بندګان جوړ نه شئ).

نو یقینًا (تاسو عبادت ونه کړ چې د پیغمبر ﷺ) تکذیب مو وکړ، نو ډېر ژر دی چې د خپل تکذیب (سزا به درپورې) لازمه شي (او درپورې به ونښلي).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د مخلصو بندګانو متباقي صفاتو ته اشاره شوې ده چې د معنی حاصل یې داسې راځي:

ای پیغمبره! په خپل امت باندې د ډېر مهربان الله ﷻ د مخلصو بندګانو څه نور صفات او څېنې نور مطالب هم قرائت کړه هغه دا چې:

۱ـ د الله ﷻ د مخلصو بندګانو څه نور صفات دا دي:

الف: د الله ﷻ مخلص بندګان هغه دي کوم چې نه د دروغو او باطلو مجالسو ته حاضرېږي او نه په دروغو شهادت ورکوي چې د بل چا د دروغو تصديق وکړي چې دا رښتيا دي.

ب: دوی عبثو مجالسو ته نه حاضرېږي او اشتراک پکښې نه کوي. خو کله چې ورباندې تېرېږي نو په شريفانه او کريمانه حال سره ورباندې تېرېږي چې د يو پلوه هلته د اشتراک په نيت توقف نه کوي او د بله پلوه د نومورو مجالسو اشتراک کوونکو ته نصيحت کوي ترڅو ترې هغوی هم اجتناب وکړي.

ج: دغه مخلص بندګان هغه دي چې کله د بل پلوه هغوی ته پند ورکړی شي او د خپل رب ﷻ قدرتي دلايلو او احکامو ته متوجه کړی شي او يا يې چرته په خپلو سترګو وګوري نو:

اول: دوی ورباندې د کڼو خلکو په توګه نه ورلوېږي چې د ناصح نصيحت ته غوږ کېښېږدي او خپل خان ورباندې کوڼ واچوي.

دوهم: همدارنګه په هغه وخت کښې هم د ړندو عادت او خوی نه خپلوي چې په کائناتو او يا په قرآن کريم او نورو اسماني کتابونو کښې يې په قدرتي دلايلو باندې سترګې ونبلي، نو په دغه وخت کښې هم خپل خانونه د هغه چا په قطار کښې نه دروي د کومو چې د زړه سترګې ړندې دي او بصيرت نه لري.

د: دغه مخلص بندګان برسېره په دې چې په عملي توګه خپلو اولادونو او عامو مسلمانانو ته د هدايت دعوت ورکوي، د خپل رب ﷻ په حضور کښې ورته داسې غوښتنې هم کوي چې:

اول: ای زمونږ ربه! مونږ ته داسې مېرمنې او داسې اولادونه راوبښې چې د تقوی او دينداری د امله ورباندې زمونږ سترګې يخې شي او ورباندې خوشاله شو. يا په بل عبارت: ای زمونږ ربه! زمونږ مېرمنو او اولادونو ته هدايت وکړې (د نېکيو توفيق ورکړې او د بديو څخه يې اجتناب په برخه کړې).

دوهم: ای زمونږ ربه! مونږ د متقيانو دپاره امامان وګرځوې چې مونږ ورته د تقوی بنياد کېږدو او زمينه ورته برابره کړو. يا په بل عبارت: مونږ متقيان جوړ کړې چې متقيان راپسې اقتداء وکړي، او فاجران (جنايتکاران) مو مه جوړوې چې عاصيان او ګنهګاران راپسې اقتداء وکړي.

۲ـ ای پيغمبره! الله ﷻ خپلو مخلصو بندګانو ته (چې وړاندې يې متعدد صفات درنازل شوه) وعده ورکوي چې:

الف: هغوی ته به د هغه صبر او استقامت د کبله کوم چې وړاندې ياد کړی شوه، د اوچتو ماڼيو نېکه جزا ورکړی شي، او د جنتونو خاوندان به وګرځولی شي.

ب: په دغو ماڼيو او جنتونو کښې به هغوی د تحفو او سلامونو سره ملاقي کړی شي چې د هرې دروازې د پلوه به ورباندې پرښتېورداخلېږي چې مبارک مو شه او دلته د هر آفت او هر غم څخه سلامت او خوشاله اوسئ.

همدارنګه به هلته يو تربله تحفې وړاندې کوي او يو په بل باندې به سلامونه اچوي.

ج: په دې باندې علاوه هغوی به په دغو ماڼيو او جنتونو کښې همېشه وي او هيڅکله به ترې بهر نه کړی شي.

د۱ نو د هغوی دپاره ډېره خوشالي او خوښي ده ځکه چې دغه ماڼۍ او جنتونه د ارام نیولو او اوسېدلو د حیثه ډېر ښایسته او خوندور ځایونه دي.

۳ـ ای پیغمبره! خپل دعوتي أمت ته دې ووایه چې:

الف: تاسو ټول زما رب ﷻ د خپل عبادت دپاره پیدا کړي یاست ترڅو تاسو ټول د امتحان لاندې واقع کړی شئ، د همدې کبله یې ذکرو شوو مخلصو بندګانو ته په جنتونو کښې اوچتې ماڼۍ وربښلي دي.

ب: نو که ستاسو عبادت او اخلاص موجودیت ونه لري زما رب ﷻ به تاسو ته هیڅ ارزښت درنه کړي او نه به درته څه اهتمام وکړي، بلکې په هر ډول عذاب باندې مو چې اخته کوي پرې اخته به مو کړي.

ج: نو کله چې تاسو ای کفارو! د ذکرو شوو مخلصو بندګانو غوندې د خپل رب عبادت خپل نه کړ بلکې د ده ﷺ د پیغمبر ﷺ تکذیب مو وکړ او په هغې لارې باندې لاړ نه شوئ په کومې باندې چې تاسو د اهتمام مستحق ګرځئ نو د خپلو کړو وړو او د خپل تکذیب جزا ته منتظر اوسئ چې ډېر ژر به درپورې ډېره کلکه ونښلي او بیا به درڅخه هیڅکله جدا نه شي.

توضیحات

۱ـ په ﴿وَٱلَّذِينَ لَا يَشۡهَدُونَ ٱلزُّورَ﴾ کښې د ﴿يَشۡهَدُونَ﴾ کلمه د اشتقاق په لحاظ لاندې دوه احتماله لري[۱].

الف: چې د "شُهُود" څخه اشتقاقه شي چې د "حضور" معنی ورکوي، نو په دې تقدیر به د ﴿ٱلزُّورَ﴾ څخه باطل او ناجائز مجالس مطلب شي، یعنې هغوی غیر شرعي مجالسو ته نه حاضرېږي.

ب: چې د "شهادة" څخه مشتقه وګڼله شي، نو په دې تقدیر به د ﴿ٱلزُّورَ﴾ څخه معهود دروغ مراد کړی شي چې په ناجائزه طریقه په چا باندې شهادت ورکړي، یعنې هغوی د دروغو شهادت نه ورکوي.

زمونږ په فکر ذکر شوي دواړه احتماله یو تربله څه منافات نه لري نو څه لرې نه ده چې د بدلیت په لحاظ دواړه اراده کړی شي، چې مخلص بندګان د دغو دواړو کارونو څخه خپل ځانونه په ځنګ ساتي.

خو د دې سره‌سره د راتلونکې توضیح څخه د لومړي احتمال ترجیح معلومېږي لکه چې لږ وروسته به د الله ﷻ په توفیق واضحه شي.

لغو څه معنی؟

۲ـ په ﴿وَإِذَا مَرُّواْ بِٱللَّغۡوِ مَرُّواْ كِرَامٗا﴾ کښې د "لغو" کلمه اصلاً د هغه بې ارزښته شي یا بې ارزښته کلام دپاره وضعه شوې ده کوم چې د اعتماد قابل نه وي[۲] لکه عبث کارونه او عبثې خبرې.

---

(۱) مفردات الراغب ص۲۷۶

(۲) القاموس المحيط ج۴ ص۱۵۵

خو په دې مقام کښې علماوو کرامو په متعددو معناوو باندې تفسیره کړې ده[۱] چې د ټولو بهتره او جامع معنی یې هغه ده کومه چې شیخ المفسرین علیه الرحمه غوره کړې ده. هغه دا چې دلته "زور" کلمه د باطل (غیر مشروع) معنی ورکوي[۲].

نو په دې تقدیر د "اللغو" کلمه په معنی کښې د "الزور" کلمې ته ورنژدې کېږي

دا د یو پلوه، او د بل پلوه د ﴿ كِرَامًا ﴾ کلمه د "کریم" جمعه ده، په دې مقام کښې "کریم" د هغه چا لقب دی کوم چې په باطلو کښې د اشتراک څخه ډډه کوي او په مخنیوي کښې یې زیار باسي. نو د معنی حاصل به یې داسې راوخېژي چې: مخلص بندګان باطلو او غیر شرعي کارونو او مجالسو ته نه حاضرېږي او که بالفرض د تېرېدلو په حال کښې ورباندې پېښ شي نو هلته بیا کریمانه او شریفانه تېرېدل غوره کوي چې د اشتراک څخه یې اجتناب کوي او په مخنیوي کښې یې زیار باسي.

همدې مضمون ته نبي کریم ﷺ په خپل یوه اوږده حدیث کښې اشاره کړې ده چې «فالنَّاسُ رَجُلانِ رَجُلٌ بَرٌّ تَقِيٌّ كَرِيمٌ عَلَى اللهِ وَفَاجِرٌ شَقِيٌّ هَيِّنٌ عَلَى اللهِ»[۳] یعنې نو ټول خلک فقط په دوه ډوله سړیو کښې حصر کېږي. یو هغه سړی کوم چې نېکوکار او متقي وي او په الله ﷻ باندې د عزت او کرامت خاوند وي، او بل هغه څوک چې جنایتکار او بدبخته وي او په الله ﷻ باندې سپک او حقیر وي (څه ارزښت ورته نه لري).

قرة څه معنی؟

۳_ په ﴿ هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ ﴾ کښې د ﴿ قُرَّةَ ﴾ کلمه د یخنی او سړوښې دپاره وضعه شوې ده، برابره خبره ده چې د اورې (دوبې) یخني وي او که د ژمي[۴]. دغه کلمه د خپلې معنی (یخنی) سره ډېر ښه مناسبت لري چې د یخنی په حال کښې اوبه منجمدې ګرځي او د حرکت څخه لوېږي (استقرار نیسي)، او په تودوښه کښې حرکت کوي او بهېږي

په عربي محاوره کښې د "قُرَّةَ أَعْيُنٍ" کلمه د کنایې په توګه د خوشالی په حال کښې استعمالېږي، شاید چې وجه به یې دا وي چې کله-کله د ډېرې خوشالی د کبله هم د بنیادم د سترګو څخه اوښکې بهېږي خو دا اوښکې یخې او سړې وي، اما کومې اوښکې چې د غم په وخت کښې د چا د سترګو څخه وبهېږي هغه ګرمې او تودې وي[۵].

نو د معنی حاصل به یې داسې راوخېژي چې: ای زمونږ ربه! زمونږ ټول متعلقین لکه میرمنې او اولادونه (لمسیان کړوسیان) په شریعت باندې برابر کړه چې زمونږ سترګې ورباندې یخې شي او په دنیا او آخرت کښې ورباندې خوشاله شو.

---

(۱) زاد المسير ج۶ ص۲۷
(۲) تفسير الطبري ج۱۹ ص۵۰
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۱۶۳
(۴) لسان العرب ج۵ ص۸۲
(۵) روح المعاني ج۱۹ ص۵۲

نو دا سوال د ابراهيم ﷺ سوال ته ورته دی چې: ﴿ رَبِّ ٱجْعَلْنِي مُقِيمَ ٱلصَّلَوٰةِ وَمِن ذُرِّيَّتِي ﴾ [ابراهيم: ٤٠] يعني ای زما ربه! ما د لمانځه ودروونکی وګرځوه او زما د اولادې څخه هم خينې د لمانځه ودرونکې وګرځوه چې زما سترګې ورباندې يخې شي او ورباندې خوښ اوخوشاله شم.

سوال جواب

۴ـ که څوک وايي چې: په ﴿ وَٱجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا ﴾ کښې د ﴿ إِمَامًا ﴾ کلمه مفرده ده چې د ﴿ وَٱجْعَلْنَا ﴾ دپاره دوهم مفعول ده خو اول مفعول "نا" يې جمعه ده حال دا چې د عربيت د قواعدو په مقتضی بايد چې "أئمة" نازل شوی وی ترڅو دواړو مفعولونو په جمعيت کښې مطابقت موندلی وی؟

مونږ وايو چې: د دې سوال دپاره علماوو کرامو ګڼ جوابونه کړي دي[١] لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: د ﴿ إِمَامًا ﴾ کلمه مفرده ده مګر په دې مقام کښې ترې جمعه مراده ده لکه څنګه چې په ﴿ فَإِنَّهُمْ عَدُوٌّ لِّي ﴾ [الشعراء: ٧٧] او په ﴿ وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ ﴾ [الكهف: ٥٠] ايتونو کښې د ﴿ عَدُوٌّ ﴾ کلمه مفرده ده مګر مراد ترې جمعه "أعداء" ده[٢].

ب: دغه کلمه مصدر دی (لکه صِيَامٌ) او په مصدر کښې خو جمعه هم شامله ده چې اطلاق يې په جمعه باندې هم کيږي لکه ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ سَوَآءٌ عَلَيْهِمْ ﴾ [البقرة: ۶] .

ج: د ﴿ وَٱجْعَلْنَا ﴾ جمله په حقيقت کښې د متعددو جملو څخه موجزه (مختصره) کړی شوې ده[٣]، ته به وايې چې هر مخلص بنده به په خپل وخت کښې ويلي وي او يا به ووايي چې: اِجْعَلْنِيْ لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا، اِجْعَلْنِيْ لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا، اِجْعَلْنِيْ لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا.... تر اخره پورې.

خو د "اِجْعَلْنِيْ" ټولې کلمې د ايجاز او اختصار په توګه په ﴿ وَٱجْعَلْنَا ﴾ سره حکايت شوې دي، لکه څنګه چې په ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلرُّسُلُ كُلُواْ مِنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ ﴾ [المؤمنون: ۵۱] کښې د ﴿ كُلُواْ ﴾ کلمه د هغو متعددو کلمو (كُلْ، كُلْ، كُلْ... تر اخره پورې) څخه اختصار کړی شوې ده کومې چې هر پيغمبر ته د الله ﷻ د پلوه په خپلو-خپلو وختونوکښې ويلی شوې وې.

اما د ﴿ إِمَامًا ﴾ کلمه په خپل إفرادي حال باندې راحکايت شوې ده ترڅو په اصلي عبارت باندې دلالت وکړي

نو د معنی حاصل يې داسې راځيږي چې: مخلصان بندګان هر يو د خپل خان دپاره د متقيانو د امامت او مقتديت غوښتنه کوي.

ماثور تفسير

۵ـ په ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ يُجْزَوْنَ ٱلْغُرْفَةَ ﴾ کښې د ﴿ ٱلْغُرْفَةَ ﴾ کلمه نبي کريم ﷺ داسې توصيفه کړې ده

(١) تفسير الكشاف ج٣ ص٢٩۶؛ تفسير الطبري ج١٩ ص۵۴؛ زاد المسير ج۶ ص٢٨
(٢) روح المعاني ج١٩ ص۵٣
(٣) تفسير ابي السعود ج۶ ص٢٣١

چې «إِنَّ أَهْلَ الْجَنَّةِ لَيَتَرَاءَوْنَ الْغُرَفَ فِي الْجَنَّةِ كَمَا تَرَاءَوْنَ الْكَوْكَبَ فِي السَّمَاءِ»[۱] يعني يقيناً په جنت کښې به جنتيان خپلې مانۍ يو تربله دومره لوړې او اوچتې ګوري لکه چې تاسو په دنيا کښې په اسمان کښې ستوري اوچت او هسک ګورئ.

عِبْءٌ څه معنی؟

۶ـ په ﴿قُلْ مَا يَعْبَؤُا بِكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَآؤُكُمْ﴾ کښې د ﴿يَعْبَؤُا﴾ کلمه د "عِبْءٌ" ـلکه "ثِقْلٌ"ـ څخه اشتقاقه شوې ده، چې د ثقل او درنوالي معنی ورکوي[۲]. خو علماوو کرامو يې په دې مقام کښې د ﴿دُعَآؤُكُمْ﴾ په لحاظ متعدد تفسيرونه کړي دي[۳] چې ايت شريف د مراتبو په تفاوت سره د ټولو تحمل کولی شي مګر کوم تفسير چې د مقام سره ښه مناسب دی او په تبادر سره د سړي ذهن ته ورځي هغه په لاندې نکاتو ولاړ دی:

الف: د "دُعَاء" کلمه مصدر ده او د عبادت معنی ورکوي، چې خپل فاعل ته مضافه ده.

ب: په ايت شريف کښې جنس انسانان مخاطب کړی شوي دي چې مسلمانان او کفار دواړه ډلې پکښې شاملې دي.

ج: خو په ﴿دُعَآؤُكُمْ﴾ کښې د مسلمانانو په لحاظ خطاب صورت نيولی دی او په ﴿كَذَّبْتُمْ﴾ کښې يې د کفارو په ملحوظ صورت موندلی دی.

نو د معنی حاصل يې داسې راځېږي چې: ای بندګانو! که ستاسو عبادت او اطاعت نه وي، نو زما رب ﷻ به په تاسو باندې هيڅ پروا ونه کړي او په هيڅ ارزښت او وزن (عزت) به درته قائل نه شي، د همدې عبادت د کبله تاسو ته په جنت کښې اوچتې مانۍ درکوي او د عذابه مو پرې بچ کوي، په همدغه عبادت سره تاسو د ځاروېو د قطاره راوځئ، بلکې تاسو د همدې عبادت دپاره پيدا کړی شوي ياست.

خو ځرنګه چې تاسو عبادت او اطاعت ته شا کړه او تکذيب او کفر ته مو ملاوې وتړلې نو ځکه تاسو د ذکرو شوو جنتي هسکو مانيو څخه محروم کړی شوئ او ډېر ژر به دربورې زما د رب ﷻ عذاب په دنيا او آخرت کښې کلک ونښلي، چې بيا به هيڅکله درڅخه جدا نه شي.

د الله ﷻ په توفيق او بې اندازې مهربانيو سره د "الفُرقان" سورت ختم شو.
والحمد لله ﷻ علی نعمائه.
۱۴۲۰/۸/۱۰ هـ ق – ۱۳۷۸/۷/۲۸ هـ ش – ۱۹۹۹/۱۰/۲۰ م.

---

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۹۷۰؛ مسند احمد بن حنبل ج۸ ص۴۴۳
(۲) لسان العرب ج۱ ص۱۱۷
(۳) التفسير الكبير ج۲۴ ص۱۱۷؛ اللباب في علوم الكتاب ج۱۲ ص۵۷۹

الشعراء (۲٦)

سریزه

۱ـ دا سورت د "الشعراء" په نامه نومولی شوی دی چې همدغه کلمه د دې سورت په [۲۲۴] ایت کښې نازله شوې ده، ته به وایې چې کفار (مشرکان) په ټوله باندې وهل کېږي چې په قرآن کریم باندې د شعر نوم او په نبي کریم ﷺ باندې د شاعر نوم مه ږدئ، تاسو فقط د دې یوه سورت مضامین په نظر کښې ونیسئ او په دقت سره فکر وکړئ چې ایا د شعر سره څه مناسبت لري؟

۲ـ دا سورت د جمهورو علماوو کرامو په نزد مکي سورت دی چې د هجرت څخه وړاندې نازل شوی دی[۱]، مګر په وروستنیو څلورو ایتونو کښې یې څه اختلاف شته چې د ځینو علماوو کرامو په نزد مدني ایتونه دي او د هجرت څخه وروسته نازل شوي دي[۲].

۳ـ د دې سورت د ایتونو ټوله شمېره دوه سوه اوه ویشتو (۲۲۷) ته رسېږي[۳] او د کلمو شمېره یې دولس سوه او اوه نوي (۱۲۹۷) ده. که څه هم د دې سورت د حروفو (توروو) شمېر چندان ډېر نه دی ایله پنځو زرو پنځو سوو او دوه څلوېښتو (۵۵۴۲) ته پورته کېږي[۴] مګر د ایتونو په تعداد کښې ترې یوازې د "البقرة" سورت زیات دی او بس. یا په بل عبارت: دا سورت د ایتونو د شمېر په لحاظ سره په ټول قرآن کریم کښې دوهم نمره دی.

تناسب او محتویات

۴ـ څرنګه چې دواړه سورتونه (الفرقان، الشعراء) مکي سورتونه دي نو که څه هم د دواړو محتویات په اجمال او تفصیل سره فرق لري مګر تشابه او تناسب یې ډېر زیات دی، لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: دواړه سورتونه د قرآن کریم په توصیف او تمجید باندې پیل شوي دي.

ب: په دواړو کښې د الله ﷻ په توحید او د نبي کریم ﷺ په نبوت باندې دلایل اقامه کړی شوي دي، او هم پکښې د قیامت د ورځې تذکر شوی دی.

ج: په دواړو کښې د کفارو (مشرکانو) اعتراضات او شبهات جواب شوي دي.

د: په دواړو کښې نبي کریم ﷺ ته تسلي او ډاډینه ورکړه شوې ده.

هـ: په دواړو کښې د پخوانیو ځینو پیغمبرانو قیصې د عبرت دپاره اجمالاً او یا تفصیلاً نازلې شوې دي.

و: بالآخره په دواړو کښې د تاریخ په اوږدو کښې د کفارو عناد ته اشارې شوې دي او داسې نور.

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۱۳ ص۸۷

(۲) تفسیر البغوي ج۳ ص۳۸۰

(۳) تفسیر الطبري ج۱۹ ص۵۸

(۴) اللباب في علوم الکتاب ج۱۵ ص۲

بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

﴿ طسٓمٓ ۝١ تِلۡكَ ءَايَٰتُ ٱلۡكِتَٰبِ ٱلۡمُبِينِ ۝٢ لَعَلَّكَ بَٰخِعٞ نَّفۡسَكَ أَلَّا يَكُونُواْ مُؤۡمِنِينَ
۝٣ إِن نَّشَأۡ نُنَزِّلۡ عَلَيۡهِم مِّنَ ٱلسَّمَآءِ ءَايَةٗ فَظَلَّتۡ أَعۡنَٰقُهُمۡ لَهَا خَٰضِعِينَ ۝٤ وَمَا يَأۡتِيهِم
مِّن ذِكۡرٖ مِّنَ ٱلرَّحۡمَٰنِ مُحۡدَثٍ إِلَّا كَانُواْ عَنۡهُ مُعۡرِضِينَ ۝٥ فَقَدۡ كَذَّبُواْ فَسَيَأۡتِيهِمۡ أَنۢبَٰٓؤُاْ مَا
كَانُواْ بِهِۦ يَسۡتَهۡزِءُونَ ۝٦ أَوَلَمۡ يَرَوۡاْ إِلَى ٱلۡأَرۡضِ كَمۡ أَنۢبَتۡنَا فِيهَا مِن كُلِّ زَوۡجٖ كَرِيمٍ ۝٧ إِنَّ
فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَةٗۖ وَمَا كَانَ أَكۡثَرُهُم مُّؤۡمِنِينَ ۝٨ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ ٱلۡعَزِيزُ ٱلرَّحِيمُ ۝٩ ﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر بارحمه الله ﷻ په نامه

[۱]

[۲] دغه (راتلونکي ایتونه) د څرګند (او څرګندوونکي) کتاب (قرآن کریم) ایتونه دي.

[۳] شاید چې ته خپل ځان لره (له غمه) د دې کبله وژونکی شې چې کفار نه مسلمانېږي (ایمان نه راوړي، خو ته ورباندې دومره غمژن کېږه مه، ځکه چې:)

[۴] که زمونږ اراده وشي نو په دوی باندې به د اسمانه (عظیم الشانه قدرتي) نښه ورنازله کړو، نو د دوی څټونه به ورته عاجزي کوونکي وګرځي (او د مخالفت توان به ترې سلب کړي).

[۵] او دوی (کفارو) ته د ډېر مهربان الله ﷻ د جانبه هیڅ نوی (نازل شوی) ذکر (ایت) نه ورځي مګر دوی ترې اعراض کوونکي (مخ اړوونکي) دي.

[۶] نو یقیناً کفارو (ټولو ایتونو ته) د دروغو نسبت وکړ نو ژر به دوی ته د هغه شي (د حالاتو) خبرونه ورشي په کومو باندې چې دوی (برسېره په تکذیب) ملنډې وهې.

[۷] ایا (کفار تکذیب ته ادامه ورکوي) او ځمکې ته نه ګوري چې د هرې کریمانه (شریفانه) نوعې څخه مو پکښې څومره ډېر نباتات زرغون کړي دي.

[۸] یقیناً په دغو (زرغونولو) کښې هرو مرو (ډېره لویه قدرتي) نښه ده، (حال دا چې) د خلکو اکثریت ایمان راوړونکي نه دي.

[۹] او بې شکه (ای پیغمبره!) ستا رب ﷻ ضرور همدی د کلکې ارادې خاوند (او) مهربان دی.

ارتباطونه

د "الفرقان" د وروستني ایت مضمون دا وه چې: ای انسانانو! په تاسو باندې د عذاب د عدم نزول وجه صرف ستاسو عبادت دی چې د همدغه عبادت دپاره د امتحان په ملحوظ پیدا کړی شوي یاست، کله چې تاسو د عبادت څخه انکار وکړ او په شریعت باندې مو مسخرې (ملنډې) پیل کړې

نو ډېر ژر به ستاسو سره عذاب په دنیا او آخرت کښې لازم وګرځولی شي.

د دې سورت "الشعراء" په لومړنیو ایتونو کښې د ذکر شوي مضمون په اړوند لاندې مطالبو ته اشاره شوې ده:

۱ـ ای کفارو! په تاسو باندې د عذاب نزول حتمي دی، تاسو د پخوانیو هلاکو شوو قومونو څخه عبرت واخلئ. د الله ﷻ عذاب وروسته کېږي خو دروغ کېږي نه، ضرور به تاسو د هغوی په تګلاره سوق کړی شئ.

۲ـ الله ﷻ قدرت لري چې تاسو تکذیب ته پرېنږدي او مجبوروونکي معجزات دربانديې درنازل کړي او دا ځکه چې هغه ﷻ عزیز (د کلکې ارادې خاوند) دی، خو د مجبوریت ایمان د ده ﷻ په نزد باندې مقبول نه دی

مګر د دې سره-سره رحیم (ډېر مهربان) هم دی نو ستاسو په تعذیب کښې عجله نه کوي او د سوچ او فکر فرصت درکوي، ترڅو د عقل څخه کار واخلئ او په اجباري توګه نه بلکې په اختیاري توګه ایمان راوړئ چې د دنیا او آخرت خوشالی مو پکښې نغښتې دي.

د مطلب خلاصه

یعنې ای پیغمبره! د "بسم الله الرحمن الرحیم" څخه وروسته په خپل أمت باندې لاندې مطالب قرائت کړه چې

۱ـ د دغه سورت ایتونه د هغه کتاب ایتونه دي کوم چې خپل خان پخپله اثباتوي، او په خپل اعجاز سره خپل حقانیت پخپله څرګندوي، دا ځکه چې دا کتاب د هغو نورو څخه ترکیب شوی دی د کومو څخه چې د خلکو کلامونه ترکیب مومي ـلکه ﴿ طسٓمٓ ﴾ او داسې نور ـ خو د دې سره-سره ټول فصحاء او ټول بلغاء بلکې ټول مخلوقات یې د یوه ورکي ایت د مثل د جوړولو توان نه لري.

د انسانانو ترمنځ تفاوت شته (په ذکاوت، مهارت او نورو صفاتو کښې یو برابر نه دي) خو دومره تفاوت نشته لکه د ځمکې او اسمان، چې فقط یو نفر دې ټول کتاب جوړ کړي او نور ټول دې په مجموعي او اتفاقي توګه د یوه ایت د جوړولو توان ونه لري. که بالفرض المحال دا کتاب تا د خپله خانه جوړ کړی وی نو ضرور به نورو خلکو هم لږ یا ډېر ایتونه جوړ کړي وی اوسنا سره به یې د انسانیت په مقتضی څه ناڅه سیالي کړې وی.

نو پوره واضحه شوه چې دا کتاب د مخلوق کتاب نه دی بلکې د خالق ﷻ کتاب دی او بس. او دا هم واضحه شوه چې د کفارو د تکذیب وجه دا نه ده چې تا ورته خپل نبوت په اثبات نه دی رسولی، بلکې د دوی د تکذیب وجه فقط عناد دی او بس.

۲ـ نو په همدې بنیاد نه ـای پیغمبره ـ په دې خبره باندې مه غمژن کېږه چې کفار ایمان نه راوړي او تا د یوه پیغمبر په حیث نه قبلوي. که نه پرې دوامداره غمژن شې نو شاید چې نه د خپل خان هلاکوونکی جوړ شي

۳ـ هو! تاته فقط یو ډول معجزه نه ده درکړه شوې، هغه دا چې مونږ د اسمانه په کفارو باندې داسې خارق العاده (قدرتي نښه) ورنازله کړو چې ایمان راوړلو ته یې مجبور کړي او د تکبر اورمېږونه یې ورمات کړي (سرونه یې ټیټ کړي) او هیڅ د تردید او عدم قبول توان ونه لري.
خو دا ډول معجزه ځکه تاته نه ده درکړه شوې ـاو نه به درکړه شي ـ چې په دغه وخت کښې ایمان راوړل زمونږ په نزد مقبول نه دي، چې د امتحان (ازمېښت) لمن ټولېږي او هم د دغه ډول معجزې نزول د حکمت مقتضي نه ده.
۴ـ هو! د معجزاتو لېږل د الله ﷻ د ډېرې زیاتې مهربانۍ له امله صورت نیسي ترڅو په یوه نه په بله معجزه باندې کفار قانع شي او ایمان راوړي، خو په کفارو باندې حسرت دی چې په زښتو ډېرو معجزاتو کښې په یوه هم نه قانع کېږي او ایمان نه راوړي. یا په بل عبارت د قرآن کریم هر یو ایت ببله یېله معجزه ده خو د کفارو حالت داسې دی چې دوی ته هیڅ تازه نازل شوی ذکر او پند نه ورځي (نه ورنازلېږي) مګر دوی ترې انکار او اعراض کوي، نو څومره چې د ایتونو نزول اضافه کېږي او ستا د نبوت دلایل زیاتېږي په همغې اندازه د کفارو کفر شدت او کلکوالی مونده کوي، او تمسخر او خندنې یې لا زیات صورت نیسي.
۵ـ نو کفار د ګڼو معجزو د موجودیت سره‌ـسره خپل تکذیب ته ادامه ورکوي نو ډېر ژر به دوی د هغو حقائقو په حالاتو باندې خبر شي کوم چې دوی ورباندې مسخرې کوي او ملنډې ورباندې وهي، هلته به پښېمانه شي خو څه ګټه به ورته ونه شي رسولی.
۶ـ هسې نه چې مونږ د حقائقو د درک دپاره یوازې په نقلیه دلایلو باندې اکتفاء کړې ده، بلکې په دنیا کښې مو په همدغه مطلب باندې زښت ډېر تکویني دلایل هم اقامه کړي دي؛ د مثال په توګه:
ایا کفار خپل کفر ته ادامه ورکوي او دغې ځمکې ته نه ګوري کومه چې د دوی د پښو لاندې ده، چې د کرامت او فوائدو څخه ډک څومره نباتات مو پکښې زرغون کړي دي چې د دوی او د دوی د څارویو معیشت ورپورې مربوط دی؟ ایا زمونږ څخه پرته بل څوک دا کار کولی شي؟ ایا څوک د یوه نبات په زرغونولو کښې اشتراک درلودلی شي؟ ایا دا ټول عبث پیدا کړی شوي دي؟ چې په پای کښې به هیڅ حساب کتاب ونه لري؟!
۷ـ ای پیغمبره! یقیناً چې د نباتاتو په زرغونولو کښې د قدرت ډېره عظیم الشانه نښه پرته ده او کفایت کوي چې په همدغې یوې نښې باندې کفار قناعت وکړي او ایمان راوړي، خو په دوی باندې افسوس دی چې اکثریت یې د دغسې څرګند دلیل د لیدلو سره‌ـسره ایمان نه راوړي او د کفر څخه لاس نه اخلي.
۸ـ ای پیغمبره! یقیناً ستا رب ﷻ د کلکې ارادې خاوند دی هیڅوک یې د ارادې مخه نه شي نیولی چې سمدستي ورباندې عذاب ورنازل کړي، خو د دې سره‌ـسره مهربان هم دی او مهلت ورکوي ترڅو دوی ښه فکر وکړي او په خپلو کفریاتو باندې پښېمانه شي. که نه نو ستا رب ﷻ نه یې سمدستي پوپنا کول څه مشکل کار نه دی.

توضیحات

۱_ که څه هم د ﴿ لَعَلَّكَ بَـٰخِعٌ نَّفْسَكَ ﴾ غونډي عبارت وړاندي په [الکهف:۶] ایت کښي تېر شوی دی او مونږ پکښي د الله ﷻ په توفیق څه شرحه لیکلي ده خو په دي مقام کښي وړباندي لاندي شرحه وراضافه کوو:

الف: ﴿ بَـٰخِعٌ ﴾ کلمه د "بَخْعٌ" _لکه "ضَرْبٌ"_ څخه اشتقاقه شوي ده، "بَخْعٌ" دېته ویل کېږي چې سړی خپل ځان له ډېره غمه ووژني[۱].

ب: د "لَعَلَّ" کلمه دلته د ترجي (اُمید) دپاره نه ده بلکي دلته د اشفاق (نرمي کولو) دپاره ده[۲].

نو د معنی حاصل یې داسي راځېژي چې: ای پیغمبره! ته په خپل ځان باندي څه نرمي او شفقت وکړه او د دي کبله یې د وژلو سره مه مخامخ کوه چې کفار ایمان نه راوړي او په قرآن کریم او نورو څرګندو معجزاتو باندي سترګي پټوي.

همدا مضمون په بل ایت کښي داسي نازل شوي دي چې: ﴿ فَلَا تَذْهَبْ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسَرَٰتٍ ﴾ [فاطر:۸] یعني ای پیغمبره! ستا مبارک نفس (روح) دي په کفارو باندي د حسرتونو د کبله د منځه لاړ نه شي چې دوی ایمان نه راوړي.

په دي ایت شریف کښي لاندي دوه وو نکتو ته اشاره ده:

اول: نبي کریم ﷺ د کفارو په کفر باندي ډېر زیات غمژن کېده او په ایمان باندي یې ډېر زیات حارص وه (باید چې ټول د اعیان همدا ډول زړه سوی ولري).

دوهم: نبي کریم ﷺ د هغوی په کافر پاتي کېدلو باندي د همغوی د منافعو دپاره د حسرت او غم سره مخامخ وه چې د جنت څخه محروم شوه او په دائمي توګه دوزخیان جوړ شوه، نه د خپلو منافعو دپاره چې زما أجرت او مزدوري فوته شوه، (باید اسلامي داعیان دغه نکته هېره نه کړي).

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې: په ﴿ فَظَلَّتْ أَعْنَـٰقُهُمْ لَهَا خَـٰضِعِينَ ﴾ کښي د ﴿ خَـٰضِعِينَ ﴾ کلمه سالمه جمعه ده او په ﴿ أَعْنَـٰقُهُمْ ﴾ باندي حمله شوي ده، او په سالمه جمعه کښي دا شرط ده چې باید د مذکرو ذوالعقولو په صفاتو کښي صورت ونیسي، حال دا چې د "أَعْنَاق" په کلمه کښي نه تذکیر شته او نه د عقل خاونده ده؟

مونږ وایو چې: د دغه سوال د جوابولو دپاره علماوو کرامو متعدد جوابونه کړي دي[۳]، خو په زړه پوری جواب یې دا دی چې: د "أَعْنَاق" کلمي د خپل مضاف الیه "هُمْ" څخه تذکیر او تعقیل دواړه کسب کړي دي، ته به وایې چې هم مذکره ده او هم عاقله ده.

---

(۱) مفردات الراغب ص۳۵
(۲) تفسیر الکشاف ج۳ ص۲۹۸
(۳) تفسیر البغوي ج۳ ص۳۸۱؛ تفسیر القرطبي ج۱۳ ص۹۰

د دغه ډول خارق العاده نښې يو نظير

٣ـ په ذکر شوي ايت شريف کښې چې کومې خارق العاده نښې ته اشاره ده د هغې د نظير بيان الله ﷻ د يهودانو په هکله نازل کړی دی چې: ﴿ وَإِذْ نَتَقْنَا ٱلْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَأَنَّهُۥ ظُلَّةٌ ﴾ [الأعراف:١٧١] يعنې ته هغه وخت ورياد کړه چې مونږ د دوی (يهودو) په سرونو باندې د چترۍ په ډول غر ورپورته کړ، چې ايمان راوړئ (خپل ايمان تجديد کړئ) که نه نو د غره لاندې به چيت پيت کړی شئ.

﴿ وَإِذْ نَادَىٰ رَبُّكَ مُوسَىٰٓ أَنِ ٱئْتِ ٱلْقَوْمَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١٠﴾ قَوْمَ فِرْعَوْنَ ۚ أَلَا يَتَّقُونَ ﴿١١﴾ قَالَ رَبِّ إِنِّىٓ أَخَافُ أَن يُكَذِّبُونِ ﴿١٢﴾ وَيَضِيقُ صَدْرِى وَلَا يَنطَلِقُ لِسَانِى فَأَرْسِلْ إِلَىٰ هَٰرُونَ ﴿١٣﴾ وَلَهُمْ عَلَىَّ ذَنۢبٌ فَأَخَافُ أَن يَقْتُلُونِ ﴿١٤﴾ قَالَ كَلَّا ۖ فَٱذْهَبَا بِـَٔايَٰتِنَآ ۖ إِنَّا مَعَكُم مُّسْتَمِعُونَ ﴿١٥﴾ فَأْتِيَا فِرْعَوْنَ فَقُولَآ إِنَّا رَسُولُ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿١٦﴾ أَنْ أَرْسِلْ مَعَنَا بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ﴿١٧﴾ ﴾

[١٠] او هغه وخت ياد کړه چې ستا رب ﷻ موسی ﷺ ته (بلا کيف) اواز وکړه چې: (ای موسی!) ظالم قوم ته ورشه (چې په خپلو ځانونو باندې په کفر او په بني اسرائيلو باندې د حقوقو په سلبولو سره ظلم کوي).

[١١] (يعنې فرعون او) د فرعون قوم ته (ورشه او نقلي دلايل وروړه)، ايا دوی (د الله ﷻ د عذابه) نه ډارېږي (او د کونيه دلايلو څخه عبرت نه اخلي)؟

[١٢] موسی ووېلې چې: ای زما ربه! يقيناً زه ډارېږم چې فرعونيان (به سمدلاسه) زما تکذيب وکړي (او دعوت ته به مې پرېنږدي، خکه چې تکبر يې ډېر زيات دی).

[١٣] او زما سينه تنګېږي (حوصله مې کمه ده)، او (هم) زما ژبه (ښه) نه چلېږي، نو ته (يو استولی شوی) هارون ﷺ ته واستوه (چې هغه هم زما سره د پيغمبر په حيث ملګری شي).

[١٤] او فرعونيانو لره په ماباندې يوه ګناه (د يوې ګناه دعوه) هم شته، نو زه ډارېږم چې هغوی به ما (په کسات اخستلو کښې) ووژني (او د دعوت سلسله به پرې کړي).

[١٥] ستا رب ﷻ ووېلې چې: دغسې نه ده (چې هغوی به تا ووژني، دا توان به زه هغوی ته ورنه کړم) نو تاسو دواړه زمونږ د معجزاتو سره لاړ شئ يقيناً مونږ (د نصرت او کومک د حيثه) ستاسو سره اورېدونکي (او سوال قبلوونکي) ياستو.

[١٦] نو دواړه فرعون ته ورشئ نو ورته ووایاست چې: يقيناً مونږ دواړه د رب العالمين لېږلی شوي ياستو.

[١٧] چې (په مونږ باندې ايمان راوړه او) بني اسرائيل زمونږ سره ولېږه (خوشې کړه چې مونږ يې اصلي تاټوبي شام ته بوځو).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې نبي کریم ﷺ ته توصیه شوې وه چې د کفارو په کافر پاتې کېدلو باندې خپل خان له غمه مه وژنه، او کفار پکښې ترهیب شوي وه چې ډېر ژر به د خپلو استهزاګانو په پایلو باندې خبر کړی شي. په دې ایتونو کښې د کفارو څخه د اوو هلاکو شوو قومونو قیصې د مثال په توګه شروع شوي دي چې د ټولو په اول سر کښې فرعونیان واقع دي کوم چې په تکبر کښې اول نمره ګان وه، ترڅو د یو پلوه د نبي کریم ﷺ دپاره د تسکین او ډاډینې باعثې جوړې شي او د بله پلوه د وخت د کفارو دپاره پرې عبرتي درس ورکړی شي. نو حاصل یې داسې راځېږي:

اى پیغمبره! ته د خپل خان د تسکین دپاره او د وخت د کفارو د عبرت دپاره د فرعونیانو قیصه یاده کړه چې ستا رب ﷻ ورته څومره عالي شان پیغمبر (موسی ﷺ) ورلېږلی وه او هغوی د ده ﷺ دعوت څنګه رد کړ، د قیصې څه لنډیز دا دی:

١_ ستا رب ﷻ موسی ﷺ ته د خپلې ارادې مطابق نبوت ورکړ، چې هغه ﷺ یې هیڅ غوښتنه نه وه کړې او نه یې د نبوت د ورکړې اُمید درلود، خو په ناڅاپي توګه یې ورته په بلا کیفه ډول باندې اواز وکړه چې: اى موسی! ته زما د پلوه پیغمبر وګرځولی شوې، نو ظالم قوم ته لاړ شه او دعوت ورکړه چې د ظلم (کفر) څخه لاس واخلي او په تاباندې ایمان راوړي، دغه ظالم قوم د فرعون قوم دی چې همده ورته خپل ځان د معبود په صفت تراشلی دی. ایا دغه ظالم قوم زمونږ د عذاب (نیولو) څخه خپل ځانونه نه ساتي؟ دوی ته په کار دي چې وډار شي او خپل ځانونه ترې په ډډه کړي.

٢_ موسی ﷺ د رسالت د قبول او په دې باندې د خوشالېدلو څخه وروسته خپل څه ضروریات وړاندې کړه او عرض یې وکړ چې:

الف: زه تمه نه لرم چې هغوی به ایمان راوړي بلکې زه ډارېږم چې سمدلاسه به زما تکذیب وکړي (دوی ډېر زیات متکبران دي). هو! زما په ورتګ سره به وړاندې حجت اتمام شي او د قیامت په ورځ به اعتذار ونه کړی شي چې مونږ ته پیغمبر نه وه راغلی. نو اى زما ربه! د دعوت په اوږدو کښې زما سره خپل نصرت او امداد جاري وساته.

ب: زما حوصله کمزورې ده او په ستغو سپورو خبرو باندې مې سینه تنګېږي، څه لرې نه ده چې د دعوت په جریان کښې زه د بې حوصلګۍ سره مخامخ شم او د خپلې دندې په وړاندې بیولو کښې پاتې راشم، دا د یو پلوه.

ج: او د بله پلوه زما ژبه عموماً ښه نه چلېږي او په هغه وخت کښې ډېر بندش پیدا کوي کله مې چې سینه تنګه شي او په غُصه شم.

نو زما هیله او سوال دا دی چې ته هارون (زما ورور) ته هم نبوت ورکړه او په دغې درنه دنده کښې یې راسره د یو پیغمبر په حیث شریک کړه. که څه هم زما ورور سمدستي په مصر کښې اوسېږي او د مناجات د مقام څخه ډېر لرې پروت دی خو زما هیله دا ده چې همځته د نبوت زیری

ورکوونکې پرښته ور واستوه او همدغه د نبوت تاج ورپه سر کړه. او دا ځکه چې زما د وررور (هارون) حوصله غټه ده، ډېر ژر نه په غصه کېږي، په ژبه کښې هم زما څخه فصیح دی چې ژبه یې زما غوندې بندش او لکنه نه لري.

د: په دې باندې علاوه فرعونیان په ما باندې د یوې گناه (د یوه نفر د قتل) دعوه هم لري چې د همدغه قتل د کبله زه د مصر څخه د مدین ښار ته تښتېدلی وم. او په هارون باندې دغه دعوه نشته، نو زه ډارېږم چې هغوی به زما دعوت ته غوږ کښېنږدي او سمدستي به د خپل انتقام په لټه کښې پرېوځي او ما به قتل کړي.

یا په بل عبارت: ای زما ربه! زه خو دا دی ستا د پلوه مکلف شوم چې خپل شخصي دښمن دعوت کړم د کوم څخه چې زه په پټه کښې ژوند کوم، نو ستا کومک او نصرت ته ډېر زیات او محتاج یم، هسې نه چې د شخصي دښمنۍ د کبله په دعوت کښې فتور (سستي) واقع شي.

۳_ الله ﷻ موسی ؑ ته ډاډ ورکړ او ورته یې وفرمایل چې:

الف: هیڅکله به داسې ونه شي چې فرعونیان په انتقام کښې تا ووژني.

ب: نو تاسو دواړه زمونږ د معجزاتو سره لاړ شئ، ترڅو پرې هلته د خپل نبوت څرگندونه وکړئ. تاسو ډاډه اوسئ زمونږ نصرت او کومک ستاسو ملگری دی او مونږ ستاسو سوال جواب او خبرې اترې اورو.

ج: تاسو دواړه فرعون ته ورشئ او ورته ووایاست چې:

اول: ای فرعونه! که څه هم مونږ دوه پیغمبران یاستو او تاته د رب العالمین د پلوه را استولې شوي یاستو مگر ستا په نسبت د یوه پیغمبر حیثیت لرو چې د دواړو خبره او دعوت یو دی. هغه دا چې: په مونږ باندې ایمان راوړه او مونږ د الهي پیغمبرانو په حیث ومنه چې د ابدي دوزخ څخه بچ شې او په دنیا او آخرت کښې کامیاب شې.

دوهم: زمونږ سره بني اسرائیل پرېږده چې مونږ یې بېرته خپل اصلي ټاټوبي ته بوځو، د کوم څخه چې د یوسف ؑ په ذریعه راوتلي وه چې د شام خاوره ده.

توضیحات

۱_ په ﴿ وَإِذْ نَادَىٰ رَبُّكَ ﴾ الآية، کښې چې کومو ټکو ته اشاره شوې ده هغه د "طه" سورت په لومړي رکوع کښې نازل شوي دي، هیله ده چې همدلته مراجعه وکړی شي.

دا مستانفه جمله ده

۲_ د ﴿ أَلَا يَتَّقُونَ ﴾ د جملې په هکله علماوو کرامو متعدد نظریات لیکلي دي[۱] چې د کوم اعراب په محل کښې واقع ده او یا د سره اعرابي محل نه لري بلکې نحوي مستانفه جمله ده[۲].

---

(۱) تفسیر الکشاف ج۳ ص۳۰۱: روح المعاني ج۱۹ ص۶۴

(۲) حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۳ ص۴۶۶

مونږ ته همدغه خبره متعینه برېښي چې د وړاندېني کلام سره فقط معنوي ارتباط لري او بس. نو د معنی حاصل به يې داسې راوخېژي چې: ای موسی! که څه هم د فرعونیانو په وړاندې زما د توحید دلایل زښت ډېر دي (ټوله دنیا وربانديې ډکه ده) په کار وه چې هغوی بدون ستا د ورتګ څخه په همغو دلایلو باندې استناد کړی وی او فرعون ته يې د الوهیت لقب نه وی ورکړی او نه هغه دغه لقب د خپل ځان دپاره خوښ کړی وی، خو دا کار ونه شو. د همدې کبله تاته د تعجب په توګه پوښتنه متوجه کوم چې: ایا هغوی د الله ﷻ د عذابه نه دارېږي؟ ایا دوی د کونیه دلایلو څخه کار نه اخلي؟ هو! هغوی په دغو دلایلو باندې سترګې پټې کړي دي نو ته هغوی ته د توحید دعوت ورکړه، او په معجزاتو سره يې د غفلت له خوبه راویښ کړه.

یادونې

۳ــ په دې مقام کښې د ښه وضاحت دپاره د محترمو لوستونکو پام لاندې یادونو ته را اړوو:

الف: د الله ﷻ په توفیق د موسی ﷺ د سینه تنګی په هکله په همدې کتاب کښې د [الأعراف: ۱۵۴] ایت لاندې ښه کافي بحث تېر شوی دی چې یو ځل کتل يې ګټور دي.

ب: همدارنګه مونږ د [طه:۲۷] ایت لاندې د موسی ﷺ د مبارکې ژبې د لکنې (غوټې) په باب ګټور معلومات لیکلي دي، والحمد لله ﷻ.

ج: په ﴿ فَأَرۡسِلۡ إِلَىٰ هَٰرُونَ ﴾ کښې د "أَرۡسِلۡ" دپاره مفعول مقدر دی چې د "إِلَىٰ" توری وربانديې دلالت کوي، چې علماوو کرامو ترې په "ملکا" یا "جبرائیل" سره تعبیر کړی دی. یعنې نو هارون ﷺ ته پرېښته یا جبرائیل امین ﷺ ورولېږه او د نبوت تاج وربه سر کړه چې زما سره په دعوت کښې کومکې او ملګری جوړ شي.

د: په ﴿ فَأَخَافُ أَن يَقۡتُلُونِ ﴾ کښې هغې قیصې ته اشاره شوې ده کومه چې د موسی ﷺ او د یوه قبطي (فرعوني) سړي ترمنځ پېښه شوې وه، چې بشپړ تفصیل يې د [القصص:۱۵] ایت لاندې راروان دی، إن شاء الله ﷻ.

سوال جواب

۴ــ که څوک وايي: چې کله موسی ﷺ د کسات اخستلو څخه دارېده نو مصر ته ولې په سفر باندې روان وه؟ یا په بل عبارت: په همدغه سفر کښې موسی ﷺ د نبوت د ورکړې څخه وړاندې د کسات اخستلو څخه نه دارېده نو په څه وجه ورسره د نبوت د ورکړې څخه وروسته ذکر شوی خوف او دار پیدا شو؟

مونږ وایو چې: موسی ﷺ غوښتل چې په پټه سره به لس کاله وروسته مصر ته ورننوځي چې موضوع به خلکو ته وربه یاده نه وي، او نه به يې څوک وپېژني چې دا فلانی دی، اما د رسالت سره خو دغه دول (پټ) ورننوتل ممکن نه وه نو ځکه ورسره خوف پیدا شو.

دوه پوښتنې او د هغو جوابونه

۵ـ په دې مقام کښې نحوي قواعدو ته په پام سره لاندې دوه پوښتنې راپورته کېږي:

الف: په ﴿ إِنَّا مَعَكُم مُّسْتَمِعُونَ ﴾ کښې د "کُمْ" په کلمې سره موسی ﷺ او هارون ﷺ مخاطب کړی شوي دي نو په کار وه چې د ﴿ مَعَكُم ﴾ په عوض "مَعَكُمَا" نازل شوی وی، نو پوښتنه دا ده چې د څه حکمت په بنیاد دغسې نازل نه شو؟

مونږ وایو چې: علماوو کرامو دغه پوښتنه په متعددو طریقو باندې جوابه کړې ده[1] خو بهتر جواب يې دا دی چې د ﴿ مَعَكُم ﴾ په نزول سره هغوی دواړو ته داډ ورکړی شوی دی چې تاسو به د دعوت په اوږدو کښې دوه په دوه پاتې نه شئ بلکې ډېر پیروان به ولرئ؛ لکه چې همدغې اشارې هلته په مصر کښې تحقق مونده کړ او هغو کسانو هم وربانديې ایمان راووړ کوم چې د دوی دواړو د مقابلې دپاره راغونډ شوي وه، لکه د ساحرانو ډله.

یا په بل عبارت: تاسو دواړه به په راټلونکي کښې يو دعوتي ټولګی تشکیل کړئ او مونږ به د استمرار په توګه ستاسو د خبرو اترو او سوالونو او غوښتنو اورېدونکي او قبلوونکي یاستو، نو تاسو دواړه ډاډه اوسئ:

ب: څرنګه چې په ﴿ فَقُولَآ إِنَّا رَسُولُ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾ کښې د "نا" ضمير د موسی ﷺ او هارون ﷺ څخه عبارت دی، نو نظر نحوي قواعدو ته په کار وه چې د ﴿ رَسُولُ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾ په عوض "رَسُولا رَبِّ الْعَالَمِينَ" نازل شوی وی، نود دغه ډول په عدم نزول کښې څه حکمت دی؟

مونږ وایو چې: دغې پوښتنې ته هم ډېر جوابونه شوي دي[2]، خو په زړه پوری جواب يې دا دی چې په دغه ډول نزول سره فرعون په غوږ وهلی شوی دی چې: ای فرعونه! که څه هم موسی ﷺ او هارون ﷺ دوه پیغمبران دي خو په نسبت سره تاته دواړه د يو پیغمبر حیثیت لري، چې د دواړو خبره یوه ده او دعوت يې يو دی.

که بالفرض "رَسُولا رَبِّ الْعَالَمِينَ" نازل شوی وی نو امکان يې درلود چې نوموړي پرې اعتراض کړی وی چې که ستاسو خبره رښتیا وی نو تاسو به تعدد نه درلودی او يو نفر به د پیغمبر په حیث رالېږلی شوی وی، نو کله چې د ﴿ رَسُولُ ﴾ کلمه مفرده نازله شوه نو د هغه د اعتراض مخه ونیول شوه، د همدې کبله يې پرې اعتراض هم وارد نه کړ، والله ﷻ اعلم.

﴿ قَالَ أَلَمْ نُرَبِّكَ فِينَا وَلِيدًا وَلَبِثْتَ فِينَا مِنْ عُمُرِكَ سِنِينَ ۝ وَفَعَلْتَ فَعْلَتَكَ ٱلَّتِى فَعَلْتَ وَأَنتَ مِنَ ٱلْكَٰفِرِينَ ۝ قَالَ فَعَلْتُهَآ إِذًا وَأَنَا۠ مِنَ ٱلضَّآلِّينَ ۝ فَفَرَرْتُ مِنكُمْ لَمَّا

(۱) تفسير القرطبي ج۱۳ ص۹۳؛ البحر المحيط ج۸ ص۱۴۵

(۲) اللباب في علوم الكتاب ج۱۵ ص۱۲؛ التفسير الكبير ج۲۳ ص۱۲۴

خِفۡتُكُمۡ فَوَهَبَ لِي رَبِّي حُكۡمٗا وَجَعَلَنِي مِنَ ٱلۡمُرۡسَلِينَ ﴿٢١﴾ وَتِلۡكَ نِعۡمَةٞ تَمُنُّهَا عَلَيَّ أَنۡ
عَبَّدتَّ بَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ ﴿٢٢﴾ قَالَ فِرۡعَوۡنُ وَمَا رَبُّ ٱلۡعَٰلَمِينَ ﴿٢٣﴾ قَالَ رَبُّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ
وَٱلۡأَرۡضِ وَمَا بَيۡنَهُمَآۖ إِن كُنتُم مُّوقِنِينَ ﴿٢٤﴾ قَالَ لِمَنۡ حَوۡلَهُۥٓ أَلَا تَسۡتَمِعُونَ ﴿٢٥﴾ قَالَ رَبُّكُمۡ
وَرَبُّ ءَابَآئِكُمُ ٱلۡأَوَّلِينَ ﴿٢٦﴾ قَالَ إِنَّ رَسُولَكُمُ ٱلَّذِيٓ أُرۡسِلَ إِلَيۡكُمۡ لَمَجۡنُونٞ ﴿٢٧﴾ قَالَ
رَبُّ ٱلۡمَشۡرِقِ وَٱلۡمَغۡرِبِ وَمَا بَيۡنَهُمَآۖ إِن كُنتُمۡ تَعۡقِلُونَ ﴿٢٨﴾ قَالَ لَئِنِ ٱتَّخَذۡتَ إِلَٰهًا غَيۡرِي
لَأَجۡعَلَنَّكَ مِنَ ٱلۡمَسۡجُونِينَ ﴿٢٩﴾ قَالَ أَوَلَوۡ جِئۡتُكَ بِشَيۡءٖ مُّبِينٖ ﴿٣٠﴾ قَالَ فَأۡتِ بِهِۦٓ إِن
كُنتَ مِنَ ٱلصَّٰدِقِينَ ﴿٣١﴾ فَأَلۡقَىٰ عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعۡبَانٞ مُّبِينٞ ﴿٣٢﴾ وَنَزَعَ يَدَهُۥ فَإِذَا
هِيَ بَيۡضَآءُ لِلنَّٰظِرِينَ ﴿٣٣﴾ ﴾

[۱۸] فرعون وویلې چې: (ای موسی!) ایا ته مونږ په خپلو (کورونو) کښې د ماشومتوب په حال کښې نه وې روزلی؟! (بلکې روزلی مو وې)، او (هم) ته د خپل عمر څخه په مونږ کښې (ډېر) کلونه اوسېدلی وې (دلته دې ډېر عمر تېر کړی دی).

[۱۹] او (همدارنگه) تا هغه فعل کړی دی کوم چې تا کړی دی (چې دواړو جانبو ته معلوم دی) حال دا چې ته د ناشکرانو څخه یې (چې هلته دې هم ناشکري کړې ده چې قتل دې وکړ، او اوس دې هم ناشکری ته ملا تړلې ده چې زما مقابلې ته را اوچت شوی یې).

[۲۰] موسی ﷺ (ورته په جواب کښې) وویلې چې: ما نوموړی فعل په هغه وخت کښې کړی وه چې زه د ناخبرانو (او خطاکارانو) څخه وم (زه هلته پیغمبر نه وم او قصد مې نه وه کړی چې قتل وکړم).

[۲۱] نو کله چې زه ستاسو (د ظلم او تکبر) د امله وډار شوم، ستاسو څخه (د مدین په لور) وتښتېدلم، نو ماته خپل رب ﷻ علم (او حکمت) راکړ او د پیغمبرانو د جملې څخه یې وگرځولم (که بالفرض ستاسو د ظلم ډار نه وی نو زه به نه وی تښتېدلی).

[۲۲] او دغه (په تاسو کښې) روزنه (ستا په خیال) یو لوی نعمت دی چې په ماباندې یې احسان باروې، (دغه نعمت) په دې سبب صورت نیولی وه چې تا (ټول) بني اسرائیل غلامان گرځولي وه (او د دوی نارینه ماشومان دې ذبحه کول، که تا دا کار نه وی کړی ذکره شوې روزنه به نه وی متحققه شوې).

[۲۳] فرعون وویلې چې: (هغه) رب العالمین څه شی دی (د کوم عبادت ته چې ته ما وربولې)؟

[۲۴] موسی (جواب ورکړ او) وې ویلې چې (رب العالمین) د اسمانو او ځمکو او د هغو شیانو رب دی کوم چې د دغو دواړو ترمنځ (موجودیت) لري.

(نو) که تاسو یقین کوونکي یاست (په دغې خبرې به یقین او باور وکړئ).

[۲۵] فرعون هغو کسانو ته وویلې کوم چې د ده په چاپېریال کښې (موجود) وه، چې ایا تاسو (دغه جواب ته) غوږ نه نیسئ؟ (تاسو دغه جواب نه اورئ چې د سوال سره مطابقت نه لري)؟!

[۲٦] موسی ﷺ (خپل جواب ښه واضحه کړه او) وېې ویلې چې (رب العالمین) ستاسو رب او ستاسو د پخوانیو پلرونو رب (هم) دی.

[۲۷] فرعون (بیا د خپل چاپېریال کسانو ته) وویلې چې: یقیناً ستاسو هغه پیغمبر چې (په خپل خیال) تاسو ته دراستولې شوی دی هرومرو لیونی دی (چې ستاسو رب نه پېژني چې زه یم).

[۲۸] موسی ﷺ (په خپل جواب باندې نوره رڼا هم واچوله او) وېې ویلې چې: (رب العالمین) د مشرق او مغرب او هغو شیانو رب (هم) دی کوم چې د (دغو) دواړو ترمنځ موجود دي (ربوبیت یې په اسمان باندې هم جاري دی)، که تاسو یاست چې د عقل څخه کار اخلئ؛ (او لیونیان نه یاست نو په دغې خبرې به عقیده وکړئ).

[۲۹] فرعون (ورته) وویلې: که چرته هرو مرو زما څخه په غیر ته بل معبود ونیسې نو خامخا به ضرور تا د بندیانو (اسیرانو) د جملې څخه وګرځوم.

[۳۰] موسی ﷺ وویلې چې: ایا (ته به دغه کار وکړې) اګر که زه تاته (په خپل نبوت باندې) څرګند دلیل راوړم (قائم کړم)؟

[۳۱] فرعون وویلې چې: نو ته دا (څرګند دلیل) راوړه (قائم کړه) که ته د رښتیا ویوونکو څخه یې.

[۳۲] نو (سمدستي) موسی ﷺ خپله همسا-وغورځوله نو ناڅاپه دا (همسا) څرګنده اژدها (ښامار) وه.

[۳۳] او خپل لاس یې (ګرېوان ته ننویست او بیا یې) راوویست نو ناڅاپه دا (لاس) د لیدونکو (او نظر کوونکو) دپاره تک سپین خلیده (چې تول یې هک پک کړه).

د مطلب خلاصه

یعني د وړاندېني ارشاد په غوښتنه موسی ﷺ او هارون ﷺ دواړه فرعون ته ورغله او خپل دعوت یې داسې شروع کړه چې: ای فرعونه! مونږ د رب العالمین د پلوه تاته را استولی شوي یاستو نو په مونږ باندې ایمان راوړه او بني اسرائیل راسره پرېږده چې خپل اصلي ټاټوبي (شام) ته بېرته بوځو. نو فرعون ورسره په لاندې ډول د مباحثې او سوال جواب سلسله اوږده کړه:

۱ـ فرعون موسی ﷺ ته خطاب وکړ چې:

الف: ایا ته مونږ په خپل کور کښې تازه زېږېدلی ماشوم نه وې تربیه کړی؟ ایا ستا ټوله روزنه مونږ نه ده ترسره کړې؟ ایا د دغې ټولې روزنې نتیجه دا شوه چې بېرته په مونږ باندې راوګرځېدلې او مونږ ته دعوت راکوې چې د رب العالمین بندګان جوړ شو؟

ب: ایا تا د خپل عمر څخه ډېر کلونه په مونږ کښې نه دي تېر کړي؟ ایا ستا ټوله نشا او نما زمونږ په نعمتونو باندې نه ده ترسره شوې؟

ج: ایا تا هغه فعل نه دی کړی کوم چې تا کړی دی؟ (ایا زمونږ د قومیانو څخه دې یو تن نه دی وژلی) ستا دپاره فقط همدا هم دېره غټه خبره ده چې مونږ دې ژوندی پرېږدو.

د: ای موسی! ته بل څوک نه یې بلکې هغه څوک یې چې زمونږ د نعمتونو ناشکري کوې او خپل جنایت دې هېر کړی دی.

۲ـ موسی ﷺ د فرعون ذکره شوي خطابه داسې جوابه کړه:

الف: رښتیا چې ما هغه کار کړی دی کوم ته چې تاسو د جنایت لقب ورکوئ، حال دا چې هغه کار ما په قصدي توګه نه وه کړی، ما نه وه غوښتي چې ستا قومي ووژنم، د همدې کبله ما هلته کومه جارحه او وژونکې آله نه وه کارولې بلکې نوموړی د سوک څپېړې په جنګ کښې مړ شو. یا په بل عبارت: زه ناخبره وم چې (هغه به زما په سوک باندې مړ کېږي که نه نو سوک به مې هم نه وی ورکړی. ایا په خطا قتل باندې هم څوک جنایتکار ګڼلی کېږي؟

ب: ستاسو د ظلم او تکبر د کبله زه ستاسو په نزد جنایتکار وګڼلی شوم او زما د وژلو پلان مو جوړ کړ او د کسات اخستلو دسـسه مو راته طرحه کړه، نو زه ستاسو څخه وډار شوم او همدا ستاسو د لاسه مې لس کاله په جلا وطنی کښې تېر کړه، او د مدین ښار ته وتښتېدلم هلته مې پنا یووړه.

ج: زه چې نن په پوره جرئت تاته دعوت درکوم دا د دې خبرې دلیل دی چې ماته خپل رب ﷻ نبوت رابښلی دی او د پیغمبرانو د جملې څخه یې ګرځولی یم (ماته یې امر کړی دی چې تا د خپل رب ﷻ توحید ته دروبولم). که بالفرض ماته د نبوت منصب نه وی راکړی شوی نو نن به هم زه همغسې په ډار کښې وي لکه چې لس کاله وړاندې په ډار کښې وم، او هیڅکله به ستا په وړاندې په ډاګه نه وی درېدلی او خپل ځان به مې نه وی درڅرګند کړی.

د: ایا دا کیفیت ستا په نزد یو نعمت دی او په ما باندې یې احسانوې چې ټول بني اسرائیل دې خپل غلامان او وینځې ګرځولي وه او فعلاً هم خپلې همدغې ظالمانه تګلارې ته ادامه ورکوې؟

که بالفرض ستا ظالمانه رویه نه وی (چې زمونږ د قومیانو نارینه اولادونه به دې ذبحه کول) نو زه به خپلې مور په سیند کښې نه وی اچولی او ستا په کور کښې به مې روزنه نه وی موندلې. ستا احسان اېښودل به هله په ځای خبره وی چې ستا کور ته زه خپلې مور درورې وی او تا هلته روزلی وی، نو زه خو ستا کور ته خپلې مور نه بلکې سیند درورې وم، چې خپل رب ﷻ په قدرتي توګه ستا په کور کښې تربیه کړم.

دا د یو پلوه، او د بل پلوه تا خو ټول بني اسرائیل غلامان جوړ کړي دي، ایا ته نه شرمېږې چې د یوه ماشوم د روزنې د خبرې یاد کوې او د نورو بني اسرائیلو د غلام ګرځولو خبره دې له یاده ویستلې ده. تا باید د معبود په صفت نه بلکې د یوه پاچا په صفت زما د قومیانو ماشومان د قبطیانو د ماشومانو په څېر روزلي وی او ذبحه کړې دې نه وی.

۳ـ فرعون وویلې چې: ای موسی! هغه رب العالمین څه شی دی د کوم عبادت ته چې ما دعوتوې؟ ایا هغه انسـان دی یا پېری دی او یا بل شی؟.

۴_ موسی ﷺ جواب ورکړ چې: رب العالمین د هغه اقدس ذات څخه عبارت دی چې د اسمانونو او ځمکو او هم د هغو ټولو شیانو تربیه کوونکی او روزونکی دی چې د دغو دواړو ترمنځ موجودیت لري. که تاسو یقین کوونکي یاست نو زما په خبره یقین وکړئ او رب العالمین په همدغه صفت باندې وپېژنئ.

۵_ د موسی ﷺ په جواب باندې فرعون خپلو هغو مشرانو ته مخ ور واړاوه کوم چې د ده په شاوخوا کښې ناست وه او په ده باندې یې د الوهیت عقیده درلوده، او ورته یې وویلې چې: ایا تاسو د موسی ﷺ جواب نه اورئ؟ چې زه ترې د یوه شي پوښتنه کوم او هغه په بل شي باندې جواب راکوي.

یا په بل عبارت: زه ترې د "رب العالمین" په باب پوښتنه کوم نه د "العالمین"، حال دا چې هغه د "العالمین" په تفصیل سره جواب راکوي، ځکه چې د "رَبُّ الْعَالَمِينَ" او د "رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا" خو فقط په اجمال او تفصیل سره فرق دی او بس، او د "رب" په تعریف کښې خو شمولیت نه لري.

۶_ موسی ﷺ خپل ذکر شوی جواب بنه واضحه کړ چې: رب العالمین د هغه اقدس ذات څخه عبارت دی چې هغه ستاسو او ستاسو د پخوانیو تېرو شوو پلرونو رب هم دی. یا په بل عبارت: ای فرعونه! ته رب نه یې د ربوبیت دعوه مه کوه، بلکې ته پخپله مربوب یې، که بالفرض ته رب وی نو ستاسو د پلرونو رب څوک وه، هلته خو ته لا پیدا شوی هم نه وې.

۷_ په عوض د دې چې فرعون د موسی ﷺ جواب رد کړي، بیا یې خپل اراکین (د مجلس مشران) مخاطب کړه چې دغه سړی کوم چې تاسو ته یې خپل ځان د پیغمبر په صفت تراشلی دی، یقیناً لیونی دی، دا ځکه چې زما د ربوبیت څخه یې انکار وکړ بلکې زه یې هم په مربوبینو کښې شامل کړم. یا په بل عبارت: د ده د لیونتوب غټه نښه دا ده چې دی ستاسو رب نه پېژني، ایا دی نه ګوري چې د مصر واکداري د چا ده؟ ایا دغه واکداري او دغه ویالې (چې زما څخه لاندې بهېږي) زما نه دي؟

۸_ موسی ﷺ خپل جواب ته څه نور وضاحت هم ورکړ چې: رب العالمین هغه اقدس ذات دی چې د لمر خېژول او پرېوستل د همده ﷻ په اختیار کښې دي، د باد او باران بلکې د ټولو کائنات الجو اختیار د همده ﷻ سره دی. ایا ته لمر راخېژولی او یا پرېوستلی شې؟ ایا ته بادونه چلولی شې او د یوه څاڅکي د باران د راښکته کولو توان لرې؟ ایا د ورځې او شپې اختلاف او بدلون ستا په توان کښې شته؟

۹_ کله چې فرعون د استدلال په میدان کښې ماتې وخوړه نو سرکشۍ او توبیخ ته یې لاس واچاوه او موسی ﷺ یې مخاطب کړ چې: که ته زما څخه په غیر بل معبود ونیسې او زما د ربوبیت څخه انکار وکړې نو هرو مرو او ضرور به دې زه د بندیانو او زندانیانو په ډله کښې شامل کړم، ستا غوندې لیونیان زما په جیلونو (بندیخانو) کښې ډېر پراته دي.

۱۰_ موسی ﷺ نوموړي متکبر ته پوښتنه متوجه کړه چې: ایا ته به په هغه صورت کښې هم د خپلې همدغې سر زورۍ څخه کار اخلې کله چې زه تا ته د خپل نبوت او رسالت د اثبات دپاره پوره ځرګند دلیل قائم کړم چې زه په رښتیا پیغمبر یم؟

١١_ فرعون وويلې چې: ايا ستا سره د خپلې مدعى د اثبات دپاره څرګند دليل هم شته؟ که دغسې دليل لرې نو راوړاندې يې کړه او دا خبره ورباندې تصديق کړه چې بې شکه ته د صادقانو د ډلې څخه يې.

١٢_ سمدستي موسى ﷺ لاندې دوه دليلونه ورڅرګند کړه:

الف: خپله همسا يې وغورځوله چې د هغې څخه لويه اژدها جوړه شوه، او هيڅا شک او شبه نه کوله چې دا واقعيت نه دى، خو کله چې موسى ﷺ همدغې اژدها (ښامار) ته لاس ورواچاوه نو سمدستي بېرته همسا وګرځېده.

ب: همدارنګه موسى ﷺ خپل لاس په خپل ګرېوان کښې ورداخل کړ او بېرته يې رابهر کړ نو تک سپين وځلېد تا په ويل چې د لمر يوه ټوټه ده، او ټول کتونکي ورته هک پک او حيران ودرېدل. خو مجردې چې بېرته يې ګرېوان ته ورننويست او بيا يې رابهر کړ نو خپل عادي رنګ او عادي حال ته وګرځېد.

توضيحات

١_ په ﴿ أَلَمْ نُرَبِّكَ فِينَا وَلِيدًا ﴾ کښې چې کومې قيصې ته اشاره شوې ده د هغې په ارتباط د "القصص" په لومړنيو ايتونو کښې _د الله ﷻ په توفيق_ څه تفصيل راروان دى.

موسى ﷺ څومره عمر درلود؟

٢_ په ﴿ وَلَبِثْتَ فِينَا مِنْ عُمُرِكَ سِنِينَ ﴾ کښې اشاره شوې ده چې موسى ﷺ د خپل عمر څه برخه د فرعون په کور کښې تېره کړې وه، چې تفصيل يې د الله ﷻ په توفيق د [الأعراف:١٣٣] ايت لاندې تېر شوى دى خو . په دې مقام کښې ورباندې وراضافه کوو چې ځينو علماوو کرامو د موسى ﷺ عمر ته په لاندې ډول شرحه ورکړې ده[١]:

الف: موسى ﷺ د خپل عمر دېرش (٣٠) کاله د فرعون په کور کښې تېر کړه.

ب: لس (١٠) کاله د شعيب ﷺ سره د مدين په ښار کښې جلا وطنه وه.

ج: دېرش (٣٠) کاله يې فرعون ته دعوت وچلاوه.

د: او بالآخره پنځوس (٥٠) کاله د فرعون د غرقېدلو څخه وروسته هم ژوندى وه.

نو ټول عمر يې يو سلو شل (١٢٠) کالو ته رسېده، والله ﷻ أعلم.

متعدد تفسيرونه

٣_ په ﴿ وَأَنتَ مِنَ ٱلْكَـٰفِرِينَ ﴾ کښې علماوو کرامو د ﴿ ٱلْكَـٰفِرِينَ ﴾ کلمې دپاره متعدد تفسيرونه کړي دي[٢] خو کوم تفسير چې مونږ ته په دې مقام کښې په زړه پورې برېښي هغه دا دى

(١) الإتقان في علوم القرآن ج٢ ص١٣٩؛ تفسير المظهري ج٧ ص٦٣

(٢) تفسير كبير ج٢٤ ص١٢٥؛ تفسير الكشاف ج٣ ص٣٠٥؛ المحرر الوجيز ج١٢ ص٥٤

چې: دغه کلمه د کفر څخه نه بلکې د کفران څخه اشتقاقه شوې ده چې د ناشکرۍ معنی ورکوي[۱]، نو حاصل یې به یې داسې راوخېژي چې:

ای موسی! ته ډېر ناشکره سړی یې او دا ځکه چې ته مونږ په خپل کور کښې د ماشومتوب په حال کښې په ډېر ناز او عزت سره غټ کړې، خو کله چې دېرش کلن شوې نو زمونږ احسانات دې تر پښو لاندې کړه او همدا زمونږ د خدمتګارانو څخه دې یو سړی وواژه او ماته دې سپک نظر وکړ. زه اوس هم ستا سره احسان کوم چې د هغه په کسات (بدل) کښې دې نه وژنم، خو ته نن هم خپلې ناشکرۍ ته ادامه ورکوې او غواړې چې زما پاچاهي په بل مخ چپه کړې. نو ښه دا ده چې زما احسانات په نظر کښې ونیسې او له دغه کاره لاس واخلې کوم چې تا شروع کړی دی.

دا د یو پلوه، او د بل پلوه الله ﷻ خپله هغه وعده پوره کړه کومه یې چې موسی ﷺ ته په [الشعراء: ۱۵] ایت کښې په ﴿ كَلَّاۖ ﴾ سره ورکړې وه چې فرعونیان تا نه شي وژلی، د همدې کبله هغوی د موسی ﷺ وژلو ته اقدام ونه شو کړی حتی چې د دې جرئت یې هم ونه درلود چې په صراحت سره ورته د قاتل لقب ورکړي، بلکې دغه مطلب ته یې په کنایي توګه اشاره وکړه چې: ﴿ وَفَعَلْتَ فَعْلَتَكَ ٱلَّتِى فَعَلْتَ ﴾ او تا هغه ډول فعل کړی دی کوم چې تا کړی دی (قبطي دې وژلی دی).

ضَلال څه معنی؟

۴_ په ﴿ وَأَنَا۠ مِنَ ٱلضَّآلِّينَ ﴾ کښې د "ضَالِّين" کلمه د "ضَلال" څخه اشتقاقه شوې ده، مونږ د الله ﷻ په توفیق د [یوسف:۸] ایت لاندې د "ضَلال" دپاره متعددې معناوې ذکرې کړې دي خو په دې مقام کښې علماوو کرامو په لاندې دوه معناوو سره تفسیر کړی دی[۲]:

الف: دلته د "ضَلال" کلمه د جهل او ناپوهۍ معنی ورکوي، په همدې معنی باندې د ﴿ فَوَهَبَ لِى رَبِّى حُكْمًا وَجَعَلَنِى مِنَ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴾ تعقیب دلالت کوي، یعنې: هو! ما هغه فعل کړی وه کوم ته چې ته اشاره کوې خو هغه داسې وخت وه چې ماته د نبوت علم نه وه راکړی شوی او د پیغمبرانو د جملې څخه نه وم ګرځولی شوی، نو دغه کار د ناپوهۍ د کبله صورت نیولی وه، په کار دي چې ماته پرې د ملامتۍ ګوته ونه نیوله شي.

ب: دغه کلمه د خطا (غیر قصد) په معنی سره ده، یعنې: دغه کار (قتل) ما په خطا سره کړی وه او د وژلو نیت (قصد) مې نه وه، د همدې کبله مې جارحه او قاتله آله نه وه کارولې بلکې فقط د سوک څخه مې کار اخستی وه، که ستاسو د ظلم او تجاوز ډار نه وی نو زه به بالکل نه وی تښتېدلی. په همدې مضمون باندې د ﴿ فَفَرَرْتُ مِنكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ ﴾ کلمات لاربښوونه کوي.

زمونږ په فکر ذکرې شوې دواړه معناوې سره څه منافات نه لري، نو بهتره دا ده چې د بدلیت په لحاظ دواړه اراده کړی شي.

---

(۱) مفردات الراغب ص۴۵۱

(۲) تفسیر الطبري ج۱۹ ص۶۷؛ تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۳۳۲؛ تفسیر البغوي ج۳ ص۳۸۳؛ تفسیر القرطبي ج۱۲ ص۹۵

دا اقرار دی که انکار؟

۵ـ په ﴿ وَتِلْكَ نِعْمَةٌ تَمُنُّهَا عَلَيَّ أَنْ عَبَّدتَّ بَنِي إِسْرَٰٓءِيلَ ﴾ کښې د اعراب په لحاظ متعدد تحليلونه شوي دي[1]، خوکوم تحليل چې مونږ ته لنډ او بې تکلفه بريښي هغه په لاندې ډکو باندې ولاړ دی:

الف: د "تِلْكَ" کلمه مبتدأ ده اوهغه روزنې ته اشاره ده په کومې باندې چې د ﴿ أَلَمْ نُرَبِّكَ فِينَا وَلِيدًا ﴾ جمله دلالت کوي.

ب: د ﴿ نِعْمَةٌ تَمُنُّهَا عَلَيَّ ﴾ کلمات موصوف او صفت دي چې د ذکرې شوې مبتدأ دپاره خبر واقع شوي دي.

ج: د ﴿ أَنْ عَبَّدتَّ بَنِي إِسْرَٰٓءِيلَ ﴾ کلمات د مقدرې مبتدأ "هِيَ" دپاره خبر دي چې د ﴿ نِعْمَةٌ ﴾ کلمې ته راجع ده، نو دغه جمله د ﴿ نِعْمَةٌ ﴾ دپاره تفسيره واقع شوې ده.

لنډه دا چې په دې ايت شريف کښې د لف او نشر غير مرتب په ډول د فرعون د اولني اعتراض جواب نغښتی دی.

اما مضمون يې علماوو کرامو په لاندې دوه وو ډولونو باندې اخستی دی:

اول: ځينې وايي چې دا جمله د موسی ﷺ د پلوه د فرعون په لومړي اعتراض باندې اقرار ده[2] چې هو! دغه روزنه ـچې ستا په کور کښې ماته راکړې شوې وه ـ يو نعمت او يو احسان وه چې ستا د پلوه په ماباندې اېښودلی شوی وه، او دا خکه چې تا ټول بني اسرائيل غلامان ګرځولي وه او د هغوی زامن دې وژل مګر په عين حال کښې دې زه نه غلام جوړ کړم او نه دې ووژلم. خو دا نعمت زما د دعوت مخه نه شي نيولی چې زه پرې د الله ﷻ د پلوه مکلف شوی يم.

دوهم: ځينې نور وايي چې په ذکرې شوې جملې سره موسی ﷺ د فرعون د نعمت انکار وکړ[3] چې:

ای فرعونه! دغه ستا په کور کښې زما تربيه او روزنه ستا په نزد يو نعمت دی چې ته يې په ماباندې ږدې، خو دغې تربيې او روزنې د دې کبله صورت نيولی وه چې تا ټول بني اسرائيل (زما قوميان) غلامان جوړ کړي وه او په هغوی باندې ستا ظلم د اندازې څخه وتلی وه چې نارينه تازه زېږېدلي ماشومان به دې ورته ذبحه کول او لورګانې به دې ورته ژوندۍ پرېښودلې، د همدغه ظلم او تېرې په نتيجه کښې زه خپلې مور په درياب کښې واچولم او ستا کور ته در ورسولی شوم، که تا دغه ظلم نه کولی نو زه به خپلې مور په خپلې غېږ کښې روزلی وی او ستا په کور کښې به نه وی روزلی شوی. لنډه دا چې ستا په کور کښې زما روزنه ستا احسان نه دی بلکې ستا د ظلم يو څرګند مثال دی، ته بايد وشرمېږې او د نعمت نوم ورباندې کېنږدې.

---

(١) روح المعاني ج١٩ ص٦٩؛ اللباب في علوم الكتاب ج١٥ ص١٦

(٢) البحر المحيط ج٨ ص١٤٨

(٣) المحرر الوجيز ج١٢ ص٥٦؛ تفسير القاسمي ج١٣ ص٩

تبصره

۶ـ مونږ ته د مقام، دقت او باریکۍ په لحاظ دغه دوهم ډول مضمون ترجیح لري او غوره راته برېښي، والله ﷻ أعلم.

فرعون څه ډول کفري عقیده درلوده؟

۷ـ که څوک وايي: داسې څرګندېږي چې فرعون دهري وه (د الله ﷻ په موجوديت باندې قائل نه وه) د همدې کبله يې موسی ﷺ ته پوښتنه راجع کړه چې: ﴿ وَمَا رَبُّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾ او رب العالمين څه شی دی؟ حال دا چې د ځینو نورو نصوصو څخه معلومېږي چې نوموړی د هرې نه وه، نصوص دا دي:

الف: ﴿ قَالَ لَقَدْ عَلِمْتَ مَآ أَنزَلَ هَٰٓؤُلَآءِ إِلَّا رَبُّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾ [الإسراء: ۱۰۲] يعنې موسی ﷺ فرعون ته وویلې چې: يقيناً ته په خپل زړه کښې پوهېږې چې دغه نهه معجزات بل هيچا نه دي نازل کړي مګر د اسمانونو او ځمکو رب ﷻ نازل کړي دي.

نو فرعون دغه وينا رد نه کړه چې زه د اسمانونو او ځمکو رب نه پېژنم او نه يې معجزات پېژنم، بلکې په سکوت سره يې د هغه ﷺ خبره تائيده کړه.

ب: ﴿ وَجَحَدُواْ بِهَا وَٱسْتَيْقَنَتْهَآ أَنفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا ﴾ [النمل: ۱۴] يعنې فرعونيانو د ظلم او تکبر د کبله زمونږ د معجزاتو څخه په داسې حال انکار وکړ چې د دوی نفسونو (زړونو) ورباندې يقين کاوه چې دا په حقه سره د الله ﷻ د جانبه راغلې (نازلې) شوې دي.

نو پوښتنه دا ده چې: ايا ذکر شوي دواړه ډوله ايتونه سره تضاد او منافات نه لري؟

مونږ وايو چې: ظاهره دا ده چې فرعون د خالق الکائنات ﷻ په موجوديت باندې پوهېده مګر د عناد د کبله يې ورباندې اعتراف نه کاوه او د خلکو د اغفال دپاره يې ترې انکار کاوه، دغه ډول انکار ته د خلکو په اصطلاح کښې "تجاهل عارفانه" وايي[1] چې خپل ځان په قصدي توګه د جاهلانو او ناپوهانو په قطار کښې ودروي چې زه نه پوهېږم، حال دا چې حقيقت هغسې نه وي.

سوال جواب

۸ـ که څوک وايي چې: د ذکر شوي جواب په بنياد په کار وه چې د موسی ﷺ د پلوه فرعون د يوه مؤمن په صفت پېژندلی شوی وی، ايمان خو بل شی نه دی بلکې د همدغه ذکر شوي علم څخه عبارت دی؟

مونږ وايو چې: ايمان د محض علم څخه عبارت نه دی چې په مقابل کښې يې جهل او ناپوهي واقع کېږي، بلکې ايمان د هغه علم (تصديق) څخه عبارت دی د کوم سره چې د هغه ضد (انکار او تکذيب) ملګری نه وي[2]، کوم علم او معرفت چې د تصور په رتبه کښې واقع وي او د تصديق مقام

(۱) اضواء البيان ج۶ ص۳۷۴

(۲) شرح المقاصد ج۲ ص۲۵۰

نه نه وي رسېدلی او يا د تصديق مقام ته رسېدلی وي خو انکار (تکذيب) ورسره ملګری وي هغه ايمان نه ګڼلی کېږي. همدې مضمون ته د [البقرة:١۴۶] ايت لاندې اشاره شوې ده، والحمد لله ﷻ.

لنډه دا چې فرعون په خالق الکائنات ﷻ باندې يقين درلود خو تصديق يې ورباندې نه درلود، چې د يقين سره يې انکار (تکذيب) ملګری کړی وه، لکه چې په عين ايت کښې ورباندې د ﴿ وَجَحَدُواْ بِهَا ﴾ کلمه دلالت کوي چې د جحود (انکار) څخه اشتقاقه شوې ده.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

٩_ که څوک وايي چې: الله ﷻ په دې مقام کښې د فرعون د خولې څخه د ﴿ وَمَا رَبُّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾ کلمات حکايت کړي دي خو په عين حادثه او عين مجلس کښې يې ترې د ﴿ فَمَن رَّبُّكُمَا يَٰمُوسَىٰ ﴾ [طه:۴٩] (يعنې اى موسى! ستاسو دواړو رب څوک دی؟) کلمات هم حکايت کړي دي؛ نو پوښتنه دا ده چې ايا دغه دواړه حکايتونه سره يو تربله منافات نه لري؟

مونږ وايو چې: د دغه سوال دپاره لاندې جوابونه صورت نيولی شي:

الف: د مختلفو عبارتونو ترمنځ چې کوم مضمون مشترک دی همغه مضمون فرعون د سوال په توګه موسى ﷺ ته راجع کړی وه[1]، چې مونږ د دغه مشترک مضمون د موندلو څخه عاجز ياستو. نو د همدغه مشترک مضمون څخه الله ﷻ په يوه ايت کښې په يوه عبارت سره او په بل ايت کښې په بل عبارت سره تعبير کړی دی.

ب: مونږ ته دا بهتره برېښي چې د فرعون د خولې څخه به دواړه عبارتونه وتلي وي او څه ضرورت نشته چې دواړه عبارتونه په مشترک مضمون باندې تحميل کړو، والله ﷻ أعلم.

يادونه

١٠_ په ﴿ فَإِذَا هِىَ ثُعْبَانٌ مُّبِينٌ ﴾ کښې د ﴿ ثُعْبَانٌ ﴾ کلمه _د الله ﷻ په توفيق_ د [الأعراف:١١٧] لاندې څه اندازه شرحه شوې ده چې اضافه شرحې ته يې څه اړتيا نه ګورو.

﴿ قَالَ لِلْمَلَإِ حَوْلَهُۥٓ إِنَّ هَٰذَا لَسَٰحِرٌ عَلِيمٌ ﴿٣٤﴾ يُرِيدُ أَن يُخْرِجَكُم مِّنْ أَرْضِكُم بِسِحْرِهِۦ فَمَاذَا تَأْمُرُونَ ﴿٣٥﴾ قَالُوٓاْ أَرْجِهْ وَأَخَاهُ وَٱبْعَثْ فِى ٱلْمَدَآئِنِ حَٰشِرِينَ ﴿٣٦﴾ يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَحَّارٍ عَلِيمٍ ﴿٣٧﴾ فَجُمِعَ ٱلسَّحَرَةُ لِمِيقَٰتِ يَوْمٍ مَّعْلُومٍ ﴿٣٨﴾ وَقِيلَ لِلنَّاسِ هَلْ أَنتُم مُّجْتَمِعُونَ ﴿٣٩﴾ لَعَلَّنَا نَتَّبِعُ ٱلسَّحَرَةَ إِن كَانُواْ هُمُ ٱلْغَٰلِبِينَ ﴿٤٠﴾ فَلَمَّا جَآءَ

[1] روح المعاني ج١٩ ص٧٣

ٱلسَّحَرَةُ قَالُوا۟ لِفِرْعَوْنَ أَئِنَّ لَنَا لَأَجْرًا إِن كُنَّا نَحْنُ ٱلْغَٰلِبِينَ (٤١) قَالَ نَعَمْ وَإِنَّكُمْ إِذًا لَّمِنَ
ٱلْمُقَرَّبِينَ (٤٢) قَالَ لَهُم مُّوسَىٰٓ أَلْقُوا۟ مَآ أَنتُم مُّلْقُونَ (٤٣) فَأَلْقَوْا۟ حِبَالَهُمْ وَعِصِيَّهُمْ وَقَالُوا۟
بِعِزَّةِ فِرْعَوْنَ إِنَّا لَنَحْنُ ٱلْغَٰلِبُونَ (٤٤) فَأَلْقَىٰ مُوسَىٰ عَصَاهُ فَإِذَا هِىَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ (٤٥)
فَأُلْقِىَ ٱلسَّحَرَةُ سَٰجِدِينَ (٤٦) قَالُوٓا۟ ءَامَنَّا بِرَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ (٤٧) رَبِّ مُوسَىٰ وَهَٰرُونَ (٤٨)
قَالَ ءَامَنتُمْ لَهُۥ قَبْلَ أَنْ ءَاذَنَ لَكُمْ ۖ إِنَّهُۥ لَكَبِيرُكُمُ ٱلَّذِى عَلَّمَكُمُ ٱلسِّحْرَ فَلَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ۚ
لَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُم مِّنْ خِلَٰفٍ وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ أَجْمَعِينَ (٤٩) قَالُوا۟ لَا ضَيْرَ ۖ إِنَّآ إِلَىٰ
رَبِّنَا مُنقَلِبُونَ (٥٠) إِنَّا نَطْمَعُ أَن يَغْفِرَ لَنَا رَبُّنَا خَطَٰيَٰنَآ أَن كُنَّآ أَوَّلَ ٱلْمُؤْمِنِينَ (٥١) ﴾

[۳۴] فرعون د خپل چاپېریال (د مشرانو) تولګي ته وویلې چې: یقیناً دغه (موسی ﷺ) بې شکه ډېر پوه جادوګر دی.

[۳۵] نومړی غواړي چې تاسو د خپلې خمکې (خپل وطن مصر) څخه د خپل جادو په سبب (په زور) وباسي، نو هغه څه شی دی چې تاسو پرې امر کوئ؟ (تاسو څه مشوره راکوئ چې څه وکړم؟).

[۳۶] د چاپېریال مشرانو وویلې چې: موسی ﷺ او د ده ورور (هارون ﷺ) وروسته کړه (د دوی موضوع وځنډوه) او په (خپلو) ښارونو کښې راغوندوونکي (پولیس) ولېږه (خواره کړه چې:)

[۳۷] تاته هر ښه پوه تکړه جادوګر راولي (چې دجادو مقابله یې وکړي او پر یې کړي).

[۳۸] نو پوه تکړه جادوګران د معلومې ورځې ټاکلي وخت ته راغونډ کړی شول.

[۳۹] او خلکو ته وویلی شوه چې: ایا تاسو (په خپله خوښه د جادوګرانو مقابلې ته) راغونډېدونکي یاست؟ (چې ننداره یې په خپلو سترګو وګورئ).

[۴۰] شاید چې مونږ (په اخلاص سره) د جادوګرانو (د دین) پیروي وکړو (ادامه ورکړو) که چرته همدوی (د مقابلې په میدان کښې) غالب (برلاسي) شوه.

[۴۱] نو کله چې جادوګران (د مقابلې میدان ته) راغله (او مقابلې ته ودرېده) نو فرعون ته یې وویلې چې: ایا مونږ لره به یقیناً څه مزدوري (انعام) وي که چرته (په مقابله کښې) مونږ همدا مونږ غلبه درلودونکي شوو (وګرځو او موسی ﷺ ته ماتې ورکړو)؟

[۴۲] فرعون (ورته په جواب کښې) وویلې چې: هو! (ولې نه) او (په انعام باندې علاوه به) یقیناً تاسو هرومرو په دغه وخت کښې د مقربینو (ماته د نژدې کسانو) څخه یاست.

[۴۳] هغوی (ساحرانو) ته موسی ﷺ وویلې چې: تاسو هغه څه وغورځوئ د کوم شي چې تاسو غورځوونکي یاست (لومړی نوبت تاسو واخلئ).

[۴۴] نو هغوی خپل پړي (رسۍ) او خپلې همساګانې (د جادوګرانو په حیث) وغورځولې او ویې ویلې چې: د فرعون په عزت (لویۍ) سوګند دی چې یقینًا ضرور همدا مونږ غلبه موندونکي یاستو.
[۴۵] نو (سمدستي) موسی ﷺ خپله همسا وروغورځوله نو ناځاپه همدا (همسا اژدها جوړه شوه او) هغه شیان یې (ټول) په سرعت سره ښوییه تېر کړه کوم چې هغوی (د حقیقت څخه) اړولي وه (او ماران یې څرګند کړي وه).
[۴۶] نو (د همدې منظرې د لېدلو د کبله) ساحران (په ځمکه باندې الله ﷻ ته) سجده کوونکي پرېوستلي شوه (او ایمان یې راووړ).
[۴۷] دوی وویلې چې: مونږ په رب العالمین باندې ایمان راوړی دی.
[۴۸] چې د موسی او هارون رب دی (د فرعون د ربوبیت څخه منکر یاستو).
[۴۹] فرعون (جادوګرانو ته) وویلې چې: ایا تاسو موسی (ﷺ) ته د هغه څخه وړاندې معتقد شوئ (ایمان مو پرې راووړ) چې ما درته اجازه درکړې وی؟ (ستاسو د دغه بدکار وجه دا ده چې:) یقینًا دا (موسی ﷺ) هرو مرو ستاسو هغه مشر دی کوم چې تاسو ته یې جادو درزده کړی دی (دا ستاسو استاذ دی، تاسو په دستوري توګه خپل ځانونه مغلوب معرفي کړه).
نو ډېر ژر به تاسو پوه شئ (چې زه ستاسو سره څه کوم)، زه به هرومرو ضرور ستاسو لاسونه او ستاسو پښې ردو بدل پرې کړم او هرو مرو ضرور به تاسو ټول په دار (باندې زوړند) کړم.
[۵۰] تازه مؤمنانو (ساحرانو) وویلې چې: (د دغو تعذیبونو مونږ ته) هیڅ ضرر نشته (مونږ یې پروا نه کوو ځکه چې) یقینًا مونږ (ستا د باطل دین څخه د) خپل رب ﷻ (حق دین) ته ورتاوېدونکې یاستو.
[۵۱] یقینًا مونږ تمه لرو چې مونږ ته خپل رب ﷻ زمونږ ګناهونه (په دې سبب) وبښي چې (په دغه میدان کښې) مونږ اولني مؤمنان شوو (او نورو ته مو بنیاد کېښود).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې چې د کومو حالاتو بیان ته اشاره شوې ده هغو په هغه وخت کښې صورت نیولی وه چې فرعون د یو پلوه د استدلالاتو په مقابل کښې ماتې وخوړه او د بله پلوه پکښې د دوه وو معجزاتو (همسا، لاس) زهره وچوله. نو حاصل یې داسې راځېږي:

۱ـ فرعون خپلو اراکینو (مشرانو) ته مخ ورواړاوه چې:

الف: یقینًا دغه سړی (موسی ﷺ) هرو مرو ډېر پوه جادوګر دی، چې د سترګو په رپ کښې یې د همسا څخه اژدها جوړه کړه او خپل لاس یې تک سپین وبرېښاوه.

ب: د دغه جادوګر نور څه نیت نه دی فقط همدا یې نیت دی چې د جادو په زور باندې تاسو له دې وطنه وشړي او پخپله ورباندې منګولې ښخې کړي؛ یا په بل عبارت: نوموړی غواړي چې د یوسف پاچاهي بېرته راژوندۍ کړي.

ج: نو هغه څه شی دی چې تاسو ورباندې امر کوئ، ستاسو څه مشوره ده چې د نوموړي سره څه

وکړم، ایا سمدستي یې په وژلو اقدام وکړم؟ حال دا چې د وژلو بهانه ورته تیاره موجوده ده چې پخوا یې زمونږ څخه یو سړی وژلی وه، د همغه کسات به ترې واخلم.
۲ـ د شورى غړو (د مجلس مشرانو) مشوره ورکړه او ـ د فرعون د وړاندیز په عبارت ـ دوى ورته امر وکړ چې:
الف: موسى (ﷺ) او د ده ورور (هارون ﷺ) ته لږ څه مهلت ورکړه او د وژلو خبره یې څه وخت وروسته کړه، ترڅو د دواړو باطل مسلک ټولو خلکو ته څرګند شي. نو:
ب: په خپلو ټولو ښارونو کښې پولیس خواره کړه، ترڅو تاته د هرې څنډې څخه هر یو ښه پوه او هر یو ښه تکړه جادوګر راولي، بیا نو د خپلو دغو تکړه جادوګرانو ډلې ته امر وکړه چې د موسى (ﷺ) جادو مات کړي، بیا نو که د دوى دواړو سره هر یو عمل اجراء کړې کوم ضرر به پکښې نه وي، او که نه نو خلک به ګومان وکړي چې مونږ یې د مقابلې توان نه لرو ځکه مو دوى دواړه د منځه یوړه.
۳ـ فرعون همدغه نقشه عملي کړه. نو:
الف: تکړه جادوګرانو یوه لویه اجتماع تشکیله کړه او د موسى ﷺ مقابلې ته ودرېده، البته په هغه وخت کښې چې د مقابلې دپاره لا د وړاندې څخه ټاکلی شوی وه چې دا مقابله به د جشن په ورځ د جشن په میدان کښې د څاښت په وخت کښې صورت نیسي.
ب: د دغې مقابلې د ننداري دپاره خلک تشویق کړی شوه چې ټول په ټاکلې ورځ په ټاکلي ځای کښې حاضر شي، ترڅو په خپلو سترګو د مقابلې ننداره وکړي.
یا په بل عبارت: په خلکو باندې د راغونډولو په هکله زور او جبر ونه کړی شو څو متنفر نه شي، بلکې هغوی ته په ډېره پسته او نرمه لهجه وویلی شوه چې ایا تاسو د ذکرې شوې مقابلې د لیدلو دپاره راغونډېدونکي یاست؟ مونږ آرزو لرو چې تاسو مهرباني وکړئ او ننداري ته تشریف راوړئ او دا ځکه چې:
ج: دغه مقابله زمونږ دپاره یوه حیاتي موضوع ده چې زمونږ د دین قوت پکښې نغښتی دی. یا په بل عبارت: که څه هم مونږ په خپل دین باندې کلک یاستو، که جادوګران مغلوب شي او که غالب شي مونږ د خپل دین څخه اووښتونکي نه یاستو، اما د جادوګرانو د غلبې په صورت کښې شاید چې مونږ خپل دین ته د قلبي بصیرت په رڼا کښې ادامه ورکړو، او د همدې دین په حقانیت به مو سرونه ښه خلاص شي.
۴ـ نو کله چې خلک راغونډ شوه او ټاکلی وخت راورسېد او هم جادوګران په ډېر غرور سره مقابلې ته ودرېده نو لاندې سوال جواب یې وکړ:
الف: دوی ټولو په یوه خوله فرعون مخاطب کړ چې: ایا مونږ لره به یقیناً څه أجرت او څه انعام راکړی شي، البته کله چې مونږ غالب شوو او مقابله مو وګټله؟
ب: فرعون په "هوا" سره جواب ورکړ چې: أجرت او انعام ستاسو منلی شوی حق دی خو په دې باندې علاوه به تاسو په دغه صورت کښې زما د نژدې ملګرو څخه وګرځولی شئ؛ چې هر وخت به

بدون د اجازې راتلای شئ او په خپله خوښه به بېرته وځئ، نه به په تاسو باندې په داخلېدلو کښې څه قید قیود وي او نه په وتلو کښې چې ژر شئ وځئ چې وخت مو خلاص شو (ستاسو د مجلس وخت به محدود نه وي).

۵ـ کله چې جادوګرانو ذکر شوی اطمنان ترلاسه کړ نو په ډېر غرور سره یې مقابله په لاندې ډول سره پیل کړه:

الف: دوی موسی ﷺ ته اختیار ورکړ چې: خوښه دې چې لومړی نوبت مونږ ته راکوې چې زمونږ د جادو جواب ته راکړې، او یا لومړی نوبت ته پخپله اخلې چې مونږ جواب درکړو؟

ب: موسی ﷺ لومړی نوبت هغوی ته ورکړ چې په میدان کښې هغه څه وغورځوئ د کوم چې تاسو غورځوونکي یاست، تاسو خپله وسه تمامه کړئ او څه چې په توان کښې لرئ هغه ټول څرګند کړئ.

ج: جادوګرانو لومړی نوبت واخست او خپل پړي او همساګانې یې میدان ته وغورځولې او څه یې چې زده وه هغه ټول منترونه یې درباندې ولوستل، او:

د: کله یې چې د خپلو منترونو زور ولید نو ټولو په یوه خوله وویلې چې: زمونږ دې د فرعون په عزت باندې سوګند وي چې یقیناً همدا مونږ د غلبې خاوندان یاستو، زمونږ د جادو مقابله هیڅوک نه شي کولی. ته به وایې چې موسی ﷺ په غوږ باندې وهي چې دغه دی اوس ستا نوبت دی، ایا ته زمونږ جواب ویلی شې؟

۶ـ سمدستي بدون د مقدماتو او منترونو څخه موسی ﷺ خپله همسا د مقابلې میدان ته وروغورځوله. نو:

الف: د سترګو په رپ کښې ترې یوه لویه اژدها جوړه شوه او په ډېرې جلتۍ سره یې بې درنګه د جادوګرانو د جادو په خوړلو باندې شروع وکړه، چې د هغوی دروغین ماران یې د خرمې ښویه تېر کړه او یو یې هم پرېنښود.

ب: بیا نو موسی ﷺ خپلې اژدها ته لاس ور واچاوه چې د سترګو په رپ کښې بېرته خپلې پخوانۍ بڼې ته ورتاوه شوه او همسا ترې جوړه شوه! تا به ویل چې دا هیڅکله اژدها نه وه ګرځېدلې.

۷ـ ذکرې شوې منظرې په ټولو خلکو اثر واچاوه خو په جادو ګرانو باندې یې د نورو څخه اثر زیات وه څکه چې دوی اهل الفن وه او د جادو او معجزې په فرق باندې د نورو څخه ښه پوهېده. نو د همدې کبله دوی په ډېره توندۍ سره الله ﷻ ته په سجده پرېواته، تابه ویل چې د شا د پلوه چا ټېل وهل او په سجده باندې یې وغورځول، او هم دوی ټولو په یوه خوله وویلې چې: مونږ د فرعون د ربوبیت څخه انکار کوو، مونږ په هغه رب العالمن ﷻ باندې ایمان راوړی دی کوم چې د موسی ﷺ او هارون ﷺ رب دی او دوی دواړه یې عبادت ته دعوت چلوي.

۸ـ په دغه وخت کښې فرعون ډېر په غُصه او ډېر وارخطا شو نو تازه ایمان راوړونکي یې تهدید کړه او نور خلک یې په غوږ ووهل چې دغه ډول کار ته زړه ښه نه کړي، نو په ډېره قهرجنه لهجه یې هغوی مخاطب کړه چې:

الف: ایا تاسو د هغه څخه وړاندې ایمان راوړ چې ما درته اجازه درکړې وی؟

ب: ستاسو دغه عجله د دې خبرې دلیل دی چې تاسو په جادو کښې اخلاص څرګند نه کړ او په لوی لاس مو په دستوري توګه خپل خانونه پړه وښودل، که تاسو د جادوګری په اجراء کښې اخلاص کړی وی نو ضرور به تاسو برلاسي شوي وی.

ج: حقیقت دا دی چې تاسو د موسی شاګردان یاست او هغه ستاسو استاذ دی چې جادو یې درته ښودلی دی، ستاسو ټولو خبره یوه ده هغه مو مشر دی او تاسو یې کشران یاست.

د: نو هرومرو ډېر ژر به تاسو پوه شئ چې زه ستاسو سره څه کوم، زه به خامخا ضرور ستاسو لاسونه او پښې ردوبدل پرې کړم او هرومرو ضرور به تاسو ټول په دار ځوړند کړم ترڅو درڅخه نور خلک عبرت واخلي، بیا دې نو ستاسو مشر (موسی ﷺ) تاسو زما څخه خلاص کړي (که خلاصولی مو شي).

٩ـ جادوګرانو (تازه ایمان راوړونکو مؤمنانو) په ډېر متانت او ارامی سره د فرعون د تهدید په مقابل کښې وویلې چې:

الف: مونږ د وژلو او د اندامونو د پرې کولو هیڅ پروا نه لرو، څه چې ستا زړه غواړي هغه په مونږ باندې اجراء کړه، ستا د ټولو تعذیبونو نتیجه فقط مرګ دی او په دنیا کښې د مرګ څخه خلاصی نشته.

ب: مونږ هغه ژوند غوره کړی دی په کوم باندې چې مرګ نه شي ورتلی. مونږ د آخرت ژوند غواړو، مونږ خپل رب ﷻ ته ورتاویدونکي یاستو، چې هیڅکله به ستا تهدیدات په مونږ اثر ونه شي اچولی.

ج: مونږ خپل رب ﷻ ته تمه کوو چې پخواني ګناهونه راته وبښي او په دې باندې مو ونه نیسي چې د ده ﷻ د پیغمبر په مقابله کښې په مجادله باندې اخته وو.

د: مونږ ویاړو چې د خپل رب ﷻ په پیغمبر (موسی ﷺ) باندې ړومبی ایمان راوړونکي وګرځېدو. ای فرعونه! موسی ﷺ په حقه پیغمبر دی چې ته به یې هیڅکله مقابله ونه کړی شي، دا دی مونږ وړباندې د ټولو څخه وړاندې ایمان راوړ او نور ایمان راوړونکي هم را روان دي.

توضیحات

١ـ د ذکرو شوو ایتونو په ارتباط لاندې بحثونه وړاندې تېر شوي دي. والحمد لله ﷻ:

الف: د ﴿ فَمَاذَا تَأْمُرُونَ ﴾ جمله د [الأعراف: ١١٠] ایت په توضیحاتو کښې توضیح شوې ده.

ب: په ﴿ قَالُوٓاْ أَرْجِهْ وَأَخَاهُ ﴾ کښې د ﴿ أَرْجِهْ ﴾ کلمه د [الأعراف: ١١١] ایت لاندې تحلیله شوې ده.

ج: همدارنګه په دې موضوع کښې هم د [الأعراف: ١٢۴] ایت لاندې تحقیق شوی دی چې ایا تازه مسلمانان (جادوګران) د فرعون د پلوه شهیدان کړی شوه او کنګه.

د: په "الأعراف" او "طه" دواړو سورتونو کښې څه نورو نکاتو ته هم اشارې شوې دي چې باید هملته ولوستلی شي.

سوال جواب

۲_ که څوک وايي چې: فرعونيان خو د ساحرانو سره په مسلک او دين کښې متحد وه چې ټول د فرعون په الوهيت قائل او معتقد وه، حال دا چې د ﴿ لَعَلَّنَا نَتَّبِعُ ٱلسَّحَرَةَ إِن كَانُواْ هُمُ ٱلْغَٰلِبِينَ ﴾ څخه څرګندېږي چې هغوی د ساحرانو د دين پيروي په غلبې پورې مربوطه کړې وه او وړاندې ورسره په عقيده کښې متحد نه وه؟

مونږ وايو: ځينو علماوو کرامو د ﴿ ٱلسَّحَرَةَ ﴾ د کلمې څخه موسی ﷺ او هارون ﷺ او هم د دوی قوميان مراد کړي دي[1]، يعنې دوی خپل خانونه باانصافه معرفي کړه چې که دغه موسی ﷺ وله برلاسي شوه نو مونږ به خپل اصلي مسلک پرېږدو او د همدوی پيروي به وکړو.

مګر دا جواب د يو پلوه متبادر نه دی او د بله پلوه د ﴿ ٱلسَّحَرَةَ ﴾ د کلمې مراد جوت نه برېښي ځکه چې په متصل ايت ﴿ فَلَمَّا جَآءَ ٱلسَّحَرَةُ ﴾ کښې بې شکه د ﴿ ٱلسَّحَرَةَ ﴾ څخه د فرعون راغوښتلی شوي جادوګران مراد دي، نه موسی ﷺ او د ده قوميان.

نو بهتر جواب دا دی چې: دلته د ﴿ نَتَّبِعُ ﴾ د کلمې څخه د پيروی شروع مطلب نه ده څو اعتراض وارد شي، بلکې پيروی ته په اخلاص سره ادامه ورکول مطلب دي. نو حاصل به يې داسې راځېژي: شايد چې مونږ په ډېر اخلاص سره په دوامداره توګه د خپلو ساحرانو د دين پيروي وکړو البته کله چې مونږ د هغوی غلبه په خپلو سترګو وګورو.

د دې ډول استعمال يو نظير په ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ ءَامِنُواْ ﴾ [النساء:۱۳۶] کښې وړاندې تېر شوی دی، چې ای هغو کسانو چې ايمان يې راوړی دی! خپل ايمان ته په اخلاص سره ادامه ورکړئ.

ضَيْر څه معنی؟

۳_ په ﴿ قَالُواْ لَا ضَيْرَ ﴾ کښې د ﴿ ضَيْرَ ﴾ کلمه او د "ضُور، ضُرّ، ضَرُورَة" کلمات ټول سره مترادف دي، بلکې اجوف او مضاعف يوه معنی ورکوي[2]. يعنې تازه مؤمنانو د فرعون د تهديد په مقابل کښې وويلې چې: مونږ ته د وژلو يا په دارکولو سره هيڅ ضرر او باک نشته، هرڅه چې وي تېر به شي، مونږ _لله الحمد_ د خپلو خانونو دپاره دائمي ژوند وګاټه، مونږ د مرګ څخه نه دارېږو.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۴_ که څوک وايي چې: الله ﷻ د تازه مؤمنانو د خولې څخه حکايت کړی دی چې: ﴿ أَن كُنَّآ أَوَّلَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾ يعنې مونږ په دې سبب خپل رب ﷻ ته تمه لرو چې مغفرت به راته وکړي چې مونږ په موسی ﷺ باندې اولني ايمان راوړونکي ياستو. نو پوښتنه دا ده چې بني اسرائيلو خو د دوی څخه وړاندې ايمان راوړی وه[3] نو په ايمان راوړلو کښې دوی اول نمره ګان نه بلکې دوهم نمره ګان ګڼل کېږي؟

(۱) تفسير المظهري ج۷ ص۶۶
(۲) تفسير القرطبي ج۱۳ ص۹۹؛ مفردات الراغب ص۳۰۸
(۳) المحرر الوجيز ج۱۲ ص۶۰

مونږ وایو چې: په دې مقام کښې د اولیت لاندې معناوې کېدلی شي[۱]:
الف: دوی د فرعون د اتباعو څخه اولنې مؤمنان وګرځېدل.
ب: په عام محضر کښې دوی د هر چا څخه په ایمان راوړلو کښې مخکښې جوړ شوه.
ج: دوی هغه خلک وه کومو چې د فرعون په وړاندې په جرئت سره د موسی ﷺ په نبوت باندې اعتراف وکړ، څه لرې نه ده چې که په دغه وخت کښې آسیه (د فرعون مېرمن) رضی الله عنها یا د فرعون د قوم څخه یو مؤمن سړی په ایمان باندې مشرف شوي وي نو د هغوی ایمان به لا نوموړي متکبر ته نه وه څرګند شوی.
د: د دوی د اولیت څخه د امامت معنی مطلب وه، یعنې مونږ په ایمان راوړلو سره په غټه اجتماع کښې د ایمان راوړلو بنسټ اینبودونکي یاستو.
ه: بالآخره دا هم څه لرې نه ده چې هغوی خپلو خانونو ته د اولیت لقب د خپلو معلوماتو په وجه ورکړی وي، چې دوی ته به نه وه معلومه چې پخوا لا بل چا ایمان راوړی دی، والله ﷻ أعلم.

﴿ وَأَوْحَيْنَآ إِلَىٰ مُوسَىٰٓ أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِيٓ إِنَّكُم مُّتَّبَعُونَ ﴿٥٢﴾ فَأَرْسَلَ فِرْعَوْنُ فِي ٱلْمَدَآئِنِ
حَٰشِرِينَ ﴿٥٣﴾ إِنَّ هَٰٓؤُلَآءِ لَشِرْذِمَةٌ قَلِيلُونَ ﴿٥٤﴾ وَإِنَّهُمْ لَنَا لَغَآئِظُونَ ﴿٥٥﴾ وَإِنَّا لَجَمِيعٌ
حَٰذِرُونَ ﴿٥٦﴾ فَأَخْرَجْنَٰهُم مِّن جَنَّٰتٍ وَعُيُونٍ ﴿٥٧﴾ وَكُنُوزٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ ﴿٥٨﴾ كَذَٰلِكَ
وَأَوْرَثْنَٰهَا بَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ﴿٥٩﴾ ﴾

[۵۲] او مونږ موسی ﷺ ته وحې وکړه چې د شپې (په تیاره کښې) زما بندګان (د مصر څخه) روان کړه (خو خبر اوسئ چې) یقیناً تاسو تعقیب کړی شوي یاست (فرعونیان درپسې در روان دي).
[۵۳] نو (دوی په شپه کښې د مصر څخه روان شوه او) فرعون په خپلو ښارونو کښې راغونډوونکي (پولیس) ولېږل (خواره کړه چې لښکریان راغونډ کړي).
[۵۴] (د فرعون د پلوه خلکو ته وویلی شو چې:) یقیناً دغه (بني اسرائیل) هرومرو یوه لږه (وړه) ډلګی ده.
[۵۵] او (د دغې کمزورۍ سره-سره) دوی مونږ لره (په خپلو خانونو باندې) غُصه کوونکی دی (مونږ یې په غُصه کړي یاستو نو غواړو چې خپله غُصه ورباندې سړه کړو).
[۵۶] او یقیناً مونږ ټول ویښ (بېدار او هم مسلح) یاستو (د احتیاط څخه پوره کار اخلو).
[۵۷] نو (فرعونیانو لښکر تیار کړ او بني اسرائیل یې تعقیب کړه چې په دغې طریقې سره) مونږ دوی د باغونو او چینو (جاري اوبو) څخه وویستل.

---
[۱] اللباب في علوم الكتاب ج۱۵ ص۲۸؛ تفسير المظهري ج۷ ص۶۷

[۵۸] او (هم مو) له خزانو او با کرامته مقامونو (څخه اخراج کړه چې دوی به پرې فخر کاوه).

[۵۹] (ای پیغمبره! مونږ د فرعونیانو څخه باغونه او نور شیان) دغه ډول (واخستل) او بني اسرائیلو ته مو نوموړي شیان (بالمثل) وربا ورکړه.

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د فرعون او فرعونیانو انجام ته اشاره شوې ده چې حاصل یې داسې راځیږي چې: ای پیغمبره! د ذکرو شوو دوه وو معجزاتو څخه علاوه موسی ﷺ فرعونیانو ته خپلې نورې معجزې هم وخت په وخت وښودلې مګر هغوی پرې باور ونه کړ او نتیجه یې دا شوه چې:

۱ـ مونږ موسی ﷺ ته وحې وکړه چې د شپې شپې په توره تیاره کښې زما بندګان (بني اسرائیل) د مصر څخه روان کړه او حرکت ورکړه، خو تاسو ټول په دې باندې پوه شئ چې فرعون تاسو بې تعقیبه نه پرېږدي او ضرور درپسې در روانېږي خو تاسو به خپله حوصله نه خرابوئ او وارخطا کېږئ به نه.

۲ـ کله چې موسی ﷺ زمونږ د هدایت په مطابق خپلو قومیانو ته حرکت ورکړ نو فرعون داسې کړنلاره خپله کړه چې په خپلو ټولو ښارونو (په خپل ټول قلمرو) کښې یې پولیس خواره کړه، خو دا خل یې د جادوګرانو په عوض د خپل رعیت مخور کسان او جنګيالي منصبداران راغونډ کړه او خلکو ته یې وویلې چې:

الف: دغه د موسی ﷺ ډله وړه ډله ده او د ورانکارۍ د کبله یې مونږ تر پوزو رسولي یاستو، زمونږ د دین تقبیح وایي او غواړي چې خلک بې لارې کړي.

ب: دغه وړه ډله پخوا هم دلته په مصر کښې اوسېدله خو په فساد کښې یې ګوتې نه وهلې نو مونږ هم ورباندې څه غرض نه کاوه، دا چې نن ورته مونږ په غُصه یاستو دا ټوله ګناه په همدوی باندې ده، همدوی خپلو خانونو ته مونږ په غُصه کړي یاستو او درګرده غُصه مو لا نوره هم اضافه کوي.

ج: دا دی دوی غواړي چې د مصر څخه ووځي او زمونږ په مقابله کښې یوه جنګي جبهه جوړه کړي، ترڅو مونږ د دې وطن څخه وشړي او پخپله پکښې حکومت وچلوي، یا په بل عبارت: دوی غواړي چې د خپل نیکه (یوسف ﷺ) حکومت راژوندی کړي.

د: خو په دې مطلب کښې به هیڅکله کامیاب نه شي، ځکه چې مونږ ټول مسلح یاستو او هغوی خلع سلاح دي، مونږ هوښیار یاستو خپله آینده سنجولی شو (د دوی په شومو اغراضو باندې پوهېږو).

ه: نو تاسو ټول راغونډ شئ چې مخه یې ونیسو او بېرته یې مصر ته راستانه کړو ترڅو د پخوا په شان زمونږ په خدمت کښې مشغول وګرځي.

۳ـ نو د موسی ﷺ او د بني اسرائیلو د تعقیب دپاره فرعون ښه غټ لښکر چمتو کړ او خپل لوی-لوی منصبداران یې پکښې شامل کړه. نو:

الف: پخپله فرعون د لښکر دپاره د اعلی قومندان په حیث په اول سر کښې روان شو او د مصر څخه د قلزم د بحیرې په لور وخوځید، کوم لور ته چې موسی ﷺ او د ده ﷺ ملګري لا پخوا روان شوي وه.

ب: په دغه ډول سره مونږ فرعونیان د مصر څخه وویستل او باغونه او چینې او هم خزانې او باکرامته ځایونه او مانۍ مو ترې پاتې کړې، چې بېرته ورته راستانه نه شوه.

ج: ای پیغمبره! مونږ دغسې کارونه هم کوو، او لويو-لويو متکبرانو ته دغسې ماتې ورکوو.

د: مونږ د فرعونیانو څخه باعزته ژوند واخست او بني اسرائيلو ته مو وړيا ورکړ، او دا ځکه چې دوی توان نه درلود چې د فرعون د غلامۍ څخه ځانونه خلاص کړي او یا یې د منځه یوسي خو دا کارونه مونږ په قدرتي توګه وکړه.

توضیحات

۱ـ مونږ د [الشعراء:۱۸] ایت لاندې لیکلي دي ـوالحمد لله ﷻـ چې موسی ؑ فرعونیانو ته دېرش کاله دعوت وچلاوه، خو څه نتیجه یې ورنه کړه چې په ایمان مشرف شوي وی، بلکې په انجام کښې ټول غرق شوه چې په همدې ایتونو کښې ورته اشاره شوې ده.

بیا پولیس واستول شوه

۲ـ په ﴿ فَأَرْسَلَ فِرْعَوْنُ فِي ٱلْمَدَآئِنِ حَـٰشِرِينَ ﴾ کښې اشاره ده چې فرعون خپل پولیس دوه خله د خپل مملکت په ټولو ښارونو کښې خواره کړي او لېږلي وه، اول خل یې د دې دپاره استولي وه چې ښه تکړه جادوګران ورته راغونډ کړي، چې په [الشعراء:۳۶] ایت کښې ورته اشاره شوې ده؛ او دوهم خل یې د دې دپاره استولي وه چې جنګي خلک او تکړه منصبداران ورته راغونډ کړي. داسې معلومېږي ـوالله ﷻ اعلمـ چې دا خل به یې لښکري چونیو ته پولیس استولي وي چرته چې د هغوی استوګنځایونو شتون درلود.

د څو لغاتو معناوې

۳ـ په دې مقام کښې د لاندې لغاتو معناوې د نظره تېرې کړئ:

الف: په ﴿ إِنَّ هَـٰٓؤُلَآءِ لَشِرْذِمَةٌ ﴾ کښې د "شِرْذِمَة" کلمه د "قلیل" د معنی دپاره وضعه شوې ده[۱]، نو کله چې د ﴿ قَلِيلُونَ ﴾ په کلمه باندې توصیفه شوې هم ده نو ډېره وړه ډله ترې مرادېږي، یعنې دغه بني اسرائیل ډېر زیات لږ خلک دي او مونږ زښت ډېر یاستو.

ب: په ﴿ وَإِنَّهُمْ لَنَا لَغَآئِظُونَ ﴾ کښې د "غائِظُون" کلمه د "غَيْظ" څخه اشتقاه شوې ده چې د شدیدې غُصې معنی ورکوي او باب یې متعدي (غاظه، یغیظه، غیظًا) جوړېږي[۲]، نو حاصل یې داسې راځېږي چې: بني اسرائيل وړوکی ټولګی دی، تر اوسه پورې چې دوی ژوندي پاتې وه بل څه وجه نه وه فقط زمونږ حوصله او زغم وه چې دوی ته یې فرصت ورکړی وه، دوی په دوامداره توګه مونږ په

(۱) لسان العرب ج۱۲ ص۳۲۲
(۲) القاموس المحیط ج۳ ص۴۳۴

غُصه کوي نو آخر يې مونږ مجبور کړو چې خپله غُصه ورباندې سره کړو او انتقام ترې واخلو، نو تاسو تکړه جنګيالان يو هم په کور کښې پاتې نه شئ او ټول راغونډ شئ چې هغوی تعقيب کړو.

ځينو علماوو کرامو د فرعونيانو د هغه لښکر تعداد ډېر غټ ښودلی دی کوم چې د موسی ﷺ په تعقيب پسې خوځېدلی وه[1]، که څوک يې د لوستلوشوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي.

ج: په ﴿ وَإِنَّا لَجَمِيعٌ حَٰذِرُونَ ﴾ کښې د ﴿ حَٰذِرُونَ ﴾ کلمه د "حِذر" ـ لکه "عِلم" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې په دې مقام کښې لاندې دوه معناوې درلودلی شي[2]:

اول: چې "حِذر" د بېدارۍ او هوښيارۍ معنی ورکړي، يعنې مونږ ټول ويښ او بېدار او هم هوښيار او احتياط کاري خلک ياستو، مونږ د خپل مملکت څخه د خطر مخنيوی کولی شو، د لښکرو سوق کول زمونږ د ډار نښه نه بلکې د احتياط کارۍ نښه ده.

دوهم: چې "حِذر" د وسلې (سلاح) معنی ورکوي، يعنې مونږ ټول مسلح (وسلوال) ياستو او د چا د تعقيب پسې چې مونږ ملاوې تړلي دي هغوی ټول بې وسلې (خلع سلاح) دي، هغوی زمونږ په مقابل کښې هيڅکله هم مقاومت نه شي کولی، نو تاسو په ډاډه زړه هغوی تعقيب کړئ.

که څه هم ذکر شوې دواړه معناوې سره څه منافات نه لري مګر د فرعونيانو د تکبر او غرور سره اوله معنی ډېره ښه سلښښت نيسي، چې په دغو خبرو سره يې په خپلې وارخطايۍ باندې پرده اچوله.

يو اعرابي تحليل

۴ـ د ﴿ كَذَٰلِكَ ﴾ د کلماتو په اعراب کښې علماوو کرامو متعدد تحليلونه کړي دي، خو کوم تحليل چې مونږ ته بهتر برېښي هغه دا دی چې دغه کلمات د مقدر "أَخَذْنَا" دپاره مفعول واقع شوي دي او فعليه جمله تشکيلوي چې د ﴿ وَأَوْرَثْنَٰهَا بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ﴾ فعليه جمله ورباندې عطفه ده. نو حاصل يې داسې راخېژي چې: مونږ د فرعونيانو څخه په دغسې طريقې سره باغونه او فاخره مکانونه او نور شيان واخستل او بني اسرائيلو ته مو بالمثل ورکړه.

ايا بني اسرائيل مصر ته ستانه شوه؟

۵ـ که څوک وايي چې: په ﴿ وَأَوْرَثْنَٰهَا بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ﴾ کښې د "هَا" بارز منصوب ضمير د "جَنَّات، عُيُون، كُنُوز، مَقَام كَرِيم" مجموعې ته راجع دی، نو د معنی حاصل به يې داسې راوخېژي چې: ذکر شوې شيان مونږ د فرعونيانو څخه واخستل او بني اسرائيلو ته مو ورکړه. نو پوښتنه دا ده چې بني اسرائيل خو د فرعونيانو د غرق څخه وروسته د سينا (تيه) په بيديا کښې بند پاتې شوه او بېرته مصر ته ستانه نه شوه، لکه چې په همدې خبره باندې د قرآن کريم زښت ډېر ايتونه دلالت کوي، لاندې مثالونه يې ولولئ:

---

[1] روح المعاني ج١٩ ص٨١

[2] تفسير الكشاف ج٣ ص٣١٥؛ القاموس المحيط ج٣ ص٤٢٤

الف: ﴿ ٱدۡخُلُواْ ٱلۡأَرۡضَ ٱلۡمُقَدَّسَةَ ٱلَّتِي كَتَبَ ٱللَّهُ لَكُمۡ ﴾ [المائدة: ٢١] الآيات، يعني د سينا په بيديا كښې موسى ﷺ خپل قوم مخاطب كړ چې: اى زما قومه! تاسو هغې مقدسې ځمكې (شام) ته په جهاد سره ورداخل شئ كومه چې الله ﷻ ستاسو دپاره په خپل علم كښې تاكلې ده او وعده يې دركړې ده.

ب: ﴿ وَجَٰوَزۡنَا بِبَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ ٱلۡبَحۡرَ فَأَتَوۡاْ عَلَىٰ قَوۡمٖ يَعۡكُفُونَ عَلَىٰٓ أَصۡنَامٖ لَّهُمۡ ﴾ [الأعراف: ١٣٨] الآيات يعني مونږ بني اسرائيل د بحر (قلزم) څخه هغې خوا ته ورتېر كړه، نو دوى هلته په يو قوم باندې ورغله چې د خپلو بوتانو په عبادت باندې كلك ولاړ وه، نو دوى د موسى ﷺ څخه وغوښتل چې مونږ ته هم دغسې يو معبود ودروه لكه چې دغه قوم يې لري.

لنډه دا چې د سينا د بيديا پېښې ټولې دلالت كوي چې بني اسرائيل بېرته مصر ته نه دي ستانه شوي، چې د قرآن كريم په متعددو ايتونو كښې ورته اشارې شوې دي.

مونږ وايو چې: علماوو كرامو ذكر شوي سوال ته متعدد جوابونه كړي دي. لاندې مثالونه يې ولولئ:

اول: ځينې علماء كرام د سينا د بيديا واقعات بالكل ناليدلي نيسي او وايي چې: د فرعونيانو د غرق څخه وروسته بني اسرائيل په مصر باندې قابض شوي دي[١].

يا به د دوى نظر دا وي چې بني اسرائيل د مصر د دورې څخه وروسته د سينا بيديا ته تللي دي او هغو واقعاتو پكښې صورت نيولى دى كوم چې په قرآن كريم كښې ځاى په ځاى بيان شوي دي ـ والله ﷻ أعلم ـ او يا به دوى د هغه چا قول راجح ګڼي څوک چې د درياب په قوسي انفلاق باندې قائل دي[٢]، چې موسى ﷺ او د ده ملګرو ته په درياب كښې د الله ﷻ په كامل قدرت سره داسې كوڅې جوړې شوې چې دواړه طرفونه يې مصر ته وتلي وه، نو بني اسرائيل همغې وچې ځمكې ته ورغله د كومې څخه چې په درياب كښې ورښكته شوي وه، او فرعونيان په همدغو قوسي دريابي كوڅو كښې غرق شوه.

دوهم: ځينې علماء كرام وايي چې: د ﴿ وَأَوۡرَثۡنَٰهَا ﴾ مطلب دا نه دى چې سمدستي بني اسرائيل مصر ته ورستانه شوه او د فرعونيانو باغونه او نور شيان يې تملک كړه، بلكې مطلب يې دا دى چې د زمانې په اوږدو كښې همدغه كار صورت ونيوه، چې د سليمان ﷺ سلطنت ـ چې د بني اسرائيلو څخه وه ـ مصر ته هم شامل شوى وه[٣].

دريم: ځينې نور علماء كرام د ذكرو شوو دواړو قولونو ترمنځ په تطابق باندې قول كوي چې: د فرعونيانو د غرق څخه وروسته بني اسرائيل په دوه وو ډلو باندې وويشلى شوه، ځينې بېرته مصر ته ستانه شوه، او ځينې نور د موسى ﷺ سره د سينا بيديا ته لاړه او بيا د يوشع ﷺ په زمانه كښې د جهاد په بركت په شام باندې قابض شوه.

---

(١) تفسير القرطبي ج١٣ ص١٠٥
(٢) المحرر الوجيز ج١٢ ص٦٥؛ روح المعاني ج١٩ ص٨٧
(٣) المحرر الوجيز ج١٢ ص٦٣

خلورم: ځينې وايي چې: د ﴿ وَأَوْرَثْنَٰهَا ﴾ معنی دا ده چې مونږ د فرعونیانو ښخه باغونه او نور شیان پاتې کړه او دوی مو پوپنا کړه خو بني اسرائیلو ته مو بالمثل باغونه او نور شیان د شام په ځمکه کښې ورکړه[1]. نو په دې قول سره د "هَا" ضمیر مطلقو باغونو او نورو شیانو ته راجع دی، نه مشخصو ته.

دا ډول استعمال په تولو محاورو کښې موندل کېږي، لکه چې یوه پښتون شاعر ویلي دي چې[2]:

ځوک له خاورو ایرو پاځوي تخت ورکا :: ځوک له تخته د ایرو په ډېران ولي

پوره واضحه ده چې په دغه شعر کښې مشخص تخت او مشخص ډېران مطلب نه دی، بلکې مطلب دا دی چې الله ﷻ چاته عزت ورکوي (په تخت یې کښېنوي) او ځوک توهینوي (له تخته یې کوزوي)، ته به وایې چې د ایرو په ډېران یې غورځولی دی.

تبصره

۶_ الله ﷻ د خپل کتاب په مراد باندې ډېر ښه پوهېږي خو مونږ ته داسې برېښي چې په ایت شریف کښې به د ذکرو شوو ځلورو اقوالو ښخه دوهم او ځلورم قول ته اشاره وي. دا ځکه چې الله ﷻ د جهاد په برکت بني اسرائیلو ته د زمانو په اوږدو کښې هم د شام برکتناکه ځمکه ورکړې ده او هم یې د سلیمان ﷺ په سلسله د مصر په ځمکه باندې قابض ګرځولي دي، لکه چې همدې مطلب ته د الله ﷻ په توفیق د [الأعراف:۱۳۷] ایت لاندې اشاره شوې ده.

﴿ فَأَتْبَعُوهُم مُّشْرِقِينَ ﴿٦٠﴾ فَلَمَّا تَرَٰٓءَا ٱلْجَمْعَانِ قَالَ أَصْحَٰبُ مُوسَىٰٓ إِنَّا لَمُدْرَكُونَ ﴿٦١﴾ قَالَ كَلَّآ ۖ إِنَّ مَعِىَ رَبِّى سَيَهْدِينِ ﴿٦٢﴾ فَأَوْحَيْنَآ إِلَىٰ مُوسَىٰٓ أَنِ ٱضْرِب بِّعَصَاكَ ٱلْبَحْرَ ۖ فَٱنفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَٱلطَّوْدِ ٱلْعَظِيمِ ﴿٦٣﴾ وَأَزْلَفْنَا ثَمَّ ٱلْءَاخَرِينَ ﴿٦٤﴾ وَأَنجَيْنَا مُوسَىٰ وَمَن مَّعَهُۥٓ أَجْمَعِينَ ﴿٦٥﴾ ثُمَّ أَغْرَقْنَا ٱلْءَاخَرِينَ ﴿٦٦﴾ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَةً ۖ وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُم مُّؤْمِنِينَ ﴿٦٧﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلرَّحِيمُ ﴿٦٨﴾ ﴾

[۶۰] نو فرعونیان په بني اسرائیلو پسې (روان) شوه (او) په داسې حال کښې (ور ورسېدل) چې هغوی د لمر د ختلو په وخت کښې داخلېدونکي وه (تازه لمر راختلی وه).

[۶۱] نو کله چې دواړو ډلو یوه بله ولېده نو د موسی ﷺ ملګرو (ډلې) وویلې چې: یقیناً مونږ هرو مرو موندلی شوي (نیولی شوي) یاستو (د نجات لاره نشته).

---

[1] روح المعاني ج۱۹ ص۸۳

[2] د عبد الرحمن مومند دیوان ص۲۵۴

[۶۲] موسی ﷺ (ورته ډاډ ورکړ او ورته یې) وویلې چې: دغسې نه ده یقیناً زما سره خپل رب ﷻ (په نصرت سره ملګری) دی، ژر ده چې (د نجات لاره به) راته وښايي.

[۶۳] نو موږ موسی ﷺ ته وحې وکړه چې په خپله همسا سره دریاب ووهه، نو (دریاب یې وواهه او سمدستي) وچاود (ټوټې-ټوټې شو او خاي په خاي ودرېد او کوڅې پکښې جوړې شوې)، نو هره یوه ټوټه یې د ډېر لوی غره غوندې وګرځېدله (په بل عبارت: د اوبو دیوالونه جوړه شوه).

[۶۴] او موږ همدغه خای ته نور خلک (فرعونیان) ورنژدې کړه (د ډېرته ستنېدلو توان مو ورنه کړ چې وتښتي).

[۶۵] او موږ موسی ﷺ ته او هغو ټولو کسانو ته (د فرعونیانو او هم د غرق څخه) نجات ورکړ کوم چې د ده ﷺ سره ملګري وه.

[۶۶] بیا مو نور خلک (فرعونیان ټول په دریاب کښې) غرق کړه.

[۶۷] یقیناً په دغه (ذکر شوي بیان) کښې (زما د قدرت او ستا د نبوت) عظیم الشانه نښه (پټه پرته) ده، حال دا دی چې په (هره زمانه کښې) د خلکو اکثریت ایمان راوړونکي نه دي.

[۶۸] او یقیناً (ای پیغمبره!) ستا رب ﷻ هرو مرو همدې د کلکې ارادې خاوند (او هم) ډېر مهربان دی (چې سمدستي کفار نه هلاکوي او د توبې فرصت ورکوي).

د مطلب خلاصه

یعنې ای پیغمبره! د موسی ﷺ د تعقیب دپاره فرعون ښه غټ لښکر تیار کړ نو:

۱_ په تعقیب پسې یې روان شوه، آن تر دې چې د لمر خاته په وخت کښې هغوی ته ور ورسېده، او د خپل قابو لاندې یې واقع کړه.

۲_ نو کله چې لږ څه ښه ورنژدې شوه او دواړو ډلو سره یو تربله ولیده، نو فرعونیان ډېر خوشاله شوه چې دغه دی اوس خپل مطلب ته ورسېدو. او بني اسرائیل ډېر خپه او غمګین شوه چې د یو پلوه د دښمن مجهز لښکر راروان دی او د بله پلوه لوی دریاب په وړاندې بهېږي چې تېرېدل ترې ممکن نه دي.

نو د همدې کبله یې موسی ﷺ ته خپل غم او اندېښنه څرګنده کړه چې: یقیناً موږ موندلی شوي کسان یاستو، او په سات ګړۍ کښې به د فرعونیانو په اسارت کښې واقع شو.

۳_ موسی ﷺ خپلو ملګرو (بني اسرائیلو) ته ډاډ ورکړ چې: دغسې نه ده لکه څنګه چې تاسو خیال کوئ او دا ځکه چې زما سره خپل رب ﷻ ملګری دی، موږ د همده ﷻ په توصیه باندې دغه طرف ته راوتلي یاستو، بالآخره زما د رب خبره رښتیا شوه (چې فرعونیان به موږ تعقیب کړي) نو تاسو هیڅ مه خپه کېږئ ډېر ژر دی چې ماته به خپل رب ﷻ د نجات لاره را معلومه او څرګنده کړي.

۴_ نو په همدغه وخت کښې موږ موسی ﷺ ته وحې وکړه او د نجات لاره مو ورته وښودله چې:

الف: ای موسی! ته په خپلې همسا سره دریاب ووهه.

ب: موسی ﷺ په خپلې همسا باندې درياب وواهه چې د وهلو سره سم يې انفلاق وکړ او وچاود او ټوټې-ټوټې شو. نو:

ج: هره يوه ټوټه د يوه لوی غره په شان ودرېده او متعددې کوڅې پکښې جوړې شوې، او سمدستي د ختو څخه وچې هم شوې.

د: بيا مونږ موسی ﷺ ته وحې وکړه چې د نجات دپاره د خپلو ملګرو سره په دغو دريابې کوڅو او لارو کښې درياب ته ورښکته شي؛

ﻫ: نو دوی د هدايت سره سم درياب ته ورښکته شوه او په عين حال کښې مونږ هغه نور (فرعونيان) همدغه ځای ته ورنژدې کړه او بيا مو جرئت ورکړ چې بني اسرائيل د درياب په داخل کښې تعقيب کړي. نو:

و: نتيجه دا شوه چې موسی ﷺ او ورسره ملګرو ته مو په مجموعي ډول نجات ورکړ، چې روغ رمټ د درياب بلې خواته پورېواته او د دښمن او د درياب دواړو څخه خلاص او بچ شوه. اما کله چې د فرعوني لښکر وروستنی نفر دريابي کوڅو ته ورداخل شو او اولنی نفر يې لا د درياب بلې خوا ته نه وه رسېدلی نو په دغه وخت کښې مو درياب ته امر وکړ چې په خپل طبعي حالت باندې وبهېږي، نو په نتيجه کښې فرعونيان د څرمې غرق شوه او يو نفر يې هم ژوندی پاتې نه شو.

۵ـ ای پيغمبره! د ذکرې شوې قيصې په بيان کښې ستا د نبوت ډېر لوی عظيم الشان دليل نغښتی دی، ځکه چې ته خو د هغو جرياناتو په وخت کښې حاضر نه وې چې موسی ﷺ د نبوت منصب ترلاسه کړ او بيا يې د فرعون په دعوت باندې لاس پورې کړ، ته خو نه د مقابلې په ميدان کښې حاضر وې او نه دې د فرعون د غرقېدلو په وخت موجوديت درلود، نو څرګنده شوه چې ته په حقه پيغمبر يې او کوم بيانات چې تا ورکړه هغه ټول تاته د خپل رب ﷻ د پلوه وحې شوي دي. خو د دغو څرګندو دلايلو سره-سره ستا د زمانې د کفارو څخه اکثريت ايمان نه راوړي او ستا په نبوت باندې نه معتقد کېږي، ځکه چې دا په هره زمانه کښې د خلکو عادت دی.

۶ـ ای پيغمبره! يقيناً چې ستا رب ﷻ همدی د کلکې ارادې خاوند دی هيڅوک يې د ارادې په وړاندې خنډ نه شي واقع کېدلی، نو که اراده وکړي ستا د زمانې په کفارو باندې به هم د فرعونيانو په څېر مهلک حالت ورنازل کړي، خو د دې سره-سره رحيم او ډېر مهربان هم دی چې دوی ته د تفکر دپاره فرصت ورکوي او تعذيب يې ټالوي؛ نو دوی ته په کار دي چې د همدغه فرصت څخه ګټه پورته کړي او په ايمان باندې مشرف شي.

توضيحات

١ـ په دې مقام کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف: د نبوت په لومړی مرحله کښې موسی ﷺ ويلي وه چې: ﴿ رَبِّ إِنِّيٓ أَخَافُ أَن يُكَذِّبُونِ ﴾ [الشعراء:١٢] يعنې ای زما ربه! زه دارېږم چې فرعونيان به ماته د دروغژن نسبت وکړي (زه تمه نه لرم چې ايمان به راباندې راوړي).

ځرنګه چې موسى ﷺ ته د هغوی تکبر ښه څرګند وه او خوی (عادت) يې ورته ښه معلوم وه، نو په نتيجه کښې د ده خبره رښتيا شوه چې هغو څو معدودو کسانو وړاندې ايمان راوړ کومو ته چې مونږ د الله ﷻ په توفيق د [يونس:٨٣] ايت لاندې اشاره کړې ده، او نورو ټولو وړاندې کفر غوره کړ او د هلاکت سره مخامخ شوه.

ب: د فرعونيانو د پلوه د موسى ﷺ تعقيب د قريشو (مشرکانو) تعقيب ته ورته وه چې د مکې معظمې څخه د نبي کريم ﷺ د مقابلې دپاره آن د بدر مقام ته ورغله، نو هغوی د غرق سره مخامخ شوه او دوی د فاحش شکست سره لاس او ګريوان شوه.

ج: مونږ د الله ﷻ په توفيق د [الأعراف:١٣٦] ايت لاندې تحقيق کړی دی چې فرعونيان د نيل په رود (سيند) کښې نه بلکې د قلزم په بحيره کښې غرق شوي دي، چې بيا تحقيقولو ته يې اړتيا نه ګورو.

طَوْد څه معنی؟

٢ـ په ﴿ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ ﴾ کښې د "طَوْد" کلمه د لوی غره دپاره وضعه شوې ده[١]، خو کله چې په دې مقام کښې په ﴿ الْعَظِيمِ ﴾ باندې توصيفه شوې ده نو د معنی حاصل به يې داسې راوخيژي چې: د درياب هره يوه ټوټه په لويو غرونو کښې د ډېر لوی غره غوندې وګرځېدله.

په درياب کښې دولس کوڅې جوړې شوې

٣ـ که څوک وايي چې: د دغو بحري ټوټو شمېر څومره ته رسېدلی وه؟

مونږ وايو چې: د ټوټو په شمېر او نورو کيفياتو کښې يې ځينو تفاسيرو ډېر اوږد بحث کړی دی[٢] که څوک يې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي، مونږ فقط همدومره ليکو چې د ټولو شمېر چې هرڅو ته رسېدلی وي، وي به، مګر د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما او هم د عبد الله بن مسعود ﷺ په روايت د کوڅو تعداد دولسو ته رسېده[٣]، لکه چې ټپخپله بني اسرائيل دولس قومه وه چې د يعقوب ﷺ د دولسو زامنو اولاده وه، او د هر قوم دپاره جدا کوڅه ټاکلې شوې وه.

خو الله ﷻ دغه دولس لارې (کوڅې) سمدستي د ختو څخه هم وچې کلکې وګرځولې، تا به ويل چې هيڅکله وړاندې اوبه نه دي تېرې شوې[٤]. الله ﷻ همدغه وچوالي ته اشاره کړې ده چې: ﴿ فَاضْرِبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِي الْبَحْرِ يَبَسًا ﴾ [طه:٧٧] يعنې مونږ موسى ته وحي وکړه چې: زما بندګان د مصر څخه د شپې روان کړه او په درياب کښې ورته وچه لاره ووهه (جوړه کړه).

خلک د همدغو کوڅو په هکله سره وايي چې: هغه کومه خمکه ده چې په ټول عمر کښې وړاندې فقط يو ځل لمر لګېدلی دی؟ نو هغه د همدغو کوڅو خمکه ده چې يوځل په لمر سره وچه شوې ده.

---

(١) مفردات الراغب ص٣١٨
(٢) روح المعاني ج١٩ ص٨٦
(٣) الدر المنثور ج٦ ص٣٠١: تفسير ابن كثير ج٣ ص٣٣٦
(٤) تفسير الطبري ج١٩ ص٨٠

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۴ـ که څوک وايي چې په ﴿ وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُم مُّؤْمِنِينَ ﴾ کښې د "هُمْ" ضمیر کومو خلکو ته راجع دی؟ یا په بل عبارت: د فرعونیانو اکثریت ایمان راوړونکي نه وه او که د نبي کریم ﷺ د زمانې د کفارو اکثریت ایمان راوړونکي نه دي؟

مونږ وایو چې:

الف: ځینې علماء کرام وايي چې: ذکر شوی د "هُمْ" ضمیر فرعونیانو ته راجع دی[۱]، یعنې الله ﷻ مونږ ته خبر راکړی دی چې د هغوی اکثریت ایمان راوړونکی نه وه. شاید چې دغه ډله علماء کرام به د ﴿ كَانَ ﴾ په کلمه باندې استدلال نیسي چې د ماضي صیغه ده او په تېره زمانه باندې دلالت کوي[۲].

ب: ځینې علماء کرام وايي چې: نوموړی ضمیر د نبي کریم ﷺ دعوتي اُمت ته راجع دی[۳]، یعنې ای پیغمبره! دغه ذکر شوې قیصه ستا د نبوت د اثبات دپاره ډېر ښه ځرګند دلیل دی او د دې زمانې د کفارو دپاره ډېر ښه عبرتي درس دی، خو د دوی اکثریت ایمان راوړونکی نه دی، چې ستا نبوت قبول کړي او عبرتي درس ترې واخلي.

همدا مضمون په بل ایت کښې داسې منعکس شوی دی چې: ﴿ وَمَآ أَكْثَرُ ٱلنَّاسِ وَلَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِنِينَ ﴾ [یوسف:۱۰۳] یعنې ای پیغمبره! که څه هم ته د خلکو په ایمان باندې ډېر حرص کوې چې په ایمان باندې مشرف شي، مګر حقیقت دا دی چې په یوه زمانه کښې هم د خلکو اکثریت ایمان راوړونکی نه دی.

تبصره

۵ـ ځینو مفسرینو کرامو د ذکر شوي ضمیر په مرجع کښې ډېر اوږد بحث کړی دی[۴]، مګر کوم شی چې مونږ ته بهتر برېښي هغه دا دی چې:

الف: د "كَانَ" کلمه کله-کله د استمرار دپاره هم استعمالېږي[۵]، لکه چې الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ وَكَانَ ٱلْإِنسَـٰنُ كَفُورًا ﴾ [الإسراء:۶۷] یعنې انسان په دوامداره توګه ناشکره دی.

ب: زمونږ په فکر ذکر شوی ضمیر مطلق انسان ته راجع دی چې ذکرو شوو دواړو نظرونو ته شامل دی، نو ضرورت نشته چې یوې زمانې پورې اختصاص ورکړو.

یعنې ای پیغمبره! مطلق انسان ناشکره دی د همدې کبله نه په موسی ؑ باندې د خپلې زمانې

(۱) تفسیر المظهري ج۷ ص۶۹
(۲) التفسیر الکبیر ج۲۴ ص۱۴۱
(۳) تفسیر ابي السعود ج۶ ص۲۴۶
(۴) روح المعاني ج۱۹ ص۹۰
(۵) لسان العرب ج۳ ص۳۶۷؛ مفردات الراغب ص۴۶۱

د اکثریت خلکو ایمان راوړو او نه به په تاباندې د دوی اکثریت ایمان راوړي، که څه هم ته ورته بې شمېره معجزې او د خپل نبوت دلایل ورڅرګند کړې.

یادونې

۶_ په دې مقام کښې ځینو مفسرینو کرامو ډېر څه لیکلي دي که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې ورته مراجعه وکړي، مونږ ته یې دلته رانقلول ګټور څرګند نه شوه نو د همدې کبله یې مونږ محض په نوملیک باندې اکتفاء کوو هغه دا چې:

الف: أمير المؤمنين عمر ﷺ د مصر رودنیل ته خط لیږلی وه چې وچلېږه او هغه یې اطاعت کړی وه[۱].

ب: موسی ﷺ چې کله د مصر څخه د شام په لور روان شوی وه نو د یوسف ﷺ د هډوکو تابوت یې هم د خپله خانه سره نقل کړی وه[۲].

ج: د نظربندۍ او چالاکۍ زښتې ډېرې عجیبې قیصې[۳].

﴿وَٱتۡلُ عَلَيۡهِمۡ نَبَأَ إِبۡرَٰهِيمَ ﴿٦٩﴾ إِذۡ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوۡمِهِۦ مَا تَعۡبُدُونَ ﴿٧٠﴾ قَالُواْ نَعۡبُدُ أَصۡنَامٗا فَنَظَلُّ لَهَا عَٰكِفِينَ ﴿٧١﴾ قَالَ هَلۡ يَسۡمَعُونَكُمۡ إِذۡ تَدۡعُونَ ﴿٧٢﴾ أَوۡ يَنفَعُونَكُمۡ أَوۡ يَضُرُّونَ ﴿٧٣﴾ قَالُواْ بَلۡ وَجَدۡنَآ ءَابَآءَنَا كَذَٰلِكَ يَفۡعَلُونَ ﴿٧٤﴾ قَالَ أَفَرَءَيۡتُم مَّا كُنتُمۡ تَعۡبُدُونَ ﴿٧٥﴾ أَنتُمۡ وَءَابَآؤُكُمُ ٱلۡأَقۡدَمُونَ ﴿٧٦﴾ فَإِنَّهُمۡ عَدُوّٞ لِّيٓ إِلَّا رَبَّ ٱلۡعَٰلَمِينَ ﴿٧٧﴾ ٱلَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهۡدِينِ ﴿٧٨﴾ وَٱلَّذِي هُوَ يُطۡعِمُنِي وَيَسۡقِينِ ﴿٧٩﴾ وَإِذَا مَرِضۡتُ فَهُوَ يَشۡفِينِ ﴿٨٠﴾ وَٱلَّذِي يُمِيتُنِي ثُمَّ يُحۡيِينِ ﴿٨١﴾ وَٱلَّذِيٓ أَطۡمَعُ أَن يَغۡفِرَ لِي خَطِيٓـَٔتِي يَوۡمَ ٱلدِّينِ ﴿٨٢﴾﴾

[۶۹] او (ای پیغمبره!) په خپل اُمت باندې د ابراهیم ﷺ مهم خبر (مهمه قیصه) ولوله.

[۷۰] کله یې چې خپل پلار (آزر) او خپل قوم ته وویلې چې: هغه څه شی دی چې تاسو یې عبادت کوئ؟

[۷۱] هغوی وویلې چې: مونږ د بوتانو عبادت کوو او په دوامداره توګه ورته په عبادت سره ودرېدونکي یاستو (مونږ ته ډېر درانه دي).

[۷۲] ابراهیم وویلې چې: ایا تاسو ته خپل بوتان اورېدل کوي چې کله یې تاسو بلئ؛ (ستاسو سوالونه اوري)؟

---

(۱) تفسير القرطبي ج۳ ص۱۰۳
(۲) الدر المنثور ج۶ ص۳۰۲؛ تفسير ابن كثير ج۳ ص۳۳۵
(۳) الجواهر للطنطاوي ج۱۴ ص۳۰_۴۲

[۷۳] (او) یا تاسو ته (د عبادت په صورت کښې) گټه رسوي، (او) یا (درته د عدم عبادت په صورت کښې) زیان او تاوان) رسوي؟

[۷۴] هغوی (نمرودیانو) وویلې چې: (نه) بلکې مونږ خپل پلرونه موندلي دي چې دغه دول (عبادت) به یې کاوه.

[۷۵] ابراهیم ﷺ وویلې چې: ایا نو تاسو گورئ (پوهېږئ؟ بلکې وپوهېږئ!) هغه شیان چې تاسو یاست چې عبادت یې کوئ.

[۷۶] تاسو او ستاسو پخواني پلرونه (هم وه چې د دوی عبادت به یې کاوه).

[۷۷] نو یقینًا دوی (دغه ټول بوتان) زما دپاره دښمنان دي، مگر رب العالمین ﷻ، چې ستاسو معبود نه دی زما معبود دی او زما کارساز دی او دا خکه:)

[۷۸] رب العالمین ﷻ هغه اقدس ذات دی چې زه یې پیدا کړی یم نو همدی ﷻ راته (د دنیا او آخرت) سمه لاره ښایي.

[۷۹] او هغه اقدس ذات دی چې ماته خوراک راکوي او ماته څښاک راکوي (زما اړتیاوې پوره کوي).

[۸۰] او چې کله زه مریض (ناروغ) شم نو همدی ﷻ شفاء راکوي.

[۸۱] او هغه اقدس ذات دی چې ما مړ کوي (زما روح قبض کوي) بیا به مې (د قیامت په ورځ بېرته) ژوندی کړي.

[۸۲] او هغه اقدس ذات دی چې زه (ورته) تمه لرم چې د جزا په ورځ به راته زما گناه وبښي (او د خلاف الاولی کارونو څخه به راتېر شي).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د موسی ﷺ او د فرعونیانو د قیصې په تعقیب د ابراهیم ﷺ (رئیس الموحدین) او د نمرودیانو د قیصې خینې نکات حکایت شوي دي چې حاصل یې داسې راځي:

ای پیغمبره! اوس د عبرت دپاره په خپل اُمت باندې عمومًا او د مکې په مشرکانو باندې خصوصًا (چې خپل خانونه ابراهیمي دین ته منسوب بولي) د ابراهیم ﷺ او د نمرودیانو د قیصې خینې مهم ټکي قرائت کړه چې:

۱ـ هغه وخت وریاد کړه چې کله ابراهیم ﷺ خپل پلار او خپل قوم (نمرودیانو) ته په تحقیر آمېزه لهجه وویلې چې: هغه څه شیان دي چې تاسو یې عبادت کوئ؟ هغه څه ارزښت لري؟ ایا تاسو پخپله د هغو څخه بهتر نه یاست؟ چې خبرې کولی شئ او اورېدل مو په توان کښې شته دي.

۲ـ هغوی (په جواب کښې) وویلې چې: مونږ د خپلو بوتانو عبادت کوو، چې مونږ ته دومره گران او معزز دي چې په دوامداره توگه ورته په عبادت باندې ولاړ یاستو او په هیڅ وخت کښې ترې غفلت نه کوو، ته هم باید زمونږ د بوتانو سپکاوی ونه کړې، چې چرته درته په غُصه نه شي.

۳ـ ابراهیم ﷺ بیا هغوی ته پوښتنې راجع کړې چې:

الف: ایا کله چې تاسو خپل بوتان وبلئ او اواز ورته وکړئ، نو هغوی ستاسو خبره اوري؟ (هغوی تاسو ته په جواب کښې "هو!" یا "نه!" ویلی شي؟).

ب: ایا ستاسو بوتان (معبودان) تاسو ته د عبادت او اطاعت په صورت کښې څه ګټه دررسولی شي؟ او د بې اطاعتۍ او عدم عبادت په وخت کښې تاسو ته د څه ضرر توان لري چې انتقام درڅخه واخلي؟

۴ـ نمرودیانو په جواب کښې وویلې چې: زمونږ بوتان دغه یو کار هم نه شي کولی خو مونږ خپل پلرونه او نیکونه په همدغه حال باندې موندلي دي چې په عبادت باندې به یې هغسې کلک وه، لکه چې نن ورخ ورباندې مونږ کلک یاستو. ای ابراهیمه! ایا تاته زمونږ پلرونه په باطله لاره باندې روان ښکاري؟ ایا مونږ د خپلو پلرونو تګلاره پرېږدو او ستا پیروي وکړو؟ دا هیڅکله نه شي کېدلی.

۵ـ ابراهیم ﷺ هغوی ته یوه ډېره مهمه اطلاع ورکړه او د تعریض په توګه یې ورته خپله تګلاره څرګنده کړه چې: ای مشرکانو! ایا نو تاسو ګورئ (تاسو په دې باندې پوهېږئ)؟ باید تاسو پرې پوه شئ چې هغه بوتان د کومو چې تاسو عبادت کوئ او د کومو چې ستاسو پخوانیو پلرونو عبادت کاوه، هغه ټول زما دښمنان دي، او همدارنګه زه د هغو دښمن یم، زه د هغو سره بغض او کینه لرم بلکې زه ترې خپله بېزاري اعلانوم، او دا خکه چې د دغو بوتانو په توان کښې هیڅ شی نشته.

مګر بالمقابل تاسو په دې باندې هم پوه شئ چې رب العالمین زما دوست دی، زه یې عبادت کوم او مینه محبت ورسره لرم او زه د همدې ﷻ څخه ډارېږم او دا خکه چې:

الف: همدغه رب العالمین ﷻ زه د نشت څخه پیدا کړی یم، او روزمره راته د دنیا او آخرت سمه سیده لاره ښایي، عقل او حواس ټول همده ﷻ راکړي دي.

ب: همدغه رب العالمین ﷻ ماته خوراک او څښاک راکوي، او د ژوند ضروریات راپوره کوي او کړمې (اړتیاوې) مې تکمیلوي.

ج: او چې کله زه مریض شم نو همدی ﷻ شفا راکوي او د مرض څخه مې خلاصوي.

د: همدغه رب العالمین ﷻ ـ چې زه یې عبادت کومـ هغه اقدس ذات دی کوم چې ماته یې ژوند راکړی دی او په ما کښې یې روح پو کړی دی، او کوم چې همدغه روح به د خپلې ارادې سره سم زما څخه بېرته اخلي او د مرګ سره به مخامخ کېږم، او بالآخره کوم چې ما به د قیامت په ورځ بیا ژوندی کوي او قبض کړی شوی روح به ماته بېرته عنایت کوي.

هـ: په دې ټولو باندې علاوه، رب العالمین هغه اقدس ذات دی چې زه ورته تمه لرم چې د جزا په ورځ به راته ګناهونه او خطاګانې (خلاف الاولی کارونه) وبښي.

نو ای مشرکانو! ایا ستاسو بوتان د ذکرو شوو کارونو څخه کوم یو کار کولی شي؟ یا یې کوم یو کړی دی؟ او بالآخره تاسو ورته د ګناهونو د عفوې او مغفرت څه تمه درلودلی شئ؟ کله چې د رب العالمین صفات ستاسو په باطلو معبودانو کښې یو هم نشته نو ایا په دغو کښې د عبادت استحقاق شته؟.

توضيحات

۱ـ که څوک وايي چې: د ﴿ إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ ﴾ ایت او همدارنګه د نورو ایتونو څخه څرګندېږي چې ابراهیم ﷺ خپل پلار ته دعوت ورکړی دی چې د شرک څخه لاس واخلي او په توحيد باندې قائم شي، اما ـ نظر زمونږ معلوماتو ته ـ د مور په هکله دعوت ترې نه دی حکايت شوی، نو پوښتنه دا ده چې د دې څه وجه ده؟

مونږ وايو: د دې وجه دا ده چې د ابراهیم مور مؤمنه وه[1] او په ده باندې يې ایمان راوړی وه، والله ﷻ أعلم بحقيقة الحال وإليه المرجع والمآب.

الأسلوب الاحمق وپېژنئ

۲ـ که څوک وايي چې په ﴿ نَعْبُدُ أَصْنَامًا فَنَظَلُّ لَهَا عَٰكِفِينَ ﴾ کښې خو د مشرکانو جواب په ﴿ نَعْبُدُ أَصْنَامًا ﴾ باندې پوره کېده، نو پوښتنه دا ده چې: څه وجه ده چې هغوی پرې د ﴿ فَنَظَلُّ لَهَا عَٰكِفِينَ ﴾ کلمات اضافه کړه؟

مونږ وايو: چې کله جواب ورکوونکی په خپل جواب کښې داسې کلمات اضافه کړي په کومو کښې چې څه ګټه او حکمت مرموز وي نو هغه جواب ته د "الأسلوب الحكيم" لقب ورکولی کېږي، لکه چې يو مثال يې په [البقرة:۱۸۹] ایت کښې نازل شوی دی.

او که بالمقابل داسې کلمات پکښې زيات کړي کومې چې په فتنه او فساد باندې لاربښوونه کوي نو هغه جواب د "الأسلوب الأحمق" په نامه نومولی کېږي[2].

دا جواب د همدې قبيلې څخه دی، ځکه چې: په دې مقام کښې مشرکانو په اضافه کلماتو سره خپل زيات خبث او فساد څرګند کړی دی، چې مونږ د خپلو بوتانو په عبادت باندې افتخار کوو او په دوامداره توګه ورته په سجده پراته ياستو، يا په بل عبارت: مونږ ته خپل معبودان درانه دي خو ته ورته سپک نظر کوې او په ﴿ مَا تَعْبُدُونَ ﴾ سره ترې تعبير کوې چې ستاسو معبودان څه شی دي؟

پوښتنې او جوابونه

۳ـ د ﴿ فَإِنَّهُمْ عَدُوٌّ لِّي ﴾ په ارتباط د سړي په ذهن کښې لاندې پوښتنې چورلېږي:

الف: د ﴿ فَإِنَّهُمْ ﴾ ضمير بوتانو ته راجع دی حال دا چې بوتان جمادات دي، د عداوة نسبت ورته صحت نه شي موندلی؟

مونږ وايو چې:

اول: دلته د قيامت د ورځې عداوة مطلب دی او هلته خو په جماداتو کښې هم عداوة حکايت

---

(۱) زاد المسير ج۶ ص۴۱

(۲) روح المعاني ج۱۹ ص۹۳

شوی دی؛ الله ﷻ فرمايي چې: ﴿وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا﴾ [مريم:٨٢] يعنې مشركان خپلو بوتانو ته تمه لري چې په درد باندې به يې وخوري، مګر خبره دغسې نه ده، د قيامت په ورځ به د دوی بوتان (معبودان) د دوی د عبادت څخه انكار وكړي او په همدوی باندې به دښمنان جوړ شي.

دوهم: څرنګه چې د بوتانو عبادت د عبادت كوونكو دپاره د الله ﷻ د غضب باعث دی نو د مجاز په توګه داسې وګڼل شوه لكه چې همدوی ذو العقول وي، او عداوة ترې متصور وي.

ب: كه څوک وايي چې: د ﴿عَدُوٌّ﴾ كلمه د "إِنَّ" دپاره خبر ده، نو په كار وه چې "أَعْدَاءُ" نازله شوې وی ترڅو د هغه د اسم "هُمْ" سره په جمعيت كښې مطابقه شوې وی؟

مونږ وايو چې: د دغې پوښتنې دپاره خو علماوو كرامو متعدد جوابونه كړي دي[1]، يو جواب يې دا دی چې د "عَدُوّ" كلمه د هغو كلماتو څخه ده كومې چې د إفراد څخه علاوه په جمعيت كښې هم كله-كله استعمالېږي[2]. په دې مقام كښې همدغه استعمال د اجراء لاندې نيولی شوی دی نو د ﴿عَدُوٌّ﴾ څخه "أَعْدَاءُ" مطلب دی.

دا منقطعه استثناء ده

۴ـ كه څه هم ځينو علماوو كرامو نظر دې ته چې مشركانو په خپلو معبودانو كښې الله ﷻ هم شامل ګڼلو په ﴿إِلَّا رَبَّ الْعَالَمِينَ﴾ كښې استثناء متصله اخستې ده[3] نو حاصل يې داسې راځېژولی دی چې: ای مشركانو! ستاسو ټول معبودان ماته دښمنان دي مګر يكې يو معبود "رَبُّ الْعَالَمِين" مو راته دښمن نه دی.

خو څرنګه چې شركي عبادت د الله ﷻ په نزد د عدم عبادت سره يو برابر دی نو بهتره ده چې الله ﷻ د هغوی په معبودانو كښې شامل ونه ګڼل شي ترڅو ذكره شوې استثناء منقطه وګرځي. نو حاصل به يې داسې راوخېژي چې: ای مشركانو! ستاسو ټول معبودان زما دښمنان دي او بالفرض المحال كه زه يې عبادت وكړم نو د الله ﷻ غضب او عذاب ته به مې وركش كړي، او هيڅ اړتيا به مې پوره نه كړي، مګر رب العالمين (چې ستاسو معبود نه دی بلكې زما معبود دی) زما ټول احتياجات پوره كوي او هر شی يې د توانه پوره دی، نو معبوديت د همده ﷻ سره مناسب دی او بس.

سوال جواب

۵ـ كه څوک وايي چې: په دې كښې څه حكمت دی چې ابراهيم ﷺ په ﴿وَالَّذِي أَطْمَعُ أَن يَغْفِرَ لِي خَطِيئَتِي يَوْمَ الدِّينِ﴾ كښې د يو پلوه د خپلې ګناه (خلاف الأولى) مغفرت د ﴿أَطْمَعُ﴾ په كلمه باندې وغوښت چې په شک باندې دلالت كوي حال دا چې پيغمبرانو ته خو مغفرت قطعي دی، او د

---

(۱) روح المعاني ج۱۹ ص۹۵؛ التفسير الكبير ج۲۴ ص۱۴۳

(۲) تفسير الكشاف ج۳ ص۳۱۹

(۳) زاد المسير ج۶ ص۴۰

بله پلوه بې مغفرت ته د قیامت د ورځې ﴿ يَوْمَ ٱلدِّينِ ﴾ پورې اختصاص ورکړ حال دا چې دغه اختصاص ته څه اړتیا نه وه؟

مونږ وایو چې: ابراهیم ﷺ په ذکرو شوو عباراتو کښې مشرکان په غوږ باندې وهلي دي چې تاسو باید په ﴿ يَوْمَ ٱلدِّينِ ﴾ باندې عقیده وکړئ او هلته د الله ﷻ څخه د خپلو ګناهونو د مغفرت تمه وکړئ، چې دغه دواړه (په قیامت عقیده او د ګناهونو د مغفرت تمه) سره لازم او ملزوم دي.

د همدې کبله کله چې یوه ورځ عائشې (أم المؤمنين رضي الله عنها) د نبي کریم ﷺ څخه پوښتنه وکړه چې: اې د الله رسوله! ابن جدعان (پخواني مشرک) خو د جاهلیت په زمانه کښې مسکینانو ته خوراک ورکړی دی او د خپلوانو سره یې صلة الرحمي (خواخوږي) کړې ده، ایا نوموړي ته به (دغه کارونه) څه ګټه رسوونکي واقع شي؟ نو نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې: دا به ورته ګټه ونه رسوي خکه چې: «إِنَّهُ لَمْ يَقُلْ يَوْمًا رَبِّ اغْفِرْ لِي خَطِيئَتِي يَوْمَ الدِّينِ»[1] یقینًا نوموړي یوه ورځ هم نه دي ویلي چې: اې زما ربه! ماته د جزا په ورځ زما ګناه وبښه (یا په بل عبارت: نوموړي د قیامت په ورځ عقیده نه درلوده).

﴿ رَبِّ هَبْ لِي حُكْمًا وَأَلْحِقْنِي بِٱلصَّٰلِحِينَ ﴿٨٣﴾ وَٱجْعَل لِّي لِسَانَ صِدْقٍ فِي ٱلْآخِرِينَ ﴿٨٤﴾ وَٱجْعَلْنِي مِن وَرَثَةِ جَنَّةِ ٱلنَّعِيمِ ﴿٨٥﴾ وَٱغْفِرْ لِأَبِيٓ إِنَّهُۥ كَانَ مِنَ ٱلضَّآلِّينَ ﴿٨٦﴾ وَلَا تُخْزِنِي يَوْمَ يُبْعَثُونَ ﴿٨٧﴾ يَوْمَ لَا يَنفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ ﴿٨٨﴾ إِلَّا مَنْ أَتَى ٱللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ ﴿٨٩﴾ ﴾

[۸۳] اې زما ربه! ماته (په دنیا کښې) د حقو فیصلو (او حقو خبرو) توان راوبښې او (په آخرت کښې) مې د صالحانو (انبیاوو د ډولګي) سره پیوسته کړې (کوم چې د عِلِّيِّين په اعلی مقام کښې مېشت دي).

[۸٤] او ماته په وروستنیو (راتلونکو خلکو) کښې رښتینی یاد وګرځوې (راکړې، چې اقتداء راپسې وکړي).

[۸۵] او ما د جنت النعیم (د نعمتونو د جنت) د وارثانو (وړیا ورکړی شوو) څخه وګرځوې.

[۸٦] او زما پلار ته مغفرت (هدایت) وکړې یقینًا نوموړی د ګمراهانو څخه دی.

[۸۷] او ما په ورځ د بعثت کښې (چې خلک د قبرونو څخه راپورته کړی شي) مه رسوا کوې.

[۸۸] په هغې ورځ کښې چې (هیچاته) نه مالونه ګټه رسولی شي او نه زامن.

[۸۹] مګر هغه چاته چې الله ﷻ ته (د شرک او کفر څخه) په روغ زړه ورغلی وي (مړ شوی وي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د مشرکانو سره د توحید په هکله د ابراهیم ﷺ د سوال جواب مقابله راحکایته شوې وه او په دې ایتونو کښې هغه سوالونه نازل شوي دي کوم چې د ده ﷺ د پلوه د الله ﷻ

[1] صحیح مسلم ج۱ ص۱۱۵

په حضور کښې وړاندې شوي وه، او د تعریض په توګه یې هغوی پر غوږ وهلي وه چې: ایا تاسو د خپلو بوتانو څخه دغه او هغه شیان غوښتلی شئ؛ لکه څنګه یې چې زه د خپل رب ﷻ څخه غواړم؟ او ایا هغوی د دغسې سوالونو د اجابت توان لري؟ نو حاصل یې داسې راځېږي چې:

ای پیغمبره! اوس په خپل اُمت باندې هغه سوالونه قرائت کړه کوم چې ابراهیم ﷺ د خپل رب ﷻ په حضور کښې وړاندې کړي وه او کوم چې د پخې (قوي) عقیدې څخه استازیتوب کوي، او ورکړه یې یوازې په الله ﷻ پورې اختصاص لري، هغه دا چې:

١ـ ای زما ربه! ماته حکمت (او د حقو حکمونو او فیصلو توان) راکړې.

٢ـ ای زما ربه! ما د صالحانو (او نېکانو) سره پیوسته کړه او د همغوی په ډله کښې مې وشمېره.

٣ـ ای زما ربه! ما په وروستنیو خلکو کښې په نېک نامه یاد کړې، چې ماته دعاء وکړي او ستا د احکامو په تعمیل کښې ما پسې اقتداء وکړي.

٤ـ ای زما ربه! ما د هغو کسانو څخه وګرځوه کومو ته چې ستا د پلوه په وړیا توګه جنة النعیم ورکول کېږي (او د اُخروي نعمتونو مستحق ګرځولی شوي دي).

٥ـ ای زما ربه! زما پلار ته مغفرت وکړې یقیناً نوموړی سمدستي د ګمراهانو څخه دی او په غلطه لاره روان دی.

٦ـ ای زما ربه! ما په هغې ورځ کښې د رسوایۍ او خجالت څخه وساتې په کومه کښې چې هیچاته نه هغه مالونه څه ګټه رسولی شي کوم یې چې په دنیا کښې په خیریه کارونو کښې لګولي وي، او نه ورته هغه اولادونه په درد خوري کوم چې پهدنیا کښې مؤمنان وه او د صالحه اعمالو خاوندان وه، مګر دغه دواړه په دغې ورځ کښې هغه چاته ګټور تمامېږيْ کوم چې الله ﷻ ته په روغ زړه ورغلي وي (عقیدوي مریض نه وي) او په همدغې سالمې عقیدې باندې مړ شوی هم وي، نو دغسې کسانو ته په نوموړي ورځ کښې د خیرات شوو مالونو اجر ورکول کېږي او هم ورته صالح اولادونه شفاعت کولی شي.

د همدې کبله زه د خپل ګمراه پلار دپاره د خپل رب ﷻ څخه مغفرت غواړم چې هدایت وړته وکړي او په ایمان باندې یې مشرف کړي ترڅو ورته زه په هغې ورځ کښې شفاعت وکړی شم.

توضیحات

١ـ په ﴿ وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ ﴾ کښې د "الصّٰلِحِین" د کلمې څخه د پیغمبرانو هغه ټولګی مطلب دی کوم چې د "عِلِّیّین" په لوړ مقام کښې د قیامت تر ورځې پورې مېشت دی، همدغه ټولګي ته نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده چې د خنکدن په حال یې کښې فرمایلي دي چې: «اللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِيْ وَارْحَمْنِي وَأَلْحِقْنِي بِالرَّفِيقِ الْأَعْلٰى»[١] ای الله! ماته مغفرت وکړې او په ما باندې رحم وکړې او (هم) ما د لوړ ټولګي (د پیغمبرانو د ډلې) سره پیوسته کړې.

(١) صحیح البخاري ج٢ ص٨٤٧؛ صحیح مسلم ج٢ ص٢٨٦

الله ﷻ د ابراهیم ﷺ د ذکر شوي سوال قبول ته اشاره کړې ده چې: ﴿ وَإِنَّهُۥ فِى ٱلْآخِرَةِ لَمِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴾ [النحل:۱۲۲] یعنې او یقیناً ابراهیم ﷺ په آخرت کښې د صالحانو (د لوړو درجاتو د خاوندانو) څخه دی.

لسان صدق څه معنی؟

۲ـ دا ایت شریف ﴿ وَٱجْعَل لِّى لِسَانَ صِدْقٍ فِى ٱلْآخِرِينَ ﴾ علماوو کرامو په متعددو ډولونو سره تفسیر کړی دی[1] لکه:

الف: د مجاز په توګه د ﴿ لِسَانَ ﴾ څخه یادښت مطلب دی، چې په لسان (ژبه) باندې صورت نیسي، یعنې ای زما ربه! په وروستنیو خلکو کښې ماته ربښتینی یادښت راکړه، یا په بل عبارت: ماته په راتلونکو خلکو کښې عام مقبولیت راپېرزو کړه چې اقتداء راپسې وکړي او د امام په صفت مې قبول کړي.

ب: د ﴿ لِسَانَ صِدْقٍ ﴾ څخه یو ربښتنی داعي (پیغمبر) مطلب دی، یعنې: ای زما ربه! زما په اولاده کښې داسې یو پیغمبر مبعوث کړه چې نبوت یې د قیامت تر ورځې پورې ادامه ولري، او زما خط السیر ژوندي وساتي، ترڅو زما دعوتي اجرونه قطعه نه شي او د دنیا تر پایه پورې پایښت ولري.

مونږ ته داسې برېښي چې ذکر شوي دواړه تفسیرونه سره څه منافات نه لري او دواړه الله ﷻ ابراهیم ﷺ ته ورکړي دي، چې د ده ﷺ په اولاده کښې یې آخر الزمان پیغمبر (محمد ﷺ) مبعوث کړی دی چې دین به یې د قیامت تر ورځې پورې باقي پاتې وي، نبي کریم ﷺ همدغه مطلب ته په یوه اوږده حدیث کښې اشاره کړې ده چې: «دَعْوَةُ أَبِي إِبْرَاهِيمَ»[2] یعنې زه د خپل نیکه ابراهیم ﷺ دعاء یم چې په ماباندې ورته الله ﷻ قبوله کړې ده.

همدارنګه ابراهیم ﷺ ته الله ﷻ عام مقبولیت هم وربښلی دی چې په وروستنیو ټولو ادیانو کښې عام مقبولیت لري او ټول پیروان یې د اتباع مدعیان دي، البته څوک په حقه لکه محمدي (ﷺ) أمت، او څوک په غلطه لکه یهود، نصارى او داسې نور.

یادونه

۳ـ په دې موضوع کښې چې ابراهیم ﷺ خپل مشرک پلار (آزر) ته په ﴿ وَٱغْفِرْ لِأَبِىٓ ﴾ سره مغفرت غوښتی وه، د [التوبة:۱۱۴] ایت لاندې بنه تحقیقي بحث تېر شوی ـ والحمد لله ﷻ ـ چې بیا تحقیقولو ته یې څه ارتیا نه ګورو نو محققین دې همغه ته مراجعه وکړي.

د "خِزْيٌ" یا "خَزَايَةٌ" معناوې

۴ـ په ﴿ وَلَا تُخْزِنِى يَوْمَ يُبْعَثُونَ ﴾ کښې د ﴿ وَلَا تُخْزِنِى ﴾ کلمه د "خِزْيٌ" یا "خَزَايَةٌ" څخه اشتقاقه شوې

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۳۳۸؛ روح المعاني ج۱۹ ص۹۸
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۸۴

ده، او موئث د [آل عمران:۱۹۲] ایت لاندې د الله ﷻ په توفیق لیکلي دي چې دغه دواړه مصدرونه بالترتیب د شرمنده ګرځولو (خجالت کولو) او شرمنده ګرځېدلو (خجالت کېدلو) معناوې ورکوي.

خو د مقام په لحاظ بهتره برېښي چې هلته به يې اصلي مصدر "خِزْيٌ" (شرمول او رسوا کول) وي، لکه چې همدا مضمون په يوه حدیث شریف کښې منعکس شوی دی هغه دا چې نبي کریم ﷺ په خپل يوه اوږده کلام کښې فرمایلي دي چې: «يَا رَبِّ! إِنَّكَ وَعَدْتَنِي أَنْ لَا تُخْزِيَنِي يَوْمَ يُبْعَثُونَ فَأَيُّ خِزْيٍ أَخْزَى مِنْ أَبِي الْأَبْعَدِ» یعنې د قیامت په ورځ به ابراهیم ﷺ وایي چې: ای زما ربه! تا خو ماسره وعده کړې وه چې زه به تا په هغې ورځ کښې نه شرمنده کوم (نه به دې رسوا او خجالت کوم) په کومه کښې چې خلک د قبرونو څخه راپورته کړی شي، نو د دې څخه به غټه (زیاته) رسوایي څه شی وي چې نن ورځ زما پلار ستا د رحمت څخه لرې دی او په سات ګرځ کښې به دوزخ ته ورټېل وهلی شي؟

الله ﷻ به جواب ورکړي چې: «إِنِّي حَرَّمْتُ الْجَنَّةَ عَلَى الْكَافِرِينَ»[۱] یقیناً ما خپل جنت په کفارو باندې حرام ګرځولی دی او ستا پلار په دنیا کښې کافر وه (د سلیم زړه درلودونکی نه وه).

سلیم زړه څه معنی؟

۵ـ د ﴿يَوْمَ لَا يَنفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ ۝ إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ﴾ په استثناء کښې علماوو کرامو متعدد احتمالات لیکلي دي[۲]، مګر کوم احتمال چې بې تکلفه او د مقام سره ښه مناسب دی هغه دا دی چې: دغې استثناء ﴿إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ﴾ به د ﴿لَا يَنفَعُ﴾ د کلمې د مقدر مفعول (احداً) څخه صورت نیولی وي، دا د يو پلوه، او د بله پلوه عبد الله بن عباس رضي الله عنهما (رئیس المفسرین) د "قَلْبٍ سَلِيمٍ" تفسیر داسې کړی دی چې: «أَنْ يَشْهَدَ بِأَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ»[۳] یعنې سلیم او روغ زړه هغه دی کوم چې د الله ﷻ په توحید باندې شهادت ورکوي او د کفري او شرکي عقیدې څخه روغ رمټ پاتې وي.

نو حاصل به يې داسې راوخېژي چې: ای زما ربه! زه څکه ستا په حضور کښې د خپل پلار په هکله د مغفرت (هدایت) سوال کوم چې د قیامت ورځ را روانه ده، په دغې ورځ کښې خو هیچاته مالونه او زامن ګټه نه شي رسولی مګر هغه چاته چې الله ﷻ ته په سالم زړه ورغلی وي (د توحید په عقیده او شهادت باندې مړ شوی وي). نو که نن ورځ زما پلار د کفر د مرض څخه روغ نه شي او په همدغې کفري عقیدې باندې مړ شي نو زه به هم ورته څه ګټه ونه شم رسولی او شفاعت به يې ونه شم کړی، او که په توحیدي عقیدې باندې مړ شي نو بیا خو ورته زه شفاعت کولی شم، او تاته ډېر اُمید دی چې زما شفاعت به ورته ګټور هم واقع کړې.

یا په بل عبارت: لکه څنګه چې ابراهیم ﷺ د سلیم زړه خاوند وه لکه چې الله ﷻ فرمایي: ﴿إِذْ جَاءَ رَبَّهُ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ﴾ [الصافات:۸۴] یعنې ای پیغمبره! هغه وخت یاد کړه چې ابراهیم ﷺ خپل

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۴۷۳
(۲) تفسیر الکشاف ج۳ ص۳۲۰
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۳۳۹

رب ﷻ ته په سلیم زړه سره ورغی (د مرګ د ګړۍ پورې د توحید په عقیده ولاړ وه)؛ همدارنګه هغه ﷺ غوښتل چې پلار یې هم د سلیم زړه خاوند شي.

لنډه دا چې د ابراهیم ﷺ ذکر شوی سوال د نبي کریم ﷺ هغه دعوت ته ورته دی کوم یې چې خپل تره (ابو طالب) ته د مرض الموت په حال کښې ورکړی وه چې: «أيْ عَمِّ قُلْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ كَلِمَةً أحاجُ لَكَ بِهَا عِنْدَ اللهِ»(۱) یعنې ای زما کاکا! ته د توحید کلمه ووایه چې زه وربانديې د قیامت په ورځ د الله ﷻ په وړاندې ستا دپاره استدلال وکړم او مغفرت درته ترې وغواړم.

مګر د ابراهیم ﷺ د پلار غوندې ابو طالب هم په خپل کفر باندې کلک شو (د کفري دوستانو خبره یې ومنله) او د "لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ" د کلمې د ویلو څخه یې منعه وکړه بلکې وروستنۍ خبره یې دا وه چې زه د عبد المطلب په دین باندې مړ کېږم.

زړه پاچا دی

٦ـ د بدن دپاره زړه د پاچا مثال لري چې په ټولو اندامونو او جوارحو باندې د خپلې ارادې حکومت چلوي، او د خپلې غوښتنې مطابق یې څرخوي، د همدې کبله نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «أَلَا وَإِنَّ فِي الْجَسَدِ مُضْغَةً إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ أَلَا وَهِيَ الْقَلْبُ»(۲) یعنې او اګاه اوسئ چې یقیناً په بدن کښې یوه ټوټه بې هډوکو غوښه ده، کله چې هغه صالحه شي نو ټول بدن صالح کېږي، او کله چې فاسده شي نو ټول بدن فاسدېږي (بې لارې کېږي) اګاه اوسئ چې دغه غوښه د زړه څخه عبارت ده.

﴿ وَأُزْلِفَتِ ٱلْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴿٩٠﴾ وَبُرِّزَتِ ٱلْجَحِيمُ لِلْغَاوِينَ ﴿٩١﴾ وَقِيلَ لَهُمْ أَيْنَ مَا كُنتُمْ
تَعْبُدُونَ ﴿٩٢﴾ مِن دُونِ ٱللَّهِ هَلْ يَنصُرُونَكُمْ أَوْ يَنتَصِرُونَ ﴿٩٣﴾ فَكُبْكِبُوا۟ فِيهَا هُمْ وَٱلْغَاوُۥنَ
﴿٩٤﴾ وَجُنُودُ إِبْلِيسَ أَجْمَعُونَ ﴿٩٥﴾ قَالُوا۟ وَهُمْ فِيهَا يَخْتَصِمُونَ ﴿٩٦﴾ تَٱللَّهِ إِن كُنَّا لَفِى ضَلَٰلٍ
مُّبِينٍ ﴿٩٧﴾ إِذْ نُسَوِّيكُم بِرَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٩٨﴾ وَمَآ أَضَلَّنَآ إِلَّا ٱلْمُجْرِمُونَ ﴿٩٩﴾ فَمَا لَنَا مِن
شَٰفِعِينَ ﴿١٠٠﴾ وَلَا صَدِيقٍ حَمِيمٍ ﴿١٠١﴾ فَلَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَكُونَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿١٠٢﴾ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ
لَءَايَةً ۖ وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُم مُّؤْمِنِينَ ﴿١٠٣﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلرَّحِيمُ ﴿١٠٤﴾ ﴾

[۹۰] او متقیانو (مؤمنانو) ته به (د محشر په میدان کښې، جنت ورنژدې کړی شي (چې په لیدلو باندې یې خوشاله شي).

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۷۰۳
(۲) صحیح البخاري ج۱ ص۱ ص۱۳

[٩١] او گمراهانو ته به (پکښې) دوزخ څرګند کړی شي (چې په لیدلو یې خپه شي).
[٩٢] او گمراهانو ته به (په دغې ورځ کښې د تخجیل دپاره) وویلی شي چې: هغه (بوتان) چرته دي د کومو چې تاسو (په دنیا کښې) وې چې (د هغو) عبادت به مو کاوه؟
[٩٣] (البته) د الله ﷻ څخه په غیر. ایا هغوی (نن ورځ) ستاسو سره نصرت (کومک) کوي؟ (او) یا هغوی (د خپلو خانونو څخه د عذاب) مخه نیولی شي؟ (چې د خپلو خانونو سره نصرت وکړي او نجات ورکړي).
[٩٤] نو (بیا) به (دغه) بوتان سر په څړی (په شدت سره) په دوزخ کښې ور وغورځولی شي؛ دوی او گمراهان (د دوی عبادت کوونکي هم).
[٩٥] او د ابلیس لښکرې هم (بلکې) ټول (به پکښې ور واچولی شي او دوزخ به ورباندې ډک کړی شي).
[٩٦] گمراهان به په داسې حال کښې چې (د خپلو بوتانو سره) به جګړې کوي ووایي چې:
[٩٧] په الله ﷻ باندې سوګند دی چې: یقیناً مونږ په څرګنده ګمراهۍ کښې وو.
[٩٨] (البته) هغه وخت چې تاسو (ناتوانه) مو د رب العالمین سره (په عبادت کښې) برابرولئ (او د الوهیت لقب مو درکاوه).
[٩٩] او مونږ په (دغې څرګنده) ګمراهۍ کښې نه یاستو اچولي مګر مجرمانو (جنایتکارانو).
[١٠٠] نو (نن ورځ) مونږ ته هیڅ شفاعت کوونکی نشته (تاسو شفاعت نه شئ کولی).
[١٠١] او نه (مونږ ته) ګرم (مخلص) دوستان شته، (تاسو راته دښمنان وګرځېدلئ).
[١٠٢] نو ای کاش! چې مونږ لره بېرته (دنیا ته) بیا ورتلل وی نو چې د مؤمنانو څخه ګرځېدلي وی.
[١٠٣] (ای پیغمبره!) یقیناً په دغه (بیان) کښې (د توحید او نبوت) لویه نښه ده، او (اما په بوه زمانه کښې هم) د خلکو اکثریت ایمان راوړونکي نه دي.
[١٠٤] او یقیناً ستا رب ﷻ ضرور همدی ﷻ د کلکې ارادې خاوند (او) ډېر مهربان دی.

د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې الله ﷻ د ابراهیم ﷺ د مبارکې خولې څخه د قیامت د ورځې د حالاتو یو مثال راحکایت کړی وه او په دې ایتونو کښې یې د همدغې ورځ څه نور حالات هم نازل کړي دي چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د قیامت د ورځې څه نور حالات هم قرائت کړه ترڅو ورته خپل خانونه چمتو کړي او تیاري ورته ونیسي هغه دا چې:

١ـ د محشر په میدان کښې به متقیانو (مؤمنانو) ته جنت ورنژدې کړی شي ترڅو دوی نه نعمتونه او سپېڅلي مکانونه څرګند شي او هلته د ورداخلېدلو څخه لا ښخوا روحاً خوشاله شي، چې که د الله ﷻ رضا وي نو سات ګړی ته به د دغو نعمتونو څخه استفاده وکړو.

٢ـ بالمقابل به ګمراهانو او بې لارې خلکو ته په همدغه میدان کښې دوزخ ورڅرګند کړی شي

ترڅو دوی وپوهېږي چې دغه يې استوګنځای دی او ترڅو د دخول څخه لا وړاندې په روحي عذاب باندې اخته شي.

۳ـ په دغه وخت کښې به دوزخيانو (کفارو) ته د توبيخ او تخجيل دپاره لاندې پوښتنې متوجه کړې شي چې:

الف: ای کفارو! ستاسو د باطلو معبودانو نصرت چرته دی؟ چې تاسو به يې د الله ﷻ څخه په غير عبادت کاوه او تاسو ورته په تمه وئ چې څه ګټه به درته ورسوي، ترڅو نن ورځ تاسو د دغه دوزخ څخه بچ کړي چې تاسو يې په سترګو ګورئ.

ب: ايا هغوی ستاسو نصرت کولی شي؟ او يا هغوی د خپلو ځانونو څخه د عذاب مخه اړولی شي؟

۴ـ بيا به دوزخ ته دوزخيان په لاندې ترتيب سره ورټېل وهلی شي:

الف: لومړی به پکښې همدغه باطل معبودان (بوتان) په ډېر شدت سره ور واچولی شي، ترڅو ترې د خپلو عبادت کوونکو د نصرت اُميد پرې شي.

ب: بيا به نو د عابدينو (ګمراهانو) د ورټېل وهلو نوبت ورسېږي او ټول به ورټېل وهلی شي.

ج: همدارنګه به ابليس او د ده ټول جني لښکرې به هم همله ور وغورځولی شي، حال دا چې هيڅوک به هم نه له خپله ځانه او نه د بل چا څخه د عذاب د مخنيوي توان ولري.

۵ـ بيا به کفار په داسې حال کښې خپلو بوتانو ته وايي چې د هغوی سره به جګړه کوي او ملامته به وربانديې وراچوي، چې: مونږ په الله ﷻ باندې سوګند يادوو چې يقيناً مونږ په هغه وخت کښې د ښکاره ګمراهۍ مرتکب وو چې ستاسو غوندې ناتوانه مخلوق مو د رب العالمين سره برابر کړی وه او په عبادت کښې مو ورسره شريکان ګرځولي وه، که مونږ هلته ستاسو په دغې ناتوانۍ باندې پوه وی نو هيڅکله به موتاسو ته خپل سرونه په عبادت سره نه وی ښکته کړي.

۶ـ حقيقت دا دی چې مونږ بل هيچا هم نه ياستو ګمراه کړي مګر فقط او فقط د مجرمانو دلې؛ چې انسي او جني شيطانانو زمونږ په بې لارې کولو کښې سره لاس يو کړی وه او مونږ يې د حق څخه په ځنګ کړو. که د دوی شيطانت نه وی نو ـای بوتانوـ تاسو خو په دنيا کښې جمادات وئ او هيڅ مو د لاسه پوره نه وه، ستاسو ناتواني خو لا هلته ښکاره وه خو په مونږ باندې شيطانانو سترګې پټې کړې وې.

۷ـ بيا به دوزخيان د خپل تحسر او پښيمانۍ ښکاره ونه وکړي او وبه وايي چې:

الف: ای زمونږ حسرته آو افسوسه! راشه چې همدا دې وخت دی، نن ورځ مونږ نه شفاعت کوونکي لرو چې زمونږ دپاره د الله ﷻ په حضور کښې شفاعت وکړي او د عذابه مو خلاص کړي بلکې هغه څوک پخپله په عذاب اخته دي کومو ته چې مونږ د شفاعت تمه درلوده او په همدې منظور مو ورته عبادت کړی وه، او نه کوم رښتينی دوست لرو چې په مونږ باندې يې زړه وسوزي او د دوستۍ د کبله زمونږ په خلاصون کښې کوم قدم پورته کړي، او څه ګټه راته راورسوي.

ب: په دې باندې علاوه، اوس بېرته دنيا ته ستنېدل هم نشته، نو ای کاش! چې مونږ يو ځل بيا هلته

ستانه کړی شوي وی، نو مونږ به د هیڅ شیطان خبره نه وی منلي او هم به مو د الله ﷻ په عبادت کښې شریک نه وی درولی، بلکې مونږ به په رښتیانی توګه د مؤمنانو د ډلې څخه ګرځېدلي وی، مونږ ایله په ایله اوس پوه شوو چې مونږ په غلطه لاره باندې روان وو او سمه لاره مو پرېښې وه.

۸ـ ای پیغمبره! یقینًا چې د ابراهیم علیه السلام د قیصې او هم د آخرت د حالاتو په بیان کښې د الله ﷻ د کامل قدرت او ستا د نبوت ډېر عظیم الشان دلیل نغښتی دی، که بالفرض المحال ته په حقه پیغمبر نه وی نو د ذکرو شوو بیاناتو څخه به دې هیڅ شی نه وی قرائت کړی.

خو د دې سره‌سره د خلکو اکثریت نه پخوا ایمان راوړونکی وه ـلکه چې په ابراهیم علیه السلام باندې بې ایمان رانه وړـ او نه اوس ایمان راوړونکی دی چې په تاباندې ایمان راوړي.

۹ـ ستا د زمانې کفار هم د دې جوګه دي چې عذاب ورباندې ورنازل کړی شي خو یقینًا ستا رب ﷻ د دې سره‌سره چې د کلکې ارادې خاوند دی (هیڅوک یې د ارادې په وړاندې خنډ نه شي واقع کېدلی) ډېر مهربان هم دی، چې هغوی ته مهلت او فرصت ورکوي ترڅو د کفریاتو څخه توبه تائب او په سمه لاره باندې روان شي

توضیحات

۱ـ که څوک وایي چې: ذکر شوي ایتونه د ابراهیم علیه السلام د مبارکې خولې څخه حکایت دی او که الله ﷻ د هغه علیه السلام په بیان باندې علاوه د قیامت د ورځې څه نور حالات هم شرحه کړي دي؟

مونږ وایو چې: خینو علماوو کرامو دا ایتونه هم د ابراهیم علیه السلام د کلام تتمه ګڼلي دي[1]، مګر مونږ ته بهتره برېښي چې دا ایتونه به په حکایت کښې شامل نه وي او د الله ﷻ د پلوه به د قیامت د ورځې په باب اضافه معلومات وي.

۲ـ د ﴿ وَأُزْلِفَتِ ٱلْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴾ دپاره لاندې دوه تفسیره صورت نیولی شي[2]:

الف: د دخول په وخت کښې به جنتیانو ته جنت ورنږدې کړی شي چې د سترګو په رپ کښې به هملته وررورسېږي، ته به وایې چې ورته رانږدې کړی شوی دی.

همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ وَأُزْلِفَتِ ٱلْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ غَيْرَ بَعِيدٍ ﴾ [ق:۳۱] یعني جنت به متقیانو ته ورنږدې کړی شي چې لرې به ترې نه وي.

ب: چې جنت به جنتیانو ته د خپله ځایه انتقال او ورنږدې کړی شي، ته به وایې چې د هغوی د استقبال دپاره یې مخې ته ورشي. الله ﷻ په هر شي باندې قادر دی او هرڅه یې د توانه پوره دي.

۳ـ د ﴿ وَبُرِّزَتِ ٱلْجَحِيمُ لِلْغَاوِينَ ﴾ ایت نبي کریم ﷺ تفسیر کړی دی چې: «يُؤْتَى بِجَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ لَهَا سَبْعُونَ أَلْفَ زِمَامٍ مَعَ كُلِّ زِمَامٍ سَبْعُونَ أَلْفَ مَلَكٍ يَجُرُّونَهَا»[3] یعني د قیامت په ورځ به په داسې حال کښې

---

(۱) التفسیر الکبیر ج۲۴ ص۱۵۲
(۲) روح المعاني ج۱۹ ص۱۰۲
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۸۵

دوزخ راوسلى شي چې اويا زره مهارونه (پړي) به لري، او د هر مهار (پړي) سره به اويا زره پرښتې وي، چې د حشر ميدان ته به يې راکاږي.

کُبْکِبَة څه معنی؟

۴ـ په ﴿ فَكُبْكِبُوا فِيهَا ﴾ کښې د "كُبْكِبُوا" کلمه د "كَبْكَبَة" ـ لکه "دَحْرَجَة" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "كَبْكَبَة" په يوه زوور ځای کښې د مکرر (بيا ـ بيا) غورځولو معنی ورکوي[١].

دا د يو پلوه، او د بله پلوه د ذکرې شوې کلمې په مستتر ضمير کښې علماوو کرامو[٢] متعدد احتمالات ليکلي دي چې چاته راجع دي، خو مونږ ته بهتره برېښي چې دغه ضمير به د کفارو باطلو معبودانو ته راجع وي[٣] لکه څنګه چې د ﴿ هَلْ يَنصُرُونَكُمْ أَوْ يَنتَصِرُونَ ﴾ مستتر ضميرونه همدوی ته راجع دي، او د "غاوُن" کلمه به په باطله سره د عبادت کوونکو معنی ورکړي.

نو حاصل به يې داسې راوخېژي چې نو د کفارو باطل معبودان او ټپچله کفار او همدارنګه ابليس او د ده لښکري دوی ټول به لاندې باندې پر مخونو باندې په دوزخ کښې ور واچولی شي او په داخل د دوزخ کښې به په مکرره توګه ورټيل وهلی کېږي او ملاقونه به ورکول کېږي آن تر دې چې بېخ ته يې ورسولی شي، أعاذنا الله ﷻ منها.

سوال جواب

۵ـ که څوک وايي چې په ﴿ وَجُنُودُ إِبْلِيسَ أَجْمَعُونَ ﴾ کښې د "جُنُود" کلمه د کومو لښکرو معنی ورکوي، يا په بل عبارت: د ابليس لښکري څوک ـ څوک دي؟

مونږ وايو چې: د ابليس لښکري د ده د پيروانو څخه عبارت دي، برابره خبره ده چې د انسانانو څخه وي او که د جنيانو څخه وي[٤]، مګر څرنګه چې په دې مقام کښې د ابليس انسي پيروانو ته د ﴿ وَٱلْغَاوُۥنَ ﴾ په کلمه باندې اشاره شوې ده نو شايد چې دلته به تري د ده جني پيروان مطلب وي، برابره خبره ده چې د ده خپله اولاده وي او يا نور پيريان وي، والله ﷻ أعلم

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۶ـ که څوک وايي چې په ﴿ إِذْ نُسَوِّيكُم بِرَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾ کښې د "كُمْ" په ضمير سره چاته خطاب دی، يا په بل عبارت: دوزخيان به په دوزخ کښې د چا سره په جګړه بوخت شي؟

مونږ وايو چې: که څه هم دوزخيان به هلته د شيطان او خپلو مشرانو او هم د خپلو بوتانو (باطلو معبودانو) سره جګړې وکړي، مګر په دې مقام کښې داسې معلومېږي چې دلته به د خپلو بوتانو

---

(١) لسان العرب ج١ ص٦٩٧، القاموس المحيط ج٣ ص٥
(٢) روح المعاني ج٩ ص١٠٣
(٣) البحر المحيط ج٨ ص١٦٩
(٤) تفسير الطبري ج١٩ ص٨٨

سره جګړه مطلب وي، ځکه چې د يو پلوه په همدوی کښې خبره راروانه ده او د بله پلوه شيطان او مشرانو ته په ﴿ وَمَآ أَضَلَّنَآ إِلَّا ٱلْمُجْرِمُونَ ﴾ کښې د ﴿ ٱلْمُجْرِمُونَ ﴾ په کلمې سره اشاره شوې ده.

په همدې مضمون باندې الله ﷻ بل ايت هم نازل کړی دی چې: ﴿ فَأَلْقَوْا۟ إِلَيْهِمُ ٱلْقَوْلَ إِنَّكُمْ لَكَـٰذِبُونَ ﴾ [النحل: ٨٦] يعنې د قيامت په ورځ چې کفار په خپلو بوتانو باندې ملامته ورواچوي نو هغوی به ورته خبره بيرته ورمسترده کړي او جواب به ورکړي چې تاسو دروغژنان ياست.

سوال جواب

٧ـ که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې الله ﷻ د کفارو د خولې څخه په ﴿ فَمَا لَنَا مِن شَـٰفِعِينَ ﴾ کښې د ﴿ شَـٰفِعِينَ ﴾ کلمه جمعه او په ﴿ وَلَا صَدِيقٍ حَمِيمٍ ﴾ کښې تري د ﴿ صَدِيقٍ ﴾ کلمه مفرده حکايت کړې ده؟

مونږ وايو چې: علماوو کرامو د همدغه سوال دپاره متعدد جوابونه کړي دي[١] خو کوم جواب چې په زړه پورې بريښي هغه دا دی چې: د 'صَدِيق' کلمه د خپل ضد 'عَدُوّ' په شان په إفراد او جمعې دواړو کښې استعمالېږي نو دلته تري د جمعيت معنی مراده ده[٢]، نو څرنګه چې د ﴿ شَـٰفِعِينَ ﴾ شفاعتګرو او پخو دوستانو دواړه جمعې په ﴿ فَمَا لَنَا ﴾ کښې د کفارو د جمعې سره مقابلې واقع شوې دي نو توزيع فائده کوي؛ نو حاصل به داسې راوخېژي چې: د قيامت په ورځ به کفار وايي چې زمونږ يوه نفر ته هم نه يو شفاعتګر شته او نه يو ګرم (مخلص) دوست.

﴿ كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوحٍ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴿١٠٥﴾ إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ نُوحٌ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٠٦﴾ إِنِّى لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٠٧﴾ فَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٠٨﴾ وَمَآ أَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ ۖ إِنْ أَجْرِىَ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ ٱلْعَـٰلَمِينَ ﴿١٠٩﴾ فَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١١٠﴾ ۞ قَالُوٓا۟ أَنُؤْمِنُ لَكَ وَٱتَّبَعَكَ ٱلْأَرْذَلُونَ ﴿١١١﴾ قَالَ وَمَا عِلْمِى بِمَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿١١٢﴾ إِنْ حِسَابُهُمْ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّى ۖ لَوْ تَشْعُرُونَ ﴿١١٣﴾ وَمَآ أَنَا۠ بِطَارِدِ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿١١٤﴾ إِنْ أَنَا۠ إِلَّا نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿١١٥﴾ قَالُوا۟ لَئِن لَّمْ تَنتَهِ يَـٰنُوحُ لَتَكُونَنَّ مِنَ ٱلْمَرْجُومِينَ ﴿١١٦﴾ قَالَ رَبِّ إِنَّ قَوْمِى كَذَّبُونِ ﴿١١٧﴾ فَٱفْتَحْ بَيْنِى وَبَيْنَهُمْ فَتْحًا وَنَجِّنِى وَمَن مَّعِىَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿١١٨﴾ فَأَنجَيْنَـٰهُ وَمَن مَّعَهُۥ فِى ٱلْفُلْكِ ٱلْمَشْحُونِ ﴿١١٩﴾ ثُمَّ

---

(١) تفسير الكشاف ج٣ ص٣٢٢

(٢) اللباب في علوم الكتاب ج١٥ ص٥٤

أَغْرَقْنَا بَعْدُ ٱلْبَاقِينَ ﴿١٢٠﴾ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُم مُّؤْمِنِينَ ﴿١٢١﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلرَّحِيمُ ﴿١٢٢﴾ ﴾

[١٠٥] د نوح ﷺ قوم ټولو پیغمبرانو ته د دورغو نسبت وکړ.

[١٠٦] هغه وخت چې دوی ته د دوی (نسبي) ورور (خواخوږي) نوح ﷺ وویلې چې: ایا تاسو (د الله ﷻ څخه) نه ډاریږئ؟ (چې شرک ته ادامه ورکوئ).

[١٠٧] یقیناً زه ستاسو دپاره (د الله ﷻ د پلوه) را استولی شوی امانتګر یم.

[١٠٨] نو د الله ﷻ څخه وډار شئ او زما اطاعت وکړئ (بوت پرستي پریږدئ).

[١٠٩] او زه ستاسو څخه د پیغام په رسونه څه أجرت (مزدوري) نه غواړم. زما أجرت نه دی مګر په رب العالمین باندې دی (چې پخپله یې په خپل اقدس ذات ﷻ باندې لطفاً منلی دی).

[١١٠] نو د الله ﷻ څخه وډار شئ او (صرف) زما اطاعت وکړئ.

[١١١] د نوح ﷺ قوم (په جواب کښې) وویلې چې: ایا مونږ په داسې حال کښې په تاباندې ایمان راوړو چې بې شرفان (فقیران) ستا پیروي کوي؟!

[١١٢] نوح ﷺ (د نوموړو جواب رد کړ او ورته یې) وویلې چې: زما په هغه عمل باندې علم نشته کوم چې زما پیروان دي چې (هغه عمل) کوي (او نه یې پوښتنه کوم، زه خو د ټولو خلکو دپاره را استولی شوی یم).

[١١٣] زما د پیروانو محاسبه خو نه ده مګر زما په رب ﷻ باندې ده (چې په زړونو باندې یې پوهیږي)، که تاسو څه شعور (لږ علم) ولرئ (نو د هغوی اخلاص او بې اخلاصي به د ایمان دنه راوړلو دپاره پلمه ونه نیسئ).

[١١٤] او (پله دا واورئ چې) زه (په هیڅ صورت سره) د مومنانو (خپلو پیروانو) شړونکی نه یم.

[١١٥] زه نه یم مګر څرګند ډارونکی یم.

[١١٦] د نوح ﷺ قوم وویلې چې: ای نوحه! که چرته نه (د دغه توحیدي دعوت څخه) منعه نه شې نو هرومرو ضرور به ته د رجم کړی شوو څخه وګرځې (مونږ به دې په کاڼو وولو).

[١١٧] نوح ﷺ وویلې چې: ای زما ربه! یقیناً زما قوم زه (د آوږده دعوت څخه وروسته) تکذیب کړم.

[١١٨] نو زما ترمنځ او زما د قوم ترمنځ فیصله وکړې فیصله کول (چې ټول هلاک کړې) او ما او هغه چاته نجات راکړې کوم چې زما سره دي چې (په ماباندې) د ایمان راوړونکو څخه عبارت دي.

[١١٩] نو مونږ نوح ﷺ ته او هغه چاته نجات ورکړ کوم چې ورسره په ډکه بیړۍ کښې (سواره) وه.

[١٢٠] بیا مو (د دوی د نجات څخه) وروسته پاتې خلک (کفار ټول) غرق کړه.

[١٢١] (ای پیغمبره!) یقیناً په دغه (بیان) کښې (د الله ﷻ د کامل قدرت او ستا د نبوت) عظیم

الشانه نښه شته. او د خلکو اکثریت (په یوه زمانه کښې هم) ایمان راوړونکي نه دي.
[١٢٢] او بې شکه ستا رب ﷻ هرو مرو همدی ﷻ د کلکې ارادې خاوند (او) ډېر مهربان دی (چې د قدرت سره-سره کفارو ته مهلت ورکوي).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د نوح ﷺ عبرتي قیصې ته اشاره شوې ده او هغه نکات یې نازل شوي دي کوم چې د دې مقام سره مناسب وه، نو حاصل یې داسې راځېږي:
ای پیغمبره! د عبرت اخستلو دپاره په خپل اُمت باندې د نوح ﷺ د قیصې ځینې نکات قرائت کړه هغه دا چې:
١ـ د نوح ﷺ قوم هم د هغو خلکو د جملې څخه وه کومو چې یوازې نوح ﷺ نه وه تکذیب کړی بلکې ټول پیغمبران یې دروغژنان ګڼلي وه، نو هغه وخت یاد کړه کله چې د دوی نسبي ورور او خواخوږي او زړه سواندي نوح ﷺ دوی ته وویلې چې:
الف: ای زما قومه! ایا تاسو د الله ﷻ د عذابه نه ډارېږئ او خپل ځانونه ترې نه ساتئ؟ بلکې خپل ځانونه ترې په وقایه کښې کړئ، نو د شرک څخه لاس واخلئ، په توحید قائل شئ او زما په رسالت باندې اقرار وکړئ او دا خکه چې:
ب: یقیناً زه ستاسو دپاره د الله ﷻ د پلوه رالېږلی شوی یم، او کوم پیغام چې ماته راکړی شوی دی په هغه کښې ډېر زیات امانتګر یم، او هو بهو یې تاسو ته رسوم.
په دې باندې علاوه، ما خو په تاسو کښې د نبوت څخه وړاندې هم ډېر عمر تېر کړی دی او تاسو ته ثابته ده چې زه امانتګر یم، نو کله چې ما د بندګانو سره خیانت نه دی کړی نو د الله ﷻ سره به څنګه خیانت وکړم چې خپل ځان په دروغو رالېږلی شوی درمعرفي کړم.
ج: نو تاسو د الله ﷻ څخه وډار شئ او زما اطاعت وکړئ، ترڅو تاسو په دنیا او آخرت کښې د خوشالیو خاوندان وګرځئ.
د: ای زما قومه! زه ستاسو څخه د الله ﷻ د پیغامونو په رسونه باندې څه مزدوري او اُجرت نه غواړم، بلکې د هیڅ شي تمه درڅخه نه لرم، زما اُجرت او ثواب په هغه اقدس ذات ﷻ باندې دی چې زه یې تاسو ته را استولی یم. یا په بل عبارت: زما اُجرت په رب العالمین باندې دی چې پخپله یې په خپل اقدس ذات باندې ماته منلی دی. که بالفرض المحال ما ستاسو څخه اُجرت غوښتلی وی نو د عدم اطاعت دپاره به ستاسو څه بهانه جوړه شوې وی.
هـ: کله چې اُجرت هم درڅخه نه غواړم نو تاسو ته په کار دي چې دالله ﷻ څخه وډار شئ او زما خبرې ومنئ او قبولې یې کړئ.
٢ـ ذکر شوي کافر او مشرک قوم نوح ﷺ ته جواب ورکړ چې: ای نوحه! که ته د الله ﷻ امانتګر رسول شې او اُجرت هم راڅخه ونه غواړې، نو د دې سره-سره مونږ په تا باندې ایمان نه راوړو، ځکه چې:

الف: کومو خلکو چې په تاباندې ایمان راوړی دی هغوی سادګان دي او تا غولولی دي، مونږ هوښیار خلک یاستو، ته مونږ نه شې غولولی.

ب: هغوی فقیران دي، په تاباندې یې په اخلاص سره نه بلکې د تمې دپاره ایمان راوړی دی، او مونږ بډایان یاستو تا ته څه تمه نه لرو.

ج: هغوی اهل الحرف (کسبه) دي، څوک موچیان، څوک جولاګان او څوک نور کسب کوونکي دي، او مونږ شرمیږو چې په مجالسو کښې ورسره ګډون وکړو، نو د هر څه څخه وړاندې ته د خپلو مجالسو څخه هغوی وشړه نو بیا به ګورو چې ایمان درباندې راوړو او که نه. نو ای نوحه! ایا مونږ په تاباندې په داسې حال کښې ایمان راوړو چې ستا پیروي حقیر خلک کوي؟ دا کار به هیڅکله ونه کړو.

٣ـ نوح ﷺ خپل قوم ته په لاندې ټکو کښې جواب ورکړ چې:

الف: زه پوه نه یم چې زما پیروان څه څه کارونه کوي، او نه زما دا کار دی چې په ایمان راوړلو کښې شرطونه ولګوم، زه ټولو خلکو ته را استولی شوی یم، چې هر کسب کوي، کوي به یې.

ب: زما پیروانو په ماباندې په ظاهر کښې ایمان راوړی دی، او ماته همدا ظاهر کفایت کوي، زه د هغوی د زړونو مالک نه یم او نه یې زما سره محاسبه ده، د هغوی د زړونو مالک الله ﷻ دی او همدی ﷻ به ورسره محاسبه کوي، همدی ﷻ پوهیږي چې په اخلاص سره یې ایمان راوړی دی او که د غرض دپاره. که تاسو څه شعور او لږ څه کمه پوهه لرئ نو په دغو واهیانو باندې استدلال مه نیسئ او د ایمان د نه راوړلو دپاره یې بهانې مه جوړوئ.

ج: تاسو په دې باندې پوه شئ چې زه ستاسو د خوشالولو د کبله د خپلو پیروانو (مؤمنانو) شړونکی نه یم، او هیڅکله به دغه کار ته اقدام ونه کړم.

د: زه د الله ﷻ په نزد نور څه مسئولیت نه لرم زه فقط او فقط په څرګنده توګه ډاروونکی یم، ستاسو په کفر باندې زه نه نیولی کیږم، ستاسو کفر همدا ستاسو د غاړې هار دی او بس.

٤ـ د اوږده دعوت څخه وروسته نوح ﷺ د خپل قوم د پلوه مخاطب کړی شو چې: ای نوحه! که ته د دغه دعوت څخه لاس وانخلې نو ضرور هرو مرو به ته د رجم کړی شوو خلکو څخه وګرځې، او د ډبرو لاندې به دې مړ کړو، مونږ دې زیاتي پوزو ته راوستلي یاستو.

٥ـ نو په دغه وخت کښې نوح ﷺ خپل رب ﷻ ته سوال وکړ چې:

الف: ای زما ربه! ته خو ډېر ښه پوهیږي چې زما هلې ځلې موثرې واقع نه شوې، او یقینًا ماته خپل قوم د دروغژن نسبت وکړو، او په راتلونکي کښې مې هم ورته امید نشته چې د کفر او شرک څخه به لاس واخلي.

ب: ای زما ربه! زما او زما د قوم ترمنځ حقه فیصله وکړې، چې ماته او هغو کسانو ته نجات راکړې کوم چې زما سره دي او په ماباندې یې ایمان راوړی دی، او زما په دغه کافر قوم باندې مهلک عذاب ورنازل کړې چې بېخ او بنیاد یې وباسې.

٦ـ ای پیغمبره! مونږ د نوح ﷺ سوال قبول کړ نو نوح ﷺ او هغو کسانو ته مو نجات ورکړ کوم

چې د ده ﷺ سره په د که بېړۍ کښې سواره وه، بلکې ټوله بېړۍ مو د نجات خاونده وګرځوله او د انسانانو په شمول ـ هر شی چې پکښې وه هغه مو ټول د هلاک څخه بچ کړه.

او بیا مو د دوی د نجات څخه وروسته د بېړۍ د سورو څخه په غیر ټول پاتې مخلوق په اوبو کښې غرق کړ او ټوله دنیا مو ورته دریاب وګرځوله.

۷ـ یقیناً په دغه بیان کښې د الله ﷻ د کامل قدرت او ستا د نبوت ډېر لوی عظیم الشانه نښه پټه ده خو د دې سره ـ سره نه د پخوانیو خلکو اکثریت ایمان رواړی وه او نه به ستا د زمانې اکثریت ایمان راوړي.

۸ـ ستا د زمانې کفار هم د دې جوګه دي چې مهلک عذاب ورباندې ورنازل کړی شي، خو ای پیغمبره! یقیناً ستا رب ﷻ د کلکې ارادې خاوند دی او په عین وخت کښې ډېر مهربان هم دی، کفارو ته مهلت ورکوي چې توبه تائب او په ایمان مشرف شي.

توضیحات

۱ـ د نوح ﷺ د قیصې ښه ډېر تفصیل د هود ﷺ په سورت او نورو سورتونو کښې ځای په ځای تېر شوی دی والحمد لله ﷻ، او همدارنګه د نوح په سورت کښې ـ إن شاء الله ﷻ ـ راروان دی، نو مونږ نه غواړو چې دلته ورباندې کتاب اوږد کړو، هیله ده چې هملته مراجعه وکړی شي.

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي چې: د نوح ﷺ قوم خو یوازې د نوح ﷺ تکذیب کړی وه حال دا چې الله ﷻ د دوی تکذیب ﴿ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴾ ټولو پیغمبرانو ته منسوب کړ؟

مونږ وایو چې: هر یو پیغمبر خپل قوم ته وایي چې د الله ﷻ ټول پیغمبران په حقه دي، نو کله چې کوم قوم د خپل پیغمبر تکذیب وکړي نو هغوی په حقیقت کښې ذکره شوي خبره هم تکذیبه کړه او د ټولو پیغمبرانو څخه یې انکار وکړ، نو د یوه پیغمبر تکذیب د ټولو پیغمبرانو تکذیب ته متضمن دی.

په دې باندې علاوه، د نوح ﷺ قوم په اصل کښې د رسالت څخه انکاري وه، نو که بالفرض هغوی ته د څرمې ټول پیغمبران ور استولي شوي وی هم نو د ټولو څخه به یې انکار کړی وی.

همدارنګه ټول پیغمبران په عقایدو او هم د شریعتونو په أصولو کښې متحد دي نو د یوه پیغمبر تکذیب د ټولو پیغمبرانو د تکذیب معنی ورکوي.

هېر مو نه شي

۳ـ هېر مو نه شي چې ذکر شوی سوال جواب د دې سورت (الشعراء) په لاندې ایتونو کښې هم صورت نیسي:

الف: د هود ﷺ د قیصې په [۱۲۳] ایت کښې.

ب: د صالح ﷺ د قیصې په [۱۴۱] ایت کښې.

ج: د لوط ﷺ د قیصې په [١٦٠] ایت کښې.
د: د شعیب ﷺ د قیصې په [١٧٦] ایت کښې.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۴ـ که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې په همدغه مقام کښې الله ﷻ د نوح ﷺ د مبارکې خولې څخه د ﴿ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴾ کلام تکرارًا حکایت کړه؟

مونږ وايو چې: ذکر شوي کلام د دلايلو په اعتبار سره تکرار موندلی دی چې هر یو دلیل په استقلال سره د همدغه کلام غوښتونکی دی. مثلاً:

الف: نوح ﷺ هغوی مخاطب کړه چې: زه امانتګر پیغمبر یم باید تاسو د امانت د کبله زما څخه انکار ونه کړئ، نو د الله ﷻ څخه ودار شئ او زما اطاعت وکړئ چې زما اطاعت د الله ﷻ اطاعت دی.

ب: زه ستاسو څخه څه أجرت نه غوارم چې په تاسو باندې بوج شي او خان ته ګټه وکړم، یا په بل عبارت: زما دعوت بې غرضه دی او ستاسو په ګټه دی؛ نو د الله ﷻ څخه ودار شئ او زما اطاعت وکړئ چې زما اطاعت د الله ﷻ اطاعت دی.

په یاد ولرئ

۵ـ په یاد ولرئ چې همدغه سوال جواب ته ورته سوال جواب د دې سورت (الشعراء) په لاندې ایتونو کښې هم صورت نیسي:

الف: د هود ﷺ د قیصې په [١٢٦] او [١٣١] ایتونو کښې.

ب: د صالح ﷺ د قیصې په [١۴۴] او [١۵٠] ایتونو کښې.

رَذل، رُذال څه معنی؟

۶ـ په ﴿ وَاتَّبَعَكَ الْأَرْذَلُونَ ﴾ کښې د "أرذَلُون" کلمه د "أرذَل" ـلکه "اشرَف"ـ جمعه ده، لکه چې څه شرحه یې د [هود: ٢٧] ایت لاندې تېره شوې ده، والحمد لله ﷻ.

دغه کلمه د "رَذل" یا "رُذال" څخه اشتقاقه شوې ده چې د حقارت او سپکوالي دپاره وضعه شوې دي[1]، او په مقابل کښې یې "فَضل" او "شرف" استعمالېږي او ورسره تضاد لري.

دغه کلمه لکه چې په "أرذَلُون" باندې جمعه شوې ده، همدارنګه په "أرذال، أراذِل، أرذِلاء، رُذُول" باندې هم جمعه کېږي[2].

د نوح ﷺ قوم څکه د وخت مؤمنانو ته ذکر شوی لقب ورکاوه چې دوی بدایان نه وه بلکې په کار او کسب باندې یې د رزق پلټنه کوله، لکه جولاګري، حجامت او داسې نور، او د هغوی په نزد

---

(١) القاموس المحیط ج٢ ص٣٢٩؛ مفردات الراغب ص١٩٩
(٢) لسان العرب ج١١ ص٢٨٠

تول شرف او عزت په مالدارۍ او بډای توب کښې منحصر وه، لکه چې په هره زمانه کښې کفار همدا خیال لري.

﴿كَذَّبَتْ عَادٌ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴿١٢٣﴾ إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ هُودٌ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٢٤﴾ إِنِّى لَكُمْ رَسُولٌ
أَمِينٌ ﴿١٢٥﴾ فَٱتَّقُوا ٱللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٢٦﴾ وَمَآ أَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِىَ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ
ٱلْعَـٰلَمِينَ ﴿١٢٧﴾ أَتَبْنُونَ بِكُلِّ رِيعٍ ءَايَةً تَعْبَثُونَ ﴿١٢٨﴾ وَتَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ
﴿١٢٩﴾ وَإِذَا بَطَشْتُم بَطَشْتُمْ جَبَّارِينَ ﴿١٣٠﴾ فَٱتَّقُوا ٱللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٣١﴾ وَٱتَّقُوا ٱلَّذِىٓ أَمَدَّكُم
بِمَا تَعْلَمُونَ ﴿١٣٢﴾ أَمَدَّكُم بِأَنْعَـٰمٍ وَبَنِينَ ﴿١٣٣﴾ وَجَنَّـٰتٍ وَعُيُونٍ ﴿١٣٤﴾ إِنِّىٓ أَخَافُ عَلَيْكُمْ
عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٣٥﴾ قَالُوا سَوَآءٌ عَلَيْنَآ أَوَعَظْتَ أَمْ لَمْ تَكُن مِّنَ ٱلْوَٰعِظِينَ ﴿١٣٦﴾
إِنْ هَـٰذَآ إِلَّا خُلُقُ ٱلْأَوَّلِينَ ﴿١٣٧﴾ وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ ﴿١٣٨﴾ فَكَذَّبُوهُ فَأَهْلَكْنَـٰهُمْ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ
لَءَايَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُم مُّؤْمِنِينَ ﴿١٣٩﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلرَّحِيمُ ﴿١٤٠﴾﴾

[١٢٣] د عاد قبیلې (عادیانو) ټولو پیغمبرانو ﷺ ته د دروغو نسبت وکړ.

[١٢٤] کله چې دوی ته د دوی (خواخوږی نسبي) ورور هود ﷺ وویلې چې: ایا تاسو (د الله ﷻ څخه) نه ډارېږئ (او د عذابه یې خپل خانونه نه ساتئ)؟.

[١٢٥] یقیناً زه ستاسو دپاره، امانتگر رالېږلی شوی یم.

[١٢٦] نو د الله ﷻ څخه وډار شئ او زما اطاعت وکړئ (ترڅو د الهي عذابه بچ پاتې شئ).

[١٢٧] او زه ستاسو څخه په پیغام رسونه باندې هیڅ عوض (او مزدوري) نه غواړم (چې په تاسو باندې بوج شي)، زما عوض (ثواب او اجر) نه دی مگر په رب العالمین ﷻ باندې دی (چې لطفاً یې په خپل اقدس ذات باندې لازم کړی دی).

[١٢٨] ایا تاسو په هره لوړه باندې یوه نښه (یادگار) په داسې حال کښې اباد وئ چې تاسو عبث کوونکي یاست (کوم صحیح غرض په نظر کښې نه لرئ)؟

[١٢٩] او تاسو ډېرې کلکې (او دنگې) بنگلې جوړوئ. شاید (ستاسو په خیال) تاسو به (په دنیا کښې) همېشه اوسېږئ (او د مرگ سره به ترې انتقال ونه کړئ).

[١٣٠] او کله چې تاسو (چاته) په شدت (او قوت) سره د لاس وراچولو نیت وکړئ نو تاسو په داسې حال کښې لاس وراچوئ چې سرکشي کوونکي (تکبر کوونکي) یاست (تاسو هیڅ زره سوی او ترحم نه لرئ).

[۱۳۱] نو د الله ﷻ څخه ووار شئ او زما اطاعت وکړئ (د خپلو عقایدو په اصطلاح باندې علاوه خپل اعمال هم اصلاح کړئ).

[۱۳۲] او تاسو د هغه اقدس ذات ﷻ څخه ووار شئ چې ستاسو سره یې په هغو نعمتونو سره امداد کړی دی (درکړي یې دي) په کومو باندې چې تاسو پوهېږئ (تاسو ته معلوم دي).

[۱۳۳] (مثلاً) ستاسو سره یې په څارویو او زامنو (په ورکړې) سره امداد کړی دی.

[۱۳۴] او په باغونو او چینو (بهېدونکو اوبو) سره (هم).

[۱۳۵] یقیناً زه په تاسو باندې د (همدې ناشکرۍ د دوام په صورت کښې) د لویې ورځې د عذاب څخه وارېږم.

[۱۳۶] عادیانو وویلې (هود ﷺ ته یې جواب ورکړ) چې: په مونږ باندې (په عدم تاثیر کښې) برابره ده چې ته (مونږ ته) وعظ وکړې (توحید ته مو دعوت کړې او) یا ته د وعظ کوونکو (دعوت کوونکو) څخه ونه ګرځې (ساکت پاتې شې).

[۱۳۷] دغه (دین چې مونږ ورباندې روان یاستو) نه دی مګر د لومړنیو خلکو خوی (او دین) دی، (او مونږ د هغوی تقلید کوونکي یاستو).

[۱۳۸] او مونږ معذب کړی شوي نه یاستو (په مونږ باندې عذاب نه نازلېږي).

[۱۳۹] نو عادیانو هود ﷺ تکذیب کړ، نو مونږ (ټول د ځرمې) هلاک کړه (او تېز باد مو ورباندې وچلاوه).

(ای پیغمبره!) یقیناً په دغه (ذکر شوي بیان) کښې (ستا د نبوت او د الله ﷻ د توحید) لویه (قدرتي) نښه (پرته) ده او (د دې سره-سره) د خلکو اکثریت ایمان راوړونکي نه دي.

[۱۴۰] او یقیناً ستا رب ﷻ د کلکې ارادې خاوند (او) ډېر مهربان دی.

د مطلب خلاصه

د پیغمبرانو د عبرتي قیصو څخه په دې ایتونو کښې د هود ﷺ د قیصې ځینې نکات نازل شوي دي چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د هود ﷺ څه حالات ولوله ترڅو ترې عبرت واخلي، هغه دا چې:

۱ـ عادیانو هم تولو پیغمبرانو ته هغه وخت د دروغو نسبت وکړ کله چې دوی ته نسبي خواخوږي ورور (هود ﷺ) وویلې چې: ای زما قومه! د شرک او کفر څخه لاس واخلئ او د الله ﷻ د عذاب څخه ووار شئ او خپل ځانونه په لوی لاس د الهي غضب په کنده کښې مه غورځوئ، ایا تاسو د بل چا د عذاب څخه نه بلکې د الله ﷻ د عذاب څخه نه وارېږئ چې په هر شي باندې قادر دی؟

۲ـ دا فرصت له لاسه مه ورکوئ، یقیناً زه ستاسو دپاره امانتګر رالېږلی شوی یم، چې مَا انزل الله درته هو بهو بیانوم او هیڅ کمبود او زیادت پکښې نه وراچوم، او برسېره په دې زه خو په تاسو کښې لا د وراندې څخه په امانتګر باندې مشهور وم.

۳ـ نو د الله ﷻ څخه وډار شئ او زما اطاعت وکړئ چې په امانتدارۍ سره درته الهي احکام بیانوم. او په دې باندې علاوه:

۴ـ زه ستاسو څخه په خپل بیان او په خپل دعوت باندې کوم مزدوري او عوض هم نه غواړم، هسې نه چې زه بالکل عوض نه اخلم بلکې زما أجرت او ثواب په رب العالمین ﷻ باندې دی چې د مهربانۍ د مخې یې په خپل اقدس ذات باندې لازم کړی دی، که بالفرض المحال ما ستاسو څخه په خپل دعوت باندې عوض غوښتی وی نو ستاسو به حق وی چې په ماباندې مو اتهام لګولی وی او زما اطاعت مو نه وی کړی.

۵ـ ای زما قومه! ما ستاسو دپاره الهي شریعت راوړی دی چې ستاسو د دنیا او آخرت ښېګڼې پکښې نغښتې دي، تاسو خو یوازې عقیدوي فساد نه لرئ بلکې اعمال او کړه وړه مو ټول فاسد دي او اصلاح غواړي. د مثال په توګه:

الف: ایا تاسو په هره لوړه باندې بې فایدې منارې او یادګارونه جوړوئ؟ حال دا چې دا ټول عبثیات دي چې صرف د دنیاوي افتخاراتو په بنیاد صورت نیسي.

ب: تاسو د آخرت ژوند بالکل هېر کړ دی او په دنیا کښې ډېر ښایسته مکانونه او دنګې ماڼۍ جوړوئ، او دومره زیار پکښې باسئ لکه چې تاسو به دلته همېشه یاست او د مرګ سره به نه مخامخ کېږئ، حال دا چې خبره داسې نه ده، د مرګ څخه نه شئ خلاصېدلی.

ج: کله چې تاسو هغه چاته لاس اچوئ او حمله ورباندې کوئ چې تاسو ورباندې زورور یاست، نو متکبرانه او بې رحمانه حمله پرې کوئ، د الله ﷻ په مخلوق باندې ستاسو بالکل زړه نه سوزي.

۶ـ نو د الله ﷻ څخه وډار شئ او زما اطاعت وکړئ، د خپلو عقایدو په اصلاح باندې علاوه خپل اعمال هم اصلاح کړئ (لکه چې وړاندې یې مثالونو ته اشاره وشوه).

۷ـ ای زما قومه! د هغه اقدس ذات ﷻ څخه وډار شئ او شکریه یې وکړئ چې ستاسو سره یې په بې شمېره نعمتونو باندې امداد کړی دی، او تاسو یې په خپلو سترګو ګورئ او درته معلوم دي لکه:

الف: تاسو ته یې څاروي دربښلي او ستاسو دپاره یې تابع او منقاد ګرځولي دي، چې هم یې غوښې خورئ، هم ورباندې درانه بارونه انتقالوئ او همدارنګه ورڅخه نورې استفادې هم کوئ.

ب: ستاسو سره یې په زامنو سره امداد کړی دی چې د یو پلوه مو په ژوند کښې کومکیان دي او د بله پلوه مو خلیفه ګان دي.

ج: تاسو ته الله ﷻ د تورو خاورو څخه ښایسته باغونه راویستلي دي چې په ډول- ډول مېوه لرونکو او غیرو مېوه لرونکو ونو باندې مشتمل دي.

د: همدارنګه یې درته د ځمکې څخه چینې راخوټولې دي او سیندونه یې درته پکښې بهولي دي.

۸ـ نو ای زما قومه! ستاسو د ناشکرۍ د کبله زه په تاسو باندې د لویې ورځې د عذاب څخه دارېږم، نو په ماباندې ایمان راوړئ او د کفر او کفریاتو څخه لاس واخلئ.

٩_ هود ﷺ ته خپل قوم د دعوت د ترديد په هکله وويلې چې:

الف: اى هوده! ستا نصائح په مونږ باندې هيڅ اغيز نه لري او دعوت دې راباندې بالکل بې اثره دى، بلکې په مونږ باندې دا خبره يو برابر ده چې ته مونږ ته وعظ وکړې او توحيد ته مو دعوت کړې، او که خپل خان د واعظينو څخه جوړ نه کړې، ستا سکوت او عدم سکوت ته مونږ په يوه نظر ګورو. او دا څکه چې:

ب: په کومه لاره باندې چې مونږ روان ياستو دا زمونږ د پخوانيو (پلرونو او نيکونو) خوى او عادت دى، چې هغوى ورباندې تللي دي مونږ هم ورباندې څو.

په پخوانيو خلکو کښې هم څينو خلکو د نبوت دعوې کړې وې، ته هم د همغو غوندې د نبوت دعوه کوونکى يې چې په دروغو دې خپل خان پيغمبر تراشلى دى.

ج: مونږ د عذابه نه ډارېږو او ستا په خبره هيڅ باور نه لرو، بلکې مونږ معذب کړى شوي نه ياستو.

١٠_ نو په دغه ډول سره عاديانو د خپل پيغمبر (هود ﷺ) تکذيب وکړ نو مونږ دوى ټول د څرمې هلاک او پوپنا کړه، چې اوه شپې او اته ورځې مو ورباندې تېز باد وچلاوه، چې د خرماګانو د ډډونو غوندې يې په ځمکه باندې وغورځول.

١١_ اى پيغمبره! په دې مقام کښې هم په خپل اُمت باندې دا مطالب قرائت کړه چې:

الف: په ذکر شوي بيان کښې د الله ﷻ د قدرت او توحيد او هم ستا د نبوت ډېره لويه نښه نغښتې ده، خو د خلکو اکثريت نه پخوا ايمان راوړى دى او نه به وروسته ايمان راوړي.

ب: يقيناً ستا رب ﷻ د کلکې او قوي ارادې خاوند دى او په هر وخت کښې کولى شي چې په کفارو باندې خپل عذاب ورنازل کړي. خو د دې سره-سره ډېر مهربان هم دى چې دوى ته فرصت او مهلت ورکوي ترڅو دوى توبه تائب شي، او د عذاب مخه ترې واړوي.

توضيحات

١_ په ﴿ أَتَبْنُونَ بِكُلِّ رِيعٍ ءَايَةً تَعْبَثُونَ ﴾ کښې د ﴿ رِيعٍ ﴾ کلمه د "ريعة" جمعه ده[١] چې علماوو کرامو په متعددو معناوو باندې تفسيره کړې ده، لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: عبد الله بن عباس رضي الله عنهما او څينې علماوو کرام وايي چې: د نوموړې کلمې اطلاق په هر لوړ (اوچت) خاى يا په هر غره باندې کېږي چې د ډېرې لرې مسافې څخه ليدل کېږي[٢].

ب: دا کلمه د هغې لارې نوم دى کومه چې د دوه وو غرونو ترمنځ غزېدلې وي[٣].

خو مونږ ته په دې مقام کښې اولنى تفسير راجح برېښي چې د ﴿ ءَايَةً ﴾ د کلمې سره ډېر ښه تناسب لري؛ دا يو پلوه، او د بله پلوه د ﴿ تَعْبَثُونَ ﴾ کلمه د "عَبَث" _لکه "شَرَف"_ څخه اشتقاقه شوې

(١) اللباب في علوم الكتاب ج١٥ ص٦٠
(٢) تفسير البغوي ج٣ ص٣٩٣؛ لسان العرب ج٨ ص١٣٩
(٣) روح المعاني ج١٩ ص١١٠

ده، "عَبث" د هغه کار کولو دپاره وضعه شوی دی کوم چې په صحيح غرض باندې مشتمل نه وي بلکې محض د لوبو او ساتېرۍ دپاره صورت ونيسي.

نو د معنی حاصل به يې داسې راوخېژي چې: ای زما قومه! ايا تاسو خپل ضروريات هېر کړي دي او په کفر باندې علاوه په عېشياتو او د لوبو په کارونو باندې مشغول ياست؟ تاسو په هر اوچت ځای باندې منارې او تعميرات جوړوئ چې ضرورت ورته نه لرئ او نه پکښې استوګنه کوئ، بلکې ستاسو غرض پکښې فقط همدا دی چې ستاسو د قوت او مهارت دپاره د يوې نښې او يوه يادګار په حيث پاتې شي، نو تاسو ته په کار دي چې د عېشياتو څخه لاس واخلئ او په ضرورياتو باندې مشغول شئ.

مصانع څه معنی؟

۲_ په ﴿ وَتَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ ﴾ کښې د ﴿ مَصَانِعَ ﴾ کلمه د "مَصْنَعَةٌ" جمعه ده[۱]، چې د ښارونو او ماڼيو (بنګلو) دپاره وضعه شوې ده[۲]، نو د معنی حاصل يې داسې راخېژي چې:

ای زما قومه! عجيبه ده چې تاسو د خپل دنياوي ژوند دپاره څومره زيات زيار باسئ او ماڼی قوي او ښکلې جوړوئ لکه چې تاسو به دلته همېشه ياست، اما بالمقابل د اُخروي ژوند دپاره هيڅ تياری نه نيسئ لکه چې تاسو هيڅ مرګ نه لرئ چې هلته ورانتقال شئ، حال دا چې تاسو به هرو مرو په مرګ سره دا دنيا پرېږدئ او هلته به دائمي ژوند پيل کوئ، نو تاسو ته په کار دي چې د دائمي کور د تياري غم وخورئ او هېر يې نه کړئ، لکه چې اوس مو هېر کړی دی.

د بَطش معنی

۳_ په ﴿ وَإِذَا بَطَشْتُم بَطَشْتُمْ جَبَّارِينَ ﴾ کښې د ﴿ بَطَشْتُم ﴾، ﴿ بَطَشْتُمْ ﴾ دواړه کلمې د "بَطْش" _لکه "ضَرْب"_ څخه اشتقاقي شوې دي، "بَطْش" په قوت سره کلکو نيولو ته وايي[۳].

څرنګه چې عاديان ډېر بې رحمه او په زړونو باندې سخت خلک وه، نو ځکه هود ﷺ دوی ته په خپلو نصائحو کښې د نرمۍ او ترحم نصيحت هم شامل کړ چې: ای زما قومه! تاسو د الله ﷻ په مخلوق باندې زړه وسوزئ، په غير شرعي توګه څوک مه نيسئ او سکنجې مه ورکوئ، دا ډېر لوی تکبر دی او د تکبر انجام خراب وي.

هېر مو نه شي!

۴_ هېر مو نه شي چې د عاديانو غونډې د دې زمانې کفار هم په عقيدوي فساد (کفر) باندې برسېره په عملي فساد باندې هم اخته دي، چې په لهو لعب (عېشياتو) کښې مشغول دي او د دنيا د ژوند دپاره ډېر کلک او قوي کورونه جوړوي ته به وايې چې دوی به دلته همېشه وي؛ خو د آخرت د ژوند دپاره هيڅ تياری نه نيسي ته به وايې چې دوی مرګ نه لري.

---

(۱) تفسير القرطبي ج۱۳ ص۱۲۴
(۲) القاموس المحيط ج۲ ص۸۶۰
(۳) القاموس المحيط ج۱ ص۲۸۷؛ لسان العرب ج۶ ص۲۶۷

په دې باندې علاوه، د دې زمانې په کفارو کښې هم بې رحمې زښته ډېره ده چې په ډول-ډول شکنجو او تعذيبونو سره مسلمانان زوروي او تعذيبوي، د افغانستان په ځوارلس کلن جهاد کښې يې ډېر مثالونه تېر شوي دي، حتی چې د خلقيانو (کمونستانو) د پلوه ځينې مسلمانان ژوندي دفن کړي شوي دي او سترګې ترې ويستلی شوي دي او داسې نور.

نو د آخر الزمان اُمت دپاره په کار ده چې د عاديانو څخه عبرت واخلي او خپل خانونه عقيدةً او عملاً سم کړي چې د الله ﷻ د عذاب سره مخامخ نه شي. اما په خصوصي توګه د دې اُمت مسلمانو ته هم په کار دي چې په ټول اسلام کښې داخل شي او په انتخابي توګه ورباندې عمل ونه کړي بلکې په کلي توګه يې په خپلو خانونو باندې تطبيق کړي.

د دې مقام د ښه وضاحت دپاره لاندې احاديث د نظره تېر کړئ:

الف: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «مِنْ حُسْنِ إِسْلَامِ الْمَرْءِ تَرْكُهُ مَا لَا يَعْنِيهِ»[١] يعنې د سړي مسلمانۍ ته دا کار هم ډېر ډول او سنګار وربښي چې هغه کارونه پرېږدي کوم چې هغه ته مقصودي نه وي، او د عبثياتو څخه وي.

ب: عبد الله بن عمر رضي الله عنهما وايي چې: يوه ورځې نبي کريم ﷺ زما په اوږو باندې مبارک لاس کېښود او راته ويې فرمايل: «كُنْ فِي الدُّنْيَا كَأَنَّكَ غَرِيبٌ أَوْ عَابِرُ سَبِيلٍ»[٢] په دنيا کښې داسې اوسه لکه چې (دلته) مسافر (بې وطنه) يې او يا په لارې باندې تېرېدونکی يې، (دنيا پورې زړه مه تړه او آخرت مه هېروه).

ج: نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «...قَوْمٌ مَعَهُمْ سِيَاطٌ كَأَذْنَابِ الْبَقَرِ يَضْرِبُونَ بِهَا النَّاسَ»[٣] يعنې دوه ډلې خلک اهل النار دي چې ما نه دي ليدلي وروسته به پيدا شي، يوه ډله داسې قوم دی چې د غوايانو د لکيو غوندې متروکې (قمچنې) به ورسره وي او خلک به ورباندې وهي.

سوال جواب

۵ـ که څوک وايي چې: په ﴿إِنْ هَٰذَآ إِلَّا خُلُقُ ٱلْأَوَّلِينَ﴾ کښې د ﴿هَٰذَآ﴾ په کلمې سره څه شي ته اشاره ده؟

مونږ وايو چې: د ذکرې شوې کلمې په مشار إليه کښې علماوو کرمو متعدد احتمالات ليکلي دي[۴]. لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: په دې کلمې سره هغه دين ته اشاره ده په کوم باندې چې عاديان روان وه، او مقامورباندې

---

(١) جامع الترمذي ج٢ ص٥٩
(٢) صحيح البخاري ج٢ ص٩٤٩
(٣) صحيح مسلم ج٢ ص٢٨٣
(۴) المحرر الوجيز ج١٢ ص٢٧؛ تفسير ابن كثير ج٣ ص٣۴٢

دلالت کوي. يعنې: اى هوده! زمونږ دين زمونږ د پلرونو (پخوانيو) دين دى چې مونږ ته په ميراث باندې پاتې دى، مونږ به يې په هيڅ صورت باندې پرېنږدو.

ب: هغه وعظ ته اشاره ده په کوم باندې چې ورانديني کلمات دلالت کوي. يعنې: اى هوده! ستا دعوت او وعظ د پخوانيو خلکو عادت دى، ستا غوندې په دروغو باندې د نبوت مدعيان پخوا هم ډېر تېر شوي دي، لکه څنګه چې هغوى وباندې عقيده نه ده کړې مونږ هم په تاباندې ايمان راوړونکي نه ياستو.

ج: هغه حال ته اشاره ده په کوم باندې چې دنيا روانه ده، يعنې په دغه حال باندې چې مونږ ياستو (چې پيدا کېږو او مړه کېږو) پخواني هم په همدغه حال باندې تېر شوي دي او هيڅوک بېرته د قبره څخه نه دي راپورته شوي.

که څه هم ذکر شوي درېواړه احتمالات سره يو تربله منافات نه لري څه لرې نه ده چې د بدليت په لحاظ درېواړه مراد وي، اما لاندې وجوهو ته په کتلو سره لومړنى احتمال قوي برېښي، والله ﷻ اعلم.

اول: د همدغه لومړي احتمال په مضمون باندې په بل ايت کښې صراحت شوى دى چې: ﴿ وَمَا نَحۡنُ بِتَارِكِيٓ ءَالِهَتِنَا عَن قَوۡلِكَ ﴾ [هود:۵۳] يعنې اى هوده! ستا نبوت مونږ ته په ثبوت نه دى رسېدلى نو مونږ ستا د خبرې د کبله د خپلو معبودانو پرېښودونکي نه ياستو، مونږ به هيڅکله د خپل دين څخه بله خوا نه کړى شو.

دوهم: متصل ايت ﴿ وَمَا نَحۡنُ بِمُعَذَّبِينَ ﴾ هم همدغه احتمال تائيدوي چې: ستا خبرې ټولې دروغې دي، مونږ ستا په تهديد سره د عذابه ډارېدونکي نه ياستو بلکې مونږ معذب کړى شوي نه ياستو او هيڅکله به راباندې عذاب نازل نه کړى شي.

﴿ كَذَّبَتۡ ثَمُودُ ٱلۡمُرۡسَلِينَ ﴿١٤١﴾ إِذۡ قَالَ لَهُمۡ أَخُوهُمۡ صَٰلِحٌ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٤٢﴾ إِنِّي لَكُمۡ رَسُولٌ
أَمِينٞ ﴿١٤٣﴾ فَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٤٤﴾ وَمَآ أَسۡـَٔلُكُمۡ عَلَيۡهِ مِنۡ أَجۡرٍۖ إِنۡ أَجۡرِيَ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ
ٱلۡعَٰلَمِينَ ﴿١٤٥﴾ أَتُتۡرَكُونَ فِي مَا هَٰهُنَآ ءَامِنِينَ ﴿١٤٦﴾ فِي جَنَّٰتٖ وَعُيُونٖ ﴿١٤٧﴾ وَزُرُوعٖ وَنَخۡلٖ
طَلۡعُهَا هَضِيمٞ ﴿١٤٨﴾ وَتَنۡحِتُونَ مِنَ ٱلۡجِبَالِ بُيُوتٗا فَٰرِهِينَ ﴿١٤٩﴾ فَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَأَطِيعُونِ
﴿١٥٠﴾ وَلَا تُطِيعُوٓاْ أَمۡرَ ٱلۡمُسۡرِفِينَ ﴿١٥١﴾ ٱلَّذِينَ يُفۡسِدُونَ فِي ٱلۡأَرۡضِ وَلَا يُصۡلِحُونَ ﴿١٥٢﴾ قَالُوٓاْ
إِنَّمَآ أَنتَ مِنَ ٱلۡمُسَحَّرِينَ ﴿١٥٣﴾ مَآ أَنتَ إِلَّا بَشَرٞ مِّثۡلُنَا فَأۡتِ بِـَٔايَةٍ إِن كُنتَ مِنَ ٱلصَّٰدِقِينَ
﴿١٥٤﴾ قَالَ هَٰذِهِۦ نَاقَةٞ لَّهَا شِرۡبٞ وَلَكُمۡ شِرۡبُ يَوۡمٖ مَّعۡلُومٖ ﴿١٥٥﴾ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوٓءٖ فَيَأۡخُذَكُمۡ

عَذَابُ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٥٦﴾ فَعَقَرُوهَا فَأَصْبَحُوا نَادِمِينَ ﴿١٥٧﴾ فَأَخَذَهُمُ الْعَذَابُ إِنَّ فِي
ذَٰلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٥٨﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٥٩﴾

[۱۴۱] د ثمود قبيلې (ثموديانو) هم پيغمبران دروغجن وګڼل.

[۱۴۲] کله چې دوی ته د دوی (خوا خوږي) ورور صالح ﷺ وويل چې ايا تاسو له الله ﷻ څخه نه ويرېږئ او د هغه له عذابه ځان نه ساتئ؟!

[۱۴۳] يقيناً زه ستاسو لپاره د الله ﷻ د جانب امانتګر رسول (استازی) يم.

[۱۴۴] نو د الله ﷻ څخه ووېرېږئ او زما اطاعت وکړئ (چې زما اطاعت د الله ﷻ اطاعت دی).

[۱۴۵] او زه ستاسو څخه په پيغام رسونه (رسالت) باندې هيڅ عوض نه غواړم، زما اجر او ثواب نه دی مګر په رب العالمين ﷻ باندې دی (چې لطفاً يې په خپل الهي ذات باندې منلی دی).

[۱۴۶] ايا تاسو به په هغو (نعمتونو) کې چې د امنيت درلودلو په حال پرېښودل شئ؟ او هلته به دائماً تل پاتې شئ چې دلته ستاسو په شاوخوا کې موجود دي؟!

[۱۴۷] (په بل عبارت ايا تاسو به) په باغونو او چينو (بهېدونکو اوبو) کې (ابدي) پرېښودل شئ؟!

[۱۴۸] او (ايا تاسو به) په کښتونو او د خرماوو په داسې ونو کې (پرېښودل شئ) چې ميوې (کجورې) يې (د ډېروالي د کبله) څيرې په څيرو لوړو کې يې لوټلې دي.

[۱۴۹] (ايا) تاسو د غرونو څخه (په غرونو کې) په داسې حال کې کورونه (او کوټې) تراشئ چې تکبر کوونکي (او فخر کوونکي) ياست (نو دا تکبر به درباندې عذاب نه شي؟).

[۱۵۰] نو د الله ﷻ څخه ووېرېږئ او زما اطاعت وکړئ (چې زما اطاعت د الله ﷻ اطاعت دی).

[۱۵۱] او تاسو د حد څخه د تېرېدونکو د امر اطاعت مه کوئ (چې دا د شيطان اطاعت دی).

[۱۵۲] (البته) هغه (د حد څخه تېرېدونکي) کسان چې په ځمکه کې فساد کوي او (په هيڅ وخت کې يې) اصلاح نه کوي (د هيچا خير نه غواړي).

[۱۵۳] ثموديانو (صالح ؑ ته) وويل چې يقيناً ته د جادو کړي شوو څخه يې (چې د خپلو پلرونو دين دې پرېښود).

[۱۵۴] ته نه يې مګر زموږ په شان بنيادم يې، نو ته (په خپل نبوت باندې) دليل راوړه (البته هغه دليل چې موږ يې فرمايش درکوو)، که ته د صادقانو څخه يې (زموږ فرمايش پوره کړه).

[۱۵۵] صالح ؑ وويل چې دغه دا (د معجزې) اوښه (چې تاسو يې فرمايش راکړی وه، البته دا) داسې اوښه ده چې هغې ته د اوبو يو نوبت دی او ستاسو (د څارويو) دپاره د اوبو د معلومې (ټاکلې) ورځې بل نوبت دی.

[۱۵۶] او تاسو دغې اوښې ته بدي (ضرر) مه رسوئ (او خپل نوبت ورکړئ) نو (که ضرر ورته ورسوئ) د لويې ورځې عذاب به مو ونيسي (عذاب به درباندې نازل شي).

[۱۵۷] نو هغوی د معجزې اوښه زخمي کړه (چې حلاله يې کړه) نو دوی په داسې حال باندې وګرځېده چې (په زخمي کولو باندې يې بې وخته) پښېمانه کوونکي شوه.
[۱۵۸] نو (درې ورځې وروسته) هغوی لره الهي عذاب ونيوه (چې ټول پنا شوه).
يقيناً په دغه (بيان) کښې (د قدرت) ډېره لويه نښه پرته ده، او د خلکو اکثريت (په يوه زمانه کښې هم) ايمان راوړونکی نه دی.
[۱۵۹] او يقيناً (ای پيغمبره!) ستا رب ﷻ د کلکې ارادې درلودونکی (او هم) ډېر مهربان دی.

د مطلب خلاصه

په دې ايتونو کښې د صالح ﷺ د قيصې ځينو مهمو ټکو ته اشاره شوې ده، چې حاصل يې داسې راځېږي:
ای پيغمبره! په خپل اُمت باندې د صالح ﷺ او د ده د قوم قيصه ولوله چې عبرت ترې واخلي هغه دا چې:
۱ـ د عاديانو په شان ثموديانو هم د ټولو پيغمبرانو تکذيب وکړ او د مطلق رسالت څخه انکاري شوه. ځکه چې:
۲ـ ثموديانو ته د دوی خواخوږي نسبي ورور صالح ﷺ د نصيحت په توګه وويلې چې:
الف: ايا تاسو د الله ﷻ څخه نه ډارېږئ؟ او د ده ﷻ د عذابه خپل خانونه بچ نه ساتئ؟ چې په کفرياتو او شرکياتو باندې اخته ياست.
ب: يقيناً ستاسو د هدايت دپاره د الله ﷻ د پلوه زه د يو پيغمبر په حيث را استولی شوی يم، او کوم پيغامونه چې ستاسو دپاره ماته راکړه شوي دي په هغو کښې د پوره امانت خاوند يم، چې هو بهو يې تاسو ته در رسوم.
ج: نو د الله ﷻ څخه وډار شئ او زما اطاعت وکړئ او د شرک څخه لاس واخلئ.
د: په دې باندې علاوه زه خو ستاسو څخه د پيغامونو په رسونه باندې کوم عوض نه غواړم چې په تاسو باندې بوج شي او يا ما په خودغرضۍ باندې متهم کړئ، بلکې زه ستاسو اُجرت او عوض ته څه اړتيا او احتياج هم نه لرم او دا ځکه چې:
هـ: زما اُجرت او ثواب په بل چا نه دی بلکې په رب العالمين ﷻ باندې دی چې د خپل لطف د کبله يې په خپل اقدس ذات ﷻ باندې منلی دی او هيڅکله په خپله وعده کښې خلف هم نه کوي، چې اجر رانه کړي.
و: ای زما قومه! ايا تاسو خيال کوئ چې په هغو نعمتونو کښې به تاسو د همېشه دپاره په امن کښې اوسېږئ کوم چې ستاسو په شاوخوا کښې موجوديت لري او تاسو ترې ډول-ډول استفادې کوئ؟
ز: يا په بل عبارت، ستاسو څه خيال دی چې ستاسو دغه باغونه او بهېدونکې اوبه (راخوټېدونکې چينې) او هم دغه رنګارنګ کښتونه او د کجورو لوړې او دنګې ونې به چې په وړو کښې يې د ګڼوالي

د کبله او د کجورو د ډېروالي د کبله څيني داني په څيني نورو کښې ننوتلې دي، همېشه وي او هيڅکله به وربانديې زوال ورنه شي؟ دغسې نه ده دا ټول زوال لري.

ح: ای زما قومه! ايا تاسو د غرونو څخه په ډېر مهارت سره کوټې او کوروونه تراشئ او افتخار وربانديې کوئ؟ او ستاسو گومان دی چې دغه تراشلي شوي کوروونه او کوټې به تاسو د الهي عذاب څخه وساتي او هلته به پکښې پټ شئ؟ دا گومان مه کوئ؛ د الله ﷻ د عذاب څخه هيڅ شی چاته نجات نه شي ورکولی، نو ډېر ژر به مو افتخار او تکبر په سر مات شي.

ط: نو د الله ﷻ څخه وډار شئ چې بنياد ويستونکی عذاب به وربانديې نازل کړي، او زما اطاعت وکړئ چې زما اطاعت د الله ﷻ اطاعت دی او د ده ﷻ رضاء زما په اطاعت کښې نغښتې ده.

ي: تاسو د مسرفانو (د حد څخه د تجاوز کوونکو) او د شيطان اطاعت مه کوئ او هم د هغو مشرانو خبره مه منئ کوم چې د شيطان په لښکر کښې شامل دي او تاسو کفرياتو ته راکاږي.

البته دغه د مسرفانو ډله د هغو کسانو څخه عبارت ده چې:

اول: په ځمکه کښې فساد ته وده ورکوي او کفريات او جنايات پکښې خوروي.

دوهم: او د اصلاح غوښتونکي نه دي، او نه غواړي چې خلک د خير په لاره سوق شي.

۳ـ ثموديانو صالح ﷺ ته په لاندې ډول جواب ورکړ او د ده ﷺ نصائح يې رد کړه چې:

الف: ای صالحه! ته خو په مونږ کښې ډېر د تمې سړی وې، زمونږ تاته اُميد وه چې ته به په راتلونکې کښې د خپلو پلرونو د دين ډېر خدمت وکړې، حال دا چې تا زمونږ اُميدونه د خاورو سره برابر کړه، د دې بله وجه نه شي کېدلی بې د دې چې ته جادو کړی شوی يې، او د جادو په اثر دې فکر بالکل سرچپه شوی دی، چې د خپلو پلرونو معبودان ردوې او د باطلو لقب ورکوې.

ب: په دې باندې علاوه، ته خو بل څوک نه يې بلکې زمونږ غوندې بنيادم يې، نو دا امتياز تا د کومه کړ چې ته پيغمبر شوې او مونږ پيغمبران نه شوو؛ که بالفرض الله ﷻ اراده کړې وی چې مونږ ته پيغمبر راواستوي نو هرو مرو به يې انسان نه بلکې پرښته د همدغه منصب دپاره ټاکلې وی.

ج: نو که ته د نبوت په ادعاء باندې کلک يې، نو مونږ ته په خپل نبوت باندې هغه معجزه راوړه د کومې چې مونږ تاته فرمايش درکوو او مونږ يې درڅخه غواړو، که په خپله مدعی کښې د صادقانو څخه يې نو ژر شه زمونږ فرمايش پوره کړه.

۴ـ کوم فرمايش چې ثموديانو صالح ﷺ ته ورکړی وه (چې د اوښې معجزه مونږ ته حاضره کړه، بيا به ستا په نبوت باندې عقيده وکړو) هغه فرمايش الله ﷻ پوره کړ. نو:

الف: صالح ﷺ ثموديان مخاطب کړه چې دا هغه فرمايشي معجزه ده چې تاسو وربانديې زيات زور اچولی وه، دا يوه قدرتي اوښه ده چې په معجزانه توگه خلق کړی شوې ده، د دې اوښې ټول کړه وړه د عادي اوښې په څېر نه دي. د همدې کبله:

ب: د دې اوښې څخه ستاسو څاروي ډارېږي او په اوبه څوړ کښې ورسره نه شي جمعه کېدلی، نو په کار دي چې ذکره شوې اوښه ستاسو د څارويو سره په وار اوبه څوړ ته ورخوشې کړی شي، چې

د دغې اوښې دپاره معلومه (متعینه) ورځ وټاکلی شي، په دې ورځ کښې به ستاسو څاروي اوبه خور ته نه پرېښودل کېږي.

ج: په دې باندې علاوه تاسو دغې اوښې ته څه ضرر مه رسوئ او د عادي اوښې خیال ورته مه کوئ، که نه نو تاسو به د لویې ورځې عذاب ونیسي، چې په دنیا کښې به درباندې بنیاد ویستونکی عذاب درنازل کړی شي او په آخرت کښې به د دوزخ د عذاب سره مخامخ کړی شئ.

۵ـ ای پیغمبره! ثمودیانو د صالح ﷺ نصیحت ته اعتناء ونه کړه او د اوبه خور وېش یې تحمل نه کړی شو نو:

الف: د همدې کبله یې ذکره شوې قدرتي اوښه د خپل یوه بدبخت سړی په لاس باندې لومړی زخمې او بیا یې مړه کړه (نحره یې کړه).

ب: د اوښې د وژلو سره جوخت هغوی ته د عذاب نښې نښانې څرګندې شوې نو د همدې کبله د هغې په وژلو باندې پښېمانه شوه، خو پښېمانی ورته څه ګټه ونه شوه رسولی، او الهي عذاب ترې راچاپېر شو او ټول یې پوپنا کړه.

۶ـ ای پیغمبره! په ذکر شوې بیان کښې ډېره لویه قدرتي نښه پرته ده چې ستا نبوت درباندې په ډېره ښه وجه په اثبات رسېږي، خو د دې سره‌سره د خلکو اکثریت ایمان راوړونکی نه وه، او ایمان راوړونکی نه دی.

۷ـ په دې باندې علاوه، ستا رب ﷻ هرومرو همدی ﷻ د کلکې ارادې خاوند دی هیڅوک یې د ارادې مخنیوی نه شي کولی، خو ډېر مهربان هم دی چې خلکو ته د توبې او ایمان راوړلو دپاره فرصت ورکوي او په عجله سره درباندې عذاب نه ورنازلوي.

توضیحات

۱ـ په ﴿ أَتُتْرَكُونَ فِي مَا هَٰهُنَا آمِنِينَ ﴾ کښې د "مَا" کلمه په راتلونکو متصلو دوه وو ایتونو کښې تفسیره شوې ده، یعنې: ای ثمودیانو! ایا تاسو به د کفریاتو سره‌سره په هغو نعمتونو کښې باقي پرېښودل شي چې دغلته (ستاسو په شاوخوا کښې) موجودیت لري، چې د باغونو او نورو شیانو څخه عبارت دي؟ ایا دغه نعمتونه به زوال ونه لري؟ ایا تاسو به د مهلک عذاب سره مخامخ نه شئ؟ (دا خیال مو د خپلو مغزو څخه وباسئ).

د دوه وو لغاتو معناوې

۲ـ په ﴿ طَلْعُهَا هَضِيمٌ ﴾ کښې د لاندې دوه وو لغاتو معناوې ولولئ:

الف: د "طَلْع" کلمه د خرما د ونې هغه وږي ته په لومړي حال کښې ویله کېږي کوم چې لا د شخولې څخه نه وي راوتلی[1]، خو په دې مقام کښې علماوو کرامو په میوه (کجورو) باندې تفسیر

(۱) المحرر الوجیز ج۱۲ ص۷۴

کړې ده[۱]. یا په بل عبارت: دلته د ذکرې شوې کلمې څخه د کجورو وړې په هغه حال کښې مطلب دی چې د شخولې څخه راوتلی وي او په کجورو باندې بنه ډک وي، د همدې کبله ذکرې شوې کلمې ته د "هَضِيم" لقب ورکړې شوی دی.

ب: د ﴿ هَضِيمٌ ﴾ کلمه د "هَضْم" ـلکه "ضَرْب" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "هَضْم" د یوه پاسته شي میده میده کولو ته ویل کېږي[۲]، نو په هغه طعام باندې هم د "هَضْم" اطلاق کېږي کوم چې په ګېډه کښې مات مات (میده میده) شي.

نو د معنی حاصل به یې داسې راوځېژي چې: ستاسو په ماحول کښې د کجورو داسې ګڼې ونې دي چې وړې یې د ډېروالي د کبله یو په بل کښې ننوتلي دي، ته به وایې چې یو په بل کښې هضم شوي (میده‌ـمیده) شوي او پکښې منحل شوي دي.

همدې مضمون ته په بل ایت کښې داسې اشاره شوې ده چې: ﴿ وَٱلنَّخْلَ بَاسِقَٰتٍ لَّهَا طَلْعٌ نَّضِيدٌ ﴾ [ق: ۱۰] یعني مونږ په اوبو سره د خرماوو داسې دنګې (لوړې) ونې زرغونې کړې دي چې د کجورو وړې یې لاندې باندې (او یو په بل سواره) دي.

فاره څه معنی؟

۳ـ په ﴿ وَتَنْحِتُونَ مِنَ ٱلْجِبَالِ بُيُوتًا فَٰرِهِينَ ﴾ کښې د ﴿ فَٰرِهِينَ ﴾ کلمه د "فَارِه" جمعه ده چې علماوو کرامو په لاندې دوه وو معناوو سره تفسیره کړې ده[۳]:

الف: دا کلمه د "فَرِهَ يَفْرَهُ" ـلکه "شَرُفَ يَشْرُفُ" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د متکبر معنی ورکوي. یعنې ای زما قومه! تاسو په غرونو کښې د فخر دپاره کورونه او کوټې تراشئ او تکبر پرې کوئ نو ستاسو څه خیال دی چې د کبر کاسه به مو نسکوره نه شي او دا خوشالي به درباندې سرچپه نه شي؟

ب: دغې کلمې د "فَرَهَ يَفْرِهُ" ـلکه "ضَرَبَ يَضْرِبُ" ـ څخه اشتقاق موندلی دی چې د حاذق (ماهر) معنی ورکوي، یعنې: ای زما قومه! تاسو په ډېر مهارت سره په غرونو کښې کوټې او کورونه تراشئ چې نور څوک دغه کار نه شي کولی، نو تاسو د دغه نعمت شکریه وکړئ او د الله ﷻ څخه وډار شئ.

مونږ ته دواړه تفسیرونه په زړه پورې برېښي، نو که د بدلیت په لحاظ دواړه اراده کړی شي هیڅ باک یې نشته.

سوال جواب

۴ـ که څوک وایي چې: د ﴿ وَلَا يُصْلِحُونَ ﴾ د جملې مضمون خو د ﴿ ٱلَّذِينَ يُفْسِدُونَ فِي ٱلْأَرْضِ ﴾ په جمله کښې اداء شوی دی، نو د همدغه مضمون په تکراري نزول کښې څه حکمت دی؟

---

(۱) تفسیر الخازن ج۳ ص۴۸۶؛ تفسیر المظهري ج۷ ص۷۹
(۲) تفسیر الطبري ج۱۹ ص۱۰۰
(۳) القاموس المحیط ج۳ ص۴۸۵؛ لسان العرب ج۱۳ ص۵۲۱؛ روح المعاني ج۱۹ ص۱۱۳؛ الدر المنثور ج۶ ص۳۱۵

مونږ وايو چې: د ذکرې شوې جملې په نزول سره واضحه شوې ده چې دغو مفسدانو د دوام په توګه په ځمکه کښې فسادونه کول، هسې نه چې کله-کله به يې اصلاح هم د لاسه واقع کېدله.

دغه مضمون په بل ايت کښې داسې نازل شوی دی چې: ﴿ وَكَانَ فِي ٱلْمَدِينَةِ تِسْعَةُ رَهْطٍ يُفْسِدُونَ فِي ٱلْأَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ ﴾ [النمل:۴۸] يعني او د ثموديانو په ښار (حجر) کښې د فساد مشران نهه اشخاص وه چې په ځمکه کښې به يې د دوام په توګه فسادونه خورول او هيڅکله به يې اصلاح نه کوله.

د فتنې همدغو نهو مشرانو د لاندې فسادونو طرحې هم جوړې کړې وې:

الف: دوی دسيسه تياره کړې وه چې: د شپې په تياره کښې به د صالح ﷺ په کور باندې مرګونې حمله کوي او صالح ﷺ به وژني خو سبا ته به خلکو ته وايي چې مونږ ترې هيڅ خبر نه ياستو [النمل:۴۹].

ب: همدغو فسادي مشرانو د ناقة الله (د معجزې د اوښې) د قتل پلان هم جوړ کړی وه.

که څه هم دوی دغه پلان د يوه بدبخت سړي په لاس باندې تطبيق کړ چې "قُدَارُ بْنُ سَالِفٍ" نومېده[۱]، مګر د پلان په تطبيق باندې ټول راضي وه او ټولو غوښتل چې اوښه ووژله شي، د همدې کبله په ﴿ فَعَقَرُوهَا ﴾ کښې د "عقر" (زخمي کولو) نسبت ټولو ثموديانو ته شوی دی، چې لومړی يې زخمي کړه او بيا يې مړه کړه.

پاتې شوه دا خبره چې په کوم اندام باندې يې زخمي کړه، نو د دې بيان د [هود:۶۵] ايت لاندې تېر شوی دی -لله الحمد والشکر- چې تکراري بيان ته يې اړتيا نه ګورو.

يادونه

۵- مونږ د الله ﷻ په توفيق د صالح ﷺ د خارق العاده اوښې په هکله د [الأعراف:۷۷] ايت لاندې څه معلومات ليکلي دي. او په دې مقام کښې هم پکښې ځينو علماوو کرامو څه تفصيل ليکلی دی[۲]، که څوک يې د لوستلو شوق لري نو همـلته او يا دلته دې مراجعه وکړي.

سوال جواب

۶- که څوک وايي چې د ﴿ فَأَصْبَحُواْ نَـٰدِمِينَ ﴾ څخه څرګندېږي چې ثموديان په خپلو کړو باندې پښېمان شوه، او پښېماني خو د توبې معنی ورکوي، نو پوښتنه دا ده چې: د پښېمانتيا څخه وروسته ورباندې څنګه عذاب ورنازل شو حال دا چې الله ﷻ توبه قبلوونکی او مهربان دی؟

مونږ وايو چې: که څه هم علماوو کرامو د ذکر شوي سوال دپاره ډېر جوابونه کړي دي[۳] خو کوم

---

(۱) الدر المنثور ج۶ ص۳۱۶
(۲) تفسير ابن کثير ج۳ ص۳۴۴
(۳) روح المعاني ج۱۹ ص۱۱۴

جواب چې په زړه پورې دی هغه دا دی چې: د ثمودیانو توبه بې وخته وه، دوی هغه وخت توبې ته اقدام وکړ کله چې ورباندې د الهي عذاب نزول شروع شو، په همدغه حال کښې دوی درې ورځې ژوندي وه، او همدغه درې ورځې د دوی د ندامت ورځې وې.

همدغه جواب ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ فَعَقَرُوهَا فَقَالَ تَمَتَّعُوا فِي دَارِكُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ ذَٰلِكَ وَعْدٌ غَيْرُ مَكْذُوبٍ ﴾ [هود:۶۵] يعني: کله چې ثمودیانو د معجزې اوښه زخمي او بیا نحره (حلاله) کړه نو صالح ﷺ هغوی ته وویلې: اوس نو تاسو په خپلو کورونو کښې فقط درې ورځې مزې چرچې وکړئ (ستاسو عمر فقط همدا درې ورځې پاتې دی) بیا به تاسو ټول پوپنا شئ، دغه وعده دروغ کړی شوې نه ده، هرو مرو رښتیا کېږي.

په یاد ولرئ

۷ـ کوم عذاب ته چې په ﴿ فَأَخَذَهُمُ الْعَذَابُ ﴾ کښې اشاره شوې ده، هغه مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الأعراف:۷۸] ایت لاندې ښه پوره څېړلی دی چې بیا څېړلو ته یې اړتیا نه ګورو.

﴿ كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٦٠﴾ إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ لُوطٌ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٦١﴾ إِنِّي لَكُمْ
رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٦٢﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٦٣﴾ وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا
عَلَىٰ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٦٤﴾ أَتَأْتُونَ الذُّكْرَانَ مِنَ الْعَالَمِينَ ﴿١٦٥﴾ وَتَذَرُونَ مَا خَلَقَ لَكُمْ رَبُّكُم
مِّنْ أَزْوَاجِكُم بَلْ أَنتُمْ قَوْمٌ عَادُونَ ﴿١٦٦﴾ قَالُوا لَئِن لَّمْ تَنتَهِ يَا لُوطُ لَتَكُونَنَّ مِنَ
الْمُخْرَجِينَ ﴿١٦٧﴾ قَالَ إِنِّي لِعَمَلِكُم مِّنَ الْقَالِينَ ﴿١٦٨﴾ رَبِّ نَجِّنِي وَأَهْلِي مِمَّا يَعْمَلُونَ ﴿١٦٩﴾
فَنَجَّيْنَاهُ وَأَهْلَهُ أَجْمَعِينَ ﴿١٧٠﴾ إِلَّا عَجُوزًا فِي الْغَابِرِينَ ﴿١٧١﴾ ثُمَّ دَمَّرْنَا الْآخَرِينَ ﴿١٧٢﴾ وَأَمْطَرْنَا
عَلَيْهِم مَّطَرًا فَسَاءَ مَطَرُ الْمُنذَرِينَ ﴿١٧٣﴾ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُم مُّؤْمِنِينَ ﴿١٧٤﴾
وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٧٥﴾ ﴾

[۱۶۰] د لوط ﷺ قوم ټولو پیغمبرانو ته د دروغو نسبت وکړ.

[۱۶۱] کله چې دوی ته د دوی (نسبي خواخوږي) ورور لوط ﷺ وویلې چې: ایا تاسو (د الله ﷻ څخه) نه دارېږئ (او د ده ﷻ د عذابه ځانونه نه ساتئ)؟.

[۱۶۲] یقیناً زه ستاسو دپاره امانتګر پیغمبر یم.

[۱۶۳] نو د الله ﷻ څخه وډار شئ او زما اطاعت وکړئ (چې زما اطاعت د همده ﷻ اطاعت دی).

[۱۶۴] او زه ستاسو څخه په پیغام رسونه باندې هیڅ عوض (او مزدوري) نه غواړم، زما اجر (او ثواب) نه دی مگر په رب العالمین ﷻ باندې دی (چې لطفًا یې په خپل اقدس ذات باندې منلی دی).

[۱۶۵] ایا د ټولو عالمونو څخه (یوازې همدا) تاسو نارینه وو ته (د جنسي ارتباط په حیث ورځئ)؟

[۱۶۶] او هغه زنانه پرېږدئ کومې چې ستاسو رب ﷻ ستاسو دپاره پیدا کړې دي چې ستاسو مېرمنو څخه عبارت دي؟ بلکې (حقیقت دا دی چې) تاسو (د انساني چوکاټ څخه تجاوز (تېری) کوونکي) قوم یاست.

[۱۶۷] هغوی (په جواب کښې) وویلې چې: ای لوطه! که ته (د دغو خبرو او دعوت څخه منع) نه شې نو هرومرو ضرور به ته (د دې وطن څخه) د وېستلی شوو (خلکو) څخه وگرځې (نو بهتر دا ده چې ساکت پاتې شې).

[۱۶۸] لوط ؑ وویلې چې: یقینًا زه ستاسو (دغه کرغېړن) عمل ته د غضب کېدونکو (ډلې) څخه یم (نو غلی نه شم کېناستلی).

[۱۶۹] (بیا لوط ؑ خپل رب ته د سوال لاسونه پورته کړه چې) ای زما ربه! ماته او زما اهل ته د هغه کار (د سزا) څخه نجات راکړې کوم چې دوی یې عملي کوي (او په دوی باندې عذاب ورنازل کړې).

[۱۷۰] نو مونږ لوط ؑ او د ده ؑ ټول اهل (ټبر) ته نجات ورکړ.

[۱۷۱] مگر نه (یوې) بوډۍ (کافرې) ښځې ته چې (زمونږ په علم او تقدیر کښې په هلاکو شوو کښې) د باقي (پاتې) کېدونکو څخه وه.

[۱۷۲] بیا (د دوی د نجات څخه وروسته) مونږ نور خلک هلاک کړه.

[۱۷۳] او په دوی باندې مو (د خپل غضب د اظهار دپاره) باران ووراوه باران ورول (چې ډېرې مو ورباندې ووروله)، نو د ډارولی شوو کسانو باران ډېر بد باران وه.

[۱۷۴] (ای پیغمبره!) یقینًا په دغه (ذکر شوي بیان) کښې ډېره لویه قدرتي نښه پرته ده (چې زما په وحدانیت او ستا په نبوت باندې دلالت کوي)، او (یو خل بیا په خپل اُمت باندې قرائت کړه چې) د خلکو اکثریت (پخوا هم ایمان راوړونکې نه وه او په راتلونکي کښې هم) ایمان راوړونکي نه دي.

[۱۷۵] او یقینًا ستا رب ﷻ همدی د کلکې (نه ماتېدونکې) ارادې خاوند (او) ډېر مهربان دی (چې خلکو ته د توبې فرصت ورکوي).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د لوط ؑ د قیصې ښېنو نکاتو ته اشاره شوې ده چې حاصل یې داسې راځي چې: ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د لوط ؑ د قیصې ښېنې عبرتي ټکې قرائت کړه چې عبرت ترې واخلي، هغه دا چې:

۱ـ د لوط ؑ قوم هم ټولو پیغمبرانو ته د دروغژنو نسبت وکړ، کله چې د دوی نسبي خواخوږي ورور (لوط ؑ) هغوی ته وویلې چې:

الف: ایا تاسو د الله ﷻ څخه نه ډارېږئ او د ده ﷻ د عذابه خپل خانونه نه په وقایه کښې کوئ چې کفریات پرېږدئ او په توحید عقیده خپله کړئ؟

ب: یقیناً زه ستاسو دپاره امانتګر پیغمبر یم، چې الهي پیغامونه درته هو بهو رسوم او په هیڅ ډول سره خیانت پکښې نه کوم.

ج: نو د الله ﷻ څخه وډار شئ او زما اطاعت وکړئ، چې زما اطاعت بعینه د الله ﷻ اطاعت دی زه همده ﷻ را استولی یم.

د: او زه ستاسو څخه د پیغامونو په رسونه باندې څه أجرت او عوض هم نه غواړم چې په تاسو باندې بوج شي او یا په ما باندې د خودغرضۍ اتهام ولګوئ. زما أجرت او ثوابونه خو نه دي مګر په رب العالمین ﷻ باندې دي چې لطفاً یې په خپل اقدس ذات باندې منلي دي او په خپلو وعدو باندې پوره وفاء کوونکی دی، زما همدغه أجرت بس دی.

ه: ای زما قومه! د ټولو عالمونو څخه یوازې همدا تاسو نارینه وو ته د جنسي ارتباط په حیث ورځئ؟! حال دا چې ستاسو څخه وړاندې بل هیڅ قوم دغه بد او کرغېړن عمل ته اقدام نه دی کړی.

و: او تاسو دغه بدکار ته څه مجبوریت هم نه لرئ، الله ﷻ ستاسو د غریزې د اشباع دپاره ستاسو زنانه پیدا کړې دي، خو تاسو داسې مخلوق یاست چې خپلې هغه زنانه پرېږدئ کومې چې ستاسو رب ﷻ ستاسو دپاره پیدا کړې دي او د هغه مخلوق سره جنسي ارتباط نیسئ کوم چې ستاسو رب ﷻ د همدغه کار دپاره نه دي پیدا کړي. نو:

ز: اصلي خبره دا ده چې تاسو د انساني حد څخه تجاوز کوونکي خلک یاست، تاسو ته په کار دي چې د کفر او دغه تجاوز څخه لاس واخلئ.

۲ـ د لوط ﷺ قوم په ډېر تهدید سره جواب ورکړ چې: ای لوطه! که ته د دغه نصیحت او دعوت څخه لاس وانخلې نو هرو مرو به ته د دغه ښار څخه وویستلی شې، ستا غوندې ډېر کسان مونږ د دې ښارونو څخه ویستلي دي، نو په خپل خان رحم وکړه او سکوت اختیار کړه (یا په بل عبارت: زمونږ سیل کوه چې مونږ څه کوو).

۳ـ لوط ﷺ یو ځل بیا خپل قوم مخاطب کړ چې:

الف: زه سکوت نه شم اختیارولی او غلی نه شم کېناستلی او دا ځکه چې زه د هغه عمل دپاره کوم چې تاسو یې مرتکب کېږئ، د دښمنانو د ډلې څخه یم. نو زه به هرومرو د خپلې دښمنۍ اظهار کوم، زه ورته په غُصه یم، زه به ضرور خپله غُصه څرګندوم.

ب: بیا لوط ﷺ خپل رب ﷻ ته سوال وکړ چې: ای ربه! ماته او زما اهل ته د هغه عمل او هغې جزا څخه نجات راکړې په کوم باندې چې زما قوم اخته دی، او په دوی باندې د خپل غضب یو مثالي (عذاب) ورنازل کړې، چې په راتلونکي زمانه کښې د خلکو دپاره یو مثال وګرځي.

۴ـ نو مونږ د لوط ﷺ سوال قبول کړ چې:

الف: لوط علیه السلام ته او د یوې بوډۍ زنانه څخه په غیر د ده علیه السلام ټول اهل (ټبر) ته مو نجات ورکړ او بیا مو متباقي ټول قوم هلاک کړ، چې په هلاک شوي متباقي کافر قوم کښې ذکره شوې بوډۍ هم شامله وه، کومه چې د لوط علیه السلام خپله ماندینه (مېرمن) وه.

ب: او د هلاکت څخه علاوه مو وربانديې یو ډول باران هم (د توهين دپاره) ووراوه، چې دغه باران وه چې د ډبرو څخه يې تشکيل موندلی وه، او په هغه قوم باندې ورنازل شوی وه کوم چې د الهي عذابه ډارولی شوی وه خو هغوی ترې نه وه ډارېدلي.

۵ـ ای پیغمبره! په ذکر شوي بيان کښې د الله ﷻ د کامل قدرت او ستا د رښتياني نبوت ډېره غټه (عظيم الشانه) نښه نغښتې ده، خو خلک ترې عبرت نه اخلي، د همدې کبله نه په پخوانیو زمانو کښې د خلکو اکثريت ايمان راوړی دی او نه به ستا په زمانه کښې ايمان راوړونکي وګرځي نو ته بې حوصلې کېږه مه، او ډاډه اوسېږه.

۶ـ په دې باندې علاوه دا خبره هم په خپل اُمت باندې قرائت کړه چې: يقيناً ستا رب ﷻ د کلکې ارادې خاوند دی، هيڅوک يې د ارادې په وړاندې خنډ نه شي واقع کېدلی، خو د دې سره سره ډېر مهربان هم دی، د همدې کبله په عذاب باندې عجله نه کوي او کفارو ته موقع او فرصت ورکوي چې توبه تائب شي او د کفرياتو څخه لاس واخلي.

توضيحات

۱ـ که څه هم ځینو علماوو کرامو[۱] په ﴿أَتَأْتُونَ ٱلذُّكْرَانَ مِنَ ٱلْعَٰلَمِينَ﴾ کښې د "مِن" توري ته د ﴿ٱلذُّكْرَانَ﴾ د کلمې سره تعلق ورکړی دی او حاصل يې داسې راوستلی دی چې: ايا تاسو د عالمونو څخه نارينه وو ته د جنسي ارتباط دپاره ورتلل کوئ، حال دا چې په عالمونو ـ يعنې په انسانانو ـ کښې خو زنانه ډېرې دي چې الله ﷻ درته په نکاح سره جائزې کړې دي.

مګر مونږ ته بهتره برېښي چې ذکر شوي توري (مِن) ته د ﴿أَتَأْتُونَ﴾ پورې تعلق ورکړی شي، يعنې: ای زما قومه! ايا د ټولو عالمونو څخه يوازې تاسو هغه خلک ياست چې نارينه وو ته د جنسي ارتباط دپاره ورتګ کوئ؟! چې ستاسو څخه وړاندې هيچا دغه کار ته اقدام نه دی کړی.

مونږ ځکه د "مِن" د توري دغه ډول تعلق بهتر وګاڼه چې په همدغه مضمون باندې په بل ايت کښې صراحت شوی دی چې: ﴿وَلُوطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِۦٓ أَتَأْتُونَ ٱلْفَٰحِشَةَ مَا سَبَقَكُم بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِّنَ ٱلْعَٰلَمِينَ﴾ [الأعراف:۸۰] يعنې او مونږ لوط علیه السلام د پیغمبر په حيث لېږلی وه کله چې هغه خپل قوم ته وويلې چې: ايا تاسو داسې بې شرمه کار ته ورتګ کوئ چې ستاسو څخه وړاندې ورته د عالمونو څخه هيچا اقدام نه دی کړی، نو تاسو د دغه کار بنياد ايښودونکي ياست.

او عين مضمون په [العنکبوت:۲۸] ايت کښې هم راروان دی، إن شاء الله ﷻ.

---

[۱] التفسير الكبير ج۲۴ ص۱۶۱

د "قِلَى، قَلاءٌ" معناوي

٢ـ په ﴿ قَالَ إِنِّي لِعَمَلِكُم مِّنَ ٱلْقَالِينَ ﴾ کښې د "قالين" کلمه د "قِلَى" يا "قَلاءٌ" څخه اشتقاقه شوې ده، چې د ډېر زيات بغض او بدو ګڼلو معنی ورکوي[1]، يعني لوط ﷺ د کفارو د تهديد په مقابل کښې وويلې چې: يقيناً ستاسو د دغه کرغېړن عمل سره ټولې پربښتې او د قيامت د ورځې پورې ټول مؤمنان بغض کوونکي دي، او زه هم د همدغې ډلې څخه يم چې ډېر په کرکه ورته ګورم او ډېر بد يې ګڼم، نو د همدې کبله ستاسو د تهديد پروا نه لرم او غلی نه شم کېناستلی چې تقبيح يې نه کړم.

سوال جواب

٣ـ که څوک وايي چې: په ﴿ إِلَّا عَجُوزًا فِي ٱلْغَٰبِرِينَ ﴾ کښې د ﴿ فِي ٱلْغَٰبِرِينَ ﴾ کلمات د متعلق په اعتبار سره د ﴿ عَجُوزًا ﴾ دپاره صفت واقع شوی دی، نو د معنی حاصل يې داسې راځي چې مونږ لوط او د ده ﷺ ټول ټبر ته نجات ورکړ مګر په هلاکو شوو کښې پاتې شوې بوډۍ ته مو نجات ورنه کړ. نو پوښتنه دا ده چې: دغه بوډۍ (د لوط ﷺ ماندينه) خو په لمرخاته کښې په هلاکو شوو کښې شامله شوه چې په کفارو باندې عذاب ورنازل شو، اما د نجات په وخت کښې خو (چې په شپه کښې يې صورت نيولی وه) نو موږ په هلاکو شوو کښې شامله نه وه بلکې ژوندۍ وه، ايا ذکره شوې استثناء صحت موندلی شي؟

مونږ وايو چې: د نجات په وخت کښې الله ﷻ مقدره کړې وه چې دغه بوډۍ په هلاکو شوو کښې شامله او پاتې ده، نو د الله ﷻ علم او تقدير داسې وګڼلی شو لکه چې سمدستي شامله وي، نو څکه يې د نجات موندونکو څخه استثناء صحت مونده کړ.

په همدې مضمون باندې په بل ايت کښې صراحت شوی دی چې: ﴿ قَدَّرْنَٰهَا مِنَ ٱلْغَٰبِرِينَ ﴾ [النمل:٥٧] يعني: نو مونږ لوط ﷺ او د ده ﷺ اهل ته نجات ورکړ مګر د ده ﷺ ماندينې ته مو نجات ورنه کړ چې په عين وخت کښې مونږ نوموړې د هغه کسانو څخه مقدره کړې وه کوم چې په هلاک شوو کښې پاتې کېدونکې وه.

﴿ كَذَّبَ أَصْحَٰبُ لْـَٔيْكَةِ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴿١٧٦﴾ إِذْ قَالَ لَهُمْ شُعَيْبٌ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٧٧﴾ إِنِّي لَكُمْ
رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٧٨﴾ فَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٧٩﴾ وَمَآ أَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ ۖ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا
عَلَىٰ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿١٨٠﴾ أَوْفُوا۟ ٱلْكَيْلَ وَلَا تَكُونُوا۟ مِنَ ٱلْمُخْسِرِينَ ﴿١٨١﴾ وَزِنُوا۟ بِٱلْقِسْطَاسِ
ٱلْمُسْتَقِيمِ ﴿١٨٢﴾ وَلَا تَبْخَسُوا۟ ٱلنَّاسَ أَشْيَآءَهُمْ وَلَا تَعْثَوْا۟ فِي ٱلْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿١٨٣﴾

[1] لسان العرب ج١٥ ص١٩٨

وَٱتَّقُواْ ٱلَّذِى خَلَقَكُمْ وَٱلْجِبِلَّةَ ٱلْأَوَّلِينَ ﴿١٨٤﴾ قَالُوٓاْ إِنَّمَآ أَنتَ مِنَ ٱلْمُسَحَّرِينَ ﴿١٨٥﴾ وَمَآ
أَنتَ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُنَا وَإِن نَّظُنُّكَ لَمِنَ ٱلْكَٰذِبِينَ ﴿١٨٦﴾ فَأَسْقِطْ عَلَيْنَا كِسَفًا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ إِن
كُنتَ مِنَ ٱلصَّٰدِقِينَ ﴿١٨٧﴾ قَالَ رَبِّىٓ أَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨٨﴾ فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمْ عَذَابُ
يَوْمِ ٱلظُّلَّةِ إِنَّهُۥ كَانَ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٨٩﴾ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُم مُّؤْمِنِينَ
﴿١٩٠﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلرَّحِيمُ ﴿١٩١﴾ ﴾

[۱۷۶] د ځنګله ملګرو ټولو پیغمبرانو ته د دروغو نسبت وکړ.

[۱۷۷] کله چې دوی ته شعیب ﷺ وویلې چې: ایا تاسو (د الله ﷻ څخه) نه ډاریږئ (چې کفریاتو ته ادامه ورکوئ)؟

[۱۷۸] یقینًا زه ستاسو دپاره (د الله ﷻ د پلوه) امانتګر پیغمبر یم.

[۱۷۹] نو د الله ﷻ څخه وډار شئ او زما اطاعت وکړئ (چې د هغه ﷻ اطاعت زما په اطاعت کښې نغښتې دی).

[۱۸۰] او زه ستاسو څخه په پیغام رسونه باندې څه اُجرت (عوض) نه غواړم، زما اُجرت (او ثواب) نه دی مګر په رب العالمین ﷻ باندې دی (چې لطفًا یې په خپل اقدس ذات باندې منلی دی).

[۱۸۱] تاسو (خلکو ته) پیمانه پوره ورکوئ او (په پیمانه کښې) د کمبود کوونکو د ډلې څخه مه کیږئ (مه جوړیږئ).

[۱۸۲] او تاسو په سمې (برابرې) تلې سره تول وکړئ.

[۱۸۳] او تاسو خلکو ته د هغوی شیان ناقص (کم) مه خېژوئ (چې ډنډې ووهئ)، او (همدارنګه) تاسو په ځمکه کښې په داسې حال حرکت مه کوئ چې فساد اچوونکې یاست (تاسو پکښې په اصلاح سره حرکت وکړئ).

[۱۸۴] او تاسو د هغه اقدس ذات ﷻ څخه وډار شئ چې تاسو یې (د نشت څخه) پیدا کړې یاست او لومړنی ټولګی یې هم (پیدا کړی دی لکه ستاسو پلرونه او نور).

[۱۸۵] د ځنګله ملګرو (د شعیب ﷺ په جواب کښې) وویلې چې: یقینًا ته د جادو کړی شوو (د ډلې) څخه یې (چا درباندې جادوکړی دی چې عقل یې درخراب کړی دی).

[۱۸۶] او ته نه یې مګر زمونږ په شان بنیادم یې او یقینًا مونږ (د تنزل په صورت کښې) په تاباندې ګومان کوو چې ته هرومرو د دروغژنانو څخه یې (که تنزل ونه کړو نو زمونږ په همدغې خبره یقین دی).

[۱۸۷] نو ته په مونږ باندې د اسمانه ټوټې راوغورځوه که چرته ته د صادقانو (د جملې څخه) یې (مونږ ستا د تهدید څخه نه ډاریږو).

[١٨٨] شعيب ﷺ وويلې چې: زما رب ﷻ په هغو کارونو باندې ډېر ښه پوهېږي چې تاسو يې عملي کوئ (نو تاسو ته به په مناسب ډول سزا درکړي، د عذاب نزول د همده ﷻ په واک کښې دی او بس).

[١٨٩] نو د ځنګله ملګرو شعيب ﷺ تکذيب کړ نو دوی لره د سيوري (چترۍ) د ورځې عذاب ونيول (او ټول پوپنا شوه). يقيناً دا (عذاب) د لويې (سختې) ورځې عذاب وه.

[١٩٠] بې شکه په دغه (بيان) کښې (د الهي قدرت) هرومرو ډېره لويه نښه پرته ده، او د خلکو اکثريت (په يوه زمانه کښې هم) ايمان راوړونکی نه دی.

[١٩١] او يقيناً ستا رب ﷻ (ای پيغمبره!) د کلکې (قوي) ارادې خاوند دی (خو د دې سره- سره) ډېر مهربان هم دی (خلکو ته د توبه کولو وخت ورکوي).

د مطلب خلاصه

په دې ايتونو کښې د شعيب ﷺ د قيصې ښينو عبرتي نکاتو ته اشاره شوې ده چې حاصل يې داسې راځي: ای پيغمبره! په خپل اُمت باندې د شعيب ﷺ د حالاتو ښينې نکات د عبرت دپاره قرائت کړه هغه دا چې:

١_ د ځنګله ملګرو ټولو پيغمبرانو ته _د شعيب ﷺ په شمول_ د دروغو نسبت وکړ البته کله چې دوی ته شعيب ﷺ وويلې چې:

الف: ايا تاسو د الله ﷻ څخه نه دارېږئ؟ ايا تاسو د ده ﷻ د عذابه خپل ځانونه نه په وقايه کښې کوئ؟ چې ايمان راوړئ او د کفرياتو څخه لاس واخلئ.

ب: يقيناً زه ستاسو دپاره د الله ﷻ د پلوه رالېږلی شوی يم، ترڅو تاسو ته الهي پيغامونه په ډېرې امانتدارۍ سره هو بهو ورسوم.

ج: نو د الله ﷻ څخه وډار شئ او زما اطاعت وکړئ چې زما اطاعت بالکل د الله ﷻ اطاعت دی.

د: او زه ستاسو څخه په پيغام رسولو باندې هيڅ أجرت او عوض نه غواړم، زما عوض او اجر په بل هيچا باندې نه دی مګر په هغه رب العالمين ﷻ باندې دی چې په خپل اقدس ذات باندې يې په خپل لطف سره منلی دی او وعده کړې يې دی.

ايا د ده ﷻ څخه پرته بل څوک شته چې په خپله وعده باندې د ده ﷻ څخه ډېر زيات کلک وي؟

هـ: ای زما قومه! په تاسو کښې يوازې عقيدوي انحراف رواج نه دی بلکې تاسو برسېره په عقيدوي فساد باندې په عملي فسادونو باندې هم اخته ياست، نو د الله ﷻ څخه وډار شئ او خلکو ته پيمانه پوره ورکوئ، او د هغو کسانو څخه مه کېږئ کوم چې په پيمانو کښې نقصان واقع کوي او تګي کوي.

و: همدارنګه تاسو ته توصيه کوم چې په برابره تله باندې وزن وکړئ او په تله کښې ډنډې مه وهئ او داسې مه کوئ چې خلکو ته د هغوی مالونه او شيان د تګۍ په ذريعه ناقص وخېژوئ، حال دا چې کله خپلو ځانونو ته تول کوئ نو بيا پکښې ډنډې نه وهئ او نقصان پکښې نه واقع کوئ.

ز: لنډه دا چې په ځمکه کښې د فساد کوونکو په حيث حرکت مه کوئ، بلکې د فسادونو څخه

لاس واخلئ هر يو فساد چې وي (خپل ځانونه په عملي او عقيدوي دواړو لحاظونو سره د فساد څخه خالي کړئ).

ح: د هغه الله ﷻ څخه وډار شئ چې تاسو يې هم پيدا کړي ياست او ـ ستاسو د پلرونو په شمول وړاندېني او مخکيني خلک يې هم پيدا کړي دي، الله ﷻ په هر شي باندې قدرت لري، د ستړګو په رپ کښې ستاسو د ټولو بنياد ويستلې شي.

۲ـ د ځنګله ملګرو د شعيب عليه السلام په جواب کښې وويلې چې:

الف: يقينًا په تاباندې جادو کړی شوی دی چې ستا دماغ يې خراب کړي دي او اوټې بوټې وايې، ټول خلک په يوه لاره روان دي او تا بله لاره خپله کړې ده او دعوت هم ورته چلوې.

ب: ته خو بل څوک نه يې بلکې زمونږ غوندې يو بنيادم يې، نو دا امتياز تاته د کومه شو چې ته پيغمبر وګرځولی شوې او مونږ نه؛ که بالفرض الله ﷻ مونږ ته د پيغمبر د را استولو اراده کړې وی نو ضرور به يې مونږ ته پرښته را استولې وی. نو د همدې کبله:

ج: مونږ يقين لرو چې ته دروغژن يې، خو که ډېر تنزل وکړو نو وبه وايو چې مونږ په تاباندې ګومان کوو چې ته د دروغژنانو د ډلې څخه يې او په دروغو دې مونږ ته خپل ځان پيغمبر تراشلی دی، چې په خپل نبوت باندې کوم دليل هم نه لرې.

د: که ته رښتيانی پيغمبر او د صادقانو د ډلې څخه يې نو په مونږ باندې د اسمانه ټوټې راوغورځوه چې مونږ ټول ترې لاندې مړه شو، مونږ ستا د تهديداتو څخه نه ډارېږو او نه ستا د خبرو د اورېدلو حوصله لرو.

۳ـ شعيب عليه السلام هغوی مخاطب کړه چې: د عذاب نزول زما په لاس کښې نه دی، زه نه شم کولی چې په تاسو باندې د اسمان کومه ټوټه دروغورځوم او يا درباندې ځمکه خسف کړم، او نه ما تاسو ته د عذاب د نازلولو لاپه کړې ده. د عذاب نازلول فقط د الله ﷻ په واک کښې دی او بس چې ستاسو په اعمالو او کړو وړو باندې ډېر ښه پوهېږي، اختيار لري چې څه ډول عذاب درباندې نازلوي او يا د څه وخته پورې فرصت درکوي.

۴ـ خو د شعيب عليه السلام د جدو جهد سره ـ سره هغوی پرې ايمان رانه وړ او تکذيب يې کړ، نو هغوی د سيوري د ورځې عذاب ونيول چې مونږ ورباندې ورنازل کړ او د ټولو بنياد مو پرې وويست. يقينًا دغه عذاب د لويې دردناکې ورځې عذاب وه چې ډېره بده ورځ ورباندې ورغله او د ځرمې پوښنا شوه.

۵ـ ای پيغمبره! يقينًا په دغه ذکر شوي بيان کښې ستا د نبوت د اثبات دپاره او ستا د رب ﷻ د توحيد دپاره ډېره لويه نښه پرته ده، خو خلک ورڅخه عبرت نه اخلي، نو د همدې کبله د دوی اکثريت نه پخوا ايمان راوړونکی وه او نه به په راتلونکي کښې ايمان راوړونکی وګرځي.

بې شکه ستا رب ﷻ په هر وخت کښې د کلکې ارادې خاوند دی چې هيڅوک يې د ارادې مخه نه شي بندولی، چې د عذاب د راښکته کولو مخنيوی يې وکړي، خو د دې سره ـ سره ډېر مهربان هم دی چې د عذاب په نزول باندې عجله نه کوي او د ايمان راوړلو فرصت د خلکو د لاسه نه وباسي.

توضيحات

۱_ كه څوک وايي چې د شعيب ﷺ د قوم څخه په ﴿ كَذَّبَ أَصْحَٰبُ لْـَٔيْكَةِ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴾ كښې د ﴿أَصْحَٰبُ لْـَٔيْكَةِ﴾ په كلمه سره تعبير شوى دى او په [الحج:۴۴] ايت كښې په ﴿ وَأَصْحَٰبُ مَدْيَنَ ﴾ سره ياد شوي دي. نو پوښتنه دا ده چې: ايا دغه دواړه نومونه (مَدْيَن، الأَيْكَة) د يوه ښار نومونه دي چې په مصداق كښې متحد دي او كه څنګه؟

مونږ وايو چې: لكه څنګه د [الأعراف:۸۵] ايت لاندې ورته د الله ﷻ په توفيق اشاره شوې ده، علماء كرام د ذكر شوې سوال په جواب كښې په لاندې ډول اختلاف لري:

الف: ځينې علماء كرام وايي چې: دواړه نومونه سره په مصداق كښې متحد دي[1]، نو د شعيب قوم ته په دې اعتبار د "أَصْحَابُ مَدْيَن" لقب وركړى شوى دى چې د دوى د ښار نوم همدغه وه، او د "أَصْحَابُ الأَيْكَة" په نامه څكه يادېږي چې هغوى د ونو ځنګل درلود، چې د "الأَيْكَة" كلمه اصلاً د ونو د ځنګل معنى وركوي[2]. څرنګه چې دغه كافر قوم د همدغه ځنګله عبادت كاوه نو په دې مقام كښې د ﴿ إِذْ قَالَ لَهُمْ شُعَيْبٌ ﴾ سره د "أَخُوهُمْ" كلمه نازله نه شوه څكه چې د إخوت څخه د اشتراک ورمه پورته كېږي، ترڅو شعيب ﷺ د دغې ورمې څخه په ځنګ وساتلى شي.

ب: ځينې علماوو كرام وايي چې: شعيب ﷺ يوه قوم ته لېږلى شوى وه چې هغوى اوه ښارونه درلوده، د يوه نوم "مَدْيَن" او د بل ښار نوم "الأَيْكَة" وه[3]، بلكې د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما د يوه روايت څخه هم د ښارونو تعدد معلومېږي[4].

هو! د دغو ټولو ښارونو اوسېدونكي په كفر باندې علاوه په شر او فساد او هم فسق او فجور كښې په يو خوى او په يوه لاره باندې روان وه، چې په پيمانه كښې يې كمبود كاوه او په تله كښې يې ډنډې وهله او داسې نور.

نو څرنګه چې شعيب ﷺ د "الأَيْكَة" د ښارونو سره نسبي اړيكې نه درلودې[5]، نو په دې مقام كښې د ﴿ إِذْ قَالَ لَهُمْ شُعَيْبٌ ﴾ په عوض "إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ شُعَيْب" نازل نه كړى شو. خو شعيب ﷺ د "مَدْيَن" د ښاريانو سره نسبي اړيكې درلودې د همدې كبله الله ﷻ مونږ ته حكايت كړى دى چې: ﴿ وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا ﴾ [هود:۸۴] يعنې: او مونږ د مدين ښاريانو ته د دوى نسبي خواخوږى ورور شعيب ﷺ لېږلى وه.

الله ﷻ د خپل كتاب په اسرارو باندې ډېر ښه پوهېږي خو مونږ ته دوهم قول راجح برېښي، او څه

(۱) تفسير ابن كثير ج۳ ص۳۴۵
(۲) تفسير القرطبي ج۱۳ ص۱۳۵
(۳) المحرر الوجيز ج۱۲ ص۷۷
(۴) الدر المنثور ج۶ ص۳۱۸
(۵) روح المعاني ج۱۹ ص۱۷۷

مانع نه ګورو چې د ښارونو په تعدد باندې قول وکړو.

پاتې شوه د وړمې خبره، نو چا چې د شعيب ﷺ د قوم دپاره د "الأَيْكَة" په معبوديت باندې قول کړی دی هغوی خپل قول د سلفو صالحينو کوم روايت ته نه دی منسوب کړی، ته به وايې چې يو اجتهادي احتمال يې ليکلی دی، په دې باندې علاوه، د يو پيغمبر په شان کښې وړمه هم څه ارزښت نه لري او نه د چا ذهن ته ورځي.

سوال جواب

۶ـ که څوک وايي چې: په کوم مطلب باندې چې د ﴿ وَلَا تَكُونُواْ مِنَ ٱلْمُخْسِرِينَ ﴾ جمله دلالت کوي عين مطلب د ﴿ وَلَا تَبْخَسُواْ ٱلنَّاسَ أَشْيَآءَهُمْ ﴾ د جملې څخه هم فهمېږي، نو پوښتنه دا ده چې د دغه يوه مطلب په تکراري نزول کښې څه حکمت دی؟

مونږ وايو چې: دلته يو مطلب تکراري نه دی نازل شوی بلکې په لومړنۍ جمله باندې د ﴿ أَوْفُواْ ٱلْكَيْلَ ﴾ د جملې مضمون تاکېد شوی دی، يعنې تاسو پيمانه کول پوره کړئ او په همدې هکله د ناقص کوونکو د ډلې څخه مه ګرځئ. او په دوهمه جمله باندې د ﴿ وَزِنُواْ بِٱلْقِسْطَاسِ ٱلْمُسْتَقِيمِ ﴾ مضمون تائيد شوی دی، يعنې تاسو په انصافي تله باندې تول وکړئ او د خلکو مالونه او نور شيان په ډنډې وهلو سره ناقص مه ګرځوئ.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه د الله ﷻ په توفيق د [الإسراء:٣٥] ايت لاندې د "الْقِسْطَاس" کلمه ډېره ښه تحليله شوې ده چې بيا تحليلولو ته يې اړتيا نه ګورو.

جِبِلَّة څه معنى؟

٣ـ په ﴿ وَٱلْجِبِلَّةَ ٱلْأَوَّلِينَ ﴾ کښې د "جِبِلَّة" کلمه چې د "جَبَل" د کلمې سره په اصلي تورو کښې متحده ده، که څه هم په دې مقام کښې علماوو کرامو په متعددو معناوو باندې تفسيره کړې ده[1]، مګر عبد الله بن عباس رضي الله عنهما (رئيس المفسرين) وايي چې: دلته د جماعت او لوی ټولګي معنى ورکوي[2] لکه چې غر غټ او لوی وي. يعنې او تاسو د هغه الله ﷻ څخه وډار شئ چې تاسو يې د نشت څخه پيدا کړي ياست او پخوانی (اولنی) غټ ټولګی يې هم پيدا کړی دی چې ستاسو د پلرونو او نورو مخلوقاتو څخه عبارت دی چې د غرونو غوندې غټ-غټ ټولګې وه.

عين مضمون په بل ايت کښې داسې نازل شوی دی چې: ﴿ قَالَ رَبُّكُمْ وَرَبُّ ءَابَآئِكُمُ ٱلْأَوَّلِينَ ﴾ [الشعراء ٢٦] يعنې موسى ﷺ فرعونيانو ته وويلې چې: رب العالمين هغه اقدس ذات دی چې ستاسو رب دی او ستاسو د ړومبنيو (پخوانيو) پلرونو هم رب دی. لکه څنګه چې ستاسو ضروريات پوره کوي همدارنګه يې د هغوی ضروريات هم په خپلو-خپلو وختونو کښې پوره کړي دي.

---

(١) روح المعاني ج١٩ ص١١٩: القاموس المحيط ج١ ص٤٤٠

(٢) تفسير الطبري ج١٩ ص١٠٩: لسان العرب ج١١ ص٩٨

یادونه

۴_ په ﴿فَأَسْقِطْ عَلَيْنَا كِسَفًا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ﴾ کښې د "كِسَف" کلمه د الله ﷻ په توفیق د [الإسراء:۹۲] ایت لاندې ښه پوره تحلیله شوې ده چې د "كِسَفَة" جمعه ده او د ټوټو معنی ورکوي، نو بیا تحلیلولو ته اړتیا نه ګورو.

يَوْم الظُّلَّة د کومې ورځې نوم دی؟

۵_ په ﴿فَأَخَذَهُمْ عَذَابُ يَوْمِ ٱلظُّلَّةِ﴾ کښې د ﴿يَوْمِ ٱلظُّلَّةِ﴾ د هغې ورځې نوم دی په کومه کښې چې د شعیب ﷺ په قوم باندې بنیاد ویستونکی عذاب ورنازل شو، او دا نوم ورته ځکه اینبودلی شوی دی چې:

د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما او د څو نورو سلفو صالحینو په روایت: کله چې د شعیب ﷺ د قوم د هلاک وخت راورسېد نو الله ﷻ ورباندې ډېره سخته تودوښه (ګرمي) ورنازله کړه، چې نه یې د کورونو په داخل کښې طاقت کېده او نه بهر، او حتی نه ورته اوبو څه ګټه رسولی شوه، بلکې ټول وطن ورته تنور وګرځېد.

په عین حال کښې الله ﷻ په بېديا کښې يوه وریځ (الظُّلَّة) راپورته کړه چې دوی ټول د هغې سیوري ته ور وځغلېده، چې څه ناڅه سره هوا ترې لاندې چلېده، نو یو تربله یې سره ناري کړې چې هلئ دلته راشئ؛ دلته څه ګوزاره کېږي.

کله چې دوی ټول هلته ورغونډ شوه نو د همدغې وریځې (الظُّلَّة) څخه ورباندې الله ﷻ سوزوونکی اور ورښکته کړ چې ټول یې د مولخانو غونډې کباب کړه، نو دغې ورځې ته ﴿يَوْمِ ٱلظُّلَّةِ﴾ ویل کېږي[1].

د دغې ورځې عذاب

٦_ څرنګه چې په ﴿عَذَابُ يَوْمِ ٱلظُّلَّةِ﴾ کښې د ﴿عَذَاب﴾ اضافت ﴿يَوْمِ﴾ ورځې ته شوی دی خو تشخیص شوی نه دی چې د دغې ورځې عذاب په څه ډول وه، نو داسې معلومېږي چې په ذکر شوې قوم باندې په دغې ورځ کښې متعدد عذابونه نازل شوي دي. لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: په دغې ورځ کښې ورباندې د پاسه اور ورښکته شو، چې د پنځمې توضیح په روایت کښې یې لږ وړاندې تفصیل تېر شو، والحمد لله ﷻ.

ب: ځمکه ورباندې وجړقوله شوه، لکه چې په [الأعراف:۹۱] ایت کښې ورته اشاره شوې ده.

ج: همدارنګه یوه هیبتي چیغه او کړیکه هم ورباندې مسلطه شوې وه، چې په [هود:۹۴] ایت کښې ورباندې صراحت شوی دی.

(۱) الدر المنثور ج۶ ص۳۲۰؛ تفسیر الطبري ج۱۹ ص۱۱۱

﴿ وَإِنَّهُۥ لَتَنزِيلُ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿١٩٢﴾ نَزَلَ بِهِ ٱلرُّوحُ ٱلْأَمِينُ ﴿١٩٣﴾ عَلَىٰ قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ
ٱلْمُنذِرِينَ ﴿١٩٤﴾ بِلِسَانٍ عَرَبِىٍّ مُّبِينٍ ﴿١٩٥﴾ وَإِنَّهُۥ لَفِى زُبُرِ ٱلْأَوَّلِينَ ﴿١٩٦﴾ أَوَلَمْ يَكُن لَّهُمْ ءَايَةً
أَن يَعْلَمَهُۥ عُلَمَٰٓؤُاْ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ﴿١٩٧﴾ وَلَوْ نَزَّلْنَٰهُ عَلَىٰ بَعْضِ ٱلْأَعْجَمِينَ ﴿١٩٨﴾ فَقَرَأَهُۥ
عَلَيْهِم مَّا كَانُواْ بِهِۦ مُؤْمِنِينَ ﴿١٩٩﴾ كَذَٰلِكَ سَلَكْنَٰهُ فِى قُلُوبِ ٱلْمُجْرِمِينَ ﴿٢٠٠﴾ لَا
يُؤْمِنُونَ بِهِۦ حَتَّىٰ يَرَوُاْ ٱلْعَذَابَ ٱلْأَلِيمَ ﴿٢٠١﴾ فَيَأْتِيَهُم بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٠٢﴾
فَيَقُولُواْ هَلْ نَحْنُ مُنظَرُونَ ﴿٢٠٣﴾ ﴾

[۱۹۲] او یقینًا دا (قرآن کریم) هرومرو د رب العالمین ﷻ نازل کړی شوی دی.

[۱۹۳] قرآن کریم (د رب العالمین ﷻ د پلوه) امانتګرې پرښتې (جبرائیل ﷺ) نازل کړی دی.

[۱۹۴] (البته) ستا په (مبارک) زړه باندې (یې نازل کړی دی) د دې دپاره چې ته د ډاروونکو د ډلې څخه شې (خلک پرې د الهي عذابه وډار کړې).

[۱۹۵] (دا قرآن کریم یې) په روښانه عربي ژبې (لغت) سره (نازل کړی دی).

[۱۹۶] او یقینًا دا (قرآن کریم د ذکر له لحاظه) د لومړنیو (پخوانیو پیغمبرانو) په صحیفو (او کتابونو) کښې (هم لیکلی) دی.

[۱۹۷] ایا د کفارو دپاره (د قرآن کریم په حقانیت کښې دا کافي) دلیل نه دی چې د بني اسرائیلو علماء وربانديې علم لري (چې دا الهي کتاب دی؟ دا ورته لوی دلیل دی خو دوی عناد نیولی دي).

[۱۹۸] او (عناد یې دومره کلک دی چې) که مونږ دا قرآن کریم (د عربیت او فصاحت او بلاغت درلودلو سره-سره) په ځینو اعجمیانو (غیر ناطقو ساکښانو) باندې نازل کړی وي.

[۱۹۹] نو دوی (غیر ناطقو) دا قرآن کریم په (عنادي) کفارو باندې لوستی وی نو (په دغه خارق العاده حال کښې به هم) هغوی پرې ایمان راوړونکي نه وی (ایمان به یې ورباندې نه وی راوړی او څه بهانه به یې ورته تراشلې وی).

[۲۰۰] (ای پیغمبره!) مونږ په دغه ډول (بلیغ بیان) سره قرآن کریم د مجرمانو (کفارو) په زړونو کښې ورننباسو (خو د عناد کبله پکښې ځای نه نیسي).

[۲۰۱] (نو عنادي) کفار به ورباندې تر هغه ایمان رانه وړي ترڅو چې دردناک عذاب وګوري.

[۲۰۲] نو چې دوی ته په داسې حال کښې ناڅاپه ورشي (ور ورسېږي) چې دوی (ورباندې) شعور (لږ خبر هم) ونه لري.

[۲۰۳] نو (په دغه وخت کښې) به ووایي چې: ایا مونږ ته مهلت راکړی شوی دی؟ (کاشکې چې لږ فرصت راکړی شوی وی چې ایمان مو راوړی وی).

ارتباط او د مطلب خلاصه

د دې سورت (الشعراء) په لومړنيو ايتونو کښې د مقدمې په توګه لاندې مطالبو ته اشاره شوې وه:
۱ـ نبي کريم ﷺ په حقه د الله ﷻ د پلوه خلکو ته را استولی شوی دی.
۲ـ قرآن کريم په حقه د الله ﷻ د پلوه په نبي کريم ﷺ باندې نازل شوی دی (د ده ﷺ خپل تصنيف نه دی).
۳ـ د کفارو د ايمان د نه راوړلو وجه دا ده چې دوی عناد نيولي دي، که همدغه حال ته ادامه ورکړي نو په انجام کښې به د الهي عذاب سره مخامخ شي، لکه چې همدا د عناديانو انجام دی.
بيا الله ﷻ د أووه پيغمبرانو د قيصو ځينې نکات نازل کړه چې ذکر شوي درېواړه مطالب يې په ډېره ښه توګه په اثبات ورسول.
کله چې د أووه قيصو د نکاتو ذکر ختم شو، نو په دې ايتونو کښې: کلام مخ ببېرته د ذکرو شوو درېواړو مطالبو اثبات ته واړول شو، چې حاصل يې داسې راځېږي:
۱ـ يعنې اى پيغمبره! د خپل صداقت او د قرآن کريم د حقانيت څه نور دلايل هم په خپل أمت باندې قرائت کړه ترڅو واضحه شي چې کفار عناد نيولي دي ځکه ايمان نه راوړي. هغه دا چې:
الف: دا کتاب په تاباندې د رب العالمين ﷻ د پلوه نازل کړی شوی دی، که بالفرض د رب العالمين ﷻ د پلوه نه بلکې په عالمونو کښې د بل چا د پلوه نازل شوی وی او يا تا پخپله جوړ کړی وی نو ضرور به داسې شخص يا داسې ټولګی موندلی شوی وی چې اقلاً د دې کتاب په مثل يې يو ايت يا يو سورت جوړ کړی وی.
ب: دا کتاب د رب العالمين ﷻ د پلوه يوې امانتګرې پرښتې (جبرائيل ؑ) رالېښکته کړی دی چې هو بهو يې تا ته دروړی او ستا په مبارک زړه باندې يې درنازل کړی دی، نو د نزول په جريان کښې هم پکښې د زيادت او نقصان د واقع کېدلو امکان نشته.
ج: البته دا د دې دپاره چې ته د ډاروونکو د ډلې څخه وګرځې، دا ځکه چې د خلکو سره توان نشته چې جبرائيل ؑ څخه مستقيماً څه زده کړي او يا ورسره ملاقات وکړي.
د: هو! رب العالمين د قرآن کريم د نزول دپاره د عربي ځرګند لغت خوښ کړ چې ستا لومړني مخاطبين په همدغه لغت باندې خبرې کوي، که نه نو د ايمان د نه راوړلو دپاره به دوی ته ډېره ښه بهانه په لاس ورغلې وی، چې مونږ عرب ياستو اوکتاب راته په غير عربي لغت کښې نازل شوی دی.
۲ـ د قرآن کريم د حقانيت بل دليل دا دی چې يقيناً د پخوانيو خلکو په کتابونو کښې هم ذکر شوی دی چې آخر الزمان پيغمبر به مبعوث کېږي او هغه ته به کتاب هم ورکولی کېږي، نو دا دی ته مبعوث شوې او دا قرآن کريم درکړی شو او د پخوانيو کتابونو (لکه تورات او انجيل) خبره تصديق شوه.
په همدغه مضمون باندې د بني اسرائيلو ټول علماء علم لري او ورباندې پوه دي، خو دا بېله خبره ده چې ځينې ورباندې اقرار کوي او ځينې نور ترې په قصدي او عنادي توګه انکاري دي.

لنډه دا چې ايا د قرآن كريم د حقانيت دپاره دا دليل كافي نه دی چې د بني اسرائيلو علماء ورباندې پوهېږي او هغوی يې پېژني او شاهدي ورباندې وايي؟

۳ـ د قرآن كريم د حقانيت دلايل پوره واضحه دي خو د مشركانو د ايمان د نه راوړلو وجه دا ده چې دوی عناد نيولي دي. د مثال په توګه: مشركان تاته وايي چې دا كتاب الهي كتاب نه دی دا ستا خپل تصنيف دی، چې ته هم عرب يې او كتاب هم په عربي لغت باندې صورت نيولی دی.

خو كه بالفرض دا كتاب مونږ په يوه اعجمي سړي او يا په بل غير ناطق ځاروي باندې نازل كړی وی هم دوی به ورباندې ايمان نه وی راوړی او بهانه به يې نيولی وی چې: عجيبه ده چې كتاب عربي دی او په اعجمي باندې نازل شوی دی، ايا دا به مناسبه نه وه چې همدا كتاب په يوه عربي سړي باندې نزول موندلی وی، نو څرګنده شوه چې دا د الله ﷻ د پلوه نه دی نازل شوی كه نه نو دغسې نامناسبه نزول به صورت نه وی نيولی بلكې د دغه اعجمي په زړه كښې پېرى ننوتلی دی او په عربي ژبه خبرې كوي.

۴ـ ای پيغمبره! مونږ په دغسې قوي دلايلو سره دا قرآن كريم د مجرمانو او مشركانو په زړونو كښې ورننباسو چې په هيڅ معقوله وجه ترې انكار نه شي كولی، بې د دې چې عناداً او تكبراً ترې انكار اختيار كړي.

۵ـ د دې كبله چې كفار عناد نيولي دي نو:

الف: تر هغه به په قرآن كريم باندې ايمان رانه وړي ترڅو چې په خپلو سترګو سره دردناك عذاب وګوري، چې ناڅاپه ورباندې ورنازل شي او دوی يې په ورنازلېدلو باندې هيڅ شعور او لږ علم ونه لري.

ب: په دغه وخت كښې به افسوس كوي او وايي به چې: ايا مونږ ته څه مهلت او فرصت راكولی كېږي چې مونږ ايمان راوړو او په سابقه خطا باندې پرده واچوو؟

نو په دغه وخت كښې به نه دوی ته فرصت او مهلت وركړی شي او نه به د دوی پښېماني په درد وخوري چې ايمان يې قبول شي.

توضيحات

۱ـ په ﴿ وَإِنَّهُۥ لَتَنزِيلُ رَبِّ ٱلۡعَٰلَمِينَ ﴾ كښې د "ه" ضمير قرآن كريم ته راجع دی چې د همدې سورت په لومړنيو ايتونو ﴿ ٱلۡكِتَٰبِ ٱلۡمُبِينِ ﴾ [۲]، ﴿ مِّن ذِكۡرٖ مِّنَ ٱلرَّحۡمَٰنِ ﴾ [۵] كښې ترې په كتاب او ذكر سره تعبير شوی دی. نو حاصل يې داسې راځېږي چې:

يقيناً دا قرآن كريم د رب العالمين ﷻ د پلوه نازل كړی شوی دی او د همده ﷻ د پلوه يې نزول جريان لري، كه نه نو د پخوانيو پيغمبرانو په زمانو كښې خو تا موجوديت نه درلود، چې د هغوی خبرې دې اورېدلې وې او يا دې د هغوی حالات ليدلي وي.

همدارنګه ته نه لوستونكی يې او نه استاذ لرې، او نه نن ورځ چاته ربنتياني معلومات شته چې

تا به ترې اخذ او زده کړه کړې وي، نو پوره واضحه شوه چې دا د رب العالمين ﷻ د پلوه نازل شوی دی چې هر څه ورته معلوم او ښکاره دي.

رُوحُ الأَمِين څوک دی؟

۲_ په ﴿ نَزَلَ بِهِ ٱلرُّوحُ ٱلْأَمِينُ ۝ عَلَىٰ قَلْبِكَ ﴾ کښې د علماوو کرامو په اجماع سره د "رُوحُ الأَمِين" څخه جبرائیل ﷺ مراد دی[1] لکه چې الله ﷻ وړاندې صراحت کړی دی چې: ﴿ قُلْ مَن كَانَ عَدُوًّا لِّجِبْرِيلَ فَإِنَّهُۥ نَزَّلَهُۥ عَلَىٰ قَلْبِكَ بِإِذْنِ ٱللَّهِ ﴾ [البقرة:۹۷] يعنې: ای پيغمبره! يهودانو ته ووايه چې: هرڅوک چې د جبرائيل ﷺ دپاره د دې کبله دښمن وي چې په تاباندې يې قرآن کريم نازل کړی دی نو يقيناً ده ﷺ خو ستا په مبارک زړه باندې د الله ﷻ په امر نازل کړی دی؛ نو همغه کس په حقيقت کښې د الله ﷻ دپاره هم دښمن دی.

پاتې شوه دا خبره چې دغې مقدسې پرښتې ته د "رُوحُ الأَمِين" لقب په څه مناسبت ورکړی شوی دی؟ نو د دې وجه دا ده[2] چې دغه پرښته د الله ﷻ د پلوه په ډېرې امانتدارۍ سره وحې انتقالوي، او وحې د بندګانو دپاره د "رُوح" مثال لري چې ابدي ژوند ورباندې ترلاسه کېږي، نو ذکره شوې پرښته داسې وګڼله شوه لکه چې ټوله سراسري روح وي. او يا دا چې ټوله سراسري روح ده او د خلکو په څېر نه ده چې په بدنونو کښې يې أرواح (ارواګانې) موجوديت لري[3].

د همدې موضوع څه شرحه د [النحل:۱۰۲] ايت لاندې تېره شوې ده ــ والحمد لله ﷻ هلته دې وکتله شي.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۳_ که څوک وايي چې: د څه حکمت په بنياد الله ﷻ په دې مقام کښې د ﴿ عَلَىٰ قَلْبِكَ ﴾ په عوض "عَلَيْكَ" نازل نه کړ، حال دا چې دا عبارت لنډ دی او مطلب ورباندې اداء کېږي؟

مونږ وايو چې: الله ﷻ د خپل کتاب په اسرارو باندې ډېر ښه پوهېږي، خو داسې برېښي چې د "قَلْب" د کلمې په نزول سره به دې ته اشاره شوې وي چې الله ﷻ د نبي کريم ﷺ په مبارک زړه کښې قرآن کريم داسې ځای په ځای کړی دی چې ترې نه هېرېږي. د همدې مضمون څخه په بل ايت شريف کښې داسې تعبير شوی دی چې: ﴿ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُۥ وَقُرْءَانَهُۥ ﴾ [القيامة: ۱۷] يعنې: ای پيغمبره! د قرآن کريم د وحې په وخت کښې تادې او عجله مه کوه، يقيناً ستا په مبارک زړه کښې د دې قرآن راغونډول (حفظ کول) په مونږ باندې دي، او بيا يې ستا په مبارکه ژبه لوستل هم په مونږ باندې دي، ته هيڅ تشويش مه کوه چې ستا څخه به هېر شي او يا به يې هو بهو ونه شې لوستلی.

---

(۱) المحرر الوجيز ج۱۲ ص۷۹
(۲) البحر المحيط ج۷ ص۲۴۸
(۳) روح المعاني ج۱۹ ص۱۲۰

سوال جواب

۴_ که څوک وايي چې: د "قُرآن" کلمه خو بالاتفاق د نظم او معنى -دواړو- د مجموعې دپاره وضعه شوې ده[1]، او په ﴿ وَإِنَّهُۥ لَفِي زُبُرِ ٱلۡأَوَّلِينَ ﴾ کښې د "إِنَّهُ" ضمير همدغه "القرآن" ته راجع دی لکه چې لږ وړاندې په ﴿ وَإِنَّهُۥ لَتَنزِيلُ رَبِّ ٱلۡعَٰلَمِينَ ﴾ کښې د "إِنَّهُ" ضمير همدغه "القرآن" ته راجع وه. نو پوښتنه دا ده چې: پخواني اسماني کتابونه (تورات، انجيل، زبور) خو درېواړه په عجمي لغت باندې نازل شوي وه، ايا د دې امکان شته چې عجمي کتاب په عربي کتاب باندې اشتمال ولري؟

مونږ وايو چې: د پخوانيو کتابونو اشتمال معنى دا نه ده چې په "القُرآن" باندې "من حيث انه القرآن" مشتمل وه، بلکې په لاندې دوه وو لحاظونو سره يې ورباندې اشتمال درلود[2]:

الف: هلته د دې کتاب (القرآن) ذکر موجود وه چې آخر الزمان پيغمبر به مبعوث کېږي او اسماني کتاب به ورکول کېږي.

الله ﷻ همدا مضمون د عيسى ؑ څخه داسې حکايت کړی دی چې: ﴿ وَمُبَشِّرَۢا بِرَسُولٖ يَأۡتِي مِنۢ بَعۡدِي ٱسۡمُهُۥٓ أَحۡمَدُ ﴾ [الصف:۶] يعنې عيسى ؑ بني اسرائيلو ته وويلې چې زه ستاسو دپاره د الله ﷻ د پلوه په داسې حال را استولی شوی يم چې زه په يوه بل پيغمبر باندې زېرې درکوونکی يم کوم به چې زما څخه وروسته راشي او احمد به يې نوم وي (او د کتاب درلودونکی به هم وي).

ب: هغه کتابونه د دې کتاب په هغو مضامينو باندې مشتمل وه کوم چې نه منسوخېږي او په ټولو اسماني اديانو کښې يې موجوديت درلود لکه عقيدوي احکام او د فرعي احکامو کليات او يا لکه د الله ﷻ اسماء او صفات او داسې نور. د همدې کبله الله ﷻ دې کتاب (قرآن کريم) ته د "مُصَدِّق" لقب ورکړی دی چې: ﴿ وَلَمَّا جَآءَهُمۡ كِتَٰبٞ مِّنۡ عِندِ ٱللَّهِ مُصَدِّقٞ لِّمَا مَعَهُمۡ ﴾ [البقرة: ۸۹] يعنې: او هرکله چې اهل الکتابو ته د الله ﷻ د نزد څخه په داسې حال باندې کتاب (قرآن کريم) ورغی چې د هغو کتابونو تصديق کوونکی دی کوم چې د دوی سره دي، هم هغوی پرې کفر اختيار کړ.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۵_ که څوک وايي چې: نظر پاسني جواب ته په کار وه چې ابو حنيفه عليه الرحمة د قرآن کريم په عجمي ترجمه او معنى باندې (په هره ژبه چې وي) لمونځ جائز نه وی ګڼلی ځکه چې يوازې معنى او ترجمه خو قرآن نه دی، او په لمانځه کښې د قرآن کريم قرائت فرض دی؟

مونږ وايو چې:

الف: نوموړي امام عليه الرحمة د خپل قول څخه رجوع کړې ده[3]، نو د همدې رجوع په بنياد نه سوال ته ځای پاتې کېږي او نه جواب ته.

---

(۱) المحرر الوجيز ج۱۲ ص۷۹
(۲) تفسير ابي السعود ج۶ ص۲۶۴
(۳) تفسير المظهري ج۷ ص۸۴

ب: که څه هم نوموړي امام علیه الرحمة د ځينو حکمتونو او ځينو اسرارو د کبله په ذکر شوي جواز باندې حکم کړی وه او ضرورت ورته ښکاره شوی وه مګر د ده په نزد هم "القرآن" بدون د نظم څخه یوازې د معنی دپاره نه دی وضعه شوی، د همدې کبله نوموړي امام علیه الرحمة ویلې دي چې جنب سړی او حائضې ښځې ته جائزه ده چې د قرآن کريم ترجمه ولولي[۱].

که بالفرض هغه علیه الرحمة ته یوازې معنی قرآن بربنښېدلی نو د دغه جواز حکم به یې نه وی کړی چې: ذکر شوي دواړه اشخاص بالاتفاق د قرآن کريم د تلاوت څخه منعه کړی شوي دي.

په ذکره شوې موضوع کښې موږ همدومره بحث کافي وګڼه څومره چې وراندې تېر شو، که څوک د دې څخه زيات اوږد بحث غواړي نو ځينو اوږدو کتابونو[۲] ته دې مراجعه وکړي.

د بني اسرائیلو علماء یعني څوک؟

۶_ څرنګه چې الله ﷻ په ﴿ أَن يَعْلَمَهُۥ عُلَمَـٰٓؤُا۟ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ﴾ کښې د ﴿ عُلَمَـٰٓؤُا۟ ﴾ کلمه مطلقه نازله کړې ده، نو ظاهره دا ده چې دا کلمه به د بني اسرائیلو ټولو علماوو ته شامله وي برابره خبره ده چې مسلمانان وي _لکه عبد الله بن سلام او نور_ او یا کفار وي، خو مسلمانان یې اظهار کوي او کفار په عنادي توګه وریاندې خپلې خولې پټوي، ته به وایې چې بالکل نه پوهېږي چې دا په حقه اسماني کتاب دی او دا په حقه آخر الزمان پیغمبر دی.

د أعجم یا أعجمي معناوې

۷_ په ﴿ وَلَوْ نَزَّلْنَـٰهُ عَلَىٰ بَعْضِ ٱلْأَعْجَمِينَ ﴾ کښې د "أَعْجَمِينَ" کلمه جمعه ده خو په مفرد باندې يې په لاندې دوه ډولونو سره تلفظ کېږي[۳]:

الف: "أَعْجَمِيٌّ" چې د تاکید دپاره ورپورې د نسبت مشدده "ي" پیوسته شوې ده، لکه چې په "احمري" کښې د "ي" توری د مبالغې دپاره دی.

ب: "أَعْجَمٌ" چې دغه "ي" ورپورې پیوستون نه لري. هوا ذکره شوې مشدده نسبتي "ي" د جمعیت په حال کښې هم کله د تخفیف دپاره حذفېږي او کله باقي پاتې کېږي، د همدې کبله په ذکر شوي ایت کښې "عَلَى بَعْضِ الأَعْجَمِيِّين" قرائت هم روایت شوی دی[۴].

"أَعْجَمُ یا أَعْجَمِيٌّ" دواړه کلمې هره یوه هغه چاته یا هغه ساکښ ته وضعه شوې ده کوم چې کلام یا اواز ولري خو په اواز کښې یې إبهام وي، لکه ګونګی عرب یا غیر عرب انسان او یا مرغه او څاروی[۵]. خو پخپله په کلام باندې یې هم اطلاق کېږي؛ یا په بل عبارت: ذکرې شوې دواړه

---

(۱) نور الانوار في الأصول وحواشيه ص۱۰

(۲) روح المعاني ج۱۹ ص۱۲۵

(۳) تفسير الكشاف ج۳ ص۳۳۶

(۴) المحرر الوجيز ج۱۲ ص۸۰

(۵) اضواء البيان ج۶ ص۳۸۱؛ القاموس المحيط ج۳ ص۱۶۵

کلمې د متکلم او کلام دواړو صفت واقع کېدلی شي[١] لکه څنګه چې په "فصيح" او "بليغ" سره دواړه (متکلم او کلام) اتصاف مومي.

نو په دې مقام کښې به يې د معنی حاصل داسې راوخېژي چې: اې پيغمبره! ته د کفارو په کافر پاتې کېدلو باندې ډېر مه غمژن کېږه، دوی عناد نيولي دي چې په قرآن کريم باندې د بشري کتاب نوم ږدي او په إعجاز باندې يې سترګې پټوي، که بالفرض مونږ دغه قرآن کريم په عربي لغت کښې په همغه إعجازي کيفيت سره د يوه غير عرب سړي په ژبه او يا د يوه څاروي او يا مرغه په ژبه په مشرکانو باندې قرائت کړی وی ـچې بالکل د کتاب د جوړولو احتمال نه لريـ نو هم دوی به ورباندې ايمان نه وی راوړی او څه نورې بهانې او پلمې به يې تراشلې وی.

سوال جواب

٨ـ که څوک وايي چې: په ﴿كَذَٰلِكَ سَلَكْنَٰهُ فِي قُلُوبِ ٱلْمُجْرِمِينَ﴾ کښې د ﴿سَلَكْنَٰهُ﴾ غائب ضمير څه شي ته راجع دی؟

مونږ وايو چې: که څه هم ځينو علماوو کرامو دغه ضمير هغه کفر ته راجع ګڼلی دی په کوم باندې چې ﴿مَا كَانُوا۟ بِهِۦ مُؤْمِنِينَ﴾ دلالت کوي[٢] نو حاصل بې داسې اخستی دی چې: اې پيغمبره! مونږ د کفارو او مجرمانو په زړونو کښې په دغه ډول سره کفر ورننباسو او مهر ورباندې وهو چې هيڅ دليل او برهان ورباندې اثر نه شي اچولی او عناد يې ورخ په ورخ زياتېږي؛ مګر بهتره دا ده چې ذکر شوی ضمير قرآن کريم ته راجع شي لکه چې وړاندې ببرته ضمائر هم قرآن کريم ته راجع دي[٣]، ترڅو د يو پلوه د ضمائرو د انتشار مخه ونيوه شي او د بله پلوه د ايت شريف متبادره معنی واخستله شي. نو حاصل به يې داسې راوخېژي چې: اې پيغمبره! مونږ په دغسې پخو دلايلو سره ـچې وړاندې ذکر شوهـ د مجرمانو او کفارو په زړونو کښې قرآن کريم ورننباسو چې ايمان راوړي او عقيده پرې وکړي لکه چې مؤمنانو ورباندې ايمان راوړی دی او عقيده يې ورباندې کړې ده؛ خو د دې سره‌ـسره د هغوی په زړونو کښې د عناد د کبله ځای نه نيسي او ورېوري نه نښلي.

عين همدغه مضمون ته په [الحجر:١٢] ايت کښې هم اشاره شوې ده چې څه وضاحت هلته ورکړی شوی دی، والحمد لله ﷻ.

﴿أَفَبِعَذَابِنَا يَسْتَعْجِلُونَ ﴿٢٠٤﴾ أَفَرَءَيْتَ إِن مَّتَّعْنَٰهُمْ سِنِينَ ﴿٢٠٥﴾ ثُمَّ جَآءَهُم مَّا كَانُوا۟
يُوعَدُونَ ﴿٢٠٦﴾ مَآ أَغْنَىٰ عَنْهُم مَّا كَانُوا۟ يُمَتَّعُونَ ﴿٢٠٧﴾ وَمَآ أَهْلَكْنَا مِن قَرْيَةٍ إِلَّا لَهَا
مُنذِرُونَ ﴿٢٠٨﴾ ذِكْرَىٰ وَمَا كُنَّا ظَٰلِمِينَ ﴿٢٠٩﴾﴾

---

(١) لسان العرب ج١٢ ص٣٨٦
(٢) تفسير البغوي ج٣ ص٢٩٩؛ تفسير ابن کثير ج٣ ص٣٤٨
(٣) تفسير ابي السعود ج٦ ص٢٦٥

[۲۰۴] ایا نو مشرکان (د بل چا په عذاب باندې نه بلکې) زمونږ په عذاب باندې په تونده سره غوښتنه کوي؟

[۲۰۵] ایا ته ګورې (ته مونږ ته خبر راکړه چې:) که مونږ دغو (عذاب غوښتونکو) ته ډېر کلونه نفعه ورکړو (په دنیا کښې ښه ډېر عمرونه ور وبښو او ښه اوږد مهلت ورپېرزو کړو).

[۲۰۶] (او) بیا ورته هغه عذاب ورشي (ور ورسېږي) کوم چې دوی دي چې (د نزول) وعده یې ورسره کېږي.

[۲۰۷] نو د دوی (د عذاب) څخه به هغه (مهلت) څه شی دفعه کړي کوم چې دوی وه چې نفعه ورباندې ورکړه شوې وه (او یا به پکښې څه تخفیف راولي)؟

[۲۰۸] او مونږ هیڅ کلی (ښار) نه دی هلاک کړی مګر په داسې حال کښې چې هغوی (د دې دپاره) ډاروونکي درلودل.

[۲۰۹] چې هغوی ته پند ورکړي (او زمونږ احکام ورپه زړه کړي)، او مونږ ظالمان (تېری کوونکي) نه یاستو (چې پرته د ډاروونکو د ورلېږلو څخه یې هلاک کړو).

ارتباط او د مطلب خلاصه

وړاندې ایتونه په دې تمام شوي وه چې کله عنادي کفارو ته دردناک عذاب ورسېږي نو سمدستي د مهلت غوښتنه کوي چې ایا مونږ ته به مهلت راکړی شي چې د خپلو کفریاتو څخه توبه تائب شو.

دا ایتونه په دې شروع شوي دي چې عنادي کفار د دردناک عذاب په نزول سره عجله کوي او غواړي چې مهلت یې ختم کړو، نو حاصل یې داسې راخېژي چې:

۱ـ ای پیغمبره! عنادي کفار د عجیبه حالت درلودونکي دي:

الف: اوس (چې مونږ ورته مهلت ورکړی دی ترڅو د فرصت څخه استفاده وکړي او ایمان راوړي) د مهلت د ختمولو غوښتنه کوي چې هله ژر شه په مونږ باندې الهي عذاب رانازل کړه؛ ایا نو دوی د بل چا په عذاب باندې نه بلکې زمونږ په عذاب سره عجله کوي؟

ب: مونږ د عذاب په ورنازلولو باندې په هر وخت کښې کامل قدرت لرو، خو کله چې ورباندې د دوی د غوښتنې مطابق دردناک عذاب ورښکته کړو نو سمدستي به بیا مهلت غواړي.

ج: حقیقت دا دی چې عنادي کفار په هیڅ وخت کښې د مهلت څخه استفاده نه شي کولی او نه ورته د عذاب په مخنیوي یا د عذاب په تخفیف کښې څه ګټه رسولی شي. او دا خکه چې:

د: ایا نو ته نه ګورې چې که مونږ همدغو عنادي کفارو ته ډېر کلونه وخت ورکړو چې د دنیا د نعمتونو څخه استفاده وکړي او د خپلې عقیدې د سمون په هکله فکر وکړي، او بیا د ډېرو کلونو څخه وروسته ورباندې موعود دردناک عذاب ورنازل شي، نو دوی ته به د ډېرو کلونو مهلت څه فائده وکړي؟ ایا په دغو ډېرو کلونو کښې به د دوی عقل سر ته ورشي او په خپلې ګمراهۍ باندې به

یوه شي؟ ایا دغه ډېر کلونه فرصت به د دوی څخه د عذاب مخه بنده کړي؟ او یا به یې په عذاب کښې څه تخفیف پېښ کړي؟

هـ: همدارنګه که مونږ د عذاب د نزول څخه وروسته د عنادي کفارو څخه د عذاب مخه واړوو او بیا نوی او تازه مهلت ورکړو او یا ـ بالفرض المحال ـ دوی د محشر د میدان څخه بېرته دنیا ته راستانه کړو چې خپلې پخوانۍ خطاوې تلافي کړي او په سمه لاره باندې روان شي، نو ایا دوی به د دغه تازه مهلت څخه استفاده وکړي او په سمه لاره به روان شي؟

دوی به بیا هم خپل پخواني کفریات تکرار کړي؛ نو دوی په هیڅ صورت د مهلت او فرصت ښه ګټه نه پورته کوي.

و: ای پیغمبره! نو د دغو عنادي کفارو په کافر پاتې کېدلو باندې مه غمژن کېږه، د دوی په هکله ستا دنده فقط همدا ده چې الهي پیغامونه ورته ورسوې او د الهي عذاب څخه یې ووډار کړې، نور نو دوی پوهېږي او ستا رب ﷻ.

۲ـ همدارنګه مونږ په پخوانیو زمانو کښې هم هیڅ قوم نه دی هلاک کړی او هیڅ ښار مو نه دی پوپنا کړی مګر ډارونکي (پیغمبران) به مو ور ولېږل، البته د دې دپاره چې هغوی ته پند ورکړي او زمونږ احکام ورته وخت په وخت په تکراري توګه ابلاغ کړي.

خو کله به چې هغوی پند قبول نه کړ او د پیغامونو په ابلاغ باندې به یې غوږونه کاڼه کړه نو مونږ به ورباندې بنیاد ویستونکی عذاب ورنازل کړ، دا څکه چې مونږ هیڅکله ظلم کوونکي او تېری کوونکي نه یاستو، چې د پیغمبرانو د لېږلو څخه پرته کوم قوم پوپنا کړو.

توضیحات

۱ـ د ﴿ مَآ أَغْنَىٰ عَنْهُم مَّا كَانُوا۟ يُمَتَّعُونَ ﴾ څخه د اشارې په توګه معلومېږي چې د دنیا د ډېرو کلونو اسودګی او خوشالی په أخروي عذاب کښې هیڅ تخفیف نه شي راوستلی، او بالمقابل د دنیا غمونه او مشقتونه چې هرڅومره ډېر او هر څومره اوږده شي د جنت په خوشالیو کښې هیڅ ترېخوالی نه شي پېښولی.

همدې مضمون ته نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده چې فرمایي: «يُؤْتَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِأَنْعَمِ أَهْلِ الدُّنْيَا مِنَ الْكُفَّارِ فَيُقَالُ اغْمِسُوهُ فِي النَّارِ غَمْسَةً فَيُغْمَسُ فِيهَا ثُمَّ يُقَالُ لَهُ أَيْ فُلَانُ هَلْ أَصَابَكَ نَعِيمٌ قَطُّ فَيَقُولُ لَا مَا أَصَابَنِي نَعِيمٌ قَطُّ، وَيُؤْتَى بِأَشَدِّ الْمُؤْمِنِينَ ضُرًّا وَبَلَاءً فَيُقَالُ اغْمِسُوهُ غَمْسَةً فِي الْجَنَّةِ فَيُغْمَسُ فِيهَا غَمْسَةً فَيُقَالُ لَهُ أَيْ فُلَانُ هَلْ أَصَابَكَ ضُرٌّ قَطُّ أَوْ بَلَاءٌ فَيَقُولُ مَا أَصَابَنِي قَطُّ ضُرٌّ وَلَا بَلَاءٌ»[۱] یعنې: د قیامت په ورځ به د کفارو د جملې څخه د دنیاوالو ښه زیات نعمت درلودونکی سړی حاضر کړی شي چې د ده په اندازه به هیڅوک د پراخو نعمتونو درلودونکی نه وي تېر شوی. نو د ده په هکله به امر وکړی شي چې په دوزخ کښې یوه غوټه ورکړئ؛ نو فقط یوه غوټه به پکښې ورکړی شي. بیا به ورته وویلی شي چې

(۱) سنن ابي ماجه ص ۳۲۰

ای فلانیه! ایا تاته کله هم څه نعمت رسېدلی دی؟ ایا په دنیا کښې تا چرته څه خوشالي لیدلې ده؟
نوموړی به جواب ورکړي چې ماته هیڅکله نعمت نه دی رسېدلی او ما هیڅکله چرته خوشالي نه ده لیدلې. یا په بل عبارت: د دنیا ټولې خوشالۍ به د دوزخ په یوې غوټې سره هېرې کړي.
او د مؤمنانو څخه به هغه مؤمن سړی راوستلی شي چې په هیڅا باندې د ده څخه زیات مشقتونه او بلاګانې نه وې ورغلې، چې په غمونو کښې اول نمره تېر شوی وي. نو د ده په هکله به هم ووېلی شي چې د جنت په نعمتونو کښې یوه غوټه ورکړئ، نو د جنت د نعمتونو څخه مزه به وروڅکلی شي. بیا به ترې پوښتنه وکړی شي: چې ای فلانیه! ایا په تا باندې په دنیا کښې څه مشقت او څه درد یا غم درغلی دی او یا څه آفت او بلاء درباندې کله نازله شوې وه؟
نو مؤمن به جواب ورکړي چې هیڅکله په ما باندې نه څه غم او درد راغلی دی او نه مې چرته څه مشقت او زحمت لیدلی دی. یا په بل عبارت: د دنیا ټول کړاوونه او سختۍ به یې د جنت د لږ مزې په څکلو سره د یاده ووځي.

یو اعرابي تحلیل

۲ـ په ﴿ إِلَّا لَهَا مُنذِرُونَ ۝ ذِكْرَىٰ ﴾ کښې د ﴿ ذِكْرَىٰ ﴾ د کلمې په اعراب کښې علماوو کرامو متعدد احتمالات جائز ګڼلي دي[1]، خو موږ دا خوښه کړه چې دغه کلمه به تقدیراً منصوبه وي او د ﴿ لَهَا مُنذِرُونَ ﴾ دپاره به "مفعول له" واقع شوې وي. نو حاصل به یې داسې راوخېژي چې:
موږ هیڅ قریه او ښار نه دی هلاک کړی مګر په داسې حال کښې چې زموږ د پلوه به یې داروونکي (پیغمبران) درلوده، چې د دې دپاره به وراستولی شوي وه چې پند ورکړي او شرعي احکام وریه زده کړي، خو د دې سره‌سره به هغوی پند قبول نه کړ او د پیغمبرانو تکذیب ته به یې ادامه ورکړه نو موږ به ورباندې بنیاد ویستونکی عذاب ورنازل کړ.

﴿ وَمَا تَنَزَّلَتْ بِهِ ٱلشَّيَٰطِينُ ۝٢١٠ وَمَا يَنۢبَغِي لَهُمْ وَمَا يَسْتَطِيعُونَ ۝٢١١ إِنَّهُمْ عَنِ ٱلسَّمْعِ لَمَعْزُولُونَ ۝٢١٢ ﴾

[۲۱۰] او دا (قرآن کریم) شیطانانو نه دی رابنکته کړی (بلکې روح الأمین نازل کړی دی).
[۲۱۱] او نه شیطانانو ته مناسبه ده (چې رابنکته یې کړي، ځکه چې مضامین یې د دوی په ضد دي)، او (حتی) نه وسه (توان) لري (چې دا کار وکړي. او دا ځکه چې):
[۲۱۲] یقیناً شیطانان (د پرښتو د خبرو) د اورېدلو څخه هرو مرو په څنګ کړی شوي دي (نو د الهي کلام د اورېدلو توان به د کومه کړي، دوی خو د غوږ نیولو په وخت کښې په شغلو باندې ویشتلی کېږي).

[1] البحر المحيط ج۸ ص۱۹۵

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنيو ايتونو کښې د عنادي کفارو څخه په غير نورو ټولو خلکو ته د قرآن کريم حقانيت په اثبات رسول شوی وه او په دې ايتونو کښې د عنادي کفارو يو اعتراض او اتهام جواب شوی دی چې: دا کتاب په محمد باندې رُوح الأمين نه دی نازل کړی بلکې دا د شيطانانو کار دی.

د همدې کبله کله چې د څه حکمتونو په اساس د جبرائيل ﷺ نازلېدل وځنډيده نو يوې قريشې ښځې (د ابو لهب مېرمنې) وويلې چې: «أَبْطَأَ عَلَيْهِ شَيْطَانُهُ»[۱] يعني په محمد باندې د خپل شيطان د پلوه نزول ټال شو او کهانت يې ورباندې بند کړ. نو الله ﷻ د همدغه اتهام د رد دپاره د "الضُّحیٰ" سورت نازل کړ.

په دغو ايتونو کښې هم د ذکر شوي اتهام او اعتراض جواب نازل شوی دی، نو حاصل يې داسې راخېژي چې: ای پيغمبره! دا کتاب په تا باندې رُوحُ الأمين (جبرائيل ﷺ) نازل کړی دی او شيطانانو نه دی نازل کړی لکه څنګه چې عنادي کفار ورباندې د عوامو د اغفال او غولونې دپاره تور او تهمت لګوي. او دا ځکه چې:

۱_ دا کتاب سراسري ارشاد او هدايت دی او هم صداقت او عدالت دی او هم أمر بالمعروف او نهي عن المنکر دی، چې دا يو هم د شيطانانو سره څه مناسبت نه لري، چې په خمکه کښې فسادونه خوروي او خلک په جنګ اچوي، د هغوی کار خو أمر بالمنکر او نهي عن المعروف دی او داسې نور.

۲_ په شيطانانو کښې دا توان نشته چې قرآن کريم ته ورنژدې قدرې شي پاتې خو لا رانازلول، ځکه چې دوی د پرېښتو د کلام د اورېدلو څخه عزل کړی شوي دي، نو د الله ﷻ د کلام اورېدل خو ورته بالکل محال کار دی، نو څرګنده شوه چې د عنادي کفارو ذکر شوی اعتراض بېخي بې بنياده دی.

توضيحات

۱_ د ﴿ وَمَا تَنَزَّلَتْ بِهِ ﴾ الآية، جمله د ﴿ نَزَلَ بِهِ ٱلرُّوحُ ٱلْأَمِينُ ﴾ [الشعراء:۱۹۳] په جمله باندې عطفه ده[۲]، نو حاصل يې هغسې راخېژي څنګه چې ورته وړاندې په خلاصه مطلب کښې اشاره وشوه.

عزل څه معنی؟

۲_ په ﴿ إِنَّهُمْ عَنِ ٱلسَّمْعِ لَمَعْزُولُونَ ﴾ کښې د "مَعْزُولُونَ" کلمه د "عَزْل" _لکه "ضَرْب"_ څخه اشتقاقه شوې ده، "عَزْل" دېته وايي چې يو شی د يو پلو څخه بل پلو ته جدا او په څنګ کړی شي[۳].

په دې مقام کښې يې د معنی حاصل داسې راخېژي چې: شيطانان په هيڅ وجه د قرآن کريم د رانېکته کولو توان نه لري، ځکه چې دغه کار خو به په هغه وخت کښې صورت نيولی شوی چې د

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۱۵۱
(۲) تفسير المظهري ج۷ ص۸۶
(۳) القاموس المحيط ج۳ ص۲۱۷

هغوی څخه د وحې د اورېدلو توان نه وی اخستلی شوی، هغوی خو د پرښتو د خبرو صلاحیت د لاسه ورکړی دی نو د الهي وحې د اورېدلو توان به د کومه کړي.

په همدې موضوع کښې چې شیطانان د پرښتو خبرې نه شي اورېدلی او په شغلو باندې ویشتلی کېږي، د الله ﷻ په توفیق د [الحجر:۱۸] ایت لاندې ښه تحقیقي بحث تېر شوی دی چې بیا تحقیقولو ته یې څه اړتیا نه ګورو.

﴿ فَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ فَتَكُونَ مِنَ الْمُعَذَّبِينَ ﴿٢١٣﴾ وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ ﴿٢١٤﴾ وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢١٥﴾ فَإِنْ عَصَوْكَ فَقُلْ إِنِّي بَرِيءٌ مِّمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٢١٦﴾ وَتَوَكَّلْ عَلَى الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ ﴿٢١٧﴾ الَّذِي يَرَاكَ حِينَ تَقُومُ ﴿٢١٨﴾ وَتَقَلُّبَكَ فِي السَّاجِدِينَ ﴿٢١٩﴾ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٢٢٠﴾ ﴾

[۲۱۳] نو (ای پیغمبره!) ته د الله ﷻ سره بل معبود مه بله! (عبادت یې مه کوه!) نو ته به د عذاب کړی شوو څخه شې (الهي عذاب به درباندې نازل شي).

[۲۱۴] او خپل نژدې اقارب (قومیان) دې (د الله ﷻ د عذابه) وډار کړه.

[۲۱۵] او خپل وزر دې هغه چاته ښکته کړه (نرمي ورسره وکړه) کوم چې ستا پیروي کوي چې د مؤمنانو څخه عبارت دي.

[۲۱۶] نو که ستا (نژدې) خپلوانو (قومیانو) ستا نافرماني وکړه (او ستا دعوت یې رد کې) نو (ورته) ووایه چې: یقیناً زه د هغه شي څخه بېزار یم کوم چې تاسو یې کوئ (چې د کفر څخه عبارت دی).

[۲۱۷] او د کلکې ارادې په خاوند (او په) ډېر مهربان (الله ﷻ) باندې توکل وکړه.

[۲۱۸] (په) هغه اقدس ذات ﷻ (باندې توکل وکړه) چې تا ګوري (البته په) هغه حین کښې چې نه (دعوت او انذار ته) پورته کېږې (حفاظت یې درسره ملګری دی).

[۲۱۹] او (هغه اقدس ذات ﷻ چې) په سجده کوونکو کښې ستا تاوېدل راتاوېدل (هم ګوري).

[۲۲۰] یقیناً همدا (اقدس ذات ﷻ د ټولو اقوالو) اورېدونکی (او په هر شي باندې) ښه پوه دی (همدی ﷻ ستا د دښمنانو ټول اقوال اوري او په ټولو پلانونو باندې یې پوه دی).

ارتباط او د مطلب خلاصه

آن د [الشعراء:۱۹۲] ایت څخه راپه دېخوا د قرآن کریم د حقانیت او صداقت دلایلو ته اشاره شوې وه، او په دې ایتونو کښې نبي کریم ﷺ ته صراحتاً او ټول اُمت ته اشارةً په همدې ارتباط څه ارشادات نازل شوي دي چې عمل ورباندې وکړي، نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د قرآن کریم حقانیت او صداقت په اثبات ورسېد خو د دې سره‌سره عنادي کفار په

خپل انکار باندې کلک ولاړ دي، نو ته د هغوی په دائمي انکار باندې د هر مه غمژن کېږه چې تول توجه دې هغې خوا ته واوړي، بلکې لاندې ارشاداتو ته هم توجه وکړه او په عمل کښې يې پیاده کړه.
۱ـ نو ته د الله ﷻ سره بل معبود مه دروه او په عبادت کښې ورسره شریک مه نیسه (همدغه توحیدي خاصیت ته ادامه ورکړه)، که نه نو ته به هم د معذبینو څخه وګرځولی شې او د کفارو غوندې به په تاباندې هم د الله ﷻ د پلوه غضب وورولی شي.
۲ـ همدارنګه په خاصه توګه خپل نژدې خپلوان د الله ﷻ د عذابه وډار کړه چې د شرکیاتو او کفریاتو څخه خانونه وساتي او یا ترې خانونه خلاص کړي، که نه نو دوی به هم د نورو کفارو غوندې معذب کړی شي او ستا قرابت به ورته هیڅ ګټه ونه شي رسولی.
۳ـ کفار غواړي چې ته د خپله څنګه مؤمنان وشړې چې هغوی ته حقیر او سپک په نظر ورځي، خو پام کوه چې دا کار ونه کړې، بلکې د هغو کسانو دپاره خپلې وزرې بنکته کړه او خپل خان ته يې رانژدې کړه کوم چې ستا پیروي کوي او خبره دې مني، البته چې دغه کسان د مطلق مؤمنانو څخه عبارت دي؛ برابره خبره ده چې ستا د نژدې خپلوانو په ډله کښې شامل وي او یا شامل نه وي.
۴ـ نو که ستا د دعوت او انذار څخه وروسته ستا نژدې خپلوانو عصیان ته ادامه ورکړه او ستا دعوت يې قبول نه کړ نو په ډاګه ورته ووایه چې: زه ستاسو څخه او ستاسو د عملونو څخه بېزار یم، نه مې تاسو په کار یاست او نه ستاسو عملونه.
۵ـ ذکر شوي عاصیانو او نافرمانانو ته بنه په جرئت سره خپل دریځ څرګند کړه او د ضرر څخه يې بالکل مه ډارېږه بلکې په خپل رب ﷻ باندې توکل وکړه، او دا څکه چې:
الف: ستا رب ﷻ د کلکې ارادې خاوند دی چې نه څوک د ده ﷻ د ارادې په وړاندې خنډ واقع کېدلی شي او نه د ده ﷻ د ارادې څخه په غیر څه شی موجودیت موندلی شي.
ب: خو د دې سره-سره د ډېر مهربان هم دی، نو سمدستي چې په کفارو باندې عذاب نه وربنکته کوي وجه يې دا ده چې هغوی ته فرصت ورکوي ترڅو توبه تائب شي او د کفریاتو څخه ایمان ته راوګرځي.
ج: ای پیغمبره! ته همېشه د خپل رب ﷻ د حفاظت لاندې يې، په هغه وخت کښې هم تا ګوري چې ولاړېږې او یا کښېنې او هم یا ګرځې راګرځې او توحید ته دعوت چلوې او داسې نور.
د: حتی ستا رب ﷻ په هغه وخت کښې هم تا ګوري چې ته په سجده کوونکو (تهجد کوونکو) باندې نظارت او نګراني کوې او په توره شپه کښې يې په حالاتو باندې خپل خان خبروې.
ه: لنډه دا چې: یقیناً ستا رب ﷻ د ټولو خبرو اورېدونکی دی، په هر چا پورې چې تعلق ولري، او په ټولو حالاتو باندې پوه دی، برابره خبره ده چې ستا حالات وي او یا ستا د دښمنانو حالات وي چې د کومې دسیسې پلان درته طرحه کوي او داسې نور.

توضيحات

۱ـ په ﴿وَأَنذِرۡ عَشِيرَتَكَ ٱلۡأَقۡرَبِينَ﴾ کښې د "عَشِيرَة" کلمه مونث د الله ﷻ په توفيق د [التوبة: ۲۴]

ايت لاندې د ضرورت په اندازه خبرلې ده چې زياتې خبرنې ته يې ارتيا نه ګورو، خو په دې مقام کښې ورباندې وراضافه کوو چې:

د دې ايت لاندې -چې بحث پکښې روان دی- ځينو علماوو کرامو د خپلوانو طبقات تقريبًا په شپږو درجو باندې ويشلي دي او د هرې درجې نوم يې هم ذکر کړی دی لکه "قَبِيلَةٌ" او "عِمَارَةٌ" او داسې نور[۱]، که څوک يې د لوستلو شوق لري نو لطفًا دې هملته مراجعه وکړي.

نبي کريم ﷺ اراشادات عملي کړه

۲_ کله چې ذکر شوي ارشادات نازل شوه نو نبي کريم ﷺ سمدستي په عمل کښې پياده کړه، د تعميل صورتونه يې په ګڼو احاديثو کښې روايت شوي دي، ځينو مفسرينو کرامو ته دې الله ﷻ اجرونه ورکړي چې په همدې هکله يې د احاديثو يوه مجموعه راغونډه کړې ده[۲] خو مونږ فقط د لاندې يوه حديث په رانقلولو باندې اکتفاء کوو. هغه دا چې:

د ذکرو شوو ارشاداتو په نزول سره نبي کريم ﷺ د صفا په غونډۍ ودرېد او هرې قبيلې ته يې په نامه‌نامه غږ وکړ چې: ای فلاني خېلو! ای فلاني خېلو! دلته راغونډ شئ!.

د همدغه مبارک اواز په اورېدو سره د ابو لهب په شمول ټول قريش هلته ورغله حتی چا چې څه عذر درلود هغه خپل استازی ورواستاوه ترڅو وګوري چې څه خبره ده. نو نبي کريم ﷺ دغه ټوله اجتماع مخاطبه کړه او داسې سوال جواب يې ورسره وکړ چې:

الف: نبي کريم ﷺ ورته وفرمايل چې: «أَرَأَيْتَكُمْ لَوْ أَخْبَرْتُكُمْ أَنَّ خَيْلاً بِالْوَادِي تُرِيدُ أَنْ تُغِيرَ عَلَيْكُمْ أَكُنْتُمْ مُصَدِّقِيَّ؟» يعني: زه تاسو ته يوه پوښتنه راجع کوم او ستاسو څخه غواړم چې ماته يې جواب راکړئ هغه دا چې که زه تاسو ته ووايم چې د همدې وطن او همدې وادۍ په داخل کښې ستاسو دپاره د سورو يو زورور لښکر پټ دی او غواړي چې په تاسو باندې په شپه کښې ناڅاپي حمله وکړي او تاسو ټول تالا ترغه کړي، نو ايا تاسو به زما تصديق کوونکي وګرځئ او زما د خبرې تصديق به وکړئ؟

ب: نو ټولو په يوه خوله جواب ورکړ چې: «نَعَمْ مَا جَرَّبْنَا عَلَيْكَ إِلاَّ صِدْقًا» هو! مونږ به ستا تصديق وکړو، او دا ځکه چې مونږ ته ستا صداقت او رښتينوالی په تجربې سره ثابت دی.

ج: نو نبي کريم ﷺ وويلې چې: «فَإِنِّي نَذِيرٌ لَكُمْ بَيْنَ يَدَيْ عَذَابٍ شَدِيدٍ» يقينًا زه ستاسو دپاره د ډېر سخت عذاب د نازلېدلو څخه وړاندې ډاروونکی يم، چې د شرک څخه لاس واخلئ او د الله ﷻ سره په عبادت کښې شريک مه دروئ که نه نو د ډېر سخت عذاب سره به مخامخ شئ.

د: د اجتماع د ګډون کوونکو څخه ابو لهب وويلې چې: «تَبًّا لَكَ سَائِرَ الْيَوْمِ أَلِهَذَا جَمَعْتَنَا؟» باقي ورځ دې تا لره هلاک وي (يا په بل عبارت: ژوندی پاتې نه شې) ايا تا مونږ د دې خبرې دپاره راغونډ کړي ياستو؟

---

[۱] روح المعاني ج۱۹ ص۱۳۴
[۲] تفسير ابن کثير ج۳ ص۳۴۹؛ الدر المنثور ج۶ ص۳۲۴

ه: «فَنَزَلَتْ ﴿ تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ ﴾ (السورة)»[1] نو الله ﷻ دا سورت نازل کړ چې: ﴿ تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ ﴾ (السورة) يعني د ابو لهب لاسونه دې هلاک شي او ژوندی دې پاتې نه شي.

يادونه

۳ـ که څه هم ځينو علماوو کړامو په ﴿ فَإِنْ عَصَوْكَ ﴾ کښې مستتر ضمير ﴿ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾ ته راجع ګڼلی دی[2] چې نږدې ذکر دی، يعني که مومنانو ستا څخه په عمل کښې عصيان وکړ نو ته ترې خپله بېزاري اعلانه کړه؛ مګر بهتره او ظاهره دا ده چې ذکر شوی ضمير په ﴿ وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ ٱلْأَقْرَبِينَ ﴾ کښې "عَشِيرَة" ته راجع وګڼل شي[3] چې بحث په همدوی کښې راروان دی، يعني که ستا نږدې خپلوانو دعوت قبول نه کړ او خپل عصيان ته يې ادامه ورکړه نو خپله بېزاري ترې اعلانه کړه، او د ضرر څخه يې مه وارېږه او په الله ﷻ باندې توکل وکړه چې هيڅ ضرر به درته ونه شي رسولی.

سوال جواب

۴ـ که څوک وايي چې: په ﴿ حِينَ تَقُومُ ﴾ کښې د ﴿ تَقُومُ ﴾ کلمه د "قيام" څخه اشتقاقه شوې ده، نو پوښتنه دا ده چې دلته د قيام څخه د څه شي دپاره قيام او ورپورته کېدل مطلب دی؟

مونږ وايو چې: که څه هم دلته قيام مطلق دی هر ډول پورته کېدلو ته شامل دی لکه لمانځه ته قيام، يا دعوت او انذار ته قيام او داسې نور[4]، مګر څرنګه چې لږ وړاندې په ﴿ وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ ٱلْأَقْرَبِينَ ﴾ کښې د "أَنذِرْ" کلمه نازله شوې ده نو مونږ ته بهتره برېښي چې دلته به د قيام څخه د انذار او دعوت دپاره د قيام او ورپورته کېدل مطلب وي، لکه چې په همدې مطلب باندې په بل ايت کښې صراحت شوی دی چې: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلْمُدَّثِّرُ ۝ قُمْ فَأَنذِرْ ﴾ [المدثر: ۱ ، ۲] يعني: ای خپل ځان په جامه کښې راتاوونکيه (پيغمبره)! پورته شه او د خپل رب ﷻ د عذابه خلک وډار کړه.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۵ـ که څوک وايي چې: نبي کريم ﷺ خو په هر وخت کښې د الله ﷻ تر نظر لاندې وه لکه چې فرمايي: ﴿ وَٱصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا ﴾ [الطور:۴۸] يعني او ته د خپل رب ﷻ حکم او فيصلې ته صبر وکړه (ورته منتظر اوسه) ځکه چې يقيناً ته زمونږ د بلا کيفه سترګو لاندې يې او زمونږ حفاظت همېشه ستا ملګری دی؛ نو پوښتنه دا ده چې د څه حکمت په بنياد په دې مقام کښې بوازې د هغه حال ذکر ته تخصيص ورکړی شوی دی کوم ته چې په ﴿ وَتَقَلُّبَكَ فِي ٱلسَّٰجِدِينَ ﴾ کښې اشاره شوې ده؟ يعني: الله ﷻ په سجده کوونکو (لمونځ کوونکو) کښې ستا تاوېدل او راتاوېدل ګوري.

---

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۷۰۲

(۲) اللباب في علوم الكتاب ج۱۵ ص۹۴

(۳) روح المعاني ج۱۹ ص۱۳۶

(۴) تفسير ابن كثير ج۳ ص۳۵۲؛ تفسير المظهري ج۷ ص۸۹

مونږ وايو چې:

الف: لږ وړاندې الله ﷻ نبي كريم ﷺ ته توصيه وكړه چې: ﴿ وَٱخۡفِضۡ جَنَاحَكَ لِمَنِ ٱتَّبَعَكَ مِنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ﴾ يعنې: او ته خپلې وزرې هغه چاته ښكته (خورې) كړه كوم چې ستا پيروي كوي چې د مؤمنانو څخه عبارت دي، د دوى سره ناسته ولاړه كوه او د مشركانو د غوښتنې په مطابق يې د خپلو مجالسو څخه مه شړه.

نو په دې ايت كښې د ناستې ولاړې صورت حال ته اشاره شوې ده چې: اى پيغمبره! الله ﷻ د مؤمنانو سره ستا ناسته ولاړه ګوري چې كله ورسره د جَمعې په لمانځه باندې مشغول يې او په امامت سره ورته د لمانځه اركان اداء كوې (لكه قيام، ركوع، سجود)، او كله په تهجد كوونكو مؤمنانو باندې د شپې د مخې دوره وهې او د ليدلو څخه يې خوند اخلې او داسې نور. نو د مؤمنانو سره همدغې وضعې ته ادامه وركړه او پام كوه چې د مشركانو غوښتنه قبوله نه كړې چې د خپلو مجالسو او ناستې پاستې څخه يې وشړې او د خپلو بركاتو څخه يې محروم كړې.

ب: دا سورت مكي سورت دى او په مكه معظمه كښې مؤمنان كمزوري وه نو الله ﷻ خپل پيغمبر ﷺ ته ډاډ وركړ چې: غمژن كيږه مه، الله ﷻ ستا قوت او د مؤمنانو ډيروالى ګوري چې په نږدې وخت كښې به ستا دښمنان تاله ترغه شي او ستا پيروان (مؤمنان) به د قوت خاوندان شي؛ نو ډير ژر به داسې وخت راشي چې ته به بې غمه د خپلو پيروانو په منځكښې اوږې رااوړې او دوى ټول به ستا په شاوخوا باندې راتاو وي او په ارامۍ سره به د خپل رب ﷻ په عبادت باندې مشغول ياست.

يادونه

٦ـ ځينو مفسرينو كرامو د ﴿ وَتَقَلُّبَكَ فِي ٱلسَّـٰجِدِينَ ﴾ ايت شريف په نورو ډولونو سره تفسير كړى دى او څه احكام يې ترې استنباط كړي دي[1]، خو مونږ ته هغه ټول بې ارتباطه څرګند شوه نو ځكه مو پكښې بحث ونه كړ، كه څوك يې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وكړي.

﴿هَلۡ أُنَبِّئُكُمۡ عَلَىٰ مَن تَنَزَّلُ ٱلشَّيَـٰطِينُ ﴿٢٢١﴾ تَنَزَّلُ عَلَىٰ كُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ ﴿٢٢٢﴾ يُلۡقُونَ ٱلسَّمۡعَ وَأَكۡثَرُهُمۡ كَـٰذِبُونَ ﴿٢٢٣﴾ وَٱلشُّعَرَآءُ يَتَّبِعُهُمُ ٱلۡغَاوُۥنَ ﴿٢٢٤﴾ أَلَمۡ تَرَ أَنَّهُمۡ فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ ﴿٢٢٥﴾ وَأَنَّهُمۡ يَقُولُونَ مَا لَا يَفۡعَلُونَ ﴿٢٢٦﴾ إِلَّا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّـٰلِحَـٰتِ وَذَكَرُواْ ٱللَّهَ كَثِيرًا وَٱنتَصَرُواْ مِنۢ بَعۡدِ مَا ظُلِمُواْۗ وَسَيَعۡلَمُ ٱلَّذِينَ ظَلَمُوٓاْ أَيَّ مُنقَلَبٍ يَنقَلِبُونَ ﴿٢٢٧﴾ ﴾

[1] تفسير المظهري ج٧ ص٨٩؛ روح المعاني ج١٩ ص١٣٨؛ التفسير الكبير ج٢٤ ص١٧٣

[۲۲۱] ایا مونږ تاسو ته په هغه چا باندې خبر درکړو چې شیطانان (ورباندې) وربښکته کېږي؟

[۲۲۲] شیطانان په هر ډېر دروغژن (او) ډېر ګنهګار باندې وربښکته کېږي.

[۲۲۳] (او دغه) دروغژنان (شیطانانو ته) غوږ ږدي، او د دوی اکثریت (د اقوالو د حیثه) دروغژنان دي (اکثره خبرې یې دروغې دي).

[۲۲۴] او شاعران چې دي د دوی پیروي ګمراهان کوي (نه لاره موندونکي).

[۲۲۵] ایا ته نه ګورې چې یقینًا دوی (د هرې موضوع) په کنده کښې (د لیونیانو غوندې) ورلوېږي (او د حق او باطل لحاظ یې نه ساتي).

[۲۲٦] او (ته نه ګورې چې) یقینًا دوی هغه څه وایي چې کوي یې نه.

[۲۲۷] مګر هغه کسان (ذکر شوي خاصیتونه نه لري) کومو چې ایمان راوړی وي او نېک عملونه کوي او (هم) الله ﷻ ډېر یادوي، او د هغه وخت څخه وروسته انتقام اخلي چې په دوی باندې ظلم وکړی شي (په بدۍ سره وستایل شي).

او ژر دی چې هغه کسان به پوه شي کومو چې ظلم کړی دی (کفر یې اختیار کړی دی) چې دوی به د ورتاوېدلو کوم خای ته ورتاو شي (چې د دوزخ څخه عبارت دی).

ارتباط

په دې ایتونو کښې یو ځل بیا د نبي کریم ﷺ صداقت او د قرآن کریم حقانیت ته اشاره شوې ده.

سوال جواب

که څوک وایي چې: په دې مقام کښې د نبي کریم ﷺ د صداقت او د قرآن کریم د حقانیت په هکله لاندې ایتونه نازل شوي دي:

۱_ ﴿ وَإِنَّهُۥ لَتَنزِيلُ رَبِّ ٱلْعَـٰلَمِينَ ﴾ الآيات.

۲_ ﴿ وَمَا تَنَزَّلَتْ بِهِ ٱلشَّيَـٰطِينُ ﴾ الآيات.

۳_ ﴿ هَلْ أُنَبِّئُكُمْ عَلَىٰ مَن تَنَزَّلُ ٱلشَّيَـٰطِينُ ﴾ الآيات.

نو پوښتنه دا ده چې د څه حکمت په بنیاد د ایتونو دغه درېواړه مجموعې په اتصال سره نازلې نه شوې او د خینو ایتونو په نزول سره یوه د بلې څخه جدا کړی شوې ده؟

مونږ وایو ـ والله ﷻ اعلم ـ چې: په دغه ډول نزول کښې دې ته اشاره ده چې هره یوه مجموعه د مطالبو د اثبات دپاره مستقل دلیل ده. نو که بالفرض درېواړه مجموعې په اتصال سره نازلې شوې وی نو چا به په درېواړو باندې د یوه دلیل ګومان کړی وی، حال دا چې حقیقت دغسې نه دی.

د مطلب خلاصه

یعني ای پیغمبره! په خپل أمت باندې د خپل صداقت او د قرآن کریم د حقانیت څه نور دلایل هم قرائت کړه او د کفارو هغه اتهام رد کړه چې په تا باندې د کاهن یا شاعر نوم ږدي او قرآن کریم ته د

کهانت (جوګي) یا شعر لقب ورکوي، هغه دا چې:

۱ـ محمد ﷺ رښتیانی پیغمبر دی او جوګي نه دی لکه چې تاسو ورباندې اتهام لګوئ. او دا ځکه چې د ده صفات د جوګیانو او کاهنانو د صفاتو سره بالکل منافات لري، ایا زه تاسو ته خبر درکړم چې جوګیان څوک-څوک دي؟ او شیطانان په چا چا باندې نازلېږي؟

شیطانان په هغو کسانو باندې ورنازلېږي چې د لاندې صفاتو درلودونکي وي:

الف: چې هغوی ډېر دروغژنان وي.

ب: چې هغوی ډېر بدکاره او په خمکه کښې فساد اچوونکي وي.

ج: چې هغوی د شیطانانو خبرو ته غوږ ږدي او دروغ ترې زده کوي، د همدې کبله یې اکثره خبرې دروغې وي.

نو ایا ذکر شوي د کاهنانو او جوګیانو صفات په محمد ﷺ کښې موندلی کېږي؟ ایا تاسو ترې په پخواني خلوېښت کلن عمر کښې چرته دروغ اورېدلي دي؟ ایا محمد ﷺ په دوامداره توګه امر بالمعروف او نهي عن المنکر کښې مشغول نه دی؟

نو که بالفرض المحال ستاسو خبرې څه حقیقت درلودی نو د ذکرو شوو صفاتو په عوض به د جوګیانو د صفاتو درلودونکی وی.

۲ـ همدارنګه محمد ﷺ شاعر هم نه دی او دا ځکه چې:

الف: د شاعرانو په شاوخوا کښې ګمراهان راغونډېږي او هر فاسق او فاجر یې پیروي کوي. ایا د محمد ﷺ ټول پیروان صالحان نه دي؟ ایا د ده ﷺ په ملګرو کښې تاسو چرته فاسق او فاجر لیدلی دی؟

لنډه دا چې شاعر حقې لارې ته هدایت نه شي کولی او محمد ﷺ هادي دی.

ب: شاعران په هره موضوع کښې د لیونیانو په څېر ورلولېږي، نه به وایې چې ترې اوښان دي او په خپل اوبه خور باندې په خفاسته ورتوبېږي. دوی چې هره یوه موضوع په نظر کښې ونیسي نو بیا هیڅ فکر نه کوي چې په دې کښې بحث کول ښه کار دی او که بدکار، د دوی نهایي هدف فقط دخپلو اشعارو سیلابونه وي او بس.

نو ایا تاسو د محمد ﷺ څخه چرته دغه ډول عمل لیدلی دی؟

ج: شاعران په خپلو اشعارو کښې هغه خبرې کوي کومې چې په عمل کښې نه پیاده کوي او د عمل جامه نه وراغوندي (دوی په قول کښې زړور وي خو په عمل کښې بې زړه وي).

ایا تاسو ته چرته محمد ﷺ داسې خبره کړې ده چې هغې ته یې د عمل جامه نه وي وراغوستې؟ ایا د جهاد په صفونو کښې د هر چا څخه وړاندې والی نه لري؟ ایا د ده شجاعت او مهرانې ته څوک رسېدلی شي؟ ایا د ده په نزد بدون د عمله فقط د خولې وینا د الله ﷻ د غضب موجب نه ده؟

۳ـ هوا د شاعرانو د جملې څخه ـچې وړاندې یې صفات بیان شوهـ یوه ډله وتلې ده چې د ذکرو شوو صفاتو درلودونکي نه دي. هغوی دا دي:

الف: چا چې په الله ﷻ باندې ايمان راوړى وي او هيڅ شريک ورسره نه دروي، او همدارنګه په محمد ﷺ باندې د يو پيغمبر په حيث معتقد وي.

ب: څوک چې نيک عملونه کوي او د بې عمله خبرو څخه ځان ساتي او د باطلو په تقويه کښې شعرونه نه وايي.

ج: څوک چې الله ﷻ ډېر يادوي او د شيطان انديوالي نه کوي.

د: څوک چې د حق نصرت او پلوي کوي، او د کفارو څخه انتقام اخلي البته کله چې دوى مظلومان واقع شي او هغوى درباندې تعرضي شعري حملې وکړي.

۴_ اى پيغمبره! په ذکرو شوو دلايلو سره ستا صداقت او د قرآن کريم حقانيت ښه پوره څرګند شو، خو د دې سره-سره ظالمان (کفار) د عناد د کبله د خپلو کفرياتو څخه لاس نه اخلي.

نو ډېر ژر دى چې دوى به پوه شي چې د بيرته ورتاوېدلو کوم ځاى ته دوى بېرته ورتاوېږي؟ يا په بل عبارت: دوى به د دوزخ عذابونه په خپلو سترګو وګوري او په خپلو کړو به بې وخته پښېمانه شي، چې هيڅ ګټه به ورته ونه شي رسولى.

توضيحات

١_ په ﴿ يُلْقُونَ ٱلسَّمْعَ ﴾ کښې د ﴿ يُلْقُونَ ﴾ کلمه د "إِلْقَاءُ" څخه اشتقاقه شوې ده چې په دې مقام کښې د "إِصْغَاءُ" يعني غوږ ايښودلو معنى ورکوي[١]. نو د معنى حاصل يې داسې راځېږي چې جوګيان د شيطانانو دروغينو خبرو ته غوږ نيسي.

سوال جواب

٢_ که څوک وايي چې لږ وړاندې تېر شوه چې: ﴿ إِنَّهُمْ عَنِ ٱلسَّمْعِ لَمَعْزُولُونَ ﴾ [الشعراء:٢١٢] يعنې يقينًا شيطانان پرښتو ته د غوږ ايښودلو څخه په ځنګ کړى شوي دي، نو څه توان نه لري چې څه غيبي خبره ترې واوري؛ نو پوښتنه دا ده چې ايا دا ايت: ﴿ يُلْقُونَ ٱلسَّمْعَ وَأَكْثَرُهُمْ كَٰذِبُونَ ﴾ چې بحث پکښې روان دى د هغه ايت سره مناقض او منافي نه دى؟

موږ وايو چې:

الف: په هغه ايت کښې مطلب دا وه چې نن ورځ شيطانان د پرښتو خبرو ته په هغه ډول سره غوږ نه شي نيوى لکه څنګه به يې چې د نبي کريم ﷺ د بعثت څخه وړاندې ورته غوږ نيوه او څه با ارزښته استفاده به يې ترې کولى شوه[٢]. په دې ايت کښې عين مضمون منعکس شوى دى چې دوى د پرښتو خبرو ته غوږ نيسي خو فقط د ګوډو ماتې استفادې څخه پرته باارزښته استفاده ترې نه شي کولى.

---

(١) مفردات الراغب ص۴٧۴

(٢) روح المعاني ج١٩ ص١۴٣؛ تفسير الكشاف ج٣ ص٣۴٢

همدا جواب د [الحجر:١٨] ایت لاندې د الله ﷻ په توفیق بنه مشرح لیکلی شوی دی.

ب: دغه ایت خو به د هغه ایت سره په هغه وخت کښې تناقض درلودلی وی چې د ﴿ يُلْقُونَ ﴾ مستتر ضمیر شیطانانو ته راجع وی او جواب ته به اړتیا پېښه شوې وی، حال دا چې دغه ضمیر کاهنانو ته راجع دی[1] چې د ﴿ كُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ ﴾ کلمات وربانديې دلالت کوي.

نو په دې تقدیر نه سوال شته او نه جواب، او حاصل یې داسې راخېژي چې: شیطانان په کاهنانو باندې وربنکته کېږي چې په دروغو او معصیتونو باندې اخته دي، او د خپلو استاذانو وسوسو او شیطانتونو ته غوږ ږدي او بیا وربانديې خلک غولوي. اما نبي کریم ﷺ خو د هر ډول دروغو او معصیتونو څخه معصوم دی نو شیطانان ورسره هیڅ تناسب نه لري چې وربانديې وربنکته شي او وسوسې ورواچوي.

په دې ایت کښې ځینو مفسرینو کرامو ډېر اوږد بحث کړی دی[2] که د چا اوږده بیان ته زړه نه په تنګېږي نو هملته ذې مراجعه وکړي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

٣_ که څوک وايي چې: د ﴿ عَلَىٰ كُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ ﴾ څخه څرګندېږي چې جوګیان ټول دروغژنان دي حال دا چې ﴿ وَأَكْثَرُهُمْ كَٰذِبُونَ ﴾ دلالت کوي چې فقط اکثریت یې دروغژنان دي؟

مونږ وایو چې: دلته اکثریت د اشخاصو په لحاظ نه دی چې اعتراض وارد شي، بلکې د اقوالو په لحاظ دی، یعنې د جوګیانو د خبرو اکثریت دروغ دي مثلاً په سلو کښې یې کله-کله فقط یوه رښتیا موندله کېږي؛ حال دا چې د نبي کریم ﷺ ټول اقوال رښتیا او د واقع سره مطابق دي.

هَيْمٌ څه معنی؟

٤_ په ﴿ أَنَّهُمْ فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ ﴾ کښې د ﴿ يَهِيمُونَ ﴾ کلمه د "هَيْمٌ" _لکه "بَيْعٌ"_ څخه اشتقاقه شوې ده، "هَيْمٌ" هغه لیونتوب ته وايي چې چاته د عشق له کبله ورپېښ شي، یا هغې تندې ته وايي د کومې له کبله چې اوښان په خپل اوبه خور باندې په ډېره بېړه او خفاسته ورتوی شي[3].

نو د معنی حاصل یې داسې راخېژي چې: د شاعرانو عادت دی چې د اشعارو د جوړولو په وخت کښې د عشقي لیونیانو غوندې او یا د ډېرو سختو تږو اوښانو غوندې وربانديې پیل کوي، چې نه د رښتیا او دروغو خیال ساتي او نه واقعیت اوغیر واقعیت ته ګوري. کله یو سړی په توصیف سره اسمان ته اوچت کړي او کله یې په تقبیح او بد ویلو سره تحت الثری (د ځمکې تل) ته ورسوي او په یوه سړي باندې د خپلو اغراضو په اختلاف سره متناقض نومونه ږدي.

---

(١) البحر المحيط ج٨ ص١٩٩؛ المحرر الوجيز ج١٢ ص٨٥

(٢) التفسير الكبير ج٢٤ ص١٧٤؛ روح المعاني ج٩ ص١٢٩

(٣) القاموس المحيط ج٢ ص٥٥٧؛ لسان العرب ج١٢ ص٦٢٦

سوال جواب

۵ـ که څوک وايي چې: شعر خو تولو عربو پېژانده چې د منظوم قافيه درلودونکي کلام څخه عبارت دی، او عرب لا څه چې عجم هم په دې باندې پوهېده چې قرآن کريم منظوم قافيه درلودونکی کلام نه دی، دا د يو پلوه، او د بله پلوه د عربو په نزد خو شعر معزز کلام بربښېده او شاعرانو ته به يې د ډېر عزت په نظر کتل. نو پوښتنه دا ده چې په څه غرض او په کومه تراشلې شوې پلمه باندې مشرکانو نبي کريم ﷺ ته د شاعر لقب ورکاوه او يا يې په کوم غرض او په کومه پلمه باندې قرآن کريم د اشعارو د مجموعې په نامه سره باله؟

مونږ وايو چې: د رد د وجوهو څخه څرګندېږي ـ لکه چې شرحه يې د مطلب په خلاصه کښې تېره شوې ده ـ چې د مشرکانو په نزد د مړو بېرته راژوندي کېدل او د قيامت قيام او نور شرعي حقائق تخيلات او غير واقع ګڼل کېده.

يا په بل عبارت: لکه څنګه چې د شاعرانو کلام په حقائقو نه بلکې په تخيلاتو باندې ولاړ وي لکه چې وايي: "اَحْسَنُ الشِّعْرِ اَكْذَبُهٗ" يعني ډېر ښايسته شعر هغه دی کوم چې ښه ډېر دروغژن وي او په کوم کښې چې دروغ ښه ډېر وي؛ همدارنګه هغوی د ذکر شوي لقب په اېښودلو سره عوام خلک دې ته هڅول چې په قرآن کريم باندې باور اوعقيده مه کوئ، چې مضامين يې د شعريه تخيلاتو څخه په غير بل شی نه دي او په حقائقو باندې ولاړ نه دي.

د همدې کبله په اېتونو کښې د همدغې غولونې په رد باندې زور اچولی شوی دی، که بالفرض د دوی په نزد قرآن کريم منظوم قافيه درلودونکی کلام وی، نو بيا به الله ﷻ په اېتونو کښې همدغه څنډه رده کړې وی.

د شعر په باب څو شرعي احکام

۶ـ په دې مقام کښې د محترمو لوستونکو پام لاندې شرعي احکامو ته را اړوو:

الف: که کوم سړی د کفارو اشعار د کوم مسلمان سړي د خولې څخه د حکايت په توګه واورې، څه باک يې نشته، خو چې په کفرياتو او عبثياتو باندې مشتمل نه وي. او دا ځکه چې:

د يوه صحابي ؓ د وينا مضمون دی چې: ما نبي کريم ﷺ ته د أُمَيَّة بن أبي الصَّلْت (کافر) اشعار اورول نو د هر بيت په اورېدلو سره به يې راته امر کاوه چې بل هم راته واوروه، آن تردې چې تول اشعار (بيتونه) سلو ته ورسېده، بيا نبي کريم ﷺ وفرمايل چې: «كَادَ أَنْ يُسْلِمَ»[1] يعني: نژدې وه چې نوموړی کافر شاعر مسلمان شوی وی.

ب: د دې خبرې باک نشته چې په جوماتو کښې هغه اشعار ولوستلی شي په کومو کښې چې شرعي مضامين انځور شوي وي. او دا ځکه چې:

---

(۱) سنن ابن ماجه ص ۲۶۶

د أم المؤمنین (عائشې رضی‌الله‌عنها) د وینا لنډ مضمون دی چې حسان بن ثابت ﷺ ته به په جومات کښې د نبي کریم ﷺ په امر ممبر ایښودل کېده چې د هغه د پاسه به یې د نبي کریم ﷺ څخه د کفارو په مقابل کښې دفاع کوله[1].

او همدارنګه د جابر بن سمرة ﷺ د وینا لنډ مضمون دی چې: زه د نبي کریم ﷺ سره د سلو کرتو څخه زیات ناست شوی یم چې صحابه وو کرامو ﷺ به یې په حضور کښې اشعار لوستل او د جاهلیت د زمانې ځینې کارونه به یې یادول، حال دا چې: «وَهُوَ سَاكِتٌ فَرُبَّمَا تَبَسَّمَ مَعَهُمْ»[2] نبي کریم ﷺ به چپ وه خو کله-کله به یې ورسره مسکا هم کوله.

ج: د کفارو په ضد د اشعارو ویل هم یو ډول جهاد دی؛ نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِنَّ الْمُؤْمِنَ يُجَاهِدُ بِسَيْفِهِ وَلِسَانِهِ»[3] یعنې یقیناً مؤمن سړی په خپله توره او په خپله ژبه (دواړو) سره جهاد کوي.

همدارنګه نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «فَهِيَ أَسْرَعُ فِيهِمْ مِنْ نَضْحِ النَّبْلِ»[4] یعنې نو شعرونه په کفارو کښې د غشو د ویشتلو څخه په زیاتې تېزۍ سره اثر کوي.

د همدې کبله به نبي کریم ﷺ حسان بن ثابت ﷺ (شاعر) ته دعاء کوله او مخاطب کاوه به یې چې: «يَا حَسَّانُ أَجِبْ عَنْ رَسُولِ اللهِ اللَّهُمَّ أَيِّدْهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ»[5] یعنې: ای حسانه! د الله ﷻ د پیغمبر د پلوه (کفارو ته) جواب ورکړې، ای الله! حسان په روح القدس (جبرائیل امین ﷺ) سره تائید کړې.

د: سړي ته جائزه نه ده چې په مباحو اشعارو کښې دومره توغل (د حد څخه تیری) وکړي چې د قرآن کریم د تلاوت، د شرعي علومو د زده کړې او هم د الله ﷻ د ذکر څخه یې غافل کړي. دا ځکه چې:

ابو سعید الخدري ﷺ وایي چې: مونږ د نبي کریم ﷺ سره په "عَرج" نومې ځای کښې روان وو چې یو شاعر راپېښ شو او د شعر په ویلو باندې اخته وه، نو نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «خُذُوا الشَّيْطَانَ لَأَنْ يَمْتَلِئَ جَوْفُ رَجُلٍ قَيْحًا خَيْرٌ لَهُ مِنْ أَنْ يَمْتَلِئَ شِعْرًا»[6] یعنې دغه شیطان (شاعر) راونیسئ، ضرور چې د کوم سړي ګېډه د زوو د حیثه ډکه شي دا ورته د دې څخه بهتره ده چې د شعر د حیثه ډکه شي (چې قرآن او علم او الهي اذکارو ته پکښې ځای پاتې نه شي).

شاید چې همدغه ډول اشعارو ته به اشاره شوې وي چې په جومات کښې دې ونه ولوستلی شي چې: «نَهَى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُسْتَقَادَ فِي الْمَسْجِدِ وَأَنْ تُنْشَدَ فِيهِ الْأَشْعَارُ وَأَنْ تُقَامَ فِيهِ الْحُدُودُ»[7] یعنې نبي کریم ﷺ د دې څخه منعه کړې ده چې په جومات کښې قصاص واخستل شي

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۱۱
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۱۱۲
(۳) مسند احمد بن حنبل ج۵ ص۳۵۰
(۴) جامع الترمذي ج۲ ص۱۱۲
(۵) صحیح البخاري ج۱ ص۶۵
(۶) صحیح مسلم ج۲ ص۲۴۰
(۷) سنن ابي داود ج۲ ص۲۶۱

او چې شعرونه پکښې ولوستل شي او بالآخره چې حدود پکښې جاري کړی شي.

هـ: عائشه أم المؤمنين رضي الله عنها وايي چې: «اَلشِّعْرُ كَلَامٌ فَمِنْهُ حَسَنٌ وَمِنْهُ قَبِيحٌ فَخُذِ الْحَسَنَ وَدَعِ الْقَبِيحَ»[1] يعنې شعر خو بل شی نه دی بلکې کلام (خبرې) دي، چې ځينې يې ښې دي او ځينې يې بدې او بدرنګې دي، نو ښې يې واخله او بدرنګې يې پرېږده.

د همدې کبله نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «إِنَّ مِنَ الشِّعْرِ حِكْمَةً»[2] يعنې يقيناً ځينې اشعار حکمت دی چې خلک د غير شرعي کارونو څخه منعه کوي.

و: بد اشعار او په تېره بيا هغه اشعار چې سرود او رقص ورسره ملګری وي، د بې دينۍ د پره لويه ذريعه ده. د همدې مطلب د تائيد دپاره لاندې اثر ولولئ:

عبد الله بن عباس رضي الله عنهما وايي چې کله مکه معظمه فتحه شوه نو شيطان (ابليس) په ژړغوني لهجه اواز پورته کړ او خپله ټوله اولاده يې ورغونده شوه، نو دوی يې مخاطب کړه چې: "اِيْئَسُوْا أَنْ تَرُدُّوا أُمَّةَ مُحَمَّدٍ عَلَى الشِّرْكِ بَعْدَ يَوْمِكُمْ هٰذَا وَلٰكِنْ أَفْشُوْا فِيْهِمَا الشِّعْرَ"[3] يعنې تاسو د دې څخه نا اميده شئ چې د دې ورځې څخه وروسته به د محمد امت بېرته په شرک باندې ورتاو کړئ، خو تاسو په مدينه منوره او مکه معظمه کښې شعر خور کړئ او رواج ورکړئ، چې دا د اخلاقي فساد ډېره ښه ذريعه ده.

که تاسو څخه څوک پوښتنه وکړي چې "رقية الزنا" څه شی دی، يعنې هغه کوم يو دم دی چې شيطان يې په خلکو باندې چف کوي او زنا ته يې سوق کوي؟ نو جواب ورکړئ چې د زنا دم غير شرعي شعرونه او غزلې دي.

وربه شي خبر به شي

۷ـ څرنګه چې الله ﷻ په دې سورت (الشعراء) کښې د نبي کريم ﷺ صداقت او د قرآن کريم حقانيت په بېلا بېلو اساليبو او طريقو سره په اثبات ورساوه، خو کفارو او مشرکانو خپلې کفري او شرکي تګلارې ته تغير ورنه کړ، نو الله ﷻ دغه سورت په ﴿ وَسَيَعْلَمُ ٱلَّذِينَ ظَلَمُوٓاْ أَيَّ مُنقَلَبٖ يَنقَلِبُونَ ﴾ سره ختم کړ. نو حاصل يې داسې راځېږي چې: ډېر ژر دی چې کفار به خپله غلطي په خپلو سترګو وګوري او هم به پوه شي چې د بېرته ورتاوېدلو کوم ځای ته دوی ورتاوېږي او هلته څومره سخت عذابونه دي.

د الله ﷻ په فضل او توفيق سره د [الشعراء] سورت ترجمه او تفسير پای ته ورسېده

نَعُوذُ بِاللهِ مِنَ النَّارِ وَمِنْ غَضَبِ الْجَبَّارِ، وَصَلَّى اللهُ عَلَى رَسُوْلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِيْنَ.

۱۴۲۰/۹/۷ هـ ق - ۱۳۷۸/۹/۲۵ هـ ش - ۱۹۹۹/۱۲/۱۶ م.

---

(۱) تفسير البغوي ج۳ ص۴۰۵

(۲) صحيح البخاري ج۲ ص۹۰۸

(۳) تفسير القرطبي ۱۳ ص۱۵۲

النمل (۲۷)

سریزه

۱ـ دغه سورت ته د نورو سورتونو څخه په دې بېلتون ورکړی شوی دی چې د ﴿ ٱلنَّمْلُ ﴾ کلمې ته یې اضافت موندلی دی کومه چې د دې سورت په [۱۸] ایت کښې نازله شوې ده، خو مباحث یې په ذکره شوې کلمه پورې انحصار نه لري.

۲ـ دا سورت مکي سورت دی او د هجرت څخه وړاندې په مکه معظمه کښې نازل شوی دی[۱].

۳ـ د دې سورت د ایتونو شمېره درې نوي (۹۳) ایتونو ته رسېږي[۲].

۴ـ د کلمو شمېره یې یو زرو یو سلو نهه څلوېښت (۱۱۴۹) ده[۳].

۵ـ د حرفونو شمېره یې څلور زره اوه سوه نهه نوي (۴۷۹۹) ده[۴].

د دې سورت اجمالي محتویات

۶ـ په دې سورت کښې د نورو مکي سورتونو غوندې د مباحثو محور (چورلیز) عقیدوي موضوعات دي، لکه د الله ﷻ وحدانیت، د نبي کریم ﷺ نبوت او داسې نور؛ خو په دې باندې علاوه لاندې محتویات هم پکښې شامل دي:

الف: غیبي علم د الله ﷻ پورې خاص دی، د همدې کبله سلیمان ﷺ ـ د دې سره ـ سره چې پیغمبر وه ـ د بلقیس په حکومت باندې علمي احاطه نه درلوده.

ب: شکر ګزاري د خپله شکر ګزار په ګټه تمامېږي.

ج: د قیامت د قیام څخه وړاندې به په ځمکه کښې "دابة الأرض" پیدا کړی شي.

د سورتونو تناسب

۷ـ دا سورت (النَّمْل) او وړاندېنی سورت (الشُّعَرَاء) سره ډېرې کلکې اړیکې لري، لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: په دواړو سورتونو کښې د قرآن کریم اعجاز او حقانیت ته اشاره شوې ده.

ب: هغه هم د څو پیغمبرانو په عبرتي قیصو باندې مشتمل وه، او دلته هم د څو پیغمبرانو قیصو ته اشاره کېږي. خو:

دلته د موسی ﷺ او لوط ﷺ د قیصو ځینې مهمې نکتې د هغه سورت د تکمیل په توګه نازلې شوي دي، او د داوُد ﷺ او سلیمان ﷺ د حالاتو څو نمونو په ابتدایي توګه نزول موندلی دی.

ج: په دواړو سورتونو کښې د نبي کریم ﷺ تسلي او ډاډینه په نظر کښې نیولې شوې ده.

د: په دواړو کښې کفار خپل ناکاره انجام ته متوجه کړی شوي دي، اوداسې نور.

(۱) تفسیر البغوي ج۳ ص۴۰۵؛ الدر المنثور ج۶ ص۳۴۰
(۲) تفسیر الطبري ج۱۹ ص۱۳۱؛ تفسیر القرطبي ج۱۳ ص۱۵۴
(۳) اللباب في علوم الکتاب ج۱۵ ص۱۰۳
(۴) تفسیر الخازن ج۴ ص۵۰۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿طسٓ تِلْكَ ءَايَٰتُ ٱلْقُرْءَانِ وَكِتَابٍ مُّبِينٍ ۝١ هُدًى وَبُشْرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ ۝٢ ٱلَّذِينَ
يُقِيمُونَ ٱلصَّلَوٰةَ وَيُؤْتُونَ ٱلزَّكَوٰةَ وَهُم بِٱلْءَاخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ۝٣ إِنَّ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ
بِٱلْءَاخِرَةِ زَيَّنَّا لَهُمْ أَعْمَٰلَهُمْ فَهُمْ يَعْمَهُونَ ۝٤ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ لَهُمْ سُوٓءُ ٱلْعَذَابِ وَهُمْ فِى
ٱلْءَاخِرَةِ هُمُ ٱلْأَخْسَرُونَ ۝٥ وَإِنَّكَ لَتُلَقَّى ٱلْقُرْءَانَ مِن لَّدُنْ حَكِيمٍ عَلِيمٍ ۝٦﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر با رحمه الله ﷻ په نامه

[۱]

دغه (ایتونه چې درروان دي) د قرآن کریم او څرګند (یا څرګندوونکي) کتاب ایتونه دي.

[۲] په داسې حال کښې چې (دا ایتونه) د مومنانو دپاره هدایت او بشارت دی (چې همدوی ترې ګټه پورته کوي).

[۳] هغه مومنان چې لمونځ دروي او زکات ورکوي او دوی په آخرت (قیامت) سره همدوی یقین (او باور) کوي.

[۴] یقیناً هغه کسان چې په آخرت (د قیامت په ورځ) ایمان نه راوړي، مونږ ورته خپل (بد) عملونه ښایسته کړي دي، نو دوی پکښې سرګردانه تاوېږي (راتاوېږي او د نجات لار ترې نه شي موندلی).

[۵] دغه (ډله) هغه کسان دي چې دوی ته (په دنیا کښې) بد عذاب دی، او دوی په آخرت کښې همدوی ډېر زیات تاوانیان دي (چې هلته یې عذاب دائمي دی او انقطاع نه لري).

[۶] او (ای پیغمبره!) یقیناً تاته د حکمت (او) د پوهې د څښتن (الله ﷻ) له نزد څخه هرومرو قرآن کریم دراچول کېږي (وحي کېږي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

وراندېنۍ سورت په لاندې مطالبو باندې ختم شوی وه:

۱- نبي کریم ﷺ په حقه پیغمبر دی، جوګی (کاهن) او شاعر نه دی.

۲- دا کتاب (قرآن کریم) په حقه د الله ﷻ د پلوه نازل شوی دی، جوګ او شعر نه دی.

۳- څوک چې د نبي کریم ﷺ نبوت او د قرآن کریم حقانیت نه مني نو هغوی به ډېر ژر پوه شي چې د عذاب په کومه کنده کښې به ورواچولی شي.

په دې ایتونو کښې په همدغو مطالبو باندې وراندې بېرته څه رڼا اچوله شوې ده چې حاصل یې داسې راځېږي.

ای پیغمبره! د "بسم الله الرحمن الرحیم" د ویلو څخه وروسته یو خل بیا په خپل اُمت باندې

لاندې مطالب قرائت کړه:

۱ـ دغه راتلونکی سورت یا راتلونکي ایتونه د هغه قرآن کریم سورت یا ایتونه دي چې مونږ تاته په حقه سره درنازل کړی دی. یا په بل عبارت: دا د هغه کتاب برخې دي کوم چې خپل خان پخپله په اثبات رسوي، بلکې د اثبات دلیل یې بالکل څرګند او واضحه دی، هغه دا چې:

دغه کتاب د هغو تورو او کلماتو څخه ترکیب شوی دی د کومو څخه چې د عربي ژبو خلکو محاورې او کتابونه ترکیب شوي دي، لکه "ط، س" او داسې نور، خو د دې سره-سره هیڅوک د دې کتاب غوندې نه یو سورت جوړولی شي او نه د یوه ایت په جوړولو باندې قدرت لري، حال دا چې دا کتاب ګڼ شمیر سورتونه او زښت ډېر ایتونه لري.

د انسانانو ترمنځ د اذهانو تفاوت شته خو دومره تفاوت نشته لکه د ځمکې او د اسمان، چې یو کس د ټول کتاب په جوړولو قدرت ولري او نور ټول انسانان د یوه ایت د جوړولو توان ونه لري، نو معلومه شوه چې دا د مخلوق کلام نه دی بلکې د خالق ﷻ کلام دی.

۲ـ که څه هم دا کتاب ټولو خلکو ته هدایت او بشارت دی، باید چې ټول ترې ګټه پورته کړي، خو په عملي توګه ترې یوازې مؤمنان ګټه پورته کوي چې لاندې صفات ولري:

الف: هغه مؤمنان چې د دې کتاب د هدایت سره سم لمونځونه دروي او بدني عبادتونه کوي.

ب: هغه مؤمنان چې د خپلو مالونو زکاتونه ورکوي او په مالي عبادت باندې مصروف وي.

ج: هغه مؤمنان چې همدوی په آخرت باندې پخه عقیده لري، چې د مرګ څخه وروسته بیا راژوندي کېدل حق دي ترڅو هرڅوک د خپلو کړو وړو جزا یا سزا وګوري (دا دنیا الله ﷻ عبث نه ده پیدا کړې او حساب کتاب راروان دی).

۳ـ هو! کوم کسان چې په آخرت باندې عقیده نه لري نو:

الف: د هغوی د نېکۍ استعداد ختم دی، او مونږ یې په زړونو باندې مهر لګولی دی.

ب: هغوی ته مونږ د قبیحو اعمالو ښایست په زړونو کښې خلق کړی دی چې خپله دغه تګلاره ورته بهتره برېښي او سرګردانه پکښې تاوېږي راتاوېږي، او د نجات لار نه شي موندلی.

ج: دغه کسان هغه کسان دي چې د همدوی دپاره په دنیا کښې ډېر بد او سخت عذاب ټاکلی شوی دی.

د: او په آخرت کښې همدغه کسان ډېر زیانکاران او تاوانیان دي، چې په هیڅ وجه یې د زیان او تاوان جبران نه شي کېدلی او نه یې عذاب انقطاع لري.

۴ـ ای پیغمبره! بې شکه دا قرآن کریم تاته د بل چا د پلوه نه بلکې د الله ﷻ د پلوه په وحې سره درکول کېږي، چې د ډېر لوی حکمت خاوند دی او هم د ډېر لوی علم درلودونکی دی، نو ځکه یې دا قرآن کریم تاته د حکمتونو او علومو څخه مالامال ډک کړی دی.

توضیحات

۱ـ د دې سورت ذکر شوي لومړني ایتونه د "البقرة" د لومړنیو ایتونو سره په مطالبو کښې زیانه

ښابه لري، چې پوره بیان یې هملته تېر شوی دی ـ لله ﷻ الحمد والشکر ـ خو دلته ورباندې لاندې رضاحتونه ورزیاتوو:

الف: په ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱلْأَخِرَةِ زَيَّنَّا لَهُمْ أَعْمَـٰلَهُمْ فَهُمْ يَعْمَهُونَ ﴾ ایت شریف کښې د ﴿ خَتَمَ ٱللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ ﴾ الآية، مضمون اداء شوی دی.

یا په بل عبارت: الله ﷻ په دې مقام کښې د ﴿ خَتَمَ ﴾ څخه په تزیین (ښایسته کولو) سره تعبیر کړی دی، چې پوره شرحه یې د الله ﷻ په توفیق د [البقرة: ۲۱۲] ایت لاندې تېره شوې ده.

نو حاصل یې داسې راځېږي چې: مونږ عنادي کفارو ته د دوی کفري کړنلاره ښایسته کړې ده، ځکه چې دوی خپل هغه بصیرت ضائع کړی دی په کوم باندې چې د حق او باطل فرق صورت نیسي.

ب: په ﴿ أُوْلَـٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ لَهُمْ سُوٓءُ ٱلْعَذَابِ ﴾ کښې د ﴿ سُوٓءُ ٱلْعَذَابِ ﴾ "بد عذاب" څخه دنیاوي عذاب مطلب دی، لکه چې د بدر په غزا کښې وربانديې کفار اخته شوه، نو نظر دغه عذاب ته هغوی خاسران (زیانکاران) دي چې په مرګ سره ختم شوه.

ج: په ﴿ وَهُمْ فِى ٱلْأَخِرَةِ هُمُ ٱلْأَخْسَرُونَ ﴾ کښې دېته اشاره ده چې اُخروي عذاب ته په کتلو سره کفار "اَخسرُون" ډېر زیانکاران دي، چې هلته نه مرګ شته او نه یې عذاب انقطاع مونده کوي بلکې ابد الآباد به پکښې پراته وي.

۲ـ په ﴿ وَإِنَّكَ لَتُلَقَّى ٱلْقُرْءَانَ ﴾ کښې د ﴿ لَتُلَقَّى ﴾ کلمه اصلاً د "لِقاء" څخه اشتقاقه شوې ده چې د "اِلقاء" او وحې معنی ورکوي[1]. یعنې: ای پیغمبره! دا قرآن کریم تاته د حَکیم او عَلیم اقدس ذات ﷻ د پلوه د وحې په توګه دراچولی کېږي او درښودلی کېږي، نو ته د کفارو د خطر څخه هیڅ تشویش مه کوه، دا به ضرور خپل وروستني پړاو ته رسېږي او هیڅوک به یې د وړاندې تګ مخنیوی ونه کړی شي.

همدا مضمون په بل ایت کښې داسې نازل شوی دی چې: ﴿ إِنَّا سَنُلْقِى عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا ﴾ [المزمل: ۵] یعنې په یقین سره به مونږ په تاباندې دروند قول (قرآن کریم) د وحې په ذریعه درواچوو (درنازل کړو)، نو خپل ځان ورته چمتو کړه.

﴿ إِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِأَهْلِهِۦٓ إِنِّىٓ ءَانَسْتُ نَارًا سَـَٔاتِيكُم مِّنْهَا بِخَبَرٍ أَوْ ءَاتِيكُم بِشِهَابٍ قَبَسٍ لَّعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ ﴿٧﴾ فَلَمَّا جَآءَهَا نُودِىَ أَنۢ بُورِكَ مَن فِى ٱلنَّارِ وَمَنْ حَوْلَهَا وَسُبْحَـٰنَ ٱللَّهِ رَبِّ ٱلْعَـٰلَمِينَ ﴿٨﴾ يَـٰمُوسَىٰٓ إِنَّهُۥٓ أَنَا ٱللَّهُ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ﴿٩﴾ وَأَلْقِ عَصَاكَ ۚ فَلَمَّا رَءَاهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَآنٌّ وَلَّىٰ مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ ۚ يَـٰمُوسَىٰ لَا تَخَفْ إِنِّى لَا يَخَافُ لَدَىَّ ٱلْمُرْسَلُونَ

[1] القاموس المحيط ج۴ ص۱۶۴؛ لسان العرب ج۱۵ ص۲۵۵

۱۰ ﴿إِلَّا مَن ظَلَمَ ثُمَّ بَدَّلَ حُسْنًا بَعْدَ سُوٓءٍ فَإِنِّي غَفُورٌ رَّحِيمٌ ۝ وَأَدْخِلْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ
۱۱ تَخْرُجْ بَيْضَآءَ مِنْ غَيْرِ سُوٓءٍ فِي تِسْعِ ءَايَٰتٍ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَقَوْمِهِۦٓ إِنَّهُمْ كَانُوا۟ قَوْمًا فَٰسِقِينَ
۱۲ ۝ فَلَمَّا جَآءَتْهُمْ ءَايَٰتُنَا مُبْصِرَةً قَالُوا۟ هَٰذَا سِحْرٌ مُّبِينٌ ۝ وَجَحَدُوا۟ بِهَا وَٱسْتَيْقَنَتْهَآ
۱۳ أَنفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا فَٱنظُرْ كَيْفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلْمُفْسِدِينَ ۝﴾
۱۴

[۷] هغه وخت ياد كړه چې موسى ﷺ خپل اهل (خپلې مېرمنې) ته وويلې چې: يقينًا ما أور وليد (تاسو همدلته تم شئ)، ژر دى چې زه به تاسو ته د أور (له ځاى) څخه (د لارې د موندلو) خبر راوړم، او يا به تاسو ته را اخستلې شوې (د أور) شغله راوړم، شايد چې تاسو (ترې اور بل كړئ او) تودوښه (وربانديې) حاصله كړئ.

[۸] نو كله چې موسى ﷺ أور ته ورغى نو (هلته) ورته اواز وكړى شو چې: (اى موسى!) هغه ځوک بركتناک ګرځولى شوى دى ـكوم چې په دغه أور (رڼا) كښې دى او هغه ځوک هم چې د أور (رڼا) په چاپېرپال كښې موجود دى (چې ته پخپله هم پكښې شامل يې)، او الله ﷻ ته (د هر ډول نواقصو او امثالو څخه) پاكي ده چې رب العالمين دى (او د ټولو مخلوقاتو خالق دى).

[۹] اى موسى! يقينًا شان دا دى چې همدا زه (خبرې كوونكى) الله ﷻ يم، د كلكې ارادې خاوند (او هم) د حكمت څښتن (يم).

[۱۰] او (اى موسى!) ته خپله همسا (په ځمكه) وغورځوه.

(موسى ﷺ خپله همسا د امر سره سمه وغورځوله) نو كله يې چې وليده چې (اژدها ترې جوړه شوه او) د نرې مار په څېر (تېزه) ښورېږي، نو په داسې حال كښې يې ترې مخ واړاوه چې بېرته تېنتېدونكى وه او (وربانديې) راتاو نه شو.

(بيا ورته اواز وشو چې) اى موسى! ډارېږه مه، يقينًا زه چې يم زما په نزد پيغمبران نه ډارېږي (او ته هم يو پيغمبر يې).

[۱۱] مګر هغه ځوک (ډارېږي) چې (پيغمبر نه وي او په خپل ځان) ظلم وكړي، بيا د بدۍ (ظلم) څخه وروسته نيكي عوض كړي (په بدل كښې يې نيكي وكړي او توبه وباسي)، نو يقينًا زه بښونكى (او) مهربان يم (په دوى باندې هم زما د پلوه ډار نه شته).

[۱۲] او (اى موسى!) خپل لاس دې په خپل ګرېوان كښې ننباسه نو (بېرته به) بدون د مرض (او عيب) څخه تک سپين (ځلېدونكى) راووځي.

(دغه دواړه معجزې) په نهو معجزو كښې (شاملې) دي (نهه به درته پوره كړم)، (نو ته د دغو معجزو سره) فرعون او د ده قوم ته (د پيغمبر په حيث لاړ شه)، يقينًا دوى (فرعونيان) فسق كوونكى قوم دى (توحيد ته دعوت وركړه).

[۱۳] نو کله چې فرعونیانو ته (د موسی ﷺ په لاس) زمونږ معجزې په داسې حال کښې ورغلې (وررسولی شوې) چې بصیرت درلودونکې وې (د خلکو د اذهانو روښانوونکې وې) نو هغوی وویلې چې دغه (هره یوه معجزه) ښکاره جادو دی.

[۱۴] او فرعونیانو په معجزو سره د ظلم او تکبر (عناد) د کبله په داسې حال کښې انکار وکړ چې نفسونو (زړونو) یې وربانديې کلک یقین کاوه (چې دا حقې دي).

نو (ای پیغمبره!) ته وګوره چې د فساد اچوونکو (فرعونیانو) عاقبت څنګه شو؟ (چې ټول په قلزم کښې غرق شوه).

ارتباط او د مطلب خلاصه

وړاندېني ایتونه په دې تمام شوي وه چې: ای پیغمبره! د الله ﷻ د پلوه تاته قرآن کریم درکړی شوی دی چې د حکمتونو او علومو څخه مالامال ډک دی؛ په دې ایتونو کښې د موسی ﷺ د نبوت په ذکر سره د څو پیغمبرانو د حالاتو بیان شروع شوی دی چې د حکمتونو او علومو څخه نمایندګي کوي. نو حاصل یې داسې راځېږي چې:

ای پیغمبره! په دې قرآن کریم کښې په خپلو اُمتیانو باندې د موسی ﷺ د نبوت ابتدایي حال قرائت کړه، ترڅو دوی پوه شي چې ته په حقه پیغمبر یې چې د وحې په ذریعه معلومات درکول کېږي، هغه دا چې:

۱ـ هغه وخت وریه یاد کړه چې کله موسی ﷺ خپلې مېرمنې سره د مدین د ښار څخه د مصر په لور روان وه، حال دا چې د یوه پلوه تکه توره شپه وه او ژمی وه چې سړوښه زښته ډېره وه، او د بله پلوه دوی دواړو هغه لاره غلطه کړې وه کومه چې مصر ته غزېدلې وه او دوی دواړو غوښتل چې مصر ته پرې خانونه ورسوي.

نو موسی ﷺ خپلې مېرمنې ته په لاندې ټکو کښې داډینه او مشورې ورکړې:

الف: زه هغه دی اُور ګورم چې بلېږي.

ب: تاسو همدلته تم شئ، زه همدغه اُور ته ورځم.

ج: هلته به یا څوک مونده کړم او د لارې معلومات به ترې واخلم چې د مصر په طرف کومه لاره غزېدلې ده، او یا به ترې د کوم اوچوکې په څوکه کښې د اُور شغله راوړم چې تاسو وربانديې دلته اُور بل کړئ او خپل خانونه وربانديې تاوده کړئ، او یا به د دواړه مطلبه ترلاسه کړم.

۲ـ نو کله چې موسی ﷺ خپله مېرمن هلته منتظره کړه او پخپله د لیدلې شوي اُور په خوا روان او وررسېد، نو هلته ورته داسې اواز وکړی شو چې:

الف: ای موسی! دغه رڼا چې تاته اُور برېښي دا په حقیقت کښې اور نه دی چې سوزول کوي بلکې دا یو الهي نُور او رڼا ده، چې سراسري برکت دی. څوک چې د دغه اُور (رڼا) په داخل کښې دی او څوک چې د دغه اُور (رڼا) په شاوخوا کښې موجودیت لري هغه ټول برکتناک دي، چې خلکو ته به یې خیر

ورسېږي او د ضرر څخه به يې په امان کښې وي، ته هم په همدغې برکتناکه ډله کښې شامل يې.

ب: الله ﷻ ته د ټولو عيوبو او نواقصو څخه پاکي ده چې په عالمونو کښې د هيچا سره شباهت نه لري او نه په څه شي کښې حلول کوي، بلکې همدی ﷻ د ټولو عالمونو رب دی او ټول يې پيدا کړي دي، همدا خبره په ذهن کښې کلکه ونيسه او پوه شه چې:

ج: ای موسی! يقيناً شان دا دی چې همدا زه ارشاد کوونکی او خبرې کوونکی الله ﷻ يم، چې په هر کار کښې مې اراده نافذه ده او هيڅوک او هيڅ شی مې د ارادې په وړاندې خنډ نه شي واقع کېدلی، او همدارنګه همدا زه د حکمت څښتن يم، هر يو کار مې د حکمت په بنياد صورت نيسي، دا چې زه اوس تاته مستقيماً ارشادات درکوم دا هم د حکمت غوښتنه ده.

د: ای موسی! زما د پلوه تاته د نبوت تاج درپه سر کړی شو او د دې دپاره چې ستا په نبوت باندې خلک باور وکړی شي، نو تاته به متعددې معجزې درکړم. د مثال په توګه: ته خو د خپل لاس همسا په ځمکه باندې وغورځوه.

ای پېغمبره! موسی ﷺ سمدستي خپله همسا په ځمکه باندې وغورځوله، نو ويې ليدله چې د هغې څخه لوی ښامار (اژدها) جوړه شوه او په خغاسته کښې دومره کړندې وه لکه چې نری مار په تېزی سره خوځيږي او ځغلي.

کله چې موسی ﷺ ذکره شوې اژدها وليدله نو په داسې حال کښې ترې بېرته په شاتلونکی وه چې خپل مخ يې ترې واړاوه او بېرته وربانده ورتاو نه شو. په عين وخت کښې مونږ موسی ﷺ ته توصيه وکړه چې:

ه: ای موسی! دارېږه مه، يقيناً ته د پيغمبرانو د جملې څخه يو پيغمبر يې او پيغمبران خو په ټولو حالاتو کښې او په خاصه توګه زما په نزد (د مناجات په حال کښې) د هيڅ شي څخه نه دارېږي، ځکه چې پيغمبرانو ته زما د پلوه هيڅ خطر نشته او همدوی زما د عذابونو څخه په امن کښې دي.

و: زما په نزد د پيغمبرانو څخه په غير نورو خلکو ته د عذاب خطر شته دی، نو دوی ته په کار دي چې زما څخه ودار شي، مګر هغه څوک چې ظلم (ګناه) وکړي او بيا خپله ګناه او بدي په نېکی او ښه حال باندې بدله کړي (توبه وباسي) نو يقيناً زه د هغه دپاره ښښونکی او مهربان يم.

ز: ای موسی! ستا د معجزاتو دوهم مثال دا دی چې: ته دې خپل لاس په خپل ګرېوان کښې دننه کړه، نو په داسې حال کښې به تک سپين رابهر شي چې کوم عيب او مرض به ورپورې پيوستون ونه لري، او چې بيايې ورننباسې او بېرته يې راوباسې نو سمدستي به خپل اصلي حال ته واوړي.

موسی ﷺ خپله دغه معجزه هم په عملي شکل سره وليده.

ح: بيا مونږ موسی ﷺ ته ارشاد وکړ چې دغه دواړه معجزې په هغو نهو معجزو کښې شاملې دي په کومو باندې به چې ته د فرعونيانو په وړاندې په خپل رسالت او نبوت باندې استدلال کوې.

ط: نو ای موسی! ته د دغو معجزو سره فرعون او د ده قوم ته لاړ شه او هغوی ته دعوت ورکړه چې د کفرياتو او فسق او فجور څخه لاس واخلي او د الله ﷻ بندګی او عبادت ته راتاو شي، ځکه

چې يقيناً دوی ټول فاسقان دي، او داسې قوم دی چې د الله ﷻ د اطاعت څخه وتلی دی.

٣_ ای پیغمبره! هرکله چې موسی ﷺ زمونږ د ارشاداتو سره سم د داسې معجزاتو سره هغوی ته ورغی کومې چې بصیرت درلودونکې وې او خلکو ته یې دومره بصیرت ورکاوه چې د موسی ﷺ په رسالت اونبوت باندې باور وکړي، نو:

الف: د هر څه څخه وړاندې هغوی وویلې چې: دغه خوارق معجزات نه دي بلکې دا جادو دی او موسی ﷺ جادوګر دی.

ب: هغوی د معجزاتو څخه د ظلم او تکبر په وجه په داسې حال انکار وکړ چې په زړونو کښې یې وریاندې باور درلوده چې دا جادو نه دی او ریښتیانی معجزې دي، خو قبولې یې نه کړې او خپلو کفریاتو ته یې ادامه ورکړه.

۴_ نو ته وګوره چې د مفسدانو (فرعونیانو) عاقبت څنګه شو؟ ایا د قلزم په بحیرِه کښې د ډوبیدو غرق نه شوه؟ نو په کار دي چې ستا د دعوتې اُمت کفار ترې عبرت واخلي او حق ته غاړې کېږدي.

توضیحات

١_ مونږ د الله ﷻ په توفیق د ﴿ إِذۡ قَالَ مُوسَىٰ لِأَهۡلِهِۦٓ إِنِّيٓ ءَانَسۡتُ نَارٗا ﴾ په اړه لاندې توضیحات لیکلي دي چې بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو:

الف: د موسی ﷺ د مېرمنې څخه د تفخیم او تکریم په توګه په "أهل" سره تعبیر شوی دی او د جمعې ضمائر ورته راجع کړی شوي دي [طه: ١٠] ایت.

ب: د "نار" کلمه په څلورو معناوو باندې دلالت کوي، یا په بل عبارت: اُور په څلور ډوله دی، او دلته څلورم ډول اُور مراد دی چې رڼا لري او حرارت نه لري، څه لرې نه ده چې مونږ ترې په نُور سره تعبیر وکړو [طه:١٢] ایت.

د دريوو لغاتو معناوې

٢_ په ﴿ أَوۡ ءَاتِيكُم بِشِهَابٖ قَبَسٖ لَّعَلَّكُمۡ تَصۡطَلُونَ ﴾ کښې د لاندې لغاتو معناوې ولولئ:

الف: "شِهَاب" هغې شغلې ته ویل کېږي، کومه چې د بل کړی شوی اُور څخه پورته کېږي[1].

ب: "قَبَس" د غټ اُور د هغې کوچنۍ برخې څخه عبارت دی چې بل خای ته انتقال او هلته ترې اُور بل کړی شي[2]، خو په دې مقام کښې د "شِهَاب" دپاره صفت واقع شوی دی، چې په "مَقْبُوْس" سره ترې تعبیر کېږي[3] او د اخستلي شوي معنی ورکوي.

ج: د ﴿ تَصۡطَلُونَ ﴾ کلمه په اصل کښې "تَصْتَلُوْنَ" وه چې د "ط" توری پکښې د "ت" څخه بدل

---

(١) مفردات الراغب ص ٢٧۴
(٢) لسان العرب ج ۶ ص ١۶٧
(٣) تفسیر ابي السعود ج ۶ ص ٢٧٣

راغلی دی، او د مجردو مصدر یې "صَلْيٌ" ـلکه "ضَرْبٌ" ـ دی، "صَلْيٌ" د یو شي کباب کولو او په اور کښې د سوزولو دپاره غورځولو ته وضعه شوی دی، خو کله چې د افتعال تر باب لاندې واقع شي ـلکه چې دلته واقع شوی دی ـ نو بیا ترې د تودېدلو معنی اخستله کېږي[1].

نو د معنی حاصل یې داسې راخېژي چې: تاسو زما تر ببرته راستنېدلو پورې دلته تم شئ او ما پسې مه راځئ، زه به د دغه اُور ځخه تاسو ته د لارې خبر راوړم که هلته څوک وه او لاره ورته معلومه وه، او یا به ترې اخستله شوې شغله راوړم، شاید تاسو ترې دلته اُور بل کړئ او خپل ځانونه وربانديې تاوده کړئ.

هېر مو نه شي

٣ـ هېر مو نه شي چې د دې تکرې ﴿ أَنۢ بُورِكَ مَن فِي ٱلنَّارِ وَمَنۡ حَوۡلَهَا ﴾ په تفسیر کښې علماوو کرامو ښه اوږد بحث کړی دی[2]، که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي.

خو کوم تفسیر چې مونږ ته بهتر برېښېدلی دی هغه په لاندې نکاتو بانديې ولاړ دی:

الف: د عبدالله بن عباس رضي الله عنهما (رئیس المفسرین) ځخه روایت دی چې: «كَانَتْ تِلْكَ النَّار نُورًا»[3] یعنې دغه اُور په حقیقت کښې سوزوونکی اُور نه وه، بلکې هغه یو نُور (رڼا) وه چې موسی عليه السلام وربانديې د اُور گومان کړی وه.

ب: که څه هم اکثره مفسرین کرام وایي[4] چې د ﴿ مَن فِي ٱلنَّارِ ﴾ ځخه پرښتې مطلب دي چې دغه بابرکته مقام ته رانښکته شوې وې، او د ﴿ وَمَنۡ حَوۡلَهَا ﴾ ځخه یوازې موسی عليه السلام مطلب دی، مگر مونږ ته داسې برېښي ـوالله ﷻ أعلم ـ چې د ﴿ وَمَنۡ حَوۡلَهَا ﴾ کلمات به د موسی عليه السلام ځخه علاوه هغو پرښتو ته هم شامل وي په کومو بانديې چې د نُور ځخه بهر منطقه مالامال ډکه وه، زمونږ په نزد د دغو کلماتو ځخه د پرښتو دهروالی ځرگندېږي.

ج: مونږ خکه د اکثرو علماوو قول ته ترجیح ورنه کړه چې زمونږ په نزد ذکر شوی نُور هغه نُور نه وه کوم ته چې نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده چې: «حِجَابُهُ النُّورُ»[5] یعنې د الله ﷻ د دیدار حاجب (مانع) نُور دی نو خکه یې په دنیا کښې د مخلوق سره د لیدلو توان نشته.

که بالفرض ذکر شوی نُور همدغه نُور وی نو د یو پلوه به هلته پرښتو شتون نه وی درلودلی چې همدغه حجاب به یې مانع گرځیدلی وی، او د بله پلوه به موسی عليه السلام هم بې هوښه شوی وی لکه چې الله ﷻ فرمایي: ﴿ فَلَمَّا تَجَلَّىٰ رَبُّهُۥ لِلۡجَبَلِ جَعَلَهُۥ دَكّٗا وَخَرَّ مُوسَىٰ صَعِقٗاۚ ﴾ [الأعراف:١٤٣] یعنې: نو هر کله چې د موسی عليه السلام رب ﷻ (د رب لږ څه نُور) غره ته ورڅرگند شو نو غر یې هوار کړ او موسی عليه السلام

---

(١) القاموس المحيط ج٢ ص٨٤٧

(٢) تفسير الطبري ج١٩ ص١٣٣؛ المحرر الوجيز ج١٢ ص٩٢؛ التفسير الكبير ج٢٤ ص١٨٢

(٣) الدر المنثور ج۶ ص٣٤١

(٤) تفسير البغوي ج٣ ص٤٠۶

(٥) صحيح مسلم ج١ ص٩٩

په څمکه باندې) بې هوښه (بې خوده) پرېووت.

عبد الله بن عباس رضي الله عنهما د ﴿ فَلَمَّا تَجَلَّىٰ رَبُّهُۥ لِلْجَبَلِ ﴾ تفسير په «ظَهَرَ نُورُ رَبِّهِ لِلْجَبَلِ»[١] سره کړی دی، يعنې: نو کله چې غره ته د موسی ﷺ د رب ﷻ څه نور ورڅرګند شو.

بلکې ذکر شوی نُور هلته د دې دپاره خلق کړی شوی وه چې موسی ﷺ د خپل اهل څخه جدا او د الله ﷻ په مناجات باندې مشرف شي، او د نبوت منصب ترلاسه کړي.

نو د معنی حاصل به يې داسې راوخېژي چې: ای موسی! په کومه سيمه کښې چې ته فعلاً قرار لرې دا يوه مبارکه سيمه ده او د رحمت په پرېښتو باندې ډکه ده، چې څوک د نُور په داخل کښې دي او څوک ترې بهر په شاوخوا کښې موجوديت لري، نو تاته نبوت درکړی شو او ته هم مبارک وګرځېدلې چې ډېر خلک به ستا په ذريعه په ايمان باندې مشرف شي.

ای موسی! د دغه نُور -چې تا ورباندې د أور ګومان کاوه- څخه خو تا د لږ ګټې تمه درلوده چې يا به ورباندې هغه ورکه شوې لاره مونده کړې کومه چې مصر ته غزېدلې ده، يا به ورباندې د خپل اهل د سړوښې مخنيوی وکړې او څه ګټه به درته ورسوي، خو دا دی ته به اوس يوازې خپل اهل ته نه بلکې ټولو خلکو ته داسې ګټه ورسوې چې د دوزخ د ګرمۍ څخه به نجات ورکړي، او داسې لاره به ورته په ګوته کړې کومه چې سمه سيده جنت ته غزېدلې ده.

موسی ﷺ ډېر سخت وډار شو

۴ـ د ﴿ وَلَّىٰ مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ ﴾ څخه داسې معلومېږي چې کله د همسا څخه په قدرتي توګه تېزه اژدها جوړه شوه نو موسی ﷺ ترې د بشريت د کبله ډېر سخت وډار شو، لکه چې ذکرې شوې کلمې ورباندې په لاندې ډول دلالت کوي:

الف: ﴿ وَلَّىٰ ﴾ يعنې: موسی ﷺ سمدستي د اژدها د ليدلو څخه مخ واړاوه.

ب: ﴿ مُدْبِرًا ﴾ يعنې: په داسې حال کښې يې ترې اعراض وکړ چې بېرته ستون شو او د تېښتې لاره يې خپله کړه.

ج: ﴿ وَلَمْ يُعَقِّبْ ﴾ يعنې: د شا ګرځولو څخه وروسته نه بېرته ښارمار ته ورستون شو او نه يې ورته سترګې ور واړولې چې يو ځل بيا ورته وګوري[٢].

دا منقطعه استثناء ده

۵ـ که څه هم د ﴿ إِلَّا مَن ظَلَمَ ثُمَّ بَدَّلَ حُسْنًۢا بَعْدَ سُوٓءٍ فَإِنِّى غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴾ په استثناء کښې مفسرينو کرامو ډېر اوږد بحث کړی دی[٣] که څوک يې د لوستلو شوق لري نو هلته دې مراجعه وکړي، مګر

---

(١) تفسير البغوي ج٣ ص١٩٧
(٢) لسان العرب ج١ ص٥١٩؛ مفردات الراغب ص٣٥٣
(٣) تفسير ابي السعود ج۶ ص٢٧٥؛ تفسير الطبري ج١٩ ص١٣۶؛ تفسير القرطبي ج١٣ ص١۶١؛ روح المعاني ج١٩ ص١۶۵؛ البحر المحيط ج٨ ص٢١۴

مونږ ته بهتره برېښي چې دغه استثناء به منقطعه وي، ځکه چې د ﴿ ٱلْمُرْسَلُونَ ﴾ کلمه (چې په دې مقام کښې مستثنی منه واقع شوې ده) ﴿ مَن ظَلَمَ ﴾ ته نه شي شاملېدلی ترڅو ترې په "إلاّ" سره اخراج شي او د متصلې استثناء تعريف وربانديٚ صدق مونده کړي.

سوال جواب

۶_ که څوک وايي چې: په منقطعه استثناء کښې خو د "إلاّ" توری د "لكِنْ" معنی ورکوي چې د استدراک دپاره دی، يا په بل عبارت: په "لكِنْ" سره خو هغه توهم د منځه وړل کېږي کوم چې د وړاندېني کلام څخه د چا ذهن ته ورځي[1]، نو پوښتنه دا ده چې په دې مقام کښې ذکر شوی توهم څه شی دی؟

مونږ وايو: چې کله الله ﷻ په وړاندېني کلام کښې ټول پيغمبران د خوف او ډار څخه بچ وبلل نو څه لرې نه ده چې د چا توهم (خيال) ته ورشي چې د پيغمبرانو اُمتيان به هم د خوف او ډار څخه بچ وي، نو الله ﷻ دغه توهم په ﴿ إِلَّا مَن ظَلَمَ ﴾ سره پورته کړ. نو حاصل يې داسې راځېږي چې:

ای موسی! زما په نزد ټول پيغمبران د ځرمې نه ډارېږي چې زه به وربانديٚ عذاب ورنازل کړم، نو ته هم زما په نزد مه ډارېږه چې ښامار به دربانديٚ مسلط کړم، اما د پيغمبرانو څخه په غير نور خلک هم د خوف څخه بچ کېدلی شي خو چې د ظلم او ګناه څخه وروسته نيکي وکړي او توبه وباسي، نو په دغه صورت کښې زه غفور او رحيم يم، نو څه لرې نه ده چې مغفرت ورته وکړم او د خوف څخه امان ورکړم.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۷_ که څوک وايي چې په ﴿ وَجَحَدُواْ بِهَا وَٱسْتَيْقَنَتْهَآ أَنفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا ﴾ کښې د "جَحَدُوا" کلمه د "جُحود" څخه اشتقاقه شوې ده چې د انکار معنی ورکوي، او د "اسْتَيْقَنَتْهَا" کلمې د "اِسْتِيْقَان" څخه اشتقاق موندلی دی چې په کلک يقين باندې دلالت کوي؛ نو پوښتنه دا ده چې: ايا دا ممکنه ده چې فرعونيانو دې په يوه حال کښې په معجزاتو باندې هم يقين کړی وی او هم دې ترې منکران شوي وي؟ ايا په يوه زړه کښې دوه متضاد صفتونه تحقق موندلی شي؟

مونږ وايو چې د همدغه سوال په ارتباط د الله ﷻ په توفيق د [الإسراء:۱۰۲] او [الشعراء:۲۳] ايتونو لاندې څه وضاحتونه تېر شوي دي خو په دې مقام کښې وربانديٚ لاندې وضاحت وراضافه کوو چې:

د يقين سره د هغه انکار جمعه کېدل څه محال او غير ممکن کار نه دی کوم چې په عناد او تکبر باندې ولاړ وي، او د فرعونيانو انکار د همدې قبيلې څخه وه د همدې کبله الله ﷻ په ﴿ ظُلْمًا وَعُلُوًّا ﴾ سره مقيد کړی دی.

نو د معنی حاصل يې داسې راځېږي چې: فرعونيان د معجزو څخه واقعاً منکران نه وه بلکې د عناد او تکبر د کبله يې ترې انکار کاوه، او د الله ﷻ په نزد هغه يقين د اعتبار وړ دی او ايمان

---

(۱) شرح ملا جامي في النحو ص۳۵۴

ټولي کبري چې د هر ډول انکار څخه پاک وي او د ایمان ضد (انکار) ورسره ملګری نه وي، که څه هم نکبري او عنادي انکار وي.

په دې جواب باندې علاوه په عین موضوع کښې ځینو مفسرینو کرامو څه نور تحقیق هم کړی دی[1] که څوک یې د لوستولو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي.

﴿وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا دَاوُۥدَ وَسُلَيْمَـٰنَ عِلْمًا ۖ وَقَالَا ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ٱلَّذِى فَضَّلَنَا عَلَىٰ كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿١٥﴾ وَوَرِثَ سُلَيْمَـٰنُ دَاوُۥدَ ۖ وَقَالَ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ عُلِّمْنَا مَنطِقَ ٱلطَّيْرِ وَأُوتِينَا مِن كُلِّ شَىْءٍ ۖ إِنَّ هَـٰذَا لَهُوَ ٱلْفَضْلُ ٱلْمُبِينُ ﴿١٦﴾ وَحُشِرَ لِسُلَيْمَـٰنَ جُنُودُهُۥ مِنَ ٱلْجِنِّ وَٱلْإِنسِ وَٱلطَّيْرِ فَهُمْ يُوزَعُونَ ﴿١٧﴾ حَتَّىٰٓ إِذَآ أَتَوْا۟ عَلَىٰ وَادِ ٱلنَّمْلِ قَالَتْ نَمْلَةٌ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّمْلُ ٱدْخُلُوا۟ مَسَـٰكِنَكُمْ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمَـٰنُ وَجُنُودُهُۥ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٨﴾ فَتَبَسَّمَ ضَاحِكًا مِّن قَوْلِهَا وَقَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِىٓ أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ ٱلَّتِىٓ أَنْعَمْتَ عَلَىَّ وَعَلَىٰ وَٰلِدَىَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَـٰلِحًا تَرْضَىٰهُ وَأَدْخِلْنِى بِرَحْمَتِكَ فِى عِبَادِكَ ٱلصَّـٰلِحِينَ ﴿١٩﴾﴾

[۱۵] او بې شکه مونږ داوُد ﷺ او سلیمان ﷺ (دواړو) ته علم ورکړی وه، او دوی دواړو وویلې چې: ټولې ستاینې هغه الله ﷻ لره دي چې مونږ یې د خپلو مؤمنانو بندګانو څخه په ډېرو باندې بهتر ګرځولي یاستو.

[۱۶] او (په علم او نبوت کښې) سلیمان ﷺ د (خپل پلار) داوُد ﷺ وارث (قائم مقام) شو، او سلیمان ﷺ (خلک مخاطب کړه او ورته یې) وویلې چې: ای خلکو! مونږ ته د مرغانو وینا رابنودلې شوې ده او مونږ ته د هر (ضروري) شي څخه (غټه برخه) راکړه شوې ده، یقیناً چې دغه (احسان) هرومرو همدا څرګند فضل دی (چې مونږ ته پرې امتیاز راکړی شوی دی).

[۱۷] او سلیمان ﷺ ته د پیریانو او انسانانو او (هم) د مرغانو څخه خپل (تشکیل شوی) لښکر راټول کړی شو (او د تیارسۍ په حال ودرېد)، نو دوی (د خورېدلو او بې نظمیو څخه) را ایسارول کېده.

[۱۸] آن تردې چې دوی (سلیمان ﷺ او د ده لښکر په وَادِ النَّمْل (د مېږتنو په خوړ) باندې ورغله (ورنژدې شوه) نو یوه مېږي (یا یوې مېږۍ) وویلې چې: ای مېږتنو! تاسو (ټول) د خپلو اوسېدانې خایونو ته ننوځئ چې هرومرو سلیمان ﷺ او د ده ﷺ لښکر مو په داسې حال کښې مات (جېت پېټ) نه کړي چې دوی به (په تاسو باندې) شعور نه لري (درباندې به خبر نه وي).

[1] البحر الوجيز ج۱۲ ص۹۷

[۱۹] نو سلیمان ﷺ د هغې د وینا (د اورېدلو) څخه په داسې حال کښې مسکی شو چې (د خپل رب ﷻ په نعمتونو باندې) خندېدونکی وه (خوشالي کوونکی وه).
او (بیا یې) وویلې چې: ای زما ربه! ماته (د نېکیو) الهام وکړه (او د بدیو څخه مې را ایسار کړه) چې (ترڅو) زه ستا د هغو نعمتونو شکر وباسم کوم چې تا په ماباندې او زما په مور او پلار (داوُد ﷺ باندې (انعام) کړي دی، او چې (ترڅو) زه (ستا په توفیق سره) داسې صالح عمل وکړم چې ته یې خوښوې (او ته ورباندې راضي کېږې)، او (ای زما ربه!) ما د خپل رحمت په سبب د خپلو صالحو بندگانو په ډله کښې داخل کړه (کوم چې ته یې جنت ته ننباسې).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنيو ایتونو کښې د هغو نعمتونو ذکر شوی وه کوم چې موسی ﷺ ته ورکړی شوي وه، او په دې ایتونو کښې داوُد ﷺ او سلیمان ﷺ ته د ورکړی شوو نعمتونو ذکر کېږي خو د سلیمان ﷺ په حالاتو زیاته رڼا اچولې شوې ده چې څومره علمي پانګه ورکړه شوې وه او هغه ورباندې څومره شکر ګزار وه. نو حاصل یې داسې راځېږي:
ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د داوُد ﷺ او سلیمان ﷺ څه حالات قرائت کړه ترڅو ستا د نبوت د اثبات دپاره څرګند دلیل جوړ شي، هغه دا چې:
۱ــ مونږ داوُد ﷺ او د ده زوی سلیمان ﷺ ته امتیازي علوم ورکړي وه، نو دوی دواړه شکرګزاران بندګان وه او دواړو به وویلې چې: ټولې ستاینې او ثناګانې هغه اقدس ذات ﷻ پورې مختصې دي چې مونږ ته یې د علومو په نسبت په خپلو ډېرو مؤمنانو بندګانو باندې بهتري راپېرزو کړې ده او ورباندې ممتاز یې ګرځولي یاستو.
۲ــ لکه څنګه چې هغوی دواړو ته امتیازي علوم ورکړی شوي وه همدارنګه دواړه په نبوت باندې سرلوړي کړی شوي هم وه، نو د داوُد ﷺ څخه وروسته د نبوت په منصب کښې سلیمان ﷺ د خپل پلار (داوُد ﷺ) په مقام کښې ودرېد او هغه ﷺ علمي وارث وګرځېد.
۳ــ سلیمان ﷺ خلکو ته دعوت ورکړ چې په شریعت باندې منګولې ښخې کړي، او د خپل نبوت د اثبات دپاره یې د هغوی توجه لاندې ټکو ته واړوله:
الف: ای خلکو! مونږ ته د الله ﷻ د پلوه د مرغانو خبرې راښودلې شوې دي، دا ستاسو دپاره ډېره لویه معجزه ده چې زه په حقه پیغمبر یم، که نه نو مونږ به د هغوی په چنهار باندې نه وی پوه شوي چې دوی څه وایي.
ب: په دې باندې علاوه مونږ ته د هغو ټولو شیانو څخه ښه غټه برخه راکړه شوې ده، کوم چې د یوه پاچا او سیاستمدار سره مناسبه وي، یا په بل عبارت: مونږ ته په نبوت باندې برسېره حکومت او پاچاهي هم راکړه شوې ده.
ج: یقیناً دغه ذکر شوي شیان بالکل څرګند فضل دی چې مونږ ته د الله ﷻ د پلوه راعنایت

شوي دي، مونږ د دغو نعمتونو شکریه کوو، نو تاسو يې هم بايد شکريه وکړئ او په الهي شريعت باندې کلک شئ.

۴_ ای پيغمبره! په خپل أمت باندې د سليمان ﷺ يوه قيصه ولوله چې د ده ﷺ فضائل او علمي بهترې پکښې انځور شوي دي هغه دا چې:

الف: يو ځل سليمان ﷺ خپلو لښکرو ته د تيارښې امر صادر کړ چې د سفر اراده يې درلوده.

ب: نو سمدستي ورته ښه غټ لښکر تيار شو چې د پيريانو او انسانانو او هم د مرغانو څخه يې تشکيل موندلی وه، خو د دې سره-سره چې دغه غټ لښکر د مختلفو اجناسو څخه تشکيل شوی وه، حرکت يې ډېر منظم او د ادارې لاندې وه، نه يې په پيل کښې بې نظمي واقع کېدلی شوې او نه په اخر کښې.

ج: سليمان ﷺ د خپل سمبال کړی شوي لښکر سره حرکت وکړ اوتول د باد په چلښت سره د ځمکې څخه پورته شوه او والوتل، آن تر دې چې د ميږتنو په يوه جاله باندې ورغله. نو:

د: نو د ميږتنو مشر په خپلو اتباعو باندې غږ وکړ چې: ای ميږتنو! تاسو ټول خپلو کورونو او د اوسېدانې ځايونو ته ننوځئ او يو هم دباندې پاتې نه شئ، او دا ځکه چې سليمان ﷺ د يوه عظيم الشان لښکر سره زمونږ د جالې په لور په حرکت دی، هسې نه چې په همدې ځای کښې رانښکته شي او دمه وکړي، او تاسو چيت پيت کړي نو زه درته توصيه کوم چې هرومرو او ضرور دې سليمان ﷺ او د ده لښکر په داسې حال کښې تاسو د پښو لاندې ميده-ميده نه کړي چې دوی درباندې خبر او پوه نه وي چې دلته لا ستاسو جاله ده.

هـ: نو کله چې سليمان ﷺ د ميږتنو د مشر ذکره شوې توصيه واورېده نو مسکی شو او په خندا-خندا کښې يې وويلې چې:

اول: ای زما ربه! زما همت پياوړی کړې او افکار مې د تشتت څخه وساتې، ترڅو د هغو نعمتونو شکريه وکړم کوم چې تا په ماباندې نازل کړي دي او زما په مور او پلار باندې دې راورولي دي.

دوهم: او همدارنګه ماته د دې توان راکړې چې زه داسې صالح عملونه وکړم کوم چې ته خوښوې او ته ورباندې راضي کېږې.

دريم: ای زما ربه! ما په خپل رحمت سره د قيامت په ورځ د خپلو صالحو بندګانو په ټولګي کښې شامل کړې.

توضيحات

۱- په ﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا دَاوُدَ وَسُلَيْمَـٰنَ عِلْمًا ﴾ کښې د "عِلْم" کلمه مطلقه ده، الله ﷻ ډېر ښه پوهېږي چې دوی دواړو ته به يې کوم-کوم علوم ورښودلي وه، خو د داوُد ﷺ د علم يوه مثال ته په بل ايت کښې اشاره شوې ده چې: ﴿ وَعَلَّمْنَـٰهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَّكُمْ لِتُحْصِنَكُم مِّنۢ بَأْسِكُمْ ﴾ [الأنبياء: ۸۰] يعني او مونږ داوُد ﷺ ته ستاسو دپاره د زغرو د جوړولو صنعت ورښودلی وه، د دې دپاره

چې تاسو د خپلو جنګونو له ضرره بچ کړي.

اما د سليمان ﷺ د علم يو مثال خو په راتلونکي ايت کښې راروان دی چې: ﴿ عُلِّمْنَا مَنطِقَ ٱلطَّيْرِ ﴾ يعنې مونږ ته د مرغانو اوازونه (خبرې) ښودلې شوې دي.

د ايت شريف ارشاد

٢ـ په ﴿ ٱلَّذِى فَضَّلَنَا عَلَىٰ كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾ کښې الله ﷻ د دې اُمت علماوو کرامو ته ارشاد کړی دی چې په خپلو ورکړی شوو علومو باندې شکريه وکړي او تواضع ورسره ملګرې کړي، لکه څنګه چې سليمان ﷺ د تواضع په توګه اشاره وکړه چې په علومو کښې زما څخه لوړ رتبه مؤمنان هم شته دي، هسې نه چې زه په ټولو کښې اول نمره يم.

سوال جواب

٣ـ که څوک وايي چې: په ﴿ وَوَرِثَ سُلَيْمَٰنُ دَاوُۥدَ ﴾ کښې يوازې سليمان ﷺ د داود ﷺ وارث ګڼلی شوی دی، حال دا چې داود ﷺ خو سل (١٠٠) ميرمنې درلودې[1]، نو پوښتنه دا ده چې ايا نور وارثان يې نه درلوده؟

مونږ وايو چې: داود ﷺ نور وارثان درلوده حتى چې د سليمان ﷺ په شمول ترې نولس (١٩) زامن پاتې وه[2]، مګر په دې مقام کښې د "وراثة" څخه مالي وراثت مطلب نه دی څکه چې د پيغمبرانو په مال کښې د مرګ څخه وروسته ټول اُمتيان اشتراک لري، لکه چې تحقيق يې د [مريم:٦] ايت لاندې تېر شوي دي والحمد لله ﷻ، بلکې دلته په خلافت او نبوت کښې وراثت مطلب دی.

نو د معنى حاصل يې داسې راځي چې: داود ﷺ د خپل خلافت او نيابت دپاره سليمان ﷺ وټاکه ـچې عمر يې ايله دولس يا ديارلس کاله وه[3]ـ چې بيا وروسته ورته الله ﷻ نبوت هم ورکړ نو په نبوت او خلافت دواړو کښې د خپل پلار (داود ﷺ) په ځای باندې ودرېد او قائم مقام يې جوړ شو.

څو پوښتنې او د هغو جوابونه

٤ـ په ﴿ وَقَالَ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ عُلِّمْنَا مَنطِقَ ٱلطَّيْرِ وَأُوتِينَا مِن كُلِّ شَىْءٍ ﴾ کښې د سړي په ذهن کښې لاندې پوښتنې ګرځي راګرځي:

الف: ايا په "عُلِّمْنَا، أُوتِينَا" کښې د "نَا، نَا" ضميرونه د داوُد ﷺ او سليمان ﷺ (دواړو) څخه عبارت دي لکه چې لږ وړاندې په ﴿ فَضَّلَنَا ﴾ کښې د "نَا" ضمير د دواړو څخه عبارت وه؟ يا په بل عبارت: ايا داوُد ﷺ ته هم د مرغانو خبرې ورښودلې شوې وې؟

مونږ وايو چې: د ﴿ فَضَّلَنَا ﴾ کلمه د "قَالَا" دپاره مقوله ده، يعنې داوُد ﷺ او سليمان ﷺ دواړه

---

(١) تفسير ابن کثير ج٣ ص٣٥٨
(٢) تفسير ابي السعود ج٦ ص٢٧٦
(٣) تفسير روح المعاني ج١٩ ص١٧٠

ویلي چې: ټول حمدونه هغه اقدس ذات ﷻ پورې مختص دي چې مونږ ته يې په ډېرو مؤمنانو باندې بهتري راکړې ده.

او د "عُلِّمْنَا، أُوتِينَا" دواړه کلمې د "قَالَ" دپاره مقولې دي چې يوازې د سليمان ؑ څخه حکايت دي، نو ظاهره دا ده چې داوُد ؑ ته به د مرغانو په خبرو باندې پوهه نه وه ورښودلې شوې، مګر کله به يې چې ذکر کاوه نو مرغانو به ورسره بدرګه کاوه، الله ﷻ فرمايي چې: ﴿وَٱلطَّيْرَ مَحْشُورَةً﴾ [ص:۱۹] يعنې: او مونږ داوُد ؑ ته مرغان په داسې حال کښې تابع ګرځولي وه چې هغه ته به (د ذکر کولو په وخت کښې) ورغونډ کړی شوي وه.

په دې باندې علاوه، متبادره دا ده چې سليمان ؑ به خلکو ته ذکر شوې خطابه د خپل پلار د مرينې څخه وروسته ورکړې وي چې نيابت يې اشغال کړی وه او د نبوت تاج ورپه سر کړی شوی وه، نو په خطابه کښې به يې يوازې د خپل خان د حالاتو بيان مراد وه او بس.

ب: که څوک وايي چې د ذکر شوي جواب غوښتنه دا ده: چې سليمان ؑ د خپل خان څخه د "نَا، نَا" په عوض په "نِي، نِيْ" سره تعبير کړی وی، چې په إنفراد (يو کس) باندې دلالت کوي؟

مونږ وايو چې:

اول: د مرغانو په خبرو باندې په پوهېدلو کښې د سليمان ؑ أمت هم بې برخې نه وه، چې د همده ؑ د پلوه به ورته ترجماني کېدلی.

دوهم: د پيغمبر فضائل د أمت د فضائلو څخه هم استازيتوب کوي، د همدې کبله مونږ د "خَيْرُ الأُمَمْ" لقب ګټلی دی، نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «إِنَّكُمْ وَفَّيْتُمْ سَبْعِينَ أُمَّةً أَنْتُمْ خَيْرُهَا وَأَكْرَمُهَا عَلَى اللهِ»[1] يعنې ای زما أمته! يقيناً تاسو اويا أمته پوره کړي دي (ستاسو څخه وړاندې ډېر أمتونه تېر شوي دي) چې تاسو د ټولو بهتر أمت ياست او په الله ﷻ باندې د زيات عزت او کرامت درلودونکی أمت ياست.

درېم: که څه هم د مفرد څخه په جمعه سره تعبير کول د تعظيم دپاره صورت نيسي د همدې کبله الله ﷻ فرمايي چې: ﴿وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ ٱلْوَرِيدِ﴾ [ق:۱۶] يعنې او مونږ انسان ته د ده د شارګونو څخه (په علم او قدرت سره) ډېر زيات نژدې ياستو؛ مګر کله-کله د تواضع په غرض هم تحقق مومي، لکه چې زمونږ هر يو کس د انفراد په حال کښې هم وايي چې: "اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ" يعنې ای الله! مونږ ته (ما ته) سمه لاره راوښايې.

د سليمان ؑ د راحکايت شوو اقوالو څخه معلومېږي چې هغه ؑ د خپل خان څخه د "نَا، نَا" په تعبير کښې تواضع مطلب وه. همدا مطلب په ذکره شوي مجموعه کښې د [۱۶] ايت څخه څرګندېږي.

د همدې کبله مونږ (د کتاب مؤلف) د سليمان ؑ په څېر د خپل خان څخه په "مونږ" سره د تواضع په غرض تعبير کوو، بالفرض که په "زه" سره ترې تعبير وکړو نو ځينې کسان (خصوصاً عناديان) به ترې د تکبر معنی واخلي، العياذ بالله ﷻ منه.

[1] سنن ابن ماجه ص۳۱۷؛ مسند احمد بن حنبل ج۷ ص۲۳۷

ج: ایا سلیمان ﷺ ته د مرغانو (الوتونکو ساکښانو) څخه په غیر د نورو ساکښانو خبرې هم وربښودلی شوې وې او که څنګه؟

مونږ وایو چې: راتلونکي ایتونه دلالت کوي چې سلیمان ﷺ د مېږتنو په خبرو باندې پوهېده، حال دا چې مېږتانه په الوتونکو ساکښانو کښې شامل نه دي. که څه هم مېږتانه کله-کله په عارضي توګه وزرې درلودلی شي خو په دغه وخت کښې ورته بیا مېږتانه نه ویل کېږي.

نو څه لرې نه ده چې د الوتونکو څخه په غیر د نورو ساکښانو په خبرو باندې هم پوهېده.

د: ایا سلیمان ﷺ ته د ټولو مرغانو په خبرو باندې پوهه ورکړه شوې وه؟

مونږ وایو چې: ظاهره دا ده چې پوهې یې د یوې نوعې پورې اختصاص نه درلود بلکې د هرې نوعې مرغانو خبرې وربښولې شوې وې. د همدې کبله ځینو علماوو کرامو په یوه اوږده حدیث کښې د مختلفو مرغانو خبرې د سلیمان ﷺ د مبارکې خولې څخه راحکایت کړې دي، چې فلانکی مرغی داسې وایي او فلانکی هغسې وایي[۱]، که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي.

ﻫ: ایا سلیمان ﷺ ته هر شی ورکړی شوی وه چې په ﴿ وَأُوتِينَا مِن كُلِّ شَيْءٍ ﴾ کښې وربانديې د ﴿ كُلِّ ﴾ کلمه دلالت کوي چې د احاطې او استغراق دپاره وضعه شوې ده؟

مونږ وایو چې: ذکره شوې کلمه د مجاز یا کنایې په توګه د کثرت او ډیروالي دپاره هم استعمالېږي که څه هم ټول افراد پکښې نه وي احاطه شوي، او په دې مقام کښې همدغه استعمال مراد دی[۲]، نو حاصل یې داسې کېږي چې: او مونږ ته هغه ټول شیان په کثرت سره راکړی شوي دي کوم ته چې یو پاچا اړتیا لري[۳]، یا په بل عبارت: زمونږ اړتیاوې پوره کړی شوي دي.

وَزْعٌ څه معنی؟

و: په ﴿ فَهُمْ يُوزَعُونَ ﴾ کښې د ﴿ يُوزَعُون ﴾ کلمه د "وَزْعٌ" ـ لکه "ضَرْبٌ" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "وَزْعٌ" خو اصلاً منعه کولو ته ویل کېږي[۴]. خو د لښکر اداره او تنظیم هم په همدې نامه باندې یادېږي، نو حاصل یې داسې راځېږي چې: د سلیمان ﷺ لښکر د دې سره-سره چې د متضادو افرادو څخه یې تشکیل مونده کاوه ـ لکه پیریان، بنیادمان او مرغان ـ خو په عین حال کښې د کامل تنظیم لاندې وه، چې نه څوک وړاندې کېدلو ته پرېښودل کېده او نه څوک وروسته پاتې کېدلی شو بلکې په منظمه توګه به یې حرکت کاوه.

لښکرکشي د څه دپاره؟

۶ـ ځینو مفسرینو کرامو لیکلي دي چې: سلیمان ﷺ دغه لښکرکشي یا "سوق الجیشي" د

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۱۳ ص۱۶۵؛ تفسیر البغوي ج۳ ص۴۰۹

(۲) روح المعاني ج۱۹ ص۱۷۲

(۳) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۳۵۸

(۴) مفردات الراغب ص۵۵۸؛ لسان العرب ج۸ ص۳۹۰

جهاد دپاره کړې وه[١] ترڅو هغه خلک ایل کړي کوم چې ده ﷺ ته غاړه ایښودونکي نه وه؛ نه یې ورته د پاچا په حیث او نه د یوه پیغمبر په حیث اطاعت کاوه.

که څوک غواړي چې د ذکر شوي لښکر عظمت او شهامت او هم دا چې څومره مجهز وه ولولي، نو ځینو اوږدو کتابونو[٢] ته دې مراجعه وکړي.

څو د پام وړ ټکي

٧ـ په ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَآ أَتَوۡاْ عَلَىٰ وَادِ ٱلنَّمۡلِ ﴾ الآیة، کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

الف: په ﴿ وَادِ ٱلنَّمۡلِ ﴾ کښې د "وَادِي" کلمه د دوه وو غرونو منځ ته او یا هغه ځای ته وضعه شوې ده په کوم کښې چې اوبه بهېږي[٣]، چې په پښتو کښې ورته خوړ وایي.

په دې مقام کښې د ﴿ وَادِ ٱلنَّمۡلِ ﴾ څخه په شام یا طائف کښې یوه سیمه مراده ده چې میږیانه پکښې زښت ډېر وه[٤]، په اصطلاح د میږیو جاله وه.

ب: که څوک وایي چې: په ﴿ قَالَتۡ نَمۡلَةٌ ﴾ کښې د ﴿ نَمۡلَةٌ ﴾ کلمې د "ة" توری د تانیث دپاره دی که د وحدت دپاره؟ یا په بل عبارت: میږیو ته نر میږي قومنده ورکړه چې خپلو مساکنو ته ننوځئ، او که ښځې میږۍ دا کار وکړ؟

مونږ وایو چې: ځینو مفسرینو کرامو ذکر شوی توری (ة) د تانیث دپاره اخستی دی او د قومندانې میږۍ په اړه یې په یوه قیصه باندې علاوه نور بیان هم لیکلي دي[٥]، که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي؛ لنډه دا چې د دوی په نزد په ﴿ نَمۡلَةٌ ﴾ سره موننثه میږۍ مراده ده.

مګر ځینې نور علماء کرام وایي چې: د اعتبار وړ خبره دا ده چې دغه توری دلته د وحدت دپاره دی، نو لکه څنګه چې په "قُمۡلَةٌ" کښې د "ة" توری د سپږې په وحدت باندې دلالت کوي همدارنګه د ﴿ نَمۡلَةٌ ﴾ د "ة" توری هم د میږي وحدت ته اشاره ده، برابره خبره چې میږۍ مذکر وي او که موئنث وي[٦] نو سړی نه پوهېږي چې د میږیو قوماندان به مذکر وه او که موئنث، الله ﷻ ډېر ښه پوهېږي.

ج: که څوک وایي چې: د میږیو مشر یا مشره څنګه پوه شوه چې دغه دی سلیمان ﷺ (د الله ﷻ پیغمبر) د خپل لښکر سره رارسېدونکی دی؟

مونږ وایو چې: دا یوه خارق العاده پوهه وه چې هغه یا هغې ته الله ﷻ ور الهام کړې وه، د دغه ډول خارق العاده یو نظیر په یوه اوږده حدیث کښې د ابو هریره ﷺ څخه روایت شوی دی چې څه لنډ مضمون یې دا دی:

---

(١) روح المعاني ج١٩ ص١٧٣

(٢) تفسیر البغوي ج٣ ص٤١٠

(٣) مفردات الراغب ص٥٥٤؛ لسان العرب ج١٥ ص٣٨٤

(٤) تفسیر ابي السعود ج٦ ص١٧٨؛ تفسیر الخازن ج٣ ص٥١٠

(٥) تفسیر الكشاف ج٣ ص٣٥٥؛ حاشیة الشیخ زاده على تفسیر البیضاوي ج٣ ص٤٨٨

(٦) البحر المحیط ج٨ ص٢١٩

یوه ورځ د یوه یهودي شپونکي څخه لیوه (شرمخ) ګډه وتښتوله خو هغه تلاش وکړ او ترې راخلاصه یې کړه، نو لیوه ورته په یوه غونډۍ باندې نېغ کېناست او د شپونکي سره یې لاندې خبرې اترې وکړې:

اول: لیوه (شرمخ) وویلې چې: تا خو زما څخه هغه رزق د لاسه وویست چې ماته د الله ﷻ د پلوه را روزي شوی وه.

دوهم: شپونکي وویلې چې: په الله ﷻ سوګند دی چې، دغسې عجیبه شی ما هیڅکله نه دی لیدلی چې لیوه خبرې کوي!.

درېیم: لیوه وویلې چې: د دې څخه ډېر عجیبه لا دا ده چې د دغو دوه وو تورو غرونو ترمنځ (په مدینه منوره کښې) یو سړی (محمد ﷺ) دی چې تاسو ته (د یوه پیغمبر په حیث) د وړاندې او ېبرته زمانو حالات بیانوي.

بیا ذکر شوی یهودي شپونکی نبي کریم ﷺ ته ورغی او ذکره شوې قیصه یې ورته تېره کړه، نو نبي کریم ﷺ یې تصدیق وکړ او بیا یې وفرمایل چې: «إِنَّهَا أَمَارَةٌ مِنْ أَمَارَاتٍ بَيْنَ يَدَيِ السَّاعَةِ قَدْ أَوْشَكَ الرَّجُلُ أَنْ يَخْرُجَ فَلَا يَرْجِعَ حَتَّى تُحَدِّثَهُ نَعْلَاهُ وَسَوْطُهُ مَا أَحْدَثَ أَهْلُهُ بَعْدَهُ»[۱] یعنې: یقیناً دا د هغو نښو څخه یوه نښه ده کومې چې د قیامت د قیام څخه وړاندې تحقق مومي، داسې وخت هم راتلونکی دی چې نژدې به وي یو سړی چې د خپله کوره بهر لاړ شي نو بېرته به لا نه وي راستون شوی چې هغه ته به خپلې پڼې او خپله متروکه هغه کارونه بیان کړي (او پرې خبر به یې کړي) کوم چې د ده اهل (کور والاوو) د ده څخه وروسته کړي وي.

د: که څوک وايي چې: ﴿لَا يَحْطِمَنَّكُمْ﴾ کلمه د "حَطْمٌ" ـ لکه "ضَرْبٌ" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د ماتولو (او چیت پیت کولو) معنی ورکوي[۲]، حال دا چې سلیمان ﷺ خو د خپل ټول لښکر سره د باد په ذریعه په هوا راروان وه او میږتانه لاندې په ځمکه باندې خواره واره وه، نو پوښتنه دا ده چې د میږتنو مشره او یا مشر له کومې وجې په خپلو اتباعو باندې وډاره شوه چې د لښکر لاندې به چیت پیت شي؟

مونږ وایو چې: که څه هم د دغه سوال دپاره مفسرینو کرامو څه نور جوابونه کړي دي[۳]، خو بهتر جواب یې دا دی چې د میږتنو مشر یا مشره وډاره شوه چې که په دغه مقام کښې سلیمان ﷺ د خپل لښکر سره راښکته شي نو دغه کار به صورت ونیسي، نو د احتمالي خطر د کبله یې هغوی ته ذکره شوې توصیه وکړه.

په دې باندې علاوه، دا څه لرې نه ده چې هغه یا هغې ته به دومره پوهه ورکړه شوې وه چې دغه دی سلیمان ﷺ د لوی لښکر سره در رسېدونکی دی، خو په دې باندې به نه وي پوه کړی شوی چې دوی پیاده نه دي بلکې په هوا کښې در روان دي.

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۳ ص۱۷۵

(۲) مفردات الراغب ص۱۲۲

(۳) اللباب في علوم الكتاب ج۱۵ ص۱۳۲

د سلیمان ﷺ د خپل لښکر وادِ النَّمل ته د میږیانو د چالې څخه د ډېر مساله اورېدو وه چې د هغو د مشر یا مشرې قومنده یې واورېدله[1]. او څه لرې نه ده چې الله ﷻ په خارق العاده توګه د هغه ﷺ لپاره رسولې وي، او یا به باد ور وړې وي چې ځینې علماء کرام وایي الله ﷻ باد ته امر کړی وه چې اې باده! په خپله کښې چې هر څوک څه خبره کوي نو هغه به ته اخلې او مسائل به یې د سلیمان ﷺ غوږو ته رسوې[2].

او ځینو مفسرینو کرامو د میږیانو په هکله زیات ډېر معلومات لیکلي دي او زیات ډېر خاصیتونه او عادتونه یې ورته ثابت کړي دي[3]. او که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هغانه دې مراجعه وکړي مونږ ته یې دلته رانقلول ګټور څرګند نه شوه.

خندا په درې ډوله ده

۸ـ په ﴿فَتَبَسَّمَ ضَاحِكًا مِّن قَوْلِهَا﴾ کښې د "تَبَسَّمَ" کلمه د "تَبَسُّم" څخه اشتقاق شوې ده او د ﴿ضَاحِكًا﴾ کلمې د "ضِحْك" څخه اشتقاق موندلی. نو "تَبَسُّم"، "ضِحْك" او "قَهْقَهَة" درېواړه د خنداګانو ډولونه دي چې فرقونه یې لاندې لوستلی شئ[4]:

الف: "تَبَسُّم" هغې خندا ته ویل کېږي د کومې سره چې د خولې څخه څه اواز پورته نه شي خو په شونډو کښې څه خوشالي څرګنده شي، چې لیدونکی یې پوهېږي او اورېدونکی یې نه پوهېږي، دغې خندا ته په پښتو کښې "مسکا" وایي.

ب: "ضِحْك" هغې خندا ته وایي چې شونډې یې یو بېرته شي (غاښونه ښکاره شي) او څه اواز هم ورسره ملګری وي چې نژدې خلک یې اوري او بس.

ج: "قَهْقَهَه" د هغې خندا نوم دی چې د "ضِحْك" په نامه یادېږي خو په هغه وخت چې ضمیمه (ملګری) یې په نژدې خلکو باندې برسېره اواز لرې خلک هم اورېدلی شي.

داسې معلومېږي چې سلیمان به د میږیانو د مشر یا مشرې د خبرو په اورېدلو سره لومړی مسکی شوی وي او بیا به یې خپله خندا د ضحک مرتبې ته رسولې وي چې جائزه مرتبه ده. اما درېیمه درجه خندا (قهقهه) شرعاً جائزه نه ده.

سوال جواب

۹ـ که څوک وایي چې: څه وجه وه چې سلیمان ﷺ د میږیانو د مشر یا مشرې د خبرې په اورېدلو سره مسکی او بیا په خندا شو؟

مونږ وایو چې: سلیمان ﷺ په هغو نعمتونو باندې خپله خوشالي څرګنده کړه کومو ته یې چې د

---

(1) المحرر الوجيز ج۱۲ ص۱۰۰
(2) الدر المنثور ج۲ ص۳۴۸
(3) الجواهر للطنطاوي ج۱۳ ص۱۳۷ـ ۱۷۲، تفسير المراغي ج۱۹ ص۱۲۹
(4) روح المعاني ج۱۹ ص۱۲۹

لري مسافي څخه د مېږتنو د مشرې یا مشر د وینا په سبب فکر شو، د همدې کبله یې خپله خدا د
الله ﷻ په مناجات باندې ختمه کړه چې: ﴿ رَبِّ أَوْزِعْنِيٓ ﴾ الآية.

یادونه

۱۰ـ په ﴿ رَبِّ أَوْزِعْنِيٓ أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ ﴾ کښې د ﴿ أَوْزِعْنِيٓ ﴾ کلمه د "وَزَعَ" ـ لکه "ضَرَبَ" ـ څخ
اشتقاقه شوې ده او مونږ د الله ﷻ په توفیق وړاندې په پنځمه توضیح کښې لیکلي دي چې "وَزَعَ" د منع
کولو دپاره وضعه شوې ده، خو ذکره شوې کلمه دلته مفسرینو په "أَلْهِمْنِي" سره تفسیره کړې ده[1].
نو داسې معلومېږي چې دغه تفسیر به د معنی په لازم سره صورت نیولی وي، نو حاصل به یې
داسې راوځېږي چې: ای زما ربه! ما د هغو کارونو څخه منعه کړې کوم چې ما د شکر ګزار څخ
لرې کوي، او هغه کارونه په زړه کښې راواچوې چې ته ورباندې راضي کېږې او ستا د نعمتونو د
شکرګزارۍ سبب جوړېږي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۱۱ـ که څوک وایي چې د ﴿ وَأَنْ أَعْمَلَ صَٰلِحًا ﴾ او ﴿ وَأَدْخِلْنِي بِرَحْمَتِكَ فِي عِبَادِكَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴾
دواړه جملې په یوه مضمون باندې دلالت کوي، نو د کومې وجې د کبله سلیمان ﷺ په یوه جمله
باندې اکتفاء ونه کړه؟
مونږ وایو چې: د دواړو جملو په مضمونونو کښې توپیر شته دی، هغه دا چې لومړی جمله به
دنیا پورې تړاو لري او دوهمه په آخرت پورې. نو حاصل یې داسې راځېږي چې: ای زما ربه! ماته به
دنیا کښې توفیق راکړې چې نیک عملونه وکړم، او په آخرت کښې مې د پیغمبرانو سره خپلې رضا
او جنت ته داخل کړې.
نو په حقیقت کښې سلیمان ﷺ د هغو نعمتونو غوښتنه کړې ده کوم چې ابراهیم ﷺ ته ورکړی
شوي وه، الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ وَءَاتَيْنَٰهُ فِي ٱلدُّنْيَا حَسَنَةً ۖ وَإِنَّهُۥ فِي ٱلْءَاخِرَةِ لَمِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴾ [النحل:
۱۲۲] یعنې: او مونږ ابراهیم ﷺ ته په دنیا کښې حسنة (نیکي) ورکړې وه او یقیناً نوموړی ﷺ به
آخرت کښې د صالحانو د ډلې څخه دی.

﴿ وَتَفَقَّدَ ٱلطَّيْرَ فَقَالَ مَا لِيَ لَآ أَرَى ٱلْهُدْهُدَ أَمْ كَانَ مِنَ ٱلْغَآئِبِينَ ﴿٢٠﴾
لَأُعَذِّبَنَّهُۥ عَذَابًا شَدِيدًا أَوْ لَأَاْذْبَحَنَّهُۥٓ أَوْ لَيَأْتِيَنِّي بِسُلْطَٰنٍ مُّبِينٍ ﴿٢١﴾ فَمَكَثَ غَيْرَ بَعِيدٍ
فَقَالَ أَحَطتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهِۦ وَجِئْتُكَ مِن سَبَإٍۭ بِنَبَإٍ يَقِينٍ ﴿٢٢﴾ إِنِّي وَجَدتُّ ٱمْرَأَةً

(۱) تفسیر الطبري ج۱۹ ص۱۴۳

تَمْلِكُهُمْ وَأُوتِيَتْ مِن كُلِّ شَيْءٍ وَلَهَا عَرْشٌ عَظِيمٌ ﴿٢٣﴾ وَجَدتُّهَا وَقَوْمَهَا يَسْجُدُونَ
لِلشَّمْسِ مِن دُونِ ٱللَّهِ وَزَيَّنَ لَهُمُ ٱلشَّيْطَٰنُ أَعْمَٰلَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ ٱلسَّبِيلِ فَهُمْ لَا
يَهْتَدُونَ ﴿٢٤﴾ أَلَّا يَسْجُدُوا لِلَّهِ ٱلَّذِى يُخْرِجُ ٱلْخَبْءَ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا
تُخْفُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ ﴿٢٥﴾ ٱللَّهُ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ ٱلْعَرْشِ ٱلْعَظِيمِ ۩ ﴿٢٦﴾ ﴾

[۲۰] او سلیمان علیه السلام مرغان ولټول (د دوی حاضري يې واخسته او هُدهُد يې تر نظر لاندې رانغی) نو ويې ويلې چې: مالره څه دي چې زه هُدهُد نه ګورم ايا نوموړی د غائبانو (غير حاضرانو) څخه دی؟

[۲۱] هرومرو ضرور به زه هغه (د غياب په صورت کښې) په سخت عذاب سره معذب کړم (او) يا به يې هرومرو ضرور ذبحه کړم (او) يا به (د خپل خان د نجات دپاره) ماته هرومرو څرګند دليل راوړي.

[۲۲] نو هُدهُد (لږ) ځنډ وکړ نه لږې (نه ډېر)، نو (بيا راغی او) ويې ويلې چې: (ای پيغمبره!) ما په هغو شيانو باندې (د علم د حيثه) احاطه کړې ده په کومو باندې چې تا احاطه نه ده کړې (او په کامله توګه پرې علم نه لرې) او (لږ څه تفصيل يې دا دی چې) ما تاته د سبأ د ښار څخه باوري (تحقيقي) خبر راوړی دی.

[۲۳] ما (هلته) يوه ښځه (بلقيسه) وموندله چې په دوی (د سبأ په اوسېدونکو باندې يې حکومت کاوه، او نوموړې ښځې (ملکې) ته (د پاچاهۍ) د هر شي څخه (پرېمانه) ورکړی شوي وه، او (په دې باندې علاوه) د نوموړې ملکې دپاره لوی (قيمتي) تخت هم وه.

[۲۴] ما مَلِکه او د هغې قوم (رعيت) وموندل چې د الله ﷻ څخه په غير يې لمر ته سجدې کولې (دوی د څرمې لمر پرستان وه)، او شيطان ورته خپل (کفري) عملونه ښايسته کړي وه نو دوی يې د (سمې) لارې څخه اړولي وه، نو دوی (بدون د جهاده) لاره نه مونده کوي (په سمه لاره باندې نه ځي).

[۲۵] (شيطان) د دې دپاره (بلقيسيان د لارې څخه اړولي وه) چې دوی هغه الله ﷻ ته سجدې ونه کړي چې په اسمانونو کښې پټ شيان راوباسي (رابنکاره کوي لکه ستوري، باران او داسې نور)، او په ځمکو کښې (پټ شيان هم بهر راوباسي لکه تخمونه او داسې نور).

او (ای بلقسيانو!) الله ﷻ په هغو شيانو باندې (هم) پوهېږي چې تاسو يې پټوئ او په هغو باندې (هم) چې تاسو يې څرګندوئ (بلکې پټ او ښکاره ورته يو برابر دي).

[۲۶] الله ﷻ چې دی (په حقه سره) معبود نشته مګر همدی ﷻ دی، چې د (داسې) لوی عرش رب دی (چې په ټولو مخلوقاتو باندې يې احاطه کړې ده).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنيو ايتونو کښې دې ته هم اشاره شوې وه چې د سليمان علیه السلام په لښکرو کښې مرغان هم

شامل وه، په دې ایتونو کښې هغې قیصې ته اشاره کېږي کومه چې د یوه مرغه (هُدهُد) او سلیمان ترمنځ پېښه شوې وه چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د میړتنو د عبرتي قیصې څخه وروسته اوس په خپل اُمت باندې د هُدهُد (ملاچرګک) عبرتي قیصه ولوله، هغه دا چې:

۱ـ یوه ورځې سلیمان ﷺ د خپلو پیروانو څخه د مرغانو پلټنه وکړه چې څوک شته او څوک نشته، خو د پلټنې په اوږدو کښې یې هُدهُد په نظر ورنغی، نو د همدې کبله یې وویلې چې:

الف: څه دي ماله چې هُدهُد (ملاچرګک) نه ګورم؟ ایا نوموړی دلته چرته پټ ناست دی او که غیر حاضر دی، خپلې دندې ته نه دی حاضر شوی؟

ب: خامخا او هرومرو به (د غیاب په صورت کښې) ورسره داسې چال چلند وکړم چې:

اول: یا به یې په سخت عذاب سره معذب کړم، ښکې به یې وباسم او په پنجره کښې به یې ایسار کړم.

دوهم: یا به یې ذبحه کړم، او ژوند ته به یې خاتمه ورکړم.

دریم: یا به دغه یوه جزا هم ورنه کړم، البته په هغه صورت کښې چې د خپل غیاب د اعتذار دپاره څرګند دلیل راوړي او خپل خان ته نجات ورکړي.

۲ـ ډېر وخت لا تېر نه وه، په سات ګړۍ کښې ذکر شوی غائب ملاچرګک د سلیمان ﷺ په وړاندې حاضر شو او د خپل غیاب معذرت یې په لاندې ډول وړاندې کړ:

الف: ای جنابه! ماته مه په غُصه کېږه او زما معذرت قبول کړه، چې په خپل غیاب کښې مې په داسې علومو باندې احاطه کړې ده چې ته ورباندې احاطه نه لرې. یا په بل عبارت: ما ستا د پاره ګټور معلومات راغونډ کړي دي او اجازه راکړه چې درته بیان یې کړم.

ب: ما ستا دپاره د سبا د ښار څخه یقیني مهم خبرونه راوړي دي.

ج: هغه دا چې زه د خپل غیاب په وخت کښې د سبا ښار ته تللی وم: د دغه مملکت پاچاهي د ښځې په لاس کښې ده، دغې ملکې ته د پاچاهۍ د لوازمو څخه هر شی ورکړی شوی دی چې د یوه شي هم ورسره کمبود نشته حتی چې د زښت ډېر ښایست خاونده هم ده، او هم دغه ملکه یو عظیم الشان تخت لري چې په جواهرو او زیوراتو باندې جړاو شوی دی.

د: ای جنابه! د دین په لحاظ د دغو خلکو خاصیتونه دا وه چې:

اول: دوی ټولو د څرمې د الله ﷻ څخه په غیر لمر ته سجدې کولې او په عبادت یې مشغول وه.

دوهم: دوی ته همدغه غیر جائز عملونه شیطان ښایسته کړي وه او ډېر ورباندې کلک ولاړ وه.

دریم: (یا په بل عبارت) شیطان ذکر شوي خلک د سمې لارې څخه اړولي وه نو دوی به په راتلونکي کښې هم سمه لاره موندلې نه کړي، نو جهاد ته ارتیا لیده کېږي چې ته ورباندې جهاد شروع کړې ترڅو د شیطان څخه خلاص شي او سمې لارې ته راواوړي.

هـ: البته د سبا د ښار اوسېدونکي د دې دپاره شیطان د سمې لارې څخه اړولي وه ترڅو دوی هغه

ذات ﷻ ته سجدې ونه کړي کوم چې په اسمانونو کښې پټ شیان راوباسي، لکه چې د باران اقدس څاڅکي او د زلې دانې په ځمکه وربښکته کوي، همدارنګه هغه پټې دانې هم راوباسي او رازرغونوي د تُخمونو په شکل په خاورو کښې پټې پرتې وي، نو همداراز به د قیامت په ورځ په کومې چې ځمکه کښې خاورې شوي ساکښان هم را ژوندي کړي او د حشر میدان ته به یې ترې راوباسي.

ای د سبا اوسېدونکو! الله ﷻ هغو شیانو باندې هم پوه دی کوم چې تاسو یې په خپلو زړونو کښې پټوئ او هغه هم ورته معلوم دي کوم چې تاسو یې ښکاره کوئ. بلکې الله ﷻ ته د پټ او ښکاره هیڅ فرق نشته. او دا ځکه چې: الله ﷻ چې دی په حقه باندې معبود دی او د عبادت مستحق نشته مګر همدی ﷻ دی، چې د عظیم الشان عرش رب او خاوند دی. البته هغه عرش عظیم چې په ټولو مخلوقاتو باندې یې احاطه کړې ده.

توضیحات

١_ که څوک وایي چې: په ﴿ وَتَفَقَّدَ ٱلطَّيْرَ فَقَالَ مَا لِيَ لَآ أَرَى ٱلْهُدْهُدَ ﴾ کښې د کومې وجې د کبله سلیمان ﷺ د هُدهُد موجودیت ضروري وباله؟

مونږ وایو چې: د دغې وجې په تشخیص کښې مفسرینو کرامو اوږده بیانات لیکلي دي[1] چې څه خلاصه یې لاندې لوستلی شئ:

الف: په ذکر شوي سفر کښې ـ چې د میږتنو قبصې پکښې صورت نیولی وه ـ اویا په بل سفر کښې، د سلیمان ﷺ اوبو ته ضرورت شو، چې وچ بیابان او بیدیا کښې ښکته شوي وه، او هُدهُد په مرغانو کښې هغه مرغه وه چې د ځمکې په داخل کښې یې اوبه لیدلی شوې چې دلته نژدې دي او دلته ډېرې ژورې دي. نو سلیمان ﷺ هغه وپاټه چې په ځمکه کښې نژدې اوبه ورته معلومې کړي، ترڅو یې پیریان راوباسي او لښکر ترې استفاده وکړي.

هوا د دې سره ـ سره چې هُدهُد په خاورو کښې پټې اوبه ګوري خو هغه تلاک نه ګوري چې د ده د ښکار کولو دپاره ایښودلی شوی وي او په نری خاورو باندې پټ کړی شوی وي، او دا ځکه چې: "إذا نزل القدر عمى البصر وذهب الحذر"[2] یعنې کله چې لیکلی شوی وخت راورسېږي نو سترګې ړندې شي او دار لاړ شي.

ب: د سلیمان ﷺ د تخت د پاسه به مرغانو خپل وزرونه خورول ترڅو د لمر څخه وربانذې سیوري وکړي، د پوښتنې په ورځ کښې د هُدهُد وزر خای خالي وه او په سلیمان ﷺ باندې ترې د لمر شغله ولګېده، نو ځکه یې پوښتنه وکړه چې هدهد. چرته دی، چې په ماباندې د لمر وړانګه راپرېوتله.

ج: سلیمان ﷺ به د خپل رعیت هر یوه پوښتنه کوله چې په مجلس کښې به حاضر نه شو، نو په دغې ورځ کښې هُدهُد غائب وه ځکه د پوښتنې لاندې واقع شو.

---

(١) روح المعاني ج١٩ ص١٨٢؛ تفسیر القرطبي ج١٣ ص١٧٧؛ تفسیر الخازن ج٣ ص٥١٢؛ المحرر الوجیز ج١٢ ص١٠٢

(٢) تفسیر ابن کثیر ج٣ ص٣٥٩

د: هرې نوعې مرغانو په خپلو منځو کښې نوبت ټرلی وه چې وار په وار به د سلیمان ﷺ په حضور کښې حاضرېدل، ترڅو د هدایت په مطابق اجراءات وکړي، نو څرنګه چې هُدهُد په خپل نوبت کښې حضور نه درلود نو ځکه د پلټنې لاندې راغی.

تبصره

۲_ که څه هم ذکرې شوې څلور واړه وجې احتمالات دي، په ایت او په صحیح حدیث باندې نه دي ثابتې شوې[1]، نو څه لرې نه ده چې د هُدهُد پلټنې څو کرته صورت نیولی وي او هغه څو کرته غائب شوی وي، خو په یوه غیاب کښې به یې ورته د بلقیسې د پاچاهی خبر راوړی وي.

خو مونږ ته څلورمه وجه د ایت شریف سره ډېره نژدې برېښي او دا ځکه چې په ﴿ وَتَفَقَّدَ ٱلطَّيْرَ ﴾ کښې "تَفَقَّدَ" کلمه د "تَفَقُّدْ" څخه اشتقاقه شوې ده، "تَفَقُّدْ" د دې دپاره وضعه شوی دی چې سړی د یوه شي په فقدان (نشتوالي) باندې خان پوه کړي، چې شته که نشته.

نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې: سلیمان ﷺ د مرغانو پلټنه وکړه او د دوی حاضرې یې واخسته چې کوم مرغه شته او کوم نشته، نو په نتیجه کښې څرګنده شوه چې ملاچرګک (هدهد) غیر حاضر وه، او خپل نوبت ته نه وه حاضر شوی.

که بالفرض سلیمان ﷺ یوازې د ملا صیب پلټنه کړې وی _لکه چې د نورو درېواړو وجوهو څخه څرګندېږي_ نو د ذکر شوي عبارت په عوض به "وَتَفَقَّدَ الْهُدْهُدَ" نازل شوی وي.

سخت عذاب د کوم عذاب څخه عبارت وه؟

۳_ په ﴿ لَأُعَذِّبَنَّهُۥ عَذَابًا شَدِيدًا ﴾ کښې علماوو کرامو شدید عذاب په متعددو معناوو باندې تفسیر کړی دی، چې تقریبًا دولسو معناوو ته رسېږي، لکه د بڼکو ویستل او لمر ته غورځول، یا په پنجره کښې ایسارول او د خپلو سیالانو څخه جدا کول، یا د خپل خدمت څخه شړل او داسې نورې[2].

خو ظاهره دا ده چې ذکرې شوې معناوې به محض تمثیلي حیثیت لري، نه به پکښې حصر مطلب وي او نه به پکښې تعین مراد وي.

سوال جواب

۴_ که څوک وایي چې: د دې خبرې څه مانع موجود وه چې سلیمان ﷺ د غائب هُدهُد کار د بل هُدهُد څخه اخستی وی او هغه ته یې عتاب نه وي متوجه کړی، هُدهُدان خو څه کم نه وه؟

مونږ وایو چې: په وړاندې تبصره کښې واضحه شوه چې ذکر شوی حضور نوبتي حضور وه چې خاص او معهود هُدهُد پکښې ناغېرې کړې وه، یا په بل عبارت: د عتاب وجه دا نه وه چې د هغه کار ترسره نه شو بلکې وجه یې دا وه چې عصیان او نافرماني صورت نیولی وه.

---

(۱) تفسیر الطبري ج۱۹ ص۱۴۴

(۲) زاد المسیر ج۶ ص۶۳؛ تفسیر المظهري ج۷ ص۱۰۸؛ البحر المحیط ج۸ ص۲۲۴

په دې باندې علاوه، غائب هُدهُد د نورو هُدهُدانو مشر او رئیس وه[۱]، نو کومه پوهه چې هغه ته ورکړه شوې وه نورو ته نه وه ورکړه شوې. لنډه دا چې لکه څنګه چې د انسانانو په پوهه کښې تفاوت شته دی او تول یو برابر نه دي همدارنګه د مرغانو (هُدهُدانو) بلکې د تولو ساکښانو پوهه او شعور هم بې تفاوته نه دی[۲].

سَبَأ د کوم وطن نوم دی؟

۵_ که څه هم په ﴿ وَجِئْتُكَ مِن سَبَإٍ بِنَبَإٍ يَقِينٍ ﴾ کښې د "سبا" د کلمې په هکله _إن شاء الله ﷻ_ د [سبا:۱۵] ایت لاندې څه ګتور معلومات راوان دي خو په دې مقام کښې د لاندې معلوماتو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

الف: سبا د هغه ښار نوم دی کوم چې د "صَنْعَاء" د ښار څخه (چې د یمن پایتخت دی) د دریوو مزلونو په فاصله کښې پروت دی[۳]، او د شام څخه (چې د سلیمان ﷺ پایتخت وه) لږ تر لږه یو نیم زره میله لرې دی[۴].

ب: په کوم وخت کښې چې ملاچرګک د سبا د ښار لیدنه کړې وه هلتهورباندې د ښځې حکومت چلېده چې "بلقیس" نومېده[۵]، او ځینو علماوو کرامو یې ښې اوږدې سوانح لیکلي دي[۶]، که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۶_ که څوک وایي چې: ایا دا عجیبه نه ده چې په یو نیم زره میله فاصله کښې سلیمان ﷺ د بلقیسې په حکومت باندې خبر نه وه او په لومړي ځل پرې ملا صیب خبر کړ، حال دا چې پیریان یې تابع وه او باد ورته مسخر وه چې خبرونه به یې ورته رسول؟

مونږ وایو چې: په ایت شریف کښې د ملا صیب د خولې څخه دا کلمات ﴿ أَحَطتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهِۦ ﴾ راحکایت شوي دي، یعنې: ما تاته د داسې وطن معلومات راوړی دی چې ته هم ورباندې خبر یې خو علمي احاطه پرې نه لرې، چې په سترګو دې نه دی لیدلی او ما په غوږلو سترګو لیدلی دی.

لنډه دا چې سلیمان ﷺ ورباندې خبر وه خو لیدلی یې نه وه او نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «لَيْسَ الْخَبَرُ كَالْمُعَايَنَةِ»[۷] یعنې خبرېدل د لیدلو غوندې نه دي، لیدل ډېر قوي دي.

---

(۱) الدر المنثور ج۷ ص۳۴۹
(۲) في ظلال القرآن ج۵ ص۲۶۲۶
(۳) لسان العرب ج۱ ص۹۴
(۴) تفهیم القرآن ج۳ ص۷۷۸
(۵) المحرر الوجيز ج۱۲ ص۱۰۴
(۶) روح المعاني ج۱۹ ص۱۸۸
(۷) مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۴۶۱

یادونه

۷ـ په ﴿ وَأُوتِيَتْ مِن كُلِّ شَيْءٍ ﴾ کښې د ﴿ كُلِّ ﴾ د کلمې څخه کثرت مراد دی، یعنې هغې ته ډېر پرېمانه شیان ورکړی شوي دي او اړتیاوې یې پوره کړی شوې دي. په همدې ارتباط د [النحل:۱۶] ایت لاندې څه تحقیق تېر شوي دي ـ والحمد لله ﷻ ـ هغه دي یو ځل بیا وکتلی شي د ډېر خولړې نه وې.

د بلقیسې عجیبه تخت

۸ـ په ﴿ وَلَهَا عَرْشٌ عَظِيمٌ ﴾ کښې د بلقیسې عجیبه تخت ته اشاره شوې ده چې ځینو مفسرینو کرامو ډېر ښه تشریح کړی دی او ښه ډېر معلومات یې پکښې لیکلي دي[۱]، مونږ همدومره لیکو چې: «سَرِيرٌ كَرِيمٌ حُسْنُ الصَّنْعَةِ وَغَلَاءُ الثَّمَنِ»[۲] یعنې هغه تخت د دوه وو وجو د کبله د کرامت څخه ډک وه، یو دا چې صنعت (جوړښت) یې ښایسته وه او بل پکښې ډېر قیمتي جواهر کارېدلي وه.

د تلاوت اتمه سجده

۹ـ په ﴿ أَلَّا يَسْجُدُوا لِلَّهِ ﴾ الآية کښې د تلاوت اتمه سجده ده چې مونږ یې اړونده احکام د الله ﷻ په توفیق د [الأعراف:۲۰۶] ایت لاندې لیکلي دي، هیله ده چې علاقمندان هملته مراجعه وکړي.

یو نحوي تحلیل

۱۰ـ د ﴿ أَلَّا يَسْجُدُوا لِلَّهِ ﴾ په اعراب کښې علماوو کرامو متعدد تحلیلونه کړي دي[۳] خو کوم تحلیل چې مونږ ته لنډ او متبادر برېښي هغه دا دی چې دلته أجلیه "ل" مقدر دی او وړاندې په ﴿ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ ﴾ کښې د "صَدَّ" پورې تعلق نیسي. نو حاصل به یې داسې راوخېژي چې:
نو شیطان د بلقیسې رعیت د دې دپاره د سمې لارې څخه اړوي ترڅو دوی هغه الله ﷻ ته سجده او عبادت ونه کړي چې په اسمانونو او ځمکو کښې پټ شیان بهر راوباسي؛ د همدې کبله یې د سبا ښار ـ چې تر اوسه پټ وه او چا ورباندې علمي احاطه نه ده کړې ـ راڅرګند کړ او زه یې هلته ور وستلم.

څو سوالونه او جوابونه

۱۱ـ ظاهره دا ده چې: د ﴿ أَحَطتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ ﴾ څخه نیولې آن تر ﴿ هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ ﴾ پورې ټولې جملې د هُدهُد د خولې څخه الله ﷻ راحکایت کړي دي[۴]، نو په همدې هکله د سړي په ذهن کښې لاندې پوښتنې ګرځي راګرځي:
الف: په ذکر شوي کلام سره خو هُدهُد یوازې سلیمان ؑ مخاطب کړی وه او خپل اعتذار یې

---

(۱) تفسیر ابي السعود ج۶ ص۲۸۱
(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۷۰۲
(۳) اللباب في علوم الکتاب ج۱۵ ص۱۴۲
(۴) البحر المحیط ج۸ ص۲۳۲

ورته وړاندې کړې وه، نو پوښتنه دا ده چې: په ﴿ مَا تُخْفُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ ﴾ کښې د جمعې په دواړو مستترو ضمیرونو سره څوک مخاطب ګرځولي شوي دي؟

مونږ وایو چې: په دغو دواړو ضمیرونو کښې لاندې دوه صورتونه تحقق موندلی شي او دواړه صحت لري:

اول: په دغو دواړو باندې هغه څوک مخاطب ګرځېدلی دي کوم چې د سلیمان ﷺ په شاوخوا کښې موجود وه، او د هُدهُد معذرت یې اورېده.

د همدې کبله سلیمان ﷺ هُدهُد ته د متکلم مع الغیر په صیغه جواب ورکړ چې: ﴿ سَنَنظُرُ ﴾

[النمل:٢٧] یعنې ژر دی چې مونږ به وګورو چې ته رښتیا وایې او که ته دروغژن یې. اعتراض به په هغه وخت کښې په ځای وی چې د اعتذار د اورېدلو په وخت کښې سلیمان ﷺ ګوښی وی.

دوهم: په دغو دواړو ضمیرونو سره بلقسیان د التفات په توګه مخاطب ګرځولی شوي دي، التفات د غیاب څخه خطاب ته صورت نیولی دی.

نو حاصل یې داسې راځېږي: هدهد وویلې چې هغوی باید هغه الله ﷻ ته سجدې وکړي کوم چې په اسمانونو او ځمکو کښې پټ شیان بهر ته راوباسي، او په دې باندې علاوه: ای بلقسیانو! الله ﷻ په هغو شیانو باندې هم پوهېږي چې تاسو یې په زړونو کښې پټوی او په هغو باندې هم چې تاسو یې څرګندوئ، بلکې پټ او ښکاره ورته یو برابر دي.

ب: که څوک وایي چې: هُدهُد په څه باندې پوه شو چې بلقسیان کفار دي؟ ایا مرغان کافر او مسلمان پېژني؟ ایا مرغان هم د الله ﷻ په توحید باندې دلایل اقامه کولی شي؟

مونږ وایو چې: د دغه سوال جواب د الله ﷻ په توفیق د [النمل: ١٨] ایت لاندې تېر شوی دی او په یوه مثال سره واضحه شوی دی، هیله ده چې علاقمندان همدلته اومې (٧) توضیح ته مراجعه وکړي، چې د میږتنو مشره د سلیمان ﷺ په راتګ باندې څنګه پوه شوه.

ج: که څوک وایي چې: ایا دا عجیبه نه ده چې د ملاچرګک د پلوه د بلقیسې تخت په "عظیم" سره توصیف شو چې ﴿ وَلَهَا عَرْشٌ عَظِيمٌ ﴾، او په عین لقب باندې یې د الله ﷻ عرش هم وستایه چې: ﴿ هُوَ رَبُّ ٱلْعَرْشِ ٱلْعَظِيمِ ﴾، په کار دا وه چې هغه ته یې دغه لقب نه وی ورکړی؟

مونږ وایو چې: ملاچرګک (هدهد) د دواړو عرشونو فرق ته په تنکیر او تعریف سره اشاره کړې ده هغه دا چې:

د بلقیسې تخت دومره لوی نه دی چې لویوالی یې هر چاته څرګند وي، بلکې هغه یوازې د بلقیسانو په نزد لوی دی او یوازې همدوی ته لوی ښکارېږي او په دنیاوي پاچاهانو کښې نوموړې د لوی تخت خاونده ده، اما د الله ﷻ عرش د ټولو مخلوقاتو په نزد عظیم دی او ټول یې په عظمت سره پېژني.

څه لرې نه ده چې ملا صیب به خپل کلام ته د همدغه اعتراض د کبله په ﴿ ٱللَّهُ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ ٱلْعَرْشِ ٱلْعَظِيمِ ﴾ سره اختتام ورکړی وي.

﴿ قَالَ سَنَنظُرُ أَصَدَقْتَ أَمْ كُنتَ مِنَ ٱلْكَـٰذِبِينَ ﴿٢٧﴾ ٱذْهَب بِّكِتَـٰبِى هَـٰذَا فَأَلْقِهْ إِلَيْهِمْ ثُمَّ تَوَلَّ عَنْهُمْ فَٱنظُرْ مَاذَا يَرْجِعُونَ ﴿٢٨﴾ ﴾

[٢٧] سلیمان ﷺ (د هُدهُد د اعتذار په هکله) وویلې چې: ژر به وګورو چې ایا تا رښتیاني اعتذار وړاندې کړ او یا ته د دروغژنانو د ډلې څخه یې. (د صدق او کذب د معلومولو طریقه دا ده چې:)

[٢٨] زما دغه مکتوب (لیک) یوسه (چې زما مُهر وړباندې لګېدلی دی) نو هغوی (بلقیسیانو) ته یې ور وغورځوه، بیا ترې په څنګ شه نو وګوره چې هغه څه شی دی چې دوی (پرې بلقیس ته) رجوع کوي (او مشوره ورکوي).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د هُدهُد د معذرت په هکله د سلیمان ﷺ عکس العمل ته اشاره شوې ده چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! سلیمان ﷺ د هُدهُد معذرت سمدستي قبول نه کړ ترڅو چې د هغه دروغ او رښتیا معلوم کړي، نو د همدې کبله یې ورته وویلې چې:

١ـ مونږ به وګورو چې ته رښتیا وایې او که ته د دروغژنانو څخه یې او د دروغو معذرت دې وړاندې کړی دی.

نو سمدستي یې د بلقیسې په نامه یو لیک ولیکه او مُهر یې کړ او هُدهُد یې مخاطب کړ چې:

٢ـ ای هُدهُده! زما دغه لیک واخله او د ټولو بلقیسیانو په نمایندګۍ یې هغې ته په خارق العاده توګه وروغورځوه.

٣ـ بیا ترې بېرته راستون شه خو په عین حال کښې وګوره او ښه فکر وکړه چې هغوی د مکتوب په باب یو ترېله په څه خبرو اترو رجوع کوي او په مقابل کښې یې څه تصمیم نیسي؛ یا په بل عبارت: چې هغوی بلقیسې ته څه مشوره ورکوي.

توضیحات

١ـ د لیک په ور رسولو کښې مفسرینو کرامو لاندې دوه صورتونه لیکلي دي:

الف: بلقیسه (ملکه) دخوب په خپله کوټه کښې ویده وه او هُدهُد د دروېځې څخه ورداخل شو او لیک یې ورته په سینه باندې کېښود[١].

ب: ذکره شوې مَلِکه په تخت باندې ناسته وه او چارچاپېر یې لښکریانو پېره او ګزمه کوله چې هُدهُد ورغی او په سر باندې یې ورته خپل وزرونه ورپول. کله چې هغې خپل سر ورپورته کړ نو لیک یې ورباندې ور وغورځاوه[٢].

---

(١) تفسیر ابن کثیر ج٣ ص٣٦١؛ المحرر الوجیز ج١٢ ص١٠٧
(٢) تفسیر القرطبي ج١٣ ص١٩٠

په دې باندې علاوه، ځينې علماء كرام وايي چې بلقيسه هيڅ پوهه نه شوه چې دغه ليک ماته د كومه طرفه راواچولی شو، كه نه نو خپل قوم ته خو به يې دومره ويلي وی چې د دغه ليک راوړونكی هُدهُد وه[1]. مګر مونږ ته دوهمه وجه د ايت شريف سره نژدې بريښي او دا څکه چې:

اول: په ﴿ فَأَلْقِهْ إِلَيْهِمْ ﴾ كښې د "أَلْقِ" كلمه د "إِلْقَاء" څخه اشتقاقه شوې ده چې د وراچولو معنی وركوي، نه د ايښودلو (لكه چې د اولې وجې غوښتنه ده).

دوهم: د ﴿ إِلَيْهِمْ ﴾ څخه څرګندېږي چې هُدهُد ته توصيه شوې وه چې مكتوب په علني توګه ورسوه چې ټول بلقيسيان يې وګوري، كه نه نو د ﴿ إِلَيْهِمْ ﴾ په عوض به يې ورته په "إِلَيْهَا" سره توصيه كړې وی چې يوازې بلقيسې ته يې ورواچوه.

سوال جواب

٢_ كه څوک وايي چې: په ﴿ مَاذَا يَرْجِعُونَ ﴾ كښې د ﴿ يَرْجِعُونَ ﴾ د كلمې دپاره مرجع څه شی دی؟

مونږ وايو چې: كه څه هم اكثرو مفسرينو كرامو ليكلي دي چې مرجع يې پخپله بلقيسيان دي[2]، يعني ای هُدهده! د ليک د وراچولو څخه وروسته د هغوی څخه په څنګ شه، او چرته غلی كېنه او وګوره! چې بلقيسيان زما د ليک په هكله هغې ته په څه شي رجوع كوي او هغې ته څه مشوره وركوي، نو دغه معلومات هم د خانه سره راوړه.

مګر دا هم څه لرې نه ده چې په ايت شريف كښې مطلب دا وي چې ليک وروغورځوه او بيا ترې بېرته راستون شه، نو ته هم وګوره او مونږ به هم وګورو چې هغوی د ليک د جواب په هكله په څه شي سره رجوع كوي او په همدې اره څه ډول غبرګون څرګندوي، بيا به نو ورسره مناسب چال چلند كوو.

يادونه

٣_ كه څوک غواړي چې د مرغانو ډېر عجائب او غرائب ولولي نو ځينو اوږدو كتابونو[3] ته دې مراجعه وكړي چې ښه خوندور بحث يې پكښې كړی دی، خو دلته رانقلول يې مونږ ته ګټور ونه بريښېدل.

﴿ قَالَتْ يَٰٓأَيُّهَا ٱلْمَلَؤُا۟ إِنِّىٓ أُلْقِىَ إِلَىَّ كِتَٰبٌ كَرِيمٌ ﴿٢٩﴾ إِنَّهُۥ مِن سُلَيْمَٰنَ وَإِنَّهُۥ بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ ﴿٣٠﴾ أَلَّا تَعْلُوا۟ عَلَىَّ وَأْتُونِى مُسْلِمِينَ ﴿٣١﴾ قَالَتْ يَٰٓأَيُّهَا ٱلْمَلَؤُا۟ أَفْتُونِى فِىٓ أَمْرِى مَا كُنتُ قَاطِعَةً أَمْرًا حَتَّىٰ تَشْهَدُونِ ﴿٣٢﴾ قَالُوا۟ نَحْنُ أُو۟لُوا۟ قُوَّةٍ وَأُو۟لُوا۟ بَأْسٍ

---

(١) في ظلال القرآن ج٥ ص٢٦٣٩

(٢) البحر المحيط ج٨ ص٢٣٢؛ تفسير الكشاف ج٣ ص٣٦٣

(٣) الجواهر للطنطاوي ج١٣ ص١٧٣

شَدِيدٍ وَالْأَمْرُ إِلَيْكِ فَانظُرِي مَاذَا تَأْمُرِينَ ﴿٣٣﴾ قَالَتْ إِنَّ الْمُلُوكَ إِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً
أَفْسَدُوهَا وَجَعَلُوا أَعِزَّةَ أَهْلِهَا أَذِلَّةً ۖ وَكَذَٰلِكَ يَفْعَلُونَ ﴿٣٤﴾ وَإِنِّي مُرْسِلَةٌ إِلَيْهِم بِهَدِيَّةٍ
فَنَاظِرَةٌ بِمَ يَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ ﴿٣٥﴾ ﴾

[۲۹] بلقیسي وویلې چې: ای (د مشرانو) ډلې! یقیناً ماته د کرامت څخه ډک مکتوب را اچولی شوی دی.

[۳۰] بې شکه دا (مکتوب) د سلیمان د پلوه (رالېږلی شوی) دی (چې د شاماتو پاچا دی)، او بې شکه (د) مکتوب (مضمون) دا دی چې: "بسم الله الرحمن الرحيم".

[۳۱] تاسو په ماباندې لويي (او تکبر) مه کوئ او تاسو ماته غاړې اېښودونکي راشئ (تسليم شئ).

[۳۲] بلقيسي وويلې چې: ای (د مشرانو) ډلې! ماته زما په (ذکر شوي) کار کښې قوي فيصله راکړئ!، زه د هيڅ کار پرې کوونکې نه يم ترڅو چې تاسو ماته حاضر شئ (او ماته څه پرېکړه تصويبه کړئ).

[۳۳] (د مشرانو) ډلې وويلې چې: مونږ د ښه قوت خاوند ياستو او د سخت جنګ څښتنان ياستو (د خپل وطن دفاع ته چمتو ياستو)، او امر (اختيار او حکم) تاللره دی، نو ته وګوره! هغه څه (حکم) دی کوم چې ته (وربانديې مونږ ته) امر کوې (چې په سر او سترګو يې اجراء کړو).

[۳۴] بلقيسي وويلې چې: يقيناً (دنياوي) پاچاهان کله چې دوی يوه ښار ته (د غلبې په صورت کښې) ورننوځي نو هغه فاسدوي (خرابوي)، او د ښار د اهاليو معزز خلک ذليله جوړوي.

او (ای پيغمبره! د بلقيسي خبره رښتيا ده) دوی همدغسې کوي.

[۳۵] او (دا يې هم وويلې چې): يقيناً زه چې يم (دغو) خلکو ته د (ډېرې سترې) تحفې ورلېږونکې يم، نو (بيا) کتونکې يم چې (د هغوی د پلوه ماته زما) لېږلی شوي کسان په څه شي سره رجوع کوي (چې زما تحفه به قبوله کړي او که به يې رده کړي، نو بيا به دوهم تصميم نيسم).

د مطلب خلاصه

په دې ايتونو کښې هغه صورت حال ته اشاره شوې ده کوم ته چې بلقيسې د سليمان د مکتوب په هکله عملي لباس وراغوستی وه، نو حاصل يې داسې راځي:

ای پيغمبره! کله چې بلقيسه په ذکر شوي مکتوب باندې پوه شوه. نو:

۱ـ د هر شي څخه وړاندې يې خپله شورا دائره کړه او هغه يې مخاطبه کړه چې:

الف: ای د شورا غړو! تاسو په ډېر دقت سره غوږ ونيسئ چې د ننۍ ورځې موضوع زه تاسو ته واضحه کړم هغه دا چې:

ب: ماته په ډېره يوه عجيبه طريقه باندې يو ليک رارسېدلی دی چې د يوه مرغه د پلوه راباندې راواچولی شو، تر اوسه پورې دغسې کار ما نه چرته ليدلی وه او نه مې اوريدلی وه.
ج: دا ليک ډېر باکرامته ليک دی د کرامت يوه وجه يې همدا ده چې دا ليک د هغه چا د پلوه رالېږلی شوی دی چې مرغان هم د هغه په ولکه کښې دي، او ورته منقاد دي.
د: د ليک شکل دا دی چې: دا ليک د سليمان بن داوٗد ﷺ د پلوه را استولی شوی دی چې د شاماتو پاچا دی.
ه: يقينًا دا ليک د دنيا د پاچاهانو د ليکونو په شان نه دی چې په خپلو نومونو او يا د خپلو بوتانو په نومونو باندې يې شروع کوي، بلکې دا ليک په "بسم الله الرحمن الرحيم" سره پيل شوی دی، يعنې د الله ﷻ په نامه پيل شوی دی چې ډېر مهربان او زيات بارحمه دی.
و: د ليک مضمون ډېر لنډ او ډېر جامع دی چې: ای د سبأ د ښار اوسېدونکو! په ماباندې لويي او تکبر مه کوئ (چې اطاعت ته مې غاړې کښېنږدئ)، ماته په داسې حال کښې راشئ چې غاړې اېښودونکي ياست.
۲ـ د موضوع د توضيح کولو څخه وروسته د ډېر تاکيد دپاره يو ځل بيا هغې د خپلې شورا غړي د موضوع اهميت ته متوجه کړه چې:
الف: ای د شورا غړو! زه دغه ليک په ډېر مشکل کښې اچولې يم، ماته د مشکل د حل کولو لاره راپه ګوته کړئ او ښه قوي فيصله راکړئ چې زه په دغه کار کښې څه وکړم.
ب: تاسو خو پوهېږئ چې زه هيڅ کار ستاسو د فيصلې څخه په غير نه اجراء کوم، ترڅو چې تاسو حاضر شئ او فيصله وکړئ بيا نو زه اجراءات کوم، په دغه کار کښې هم زما تګلاره همدغه ده.
۳ـ د شورا غړو ټولو په يوه خوله د جنګ لاره غوره کړه او وې ويلې چې:
الف: مونږ خو د ښه قوت خاوندان ياستو او په جنګي لحاظ هم د سخت جنګ درلودونکي ياستو چې نظامي وسائل ښه پرېمانه لرو. يا په بل عبارت: مونږ د سليمان ﷺ د مقابلې توان لرو او د خپل مملکت څخه دفاع کولی شو، فقط ستا قومندې ته ګورو او بس.
ب: مونږ د دې څخه اضافه په دغه کار کښې وروستۍ پرېکړه تاته سپارو او ستا خوښې ته منتظر ياستو، نو ته پکښې فکر وکړه، ته چې مونږ ته هر څه امر وکړې هغه زمونږ قبول دی.
۴ـ بلقيسې خپله نهايي پرېکړه داسې اعلانه کړه چې:
الف: سمدستي د جنګ لاره ښه نه ده، ترڅو چې مونږ د سولې له لارې مشکل حل کړی شو نو بايد جنګ ته لاس وانچوو. او دا خکه چې د دنيا د پاچاهانو عادت دی چې کله کوم ښار ته په جنګي قوت سره داخل شي نو هغه خرابوي او باعزته خلک يې ذليله ګرځوي.
ب: نو که مونږ بالفرض د جنګ لاره خپله کړو نو ضرور به سليمان د خپل لښکر سره زمونږ ښار ته داخلېږي او همدلته به جنګ پيل کېږي او همدا به د جنګ ميدان جوړېږي.
ج: نو که مونږ بېرته وتلو ته مجبور کړه نو ډېره ښه ده او که نه نو زمونږ ښار به خراب او وران

ویجاړ کړي. په دې باندې علاوه، زمونږ د ښار (مملکت) باعزته کسان به ذلیلان وګرځوي او د ډېرې زیاتې بې عزتۍ سره به یې مخامخ کړي.
ای پیغمبره! د بلقیسې خبره رښتیا ده چې د دنیا پاچاهان همدغسې عادت لري چې د خپلې مخې سره ښارونه خرابوي او خلک سپکوي او داسې نور.
د: نوموړې خپلو خبرو ته ادامه ورکړه او خپل نهایي نظر یې په لاندې ډول سره څرګند کړ چې:
زه غواړم چې د لیک رالېږونکو سره داسې چال چلند وکړم چې: د هر څه څخه وړاندې هغوی ته زه د یوې عظیم الشانې تحفې لېږونکې یم، بیا به ګورم چې هغوی زما د تحفې په هکله څه غبرګون څرګندوي بیا به نو د هغوی د غبرګون مطابق تصمیم نیسم چې څه ورسره وکړم.

توضیحات

١ـ که څوک وایي چې: څه وجه وه چې بلقیس د سلیمان ﷺ لیک ته په ﴿ أُلْقِيَ إِلَيَّ كِتَٰبٌ كَرِيمٌ ﴾ کښې د "کَرِيم" لقب ورکړ چې ماته ډېر باکرامته مکتوب را اچولی شوی دی؟
مونږ وایو چې: د مکتوب د کرامت دپاره علماوو کرامو متعددې وجې لیکلې دي چې تقریباً اتو وجو ته رسېږي[١]، خو بهتر وجوه یې هغه دي کوم چې پخپله د ایت شریف څخه څرګندېږي هغه دا چې:
الف: د ﴿ أُلْقِيَ ﴾ کلمه د لالت کوي چې د دې کتاب کرامت دا دی چې ماته را رسېدلو یې په عجیبه او خارق العاده توګه صورت نیولی دی، چې د یوه مرغه د پلوه ماته راواچولی شو. داسې معلومېږي چې د لیک د رالېږونکي حکومت په مرغانو باندې هم چلېږي.
ب: د ذکر شوي لیک رالېږونکي د الله ﷻ په نامه سره خپل لیک پیل کړی دی او "بسم الله الرحمن الرحيم" یې په لومړي سر کښې لیکلی شوی دی.
که څه هم بلقیسیان لمر پرستان وه خو د الله ﷻ په موجودیت باندې معتقد وه.
ج: لیک ډېر لنډ او ډېر معنی دار دی چې: ﴿ أَلَّا تَعْلُوا۟ عَلَيَّ وَأْتُونِى مُسْلِمِينَ ﴾، یعنې تاسو په ما باندې تکبر مه کوئ او ماته غاړه اېښودونکې راشئ.

د لیک شکل څنګه وه؟

٢ـ ځینې علماء کرام وایي چې د سلیمان ﷺ د لیک شکل په لاندې ډول وه[٢]:

بسم الله الرحمن الرحيم.
مِنْ عَبْدِ اللهِ سُلَيْمَانَ بْنِ دَاوُدَ إِلَى بِلْقِيْسَ مَلِكَةِ سَبَأ
السَّلَامُ عَلَى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدَى. أمَّا بَعْدُ!
لا تَعْلُوْا عَلَيَّ وَآتُوْنِيْ مُسْلِمِيْنَ.
[خاتم سليمان]

---

(١) زاد المسير ج۶ ص۶۵
(٢) حاشيه الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج٣ ص۴۹۸

دوه ډوله تفسير

۳ـ په ﴿ وَكَذَٰلِكَ يَفْعَلُونَ ﴾ جمله علماوو کرامو په لاندې دوه ډولونو سره تفسيره کړې ده[۱].

الف: ځينې علماء کرام وايي چې دا جمله د بلقيسې د کلام حکايت دی چې هغې خپل وړاندېنی کلام تاکيد کړی دی، نو مطلب يې داسې راځېږي چې: ای د شورا غړو! دنياوي پاچاهان د غلبې په صورت کښې ښارونه ورانوي او اوسېدونکي يې بې عزته کوي؛ او همدغسې کوي لکه څنګه چې ما وويلې، تاسو زما په دغې خبره کښې هيڅ شک شبه مه کوئ.

ب: په دې جملې سره د بلقيسې د کلام په منځکښې د معترضې جملې په شکل د الله ﷻ د پلوه د هغې د کلام مضمون تاکيد او تصديق شوی دی. يعنې: ای پيغمبره! دنياوي پاچاهان د غلبې په صورت کښې همدغسې کوي لکه څنګه چې بلقيسې د خپلې شورا غړو ته خپل نظر څرګند کړی وه (د هغې خبره رښتيا ده).

مونږ ته همدغه دوهم تفسير په زړه پورې برېښي، ځکه چې په همدې تفسير باندې ﴿ وَكَذَٰلِكَ ﴾ کښې حرفي خطابي "كَ" دلالت کوي چې يو کس ته ورباندې خطاب صورت نيسي، دغه کس په دې مقام کښې نبي کريم ﷺ دی.

که بالفرض ذکره شوې جمله د بلقيسې د کلام حکايت وی نو ضرور به د "وَكَذَٰلِكُمْ" په جمعې سره نازله شوې وی، او دا ځکه چې هغې خو په ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلْمَلَؤُاْ ﴾ سره خپلې ټولې شورا ته خطابه وکوله.

هدية څه معنی؟

۴ـ په ﴿ وَإِنِّي مُرْسِلَةٌ إِلَيْهِم بِهَدِيَّةٍ ﴾ کښې د "هَدِيَّة" کلمه د هغې شي نوم دی کوم چې انسانان يې يو تربله د محبت د اظهار دپاره ورپيا ورکوي[۲]، چې په پښتو کښې ورته سوغات ويل کيږي.

همدې مضمون ته نبي کريم ﷺ اشاره کړې ده چې: «تَهَادَوْا فَإِنَّ الْهَدِيَّةَ تُذْهِبُ وَحَرَ الصَّدْرِ»[۳] يعنې تاسو يو تربله سره هديې او تحفې (سوغاتونه) ورکوئ ځکه چې هديه (تحفه) د زړه کينه او عداوت د منځه وړي.

څرنګه چې د سليمان ﷺ ليک بلقيسې ته په خارق العاده توګه ورسېد، نو هغه پرې ډېره وداره شوه او د يوې غټې تحفې ور استولو ته يې اقدام وکړ، ترڅو معلوم کړي چې:

الف: که سليمان ﷺ دنياوي پاچا وي او پيغمبر نه وي نو تحفه به قبوله کړي او مونږ به يې د شره او جنګه خلاص شو، دا به د ښو اړيکو بنياد وګرځي.

ب: او که په پاچاهۍ باندې علاوه پيغمبر هم وي، نو ضرور به زمونږ تحفې را مستردې کړي او تر هغه به راضي نه شي ترڅو چې مونږ د هغه شريعت ته غاړې کېږدو او ورته تسليم شو.

---

(۱) تفسير القرطبي ج۱۳ ص۱۹۵؛ روح المعاني ج۱۹ ص۱۹۸
(۲) مفردات الراغب ص۵۳۹
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۳۴؛ مسند احمد بن حنبل ج۳ ص۳۷۱

لنده دا چې مونږ د جنګ پلویان نه یاستو، یا به په تحفو سره د سلیمان ﷺ دښمنۍ په محبت باندې بدله کړو او یا به ورته خپلې خانونه بې قیده او شرطه تسلیم کړو، په دواړو صورتونو کښې به د هغه د جنګ څخه بچ شو.

۵ـ پاتې شوه دا خبره چې سلیمان ﷺ ته د بلقیسې عظیم الشانه تحفه په کومو کومو قیمتي شیانو باندې مشتمله وه، نو د هغې په تفصیل کښې خینو مفسرینو کرامو[1] زښت ډېر اوږده بیانات لیکلي دي؛ که څوک یې د لوستو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي، مونږ ونه غوښتل چې دا کتاب (عزيز التفاسير) وربانديې اوږد کړو او څه مهمه ګټه ترلاسه نه کړی شو.

﴿ فَلَمَّا جَآءَ سُلَيْمَـٰنَ قَالَ أَتُمِدُّونَنِ بِمَالٍ فَمَآ ءَاتَىٰنِۦَ ٱللَّهُ خَيْرٌ مِّمَّآ ءَاتَىٰكُم بَلْ أَنتُم بِهَدِيَّتِكُمْ تَفْرَحُونَ ﴿٣٦﴾ ٱرْجِعْ إِلَيْهِمْ فَلَنَأْتِيَنَّهُم بِجُنُودٍ لَّا قِبَلَ لَهُم بِهَا وَلَنُخْرِجَنَّهُم مِّنْهَآ أَذِلَّةً وَهُمْ صَـٰغِرُونَ ﴿٣٧﴾ ﴾

[۳۶] نو کله چې (د بلقیسې قاصد او لیږلی شوی) سلیمان ﷺ ته ورغی نو هغه (ورته) ووېلې چې: ایا تاسو ماته په (دنیاوي) مال سره امداد راکوئ؟! نو هغه شی (نبوت او مال) چې ماته الله ﷻ راکړي دي ډېر بهتر دی د هغه شي (مال) څخه چې تاسو ته یې درکړي دي، (زه په مال سره نه خوشالیږم) بلکې تاسو په خپلې هدیې (تحفې سره) خوشالیږئ (تاسو ته ډېر لوی شی برېښي، زه ستاسو په ایمان راوړلو باندې خوښیږم او بس).

[۳۷] (ای د بلقیسې قاصده!) ته بېرته هغوی ته (د خپلو تحفو سره) ورستون شه، نو هرو مرو ضرور به مونږ (د عدم اطاعت په صورت کښې) هغوی ته د داسې لښکر سره ورشو چې د مقابلې توان به یې ونه لري، او هرو مرو ضرور به هغوی د سبأ د ښار څخه په داسې حال کښې وباسو چې د سپکاوي او حقارت سره به مخامخ وي او په همدغه کیفیت به راضي هم وي (چې د وژلو څخه به ورته بهتر وي).

د مطلب خلاصه

یعنې: بلقیسې خپل تصمیم عملي کړ او ښه قیمت لرونکې تحفه یې ترتیب کړه نو:

۱ـ د یوه وفد په ذریعه یې سلیمان ﷺ ته ور واستوله.

۲ـ کله چې د وفد مشر ذکره شوې تحفه سلیمان ﷺ ته وړاندې کړه نو د هغه ﷺ د پلوه په عکس العمل کښې دغه وفد مخاطب کړی شو چې:

الف: ای د بلقیسې جرګې! ایا تاسو زما سره په بل شی نه بلکې په دنیاوي مال سره امداد کوئ؟ ستاسو امدادي مالونه او تحفې ماته هیڅ ارزښت نه لري.

(۱) تفسير البغوي ج۳ ص۴۱۷؛ تفسير القرطبي ج۱۳ ص۱۹۶

ب: بلکې الله ﷻ چې کوم شی ماته راکړی دی هغه د هغه شي څخه بهتر دی کوم یې چې تاسو ته درکړی دی، ماته یې پاچاهي راکړې ده، چې د هیڅ شي کمبود راسره نشته، او هم یې په نبوت سره سرلوړی کړی یم.

ج: تاسو ما د دې دپاره نه یاست دعوت کړي چې زه ستاسو څخه دنیاوي مال ترلاسه کړم، او وریاندې خوشاله شم، هغه تاسو یاست چې دنیاوي مال درته باارزښته برېښي او دغه تحفه (چې تاسو د خپلو خانونو سره دلته راوړې ده) ډېره عظیم الشانه په نظر درځي او په همدې خوښېږئ او خوشالي وریاندې کوئ.

د: زه چې په کوم شي باندې خوشالېږم او ستاسو څخه یې غواړم، هغه ایمان دی، چې ما د یوه پیغمبر په صفت قبول کړئ او ایمان راباندې راوړئ.

هـ: ای د وفد مشره! ته د خپلو تحفو سره بېرته خپلو وطنوالو ته ورستون شه او یو خل بیا ورته زما هغه دعوت تکرار کړه کوم چې ما د هُدهُد په ذریعه ورلېږلی وه، هغه دا چې په ماباندې تکبر مه کوئ او غاړې راته کېږدئ. که نه نو:

و: هرومرو او ضرور به مونږ د داسې عظیم الشانه لښکر سره ورشو چې هغوی به یې هیڅ مقابله ونه شي کړی، او هم به یې هرومرو ضرور د سبا د ښار څخه د ذلت په حال کښې وباسو، په دغه وخت کښې به هغوی په همدغه ذلت او سپکاوې باندې راضي او خوشاله وي چې د وژلو څخه به ورته غوره برېښي. هغوی به هرومرو پښېمانه وګرځي خو په هغه وخت کښې به ورته پښېماني څه ګټه ونه کړي.

توضیحات

١ـ که څوک وایي چې: په ﴿ فَلَمَّا جَآءَ سُلَيْمَٰنَ ﴾ کښې د ﴿ جَآءَ ﴾ مستتر ضمیر چاته راجع دی؟

مونږ وایو چې: دغه ضمیر "رَسُول" ته راجع دی چې په وړاندې ایت کښې وریاندې د ﴿ وَإِنِّي مُرْسِلَةٌ إِلَيْهِم بِهَدِيَّةٍ ﴾ کلمات دلالت کوي.

دغه رسول (لېږلی شوی) د جرګې مشر وه چې "المنذر بن عمرو" نومېده[1]؛ نو شاید چې د لومړي ملاقات په وخت کښې به یوازې همده خبرې کړې وي او د جرګې نور غړي به ساکت وه، نو ځکه الله ﷻ په حکایت کښې د ورتګ نسبت یوازې همده ته وکړ چې: ﴿ فَلَمَّا جَآءَ سُلَيْمَٰنَ ﴾، او نور غړي یې یاد نه کړه. اما د خبرو اترو په مجالسو کښې تولو اشتراک درلود او نصائح تولو ته متوجه وه، نو الله ﷻ په ﴿ أَتُمِدُّونَنِ بِمَالٍ ﴾ کښې تولو ته خطابه راحکایت کړه.

بالآخره لکه څنګه چې عادت دی چې پیغام یا اخطار یوازې د جرګې مشر ته ورکول کېږي، نو سلیمان ﷺ به هم د ترخیص په وخت کښې یوازې همدی مخاطب کړی وي، چې مونږ ته یې الله ﷻ په افراد ﴿ ٱرْجِعْ إِلَيْهِمْ ﴾ سره حکایت رانازل کړ.

---

[1] تفسیر البغوي ج۳ ص۴۱۹

د ذلة او صغر معناوې

٢_ په ﴿ وَلَنُخْرِجَنَّهُم مِّنْهَآ أَذِلَّةً وَهُمْ صَـٰغِرُونَ ﴾ كښې د لاندې كلمو معناوې ولولئ:

الف: د "أَذِلَّة" كلمه د "ذَلِيل" جمعه ده او د "ذل" څخه اشتقاقه شوې ده، "ذل" هغه سپكاوي او حقارت ته وضعه شوى دى كوم چې د مغلوبيت څخه پيدا شوى وي[1].

ب: د ﴿ صَـٰغِرُونَ ﴾ كلمه د "صَاغِر" جمعه ده، "صَاغِر" هغه چاته ويل كيږي كوم چې د څه مجبوريت د كبله په خپل سپكاوي اوحقارت باندې راضي وي[2].

نو د معنى حاصل يې داسې راځيږي چې: اى د بلقيسې قاصده! ته بېرته ورستون شه او پوه شه چې كه بلقيسيان زما هغه پيغام او دعوت قبول نه كړي كوم چې هغوى ته د هُدهُد په ذريعه رسېدلى وه، نو هرومرو به زمونږ د قوي لښكر د پلوه هغوى د حقارت او سپكاوې سره مخامخ شي او په همدغه حال كښې به د سبأ د ښار څخه د ذلت او سپكاوې په درلودلو سره وويستلى شي، په دغه وخت كښې به هغوى په همدغه سپكاوي او حقارت باندې راضي او خوشاله هم وي چې د وژلو څخه به ورته بهتر بريښي.

﴿ قَالَ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلْمَلَؤُا۟ أَيُّكُمْ يَأْتِينِى بِعَرْشِهَا قَبْلَ أَن يَأْتُونِى مُسْلِمِينَ ﴿٣٨﴾ قَالَ عِفْرِيتٌ
مِّنَ ٱلْجِنِّ أَنَا۠ ءَاتِيكَ بِهِۦ قَبْلَ أَن تَقُومَ مِن مَّقَامِكَ ۖ وَإِنِّى عَلَيْهِ لَقَوِىٌّ أَمِينٌ ﴿٣٩﴾ قَالَ
ٱلَّذِى عِندَهُۥ عِلْمٌ مِّنَ ٱلْكِتَـٰبِ أَنَا۠ ءَاتِيكَ بِهِۦ قَبْلَ أَن يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ ۚ فَلَمَّا رَءَاهُ
مُسْتَقِرًّا عِندَهُۥ قَالَ هَـٰذَا مِن فَضْلِ رَبِّى لِيَبْلُوَنِىٓ ءَأَشْكُرُ أَمْ أَكْفُرُ ۖ وَمَن شَكَرَ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ
لِنَفْسِهِۦ ۖ وَمَن كَفَرَ فَإِنَّ رَبِّى غَنِىٌّ كَرِيمٌ ﴿٤٠﴾ قَالَ نَكِّرُوا۟ لَهَا عَرْشَهَا نَنظُرْ أَتَهْتَدِىٓ أَمْ تَكُونُ
مِنَ ٱلَّذِينَ لَا يَهْتَدُونَ ﴿٤١﴾ ﴾

[٣٨] سليمان ﷺ ووېلې چې: اى (د مشرانو) ډلې! ستاسو كوم يو كس به ماته د بلقيسې تخت راوړي، (البته) د دې څخه وړاندې چې هغوى ماته غاړې اېښودونكي راشي (راورسېږي).

[٣٩] د پيريانو څخه قوي (غښتلى) كس ووېلې چې: زه به يې درته راوړم (البته) د دې څخه مخكښې چې ته د خپل مقام څخه پورته شې (او د خلكو فيصلې بس كړې)، او يقيناً زه په دغه (انتقال) باندې د قوت (توان) خاوند يم (او هم) امانتگر يم.

[٤٠] هغه چا ووېلې د كوم په نزد چې د اسماني كتاب څخه علم وه (اسم اعظم يې پېژاند) چې:

---

(١) مفردات الراغب ص١٨٣

(٢) القاموس المحيط ج٢ ص ٨٢٦

زه به یې درته راوړم (البته) د دې څخه وړاندې چې تا ته خپل نظر بېرته راتاو شي (د سترګو په رپ کښې به یې راورسوم).
نوکله چې (هغه د سترګو په رپ کښې تخت حاضر کړ او) سلیمان ﷺ تخت په خپل نزد باندې قرار نیوونکی (اېښودل شوی) ولید نو وېې ویلې چې: دغه (تخت) زما د رب ﷻ د فضل (د کبله دلته اېښودل شوی) دی، (البته دا) د دې دپاره چې ما امتحان کړي چې زه (د خپل رب ﷻ) شکر ګذاري کوم او که ناشکري یې غوره.کوم، او هرڅوک چې شکر ګذاري وکړي نو یقیناً هغه د خپل ځان دپاره شکر ګذاري وکړه (ګټه یې همده ته راجع ده او بس)، او هرڅوک چې ناشکري وکړي نو یقیناً زما رب ﷻ (د خلکو د شکر ګذارۍ څخه) بې پروا دی (او) د کرم خاوند دی.
[۴۱] (بیا) سلیمان ﷺ وویلې چې: بلقیسې ته خپل تخت ناآشنا وګرځوئ (څه تغیر پکښې واقع کړئ، البته) د دې دپاره چې مونږ وګورو چې نوموړې (خپل تخت ته د پېژندلو) لاره مومي (او) یا دا د هغو کسانو څخه ده چې لاره (ورته) نه شي موندلی.

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د هغه وخت مهمو ټکو ته اشاره شوې ده چې کله بلقیسه د سلیمان ﷺ د ملاقات دپاره ور روانه شوه او د شام حدودو ته ور ورسېدله، نو حاصل یې داسې راځېږي:
ای پیغمبره! کله چې بلقیسې ته خپل وفد (جرګه) بېرته ورستنه شوه او خپل قاصد ورته ټول کیفیت هو بهو بیان کړ او په اخطار باندې یې هم خبره کړه، نو سمدستي د سلیمان ﷺ د ملاقات دپاره وررروانه شوه، خو کله چې وړباندې سلیمان خبر شو نو بیا لاندې حالات پېښ شوه:
۱ـ سلیمان ﷺ د خپلې پاچاهۍ معزز او مخور کسان مخاطب کړه چې: زه غواړم چې د بلقیسې تخت د یمن څخه دلته را انتقال کړم، بلکې په دومره عجله سره یې رانقلول غواړم چې د هغې د منقاد ګرځېدلو څخه وړاندې دلته را ورسولی شي، نو په تاسو کښې څوک دی چې دا کار وکړي؟
۲ـ د پېریانو د جملې څخه یوه قوي نفر ورته اطمنان ورکړ چې دا کار به زه وکړم او د هغه وخت څخه وړاندې به یې دلته ستا په حضور کښې کېږدم چې ته د خپل دغه ځای څخه پورته شې چې اوس ورباندې د فیصلو دپاره ناست یې، ته بالکل بې غمه اوسه زه په دغه کار باندې وسه لرم او قوت مې ورباندې د پاسه دی، او په دې باندې علاوه امانتګر هم یم چې د تخت د زیوراتو څخه به په هیڅ شي کښې خیانت ونه کړم او نه به یې پرېږدم چې بل څوک پکښې خیانت وکړي.
۳ـ د نوموړي عفریت (قوي) په تعقیب هغه چا سلیمان ﷺ ته خبر ورکړ د چا په نزد چې د کتاب الله څخه څه خاص علم موجودیت درلود، چې زه به ذکر شوی تخت د هغه څخه وړاندې ستا په مخکښې کېږدم او درته به یې حاضر کړم چې یوه شي ته د کتلو څخه وروسته تاته خپل نظر بېرته درتاو شي، یا په بل عبارت: زه به یې د سترګو په رپ کښې راورسوم
۴ـ د سلیمان ﷺ د همدغه دوهم نفر خبره خوښه شوه چې په علم باندې یې اتکاء درلوده، نو

همدی یې د تخت په راوړلو باندې مامور کړ او هغه سمدستي خپل ماموریت ترسره کړ او تخت یې د یمن څخه شام ته د سترګو په رپ کښې راورساوه.

٥ـ نو کله چې سلیمان ﷺ ولید چې د بلقیسې تخت یې په وړاندې ایښی دی نو ویې ویلې چې:

الف: دا زما د رب ﷻ فضل دی چې زما د اتباع او پیروی په اثر زما یوه اُمتي د سترګو په رپ کښې د بلقیسې تخت دلته حاضر کړ.

ب: البته دا کار زما د رب ﷻ د پلوه په ماباندې یو امتحان دی چې زه یې شکر کوم او که ناشکري یې کوم.

ج: زما رب ﷻ زما شکر ته لا څه چې د هیچا شکر کولو ته څه اړتیا نه لري، نو هرڅوک چې شکر وکړي د هغه د خپل خان دپاره ګټه ده چې نعمتونه به ورباندې اضافه شي، او هرڅوک چې ناشکري وکړي نو هغه فقط خپل خان ته ضرر ورساوه، دا خکه چې زما رب ﷻ په یقیني توګه د هر شي او هر چا څخه بې پروا دی، خو د دې سره-سره کریم دی او په شکر ګذارۍ سره خپل نعمتونه اضافه کوي.

٦ـ بیا سلیمان ﷺ خپلو نوکرانو ته هدایت ورکړ چې د بلقیسې تخت د هغې دپاره نااَشنا وګرځوئ، یا په بل عبارت: څه تغیر او تبدیل پکښې واقع کړئ، ترڅو مونږ د یوه پلوه نوموړې وآزمایو چې عقل او ذکاوت یې په کومه درجه کښې دی، ایا د خپل تخت پیژاندلو ته هدایت موندلی شي او که دا د هغو کسانو د جملې څخه ده چې پیژاندلو ته یې لاره نه شي موندلی، او د بله پلوه هغې ته د خپل نبوت یوه معجزه هم ور ولیده کړو چې مونږ د هغې تخت په خارق العاده توګه دلته حاضر کړی دی.

توضیحات

١ـ که څه هم د بلقیسې د لومړي وخت څخه زړه نه وه چې د سلیمان ﷺ سره په جنګ باندې اخته شي، مګر د خپل اطمنان دپاره یې د یوې جرګې په لاس سلیمان ﷺ په تحفه باندې امتحان کړ او پوهه شوه چې دا یو عادي پاچا نه بلکې دا یو پیغمبر پاچا دی، نو د ده سره جنګ کول بل څه نه دي بلکې خپل خان وژل او سپکول دي، د همدې کبله یې وغوښتل چې مخامخ خبرې ورسره وکړي او بیا بیعت ترسره کړي.

نو خپل تخت یې په محفوظ ځای کښې وساته او د امنیت دپاره یې ورباندې بنه غښتلی ټولګی وټاکه چې حفاظت یې وکړي[1] او پخپله د سلیمان ﷺ ملاقات ته ورروانه شوه.

د تخت په انتقال کښې څه غرض وه؟

٢ـ که څه هم علماوو کړامو[2] د تخت په انتقال کښې د سلیمان ﷺ غرض په متعدو وجوهو باندې تعبیر کړی دی، چې ځینې وجوه خو بالکل دنبوت د منصب سره منافات لري، مګر مونږ ته چې کومه وجه په زړه پورې او د سیاق او سباق (وړاندې بېرته) سره مناسبه برېښي هغه دا ده چې:

(١) تفسیر القرطبي ج١٣ ص٢٠٢

(٢) زاد المسیر ج۶ ص۶۹؛ اللباب في علوم الکتاب ج١٥ ص١۶٣

سلیمان ﷺ لومړی خل د هُدهُد په سلسله په خارق العاده ډول بلقیسه دعوت کړه چې په نتیجه کښې د انقیاد په حال د ملاقات دپاره ورروانه شوه، نو د دوهم ځل دپاره یې وغوښتل چې نوموړې ته د خپل نبوت یوه بله معجزه ورولیده کړي ترڅو په اطمنان سره منقاده او په اسلام کښې داخله شي.

د همدې کبله کله چې هغې خپل تخت ولید نو په اطمنان سره یې اعتراف وکړ چې: ﴿ وَأُوتِينَا ٱلْعِلْمَ مِن قَبْلِهَا وَكُنَّا مُسْلِمِينَ ﴾ یعنې او مونږ ته خو د دغې معجزې څخه وړاندې د هُدهُد په ذریعه او د وفد (جرګې) په سلسله ستا په نبوت باندې علم راکړی شوی وه او مونږ لا پخوا تاته غاړه اېښودونکي وه، خو دغې معجزې زمونږ اطمنان حاصل کړ او علم مو پرې ښه قوي شو.

عفریت څه معنی؟

۳_ په ﴿ قَالَ عِفْرِيتٌ مِّنَ ٱلْجِنِّ ﴾ کښې د ﴿ عِفْرِيتٌ ﴾ کلمه د "عَفْرٌ" _لکه "شَرَفٌ"_ څخه اشتقاقه شوې ده، "عَفْرٌ" د خاورو معنی ورکوي[1]، او عرب وايي چې: "عَافَرَ زَيْدٌ عَمْرًا" یعنې په پهلوانۍ کښې زید په عَمرو باندې برلاسی شو نو په خاورو کښې یې لت پت (خړ پړ) کړ.

نو ذکره شوې کلمه د هغه چا دپاره وضعه شوې ده کوم چې جید او کره نظر لري او د کار په اجراء کښې د ډېر زيات نفوذ خاوند وي او په ډېرې ښې طريقې سره يې ترسره کولی شي[2]، برابره خبره ده چې نوموړی کس انسان وي او که پېرى، نو د تشخیص دپاره ورسره په ایت شریف کښې د ﴿ مِّنَ ٱلْجِنِّ ﴾ کلمه نازله شوې ده، چې دغه کس انسان نه وه بلکې پېری وه.

نوموړي کس سلیمان ﷺ ته د تخت د انتقال وعده ورکړه، ترڅو چې ته د دغه ځای څخه (چې اوس د خلکو د شخړو د فیصلو دپاره ناست یې) پورته کېږې نو زه به تخت راورسوم ته به وایې چې هغه ویلي وي چې تر غرمې پورې به دا کار وکړم، ځکه چې سلیمان ﷺ به د سبا څخه تر غرمې پورې د قضاء او فیصلو دپاره کېناست[3].

سوالونه او جوابونه

۴_ د ﴿ قَالَ ٱلَّذِى عِندَهُۥ عِلْمٌ مِّنَ ٱلْكِتَٰبِ ﴾ الآية، په ارتباط د سرې زړه د لاندې پوښتنو جوابونه غواړي:

الف: دغه کس څوک وه چې په ایت کښې ترې په ﴿ ٱلَّذِى ﴾ سره تعبیر شوی دی؟

مونږ وایو چې: د دغه کس په تعین کښې علماوو کرام متعدد اقوال کړي دي[4] لاندې مثالونه یې ولولئ:

اول: دغه کس د پرښتو څخه یوه پرښته یا جبرائیل امین ﷺ وه.

---

(۱) مفردات الراغب ص۳۵۱
(۲) القاموس المحیط ج۳ ص۲۶۰
(۳) تفسیر الطبري ج۱۹ ص۱۶۲
(۴) روح المعاني ۹ ص۲۰۳؛ زاد المسیر ج۶ ص۷۰؛ التفسیر الکبیر ج۲۴ ص۱۹۷؛ تفسیر القرطبي ج۱۳ ص۲۰۴.

دوهم: دغه کس خضر ﷺ وه.

درېم: دغه کس پخپله سليمان ﷺ وه. په دې قول سره په ﴿ أَنَا۠ ءَاتِيكَ بِهِۦ قَبْلَ ﴾ کښې په "ی" سره د سليمان ﷺ د پلوه عفريت مخاطب گرځول کېږي چې: ای عفريته! ته وگوره چې زه يې درته د سترگو په رپ کښې راوړم.

څلورم: دغه کس د بني اسرائيلو څخه يو صالح سړی وه چې آصف "عليه الرحمة" نومېده.

اکثرو علماوو همدغه څلورم قول غوره گڼلی دی، او مونږ ته هم همدغه قول غوره برېښي، چې د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روايت شوی دی(١).

څرنگه چې د آصف "عليه الرحمة" کرامت د سليمان ﷺ دپاره معجزه وه بلکې هغه عليه الرحمة د همده ﷺ په پېروۍ سره د ذکر شوي کرامت خاوند گرځېدلې وه، نو ځکه سليمان ﷺ د نوموړي په کار (د تخت په انتقال) د الله ﷻ شکر اداء کړه چې: ﴿ هَٰذَا مِن فَضْلِ رَبِّى ﴾ الآية.

ب: نوموړی آصف "عليه الرحمة" د څه ډول علم خاوند وه چې ذکر شوی خارق العاده کار يې ورباندې ترسره کړ؟

مونږ وايو چې: د الله ﷻ په نومونو کښې يو نوم دی چې: د "اسم الله الأعظم" يعني د الله ﷻ د لوی نوم لقب ورکړی شوی دی، هرڅوک چې په همدغه نامه سره د الله ﷻ څخه کوم شی وغواړي نو الله ﷻ يې غوښتنه قبلوي، نو آصف "عليه الرحمة" په همدغه نامه باندې علم درلود او په همدغه نامه باندې يې سوال وکړ. د ښه وضاحت دپاره لاندې حديث ولولئ:

د يوه اوږده حديث مضمون دی چې يوه ورځې نبي کريم ﷺ د يوه سړي څخه د سوال څه کلمات واورېده نو ويې وفرمايل چې: «قَدْ سَأَلَ اللهَ بِاسْمِ اللهِ الْأَعْظَمِ الَّذِي إِذَا سُئِلَ بِهِ أَعْطَى وَإِذَا دُعِيَ بِهِ أَجَابَ»(٢) يعني: يقيناً دغه سړي د الله ﷻ څخه د الله ﷻ په هغه لوی نوم سره سوال وکړ کوم چې د ده ﷻ څخه ورباندې د څه شي سوال وکړی شي هغه ورکوي، او که پرې وبللی شي نو هغه قبلوي.

ج: دغه کتاب د کوم کتاب څخه عبارت دی چې په ﴿ ٱلْكِتَٰبِ ﴾ کښې په تعريف سره ورته اشاره شوې ده؟

مونږ وايو: څرنگه چې وړاندې ترجيح ورکړه شوه، د تخت راوړونکی پرښته نه وه بلکې انسان وه، نو د ﴿ ٱلْكِتَٰبِ ﴾ څخه هغه کتاب مطلب دی کوم چې د الله ﷻ د پلوه نازل شوی دی(٣) لکه تورات، انجيل او زبور.

د: په ﴿ طَرْفُكَ ﴾ کښې د "طَرْف" کلمه د څه شي څخه عبارت ده؟

مونږ وايو چې: د "طَرْف" کلمه اصلاً د سترگو د ښو دپاره وضعه شوې ده او د ښو ښوررولو ته هم

(١) تفسير ابن کثير ج٣ ص٣٦٤؛ الدر المنثور ج٦ ص٣٦٠

(٢) مسند احمد حنبل ج٩ ص١٠، ١٣

(٣) البحر المحيط ج٨ ص٢٤٠

"طرف" وايي، خو د سترګو په نظر کښې هم استعماليږي[۱] چې په دې مقام کښې همدغه استعمال مراد دی، خو علماوو کرامو په لاندې دوه وو معناوو باندې تفسيره کړې ده:

اول: ځينې وايي چې: د نظر بېرته راتاوېدل د سرعت څخه کنايي دی[۲]، يعنې زه به د بلقيسې تخت په دومره تېزۍ سره راوړم لکه د سترګو رپېدل.

دوهم: ځينې وايي چې: دلته کنايي معنی نه بلکې خپله حقيقي معنی مراده ده[۳]، يعنې زه به يې د سترګو په رپ کښې راوړم؛ همدا معنی سعيد بن جبير الشهيد "عليه الرحمة" داسې تعبيره کړې ده چې: "قال لسليمان: أنظر إلى السماء، فما أطرف حتى جاء به فوضعه بين يديه"[۴] يعنې د علم خاوند سليمان ﷺ ته وويلي چې ته پورته اسمان ته وګوره، نو کله چې هغه ﷺ اسمان ته وکاته نو خپل سر يې لا نه وه راټيټ کړی (ښکته يې لا نه وه کتلي) چې تخت يې راووړ او په مخکښې يې ورته کېښود.

مونږ ته همدغه دوهم تفسير په زړه پورې برېښي او څه مجبوريت نه ګورو چې د طرف کلمه په کنايي معني باندې تفسيره کړو.

ه: که څوک وايي چې: د شام او يمن ترمنځ خو يو نيم زره ميله، يا د دوه وو مياشتو د مزل مسافه ده[۵]، نو په کار دي چې د "طرف" کلمې لومړۍ معنی په زړه پورې وګڼله شي چې تناسب يې ورسره څرګند دی، نه دوهمه معنی چې تناسب يې ورسره پوره څرګند نه دی؟

مونږ وايو چې: دوهمه معنی ورسره څرګند تناسب لري، دا ځکه چې دا کار د ممکناتو څخه دی او الله ﷻ په هرممکن کار باندې قادر دی؛ يا په بل عبارت: د تخت انتقال يوه معجزه وه او ټول معجزات په همدغسې خارق العاده او حيرانوونکي کيفيت سره صورت نيسي، تاسو خو د موسى ﷺ د همسا معجزه او د صالح ﷺ د اوښې معجزه درپه زړه کړئ.

په دې باندې علاوه سرعت کوم ټاکلی حد نه لري چې د هغه څخه ورپورته محال وګڼلی شي، لکه چې همدا موضوع ځينو مفسرينو کرامو د لمر په طلوع کښې واضحه کړې ده[۶] که څوک يې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي مونږ ته يې ليکل چندان ضرور ونه برېښېدل.

و: که څوک وايي چې: د تخت انتقال په څه کيفيت سره صورت ونيوه؟

مونږ وايو چې:

اول: ځينو علماوو کرامو ويلي دي چې: الله ﷻ د بلقيسې تخت هلته معدوم کړ او د سليمان ﷺ په حضور کښې يې تازه خلق کړ[۷].

---

(۱) مفردات الراغب ص۳۱۲.
(۲) تفسير القرطبي ج۱۳ ص۲۰۶؛ البحر المحيط ج۸ ص۲۴۰
(۳) تفسير ابي السعود ج۶ ص۲۸۷
(۴) الدر المنثور ج۶ ص۳۶۱
(۵) تفسير المظهري ج۷ ص۱۱۷
(۶) حاشيه الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۳ ص۴۹۳
(۷) روح المعاني ج۱۹ ص۲۰۵

دا جواب مونږ ته د ایتونو سره چندان موافق نه برېښي، ظاهره دا ده چې تخت انتقال شوی دی او عوض شوی نه دی.

دوهم: ذکر شوی تخت په هوا کښې راوړ شو او د سلیمان ﷺ په حضور کښې کېښود شو[۱].

د دې ډول انتقال دپاره د نبي کریم ﷺ د معراج رحله یو مثال جوړېدلی شي چې د مکې معظمې نه بې شام ته او بیا یې سدرةُ المُنتهى ته صورت ونیوه او بیا بېرته د شروع کېدلو په ځای باندې ختم شو.

دریم: ذکر شوی تخت هلته په ځمکه کښې ډوب شو او د سلیمان ﷺ مخې ته ـ د سترګو په رپ کښې ـ د ځمکې څخه را بهر شو[۲]، او د ډوبېدلو او بهر راوتلو خایونه سمدستي خپل عادي حال ته واړولی شوه. یا په بل عبارت: د تخت انتقال نه هوایي صورت نیولی وه او نه د ځمکې پر مخ، بلکې دغه انتقال د ځمکې په ګېډه کښې تحقق موندلی وه.

د دې ډول انتقال دپاره د موسی ﷺ د قبر انتقال یو نظیر جوړېدلی شي چې په یوه اوږده حدیث کښې ورته اشاره شوې ده چې: موسی ﷺ د تیه په بیدیا کښې وه چې ملک الموت ﷺ ورته د روح د قبض دپاره ورغی، نو الله ﷻ ته یې سوال وکړ چې: ای الله! ما مقدسې ځمکې (بیت المقدس) ته د یوې ډبرې د ګذار په اندازه ورنژدې کړې، نو الله ﷻ یې قبر په ځمکه کښې ور وچلاوه آن تر دې چې هلته ورنژدې شو، نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «فَلَوْ كُنْتُ ثَمَّ لَأَرَيْتُكُمْ قَبْرَهُ إِلَى جَانِبِ الطَّرِيقِ عِنْدَ الْكَثِيبِ الْأَحْمَرِ»[۳] یعنې نو که زه هلته وی نو ما به تاسو ته د موسی ﷺ قبر درښودلی وی چې د لارې ترڅنګ د شګو د سرې غونډۍ په نزد موقعیت لري.

اکثرو علماوو کرامو دریم قول ته ترجیح ورکړې ده او د رئیس المفسرین (عبدالله بن عباس رضي الله عنهما) څخه هم همدا روایت شوی دی[۴]، نو مونږ هم ترجیح ورکوو، والله ﷻ أعلم.

تنکیر څه معنی؟

۵ـ په ﴿ قَالَ نَكِّرُواْ لَهَا عَرْشَهَا ﴾ کښې د ﴿ نَكِّرُوا ﴾ کلمه د تنکیر څخه اشتقاقه شوې ده، د یو شي تنکیر د هغه د داسې ګرځولو څخه عبارت دي چې ونه پېژاندل شي[۵]، یعنې: سلیمان ﷺ خپلو نوکرانو ته امر وکړ چې د بلقیسې دپاره خپل تخت نااشنا وګرځوئ.

اما دا خبره چې د نااشنا ګرځولو طریقه یې څه وه؟ نو په هغې کښې علماوو کرامو متعدد اقوال کړي دي[۶]. لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: څه شیان پکښې زیات او څه پکښې کم کړئ.

---

(۱) المحرر الوجيز ج۱۲ ص۱۱۳
(۲) تفسير ابن كثير ج۳ ص۳۶۴؛ تفسير البغوي ج۳ ص۴۲۰؛ تفسير الطبري ج۱۹ ص۱۶۴
(۳) صحيح البخاري ج۱ ص۱۷۸؛ صحيح مسلم ج۲ ص۲۶۷
(۴) الدر المنثور ج۶ ص۳۶۱
(۵) مفردات الراغب ص۵۲۷
(۶) زاد المسير ج۶ ص۷۲

ب: د سرو زرو او سپینو زرو په منځکښې د مکانونو تبدیلي وکړئ.
ج: یاقوت د زبرجدو ځای ته یوسئ او -بالعکس- د زبرجدو په ځای یاقوت ولګوئ.
د: ځینې غمي او جواهر ترې وباسئ.
هـ: درنګونو تبدیلیو ته پکښې صورت ورکړئ، مثلاً سره برخه یې شنه کړئ او شنې برخې ته یې سور یا بل رنګ ورکړئ، او داسې نور.

سوال جواب

٤_ که څوک وایي چې: وړاندې -په دوهمه توضیح کښې- تېر شوه چې د تخت په را انتقال کښې د سلیمان ﷺ مطلب دا وه چې بلقیسې ته یوه معجزه هم ورڅرګنده کړي، نو پوښتنه دا ده چې د دې مطلب د حاصلولو دپاره خو په کار وه چې په تخت کښې ورته تغیر نه وی واقع شوی، ته به وایې چې هغې ته ویل شوي وی چې: ای بلقیسې! که څه هم تا خپل تخت د ډېر کلک حفاظت لاندې پرېښي وه مګر الله ﷻ په خارق العاده توګه دغه دی دلته حاضر کړی دی؟

مونږ وایو چې: سلیمان ﷺ ته رسیدلي وه چې بلقیسه ډېره بې عقله ده[1]، نو هغه ﷺ وغوښتل چې د معجزې په څرګندولو باندې علاوه د هغې د عقل اندازه هم واخلي، ترڅو همدغه اندازه په خبرو اترو کښې مراعات کړي، لکه چې مونږ ته خپل پیغمبر ﷺ توصیه کړې ده چې: «أَنْزِلُوا النَّاسَ مَنَازِلَهُمْ»[2] یعنې خلک په خپلو-خپلو درجو کښې ښکته کړئ، د هر چا سره مناسب-مناسب چال چلند وکړئ.

نو که بالفرض تخت ورته ناآشنا نه وی ګرځولی شوی او هو بهو ورښودلی شوی وی، نو سلیمان ﷺ به نه به خپل دغه مطلب په لاس نه وی ورغلی.

﴿ فَلَمَّا جَآءَتْ قِيلَ أَهَٰكَذَا عَرْشُكِ ۖ قَالَتْ كَأَنَّهُۥ هُوَ ۚ وَأُوتِينَا ٱلْعِلْمَ مِن قَبْلِهَا وَكُنَّا مُسْلِمِينَ ﴿٤٢﴾ وَصَدَّهَا مَا كَانَت تَّعْبُدُ مِن دُونِ ٱللَّهِ ۖ إِنَّهَا كَانَتْ مِن قَوْمٍ كَٰفِرِينَ ﴿٤٣﴾ قِيلَ لَهَا ٱدْخُلِى ٱلصَّرْحَ ۖ فَلَمَّا رَأَتْهُ حَسِبَتْهُ لُجَّةً وَكَشَفَتْ عَن سَاقَيْهَا ۚ قَالَ إِنَّهُۥ صَرْحٌ مُّمَرَّدٌ مِّن قَوَارِيرَ ۗ قَالَتْ رَبِّ إِنِّى ظَلَمْتُ نَفْسِى وَأَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمَٰنَ لِلَّهِ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٤٤﴾ ﴾

[٤٢] نو کله چې بلقیسه (شام ته) ورغله (ورسېده او خپل تخت یې هلته ولید) نو (هغې ته) وویلی شوه چې: ایا ستا تخت دغه ډول (تخت) دی؟ (چې ستا په وړاندې ایښی دی).

هغې وویلې: لکه چې یقیناً دا همدا دی، او (بیا یې وویلې چې) مونږ ته د دې معجزې څخه لا وړاندې (د سلیمان ﷺ په نبوت باندې) علم راکړی شوی وه او مونږ (لا پخوا ورته) غاړې اېښودونکي وو (نو د دغې معجزې ښودلو ته چندان ضرورت نه وه).

(۱) تفسیر الطبري ج۱۹ ص۱۶۶
(۲) سنن ابي داود ج۴ ص۳۰۹

[۴۳] او (ای پیغمبره!) بلقیسه (د توحید د عقیدې څخه) دې خبرې منعه کړې وه چې هغې د الله ﷻ څخه په غیر (د باطلو معبودانو) عبادت کاوه، (او کله یې چې د توحید عقیده خپله کړه نو خکه یې پټه وساتله چې) یقیناً هغه د کافر قوم څخه وه (هغوی ورباندې د هرې خوا احاطه کړې وه).

[۴۴] (بیا) بلقیسې ته وویلی شوه چې: (د سلیمان ﷺ د ملاقات دپاره هغې) ماڼۍ ته ننوځه. نو کله یې چې ماڼۍ ولیدله نو د ژورو اوبو ګومان یې ورباندې وکړ، او د خپلو پنډیو (لېنړیو) څخه یې (خپلې پایڅې) لوڅې کړې (بډ وهلې). (په دغه وخت کښې ورته) سلیمان ﷺ وویل چې: یقیناً دا (اوبه نه دي پایڅې مه بډ وهه، بلکې) د ښیښو څخه (جوړه کړی شوې) ښویه اوچته ماڼۍ ده.

بلقیسې وویلې چې: ای ربه! یقیناً ما په خپل خان باندې ظلم کړی وه (چې کفر مې غوره کړی وه) او (ای ربه!) ما د سلیمان ﷺ سره (د) الله ﷻ (اطاعت) ته غاړه اینبې ده، چې د ټولو عالمونو رب (او پالونکی) دی (زه د غیر الله معبودانو څخه بېزارۍ اعلانوم).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د هغه وخت څینو مهمو ټکو ته اشاره شوې ده په کوم کښې چې بلقیسه د سلیمان ﷺ حضور ته ورغله، نو حاصل یې داسې راځېږي:

نو کله چې نومورې شام ته ورسېده نو هلته لاندې کیفیات پېښ شوه:

۱_ هغې ته خپل تخت ور وښودل شو او بیا ورته وویلی شوه چې: ای بلقیسې! ایا ستا تخت د همدغه تخت غوندې دی؟ هغې جواب ورکړ چې:

الف: لکه چې زما تخت یقیناً همدا دی.

ب: د دې معجزې ښودلو ته اړتیا نه وه، مونږ ته خو د دې څخه وړاندې د سلیمان ﷺ په نبوت باندې علم راکړی شوی وه، او د ده ﷺ اطاعت ته غاړې اینبودونکي وو.

یا په بل عبارت: مونږ لا د هُدهُد په خارق العاده لیک سره پوه شوي وو چې سلیمان ﷺ عادي پاچا نه دی، بیا زمونږ علم د جرګې په سبب لا پسې قوي شو.

۲_ ای پیغمبره! بلقیسه د توحید د عقیدې د څرګندولو څخه دې خبرې منعه کړې وه چې هغې د ډېر پخوا څخه د باطلو معبودانو عبادت کاوه او د غیر الله په کفري عبادت کښې ډېره کلکه او راسخه وه، او کله یې چې د توحید عقیده خپله کړه نو بیا یې خکه د خپل خان سره پټه وساتله چې نومورې د کافر قوم ملکه او مشره وه (شاوخوا یې کفارو احاطه کړې وه) نو هغې ونه شو کړی چې د هغوی په منځکښې یې د خپل علم اظهار او څرګندونه کړې وی، نو د خپل علم د ښکاره کولو دپاره یې همدغه موقع غنیمت وګڼله او خپل اعتراف یې اعلان کړ.

۳_ نومورې ملکه علیها الرحمة هلته د یوه بل امتحان سره هم مخامخه شوه هغه دا چې:

الف: د سلیمان ﷺ سره د خبرو اترو دپاره هغې ماڼۍ ته ورروانه کړی شوه کومه چې د ښیښې څخه جوړه وه او لاندې ترې اوبه بهېدلې.

ب: څرنګه چې د بر صافه او د بېره شفافه وه او په کتلو سره نه څرګندېدله، فقط هغه اوبه څرګندېدلې چې تر لاندې بهېدلې، نو نوموړې علیها الرحمة ورباندې ګومان وکړ چې دا ژورې اوبه دي، او دواړه پایڅې یې راپورته کړې او خپلې دواړه پونډۍ یې څرګندې کړې، تا به ویل چې په اوبو کښې ګډېږي.

ج: په دغه وخت کښې ورته پخپله سلیمان ﷺ وویلې چې: دا اوبه نه دي بلکې دا یو ځای دی چې د ښیښو څخه جوړ کړی شوی دی او شفاف دی، په سترګو نه برېښي.

د: د دې خبرې په اورېدلو سره ملکې علیها الرحمة یو ځل بیا خپل اعتراف اعلان کړ چې:

اول: ای زما ربه! ما تر اوسه پورې په خپل ځان ظلم کړی وه چې کفر مې غوره کړی وه او ستا څخه پرته مې په ناحقه د بوتانو عبادت کاوه، ماته د پخوانیو کفریاتو عفوه وکړه، زه ورباندې پښېمانه یم.

دوهم: ما د سلیمان ﷺ سره د الله ﷻ دین ته غاړه ایښې ده چې د ټولو عالمونو رب او تربیه کوونکی دی، زه د ټولو باطلو معبودانو څخه بېزاره یم.

توضیحات

۱ـ که څه هم جائزه ده چې د ﴿ قِيلَ أَهَكَذَا عَرْشُكِ ﴾، ﴿ قِيلَ لَهَا ٱدْخُلِى ٱلصَّرْحَ ﴾ دواړو جملو قائل پخپله سلیمان ﷺ وي، مګر بهتره داسې برېښي چې سلیمان ﷺ به دلته پخپله او بالذات قائل نه وي بلکې د خپلو نوکرانو په سلسله به یې د هغې غوږ ته دواړه جملې رسولې وي، که نه نو د ﴿ قَالَ إِنَّهُۥ صَرْحٌ ﴾ په شان به د ﴿ قِيلَ، قِيلَ ﴾ په عوض "قَالَ، قَالَ" را حکایت شوې وې.

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت وه چې بلقیس ته د شک په توګه پوښتنه راجع کړی شوه چې: ﴿ أَهَكَذَا عَرْشُكِ ﴾ ایا ستا تخت د دغه تخت غوندې دی، او داسې ورته ونه ویلی شوه چې: "أهذا عَرْشُكِ" ایا ستا تخت دغه دی؟

موږ وایو چې: په هغې جمله کښې د یو پلوه د جواب تلقین صورت نیوه او امتحان د منځه ته، او د بله پلوه یې د اشارې په توګه په تهدید باندې دلالت کاوه او سلیمان ﷺ نه غوښتل چې په خپل کور کښې د انقیاد څخه وروسته خپله مېلمنه ملکه تهدیده کړي.

نو لکه څنګه چې هغې ته ذکره شوې پوښتنه د شک په توګه راجع کړی شوې وه نو هغې هم د شک په توګه جوابه کړه چې: ﴿ كَأَنَّهُۥ هُوَ ﴾ لکه چې زما تخت همدا دی، نه یې په قطعي توګه اثبات وکړ چې: هو! زما تخت همدا دی، او نه یې ترې په قطعي توګه انکار وکړ چې دا نه دی، ترڅو د سوال سره موافق جواب ورکړي او د خپلې هوښیارۍ څرګندونه وکړي.

یو نحوي تحلیل

۳ـ که څه هم مفسرینو کرامو[۱] په دې مقام کښې متعدد تحلیلونه کړي مګر کوم تحلیل چې موږ

[۱] اللباب في علوم الكتاب ج۱۵ ص۱۶۹؛ البحر المحيط ج۸ ص۲۴۳

ته متبادر څرګند شوی دی او تفسیر مو ورباندې بناء کړی دی هغه په لاندې ټکو باندې ولاړ دی[۱].

الف: د ﴿ وَأُوتِينَا ٱلْعِلْمَ مِن قَبْلِهَا وَكُنَّا مُسْلِمِينَ ﴾ کلمات د بلقیسې د کلام تتمه ده چې مونږ ته حکایت شوې ده، او د ﴿ مِن قَبْلِهَا ﴾ ضمیر هغې معجزې ته راجع دی په کومې باندې چې مقام دلالت کوي، چې هغه په خارق العاده توګه د تخت د انتقال معجزه ده.

ته به وایې چې بلقیس ویلي وي چې مونږ خو دغې (د تخت د انتقال) معجزې ته محتاج نه وو، مونږ ته خو لا پخوا علم راکړی شوی وه چې سلیمان ﷺ په حقه پیغمبر دی او مونږ خو لا ورته پخوا غاړه اېښودونکي وو.

ب: په ﴿ وَصَدَّهَا مَا كَانَت تَّعْبُدُ مِن دُونِ ٱللَّهِ ﴾ کښې د "صَدَّهَا" دپاره د ﴿ مَا كَانَت تَّعْبُدُ مِن دُونِ ٱللَّهِ ﴾ جمله د مصدر په تاویل سره فاعل واقع شوې ده.

دا د یو پلوه، او د بل پلوه د ﴿ إِنَّهَا كَانَتْ مِن قَوْمٍ كَٰفِرِينَ ﴾ جمله په هغې وجې باندې دلالت کوي د کومې د کبله چې بلقیسې د خپلې عقیدې اظهار نه شو کولی.

نو حاصل یې داسې راځېژي چې: ای پیغمبره! بلقیسې د کفر لاره غوره کړې وه او د الله ﷻ څخه په غیر یې د لمر عبادت کاوه، همدغې کفري عبادت نوموړې منعه کړې وه چې په توحید باندې معتقده شي، خو کله چې هغې ته د سلیمان ﷺ دعوت ورسېد او د هُدهُد معجزه یې ولیده او هم ورته خپل لیږلي شوي وفد (جرګې) حالات بیان کړه نو د کفري عقیدې څخه واوښته او سلیمان ﷺ یې د یو حقاني پیغمبر په صفت ومانه، خو د خپلې دغې سمې عقیدې اظهار یې خکه ونه شو کړی چې نوموړې د کافر قوم څخه وه او شاوخوا یې کفارو احاطه کړې وه، خو مجردې چې د هغوی د منځه ووتله او سلیمان ﷺ ته ورسېدله نو د خپلې عقیدې اظهار یې وکړ چې: ﴿ وَأُوتِينَا ٱلْعِلْمَ مِن قَبْلِهَا وَكُنَّا مُسْلِمِينَ ﴾ او مونږ ته لا د دې معجزې څخه پخوا علم راکړی شوی وه او مونږ لا پخوا سلیمان ﷺ ته منقاد وو.

د څو لغاتو معناوې

۴_ په دې مقام کښې د لاندې لغاتو معناوې ولولی:

الف: په ﴿ ٱدْخُلِى ٱلصَّرْحَ ﴾ کښې د "صَرْح" کلمه اوچتې ښایسته کوټې ته وضعه شوې ده[۲].

ب: په ﴿ حَسِبَتْهُ لُجَّةً ﴾ کښې د ﴿ لُجَّةً ﴾ کلمه د ژورو اوبو معنی ورکوي چې د ژوروالي انداژه یې سړي ته نه معلومېږي چې څومره به وي[۳].

ج: په ﴿ إِنَّهُۥ صَرْحٌ مُّمَرَّدٌ ﴾ کښې د ﴿ مُّمَرَّدٌ ﴾ کلمه د هغو حرفونو څخه اصلاً جوړه شوې ده د کومو څخه چې د ﴿ مَّرِيدًا ﴾ کلمې جوړښت موندلی دی، چې مونږ د الله ﷻ په توفیق د [النساء:۱۱۷] ایت

(۱) تفسیر ابي السعود ج۶ ص۲۸۸
(۲) مفردات الراغب ص۲۸۷
(۳) لسان العرب ج۲ ص۳۵۴

لاندې تحلیله کړې ده. خو په دې مقام کښې ورباندې وراضافه کوو چې ذکره شوې کلمه دلته د ښویه کړې شوې معنی ورکوې چې زیکوالی په کښې شتون ونه لري⁽¹⁾.

نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې:

د ملاقات دپاره سلیمان ﷺ په داسې یوه مانۍ کښې ناست وه چې د ښیښو څخه جوړه شوې وه او هغې ته د ورتګ لاره هم د ښیښې وه، د دغه ښیښې د ساختمان څخه لاندې د اوبو حوض وه چې ماهیان پکښې ګرځېدل راګرځېدل، نو بلقیسې ته وویلی شوه چې: ذکرې شوې مانۍ ته د ملاقات دپاره ورشه او هلته د سلیمان ﷺ سره خبرې اترې وکړه.

کله چې بلقیسه د مانۍ په لاره روانه شوه نو د ډېر شفافیت دکبله یې ښیښې هیڅ په نظر ورنغلې او سترګې بې په ماهیانو باندې ولګېدې چې په اوبو کښې ګرځېده راګرځېده، د همدې کبله یې خپلې پایڅې راپورته کړې او خپلې دواړه پونډۍ یې څرګندې کړې. لکه چې څوک په اوبو ګډېږي.

په همدغه وخت کښې ورباندې سلیمان ﷺ غږ وکړ چې خپلې پایڅې مه اوچتوه، ستا په وړاندې اوبه نشته چې لمدې شي، بلکې دغه کوټه (مانۍ) چې ته ور روانه یې دا یوه ښایسته اوچته ښویه کوټه او مانۍ ده چې د ډېرو زیاتو شفافو ښیښو څخه جوړه شوې ده چې تاته په نظر نه درځي.

یادونه

۵ـ سلیمان ﷺ د تخت په خارق العاده انتقال سره بلقیسې ته خپل نبوت په اثبات ورساوه، او د ذکرې شوې د ښیښیې مانۍ په وربښودلو سره یې هغې ته د خپل سلطنت او پاچاهۍ قوت ور ولید کړ، د همدې کبله هغې په ﴿ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي ﴾ باندې اواز پورته کړ چې: ای ربه! ما تر اوسه په خپل خان ظلم کړی وه.

سوالونه او جوابونه

۶ـ په دې مقام کښې د سړي په ذهن کښې لاندې پوښتنې تاوېږي راتاوېږي:

الف: بلقیس خو یو ځل وړاندې خپله مسلماني څرګنده کړې وه، لکه چې وړاندې په دربمه توضیح کښې یې پوره شرحه تېره شوه ـ والحمد لله ﷻ ـ، نو په هغې باندې څه باعث وه چې د ﴿ وَأَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمَٰنَ لِلَّهِ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾ په ویلو سره یې یو ځل بیا پرې خپل اعتراف څرګند کړ؟

مونږ وایو چې:

اول: څه لرې نه ده چې هغه اعتراف به یې د سلیمان ﷺ په غیاب کښې د نوکرانو په وړاندې کړی وي، او دا اعتراف خو یې د سلیمان ﷺ په حضور کښې وکړ.

دوهم: په هغه اعتراف کښې څه اجمال وه چې مونږ غاړې ایښودونکي وو، خو په دې اعتراف کښې یې ذکر شوی اجمال پورته کړ چې ما د سلیمان ﷺ د نبوت په قبول سره د الله ﷻ ارشاداتو ته

⁽¹⁾ القاموس المحیط ج۴ ص۲۷۸

غاړه ایښې ده چې د ټولو عالمونو تربیه کوونکی (پالونکی) دی، او د بوتانو یا نورو مخلوقاتو عبادت باطل دی چې هیڅ یې د لاسه پوره نه دي.

ب: ایا سلیمان ﷺ په پای کښې ذکره شوې نوې مؤمنه بي بي خپله منکوحه وګرځوله او که څنګه؟

ځیني مفسرین کرام وايي[1] چې د ذکرې شوې قیصې اکثره روایات د اسرائلیاتو څخه دي چې دروغ او رښتیا یې ګډوډ دي، نو ځکه مونږ د دغه سوال په هکله په لاندې لنډ جواب باندې اکتفاء کوو:

اول: ځینو علماوو کرامو د بلقیسې د نکاح په باره کښې توقف غوره کړی دی او وايي چې: "إنتهى أمْرُهَا إلى قَوْلِهَا ﴿ وَأَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمَـٰنَ لِلَّهِ رَبِّ ٱلْعَـٰلَمِينَ ﴾"[2] یعني الله ﷻ د هغې قیصه په ذکره شوې جمله باندې ختمه کړې ده، نو مونږ هم د همدغه ځخه وړاندې نه تېرېږو.

دوهم: ځیني نور وايي چې سلیمان ﷺ بل چاته په نکاح باندې ورکړه.

دریم: بالآخره مشهوره دا ده چې نوموړې یې په خپلو ازواجو مطهراتو (بیبیانو) کښې شامله کړه. که څوک غواړي چې د ذکر شوې اجمالي جواب تفصیل ولولي نو ځینو اوږدو کتابونو[3] ته دې مراجعه وکړي.

ج: د سلیمان ﷺ د حکومت دوره څو کاله وه؟

مونږ وایو: لکه چې د الله ﷻ په توفیق د [النمل:١٦] ایت لاندې لیکلی شوي دي، سلیمان ﷺ په دولس کلنۍ یا دیارلس کلنۍ کښې د خپل پلار (داود ﷺ) د حکومت خلیفه او نائب جوړ شو.

د ده ﷺ ټول عمر دري پنځوس (٥٣) کاله وه او څلوېښت (٤٠) کاله یې حکومت کړی دی، چې د حکومت په پنځه ویشتم (٢٥) کال د بلقیسې بي بي علیها الرحمة حکومت د سلیمان ﷺ په حکومت کښې شامل او مدغم شو[4].

﴿ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَآ إِلَىٰ ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَـٰلِحًا أَنِ ٱعْبُدُوا۟ ٱللَّهَ فَإِذَا هُمْ فَرِيقَانِ يَخْتَصِمُونَ ﴿٤٥﴾ قَالَ يَـٰقَوْمِ لِمَ تَسْتَعْجِلُونَ بِٱلسَّيِّئَةِ قَبْلَ ٱلْحَسَنَةِ ۖ لَوْلَا تَسْتَغْفِرُونَ ٱللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٤٦﴾ قَالُوا۟ ٱطَّيَّرْنَا بِكَ وَبِمَن مَّعَكَ ۚ قَالَ طَـٰٓئِرُكُمْ عِندَ ٱللَّهِ ۖ بَلْ أَنتُمْ قَوْمٌ تُفْتَنُونَ ﴿٤٧﴾ وَكَانَ فِى ٱلْمَدِينَةِ تِسْعَةُ رَهْطٍ يُفْسِدُونَ فِى ٱلْأَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ ﴿٤٨﴾ قَالُوا۟ تَقَاسَمُوا۟ بِٱللَّهِ لَنُبَيِّتَنَّهُۥ وَأَهْلَهُۥ ثُمَّ لَنَقُولَنَّ لِوَلِيِّهِۦ مَا شَهِدْنَا مَهْلِكَ أَهْلِهِۦ

---

(١) تفسیر ابن کثیر ج٣ ص٣٦٦
(٢) روح المعاني ج١٩ ص ٢١
(٣) تفسیر البغوي ج٣ ص ٤٢: الدر المنثور ج٦ ص٣٦٨: المحرر الوجیز ج١٢ ص١١٦
(٤) تفسیر المظهري ج٧ ص ١٢: روح المعاني ج١٩ ص١٧٣

وَإِنَّا لَصَٰدِقُونَ ﴿٤٩﴾ وَمَكَرُواْ مَكۡرٗا وَمَكَرۡنَا مَكۡرٗا وَهُمۡ لَا يَشۡعُرُونَ ﴿٥٠﴾ فَٱنظُرۡ
كَيۡفَ كَانَ عَٰقِبَةُ مَكۡرِهِمۡ أَنَّا دَمَّرۡنَٰهُمۡ وَقَوۡمَهُمۡ أَجۡمَعِينَ ﴿٥١﴾ فَتِلۡكَ بُيُوتُهُمۡ خَاوِيَةَۢ
بِمَا ظَلَمُوٓاْۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَةٗ لِّقَوۡمٖ يَعۡلَمُونَ ﴿٥٢﴾ وَأَنجَيۡنَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ
وَكَانُواْ يَتَّقُونَ ﴿٥٣﴾ ﴾

[۴۵] او يقيناً مونږ ثموديانو ته د دوی (خواخوږی نسبي) ورور (د پيغمبر په حيث) وراستولی وه چې: تاسو يوازې د الله ﷻ عبادت وكړئ (او شريک ورسره پکښې مه دروئ).
نو ناڅاپه ثموديان دوه ډلې شوه (ځينو ايمان راوړ او ځيني كافر پاتې شوه) چې (يو تربله) يې سره جګړې كولې (هرې ډلې خپل ځانونه په حقه ګڼل او كافرې ډلې د عذاب غوښتنه هم تكراروله).
[۴۶] صالح ﷺ (ورته يو ځل بيا) وويلې چې: ای زما قومه! تاسو د خوښي (توبې او رحمت څخه وړاندې ولې په بدۍ (عذاب) سره عجله كوئ؟ (چې هله ژر شه عذاب راباندې راښكته كړه).
تاسو د الله ﷻ څخه ولې مغفرت نه غواړئ، شايد چې په تاسو باندې (د الله ﷻ د پلوه) رحم (او مهرباني) وكړی شي.
[۴۷] ثموديانو وويلې چې: (ای صالحه!) مونږ په تاباندې او په هغو كسانو باندې چې ستا سره دي بدفالي نيسو (چې ستاسو د كبله راباندې افتونه نازل شوه او په اختلاف اخته شوو).
صالح ﷺ (په جواب كښې) وويلې چې: ستاسو بدفالي د الله ﷻ په نزد ده (چې د كفري عقيدې د امله يې درباندې درنازله كړې ده)، بلكې تاسو يو قوم ياست چې (د الله ﷻ د پلوه) ازمويل كېږئ (چې ايمان راوړئ او كه په كفر باندې كلكېږئ).
[۴۸] او (د ثموديانو) په ښار (الحجر) كښې نهه كسان وه چې په ځمكه كښې به يې فسادونه كول او اصلاح به يې (پكښې هيڅكله) نه كوله.
[۴۹] دوی (نهه كسېزې مفسدې ډلې) وويلې چې: تاسو (په خپلو منځو كښې) په الله ﷻ باندې ډېر كلك سوګندونه وكړئ چې ضرور هرومرو به مونږ صالح ﷺ او د ده اهل (ټبر) د شپې (په چپاو كښې) هلاک كړو، بيا به هرومرو ضرور د صالح ﷺ وارث ته ووايو چې مونږ د صالح ﷺ د ټبر هلاكت ځای ته نه ياستو حاضر شوي (او نه مو د ده هلاكت ځای ليدلی دی)، او يقيناً مونږ د رښتيا ويونكو څخه ياستو (مونږ دروغ نه وايو).
[۵۰] (مفسدانو سوګندونه وكړه) او (د صالح ﷺ د وژلو دپاره) يې پټ تدبير وكړ پټ تدبير كول، او (بالمقابل) مونږ هم (د دوی د هلاكت دپاره) پټ تدبير وكړ پټ تدبير كول حال دا چې مفسدانوورباندې شعور (علم) نه درلود.
[۵۱] نو (ای پيغمبره!) ته وګوره چې د هغوی د پټ تدبير عاقبت څنګه شو؟ (عاقبت يې داسې

شو) چې مونږ هغوی او د هغوی قوم (ثموديان) ټول هلاک کړ.

[۵۲] نو دغه دي د ثموديانو کورونه (او ښارونه) چې د هغوی د ظلم (او کفر) د کبله خالي پراته دي يقيناً په دغه (بيان) کښې د داسې قوم دپاره چې (په عبرت اخستلو باندې) پوهېږي (د پوره لويه قدرتي نښه پرته ده.

[۵۳] او (بالمقابل) مونږ (صالح ﷺ او) هغو کسانو ته نجات ورکړ کومو چې (ورباندې) ايمان راوړی وه او دوی وه چې (د کفرياتو څخه) يې پرهېز ګاري کوله.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنيو ايتونو کښې په اثبات ورسېده چې بلقيسې عليها الرحمة د معجزاتو په ليدلو سره ايمان راووړ او په اسلام مشرفه شوه، په دې ايتونو کښې د عناديانو ثموديانو ذکر نازل شوی دی چې د معجزاتو تر اغېز لاندې واقع نه شوه حتی چې د معجزې اوښه يې هم قتله کړه او د صالح د وژلو دسيسه يې هم جوړه کړه. نو حاصل يې داسې راځېږي:

ای پيغمبره! اوس په خپل اُمت باندې د صالح ﷺ او د ثموديانو د قيصې ځينې نکات قرائت کړه چې:

۱ـ مونږ هغوی ته د هغوی خواخوږي ورور صالح ﷺ د پيغمبر په حيث ورلېږلی وه، چې خپل نبوت يې ورته په معجزاتو سره په اثبات ورساوه او داسې دعوت يې ورکړ کوم چې په ټولو پيغمبرانو کښې عموميت لري، هغه دا چې: ای زما قوميانو! تاسو د کفرياتو څخه لاس واخلئ او يوازې او يوازې د الله ﷻ عبادت وکړئ، چې همدغه ستاسو دپاره د نجات سبب جوړېدلی شي او بس.

۲ـ نو لکه څنګه چې ستا د دعوت په هکله ستا اُمت په دوه وو ډلو باندې ويشلی شوی دی، همدارنګه د صالح ﷺ د دعوت په مقابل کښې هم ثموديان په دوه وو ډلو باندې تقسيم شوه، او دواړه ډلې په خپلو منځو کښې په جګړه باندې اخته شوې.

يوې ډلې په صالح ﷺ باندې ايمان راووړ او په اسلام سره مشرفه شوه، او بله ډله په کفر باندې په دې خبره کلکه شوه چې: مونږ په حقه ياستو او صالح ﷺ د پيغمبر په صفت نه پېژنو.

۳ـ صالح ﷺ دغه کافره ډله د الله ﷻ د عذابه وډار کړه چې تاسو ورسره په عبادت کښې شريکان مه دروئ که نه نو که اراده يې وشي ډېر سخت عذاب به درباندې درنازل کړي.

خو هغوی د صالح ﷺ ذکر شوی تهديد په تمسخر سره رد کړ چې هله ژر شه هغه عذاب په مونږ باندې رانازل کړه په کوم باندې چې ته مونږ تهديدوې.

۴ـ خو صالح ﷺ يو ځل بيا هغوی ته نصيحت وکړ چې: ای زما قومه! تاسو ولې د خوبۍ او خوشالۍ څخه وړاندې په سختۍ سره عجله کوئ، او د توبې څخه وړاندې ولې د عذاب غوښتنه کوئ؟ الله ﷻ خو د عذاب د نازلولو څخه ناتوانه نه دی، تاسو ته په کار وه چې په ايمان راوړلو باندې مو عجله کړې وې، د عذاب د نزول په وخت کښې توبه نه قبلېږي.

تاسو ولې د الله ﷻ څخه د خپلو پخوانیو کفریاتو مغفرت نه غواړئ؟ که تاسو دا کار وکړئ او ایمان راوړئ نو شاید چې په تاسو باندې رحم او مهرباني وکړی شي، او که نه نو هرو مرو به تاسو د سخت عذاب سره مخامخ شئ.

۵ـ ثمودیانو صالح ﷺ مخاطب کړ چې: ای صالحه! مونږ په تاباندې بدفالي نیسو، همدا ستا د دعوت د کبله په مونږ کښې بې اتفاقي او اختلاف پیدا شو، پخوا خو مونږ ټول په یوه عقیده باندې متفق وه، خو همدا تا څینې خلک واړول او په خپل قوم کښې دې نا ارامي واچوله، نو په عوض د دې چې مونږ ته نصحیت وکړې خپل خان او خپلو ملګرو ته دې نصیحت وکړه چې مونږ د یو پلوه پخواني اتفاق ته بېرته ورتاو شو او د بله پلوه د دغو سختیو څخه نجات مونده کړو په کومو باندې چې اخته یاستو.

۶ـ صالح ﷺ هغوی ته جواب ورکړ چې: تاسو په مونږ باندې بدفالي مه نیسئ، مونږ تاسو ته خیر راوړی دی، ستاسو بدفالي د الله ﷻ په نزد ده، چې تاسو د خپل رب ﷻ په وحدانیت باندې قائل نه یاست، که تاسو د کفریاتو څخه لاس واخلئ نو هم به اختلاف د منځه لاړ شي او هم به د هغو مشکلاتو څخه نجات مونده کړئ په کوم باندې چې اخته یاست، د وچکالۍ په عوض به درباندې بارانونه نازل شي. بلکې تاسو یو قوم یاست چې د امتحان لاندې نیولی شوي یاست، دنیا د امتحان ځای دی نو تاسو هم کله په سختیو او کله په اسانیو باندې ازمویل کیږئ.

۷ـ ای پیغمبره! ثمودیان ټول مفسدان وه خو په دوی کښې نهه کسه داسې وه چې په ځمکه کښې به یې په دوامداره توګه فساد اچاوه او بالکل یې اصلاح نه کوله، د هغوی د فساد اچولو یو مثال دا دی چې:

یو ځلې دغه نهه کسان راغونډ شوه او یو تربله یې سره داسې وویلې چې: تاسو د الله ﷻ په نامه سوګندونه یاد کړئ چې په الله ﷻ مو دې سوګند وي چې هرومرو او خامخا به مونږ د شپې د پلوه د صالح په کور باندې ور وخیژو او پخپله صالح ﷺ او د ده ټول ټبر به هلاک کړو، یو به هم راڅخه ژوندی پاتې نه شي.

بیا به مونږ د صالح ﷺ وارث ته هرومرو ووایو چې: مونږ دغه مقتل (وژلځای) ته هیڅ ورغلي نه یاستو او مونږ هیڅ خبر نه یاستو چې دا کار به چا کړی وي، مونږ نه صالح ﷺ وژلی دی اونه مو د ده ټبر سټ کړی دی. یقیناً مونږ په دغې خبره کښې رښتیا ویونکي یاستو، زمونږ په خبره باور وکړه.

نو کله چې مونږ ذکره شوې نقشه عملي کړه، د صالح ﷺ د شره به نجات مونده کړو.

۸ـ ای پیغمبره! ثمودیانو د صالح ﷺ او د ده ﷺ د ټبر د سټ کولو پټ تدبیر جوړ کړ، ډېر کلک تدبیر چې په سوګندونو باندې یې قوي کړ، یا په بل عبارت: ټولو د ذکرې شوې نقشې په عملي کولو باندې سوګندونه یاد کړه.

خو بالمقابل مونږ هم د دوی د هلاک دپاره ډېر کلک پټ تدبیر ونیوه چې بالکل یې هیڅا مخنیوی نه شو کولی، چې هغوی ته ورروان وه مګر هغویورباندې شعور نه درلود او نه یې ورباندې باور کاوه.

۹_ نو ته وګوره! چې د دوارو تدبيرونو نتيجه څه شوه؟ نتيجه يې دا شوه چې:
الف: مونږ ذکره شوې قسم خوره ډله او د دوی ټول قوم پوپنا کړ او د څرمې مو سټ کړه.
ب: نو د ثموديانو کورونه او ښارونه دغه دي د دوی د کفر او ظلم د کبله خالي او کنډوالې او ويجاړ پراته دي، ته به وايې چې دلته به هيچا ژوند نه وي کړی.
ج: ای پيغمبره! يقيناً د ثموديانو په پوپنا کولو کښې د داسې قوم دپاره ډېره غټه قدرتي نښه پرته ده کوم چې پوهېږي او څه هوښياري ولري. نو په کار دي چې ستا قوم د همدغو پوهو او هوښيارو خلکو څخه وګرځي او د عبرت درس ترې زده کړي.
د: دا د يو پلوه، او د بله پلوه مونږ د صالح ﷺ په شمول هغو کسانو ته نجات ورکړ کومو چې په صالح ﷺ باندې ايمان راوړی وه او په دوامداره توګه يې د کفرياتو څخه پرهېز کاوه.

توضيحات

۱_ په ﴿ فَإِذَا هُمْ فَرِيقَانِ يَخْتَصِمُونَ ﴾ کښې د ﴿ فَرِيقَانِ ﴾ کلمه په دوه وو ډلو باندې دلالت کوي چې يوه ډله هغه کسان دي کومو چې په صالح ﷺ باندې ايمان راوړی وه او بله ډله هغه کسان دي کوم چې په خپل کفر باندې کلک پاتې وه.
الله ﷻ د دغو دوارو ډلو جګړه (سوال جواب) په [الأعراف:۷۵] ايت کښې نازل کړی دی، هيله ده چې هملته وکتل شي.

د "سَيِّئَة، حَسَنَة" معناوې

۲_ په ﴿ لِمَ تَسْتَعْجِلُونَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ ﴾ کښې د "سَيِّئَة، حَسَنَة" دوارو کلمو معناوې خو واضحه دي، مګر په دې مقام کښې "سَيِّئَة" د عذاب څخه عبارت ده او "حَسَنَة" د رحمة او توبې معنی ورکوي[1].
دا د يو پلوه، او د بله پلوه صالح ﷺ ذکر شوی نصيحت خپل قوم ته د هغوی د غوښتنې په جواب کښې کړی وه چې: ﴿ يَٰصَٰلِحُ ٱئْتِنَا بِمَا تَعِدُنَآ إِن كُنتَ مِنَ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴾ [الإعراف:۷۷] يعنې: ای صالحه! که ته رښتيا د پيغمبرانو د جملې څخه يې نو مونږ ته هغه عذاب راوله (راباندې نازل يې کړه) په کوم باندې چې ته مونږ ډاروې.
نو د معنی حاصل به يې داسې راوځېږي چې: ای زما قومه! تاسو د الله ﷻ څخه په توبه تائب کېدلو سره ولې عافيت او رحمت نه غواړئ چې د کفر په ادامې سره ترې د عذاب نزول غواړئ، تاسو ته په کار دي چې په توبې سره عجله وکړئ چې وخت يې درڅخه فوت نه شي او د عذاب په نزول سره عجله ونه کړئ، الله ﷻ خو د عذاب د نازلولو څخه څه عاجز نه دی.
په دې باندې علاوه، په ذکر شوي نصيحت سره د ثموديانو هغه خبره رد کړی شوې ده کومه به

(۱) تفسير الطبري ج۱۹ ص۱۷۱

چې هغوی په خپلو منځو کښې کوله چې: "إنْ وَقعَ إِيْعَادُهُ ثُبْنَا حِينئِذٍ"[١] يعنې که د صالح عليه السلام د دارولو عذاب ربښتيا واقع شو نو په همغه وخت کښې به توبه وباسو.

يو صرفي تحليل

٣ـ په ﴿ قَالُواْ ٱطَّيَّرۡنَا بِكَ ﴾ کښې د ﴿ ٱطَّيَّرۡنَا ﴾ کلمه په اصل کښې "تَطَيَّرْنَا" وه، نو کله چې د "ت" توری په "ط" باندې بدل او په بله "ط" کښې مدغم شو، نو په ساکن سره د کلمې شروع صورت ونيوه، چې دا کار په عربي ژبه کښې صرفي محال دی، نو ځکه د وصل همزه ورزياته کړی شوه نو "إطَّيَّرْنَا" ترې جوړه شوه، خو څرنګه چې په ايت کښې د ﴿ قَالُوا ﴾ د کلمې پسې متصله نازله شوې ده نو ذکره شوې د وصل همزه د تلفظ څخه لوېدلې ده او په ليک کښې پاتې ده.

نو ذکره شوې کلمه اصلاً د "تَطَيُّرٌ" څخه اشتقاقه شوې ده چې په مرغانو باندې د فال نيولو معنی ورکوي، چې شرحه يې د الله ﷻ په توفيق د [الأعراف:١٣١] ايت لاندې تېره شوې ده.

رَهْط څه معنی؟

٤ـ په ﴿ وَكَانَ فِي ٱلۡمَدِينَةِ تِسۡعَةُ رَهۡطٖ ﴾ کښې د ﴿ رَهۡط ﴾ کلمه د هغه عدد دپاره وضعه شوې ده کوم چې د درېوو څخه تر لسو پورې او يا دا وو څخه ترلسو پورې وي[٢]، او د "نَفَرٌ" د کلمې اطلاق په هغه عدد باندې کېږي کوم چې د درېوو څخه نيولی آن تر نهو پورې رسېږي[٣].

په دې مقام کښې د ﴿ رَهۡط ﴾ د کلمې څخه هغه اشخاص مطلب دي کوم چې په قوم کښې مخور او مالدار خلک وه او د فساد خورولو څخه په غير يې بل کار نه وه[٤]. د همدې ډلې څه وضاحت د [الشعراء:١٥١] ايت لاندې تېر شوی دی، والحمد الله ﷻ.

دا څه صيغه ده؟

٥ـ په ﴿ قَالُواْ تَقَاسَمُواْ بِٱللَّهِ ﴾ کښې د ﴿ تَقَاسَمُوا ﴾ کلمه دوه احتماله درلودلی شي[٥]:

الف: چې دا (د تفاعل د باب څخه) د ماضي صيغه وګڼله شي او د ﴿ قَالُوا ﴾ د ضمير څخه حال واقع شي. نو په دې احتمال سره به د ﴿ بِٱللَّهِ لَنُبَيِّتَنَّهُۥ وَأَهۡلَهُۥ ﴾ الآية د ﴿ قَالُوا ﴾ دپاره مقوله وګرځوله شي.

يعنې دغې مفسدې ډلې په داسې حال کښې وويلې چې په خپلو منځو کښې يې يو تربله کلک سوګندونه کړي وه، چې زمونږ دې په الله ﷻ باندې سوګند وي چې هرو مرو او ضرور به مونږ داسې او هغسې کارونه وکړو.

---

[١] روح المعاني ج١٩ ص٢١١
[٢] تفسير الكشاف ج٣ ص٣٧٢
[٣] تفسير ابي السعود ج٦ ص٢٩٠
[٤] المحرر الوجيز ج١٢ ص١١٨
[٥] اللباب في علوم الكتاب ج١٥ ص١٧٨

ب: چې دا د نوموړي باب څخه د امر صیغه شي. نو په دې احتمال سره به ﴿ تَقَاسَمُواْ بِٱللَّهِ ﴾ الآية، د ﴿ قَالُواْ ﴾ دپاره مقوله جوړه شي، او حاصل به يې داسې راوځېږي چې مفسدې ډلې وويلې چې: په خپلو منځو کښې په الله ﷻ باندې کلک سوګندونه وکړئ چې هرومرو او ضرور به دغسې او هغسې وکړو. او بیا یې خپله همدغه ویل شوې خبره عملي کړه او سوګندونه یې وکړه (پلان یې طرحه کړ) خو الله ﷻ شنډ وګرځاوه.

د مفسدانو ډلې ذکر شوی پلان په هغه وخت کښې طرحه کړه چې کله یې د معجزې اوښه قتله کړه او د صالح ﷺ د پلوه هغوی په عذاب سره تهدید شوه، چې په دنیا کښې ستاسو فقط درې ورځې ژوند پاتې دی او بس[۱]. نو هغوی قصد وکړ چې صالح ﷺ او د ده ﷺ ټبر ټول شهیدان کړي، چې که مونږ مړه کېږو نو ته خو به راځخه هم ژوندي پاتې نه شې او نه به راځخه په دنیا کښې ستا ټبر ژوند وکړي.

یادونې

۶_ په دې مقام کښې د لاندې مطالبو تذکر او یادونه په کار ده:

الف: د ﴿ وَمَكَرُواْ مَكۡرًا وَمَكَرۡنَا مَكۡرًا ﴾ په اړه مونږ د الله ﷻ په توفیق د [آل عمران:۵۴] لاندې د "مَكۡر" کلمه توضیح کړې ده چې د پټ تدبیر دپاره وضعه شوې ده، خو په دې مقام کښې وړباندې وراضافه کوو چې:

د مفسدانو پټ تدبیر دا وه چې د صالح ﷺ د وژلو دپاره د یوې غتې ډبرې ترڅنګ پټ کیناستل، خو الله ﷻ وړباندې همدغه ډبره په بل مخ چپه کړه او ټول ترې لاندې ووژل شوه[۲]، او یا دا چې په غیبي توګه په ډبرو باندې وویشتل شوه چې دوی څوک نه لیده خو د پرښتو د پلوه رجم کړی شوه[۳].

ب: د ﴿ أَنَّا دَمَّرۡنَٰهُمۡ وَقَوۡمَهُمۡ أَجۡمَعِينَ ﴾ څخه څرګندېږي چې د مفسدې ډلې د هلاک عذاب او د نورو ثمودیانو د هلاک عذاب جداجدا وه، نو د مفسدانو د هلاک عذاب خو لږ وړاندې ذکر شو او د نورو ثمودیانو د هلاک عذاب په دریوو نومونو باندې یاد شوی دی، چې شرحه او تطبیق یې د الله ﷻ په توفیق د [الأعراف:۷۸] ایت لاندې تېر شوي دي چې بیا لیکلو ته یې څه اړتیا نه ګورو.

﴿ وَلُوطًا إِذۡ قَالَ لِقَوۡمِهِۦٓ أَتَأۡتُونَ ٱلۡفَٰحِشَةَ وَأَنتُمۡ تُبۡصِرُونَ ۝٥٤ أَئِنَّكُمۡ لَتَأۡتُونَ ٱلرِّجَالَ شَهۡوَةً مِّن دُونِ ٱلنِّسَآءِۚ بَلۡ أَنتُمۡ قَوۡمٌ تَجۡهَلُونَ ۝٥٥ فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوۡمِهِۦٓ إِلَّآ أَن قَالُوٓاْ أَخۡرِجُوٓاْ ءَالَ لُوطٍ مِّن قَرۡيَتِكُمۡۖ إِنَّهُمۡ أُنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ ۝٥٦ فَأَنجَيۡنَٰهُ وَأَهۡلَهُۥٓ إِلَّا

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۳۶۸
(۲) تفسیر القرطبي ج۱۳ ص۲۱۵
(۳) تفسیر البغوي ج۳ ص۴۲۴

امْرَأَتَهُۥ قَدَّرۡنَٰهَا مِنَ ٱلۡغَٰبِرِينَ ۝٥٧ وَأَمۡطَرۡنَا عَلَيۡهِم مَّطَرٗاۖ فَسَآءَ مَطَرُ ٱلۡمُنذَرِينَ ۝٥٨

[۵۴] او (مونږ) لوط ﷺ (خپل قوم ته د پیغمبر په حیث لیږلی وه)، کله چې هغه ﷺ خپل قوم ته وویلې چې: ایا تاسو ډېر بې شرمه کار ته په داسې حال ورتګ کوئ چې تاسو (یو تربله) لیدنه کوئ (یو بل ته ګورئ).

[۵۵] ایا یقینًا تاسو د شهوت رانی د حیثه بې د زنانه وو څخه سړیو (نارینه وو) ته ورتګ کوئ؟ بلکې تاسو یو قوم یاست چې ناپوهي کوئ (په جهل کښې اخته یاست).

[۵۶] نو د لوط ﷺ د قوم جواب (بل) نه وه مګر دا چې (یو تربله یې سره) وویلې چې: د لوط ﷺ ټبر د خپل کلي (ښار) څخه وباسئ؛ یقینًا دوی داسې خلک دي چې (خپل خانونه) پاک ساتي، (مونږ ورته پلیت بریښو).

[۵۷] نو مونږ لوط ﷺ او د ده ﷺ ټبر ته نجات ورکړ، مګر د ده ﷺ مېرمنې ته (مو نجات ورنه کړ) خکه چې هغه مونږ (په خپل ازلي علم کښې) د پاتې کېدونکو جملې څخه مقدره کړې وه (چې د همدوی سره یو ځای هلاکه شوه).

[۵۸] او مونږ د لوط ﷺ په قوم باندې (د کُرت کاڼو) باران ووراوه باران ورول، نو ډېر بد وه د دارولو شوو (د ډېرو) باران (چې وریاندې مو ورنازل کړ).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د عنادي کفارو یوه بل مثال ته اشاره شوې ده چې د معجزاتو تر اغېز لاندې واقع نه شوه او په نتیجه کښې یې اراده وکړه چې خپل پیغمبر د وطنه وشړي. نو حاصل یې داسې راخېژي چې: ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د عبرت اخستلو دپاره د عنادي کفارو یو بل مثال هم قرائت کړه هغه دا چې:

۱ـ او مونږ لوط ﷺ هم خپل قوم ته د پیغمبر په حیث ورلیږلی وه، چې په معجزاتو سره یې ورته خپل رسالت په اثبات ورساوه او بیا یې ورته وویلې چې:

الف: ای زما قومه! تاسو خو په کفر باندې علاوه د نورو بې شرمه کارونو هم مرتکب یاست، نو د الله ﷻ څخه ودار شئ، په ماباندې ایمان راوړئ او د بې شرمه کارونو څخه لاس واخلئ.

ب: ایا تاسو بې حیا او ډېر بدکار ته په داسې حال کښې ورتګ کوئ چې تاسو یو بل ته په خپلو سترګو ګورئ (دا څومره بې حیا او څومره بد کار دی)؟

ج: هغه دا چې تاسو زنانه پرېږدئ او په عوض یې سړیو (نارینه وو) ته د شهوت د کبله ورتګ کوئ، یا په بل عبارت: تاسو په شهوت رانی کښې د شهوت پرستی د امله د زنانه وو په عوض نارینه استعمالوئ.

د: ایا دغسې کار چرته کوم خناور او ځاروي کړي دي؟ بلکې تاسو جاهل او ناپوه قوم یاست چې د خناورو او ځارویو څخه زیات بې شعوره او بې علمه یاست.

۲_ د ډېر جر او بحث او ډېرو هلو ځلو څخه وروسته لوط ﷺ ته خپل قوم بل جواب ورنه کړ مګر همدا چې دوی ټولو په یوه خوله وویلې چې:

الف: یوازې لوط ﷺ نه بلکې د ده ﷺ ټول ټبر د خپل کلي او ښار څخه وباسئ، د ده دعوتې وینا او څخه نور مونږ پوزو ته رسیدلي یاستو، خو نوموړی د خپل دعوت او نصیحت څخه لاس نه اخلي.

ب: ځکه د ده او د ده د ټبر ویستل ضروري دي چې دوی زمونږ عمل ته د پلیت لقب ورکوي، دوی ته مونږ پلیت او ناپاک برېښو. یا په بل عبارت: دوی داسې خلک دي چې پاکي خوښوي او د پلیتۍ څخه خانونه ساتي، نو دوی ته په کار دي چې (د دوی په عقیده) د پلیتانو د ښاره ووځي او چرته خپلو خانونو ته د پاکانو ښار او قریه وګوري.

۳_ ای پیغمبره! مونږ د لوط ﷺ د قوم نقشه سرچپه کړه، چې لوط ﷺ ته او د ده ﷺ ټول ټبر ته مو نجات ورکړ او د ذکر شوي قوم بنیاد مو وویست. یا په بل عبارت: لوط ﷺ د خپل ټبر سره په ښار کښې پاتې شو او هغوی ترې په مرګ باندې وویستل شوه.

هو! د لوط ﷺ څخه مو یوازې د ده مېرمنې ته نجات ورنه کړ او دا ځکه چې مونږ په خپل ازلي علم کښې مقرره کړې وه چې هغه به په عذاب کښې د پاتې کېدونکو څخه وي، چې دا هم کافره وه او د هغوی ملګرې وه.

د ذکر شوي قوم د پوپنا کولو عذاب دا وه چې مونږ وربانديې امتیازي باران وکړ او د اوبو د څاڅکو په عوض مو وربانديې کرت کاڼي وورول او ښار مو وربانديې سرچپه وګرخاوه.

نو د ډارول شوي قوم عذاب ډېر بد عذاب وه چې د کرت کاڼو د باران څخه عبارت وه، چې برسېره په بنیاد ویستلو باندې سپکونکی او تحقیر کوونکی هم وه.

توضیحات

۱_ په ﴿وَأَنتُمْ تُبْصِرُونَ﴾ کښې د ﴿تُبْصِرُونَ﴾ کلمه په لاندې معناوو سره تفسیره شوې ده[۱]:

الف: دا کلمه د هغه "بصر" څخه اشتقاقه شوې ده کوم چې د "بَصِیرَة" معنی ورکوي او مونږ ترې د زړه په سترګو تعبیر کوو. یعنې ایا تاسو دغه بې شرمه کار ته ورتګ کوئ حال دا چې تاسو په خپلو زړونو کښې پوهېږئ چې نارینه د دې کار دپاره نه دي پیدا شوي او هم په دې کار باندې ستاسو څخه پخوا بل قوم نه دی اخته شوی.

ب: دا د هغه "بصر" څخه مشتقه ده کوم چې د سر د سترګو دپاره وضعه شوی دی. یعنې تاسو د دغه لوی عصیان مرتکب یاست حال دا چې تاسو د پخوانیو عاصیانو عاقبتونه په خپلو سترګو ګورئ چې کورونه او ښارونه یې کنډوالې پراته دي، او تاسو پوهېږئ چې د هغوی د هلاکت وجه بل شی نه وه بې د دې چې د پیغمبرانو دعوت یې نه قبلاوه.

ج: یا دا چې تاسو دغه کار ته په داسې حال باندې ورتګ کوئ چې یو بل ته ګورئ، یو د بل څخه

(۱) روح المعاني ج۱ ص۲۱۶؛ تفسیر الکشاف ج۳ ص۳۷۴

نه شرمېږئ او په مجالسو کښې ورته اقدام کوئ.

مونږ ته په دې مقام کښې دریم تفسیر د لاندې وجوهو د کبله بهتر برېښي:

اول: په لومړنیو دوارو تفسیرونو باندې یوه پوښتنه صورت نیسي هغه دا چې: ذکر شوي قوم ته په دوارو تفسیرونو کښې څه علم اثبات شوی دی حال دا چې د ﴿ بَلْ أَنتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ ﴾ جمله د هغوی په جهل باندې دلالت کوي.

که څه هم د دې پوښتنې جواب دا دی چې دغه جمله داسې معنی کړو: بلکې تاسو یو قوم یاست چې خپل خانونه مو په ناپوهۍ باندې اچولي دي، لکه چې تاسو بالکل نه پوهېږئ چې د دې کار دپاره زنانه پیدا کړې شوي دي او یا تاسو د پخوانیو په کنډوالو کورونو باندې نه یاست ورغلي؛ مګر په دریم تفسیر سره نه سوال صورت نیسي او نه جواب ته اړتیا شته.

دوهم: په همدې دریم تفسیر باندې د مجاهد علیه الرحمة او قتادة علیه الرحمة په نزد دا ایت دلالت کوي[1] چې: ﴿ وَتَأْتُونَ فِي نَادِيكُمُ الْمُنكَرَ ﴾ [العنکبوت:٢٩] یعنې: او تاسو په خپلو مجالسو کښې بې شرمه او ناأشنا کار ته ورتګ کوئ، یو د بل څخه نه شرمېږئ، د نارینه وو سره په ډاګه او علني توګه هغه کار اجراء کوئ د کوم دپاره چې دوی نه دي پیدا کړی شوي.

سوال جواب

٢_ که څوک وایي چې: د لوط علیه السلام قوم د وخت مسلمانان د پاکانو په نامه وبلل چې: ﴿ إِنَّهُمْ أُنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ ﴾ یعنې یقینًا دوی داسې خلک دي چې ډېره پاکي خوښوي او ډېر پاکیزه دي، نو پوښتنه دا ده چې د دغه یادښت وجه څه وه؟

مونږ وایو چې: لوط علیه السلام هغوی ته ویلي وه چې: ﴿ يَٰقَوْمِ هَٰٓؤُلَآءِ بَنَاتِي هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ ﴾ [هود:٧٨] یعنې ای زما قومه! دغه ستاسو مېرمنې چې په کورونو کښې ناستې دي زما لورګانې دي، چې ستاسو دپاره ډېرې زیاتې پاکیزه دي، نو زما د کور محاصره پرېږدئ او هلته مراجعه وکړئ.

هغوی په ذکرې شوې جملې سره د لوط علیه السلام نصیحت رد کړ او یو تربله یې سره وویلې چې: دغه خلک خپلو خانونو ته (په خپل ګومان) د پاکانو لقب ورکوي او مونږ ته پلیتان وایي، دوی د خپله وطنه وشړئ چې دا د ناپاکانو وطن دی، دوی دې بل کوم پاک وطن ته لاړ شي؛ یا په بل عبارت: هغوی د استهزاء په توګه مسلمانانو ته ذکر شوی د پاکانو لقب ورکړی وه.

یادونه

٣_ د ذکر شوي قیصې پوره شرحه په وړاندېنیو سورتونو (لکه د هود سورت، د الحجر سورت او داسې نورو) کښې تېره شوي ده _ والحمد لله تعالی، نو هیله ده چې د زیاتو معلوماتو دپاره هملته مراجعه وکړی شي.

[1] تفسیر البغوي ج٣ ص٤٦٦؛ الدر المنثور ج٦ ص٤٦١

﴿قُلِ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ وَسَلَـٰمٌ عَلَىٰ عِبَادِهِ ٱلَّذِينَ ٱصْطَفَىٰٓ ۗ ءَآللَّهُ خَيْرٌ أَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٥٩﴾﴾

[۵۹] (ای پیغمبره!) ووایه چې: ټولې ستاینې الله ﷻ پورې مختصې دي، او (ووایه چې) د الله ﷻ په هغو بندګانو باندې دې سلام وي کوم چې همده ﷻ (د نبوت دپاره) غوره کړي دي، (او هم ووایه چې) ایا الله ﷻ بهتر دی (او) که هغه بوتان (بهتر دي) کوم چې کفار يې ورسره (په عبادت کښې) شریکوي؟

ارتباط او توضیحات

د سورت د پیل څخه تردې ځایه پورې الله ﷻ د ځینو پیغمبرانو د حالاتو څه نکاتو ته اشاره کړې ده، چې د یو پلوه پکښې د نبي کریم ﷺ تسلي او ډاډینه نغښتې ده او د بله پلوه کفارو ته د اشارې په توګه اخطار ورکړی شوی دی.

په دغه ایت کښې اوس الله ﷻ د خپل پیغمبر توجه څه تفریعاتو ته اړولې ده هغه دا چې:

۱ـ ته به وایې چې نبي کریم ﷺ ته ویل شوي وي چې:

الف: الله ﷻ موسی ﷺ ته نبوت ورکړی وه او په داسې معجزاتو باندې یې تائید کړی وه چې فرعونیان وریاندې قلبًا قانع وه خو محض د عناد د کبله ترې انکاري وه، نو وګوره چې عاقبت او نتیجه یې څنګه شوه.

همدارنګه تاته هم الله ﷻ نبوت او معجزات درکړي دي خو کفار ترې په عنادي توګه انکاري دي، نو که دوی د خپل عنادي انکار څخه لاس وانخلي او ایمان رانه وړي، څه لرې نه ده چې د فرعونیانو غوندې په دردناک عذاب باندې اخته شي.

ب: داوُد ﷺ ته الله ﷻ په علم او نبوت باندې علاوه پاچاهي هم ورکړې وه، تاته هم الله ﷻ علم او نبوت درکړی دی خو لږ څه وخت وروسته به مستحکم حکومت هم درپېرزو کړي.

ج: سلیمان ﷺ ته الله ﷻ علم، نبوت او داسې حکومت ورکړی وه چې په مرغانو او پېریانو باندې هم چلېده، د همدې کبله یې بلقیسې ته اخطار ورکړ چې تسلیم شه، که نه نو داسې لښکر در روان دی چې ته به یې هیڅ مقابله ونه شې کړی او د ذلت په حال کښې به مو د ښار څخه وباسي.

ای پیغمبره! په نږدې وخت کښې به تاته هم الله ﷻ داسې پیاوړی حکومت درکړي چې د مکې مشرکان به یې د مقابلې توان ونه لري، او د ذلت سره به یې مخامخ کړي، نو دوی ته په کار دي چې د بلقیسې په شان تسلیم شي او د ذلت څخه خپل ځانونه بچ کړي.

د: صالح ﷺ او د ده تبر ته د وخت کفارو د وژلو نقشه جوړه کړه خو په نتیجه کښې یې د سبه ناکامه شوه او په هغه کوهي کښې پخپله همدوی وغورځېدل کوم یې چې د مسلمانانو دپاره کنودلی وه، او ټول د څرمې هلاک شوه.

نو ته مه غمژن کېږه او مه وارخطا کېږه، همداسې د وژلو نقشه به ستا دپاره هم د کفارو د پلوه ترتیب کړی شي او کور به دې تر محاصرې لاندې واقع شي، خو په نتیجه کښې به ته نجات مونده کړې او د همدوی د هلاکت ډېره به کېښودله شي.

۵. لوط ﷺ ته هم د خپل وخت کفارو د وطنه د شړلو مشوره کړې وه چې هجرت ته یې مجبور کړي، خو نتیجه یې د همدوی په مرګ باندې تمامه شوه، او ټولو مسلمانانو ترې نجات موندلو کړ.
همدارنګه به په نن سبا کښې ستا قوم هم تا هجرت کولو ته مجبور کړي خو ستا د شړلو څخه وروسته به دوی په مکه معظمه کښې ډېر لږ وخت درنګ وکړي، یا په بل عبارت: ستا د ویستلو سره سم به د غزاګانو لړۍ پیل شي او کفار به څوک ووژل شي او څوک به د اسارت او بندیتوب لاندې واقع شي.
نو ای پیغمبره! ذکرې شوې اشارې په پام کښې ونیسه، او ﴿ قُلِ ٱلۡحَمۡدُ لِلَّهِ ﴾ د الله ﷻ حمد او ثنا ووایه او د ده ﷻ د نعمتونو شکرګذاري وکړه.

د الله ﷻ غوره بندګان څوک دي؟

۲ـ د هغو کسانو په تشخیص کښې، چې په ﴿ عَلَىٰ عِبَادِهِ ٱلَّذِينَ ٱصۡطَفَىٰٓ ﴾ کښې ورته اشاره شوې ده، علماء کرامو متعدد اقوال کړي دي[1] خو د وراندې شرحې د ایتونو د سیاق او سباق څخه څرګندیږي، چې په ایت شریف کښې به په قصدي توګه ټول پیغمبران مراد وي او په ضمني توګه به پکښې د ټولو پیغمبرانو اجابتي اُمتیان هم شامل وي.
نو د ایت شریف خلاصه به داسې راوځېږي چې: ای پیغمبره! د ذکرو شوو پنځو پیغمبرانو څه حالاتو ته د مثال په توګه اشاره شوې ده، که نه نو په ټولو پیغمبرانو باندې داسې حالات ورغلي دي چې ستا دپاره پکښې زیاته تسلي او ډاډینه پرته ده، نو ته د الله ﷻ د حمد څخه وروسته په هغوی ټولو باندې سلام واستوه چې د مشکلاتو په ګاللو کښې ستا اندیوالان دي.

سوال جواب

۳ـ که څوک وایي چې: په ﴿ ءَآللَّهُ خَيۡرٌ أَمَّا يُشۡرِكُونَ ﴾ کښې د ﴿ خَيۡرٌ ﴾ کلمه په تفضیلي معنی باندې دلالت کوي، ته به وایې چې د بوتانو په عبادت کښې هم څه خیر شته دی او د موازنې په شکل یوښتنه مطرحه شوې ده، چې هوښیاران دې موازنه وکړي چې الله ﷻ د عبادت د حیثه بهتر دی او که بوتان؛ حال دا چې د بوتانو په عبادت کښې هیڅ خیر نشته بلکې سراسري شر دی؟
مونږ وایو چې: د دغه سوال جواب د [الفرقان:۱۵] ایت لاندې تېر شوی دی ـوالحمد لله ﷻـ چې بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو، خو دومره وربانذې اضافه کوو چې: په محاورو کښې د مقابل جانب د تخجیل او تهدید دپاره کله-کله د ﴿ خَيۡرٌ ﴾ کلمه د موازنې په شکل استعمالیږي حال دا چې هلته موازنه محاله وي[2]، نو حاصل یې داسې راځېږي چې:
ایا کفار نه شرمیږي چې مخلوق د خالق سره برابره وي، حال دا چې الله ﷻ په هر شي باندې قادر دی او هر شی یې پیدا کړي دي، حتی همدغه بوتان یې هم پیدا کړي دي چې مشرکان یې ورسره په

---

[1] زاد المسیر ج۶ ص۷۶؛ تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۳۶۹؛ تفسیر البغوي ج۳ ص۴۲۵
[2] روح المعاني ج۲۰ ص۳

عبادت کښې شریکان ګڼي او داسې تمه ورته کوي لکه چې مؤمنان يې الله ﷻ ته کوي، ايا د موازنه صحت لري؟

لنډه دا چې په دغه مقام کښې استفهام د بوتانو څخه د کلي خيريت په نفي کولو باندې دلالت کوي، نه په جزئي اثبات باندې.

د ايت شريف ارشاد

۴ـ ذکر شوی ايت شريف مونږ ته د اشارې په توګه ارشاد کوي چې خپل کلامونه او مجالس د الله ﷻ په حمد (ثناء) او په پيغمبرانو باندې په درود ويلو سره پيل کړو.

په همدې ارشاد باندې سلفو صالحينو عمل کړی دی[1]، او الله ﷻ ته اُميد دی چې همدا ارشاد به د قيامت تر ورځې پورې معمول پاتې شي.

يوه تبصره

۵ـ ذکر شوی ايت شريف په لاندې مطالبو باندې دلالت کوي:

الف: د الله ﷻ حمد او ثناء ﴿ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ﴾.

ب: په پيغمبرانو باندې د سلام او درود استول ﴿ وَسَلَٰمٌ عَلَىٰ عِبَادِهِ ٱلَّذِينَ ٱصْطَفَىٰٓ ﴾.

ج: الله ﷻ ته د ټولو عيبونو او نواقصو څخه د پاکۍ نسبت کول ﴿ ءَآللَّهُ خَيْرٌ أَمَّا يُشْرِكُونَ ﴾.

همدغه درېګوني مطالب په هغو درېوو ايتونو کښې هم په غير مرتب شکل سره اداء شوي دي په کومو باندې چې مسلمانان خپلو مجالسو ته اختتام ورکوي، هغه دا چې: ﴿ سُبْحَٰنَ رَبِّكَ رَبِّ ٱلْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ ۝ وَسَلَٰمٌ عَلَى ٱلْمُرْسَلِينَ ۝ وَٱلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾ [الصافات: ۱۸۰ـ ۱۸۲].

نو که څوک کلام يا مجلس داسې شروع کړي چې:

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيْمِ، سُبْحَانَ اللهِ وَالْحَمْدُ لِلّهِ وَسَلَامٌ عَلَى عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفَى؛ أَمَّا بَعْدُ....

او بيا داسې اختتام ورکړي چې: ﴿ سُبْحَٰنَ رَبِّكَ رَبِّ ٱلْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ ۝ وَسَلَٰمٌ عَلَى ٱلْمُرْسَلِينَ ۝ وَٱلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾. نو د دواړو ايتونو اشارې ارشادات به معمول ګرځي.

لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ.

سُبْحَانَ اللهِ وَالْحَمْدُ لِلّهِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَحْدَهُ لا شَرِيْكَ لَهُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللّهِ.

د الله ﷻ په توفيق نولسمه سپاره ختمه شوه او مونږ د خپل رب ﷻ څخه نور توفيق هم غواړو

جمعه، ۱۴۲۰/۱۰/۷ هـ ق = ۱۳۷۸/۱۰/۲۴ هـ ش = ۲۰۰۰/۱/۱۴ م.

---

(۱) تفسير القرطبي ج۱۳ ص۲۲۰

﴿أَمَّنْ خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَأَنزَلَ لَكُم مِّنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَأَنۢبَتْنَا بِهِۦ حَدَآئِقَ
ذَاتَ بَهْجَةٍ مَّا كَانَ لَكُمْ أَن تُنۢبِتُوا۟ شَجَرَهَآ ۗ أَءِلَٰهٌ مَّعَ ٱللَّهِ ۚ بَلْ هُمْ قَوْمٌ يَعْدِلُونَ
﴿٦٠﴾ أَمَّن جَعَلَ ٱلْأَرْضَ قَرَارًا وَجَعَلَ خِلَٰلَهَآ أَنْهَٰرًا وَجَعَلَ لَهَا رَوَٰسِىَ وَجَعَلَ بَيْنَ
ٱلْبَحْرَيْنِ حَاجِزًا ۗ أَءِلَٰهٌ مَّعَ ٱللَّهِ ۚ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦١﴾ أَمَّن يُجِيبُ ٱلْمُضْطَرَّ إِذَا
دَعَاهُ وَيَكْشِفُ ٱلسُّوٓءَ وَيَجْعَلُكُمْ خُلَفَآءَ ٱلْأَرْضِ ۗ أَءِلَٰهٌ مَّعَ ٱللَّهِ ۚ قَلِيلًا مَّا تَذَكَّرُونَ
﴿٦٢﴾ أَمَّن يَهْدِيكُمْ فِى ظُلُمَٰتِ ٱلْبَرِّ وَٱلْبَحْرِ وَمَن يُرْسِلُ ٱلرِّيَٰحَ بُشْرًۢا بَيْنَ يَدَىْ رَحْمَتِهِۦٓ ۗ
أَءِلَٰهٌ مَّعَ ٱللَّهِ ۚ تَعَٰلَى ٱللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٦٣﴾ أَمَّن يَبْدَؤُا۟ ٱلْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُۥ وَمَن يَرْزُقُكُم
مِّنَ ٱلسَّمَآءِ وَٱلْأَرْضِ ۗ أَءِلَٰهٌ مَّعَ ٱللَّهِ ۚ قُلْ هَاتُوا۟ بُرْهَٰنَكُمْ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿٦٤﴾﴾

[۶۰] بلکې: ایا هغه اقدس ذات ﷻ (بهتر دی) چې اسمانونه او ځمکې یې پیدا کړې دي او ستاسو دپاره یې د اسمان (د طرف) څخه (د باران) اوبه نازلې کړې دي، نو مونږ په دې اوبو سره د ښایست والا باغونه رازرغونول چې تاسو ته (ممکنه) نه ده چې ونې یې رازرغونې کړئ (یا هغه بوتان بهتر دي چې تاسو یې د الله ﷻ سره په عبادت کښې شریکان او برخوال ګرځوئ)؟

ایا د الله ﷻ سره (په حقه بل) معبود شته؟

بلکې مشرکان یو قوم دی چې (د حق څخه) تېرى کوي (او بوتان ورسره په عبادت کښې برابروي).

[۶۱] بلکې ایا هغه اقدس ذات ﷻ (بهتر دی) چې ځمکه یې قرار (استوګنځای) ګرځولې ده، او په منځونو کښې یې (ورته) ویالې بهولې دي، او (همدې) ځمکې ته یې (د غرونو) میخونه پیدا کړي دي (چې اضطراري حرکت یې ورباندې دربدلی دی)، او (بالآخره) د دوه وو دریابونو په منځکښې یې پرده پیدا کړې (درولې) ده (چې اوبه یې سره نه ګډېږي). یا هغه بوتان بهتر دي چې تاسو یې د الله ﷻ سره په عبادت کښې برخوال ګرځوئ؟).

ایا د الله ﷻ سره (په حقه بل) معبود شته؟

بلکې د مشرکانو اکثریت نه پوهېږي (یا یې خپل ځانونه په ناپوهۍ اچولي دي).

[۶۲] بلکې ایا هغه اقدس ذات ﷻ (بهتر دی) چې د اړویستلی شوي کس اجابت کوي کله یې چې (خپل اړتیا ته) وبلي، او چې (د بدحالي سرې) بدحالي لرې کوي، او (بالآخره) چې تاسو په ځمکه کښې خلیفګان ګرځوي (یا هغه بوتان بهتر دي چې تاسو یې د الله ﷻ سره په عبادت کښې شریکان جوړوئ؟).

د بر لږ وخت تاسو پند اخلئ (چې سمدستي یې بېرته هېروئ).

[۶۳] بلکې ایا هغه اقدس ذات ﷻ (بهتر دی چې عبادت یې وکړی شي) چې تاسو ته د وچې او دریاب په تیارو کښې لاربنودانه کوي، او (بالآخره) هغه اقدس ذات ﷻ چې د خپل رحمت (باران په) مخکښې زیری ورکوونکي بادونه چلوي (چې وریځې خوروي). (یا هغه بوتان د عبادت د حیثه بهتر دي چې تاسو یې د الله ﷻ سره په عبادت کښې شریکان ګرځوئ؟).

ایا د الله ﷻ سره (په حقه بل) معبود شته؟

الله ﷻ د هغو بوتانو څخه ډېر اوچت (پاک) دی چې مشرکان یې ورسره (په عبادت کښې) شریکوي.

[۶۴] بلکې ایا هغه اقدس ذات ﷻ (بهتر دی چې عبادت یې وکړی شي) چې اول خل یې مخلوق پیدا کړی دی (او) بیا یې (د قیامت په ورځ) پیدا کول (بېرته اعاده کوي)، او (بالآخره) هغه اقدس ذات ﷻ چې تاسو ته د اسمان او ځمکې څخه روزي درکوي. (یا هغه بوتان بهتر دي چې عبادت یې وکړی شي چې تاسو یې د الله ﷻ سره په عبادت کښې شریکان ګرځوئ؟).

(ای پیغمبره! مشرکانو ته) ووایه چې: تاسو (د خپلو باطلو معبودانو په اثبات باندې) قاطع دلیل راوړئ که تاسو یاست (په خپله خبره کښې) رښتیا ویونکي (لکه چې ما د خپلې خبرې په اثبات باندې ذکر شوي دلایل قائم کړه).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د وړاندېني ایت مضمون تعقیب شوی دی او کفارو ته د تخجیل او تهدید دپاره څو پوښتنې متوجه کړی شوې دي چې د مطلب خلاصه یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د وړاندېنۍ توبیخي پوښتنې په تعقیب مشرکانو ته لاندې نورې پوښتنې هم متوجه کړه ترڅو دوی په خپلې غلطۍ باندې ښه پوره تنبیه کړی شي او د شرکي عقیدې څخه لاس واخلي:

لومړۍ پوښتنه:

۱ـ ای مشرکانو! ایا هغه څوک چې لاندې کارونه کوي او یا یې کړي دي بهتر دی چې عبادت یې وکړی شي او که هغه بوتان په عبادت سره بهتر دي کومو ته چې تاسو د الله ﷻ سره په عبادت کښې اشتراک ورکوئ؟، کارونه دا دي:

الف: هغه څوک چې اسمانونه او ځمکې یې پیدا کړي دي.

ب: هغه اقدس ذات چې د اسمانه یې اوبه (باران) نازل کړی دی. نو:

اول: په دغو باراني اوبو باندې مونږ ستاسو دپاره ډېرې ښایسته باغچې او باغونه زرغونوو، او همدارنګه دغه باراني اوبه ستاسو دپاره د غرونو په سرونو کښې د واورې په شکل او د ځمکې په ګېډه کښې د حوضونو په ډول زخیره کوو چې تاسو ترې دوامداره استفاده وکړئ.

دوهم: تاسو ته دا ممکنه نه ده چې یا د اسمان څخه کوم څاڅکی باران رانازل کړئ او یا د ځمکې څخه کوم بوټی یا ونه رازرغونه کړئ (راوټوکوئ).

ای مشرکانو! کله چې د الله ﷻ سره د ذکرو شوو کارونو په سرته رسولو کښې بل څوک نه اشتراک

امن خلق(۲۰) او نه اشتراک درلودلی شي، نو ایا د الله ﷻ سره په عبادت کښې بل معبود شته؟ ایا بل شی لري چې په عبادت کښې ورسره اشتراک ولري؟
استحقاق لري چې په عبادت کښې ورسره اشتراک ولري؟
ای پیغمبره! مشرکان ښه پوهېږي چې د ذکر شوې پوښتنې جواب منفي دی خو دوی داسې یو قوم دی چې مخلوق د خالق سره برابروي او د سمې سیده لارې څخه عدول او تجاوز کوي.

دوهمه پوښتنه:
۲ـ ای مشرکانو! ایا هغه اقدس ذات ﷻ چې دغه لاندې کارونه کوي بهتر دی چې عبادت یې وکړی شي او که هغه بوتان بهتر دي چې تاسو ورته په عبادت کښې اشتراک ورکوئ؟ کارونه دا دي:
الف: هغه اقدس ذات ﷻ چې ځمکه یې د ژوندیو شیانو دپاره قرار ځای ګرځولې ده، چې د ټولو دپاره د سکونت قابله ده او په دریابونو کښې یې د وبهېدلو څخه ساتلې ده.
ب: هغه اقدس ذات چې د ځمکې په منځونو کښې یې ځای په ځای ویالې او سیندونه بهولي دي چې تاسو ترې د ټویلونو او کاریزونو په ذریعه استفاده کوئ.
ج: هغه اقدس ذات ﷻ چې د ځمکې دپاره یې غرونه د میخونو په شان د اضطراري حرکت د منځه وړونکي ګرځولي دی، او په دې باندې علاوه د واورې د حفاظت مراکز یې هم جوړ کړي دي.
د: هغه اقدس ذات ﷻ چې د دوه وو دریابونو ترمنځ یې مانع پیدا کړی دی، چې دواړه دریابونه (یو خوږ او بل تریو) څنګ په څنګ بهېږي خو د دې سره-سره چې دواړه یو جنس دي د یوه اوبه د بل د اوبو سره نه ګډېږي چې دواړه خلط ملط شي.
په دې باندې علاوه په داخل د ځمکه کښې یې هم خوږې او تروې اوبه پیدا کړې دي خو ځینې د ځینو نورو سره ګډېدلو ته نه پرېږدي چې خوږوالی یې بالکل د منځه لاړ شي او یا ترې خوږ لوړې اوبه جوړې شي.
ای مشرکانو! کله چې د الله ﷻ سره د ذکرو شوو کارونو په سرته رسولو کښې هیڅ شی اشتراک نه لري نو ایا د ده ﷻ سره بل شی په عبادت (معبودیت) کښې اشتراک درلودلی شي.
ای پیغمبره! مشرکان ښه پوهېږي چې د ذکرو شوو پوښتنو جواب منفي دی خو د دوی اکثریت نه پوهېږي او د ړانده تقلید پیرو دي. هو! اقلیت یې پوهېږي چې الله ﷻ واحد او لا شریک دی خو هغوی عناد نیولي دي او د قبول څخه یې انکار کوي.

دریمه پوښتنه:
۳ـ ایا هغه اقدس ذات ﷻ چې دغه لاندې کارونه کوي په عبادت کولو سره بهتر دی او که د هغو باطلو معبودانو عبادت ګټور دی چې د دغو کارونو څخه عاجز دي او هیڅ شی یې د لاسه پوره نه دی؟ کارونه دا دي:
الف: هغه اقدس ذات ﷻ چې کله د هر ضرورت خاوند یې وبلي او سوال ورته وکړي نو د هغه اجابت کوي او ضرورت یې پوره کوي البته کله یې چې ورته اراده وشي.

ب: همدارنګه د انسان څخه بدي او سختي لري کوي او یا یې د سختیو او مشکلاتو څخه بچ کوي.
ج: بالآخره هغه اقدس ذات ﷻ چې تاسو په ځمکه کښې خلیفه ګان ګرځوي او چې پلرونه مو مړه کېږي نو د توالد او تناسل په سلسله تاسو د هغوی په ځای باندې دروي، او هم ستاسو په ځای ستاسو اولاده خلیفه ګان جوړوي.

ای مشرکانو! ایا د الله ﷻ سره بل معبود د عبادت استحقاق لري؟

ای پیغمبره! دغه خبره ډېره زیاته څرګنده ده چې هر څوک چې په دغسې تکویناتو کښې څه توان نه لري هغه د عبادت مستحق هم نه دی، خو مشرکان ډېر لږ وخت د دغه نصیحت اورېدل کوي چې سمدستي یې بېرته هېروي او ترې غافل کېږي.

څلورمه پوښتنه:

۴_ ایا هغه څوک چې لاندې کارونه کوي د معبودیت استحقاق لري او که هغه بوتان د معبودیت مستحق دي چې د دغو کارونو څخه عاجز او ناتوانه دي؟ کارونه دا دي:
الف: هغه اقدس ذات ﷻ چې تاسو ته په وچه او لمده (بیدیا او دریاب) کښې د لارې ښودانه کوي، د ورځې په غرونو او نورو آلاتو او اسبابو سره او د شپې په ستورو سره.
ب: هغه اقدس ذات ﷻ چې د باران په وړاندې بادونه چلوي او تاسو ته زیری درکوي چې دغه دی باران درروان دی. یا په بل عبارت: په بادونو سره وریځې خوروي او تاسو ته د باران تمه درکوي.

ای مشرکانو! کله چې بوتان د الله ﷻ سره نه د لارې په ښودانه کښې او نه د بادونو په چلولو کښې اشتراک لري، نو ایا د ده ﷻ سره په عبادت کښې اشتراک درلودی شي؟ نو ایا د ده ﷻ سره په حقه بل معبود شته؟

ای پیغمبره! بې شکه الله ﷻ د شریک څخه پاک او منزه دی او د هغو نسبتونو څخه ډېر زیات اوچت دی چې کفار یې ورته کوي، او خپل خانونه یې وربانديې کفر ته وسپارلي دي.

پنځمه پوښتنه:

۵_ ایا هغه اقدس ذات ﷻ چې لاندې کارونه کوي د عبادت د حیثه بهتر دی او که هغه بوتان بهتر دي کوم چې دغه کارونه یو هم نه شي کولی؟ هغه دا چې:
الف: هغه اقدس ذات ﷻ چې اول خل یې ټول مخلوقات پیدا کړي دي، او د پیدا کولو سلسله یې لا روانه ده. بیا یې د اول پیدا کولو څخه وروسته بېرته فنا کوي او د قیامت په ورځ به یې دوهم خل بیا پیدا کړي.
ب: هغه اقدس ذات ﷻ چې تاسو ته د اسمان څخه په باران سره او د ځمکې څخه د نباتاتو په راتوکولو سره روزي درکوي.

ای مشرکانو! ایا د الله ﷻ سره بل په حقه معبود شته چې د ذکرو شوو کارونو کولو تمه ترې وکړی شي؟

۶- ای پیغمبره! کفار (مشرکان) مخاطب کړه او ورته ووایه چې:
الف: ای مشرکانو! د کوم شي دپاره چې زه تاسو ته دعوت درکوم د هغه د اثبات دلایل خو دلته درته وړاندې تېر شوه، نو زه تاسو ته بې ثبوته دعوت نه درکوم.
ب: که تاسو د خپلې باطلې دعوې په هکله څه برهان او دلیل لرئ نو هلئ ژر شئ هغه راوړئ او زما په وړاندې يې کېږدئ.
ج: که تاسو رښتیا وېونکي یاست چې الله ﷻ په عبادت کښې شریکان لري نو دلیل ورباندې قائم کړئ او که نه نو تاسو په یقیني ډول سره دروغژنان یاست.
تاسو ته په کار دي چې د دروغو څخه لاس واخلئ او زما دعوت قبول کړئ.

توضیحات

۱- په دې ایتونو کښې د وړاندېنې ایت مضمون د پنځو پوښتنو په ضمن کښې تائید شوی دی او کفارو ته د تخجیل او توبیخ دپاره پنځه پوښتنې متوجه کړی شوې دي، خو په پنځو واړو پوښتنو کښې هغه نحوي تحلیل مقدر دی کوم چې په وړاندېنې ایت کښې مذکور وه، فقط دومره فرق لري چې هلته د ﴿ أَمَّا يُشْرِكُونَ ﴾ کلمه په غیاب سره ذکره وه او دلته د مقام د غوښتنې په اثر په خطاب سره مقدره ده[1]، چې څرګندول يې په لاندې ډول سره صورت نیسي:
الف: ﴿ أَمَّنْ خَلَقَ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ ﴾ ...... "خَيْرٌ اَمَّا تُشْرِكُونَ خَيْرٌ".
ب: ﴿ أَمَّن جَعَلَ ٱلْأَرْضَ قَرَارًا ﴾ ...... "خَيْرٌ اَمَّا تُشْرِكُونَ خَيْرٌ".
ج: ﴿ أَمَّن يُجِيبُ ٱلْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ ﴾ ...... "خَيْرٌ اَمَّا تُشْرِكُونَ خَيْرٌ".
د: ﴿ أَمَّن يَهْدِيكُمْ فِى ظُلُمَـٰتِ ٱلْبَرِّ وَٱلْبَحْرِ ﴾ ...... "خَيْرٌ اَمَّا تُشْرِكُونَ خَيْرٌ".
هـ: ﴿ أَمَّن يَبْدَؤُا۟ ٱلْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُۥ ﴾ ...... "خَيْرٌ اَمَّا تُشْرِكُونَ خَيْرٌ".
په دې مقام کښې ځینو علماوو کرامو یو بل تحلیل هم جائز ګڼلی دی چې د معنی په حاصل کښې د اولنې تحلیل سره چندان تفاوت نه لري، خو د مقدرو جملو په ظهور کښې ترې جدا دي.
د مثال په توګه د "الف" ایت مقدره جمله داسې ظاهرېږي[2] چې:
"اَمَّا تُشْرِكُونَ خَيْرٌ" ﴿ أَمَّنْ خَلَقَ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ ﴾ ...... "خَيْرٌ".
او په همدې باندې دې باقي نور مثالونه قیاس کړی شي.

حَدِيقَة څه معنی؟

۲- په ﴿ حَدَآئِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ ﴾ کښې د ﴿ حَدَآئِقَ ﴾ کلمه د "حَدِيقَة" جمعه ده چې علماوو کرامو په لاندې ډولونو سره تعریفه کړې ده:

---
[1] روح المعاني ج ۲۰ ص ۴؛ تفسیر الکشاف ج ۳ ص ۳۷۶
[2] تفسیر المظهري ج ۷ ص ۱۲۶

الف: دا هغې ځمکې ته ویل کېږي کومه چې احاطه ولري، او یا په زور ځای کښې پرته وي چې شاوخوا ترې لوړې ځمکې احاطه کړې وي برابره خبره ده چې باغ وي او که نه"[۱].

ب: هغه باغ د "حَدِيقَة" په نامه يادېږي کوم چې احاطه (دېوال) ولري، که دېوال يې نه درلود نو هغه ته "حَدِيقَة" نه ويل كېږي[۲].

څه لري نه ده چې ذكره شوې كلمه به په دواړو معناوو كښې استعماله شوې وي او هرچا به د خپلو معلوماتو په رڼا كښې تعريفه كړې وي.

دا د يو پلوه، او د بل پلوه د ﴿ بَهْجَةٍ ﴾ كلمه د ښايست او سينګار دپاره وضعه شوې ده[۳].

نو د معنى حاصل يې داسې راځېږي چې: مونږ په دغو اسماني اوبو سره ښايسته باغونه او نور نباتات رازرغون كړي دي، اى مشركانو! ايا ستاسو باطل معبودان يو څاڅكى باران رانازلولى شي او يا پرې كوم بوټى راټو كولى شي؟

عَدل كه عَدول

۲_ په ﴿ بَلْ هُمْ قَوْمٌ يَعْدِلُونَ ﴾ كښې د ﴿ يَعْدِلُونَ ﴾ كلمه د "عَدْل" _لكه "ضَرْب"_ څخه اشتقاقه شوې ده، او مونږ د الله ﷻ په توفيق د [الأنعام:۱] ايت لاندې ليكلي دي چې: عَدل كله د مساوات معنى وركوي او كله د عدول (تجاوز) په معنى كښې استعمالېږي؛ په دې مقام كښې دواړه معناوې صحت لري، يعنې: مشركان داسې قوم دى چې د حق څخه تجاوز كوي او د الله ﷻ سره خپل باطل ناتوانه معبودان برابروي.

قرار څه معنى؟

۳_ كه څه هم ځينو علماوو كرامو په ﴿ جَعَلَ ٱلْأَرْضَ قَرَارًا ﴾ كښې د "قَرَار" كلمه په هغې معنى باندې تفسيره كړې ده د كومې په مقابل كښې چې اضطراب استعمالېږي[۴]، يعنې هغه اقدس ذات ﷻ چې ستاسو دپاره يې ځمكه په غرونو سره د اضطراري حركت څخه قراره ګرځولې ده كه نه نو تاسو به پكښې ژوند نه وى كړى.

مګر مونږ ته دا بهتره برېښي چې نوموړې كلمه په هغې معنى باندې تفسيره شي كومې ته چې الله ﷻ په بل ځاى كښې داسې اشاره كړې ده چې: ﴿ وَٱللَّهُ جَعَلَ لَكُمُ ٱلْأَرْضَ بِسَاطًا ﴾ [نوح:۱۹] يعنې الله ﷻ هغه اقدس ذات دى چې ستاسو دپاره يې ځمكه فرش ګرځولې ده چې تاسوورباندې ژوند وكړئ كه بالفرض ټوله يې په اوبو كښې ډوبه كړې وى نو تاسو به پرې ژوند نه وى كړى.

مونږ ځكه دغه معنى په دې مقام كښې غوره كړه چې په دې كښې تاسيس دى، او هغه معنى مو

(۱) لسان العرب ج۱۰ ص۳۸
(۲) صحيح البخاري ج۱ ص۲۰۰
(۳) لسان العرب ج۲ ص۲۱۶
(۴) تفسير القاسمي ج۱۳ ص۷۸

غوره نه کړه کومه چې په عين ايت کښې د ﴿ وَجَعَلَ لَهَا رَوَٰسِيَ ﴾ د جملې څخه فهمېږي چې په هغې کښې تاکيد دی، او پوره واضحه ده چې د تاکيد څخه تاسيس بهتر دی.

يادونه

۴ـ مونږ د الله ﷻ په توفيق د [الفرقان: ۵۳] ايت لاندې د هغې پردې په هکله څه معلومات ليکلي دي کومه چې د دوه وو دريابونو ترمنځ واقع ده او په ﴿ وَجَعَلَ بَيْنَ ٱلْبَحْرَيْنِ حَاجِزًا ﴾ کښې ورته اشاره شوې ده، نو هيله ده چې هملته مراجعه وکړی شي.

مُضطر څوک دی؟

۵ـ په ﴿ أَمَّن يُجِيبُ ٱلْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ ﴾ کښې د "مُضطَرّ" کلمه د اسم مفعول صيغه ده او د "اضطرار" څخه اشتقاقه شوې ده چې د مجردو مصدر يې "ضَرُوْرَةٌ" دی[1].

"مُضطرّ" هغه چاته ويل کېږي چې د ټولو وسائلو څخه يې اُميد قطعه شي او هيله او اسره يې بوازې په الله ﷻ پورې انحصار مونده کړي چې د ده ﷻ څخه په غير هيڅوک وسه نه لري چې ماته نجات راکړي، ای الله! همدا ته زما مشکلات حل کړې.

د دغه کس څخه مونږ په پښتو کښې په اړ ويستلی شوي سره تعبير کوو.

هو! اضطرار متعدد صورتونه درلودلی شي لاندې څو مثالونه ولولئ:

الف: کله- کله سړی د خارجي عواملو د کبله مضطر ګرځي لکه چې څوک د دښمن په محاصره کښې واقع شي او يا ورباندې په درياب کښې بېړۍ طوفاني شي او داسې نور.

ب: کله-کله سړی د داخلي اسبابو د کبله د اضطرار سره مخامخ کېږي، لکه سخته لوږه او تنده، او يا لکه هغه سخت مرض چې طبيبان يې د معالجې څخه معذرت وغواړي او داسې نور.

مطلب دا دی

۶ـ په ايت شريف کښې مطلب دا نه دی چې مضطر ته د سوال د اجابت وعده ورکړی شوې ده چې د سوال اجابت يې حتمي دی، بلکې لکه څنګه چې هر شی د الله ﷻ د ارادې پورې ارتباط لري همدارنګه د نومړي د سوال اجابت هم د الله ﷻ په ارادې پورې موقوف دی. الله ﷻ فرمايي: ﴿ بَلْ إِيَّاهُ تَدْعُونَ فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ إِلَيْهِ إِن شَآءَ ﴾ [الأنعام: ۴۱] يعنې د سخت مصيبت په حال کښې به تاسو بل چاته سوال ونه کړئ بلکې خاص الله ﷻ ته به سوال وکړئ، نو د کوم مصيبت د کبله چې تاسو ورته سوال کوئ د هغه څخه به مو خلاص کړي خو په دې شرط سره چې د هغه لرې کولو ته يې اراده وشي.

لنډه دا چې په ايت شريف کښې مطلب دا دی چې د مشکلاتو څخه د نجات په ارتباط د هر شي څخه اميد قطعه کېدلی شي مګر د الله ﷻ څخه اميد نه قطعه کېږي، څومره چې د اسبابو څخه نااُميدي اضافه کېږي په هماغې اندازه الله ﷻ ته اُميد زياتېږي او په سوال کښې اخلاص وده کوي.

[1] روح المعاني ج ۲۰ ص ۶؛ مفردات الراغب ص ۳۰۳

حتی د اضطرار په حال کښې دهریان کفار هم یوازې الله ﷻ ته امید کوي حال دا چې هغوی بالکل د الله ﷻ په موجودیت باندې عقیده نه لري. د همدې کبله فرعون د اضطرار په حال کښې غږ وکړ چې: ﴿ ءَامَنتُ أَنَّهُۥ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا ٱلَّذِيٓ ءَامَنَتۡ بِهِۦ بَنُوٓاْ إِسۡرَٰٓءِيلَ ﴾ [یونس: ۹۰] یعنې زه ایمان لرم چې یقیناً شان دا دي چې د عبادت لایق نه دی مګر هغه اقدس ذات دی په کوم باندې چې بني اسرائیلو ایمان راوړی دی (نو ای ربه! ماته هم نجات راکړې لکه څنګه چې دې هغوی ته نجات ورکړې).

ذکر شوی کیفیت د دې خبرې څرګند دلیل دی چې توحیدي عقیده فطري عقیده ده او هرڅوک په همدې عقیده باندې پیدا کېږي، بیا نو د ژوند په اوږدو کښې څوک په همدغې عقیدې باندې ثابت پاتې کېږي او څوک یو ډول او بل ډول کفر ته لاس اچوي خو د اضطرار په حال کښې بېرته په توحید باندې راټولېږي خو افسوس چې د اضطرار په حال کښې ایمان راوړل د الله ﷻ په نزد مقبول نه دي.

په دې مقام کښې ځینو مفسرینو کرامو[1] دوه خوندورې قیصې ذکرې کړې دي چې د اضطراري حال سوال اجابت پکښې ډېر ښه منعکس شوی دی، که څوک یې د لوستلو شوق لري نو همغه دې مراجعه وکړي مونږ د اوږدوالي کبله دلته رانقلې نه کړې.

﴿ قُل لَّا يَعۡلَمُ مَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ ٱلۡغَيۡبَ إِلَّا ٱللَّهُۚ وَمَا يَشۡعُرُونَ أَيَّانَ يُبۡعَثُونَ ۝٦٥ بَلِ ٱدَّٰرَكَ عِلۡمُهُمۡ فِي ٱلۡأٓخِرَةِۚ بَلۡ هُمۡ فِي شَكّٖ مِّنۡهَاۖ بَلۡ هُم مِّنۡهَا عَمُونَ ۝٦٦ ﴾

[۶۵] (ای پیغمبره!) ووایه چې: هغه کسان کوم چې په اسمانونو او ځمکو کښې دي (ټول) په غیبو باندې نه پوهېږي، مګر یوازې الله ﷻ (وریاندې) پوهېږي (او بس).

او هغوی په دې هم شعور نه لري (نه پوهېږي) چې کله به (د قبرونو څخه) راپورته کړی شي (او بېرته به راژوندي کړی شي)؟.

[۶۶] بلکې د هغوی علم به د آخرت په هکله (همدلته) کامل شي، بلکې هغوی ترې (په دنیا کښې) په شک کښې واقع دي، بلکې هغوی ترې (همدلته د زړه په سترګو) ړانده دي (هلته به یې سترګې ښې پوره رڼې وګرځي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې په قدرتي دلایلو سره دا په اثبات رسولی شوې ده چې په حقه معبودیت یوازې الله ﷻ پورې اختصاص لري او په دې ایتونو کښې په همدغه مطلب باندې په غیبي علم سره استدلال صورت نیولی دی.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه په دې ایتونو کښې د مشرکانو هغه سوال هم جواب شوی دی کوم چې هغوی په وړاندېني ایت کښې د ﴿ ثُمَّ يُعِيدُهُۥ ﴾ د کلمې په بنیاد وړاندې کړی وه چې دغه ورځ به څه

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۳۷۱

وخت راشي چې مونږ به پکښې د قبرونو څخه راپورته کړی شو[۱]. نو حاصل به يې داسې راخېژي:
ای پیغمبره! کفارو ته د بوتانو په رد کښې او د قیامت د ورځې د قیام په هکله ووایه چې:
۱ـ هر څوک چې په اسمانونو کښې دي لکه پرښتې او هر څوک چې په ځمکه کښې دي لکه پیریان او انسانان یو هم په غیبو باندې نه پوهېږي حتی زه (چې د الله ﷻ په حقه پیغمبر یم) هم په غیبو باندې نه پوهېږم، او د قیامت د ورځې علم غیبي علم دی.

لنډه دا چې په غیبو باندې پوهېدل الله ﷻ پورې اختصاص لري، هو! که الله ﷻ اراده وکړي چې څوک په غیبو باندې پوه کړي نو دا ممکنه ده خو د قیامت غیبي علم الله ﷻ نه چاته ورکړی دی او نه به يې چاته ورکړي، زه تاسو ته يوازې هغه علوم درښودلی شم کوم چې الله ﷻ ماته راښودلي دي لکه شرعي احکام، اما د قیامت د قیام علم يې ماته نه دی راکړی.

د غیبي علم اختصاص د دې خبرې دلیل دی چې په حقه معبودیت هم په الله ﷻ پورې مختص دی، نو ستاسو باطل معبودان یو هم د الوهیت مستحق نه دي چې ستاسو اړتیاوې ورته معلومې نه دي.

لنډه دا چې: د الله ﷻ څخه په غیر ټول مخلوقات په غیبو علم نه لري او هم په دې نه پوهېږي او شعور قدرې هم نه لري چې دوی به څه وخت د قبرونو څخه راپورته کړی شي او څه وخت به بیا راژوندي کړی شي؟

۲ـ ای پیغمبره! دغسې نه ده چې مشرکان به د قیامت د علم څخه جاهل پاتې شي بلکې د دوی علم به ورباندې په آخرت کښې کمال ته ورسېږي او پوه به شي چې د قیامت د قیام خبره حقه وه، هلته به پرې باور وکړي، بلکې نن ورخ (په دنیا کښې) د قیامت په هکله په شک کښې دي، بلکې لا د شک څخه هم زیات بدتر دي چې د زړونو سترګې يې تړې ړندې دي چې باور ورباندې نه کوي.

توضیحات

۱ـ په ﴿لَّا يَعْلَمُ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ﴾ کښې د ﴿إِلَّا اللَّهُ﴾ کلمات منقطعه استثناء ده. یعنې په غیبو باندې د اسمانونو او ځمکو د اوسېدونکو څخه هیڅوک نه پوهېږي که څه هم پیغمبر وي، مګر الله ﷻ ورباندې پوهېږي او بس.

یوه ورځې أم المؤمنين (عائشې رضي الله عنها) په خپلو اورېدو خبرو کښې وفرمایل چې: «وَمَنْ زَعَمَ أَنَّهُ يُخْبِرُ بِمَا يَكُونُ فِي غَدٍ فَقَدْ أَعْظَمَ عَلَى اللهِ الْفِرْيَةَ»[۲] او هرڅوک چې ګومان وکړي چې نبي کریم ﷺ په هغه شي سره (بدون د وحې) هم خبر ورکولی شي چې سبا ته واقع کېږي نو یقیناً هغه کس په الله ﷻ باندې د بېر لوی دروغ وتړل؛ او بیا يې د استشهاد دپاره ذکر شوی ایت شریف قرائت کړه.

(۱) تفسیر البغوي ج۳ ص۴۲۶
(۲) صحیح مسلم ج۱ ص۹۸

یادونه

۲ـ مونږ ـ د الله ﷻ په توفیق ـ د [الأنبیاء: ۵۰، ۹۵] ایتونو لاندې د علم غیب په هکله ځ معلومات لیکلي دي چې بیا لیکلو ته یې څه اړتیا نه ګورو، هیله ده چې په همغو معلوماتو باندې یو نظر واچولی شي.

سوال جواب

۳ـ که څوک وایي چې: منقطعه مستثنی خو همېشه منصوبه وي[۱]، حال دا چې په ایت شریف کښې د ﴿ ٱللَّهُ ﴾ مبارکه کلمه (چې مستثنی واقع شوې ده) مرفوعه نازله شوې ده، نو په کار دي چې ذکره شوې مستثنی منقطعه ونه ګڼله شي؟

مونږ وایو چې: په دې مقام کښې مفسرینو کرامو ډېر اوږد بحث کړی دی که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي[۲]، مګر لنډ جواب یې دا دی چې:

د بني تمیمو قبیله په خپله محاوره کښې منقطعه مستثنی هم مرفوعه لولي، او ایت شریف د همدې محاورې په بنیاد ولاړ دی.

تدارک څه معنی؟

۴ـ په ﴿ بَلِ ٱدَّٰرَكَ عِلۡمُهُمۡ فِي ٱلۡأٓخِرَةِۚ ﴾ کښې د ﴿ ٱدَّٰرَكَ ﴾ کلمه په اصل کښې "تَدَارَكَ" وه نو د "ت" توری په "د" تبدیل او بیا په "د" کښې ادغام شو او د وصل همزه ورسره اضافه شوه چې "اِدَّارَكَ" ترې جوړه شوه.

د نوموړې کلمې د تفسیر په هکله مفسرینو کرامو په دې مقام کښې ډېر اوږده بحثونه کړي دي[۳]، خو کوم تفسیر چې مونږ ته په زړه پورې بربښېدلی دی هغه دا دی چې:

دغه کلمه د "تَدَارُكٌ" څخه اشتقاقه شوې ده، "تَدَارُكٌ" دې ته ویل کېږي چې د یوه شي اول د آخر سره جمعه کړی شي او ښه قوت مونده کړي، عرب وایي چې: "تَدَارَكَ الْقَوْمُ"[۴] یعني د فلانکي قوم اول د آخر سره جمعه شو او ښه قوت یې ومونډ.

نو حاصل به یې داسې راوخېژي چې: نن ورځ مخلوقات شعور نه لري چې کله به مبعوث شي، بلکې د دوی علم به د قیامت په ورځ د آخرت په هکله کامل شي بلکې دوی ترې په دنیا کښې په شک کښې دي، بلکې دوی ترې بالکل د زړه په سترګو ړانده دي.

مونږ څکه ذکر شوی تفسیر خوښ کړه چې همدا مضمون په لاندې ایتونو کښې نازل شوی دی:

الف: ﴿ أَسۡمِعۡ بِهِمۡ وَأَبۡصِرۡ يَوۡمَ يَأۡتُونَنَاۖ لَٰكِنِ ٱلظَّٰلِمُونَ ٱلۡيَوۡمَ فِي ضَلَٰلٖ مُّبِينٖ ﴾ [مریم: ۳۸] یعني به

---

(۱) شرح ملا جامي في النحو ص ۱۵۷
(۲) روح المعاني ج ۲۰ ص ۹؛ تفسیر الکشاف ج ۳ ص ۳۷۸
(۳) البحر المحیط ج ۸ ص ۲۶۲؛ تفسیر القرطبي ج ۱۳ ص ۲۲۶
(۴) لسان العرب ج ۱۰ ص ۴۱۹

کومه ورځ چې دوی مونږ ته راشي نو هلته به دوی ځومره ښه اورېدونکي وي او ځومره ښه به لیدونکي وي؟! مګر ظالمان (کفار) نن ورځ په ښکاره ګمراهۍ کښې واقع دي (کاڼه اوړانده دي).

ب: ﴿ لَّقَدْ كُنتَ فِى غَفْلَةٍ مِّنْ هَـٰذَا فَكَشَفْنَا عَنكَ غِطَآءَكَ فَبَصَرُكَ ٱلْيَوْمَ حَدِيدٌ ﴾ [ق:۲۲] يعنې د قيامت په ورځ به کافر نفس ته وويلی شي چې يقيناً ته په دنيا کښې د دغې ورځې څخه غافل وې، نو مونږ ستا څخه د غفلت پرده لرې کړه نو ستا سترګې نن ورځ ډېرې تېزې دي (حقايق پخپله ګوري).

ج: ﴿ وَبَدَا لَهُم مِّنَ ٱللَّهِ مَا لَمْ يَكُونُوا۟ يَحْتَسِبُونَ ﴾ [الزمر:۴۷] يعنې او کفارو ته به (د قيامت په ورځ) هغه شی ښکاره شي کوم چې دوی نه وه چې د هغه د واقع کېدلو ګومان يې (په دنيا کښې) کاوه.

سوالونه او جوابونه

د ذکر شوي تفسير په بنياد د سړي په ذهن کښې لاندې پوښتنې ګرځي راګرځي:

الف: که څوک وايي چې: په ايت شريف کښې د ﴿ بَلِ ﴾ کلمه درې ځله نازله شوې ده، کومه چې د اضراب دپاره وضعه شوې ده چې وړاندېنی کلام ابطال شي او وروستنی کلام اثبات شي[1]؛ نو ايا دغه معنی دلته صحت لرې حال دا چې وړاندېنی کلام خو ټول حقائق دي او د ابطال قابل نه دی؟

مونږ وايو چې: د ﴿ بَلِ ﴾ کلمه د دې دپاره هم استعمالېږي چې د وړاندې او بيرته دواړو کلامونو په اثبات باندې دلالت وکړي[2]، نه په اضراب (ابطال) باندې، په دې مقام کښې همدغه استعمال مراد دی.

ب: که څوک وايي چې: د ﴿ ٱدَّارَكَ ﴾ کلمه ماضي ده حال دا چې وړاندې په مضارع سره تفسيره شوه چې د قيامت په ورځ به د هغوی علم کامل شي.

مونږ وايو چې: مونږ د الله ﷻ په توفيق د [النحل:۱] ايت لاندې ليکلي دي چې کله-کله د خينو اغراضو د کبله د مضارع څخه په ماضي باندې تعبير کېږي، په دې مقام کښې همدغه استعمال په نظر کښې نيولی شوی دی چې د هغوی د علم په واقع کېدلو کښې شک او شبه نشته، نه به وايې چې بالکل واقع شوی دی.

ج: که څوک وايي چې: ظاهره دا ده چې په دواړو ايتونو کښې ټول غائب ضميرونه د معنی په لحاظ په ﴿ مَن فِى ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ٱلْغَيْبَ ﴾ کښې د "مَنْ" کلمې ته راجع دي (کومه چې مؤمنانو او کفارو ته شامله ده)، حال دا چې دغه ارجاع د ﴿ بَلْ هُمْ ﴾، ﴿ بَلْ هُم ﴾ په دواړو ضمائرو کښې صحت نه لري ځکه چې په دنيا کښې خو يوازې کفار د قيامت د ورځې څخه په شک کښې واقع دي، بلکې د زړه په سترګو باندې ترې ړانده دي او بس، نور خو ورباندې معتقد دي؟

مونږ وايو چې: د الله ﷻ په توفيق به دې کتاب کښې د [البقرة:۷۲] ايت لاندې ليکلي شوي دي

---

[1] شرح ملا جامي ص ۳۷۶
[2] لسان العرب ج ۱۱ ص ۷۰

چې په محاورو کښې د ځينو افرادو فعل کله ټولو ته هم منسوب ګرځولی کېږي، لکه چې وايي: "بَنُو فُلان قَتَلُوا زَيْدًا" يعنې: فلاني خيلو زيد وژلی دی، حال دا چې ټول يې قاتلان نه وي.

په دې مقام کښې ټول ضمائر يوازې د کفارو په ملحوظ د "مَنْ" کلمې ته راجع شوی دی، هسې نه چې ټول (مؤمنان او کفار) شکمن او رانده دي.

﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓا۟ أَءِذَا كُنَّا تُرَٰبًا وَءَابَآؤُنَآ أَئِنَّا لَمُخْرَجُونَ ﴿٦٧﴾ لَقَدْ وُعِدْنَا هَٰذَا نَحْنُ وَءَابَآؤُنَا مِن قَبْلُ إِنْ هَٰذَآ إِلَّآ أَسَٰطِيرُ ٱلْأَوَّلِينَ ﴿٦٨﴾ قُلْ سِيرُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ فَٱنظُرُوا۟ كَيْفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلْمُجْرِمِينَ ﴿٦٩﴾ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُن فِى ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ ﴿٧٠﴾ ﴾

[۶۷] او هغه کسان وايي کومو چې کفر غوره کړی دی چې: ايا کله چې مونږ خاورې شو او زمونږ پلرونه (هم خاورې شي) ايا مونږ (او زمونږ پلرونه) به يقيناً هرو مرو (د قبرونو څخه) راويستلی شوي ياستو؟

[۶۸] بې شکه دغه (د بېرته حشر کېدلو) وعده مونږ ته راکړه شوې ده، مونږ ته، او (زمونږ څخه) وړاندې زمونږ پلرونو ته (هم دغه وعده ورکړه شوې وه چې تر اوسه پورې رښتيا نه شوه).

دغه وعده نه ده مګر د پخوانيو قيصې دي (د هغوی په قيصو کښې شامله ده).

[۶۹] ته ورته ووايه چې: تاسو په ځمکه کښې لاړ شئ (وګرځئ) نو وګورئ چې د مجرمانو (کفارو) عاقبت څنګه شو (ژوند يې په څه شي تمام شو)؟

[۷۰] (ای پيغمبره!) په کفارو باندې مه غمژن کېږه (ستا په غاړه فقط ابلاغ او دعوت دی).

او د هغو (پټو دسيسو) څخه په زړه تنګی کښې مه کېږه (مه پرېوځه) کومې چې کفار يې (د اسلام د مخنيوي دپاره) په پټه پلانوي (او تدبيروي، الله ﷻ ستا ملګری دی).

ارتباط او مطلب خلاصه

وړاندېنې ايتونه په دې تمام شوي وه چې کفار د قيامت د ورځې څخه رانده دي، او په دې ايتونوکښې د يو پلوه د هغوی هغه استدلال راحکايت شوی دی او بيا رد شوی دی د کوم په سبب چې د هغوی د زړه سترګې ړندې شوې وې، او د بله پلوه نبي کريم ﷺ ته ډاډ او تسلي ورکړه شوې ده چې د عنادي کفارو په کړنلاره باندې مه خپه کېږه. نو حاصل يې داسې راځېږي چې:

ای پيغمبره! اوس نو لاندې مطالبو ته متوجه شه:

۱ـ کوم کسان چې د آخرت څخه د زړه په سترګو رانده دي د هغوی استدلال فقط همدا دی چې په تعجب سره وايي چې:

الف: ايا کله چې مونږ خاورې شو لکه څنګه چې زمونږ پلرونه خاورې شوي دي نو: ايا مونږ به د قبرونو څخه بېرته راوويستلی شو؟

ابن خلق (۲۰)
که بالفرض دغه کار صحت درلودی نو زمونږ پلرونه خو به د هدیرو څخه بهرته راغلي وی، د
ضوی د خاورې کېدلو خو زښتې ډېرې زمانې تېرې شوې، کله چې هغوی کفن په سر بېرته راستانه
نه شوه نو معلومه شوه چې د بیا راژوندي کولو خبره دروغه ده.
ب: کفار وايي چې: دغه د بیا راژوندي کېدلو وعده لکه څنګه چې مونږ ته نن ورخ راکوله کېږي
همدغه وعده زمونږ پلرونو ته هم په خپلو-خپلو وختونو کښې ورکړه شوې وه، او شاید چې زمونږ
څخه وروسته زمونږ اولادونو ته هم ورکړه شي، دغه وعده حقیقت نه لري او نه واقعیت موندلی شي
بلکې د پخوانیو قیصو او افسانو څخه یوه افسانه ده، چې په هره زمانه کښې د ځینو خلکو د پلوه
تکرارېږي، مونږ په افسانو باور نه شو کولی.
۲ـ ای پیغمبره! د کفارو ذکر شوی استدلال رد کړه او په جواب کښې ورته ووایه چې:
الف: تاسو لاړ شئ او په ځمکه کښې وګورئ چې پخواني مجرم قومونه (لکه عادیان او ثمودیان)
ولې پوپنا شوي دي؟
ایا د هغوی د هلاکت سبب همدا نه وه چې د خپلو-خپلو پیغمبرانو دعوت یې قبول نه کړ او
همدا ستاسو غوندې استدلال یې کلک کړی وه چې زمونږ پلرونه ولې د هدیرو څخه بېرته نه راځي؟
لکه څنګه چې هغوی ته ذکر شوي استدلال څه ګټه ونه شوه رسولی نو تاسو ته به څه ګټه
ورسوي؟ تاسو د هغوی څخه د عبرت درس واخلئ او په لوی لاس خپل خانونه هغې کندې ته مه
ورغورځوئ په کومه کښې چې هغوی ورغورځېدلي وه.
ب: په دنیا کښې د مړو د بېرته د نه راستنېدلو وجه خو دا نه ده چې د بیا راژوندي کېدلو وعده
دروغ ده، بلکې د دې وجه دا ده چې د بیا راژوندي کېدلو وخت نه دی را رسېدلی.
ایا تاسو ته دا وعده درکړه شوې ده چې د قیامت د قیام څخه وړاندې به په دنیا کښې مړي بېرته
راژوندي کړی شي؟
هو! کله چې د دنیا عمر پوره شي او د ټولو خلکو (نېکان وي او که مجرمان وي) دوسیې تکمیلې
شي نو هرومرو به دوی ټول د خپلو حساباتو د تصفیه کولو دپاره د قبرونو څخه راپورته کړی شي او
قیامت به قائم شي.
۳ـ ای پیغمبره! کفار د خپل استدلال په بطلان باندې ښه پوهېږي خو عناد نیولی دی او د خپلې
کرنلارې څخه لاس نه اخلي. نو:
الف: ته ورباندې مه غمژن کېږه چې مسلمانان نه شوه، ته خو به پرې هله غمژن کېدلی چې ستا
په دعوت کښې څه قصور واقع شوی وی، او یا د هغوی د جنایاتو مسئولیت ستا په غاړه وي.
ب: ته ورباندې زړه تنګی کېږه هم مه، او تشویش مه کوه چې د دعوت په وړاندې به خنډ واقع
شي او د پرمختګ مخه به یې بنده کړي، الله ﷻ ستا ملګری دی چې د کفارو په ټولو پټو تدابیرو
باندې پوهېږي.

﴿ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا ٱلْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿٧١﴾ قُلْ عَسَىٰٓ أَن يَكُونَ رَدِفَ لَكُم
بَعْضُ ٱلَّذِى تَسْتَعْجِلُونَ ﴿٧٢﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى ٱلنَّاسِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا
يَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَيَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٤﴾ وَمَا مِنْ غَآئِبَةٍ فِى
ٱلسَّمَآءِ وَٱلْأَرْضِ إِلَّا فِى كِتَٰبٍ مُّبِينٍ ﴿٧٥﴾ ﴾

[۷۱] او مشرکان (مؤمنانو ته د نبي کریم ﷺ په شمول) وايي چې: دغه (د قيامت د قيام او يا د عذاب د نزول) وعده به کله (متحققه) شي، که تاسو ياست رښتيا ويونکي (نو وخت يې وټاکئ).

[۷۲] (ای پیغمبره! په جواب کښې ورته) ووايه چې: اميد کوم چې د هغه شي خينې برخې نژدې دي چې په تاسو باندې به پيوسته شي (درباندې به درنازلې شي) په کوم باندې چې تاسو عجله کوئ (او په توندۍ سره يې غواړئ).

[۷۳] او يقيناً ستا رب ﷻ په خلکو باندې د لوی فضل خاوند دی (چې د ذکرې شوې برخې په نازلولو باندې عجله نه کوي) او مګر د خلکو اکثريت ناشکري کوي (او د فرصت ختمول غواړي).

[۷۴] او يقيناً ستا رب ﷻ هرو مرو په هغه شي باندې پوهېږي چې د کفارو زړونه يې پټ ساتي او په هغه شي باندې (هم پوهېږي) چې دوی يې ښکاره کوي.

[۷۵] او (په دې باندې علاوه) نه په اسمان کښې ډېر پټ شی شته او نه په ځمکه کښې (موجوديت لري) مګر (هغه ټول) په ښکاره کتاب (لوح محفوظ) کښې (ثابت) دي (او وخت ورته ټاکلی شوی دی).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ايتونو کښې د کفارو هغه پوښتنه حکايت شوې او جوابه شوې ده په کومې باندې به چې هغوی خپلو وجدانونو ته قناعت ورکاوه او په مسلمانانو باندې به يې پرې مسخرې کولې. نو حاصل يې داسې راځي:

ای پيغمبره! په خپل امت باندې د قيامت د قيام په هکله څه نور معلومات هم ولوله هغه دا چې:

۱ـ وړاندې د کفارو هغه استدلال په ډېره واضحه توګه رد شو کوم چې هغوی د قيامت څخه د انکار په غرض قائم کړی وه. نو اوس هغوی خپلو ځانونو ته د قناعت دپاره بله پوښتنه مطرحه کوي چې: که بالفرض مونږ ومنو چې د قيامت د قيام وعده رښتيا ده نو تاسو دا وواياست چې څومره وخت ورته پاتې دی؟ او هغه دنياوي عذاب به کله رابښکته شي په کوم باندې چې تاسو مونږ ته تهديد راکوئ؟

۲ـ نو ای پيغمبره! ته د ذکرې شوې پوښتنې په جواب کښې کفار مخاطب کړه چې:

ای کفارو! تاسو عجله مه کوئ، زه الله ﷻ ته امید کوم چې ستاسو د غوښتنې څینې برخې (دنیاوي عذاب) به تاسو ته ډېرې نژدې شوي وي او ډېر ژر به درپورې پیوسته شي.

یا په بل عبارت: که د قیامت قیام ستاسو په ژوند کښې صورت ونه نیسي نو د دنیاوي عذاب نزول خو به تاسو په خپلو سترګو وګورئ، او ستاسو په ژوند کښې به درباندې درنازل شي.

۳ـ ای پیغمبره! یقینًا ستا رب ﷻ په خلکو باندې د ډېر لوی فضل خاوند دی چې د دوی په تعذیب سره عجله نه کوي، او نه یې هغه غوښتنه سمدستي منظوروي کومه چې دوی یې د عذاب د نزول په هکله وړاندې کوي، بلکې خلکو ته فرصت ورکوي ترڅو دوی د خپلو کفریاتو څخه توبه تائب شي او د عذاب څخه نجات مونده کړي.

مګر اکثره خلک ناشکري کوي او د عذاب په غوښتنه عجله کوي ترڅو یې فرصت د لاسه لاړ شي او په دائمي عذاب باندې اخته پاتې شي.

۴ـ ای پیغمبره! یقینًا ستا رب ﷻ په هغو ټولو شیانو باندې پوهېږي کوم چې کفار یې په زړونو کښې پټ ساتي او کوم چې دوی یې څرګندوي.

نو د کفارو د پلوه د قیامت د وخت پوښتنه د دې کبله صورت نه نیسي چې دوی وړاندې باور او یقین لري بلکې په زړونو کښې ترې منکران دي او عقیده وړاندې نه لري او پوښتنه د تمسخر او ملنډو په توګه وړاندې کوي.

نو که بالفرض المحال تاسو ورته د قیامت د قیام وخت تعین کړئ چې په فلانکي تاریخ به قائم شي، نو هم به وړاندې ایمان رانه وړي او باور به پرې ونه کړي.

۵ـ ای پیغمبره! هیڅ پټ شی نه په اسمانونو کښې شته او نه په ځمکو کښې مګر هغه ټول په أم الکتاب (لوح محفوظ) کښې لیکلي شوي دي، او وخت ورته ټاکلی شوی دی.

نو د قیامت د قیام او د عذاب د نزول دپاره هم په نوموړي کتاب کښې وختونه ټاکلي شوي دي، چې کله ټاکلی وخت راورسېږي نو ضرور به تحقق ومومي.

توضیحات

۱ـ که څوک وایي چې: په ﴿ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا ٱلْوَعْدُ ﴾ کښې د ﴿ هَٰذَا ٱلْوَعْدُ ﴾ څخه کوم وعد مراد دی؟

مونږ وایو چې: د دغه وخت په تعین کښې علماء کرام په دوه وو ډلو ویشلی شوي دي:

الف: څینې وایي چې: د ﴿ هَٰذَا ٱلْوَعْدُ ﴾ څخه دقیامت د قیام وعد مطلب دی په کوم باندې چې د ﴿لَقَدْ وُعِدْنَا هَٰذَا نَحْنُ﴾ [النمل:۶۸] ایت دلالت کوي[1].

ب: څینې نور وایي چې: دلته ترې دنیاوي عذاب مراد دی، کوم چې د ﴿ قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ

[1] تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۳۷۳

﴿فَٱنظُرُواْ﴾ الآیة [النمل:۶۹] څخه د اشارې په توګه څرګندېږي[۱] یعني که تاسو د کفرپاتو څخه لاس وانخلئ نو په تاسو باندې به هم د پخوانیو کفارو غوندې عذاب درنازل شي.

تبصره

۲ـ مونږ ته داسې بریښي ـ والله ﷻ أعلم ـ چې: ﴿هَـٰذَا ٱلْوَعْدُ﴾ به د مطلق عذاب څخه عبارت وي چې ذکرو شوو دوارو وعدو ته شمولیت لري، په همدې شمولیت باندې په ﴿بَعْضُ ٱلَّذِی تَسْتَعْجِلُونَ﴾ کښې د ﴿بَعْضُ﴾ کلمه هم دلالت کوي.

نو ته به وایې چې کفارو به خپله پوښتنه داسې مطرحه کړې وي چې: اې مسلمانانو! ستاسو په خپل خیال به په مونږ باندې دنیاوي عذاب څه وخت نازل شي او هم دا راته ووایاست چې د قیامت قیام ته څومره وخت پاتې دی چې تاسو ورباندې مونږ ډاروئ؟.

د جواب درېګوني ټکي

۳ـ په ﴿قُلْ عَسَىٰٓ أَن يَكُونَ رَدِفَ لَكُم بَعْضُ ٱلَّذِی تَسْتَعْجِلُونَ﴾ کښې نبي کریم ﷺ او مسلمانانو ته د کفارو د ذکرې شوې پوښتنې جواب ښودلی شوی دی چې لاندې ټکو ته پکښې توجه په کار ده:

الف: د ﴿رَدِفَ﴾ کلمه د "رِدْفٌ" ـ لکه "عِلْمٌ" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "رِدْفٌ" هغه راکب (سورېدونکي) ته ویل کېږي کوم چې د بل راکب (سورېدونکي) شاته په عین مرکب باندې پیوسته سور وي[۲]، په اصطلاح لاس یې ترې چاپېر کړی وي چې ونه غورځېږي.

د دغې معنی سره قُرب (نژدېکت) لازم دی، د همدې کبله په دې مقام کښې عبد الله بن عباس رضی الله عنهما ذکره شوې کلمه په "قَرُبَ" سره تفسیره کړې ده[۳]؛ همدا تفسیر امام البخاري علیه الرحمة هم خوښ کړی دی[۴].

ب: د ﴿بَعْضُ﴾ د کلمې څخه دنیاوي عذاب مطلب دی لکه د بدر غزا چې کفار پکښې څوک ووژلی شوه او څوک اسیران کړی شوه، دنیاوي عذاب د هغه عذاب یوه کوچنۍ برخه ده کوم چې کفارو غوښتی وه او د قیامت عذاب ته هم شامل وه.

ج: که څه هم د کفارو په غوښتنه کښې ظاهراً عجله نه بریښي مګر څرنګه چې هغوی ذکره شوې پوښتنه د استهزاء او مسخرو په توګه مطرحه کوله نو داسې وګڼله شوه لکه چې هغوی یې په عجلې سره غواړي[۵] نو ځکه په پوښتنې کښې د ﴿تَسْتَعْجِلُونَ﴾ په عوض "تَقُولُونَ" نازل نه شو.

نو د ذکرو شوو درېوارو ټکو په ملحوظ د جواب حاصل داسې راځېږي چې: اې پیغمبره! د کفارو

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۱۳ ص۲۲۹
(۲) القاموس المحیط ج۲ ص۳۲۵
(۳) المحرر الوجیز ج۱۲ ص۱۲۹
(۴) صحیح البخاري ج۲ ص۷۰۲
(۵) روح المعاني ج۲ ص۱۶

غوښتنه جواب کړه او ورته ووایه چې دې خبرې ته امید دی چې په نژدې وخت کښې به په عجلې سره د غوښتنې څه برخه په تاسو پورې پیوسته شي او په دنیاوي عذاب باندې به اخته شئ، لکه چې لږ وروسته په بدر کښې په عذاب اخته شوه.

غَائِبَة څه معنی؟

۴ـ په ﴿ وَمَا مِنْ غَآئِبَةٍ فِى ٱلسَّمَآءِ وَٱلْأَرْضِ ﴾ کښې د ﴿ غَآئِبَةٍ ﴾ کلمه لاندې دوه احتماله لري[1]:

الف: دا کلمه د وصفیت څخه اسمیت ته نقله شوې ده او د "ة" توری پکښې د تانیث دپاره نه بلکې د نقل دپاره دی.

ب: دا کلمه په خپل وصفیت سره باقي پاتې ده او د "ة" توری پکښې د تانیث دپاره نه بلکې د مبالغې دپاره دی، لکه چې په "علامة" او "داعیة" کښې د "ة" توري په مبالغې دلالت کوي.

په هر تقدیر، ذکره شوې کلمه د هر پټ شي څخه عبارت ده[2].

نو د معنی حاصل یې داسې راځي چې: په اسمانونو او ځمکو کښې برسېره په ښکاره شیانو باندې هیڅ د هر پټ شی نه دی مګر هغه په لوح محفوظ کښې هم لیکلی شوی دی.

نو د قیامت د قیام او دنیاوي عذاب د نزول وختونه دواړه هلته ټاکلي دي چې کله یې وخت راورسېږي نو هیڅ وړاندې والی او بېرته والی به پکښې واقع نه شي.

اما د لوح محفوظ بیان د [الرعد:۳۹] ایت لاندې تېر شوی دی، والحمد لله ﷻ والمنة.

﴿ إِنَّ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانَ يَقُصُّ عَلَىٰ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ أَكْثَرَ ٱلَّذِى هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٧٦﴾ وَإِنَّهُۥ لَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ ﴿٧٧﴾ إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِى بَيْنَهُم بِحُكْمِهِۦ ۚ وَهُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْعَلِيمُ ﴿٧٨﴾ فَتَوَكَّلْ عَلَى ٱللَّهِ ۖ إِنَّكَ عَلَى ٱلْحَقِّ ٱلْمُبِينِ ﴿٧٩﴾ إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ ٱلْمَوْتَىٰ وَلَا تُسْمِعُ ٱلصُّمَّ ٱلدُّعَآءَ إِذَا وَلَّوْا۟ مُدْبِرِينَ ﴿٨٠﴾ وَمَآ أَنتَ بِهَٰدِى ٱلْعُمْىِ عَن ضَلَٰلَتِهِمْ ۖ إِن تُسْمِعُ إِلَّا مَن يُؤْمِنُ بِـَٔايَٰتِنَا فَهُم مُّسْلِمُونَ ﴿٨١﴾ ﴾

[۷۶] یقینًا دغه قرآن کریم په بني اسرائیلو باندې د هغه شي اکثریت (په حقه) بیانوي په کوم کښې چې دوی اختلاف کوي (نن ورځ همدا قرآن د علم مخزن دی او بس).

[۷۷] او بې شکه دا (قرآن کریم) د مؤمنانو دپاره هرو مرو لوی هدایت او لوی رحمت دی (چې همدوی ترې استفاده کوي).

[1] روح المعاني ج۲۰ ص۱۷؛ تفسیر الکشاف ج۳ ص۳۸۲

[2] تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۳۷۴

[۷۸] (ای پیغمبره!) یقیناً ستا رب ﷻ به د بني اسرائیلو (او نورو خلکو) ترمنځ (د قیامت په ورځ) په خپل (خاص) حکم سره فیصله وکړي (او د عدل په مقتضی به هر چاته سزا یا جزا ورکړي).
او همدا (الله ﷻ) د کلکې ارادې خاوند دی (او هیڅوک یې د ارادې په وړاندې خنډ نه شي واقع کېدلی او هم) پوه دی (د اختلافاتو په شمول هر څه ورته معلوم دي).

[۷۹] نو (ای پیغمبره!) ته (خاص) په الله ﷻ باندې توکل (او اعتماد) وکړه، یقیناً ته په ښکاره حق باندې (ولاړ) یې (تاته څوک زیان نه شي رسولی).

[۸۰] بې شکه ته (خپل دعوت) مړو (عنادي کفارو) ته نه شي اورولی، او نه کڼو ته (خپل دعوت (او بلنه) وراورولی شې (خصوصاً لا) په هغه وخت کښې چې کاڼه خلک (ستا څخه) په داسې حال کښې مخونه واړوي چې مخ په شا تلونکي وي.

[۸۱] او (ای پیغمبره!) ته ړندو ته د هغوی د ګمراهۍ څخه هدایت کوونکی نه یې.
(لنډه دا چې:) ته نه (چاته دعوت) وراورولی شې (او نه ورته هدایت کولی شې) مګر هغه چاته کوم چې (نژدې وي چې) زمونږ په ایتونو سره ایمان راوړي (استعداد یې د منځه نه وي تللی)، نو همدوی (دعوت ته) غاړه ایښودونکي دي (ژر دی چې دعوت به قبول کړي او ورته به منقاد شي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنیو ایتونو مضمون په معاد (بیا راژوندي کېدلو) پورې مربوط وه او د دې ایتونو مضمون په نبوت پورې ارتباط لري چې حاصل یې داسې راځي:
ای پیغمبره! اوس په خپل اُمت باندې لاندې مطالب قرائت کړه:

۱_ ته په حقه پیغمبر یې او د خپل رب ﷻ د پلوه درته حقائق وحي کېږي، د همدې کبله تا په ډېره واضحه طریقې سره د مشرکانو هغه اعتراض جواب کړ کوم چې هغوی د معاد په ارتباط راپورته کړی وه.

۲_ ته په ډېره ښه طریقه سره کولی شې چې د بني اسرائیلو په اختلافاتو کښې د همدې قرآن کریم په ذریعه حقائق بیان او څرګند کړې.
که بالفرض المحال ته په حقه پیغمبر نه وی نو د هغوی د اختلافاتو څخه به ته څه خبر وې، چې حقایق پکښې کوم-کوم دي!؟

۳_ نو دا یقیني خبره ده چې دا قرآن (چې په تا باندې په حقه درنازل شوی دی) برسېره په دې چې ستا د نبوت ډېره لویه معجزه ده سراسري هدایت او رحمت هم دی، مګر هغه څوک ترې ګټه پورته کولی شي کوم چې وړباندې عقیده لري او ایمان یې وړباندې راوړی وي.
اما څوک چې عناد نیولي دي او د قرآن کریم تکذیب ته یې ملاوې تړلې دي هغوی ترې استفاده نه شي کولی بلکې د هغوی کفر او تکذیب وړباندې ورځ په ورځ لا اضافه کېږي.

۴_ نو که نن ورځ (په دنیا کښې) بني اسرائیل په دې (قرآن کریم) سره خپل اختلافات پورته

نه کړي او د محرفاتو او مزخرفاتو څخه حقائقو ته راتاو نه شي نو په یقین سره به د دوی ترمنځ (د قیامت په ورځ) ستا رب ﷻ حقې فیصلې وکړي او هر څوک به په جزا یا سزا باندې ورسوي، څکه چې ستا رب ﷻ د کلکې ارادې خاوند دی، چې د ارادې په وړاندې یې هیڅوک خنډ نه شي واقع کېدلی، او هم پوه دی هرڅه ورته په ډاګه معلوم دي.

۵ـ نو ای پیغمبره! د وړاندې ارشاداتو په نظر کښې نیولو سره لاندې هدایاتو ته متوجه شه:

الف: خپل دعوت ته په جدي توګه ادامه ورکړه او صرف په الله ﷻ باندې توکل وکړه، هیڅوک ستا د دعوت مخه نه شي بندولی.

ب: ته په حقه پیغمبر یې او په څرګند حق باندې روان یې، د معاندینو او کینه ګرو هیڅ پروا مه کوه، الله ﷻ ستا ملګری دی، غلبه همدا ستا په برخه ده.

ج: ته په دې باندې مه خپه کېږه چې د حق د څرګندولو سره‌سره عنادي کفار ستا دعوت نه قبلوي او ایمان درباندې نه راوړي او دا ځکه چې:

اول: کفار د مړو غوندې دي بلکې زړونه یې د حق د موندلو څخه مړه دي او ته نه شې کولی چې مړو ته حق ورواوروې او درباندې قبول یې کړي.

دوهم: کفار د حق څخه کاڼه دي او ته نه شې کولی چې په غوږونو باندې کڼو خلکو ته خپل دعوت ورواوروې، او خصوصاً په هغه وخت کښې خو یې بالکل نه شي دراوورولی کله چې همدغه کاڼه خلک ستا څخه مخونه واړوي او بېرته ستانه شي (مخ په شا وخغلي).

دریم: کفار دحق څخه ړانده دي او ته خو ړوندو ته هدایت کوونکی نه یې، چې ورکه کړې لاره دروښایې چې دغسې لاړ شي (که ته هرڅومره هلې ځلې وکړې چې ړانده په سمه لاره برابر کړې، هیڅ نتیجه به ورنه کړي).

د: ای پیغمبره! یقیناً ته هغه چاته حق دراوورولی شې کوم چې عناد نه وي نیولی او د حقائقو بسې هڅه کوي نو دغسې خلک ستا د دعوت په نتیجه کښې د قرآن کریم په حقانیت باندې معتقد ګرځي، او قرآن کریم د حقاني کتاب په توګه پېژني، او بالآخره کوم ارشادات چې ورته ستا د پلوه کېږي هغو ته غاړې اېښودونکي او منقاد جوړېږي.

لنډه دا چې ستا په دعوت کښې څه نقصان او کمزوري نشته نقصان ټول په کفارو کښې دی چې د قبول استعدادونه یې د منځه تللي دي، نو ته وربانديې مه متاثر کېږه او مه وربانديې خپه کېږه.

توضیحات

۱ـ په ﴿ عَلَىٰ بَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ أَكۡثَرَ ٱلَّذِي هُمۡ فِيهِ يَخۡتَلِفُونَ ﴾ کښې د ﴿ بَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ ﴾ څخه یهود او نصارا مراد دي، اوپه کومو شیانو کښې چې هغوی اختلاف لري او په قرآن کریم کښې په حقه بیان شوي دي، هغو مثالونه دا دي:

الف: ځینې بني اسرائیل وایي چې عیسی ؑ پخپله الله او یا د الله زوی دی، او ځینې وایي چې

درېم معبود دی، خو قرآن کريم وايي چې عيسی عليه السلام د الله ﷻ بنده او پيغمبر دی او بس.

ب: هغوی د عيسی عليه السلام په مرګ کښې هم شديد اختلاف لري خو قرآن کريم وايي چې هغوی دروغ وايي نه يې وژلی دی او نه يې په دار کړی دی بلکې الله ﷻ ژوندی اسمانونو ته اوچت کړی دی.

ج: هغوی د بي بي مريمې رضي الله عنها په هکله هم د پېړۍ ګډې وډې خبرې کوي، خو قرآن کريم وايي چې بي بي مريمه رضي الله عنها (د عيسی عليه السلام مور) يوه پاکيزه او صديقه ښځه وه.

د بني اسرائيلو د اختلافاتو ځينې وضاحتونه د الله ﷻ په توفيق وړاندې تېر شوي دي، لکه د [النساء:۱۵۷] او د [المائدة:۱۴، ۶۴] ايتونو لاندې؛ بيا ليکلو ته يې اړتيا نه ګورو.

شايد چې د مکې مشرکانو ته به د بني اسرائيلو د اختلافاتو موضوع د دې دپاره وړپه ياده کړې شوې وي ترڅو مشرکان په غوږ باندې ووهلی شي چې تاسو ته خو بني اسرائيل اهل العلم برېښي مګر نن ورځ هغه ځوک اهل العلم دي کوم چې اهل القرآن دي، چې د يو پلوه پکښې ټول حقائق بيان شوي دي او د بله پلوه پکښې د بني اسرائيلو د اختلافاتو جرړې هم ويستلی شوي دي.

نن ورځ تاسو ته د ډېر لوی شرافت او عزت درنازل شوی دی، نو تاسو يې ناشکري مه کوئ او ايمان ورباندې راوړئ چې سيادت مو په نصيب شي.

د سَمع او مَيت معناوې

۲ـ په ﴿ إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ ٱلْمَوْتَىٰ ﴾ کښې د ﴿ لَا تُسْمِعُ ﴾ کلمه اصلاً د "سَمَعَ" ـ لکه "ضَرَبَ" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د قبول معنی ورکوي، او څه بيان يې د الله ﷻ په توفيق د [البقرة:۹۳] ايت لاندې تېر شوی دی.

او د "مَوْتٰى" کلمه د "مَيِّتٌ" جمعه ده، د "مَيِّتٌ" کلمه حقيقتاً د هغه چا دپاره وضعه شوې ده د کوم چې روح د جسد څخه جدا شي، خو د کنايې په توګه هغه کافر هم د "مَيِّت" په نامه يادېږي چې زړه يې د اسلام د قبول څخه مړ وي او د قبول استعداد يې ختم شوی وي. په دې مقام کښې د ﴿ ٱلْمَوْتَىٰ ﴾ څخه د همدغې کنايې معنی په لحاظ کفار مطلب دي او دا ځکه چې:

الف: همدې مضمون ته الله ﷻ داسې اشاره کړې ده چې: ﴿ إِنَّمَا يَسْتَجِيبُ ٱلَّذِينَ يَسْمَعُونَ وَٱلْمَوْتَىٰ يَبْعَثُهُمُ ٱللَّهُ ﴾ [الأنعام:۳۶] يعنې: ای پيغمبره! يقيناً ستا د دعوت منل او قبول هغه کسان کوي کوم چې اورېدل کوي او د قبول استعداد يې نه وي ختم شوی، او هر چې هغه کسان دي چې د قبول استعداد يې ختم شوی وي نو هغوی ستا د دعوت اجابت نه کوي، هغوی د مړو غوندې دي او مړي به الله ﷻ د قيامت په ورځ راژوندي کړي او د قبرونو څخه به يې را اوچت کړي نو هلته به ستا د دعوت قبول وکړي خو څه ګټه به ورته ونه رسوي.

همدارنګه الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ وَمَا يَسْتَوِى ٱلْأَحْيَآءُ وَلَا ٱلْأَمْوَٰتُ ﴾ [فاطر:۲۲] يعنې ژوندي (مؤمنان) او مړي (کفار) يو برابر نه دي.

ب: دا مقام د تسلۍ ورکولو مقام دی، او تسلي په هغه وخت کښې صورت موندلی شي چې د ﴿ٱلْمَوْتَىٰ﴾ څخه د کنایې په توګه کفار مراد شي، یعني ای پیغمبره! ته مه خپه کېږه چې کفار په تا باندې ایمان نه راوړي، دا خو ستا قصور نه دی، دا خو د کفارو قصور دی چې د استعداد د خنېدلو د کبله د مړو غوندې ګرځېدلي دي او ته خو نه شې کولی چې په دنیا کښې په مړو باندې خپل دعوت قبول کړې او هغوی ته یې ورواوروې، ترڅو ترې ګټه پورته کړي.

ج: ذکر شوی مضمون په ﴿إِن تُسْمِعُ إِلَّا مَن يُؤْمِنُ بِـَٔايَـٰتِنَا﴾ باندې تعقیب شوی او ختم شوی دی، یعني ته فقط هغو کسانو ته خپل دعوت اورولی شې کوم چې زمونږ په ایتونو باندې ایمان راوړي او د ایمان راوړلو په هڅه کښې دي، او استعداد یې د منځه نه وي تللی.

که بالفرض د ﴿ٱلْمَوْتَىٰ﴾ څخه هغه کسان مطلب وي د کومو چې ارواګانې قبض شوې وي او د کنایې په توګه نه بلکې حقیقتًا مړه شوي وي، نو ضرور به د ذکر شوي تعقیب په عوض داسې تعقیب نازل شوی وی چې د همدغه مطلب سره یې سمون او توافق درلودی. مثلاً په دې جمله به مضمون ختم شوی وی چې: "إِنْ تُسْمِعُ إِلَّا مَنْ كَانَ حَيًّا" یعني ته اورول نه شې کولی مګر هغه چاته چې هغوی ژوندي وي او ارواګانې یې د بدنونو څخه نه وي جدا شوې.

ایا مړي د ژوندیو خبرې اوري؟

۳ـ په سِمَاعُ الْمَوْتٰی (مړو لرد د ژوندیو د خبرو په اورېدلو) کښې آن د صحابه کرامو ﷺ د زماني څخه اختلاف النظر راروان دی، علماء کرام پکښې په لاندې دوه ډلو باندې ویشلی شوي دي:

الف: یوه ډله وایي چې: مړي د ژوندیو خبره نه شي اورېدلی، د دغې ډلې په سر کښې عائشه (أم المؤمنین رضي الله عنها) واقع ده.

دوی په ذکر شوي ایت شریف باندې استدلال نیسي کوم چې اوس د بحث لاندې دی، او په عین مضمون یا همدې ته ورته مضمون باندې دوه نور ایتونه هم راروان دي چې د [الروم:۵۳] او [فاطر:۲۲] ایتونو څخه عبارت دي.

د استدلال حاصل یې داسې راځېږي چې دلته کفارو ته په عدم اسماع (نه وراورولو) کښې د مړو سره تشبیه ورکړه شوې ده او د عدم اسماع سره عدم سمع (نه اورېدل) لازم دي، نو کله چې نبي کریم ﷺ مړو ته اسماع (وراورول) نه شي کولی نو معلومه شوه چې مړی سمع (اورېدل) نه شي کولی.

ب: بله ډله وایي چې: مړي د ژوندیو خبرې اورېدلی شي، د دغې ډلې په سر کښې عبد الله بن عمر رضي الله عنهما واقع دی، د دوی استدلال په لاندې ډول لوستلی شی:

اول: په ایت شریف کښې د مړو څخه د استفادې اورېدل او د دعوت قبلول منفي شوي دي چې مړي د مرګ څخه وروسته دعوت نه شي اورېدلی چې قبول یې کړي او ګټه ورته ورسولی شي، اما محض اورېدل په ایت شریف کښې نه اثبات شوي دي او نه پکښې منفي شوي دي بلکې په سکوت

کښې پرېښودل شوي دي، خو د نورو نصوصو څخه په اثبات رسېږي، لکه:

دوهم: نبي کريم ﷺ اورېده حديث کښې فرمايلي دي چې: «إِنَّ الْمَيِّتَ إِذَا وُضِعَ فِي قَبْرِهِ إِنَّهُ لَيَسْمَعُ خَفْقَ نِعَالِهِمْ إِذَا انْصَرَفُوا»[۱] يعني: کله چې مړی په قبره کښې کېښودل شي نو يقيناً هغه د خپلوونکو خلکو د پڼو کړپهار اوري البته څه وخت چې ترې بېرته راوګرځي.

درېم: عبد الله بن عمر رضي الله عنهما وايي چې: نبي کريم ﷺ د بدر په غزا کښې د هغه خام کوهي په غاړه باندې ودرېد په کوم کښې چې د مشرکانو مړي اچولی شوي وه او مړي يې مخاطب کړه او ويې وفرمايل چې: «هَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا» يعنې ايا تاسو هغه وعده حقه مونده کړه کومه چې ستاسو رب ﷻ ستاسو سره کړې وه؟ (چې آخرت حق دی، قرآن حق دی او داسې نور).

بيا نبي کريم ﷺ وويلې چې: «إِنَّهُمُ الْآنَ يَسْمَعُونَ مَا أَقُولُ لَهُمْ»[۲] يقيناً دوی همدغه اوس هغه خبرې اوري کومې چې زه يې ورته وايم (چې ما وربانديې مخاطب ګرځولي دي).

څلورم: څرنګه چې د سِمَاعُ الْمَوْتٰى د إثبات أحاديث ډېر دي نو ابو حنيفه عليه الرحمة هم ترې انکار نه دی کړی[۳].

پنځم: ځيني علماوو کرامو ليکلي دي[۴] چې عائشې صديقې (أم المؤمنين رضي الله عنها) د خپل قول څخه د عبد الله بن عمر رضي الله عنهما قول ته رجوع کړې ده او هغه ورته غوره برېښېدلی دی.

که څوک غواړي چې په ذکره شوي موضوع (سِمَاعُ الْمَوْتٰى) کښې د دواړوجوانبو دلايل د نظره تېر کړي نو اوږدو کتابونو ته دې مراجعه وکړي[۵]، او يا دې هغه کتابونه ولولي کوم چې خاص په همدغې موضوع کښې تصنيف شوي دي[۶].

﴿وَإِذَا وَقَعَ ٱلْقَوْلُ عَلَيْهِمْ أَخْرَجْنَا لَهُمْ دَآبَّةً مِّنَ ٱلْأَرْضِ تُكَلِّمُهُمْ أَنَّ ٱلنَّاسَ كَانُوا۟ بِـَٔايَـٰتِنَا لَا يُوقِنُونَ ﴿٨٢﴾ وَيَوْمَ نَحْشُرُ مِن كُلِّ أُمَّةٍ فَوْجًا مِّمَّن يُكَذِّبُ بِـَٔايَـٰتِنَا فَهُمْ يُوزَعُونَ ﴿٨٣﴾ حَتَّىٰٓ إِذَا جَآءُو قَالَ أَكَذَّبْتُم بِـَٔايَـٰتِى وَلَمْ تُحِيطُوا۟ بِهَا عِلْمًا أَمَّاذَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٨٤﴾ وَوَقَعَ ٱلْقَوْلُ عَلَيْهِم بِمَا ظَلَمُوا۟ فَهُمْ لَا يَنطِقُونَ ﴿٨٥﴾ أَلَمْ يَرَوْا۟ أَنَّا جَعَلْنَا ٱلَّيْلَ لِيَسْكُنُوا۟ فِيهِ وَٱلنَّهَارَ مُبْصِرًا ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَـَٔايَـٰتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٨٦﴾﴾

(۱) صحيح مسلم ج۲ ص۳۸۶؛ صحيح البخاري ج۱ ص۱۷۸
(۲) صحيح البخاري ج۲ ص۵۶۷
(۳) حواشي ترمذي ج۱ ص۲۰۲
(۴) اضواء البيان ج۶ ص۴۲۹
(۵) اضواء البيان ج۶ ص۴۱۶_۴۳۹؛ روح المعاني ج۲۱ ص۵۵
(۶) البصائر للشيخ حمد الله الباكستاني ص۱۶

[۸۲] او کله چې په کفارو باندې (د وعیداتو) خبره واقع شي (واقع کېدلو ته نژدې شي) نو مونږ به دوی (خلکو) ته د ځمکې څخه داسې یو څاروی راوباسو چې د دوی سره به خبرې کوي، چې یقیناً خلک وه چې زمونږ (د الله ﷻ) په ایتونو باندې یې یقین نه کاوه.

[۸۳] او (ای پیغمبره!) هغه ورځ (وخت یاد کړه) چې مونږ د هر (دعوتي) أمت څخه (د حشر په میدان کښې) بېله لوی ټولګی حشر کړو (البته دا ټولګی به) د هغو کسانو څخه عبارت وي کومو چې زمونږ ایتونو ته د دروغو نسبت کاوه.

نو دوی (دغه لوی ټولګی به د خورېدلو او بې نظمیو څخه) را ایسارولی کېږي (د توبیخ او تخجیل دپاره).

[۸۴] آن تر دې چې کله دوی (خاص مقام ته) ورشي (حاضر شي) نو الله ﷻ به (ورته) ووایي چې:

ایا تاسو زما ایتونو ته په داسې حال کښې د دروغو نسبت کاوه چې د علم د حیثه مو وربانډې احاطه نه وه کړې (خپل خانونه مو وربانډې نه وه پوه کړي)؟

ایا (د تکذیب څخه په غیر) هغه څه شی دی چې (په دنیا کښې) تاسو وئ چې کاوه به مو؟ (ایا تاسو د تکذیب څخه په غیر بل شی کړی دی؟).

[۸۵] او (په دغه وخت کښې به) وربانډې (د وعیداتو) خبره واقع شي (او ثبوت ته به ورسېږي) نو دوی به (د ډېر خجالت او شرمندګۍ دکبله) خبرې نه کوي (او چپ به ولاړ وي).

[۸۶] (ای پیغمبره!) ایا کفار نه ګوري (نه پوهېږي) چې یقیناً مونږ شپه د دې دپاره (تیاره) ګرځولې ده چې خلک پکښې ارام وکړي، او ورځ مو لیدونکې (روښانه ګرځولې) ده، (چې دوی پکښې کار او کسب وکړي).

یقیناً په دغه (ګرځولو) کښې د داسې قوم دپاره (زښت ډېر) دلایل دي چې ایمان راوړي (ایمان راوړلو ته چمتو وي نو همدا ورته کفایت کوي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

الف: د وړاندېنیو ایتونو څخه په [النمل:۷۲] ایت کښې الله ﷻ نبي کریم ﷺ ته توصیه کړې وه چې کفار مخاطب کړي چې اُمید دی چې ځینې عذابونه په نژدې وخت کښې درپورې پیوسته شي.

په دې ایتونو کښې د متباقي عذابونو د رسېدلو وختونو ته اشاره شوې ده چې د قیامت په علاماتو به پیل شي.

ب: د وړاندېنیو نژدې ایتونو مضمون دا وه چې عنادي کفار د حق د اورېدلو څخه رانده کاڼه دي، او په دې ایتونو کښې هغو وختونو ته اشاره شوې ده په کومو کښې به چې هغوی د حق اورېدلو ته چمتو کېږي او غاړې به ورته ږدي مګر څه ګټه به ورته نه رسوي او د قبول درجې ته به نه رسېږي. نو حاصل یې داسې راځېژي چې:

ای پیغمبره! نن ورځ خو کفارو ستا په معجزاتو باندې خپل ځانونه رانده او کاڼه اچولي دي او ته

نه شي کولی چې حق ورباندې ومني، خو په آینده کښې داسې وختونه راروان دي، چې دوی به پخپله حق ته غاړې کېږدي او ورته به تسلیم شي خو هغه به داسې وختونه وي چې حق ته غاړه ایښودل او ایمان راوړل به چاته څه ګټه نه شي رسولی هغه دا چې:

۱ــ کله چې د قیامت ورځ ډېره نژدې شي او داسې علامات څرګند شي چې حقایق بربنډ کړي او په کفارو باندې د عذاب خبره متحققه شي، نو:

الف: دوی ته به مونږ د ځمکې څخه په معجزانه توګه داسې یو ځناور راوباسو چې د خلکو سره به خبرې کوي او هغه حقایق به ورته بیانوي د کومو څخه چې هغوی منکر وه او غاړې یې ورته نه ایښودلې.

ب: دغه ځناور به خلکو ته په خپلو خبرو کښې وایي چې: یقیناً د دې څخه وړاندې خلک وه چې زمونږ یعنې د الله ﷻ د ایتونو څخه یې انکار کاوه او خپل ځانونه یې ورباندې رانده کانه اچولي وه. نو په دغه وخت کښې به کفار مجبور وي چې حقایق د یوه ځاروي په خوله ومني خو څه ګټه به ورته ونه رسوي، چې د قبول وخت به یې تېر شوی وي.

۲ــ همدارنګه په هغه وخت کښې به هم حقایق ښکاره شي چې کله قیامت قائم شي او لاندې کیفیت صورت ونیسي:

الف: چې مونږ به د هرې ډلې او هر اُمت څخه د مشرانو یو ټولګی جدا حشر کړو، البته چې دا ټولګی به د هغو خلکو څخه عبارت وي چې زمونږ ایتونو او دلایلو ته یې د دروغو نسبت کاوه او د همدې مطلب دپاره یې دعوت چلاوه. یا په بل عبارت: هغه کسان به د نورو څخه جدا راغونډ کړو کومو چې د کفر مشري کوله او د أئمة الکفر لقب یې ګټلی وه.

ب: د دغو کفري مشرانو څخه به یو هم پربنږدو چې په عوامو کښې پټ پاتې شي، حتی د دغې ډلې اولني راویستلی شوي کسان به ورته را ایسارول کېږي ترڅو د ټولو څخه یوه غټه ډله جوړه شي.

ج: آن تر دې چې دوی ټول زما په حضور کښې ودرېږي نو دوی ته به زه ووایم، او ټول به مخاطب وګرځوم چې:

د: ای کفري مشرانو! ایا تاسو هغه کسان یاست چې زما ایتونو ته مو د دروغو نسبت کاوه او نور خلک مو همدغه تکذیب ته دعوتول؟

ه: حال دا چې ستاسو تکذیب د څه علم په بنیاد ولاړ نه وه، او تاسو زما په ایتونو او دلایلو باندې علمي احاطه نه وه کړې، که بالفرض المحال زما په ایتونو کښې څه دروغو موجودیت درلودی اوتاسو هغه کشف کړي وی نو بیا به تاسو ته څه ملامته او پړه نه وی متوجه شوې.

و: ایا تاسو خلکو ته خپل جهل او ناپوهي د پوهې په څېره کښې نه وه ښودلې چې پام کوئ چې د بوت پرستۍ او نورو کفریاتو څخه لاس وانخلې؟

ز: ای کفري مشرانو! ایا ستاسو کړنلاره همدغسې نه وه؟ ایا تاسو په همدغه ډول سره کفر ته دعوت نه چلاوه؟

ح: که داسې نه وي نو هغه څه شی وه چې د دغې کړنلارې څخه په غیر تاسو عملي کاوه؟ تاسو بې پخپله ووایاست.

۳ـ ای پیغمبره! په دغه وخت کښې به په کفارو باندې د عذاب خبره واقع شي او خپله ملامتې به پخپله په سکوت سره ومني او چپ به ودریږي، او دا ځکه چې په دوی باندې به ظلم نه وي کړی شوی بلکې دوی به په خپلو ځانونو باندې پخپله ظلم کړی وی، او انکار به هم ترې ونه شي کړی او چې کله ترې انکار وکړي نو خپل اندامونه به وربانديې شهادت ووايي.

۴ـ ای پیغمبره! په دنیا کښې مونږ په قرآني (تنزیلي) دلایلو باندې علاوه زښت ډېر تکویني او خلقي دلایل هم پیدا کړي دي چې د حق پلټونکو ته د حق د پېژاندلو دپاره کفایت کوي. د مثال په توګه:

الف: ایا خلک نه ګوري چې مونږ شپه تیاره پیدا کړې ده چې دوی پکښې ارام وکړي، لکه چې مړي په قبرونو کښې پټ پراته وي؟.

ب: ایا دوی نه ګوري چې مونږ ورځ روښانه ګرځولې ده چې دوی پکښې د خوبه راپورته شي او په کار او کسب پیل وکړي، نو ایا مونږ قدرت نه لرو چې مړي د قبرونو څخه راپورته کړو او د حساب کتاب دپاره یې د حشر په میدان کښې ودروو؟

۵ـ یقیناً په دغه بیان کښې د داسې قوم دپاره ډېر لوی دلایل پراته دي کوم چې د دلایلو پلټنه کوي او د حق موندلو پسې هڅه کوي.

توضیحات

۱ـ په ﴿ وَإِذَا وَقَعَ ٱلْقَوْلُ عَلَيْهِمْ أَخْرَجْنَا لَهُمْ ﴾ کښې د ﴿ وَقَعَ ﴾ کلمه د "وُقُوع" څخه اشتقاقه شوې ده، خو دلته ترې واقع کېدو ته نژدې وخت مراد دی او دا ځکه چې د ﴿ ٱلْقَوْلُ ﴾ څخه هغه وعیدات او کیفیات مطلب دي کوم چې عین د قیامت په قیام کښې صورت نه نیسي بلکې د قیامت په قُرب کښې صورت نیسي، اما په راتلونکي ﴿ وَوَقَعَ ٱلْقَوْلُ عَلَيْهِم ﴾ ایت کښې د ﴿ ٱلْقَوْلُ ﴾ څخه هغه وعیدات مراد دي کوم چې په عین قیامت کښې صورت نیسي.

نو د معنی حاصل به یې داسې راوخېژي چې: او کله چې په کفارو باندې د وعیداتو او عذابونو (د قیامت د قیام) وخت رانژدې شي نو مونږ به دوی ته د ځمکې څخه په خارق العاده توګه یو ځناور راوباسو.

د دابة الأرض پېژاندنه

۲ـ په ﴿ أَخْرَجْنَا لَهُمْ دَآبَّةً مِّنَ ٱلْأَرْضِ ﴾ کښې د ﴿ دَآبَّةً ﴾ کلمه مونږ د الله ﷻ په توفیق د [هود: ۶] ایت لاندې ښه شرحه کړې ده چې په لغت کښې هغه شي ته ویله کېږي کوم چې په ځمکه باندې په کراره-کراره (ورو-ورو) حرکت کوي، او په عام عرف کښې دغه کلمه څلور پښې ځاروي پورې او یا فقط په آس پورې اختصاص لري. په دې مقام کښې د ذکر شوې کلمې په ارتباط علماوو کرامو

اوږده بحثونه کړي دي[۱]. د مثال په توګه:

الف: دغه ﴿ دَآبَّةً ﴾ د انسان څخه عبارت ده چې ږیره به هم ولري.

ب: دغه یو ځاروی دی چې څلور پښې لري، او د دوه وو وزرو درلودونکی هم دی.

ج: دغه فقط یو ځاروی دی او یا د هر ځاروي دي چې په مختلفو وطنونو کښې به ظهور وکړي.

د: دغه ځاروی فعلاً موجود دی خو په خپل وخت کښې به راڅرګند شي، او یا به په همغه وخت کښې خلق کړی شي او فعلاً موجودیت نه لري.

هـ: دغه ځاروی به فقط په یو ځل څرګند شي او یا به درې ځله ظهور وکړي چې ورکېږي به او بیا وخت وروسته به بیا ظهور کوي.

و: د دغه ځاروي طول او عرض (اوږدوالی او پلنوالی) هم مختلف ښودلی شوی دی.

ز: د دغه ځاروي د ظاهرېدلو په ځای کښې هم اختلاف شته، چې د صفا د غونډۍ څخه او یا د بل ځای څخه به راووځي.

ح: بالآخره ځینو علماوو کرامو د ذکر شوي ځاروي په ارتباط متعدد روایات راغونډ کړي دي[۲]، چې اکثریت یې د نبي کریم ﷺ څخه په غیر په سلفو صالحینو پورې ارتباط لري.

نو که څوک غواړي چې اوږده بحثونه او متعدد روایات د نظره تېر کړي نو همدلته دې مراجعه وکړي خو مونږ د دغه ځاروي په ارتباط په هغې اندازې بیان باندې اکتفاء کوو کوم چې د ایت شریف سره ډېرې نژدې اړیکې لري او بس. هغه دا چې:

دغه ځاروی موجود دی یا به موجود شي

۳ـ په ایت شریف کښې د ﴿ أَخْرَجْنَا ﴾ کلمه په دوه وو صورتونو صادقېږي چې:

الف: نوموړی ځاروی فعلاً هم موجود وي خو په خپل وخت کښې به یې فقط خروج صورت ونیسي.

ب: نوموړی به په همغه وخت کښې موجود شي او خلکو ته به ورڅرګند کړی شي.

۴ـ همدارنګه د ذکر شوې کلمې څخه (چې د "إِخْرَاجٌ" څخه اشتقاقه شوې ده) یو ځل راویستل معلومېږي نو متبادره دا ده چې په خروج کښې به یې تعدد صورت ونه نیسي.

د دغه ځاروي د خروج وخت

۵ـ نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِنَّ أَوَّلَ الْآيَاتِ خُرُوجًا طُلُوعُ الشَّمْسِ مِنْ مَغْرِبِهَا وَ خُرُوجُ الدَّابَّةِ عَلَى النَّاسِ ضُحًى وَأَيُّهُمَا مَا كَانَتْ قَبْلَ صَاحِبَتِهَا فَالْأُخْرَى عَلَى أَثَرِهَا قَرِيبًا»[۳] یعنې د قیامت د علامانو څخه د ظهور د حیثه د مغرب څخه د لمر راختل دي او د څابنت په وخت کښې په خلکو د دابة الأرض

---

(۱) التفسير الكبير ج۲۴ ص۲۱۷؛ تفسير البغوي ج۳ ص۴۲۸؛ المحرر الوجيز ج۱۲ ص۱۳۲؛ روح المعاني ج۲۰ ص۲۲

(۲) تفسير ابن كثير ج۳ ص۳۷۴؛ تفسير الخازن ج۳ ص۵۴۰. الدر المنثور ج۶ ص۳۷۷؛ تفسير القرطبي ج۱۳ ص۲۳۵

(۳) صحيح مسلم ج۲ ص۴۰۴؛ سنن ابي داوُد ج۲ ص۲۳۶

ذکر شوی ځاروی) راونل دي، نو هره يوه چې په دغو دوارو کښې په خپلې ملګرې علامې باندې مخکښې شوه نو بله ملګرې به يې وروسته نژدې ظهور وکړي.

د دغه ځاروي څېره عجيبه ده

۶ـ په ايت شريف کښې د ﴿ لَهُم ﴾ د کلمې څخه څرګندېږي چې ذکر شوی ځاروی د شکل د ديڼه او هم د نورو حيثيتونو د کبله ډېر عجيب ځاروی دی، او د الله ﷻ د قدرت يو بارز مثال دی، چې د خلکو پاره بالکل خارق العاده دي، مګر نور کيفيت يې الله ﷻ ته ډېر ښه معلوم دی چې څنګه او څنګه به وي.

دا يو ځاروی دی او انسان نه دی

۷ـ د ﴿ دَآبَّةً ﴾ د کلمې څخه سړي ته په تبادر سره ذهن ته ورځي چې نوموړی ساکښ ځناور دی او انسان نه دی، او هم پکښې تعدد نشته.

همدارنګه په ﴿ مِّنَ ٱلْأَرْضِ ﴾ کښې د "من" توري څخه څرګندېږي چې ذکر شوی ځاروی د انسانانو او نورو ځارويو په شان په توالد سره نه پيدا کېږي، بلکې د الله ﷻ په کامل قدرت سره به د ځمکې څخه را بهر شي، لکه څنګه چې د صالح ﷺ د معجزې اوښه په مستقيمه توګه د ځمکې څخه راووتله او توالد پکښې صورت ونه نيوه.

دا ځاروی به په کومه ژبه خبرې کوي؟

۸ـ په ﴿ تُكَلِّمُهُمْ ﴾ کښې ځينو علماوو کرامو ليکلي دي چې ذکر شوی ځاروی به په فصيحه عربي ژبه خبرې کوي[1]. خو مونږ ته دا هم څه بعيده نه برېښي چې په نورو ژبو به هم خبرې وکړي البته کله چې د غير عربي انسان سره خبرو کولو ته اراده وکړي. په همدغه عموميت باندې په ايت شريف کښې د ﴿ ٱلنَّاسَ ﴾ کلمه هم دلالت کوي.

په دې باندې علاوه دا څه عجيبه نه ده چې په هره ژبه خبرې وکړی شي ځکه چې هغه به داسې رخت وي چې ځينې جمادات به هم خبرې وکړي لکه چې نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى تُكَلِّمَ السِّبَاعُ الْإِنْسَ وَحَتَّى تُكَلِّمَ الرَّجُلَ عَذَبَةُ سَوْطِهِ وَشِرَاكُ نَعْلِهِ وَتُخْبِرَهُ فَخِذُهُ بِمَا أَحْدَثَ أَهْلُهُ بَعْدَهُ»[2] يعني زما دې په هغه اقدس ذات باندې سوګند وي چې زما روح د هغه ﷻ په بلا کيفه لاس کښې دی، چې قيامت به تر هغه قائم نه شي ترڅو چې درندګان د انسانانو سره خبرې وکړي، او ترڅو چې د سړي سره د خپلې متروکې موټي او د خپلې پڼې وندنې خبرې وکړي، او (ترڅو) چې سړي ته خپل ورون په هغه شي باندې خبر ورکړي کوم چې د ده تېر د ده څخه وروسته (د ده په غياب کښې) کړی وي (چې دا يې ورکړی دی او هغه يې اخستی دی).

[1] تفسير البغوي ج۳ ص۴۲۸
[2] جامع الترمذي ج۲ ص۴۱

دا ځاروی په خبرو کښې څه وايي؟

۹ـ د ځينو علماوو کرامو[۱] نظر دا دی چې د نوموړي ځاروي خبرې به دا وي چې: "هذا مؤمن وهذا كافر" يعنې چاته به اشاره کوي چې دا مؤمن دی او چاته به اشاره کوي چې دا کافر دی.
خو ظاهره دا ده چې د دغو علماوو کرامو به حصر مطلب نه وي، بلکې د نوموړي ځاروي د خبرو يو مثال به يې ښودلی وي، او دا ځکه چې ځينو علماوو کرامو د ذکر شوي ځاروي څه نورې خبرې هم روايت کړي دي[۲].

دوه قرائتونه

۱۰ـ په ﴿ أَنَّ ٱلنَّاسَ كَانُوا۟ بِـَٔايَـٰتِنَا لَا يُوقِنُونَ ﴾ کښې د "أنّ" توری په دوه ډوله قرائت شوی دی چې دواړه قرائتونه مشهور او متواتر دي[۳]. هغه دا چې:
الف: ذکر شوی توری (أنّ) د همزې په زُوَر سره دی او حرف جر (ب) ورسره مقدره ده چې په ﴿ أَخْرَجْنَا ﴾ پورې تعلق نيسي[۴]. يعنې او مونږ به په دغه وخت کښې ځکه ذکر شوی ځاروی خلکو ته راوباسو ترڅو ورسره خبرې وکړي چې:
تر اوسه پورې زمونږ په ايتونو باندې خلکو د پيغمبر په خوله ايمان نه راووړ او باور يې ورباندې نه کاوه، خو اوس به ورباندې د يوه ځناور او ځاوري په خوله ايمان راوړي خو څه ګټه به ورته ونه رسوي او په درد به يې دوا نه شي.
ب: ذکر شوی توری (إنّ) د همزې په زېر سره دی او دغه جمله الله ﷻ مونږ ته د ځاروي د خولې څخه راحکايته کړې ده چې د ﴿ تُكَلِّمُهُمْ ﴾ دپاره تفسير واقع شوې ده[۵].

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۱۱ـ که څوک وايي چې: ايا په دغه قرائت کښې صحت لري چې د ﴿ أَنَّ ٱلنَّاسَ كَانُوا۟ بِـَٔايَـٰتِنَا لَا يُوقِنُونَ ﴾ جمله د ځاروي د خولې حکايت وګڼله شي حال دا چې په دې تقدير سره به د ﴿ بِـَٔايَـٰتِنَا ﴾ د "نا" کلمه د ځاروي څخه عبارت شي او متبادره دا ده چې دغه د "نا" کلمه د الله ﷻ د اقدس ذات څخه کنايي ده؟!
مونږ وايو چې: د دغه سوال دپاره ځينو علماوو کرامو متعدد جوابونه ليکلي دي[۶]، خو بهتر جواب يې دا دی چې الله ﷻ د ځاروي خبره بالمعنى حکايت کړې ده. يا په بل عبارت: ځاروی به

---

(۱) تفسير ابن كثير ج۳ ص۳۷۴
(۲) الدر المنثور ج۶ ص۳۸۳
(۳) تفسير الطبري ج۲۰ ص۱۶
(۴) البحر المحيط ج۸ ص۲۶۹
(۵) تفسير البغوي ج۳ ص۴۲۸
(۶) تفسير الكشاف ج۳ ص۳۸۵

خلکو ته ووایي چې: "إِنَّ النَّاسَ كَانُوا بِآيَاتِ الله لا يُوقِنُونَ"، خو الله ﷻ مونږ ته د "بِآيَاتِ اللهِ" په عوض ﴿ بِئَايَٰتِنَا ﴾ راحکایت کړ.

نو حاصل به يې داسې راوخېژي چې: نوموړی څاروی به خطابه ورکړي چې تر اوسه پورې خلکو (کفارو) د الله ﷻ په ایتونو (قرآن کریم) باندې یقین نه کاوه خو نن ورځ مجبور دي چې باور وربانديې وکړي او ایمان وربانديې راوړي مګر څه ګټه به ورته ونه رسېږي چې د مجبوریت ایمان د الله ﷻ په نزد مقبول نه دی.

أهل التشیع څه وایي؟

۱۲ـ په اهل التشیع کښې یوه ډله (الإمامیه) وایي[۱] چې: د "دَابَّةُ الأَرْضِ" څخه یو انسان نه بلکې متعدد انسانان مراد دي چې د قیامت په قرب (نژدو) کښې به د علي ﷺ په شمول خیني امامان بېرته دنیا ته راوستلی شي ترڅو نور کمالات هم حاصل کړي او په خپلو غلیمانو باندې زړونه یخ کړي. همدارنګه به خیني د کفر مشران بېرته دنیا ته راستانه کړی شي ترڅو د خپلو کړو وړو سخته سزا وګوري؛ دوی دغه کار ته د رجعت لقب ورکوي.

که څه هم د الله ﷻ کامل قدرت د رجعت څخه عاجز نه دی، چې ممکن کار دی، مګر خبره په دې کښې ده چې ایا دا ممکن کار به واقع شي او که نه؟ یا په بل عبارت: رجعت خو ذاتي امکان لري مګر وقوعي امکان نه لري چې اهل الشیع وربانديې هیڅ دلیل نه دی اقامه کړی او نه به يې وربانديې اقامه کړي آن تر دې چې د همدوی څخه یوه ډله چې د "الزیدیه" په نامه یادېږي د رجعت څخه شدید انکار کوي[۲]. نو معلومه شوه چې د رجعت عقیده محض خیالي شی دی او کوم ثبوت نه لري.

فَوج څه معنی؟

۱۳ـ په ﴿ وَيَوْمَ نَحْشُرُ مِن كُلِّ أُمَّةٍ فَوْجًا مِّمَّن يُكَذِّبُ بِئَايَٰتِنَا ﴾ کښې د "فَوْج" کلمه هغه لوی ټولګي ته وضعه شوې ده کوم چې د زښتو ډېرو افرادو څخه تشکیل شوی وي[۳]، نو ایت شریف په لاندې دوه ډوله تفسیر موندلی شي[۴]:

الف: چې د ﴿ أُمَّةٍ ﴾ کلمې څخه دعوتي امت مراد کړی شي چې کفارو او مسلمانانو ټولو ته شمولیت ولري، نو حاصل به يې داسې راوخېژي چې: ای پیغمبره! هغه وخت یاد کړه چې مونږ د هر پیغمبر د دعوتي اُمتیانو څخه هغه ښه لوی ټولګی جدا حشر کړو کومو چې زمونږ ایتونو ته د دروغو نسبت کاوه.

ب: چې د ﴿ أُمَّةٍ ﴾ کلمه صرف د کفارو څخه عبارت شي او مؤمنانو ته شامله نه وګڼله شي، نو حاصل

(۱) تفسیر نمونه لاهل التشیع ج۱۵ ص۵۵۳
(۲) روح المعاني ج ۲۰ ص۲۷
(۳) المحرر الوجیز ج۱۲ ص۱۳۳
(۴) اضواء البیان ج۶ ص۴۲۸

به یې داسې شي چې: ای پیغمبره! هغه وخت یاد کړه چې مونږ د هر پیغمبر د کفري اُمتیانو څخه هغه لوی ټولګی جدا حشر کړو کومو چې زمونږ ایتونو ته د دروغو نسبت کاوه او د همدې دپاره یې دعوت چلاوه او ډېر ورباندې کلک وه او پېروان یې درلوده.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۱۴_ که څوک وایي چې: د قیامت په ورځ خو ټول خلک حشر کېږي چې یوازې په کفارو او یا په کفارو کښې یوازې مشرانو (رئیسانو) پورې خو اختصاص نه لري، نو د څه حکمت په بنیاد په ایت شریف کښې صرف د کفارو حشر ته او یا په کفارو کښې صرف د مشرانو (رئیسانو) حشر ته اشاره وشوه او بس؟

مونږ وایو چې: دلته اولنی حشر مطلب نه دی چې ټولو خلکو ته شامل دی، ترڅو اعتراض وارد شي، بلکې دلته د حشر په میدان کښې د توبیخ او تخجیل دپاره دوهم حشر مراد دی، په همدغه مطلب باندې متصل ایت دلالت کوي چې: ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا جَآءُو قَالَ أَكَذَّبْتُم بِـَٔايَـٰتِى ﴾ الآیة.

تبصره

۱۵_ که څه هم ذکر شوي دواړه تفسیرونه سره څه منافات نه لري، څه لرې نه ده چې د قیامت په ورځ د حشر په میدان کښې یو ځل ټول کفار توبیخ او تخجیل کړی شي او بل ځل یوازې مشران (رئیسان) د همدې موخې دپاره جدا ودرولی شي او توبیخي او تخجیلي کلمات ورواورولی شي؛ مګر ځرنګه چې دوهم تفسیر ته ورته مضمون په بل ایت کښې نازل شوی دی چې: ﴿ ثُمَّ لَنَنزِعَنَّ مِن كُلِّ شِيعَةٍ أَيُّهُمْ أَشَدُّ عَلَى ٱلرَّحْمَـٰنِ عِتِيًّا ﴾ [مریم: ۶۹] یعنې مونږ به هرومرو ضرور د هرې ډلې (کفارو) څخه هغه کسان راوباسو (جدا کړو) کوم چې هغوی په ډېر مهربان الله ﷻ باندې د سرکشۍ د حیثه زیات سخت (او کلک) وه؛ نو مونږ ته همدغه دوهم تفسیر غوره برېښي، والله ﷻ أعلم بأسرار کتابه.

﴿ وَيَوْمَ يُنفَخُ فِى ٱلصُّورِ فَفَزِعَ مَن فِى ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَمَن فِى ٱلْأَرْضِ إِلَّا مَن شَآءَ ٱللَّهُ ۚ وَكُلٌّ أَتَوْهُ دَٰخِرِينَ ﴿٨٧﴾ وَتَرَى ٱلْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِىَ تَمُرُّ مَرَّ ٱلسَّحَابِ ۚ صُنْعَ ٱللَّهِ ٱلَّذِىٓ أَتْقَنَ كُلَّ شَىْءٍ ۚ إِنَّهُۥ خَبِيرٌۢ بِمَا تَفْعَلُونَ ﴿٨٨﴾ مَن جَآءَ بِٱلْحَسَنَةِ فَلَهُۥ خَيْرٌ مِّنْهَا وَهُم مِّن فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ ءَامِنُونَ ﴿٨٩﴾ وَمَن جَآءَ بِٱلسَّيِّئَةِ فَكُبَّتْ وُجُوهُهُمْ فِى ٱلنَّارِ هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٩٠﴾ ﴾

[۸۷] او (ای پیغمبره!) هغه ورځ (یاده کړه) چې په شپېلۍ کښې (په اول ځل) پوکی وکړی شي نو هغه کسان به (ټول) وډار شي کوم چې په اسمانونو کښې او کوم چې په ځمکه کښې دي (د ډاره به

مړه شي)، مګر هغه کسان (به مړه نه شي) کومو ته چې الله ﷻ اراده کړې وي (چې تر څه وخته پورې دې ژوندي پاتې شي).

او (د دغو ژوندیو پاتې شوو کسانو ژوند همه دوام نه لري ځکه چې:) ټول (مخلوقات) به الله ﷻ ته په داسې حال کښې ورځي (او په حضور کښې به یې د مرګ څخه وروسته ودرېږي) چې ذلیلان (عاجزان) به وي.

[۸۸] او (ای کتونکیه!) ته به (د قیامت په ورځ) غرونه په داسې حال کښې وګورې چې (په خپلو ځایونو باندې) د ولاړو ګومان به پرې کوې حال دا چې هغه به (د خپلو ځایونو څخه اوچت کړی شوي وي او په تېزۍ سره به) روان وي، د وریځو د (تېزو) روانېدلو په شان.

(غرونه الله ﷻ پاخه ودرولي دي) د هغه الله ﷻ پاخه ودرول چې هر (قوي) شی یې قوي جوړ کړی دی (او کله یې چې ورته اراده وشي نو کاواکه به یې وګرځوي).

یقینًا الله ﷻ په هغو (ټولو کړو وړو) خبردار دی کوم چې تاسو یې کوئ (او ورباندې اخته یاست).

[۸۹] هر څوک چې (د قیامت په ورځ) په نېکۍ سره راتګ وکړي نو ده لره د هغې (نېکۍ) څخه بهتر اجر دی، په داسې حال کښې چې دوی به په دغې ورځ کښې د لوی ډار څخه امن درلودونکي وي (او پرښتې به موقع په موقع ډاډ ورکوي).

[۹۰] او هرڅوک چې په بدۍ سره راتګ وکړي نو مخونه به یې په اور کښې وغورځولی شي (سر په څړۍ به پکښې واچول شي).

(او هم به ورته د توبیخ دپاره وویلی شي چې:) ایا تاسو ته جزا درکوله کېږي (بلکې نه درکوله کېږي) مګر د هغه کارونو جزا چې تاسو په دنیا کښې وئ چې (هغه) مو کول (په تاسو باندې ظلم نه دی کړی شوی).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې هم د وړاندېنیو ایتونو غوندې د قیامت د ورځې ځینو حالاتو ته اشاره شوې ده چې د مطلب خلاصه یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د قیامت د ورځې څه نور حالات هم قرائت کړه هغه دا چې:

۱ـ خپل اُمت ته دې هغه ورځ هم وریه یاده کړه چې:

الف: اول خل په شپېلۍ کښې پوکی وکړی شي نو هغه څوک به په ډار کښې واقع شي او بیا به مړه شي کوم چې په اسمانونو کښې دي او کوم چې په ځمکو کښې دي، لکه پرښتې، پیریان، انسانان او نور ساکښان.

مګر هغه څوک به د لومړنۍ شپېلۍ په پوکولو باندې مړه نه شي کومو ته چې الله ﷻ اراده کړې وي چې په دغه وخت کښې دې ژوندي پاتې شي، لکه مقربې پرښتې (جبرائیل ؑ) او نور.

ب: بیا به د څه وخت څخه وروسته هغه څوک هم بدون د شپېلۍ د پوکولو څخه مړه شي کوم چې

د اولنۍ شپېلۍ څخه ژوندي پاتې شوي وه.

نو يوازې اقدس ذات ﷻ به باقي وي چې ازلي او ابدي دی او هيڅکله وربانديې فنا نه شي ورتلای.

ج: بيا به الله ﷻ په خپل کامل قدرت سره شپېلۍ وهونکې پرښته راژوندۍ کړي

د: بيا به شپېلۍ وهونکې پرښتته د الله ﷻ په امر د دوهم خل دپاره په شپېلۍ کښې پوکی وکړي نو ټول مړه شوي ساکښان به راژوندي شي او ټول به د الله ﷻ په حضور کښې د حساب کتاب دپاره د عاجزۍ او ناتوانۍ په حال کښې ودرېږي.

هـ: ای پيغمبره! د اول خل شپېلۍ پوکولو څخه وروسته، برسېره په دې چې د څينو خاصو کسانو څخه په غير به ټول ساکښان مړه شي. غرونه به هم د خپلو-خپلو ځايونو څخه حرکت وکړي او په ډېر سرعت سره به د ويجاړېدلو په لور روان شي.

و: ته به وربانديې ګومان کوې چې دا په خپلو-خپلو ځايونو باندې کلک ولاړ دي حال دا چې هغه به د وريځو د سرعت غونديې په سرعت سره د زوال په لور تلل کوي.

۲_ ای پيغمبره! د لويو غرونو مستحکم جوړول او ځای په ځای يې په عمرونو-عمرونو د کاواکۍ څخه ساتل د هغه الله ﷻ مستحکم کار دی چې هر مستحکم شي ته يې استحکام او قوت ورکړی دی، او کله يې چې اراده وشي نو استحکام ترې بېرته اخلي او د کمزورۍ او تزلزل سره يې مخامخ کوي.

يقيناً الله ﷻ په هغه ټولو کړو وړو باندې خبردار دی کوم چې تاسو لګيا ياست چې کوئ يې.

۳_ کله چې تاسو د الله ﷻ په حضور کښې د حساب کتاب دپاره حشر کړی شئ نو هر چاته به په لاندې ډول د خپل عمل مطابق جزا يا سزا ورکړی شي:

الف: هر چا چې نيکي کړې وي نو ضرور به هغه ته د خپلو اعمالو په نسبت بهتره جزا او اجر ورکړی شي چې د يوې نېکۍ اجر به يې اقلاً د لسو نيکيو د اجر انډول وي.

په دې باندې علاوه هغوی به په دغې ورځ کښې د الله ﷻ د عذابه او غضبه په امن کښې وي، او هيڅ خطر به ورته متوجه نه وي.

ب: او هرڅوک چې په بدۍ سره راتګ وکړي او د حساب کتاب دپاره د کفري عقيدې په درلودلو سره وراندې شي نو هرومرو ضرور به هغوی په دوزخ کښې په مخونو باندې ورغورځولی شي.

او په دې باندې علاوه به د توبيخ او تخجيل دپاره ورته پوښتنه متوجه کړی شي چې:

ايا تاسو ته جزا (سزا) درکولی کېږي؟ بلکې تاسو ته د هيڅ شي جزا (سزا) نه درکوله کېږي مګر د هغو کړو وړو سزا چې تاسو په دنيا کښې د هغو عملي کوونکي وئ.

نو په تاسو باندې هيڅ ظلم او تېری نه دی شوی بلکې همغه شی مو ورېبه کوم مو چې پخپله کرلی وه او بس.

توضیحات

۱ـ په ﴿ وَيَوْمَ يُنفَخُ فِي ٱلصُّورِ ﴾ کښې د "الصُّوْر" په هکله د الله ﷻ په توفيق د [الأنعام: ۷۳] ايت لاندې څه تحقيق تېر شوی دی، خو په دې مقام کښې د لاندې معلوماتو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

الف: ځينې مفسرين کرام وايي چې: په دې ايت شريف کښې د دوهم ځل دپاره په شپېلۍ کښې پوکۍ کول مطلب دي[۱]، مګر مونږ ته بهتره برېښي چې دلته به پکښې اول ځل پوکۍ کول مراد وي، او دا ځکه چې دلته يې په تعقيب باندې د ﴿ فَفَزِعَ ﴾ کلمه نازله شوې ده، چې د "فَزَعٌ" ـلکه "شَرَفٌ"ـ څخه اشتقاقه شوې ده، او په دې مقام کښې عبد الله بن عباس رضي الله عنهما په "مَاتَ" مره کېدلو سره تفسيره کړې ده[۲].

يا په بل عبارت: د "فَزَعٌ" کلمه د ډار معنی ورکوي[۳]، مګر دلته هغه ډار مراد دی د کوم سره چې مرګ ملګری وي، کوم ته چې په [الزمر:۶۸] ايت کښې په ﴿ فَصَعِقَ ﴾ سره اشاره شوې ده[۴].

ب: د ذکر شوي تفسير په بنياد په ﴿ إِلَّا مَن شَآءَ ٱللَّهُ ﴾ کښې د ﴿ مَن شَآءَ ٱللَّهُ ﴾ په تفسير کښې علماوو کرامو متعدد اقوال ذکر کړي دي[۵] لاندې مثالونه يې ولولئ:

اول: د ﴿ مَن شَآءَ ٱللَّهُ ﴾ څخه څلور مقربې پرښتې (جبرائيل، ميکائيل، اسرافيل، ملک الموت عليهم السلام) مراد دي چې په اولنۍ شپېلۍ سره به مرې نه شي، او څه وخت وروسته به د مرګ سره مخامخې شي.

دوهم: دولس پرښتې به په ذکر شوي وخت کښې وفاتې نه شي چې څلور مقربې پرښتې دي د کومو چې وراندې نومونه واخستل شوه او اته تنه پرښتې هغه دي کومو ته چې په [الحاقة:۱۷] ايت کښې اشاره شوې ده چې په دغې ورځ کښې به د عرش العظيم پورته کوونکې وي.

مونږ ته داسې برېښي ـوالله ﷻ اعلمـ چې علماوو کرامو به د ﴿ مَن شَآءَ ٱللَّهُ ﴾ دپاره يو- يو مثال ذکر کړی وي او حصر به يې مطلب نه وي، څه لرې نه ده چې په دغه وخت کښې څه نور کسان هم د څه وخته پورې ژوندي پاتې شي چې يوازې الله ﷻ ورباندې علم لرې او بس.

خو د دوی د ژوندي پاتې کېدلو معنی دا نه ده چې دوی به تر پايه پورې د مرګ څخه بچ شي بلکې معنی يې دا ده چې دوی به په اولنۍ شپېلۍ باندې مره نه شي مګر د دوهمې شپېلۍ څخه وړاندې به د مرګ سره مخامخ شي، او بيا به په همدغې دوهمې شپېلۍ سره د نورو مړو په شمول بېرته راژوندي کړی شي.

---

(۱) تفسير ابي السعود ج۶ ص۳۰۵

(۲) تفسير ابن عباس في هذا المقام.

(۳) مفردات الراغب ص۳۹۳

(۴) تفسير تيصير الرحمن ج۲ ص۲۲۱

(۵) عمدة القاري على البخاري ج۱۹ ص۱۳۵

سوال جواب

۲ـ که څوک وايي چې: څرنګه چې ذکر شوی ایت شریف په ﴿ وَكُلٌّ أَتَوْهُ دَاخِرِينَ ﴾ باندې ختم شوی دی چې د شپېلۍ د دوهم ځل پوکولو څخه نمایندګي کوي، نو معلومه شوه چې په ﴿ يَوْمَ يُنفَخُ فِي ٱلصُّورِ ﴾ کښې به لومړی ځل شپېلۍ وهل مراد نه وي، که بالفرض لومړنی ځل پو کول مراد وی نو ایت به په ذکره شوې جمله باندې نه وی ختم شوی؟

مونږ وایو چې: په دوهم ځل شپېلۍ وهلو او هم په وروسته تولو حالاتو باندې دا خبره صادقېږي چې د لومړي ځل پوکولو څخه وروسته يې صورت نیولی دی، که څه هم ځینې حالات ترې لږ وروسته دي لکه د ژوندیو مړه کېدل، او ځینې ترې ډېر وروسته دي لکه د مړو بېرته راژوندي کېدل او یا د حساب کتاب صورت نیول او داسې نور.

یادونه

۳ـ مونږ په دې مقام کښې هغه څه ولیکل کوم چې ځینو مفسرینو کرامو لیکلي دي خو ـ إن شاء الله ﷻ ـ د [الزمر:٦٨] ایت لاندې به مونږ همدغه موضوع په تحقیقي ډول سره تعقیبه کړو چې د نفخاتو شمېره څو ده او د "فَزَع" او "صَعِق" څخه کوم ډار او کومه بې هوشي مراده ده؟، ترڅو د ایتونو او احادیثو ترمنځ په همدې ارتباط هغه اشتباه د منځه لاړه شي کومه چې د چا ذهن ته ورځي.

یادونه

۴ـ په دې مقام کښې ځینو مفسرینو کرامو[1] هغه پنځه حالتونه واضحه کړي دي کوم چې د قرآن کریم په مختلفو ایتونو کښې نازل شوي دي او کوم به چې په غرونو باندې د قیامت په ورځ وار په وار ورعارض شي او په نتیجه کښې به ترې ځمکه بالکل خالي وګرځي، که څوک يې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي.

فزع څه معنی؟

۵ـ لږ وړاندې د الله ﷻ په توفیق په اولنۍ توضیح کښې تېره شوه چې د "فَزَعٌ" کلمه هغې ډېرې او ډار ته وضعه شوې ده چې د یوه خطرناک شي د کبله سړي ته عارضېږي.

خو په ﴿ وَهُم مِّن فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ ءَامِنُونَ ﴾ کښې د نوموړې کلمې څخه ډېره لويه وېره او ډار مراد دی، او دا ځکه چې د یو پلوه دغه کلمه نکره نازله شوې ده او د بله پلوه پکښې تنوین د تعظیم دپاره دی لکه چې په بل ایت کښې وربانـدې صراحت شوی دی چې: ﴿ لَا يَحْزُنُهُمُ ٱلْفَزَعُ ٱلْأَكْبَرُ ﴾ [الأنبياء:١٠٣] يعنې: په دغې ورځ به مؤمنان ډېره لويه وېره او ډار غمژن نه کړي اوهيڅ خطر به ورته متوجه نه وي بلکې موقع په موقع به ورته پرښتې بشارت او زېرې ورکوي.

---

[1] تفسیر القرطبي ج١٣ ص٢٤٢

پاتې شوه دا خبره چې د قيامت په ورځ کښې به هغه کوم وخت وي چې ذکره شوې لويه وېره او دار په کفارو باندې ورنازل شي؟ نو د دې پوښتنې جواب ته په متصل ايت کښې اشاره شوې ده چې: ﴿فَكُبَّتْ وُجُوهُهُمْ فِي ٱلنَّارِ﴾ يعنې دا به هغه وخت وي چې کفار په مخونو باندې سر په څړې دوزخ ته ورواچولی شي، أعاذنا الله ﷻ منها.

﴿إِنَّمَآ أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ رَبَّ هَٰذِهِ ٱلْبَلْدَةِ ٱلَّذِى حَرَّمَهَا وَلَهُۥ كُلُّ شَىْءٍ ۖ وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ ٱلْمُسْلِمِينَ ﴿٩١﴾ وَأَنْ أَتْلُوَا۟ ٱلْقُرْءَانَ ۖ فَمَنِ ٱهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِى لِنَفْسِهِۦ ۖ وَمَن ضَلَّ فَقُلْ إِنَّمَآ أَنَا۠ مِنَ ٱلْمُنذِرِينَ ﴿٩٢﴾ وَقُلِ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ سَيُرِيكُمْ ءَايَٰتِهِۦ فَتَعْرِفُونَهَا ۚ وَمَا رَبُّكَ بِغَٰفِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾﴾

[۹۱] (ای پيغمبره!) خلکو ته ووايه چې:) يقيناً ماته امر کړی شوی دی چې د دغه ښار (مکې معظمې) د رب ﷻ عبادت وکړم (البته) هغه رب ﷻ چې همدغه ښار يې محترم ګرځولی دی (چې امنيت پکښې زښت ډېر ټينګ دی)، او خاص همده ﷻ لره هر شی دی (هر څه کولی شي او هر څه يې په اختيار کښې دي).

او (همدارنګه) ماته امر کړی شوی دی چې زه (همده ﷻ ته) د غاړې اېښودونکو د جملې څخه شم (غاړې اېښودلو ته ادامه ورکړم).

[۹۲] او (دا امر هم راته کړی شوی دی) چې زه قرآن کريم (په خلکو باندې) تلاوت کړم (او خپل دعوت ته ادامه ورکړم).

نو هرڅوک چې (زما په دعوت سره) لاره مونده کړي نو يقيناً هغه د خپل ځان دپاره لاره مونده کړه (ګټه يې همده ته راجع ده).

او هر څوک چې لاره ورکه کړي (خپلې ګمراهۍ ته ادامه ورکړي) نو ورته ووايه چې: يقيناً زه (فقط) د ډارونکو (پيغمبرانو) څخه يم (ستاسو د کفرياتو مسئوليت ماته راجع نه دی).

[۹۳] او (ای پيغمبره!) ته ووايه چې: الله ﷻ پورې ټولې ستاينې (مختصې) دي (چې ماته يې نبوت راکړې دی او د دعوت توفيق يې رابښلی دی).

ژر دی چې الله ﷻ به تاسو ته (ای کفارو!) خپل دلايل درولید کړي، نو تاسو به يې وپېژنئ (چې همدا حقاني او رښتياني دلايل دي، د قيامت ورځ راروانه ده).

او (ای پيغمبره!) ستا رب ﷻ د هغو کارونو څخه ناخبره نه دی کوم چې تاسو لګيا ياست چې کوئ يې.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د سورت په آخر کښې د توحيد د اثبات او د شرک د ابطال څخه وروسته څه ارشادات نازل شوي

دي چې د يو پلوه پکښې د نبي کريم ﷺ تسله او ډاډينه نغښتې ده او د بله پلوه پکښې عنادي کفار
د عذاب په نزول سره تهديد شوي دي، نو حاصل يې داسې راخېژي:

اې پيغمبره! د توحيد د اثبات او د شرک د ابطال څخه وروسته لاندې ارشادات په نظر کښې
ونيسه:

۱ـ کفار او مشرکان مخاطب کړه او ورته ووايه چې:

الف: يقيناً زه د الله ﷻ د پلوه مامور او مکلف يم چې د نعمتونو شکريه يې وکړم او خاص د
همده ﷻ عبادت وکړم او دا ځکه چې:

ب: الله ﷻ د همدغې مکې معظمې رب دی چې زمونږ دپاره يې د امن ځای ګرځولې ده، د
همدغه ښار څخه بهر هيڅوک په امن کښې نه دي چې قتل او قتول پکښې جريان لري او غلا غصب
پکښې روان دي.

ج: الله ﷻ دغه ښار د ټولو خلکو په زړونو کښې محترم ګرځولی دی چې آن د ابراهيم ﷺ د
زمانې څخه پکښې خلک د انسان وژنې څخه لا څه چې د ښکار کولو څخه هم خانونه ساتي.

د: همدغه د مکې معظمې رب ﷻ د هر شي رب دی او هرڅه د همده ﷻ په واک او اختيار کښې
دي (هر شی يې مملوک او مخلوق دی).

ه: ماته د همده ﷻ د پلوه امر شوی دی چې د همده ﷻ احکامو ته غاړه کېږدم او ورته د منقادينو
څخه وګرځم.

و: زه په دې مکلف يم چې د همده ﷻ عبادت او انقياد ته دعوت وچلوم، او احکام يې ټولو
خلکو ته ورسوم.

ز: د مکې معظمې رب ﷻ په ما باندې قرآن کريم نازل کړی دی او ماته يې توصيه کړې ده چې
په ټولو خلکو باندې يې قرائت کړم او موقع په موقع يې ورته تشريح او بيان کړم.

۲ـ اې پيغمبره! کفارو ته ووايه چې: ما خو خپل مکلفيت ترسره کړ چې قرآن کريم مې په تاسو
باندې په کراتو مراتو باندې تلاوت کړ او د انحرافي عقيدې څخه مې منعه کړئ، نو:

الف: که څوک د قرآن کريم ارشادات قبول کړي او د لارې مشال يې وګرځوي نو هغه فقط خپل
خان ته ګټه وکړه چې د خپل رب ﷻ رضا يې حاصله کړه او د ابدي دوزخ څخه يې خپل خان وژغوره.

ب: او هرڅوک چې په خپله ګمراهۍ باندې کلک پاتې شي او د قرآن کريم څخه د خپلې لارې د
مشال کار وانخلي نو هغوی فقط خپل خانونه په خطره کښې واچول.

ج: ته هغوی ته اطلاع ورکړه او ورته ووايه چې: زه ستاسو د کړو وړو مسئول نه يم او ستاسو د
کفرياتو او ګمراهيو بار زما په اوږو باندې نه لوېږي.

بلکې زه د پيغمبرانو د جملې څخه يو پيغمبر يم، او د ډاروونکو د جملې څخه يو ډاروونکی يم
ما خپله فريضه اداء کړه نور نو تاسو پوهېږئ او کار مو.

۳ـ اې پيغمبره! دا هم خلکو ته ووايه چې:

الف: الحمد لله ﷻ چې په ما باندې یې قرآن کریم نازل کړی دی او هم یې د دې توفیق رابښلی دی چې زه یې هو بهو خلکو ته ورسوم او هیڅ قصور پکښې ونه کړم.

ب: ای خلکو! تاسو چې زما دعوت ته غاړې نه ږدئ او د قرآن کریم د عظیم الشان نعمت ناشکري کوئ نو ډېر ژر دی چې الله ﷻ به تاسو ته د دې قرآن کریم حقانیت په سترګو درولید کړي، چې په دنیا کښې به درباندې عذاب درنازل کړي او په آخرت کښې یې به مو په دائمي دوزخ کښې سر په خړې ورواچوي.

په دغو وختونو کښې به تاسو د قرآن کریم په حقانیت اعتراف وکړئ او شکرګزاری ته به یې چمتو شئ خو هلته به درته څه ګټه ونه شي رسولی او انقیاد به مو د قبول درجې ته ونه رسېږي.

۴_ ای پیغمبره! یقیناً ستا رب ﷻ د هغو کارونو څخه ناخبره نه دی چې تاسو یې کوئ، ستا هلې ځلې هم ورته معلومې دي او د کفارو انکار هم ترې پټ نه دی، د قیامت په ورځ به د هر چا سره مناسب چال چلند وکړي.

توضیحات

۱_ په ﴿ إِنَّمَآ أُمِرۡتُ أَنۡ أَعۡبُدَ ﴾ الآیة، کښې لاندې نکاتو ته اشاره ده.

الف: ای کفارو! که تاسو د الله ﷻ فقط د دغه یوه نعمت شکریه وکړئ نو هم په شریک درولو به ورته قائل نه شئ هغه دا چې مکه معظمه یې ستاسو دپاره د امن تاتوبی ګرځولی دی حال دا چې ستاسو په شاوخوا وطنونو کښې د هیچا سر او مال په امن کښې نه دی.

ب: آن د ابراهیم ؑ د زمانې څخه راپه دېخوا په دې حرم شریف کښې لا ځینې مباح شیان حرام کړی شوي دي لکه ښکار کول او داسې نور، خو تاسو پکښې د داسې حرام کار مرتکبین یاست چې هغه په ټولو زمانو او ټولو وطنونو کښې قطعي حرام دي چې هغه د کفر او شرک څخه عبارت دي.

نو تاسو ته په کار دي چې د دغه اشد حرام څخه لاس واخلئ او نوره ادامه ورنه کړئ حال دا چې تاسو خپل ځانونه د ابراهیم ؑ اولاده ګڼئ او د خپل نیکه لاره مو پرېښې ده.

ج: هر شی د الله ﷻ ملکیت دی او هر څه د همده ﷻ په اختیار کښې دي، نو که بالفرض الله ﷻ د مکې معظمې په عوض بل کوم ښار محترم ګرځولی وی نو تاسو به د دنیا د نورو خلکو په شان د چور او چپاول سره مخامخ وی.

نو زه یو ځل بیا تاسو دعوتوم چې د الهي نعمتونو شکریه وکړئ او د کفریاتو او شرکیاتو څخه لاس واخلئ.

درې ډوله تفسیر

۲_ دا ایت شریف ﴿ سَيُرِيكُمۡ ءَايَٰتِهِۦ فَتَعۡرِفُونَهَا ﴾ په لاندې درېوو ډولو باندې تفسیر کېدلی شي چې د هر ډول تفسیر دپاره یې په بل ایت کښې نظیر موندلی کېږي، هغه دا چې:

الف: ای مشرکانو! ژر دی چې الله ﷻ تاسو ته د خپل قدرت دلایل د عذاب په شکل کښې درولید کړي نو تاسو به یې وپېژنئ چې رښتیا الله ﷻ په هر شي باندې قادر دی.
همدا مضمون په بل ایت کښې داسې نازل شوی دی چې: ﴿ سَأُوْرِيكُمْ ءَايَٰتِي فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ ﴾ [الأنبياء:۳۷] یعنې: ای کفارو! تاسو د عذاب په شکل کښې زما د قدرت په دلایلو باندې زما څخه عجله مه کوئ، ژر دی چې بدون ستاسو د غوښتنې څخه یې درولید کړم (د بدر غزا لرې نه ده).
ب: ای کفارو! ډېر ژر دی چې الله ﷻ تاسو ته د قرآن کریم (اسلام) د حقانیت دلایل درولید کړي نو تاسو به یې وپېژنئ چې دا دلایل حقاني او رښتیاني دلایل دي (د قیامت د قرب علامات لکه دابة الأرض او پخپله د قیامت قیام څه لرې نه دي).
همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کړې ده او د کفارو د قیامت د ورځې حال یې راحکایت کړی دی چې: ﴿ فَٱرْجِعْنَا نَعْمَلْ صَٰلِحًا إِنَّا مُوقِنُونَ ﴾ [السجدة: ۱۲] یعنې: ای زمونږ ربه! مونږ ولیده او مونږ واورېده نو مونږ بېرته دنیا ته ستانه کړه، یقینًا مونږ (د اسلام په حقانیت) یقین کوونکي (باورکوونکي) یاستو.
ج: ای کفارو! ژر دی چې الله ﷻ تاسو ته د قرآن کریم په حقانیت باندې خپل دلایل درولید کړي نو تاسو به یې وپېژنئ چې دا رښتیاني او حقاني دلایل دي، هغه دا چې په ټوله دنیا کښې به یې پلوشې خورې شي او تاسو به یې مخنیوی ونه کړی شئ:
همدا مضمون الله ﷻ په بل ایت شریف کښې داسې نازل کړی دی چې: ﴿ سَنُرِيهِمْ ءَايَٰتِنَا فِى ٱلْءَافَاقِ وَفِىٓ أَنفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ ٱلْحَقُّ ﴾ [فصلت:۵۳] یعنې: ژر دی چې مونږ به کفارو ته د قرآن کریم د حقانیت دلایل په اطرافو کښې او د دوی په نفسونو کښې وروليد کړو چې په دنیا کښې به یې پلوشې خورې شي او دوی به یې د کمزورۍ او ناتوانۍ د کبله د وړاندې تګ هیڅ مخنیوی ونه کړی شي.

د النمل سورت د الله ﷻ په توفیق ختم شو او مونږ د الله ﷻ څخه د لا زیات توفیق آرزو کوو.
۱۴۲۰/۱۰/۲۹ هـ ق - ۱۳۷۸/۱۱/۱۶ هـ ش - ۲۰۰۰/۲/۵م

القصص (۲۸)

سریزه

۱ـ د دې سورت نوم د راتلونکي [۲۵] ایت څخه اخستلی شوی دی چې همدغه د ﴿ٱلۡقَصَصَ﴾ کلمه پکښې نازله شوې ده، او د موسی ﷺ هجرت او نجات ته پکښې اشاره شوې ده. شاید چې دا نوم په ورته د دې دپاره خوښ کړی شوی وي ترڅو مونږ اشارةً پوه کړی شو چې د پیغمبرانو پیروي کول او د کفارو څخه د مؤمنانو خوا ته هجرت کول د نجات او نصرت نښه ده.

نو لکه څنګه چې الله ﷻ موسی ﷺ ته د فرعون څخه نجات ورکړ همدارنګه به د محمدي ﷺ امت دپاره د مدینې منورې هجرت د نصرت سبب جوړ کړي.

۲ـ د دې سورت اعداد په لاندې ډول دي:

الف: د دې سورت (القصص) د ټولو ایتونو شمېره اته اتیا (۸۸) ایتونو ته رسېږي[۱] چې د دې سورت ټول ایتونه (د دوه یا درې ایتونو څخه په غیر چې اختلاف پکښې دی[۲] نور ټول) بالاتفاق مکي دي[۳] او په هغه وخت کښې نازل شوي دي چې نبي کریم ﷺ لا په خپل سفر کښې مدینې منورې ته نه وه رسیدلی.

ب: د کلمو شمېره یې یو زرو څلور سوه یو څلوېښت (۱۴۴۱)، او د حرفونو شمېره یې پنځه زره اته سوه (۵۸۰۰) ده[۴].

د دې سورت محتویات

۳ـ د دې سورت عمده بحثونه د نورو مکي سورتونو غوندې په عقیدوي موضوعاتو باندې څرخېږي، او په همدې مطالبو باندې پکښې دلایل او براهین هم نازل شوي دي، او دوه وو قیصو ته هم پکښې اشاره شوې ده چې په دواړو کښې د وخت مشرکان او د قیامت د ورځې پورې ټول کفار په غوږ باندې وهلی شوي دي چې:

الف: حکومتي سلطې هیڅکله د الله ﷻ د قدرت مخه نه شي نیولی د همدې کبله فرعون ونه شو کړی چې د مغلوبیت څخه خان خلاص کړي او خپله سلطه ژوندۍ وساتي.

ب: همدارنګه مالي سلطه هم د الله ﷻ د قدرت مخنیوی نه شي کولی لکه چې قارون ته د خسف څخه د خزانو او مالونو ډېروالي نجات ورنه کړی شو.

نو ټولو کفارو ته عمومًا او د مکې مشرکانو ته خصوصًا په کار دي چې د فرعون او قارون څخه عبرت واخلي او د اسلام د وړاندې تګ په مخنیوي کښې زیار ونه باسي.

---

(۱) تفسیر البغوي ج۳ ص۴۳۳
(۲) تفسیر القرطبي ج۱۳ ص۲۴۷
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۳۷۹
(۴) اللباب في علوم الکتاب ج۱۵ ص۲۱۳؛ تفسیر الخازن ج۴ ص۵۴۶

د دواړو سورتونو تناسب

۴_ دا سورت (القصص) د وړاندیني سورت (النمل) سره د ډېرو وجوهو د کبله تناسب لري⁽¹⁾ خو لاندې یوه وجه یې د مثال په توګه ولولئ:

په "النمل" کښې الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿إِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِأَهْلِهِۦٓ إِنِّيٓ ءَانَسْتُ نَارًا﴾ [النمل:۷]
یعنې هغه وخت یاد کړه چې موسی ؑ خپل ټبر ته وویلې چې یقیناً ما اُور ولید، تاسو همدلته تم شئ زه به تاسو ته د اوچوکي په سر کښې څه اور راوړم چې تاسو وربانديې تاوده شئ، او یا به د لارې د ..ندلو څه خبر راوړم او یا به لا دواړه کارونه وکړم.

په ذکر شوي ایت شریف کښې لاندې پوښتنې مجملې او بې جوابه پاتې وې چې:
الف: موسی ؑ چې د فرعون په کور کښې تربیه شوی وه د دې څه وجه وه او بیا ورته څه باعث وه چې د هغه د کور څخه بلکې د مصر څخه وتښتېد؟
ب: د موسی ؑ ټبر (مېرمن) څوک وه او د کوم ځای وه او د ازدواج سبب یې څه شی وه؟
ج: د موسی ؑ د دغه سفر موجبه څه شی وه چې د طور په غره باندې تېرېده او الله ﷻ په نبوت سره سرلوړی کړ؟ او داسې نورې پوښتنې.
نو ذکرې شوې ټولې پوښتنې په دې سورت کښې جوابې شوې دي.
یا په بل عبارت: د هغه سورت اجمال دلته پوره شوی، او اجمال او تفصیل خو قوي تناسب دی.

بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

﴿طسٓمٓ ﴿١﴾ تِلْكَ ءَايَٰتُ ٱلْكِتَٰبِ ٱلْمُبِينِ ﴿٢﴾ نَتْلُواْ عَلَيْكَ مِن نَّبَإِ مُوسَىٰ وَفِرْعَوْنَ بِٱلْحَقِّ
لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٣﴾ إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي ٱلْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضْعِفُ طَآئِفَةً
مِّنْهُمْ يُذَبِّحُ أَبْنَآءَهُمْ وَيَسْتَحْيِۦ نِسَآءَهُمْ ۚ إِنَّهُۥ كَانَ مِنَ ٱلْمُفْسِدِينَ ﴿٤﴾ وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ
عَلَى ٱلَّذِينَ ٱسْتُضْعِفُواْ فِي ٱلْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ ٱلْوَٰرِثِينَ ﴿٥﴾ وَنُمَكِّنَ
لَهُمْ فِي ٱلْأَرْضِ وَنُرِيَ فِرْعَوْنَ وَهَٰمَٰنَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُم مَّا كَانُواْ يَحْذَرُونَ ﴿٦﴾﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر بارحمه الله ﷻ په نامه.
[۱]
[۲] دغه (راتلونکي ایتونه) د روښانه کتاب (قرآن کریم) ایتونه دي.

⁽¹⁾ روح المعاني ج۲۰ ص۴۱

[۳] مونږ په تا باندې (ای پیغمبره!) د داسې قوم دپاره چې (په قرآن کریم باندې) ایمان راوړي د موسی علیه السلام او د فرعون د مهم خبر (خبرونو) څخه (څه برخه) په حقه سره قرائت کوو (چې هیڅ شک او شبه پکښې نشته، هغه دا چې:)

[۴] یقینًا فرعون (د مصر) په ځمکه کښې (په خلکو باندې) لویي (تکبر) کاوه، او د دې ځمکې اهل (اوسېدونکي) یې متعددې ډلې ګرځولي وه (داسې چې:) د دوی څخه یې یوه ډلګی کمزوري کوله، چې د دوی زامن (نارینه ماشومان) یې ذبحه کول او د دوی ښځې (زنانه ماشومانې) یې (ژوندۍ) پرېښودلې.

یقینًا فرعون د مفسدانو څخه وه (چې ځینې نور یې څوک وژل او څوک تعذیبول او داسې نور).

(دا ډلګی د بني اسرائیلو څخه عبارت وه، او بالمقابل بلې ډلې ته یې عزت ورکاوه کومه چې د نوموړي خپل قومیان وه).

[۵] (فرعون دا کار کاوه) او مونږ اراده کړې وه چې په هغو کسانو باندې (په نجات سره) احسان کېږدو کوم چې په ځمکه کښې کمزوري ګرځولي شوي وه. او (دا مو هم اراده کړې وه) چې هغوی امامان (مشران) وګرځوو، او همدوی (د ځمکې) وارثان جوړ کړو.

[۶] او (بالآخره مونږ اراده کړې وه چې:) همدوی ته په ځمکه کښې قدرت (او توان) ورکړو، او فرعون او (د ده وزیر) هامان او د دوی دواړو لښکرو ته د کمزوري کړی شوو (بني اسرائیلو) د پلوه هغه شی ورولید کړو د کوم څخه چې دوی ډارېدل (هغه دا چې که دوی قدرت مونده کړي نو زمونږ حکومت به ختم کړي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

وړاندېنی سورت (النمل) په دې مضمون باندې ختم شوی وه چې: ای کفارو! یا ای خلکو! ډېر ژر به الله ﷻ د خپل قدرت نښې تاسو ته په دنیا او آخرت کښې په سترګو باندې درولیدې کړي.

په دې ایتونو کښې هغه قیصه پیل شوې ده په کومه کښې چې الله ﷻ د خپل کامل قدرت یوه نښه پخوانیو قومونو ته ورلیده کړې وه او د قیامت د ورځې پورې ټول خلک یې ورباندې په حکایت سره خبر کړه ، نو حاصل یې داسې راځېږي:

۱ـ ای پیغمبره! د "بسم الله الرحمن الرحیم" د ویلو څخه وروسته خلک په "طسم" سره مخاطب کړه ترڅو دوی پوه شي چې دا کتاب په حقه د الله ﷻ د پلوه په تا باندې درنازل شوي دي، ځکه چې:

الف: دغه کتاب (قرآن کریم) د همغو تورو څخه ترکیب موندلی دی د کومو څخه چې د خلکو کلامونه ترکیبېږي او روزمره ورباندې غږېږي او ماشومان خبرې اترې کوي. خو د دې سره-سره دوی ټول ورسره د یوه سورت یا یوه ایت د جوړولو سیالي نه شي کولی.

ب: د دې کتاب (قرآن کریم) د حقانیت بل دلیل او برهان دا دی چې مونږ په تا باندې د موسی علیه السلام او د فرعون د حالاتو څخه ځینې مهم او ګټور معلومات قرائت کوو. او ته یې هم بهو خلکو ته

ابلاغوي، که بالفرض ته په حقه پیغمبر نه وی او دا کتاب په حقه الهي کتاب نه وی نو تا به د هغوی د حالاتو څخه هیڅکله یوه کړی، هم نه وی قرائت کړي؛ خو د دغه دلیل څخه هغه څوک ګټه پورته کولی شي کوم چې ایمان لري او ستا په نبوت باندې عقیده کوي (عناد نه وي نیولی).
۲ـ ای پیغمبره! د قیصې مهم ټکي او ګټور معلومات دا دي چې:
الف: یقیناً فرعون په خپله زمانه کښې په ځمکه کښې ډېر زیات تکبر او لویي کوله آن تر دې چې خپل خان ته یې د اعلی رب لقب ورکړی وه.
ب: نوموړي د خپلې زمانې خلک په دوه وو برخو ویشلي وه، یوې ډلې ته په عزت او احترام باندې قائل وه چې دا ډله د ده خپل قومیان وه.
او د بلې ډلې په سپکاوي پسې یې راخستې وه چې هغه د موسی ﷺ قومیان وه او د یوسف ﷺ په سلسله د شام څخه مصر ته تللي وه او همدلته استوګن شوي وه.
ج: د دې دپاره چې د موسی ﷺ قومیان روزمره کمزوري او ذلیل وګرځي او په دماغونو کښې یې د یوسف ﷺ د حکومت راژوندي کېدل خطور ونه کړي او د فرعون د حکومت د ړنګولو خیال ورسره پیدا نه شي نو فرعون به د هغوی زامن وژل او لورګانې به یې ژوندۍ پرېښودلې ترڅو ترې په راتلونکي کښې د خدمتګارۍ کار واخلي.
یقیناً چې فرعون په دنیا کښې د مفسدانو د جملې څخه وه او په ځمکه کښې یې په کفر باندې علاوه نور ډېر فسادونه کړي دي.
۳ـ دا خو د فرعون تګلاره وه چې د خپلې سلطې د قائم ساتلو دپاره یې زرګونه ماشومان د تېغه تېر کړه، خو بالمقابل مونږ بله اراده درلوده چې د فرعون د ارادې په مقابل قطب کښې واقع وه، هغه دا چې:
الف: مونږ اراده درلوده چې کمزورو او ذلیلو خلکو ته قوت او عزت ورکړو او د فرعون د سلطې څخه یې نجات په نصیب کړو.
ب: مونږ قصد کړی وه چې همدغه کمزوري خلک په دنیا کښې امامان او مشران وګرځوو او سیادت همدوی ته وربېرزو کړو.
ج: مونږ غوښتل چې همدغه ذلیله خلک په ځمکه کښې د فرعونیانو خلیفه ګان وګرځوو او د حکومت واګي د همدوی په لاس ورکړو.
د: زمونږ اراده وه چې په ځمکه کښې همدوی ته امکانیات ورکړو او همدوی د باغونو او ښایسته مساکنو خاوندان جوړ کړو.
هـ: او بالآخره زمونږ په نزد فیصله شوې خبره وه چې مونږ د همدغه کمزوري قوم د پلوه فرعون او د ده وزیر (هامان) او نورو اراکینو ته هغه کار وولید کړو د کوم د واقع کېدلو څخه چې دوی دارېدل او د هغه د مخنیوي دپاره یې د هغوی نارینه ماشومان د پسونو په شان ذبحه کول.
لنډه دا چې هغه د فرعون غوښتنه وه او دغه زمونږ غوښتنه وه، چې په نتیجه کښې زمونږ

غوښتنه ترسره شوه او د هغه غوښتنه د خاورو سره برابره شوه.

توضیحات

۱_ ظاهره دا ده چې په ﴿ إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا ﴾ الآية- کښې لاندې ټکو ته اشاره ده[۱]:

الف: فرعون د خپل قلمرو خلک (خپل رعيت) په لاندې دوه وو گروپونو باندې ويشلې وه:

اول: يوه معززه ډله وه چې د نوموړي حبل قوميان (قبطيان) وه چې د مراتبو په اختلاف سره بې په متعددو کارونو باندې مقرر کړي وه چې هر يوه کار د عزت څخه نمايندگي کوله.

دوهم: بله ډله خلک يې ذليلان او حقيران گرځولي وه چې دوی د موسی ﷺ قوميان (سبطيان) وه.

ب: دغه کمزورې ډله خلک (سبطيان) د فرعون د پلوه د لاندې حالاتو سره مخامخ وه:

اول: ځينې به يې د پسونو په څېر ذبحه کول او يا به يې په نورو عذابونو سره معذبول.

دوهم: په ځينو باندې به يې توهين آميزه کارونه اجراء کول لکه د لارو جارو کول، د تشنابونو وينځل او داسې نور.

هامان څوک وه؟

۲_ په ﴿ وَنُرِيَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا ﴾ کښې د "هَامَان" کلمه د هغه سړي نوم دی کوم چې د فرعون د وزيرانو مشر وه، او د رعيت اداره يې د همده په لاس کښې ورکړې وه. د همدې کبله يې هغه ته امر کړی وه چې يوه ډېره هسکه ماڼۍ ورته جوړه کړي چې هلته پکښې د موسی ﷺ د معبود سره خبرې اترې وکړي، لکه چې په راتلونکي [۳۸] ايت کښې ورته اشاره شوې ده.

يادونه

۳_ د الله ﷻ په توفيق د [البقرة:۴۹] ايت لاندې هغه وجه ډېره ښه تحقيقه شوې ده د کومې د کبله چې فرعون د بني اسرائيلو د نارينه ماشومانو په وژلو او ذبحه کولو باندې پيل کړی وه.

همدارنگه د [الأعراف:۱۳۷] ايت لاندې هغه موضوع ښه شرحه شوې ده کومې ته چې په ﴿ وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ ﴾ ايت کښې اشاره شوې ده، والحمد لله ﷻ والمنة.

﴿ وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ أَنْ أَرْضِعِيهِ فَإِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكِ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ ۝ فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا إِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا كَانُوا خَاطِئِينَ

---

(۱) تفسير الطبري ج ۲۰ ص۲۷؛ تفسير ابن كثير ج۳ ص ۳۹۰

﴿وَقَالَتِ ٱمْرَأَتُ فِرْعَوْنَ قُرَّتُ عَيْنٍ لِّي وَلَكَ لَا تَقْتُلُوهُ عَسَىٰٓ أَن يَنفَعَنَآ أَوْ نَتَّخِذَهُۥ وَلَدًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ۝٩﴾

[۷] او مونږ د موسی ﷺ مور ته الهام کړی وه چې (د څه وخته پورې) هغه (خپل زوی) ته تی ورکړه. نو کله چې ته وربانديې (د فرعون د وژلو څخه) وډاره شوې نو په سیند (رودنیل) کښې يې وغورځوه، او (د غرقېدلو څخه وربانديې) مه ډارېږه او مه (يې په فراق بانديې) غمژنه کېږه.
(او دا خکه چې) یقیناً مونږ تاته د ده (ستا د زوی) بېرته درتاوونکي یاستو او هم يې (بیا) د پيغمبرانو د جملې څخه ګرځوونکي ياستو (ته هیڅ تشویش مه کوه).

[۸] نو (هغه وربانديې وډاره شوه او په سیند کښې يې لاهو کړ چې) د فرعون تبر وموند (د سیند څخه يې) د دې دپاره (راونیوه) ترڅو دوی ته (په نتیجه کښې) دښمن او د غم (سبب) وګرځي.
یقیناً فرعون او (د ده مشاور) هامان او هم د دوی دواړو لښکرې (دوی ټول) خطاکاران وه (چې په تدبیر سره يې د الهي تقدیر مخنیوی کاوه).

[۹] او د فرعون ماندينې وويلې چې: (دا ماشوم) زما دپاره او ستا دپاره د سترګو یخوالی دی (د خوشالۍ سبب دی).
تاسو دا (ماشوم) مه وژنئ، شاید چې مونږ ته ګټه ورسوي او یا به يې په ولدیت (زوی توب) سره ونیسو.
(نو فرعون او د ده مشورچیانو ذکر شوی وړاندیز قبول کړ) حال دا چې دوی (په عاقبت بانديې) نه پوهېدل (چې څه نتیجه به ورکړي؟).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د موسی ﷺ د ماشومتوب حالاتو ته اشاره شوې ده، چې حاصل يې داسې راځېږي:

۱ـ ای پیغمبره! موسی ﷺ په همغه وخت کښې تولد شو په کوم کښې چې فرعون د بني اسرائیلو د نارینه وو ماشومانو په وژلو لاس پورې کړی وه.
نو د همدې کبله د موسی ﷺ مور په سخت تشویش کښې واقع شوه او وډاره شوه چې په نن سبا کښې به فرعونیان زما دغه تازه زېږېدلی ماشوم هم زما د سترګو لاندې ذبحه کړي. نو:
الف: مونږ د هغې د تشویش مخنیوی وکړ او هغې ته مو الهام وکړ چې:
ب: په ډاډه زړه خپل دغه ماشوم ته تی ورکوه او خپلې سترګې وربانديې یخوه، هیڅکله به فرعونیان ستا د ماشوم د وژلو توان مونده نه کړي.
ج: هو! کله چې ته وربانديې وډاره شوې نو په ډېر اطمنان سره خپل ماشوم د لرګي په صندوق کښې واچوه (د صندوق ټول چاودونه ښه بند کړه چې اوبه ورداخلې نه شي).

د: بیا دغه بند کړی شوی صندوق په دریاب (رود نیل) کښې په ډېرې خاطر جمعۍ سره لاهو کړه او هیڅ مه ډارېږه چې په دریاب کښې به غرق شي، مونږ یې درته د غرقېدو څخه ساتو.

ه: همدارنګه د ماشوم په جدا کېدلو (فراق) باندې خفه کېږه هم مه، او دا ځکه چې:

و: یقینًا مونږ ستا غېږې ته د دغه ماشوم بېرته راستنوونکي یاستو، لږ وخت وروسته به همدغه ماشوم تاته په داسې حال کښې درتاو کړو چې ته به بیا وربانډې ډارېږې هم نه.

ز: دغه ماشوم به مونږ هیڅکله ضائع نه کړو، بلکې مونږ غواړو چې همدغه ماشوم د پیغمبرانو د جملې څخه وګرځوو او غواړو چې ته د پیغمبر مور جوړه شې.

۲_ کله چې د موسی ﷺ مور په خپل زوی باندې د وژلو څخه وډاره شوه نو ذکره شوې الهام شوې نقشه یې عملي کړه او خپل ګران زوی یې په یوه صندوق کښې د رودنیل څپو ته وروغورځاوه. نو:

الف: څرنګه چې د رودنیل څخه د فرعون کور ته یوه ویاله وربېله شوې وه نو ذکر شوی صندوق په قدرتي توګه په همدغې بېلې شوې ویالې کښې د نوموړي کور ته ورتاو شو.

ب: هلته د فرعون ټبر ذکر شوی صندوق د اوبو څخه راونیوه ترڅو د دوی دپاره په نتیجه کښې د صندوق خاوند دښمن وګرځي او د همدوی د خپګان باعث جوړ شي. یا په بل عبارت: الله ﷻ د کامل قدرت په بنیاد د فرعون په لاس د همده په کور کښې د همده هغه دښمن تربیه او غټ کړ د کوم د مخنیوي دپاره چې نوموړي په زرګونو ماشومان قتل کړي وه او د قتلولو لړۍ یې لا روانه وه.

ج: یقینًا چې پخپله فرعون او د ده مشورچیان لکه هامان او نور خطاکاران وه، دوی په دې نه پوهېده چې که رښتیا په بني اسرائیلو کښې د داسې ماشوم –چې د هغه په ذریعه به د دوی سلطنت سرچپه شي– زېږېدل مقدر وي نو دا کار به ضرور او هرومرو صورت ونیسي او د ماشومانو وژل به یې مخنیوی ونه شي کړی. او که دغه کار مقدر نه وی نو د ماشومانو وژل به څه ګټه ورسوي؟.

په هر تقدیر د ماشومانو وژنه د خطاکارۍ څخه په غیر بل شی نه وه.

۳_ کله چې فرعون د ذکر شوي صندوق په قیصه خبر شو نو اراده یې وکړه چې دغه ماشوم هم ووژني او دا ځکه چې دغه ماشوم بل څوک نه دی بلکې د بني اسرائیلو د جملې څخه دی چې خپلې مور د وژلو او ذبحه کولو د وېرې په سیند کښې لاهو کړی دی، نو په کار دي چې دا هم د نورو ماشومانو غوندې ختم کړو.

مګر په عین حال کښې د فرعون ټبر (مېرمنه) چې آسیه نومېده د ذکرې شوې ارادې په وړاندې خنډ واقع شوه او وېې ویلې چې:

الف: ای فرعونه! دا نوراني ماشوم مه وژنئ، په ده باندې به زه او ته دواړه سترګې یخې کړو.

ب: یا په بل عبارت: دغه ماشوم مه وژنئ، شاید چې مونږ ته په آینده کښې ګټه ورسوي، د خېر نښې پکښې د ورایه ښکارېږي.

ج: دا مه وژنئ، شاید چې مونږ یې په زوی توب سره ونیسو، که چرته یې مونږ په خپل لاس په خپل کور کښې د خپل زوی غوندې غټ کړو نو ګومان نه کوم چې دا تولې ښېګنې به هېرې کړي.

او زمونږ د سلطنت د چپه کولو هڅه به وکړي.

۴_ ای پیغمبره! هغوی ښکه ذکرې شوې خبرې کولې چې شعور یې نه درلود او نه پوهېده چې موسی ﷺ به هیڅکله د خپل حقیقي تربیه کوونکي (الله ﷻ) احسانات او انعامات هېر نه کړي چې خپل رسالت د پښو لاندې کړي.

توضیحات

۱_ په ﴿ وَأَوْحَيْنَآ إِلَىٰٓ أُمِّ مُوسَىٰٓ ﴾ کښې د "أَوْحَيْنَا" کلمه د "وَحْيٌ" څخه اشتقاقه شوې ده چې مونږ د الله ﷻ په توفیق د [النساء:۱۶۳] ایت لاندې ښه پوره څېړلې ده. خو په دې مقام کښې د "الهام" معنی ورکوي.

همدارنګه کومه قیصه چې په دې ایتونو کښې ذکره شوې ده هغه د "طه" سورت په دوهمه رکوع کښې په څه زیات تفصیل سره نازله شوې ده، هیله ده چې د تفصیل دپاره همغه مراجعه وکړی شي.

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې: د موسی ﷺ مور خپل زوی ته د الهام مطابق څومره وخت تی ورکړ؟

مونږ وایو چې: ځینو مفسرینو کرامو لیکلي دي چې هغې خپل زوی (موسی ﷺ) تر څلورو میاشتو پورې د خپل ځان سره وساته او بیا ورباندې وډاره شوه نو په رود نیل کښې یې لاهو کړ[۱]،

والله ﷻ أعلم بحقيقة الحال وإليه المرجع والمآل.

التقاط څه معنی؟

۳_ په ﴿ فَٱلْتَقَطَهُۥٓ ءَالُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا ﴾ کښې د "اَلْتَقَطَ" کلمه د "اِلْتِقَاطٌ" څخه اشتقاقه شوې ده، "اِلْتِقَاطٌ" دې ته ویل کېږي چې سړی یو شی بدون د ارادې او پلټنې څخه مونده کړي[۲].

دا د یو پلوه، او د بل پلوه په "لِيَكُوْنَ" کښې د "لِ" توری د عاقبة دپاره دی، د عاقبة "لِ" دې ته ویل کېږي چې د کارکوونکي په کار باندې داسې نتیجه مرتبه شي کومه چې د هغه غرض نه وی، لکه چې وایي: "لِدُوْا لِلْمَوْتِ وَابْنُوْا لِلْخَرَابِ" یعنې اولادونه وزېږوئ چې په نتیجه کښې د مرګ سره مخامخ شي او تعمیرات جوړ کړئ چې په عاقبت کښې ونړېږي.

نو په دې مقام کښې یې حاصل داسې راځېږي چې: د فرعون تبر د دریاب څخه موسی ﷺ بې تکلفه راونیوه چې دوی یې طلب نه وه کړی بلکې اوبو ورووړ.

په رانیولو کښې یې غرض دا نه وه چې دښمن ترې ورته جوړ شي خو د دغه کار نتیجه یې همدغه وګرځېدله چې هم ورته دښمن شو او هم یې د غم سبب شو.

---

[۱] تفسير الطبري ج ۲۰ ص ۳۰؛ الدر المنثور ج ۶ ص ۳۹۳

[۲] لسان العرب ج ۷ ص ۳۹۳

آسیه رضی الله عنها کامله ښځه وه

۴_ که څه هم په ایت شریف ﴿ وَقَالَتِ ٱمْرَأَتُ فِرْعَوْنَ قُرَّتُ عَيْنٍ لِّي وَلَكَ ﴾ کښې د فرعون میرمن په نامه سره نه ده یاده شوې، مګر د هغې نوم آسیه وه او کامله ښځه وه، لکه چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «كَمُلَ مِنَ الرِّجَالِ كَثِيرٌ وَلَمْ يَكْمُلْ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا آسِيَةُ امْرَأَةُ فِرْعَوْنَ وَمَرْيَمُ بِنْتُ عِمْرَانَ وَفَضْلُ عَائِشَةَ عَلَى النِّسَاءِ كَفَضْلِ الثَّرِيدِ عَلَى سَائِرِ الطَّعَامِ»[1] یعنې د سړیو څخه ډېر کسان کمال ته رسېدلي دي چې یا نبوت او یا ولایت ورکړی شوی دی، او د ښځو څخه کمال ته نه دي رسېدلي مګر یوه د فرعون ماندینه آسیه رضی الله عنها کمال ته رسېدلې وه او بله د عمران لور مریمه رضی الله عنها کمال ته رسېدلې وه چې دواړه د الله ﷻ دوستانې وې، او بالاخره عائشه رضی الله عنها کامله ښځه ده او صدیقه ده، د دې بهترې په نورو ښځو باندې داسې مثال لري لکه چې په ښوروا کښې میده کړی شوې ډوډۍ په نورو خوراکانو باندې بهتري لري.

په موسی علیه السلام باندې دا نوم چا کېښود؟

۵_ د "مُوسَیٰ" کلمه د دوه وو برخو څخه تشکیله شوې ده چې د هغوی په ژبه کښې یې یوه برخه (مُو) د اوبو معنی ورکوي او بله برخه (سَیٰ) یې د ګڼو ونو دپاره وضعه شوې ده.

نو څرنګه چې په اوبو کښې لاهو شوی ماشوم د ویالې د هغې برخې څخه را اُوچت کړی شو د کومې په غاړه چې ګڼې ونې ولاړې وې نو بي بي آسیې رضی الله عنها ورباندې د "مُوسَیٰ" نوم کېښود[2]، چې په همدې نامه به بلل کېده.

یادونه

۶_ د عبد الله بن عباس رضی الله عنهما څخه روایت دی چې کله فرعون د خپلې میرمنې د پلوه مخاطب کړی شو چې: ﴿ قُرَّتُ عَيْنٍ لِّي وَلَكَ ﴾ یعنې دا ماشوم مه وژنئ؛ دا به زما دپاره او هم ستا دپاره د سترګو د یخوالي (خوشالۍ) سبب وګرځي، نو هغه جواب ورکړ چې ستا دپاره به د خوشالۍ سبب جوړ شي، نه زما دپاره، که بالفرض هغه جواب ورکړی وی چې زما دپاره به هم د خوشالۍ سبب وګرځي لکه څنګه چې ستا دپاره د خوشالۍ سبب ګرځي نو: "لَهَدَاهُ اللهُ كَمَا هَدَاهَا"[3] یعنې اُمید دا چې الله ﷻ د هغې غوندې ده ته هم ورباندې هدایت کړی وی.

ایا فرعون اولاد درلود؟

۷_ خینو مفسرینو کرامو د ﴿ أَوْ نَتَّخِذَهُۥ وَلَدًا ﴾ لاندې لیکلي دي چې فرعون یوازې یوه لور

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۴۸۴؛ جامع الترمذي ج۲ ص۵؛ سنن ابن ماجه ص۲۳۶
(۲) تفسیر البغوي ج۳ ص۴۳۶
(۳) روح المعاني ج۲۰ ص۴۸

درلوده[۱]، نو ښکه ورته ځینو ماندیني د موسی ﷺ په ارتباط وراندېز وکړ چې دغه ماشوم مه وژنه، یا به راته ګټه ورسوي لکه چې نوراني څېره یې په همدې مطلب باندې دلالت کوي او یا به یې په ولدیت (زوی توب) سره ونیسو چې زه او ته نارینه اولاد نه لرو، نو په نتیجه کښې یې هغه ته قناعت ورکړ چې ذبحه یې نه کړي.

دا هم څه لرې نه ده چې د هغې مطلب به دا وه چې مونږ به یې په ولدیت سره ونیسو او په خپل کور کښې به یې تربیه کړو او د خطر څخه به یې بچ شو.

﴿وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَىٰ فَارِغًا إِن كَادَتْ لَتُبْدِي بِهِۦ لَوْلَآ أَن رَّبَطْنَا عَلَىٰ قَلْبِهَا لِتَكُونَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ۝ وَقَالَتْ لِأُخْتِهِۦ قُصِّيهِ فَبَصُرَتْ بِهِۦ عَن جُنُبٍ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ۝ وَحَرَّمْنَا عَلَيْهِ ٱلْمَرَاضِعَ مِن قَبْلُ فَقَالَتْ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰٓ أَهْلِ بَيْتٍ يَكْفُلُونَهُۥ لَكُمْ وَهُمْ لَهُۥ نَٰصِحُونَ ۝ فَرَدَدْنَٰهُ إِلَىٰٓ أُمِّهِۦ كَىْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ وَلِتَعْلَمَ أَنَّ وَعْدَ ٱللَّهِ حَقٌّ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ۝﴾

[۱۰] او د موسی ﷺ د مور زړه (د ده ﷺ د یاد څخه پرته د بل هر شي څخه) خالي وګرځېد، یقینًا نژدې وه چې ضرور په همده (خپل زوی) سره اظهار وکړي (خلک د خپل زوی په هکله خبر کړي)، که مونږ د هغې په زړه باندې خپل تړل (صبر او ثبات ورکول) نه وی (ورنازل) کړي (نو هغې به په لوړ اواز سره ویلي وی چې: ای افسوسه! زما زوی اوبو یوړ).

(البته دا) د دې دپاره چې هغه د باور کوونکو د ډلې څخه وګرځي (پاتې شي).

[۱۱] او د موسی ﷺ مور د هغه خور (خپلې لور) ته وویلې چې: خپل ورور (موسی ﷺ) تعقیب کړه (چې څه شو او چرته ورسېد؟).

نو (هغه لاړه او) خپل ورور یې د لرې څخه ولید (چې خلک ورباندې راټول وه، او ښه یې وپېژاند) حال دا چې هغوی پوه نه شوه (چې دا د ماشوم خور ده او د همده د جاسوسی پسې راوتلې ده).

[۱۲] او مونږ په موسی ﷺ باندې (خپلې مور ته د ورستنېدلو څخه) مخکښې ټولې تي ورکوونکې زنانه (د تي رودلو په حیث په قدرتي توګه) حرامې کړې وې.

نو د موسی ﷺ خور (هغوی مخاطب کړه او ورته یې) وویلې چې: ایا زه تاسو ته د داسې یوه کور په اهل باندې لاربښوونه وکړم چې ستاسو دپاره د دې ماشوم کفالت وکړي (روزنه یې په غاړه واخلي) په داسې حال کښې چې هغوی د ده دپاره د خیر غوښتونکي دي؟

[۱۳] نو مونږ (په دغې ذریعې سره) موسی ﷺ خپلې مور ته د دې دپاره ورتاو کړ ترڅو (پرې) د

(۱) تفسیر البغوي ج۳ ص۴۳۵

هغې سترګې یخې شي او (هم د دې دپاره) چې غمژنه نه شي او ترڅو پوه شي چې یقیناً د الله ﷻ وعده حقه ده.

(ای پیغمبره! د الله ﷻ هره یوه وعده حقه ده) مګر اکثره خلک نه پوهېږي (او باور پرې نه کوي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د موسی ؑ د فراق حال ته اشاره شوې وه چې د خپلې مور څخه جدا شو، او په دې ایتونو کښې یې د وصال حال نازل شوی دی چې د خپلې مور غېږې ته بېرته ورستون کړی شو. یا په بل عبارت: هلته د موسی ؑ مور ته د خپل زوی سره د پیوستون وعده نازله شوې وه، او دلته د همدغې وعدې پوره کېدلو او ربښتیا کېدلو ته اشاره شوې ده. نو حاصل یې داسې راځېږي چې:

ای پیغمبره! د ذکرې شوې وعدې ربښتیا کېدلو په لاندې ډول صورت ونیوه:

۱ـ کله چې د موسی ؑ مور خپل ګران زوی د فرعون د ډاره په سیند کښې لاهو کړ نو د ډېر سخت اضطراب او وارخطایی سره مخامخه شوه، آن تردې چې:

الف: د هغې د زړه څخه هر شی بهر شو او ټول فکر او ذکر یې د خپل زوی په حال کښې انحصار وموند او هیڅ شی نه ورپه یادیده، تا به ویل چې د هغې زړه د بل هر شي څخه خالي او فارغ شوی دی چې بل هیڅ شی پکښې نه ځایېږي.

ب: که مونږ د هغې زړه قوي کړی نه وی او حوصله مو نه وی ورغته کړې، نو ضرور به یې په ښکاره او ډاګه کړی وی، چې زه هغه ښځه یم چې په خپل لاس مې خپل زوی په سیند کښې وغورځاوه، یا په بل عبارت: هغې به په خپله خوله فرعونیان خبر کړي وی چې زما زوی تولد شوی وه او ما په دریاب کښې لاهو کړ.

یقیناً نوموړې بې بې نژدې وه چې دا کار یې کړی وی خو مونږ ورته د غم د زغملو توان د دې دپاره ورکړ ترڅو هغه د الله ﷻ په وعدو باندې د باور کوونکو څخه پاتې شي او پښه یې ونه ښوییږي.

۲ـ هغې د الله ﷻ په توفیق په خپل زوی باندې خپله خوله پټه کړه خو:

الف: خپلې لور (د موسی ؑ خور) ته یې توصیه وکړه چې ته د سیند په غاړې-غاړې لاړه شه، او هلته په شاوخوا کښې خپل ورور ولټوه چې څه شو؟ ایا په قطعي توګه سیند یوړ او که چرته په کوم ساحل کښې نښتی دی او یا چا رانیولی دی؟

ب: د موسی ؑ خور د خپلې مور د هدایت په مطابق د خپل ورور (موسی ؑ) په لټونې پسې روانه شوه.

ج: هغې په یوه ځای کښې د لرې څخه ولید چې ډېر خلک په یوه ماشوم باندې راټول دي، او په دې هڅه کښې دي چې هغه ته کومه تې ورکوونکې زنانه موندلی کړي او په شودو باندې یې موړ کړي.

د: هغې خپل ورور وپېژاند او په قیصه باندې یې خپل ځان ښه پوه کړ چې دا هغه ماشوم دی کوم

چې لږ وخت وړاندې په صندوق کښې د سیند څخه رانیولی شوی دی او فرعون امر کړی دی چې یوه دایې ورته مونده کړی شي.

لنډه دا چې هغې خپل وړور وېېژاند خو خلک نه پوهېده چې دا د دې ماشوم خور ده او د همده په لټې پسې راوتلې ده، هغوی ورباندې گومان وکړ چې دا هم د نندارچیانو څخه ده.

۳_ ای پیغمبره! مونږ په موسی ﷺ باندې خپلې مور ته د ورستنېدلو څخه وړاندې د نورو ټولو دایېگانو تي رودل په قدرتي توگه حرام کړي وه چې د هیچا تی یې نه آخست، د همدې کبله فرعونیانو هڅه کوله چې یوه تی ورکوونکې زنانه ورته مونده کړي.

خو دې خبرې هغوی حیران کړي وه چې ماشوم د یو پلوه په ژړا سره تی غواړي او وږی دی او د بلې خوا د یوې ښځې تی هم نه قبلوي چې ځان پرې موړ کړي، ای کاش! چې داسې زنانه مونده شي چې دا ماشوم یې تی واخلي.

۴_ په عین حال کښې په هغوی باندې د موسی خور غږ وکړ چې: ایا زه تاسو ته داسې کورنۍ په گوته کړم چې د دغه ماشوم کفالت وکړي په داسې حال کښې چې هغوی ورته د ملک او ملکې د خوشالۍ دپاره خیر غوښتونکي دي او ورته مخلص دي؟.

۵_ سمدستي هغوی د نوموړې وړاندېز قبول کړ چې: ولې نه؟! دغسې کورنۍ راپه گوته کړه. نو سمدستي هغوی د هغې په لارښوونه موسی ﷺ خپلې مور ته روغ رمټ ورووړ.

کله چې هغې خپل لاهو کړی شوی ماشوم په خپله غېږه کښې خپل تي ته واچاوه نو سمدلاسه یې د تي په رودلو شروع وکړه، او هغوی ډېر زیات خوشاله شوه چې دغه ده د ماشوم دپاره تی ورکوونکې زنانه مونده شوه.

۶_ ای پیغمبره! په دغه ډول سره مونږ خپله وعده رښتیا کړه او موسی ﷺ مو خپلې مور ته روغ رمټ ورستون کړ، دا د دې دپاره چې:

الف: ترڅو پرې هغه خپلې سترگې یخې کړي او پرې خوشاله شي.

ب: ترڅو ورباندې د فراق د غمه بې غمه شي.

ج: ترڅو پرته د تشویش او اندېښنې خپل ماشوم د خپله خانه سره وساتي.

د: بالآخره ترڅو هغه پوه شي چې یقینًا د الله ﷻ وعده حقه ده، ډېر ژر به راته دوهمه وعده هم پوره کړي او دغه ماشوم به پیغمبر وگرځوي.

۷_ ای پیغمبره! د ذکرې شوې وعدې غوندې د الله ﷻ هره یوه وعده ضرور رښتیا کېدونکې ده، نو ډېر ژر به مړې بېرته راژوندي کړي او خپله وعده به رښتیا کړي، مگر د خلکو اکثریت نه پوهېږي او باور ورباندې نه کوي.

توضیحات

۱_ په ﴿ وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَىٰ فَارِغًا ﴾ کښې د ﴿ فَارِغًا ﴾ کلمه د "فَرَاغ" _ لکه "شَرَاب" _ څخه

اشتقاقه شوي ده، "فَرَاغ" د شُغل (مشغولتیا) په مقابل کښې استعمالیږي[1] چې مونږ تري په خالیتوب سره تعبیر کوو.

پاتې شوه دا خبره چې هغه څه شی وه د کوم څخه چې د موسی ﷺ د مور زړه فارغ او خالي ګرځېدلی وه؟ نو د دغه شي په تعین کښې علماوو کرامو متعدد اقوال کړي دي[2]، خو مونږ ته دغه قول بهتر برېښي کوم چې د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما او عبد الله بن مسعود ﷺ څخه روایت شوی دی[3]. هغه دا چې: د موسی ﷺ د مور زړه د بل هر شي څخه خالي شو او بل هیڅ شي پکښې خطور نه کاوه پوازې د خپل زوی یادښت پکښې تاوېده راتاوېده او بس. یا په بل عبارت: هغه د خپل زوی د فراق د کبله د ډېر لوی تشویش او ډېرې غټې فکرمندۍ سره مخامخه شوه چې خپل زوی تري بالکل نه هېرېده.

په دي تفسیر باندې وروستنی متصل کلام دلالت کوي چې: ﴿إِن كَادَتْ لَتُبْدِى بِهِۦ﴾ یعني که د الله ﷻ کومک د هغې سره ملګرتیا نه وی کړی نو هغې به ضرور خپل غم خلکو ته په ډاګه کړی وی.

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي چې: د موسی ﷺ مور ته خو په ﴿وَلَا تَخَافِى وَلَا تَحْزَنِىٓ ۖ إِنَّا رَآدُّوهُ إِلَيْكِ وَجَاعِلُوهُ مِنَ ٱلْمُرْسَلِينَ﴾ [القصص: ۷] سره ډاډ او وعده ورکړه شوې وه، لکه چې شرحه یې لږ وړاندې تېره شوه ـ والحمد لله ﷻ ـ، نو په کار وه چې هیڅ تشویش یې نه وی کړی؟

مونږ وایو چې:

الف: د ځینو مفسرینو[4] د صورت حال د بیان څخه داسې معلومېږي چې الهامي وحې هومره اطمنان سړي ته نه بښي څومره اطمنان چې د نبوت وحې یوه پیغمبر ته بښي.

د همدې کبله کله چې موسی ﷺ د خپل امت سره د دریاب او د فرعون د لښکر ترمنځ محاصره شو نو هیڅ وارخطا نه شو او د خپلو ملګرو تشویش یې رد کړ چې: ﴿قَالَ كَلَّآ ۖ إِنَّ مَعِىَ رَبِّى سَيَهْدِينِ﴾ [الشعراء: ۶۲] یعني دغسې نه ده چې مونږ به د فرعون د لښکریانو په قبضه کښې واقع شو، یقیناً زما سره خپل رب ﷻ ملګری دی نو ژر دی چې د نجات لاره به راوښایي.

د دوی د صورت حال د بیان مهم ټکي دا دي:

اول: د موسی ﷺ مور په داسې کور کښې استوګنه درلوده چې د رود نیل په غاړه اباد وه.

دوهم: هغې ته الله ﷻ د هغې د ماشوم په هکله الهام کړی وه چې: د تالاشي کوونکو د درتګ په وخت کښې په عجلې سره خپل ماشوم د یوه داسې صندوق په ذریعه په دریاب کښې لاهو کوه کوم

---

(۱) مفردات الراغب ص۳۹۱
(۲) تفسیر روح المعاني ج۲۰ ص۴۸
(۳) تفسیر القرطبي ج۱۳ ص۲۵۵
(۴) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۱۸۰

نه چې تا د ښه اوږده پړي په وسیله د ساحل پورې ارتباط ورکړی وي او تړلی دې وي. کله چې د کور تالاشي ختمه شي نو د صندوق سره مربوط پړی خپل خان ته راکاږه او د صندوق څخه خپل ماشوم را اوچت کړه.

دریم: هغې د خپل ماشوم د حفاظت دپاره د همدغې نقشې د عملي کولو څخه کار واخست خو بو خل يې د همدغې نقشې په تعمیل کښې په ساحل پورې د صندوق تړل او بندول هېر شوه.

څلورم: کله چې تالاشي ختمه شوه او هغې وغوښتل چې پړی راکش کړي او خپل ماشوم د دریاب څخه راویاسي نو گوري چې مربوط پړی موجودیت نه لري او صندوق د ماشوم سره اوبو وړی دی، چې تړل يې ورڅخه هېر شوي وه.

پنځم: نو هغه د سخت اضطراب سره مخامخه شوه، نو که د الله ﷻ نصرت نه وی هغې به خپل خان پخپله رسوا کړی وی چې: زه هغه غمژنه بوره ښځه یم چې خپل زوی مې په خپل لاس په دریاب کښې لاهو او غرق کړ.

شپږم: نو هغې چیغه پورته نه کړه او د زړه براس يې فقط په همدې وویست چې خپله لور يې د معلوماتو په راغونډولو پسې ولېږله.

ب: که څه هم د موسی ﷺ مور په الهي الهام باندې ډاډه شوې وه مگر کله يې چې د خپل ماشوم جدایي په خپلو سترگو ولیده نو په غیر اختیاري توگه د اضطراب سره مخامخه شوه، او دا څکه چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «لَيْسَ الْخَبَرُ كَالْمُعَايَنَةِ»[1] یعنې خبرېدل د لیدلو غوندې نه دي بلکې د لیدلو اثر د خبرېدلو څخه زیات دی.

که بالفرض د موسی ﷺ مور ته ذکر شوی الهام نه وی شوی او ډاډ نه وی ورکړی شوی، نو د خپل زوی په جدا کېدلو سره به يې زړه ترق چاودی وی.

د هغې حالت هوبهو د مریمې رضي الله عنها حالت ته ورته وه، چې په بې پلاره ماشوم زېږېدلو سره ورته د الله ﷻ د پلوه بشارت ورکړی شوی وه خو د دې سره-سره کله يې چې د ماشوم زېږېدنه په خپلو سترگو ولیده نو د خولې څخه يې دا اواز پورته شو چې: ﴿ يَٰلَيۡتَنِي مِتُّ قَبۡلَ هَٰذَا ﴾ [مریم:۲۳] یعنې ای کاش! چې زه د دې څخه لا وړاندې مړه شوې وی او هیچا مې نوم په خوله نه وی اخستی.

مونږ ته همدغه دوهم جواب راجح برېښي، والله ﷻ اعلم وعلمه اکمل.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۳ـ که څوک وایي چې: د ﴿ فَبَصُرَتۡ بِهِۦ عَن جُنُبٍ ﴾ څخه څرگندېږي چې د موسی ﷺ خور خپل وړور د لرې څخه ولید او خپل خان يې ورباندې ناگاره کړ چې زه خو لا هغه نه پېژنم او نه د هغه په پلټنې پسې راوتلې یم، حال دا چې د ﴿ فَٱلۡتَقَطَهُۥٓ ءَالُ فِرۡعَوۡنَ ﴾ [القصص: ۸] څخه معلومېږي چې ماشوم به د فرعون په کور کښې موجودیت درلود. نو پوښتنه دا ده چې ایا د فرعون کور

---

(۱) مسند احمد حنبل ج۱ ص۲۶۱

(شاهي ارګ) ته هغه ورغلي وه او هلته يې د ورايه خپل ورور وليد؟
مونږ وايو چې: كله چې ماشوم د ټولو زنانه وو د تيونو څخه خپله خوله بنده كړه نو هلته بيا لاندې كيفيتونه پېښ شوه[1]:

الف: د فرعون مېرمنې هغه د خدمتګارانو په ذريعه بازار ته وويست چې كه هلته ورته كومه زنانه مونده شي او ماشوم يې تى واخلي، نو په بازار كښې ورباندې د خپلې خور سترګې ولګېدلې.

ب: د موسى عليه السلام خور خدمتګاران رهبري كړه آن تر دې چې لاهو شوى ماشوم يې خپل كور ته وروړو او د خپلې مور په غېږ كښې يې واچاوه.

ج: د فرعون مېرمن چې د قيصې څخه خبره شوه نو د موسى عليه السلام مور يې خپل ځان ته راوغوښتله او غوښتنه يې ترې وكړه چې ته همدلته اوسېږه او دغه ماشوم ته تى وركوه، چې زما د سترګو تور دى.

د: هغې دا وړانديز قبول نه كړ او ويې ويلې چې زه خپل كور اور لرم زه دلته نه شم پاتې كېدلى، هو! كه تاسو غواړئ چې زه ستاسو ماشوم ورروزم نو ماته يې راكړئ ترڅو يې زه د خپله ځانه سره خپل كور ته يوسم او وخت په وخت به يې تاسو ځارنه كوئ.

ه: د فرعون مېرمنې همدا مشوره ومنله او ماشوم يې خپلې مور ته د نابلدې ښځې په نامه ورتسليم كړ، او د ښو پربېمانه تحفو سره يې بېرته كور ته رخصت كړ.

و: د بېلتون او وصال ترمنځ دېر لږ وخت وه، لكه يوه شپه او ورځ يا په مثل د دې.

ز: د ځينو علماوو كرامو څخه روايت دى چې فرعون د موسى عليه السلام مور ته په يوه شپه او ورځ كښې يو دينار د استمرار په توګه وټاكه[2]، والله جل جلاله أعلم.

يوه بله پوښتنه او د هغې جواب

۴_ كه څوك وايي چې: په ﴿ وَهُمْ لَهُۥ نَٰصِحُونَ ﴾ كښې د "هُمْ" ضمير هغې كورنۍ ته راجع دى په كومه كښې چې د موسى عليه السلام مور شامله وه، او د "لَهُۥ" ضمير ماشوم (موسى عليه السلام) ته راجع دى. نو حاصل يې داسې راځي لكه چې د موسى عليه السلام خور اعتراف كړى وي چې زه دغه ماشوم پېژنم او مور يې هم راته معلومه ده. حال دا چې لږ وړاندې په درېمه توضيح كښې تېر شوه چې هغې په خپل ورور باندې خپل ځان ناګاره كړى وه چې دا هيڅ نه پېژنم؟

مونږ وايو چې: د هغې د خبرو څخه فرعونيانو هم ذكر شوى اعتراضي مفهوم اخستى وه، نو د وينا وروسته يې سمدستي د استنطاق لاندې ونيوه چې هله ژر شه چې د دغه ماشوم مور راته په ګوته كړه چې څوك ده.

خو هغې د هوښيارۍ څخه كار واخست او هغوى ته يې په دې قناعت وركړ چې په "لَهُۥ" كښې زما مطلب ماشوم نه دى لكه چې تاسو ترې مخالف مطلب اخستى دى. بلكې زما مطلب پاچا دى[3].

---

(۱) تفسير ابن كثير ج۳ ص۳۸۱
(۲) الدر المنثور ج۶ ص۳۹۶
(۳) تفسير البغوي ج۳ ص۴۳۴؛ تفسير الخازن ج۴ ص۵۴۸

یا په بل عبارت: کومې کورنۍ ته چې زه تاسو وربولم هغوی د پاچا (فرعون) دپاره ډېر خیرخوا او خواخوږي دي، که هغوی خبر شي چې د دغه ماشوم په ژړا باندې پاچا غمژن دی نو د هغه به ډېره ښه پالنه وکړي او پاچا به د غمه وژغوري.

يادونه

۵_ که څوک غواړي چې د موسی ﷺ قیصه مفصله او مرتبه ولولي نو ښینو اوږدوکتابونو[1] ته دې مراجعه وکړي، چې دا کتاب د اوږدو او بې ضرورته موضوعاتو په بیان باندې ډېره ږدي.

﴿وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُۥ وَٱسْتَوَىٰٓ ءَاتَيْنَـٰهُ حُكْمًا وَعِلْمًا ۚ وَكَذَٰلِكَ نَجْزِى ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿١٤﴾ وَدَخَلَ ٱلْمَدِينَةَ عَلَىٰ حِينِ غَفْلَةٍ مِّنْ أَهْلِهَا فَوَجَدَ فِيهَا رَجُلَيْنِ يَقْتَتِلَانِ هَـٰذَا مِن شِيعَتِهِۦ وَهَـٰذَا مِنْ عَدُوِّهِۦ ۖ فَٱسْتَغَـٰثَهُ ٱلَّذِى مِن شِيعَتِهِۦ عَلَى ٱلَّذِى مِنْ عَدُوِّهِۦ فَوَكَزَهُۥ مُوسَىٰ فَقَضَىٰ عَلَيْهِ ۖ قَالَ هَـٰذَا مِنْ عَمَلِ ٱلشَّيْطَـٰنِ ۖ إِنَّهُۥ عَدُوٌّ مُّضِلٌّ مُّبِينٌ ﴿١٥﴾ قَالَ رَبِّ إِنِّى ظَلَمْتُ نَفْسِى فَٱغْفِرْ لِى فَغَفَرَ لَهُۥٓ ۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلْغَفُورُ ٱلرَّحِيمُ ﴿١٦﴾ قَالَ رَبِّ بِمَآ أَنْعَمْتَ عَلَىَّ فَلَنْ أَكُونَ ظَهِيرًا لِّلْمُجْرِمِينَ ﴿١٧﴾ فَأَصْبَحَ فِى ٱلْمَدِينَةِ خَآئِفًا يَتَرَقَّبُ فَإِذَا ٱلَّذِى ٱسْتَنصَرَهُۥ بِٱلْأَمْسِ يَسْتَصْرِخُهُۥ ۚ قَالَ لَهُۥ مُوسَىٰٓ إِنَّكَ لَغَوِىٌّ مُّبِينٌ ﴿١٨﴾ فَلَمَّآ أَنْ أَرَادَ أَن يَبْطِشَ بِٱلَّذِى هُوَ عَدُوٌّ لَّهُمَا قَالَ يَـٰمُوسَىٰٓ أَتُرِيدُ أَن تَقْتُلَنِى كَمَا قَتَلْتَ نَفْسًۢا بِٱلْأَمْسِ ۖ إِن تُرِيدُ إِلَّآ أَن تَكُونَ جَبَّارًا فِى ٱلْأَرْضِ وَمَا تُرِيدُ أَن تَكُونَ مِنَ ٱلْمُصْلِحِينَ ﴿١٩﴾﴾

[۱۴] او کله چې موسی ﷺ ښیل قوت ته ورسېد او (په عقل باندې) برابر (پوخ) شو، نو مونږ ورته حکم (د فیصلو توان) او علم (دواړه) ورکړه. او همدغه ډول مونږ محسنانو (نېکانو) ته (د قیامت تر ورځې پورې) جزا ورکوو.

[۱۵] او موسی ﷺ (د بهر ښخه) ښار (مصر) ته د ښار د اهل (اوسېدونکو) ښخه د غفلت (ناخبرۍ) په وخت کښې ورننوت. نو هلته یې دوه سړي موندل کړه چې دواړه سره په جنګ (اخته) وه، (په دواړو کښې) دغه (یو سړی) د موسی ﷺ د ډلې (قوم) ښخه وه او دغه (بل سړی) د ده ﷺ د دښمنانو (د ډلې) ښخه وه.

نو د موسی ﷺ ښخه هغه سړي مدد (نصرت) وغوښت کوم چې د ده ﷺ د ډلې ښخه وه، (البته)

[1] تفسیر الطبري ج۲ ص۴۱؛ تفسیر الکشاف ج۳ ص۲۴۶

په (ضد د) هغه سري باندي كوم چي د ده ﷺ د دښمنانو (د ډلې) څخه وه. نو (د هغه په نصرت كښې) موسی ﷺ ده (دښمن سړي) ته سوک ورکړ نو په هغه باندې يې (د مرګ) حکم (د الله ﷻ فيصله) عملي کړه (هغه يې په سوک سره وواژه).

(نو) موسی ﷺ وويلې چې: دغه (کار) د شيطان د عمل (کار) څخه دی.

يقيناً شيطان (د انسان دپاره) دښمن (او) ښکاره بې لارې کوونکی (خطا کوونکی) دی.

[۱۶] (بيا) موسی ﷺ (د سوال لاسونه پورته کړه او) ويې ويلې چې: ای زما ربه! يقيناً ما په خپل ځان باندې ظلم وکړ (چې په خلاف الاولی کښې مې واقع کړ) نو ماته مغفرت وکړې.

نو الله ﷻ ورته مغفرت وکړ (او سوال يې ورته قبول کړ). يقيناً چې الله ﷻ ښښونکی (او) مهربان دی.

[۱۷] (بيا) موسی ﷺ وويلې چې: ای زما ربه! په دې سبب چې تا په ما باندې (ډېر) انعامونه کړي دي (او د توبې د قبول انعام دې هم راباندې وکړ) نو زه به هيڅکله د مجرمانو (عاصيانو) مددګار ونه ګرځم (زه به همېشه د مظلومانو او کمزورو سره نصرت او مدد کوم).

[۱۸] نو موسی ﷺ (د دغه قتل په سبب) په ښار (مصر) کښې دارېدونکی وګرځېد چې څارنه يې کوله (چې د دې قتل نتيجه به څه کېږي)، نو (په عين وخت کښې) ناڅاپه ورته هغه سړي د مدد غوښتنې اواز وکړ کوم چې (فقط) پرون يې ترې نصرت غوښتی وه (او د نصرت په نتيجه کښې قتل واقع شوی وه).

نو موسی ﷺ (د مدد کولو څخه وراندې) ورته وويلې چې: يقيناً ته هرومرو ښکاره بې لارې سړی يې (د پرونې جنګ لانجه دې لا ختمه نه ده چې نن په بل جنګ باندې اخته شوی يې).

[۱۹] نو (بيا) بې چې کله اراده وکړه چې په هغه (سړي) باندې غوټه وکړي (راوې نيسي) کوم چې د دوارو دپاره دښمن وه، نو (همدغه) دښمن وويلې چې:

ای موسی! ايا ته غواړې چې ما هم داسې ووژنې لکه چې پرون دې يو نفس (سړی) وژلی وه؟ ته (د بل هيڅ شي) اراده نه لرې مګر د دې چې ته (د مصر) په ځمکه کښې (لوی) جبر کوونکی (ظالم) وګرځې، او (همدارنګه) ته اراده نه لرې (ته نه غواړې) چې د اصلاح کوونکو څخه وګرځې (جوړ شې، نو د خپلو کړو وړو نتائجو ته منتظر اوسه).

د مطلب خلاصه

په وړاندېنيو ايتونو کښې د موسی ﷺ د طفوليت دورې ته اشاره شوې ده او په دې ايتونو کښې د هغه د ځوانۍ په هغو حالاتو باندې رڼا اچولې شوې ده کومو چې د نبوت د ورکړې دپاره د مقدمې شکل درلود، نو حاصل يې داسې راځېږي:

ای پيغمبره! موسی ﷺ خپله د طفوليت دوره د فرعون په کور کښې او د همده تر اشراف لاندې تېره کړه. نو:

۱ ــ کله چې موسی ﷺ بدني قوت او ځوانۍ ته ورسېد او عقل يې هم تکامل وکړ (ښه پوړ

هوښيار شو) نو مونږ ورته په منازعاتو او شخړو کښې د حکم کولو او فيصلو توان ورکړ، او په دې باندې علاوه پوهه او لدني علم مو هم ورپېرزو کړ.

او دا خکه چې موسى ﷺ د نېکانو څخه وه او مونږ نېکانو ته د قيامت تر ورځې پورې دغسې غوره جزا او اجرونه ورکوو.

۲ـ موسى ﷺ ښه پوهېده چې فرعونيان په باطله لاره باندې روان دي او په دې باندې علاوه په بني اسرائيلو باندې د ډېر زيات ظلم او تېرې څخه کار اخلي. نو په همدغه اندېښمن حال کښې يو وخت د لاندې کيفيت سره مخامخ شو:

الف: يو خلې په داسې وخت کښې د ښهر څخه ښار ته ورننووت چې ښاريان ناخبره وه او څه ګڼه ګوڼه نه وه (او يا ټول د غرمې په خوب ويده پراته وه).

ب: هلته يې دوه کسان مونده کړه چې دواړه په جګړه اخته دي، په دغه وخت کښې شاوخوا د خلکو څخه خالي وه، يوازې دوه جنګيان هلته حاضر وه او دريم تن موسى ﷺ وه چې د هغوی ننداره يې وکړه.

ج: په دغو دواړو جنګيانو کښې يو تن د موسى د ډلې او قوم څخه وه چې په ښار کښې يې د مظلومانو په شکل ژوند کاوه، او بل تن د ده ﷺ د دښمنانو څخه وه چې د فرعونيانو او ظالمانو څخه وه.

د: په همدغه حال کښې د موسى ﷺ څخه خپل قومي مظلوم کومک وغوښت چې د دغه ظالم په مقابل کښې زما سره مدد وکړه او د ده د ظلم څخه نجات راکړه.

هـ: موسى ﷺ خپل قومي ته د نجات په غرض او خپل دښمن ته د تاديب په غرض د دواړو ترمنځ مداخله وکړه او د جنګ د ختمولو په لړ، کښې يې خپل دښمن ته يو سوک ورکړ چې دغه مظلوم پرېږده او نور يې مه زوروه.

و: موسى ﷺ نوموړي په کومه وژونکې وسله باندې ونه واهه، خو د هغه دپاره الله ﷻ د سوک څخه وژونکې وسله جوړه کړه او سمدستي په همدغه يوه سوک سره يې روح قبض شو.

ز: موسى ﷺ سمدستي په خپل کار باندې پښېمانه شو چې دا کار شيطاني کار وه، د دې کار په سبب به فرعونيان په خپلو ظلمونو کښې نوره اضافه وکړي.

يقيناً چې شيطان د انسانانو دپاره غټ دښمن او ښکاره بې لارې کوونکی دی، شيطان په دې کار سره غوارې چې په بني اسرائيلو باندې د ظلم او فتنې اور ته لمن ووهي او لا نور يې تازه کړي.

ح: په عين وخت کښې موسى ﷺ خپل رب ﷻ ته د سوال لاسونه پورته کړه چې:

اول: ای زما ربه! ما په خپل ځان ظلم او تېرې وکړ چې د جنګ په ختمولو کښې مې د سوک څخه کار واخست، کاش چې د خولې په نصيحت باندې مې اکتفاء کړې وی. نو ماته مغفرت وکړې او د دغه خطا کار د جنايت څخه راتېر شې چې بني اسرائيلو ته مې د فتنې اور تازه کړ، دا قتل به پټ باتې نه شي او خلک به ورباندې خبر شي.

اې پیغمبره! د موسی ﷺ رب ﷻ د خپل مخلص بنده سوال قبول کړ او مغفرت یې ورته وکړ، دا ځکه چې: یقیناً د موسی ﷺ رب ﷻ آن د قیامت تر ورځې پورې بوازې همدی ﷻ بښونکی او مهربان دی، نو خپل بنده (موسی ﷺ) ته یې په مغفرت باندې علاوه نورې مهربانۍ هم ورپېرزو کړې او د دښمن څخه یې نجات ورکړ.

دوهم: موسی ﷺ دا هم وویلې چې: اې زما ربه! په دې سبب چې تا په ما باندې لوی انعام وکړ او مغفرت دې راپېرزو کړ، او نور نعمتونه دې هم زښت ډېر راکړي دي: نو زه به په راتلونکې کښې هیڅکله د جنایتکارانو کومکي جوړ نه شم. او همېشه به د مظلومانو پلوي کوم.

۳ـ د نوموړي فرعوني سړي د وژلو څخه وروسته د موسی ﷺ سره ډار پیدا شو او د اوضاع څارنه اوترقب یې کاوه (غوږ یې نیولی وه) چې د دغه مقتول په هکله به څوک قاتل نیولی کېږي؟ ایا دا کار به بني اسرائیلو ته په ضرر تمام نه شي؟

موسی ﷺ په همدې چرتونو کښې وه چې:

الف: بله ورځ موسی ﷺ ګوري چې یو سړی ورته نارې وهي او د کومک غوښتنه ترې کوي، البته چې دا هغه سړی دی کوم چې پرون (یوه ورځ وړاندې) یې ترې نصرت غوښتی وه او په نتیجه کښې په سوک سره د یوه قبطي په وژلو باندې تمام شوی وه.

ته به وایې چې نوموړی ورته نن بیا دعوت ورکوي چې هله راشه دغه بل قبطي (فرعوني) سړی هم په یوه سوک سره د دنیا څخه رخصت کړه او ما ترې خلاص کړه.

ب: موسی ﷺ نوموړی تهدید کړ چې: یقیناً ته په څرګنده ګمراهۍ کښې اخته یې، د جنګ څخه په غیر ستا بل کار نشته، پرون دې د یوه فرعوني سره لاس اچولی وه او نن د بل فرعوني سره په جنګ اخته یې. ته نور څه نه غواړې فقط همدا غواړې چې په مصر کښې په بني اسرائیلو (سبطیانو) باندې ظلم او تېری لا اضافه کړې او فرعونیان (قبطیان) ورته لا په غُصه کړې.

ج: موسی ﷺ د ذکر شوي تهدید سره-سره اراده وکړه چې همغه کس ته لاس وروا چوي او د جنګ څخه یې کینوي، کوم چې د دواړو دښمن وه. البته دا د دې دپاره چې خپل قومي (سبطي) ته نجات ورکړي او جنګ ختم کړي.

د: خو کله چې همدغه د دواړو دښمن (قبطي) خپل طرف ته د موسی ﷺ په حرکت باندې پوه شو نو داسې خطاب یې ورته وکړ چې:

ه: اې موسی! ته غواړې چې نن ما ووژنې لکه چې پرون دې هغه بل سړی وژلی دی او په یوه سوک سره دې د هغه ژوند ته خاتمه ورکړې ده؟ اې موسی! ته پرته د دې چې د مصر په خمکه کښې یو غټ ظالم او جابر جوړ شې نور څه نه غواړې، ته اراده نه لرې چې دوه جنګیان اصلاح کړې او جنګ ختم کړې بلکې ته د یو جنګي په وژلو سره د جنګ ختمول غواړې. او په خمکه کښې فساد خورو.

۴ـ اې پیغمبره! د دغه قبطي خبره سمدستي په ټول ښار کښې خوره شوه، چې د پروني وژل شوي سړي قاتل بل څوک نه فقط موسی ﷺ دی، آن تر دې چې فرعون هم ورباندې خبر شو.

توضیحات

۱_ د ﴿ وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُۥ وَٱسۡتَوَىٰٓ ﴾ الآية غوندې یو ایت وړاندې په [یوسف: ۲۲] کښې تېر شوی دی او څومره تحقیق چې پکښې موږ ته ضرور څرګند شوی وه هغه مو د الله ﷻ په توفیق همل‌ته لیکلی دی او بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو، یوازې همدا یوه خبره وربانديې وراضافه کوو چې دلته د ﴿ وَٱسۡتَوَىٰٓ ﴾ جمله اضافه نازله شوې ده چې هلته نه ده نازله شوې.

ځینې مفسرین کرام وایي چې دا جمله د ﴿ بَلَغَ أَشُدَّهُۥ ﴾ جملې دپاره تفسیر واقع شوې ده[۱] مګر موږ نه په دې مقام کښې دا هم څه لږې نه برېښي چې په اوله جمله کښې جسمي قوت ته اشاره وي او په دوهمه جمله کښې عقلي قوت ته، نو حاصل به یې داسې راوخېژي چې:

او هر کله چې موسی ﷺ خپل جسمي قوت (زلمیتوب) ته ورسېد او په عقل باندې هم ښه پوره شو موږ ورته د نبوت د ورکړې څخه وړاندې د فیصلو توان او ډول-ډول علوم او مهارتونه ورکړه، او همداسې کار موږ د قیامت تر ورځې پورې د ټولو نېکوکارانو سره کوو.

دا قیصه په کوم ښار کښې پېښه شوې وه؟

۲_ په ﴿ وَدَخَلَ ٱلۡمَدِينَةَ عَلَىٰ حِينِ غَفۡلَةٍ مِّنۡ أَهۡلِهَا ﴾ کښې علماوو کرامو متعددې څېړنې کړې دي[۲] لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: د ﴿ ٱلۡمَدِينَةَ ﴾ څخه د "مُنف" ښار مطلب دی چې د مصر د مربوطاتو څخه دی. او دا ځکه چې یوه ورځې فرعون هلته سفر کړی وه نو موسی ﷺ هم همغه ښار ته حرکت وکړ او په داسې وخت کښې وررسېد چې ښاریان د قیلولې (غرمې) په خواړه خوب باندې ویده وه او لارې کوڅې د خلکو څخه خالي پرتې وې، یوازې دوه نفره هلته موجود وه او هغه دواړه هم سره په جنګ اخته وه[۳].

ب: د ﴿ ٱلۡمَدِينَةَ ﴾ څخه پخپله د "مصر" ښار مراد دی. او دا ځکه چې موسی ﷺ خو د فرعون په شاهي ارګ کښې اوسېده چې د دغه ښار څخه بهر واقع وه، نو یو خل د غرمې په وخت او یا د ماښام په تیاره کښې د قصر (مانۍ) څخه ښار ته ورداخل شو او د دوه وو جنګیانو سره مخامخ شو[۴].

دا هم څه لرې نه ده چې ذکرې شوې پېښې د ښار په کومه کوڅه کښې صورت نیولی وي، چې په هغه وخت کښې به د خلکو د ګڼې ګونې څخه خالي وه.

تبصره

۳_ موږ ته دوهمه څېړنه متبادره او ظاهره برېښي او په دې باندې علاوه په لاندې ایتونو کښې هم راته بهتره برېښي چې د ﴿ ٱلۡمَدِينَةَ ﴾ څخه د مصر ښار مراد کړی شي:

---

[۱] روح المعاني ج۲۰ ص۵۱
[۲] تفسیر البغوي ج۳ ص۴۳۸؛ اللباب في علوم الكتاب ج۱۵ ص۲۲۵؛ التفسير الكبير ج۲۴ ص۲۳۳
[۳] المحرر الوجيز ج۱۲ ص۱۵۰
[۴] تفسير أبي السعود ج۷ ص۶؛ تفسير ابن كثير ج۳ ص۳۸۲

الف: ﴿فَأَصْبَحَ فِي الْمَدِينَةِ خَائِفًا﴾ [القصص:۱۸].

ب: ﴿وَجَاءَ رَجُلٌ مِّنْ أَقْصَا الْمَدِينَةِ يَسْعَىٰ﴾ [القصص: ۲۰].

۴_ په ﴿فَوَجَدَ فِيهَا رَجُلَيْنِ يَقْتَتِلَانِ﴾ کښې ځينو علماوو کرامو ليکلي دي چې د دوی دواړو د جنګ لامل دا وه چې فرعوني سړي غوښتل چې په اسرائيلي سړي باندې د سون لرګي پخلنځي (مطبخ) ته ورسوي، خو هغه د دغه کار څخه منعه وکړه چې لرګي نه په شا کوم. فرعوني سړی د فرعون خباز (ډوډۍ پخوونکی) وه[1]، والله ﷻ أعلم بحقيقة الحال.

وکز څه معنی؟

۵_ په ﴿فَوَكَزَهُ مُوسَىٰ﴾ کښې د ﴿فَوَكَزَهُ﴾ کلمه د "وَكْزٌ" _لکه "ضَرْبٌ"_ څخه اشتقاقه شوې ده، "وَكْزٌ" دېته وايي چې څوک د خپل لاس ګوتې خپل ورغوي ته ورقات کړي او د څټک په شکل ورباندې وهل وکړي[2]، چې په پښتو کښې ترې مونږ په سوک وهلو سره تعبير کوو.

سوال جواب

۶_که څوک وايي چې: په ﴿فَقَضَىٰ عَلَيْهِ﴾ کښې د "قَضَىٰ" کلمه د "قَضَاءُ" څخه اشتقاقه شوې ده چې په دې مقام کښې د مرګ د فيصلې څخه عبارت ده، او ظاهره دا ده چې مستتر ضمير پکښې موسی ﷺ ته راجع دی لکه چې په معطوف عليها جمله ﴿فَوَكَزَهُ﴾ کښې مستتر ضمير همده ﷺ ته راجع دی. نو د مرګ فيصله خو د موسی ﷺ په واک کښې نه وه، دا خو د الله ﷻ خاصه ده؟

مونږ وايو چې: ځينو علماوو کرامو ذکر شوی ضمير د دغه اعتراض د وجې الله ﷻ ته راجع ګڼلی دی[3]، او د ضمائرو انتشار ته يې نه دي کتلي.

خو مونږ ته بهتره بريښي چې دغه ضمير هم موسی ﷺ ته راجع وګڼلی شي، او دا خکه چې کله د "قَضَىٰ" کلمې دپاره د "عَلَىٰ" توری متعلق واقع شي _لکه چې دلته واقع شوی دی_ نو په هغه وخت کښې "قَضَاءُ" د فيصلې معنی نه بلکې د قتل معنی ورکوي[4].

نو په دې تقدير به يې د معنی حاصل داسې راوخيږي چې موسی ﷺ ذکر شوی جنګي قبطي سړی په سوک باندې وواهه نو ويې واژه (د الله ﷻ لخوا د مرګ فيصله يې ورباندې عملي کړه).

سوال جواب

۷_ که څوک وايي چې: که د ذکر شوي قبطي کافر سړي وژنه موسی ﷺ ته جائزه وه نو په کار وه چې په ﴿هَٰذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ﴾ سره يې نه وی ياده کړې او شيطاني کار يې نه وی ګڼلی، بلکې

(۱) تفسير القرطبي ج۱۳ ص ۲۶۰
(۲) لسان العرب ج۵ ص ۴۳۰
(۳) روح المعاني ج ۲۰ ص۵۵
(۴) القاموس المحيط ج۳ ص۲۴۱؛ لسان العرب ج۱۵ ص۱۸۷

ابن خلق (۲۰)
بايد چې د رحماني کار لقب يې ورکړی وی، همدارنګه په کار وه چې په ﴿ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي ﴾ سره
يې خپل خان نه د ظلم نسبت نه وی کړی او نه يې په ﴿ فَاغْفِرْ لِي ﴾ سره مغفرت غوښتی وی، او
بالآخره نه ورته بايد الله ﷻ په ﴿ فَغَفَرَ لَهُ ﴾ سره د مغفرت اعلان کړی وی.
او که وژنه يې ورته ته ناجائزه وه نو بيا دا پوښتنه منځته راځي چې ايا دا وژنه د هغه د عصمت
سره منافي نه وه؟ پيغمبران خو ټول د ګناهونو څخه په عصمت کښې وه.
مونږ وايو چې: ذکره شوې وژنه موسی ﷺ ته ګناه وه خو هغه ګناه نه چې پيغمبران ترې په
عصمت کښې وه، بلکې دا هغه ډول ګناه وه د کومې څخه چې په خلاف الأولى (نه بهتر) باندې
تعبير کيږي[۱]، چې پوره څېړنه يې د [البقرة:۳۷] ايت لاندې د الله ﷻ په توفيق تېره شوې ده.
باتې شوه دا خبره چې دغې وژنې ته څنګه د خلاف الأولى لقب ورکړی شو؟ نو د دې وجوه دا دی:
الف: په هغه وخت کښې خو موسی ﷺ ته د جهاد امر نه وه ورکړی شوی او د ده ﷺ د عالي
شان سره مناسبه وه چې بې د اجازې يې دغه قتل ته اقدام نه وی کړی او تر هغه وخته پورې يې ورته
انتظار کړی وی ترڅو ورته دعوت صورت نيولی وی او د الله ﷻ د پلوه يې اجازه ترلاسه کړې وی.
په دې تقدير دغه خلاف الأولى کار کټ مټ د يونس ﷺ خلاف الأولى کار ته ورته ګڼلی کيږي،
چې بدون د اجازې د خپل قوم د منځه بهر شو او الله ﷻ ورته د ماهي ګېډه تر څه وخته پورې
بندېخانه وګرځوله، چې څه شرحې ته يې په [الأنبياء:۸۷] ايت کښې اشاره شوې ده ـ والحمد لله ﷻ
او څه نور وضاحت يې په [الصافات: ۱۴۰] ايت کښې راروان دی.
ب: موسی ﷺ ته په کار وه چې بدون د سوک وهلو څخه يې جنګ خلاص کړی وی، او که په
سوک وهلو يې خلاصولی نو بيا ورته په کار وه چې د سوک په وهلو کښې يې احتياط کړی وی چې
ډېر قوي سوک يې نه وی ورکړی، او يا به يې د بدن په هغه اندام باندې نه وی وهلی د کوم په وهلو
کښې چې د مرګ خطر وه.
ج: بالآخره په دغه وخت کښې دا ډار موجود وه چې د فرعوني کافر سړي وژنه د بني اسرائيلو
(سبطيانو) دپاره غټه فتنه جوړه شي.
يا په بل عبارت: هلته د دې خطره وه چې د دغه قتل د کبله د هغوی د غټانو په وژلو باندې هم د
نارينه وو ماشومانو غونډې شروع شوې وی او دا غلې فتنه د موسی ﷺ په لاس راپورته شوې وی.

سوالونه او جوابونه

۸ـ په دې مقام کښې د سړي په ذهن کښې لاندې پوښتنې ګرځي راګرځي:
الف: که څوک وايي چې: په ﴿ قَالَ رَبِّ بِمَآ أَنْعَمْتَ عَلَيَّ ﴾ کښې به موسی ﷺ کوم نعمت ته
اشاره کړې وي؟

---

(۱) التفسير الكبير ج۲۴ ص۲۳۴

مونږ وایو چې: د دغه نعمت په تعین کښې علماوو کرامو متعدد اقوال کړي دي[۱] لاندې مثالونه یې ولولئ:

اول: دلته هغو نعمتونو ته اشاره ده کوم چې په هغه ﷺ باندې د تولد څخه وروسته د الله ﷻ پلوه ورنازل شوي وه، چې په دریاب کښې یې د غرق څخه بچ کړه، د وژلو څخه یې نجات ورکړ چې د بني اسرائیلو د نورو ماشومانو غوندې ذبحه نه کړی شو، او بالآخره د هغه چا په غېږ کښې یې تربیه کړ کوم چې د ده په وژنې پسې تاند واهه.

دوهم: دلته هغه قوت (زور) ته اشاره ده، کوم چې الله ﷻ موسی ﷺ ته وربښلی وه چې د یو سوک په اثر یې د قبطي ژوند ته خاتمه ورکړه، په هغه وخت کښې دومره قوت بل چا نه درلود.

درېم: دلته د مغفرت لوی نعمت په نظر کښې نیولی شوی دی، چې د قبطي په وژنه کښې د خلاف الاولی مرتکب شو او الله ﷻ ورته مغفرت وکړ.

زمونږ په فکر په ذکره شوې جمله کښې ټولو الهي نعمتونو ته اشاره ده چې د شمېر لاندې نه واقع کېږي او د علماوو کرامو به هم حصر مطلب نه وي بلکې هر چا به یې یوه-یوه مثال ته اشاره کړې وي.

ب: که څوک وایي چې: ایا ذکره شوې جمله ﴿ بِمَآ أَنْعَمْتَ عَلَيَّ ﴾ د خلاف الأولی مغفرت ته شامله ګڼل کېدلی شي حال دا چې په دغه وخت کښې خو لا ورته نبوت نه وه ورکړی شوی چې د وحي په ذریعه ورته معلومات شوی وی چې د همدې کبله یې د خپل دعوت په دوران کښې د فرعون د یو اعتراض په جواب کښې وویلې چې: ﴿ فَوَهَبَ لِي رَبِّي حُكْمًا وَجَعَلَنِي مِنَ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴾ [الشعراء: ۲۱] یعنې هو، ما قبطي وژلی وه خو په هغه وخت کښې زه د شریعت څخه ناخبره وم، نو ستاسو څخه وتښتېدلم او خپل رب ﷻ راته د نبوت حکم وبانښه او د پیغمبرانو د جملې څخه یې وګرځولم.

نو پوښتنه دا ده چې: موسی ﷺ په څه پوه شو چې الله ﷻ ورته یو بل نعمت هم ورکړی دی چې د خلاف الأولی ګناه مغفرت یې ورته کړی دی؟

مونږ وایو چې: څه لرې نه ده چې الله ﷻ به په الهام سره خبر کړی وي او یا به یې ورته په خوب کښې معلومات ورکړي وي[۲]، چې د خلاف الأولی ګناه مغفرت درته وکړی شو، والله ﷻ أعلم.

ج: که څوک وایي چې: د ﴿ فَلَنْ أَكُونَ ظَهِيرًا لِّلْمُجْرِمِينَ ﴾ څخه د اشارې په توګه دا سې معلومېږي چې موسی ﷺ نوموړی اسرائیلي سړی -چې په جنګ اخته وه- د مجرمینو څخه وباله، حال دا چې هغه خو مظلوم وه چې په نجات ورکولو کښې یې قبطي ووژل شو؟

مونږ وایو چې:

اول: د "الْمُجْرِمِين" کلمه د "مُجْرِم" جمعه ده چې د "إِجْرَام" څخه اشتقاقه شوې ده. نو په دې مقام کښې د ګناه کسب کولو معنی نه ورکوي ترڅو اعتراض وارد شي، بلکې دلته یې معنی دا ده چې

---

(۱) تفسیر الکشاف ج۳ ص۳۹۹؛ تفسیر البغوي ج۳ ص۴۳۹؛ البحر المحیط ج۸ ص۲۹۳

(۲) روح المعاني ج۲۰ ص۵۵

بل څوک په ګناه کښې واقع کړي[۱]. نو حاصل به یې داسې راوخېژي چې: زه به په راتلونکي کښې د هغه چا کومک ته اقدام ونه کړم چې نور خلک په ګناه کښې واقع کوي، لکه چې زه د دغه اسرائیلي سړي په سبب په خلاف الأولی ګناه کښې واقع شوم.

د قتادة عليه الرحمه د کلام حاصل دی چې: موسی عليه السلام مجرمانو سره د عدم نصرت وعده وکړه خو "إن شاء الله" یې ونه ویلې، د همدې کبله د نوموړي اسرائیلي مجرم په نصرت کښې یو خل بیا واقع شو[۲]، لکه چې د همدې مجموعې په [۱۹] ایت کښې ورته اشاره شوې ده.

دوهم: همدغه اسرائیلي سړی کافر وه او د مجرمینو څخه وه[۳]، نو موسی عليه السلام ژمنه وکړه چې بیا به هیڅکله د کافرانو سره مرسته ونه کړم که څه هم زما خپل قومي (اسرائیلي) وي.

دریم: موسی عليه السلام خپل رب ﷻ ته کلکه وعده ورکړه چې په راتلونکي کښې به هم زه د مجرمانو او متکبرانو مرستې ته ور ونه دانګم او د کمزورو او مظلومانو مرسته به کوم[۴].

خو ای زما ربه! ماته د همدغه کار دپاره توفیق راکړه او هم راسره کومک وکړه چې د دوهم ځل دپاره په خلاف الأولی ګناه کښې واقع نه شم.

تبصره

۹ـ الله ﷻ د خپل کتاب (قرآن کریم) په اسرارو باندې ډېر ښه پوهېږي، خو موږ ته د سیاق او سباق (وړاندې بېرته) په نظر کښې نیولو سره دریم جواب په زړه پورې برېښي.

یادونه

۱۰ـ په دې مقام کښې ځینو مفسرینو کرامو ډېر اثار راغونډ کړي دي چې مسلمان باید د مجرم او جنایتکار سره مرسته ونه کړي[۵]، که څوک یې د لوستلو شوق لري نو همغلته دې مراجعه وکړي، موږ په دې موضوع کښې په هغه بحث اکتفاء کوو کوم چې د [هود: ۱۱۳] ایت لاندې په دې کتاب کښې تېر شوي دي، والحمد لله ﷻ والمنة والشکر.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۱۱ـ که څوک وایي چې: په ﴿قَالَ يَٰمُوسَىٰٓ أَتُرِيدُ أَن تَقۡتُلَنِي كَمَا قَتَلۡتَ نَفۡسًۢا بِٱلۡأَمۡسِ﴾ کښې د ﴿قَالَ﴾ د کلمې مستتر ضمیر چاته راجع دی، یا په بل عبارت: هغه کس څوک وه چې په موسی عليه السلام باندې یې د قتل اتهام ولګاوه؟

موږ وایو چې:

---

(۱) روح المعاني ج ۲۰ ص ۵۵
(۲) تفسیر الطبري ج ۲۰ ص ۴۷
(۳) تفسیر البغوي ج ۳ ص ۴۳۹
(۴) تفسیر ابي السعود ج ۷ ص ۷
(۵) تفسیر القرطبي ج ۱۳ ص ۲۶۳؛ الدر المنثور ج ۶ ص ۳۹۹

الف: د علماوو کرامو اکثریت وایي چې دا د اسرائیلي د قول حکایت دی، چې په ﴿ قَالَ ﴾ کښې ضمیر همده ته راجع دی[۱]. د نوموړي د مرستې دپاره موسی ﷺ د دواړو جنګیانو لور ته حرکت وکړ خو هغه په خپل خیال کښې خطا شو او ګومان یې وکړ چې دا خل به ما په سوک باندې وهي، چې راته په غُصه دی او د ﴿ إِنَّكَ لَغَوِيٌّ مُّبِينٌ ﴾ خطاب یې راته وکړ.

دوی وایي چې جنګي اسرائیلي په موسی ﷺ باندې د قتل ادعاء وکړه او سمدستي یې خپلې پټې سپکې کړې او وتښتېد چې خپل ځان د سوک د وهلو څخه بچ کړي.

لنډه دا چې قبطي جنګي او یا نورو قبطیانو ذکره شوې ادعاء واورېده او په ټول ښار کښې یې: سترګو په رپ کښې خوره کړه، آن تر دې چې د فرعون کابینه هم وریاندې خبره شوه، او پرېکړه یې وکړه چې که دا کار حقیقت لري نو باید چې موسی ﷺ اعدام شي.

ب: لږ علماء کرام وایي چې ذکر شوی ضمیر قبطي ته راجع دی او په موسی ﷺ باندې د قتل ادعاء همده کړې ده[۲]. پاتې شوه دا خبره چې قبطي چا خبر کړ چې د مقتول قاتل بل څوک نه دی بلکې موسی ﷺ دی او بس؟ نو د دې جواب دا دی چې: ذکر شوي اسرائیلي د قتل خبره د خپلو اسرائیلیانو څخه نه وه پټه کړې او د افتخار دپاره یې ورته رسولې وه چې داسې کار صورت نیولی دی؛ نو په نتیجه کښې وریاندې د همدغه قبطي په شمول نور قبطیان هم خبر شوي وه[۳].

دا د یو پلوه، او د بله پلوه مونږ ته دا هم څه لرې نه برېښي چې قبطي به د تهدید په توګه په موسی ﷺ باندې د قتل اتهام لګولی وي، لکه چې خلک په جنګونو کښې عمومًا یو تربله دغسې دروغجن اتهامات لګوي، خو دا بېله خبره وه چې په دې مقام کښې اتهام حقیقت درلود.

لنډه دا چې همدغه د قبطي اتهام په ټول ښار کښې خور شو، او چې کله موسی ﷺ وتښتېد نو ټول خلک وریاندې متیقن شوه چې قاتل همدی دی.

تبصره

۱۲ـ مونږ ته داسې برېښي ـوالله ﷻ أعلمـ چې قرآن کریم دوهم قول ته ترجیح ورکوي او دا څکه چې:

الف: د ضمیر دپاره د بعیدې مرجع څخه قریبه مرجع بهتره ده، نو په دې مقام کښې که وګڼو چې موسی ﷺ ته د قاتل لقب د اسرائیلي د پلوه ورکړی شوی وه نو د ﴿ قَالَ ﴾ ضمیر به بعیدې مرجع ته راجع شي کومه چې وراندې په ﴿ ٱلَّذِى ٱسْتَنصَرَهُۥ بِٱلْأَمْسِ ﴾ کښې د ﴿ ٱلَّذِى ﴾ کلمه ده.

او که همدغه لقب د قبطي د پلوه ورکړی شوی وګڼو نو ذکر شوی ضمیر به متصلې نژدې مرجع ته راجع شي کومه چې په ﴿ بِٱلَّذِى هُوَ عَدُوٌّ لَّهُمَا ﴾ کښې د "الذي" کلمه ده.

(۱) زاد المسیر ج۶ ص۹۳؛ روح المعاني ج۲۰ ص۵۷
(۲) تفسیر القاسمي ج۱۳ ص۱۰۱؛ التفسیر الکبیر ج۲۴ ص۲۳۶
(۳) في ظلال القرآن ج۵ ص۲۶۸۴

ب: د ﴿ يَـٰمُوسَىٰٓ أَتُرِيدُ أَن تَقۡتُلَنِي ﴾ الآية په ډېر سنغ او تریخ مضمون باندې مشتمل دی چې د نبطي کافر دښمن د خولې سره ډېر ښه تناسب لري.

اسرائیلي سړی که هرڅومره ناشکره وه، وه به، خو شاید چې ناشکري به یې دغه حد ته نه وي رسېدلې چې په ذکره شوې سنغې خطابې باندې هغه څوک مخاطب کړي کوم چې لږ وخت وړاندې د ده په نصرت کښې د قتل مرتکب شوی وه.

﴿وَجَآءَ رَجُلٌ مِّنۡ أَقۡصَا ٱلۡمَدِينَةِ يَسۡعَىٰ قَالَ يَـٰمُوسَىٰٓ إِنَّ ٱلۡمَلَأَ يَأۡتَمِرُونَ بِكَ لِيَقۡتُلُوكَ فَٱخۡرُجۡ إِنِّي لَكَ مِنَ ٱلنَّـٰصِحِينَ ۝ فَخَرَجَ مِنۡهَا خَآئِفًا يَتَرَقَّبُ قَالَ رَبِّ نَجِّنِي مِنَ ٱلۡقَوۡمِ ٱلظَّـٰلِمِينَ ۝ وَلَمَّا تَوَجَّهَ تِلۡقَآءَ مَدۡيَنَ قَالَ عَسَىٰ رَبِّيٓ أَن يَهۡدِيَنِي سَوَآءَ ٱلسَّبِيلِ ۝﴾

[۲۰] او (یو) سړی د ښار (مصر) د لرې څنډې څخه په داسې حال کښې ورغی چې په څغاسته ورروان وه.

(دغه) سړي وویلې چې: ای موسی! یقینًا (د حکومت) مشران ستا په هکله مشوره کوي چې تا (د فرعوني مقتول په کسات کښې) قتل کړي.

نو (د ښار څخه) بهر ووځه، بې شکه زه ستا دپاره د ناصحانو (خیر غوښتونکو) د ډلې څخه یم (بل څه مطلب نه لرم).

[۲۱] نو موسی ﵇ (د ناصح نصیحت قبول کړ او) د ښار څخه (په فوري لاره باندې په څغاسته) په داسې حال کښې بهر شو چې داربدونکي وه (او) څارنه یې کوله (چې پولیس مې مخ ونه نیسي).

(په دې باندې علاوه د سوال لاسونه یې پورته کړه او) ویې ویلې چې: ای زما ربه! ماته د ظالم قوم (فرعونیانو) څخه نجات راکړي.

[۲۲] او کله یې چې د مدین ښار طرف ته مخه کړه نو ویې ویلې چې: زه خپل رب ﷻ ته أمید کوم چې برابره لاره راته وښایي (او د نجات ځای ته مې روغ رمټ ورسوي).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د وړاندېنیو ایتونو مضمون تعقیب شوی دی چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! کله چې په ټول مصر کښې دا خبره خوره شوه چې د وژلي شوي سړي قاتل موسی ﵇ دی، او د فرعون د مجلس غړو ته هم ورسېده نو بیا لاندې کیفیتونه پېښ شوه:

۱ـ موسی ﵇ ته د مصر د لرې څنډې څخه یو سړی په څغاسته ورغی او ورته یې وویلې چې:

الف: یقینًا د فرعون د کابینې غړو ستا په هکله مجلس دائر کړی دی او غواړي چې تا د وژلي شوي سړي په کسات کښې قتل کړي، یا په بل عبارت: پرونی وژلی شوی سړی په تاباندې درتپي.

ب: نو ستا په هکله زما مشوره دا ده چې د دې ښار څخه ووځه او چرته بل وطن ته ورننته، زما

په دې خبره کښې نور هیڅ مطلب نشته زه فقط ستا دپاره د خیر غوښتونکو څخه یم او بس.

۲_ موسی ﷺ د ذکر شوي خیرخوا نصیحت ومانه او د هغه خبره یې سمدستي عملي کړه چې

الف: په داسې حال کښې د ښار (مصر) څخه بهر شو چې د فرعوني پولیسو څخه په ډار کښې واقع وه، چې په لاس بانديې ورنه شم، او همدارنګه د وتلو په حال کښې یې هرې خوا ته ځار کاوه چې د دوی په محاصره کښې واقع نه شم، او لاره مې بنده نه کړي.

ب: خو په عین حال کښې یې خپل رب ﷻ ته د سوال لاسونه پورته کړي وه چې: ای زما ربه! ما د ظالم قوم (فرعونیانو) څخه نجات راکړې.

۳_ الله ﷻ د موسی ﷺ سوال قبول کړ او د نجات دپاره یې د مدین ښار په لاره وربرابر کړ.

کله یې چې د همدغه ښار په طرف مخه کړه او ورمخامخ شو نو په ډاډه زړه سره یې داسې ورویلې چې: زه خپل رب ﷻ ته اُمید لرم چې برابره لاره راته وښایي، چې د امن ځای ته ورباندې ورسېږم او د فرعونیانو څخه نجات مونده کړم.

توضیحات

۱_ که څوک وایي چې: په ﴿وَجَآءَ رَجُلٌ مِّنْ أَقْصَا ٱلْمَدِينَةِ﴾ کښې د ﴿رَجُلٌ﴾ کلمه د چا څخه عبارت ده؟ یا په بل عبارت: هغه څوک وه چې موسی ﷺ ته یې په ډېره بیړه سره د فرعون د جرګې خبره وررورسوله؟

مونږ وایو چې: د نوموړي سړي په هکله اکثرو مفسرینو کرامو دې ته ترجیح ورکړې ده چې دا هغه سړی وه د کوم ذکر چې په [المؤمن:۲۸] ایت کښې نازل شوی دی[۱]، کوم چې د فرعون د تره زوی وه[۲] حتی د کابینې او شورا غړی یې هم وه[۳]، والله ﷻ اعلم.

تلقاء څه معنی؟

۲_ په ﴿وَلَمَّا تَوَجَّهَ تِلْقَآءَ مَدْيَنَ﴾ کښې د ﴿تِلْقَآءَ﴾ کلمه د "لَقِيَ يَلْقَى لِقاءً" دپاره نادر مصدر دی چې د "تِبْيَانٌ" څخه په غیر بل نظیر نه لري[۴]. که څه هم "تِلْقَاء" د پیوستون معنی ورکوي مګر په دې مقام کښې ترې علماوو کرامو د "طرف" معنی اخستې ده[۵].

نو د مدین ښار (چې د ابراهیم ﷺ د زوی په نامه نومولی شوی دی) د مصر څخه اته منزله لرې پروت دی چې په هغه وخت کښې د فرعون د تسلط لاندې نه وه او موسی ﷺ یې لاره نه پېژانده، مګر الله ﷻ په خپل فضل د هغه طرف ته ورمخامخ کړ[۶].

---

(۱) تفسیر الطبري ج۲۰ ص۵۱؛ تفسیر البغوي ج۳ ص۴۴۰
(۲) تفسیر الکشاف ج۳ ص۳۹۹
(۳) في ظلال القرآن ج۵ ص۲۶۸۵
(۴) لسان العرب ج۱۵ ص۲۵۴
(۵) المحرر الوجیز ج۱۲ ص۱۵۷
(۶) تفسیر القرطبي ج۱۳ ص۲۶۶

دواړه هجرتونه تقریباً متشابه وه

۳ـ د مکې معظمې څخه مدینې منورې ته د نبي کریم ﷺ هجرت او د مصر څخه د مدین ښار ته د موسی ﷺ هجرت په لاندې وجوهو کښې متشابه او غیر متشابه نسبتونه لري:

الف: د نبي کریم ﷺ کور د قریشو مشرکانو د پلوه د محاصرې لاندې نیولی شوی وه او په خپل کور کښې محاصره وه خو الله ﷻ ورته په خپل فضل سره نجات ورکړه لکه چې څه بیان یې د [الأنفال: ۳۰] ایت لاندې تېر شوی دی، والحمد لله ﷻ.

او موسی ﷺ د مصر په ښار کښې د فرعونیانو د محاصرې لاندې واقع شوی وه چې د ښار ټولې لویې لارې د فرعوني پولیسو د پلوه بندې کړی شوې وې، خو الله ﷻ موسی ﷺ ته د یوې فرعي لارې په ذریعه د مصر څخه د وتلو توان ورکړ.

ب: د نبي کریم ﷺ په هکله د مکې مشرکانو د قتل (وژلو) فیصله کړې وه او د موسی ﷺ په ارتباط د فرعون کابینه (د شورا غړي) همدې فیصلې ته رسېدلي وه.

ج: د نبي کریم ﷺ هجرت د نبوت د ورکړې څخه وروسته صورت نیولی وه او د موسی ﷺ هجرت د نبوت د ورکړې څخه وړاندې تحقق موندلی وه.

د: نبي کریم ﷺ په دغه سفر کښې یو ملګری (ابو بکر ﷺ) درلود، او موسی ﷺ په سفر کښې یوازې وه او ملګری یې نه درلود.

هـ: دوی دواړو (نبي کریم ﷺ او ابو بکر ﷺ)د سورلۍ اوښان درلوده، خو موسی ﷺ پیاده وه.

و: نبي کریم ﷺ ته الله ﷻ ځای ښودلی وه چې مدینې منورې ته هجرت وکړه، او موسی ﷺ ته خپل هجرت ځای نه وه ښودلی شوی خو الله ﷻ په خپل فضل سره د مدین ښار ته ورساوه.

ز: نبي کریم ﷺ د لارې د ښودنې دپاره یو مزدور نیولی وه چې د لارې په پېژاندلو کښې پوره ماهر وه[1] او عبد الله بن ارقط نومېده[2]، خو موسی ﷺ لاره ښودونکی نه درلود او الله ﷻ ورته په غیبي توګه هدایت کاوه.

ح: نبي کریم ﷺ د خپل هجرت په اتم کال بېرته مکې معظمې ته ورتاو شو چې الله ﷻ ورته فتحه کړه، او موسی ﷺ د راجح روایت په بنیاد[3] لس کاله وروسته بېرته مصر ته ورستون شو چې په لاره کښې الله ﷻ د نبوت په تاج باندې سرلوړی کړ.

﴿وَلَمَّا وَرَدَ مَآءَ مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةً مِّنَ ٱلنَّاسِ يَسْقُونَ وَوَجَدَ مِن دُونِهِمُ ٱمْرَأَتَيْنِ تَذُودَانِ ۖ قَالَ مَا خَطْبُكُمَا ۖ قَالَتَا لَا نَسْقِى حَتَّىٰ يُصْدِرَ ٱلرِّعَآءُ ۖ وَأَبُونَا شَيْخٌ

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۵۵۴
(۲) سیرت ابن هشام ج۲ ص۱۰۲
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۳۸۷

كَبِيرٌ ﴿٢٤﴾ فَسَقَىٰ لَهُمَا ثُمَّ تَوَلَّىٰٓ إِلَى ٱلظِّلِّ فَقَالَ رَبِّ إِنِّي لِمَآ أَنزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ
﴿٢٤﴾ فَجَآءَتْهُ إِحْدَىٰهُمَا تَمْشِي عَلَى ٱسْتِحْيَآءٍ قَالَتْ إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ لِيَجْزِيَكَ أَجْرَ مَا
سَقَيْتَ لَنَا ۚ فَلَمَّا جَآءَهُۥ وَقَصَّ عَلَيْهِ ٱلْقَصَصَ قَالَ لَا تَخَفْ ۖ نَجَوْتَ مِنَ ٱلْقَوْمِ
ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٢٥﴾ قَالَتْ إِحْدَىٰهُمَا يَٰٓأَبَتِ ٱسْتَـْٔجِرْهُ ۖ إِنَّ خَيْرَ مَنِ ٱسْتَـْٔجَرْتَ ٱلْقَوِيُّ
ٱلْأَمِينُ ﴿٢٦﴾ قَالَ إِنِّيٓ أُرِيدُ أَنْ أُنكِحَكَ إِحْدَى ٱبْنَتَيَّ هَٰتَيْنِ عَلَىٰٓ أَن تَأْجُرَنِي ثَمَٰنِيَ
حِجَجٍ ۖ فَإِنْ أَتْمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِندِكَ ۖ وَمَآ أُرِيدُ أَنْ أَشُقَّ عَلَيْكَ ۚ سَتَجِدُنِيٓ إِن شَآءَ
ٱللَّهُ مِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿٢٧﴾ قَالَ ذَٰلِكَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ ۖ أَيَّمَا ٱلْأَجَلَيْنِ قَضَيْتُ فَلَا
عُدْوَٰنَ عَلَيَّ ۖ وَٱللَّهُ عَلَىٰ مَا نَقُولُ وَكِيلٌ ﴿٢٨﴾ ﴾

[۲۳] او کله چې موسی ﷺ د مدین اوبو (څا) ته ورسېد نو په هغه باندې یې د خلکو ډله په داسې حال کښې مونده کړه چې (ګډې) یې خړوبولې.

او د دوی څخه نژدې (دوی ته نا رسیده) یې دوه زنانه موندې کړې چې (خپلې ګډې) یې (د خلکو د ګډو څخه) را ایسارولې (چې ورسره خلطې نه شي).

موسی ﷺ (دغو دواړو زنانه وو ته) وویلې چې: ستاسو څه حال دی؟ (په تاسو څه باعث دی چې خپلې ګډې د خړوبولو څخه را ایساروئ؟).

(دغو دواړو په جواب کښې) وویلې چې: مونږ دواړه تر هغه خپلې ګډې نه خړوبوو ترڅو چې شپانه (نارینه د خپلو ګډو د خړوبولو څخه) فارغ شي (او کورونو ته ستانه شي).

او (دا یې هم وویلې چې:) زمونږ پلار لوی بوډا (د ډېر سپین ږیرې) دی.

[۲۴] موسی ﷺ (د زړه سوي د امله) دواړو ته (د بل کوهي څخه ګډې) خړوبې کړې، (او بیا (د ونې) سوري ته ورتاو شو نو (خپل رب ﷻ ته یې سوال وکړ او) وې ویلې چې:

ای زما ربه! زه هغه شي ته محتاج یم چې ته یې (نن ورخ) ماته رانازل کړې، هره یوه ښېګڼه چې وي (زه د هر حیثه فقیر یم).

[۲۵] نو موسی ﷺ ته (د دغو دواړو زنانه وو څخه) یوه زنانه ورغله چې د حیاء په حال کښې به تلل کول (او ورته یې) وویلې چې: یقیناً زما پلار تا د دې دپاره بلې چې تاته زمونږ دپاره ستا د خړوبولو مزدوري درکړي.

نو موسی ﷺ (دعوت قبول کړ او) کله چې هغه ته ورغی او (خپل ټول) بیان (قیصه) یې ورباندې

بیانه کړه (نو) شعیب ﷺ (ورته ډاډ ورکړ او) ویې ویلې چې دارېږه مه، ته د ظالم قوم څخه خلاص شوې (او نجات دې مونده کړ).

[۲۶] (د هغوی څخه) یوې زنانه وویلې چې: ای زما پلاره! دغه (سړی د ګډو څرولو دپاره) مزدور ونیسه (او دا خکه چې:) یقیناً بهتر هغه څوک چې ته یې (د ګډو دپاره) مزدور نیسې قوتناک (او) امانتګر سړی دی (او دغه دواړه صفتونه په دغه سړي کښې شته).

[۲۷] شعیب ﷺ وویلې چې: (ای موسی!) زه اراده لرم چې د خپلو دغو دواړو لورانو څخه یوه لور په دې شرط په نکاح درکړم چې ته زما دپاره اته کاله مزدوري (شپني) وکړې.

نو که لس کاله دې پوره کړه نو دا به ستا د پلوه (احسان) وي، او زه اراده نه لرم چې په تاباندې (د لسو کلونو په پوره کولو سره) مشقت واچوم.

ژر دی چې که د الله ﷻ اراده وي ته به ما د صالحانو (د ډلې) څخه مونده کړې.

[۲۸] موسی ﷺ وویلې چې دغه (لوظ او عهد) به زما او ستا ترمنځ (مقرر) وي (نو) د دواړو نېټو څخه هره یوه نېټه چې ما پوره کړه نو په ماباندې به (ستا د پلوه کوم) تجاوز (او تېری) نه وي.

او الله ﷻ په هغه خبرو اترو باندې چې مونږ (زه او ته) یې وایو څارونکی (او شاهد) دی.

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د وړاندېنیو ایتونو مضمون (د موسی ﷺ د هجرت بیان) تعقیب شوی دی، چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! کله چې موسی ﷺ د مصر د حدودو څخه خارج شو او د مدین د ښار حدودو ته ورداخل شو نو هلته د لاندې حالاتو سره مخامخ شو:

۱ـ د مدین په مربوطاتو کښې په یوه ځای کښې ګوري چې خلک راغونډ شوي دي او د یوې څاه څخه اوبه راوباسي او خپلې ګډې ورباندې څروبوي.

په دې وخت کښې هلته دوه زنانه هم ګوري چې خپلې ګډې یې د خلکو د ګنې ګونې څخه لرې څه وړاندې په یوه ګوښه کښې ایسارې کړې دي او نه یې پرېږدي چې هغه اوبه خور ته ورشي په کوم باندې چې د خلکو ګډې لګیا دي اوبه څښي.

لنډه دا چې دوی دواړه منتظرې وې چې د خلکو ګډې څړوبې شي او د څاه شاوخوا فارغه شي نو دوی به هلته ورشي او خپلې ګډې به څړوبې کړي.

۲ـ د موسی ﷺ په دغو دواړو زنانه وو باندې زړه وسوزېد او پوښتنه یې ترې وکړه چې ستاسو دواړو څه حال دی؟ په تاسو باندې څه باعث دی چې خپلې ګډې د خلکو د ګډو سره نه ضمیمه کوئ، ترڅو ستاسو ګډې هم څړوبې شي؟

۳ـ هغوی دواړو موسی ﷺ ته جواب ورکړ چې:

الف: مونږ نه غواړو چې د شپنو سره اختلاط وکړو او د اوبو په څړوبولو کښې ورسره شریکې شو.

ب: مونږ تر هغه وخته پورې انتظار وباسو او خپلې ګډې د خوړېدلو څخه په پنډغالي کښې راايساروو ترڅو چې شپانه خپلې ګډې خړوبې کړي او د څا څخه بېرته ستانه شي او څا فارغه شي.

ج: مونږ څکه د ګډو خړوبول په خپله غاړه اخستي دي چې مونږ دواړه ورور نه لرو چې ګډې رانه خړوبې کړي او پلار مو زوړ بوډا دی چې د خړوبولو توان نه لري، که مونږ یا ورور درلودی او یا مو پلار ځوان وی نو مونږ به دغه کار په غاړه نه وی اخستی.

۴_ نو موسی ﷺ د ذکرو شوو دواړو زنانه وو دپاره د يوې بلې څا څخه ګډې خړوبې کړې دکومې په خوله باندې چې د غټې درنې ډبرې سرپوښ اېښودل شوی وه.

۵_ بیا موسی ﷺ د يوه پرديس سړي په شکل د يوې ونې سورې ته ورتاو شو او وږی او ستړی ستومانه هلته کښناست. په همدغه حال او په همدغه وخت کښې يې خپل رب ﷻ ته د سوال لاسونه پورته کړه چې: ای زما ربه! هره يوه ښېګڼه چې ته نن ورځ ماته د خپلو غيبي خزانو څخه رانازله کړې نو زه ورته ډېر زيات اړ او محتاج يم. يا په بل عبارت: زه نن ورځ د هر حيثه احتياج يم، هر يو احتياج چې راته عنايت کړې نو هغه به ستا ډېره لويه مهرباني او پېرزوينه وي.

۶_ نو سمدستي الله ﷻ د موسی ﷺ د اړتياوو د پوره کولو ډېره کښېنودله چې:

الف: ذکرو شوو دواړو زنانه وو خپلې ګډې د خپل عادت په خلاف د خړوبولو څخه وروسته خپل کور ته ورستنې کړې، او خپل پلار ته يې د ګړنديو راستنېدلو وجه په تفصيل سره بيانه کړه، چې يوه نابلده او ناآشنا سړي راته په عجيبه طريقه سره ګډې خړوبې کړې او دا دی د نورو خلکو څخه وړاندې مونږ خپل کور ته خپلې ګډې راورسولې.

ب: د زنانه وو پلار خپلې يوې لور ته وظيفه وکړه چې په زغرده لاړه شه هغه پرديس سړی دلته راوله کوم چې تاسو دواړو ته يې ګډې خړوبې کړې دي، ترڅو هغه ته د خړوبولو مزدوري ورکړم.

ج: دغه موظفه زنانه په ډېره حياناکه توګه موسی ﷺ ته ورغله او ورته يې وويلې چې:

د: يقيناً زما پلار تا د دې دپاره بلې ترڅو تاته د هغه کار مزدوري درکړي کوم چې تا زمونږ د ګډو په خړوبولو کښې ترسره کړی وه، نو هيله ده چې زما د پلار د بلنې اجابت وکړې او هلته ورشې، که بالفرض ته د خړوبولو مزدوري نه اخلې نو دا خبره به د همغه په حضور کښې وکړې.

۷_ موسی ﷺ د ذکرې شوې زنانه راوړی دعوت قبول کړ، او د هغې د پلار د ملاقات په نيت هلته ورروان شو.

کله چې هلته ورسېد نو په هغه باندې يې خپله ټوله قيصه د اول څخه تر آخره پورې بيانه کړه چې زه د ظالم قوم څخه راوتښتېدلم او دا دی اوس دغه ځای ته په نابلدتيا کښې راورسېدلم.

۸_ د زنانه وو پلار د موسی ﷺ ټوله قيصه په ښه دقت سره په سړه سينه واورېده او په پای کښې يې داډ ورکړ چې اوس نو ډاربره مه. يقيناً ته نن ورځ د ظالم قوم د ظلم څخه بچ شوې، په دې وطن کښې د هغه هيڅ سلطه نشته او دا وطن د هغه په قلمرو کښې شامل نه دی.

۹_ په دې منځکښې د ذکرو شوو زنانه وو څخه يوې زنانه خپل پلار ته وړانديز وکړ چې:

الف: ای زمونږ پلاره! دغه پردیس سړی د ګډو دپاره مزدور ونیسه او دا ځکه چې:
ب: د یو پلوه همدغه پردیس ډېر زیات محتاج دی چې د احتیاج څخه به خلاص شي او د شپې تېرولو ځای به مونده کړي، او د بله پلوه مونږ هم مزدور ته اړتیا لرو، او بهتر مزدور هغه دی کوم چې د مزدورۍ د باره وتلی شي او قوت لري او هم د امانتدارۍ خاوند وي.
نو دغه دواړه صفتونه په دغه پردیس سړي کښې شته دي، هیله ده چې زما وړاندیز منظور کړئ.
۱۰ـ د زنانه وو پلار د خپلې لور وړاندیز په ښه وقت سره واورېد او په زړه کښې یې وساته، بلکې موسی ﷺ ته یې داسې صورت حال وړاندې کړ چې په ذکر شوي پېشنهاد باندې مشتمل وه، هغه داسې چې:
الف: زه اراده لرم چې تاته د خپلو دغو دواړو لورګانو څخه یوه لور په نکاح باندې درکړم چې زما د کور دپاره د محارمو څخه وګرځې.
ب: خو دا پکښې شرط ده چې ته زما سره دلته اته کاله تېر کړې او دلته به زما مزدوري کوې. هو! که په خپله خوښه دې په اتو کالو باندې دوه کلونه نور هم وراضافه کړه او لس کاله دې زما مزدوري وکړه نو دا به ستا د پلوه احسان وي، زما د پلوه د دغو دوه وو کالو کوم شرطیت او لزوم نشته.
زه اراده نه لرم چې په تاباندې سختې دړولم او د مشکلاتو سره دې مخ کړم زما نیت دې چې په تاباندې اساني دړولم.
نو د دوه وو اضافه کلونو د تېرولو په هکله به هم زه د خپل لوظ څخه ونه ګرځم چې هله ژر شه لس کاله پوره کړه.
ج: که د الله ﷻ اراده او خوښه وي نو زه به په یوه کار کښې هم تاته مشکلات ایجاد نه کړم او په ټولو اوضاعو کښې به زه د صالحانو او نېکانو څخه جوړ شم.
۱۱ـ موسی ﷺ ذکر شوي وړاندیز قبول کړ او ویې ویلې چې:
الف: دغه به زما او ستا ترمنځ لوظ او وعده وي، چې نه به ترې ته پښېمانه کېږې او نه به ترې زه بې لوظي او بې وفایي کوم.
ب: په هره یوه وعده باندې چې ما راتګ وکړ په ماباندې به ستا د پلوه کوم تجاوز او تېری نه وي، یا په بل عبارت: اته کاله مزدوري کول په ماباندې حتمي دي او نور دوه کاله زما د خوښې پورې مربوط دي.
ج: کومې خبرې او وعدې چې ما او تا یو تړلې وکړې په هغو باندې الله ﷻ شاهد دی او همدی ﷻ د ټولو افعالو او اقوالو څارونکی او مراقب دی، هر څه د همده ﷻ په تصرف او ملکیت کښې دي.

توضیحات

۱ـ په ﴿ وَلَمَّا وَرَدَ مَآءَ مَدْيَنَ ﴾ الآیة کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:
الف: د ﴿ وَرَدَ ﴾ کلمه د "وُرُوْدْ" څخه اشتقاقه شوې ده چې په دې مقام کښې د "دُخُوْلْ" په معنی نه

بلکې د "وُصُول" (پیوستون) په معنی سره ده[۱].

ب: په ﴿ مَآءَ مَدۡيَنَ ﴾ کښې د ﴿ مَآء ﴾ د کلمې څخه د چينې يا کاريز اوبه مطلبې نه دي بلکې د اُوبو ځا (کوهی) ترې مطلب دی[۲].

ج: په ﴿ أُمَّةً مِّنَ ٱلنَّاسِ ﴾ کښې د ﴿ ٱلنَّاسِ ﴾ د کلمې څخه د خلکو هغه ټولګی مراد دی کوم چې د نارينه وو او زنانه وو دواړو څخه تشکيل شوی وي، که بالفرض يوازې نارينه ترې مطلب وی نو د يو پلوه به دغه کلمه ﴿ مِّنَ ٱلنَّاسِ ﴾ نه وی نازله شوې او يوازې د ﴿ أُمَّةً ﴾ په نزول به اکتفاء شوې وی چې په متفق الصفة ټولګي باندې دلالت کوي. او د بله پلوه به موسی ﷺ دواړو زنانه وو ته پوښتنه نه وی راجع کړې چې تاسو دواړه په هغې ډله کښې ولې نه شامليږئ او دا خکه چې په دغه صورت کښې خو به د عدم شمول وجه معلومه وی چې هغوی د څرمې نارينه وه، او دوی دواړو ته غوښتل چې د نارينه وو په ډله کښې فقط دوه تنه اشتراک وکړي.

د: د ﴿ يَسۡقُونَ ﴾ کلمه د "سَقۡيٌ" څخه اشتقاقه شوې ده چې د څروبولو معنی ورکوي خو دا خبره ځرګنده نه ده چې شپنو به څه ډول حيوانات څروبول؟ خو ځينو علماوو کرامو ليکلي دي چې هغوی ګډې څروبولې[۳] نه اوښان او خره او يا نور.

هـ: د ﴿ تَذُودَانِ ﴾ کلمه د "ذَوۡدٌ" _لکه "ضَرۡبٌ"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې د شړلو معنی ورکوي[۴] خو په دې مقام کښې عبد الله بن عباس رضی الله عنهما په منعه کولو او ايسارولو باندې تفسيره کړې ده[۵]. يعنې هغوی دواړو د ځا څخه لرې په يوه ګوښه کښې خپلې ګډې ايسارې کړې وې ترڅو شپانه د څروبولو څخه فارغ شي نو بيا به دوی د خپلو ګډو د څروبولو بندوبس کوي.

و: په ﴿ يُصۡدِرَ ٱلرِّعَآءُ ﴾ کښې د ﴿ يُصۡدِرِ ﴾ کلمه د "صَدۡرٌ" _لکه "ضَرۡبٌ"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې د انصراف او رخصت کېدلو معنی ورکوي[۶]، د همدې کبله هغه طواف ته د طواف الصدر لقب ورکړې شوی دی کوم چې د حاجيانو د پلوه د رخصت کېدلو په وخت کښې صورت نيسي.

يعنې مونږ تر هغه وخته پورې خپلې ګډې راايساروو ترڅو چې شپانه د خپلو ګډو د څروبولو څخه فارغ شي او بېرته خپلو کورونو ته ستانه شي.

ز: که څوک وايي چې دغو زنانه وو د شپنو د فراغت څخه وروسته خپل ګډې په څه ډول څروبولې؟ مونږ وايو چې: د دوی دواړو د څروبولو په هکله علماوو کرامو لاندې صورتونه ليکلي دي[۷]:

(۱) روح المعاني ج ۲۰ ص۵۹؛ اللباب في علوم الکتاب ج۱۵ ص۲۳۴
(۲) البحر المحيط ج۸ ص۲۹۶
(۳) تفسير القرطبي ج۱۳ ص۲۶۹؛ تفسير الطبري ج ۲۰ ص۵۵
(۴) مفردات الراغب ص۱۸۵
(۵) المحرر الوجيز ج۱۲ ص۱۵۷؛ الدر المنثور ج۶ ص۴۰۴
(۶) مفردات الراغب ص۲۸۳
(۷) تفسير الطبري ج ۲۰ ص۵۷؛ الدر المنثور ج۶ ص۴۰۷

اول: دوی دوارو به خپلې ګډې په هغو اوبو باندې خړوبولې کومې به چې د شپنو څخه اضافه شوې وې او د اوبو په اخوړونو کښې به باقي پاتې وې[1] او که د هغوی څخه به هلته اوبه پاتې نه شوې نو د دوی دوارو ګډې به په هغې ورځ نه خړوبېدلې.

دوهم: د دغې ځا بوقه سپکه وه، دوی دوارو کولی شوه چې د شپنو د فراغت څخه وروسته د خپلو ګډو دپاره د ځا څخه اوبه رااوچتې کړې.

ح: که څوک وایي چې: د ذکرو شوو زنانه وو جواب خو په ﴿ لَا نَسْقِى حَتَّىٰ يُصْدِرَ ٱلرِّعَآءُ ﴾ سره پوره کېده نو په څه منظور هغوی په خپل جواب باندې د ﴿ وَأَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ ﴾ جمله اضافه کړه؟

مونږ وایو چې: دا جمله یې د دې دپاره اضافه کړه ترڅو موسی ﷺ په خپل مجبوریت باندې خبر کړي چې مونږ دواړه د ترحم ورې یاستو، که زمونږ پلار څه توان درلودی او ډېر زیات بوډا نه وی نو په مونږ باندې به یې ګډې نه وی خړوبې کړې.

ط: که څوک وایي چې: دغه ډېر عمری بوډا څوک وه؟ یا په بل عبارت: دغه دواړه زنانه د چا لورګانې وې؟

مونږ وایو چې: علماوو کرامو د دغه شخص په تعین کښې متعدد اقوال کړي دي[2]، مګر مشهوره دا ده چې دغه دواړه زنانه د شعیب ﷺ لورګانې وې[3] چا ته چې الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا ﴾ [هود:۸۴] یعنې او مونږ د مدین ښار ته د دوی (خواخوږی نسبي) ورور شعیب ﷺ (د پیغمبر په صفت) ورastولی وه.

ي: که څوک وایي چې: ایا شعیب ﷺ ته مناسبه وه چې په خپلو لورګانو باندې شپني وکړي؟

مونږ وایو چې: ځینو مفسرینو کرامو[4] د دې پوښتنې په جواب کښې لیکلی دی چې مناسب او غیر مناسب کارونه د وطنونو په اختلاف سره فرق کوي، یو کار په یوه وطن کښې غیر مناسب وي خو عین کار په بل وطن کښې ډېر ښه مناسب وي او څه د عیب ګوته ورته نه نیوله کېږي، نو په زنانه وو باندې شپني کول هلته د مدین په ښار کښې غیر مناسب کار نه وه.

خو کوم جواب چې پخپله د ایتونو څخه څرګندېږي هغه دا دی چې: دغه کار په اضطراري حالت کښې صورت نیولی وه، چې مزدور (شپانه) مزدوري (شپني) پرېښې وه او شعیب ﷺ په همدې هڅه کښې وه چې بل مزدور مونده کړي، د همدې کبله ورته خپلې یوې لور وړاندیز وکړ چې: ﴿ يَٰٓأَبَتِ ٱسْتَـْٔجِرْهُ ﴾ ای پلاره! همدغه سړی د مزدور (او شپانه) په حیث ونیسه.

او پوره واضحه ده چې د اضطرار په حال کښې خو غیر مناسب لا څه چې غیر جائز کارونه هم جواز مونده کوي (لکه چې په دغه حال کښې د مرداري غوښې خوړل هم جائز دي).

(۱) تفسیر القرطبي ج۱۳ ص۲۶۹؛ المحرر الوجیز ج۱۲ ص۱۵۸
(۲) تفسیر القرطبي ج۱۳ ص۲۷۰؛ زاد المسیر ج۶ ص۹۶
(۳) روح المعاني ج۲۰ ص۶۱
(۴) البحر المحیط ج۸ ص۲۹۷؛ التفسیر الکبیر ج۲۴ ص۲۴۰

د خړوبولو صورت

۲ـ په ﴿ فَسَقَىٰ لَهُمَا ﴾ کښې ځینو مفسرینو کرامو لیکلي دي چې موسی ﷺ د شپنو څخه د نویت غوښتنه وکړه چې هغوی یې اجابت وکړ نو د زنانه وو ګډې یې خړوبې کړې[۱].

خو مونږ ته دا صورت ډېر بعید برېښي او دا ځکه چې د هغو شپنو به د کومو چې په خپلو وطندارانو ناتوانه زنانه وو باندې زړونه نه سوزېدل او نوبت یې نه ورکاوه په یو پردیس او ناآشنا سړي څنګه زړونه سوزولي وي او نوبت به یې ورکړی وي؟!

او ځینو مفسرینو کرامو پکښې نور صورتونه لیکلي دي[۲] چې یو هم مونږ ته د موسی ﷺ د حال سره مناسب ښکاره نه شو، نو د همدې کبله مو هغه صورت خوښ کړ کوم چې د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روایت شوی دی[۳] او حاصل یې په لاندې سوال جواب کښې لوستلی شئ:

موسی ﷺ: په تاسو دواړو زنانه وو باندې څه باعث دی چې خپلې ګډې د خلکو د ګډو سره نه ضمیمه کوئ چې خړوبې شي؟

زنانه: مونږ دواړه تر هغه وخته پورې خپلې ګډې را ایساروو ترڅو چې خلک خپلې ګډې خړوبې کړي او ځا مونږ ته فارغه شي.

مونږ د باعزته ټبر ا سړي لورګانې یاستو چې د نارینه وو سره اختلاط نه خوښوو، او په دې باندې علاوه پلار مو کمزوری دی، ګډې نه څرولی شي اونه یې خړوبولی شي.

موسی ﷺ: دلته نژدې بل کوهی (د اوبو بله ځای) شته؟

زنانه: هو، دلته بله ځا هم شته خو د هغې خوله په داسې غټه ډبره باندې پټه (بنده) ده چې یوه ډله سړي یې ترې پورته کولی شي او بس. د لږو کسانو ورباندې زور نه رسېږي چې ترې اوچته یې کړي.

موسی ﷺ: تاسو دواړه دغه ځا ماته راوښایئ (راپه ګوته یې کړئ).

دواړو زنانه وو موسی ﷺ په نوموړې ځا باندې ودراوه چې دغه ده.

نو موسی ﷺ یوازې په یوه سر ډبره اوچته کړه او په یوه قوي بوقه باندې یې ټولې ګډې خړوبې کړې او بیا یې بېرته د ځا خوله په همغې درغنې باندې بنده کړه.

څو نکات

۳ـ په ﴿ فَجَآءَتۡهُ إِحۡدَىٰهُمَا تَمۡشِي عَلَى ٱسۡتِحۡيَآءٍ ﴾ الآية- کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف: د ﴿ عَلَى ٱسۡتِحۡيَآءٍ ﴾ کلمات د متعلق په اعتبار سره د ﴿ فَجَآءَتۡهُ ﴾، ﴿ تَمۡشِي ﴾ دواړو جملو سره ارتباط لري. یا په بل عبارت: د ذکر شوې زنانه تګ (مزل) د یوې حیاناکې پېغلې په شکل وو چې په ځېتې کښې یې خپل ځان ښه پوره نغښتی وه او د بې باکه پېغلې په شان یې په ناز او نخرو

(۱) التفسير الكبير ج۲۴ ص۲۳۹

(۲) تفسير ابي السعود ج۷ ص۸ـ المحرر الوجيز ج۱۲ ص۱۵۸

(۳) الدر المنثور ج۶ ص۴۰۲

مزل نه کاوه چې د چا توجه خپل ځان ته راواړوي.

ب: همدارنګه د هغې پیغام رسونې هم د ادب او حیاء ځخه نمایندګي کوله. د بنه وضاحت دپاره لاندې اشاراتو ته متوجه شئ:

اول: هغې فقط په ضروري خبرو باندې اکتفاء وکړه حتی چې خپلې خبرې یې د "ای فلانکیه!" په ویلو باندې هم شروع نه کړې بلکې مستقیمًا یې په مطلب باندې پیل وکړ چې: ﴿ إِنَّ أَبِي ﴾ الآیة.

دوهم: هغې د دعوت نسبت خپل پلار ته وکړ چې زه نه بلکې زما پلار تاته دعوت درکوي چې: ﴿ يَدْعُوكَ ﴾.

دریم: هغې د دعوت غرض په ډېرو صریحو الفاظو کښې بیان کړ چې دغه دعوت د دې کبله صورت نیولی دی چې تاته د ګډو د خړوبولو مزدوري درکړي: ﴿ لِيَجْزِيَكَ أَجْرَ مَا سَقَيْتَ لَنَا ﴾.

دا ټول د دې دپاره چې د مسافر نااشنا سړي په زړه کښې څه بل خیال پیدا نه شي.

ج: که څوک وایي چې: ایا د موسی ﷺ د مېړانې او پاکیزه خاصیت سره دا مناسبه وه چې په ثوابي خړوبولو باندې مزدوري واخلي او د همدې غرض دپاره دعوت قبول کړي؟

مونږ وایو چې: ذکرو شوو دواړو زنانه وو لا د وړاندې ځخه موسی ﷺ ته خپل پلار معرفي کړی وه چې: ﴿ وَأَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ ﴾ او زمونږ پلار ډېرعمری بوډا دی. نو موسی ﷺ د دې دپاره دعوت قبول کړ چې هغه ته خپل ټول حالات شرحه کړي او د هغه د تجربو ځخه ګټه پورته کړي د همدې کبله یې د رسېدلو سره سم د خپلو حالاتو په شرحه باندې پیل وکړ: ﴿ فَلَمَّا جَآءَهُۥ وَقَصَّ عَلَيْهِ ٱلْقَصَصَ ﴾ الآیة.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه موسی ﷺ هم نه غوښتل چې د ذکرې شوې بلونکې پیغلې سره بې ضرورته خپلې خبرې اوږدې کړي، د همدې کبله یې هغې ته جواب ورنه کړ چې زه په ثوابي عمل باندې مزدوري نه اخلم ترڅو د هغې سره خبرې د ضرورت ځخه اضافه نه شي. یا په بل عبارت: موسی ﷺ غوښتل چې د مزدورۍ نه اخستلو موضوع د هغې د پلار سره مطرحه کړي چې اصلاً وړاندیز هم د همغه د پلوه صورت نیولی وه.

د همدې کبله کله چې موسی ﷺ د شعیب ﷺ کور ته ورسېد نو هلته یې د سختې لوږې سره-سره د خوراک او ځښاک ځخه لاس ونیوه، البته د دې ډاره چې دا د خړوبولو اجرت (مزدوري) ونه ګرځي او ثواب یې ضائع نه شي. خو کله چې ورته شعیب ﷺ داډ ورکړ چې دا اجرت نه دی بلکې مېلمه پالنه ده چې ماته د خپلو پخوانیو پلرونو ځخه راپاتې ده «فَجَلَسَ وَأَكَلَ»[1] یعنې نو بیا خوراک او ځښاک ته کېناست او خپل ځان یې موړ کړ.

سوال جواب

۴ـ که څوک وایي چې: د شعیب ﷺ لور په څه پوه شوه چې موسی ﷺ قوتناک او امانتدار دی؟

---

[1] تفسیر البغوي ج۳ ص۴۴۲

یا په بل عبارت: هغې په کوم دلیل خپل پلار ته د موسی ﷺ په هکله په ﴿ إِنَّ خَيْرَ مَنِ ٱسْتَـْٔجَرْتَ ٱلْقَوِىُّ ٱلْأَمِينُ ﴾ کښې د "قوي" او هم د "أمین" لقبونه ورکړه؟

مونږ وایو چې: هغې ته د موسی ﷺ قوت هغه وخت څرګند شوی وه کله یې چې په یوه سر د کوهي د خولې څخه هغه درنه ډبره اوچته کړه کومه به چې په عادي توګه لسو تنو اوچتوله[1]، لکه چې څه مربوط بیان یې لږ وړاندې په دوهمه توضیح کښې تېر شو، والحمد لله ﷻ.

او امانتداري یې ورته په هغه وخت کښې په اثبات ورسېدله کله چې نوموړې زنانه او موسی ﷺ دوه په دوه د بیدیا څخه د شعیب ﷺ کور ته ور روان وه او دا څکه چې:

د لارې په اوږدو کښې د موسی ﷺ ټولو حرکاتو او سکناتو (ټولو کړو وړو) د ده ﷺ د امانتدارۍ څخه نمایندګي کوله، آن تر دې چې موسی ﷺ نوموړې ته توصیه وکړه چې ته په ما پسې وروسته راځه او د لارې ښودانه راته کوه چې هغې خوا ته یا دې خوا ته تاو شه، ترڅو په تا باندې زما نظر ونه نبلي، البته دا ښودانه هم باید په خوله نه بلکې د یوې ګټکې په غورځولو سره صورت ونیسي[2].

لاندې څو ټکو ته توجه په کار ده

۵ـ په ﴿ قَالَ إِنِّىٓ أُرِيدُ أَنْ أُنكِحَكَ إِحْدَى ٱبْنَتَىَّ ﴾ الآیة- کښې لاندې څو ټکو ته توجه په کار ده:

الف: په دې کښې علماء کرام اختلاف لري[3]، چې په ذکرو شوو دواړو پېغلو کښې مشره څه نومېده، او کشرې څه نوم درلود؟.

همدارنګه په دې کښې هم سره مختلف دي چې موسی ﷺ مشره په نکاح واخستله او که کشرې سره یې د نکاح عقد صورت ونیوه؟.

څرنګه چې دا چندان ګټور بحث نه دی نو مونږ ترې صرف نظر کوو او فقط همدومره لیکو چې:

د ایتونو په ذکره شوې مجموعه کښې د "إِحْدَىٰ" کلمه درې خله تکراره شوې ده: ﴿ فَجَآءَتْهُ إِحْدَىٰهُمَا ﴾، ﴿ قَالَتْ إِحْدَىٰهُمَا ﴾، ﴿ إِحْدَى ٱبْنَتَىَّ ﴾.

نو مونږ ته داسې ذهن ته راځي ـوالله ﷻ أعلمـ چې د دغې کلمې څخه به په درېواړو ځایونو کښې یوه انجلۍ مراده وي، یا په بل عبارت: موسی ﷺ به همغه انجلۍ په نکاح باندې اخستې وي کومې چې ورته د خپل پلار پیغام وروړی وه، او کومې چې خپل پلار ته مشوره ورکړې وه چې موسی ﷺ د خپلو ګډو دپاره مزدور ونیسي. برابره خبره ده چې د هغې صفوراء نوم وه او که شرفاء نومېده، او هم برابره خبره ده چې هغه کشره او که مشره وه.

---

(۱) تفسیر الطبري ج۲۰ ص۵۷

(۲) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۳۸۵

(۳) تفسیر القرطبي ج۱۳ ص۲۷۳؛ تفسیر الخازن ج۴ ص۵۵۹؛ تفسیر الطبري ج ۲۰ ص۶۲؛ تفسیر البغوي ج۳ ص۴۴۲؛ تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۳۸۵

د ﴿إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُنكِحَكَ إِحْدَى ابْنَتَيَّ﴾ د کلماتو څخه په تبادر سره فهمېږي چې شعیب ﷺ به نوموړي سر کښې موسی ﷺ ته فقط وعده ورکړې وه چې یوه لور به ورته منکوحه وګرځوي، او د نکاح عقد صورت نه وه نیولی، که نه نو ضرور به یې یوه لور تعین کړې وی څکه چې په عقد کښې د منکوحې تعین ضرور دی.

بالمقابل موسی ﷺ هم د شعیب ﷺ سره د اتو کالو شپنی کولو لوظ وکړ، هسې نه چې شپنې کول د مهر په حیث وټاکل شوه.

هو! د دغو دواړو متبادلو وعدو او توافق څخه به وروسته د نکاح عقد صورت نیولی وی او د مهر په هکله به هم د شعیب ﷺ د شریعت په مطابق تصمیم نیولی شوی وی، والله ﷻ اعلم.

د همدې کیله مونږ په دې مقام کښې دا مسئله نه مطرحه کوو چې شپنې کول مهر ګرځېدلی شي او که نه؟، که څوک غواړي چې په همدغې مسئله کښې د محمدي (ﷺ) شریعت حکم ولولي نو خپلو اړوندو کتابونو[1] ته دې مراجعه وکړي.

ج. که څوک وایي چې: کله چې موسی ﷺ د نکاح په مهر کښې شپنې نه وه کړې نو تر لسو کالو پورې یې مزدوري څه شی وه؟

مونږ وایو چې: موسی ﷺ د خپلې مېرمنې په شمول فقط په ګېډه مزدور وه، لکه چې د لاندې حدیث څخه یې د اشارې په توګه څه وضاحت څرګندېږي:

یوه ورځې نبي کریم ﷺ د همدې سورت (القصص) په قرائت باندې شروع وکړه کله چې د موسی ﷺ قیصې ته راورسېد نو ویې فرمایل چې: «إِنَّ مُوسَى ﷺ آجَرَ نَفْسَهُ ثَمَانِيَ سِنِينَ أَوْ عَشْرًا عَلَى عِفَّةِ فَرْجِهِ وَطَعَامِ بَطْنِهِ»[2] یعنې یقیناً موسی ﷺ د خپل عورت د پاک ساتلو او د خپلې ګېډې د خوراک په غرض خپل ځان اته کاله یا لس کاله د شعیب ﷺ دپاره د شپانه په حیث مزدور وګرځاوه.

د: په ایت شریف کښې مونږ ته ارشاد دی چې:

اول: مؤمن ته جائزه ده چې کله صالح سړی مونده کړي نو د خپلو اړوندو زنانه وو څخه د کومې یوې وړاندیز ورته وکړي او د شعیب ﷺ په قدم لاړ شي. د ښه وضاحت دپاره لاندې د یوه حدیث مضمون ولولئ[3]:

کله چې حفصه بنت عمر رضي الله عنها کونډه شوه او عدت یې تېر شو نو خپل پلار (عمر ﷺ) عثمان ﷺ ته د هغې د نکاح کولو وړاندیز وکړ چې د هغه د پلوه منفي جواب ورکړی شو.

بیا یې ابو بکر ﷺ ته د هغې د نکاح وړاندیز وکړ چې د ده د پلوه په سکوت سره جواب شو.

بالآخره د نبي کریم ﷺ په مطالبې سره نوموړې بي بي رضي الله عنها د أمهات المؤمنین په ډله کښې شامله شوه.

[1] بدائع الصنائع في ترتیب الشرائع ج۲ ص۲۷۷
[2] صحیح البخاري ج۱ ص۳۰۱؛ سنن ابن ماجه ص۱۵۵
[3] صحیح البخاري ج۲ ص۷۶۷

دوهم: څرنګه چې د شعیب ﷺ لور خپل پلار ته په ډېر باریکې اشارې سره مشوره ورکړه چې موسی ﷺ خپل زوم جوړ کړي، نو د دې امت مؤمنانو زنانه وو ته جائزه ده چې همغې پسې اقتداء وکړي او خپلو ولیانو ته په اشاراتو سره د مېړه په انتخاب کښې خپل رضایت څرګند کړي، او یا کوم صالح سړي ته په خپله خوله د نکاح د عقد وړاندیز وکړي.

د سپرت ځینو کتابونو د هغو زنانه وو تعداد نهه ښودلی دی کومو چې نبي کریم ﷺ ته دغه ډول وړاندیزونه کړي وه[۱]. پاتې شوه دا خبره چې ایا نبي کریم ﷺ د دغو وړاندیز کوونکو زنانه وو څخه کومه یوه د اُمهات المؤمنین په ډله کښې شامله کړې ده او که نه؟ نو په دې کښې اختلاف دی، ځینې علماء کرام وایي چې: هو، زینب بنت خزیمه رضی الله عنها د همدې جملې څخه وه کومه چې د نبي کریم ﷺ په حیات کښې وفاته شوې ده، او ځینې نور وایي چې: نبي کریم ﷺ د دغسې زنانه وو څخه د یوې وړاندیز هم نه دی قبول کړی.

هـ: د ګډو څرول (شپني کول) د ټولو پیغمبرانو سنت دی، لکه چې یوه ورځې نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: هیڅ پیغمبر نه دی مبعوث شوی مګر ګډې یې څرولې دي (شپني یې کړې ده).

صحابه کرامو ﷺ عرض وکړ چې: ای د الله رسوله! تا هم ګډې څرولې دي؟ نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې: «نَعَمْ كُنْتُ أَرْعَاهَا عَلَى قَرَارِيطَ لِأَهْلِ مَكَّةَ»[۲] یعني هو، ما هم د مکې د اهل (خلکو) دپاره په څو قیراطونو (یوه ګډه په یوه قیراط) باندې او یا په "قراریط" نومې مقام کښې څرولې دي.

و: که څوک وایي چې: موسی ﷺ څو کاله شپني وکړه؟ یا په بل عبارت: په ﴿ عَلَىٰٓ أَن تَأۡجُرَنِي ثَمَٰنِيَ حِجَجٖۖ فَإِنۡ أَتۡمَمۡتَ عَشۡرٗا فَمِنۡ عِندِكَۖ ﴾ کښې موسی ﷺ واجبي وعده پوره کړه که اختیاري؟

مونږ وایو چې: د عبد الله بن عباس رضی الله عنهما څخه روایت دی چې په خپله اختیاري وعده باندې ودرېد او پوره لس کاله یې د شعیب ګډې وڅرولې[۴].

وکیل څه معنی؟

۶_ په ﴿ وَٱللَّهُ عَلَىٰ مَا نَقُولُ وَكِيلٞ ﴾ کښې د "وکیل" کلمه د هغه چا دپاره وضعه شوې ده کوم ته چې یو کار وروسپارلی شي، خو د شاهد او حافظ د معناوو دپاره متضمنه ده[۵]. په دې مقام کښې د شاهد معنی په زړه پورې برېښي. یعني زما او ستا په خبرو او معاهدو باندې الله ﷻ شاهد دی.

﴿ فَلَمَّا قَضَىٰ مُوسَى ٱلۡأَجَلَ وَسَارَ بِأَهۡلِهِۦٓ ءَانَسَ مِن جَانِبِ ٱلطُّورِ نَارٗاۖ قَالَ لِأَهۡلِهِ ٱمۡكُثُوٓاْ إِنِّيٓ ءَانَسۡتُ نَارٗا لَّعَلِّيٓ ءَاتِيكُم مِّنۡهَا بِخَبَرٍ أَوۡ جَذۡوَةٖ مِّنَ ٱلنَّارِ لَعَلَّكُمۡ تَصۡطَلُونَ

---

(۱) سنن ابن ماجه ص۱۷۶

(۲) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۵۰۰؛ تفسیر البغوي ج۳ ص۵۳۷؛ تفسیر القرطبي ج۱۴ ص۲۰۸

(۳) صحیح البخاري ج۱ ص۳۰۱؛ سنن ابن ماجه ص۱۵۵

(۴) الدر المنثور ج۶ ص۴۰۹؛ احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۳۴۹

(۵) روح المعاني ج۲۰ ص۶۸

﴿فَلَمَّآ أَتَىٰهَا نُودِىَ مِن شَٰطِيِٕ ٱلْوَادِ ٱلْأَيْمَنِ فِى ٱلْبُقْعَةِ ٱلْمُبَٰرَكَةِ مِنَ ٱلشَّجَرَةِ أَن
يَٰمُوسَىٰٓ إِنِّىٓ أَنَا ٱللَّهُ رَبُّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٣٠﴾ وَأَنْ أَلْقِ عَصَاكَ فَلَمَّا رَءَاهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَآنٌّ
وَلَّىٰ مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ يَٰمُوسَىٰٓ أَقْبِلْ وَلَا تَخَفْ إِنَّكَ مِنَ ٱلْءَامِنِينَ ﴿٣١﴾ ٱسْلُكْ يَدَكَ
فِى جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَآءَ مِنْ غَيْرِ سُوٓءٍ وَٱضْمُمْ إِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ ٱلرَّهْبِ فَذَٰنِكَ
بُرْهَٰنَانِ مِن رَّبِّكَ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَإِي۟هِۦٓ إِنَّهُمْ كَانُوا۟ قَوْمًا فَٰسِقِينَ ﴿٣٢﴾ قَالَ رَبِّ
إِنِّى قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْسًا فَأَخَافُ أَن يَقْتُلُونِ ﴿٣٣﴾ وَأَخِى هَٰرُونُ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّى لِسَانًا
فَأَرْسِلْهُ مَعِىَ رِدْءًا يُصَدِّقُنِىٓ إِنِّىٓ أَخَافُ أَن يُكَذِّبُونِ ﴿٣٤﴾ قَالَ سَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِأَخِيكَ
وَنَجْعَلُ لَكُمَا سُلْطَٰنًا فَلَا يَصِلُونَ إِلَيْكُمَا بِـَٔايَٰتِنَآ أَنتُمَا وَمَنِ ٱتَّبَعَكُمَا ٱلْغَٰلِبُونَ ﴿٣٥﴾﴾

[٢٩] نو هر کله چې موسى ﷺ (معهوده ټاکلې) نېټه (په اکمله وجه) پوره کړه، او د خپل اهل (ښځې) سره (مصر ته) روان شو، نو د طور غره د طرفه یې اور ولید.

(او) خپل اهل ته یې وویلې چې تاسو (همدلته) درنګ وکړئ (ایسار شئ)، یقینًا ما اور ولید (زه هلته ورځم) شاید چې تاسو ته ترې (د لارې د موندلو) خبر راوړم، (او) یا د اور څخه سوی لرګی راوړم (چې اور ورپورې نښتی وي)، ښایي چې تاسو (ترې دلته) اور بل کړئ (او ورباندې تاوده شئ).

[٣٠] نو کله چې موسى ﷺ اور ته ورغی (هلته ورباندې) د وادي د ښي څنډې څخه په مبارک ځای کښې د ونې څخه (په بلا کیفه توګه) اواز وکړی شو چې:

ای موسى! یقینًا زه (خبرې کوونکی) همدا زه الله ﷻ یم (چې) د ټولو عالمونو رب (تربیه کوونکی) یم.

[٣١] او (بل دا چې: ای موسى!) خپله همسا وغورځوه، نو (دستي یې وغورځوله او اژدها ترې جوړه شوه)، کله چې موسى ﷺ خپله همسا ولیده چې خوځېږي لکه چې دا نری مار وي (او په تېزۍ سره لکه د نري مار حرکت کوي) نو په داسې حال کښې یې ترې مخ واړاوه چې بېرته تښتېدونکی وه او (ورباندې) راتاو نه شو.

(په عین وخت کښې الله ﷻ مخاطب کړ چې:) ای موسى! (اژدها ته) مخ ورواړوه او (ترې) دارېږه مه، یقینًا ته د امن درلودونکو د (ډلې) څخه یې.

[٣٢] (ای موسى!) خپل لاس دې په ګرېوان کښې ننباسه چې بدون د مرضه به تک سپین راووځي (دا دې بله معجزه شوه).

او خپل وزر (خپل لاس) خپل خان ته وصل کړه (په زړه باندې یې) د ډار د امله (کېږده چې ډار دې لرې شي او زړه دې ارام ونیسي).

نو دغه دواړه معجزې (همسا، سپین لاس) ستا د رب ﷻ د پلوه (ستا د نبوت د اثبات دپاره) فرعون او د ده (د شورا) مشرانو ته قاطع دلیلونه دي (ته هغوی توحید ته دعوت کړه څکه چې) یقینًا دوی (فرعونیان) فاسق قوم دی.

[۳۳] موسی ﷺ وویلې چې: ای زما ربه! یقینًا ما د فرعونیانو څخه یو نفر (کس) وژلی دی نو زه ډارېږم چې (د هغه په کسات کښې به) ما ووژني.

[۳۴] او (بل دا چې زه فصیح نه یم او) ورور مې هارون ﷺ همدی زما څخه د ژبې (بیان) د حیثه فصیح دی نو هغه هم زما سره د کومکي په حیث پیغمبر وګرځوه ترڅو ما د صادقیت مقام ته ورسوي. یقینًا زه ډارېږم چې فرعونیان به مې (د عدم فصاحت د امله) دروغژن وګنې (دروغژن به ورته څرګند شم).

[۳۵] الله ﷻ (ورته) وویلې چې: ډېر ژر به ستا مټ ستا په ورور (هارون ﷺ) سره قوي کړم، او تاسو دواړو ته به سلطه (غلبه) وګرځوم (درکړم).

نو فرعونیان به تاسو دواړو ته (د ضرر او قتل د حیثه) در وصل نه شي (کسات به درځخه وانخستلی شي).

(لنډه دا چې:) زمونږ د معجزاتو په سبب تاسو دواړه او هغه کسان کوم چې ستاسو پیروي کوي (په فرعونیانو باندې) غلبه موندونکي یاست.

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د موسی ﷺ د سفر وروستنی کړی بیانه شوې ده چې حاصل یې داسې راځېږي: ای پیغمبره! شعیب ﷺ او موسی ﷺ دواړه په خپلو لوظونو او عهدونو باندې کلک ودرېده، او یوه هم ترې تخلف ونه کړ نو بیا لاندې حالاتو صورت ونیوه:

۱ـ موسی ﷺ د خپلې مېرمنې سره د مصر په لور روان شو ترڅو د لسو کالو څخه وروسته د خپلې مور او نورو اقاربو سره ملاقات وکړي.

خو د سفر په اوږدو کښې د طور مقام ته په داسې حال کښې ورسېد چې د یو پلوه ترې مصر ته غزېدلې لاره خطا شوې وه او د بله پلوه تکه توره سړه شپه وه، نو دوی دواړه هم د لارې موندلو ته محتاج وه او هم یې اور ته ضرورت درلود چې په سړه شپه کښې وریاندې خانونه تاوده کړي.

۲ـ په عین وخت کښې موسی ﷺ د طور د غره پلو ته رڼا ولیده نو خپل اهل (مېرمن) یې مخاطبه کړه چې:

الف: ما هاغلته اور (رڼا) ولیده نو تاسو همدلته خای په خای تم شئ ترڅو زه هلته ورشم شاید چې:

ب: زه تاسو ته د لارې د موندلو خبر راوړم چې مصر ته غزېدلې لاره هغه ده او یا دغه ده.

ج: یا به په سوي اوچوکي کښې اور راوړم، ښایي چې تاسو به وریاندې تاوده شئ.

د: بالآخره یا به لا دواړه مطلبونه تر لاسه کړم.
نو ناسو ته په کار دي چې د همدې خایه حرکت ونه کړئ، او خای په خای کېنئ:
۲ـ کله چې موسی ﷺ د اور په لور روان شو او هلته ورغی نو حالات هغسې نه وه لکه څنګه چې موسی ﷺ اټکل کړی وه، بلکې حالات داسې وه چې:
الف: د هغه مبارک میدان د ښي طرف څخه چې موسی ﷺ د اور په ګومان ورغلی وه بلکې هلته د بوټې شنې ونې څخه وربانديې په بلاکیفه توګه اواز وکړی شو چې:
ب: ای موسی! یقیناً زه همدا زه الله ﷻ یم، همدا زه د ټولو عالمونو پالونکی یم، او هرڅه همدا زما په واک او اختیار کښې دي.
ج: ای موسی! ته د نبوت دپاره ما انتخاب (غوره) کړې او تاته مې په خپل کامل علم کښې متعدد معجزات هم درکړي دي. د مثال په توګه:
د: ته خپله همدغه همسا وغورځوه کومه چې تا په خپل لاس کښې نیولې ده او ښه یې پېژنې چې د لرګي څخه ده، او بیا ورته وګوره چې د هغې څخه څه شی جوړېږي؟.
ه: د همسا د غورځولو سره سم د هغې څخه غټ ښامار جوړ شو چې ډېر په تېزی سره خځاست. یا په بل عبارت د دغه ښامار تېزي او سرعت د نري مار وه او غټوالی یې د لوی اژدها وه.
و: موسی ﷺ د اژدها څخه ډېر زیات وډار شو حتی چې مخ بېرته ستون شو او مخ بېرته روان شو، او سترګې یې هم ورته نه وراړولې.
ز: په عین حال کښې الله ﷻ مخاطب کړ چې: ای موسی! اژدها ته مخ ورواړوه او ترې تښتنه مه، او مه ترې ډارېږه، او دا خکه چې: یقیناً ته د امن درلودونکو کسانو څخه یې، تاته هیڅ ضرر نشته.
ح: ای موسی! ستا د معجزاتو بل مثال دا دی چې ته خپل لاس په ګرېوان کښې ننباسه چې په داسې حال کښې تک سپین راووځي چې هیڅ ډول مرض به ورپورې نه وي، بلکې د معجزې په توګه به روڼ جوړ شي. او بیا خپل همدغه لاس په دوهم ځل خپل ګرېوان ته ننباسه چې دا ځل به په عادي حال سره ترې رابهر شي.
ط: موسی ﷺ د دغې معجزې ننداره هم وکړه چې تکې په تکې تطبیق شوه.
ي: همدارنګه الله ﷻ په دغه وخت کښې موسی ﷺ ته د ډار د مخنیوي دپاره یوه ډېره مهمه طریقه هم وروښودله چې:
ای موسی! د ډار د کبله خپل لاس خپل خان ته ضمیمه کړه او په زړه باندې یې کېږده، چې سدستي به ارام ونیسې او د اضطراب څخه به خلاص شې.
د همدغې طریقې څخه کار اخله، برابره خبره ده چې تاته د اژدها د کبله او یا د بل شي د کبله ډار متوجه شوی وي.
یا: ای موسی! دغه دواړه معجزې (د همسا معجزه او د سپین لاس معجزه) ستا د رب ﷻ د پلوه ستا د نبوت د اثبات دپاره دوه دلایل دي چې په هر یوه باندې ستا حقانیت او صداقت څرګندېږي،

نو دغه دواړه معجزې درسره واخله او فرعون او د ده د مجلس اراکینو (د شورا اعضاوو) ته لاړ شه.

هغوی ته دعوت ورکړه چې د وحدانیت عقیدې ته راوګرځي او فسق فجور پرېږدي، یقیناً چې هغوی فاسق قوم دی، دعوت یې ضرور دی.

۴ـ بیا موسی ﷺ د خپل رب ﷻ په حضور کښې خپل احتیاجات وړاندې کړه چې:

الف: ای زما ربه! ما خو د فرعونیانو څخه یو نفر وژلی وه، د همدې کبله مې لس کاله عمر په جلاوطنۍ کښې تېر کړ. نو زه دارېږم چې هغوی به ما د کسات په توګه ووژني او د دې موقع به رانه کړي چې زه هغوی ته د توحید دعوت ورکړم.

ب: په دې باندې علاوه زما ژبه لږ څه غوټه لري او په ښه فصاحت سره خبري نه شم کولی نو زه دارېږم چې ما به دروغژن وګڼي او همدا زما د ژبې نښتل به د عدم قبول دپاره بهانه ونیسي، او یا به زه ونه توانېږم چې د استدلال په موقع هغوی ته قناعت ورکړی شم.

نو هیله ده چې زما ورور (هارون ﷺ) زما سره د پیغمبر په حیث هغوی ته ور ولېږې او د نبوت تاج هغه ته هم وربه سر کړې، چې هغه زما څخه د ژبې د چلښت د حیثه زیات فصیح دی، نو کله چې زه د خپل حقانیت په څرګندونه کښې کمزوری کېږم هغه به مې کومک کوي او زما څخه به د تکذیب مخنیوی کوي.

۵ـ الله ﷻ د موسی ﷺ سوالونه قبول کړه او ورته یې وویلې چې:

الف: ژر دی چې ستا مټ به ستا په ورور سره قوي کړم او هغه ته به هم د نبوت تاج وربه سر کړم.

ب: ژر دی چې زه به تاسو دواړو ته سلطه درکړم نو فرعونیان به ونه توانېږي چې تاسو دواړو ته د ضرر رسونې په حیث درورسېږي (درنژدې شي)، او د مقتول کسات درڅخه واخلي. البته د دې کبله چې ستاسو سره زمونږ معجزات موجود دي چې هغوی یې په مقابل کښې جرئت نه شي کولی.

نو د همدغو معجزاتو په سبب تاسو دواړه او هغه څوک غلبه درلودونکی دی کوم چې ستاسو دواړو پیروي کوي.

توضیحات

۱ـ د دې ایتونو په ارتباط د "طه" او "النمل" په سورتونو کښې څه وضاحتونه تېر شوی دی ـوالحمد لله ﷻ ـ بیا واضحه کولو ته یې اړتیا نه ګورو.

جَذْوَة څه معنی؟

۲ـ په ﴿ أَوْ جَذْوَةٍ مِّنَ ٱلنَّارِ ﴾ کښې د ﴿ جَذْوَةٍ ﴾ کلمه د هغه نیم سوي لرګي یا اوچوکي څخه عبارت ده د کوم په سر پورې چې اور نښتی وي، او د انتقال دپاره مساعد وي[1] د همدغه اور څخه په [طه: ۱۰] ایت کښې په "قَبَس" سره تعبیر شوی دی، د همدې کبله ځینې علماء کرام وایي چې د

(۱) مفردات الراغب ص۸۸

جذوة او "قَبَسَة" او هم "جَمْرَة" (سکروټه) درېواړه کلمې مترادفې دي او یوه معنی ورکوي[۱].

الأيمن څه معنی؟

۲_ په ﴿نُودِيَ مِن شَاطِئِ الْوَادِ الْأَيْمَنِ﴾ کښې د "أَيْمَن" کلمه متعددې معناوې لري[۲]، خو په دې مقام کښې مفسرینو کرامو په لاندې معناوو سره تفسیره کړې ده[۳]:

الف: دلته هغه "أَيْمَن" مطلب دی چې په مقابل کښې یې "أَيْسَر" (کېڼ) استعمالېږي. یعنې موسی ﷺ ته د وادي د هغې څنډې څخه اواز وکړی شو کومه چې د موسی ﷺ په ښي طرف کښې واقع وه.

ب: دلته د میمون (مبارک) معنی ورکوي د کوم په مقابل کښې چې د "أشام" کلمه استعمال مومي چې د بې برکته معنی ورکوي. یعنې موسی ﷺ ته د وادي (میدان) د مبارکې څنډې څخه اواز وشو.

که څه هم ډېرو مفسرینو کرامو په دې مقام کښې لومړنۍ معنی بعیده ګڼلې ده[۴]، مګر مونږ ته قرینه برېښي او دا ښکاره چې د برکت معنی د ﴿فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ﴾ څخه څرګندېږي، او د تاکید څخه تاسیس بهتر دی.

یادونه

۴_ د ﴿كَأَنَّهَا جَانٌّ وَلَّىٰ مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ﴾ کلمات په [النمل: ۱۰] ایت کښې هم نازل شوي دي او هلته یې د الله ﷻ په توفیق ډېره ښه شرحه موندلې ده، چې بیا شرحه کولو ته یې اړتیا نه ګورو، هیله ده چې هملته مراجعه وکړی شي.

متعدد تفسیرونه

۵_ د ﴿وَاضْمُمْ إِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ الرَّهْبِ﴾ جمله علماوو کرامو په متعددو ډولونو سره تفسیره کړې ده، لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: که څه هم د "جَنَاح" کلمه د وزر دپاره وضعه شوې ده، مګر په دې مقام کښې ترې لاس مطلب دی[۵]، او د ﴿مِنَ الرَّهْبِ﴾ څخه هغه ډار مراد دی کوم چې موسی ﷺ ته د لاس د سپینوالي د کبله پیدا شوی وه چې دغه به د کوم مرض د کبله صورت نیولی وي[۶]، نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای موسی! د هغه ډار د مخنیوي د کبله چې درپېښ شوی دی ته خپل لاس خپل ځان ته ضمیمه کړه او په خپل ګرېوان کښې یې د دوهم ځل دپاره ننباسه نو ډېر ژر به په خپل عادي رنګ سره راووځي او ستا تشویش به اوچت شي.

---

(۱) القاموس المحیط ج۱ ص۴۶۵
(۲) لسان العرب ج۱۳ ص۴۶۱
(۳) روح المعاني ج۲۰ ص۷۳
(۴) تفسیر القاسمي ج۱۳ ص۱۰۴
(۵) مفردات الراغب ص۹۸
(۶) زاد المسیر ج۶ ص۹۹

دا تفسير ښكه غوره نه برېښي چې الله ﷻ په ﴿ تَخْرُجْ بَيْضَآءَ مِنْ غَيْرِ سُوٓءٍ ﴾ كښې د ﴿ مِنْ غَيْرِ سُوٓءٍ ﴾ كلمات په صراحت سره موسى ؑ ته اورولي وه نو د دغه صراحت څخه وروسته د موسى ؑ تشويش هيڅ معنى نه لري او څوک ورباندې باور نه شي كولی.

ب: مرغه د اضطراب په حال كښې خپلې وزرې غوړوي او الوتنې ته خپل ځان جوړوي، او د اطمنان او ارامۍ په وخت كښې خپلې وزرې خپل ځان ته ضميمه كوي.

نو دا جمله د اطمنان او ارامۍ څخه كنايې ده، ته به وايي چې موسى ؑ ته ارشاد شوی وي چې د اژدها (ښامار) څخه مه ډارېږه او ارام او مطمئن اوسه هغه تاته څه ضرر نه رسوي او نه يې درته رسولی شي[1].

په دې تفسير سره ذكره شوې جمله د ﴿ وَلَا تَخَفْ إِنَّكَ مِنَ ٱلْأَمِنِينَ ﴾ دپاره تاكيد ګرځي او پوره واضحه ده چې د تاكيد څخه تاسيس بهتر دی.

ج: عبد الله بن عباس رضي الله عنهما (رئيس المفسرين) وايي چې: په دې جملې سره الله ﷻ موسى ؑ ته يوه ډېره مهمه توصيه كړې ده[2] چې اى موسى! په هر ځاى او هر وخت كښې چې ته د ډار سره مخامخ شوې نو خپل لاس دې په خپله سينه (خپل زړه) باندې كېږده، سمدستي به دې خوف او ډار د منځه لاړ شي او اطمنان او ارام به دې نصيب شي.

مونږ ته همدغه تفسير غوره برېښي چې هم د ارشاداتو د مقام سره مناسب دی او هم پكښې تاسيس دی.

د ډار په وخت كښې مونږ ته څه په كار دي؟

۶ـ مونږ (ټولو مسلمانانو) ته د قيامت تر ورځې پورې په كار دي چې د خوف او ډار په وخت كښې د موسى ؑ غوندې په ذكر شوی ارشاد باندې عمل وكړو او خپل لاس په زړه باندې كېږدو او خپل ځان ته يې ضميمه كړو، الله ﷻ ته اُميد دی چې خوف به مو لرې شي او زړه به مو ارام او اطمنان مونده كړي[3].

يوه عجيبه قيصه

۷ـ يوه ورځې د پنځم خليفه (عمر بن عبد العزيز) رحمه الله په وراندې يوه ليكونكي تيز واچاوه (په باد سره يې اودس مات شو)، ليكونكی ډېر وارخطا شو او ډار ورسره پيدا شو چې د خليفه د تهديد لاندې به واقع شي، نو خپل قلم يې وغورځاوه او د خپله ځايه اوچت شو، تا به ويل چې د دغه ځايه خپلې پښې سپكوي او تښتي.

نو خليفه رحمه الله ورته په ﴿ وَٱضْمُمْ إِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ ٱلرَّهْبِ ﴾ سره توصيه وكړه چې:

---

(۱) تفسير الطبري ج۲۰ ص۷۳؛ المحرر الوجيز ج۱۲ ص۱۶۶
(۲) تفسير ابن كثير ج۳ ص۳۸۸؛ تفسير البغوي ج۳ ص۴۴۵
(۳) تفسير القرطبي ج۱۳ ص۲۸۴

ای لیکونکیه! قلم دې بېرته را اوچت کړه، او مه ډارېږه او مه وارخطا کېږه، خپل لاس په خپل زړه باندې کېږده چې اطمنان او ارام دې نصیب شي. ته په دې باندې پوه شه، کوم شی چې ما ستا څخه واورېد هغه مې د خپله خانه دومره ډېر اورېدلی دی چې په هغې اندازه مې د بل چا څخه نه دی اورېدلی[1]، یا په بل عبارت دا کار پخپله زما څخه هم کېږي.

داسې معلومېږي چې خلیفه رحمه الله به د نبي کریم ﷺ هغه ارشاد ته اشاره کړې وي کوم چې د یوه اوږده حدیث برخه ده چې: «ثُمَّ وَعَظَهُمْ فِي ضِحْكِهِمْ مِنَ الضَّرْطَةِ» یعنې بیا نبي کریم ﷺ صحابه کرامو رض ته د تیز د کبله د دوی د خندا په هکله وعظ وکړ او ویې فرمایل چې: «إِلَى مَا يَضْحَكُ أَحَدُكُمْ مِنْ مَا يَفْعَلُ»[2] ستاسو یو کس څه شي ته (د څه دپاره) د هغه فعل څخه خاندي کوم چې پخپله یې کوي (نو لکه څنګه چې په خپل خان نه خاندي په کار دي چې په بل چا باندې هم ونه خاندي).

معانقة څه ته وايي؟

۸ـ د قرائت د علماوو کرامو په اصطلاح په ﴿ فَلَا يَصِلُونَ إِلَيْكُمَا ۚ بِـَٔايَـٰتِنَآ أَنتُمَا ﴾ الآية کښې د ﴿ بِـَٔايَـٰتِنَا ﴾ په کلماتو باندې د دوه وو وقفونو معانقه ده، چې پیل یې هم د وقف څخه دی او ختم یې هم په وقف باندې کېږي.

یا په بل عبارت: جائزه ده چې په ﴿ إِلَيْكُمَا ﴾ باندې وقف وکړی شي او ذکر شوي ﴿ بِـَٔايَـٰتِنَا ﴾ کلمات د وروستني کلام سره تعلق ونیسي، یعنې: ای موسی! تاسو دواړه او هغه څوک چې ستاسو پیروي کوي زمونږ د معجزاتو په سبب برلاسی او غالب یاست.

او دا هم جائزه ده چې په ذکرو شوو کلماتو ﴿ بِـَٔايَـٰتِنَا ﴾ باندې وقف وکړی شي، نو په دې تقدیر به د لومړني کلام سره تعلق مونده کړي. یعنې: ای موسی! زمونږ د ایتونو او معجزاتو په سبب به تاسو دواړو ته فرعونیان د ضرر په حیث در ونه رسېږي چې د مقتول کسات درڅخه واخلي.

ذکرو شوو علماوو کرامو په قرآن کریم کښې د معانقې د پېژاندلو دپاره د وقفونو په سرونو باندې د درېوو ټکو اېښودل علامه ګرځولې ده، نو ذکره شوې معانقه په قرآن کریم کښې داسې لیکي چې: "إِلَيْكُمَا ∴ بِآيَاتِنَا ∴" الآية.

﴿ فَلَمَّا جَآءَهُم مُّوسَىٰ بِـَٔايَـٰتِنَا بَيِّنَـٰتٍ قَالُوا۟ مَا هَـٰذَآ إِلَّا سِحْرٌ مُّفْتَرًى وَمَا سَمِعْنَا بِهَـٰذَا فِىٓ ءَابَآئِنَا ٱلْأَوَّلِينَ ﴿٣٦﴾ وَقَالَ مُوسَىٰ رَبِّىٓ أَعْلَمُ بِمَن جَآءَ بِٱلْهُدَىٰ مِنْ عِندِهِۦ وَمَن تَكُونُ لَهُۥ عَـٰقِبَةُ ٱلدَّارِ ۖ إِنَّهُۥ لَا يُفْلِحُ ٱلظَّـٰلِمُونَ ﴿٣٧﴾ وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلْمَلَأُ مَا عَلِمْتُ لَكُم

---

[1] تفسیر الکشاف ج۳ ص۴۰۸

[2] صحیح البخاري ج۲ ص۷۳۷؛ جامع الترمذي ج۲ ص۱۷۲

مِّنْ إِلَـٰهٍ غَيْرِى فَأَوْقِدْ لِى يَـٰهَـٰمَـٰنُ عَلَى ٱلطِّينِ فَٱجْعَل لِّى صَرْحًا لَّعَلِّىٓ أَطَّلِعُ إِلَىٰٓ إِلَـٰهِ
مُوسَىٰ وَإِنِّى لَأَظُنُّهُۥ مِنَ ٱلْكَـٰذِبِينَ ﴿٣٨﴾ وَٱسْتَكْبَرَ هُوَ وَجُنُودُهُۥ فِى ٱلْأَرْضِ بِغَيْرِ ٱلْحَقِّ
وَظَنُّوٓا۟ أَنَّهُمْ إِلَيْنَا لَا يُرْجَعُونَ ﴿٣٩﴾ فَأَخَذْنَـٰهُ وَجُنُودَهُۥ فَنَبَذْنَـٰهُمْ فِى ٱلْيَمِّ فَٱنظُرْ كَيْفَ
كَانَ عَـٰقِبَةُ ٱلظَّـٰلِمِينَ ﴿٤٠﴾ وَجَعَلْنَـٰهُمْ أَئِمَّةً يَدْعُونَ إِلَى ٱلنَّارِ وَيَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ لَا
يُنصَرُونَ ﴿٤١﴾ وَأَتْبَعْنَـٰهُمْ فِى هَـٰذِهِ ٱلدُّنْيَا لَعْنَةً وَيَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ هُم مِّنَ ٱلْمَقْبُوحِينَ ﴿٤٢﴾

[۳۶] نو کله چې موسی ﷺ زمونږ د واضحه معجزو سره فرعونیانو ته ورغی (نو) دوی وویلې چې: دغه (هره یوه معجزه) نه ده مګر جادو دی چې (په الله ﷻ باندې) په دروغو تپل شوی دی.

او مونږ دغه (دین) په خپلو لومړنیو (پخوانیو) پلرونو کښې نه دی اورېدلی (په هغوی کښې کوم پیغمبر نه دی تېر شوی).

[۳۷] او موسی ﷺ وویلې چې: زما رب ﷻ په هغه چا باندې ډېر ښه پوهېږي کوم چې د ده ﷻ د نزده یې هدایت (دین) راوړی دی.

او (زما رب ﷻ) په هغه چا باندې (هم ډېره ښه پوهه لري) د چا دپاره چې د دنیا (او آخرت) انجام دی، یقینًا شان دا دی چې ظلم کوونکی قوم فلاح (کامیابي) نه مومي.

[۳۸] او فرعون وویلې چې: ای د مشرانو ډلې! زه تاسو ته د خپل ځان څخه پرته په بل هیڅ معبود باندې علم نه لرم (تاسو زما څخه په غیر بل معبود نه لرئ).

نو ماته (ای هامانه!) په خټه باندې اور بل کړه (خامې خښتې پخې کړه).

نو ماته دنګه ماڼۍ وګرځوه (جوړه کړه) شاید چې زه د موسی ﷺ معبود ته وروخېژم (د هغه سره وګورم که بالفرض په اسمان کښې موجودیت ولري).

او یقینًا زه هرومرو په موسی ﷺ باندې ګومان کوم چې د دروغژنانو د ډلې څخه دی (چې خپل ځان ته په دروغو د پیغمبر لقب ورکوي).

[۳۹] او (د معجزاتو د ظهور څخه وروسته هم) فرعون (د حق د قبول څخه) په ناحقه په ځمکه کښې تکبر وکړ او د ده لښکر (هم تکبر اختیار کړ).

او دوی (ټولو) ګومان وکړ چې یقینًا دوی به مونږ ته راجع نه کړی شي (بیا راژوندي نه کړی شي).

[۴۰] نو مونږ فرعون او د ده لښکر (په غضب سره) ونیوه نو (ټول) مو په دریاب کښې وغورځول.

نو (ای پیغمبره!) ته وګوره چې د ظالمانو انجام څنګه شو؟ (ټول غرق شوه).

[۴۱] او فرعونیان مونږ (په کفر کښې) امامان ګرځولي وه چې اور (دوزخ) ته به یې بلل کول (نو په دنیا کښې مو غرق کړه) او د قیامت په ورځ به ورسره (هم) کومک ونه کړی شي (چې څوک د

عذاب څخه نجات ورکړي).

[۴۲] او مونږ په دغې دنیا کښې په فرعونیانو پسې لعنت تابع وګرځاوه (چې د قیامت د ورځې پورې ورباندې لعنت ویل کېږي).

او دوی د قیامت په ورځ د بدرنګو کړی شوو څخه دي (او د هر خیر څخه د لرو کړی شوو څخه دي).

د مطلب خلاصه

یعنې ای پیغمبره! اوس په خپل اُمت باندې د موسی ﷺ د هغو حالاتو څخه ځینې حالات قرائت کړه کوم چې هغه ﷺ ته د دعوت په مرحلې کښې پېښ شوي وه هغه دا چې:

۱ـ نو کله چې موسی ﷺ فرعونیانو ته د یوه پیغمبر په حیث ورغی او د خپل رسالت د اثبات دپاره یې واضحه معجزات ورڅرګند کړه نو هغوی یې دعوت قبول نه کړ، او بهانه یې ونیوه چې:

الف: دغه خوارق (چې موسی ﷺ ورته د خپل نبوت دلایل وایي) بل شی نه دی مګر فقط جادو دی او په دروغو سره الله ﷻ ته نسبت ورکول کېږي ترڅو ورباندې خلک تېر باسي.

ب: او همدارنګه مونږ د دغه شخص (موسی ﷺ) په څېر د کس په اړه په خپلو پخوانیو پلرونو کښې هیڅ نه دي اورېدلي چې پکښې تېر شوی وي، که بالفرض حقیقت یې درلودی نو ضرور به یې په پخوانیو کښې امثال تېر شوي وی.

لنډه دا چې مونږ یې نه د نبوت دعوه منو او نه د دغې دروغینې دعوې دلیل قبلوو.

۲ـ دا خو د فرعونیانو خبره وه چې ورباندې قرائت شوه، د موسی ﷺ خبره دا وه چې:

الف: زما رب ﷻ هغه څوک ډېر ښه پېژني کوم چې د ده ﷻ د پلوه په حقه رالېږلی شوی وي، که بالفرض زه په دروغو سره د نبوت دعوه ګېر یم نو ضرور به ماته سزا راکړي.

ب: همدارنګه زما رب ﷻ په هغه چا باندې هم ښه پوره عالم دی چا چې آخرت ګټلی دی او په حقه روان دی.

نو په آخرت کښې به ښه پوره واضحه شي چې تاسو په حقه یاست او که زه په حقه یم؟ لنډه دا چې ظالمان نه په دنیا کښې کامیابي مونډلی شي او نه په آخرت کښې، نو په آینده کښې به څرګنده شي چې د دواړو دارینو کامیابي د چا په برخه ده، زما او که ستاسو؟ او هم به واضحه شي چې ظالمان تاسو یاست او که زه؟.

۳ـ بیا د خلکو د اغفال دپاره فرعون خپل وزیر (هامان) مخاطب کړ چې:

الف: ای هامانه! هله ژر شه بتې جوړې کړه او په خامو خښتو باندې اور بل کړه چې پخې شي.

ب: بیا ترې یوه ښه لوړه ماڼۍ جوړه کړه ترڅو زه پکښې د موسی ﷺ معبود ته ورواوچت شم، او خبرې ورسره وکړم، چې ایا موسی ﷺ په رښتیا هغه رالېږلی دی؟

یا په بل عبارت: که بالفرض رښتیا د موسی ﷺ رب زما څخه په غیر بل رب وي نو هغه به ضرور په اسمان کښې وي، په ځمکه کښې خو زما څخه په غیر بل رب نشته.

ج: دا کار خکه ضرور دی چې زه گومان کوم چې موسی ﷺ د دروغژنانو د ډلې څخه دی نو لازمه ده چې دروغ او رښتیا یې خپل خان ته معلوم کړم.

۴_ ای پیغمبره! ذکره شوې حیله او بهانه د فرعون د پلوه صرف د خلکو د اغفال دپاره په کار واچوله شوه، که نه نو اصلاً نوموړي د حق څخه تکبر کاوه، همدارنگه د ده لښکر هم په خمکه کښې تکبر کوونکی وه، نه یې غوښتل چې حق ته تسلیم شي.

بلکې کومه کړنلاره چې فرعونیانو غوره کړې وه هغوی ته هم په خپلو زړونو کښې ناحقه ښکارېده، خو د عناد د کبله ورباندې کلک وه.

او د عناد وجه یې دا وه چې هغوی ته دنیاوي عیش او عشرت نهایي هدف برېښېده د هغوی گومان وه چې د قبرونو څخه به را پورته نه کړی شي او مونږ ته به رجوع ونه کړي او نه به د حساب کتاب سره مخامخ شي.

۵_ نو د همدې کبله مونږ هغوی ته د تکبر او کفریاتو جزا ورکړه چې ټولو فرعون او د ده لښکر مو ټول په غضب سره ونیوه او په دریاب کښې مو وروغورځول.

۶_ ای پیغمبره! ته گوره چې د ظالمانو عاقبت څنگه شو چې ټول د خرمې په دریاب کښې غرق کړی شو؟ او د قیامت د ورځې عذاب خو لا ورته پاتې دی چې د بیا راژوندي کېدلو څخه وروسته به ورسره ملاقي شي.

۷_ مونږ هغوی په خپل وخت کښې د کفر امامان گرځولي وه چې خلک به یې دوزخ ته دعوتول، او نن هم په پټه خوله دوزخ ته بلنه کوي خو صرف هغه کسان یې دعوت او بلنې ته لبیک وایي کوم چې د همدوی په قدم باندې روان دي او د هغوی په شان حقائق د پښو لاندې کوي او بس.

نو د قیامت په ورځ به نه د فرعونیانو سره او نه د دوی د پیروانو او شاگردانو سره نصرت وکړی شي او نه به څوک مونده کړي چې د دائمي دوزخ څخه نجات ورکړي.

۸_ نو د قیامت د ورځې پورې د فرعونیانو د کفریاتو پېټی درنېږي او د خپلو شاگردانو د کفریاتو په هکله بې ونډې نه پاتې کېږي.

په دې باندې علاوه په دنیا کښې مونږ د مؤمنانو د پلوه په هغوی پسې د لعنت ښېراوې پیروې گرځولي دي چې هرڅوک وریاندې لعنت استوي.

هغوی د قیامت په ورځ د بد شکله کړی شوو څخه دي چې د یو پلوه به ورباندې هملته هم لعنت ویل کېږي او د بله پلوه به یې څېرې او شکلونه هم د ملعونیت او معذبیت څخه نمایندگي کوي، چې سترگې به یې تکې شنې گرځېدلې وي او په زولنو او غورابونو کښې به تړلی شوي وي او داسې نور.

توضیحات

۱_ په ﴿ قَالُوٓاْ مَا هَـٰذَآ ﴾ کښې د "هَذَا" کلمه د مذکور په اعتبار سره خوارقو او بیّناتو ته اشاره ده چې د ﴿ إِلَّا سِحۡرٞ مُّفۡتَرٗى ﴾ کلمات ورباندې دلالت کوي.

يعني كفارو (فرعونيانو) وويلې چې دغه خوارق (چې موسی ﷺ يې د خپل نبوت دلايل بولي) بول جادو دی او په دروغو سره ورباندې د معجزاتو نوم اينبودلی کېږي.

او په ﴿ وَمَا سَمِعْنَا بِهَٰذَا ﴾ کښې د "هٰذَا" کلمه هغه حق دين ته اشاره ده د کوم دپاره چې موسی ﷺ دعوت چلاوه، په همدې باندې د ﴿ فِيٓ ءَابَآئِنَا ٱلۡأَوَّلِينَ ﴾ کلمات دلالت کوي.

يعني دغه توحيدي دين چې موسی ﷺ ورته دعوت چلوي او خپل خان ته د پيغمبر لقب ورکوي موږ نه په پخوانيو پلرونو کښې د دغه غوندې دين اورېدلی دی او نه مو دا اورېدلي دي چې د ده غوندې ورته چا دعوت چلولی دی.

په ياد ولرئ

په ياد ولرئ! چې فرعونيانو د توحيد (حق دين) د اورېدلو څخه عناداً انکار وکړ چې په پخوانيو پېړيو کښې نه دی تېر شوی، که نه نو د يوسف ﷺ په نبوت او د ده ﷺ په حق دين باندې خو واړه او زاړه ټول خبر وه او ټولو اورېدلی وه.

د همدې کبله د استدلال په مقام کښې يوه مؤمن سړي د هغوی توجه داسې وروارووله چې: ﴿ وَلَقَدۡ جَآءَكُمۡ يُوسُفُ مِن قَبۡلُ بِٱلۡبَيِّنَٰتِ ﴾ [غافر:۳۴] يعني او يقيناً تاسو ته د موسی ﷺ څخه وړاندې يوسف ﷺ په ښکارندو معجزو سره راغلی وه.

يادونه

۲ـ کوم مضمون ته چې موسی ﷺ د دعوت په اول وخت کښې د فرعون په وړاندې اشاره کړې وه چې ﴿ إِنَّهُۥ لَا يُفۡلِحُ ٱلظَّٰلِمُونَ ﴾، همغه مضمون په پای کښې تحقق وموند چې الله ﷻ ورته په ﴿ فَٱنظُرۡ كَيۡفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴾ [۴۰] سره اشاره کړې ده. يعني نو ته وګوره چې د ظالمانو عاقبت څنګه شو؟ ايا همغسې نه شو لکه څنګه چې ورته موسی ﷺ په ابتداء کښې اشاره کړې وه؟ همدارنګه د هر پيغمبر خبره هرومرو تحقق مونده کوي هم په دنيا کښې او هم په آخرت کښې، نو د دې امت کفارو ته هم په کار دي چې د پيغمبر ﷺ په خبره باور وکړي.

سوال جواب

۳ـ که څوک وايي چې: د ﴿ مَا عَلِمۡتُ لَكُم مِّنۡ إِلَٰهٍ غَيۡرِي ﴾ د کلماتو څخه اشارةً ښکارندېږي چې فرعونيانو د فرعون څخه په غير نور معبودان نه درلوده، حال دا چې خپل قوم ورته د "آلِهَة" کلمه مضافه کړې ده چې د معبودانو په تعدد باندې دلالت کوي، الله ﷻ د هغوی څخه حکايت کړی دی چې: ﴿ وَيَذَرَكَ وَءَالِهَتَكَ ﴾ [الأعراف:۱۲۷] يعني فرعونيانو فرعون ته وويلې چې: ايا ته موسی ﷺ او د ده قوم پرېږدې چې په ځمکه کښې فساد وکړي حال دا چې دوی ټولو ستا عبادت هم پرېښی او ستا د متعددو معبودانو عبادت يې هم د پښو لاندې کړی دی؟

مونږ وایو چې: د ذکر شوي سوال جواب د الله ﷻ په توفیق د همدغه [الأعراف:۱۲۷] ایت لاندې تېر شوی چې بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو، یوازې لاندې معلومات درباندې وراضافه کوو:

الف: فرعون عوام خلک د دې لایق نه ګڼل چې د ده په عبادت کوونکو کښې شامل شي[1] نو مغوی ته یې څه بوتان ټاکلي وه او خپل خان یې فقط د خواصو معبود ګرځولی وه چې په ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلۡمَلَأُ ﴾ کښې یې ترې په ﴿ ٱلۡمَلَأُ ﴾ سره تعبیر کړی دی. یعنې د شورا غړي او د مجلس ارکان او مشران.

ب: د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روایت دی چې: فرعون د دعوت په ابتدایي مرحله کښې خپل قوم ته ویلې وه چې: ﴿ مَا عَلِمۡتُ لَكُم مِّنۡ إِلَـٰهٍ غَيۡرِي ﴾ زه علم نه لرم چې تاسو ته به زما څخه په غیر بل معبود وي چې تاسو یې عبادت وکړئ. خو د دعوت په وروستنۍ مرحله کښې یې ځلوبښت کاله وروسته خپل خان ته د أعلی رب (لوی رب) لقب ورکړ[2]، الله ﷻ د فرعون د خولې څخه حکایت کړی دی چې: ﴿ فَقَالَ أَنَا۠ رَبُّكُمُ ٱلۡأَعۡلَىٰ ﴾ [النازعات:۲۴] یعنې فرعون خپل رعیت راغونډ کړ او په لوړ اواز سره یې ورته وویلې چې: زه ستاسو لوی رب یم، نو د دې څخه وروسته الله ﷻ د دنیا او آخرت دواړو په عذابونو باندې اخته کړ.

یو ځل کتل یې بې ګټې نه دي

۴ـ مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الشعراء:۲۳] ایت لاندې څه تحقیق لیکلی دی چې فرعون د الله ﷻ په ارتباط څه عقیده درلوده؟ چې په دې مقام کښې د ذکر شوي تحقیق لوستل بې ګټې نه دي، هیله ده چې هلته مراجعه وکړی شي.

د پخو خښتو صنعت

۵ـ علماء کرام د ﴿ فَأَوۡقِدۡ لِي يَـٰهَـٰمَـٰنُ عَلَى ٱلطِّينِ ﴾ څخه فهموي چې د خښتو د پخولو صنعت په ړومبي ځل فرعون خپل وزیر (هامان) ته وروښود، چې پخوا د هیچا زده نه وه[3]، که بالفرض دغه صنعت رواج درلودی او د خلکو زده وی نو فرعون به ورته د ذکر شوي عبارت په عوض په دې عبارت سره امر کړی وی چې: "إِطْبَخْ لِيَ الآجُرَّ" ماته خامې خښتې پخې کړه، او دې ته به څه اړتیا نه وی چې هغه ته په ختو باندې د اور بللو امر وکړي، والله ﷻ أعلم.

دروغجنه مانۍ

۶ـ که څوک وایي چې: د ﴿ فَٱجۡعَل لِّي صَرۡحٗا لَّعَلِّيٓ أَطَّلِعُ إِلَىٰٓ إِلَـٰهِ مُوسَىٰ ﴾ د جملې څخه معلومېږي چې فرعون بالکل لیونی وه، ایا دا د لیوني خبره نه ده چې خپل وزیر یې د داسې مانۍ په جوړولو باندې مکلف کړ چې تر اسمانه اوچته وي؟ همدارنګه وزیر (هامان) هم په لیونتوب کښې د نومړي

---

(۱) حاشية الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۳ ص۵۱۴

(۲) تفسير القرطبي ج۱۳ ص۲۸۸؛ تفسير المراغي ج۲۰ ص۶۰

(۳) البحر المحيط ج۸ ص۳۰۶؛ التفسير الكبير ج۲۴ ص۲۳۵

څخه کم نه وه چې د ذکرې شوې دروغینې ماڼۍ په جوړولو یې شروع کوله.
ایا هامان ته په کار نه وه چې د هسکې ماڼۍ په عوض یې نوموړی لیونی آمر د یوه داسې غره څوکې ته خېژولی وی چې د اوچتې ماڼۍ څخه څو چنده اوچت او لوړ وه؟
مونږ وایو چې: د ذکرې شوې پوښتنې د جوابولو دپاره متعددو جوابونو صورت نیولی دی لاندې مثالونه یې ولولئ:
الف: ځینې علماء کرام وایي چې د فرعون د ﴿ صَرْحًا ﴾ د کلمې څخه رصدخانه مطلب وه[۱] چې: ای هامانه! ماته یوه رصدخانه جوړه کړه او ښه قوي دوربینونه پکښې ولګوه ترڅو زه په اسمان کښې د موسی ﷺ د رب پلټنه وکړم او هلته یې پکښې وګورم.
ب: فرعون دغه امر په خپل وزیر باندې د دې دپاره صادر کړی وه چې په موسی ﷺ پورې خندنی او مسخرې وکړي، او وزیر هم د خپل پاچا په مطلب باندې پوه وه[۲].
ج: که څه هم ذکر شوي دواړه جوابونه هم د سوال مخنیوی کولی شي خو کوم جواب چې غوره برېښي هغه دا دی چې کله فرعون د موسی ﷺ د معجزاتو په مقابل کښې فاحشه ماتې وخوړه او خطر ورسره پیدا شو چې عوام به یې د ربوبیت څخه انکار کړي، نو د دوی د اغفال دپاره یې خپل وزیر ته د ماڼۍ د جوړولو پروژه توصیه کړه، ترڅو عوام په غوږ ووهي چې زما او د موسی ﷺ مقابله پای ته نه ده رسېدلې، بلکې زه غواړم چې د هغه د رب سره پخپله وګورم او خبرې ورسره وکړم، البته په هغه صورت کښې که بالفرض موسی ﷺ زما څخه په غیر بل رب ولري.
نو ای خلکو! تاسو بې غمه په خپل دین باندې کلک اوسئ، زه به ډېر ژر دغه معضله حل کړم او تاسو ته به خبر درکړم.

عوامو په دې خبره څنګه باور وکړ؟

۷ـ پاتې شوه دا خبره چې عوامو په دغسې طفلانه خبره باندې څنګه باور وکړ او د فیصلې په انتظار غافل کېناستل؟ نو د دې جواب دا دی چې:
د حکامو په مقابل کښې که څه هم خلک د ډار د امله ساکت پاتې کېږي او په طفلانه کارونو باندې یې اعتراض نه کوي او خپل ځانونه په ناپوهۍ باندې وهي، خو اکثره خلک داسې وي چې د خپلو حکامو په ډېرو ښکارندو دروغو باندې هم باور کوي او د ړانده تقلید په بنیاد په ښکرورو دروغو باندې یې د رښتیاوو ګومان کوي. د ښه وضاحت دپاره لاندې مثالونه ولولئ:
الف: مونږ د الله ﷻ په توفیق د [یونس:۹۲] ایت لاندې د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما د روایت یوه برخه د ځینو مفسرینو کرامو څخه نقل کړې ده[۳] چې کله فرعون په دریاب کښې غرق شو نو بني

(۱) تفسیر البیضاوي في هذا المقام
(۲) في ظلال القرآن ج۵ ص۲۶۹۴
(۳) تفسیر البغوي ج۲ ص۳۶۷

اسرائیلو باور ونه کړ چې هغه به مړ شوی وي، په اصطلاح د دوی خیال وه چې اوس به د دریاب په داخل کښې خپل الوهیت چلوي، او د فرعون مړینه ورته محاله برېښېدله.

نو الله ﷻ دریاب ته امر وکړ چې د فرعون لاش وچې ته وغورځوي ترڅو د بني اسرائیلو باور راشي چې رښتیا مړ شوی دی او ژوندی پاتې نه دی.

ب: د پاکستان د اټک په سیمه کښې د اباسیند په غاړه د اکبر پاچا د زمانې څخه یوه قلا ولاړه ده، د دې قلا په ارتباط په خلکو کښې خوره ده چې د دې قلا د داخل څخه د ځمکې په تل کښې نوموړي پاچا څو زره میله اوږد تونل غزولی وه او آن ډیلي ته یې رسولی وه چې هغه به پکښې تګ راتګ کاوه او هیڅوک به وریاندې نه خبرېده.

په دغو خرافاتو باندې تر نن ورځې[1] پورې هم خلک باور کوي. څه لرې نه ده چې ذکره شوې طفلانه خبره به نوموړي پاچا د خپل زور د ښودولو په غرض په خپل رعیت کښې خوره کړې وي چې د بغاوت خیال یې په سرونو کښې ونه ګرځي.

تبصره

۸ـ په ذکرو شوو درېواړو جوابونو کښې د دوهم او درېیم جواب غوښتنه دا ده چې ذکره شوې دروغینه مانۍ دې نه وي جوړه شوې، او د جوړولو تپ او لاش دې محض د تمسخر او یا اغفال دپاره صورت نیولی وي او بس.

اما نظر اولني جواب ته پکښې علماء کرام اختلاف لري[2]. ځینې وايي چې دا مانۍ جوړه کړې شوه او بیا الله ﷻ په قدرتي توګه راچپه کړه چې فرعونیانو ته یې درانه مالي او نفسي تاوانونه ورسول. خو ځینې نور وايي چې هغه سرته ونه رسېدله او کار یې ناتمام پاتې شو، والله ﷻ أعلم بحقیقة الحال وإلیه المرجع والمآل.

د حدیث شریف یو مصداق

۹ـ په ﴿فَأَخَذْنَٰهُ وَجُنُودَهُۥ فَنَبَذْنَٰهُمْ فِي ٱلْيَمِّ﴾ کښې د حدیث شریف یوه مصداق ته اشاره شوې ده هغه دا چې: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې الله ﷻ فرمايي: «الْكِبْرِيَاءُ رِدَائِي وَالْعَظَمَةُ إِزَارِي فَمَنْ نَازَعَنِي وَاحِدًا مِنْهُمَا قَذَفْتُهُ فِي النَّارِ»[3] یعني حقیقي لویي او پاچاهي زما څادر دی، او د شان عظمت زما لنګ دی (دغه دواړه په ما پورې اختصاص لري)، نو هرڅوک چې زما سره د دغو دواړو څخه په یوه کښې منازعه وکړي او خپل ځان ته یې ثابت وګڼي نو زه به یې په اور (دوزخ) کښې واچوم، او په ذلت به یې اخته کړم.

څرنګه چې فرعون خپل ځان حقیقي واکدار ګڼه او خپل ځان ته د شان په عظمت باندې قائل وه

---

(۱) ۱۳۷۹/۱/۱ هـ ش

(۲) تفسیر الطبري ج۲۰ ص۷۸؛ التفسیر الکبیر ج۲۴ ص۲۵۳؛ تفسیر القرطبي ج۱۳ ص۲۸۹

(۳) سنن ابي داود ج۲ ص۲۱۰

بې خپل خان یې د اعلی رب په نامه باله، نو الله ﷻ ورسره هغه څه وکړه کومو ته چې په ایتونو کښې اشاره شوې ده.

قبح څه معنی؟

۱۰_ په ﴿ وَيَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ هُم مِّنَ ٱلْمَقْبُوحِينَ ﴾ کښې د "مَقْبُوحِين" کلمه د اشتقاق په لحاظ سره لاندې دوه احتماله درلودلی شي[1]:

الف: ځینې علماء کرام وایي چې: دا کلمه د "قُبْح" _لکه "رُشْد"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې د حسن په ضد کښې استعمالیږي چې مونږ ترې په بدرنګۍ سره تعبیر کوو. یعني فرعونیان به د قیامت په ورځ د هغو کسانو د ډلې څخه وي کوم به چې ډیرې بدرنګې څیرې ولري چې سترګې به یې شنې وي او ژبې به یې راوتلې وي، او هم به یې یوه شونډه ککرې ته پورته شوې وي او بله به یې ښکته نامه ته رسېدلې وي او داسې نور[2].

ب: ځینې علماء کرام وایي چې دغې کلمې د "قُبْح" _لکه "ضَرْب"_ څخه اشتقاق موندلی دی چې د لرې کولو معنی ورکوي یعنې هغوی به د قیامت په ورځ د هر خیر څخه لرې کړی شوي وي[3]، نه به د الله ﷻ رحمت مونده کړي او نه به یې د کوم شفاعتګر شفاعت په برخه شي او داسې نور.

زمونږ په نزد ذکر شوي دواړه اشتقاقونه سره څه منافات نه لري نو که د بدلیت په لحاظ سره دواړه مراد کړی شي ډېره ښه خبره ده.

﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَـٰبَ مِنۢ بَعْدِ مَآ أَهْلَكْنَا ٱلْقُرُونَ ٱلْأُولَىٰ بَصَآئِرَ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَّعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٤٣﴾ ﴾

[۴۳] او یقینًا مونږ موسی ﷺ ته د هغه څخه وروسته کتاب (تورات) ورکړی وه چې مونږ رومبنی پیړۍ هلاکې کړې وې (لکه عادیان او ثمودیان او نور).

(البته) په داسې حال کښې چې (نوموړی کتاب) د خلکو دپاره د بصیرتونو درلودونکی او لار ښودونکی وه، او (هم ورته زمونږ د پلوه) رحمت وه.

(دا د دې دپاره چې:) شاید دوی پند قبول کړي (او ګټه ترې پورته کړي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو باندې د موسی ﷺ د دعوت د اولنۍ مرحلې بیان ختم شو چې د فرعونیانو په غرق باندې پای ته رسېدلی وه.

---

(۱) لسان العرب ج۲ ص۵۵۲
(۲) البحر المحیط ج۸ ص۳۰۷
(۳) تفسیر القرطبي ج۱۳ ص۲۹۰؛ تفسیر الکشاف ج۳ ص۴۱۶

په دې ایتونو کښې د موسی ﷺ د دعوت دوهمې مرحلې ته اجمالي اشاره شوې ده، دغه مرحله یوازې بني اسرائیلو پورې اختصاص لري او د تورات په ورکړه پیل کېږي، نو خلاصه یې داسې راخېژي چې:

ای پیغمبره! د فرعونیانو د غرق څخه وروسته مونږ موسی ﷺ ته تورات ورکړ چې د خلکو اذهانو ته یې بصیرتونه وربښل او په ضروریاتو باندې یې ورته رڼا اچوله او همدارنګه دغه کتاب د الله ﷻ د پلوه یو رحمت وه چې د ده ﷻ د رضامندۍ د حاصلولو لاره یې واضحه کوله.

د دې کتاب ورکړې ته په هغه وخت کښې څکه ضرورت وه چې مونږ پخوانۍ پېړۍ هلاکې کړې وې لکه عادیان او ثمودیان او نور، او د پخوانیو پیغمبرانو د نبوت پلوشې تتې شوې وې.

که بالفرض پخوانیو پېړیو په خپلو خپلو پیغمبرانو باندې ایمان راوړی وی نو وروستنیو خلکو ته به یې الهي دین ژوندی ساتلی وی او د جدید شریعت نزول ته به اړتیا نه وی پېښه شوې.

نو د دغه ضرورت په موقع مونږ نوموړی کتاب د دې دپاره نازل کړ ترڅو پرې خلک عمل وکړي او د پخوانیو پېړیو د هلاک څخه عبرت واخلي.

﴿وَمَا كُنتَ بِجَانِبِ ٱلْغَرْبِيِّ إِذْ قَضَيْنَآ إِلَىٰ مُوسَى ٱلْأَمْرَ وَمَا كُنتَ مِنَ ٱلشَّٰهِدِينَ ﴿٤٤﴾ وَلَٰكِنَّآ أَنشَأْنَا قُرُونًا فَتَطَاوَلَ عَلَيْهِمُ ٱلْعُمُرُ ۚ وَمَا كُنتَ ثَاوِيًا فِىٓ أَهْلِ مَدْيَنَ تَتْلُوا۟ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتِنَا وَلَٰكِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ ﴿٤٥﴾ وَمَا كُنتَ بِجَانِبِ ٱلطُّورِ إِذْ نَادَيْنَا وَلَٰكِن رَّحْمَةً مِّن رَّبِّكَ لِتُنذِرَ قَوْمًا مَّآ أَتَىٰهُم مِّن نَّذِيرٍ مِّن قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٤٦﴾ وَلَوْلَآ أَن تُصِيبَهُم مُّصِيبَةٌۢ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ فَيَقُولُوا۟ رَبَّنَا لَوْلَآ أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ ءَايَٰتِكَ وَنَكُونَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٧﴾﴾

[۴۴] او (ای پیغمبره!) ته خو (د غره) په غربي څنډه کښې (حاضر) نه وې کله (او چرته) چې مونږ موسی ﷺ ته (د تورات د ورکړې) کار انجام کړ، او نه ته (هلته په همدغه کار باندې) د شاهدانو د جملې څخه وې.

[۴۵] او مګر مونږ (ډېرې) پېړۍ (خلک پیدا (او فنا) کړه، نو په دوی باندې د ژوند موده اوږده شوه (الهي دین یې تحریف او تغیر کړ نو تاته مو د هغه د تصحیح دپاره وحې وکړه).
او (ای پیغمبره!) ته د مدین (ښار) په اهالیو کښې اوسېدونکی (هم) نه یې، چې (د هغوی څخه د زده کړې د امله د خپلې زمانې) په خلکو باندې زمونږ ایتونه قرائت کوې (چې موسی ﷺ او شعیب ﷺ څنګه معاهده وکړ؟).
او مګر مونږ (د پیغمبرانو) لېږونکي یاستو (ته مو هم خلکو ته استولی یې او وحې درته کوو).

[۴۶] او (ای پیغمبره!) ته د طور (د غره) په څنډه کښې (هم هلته حاضر) نه وې کله چې مونږ موسی ﷺ ته په بلاکیفه توګه) اواز وکړ (او د نبوت تاج مو ورپه سر کړ).

او مګر (تاته دغه معلومات) د خپل رب ﷻ د رحمت (او مهربانۍ) د کبله (درکړی شوی) دی، (البته دا) د دې دپاره چې داسې قوم (د الهي عذابه) ووار کړې چې ستا څخه وړاندې (په نژدې زمانه کښې) داروونکی (پیغمبر) نه دی ورغلی.

شاید چې دوی پند واخلي (او مستقیمې لارې ته راجع شي).

[۴۷] او (ای پیغمبره! مونږ به ته د پیغمبر په صفت خلکو ته نه وی لیږلی) که چرته (دا خبره موجوده) نه وی چې (کله) خلکو ته د هغو (جنایتونو په سبب) مصیبت ورسېږي کوم چې د دوی لاسونو وړاندې کړي دي نو دوی به ووايي چې:

ای زمونږ ربه! مونږ ته دې ولې پیغمبر نه لیږه چې مونږ ستا د ایتونو (احکامو) پیروي کړې وی او مونږ د مؤمنانو (د ډلې) څخه ګرځېدلي وی (نو ستا په لیږلو سره مو د ذکر شوي اعتذار مخه بنده کړه).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنې ایت کښې د تورات ضرورت ته اشاره شوې وه او په دې ایتونو کښې د یو پلوه د قرآن کریم ضرورت ته اشاره کېږي او د بله پلوه د نبوت په اثبات باندې دلایل اقامه کړی شوي دي چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! ته په حقه د الله ﷻ د پلوه د خلکو د هدایت دپاره استولی شوی یې، او پخپله همدغه قرآن کریم (چې تاته درکړی شوی دی) په دې دلالت کوي چې ته د نبوت په ادعاء کښې رښتینی یې او دا څکه چې:

۱_ د طور د غره په غربي څنډه کښې خو تا موجودیت نه درلود چرته چې مونږ موسی ﷺ ته د تورات د ورکړې کار ترسره کړ او نه ته هلته د حاضرینو څخه وې چې دغه کار ستا د سترګو لاندې انجام شوی وي او بالآخره نه ته د هغو اویا نفرو د جملې څخه یې کوم چې د موسی ﷺ سره د طور غره ته تللي وه.

نو که بالفرض ته په حقه پیغمبر نه وی او په وحې سره تاته مونږ معلومات نه وی درکړي نو تابه د غیبو څخه څنګه اخبار کړي وی چې د تورات ورکړې صورت نیولی وه او که نه، او که صورت یې نیولی وه نو دغه کار په څه ډول انجام شو؟.

هو! په ذکره شوې موقع کښې خو ته حاضر نه وې چې واقعات دې په سترګو لیدلي وی، مګر مونږ تاته نبوت درکړ او ستا نبوت ته په دغه وخت کښې خلکو ضرورت هم درلود او دا څکه چې:

مونږ د موسی ﷺ د وفات څخه وروسته ډېرې پېړۍ خلک پیدا کړه او په څمکه کښې یې اوږده عمرونه تېر کړه خو دوی په خپل منځکښې تورات معمول ونه ساته او په تحریف سره یې حق او باطل ګډوډ کړه. نو خلک احتیاج شوه چې الهي حق دین ورته یو ځل بیا تجدید کړی شي، او حق د باطل څخه جدا کړی شي. نو:

ای پیغمبره! د ې کار د سر ته د رسولو دپاره مو تاته وحې وکړه او په هغو واقعاتو باندې مو مو بهو خبر کړې کومو چې په زرګونو کلونه وړاندې صورت نیولی وه، که بالفرض ته په حقه پیغمبر نه وی نو د دغو واقعاتو یوه ذره کوچنۍ کړۍ به دې هم نه وی بیانه کړې.

۲ـ همدارنګه: ای پیغمبره! ته خو د مدین په ښار کښې هم اوسېدلی نه یې چې هغه واقعات دې په سترګو لیدلي وی کوم چې د موسی ﷺ او شعیب ﷺ ترمنځ تېر شوي دي، ایا ته د هغوی دواړو په معاهده کښې حاضر وې؟

ته هلته حاضر نه وې مګر مونږ د خلکو د هدایت دپاره د پیغمبرانو لېږونکي یاستو او ته د همدې ډلې څخه یو لوړ رتبه پیغمبر یې.

۳ـ همدارنګه: ای پیغمبره! ته د طور د غره په څنډه کښې هغه وخت هم حاضر نه وې چې کله مونږ موسی ﷺ ته ابتدایي وحې وکړه او په بلا کیفه توګه مو وړباندې اواز وکړ چې: ﴿ إِنِّيٓ أَنَا ٱللَّهُ رَبُّ ٱلۡعَٰلَمِينَ ﴾ یقیناً زه او همدا زه (خبرې کوونکی) الله ﷻ یم (او) رب العالمین یم.

ربښتیا چې تا هلته په هغه وخت کښې موجودیت نه درلود مګر تاته ستا خپل رب ﷻ د رحمت د کبله نبوت درکړ او په غیبي ضروري علومو باندې یې پوه کړې.

البته دا د دې دپاره چې: ته هغه قوم د الله ﷻ د عذابه وډار کړې کوم ته چې په نژدې وخت کښې ستا څخه وړاندې هیڅ ډاروونکی نه دی ورغلی، شاید چې دوی ستا دعوت قبول کړي او په دنیا او آخرت کښې ترې ګټه پورته کړي.

۴ـ ای پیغمبره! ستا د دعوت په مقابل کښې د خلکو عکس العمل مونږ ته لا په ازل کښې معلوم وه چې څوک وړباندې ایمان راوړي او څوک ورڅخه انکار کوي.

خو که چرته د دې خبرې مخنیوی مطلب نه وي چې کله منکرانو ته د دوی د انکار د امله او د هغه جنایاتو د امله مصیبت او عذاب ورسېږي کوم چې د دوی خپلو لاسونو کړي دي او پخپله یې مرتکب شوي دي، نو دوی به ووایي چې:

ای زمونږ ربه! مونږ ته دې ولې په دنیا کښې پیغمبر نه را استاوه، چې مونږ یې پیروي کړې وی او ستا احکام مو په سر او سترګو قبول کړي وی او بالآخره د مؤمنانو د ډلې څخه شمېرل شوي وی.

ای زمونږ ربه! زمونږ عقلونه دومره صاف او روښانه نه وه چې مونږ وړباندې حق د باطل څخه جدا کړی وی او په سمه لاره روان شوي وی.

که بالفرض د دغې خبرې مخنیوی مطلب نه وی نو مونږ به ورته د پیغمبر په حیث نه وی وراستولی چې قرآني ایتونه وړباندې قرائت کړې، بلکې د دوی ایمان او انکار به مو تکویني دلایلو ته سپارلی وی او بس.

توضیحات

۱ـ الله ﷻ په دې مقام کښې د نبي کریم ﷺ غیبي معلومات په دربوو ګروپونو باندې ویشلي دي

ابن خلق (۲۰) هر ګروپ په مستقله توګه د نبوت په حقانیت باندې دلالت کوي.

چې د درېوارو ګروپونو په نزول کښې د وقوعي ترتیب مراعات نه دی کړی شوی ترڅو د همدې کبله د درېوارو باندې څوک د یوه دلیل ګومان ونه کړي، ګروپونه دا دي:

په مجموعه
الف: ﴿وَمَا كُنتَ بِجَانِبِ ٱلْغَرْبِيِّ إِذْ قَضَيْنَآ إِلَىٰ مُوسَى﴾ الآية.

ب: ﴿وَمَا كُنتَ ثَاوِيًا فِىٓ أَهْلِ مَدْيَنَ﴾ الآية.

ج: ﴿وَمَا كُنتَ بِجَانِبِ ٱلطُّورِ إِذْ نَادَيْنَا﴾ الآية.

ځینو علماوو کرامو لومړنی ګروپ په هغو حالاتو باندې تفسیر کړی دی کومو چې موسی ﷺ ته د نبوت د ورکړې په وخت کښې صورت نیولی وه، او درېیم ګروپ یې هغو حالاتو ته اشاره ګڼلې ده کوم چې هغه ﷺ ته د تورات د ورکړې په وخت کښې متحقق شوي وه[1]. که څوک یې تفصیل غواړي لږ نو همغه دې مراجعه وکړي، مګر مونږ ته د ذکر شوو دوارو ګروپونو تفسیرول بالعکس غوره بریښي او دا ځکه چې:

د درېیم ګروپ بیان په ﴿نَادَيْنَا﴾ باندې مشتمل دی او د نبوت د ورکړې په بیان کښې د ﴿نُودِىَ﴾ کلمه نازله شوې ده ـ لکه چې لږ وړاندې په [القصص: ۳۰] کښې تېره شوه ـ، او پوره واضحه ده چې د ﴿نَادَيْنَا ، نُودِىَ﴾ دواړه کلمې د یوه مصدر "مُنَادَاةٌ" څخه اشتقاقي شوې دي.

اما د تورات د ورکړې په بیان کښې چې په [الأعراف: ۱۴۵] ایت کښې ورته اشاره شوې ده، نه د "نَادَيْنَا" کلمه نازله شوې ده او نه د "نُودِيَ".

شاهدان څوک وه؟

۲ـ په ﴿وَمَا كُنتَ مِنَ ٱلشَّٰهِدِينَ﴾ کښې د ﴿ٱلشَّٰهِدِينَ﴾ د کلمې څخه هغه جرګه مطلب ده کومه چې موسی ﷺ د خپل خانه سره د طور غره ته بیولې وه ترڅو د تورات ورکړه په خپلو سترګو وګوري او بیا د بني اسرائیلو د قناعت دپارهورباندې شهادت ورکړي[2]، همدغې جرګې ته په [البقرة: ۵۵] ایت کښې اشاره شوې ده.

موسی ﷺ د طور غره ته د خپل قوم څخه درې خلې اویا کسیزې جرګې بیولې وې چې پوره تفصیل یې د [الأعراف: ۱۵۵] ایت لاندې تېر شوی دی، والحمد لله ﷻ علی ذلک.

نو د ایت شریف مطلب داسې راخېژي چې: ای پیغمبره! ته خو د هغې اویا کسیزې جرګې غړی هم نه وې د کومې په حضور کښې چې موسی ﷺ ته تورات ورکړی شوی وه.

سوال جواب

۳ـ که څوک وایي چې: د ﴿وَمَا كُنتَ مِنَ ٱلشَّٰهِدِينَ﴾ د جملې مضمون خو د ﴿وَمَا كُنتَ بِجَانِبِ

[1] حاشية الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۳ ص۵۱۶؛ تفسير اللباب ج۱۵ ص۲۶۵
[2] تفسير روح المعاني ج۲۰ ص۸۶

ٱلْغَرْبِىِّ ﴾ د جملې څخه په ډاګه څرګندېږي څکه چا چې د تورات د ورکړې په وخت کښې هلته شتون نه درلود نو ضرور به هغه د شاهدينو او حاضرينو څخه هم نه وه.

نو پوښتنه دا ده چې: د دغه يو مضمون په تکراري نزول کښې څه حکمت دی؟

مونږ وايو چې: که څه هم د دغه سوال د جوابولو دپاره ځينو علماوو کرامو بل جواب غوره کړی دی[1]، مګر کوم جواب چې متبادر دی هغه دا دی چې: په دې مقام کښې تخصيص بعد تعميم په نظر کښې نيولی شوی دی چې هلته مطلق موجوديت نفي شوی دی او دلته هغه موجوديت منفي ګرځولی شوی دی کوم چې د شهادت دپاره صورت نيولی وي، نو د دواړو جملو حاصل داسې راځېږي چې:

ای پيغمبره! تا خو د تورات د ورکړې په وخت کښې نه د طور غره په غربي څنډه کښې موجوديت درلود، او نه ته د هغې جرګې غړی وې کومه چې د صحنې د ليدلو دپاره هلته بېولی شوی وه.

د تعميم څخه وروسته د تخصيص قاعده په [البقرة:۹۸] ايت کښې هم اجراء شوې ده چې د پرښتو د ذکر څخه وروسته خاص د جبرائيل ﷺ او مکائيل ﷺ نومونه نازل شوي دي او بس.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۴ـ که څوک وايي چې: په ﴿ وَمَا كُنتَ ثَاوِيًا فِىٓ أَهْلِ مَدْيَنَ تَتْلُوا۟ عَلَيْهِمْ ءَايَـٰتِنَا ﴾ کښې د ﴿ عَلَيْهِمْ ﴾ ضمير چاته راجع دی؟

مونږ وايو چې:

الف: په ﴿ أَهْلِ مَدْيَنَ ﴾ کښې د "أَهْلِ" کلمې ته راجع دی کومه چې د بر نژدې په صراحت سره ذکره ده، مګر د ﴿ تَتْلُوا ﴾ کلمه د هغه تلاوت (قراءة) څخه نه ده اشتقاقه شوې کوم چې د تعليم او ښودانې په توګه وي، بلکې د هغه تلاوت څخه يې اشتقاق موندلی دی کوم چې د تعلم او زده کړې په توګه صورت نيولی وي[2].

نو د معنی حاصل به يې داسې راوځېږي چې: ای پيغمبره! تا خو د مدين ښار په خلکو کښې هم اوسېدانه نه ده کړې چې د هغوی څخه دې زمونږ ايتونه او د موسی ﷺ هغه حالات زده کړي وي کوم چې په هغه ﷺ باندې په نوموړي ښار کښې تېر شوي وه.

ب: خو مونږ ته دا متبادره برېښي چې ذکر شوی ضمير د دې زمانې کفارو ته راجع وګڼل شي[3]، که څه هم دوی دلته نژدې په صراحت سره مذکور نه دي مګر حکمًا مذکور ګڼلی کېږي چې د کلام سوق د دې دپاره راوان دي چې همدوی د نبي کريم ﷺ په نبوت باندې قناعت وکړي او ايمان ورباندې راوړي.

يعنې ای پيغمبره! ته خو د مدين د ښار د اوسېدونکو څخه هم نه يې چې هلته دې د موسی ﷺ

---

(۱) حاشيه الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۳ ص۵۱۶
(۲) البحر المحيط ج۸ ص۳۰۹
(۳) اللباب في علوم الكتاب ج۱۵ ص۲۶۴؛ تفسير البغوي ج۳ ص۴۴۷

حالات په خپلو سترګو باندې لیدلي وي او یا دې هلته د هغه ﷺ قیصې اوریدلې وي، او بیا همدغه زده کړې شوي یا لیدلي شوي حالات د خپلې زمانې په کفارو باندې قرائت کوي چې داسې یې وکړه او داسې یې وویلې.

که بالفرض ته د نوموړي ښار د اوسېدونکو څخه وې نو کفارو به څق درلود چې ستا غیبي معلومات یې ستا د نبوت دلایل نه وی ګڼلي.

سوال جواب

۵_ که څوک وایي چې: د ﴿ لِتُنذِرَ قَوْمًا مَّآ أَتَىٰهُم مِّن نَّذِيرٍ مِّن قَبْلِكَ ﴾ څخه د "فترة الوحي" د زمانې موجودیت معلومېږي چې بالکل به د پیغمبر د لېږلو څخه خالي وه لکه چې په [المائدة:۱۹] ایت کښې وریاندې صراحت شوی دی، حال دا چې په بل ایت کښې الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ وَإِن مِّنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ ﴾ [فاطر:۲۴] یعنې هیڅ ټولګی نه وه مګر داروونکی پکښې تېر شوی دی، چې د فترت زمانه پکښې منفي شوې ده؟

مونږ وایو چې: د ذکر شوي سوال د جوابولو دپاره ځینو مفسرینو کرامو ډېر اوږد بحث کړی دی[1]، خو کوم شی چې سړي ته په تبادر سره ذهن ته ورځي هغه دا دي چې: په دې ایت کښې چې بحث پکښې روان دی د ﴿ نَذِيرٌ ﴾ د کلمې څخه پیغمبر مطلب دی، د همدې کبله دلته د "نذیر" اتیان (ورتګ) منفي شوی دی، او متبادره دا ده چې اتیان په پیغمبر پورې اختصاص لري او د ده څخه په غیر بل داعي ته شامل نه برېښي.

اما هلته د ﴿ نَذِيرٌ ﴾ د کلمې څخه مطلق داعي إلى التوحيد مطلب دی چې پیغمبر او بل داعي دوارو ته شمولیت لري، د همدې کبله هلته د "أتى" کلمه نه بلکې د ﴿ خَلَا ﴾ کلمه نازله شوې ده چې دواړو ته په تبادر سره شاملېږي.

او پوره واضحه ده چې د فترة زمانه که څه هم د پیغمبرانو د لېږلو څخه خالي وه مګر د دعاة إلى التوحيد څخه خالي نه وه.

د دغسې داعیانو ډېر بارز مثال د سیرت کتابونو زید بن عمرو بن نفیل رحمه الله ښودلی دی[2] که څوک یې د پوره سوانحو لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي.

یو نحوي تحلیل

۶_ د "لَوْلَا" کلمه په عربي کلام کښې په لاندې دوه وو معناوو سره استعمالېږي[3] چې:

اول: د امتناع دپاره، چې یو شی د بل شي د کبله صورت ونه نیسي. لکه "لَوْلَا عَلِيٌّ لَهَلَكَ عُمَرُ".

(۱) روح المعاني ج۲۰ ص۸۷
(۲) سیرت ابن هشام ج۱ ص۲۴۴
(۳) شرح ابن عقیل علي الفیه ابن مالک في النحو ج۲ ص۳۰۸

که علي نه وی نو عمر به هلاک شوی وی، یعنې د عمر هلاک څکه صورت ونه نیوه چې علي موجود وه، که نه نو د عمر هلاکت یقیني وه.

دوهم: بل د تحضیض دپاره، چې په تېزولو باندې دلالت کوي.

نو په ﴿ وَلَوْلَآ أَن تُصِيبَهُم مُّصِيبَةٌۢ ﴾ کښې د "لَوْلا" کلمه امتناعیه ده او په ﴿ لَوْلَآ أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولاً ﴾ کښې د "لَوْلا" کلمه تحضیضیه ده.

نو په همدې بنیاد د دې ایت شریف ﴿ وَلَوْلَآ أَن تُصِيبَهُم مُّصِيبَةٌۢ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ فَيَقُولُواْ رَبَّنَا لَوْلَآ أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولاً فَنَتَّبِعَ ءَايَـٰتِكَ وَنَكُونَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾ نحوي تحلیل په لاندې تفصیل سره صورت نیسي:

الف: د "لَوْلا" توری د امتناع دپاره دی.

ب: د "أنْ" توری مصدریه دی چې خپل مدخول د مصدر په تاویل سره اړوي.

ج: د ﴿ تُصِيبَهُم مُّصِيبَةٌۢ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ ﴾ جمله معطوف علیها ده.

د: د ﴿ رَبَّنَا ﴾ کلمه منادی ده چې د نداء توری (يَا) ورسره مقدر دی.

هـ: د "لَوْلا" توری د تحضیض دپاره دی.

و: د ﴿ أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولاً ﴾ جمله تحضیضیه ده.

ز: ﴿ فَنَتَّبِعَ ءَايَـٰتِكَ ﴾ الآية د تحضیض جواب دی.

ح: تحضیضیه جمله د خپل جواب سره د نداء جواب دی.

ي: نداء د منادی او خپل جواب سره د ﴿ فَيَقُولُواْ ﴾ دپاره مقوله ګرځي.

یا: ﴿ فَيَقُولُواْ ﴾ د خپلې مقولې سره په ﴿ تُصِيبَهُم ﴾ جمله باندې عطفه ده.

یب: ﴿ تُصِيبَهُم ﴾ د خپلې معطوفې جملې سره د "أنْ" توري دپاره مدخول دی چې دواړه د مصدر په تاویل سره مبتدأ ګرځېدلې دي.

یج: د دغې مبتدأ خبر مقدر دی چې په "مَوْجُوْدٌ" سره ترې تعبیر کوو.

ید: مبتدأ او مقدر خبر جمله اسمیه امتناعیه شوه.

یه: د دغې امتناعیه جملې جوابیه جمله مقدره ده چې په "مَا أَرْسَلْنٰكَ" سره ترې تعبیر کوو.

نو حاصل به یې داسې راوځېږي چې: ای پیغمبره! که چرته دا خبره موجوده نه وی چې کله کفارد ته د خپلو کړو وړو (کفریاتو) د کبله په دنیا یا آخرت کښې څه مصیبت ورسېږي او په عذاب باندې مبتلا شي نو دوی به ضرور ووایي چې: ای زمونږ ربه! مونږ ته دې ولې د خپل پیغمبر په ذریعه شریعت نه رالېږه چې مونږ یې پیروي کړې وی او د مؤمنانو د ډلې څخه شمېرل شوي وی (په عذاب باندې نه وی اخته شوي، که چرته ذکر شوې خبرې موجودیت نه درلودی) نو مونږ به ته هغوی ته د پیغمبر په حیث نه وی دراستولی.

دغه مضمون په ډېرو ایتونو کښې منعکس شوی دی، د مثال په توګه د [طه:۱۳۵] ایت هم په عین مضمون باندې دلالت کوي، هیله ده چې د ښه وضاحت دپاره یو خل هلته مراجعه وکړی شي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۷_ که څوک وایي چې: ذکر شوی مطلب بدون د ﴿ تُصِيبَهُم مُّصِيبَةٌۢ بِمَا قَدَّمَتۡ أَيۡدِيهِمۡ ﴾ عبارت څخه ترلاسه کېدلی شو که چرته: "وَلَوۡلَآ أَن يَقُولُواْ" _تر آخره پورې_ نازل شوی وی، نو د ذکر شوي عبارت په اضافه نزول کښې څه حکمت دی؟

مونږ وایو _والله ﷻ اعلم_: د ذکر شوي عبارت په نزول کښې دې ته اشاره ده چې:

الف: کفارو ته د خپلو کړو وړو مصیبت (عذاب) ضرور رسېدونکی دی.

ب: کفار په خپل کفر کښې دومره کلک دی چې د پیغمبر د عدم ارسال په صورت کښې به د ندامت او پښېمانۍ د کبله اعتذار وړاندې نه کړي بلکې د تعذیب د کبله به یې وړاندې کړي.

که بالفرض دوی د تعذیب څخه نجات مونده کړي نو خپلو کفریاتو ته به ادامه ورکړي، همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ وَلَوۡ رُدُّواْ لَعَادُواْ لِمَا نُهُواْ عَنۡهُ ﴾ [الانعام:۲۸] یعني که بالفرض د محشر د میدان څخه کفار بېرته دنیا ته ورتاو کړی شي (په دوزخ کښې وروانچولی شي) نو هرومرو ضرور به دوی هغو کارونو ته بېرته ورروګرځي چې دوی ترې په اول خل منعه کړی شوي وه او دوی یې مرتکب شوي وه، دوی په دغې خبرې کښې دروغژنان دي چې که مونږ بېرته دنیا ته واستولی شو نو مونږ به صحیح مسلمانان وګرځو.

﴿ فَلَمَّا جَآءَهُمُ ٱلۡحَقُّ مِنۡ عِندِنَا قَالُواْ لَوۡلَآ أُوتِيَ مِثۡلَ مَآ أُوتِيَ مُوسَىٰٓۚ أَوَلَمۡ يَكۡفُرُواْ بِمَآ أُوتِيَ مُوسَىٰ مِن قَبۡلُۖ قَالُواْ سِحۡرَانِ تَظَٰهَرَا وَقَالُوٓاْ إِنَّا بِكُلّٖ كَٰفِرُونَ ﴿٤٨﴾ قُلۡ فَأۡتُواْ بِكِتَٰبٖ مِّنۡ عِندِ ٱللَّهِ هُوَ أَهۡدَىٰ مِنۡهُمَآ أَتَّبِعۡهُ إِن كُنتُمۡ صَٰدِقِينَ ﴿٤٩﴾ فَإِن لَّمۡ يَسۡتَجِيبُواْ لَكَ فَٱعۡلَمۡ أَنَّمَا يَتَّبِعُونَ أَهۡوَآءَهُمۡۚ وَمَنۡ أَضَلُّ مِمَّنِ ٱتَّبَعَ هَوَىٰهُ بِغَيۡرِ هُدٗى مِّنَ ٱللَّهِۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهۡدِي ٱلۡقَوۡمَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٥٠﴾ ۞وَلَقَدۡ وَصَّلۡنَا لَهُمُ ٱلۡقَوۡلَ لَعَلَّهُمۡ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٥١﴾ ﴾

[۴۸] نو کله چې زمونږ د نزده (طرفه) مشرکانو ته حق ورغی (ور ورسېد) نو دوی وویلې چې: ولې محمد ﷺ ته د هغه شي په مثل شی ورنه کړی شو کوم چې موسی ؑ ته ورکړی شوی وه (ولې قرآن په یو خل نازل نه شو او ولې د اژدها معجزه ورنه کړی شوه؟ او داسې نور).

(ای پیغمبره! دوی دا خبره کوي) او ایا دوی ستا څخه وړاندې په هغه شي باندې نه وه کافر شوي کوم چې موسی ﷺ ته ورکړی شوی وه؟

(هغه دا چې:) دوی وویلې چې: (قرآن او تورات دواړه) دوه سحرونه دي چې یو تربله کومک کوي (یو بل تائیدوي).

او دوی (دا هم) وویلې چې: یقینًا مونږ په هر یوه سره کافر یاستو (ترې انکار کوو).

[۴۹] ته (ورته) ووایه چې: نو تاسو د الله ﷻ د نزده (له طرفه) یو (داسې) کتاب راوړئ چې د دغو دواړو کتابونو (قرآن، تورات) څخه ښه لارښوونکی وي، ترڅو یې زه پیروي وکړم.

که تاسو (په خپله خبره کښې) رښتیني یاست (نو دغه کار وکړئ).

[۵۰] نو که چرته یې (ستا د وړاندیز) اجابت ونه کړ (او هیڅکله به یې ونه کړي) نو ته پوه شه چې: یقینًا مشرکان د خپلو خواهشاتو پیروي کوي (او اعتراض یې په حقیقت ولاړ نه دی).

او د هغه چا څخه زیات بې لارې څوک دی کوم چې د الله ﷻ د طرفه د هدایت څخه په غیر د خپلو خواهشاتو پیروي کوي.

یقینًا الله ﷻ ظالم قوم ته هدایت نه کوي (او هرڅوک چې د خپلو خواهشاتو پیروي کوي هغه د ظالمانو څخه دي).

[۵۱] او بې شکه مونږ د حق خبره (د قرآن کریم په ټوټه-ټوټه نزول سره) مشرکانو ته بیا- بیا پیوسته کړې (بیانه کړې) ده، شاید چې دوی پند واخلي (او حق ته غاړې کېږدي هسې نه چې د اعتراض دپاره یې پلمه او بهانه جوړه کړي).

ارتباطونه

۱ـ په وړاندېنیو ایتونو کښې د نبي کریم ﷺ د نبوت دلایلو ته اشاره شوې وه او په دې ایتونو کښې په همدې هکله د کفارو اعتراضات جواب شوي دي.

۲ـ هلته د ایمان د نه راوړلو د هغې بهانې بیان وه چې هغوی به وړاندې د پیغمبر د نه استولو په صورت کښې د قیامت په ورځ استدلال کولی.

او دلته د ایمان د نه راوړلو هغه پلمه بیانه شوې ده په کومې باندې چې هغوی د پیغمبر د استولو په صورت کښې استدلال نیسي. نو حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! په قرآن کریم کښې د عنادي کفارو حالات په خپل اُمت باندې قرائت کړه چې:

۱ـ که بالفرض مونږ هغوی ته د پیغمبر په صفت ته نه وی وراستولی نو د قیامت په ورځ به یې د نجات دپاره په اعتذار کښې هغه بهانه وړاندې کړې وی کومې ته چې په وړاندېنې ایت کښې اشاره شوې ده. خو نن ورځ چې زمونږ د پلوه هغوی ته حق دین ورغی او ته مو د پیغمبر په صفت ور واستولې نو اوس د ایمان نه راوړلو دپاره بله بهانه نیسي او وایي چې:

۲ـ مونږ باور نه کوو چې دا (محمد ﷺ) په حقه پیغمبر دی او دا څکه چې ده ته هغه شیان نه دي ورکړی شوي کوم چې موسی ﷺ ته ورکړی شوي وه. مثلاً:

الف: په موسی ﷺ باندې په یوه ځل سره تورات نازل شوی وه، او په ده ﷺ باندې په دفعاتو سره او ټوټه-ټوټه خپل کتاب نازلېږي.

ب: هغه ﷺ ته داسې معجزات ورکړی شوي وه کوم چې ده ﷺ ته نه دي ورکړی شوي، د مثال په توګه: د هغه د همسا څخه اژدها جوړېده، او لاس یې سپین ځلېده او هم په هغه باندې مَن او سَلوی نازل شوې وه او د وچې ډبرې څخه ورته د اوبو چینې راخوټېدلې وې او داسې نور؛ حال دا چې دغه معجزات یو هم ده (محمد ﷺ) ته نه دي ورکړی شوي.

که بالفرض دا (محمد ﷺ) په حقه پیغمبر وي نو د موسی ﷺ غوندې معجزات ولې نه ورکول کېږي او قرآن کریم وریاندې ولې په یو ځل نازل نه شو؟، نو معلومه شوه چې نوموړی د نبوت په دعوه کښې دروغژن دی، العیاذ بالله ﷻ.

دوی وایي چې: که محمد ﷺ ته د موسی ﷺ غوندې معجزات ورکړی شوي وی او قرآن کریم وریاندې په دفعاتو نه، بلکې په یو ځل نازل شوی وی، نو مونږ به وریاندې ضرور ایمان راوړی وی.

۳ـ ای پیغمبره! د کفارو ذکر شوی اعتراض د الزام په توګه داسې جواب کړه چې:

ایا دوی ستا د مبعوثیت څخه وړاندې په هغو معجزاتو باندې کفر نه وه اختیار کړی کوم چې موسی ﷺ ته ورکړی شوي وه او د هغه کتاب څخه یې انکار نه وه کړی کوم چې په موسی ﷺ باندې په یو ځل نازل شوی وه؟. د مشرکانو خبره به هلته په ځای وی چې دوی وړاندې په موسی ﷺ باندې ایمان راوړی وی او د هغه ﷺ په معجزاتو باندې یې باور کړی وی او د هغه کتاب یې منلی وی.

یا په بل عبارت: که ذکره شوې بهانه هغه څوک ونیسي چې په موسی ﷺ باندې یې ایمان راوړی وه یو څه وجه به ولري، اما د مشرکانو دپاره خو دغه بهانه په هر اړخیزه توګه ښکاره باطله ده.

نو حقیقت دا دی چې: که تاته د الله ﷻ د پلوه د موسی ﷺ غوندې کتاب او معجزات درکړی شي هم، دوی به درباندې ایمان رانه وړي.

۴ـ د همدې کبله مشرکان وایي چې: دغه دواړه کتابونه (قرآن او تورات) یو هم الهي کتاب نه دی بلکې دواړه دوه سحرونه او د دروغو کتابونه دي چې یو د بل دروغ تاییدوي او یو تربله سره کومک کوي نو مونږ یو هم نه منو او د هر یوه څخه انکار کوونکي یاستو.

۵ـ نو ای پیغمبره! ته مشرکانو ته ووایه چې: هر کله تاسو نه تورات منئ او نه قرآن کریم د الهي کتاب په صفت پېژنئ، نو مهرباني وکړئ تاسو د الله ﷻ د نزده یو کتاب راوړئ چې هغه د تورات او قرآن کریم دواړو څخه ښه هدایت کوونکی او په لاره باندې ښه سموونکی وي، ترڅو زه هم د هغه پیروي وکړم. که تاسو په خپله خبره کښې رښتیني یاست هلئ ژر شئ بل غوره کتاب راوړئ!.

یا په بل عبارت: چې تاسو زما د غوره کتاب پیروي نه کوئ زه به ستاسو د غوره الهي کتاب پیروي وکړم خو که تاسو یې راوړئ.

۶_ مشرکان به هیڅکله ستا د وړاندیز اجابت ونه کړي شي او بل غوره الهي کتاب به رانه وړي شي. نو کله یې چې تا ته اجابت ونه کړ او ستا د کتاب (قرآن کریم) انکار ته یې هم ادامه ورکړه نو ته پوه شه _بلکې هر هوښیار سړی دې پوه شي_ چې مشرکان (کفار) په عنادي توګه نه غواړي چې د الهي کتاب پیروي وکړي.

هغوی د هیڅ حق پیروي نه کوي صرف د خپلو خواهشاتو پیروي کوي او د موسی ﷺ خوارق محض د پلمې او بهانې د کبله یادوي او بس.

۷_ نو د هغه چا څخه زیات ګمراه او زیات بې لارې څوک دی کوم چې بدون د الله ﷻ د هدایته د خپل خواهش پیروي کوي؟

۸_ ستا همدا ذکر شوی واضحه استدلال کفایت کوي چې ظالمان (کفار) ورباندې هدایت موندل کړي او ایمان پرې راوړي، خو دا کار ځکه صورت نه نیسي چې یقیناً الله ﷻ ظالم قوم ته هدایت نه کوي چې حق د پښو لاندې کوي او په ضلالت پسې هڅه کوي.

۹_ ای پیغمبره! د کفارو ذکر شوي اعتراض زمونږ د پلوه د تحقیق په توګه داسې جواب کړه چې: د قرآن کریم په وقفه ئیز نزول کښې (برسېره په دې چې مونږ ستا د امیتوب حال په نظر کښې نیولی دی) د خلکو دپاره مو هم پکښې زیاتې فایدې او ګټې نغښتې دي، چې د قرآن کریم د اولنیو مخاطبینو اکثریت لیک او لوست نه لري نو په وقفه ئیز نزول کښې ورته د قرآن کریم حفظ او فهم دواړه اسانېږي، او هم ورباندې د تشریعي احکامو تعمیل مشکل نه ګرځي او داسې نور.

نو کفارو ته په کار دي چې د دغه ډول نزول شکریه وکړي او پند ترې واخلي هسې نه چې د اعتراض پلمه یې وګرځوي او خپل کفر پرې لا قوي کړي.

توضیحات

۱_ مونږ د الله ﷻ په توفیق ذکر شوي ایتونه د لاندې نکاتو په ملحوظ تفسیر کړي دي:

الف: د جمعي ټول ضمائر مو پکښې د مشرکانو څخه عبارت ګڼلي دي، او حاصل مو هغسې راویستلی دی کوم چې په خلاصه مطلب کښې لیکلی شوی دی، او دا ځکه چې د یو پلوه د وړاندې څخه د همدوی (مشرکانو) د قناعت دپاره بحث را روان دی، او د بله پلوه په دې تفسیر سره ضمائر د انتشار څخه بچ پاتې کېږي.

اما ځینو علماوو کرامو پکښې ځینې ضمائر مشرکانو ته راجع ګڼلي دي او ځینې نور یې د اهل الکتابو څخه عبارت بللي دي[1]، که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي.

ب: مونږ په ﴿ بِمَآ أُوتِيَ مُوسَىٰ مِن قَبْلُ ﴾ کښې د "مَا" د کلمې څخه تورات او معجزات دواړه مراد اخستي دي، چې د یو پلوه د تخصیص دپاره څه دلیل په لاس کښې نشته او د بله پلوه په تعمیم کښې فائده ډېره ده.

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۱۳ ص۲۹۴

ابن خلق (۲۰)

اما ځینو علماوو کرامو د ذکرې شوې کلمې څخه یوازې تورات مراد اخستی دی[1] او ځینو لا د تورات او انجیل دواړو پورې اختصاص ورکړی دی[2]، خو د تخصیص دپاره یې دلیل نه دی ذکر کړی، که څوک غواړي چې پخپله یې ولولي نو هملته دې مراجعه وکړي.

ج: په ﴿ سِحْرَانِ تَظَٰهَرَا ﴾ کښې مونږ د مثنی دواړه ضمیرونه هغو دوه ډوله شیانو ته راجع اخستي دي کوم چې موسی ﷺ او نبي کریم ﷺ ته ورکړی شوي وه، لکه تورات، قرآن او معجزات.

اما ځینو علماوو کرامو ذکر شوي دواړه ضمیرونه پخپله موسی ﷺ او نبي کریم ﷺ ته راجع اخستي دي[3]، او ځینو پکښې نور احتمالات هم لیکلي دي[4]، علاقمندان دې هملته مراجعه وکړي.

که څه هم په دغه صورت کښې په اصل مطلب باندې چندان اثر نه پرېوځي خو مونږ څکه خوښې نه کړې چې د ﴿ قُلْ فَأْتُوا بِكِتَٰبٍ مِّنْ عِندِ اللَّهِ هُوَ أَهْدَىٰ مِنْهُمَا ﴾ جمله د ضمائرو هغه ډول ارجاع ته ترجیح ورکوي کومه چې مونږ خوښه کړې ده.

یعني ای پیغمبره! مشرکانو ته ووایه چې کله تاسو په قرآن کریم او تورات دواړو باندې کافر یاست او په دواړو باندې د جادو نومونه ږدئ نو تاسو د الله ﷻ د نزده داسې کتاب راوړئ کوم چې د دغو دواړو کتابونو څخه ډېر ښه هدایت کوونکی وي ترڅو یې زه هم پیروي وکړم.

ستاسو ذکر شوي نوم ایښودل خو به هلته په ځای خبره وی چې تاسو بل ښه کتاب راوړلی شوی، خو خبره دغسې نه ده، تاسو د یوه ایت د راوړلو څخه عاجز یاست پاتې خو لا ټول قرآن یا ټول تورات.

سوال جواب

د: که څوک وایي چې: مشرکانو په کوم وخت کښې تورات او قرآن دواړه په ګډه د جادو په نومونو باندې یاد کړي وه؟

مونږ وایو چې: یو ځل مشرکانو د یهودو مشرانو او علماوو ته یوه جرګه لېږلې وه ترڅو د نبي کریم ﷺ په هکله د هغوی نظر واخلي چې ایا په تورات کښې یې ذکر شته او که څنګه؟

هغوی جرګې ته جواب ورکړ چې: هو، محمد ﷺ زمونږ په کتاب (تورات) کښې په همغه صفت باندې یاد شوی دی د کوم چې درلودونکی دی.

(شاید چې اهل الکتابو به څکه حقیقت ویلی وي چې دا قیصه د هجرت څخه وړاندې پېښه شوې وه او د هغوی ګومان نه وه چې د نبي کریم ﷺ دعوت به مونږ پورې رارسېږي او هجرت به صورت نیسي که نه نو د حققیت پټول خو د هغوی عادت وه).

کله چې مشرکانو د خپلې جرګې د پلوه د هغوی پیغام واورېد نو د تورات او قرآن دواړو څخه

(۱) تفسیر الطبري ج۲۰ ص۸۳
(۲) البحر المحیط ج۸ ص۳۱۱
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۳۹۲؛ تفسیر البغوي ج۳ ص۴۴۹
(۴) تفسیر الطبري ج۲۰ ص۸۳

یې انکار وکړ او په دواړو باندې یې د جادو نومونه کېښودل، لکه چې په ایت شریف کښې نړي الله ﷻ حکایت کړی دی[۱].

توصیل څه معنی؟

۲ـ په ﴿ وَلَقَدْ وَصَّلْنَا لَهُمُ ٱلْقَوْلَ ﴾ کښې د ﴿ وَصَّلْنَا ﴾ کلمه اصلاً د "وَصْل" ـ لکه "ضَرْب" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د پیوستون معنی ورکوي[۲] او باب یې (تفعیل) په تکثیر باندې دلالت کوي او "اَلْقَوْل" د حق څخه عبارت دی چې د قرآن کریم په ایتونو کښې په متکرر ډول سره بیان شوی دی[۳].

د همدې کېله ذکره شوې کلمه عبد الله بن عباس رضی الله عنهما په "بَیَّنَّا" سره تفسیره کړې ده[۴]. یعني مونږ په قرآن کریم کښې حقایق په یو ځل نه بلکې بیا-بیا بیان کړي دي چې یو ځل بیان یې د بل ځل د بیان څخه فاصله نه لري، یا په بل عبارت: د حقایقو بیان مو ژوندي ساتلي دي ترڅو تري خلک ګټه واخلي او د کفریاتو څخه اجتناب وکړي.

لنډه دا چې د قرآن کریم تدریجي نزول د خلکو دپاره ډېر ګټور دی خو کفار په خپله ګټه نه پوهېږي او اعتراض ورباندې کوي.

یادونه

۳ـ مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الفرقان:۳۲] ایت لاندې د قرآن کریم د تدریجي نزول ډېري ګټې ذکرې کړې دي، هیله ده چې هلته یو ځل مراجعه وکړی شي.

﴿ ٱلَّذِينَ ءَاتَيْنَـٰهُمُ ٱلْكِتَـٰبَ مِن قَبْلِهِۦ هُم بِهِۦ يُؤْمِنُونَ ۝٥٢ وَإِذَا يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ قَالُوٓا۟ ءَامَنَّا بِهِۦٓ إِنَّهُ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّنَآ إِنَّا كُنَّا مِن قَبْلِهِۦ مُسْلِمِينَ ۝٥٣ أُو۟لَـٰٓئِكَ يُؤْتَوْنَ أَجْرَهُم مَّرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا۟ وَيَدْرَءُونَ بِٱلْحَسَنَةِ ٱلسَّيِّئَةَ وَمِمَّا رَزَقْنَـٰهُمْ يُنفِقُونَ ۝٥٤ وَإِذَا سَمِعُوا۟ ٱللَّغْوَ أَعْرَضُوا۟ عَنْهُ وَقَالُوا۟ لَنَآ أَعْمَـٰلُنَا وَلَكُمْ أَعْمَـٰلُكُمْ سَلَـٰمٌ عَلَيْكُمْ لَا نَبْتَغِى ٱلْجَـٰهِلِينَ ۝٥٥ ﴾

[۵۲] هغه کسان کومو ته چې مونږ د قرآن کریم (د نزول) څخه وړاندې کتاب ورکړی دی، دوی په قرآن کریم باندې ایمان راوړي (او باور ورباندې کوي).

[۵۳] او کله چې په دوی باندې قرآن کریم قرائت کړی شي نو دوی وایي چې مونږ پرې ایمان راوړی دی، یقیناً دا (قرآن کریم) زمونږ د رب ﷻ د پلوه په حقه (ربښتیا) نازل شوی دی، بې شکه مونږ د ده (د نزول) څخه مخکښې (ورته) غاړه ایښودونکي وو.

(۱) روح المعاني ج۲۰ ص۹۱
(۲) لسان العرب ج۱۱ ص۷۲۶
(۳) تفسیر الطبري ج۲۰ ص۸۷
(۴) تفسیر البغوي ج۳ ص۴۴۹

[۵۴] دغه کسان چې دي دوی ته به خپل اجر (او ثواب) په دې سبب دوه کرتې ورکړی شي چې دوی (په حق دین باندې) صبر کړی وه (او ثابت قدمه پاتې وه).

او (هم په دې سبب) چې دوی په نېکۍ سره د بدۍ مخنیوی کوي، او د هغو مالونو څخه کوم چې مونږ ورروزي کړي دي (زمونږ په لاره کښې) انفاق کوي.

[۵۵] او کله چې دوی (د عبث ویونکو څخه) عبث خبرې واوري نو دوی ترې مخونه اړوي، او (هغوی ته) وایي چې مونږ لره خپل عملونه دي او تاسو لره خپل عملونه دي (زمونږ په عملونو باندې تاسو نه نیولی کېږئ).

په تاسو باندې دې (زمونږ د پلوه د متارکې) سلام وي، مونږ جاهلان (د جاهلانو دین) نه غواړو (او نه د دوی غوندې سپکې سپورې خبرې کوو).

شان نزول او ارتباط

د ذکرو شوو ایتونو په شان نزول کښې علماوو کرامو متعدد روایات لیکلي دي[۱]، چې نبي کریم ﷺ ته د اهل الکتابو یوه جرګه ورغله او خپل ایمان یې په هغو کلماتو سره څرګند کړ کومې چې په ایتونو کښې نازلې شوې دي.

اما د دغې جرګې په کمیت کښې روایات مختلف دي چې په ځینو کښې اویاکسېزه، او په ځینو کښې څلوېښت کسیزه ښودلې شوې ده، او په ځینو کښې نور عددونه په ګوته شوي دي.

همدارنګه د ذکرې شوې جرګې په کیفیت کښې هم روایتونه اختلاف لري چې ځینو دحبشې او ځینو د نجران او ځینو د شام او بالآخره ځینو د مختلفو افرادو څخه مخلوطه ښودلې ده.

په دې کښې هم اختلاف دی چې دا جرګه د هجرت څخه وړاندې مکې معظمې ته ورغلې وه او که د هجرت څخه وروسته یې په مدینه منوره کښې صورت نیولی وه؟.

مونږ ته داسې برېښي ـ والله ﷻ اعلم ـ چې نبي کریم ﷺ ته به متعددې جرګې ورغلې وي خو علماوو کرامو به ځینو یوه جرګه ذکره کړې وي او ځینو به د بلې جرګې نوم اخستی وي، او د ایتونو مضمون او مفهوم عام دی ټولو جرګو ته شاملېږي حتی هغې جرګې ته هم شامل دی کومې چې په نبي کریم ﷺ باندې ایمان راووړ او کله چې د ده ﷺ د حضور څخه رخصت شوه نو ابو جهل ورته ډېرې سنغې او سپورې خبرې وکړې چې تاسو ډېره بې عقله او بې خیره جرګه یاست چې خپل قوم د معلوماتو دپاره رااستولي وئ خو تاسو د هغوی د مشورې څخه پرته ایمان راووړ او د خپل پلرني دین څخه تېر شوئ او داسې نور. نوموړې جرګې ابو جهل ته بالمثل سنغ او سپور جواب ورنه کړ بلکې په هغې وینا باندې یې اکتفاء وکړه کومه چې الله ﷻ د دوی د خولو څخه مونږ ته حکایت کړې ده چې: ﴿وَقَالُواْ لَنَآ أَعۡمَٰلُنَا وَلَكُمۡ أَعۡمَٰلُكُمۡ﴾ الآية[۲]. یعني زمونږ دپاره خپل عمل دی او ستاسو دپاره

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۳۹۳؛ تفسیر البغوي ج۳ ص۴۴۹؛ اللباب في علوم الکتاب ج۱۵ ص۲۷۱

(۲) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۳۹۴

خپل عمل دی که بالفرض مونږ بدکار کړی وي نو ضرر به یې هیڅکله تاسو ته راجع نه شي او تاسو به ورباندې ونه نیول شئ، مونږ په همدغه جواب باندې اکتفاء کوو او د بالمثل جواب څخه ډډه کوو.

همدارنګه دغه مفهوم هغه ټولګي ته هم شمولیت لري کوم چې د جرګې په شکل نه بلکې د مدینې منورې د اوسېدونکو په صورت کښې نبي کریم ﷺ ته ورغلي وه او هلته په ایمان باندې مشرف شوی وه، لکه عبد الله بن سلام ﷺ او د ده ملګري ﷺ.

لنډه دا چې ذکر شوي ټول وفدونه او ټولګي د ایتونو دپاره مصداقات ګڼلی کېږي او سلفو صالحینو په مصداقاتو باندې د شان نزول اطلاق کاوه[۱].

اما د ایتونو د ارتباط وجه دا ده چې: د وړاندېنیو ایتونو په اولنی توضیح کښې مونږ د الله ﷻ په توفیق لیکلي دي چې د مکې معظمې مشرکانو د معلوماتو دپاره اهل الکتابو ته یوه جرګه لېږلې وه خو کله چې ورته خپلې جرګې د هغوی د خولې څخه حقیقت ورووړ نو د قرآن او تورات دواړو څخه انکاري شوه.

په دې ایتونو کښې دېته اشاره کېږي چې د اهل الکتابو ځینې کسانو ذکر شوی حقیقت د نبي کریم ﷺ په حضور کښې په خپلو خولو باندې هم څرګند کړ اما اکثریت ترې منحرف شوه او خپل پخوانی نظر یې د پښو لاندې کړ، نو حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! کومو کسانو ته چې د قرآن کریم څخه وړاندې مونږ کتاب ورکړی دی او هغوی دخپل کتاب په مقتضی کلک ولاړ دي او تحریف یې نه دی ورکړی نو:

۱ـ هغوی د قرآن کریم په هکله داسې نظر لري:

الف: هغوی ورباندې په پوره اخلاص سره ایمان راوړي او پوره باور کوي چې بې شکه دا الهي کتاب دی.

ب: کله چې په هغوی باندې د قرآن کریم څه ایتونه قرائت کړی شي نو وایي چې مونږ په دغه قرآن کریم باندې ایمان راوړی دی چې یقیناً همدا قرآن کریم زمونږ د رب ﷻ د پلوه د خلکو د هدایت دپاره په حقه نازل شوی دی او دا هغه کتاب دی د کوم د نازلېدلو وعده چې مونږ ته پخوا راکړه شوې وه.

ج: نو د همدې کبله مونږ په همدې کتاب (قرآن کریم) باندې د ده د نزول څخه وړاندې ایمان راوړی وه او مونږ ورته لا د وړاندې څخه غاړه اېښودونکي وه، چې په سر او سترګو به یې منو.

۲ـ ای پیغمبره! د اهل الکتابو ذکرو شوو کسانو ته به زمونږ د پلوه دوه کرته او دوه چنده اجر ورکړی شي او دا ځکه چې:

الف: دوی په قرآن کریم باندې د نزول څخه وړاندې هم ایمان راوړی وه او د نزول څخه وروسته هم ورباندې معتقد پاتې شوه. دوی په خپل کتاب باندې هم حقاني ایمان راوړی وه او عمل یې

---

(۱) تفسیر القاسمي ج۱ ص۲۷؛ تفسیر المنار ج۹ ص۶۴۲

وریاندې کړی وه او قرآن کریم یې هم په خپلو ځانونو باندې عقیدةً او عملاً تطبیق کړ.

یا په بل عبارت: لکه څنګه چې په پخواني کتاب باندې صابر او ثابت وه همدارنګه قرآن کریم ته هم په صبر سره وفادار پاتې شوه.

ب: د همدې کبله دوی د بدی جواب په بدی سره نه بلکې په نېکی سره ورکوي او د ښو خاصیتونو څخه کار اخلي (په نېک خوی سره د بد خوی مخنیوی کوي).

ج: دوی د هغو مالونو څخه چې مونږ ورپېرزو کړي دي په فقیرانو باندې او زمونږ په لار کښې انفاق کوي، او د بخل (سوګتی) څخه ځانونه ساتي.

د: دوی چې کله د بد خویه خلکو څخه عبث او بې باکه خبرې واوري نو مخ ترې اړوي او بالمثل (ورته) مقابله ورسره نه کوي، چې په عبثیاتو شروع وکړي.

ه: د بدخویه خلکو په مقابل کښې د دوی جواب دا وي چې:

اول: کوم عملونه چې مونږ کوو دا زمونږ د خپلو ځانونو دپاره دي، نو که ګټور وي خپلو ځانونو ته به ګټه ورسوو او که ضرري وي نو خپلو ځانونو ته به مو ضرر رسولی وي، تاسو زمونږ په کړو وړو باندې نه نیول کېږئ.

دوهم: کوم عملونه چې تاسو کوئ د هغو ګټه او ضرر صرف تاسو ته راجع دي او بس، مونږ پورې څه ارتباط نه لري.

دریم: زمونږ د پلوه په تاسو باندې د متارکې سلام دی مونږ ستاسو سره خبره نه اوږدوو او د جاهلانو او ناپوهانو لاره نه خپلوو، نو نه مو خبرې منو او نه درته بالمقابل بالمثل پوچ او ستغ جوابونه درکوو.

توضیحات

۱- مونږ د الله ﷻ په توفیق د [البقرة:۱۳۲] ایت لاندې لیکلي دي چې په عرف کښې د "إسلام" کلمه په محمدي (ﷺ) شریعت پورې خاصه کړی شوې ده، خو په دې مقام کښې وریاندې لاندې معلومات وراضافه کوو:

الف: ځینې علماء کرام دغه اختصاص نه مني[۱]، دوی وايي چې: هر اسماني دین د "إسلام" په نامه بلل کېږي، او همدارنګه "مُسْلِم" د هر هغه چا لقب دی چې د الله ﷻ په وحدانیت معتقد وي او د الهي وحې تصدیق کوي نور که د هر پیغمبر امتي وي په دغه لقب باندې څه اثر نه غورځوي.

ب: ځینو علماوو کرامو په عدم اختصاص باندې زښت ډېر ایتونه راغونډ کړي دي[۲]، او ځینو د دواړو طرفینو (اختصاص او عدم اختصاص) دلایل رانقل کړي دي[۳]، که څوک یې د لوستلو شوق لري هملته دې مراجعه وکړي.

---

(۱) البحر المحیط ج۸ ص۳۱۴؛ تفسیر الکشاف ج۳ ص۴۲۱
(۲) تفهیم القرآن ج۳ ص۸۸۵
(۳) روح المعاني ج۲۰ ص۹۴

ماثور تفسير

۲ـ د ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ يُؤْتَوْنَ أَجْرَهُم مَّرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُواْ ﴾ جمله نبي كريم ﷺ په يوه اوږده حديث كښې ډېره ښه تفسيره كړې ده چې فرمايلي يې دي چې: «وَأَيُّمَا رَجُلٍ مِنَ أَهْلِ الْكِتَابِ آمَنَ بِنَبِيِّهِ وَآمَنَ بِي فَلَهُ أَجْرَانِ»[۱] يعنې او د اهل الكتابو څخه هر سړى چې په خپل پيغمبر باندې ايمان راوړي او تر هغه ژوندى پاتې شي چې په ما باندې هم ايمان راوړي نو دغه سړي ته د الله ﷻ په نزد دوه اجرونه دي.

يادونه

۳ـ په ﴿ وَيَدْرَءُونَ بِٱلْحَسَنَةِ ٱلسَّيِّئَةَ ﴾ كښې د افعالو ښه والي ته اشاره ده چې د بدخويانو د بد خوى مخه په نېک خوى سره نيسي. همدا مطلب يوه پښتون شاعر په خپل شعر كښې داسې ځاى په ځاى كړى دى چې[۲]:

په ښه خوى د بدخويانو بې پروا يم :: په نرمۍ لكه اوبه د اور سزا يم

دا هم څه لرې نه ده چې د "الْحَسَنَة" څخه طاعت او عبادت مراد وي، او د "السَّيِّئَة" څخه گناه او عصيان مطلب وي، يعنې ذكر شوي اهل الكتاب خپل گناهونه د طاعتونو په سبب د منځه وړي.

د دې ډول د منځه وړلو پوره بيان د احاديثو په رڼا كښې د [هود:۱۱۴] ايت لاندې تېر شوى دى، والحمد لله ﷻ وله الشكر والمنة.

او په ﴿ وَإِذَا سَمِعُواْ ٱللَّغْوَ ﴾ الآية- كښې د اقوالو ښه والي ته اشاره ده چې د بدې خبرې جواب په بدې خبرې سره نه وركوي.

د ذكرو شوو دواړو جملو مضمون ته الله ﷻ اشاره كړې ده چې: ﴿ وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلاً مِّمَّن دَعَآ إِلَى ٱللَّهِ وَعَمِلَ صَٰلِحًا وَقَالَ إِنَّنِى مِنَ ٱلْمُسْلِمِينَ ﴾ [فصلت:۳۳] يعنې د هغه چا څخه د قول د حيثه څوک ډېر ښايسته دى كوم چې الله ﷻ ته دعوت چلوي او صالح عمل كوي او هم وايي چې يقيناً زه د غاړې اېښودونكو څخه يم.

د متاركې سلام

۴ـ په ﴿ سَلَٰمٌ عَلَيْكُمْ لَا نَبْتَغِى ٱلْجَٰهِلِينَ ﴾ كښې د ﴿ سَلَٰمٌ ﴾ د كلمې څخه مسنونه سلام مطلب نه دى چې په احترام باندې دلالت كوي بلكې د متاركې (پرېښودلو) سلام ترې مراد دى چې پوره بيان يې د [مريم:۴۷] ايتونو لاندې تېر شوى دى، والحمد لله ﷻ وله الشكر والمنة.

سلمان الفارسي ؓ په اسلام مشرف شو

۵ـ په دې مقام كښې ځينو مفسرينو كرامو[۳] د سلمان الفارسي ؓ په اسلام باندې د مشرف

---

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۷۶۱

(۲) د عبد الرحمن مومند ديوان ص۱۰۱

(۳) الدر المنثور ج۶ ص۴۲۲؛ سيرت ابن هشام ج۱ ص۲۳۴

کېدلو ډېره اوږده، عجیبه او خوندوره قیصه لیکلې ده، مونږ د اوږدوالي د کبله دلته رانقل نه کړه، که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هیله ده چې هملته مراجعه وکړي.

﴿إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَن يَشَاءُ ۚ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ﴿٥٦﴾ وَقَالُوا إِن نَّتَّبِعِ الْهُدَىٰ مَعَكَ نُتَخَطَّفْ مِنْ أَرْضِنَا ۚ أَوَلَمْ نُمَكِّن لَّهُمْ حَرَمًا آمِنًا يُجْبَىٰ إِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ رِّزْقًا مِّن لَّدُنَّا وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٧﴾﴾

[۵۶] یقیناً ته هغه چاته هدایت نه شې کولی (د ایمان راوړلو توفیق نه شې ورکولی) کوم چې تاته محبوب دی (او ستا زړه غواړي چې په ایمان باندې مشرف شي). او مګر الله ﷻ هغه چاته هدایت کوي (د ایمان راوړلو توفیق ورکوي) کومو ته یې چې اراده وشي.

او الله ﷻ په هدایت موندونکو (توفیق موندونکو) باندې ډېر ښه پوهېږي (ډېر ښه یې پېژني).

[۵۷] او کفار وایي چې: که مونږ تا سره د هدایت (دعوت) پیروي وکړو نو مونږ به د خپلې ځمکې (مکې معظمې) څخه (د ټولو عربو د پلوه) وتښتولی شو (نو مونږ دعوت نه قبلوو).

ایا مونږ د دوی دپاره حرم شریف د امن خاوند (ځای) نه دی ګرځولی چې د هر شي (هر ډول) میوجات ورته (د هره طرفه د دې دپاره) ورغونډولی کېږي ترڅو مونږ د خپله نزده (ورته روزي ورکړو) روزي ورکول.

(دا کار مونږ کوو) مګر د دوی اکثریت نه پوهېږي (د دوی خیال دی چې دا د کفر برکت دی څو داسې نه ده، که دوی ایمان راوړي نو نعمتونه به یې لا اضافه شي).

شان نزول

ذکر شوې دواړه ایتونه سره په شان نزول کښې جدا جدا دي چې تفصیل یې دا دی:

۱ـ تقریباً ټول علماء متفق دي چې لومړنی ایت شریف د ابو طالب (د نبي کریم ﷺ تره) په هکله نازل شوی دی[۱] چې څه بیان یې د الله ﷻ په توفیق د [التوبة:۱۱۳] ایت لاندې تېر شوی دی او څه بیان یې دا دی:

الف: د نبي کریم ﷺ تره (ابو طالب) مریض وه (چې د همدغه مرض په وجه وفات هم شو) نبي کریم ﷺ ورته وویلې چې: «قُلْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ أَشْهَدُ لَكَ بِهَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ»[۲] یعنې ای کاکا! ته د توحید کلمه ووایه او د شرک څخه براءت څرګند کړه چې زه ستا دپاره په همدغې کلمې سره د الله ﷻ په حضور کښې د قیامت په ورځ شاهدي ووایم او د مغفرت شفاعت درته وکړم.

ابو طالب جواب ورکړ چې: که د قریشو د پېغور خبره نه وی (دوی به ووایي چې بې ثباتي او

(۱) تحفة الأحوذي شرح جامع الترمذي ج۹ ص۳۵
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۱۵۴

وارخطايي ورباندې باعثه شوه ځکه يې د توحيد کلمه وويلې) نو ما به ستا سترګې په ذکرې شوې کلمې سره يخې کړې وی او ته به مې ورباندې خوشاله کړی وی، خو د پيغور د کبله دا کار نه شم کولی، نو ذکر شوی ايت شريف نازل شو.

ب: په يوه بل اوږده حديث کښې نبي کريم ﷺ خپل تره مخاطب ګرځوي چې: «يَا عَمِّ! قُلْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ كَلِمَةً أَشْهَدُ لَكَ بِهَا عِنْدَ اللهِ» يعنې نبي کريم ﷺ خپل تره ابو طالب ته د مرض الموت په حال کښې په مکرر ډول سره د توحيد کلمه وړاندې کړه، مګر هغه ورباندې تلفظ ونه کړ او منعه يې ترې وکړه، د هغه وروستنۍ خبره دا وه چې: «عَلَى مِلَّةِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ»[1] يعنې زه د عبد المطلب په دين باندې يم د شرکي عقيدې څخه لاس نه اخلم، نو الله ﷻ ذکر شوی لومړنی ايت شريف نازل کړ.

۲ـ يوه ورځې الحارث بن عثمان بن عبد مناف نبي کريم ﷺ ته وويلې چې مونږ ښه پوهېږو چې ستا خبرې حقې دي خو ځکه ايمان نه راوړو چې که مونږ دا کار وکړو نو ټول عرب به زمونږ په خلاف لاسونه يو کړي او د مرغانو غوندې به مو په منښوکو کښې د خپلې ځمکې (مکې معظمې) څخه والوزوي، مونږ خو د ټولو عربو زور نه لرو؛ نو الله ﷻ ذکر شوی دوهم ايت شريف نازل کړ[2].

سوال جواب

که څوک وايي چې: دوهم ايت خو د ﴿ وَقَالُوا ﴾ په کلمې سره شروع شوی دی چې د جمعې په ضمير باندې مشتمله ده، نو د څه حکمت په بنياد د شان نزول په مطابق په "وَقَالَ" مفرده کلمه سره شروع نه شو؟

مونږ وايو ـ والله ﷻ أعلم ـ چې: که څه هم په دواړو ايتونو کښې متعين اشخاص مطلب نه دي بلکې د مفهوم عموم په نظر کښې نيولی کېږي، خو دا هم څه لرې نه ده چې د ذکر شوي "الحارث" سره به نورو همنظرو خلکو هم هلته موجوديت درلود.

ارتباط

اما د ارتباط وجه يې دا ده چې: په وړاندېنيو ايتونو کښې الله ﷻ د اهل الکتابو د ځينو جرګو حال نازل کړی دی چې په يوه ملاقات سره يې په نبي کريم ﷺ باندې ايمان راووړ او په ايمان سره مشرف شوه. نو څه لرې نه ده چې د نبي کريم ﷺ مبارک زړه غوښتي وي چې: ای کاش! چې زما په حقانيت باندې زما اقاربو او قوميانو هم د اهل الکتابو غوندې علم راغلی وی او په ايمان باندې مشرف شوي وی، دوی خو ما سره په يوه ښار کښې اوسېږي او د نبوت دلايل روزمره ګوري او د قرآن کريم ايتونه روزمره اوري.

نو په ذکرو شوو دواړو ايتونو کښې نبي کريم ﷺ ته تسلي ورکړی شوه چې ستا اقارب او قوميان

(۱) صحيح مسلم ج۱ ص۴۰؛ مسند احمد بن حنبل ج۹ ص۱۷۰
(۲) اسباب النزول للواحدي ص۲۲۸

هم ستا په صداقت باندې ښه پوهېږي خو دوی خپنې د عناد د کبله او خپنې د پېغور او بالآخره خپنې د عربو د اختطاف د ډاره په تا باندې ایمان نه راوړي. نو حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

۱_ ای پیغمبره! کوم کار چې ستا په توان کښې دی هغه دا دی چې ته ټولو خلکو ته عموماً او خپلو اقاربو او قومیانو ته خصوصاً الهي احکام ابلاغ کړې، چې دا کار تا په ډېره ښه توګه ترسره کړی دی، نو د هغوی په کافر پاتې کېدلو باندې دومره مه غمژن کېږه چې خپل ځان د هلاکت په خطر کښې واچوې.

ستا په توان کښې دا نشته چې چاته د هدایت توفیق ورکړې او په ایمان باندې یې مشرف کړې، که څه هم تاته ډېر محبوب وي او زړه دې غواړي چې په ایمان مشرف شي؛ مګر دا کار فقط الله ﷻ کولی شي او بس، چې د ایمان توفیق ورکړي او مطلب ته یې ورسوي. او دا ځکه چې:

۲_ یوازې الله ﷻ په هغو کسانو باندې ډېر ښه علم لري کوم چې هدایت موندلو ته مستعد وي او د دې لیاقت لري چې په ایمان سره مشرف شي او هدایت مونده کړي.

البته دوی هغه کسان دي چې د هدایت موندلو پسې هڅه کوي او په همدې لټه کښې وي چې حق مونده کړي او منګولې ورباندې خښې کړي، نو په همدې بنیاد لاندې کسان هدایت نه شي موندلی:

الف: څوک چې ایمان راوړل عیب ګڼي او ډارېږي چې که ایمان راوړو نو د خلکو د پېغور لاندې به واقع شو چې فلانی د دوزخ د ډاره ایمان راوړ، زمونږ دوزخ قبول دی خو پېغور نه قبلوو.

ب: څوک چې د ایمان راوړلو د امله د خلکو څخه ډارېږي چې که ایمان راوړو نو د هره طرفه به راباندې خلک راټول شي او ښکې به مو وباسي او بالآخره د خپله وطنه به مو وتلو ته مجبور کړي، زمونږ دوزخ قبول دی خو د خلکو غُصه نه شو قبلولی.

۳_ ای پیغمبره! ایا ذکر شوي مکیان نه ګوري او نه پوهېږي چې:

الف: مکه معظمه ورته چا د امن خای ګرځولی ده؟ چې چارچاپېره خلک نه د عیب لګولو څخه او نه د لوټ (غارت) څخه مامون دي، او نه د اطمنان او ډاډ ژوند لري، ایا دا مامونیت ورته مونږ نه دی ورکړی؟

ب: ایا مکیانو ته مونږ د میوجاتو پراخي نه ده ورپه برخه کړې چې د هره طرفه ورباندې د هر جنس میوجاتو انتقالات جریان لري؟

ج: که ذکر شوي مکیان ایمان راوړي او د نعمت شکرګزاري وکړي نو ایا مونږ به یې امنیت او اطمنان لا اضافه نه کړو؟ ایا د میوجاتو پراخي به یې زیاته نه کړو؟

نو کله چې دوی ته مونږ د کفر په حال کښې امنیت او اطمنان ورکړی دی. د اسلام په حال کښې خو به ورباندې ضرور اضافه وکړو.

نن ورځ دوی د کفر امامان او مشران دي، په هغه وخت کښې به دوی د اسلام امامان او مشران

جوړ شي او عزت او احترام به يې په ټولو عربو کښې لا پسې زيات شي.

د: خو د دوی اکثريت نه پوهېږي، چې اسلام ورته ذلت او حقارت برېښني او کفر د عزت او احترام موجب ګڼي، حال دا چې خبره بالعکس ده.

توضيحات

۱ـ که څوک وايي چې: په ﴿ إِنَّكَ لَا تَهْدِى مَنْ أَحْبَبْتَ ﴾ کښې الله ﷻ د نبي کريم ﷺ څخه هدايت نفي کړی دی چې ته چاته هدايت نه شې کولی حال دا چې په بل ايت کښې يې ورته ثابت کړی دی چې: ﴿ وَإِنَّكَ لَتَهْدِىٓ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴾ [الشورى:۵۲] يعنې او يقيناً ته خلک برابرې لارې ته هدايت کوې. نو پوښتنه دا ده چې: ايا دغه دواړه ايتونه سره څه تضاد نه لري؟

مونږ وايو چې: بندګانو ته د الله ﷻ هدايت په څلور ډوله دی[۱]:

الف: يو دا چې هر مکلف ته يې عقل، حواس او پوهه ورکړې ده.

ب: بل هدايت د دعوت په معنی سره دی چې د پيغمبرانو په رالېږلو او د کتابونو په نازلولو سره يې خلک حقې لارې ته دعوت کړي دي.

ج: بل هدايت د توفيق معنی ورکوي چې په ايمان راوړلو او د نېکو کارونو په کولو سره يې مطلب ته وصل کړي.

د: بل هدايت د قيامت په ورځ د جنت د لارې د ښودلو څخه عبارت دی، چې جنتيانو ته به هلته ورکړی شي.

په ذکرو شوو څلورو واړو هدايتونو کښې يوازې دوهم ډول هدايت بندګان هم کولی شي چې د حق دين دپاره دعوت وچلوي، او متباقي درېواړه هدايتونه په الله ﷻ پورې اختصاص لري او د بندګانو څخه منفي دي.

په همدې بنياد په دغه ايت شريف کښې چې د بحث لاندې دی د ﴿ لَا تَهْدِى ﴾ کلمه د هغه "هداية" څخه اشتقاقه شوې ده کوم چې د توفيق معنی ورکوي، او په ذکره شوې شمېره کښې درېيم نمبر دی، او په [الشورى:۵۲] ايت کښې د "تَهْدِي" کلمه د هغه "هداية" څخه اخستلی شوې ده کوم چې د دعوت معنی ورکوي او په پورتنۍ شمېره کښې دوهم نمبر دی.

د ابو طالب وفات

۲ـ په دې مقام کښې ځينو مفسرينو کرامو د ابو طالب په هکله څېړنې کړې دي، د ځينو په نظر نوموړی مسلمان وفات شوی دی[۲] او ځينې نور وايي چې د کفر په حال کښې د دنيا څخه تللی دی[۳]. که څه هم د شان نزول د رواياتو غوښتنه دا ده چې نوموړی به د کفر په حال کښې مړ شوی

(۱) مفردات الراغب ص۵۳۶

(۲) تفسير نمونه لاهل التشيع ج۵ ص۱۹۳، ج۱۶ ص۱۲۱

(۳) تفسير الخازن ج۴ ص۵۷۲؛ تفسير ابن کثير ج۳ ص۳۹۵؛ حاشيه الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۳ ص۵۱۸

دي خو د سیرت ځینو کتابونو لیکلي دي چې هغه د توحید کلمه وویلې مګر نبي کریم ﷺ وانه وریدله(۱)، والله ﷻ أعلم.

زمونږ په فکر په دې موضوع کښې سکوت بهتر دی او مونږ په دې هکله څه مکلفیت هم نه لرو، الله ﷻ ته د قیامت په ورځ هر څوک ورځي او د هر چا سره به مطابق چال چلند کوي.

په یاد ولرئ

۳_ په یاد ولرئ چې په ﴿ وَهُوَ أَعْلَمُ بِٱلْمُهْتَدِينَ ﴾ کښې د "مُهْتَدِينَ" کلمه د مقام په لحاظ اصلاً د هغه هدایة څخه اشتقاقه شوې ده کوم چې د ذکرو شوو څلور ګونو معناوو څخه په درېمه معنی باندې دلالت کوي(۲)، یعنې الله ﷻ هغه کسان ډېر ښه پېژني د کومو چې د هدایت استعداد باقي دی او د توفیق ورکولو لیاقت لري، د همدوی د جملې څخه د اهل الکتابو هغه وفدونه او جرګې هم دي کومو ته چې په وړاندېنیو ایتونو کښې اشاره شوې ده.

جِبَايَة څه معنی؟

۴_ په ﴿ يُجْبَىٰٓ إِلَيْهِ ثَمَرَٰتُ كُلِّ شَىْءٍ ﴾ کښې د ﴿ يُجْبَىٰ ﴾ کلمه د "جِبَايَة" _لکه "كِتَابَة"_ څخه اشتقاقه شوې ده، چې د راغونډولو معنی ورکوي د همدې کبله د اوبو حوض (ډنډ) ته "جَابِيَة" وايي چې په خپل ځان کښې د اوبو راغونډوونکی دی(۳).

یعني ایا مونږ مکه معظمه د خپلو اوسېدونکو دپاره حرم نه دی ګرځولی چې ښکار کول پکښې حرام دي؟! او د امن ځای مو نه دی ګرځولی چې په بې غمۍ سره ورته د هره طرفه هر ډول میوجات ورروان دي او د هر ډول چور چپاول څخه پکښې امنیت دی؟!.

﴿ وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَرْيَةٍ بَطِرَتْ مَعِيشَتَهَا ۖ فَتِلْكَ مَسَٰكِنُهُمْ لَمْ تُسْكَن مِّنۢ بَعْدِهِمْ إِلَّا قَلِيلًا ۖ وَكُنَّا نَحْنُ ٱلْوَٰرِثِينَ ﴿٥٨﴾ وَمَا كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ ٱلْقُرَىٰ حَتَّىٰ يَبْعَثَ فِىٓ أُمِّهَا رَسُولًا يَتْلُوا۟ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتِنَا ۚ وَمَا كُنَّا مُهْلِكِى ٱلْقُرَىٰٓ إِلَّا وَأَهْلُهَا ظَٰلِمُونَ ﴿٥٩﴾ وَمَآ أُوتِيتُم مِّن شَىْءٍ فَمَتَٰعُ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَزِينَتُهَا ۚ وَمَا عِندَ ٱللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰٓ ۚ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٦٠﴾ أَفَمَن وَعَدْنَٰهُ وَعْدًا حَسَنًا فَهُوَ لَٰقِيهِ كَمَن مَّتَّعْنَٰهُ مَتَٰعَ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ثُمَّ هُوَ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ مِنَ ٱلْمُحْضَرِينَ ﴿٦١﴾ ﴾

(۱) سیرت ابن هشام ج ۲ ص ۲۶
(۲) روح المعاني ج ۲۰ ص ۹۶
(۳) مفردات الراغب ص ۸۵

[۵۸] او مونږ د داسې ښارونو څخه څومره ډېر هلاک کړي دي چې په خپل معاش (د ژوند په سامان آلاتو) کښې به يې سرکشي (او طغيان) کاوه.
نو (د هلاکو شوو سرکشانو) مساکن دغه دي چې د دوی څخه وروسته پکښې استوګنه نه ده کړی شوې مګر لږ وخت (چې مسافران او يا سياحان هلته ورغلي وي).
او مونږ همدا مونږ باقي پاتې کېدونکي ياستو (نور ټول موجودات فاني کېدونکي دي).
[۵۹] او (ای پيغمبره!) ستا رب ﷻ تر هغه پورې د ښارونو هلاکوونکی نه دی ترڅو چې د هغوی په مرکزي ښار کښې داسې پيغمبر واستوي چې په (اهاليو) باندې يې زمونږ ايتونه قرائت کړي (او توحيد ته يې دعوت کړي).
او مونږ د ښارونو هلاکوونکي نه ياستو مګر په داسې حال کښې چې اهل يې ظالمان وي (او دپيغمبر دعوت قبول نه کړي).
[۶۰] او (د مکيانو په شمول ای خلکو!) تاسو ته چې هر شی درکړی شوی دی هر (دنياوي) شی چې وي نو (هغه) د نږدې (حقير) ژوند متاع او ښايست دی (ډېر ژر به د زوال سره مخامخ شي).
او هر شی چې (ستاسو دپاره) د الله ﷻ په نزد دی (نو هغه) بهتر او دائم دی.
ايا نو تاسو د عقل څخه کار نه اخلئ (چې فاني شي ته په باقي شي باندې ترجيح ورکوئ)؟
[۶۱] ايا نو هغه څوک چې مونږ ورسره ښايسته وعده کړې ده چې نوموړی ورسره (هرومرو) ملاقي کېدونکی دی، د هغه چا غوندې دی کوم ته چې مونږ متاع ورکړې ده د نږدې (حقير) ژوند متاع؟، بيا هغه (همدغه کس) د قيامت په ورځ (زمونږ په وړاندې د حساب کتاب دپاره) د حاضر کړی شوو څخه دی (چې د خپلو کړو وړو سزا به ومومي؛ ايا دا دواړه يو برابر دي؟).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنيو ايتونو کښې د مشرکانو د ايمان نه راوړلو بهانه رده شوې وه چې مونږ د عربو د ډاره ايمان راوړلو ته اقدام نه کوو، په دې ايتونو کښې همدغه مضمون تعقيب شوی دی او ذکره شوې بهانه په نورو وجوهو سره هم رده شوې ده چې حاصل يې داسې راځي:
ای پيغمبره! د مکې مشرکانو ته په کار دي چې د مسلمانېدلو په صورت کښې د عربي کفارو څخه د لاندې وجوهو د کبله ونه ډار شي:
۱ـ د مکې په مشرکانو باندې به د اسلام د قبول په صورت کښې د عربي کفارو د پلوه لا څه چې د هيچا د پلوه تېری ونه کړی شي چې د خپل وطن څخه يې وشړي او دا ځکه چې:
الف: مونږ څومره ډېر متکبر ښارونه هلاک کړي دي، لکه عاديان، ثموديان او نور.
ب: د هلاکو شوو قومونو مساکن دوی په خپلو سترګو ګوري چې د هلاک څخه وروسته کنډوالې پراته دي، او په پټه خوله نورو کفارو ته وعظ کوي چې د هغوی کړنلاره خپله نه کړي.
ج: د هغوی په کنډوالو کورونو کښې د لږ وخت دپاره يوازې هغه څوک اوسېږي چې د لارې مسافر وي او هلته دمه جوړه کړي، او يا هغه څوک چې د عبرت اخستلو دپاره پکښې لږ وخت تم

شي، بل ځوک پکښې استوګنه نه کوي.
د: نو که د مکې مشرکان په ایمان مشرف شي مونږ به متکبرانو عربي قبائلو ته وسه ورنه کړو چې تالا ترغه یې کړي او د خپله وطنه یې وشړي لکه چې دوی ګومان کوي، بلکې په دې صورت کښې به د دوی مشري او امنیت لا قوي او مستحکم وګرځوو.
۲_ زمونږ څخه په غیر نور ټول قوتونه بلکې ټول موجودات فاني کېدونکي دي او فقط همدا مونږ باقي پاتې کېدونکي یاستو، او د عارضي قوتونو څخه ډار څه په کار نه دی؟.
۳_ ای پیغمبره! ستا رب ﷻ د ښارونو او قومونو تر هغه پورې هلاکوونکی نه دی ترڅو چې د هغوی په مرکزي ښار کښې پیغمبر واستوي، او په چاپېریال باندې یې زمونږ ایتونه قرائت کړي.
یا په بل عبارت: مونږ د ښارونو او قومونو په هیڅ حال هلاکوونکي نه یاستو مګر په داسې حال کښې چې اهل یې ظالمان وي او د پیغمبر د دعوت څخه خپل انکار ته ادامه ورکړي.
نو په کار دي چې د مکې معظمې اوسېدونکي په خپل هلاک باندې د اسلام راوړلو په حال کښې نه بلکې کفر ته د ادامې په حال کښې وډار شي.
۴_ په دې باندې علاوه: ای د مکې معظمې اوسېدونکو! که بالفرض المحال د اسلام د قبول په صورت کښې عربي قبائل تاسو رښتیا د وطنه وشړي هم باید تاسو د اسلام د قبول څخه امتناع ونه کړئ، ځکه چې کوم شی چې تاسو ته درکړی شوی دی مشرې ده او که امنیت دی، یا عزت او وقار دی دا ټول د فاني او حقیر ژوند پورې اختصاص لري چې د څو ورځو څخه زیات دوام نه شي کولی، دا د همدې ژوند ډول او سنګار دی.
بالمقابل کوم شی چې تاسو ته د اسلام د قبول په صورت کښې د الله ﷻ په نزد ساتلی شوی دی، هغه هم بهتر دی او هم دوامدار او باقي دی.
نو ایا تاسو د عقل څخه کار نه اخلئ چې ترڅو په فانیاتو باندې باقیاتو ته ترجیح ورکړئ؟
۵_ نو په همدې بنیاد تاسو د لاندې دوه وو کسانو په حال کښې فکر وکړئ:
الف: یو هغه ځوک چې بل چا نه بلکې مونږ ورته ډېره ښایسته او نېکه وعده ورکړې وي چې نوموړی ورسره ضرور ملاقي کېدونکی وي او د تخلف امکان نه لري.
ب: بل هغه ځوک چې مونږ ورته په دغه فاني او حقیر ژوند کښې ښه ډېر د ژوند اسباب ورکړي دي چې فقط همدلته ترې ښه پراخه استفاده کوي او بس، حال دا چې نوموړي کس د آخرت دپاره هیڅ ځوری نه وي تیار کړی او خالي لاس آخرت ته سفر وکړي او د حساب کتاب دپاره د هغې دلې څخه وګرځي کوم چې د الله ﷻ په وړاندې حاضر کړی شوي وي.
نو ایا دغه دواړه کسان یو برابر دي؟ په کار دي چې د مکیانو په شمول هیڅوک په فانیاتو باندې خپل ځان د باقیاتو څخه محروم نه کړي.

توضیحات

۱_ مونږ په ګڼ شمېر ځایونو کښې د الله ﷻ په توفیق لیکلی دی چې په نصوصو کښې د مورد

خصوص اعتبار نه لري بلکې مطلب پکښې د مفهوم تعمیم وي، نو په همدې بنیاد ذکر شوې اینونه د قیامت تر ورځې پورې هغو ټولو کسانو ته شامل دي کوم چې د دنیاوي فانیاتو د کبله د مسلمانېدلو څخه انکار وکړي او خپل ځان د ایمان څخه محروم وګرځوي.

په یاد ولرئ

۲- په یاد ولرئ چې: په ﴿ لَمْ تُسْكَن مِّنۢ بَعْدِهِمْ إِلَّا قَلِيلًا ﴾ کښې د ﴿ قَلِيلًا ﴾ کلمه یا د "زَمَانًا" دپاره او یا د "سُكْنَى" دپاره صفت ده، یعنې د هلاک کړی شوو کفارو څخه وروسته د هغوی په ښارونو کښې هیڅ زمانه او یا هیڅ ډول استوګنه نه ده کړی شوې مګر لږه زمانه او یا لږه استوګنه، چې هلته څوک په لاره تېرېدونکی وي او یا د عبرت اخستلو او یا د ننداري کولو دپاره د سیاحت په توګه هلته ورشي.

ام القری څه معنی؟

۳- په ﴿ حَتَّىٰ يَبْعَثَ فِىٓ أُمِّهَا ﴾ کښې د ﴿ أُمِّهَا ﴾ ضمیر د ﴿ ٱلْقُرَىٰ ﴾ کلمې ته راجع دی چې د "أُمُّ الْقُرَىٰ" عبارت ترې جوړېږي.

مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الأنعام: ۹۲] ایت لاندې لیکلي دي چې د مکې معظمې د القابو څخه یو لقب "أُمُّ الْقُرَىٰ" هم دی، چې په دې مقام کښې ځینو علماوو کرامو د "أُمُّ الْقُرَىٰ" څخه همدغه مکه معظمه مراده کړې ده[۱]، مګر د مقام په لحاظ بهتره برېښي چې دلته به مطلق مرکزي ښار مطلب وي چې د دنیا ټولو مرکزي ښارونو ته شامل شي، په کومو کښې چې په پخوانیو زمانو کښې پیغمبران علیهم السلام استولی شوي وه.

شاید چې په مرکزي ښارونو پورې به د پیغمبرانو استولو خکه تخصیص موندلی وي چې هلته عادةً مشران اوسېږي، او خلک (عوام) په کفر او اسلام کښې د همدوی پیروي کوي، لکه چې په یوه اوږده حدیث کښې نبي کریم ﷺ د رومیانو مشر ته داسې لیک استولی وه چې: «أَسْلِمْ تَسْلَمْ يُؤْتِكَ اللهُ أَجْرَكَ مَرَّتَيْنِ فَإِنْ تَوَلَّيْتَ فَإِنَّ عَلَيْكَ إِثْمَ الْيَرِيسِيِّينَ»[۲] یعنې ای د رومیانو مشره! مسلمان شه چې د خطراتو څخه سالم او روغ پاتې شې، او الله ﷻ درته دوه کرته اجر درکړي (خکه چې ته د اهل الکتابو څخه یې)، نو که د اسلام څخه مخ تاو کړې او قبول یې نه کړې، نو په تاباندې د دهقانو (عوامو) ګناه هم ده (ستا په ذریعه به ټول رعیت بې لارې پاتې شي).

﴿ وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَآءِىَ ٱلَّذِينَ كُنتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٦٢﴾ قَالَ ٱلَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ ٱلْقَوْلُ رَبَّنَا هَٰٓؤُلَآءِ ٱلَّذِينَ أَغْوَيْنَآ أَغْوَيْنَٰهُمْ كَمَا غَوَيْنَا ۖ تَبَرَّأْنَآ إِلَيْكَ ۖ مَا كَانُوٓا

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۳۹۶
(۲) صحیح البخاري ج۱ ص۵

إِيَّانَا يَعْبُدُونَ ﴿٦٣﴾ وَقِيلَ ٱدْعُوا۟ شُرَكَآءَكُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا۟ لَهُمْ وَرَأَوُا۟ ٱلْعَذَابَ
لَوْ أَنَّهُمْ كَانُوا۟ يَهْتَدُونَ ﴿٦٤﴾ وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ مَاذَآ أَجَبْتُمُ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴿٦٥﴾ فَعَمِيَتْ
عَلَيْهِمُ ٱلْأَنۢبَآءُ يَوْمَئِذٍ فَهُمْ لَا يَتَسَآءَلُونَ ﴿٦٦﴾ فَأَمَّا مَن تَابَ وَءَامَنَ وَعَمِلَ صَٰلِحًا
فَعَسَىٰٓ أَن يَكُونَ مِنَ ٱلْمُفْلِحِينَ ﴿٦٧﴾

[۶۲] او هغه ورځ (یاده کړه) چې الله ﷻ (بالذات یا بالواسطه) کفارو ته اواز وکړي نو (د تخجیل دپاره ورته) ووایي چې زما هغه شریکان چرته دي کوم چې تاسو (په دنیا کښې) وئ چې ګومان به مو کاوه؟ (چې دوی ما سره په عبادت کښې برخه لري).

[۶۳] هغه (ګمراه کوونکي) کسان به ووایي په کومو باندې به (چې د ګمراه کړی شوو کسانو په نزد هم) د تعذیب خبره ثابته شوې وي چې: ای زمونږ ربه! دغه (کسان) هغه کسان دي کوم چې مونږ ګمراه کړي وه، مونږ ورته د ګمراهۍ دعوت ورکړی وه (نو دوی په خپل اختیار ګمراه شوه) لکه څنګه چې مونږ (په خپل اختیار) ګمراه شوي وو (نو مونږ د دوی په ګمراهۍ پړه نه یاستو).

مونږ (د دوی څخه) تاته خپله بېزاري اعلانوو، (او دا ځکه چې:) دوی (په دنیا کښې) نه وه چې زمونږ عبادت (اطاعت) به یې کاوه (بلکې دوی د خپلو خواهشاتو عبادت کوونکي وه).

[۶۴] او (کفارو ته) به وویلی شي چې خپل شریکان (باطل معبودان خپل شفاعت ته) دروبلئ: نو دوی به یې ورو بلي خو هغوی به ورته اجابت ونه کړي (بلنه به یې قبوله نه کړي او نه به یې قبلولی شي).

او (په عین حال کښې) به (ټول) کفار عذاب وګوري او (ټول به متقین شي چې نجات نشته نو په حسرت سره به ووایي چې:) کاش چې یقیناً دوی (په دنیا کښې) وی چې سمه لاره یې موندلې وی.

[۶۵] او هغه ورځ (یاده کړه) چې الله ﷻ کفارو ته اواز وکړي نو ورته ووایي چې: (ای کفارو!) هغه څه خبره ده په کومې سره چې تاسو پیغمبرانو ته جواب ورکړی وه؟ (په دوی باندې مو ولې ایمان رانه وړ؟).

[۶۶] نو په دوی باندې به په دغې ورځ کښې (د خپل انکار) دلایل خلط ملط (مشتبه) شي، نو دوی به (په همدې هکله) یو تربله پوښتنې هم ونه کړي (دوی به پوهېږي چې د هیڅ سره جواب نشته).

[۶۷] نو هر هغه څوک چې (د کفر څخه) توبه وباسي او ایمان راوړي او صالح عمل وکړي نو امید دی چې (د قیامت په ورځ به) دوی د فلاح موندونکو د ډلې څخه وګرځي (دوی دې همدا امید وکړي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د وروستني ایت مضمون دا وه چې ایا مؤمن او کافر یو برابر دي؟.
په دې ایتونو کښې د همدغې پوښتنې جواب نازل شوی دی چې حاصل یې داسې راځي چې:

ای پیغمبره! د قیامت په ورځ به د مؤمن او کافر تفاوت ډېر ښه څرګند شي چې کفار به د عذابونو او خجالتونو سره مخامخ شي او مؤمن ته به د عذابونو څخه نجات او کامیابي ورپه برخې شي چې د دوارو لړ تفصیل دا دی:

۱_ ته خو هغه ورځ یاده کړه چې الله ﷻ کفارو ته علی رُؤس الأشهاد (د ټولو خلکو په وړاندې) د تخجیل او شرمولو دپاره اواز وکړي او ورته ووایي چې: ای کفارو! زما په عبادت کښې هغه شریکان نن ورځ چرته دي چې تاسو ته د عذاب څخه نجات درکړي لکه چې تاسو همدغسې ګومان کاوه؟. تاسو خو د همدغې ورځې دپاره د هغوی په عبادت باندې مشغول وئ، نو دوی به د سخت خجالت سره مخامخ شي.

۲_ په ذکر شوي خجالت باندې علاوه بل خجالت به یې دا وي چې په دغې ورځ کښې به هغه کسان (په کومو باندې چې د عذاب خبره ثابته شوې ده، کوم چې نن ورځ د خلکو په ګمراه کولو باندې بوخت دي او د کفر مشران او امامان دي) خپلو پیروانو او کشرانو ته اشاره وکړي او وبه وایي چې:

الف: ای زمونږ ربه! دغه ډله هغه کسان دي کوم چې مونږ ګمراه کړي وه، او ګمراهۍ ته مو دعوت ورکړی وه. یا په بل عبارت: مونږ دوی کفر ته دعوت کړي وه مګر زور موورباندې نه وه کړی، نو دوی هم په خپل اختیار سره ګمراه شوي دي لکه څنګه چې مونږ په خپل اختیار سره ګمراهي قبوله کړې وه، مونږ په ګمراهۍ کښې یو برابر یاستو.

ب: ای زمونږ ربه! مونږ تاته د دوی څخه خپله بېزاري وړاندې کوو، د دوی په ګمراهۍ باندې مونږ ونه نیسې، هرڅوک پوهېږي او کار یې.

ج: لنډه دا چې دوی په دنیا کښې زمونږ عبادت نه دی کړی بلکې دوی د خپلو خواهشاتو عبادت کوونکي وه.

۳_ په دغې ورځ کښې به عابدینو (کفارو) ته وویلی شي چې تاسو خپلو معبودانو او شریکانو ته دعوت ورکړئ چې د عذاب مخه درڅخه واړوي او نجات درکړي.

هغوی به دعوت ورکړي مګر معبودان به یې اجابت ونه کړي او نه به یې اجابت کولی شي، چې خپله بېزاري به یې لا د وړاندې څخه اعلانه کړې وي.

۴_ په عین حال کښې به عابدین او معبودین دواړه جانبه عذاب وګوري چې په زغرده به ور روان وي، او نجات به ترې ممکن نه وي.

نو په دغه وخت کښې به ټول د حسرت اواز پورته کړي چې: ای کاش! چې دوی په دنیا کښې به حقه لاره باندې تللي وی، او کفر یې نه وی غوره کړی.

۵_ ای پیغمبره! هغه ورځ هم خپل امت ته یاده کړه چې کله الله ﷻ کفارو ته د تخجیل دپاره علی رؤس الأشهاد (د ټولو خلکو په وړاندې) اواز وکړي او ورته ووایي چې: ای کفارو! تاسو پیغمبرانو ته په دنیا کښې څه جواب ورکړی وه البته کله چې هغوی تاسو ته د حقې لارې دعوت درکاوه؟

نو کفار به د جواب څخه د زړه په سترګو ړانده شي او د همدې حیثه به وړباندې توره تیاره جوړه شي، چې د سکوت څخه په غیر به بله چاره ونه لري.

حتی دوی به په دغه وخت کښې یو تربله پوښتنه هم نه کوي چې جواب زده کړي او دا خکه چې هیڅوک به جواب نه لري او ټول به د جواب په نه درلودلو کښې یو برابر وي.

ع. ای پیغمبره! په دغې ورځ کښې به نجات او کامیابي د مؤمنانو په نصیب وي او دا خکه چې دوی به په لاندې قاعده کښې شامل وي:

هرڅوک چې د کفر څخه توبه تائب شي او خپل ایمان ته ادامه ورکړي او په دې باندې علاوه صالح عمل هم وکړي، نو په کار دي چې همدغه کسان امید او هیله وکړي چې دوی د مفلحانو او کامیابانو څخه وګرځي.

توضیحات

۱- په دې مقام کښې د سړي په ذهن کښې لاندې پوښتنې ګرځي:

الف: که څوک وایي چې: په ﴿ وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَآءِيَ ٱلَّذِينَ ﴾ الآیة- کښې عابدینو او کشرانو ته سوال راجع کړی شوی دی چې ستاسو په خیال زما شریکان چرته دي ترڅو ستاسو په درد وخوري؟. نو د دغې پوښتنې جواب دلته کوم یو دی؟

مونږ وایو چې: د دغې پوښتنې جواب په دې مقام کښې مقدر دی خو په نورو ایتونو کښې وړباندې صراحت شوی دی، لاندې مثالونه یې ولولئ:

اول: ﴿ رَبَّنَا هَٰٓؤُلَآءِ أَضَلُّونَا فَـَٔاتِهِمْ عَذَابًا ضِعْفًا مِّنَ ٱلنَّارِ ﴾ [الأعراف:۳۸] یعني د قیامت په ورځ به عابدان (کشران) کافران ووایي چې: ای زمونږ ربه! مونږ دغو (مشرانو او معبودانو) ګمراه کړي یاستو، نو ته دوی ته د اور څخه غبرګ عذاب ورکړه (زمونږ په عوض هم دوی معذب کړه).

دوهم: ﴿ قَالُواْ رَبَّنَا هَٰٓؤُلَآءِ شُرَكَآؤُنَا ٱلَّذِينَ كُنَّا نَدْعُواْ مِن دُونِكَ ﴾ [النحل:۸۶] یعني مشرکان به د قیامت په ورځ خپلو معبودانو او مشرانو ته اشاره وکړي او وبه وایي چې ای زمونږ ربه! دغه دي زمونږ هغه شریکان (معبودان او مشران) کومو ته به چې مونږ په دنیا کښې عبادت کوونکي وو د کومو به چې مونږ ستا څخه پرته عبادت کاوه او بلل به مو، نو زمونږ په عوض همدوی معذب کړه.

ب: که څوک وایي چې: په دغه مقدر جواب باندې په دې مقام کښې کومې جملې دلالت کوي؟

مونږ وایو چې: په همدغه مقدر جواب باندې د معبودانو او مشرانو هغه خبره دلالت کوي کومه چې الله ﷻ د هغوی د خولو څخه دلته راحکایته کړې ده چې: ﴿ قَالَ ٱلَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ ٱلْقَوْلُ رَبَّنَا هَٰٓؤُلَآءِ ٱلَّذِينَ أَغْوَيْنَآ ﴾ الآیة- یعني کله چې عابدین او کشران په خپلو معبودینو او مشرانو باندې ملامته ورواچوي چې ای ربه! هغوی ملامته دي نو هغوی معذب کړه، نو هغوی به د خپلو ځانونو څخه د دفاع په خاطر ووایي چې دوی په خپل اختیار ګمراه شوي دي مونږ وړباندې د زور څخه کار نه دی اخستی بلکې فقط دعوت مو ورکړی وه او دوی پخپله خوښه قبول کړی وه.

ج: که څوک وايي چې: په ﴿ قَالَ ٱلَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ ٱلْقَوْلُ ﴾ کښې د موصول ﴿ ٱلَّذِين ﴾ څخه څوک مراد دي، او د ﴿ ٱلْقَوْلُ ﴾ څخه کوم قول مطلب دی؟

مونږ وايو چې: د ﴿ ٱلَّذِين ﴾ موصول خو ځينې علماوو کرامو يوازې په شيطانانو سره[۱] او ځينو يوازې په ګمراه کوونکو انسانانو سره[۲] او بالآخره ځينو د دوارو ډلو په مجموعي سره تفسير کړی دی[۳]، چې ابليس او د ده انسي او جني کومکيان پکښې ټول شامل دي.

مونږ ته همدغه دريم تفسير بهتر برېښي، چې د تخصيص دپاره راته څه وجه ځرګنده نه شوه.

او د ﴿ ٱلْقَوْلُ ﴾ څخه د الله ﷻ دا قول مراد دی چې: ﴿ وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ ٱلْجِنَّةِ وَٱلنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴾ [هود:۱۱۹][۴] يعنې ای پيغمبره! ستا د رب ﷻ خبره تمامه شوې (فيصله شوې) ده چې هرومرو به زه دوزخ د پيريانو او خلکو (انسانانو) د جملې څخه په ټولو (کفارو) باندې ډک کړم.

د: که څوک وايي چې: دوزخ ته داخلېدل خو په کفري مشرانو پورې اختصاص نه لري بلکې کشران پکښې هم شامل دي نو ايا د ﴿ ٱلْقَوْلُ ﴾ څخه د ذکر شوي ايت شريف اراده کول صحت لري؟

مونږ وايو چې: کله چې کفري پيروان د خپلې ګمراهۍ پړه او ملامته په کفري مشرانو باندې واچوي نو نظر د دوی خيال او ګومان ته به فقط د کفري مشرانو تعذيب فيصله شوی وګڼل شي، دوی به اټکل کوي چې مونږ به نجات مونده کړو او اعتذار به مو ځای ونيسي.

نو د معنی حاصل به يې داسې راوځېژي چې: هغه کسان به ووايي په کومو باندې چې د پيروانو کافرانو په ګومان دوزخ ته د داخلېدلو خبره فيصله شوې وي (حال دا چې دا فيصله ټولو ته شامله ده).

يادونه

۲_ الله ﷻ د ټولو ګمراه کوونکو د مشر (ابليس عليه اللعنة) د خولې څخه په [إبراهيم:۲۲] ايت کښې ښه اوږد مضمون راحکايت کړی دی چې په آخرت کښې به يې خپلو پيروانو ته واوروي، نو د دې مقام د ښه وضاحت دپاره يې يوځل کتل ګټور پرېووځي.

سوال جواب

۳_ که څوک وايي چې: په ﴿ فَعَمِيَتْ عَلَيْهِمُ ٱلْأَنۢبَآءُ ﴾ کښې د ﴿ فَعَمِيَتْ ﴾ د کلمې نسبت د ﴿ ٱلْأَنۢبَآءُ ﴾ کلمې ته شوی دی چې دلته د حجتونو معنی ورکوي[۵]، حال دا چې ړوندوالی د ژوندیو شیانو صفت دی؟

---

(۱) تفسير الطبري ج۲۰ ص۹۸
(۲) تفسير البغوي ج۳ ص۴۵۲
(۳) تفسير ابن کثير ج۳ ص۳۹۷؛ المحرر الوجيز ج۱۲ ص۱۷۹
(۴) البحر المحيط ج۸ ص۳۱۸
(۵) تفسير القرطبي ج۳ ص۳۰۴

مونږ وایو چې: د "عَمِيَ" کلمه چې د ﴿ فَعَمِيَتْ ﴾ کلمه تري اشتقاقه شوې ده کله-کله د اشتباه او التباس په معنی باندې هم استعمالیږي[1]، لکه چې یو صحابي ﷺ وايي چې: «انطَلَقْنَا فِي قَابِلٍ حَاجِّينَ فَعَمِيَ عَلَيْنَا مَكَانُهَا»[2] یعنی مونږ د نبي کریم ﷺ سره د حدیبیه په مقام کښې د یوې ونې لاندې بیعت وکړ خو بل کال چې مونږ حج ته تللو او په هغه ځای باندې ورغلو نو په مونږ باندې د ونې ځای مشتبه او خلط ملط شو، ومو نه شو کړی چې وېې پېژنو.

نو د معنی حاصل يې داسې راځېږي چې: د قیامت په ورځ به کفار د خپل کفر او شرک دپاره څه بهانې وړاندې کړي چې مونږ ملامته نه یاستو بلکې زمونږ مشران ملامت او پړه دي، مګر کله چې د هغوی څخه د پیغمبرانو په هکله پوښتنه وکړی شي چې تاسو دوی ته څه جواب ویلی وه او د دوی دعوت مو په کوم دلیل رد کړی وه؟ نو په دوی باندې به ټول دلایل ګډوډ شي او هیڅ بهانه به هم جوړه نه کړی شي او نه به په دې هکله سره یوتربله وپوښتي چې دغې پوښتنې ته څه جواب ورکړو؟.

﴿ وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ ۗ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ ۚ سُبْحَانَ اللَّهِ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٦٨﴾ وَرَبُّكَ يَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٦٩﴾ وَهُوَ اللَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ۖ لَهُ الْحَمْدُ فِي الْأُولَىٰ وَالْآخِرَةِ ۖ وَلَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٧٠﴾ ﴾

[۶۸] او (ای پیغمبره!) ستا رب ﷻ هغه شی پیدا کوي کوم ته يې چې اراده وشي او (هغه شی) غوره ګرځوي (کوم ته يې چې اراده وشي).

(یا په بل عبارت:) بنیادمانو ته (د یو شي) غوره ګرځول نشته (او نه غوره شی پېژاندلی شي).

الله ﷻ ته پاکي ده او همدی ﷻ د هغو شیانو (بوتانو) څخه ډېر اوچت دی کوم چې مشرکان يې (ورسره په عبادت کښې) شریکوي (او د معبودیت او شافعیت دپاره غوروالی ورکوي).

[۶۹] او ستا رب ﷻ په هغو شیانو باندې پوهېږي کوم چې د بنیادمانو سیني (زړونه) يې پټ ساتي او په هغو شیانو باندې (هم پوهېږي) کوم چې دوی يې ښکاره کوي.

[۷۰] او ستا رب ﷻ الله ﷻ چې دی په حقه بل معبود نشته مګر همدی ﷻ دی (او بس) خاص همده ﷻ ته په اولنۍ او وروستنۍ (دواړو) کورونو کښې جنس حمد (ټول حمدونه) دي، او خاص همده ﷻ ته حکم دی (فیصله د همده ﷻ په اختیار کښې ده).

او (ای خلکو!) خاص همده ﷻ ته به تاسو (د مرګ څخه وروسته د فیصلو دپاره) وروګرځولی شئ.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنيو ایتونو مضمون په دې خبره باندې هم مشتمل وه چې کفار به د قیامت په ورځ د

(۱) مفردات الراغب ص۳۶۱؛ لسان العرب ج۱۵ ص۱۰۰

(۲) مسند احمد بن حنبل ج۹ ص۱۷۰

خپلې عقيدې او خپلې مفکورې په غلطۍ باندې پوه شي، او په دې ايتونو کښې د هغوی د غلطيا وجې ته اشاره شوې ده.

يعنې اى پيغمبره! مشرکان د دې حق نه لري چې د مخلوقاتو څخه کوم شي ته يا کوم چا ته بهتري ورکړي او د عبادت په استحقاق ورته قائل شي. او دا ځکه چې:

۱ـ يوازې ستا رب ﷻ هغه شی پيدا کوي کوم ته يې چې اراده وشي او هغه شي ته بهتري ورکوي کوم ته يې چې اراده وشي. يا په بل عبارت: لکه څنګه چې پيدا کول ستا د رب ﷻ پورې اختصاص لري همدارنګه غوره او بهتر ګرځول هم د همده ﷻ کار دی او بس.

۲ـ ستا رب ﷻ په خپلو مخلوقاتو کښې ځينو ته په ځينو نورو باندې بهتري ورکوي خو دا بهتري يې يوه مخلوق ته هم نه ده ورکړې چې د خپل اقدس ذات سره يې په عبادت کښې شريک وګرځوي.

۳ـ نو په همدې بنياد مشرکان دا حق نه لري او د دې جواز ورته نشته چې ځينې مخلوقات د عبادت په استحقاق سره بهتر وګرځوي، بلکې الله ﷻ لره په عبادت کښې د اشتراک څخه پاکي ده او د هغو خيالاتو څخه اوچت دی د کومو چې مشرکان په همدې هکله مرتکب شوي دي.

۴ـ اى پيغمبره! د مشرکانو کفريات په شرک پورې انحصار نه لري بلکې ستا رب ﷻ د دوی په هغو باطلو اعتقاداتو او هغو ناحقه عداوتونو باندې پوهېږي کوم چې دوی يې په خپلو زړونو کښې پټ ساتي، او هغه جنايات يې ورته هم معلوم دي کوم چې دوی يې ښکاره کوي.

۵ـ لهذا دا چې:

الف: څوک چې مخلوقات پيدا کوي او يا کوم يوه مخلوق ته بهتري ورکوي هغه فقط الله ﷻ دی او بس.

ب: په حقه سره معبود هيڅوک او هيڅ شی نه دی مګر الله ﷻ دی او بس.

ج: په دنيا او آخرت کښې ټولې ستاينې الله ﷻ پورې مختصې دي او بس. دا ځکه چې ټول ښايسته صفات په همده ﷻ پورې اختصاص لري، او د مخلوقاتو څخه يې چې چاته اراده وشي د ښو صفاتو خاوند يې جوړوي مګر د معبوديت صفت يې هيڅ مخلوق ته نه دی ورکړی او نه يې ورکوي.

د: په ټولو مخلوقاتو کښې چې کوم حکم نافذ دی (روزمره پکښې چلېږي) هغه فقط د الله ﷻ حکم دی او بس.

هـ: بالآخره: اى مکلفينو! تاسو ټول به د مرګ څخه وروسته خاص الله ﷻ ته ورتاو کړی شئ او هر چاته به موافقه جزا يا سزا ورکړي.

توضيحات

۱ـ په ﴿ وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَآءُ وَيَخْتَارُ ﴾ کښې د "يَخْتَارُ" کلمه د "اختيار" څخه اشتقاقه شوې ده، اختيار په لاندې دوه وو معناوو باندې استعمالېږي[1]:

(۱) تفسير القاسمي ج۱۳ ص۱۲۰

الف: يو هغه اختيار دى په کوم باندې چې د يوه شي موجوديت مرتبېږي، چې د ارادې معنى ورکوي، او په مقابل کښې يې اضطرار استعمالېږي لکه د ګوزن وهلي سړي لاس چې بلا اختياره په اضطرار سره حرکت کوي.

ب: بل هغه اختيار دى کوم چې يوه موجود شي ته د ترجيح او تفضيل معنى ورکوي او په مقابل کښې يې د تحقير کلمه استعمالېږي.

په دې مقام کښې اولنۍ معنى مراده نه ده بلکې دلته دوهمه معنى مطلب ده، او دا ځکه چې په دې معنى باندې د ﴿ يَخْلُقُ مَا يَشَآءُ ﴾ جمله دلالت کوي چې د "مَا يَشَاءُ" معنى "مَا يُرِيْدُ" ده.

نو د معنى حاصل يې داسې راځېږي چې: اى پيغمبره! لکه څنګه چې ستا رب ﷻ هغه شيان پيدا کوي کومو ته يې چې اراده وشي همدارنګه هغه موجوداتو ته بهتري او ترجيح هم ورکوي کومو ته يې چې د فضيليت ورکولو اراده وشي.

خِيَرَة څه معنى؟

۲ـ په ﴿ مَا كَانَ لَهُمُ ٱلْخِيَرَةُ ﴾ کښې د ﴿ ٱلْخِيَرَةُ ﴾ کلمه د "إِخْتِيَار" د کلمې سره په ذکرو شوو دواړو معناوو کښې مرادفه ده[1]، نو علماوو کرامو د دغې جملې مضمون په درې ډوله اخستى دى[2] هغه دا چې:

الف: ځينې علماء کرام وايي چې: دا جمله د ﴿ وَيَخْتَارُ ﴾ د جملې سره اتباط لري چې د "ما" توری پکښې د نفې دپاره نه دى بلکې د "يَخْتَارُ" دپاره مفعول دى، او هم د ﴿ ٱلْخِيَرَةُ ﴾ کلمه د "إِخْتِيَار" د کلمې دوهمه معنى ورکوي[3]. يعنې ستا رب ﷻ د خپلو بندګانو دپاره هغه شى غوره کوي کوم چې د دوى دپاره غوره او بهتر وي.

دا تفسير د معتزله وو د عقيدې سره دومره فرق لري چې هغوى غوره او اصلح په الله ﷻ باندې واجب ګڼي، او اهل السنة والجماعة وايي چې: په الله ﷻ باندې د هيڅ شي وجوب او لزوم نشته، هو! که په خپل فضل او رحم سره کوم شى په خپل اقدس ذات باندې لازم کړي، (لکه چې د ساکښانو روزي يې په خپل اقدس ذات باندې لازمه کړې ده) نو دا بېله خبره ده.

ب: ځينې نور وايي چې: د "ما" توری موصول نه دى بلکې د نفې دپاره دى، د ﴿ ٱلْخِيَرَةُ ﴾ کلمه د "اختيار" اولنۍ معنى ورکوي[4]. يعنې بندګانو ته هغه اختيار نشته په کوم باندې چې يو شى موجودېږي بلکې د هر شي موجوديت د الله ﷻ په اراده پورې توقف لري. برابره خبره ده چې اعيان وي او که اعراض.

---

(۱) لسان العرب ج۴ ص۲۶۶؛ القاموس المحيط ج۲ ص۱۳۲

(۲) تفسير البيضاوي في هذا المقام: كما في حواشي الشيخ زاده ج۳ ص۵۲۰

(۳) تفسير الكشاف ج۳ ص۴۲۷

(۴) تفسير ابي السعود ج۷ ص۲۲

په دې تفسیر سره ذکر شوې جمله د ﴿ يَخۡلُقُ مَا يَشَآءُ ﴾ د جملې دپاره تاکید واقع کېږي چې هر شي ته الله ﷻ وجود ورکوي او بندګان کوم شي ته وجود نه شي ورکولی.

ج: د ﴿ ٱلۡخِيَرَةُ ﴾ کلمه د "اختيار" دوهمه معنی ورکوي او د "ما" توری د نفي دپاره دی. یعني بندګان حق نه لري چې په مخلوقاتوکښې یوه ته په بل باندې بهتري ورکړي، دا کار صرف الله ﷻ پورې اختصاص لري.

په دې تفسیر سره دا جمله د "یَختار" دجملې مضمون تاکیدوي او د مشرکانو کړنلاره ردوي چې خپلو بوتانو (باطلو معبودانو) ته یې په معبودیت او شفاعتګرۍ سره په نورو مخلوقاتو باندې بهتري ورکړې وه.

همدارنګه د مشرکانو هغه اعتراض هم پکښې جوابېږي کوم چې الله ﷻ د هغوی د خولو څخه حکایت کړی دی چې: ﴿ لَوۡلَا نُزِّلَ هَٰذَا ٱلۡقُرۡءَانُ عَلَىٰ رَجُلٍ مِّنَ ٱلۡقَرۡيَتَيۡنِ عَظِيمٍ ﴾ [الزخرف:۳۱] یعني دغه قران ولې د دغو دوه وو ښارونو (مکه او طائف) څخه په یوه لوی سړي (لوی مشر) باندې نازل نه شو، (که بالفرض دا حقاني کتاب وی نو دغسې کار به شوی وی).

مونږ ته همدغه دریم تفسیر په زړه پورې برېښي چې د سباق او سیاق (وړاندې ورپسې) سره ډېر ښه پیوند اخلي، او ځینو علماوو کرامو ډېر ښه تشریح کړی دی[۱]، نو که د چا زیات تفصیل ته زړه نه په تنګېږي نو هملته دې مراجعه وکړي.

یادونه

۳ـ که څوک غواړي چې د هغو شیانو څه مثالونه د نظره تېر کړي کومو ته چې الله ﷻ بهتري ورکړې ده نو ځینو اوږدو تفاسیرو ته دې مراجعه وکړي[۲] چې ډېر ښه تفصیل یې ورکړی دی، الله ﷻ دې ورته اجرونه ورکړي.

د استخارې ارشاد

۴ـ ایت شریف مونږ ته دا ارشاد کوي چې په کارونو کښې استخاره وکړو او د الله ﷻ څخه پکښې خیر وغواړو. په کار کښې د خیر غوښتلو طریقه په لاندې ټکو کښې واضحه کېږي:

الف: څوک چې د یو کار د کولو اراده وکړي نو باید چې دوه رکعته نفلي لمونځ وکړي او بیا د استخارې دعاء ولولي، لکه چې نبي کریم ﷺ به صحابه وو کرامو ﷺ ته همدغسې توصیه کوله[۳].

ب: د استخارې دعاء په هغو کارونو پورې خانګړې نه ده چې په کولو کښې یې د خیر طرف شکي او یا مرجوح وي. نو په کار دي چې د هغو کارونو په هکله هم استخاره وکړی شي د کومو د خیر طرف چې راجح وي او یا پکښې یقیني وي.

---

(۱) روح المعاني ج۲۰ ص۱۰۳
(۲) تفسیر القاسمي ج۱۳ ص۱۲۲
(۳) جامع الترمذي ج۱ ص۱۰۹

په همدې مضمون باندې يو حديث شريف ډېره ښه رڼا اچوي چې: کله چې زينب بنت جحش رضي الله عنها ته زيد ﷺ طلاق ورکړ او عدت يې ختم شو نو نبي کريم ﷺ ورته همدغه زيد ﷺ د قاصد په حيث ورولېږه ترڅو د هغه ﷺ سره نکاح وکړي او په أمهات المؤمنين کښې خپل ځان شامل کړي.

د بلنې په جواب کښې هغې رضي الله عنها وويلې چې: «مَا أَنَا بِصَانِعَةٍ شَيْئًا حَتَّى أُوَامِرَ رَبِّي. فَقَامَتْ إِلَى مَسْجِدِهَا»[(۱)] يعنې زه تر هغه د يو شي کوونکې نه يم ترڅو چې د خپل رب ﷻ سره مشوره وکړم. نو سمدستي د خپل کور جومات ته پورته شوه چې دوه رکعته لمونځ وکړي او د استخارې دعاء ولولي.

نو د استخارې څخه وورسته يې قاصد (خپل پخواني مېړه زيد ﷺ) ته د "هو" جواب ورکړ، همدې قيصې ته په [الأحزاب:۳۷] ايت کښې اشاره شوې ده، والحمد لله ﷻ.

ج: د استخارې دعاء دا ده چې: «اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْتَخِيرُكَ بِعِلْمِكَ وَأَسْتَقْدِرُكَ بِقُدْرَتِكَ وَأَسْأَلُكَ مِنْ فَضْلِكَ الْعَظِيمِ فَإِنَّكَ تَقْدِرُ وَلَا أَقْدِرُ وَتَعْلَمُ وَلَا أَعْلَمُ وَأَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ. اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هَذَا الْأَمْرَ خَيْرٌ لِي فِي دِينِي وَمَعَاشِي وَعَاقِبَةِ أَمْرِي _أَوْ قَالَ: فِي عَاجِلِ أَمْرِي وَآجِلِهِ_ فَاقْدُرْهُ لِي وَيَسِّرْهُ لِي ثُمَّ بَارِكْ لِي فِيهِ. وَإِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هَذَا الْأَمْرَ شَرٌّ لِي فِي دِينِي وَمَعَاشِي وَعَاقِبَةِ أَمْرِي _أَوْ قَالَ: فِي عَاجِلِ أَمْرِي وَآجِلِهِ_ فَاصْرِفْهُ عَنِّي وَاصْرِفْنِي عَنْهُ وَاقْدُرْ لِيَ الْخَيْرَ حَيْثُ كَانَ ثُمَّ أَرْضِنِي بِهِ»[(۲)].

د: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي «فَيُسَمِّيهِ»[(۳)] يعنې استخاره کوونکی چې په «هَذَا الْأَمْرَ» سره هر کار ته اشاره کوي نو هغه دې په نامه باندې ياد کړي، چې زه په دغه کار کښې د خير غوښتنه کوم.

سوال جواب

هـ: که څوک وايي چې په ذکره شوې دعاء کښې په دوه ځايونو کښې راوي شک کړی دی چې په دواړو ځايونو کښې يې ورته په «أَوْ قَالَ» سره اشاره کړې ده، نو پوښتنه دا ده چې: استخاره کوونکی بايد څرنګه تلفظ وکړي ترڅو د شک څخه بهر شي؟

مونږ وايو چې: بايد نوموړی په لاندې دوه وو طريقو سره خپل ځان د شک څخه وباسي:

اول: چې په دواړو ځايونو کښې د «أَوْ قَالَ» په کلماتو باندې تلفظ ونه کړي او وړاندې ېېرته کلمات مجموعًا ولولي او داسې ووايي چې: "...اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هَذَا الْأَمْرَ خَيْرٌ لِي فِي دِينِي وَمَعَاشِي وَعَاقِبَةِ أَمْرِي فِي عَاجِلِ أَمْرِي وَآجِلِهِ... وَإِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هَذَا الْأَمْرَ شَرٌّ لِي فِي دِينِي وَمَعَاشِي وَعَاقِبَةِ أَمْرِي فِي عَاجِلِ أَمْرِي وَآجِلِهِ...".

ځينو مفسرينو کرامو ذکره شوې دعاء په همدغه شکل سره روايت کړې هم ده[(۴)].

---

(۱) صحيح مسلم ج۱ ص۴۶۱
(۲) صحيح البخاري ج۱ ص۱۵۶، ج۲ ص۹۴۴، ۱۰۹۹
(۳) سنن ابن ماجه ص۹۸
(۴) الدر المنثور ج۶ ص۴۳۴

دوهم: په دې طريقې کښې هم په دواړو خايونو کښې د «أَوْ قَالَ» کلمات د تلفظ څخه وغورځوي خو بيا يو ځل د «أَوْ قَالَ» څخه وړاندې کلمات ولولي او بل ځل د «أَوْ قَالَ» څخه وروسته کلمات ولولي، مثلاً ووايي چې: "... اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هَذَا الأَمْرَ خَيْرٌ لِي فِي دِينِي وَمَعَاشِي وَعَاقِبَةِ أَمْرِي" او بيا ووايي چې: "اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هَذَا الأَمْرَ خَيْرٌ لِي فِي عَاجِلِ أَمْرِي وَآجِلِهِ..." تر آخره پورې. همدغه ډول ته د صحيح البخاري ځينو حواشيو اشاره کړې ده[۱].

و: په کار ده چې ذکره شوې دعاء درې کرته ولولي لکه چې عبد الله بن زبير ﷺ کله غوښتل چې کعبه شريفه ترميمه کړي نو وې ويلې چې: «إِنِّي مُسْتَخِيرٌ رَبِّي ثَلاثًا ثُمَّ عَازِمٌ عَلَى أَمْرِي»[۲] يعني: يقيناً زه د خپل رب ﷻ څخه درې کرته خير غواړم (درې کرته د استخارې دعاء لولم) بيا په خپل کار باندې بريد کوونکی (شروع کوونکی) يم.

ز: په دې مقام کښې ځينو مفسرينو کرامو څه نور معلومات هم ليکلي دي[۳]، هغه دا چې:

اول: بايد ذکره شوې دعاء اوه کرته ولوستله شي؛ هغوی په همدې هکله يو حديث هم رانقل کړی دی، خو مونږ د احاديثو په کتابونو کښې تر اوسه پورې نه دی موندلی.

دوهم: بايد د دوه رکعته نفلي لمانځه په لومړي رکعت کښې ﴿ قُلْ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلْكَـٰفِرُونَ ﴾ سورت او په دوهم رکعت کښې د ﴿ قُلْ هُوَ ٱللَّهُ أَحَدٌ ﴾ سورت ولولي.

دريم: ځينې علماء کرام وايي چې بايد په لومړني رکعت کښې دغه ايت ولولي: ﴿ وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَآءُ وَيَخْتَارُ ﴾ الآية په کوم کښې چې بحث روان دی، او په دوهم رکعت کښې دا ايت قرائت کړي چې: ﴿ وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ ﴾ [الأحزاب:۳۶].

زمونږ په فکر که په دغو دواړو قولونو باندې عمل وکړی شي نو ښه به وي، داسې چې په لومړي رکعت کښې د ﴿ قُلْ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلْكَـٰفِرُونَ ﴾ سورت سره همدغه ايت يو ځای کړي په کوم چې بحث روان دی او په دوهم رکعت کښې د "إخلاص" سورت سره د "الأحزاب" ايت ملګری کړي.

څلورم: د استخارې کولو څخه وروسته بايد سړی خپل زړه ته وګوري چې کوم لور ته مايل دی، هر طرف ته چې مايل وي نو ـ إن شاء الله ﷻ ـ په همغه طرف کښې خير دی.

ح: په خلکو کښې دا غلطه خبره مشهوره ده چې د استخارې کولو څخه وروسته بايد سړی ويده شي ترڅو ورته په خوب کښې معلومات ورکړی شي چې په کوم طرف اقدام وکړي.

زمونږ په فکر د زړه ميلان هم چندان اعتبار نه لري بلکې الله ﷻ ته اميد دی چې بهتر لوری به ورته اسان کړي او خنډونه به يې د مخې لرې کړي او بالمقابل په غير بهتر لوري کښې به ورته خنډونه او موانع پيدا کړي.

---

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۹۴۴
(۲) صحيح مسلم ج۱ ص۴۳۰
(۳) تفسير القرطبي ج۱۳ ص۳۰۷

لنډه دا چې د استخارې کولو څخه وروسته باید سړی په اطمنان او ډاډ سره په معهود کار باندې اقدام وکړي إن شاء الله ﷻ چې په همدغه کار کښې به نااميده نه شي. د همدې کبله نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «مِنْ سَعَادَةِ ابْنِ آدَمَ اسْتِخَارَتُهُ الله... وَمِنْ شِقْوَةِ ابْنِ آدَمَ تَرْكُهُ اسْتِخَارَةَ اللهِ»[1] يعنې د بنيادم د نېکبختۍ څخه دا ده چې د الله ﷻ څخه د خير غوښتنه وکړي، او بالمقابل د بنيادم د بدبختۍ څخه دا ده چې د الله ﷻ څخه د خير غوښتنه پرېږدي.

﴿قُلْ أَرَءَيْتُمْ إِن جَعَلَ ٱللَّهُ عَلَيْكُمُ ٱلَّيْلَ سَرْمَدًا إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ مَنْ إِلَٰهٌ غَيْرُ ٱللَّهِ يَأْتِيكُم بِضِيَآءٍ ۖ أَفَلَا تَسْمَعُونَ ﴿٧١﴾ قُلْ أَرَءَيْتُمْ إِن جَعَلَ ٱللَّهُ عَلَيْكُمُ ٱلنَّهَارَ سَرْمَدًا إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ مَنْ إِلَٰهٌ غَيْرُ ٱللَّهِ يَأْتِيكُم بِلَيْلٍ تَسْكُنُونَ فِيهِ ۖ أَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٧٢﴾ وَمِن رَّحْمَتِهِۦ جَعَلَ لَكُمُ ٱلَّيْلَ وَٱلنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا۟ فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا۟ مِن فَضْلِهِۦ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾﴾

[۷۱] (اى پيغمبره!) ته ورته ووايه چې: تاسو ماته خبر راکړئ، که (بالفرض) الله ﷻ په تاسو باندې د قيامت تر ورځې پورې شپه دائمه (همېشه) وګرځوي، نو داسې معبود څوک دی چې د الله ﷻ څخه په غير تاسو ته رڼا (ورځ) راولي؟
ايا نو تاسو (د وحدانيت دلايل) نه اورئ؟

[۷۲] (دا هم ورته) ووايه چې: تاسو ماته خبر راکړئ، که (بالفرض) الله ﷻ په تاسو باندې تر قيامت د ورځې پورې ورځ دائمه (همېشه) وګرځوي، نو داسې معبود څوک دی چې د الله ﷻ څخه په غير تاسو ته داسې شپه راولي چې تاسو پکښې ارام وکړئ؟.
ايا نو تاسو (د الله ﷻ د قدرت دلايل) نه ګورئ؟ (او خانونه مو وباندې تپ رانده اچولي دي).

[۷۳] او الله ﷻ د خپل رحمت د کبله ستاسو دپاره شپه او ورځ د دې دپاره ګرځولي (پيدا) کړي دي چې په شپه کښې ارام وکړئ او (په ورځ کښې) د الله ﷻ فضل (حلال مال) ولټوئ (کار او کسب وکړئ)، او (بل د دې دپاره چې) شايد تاسو شکر وکړئ (او د خپل رب ﷻ پيغمبر ومنئ).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنيو ايتونو کښې دا مضمون شامل وه چې ټول حمدونه په دنيا او آخرت کښې په الله ﷻ پورې اختصاص لري، د دې ايتونو مضمون دا دی چې ټول شکرونه هم په همده ﷻ پورې مختص دی. نو د مطلب خلاصه يې داسې راځېږي چې:

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۳۵۷

ای پیغمبره! خپل امت ته د الله ﷻ نعمتونه ورپه یاد کړه او ورته ووایه چې:

۱_ تاسو ماته خبر راکړئ چې:

که بالفرض الله ﷻ په تاسو باندې شپه دوامداره وګرځوي او آن د قیامت تر ورځې پورې یې اوږده کړي چې بالکل دریاندې لمر راونه خېژوي، نو په دغه صورت کښې د الله ﷻ څخه په غیر بل کوم معبود دی چې په تاسو باندې رڼا راولي او توره شپه دریاندې روښانه کړي؟

پوره واضحه ده چې دا کار د بل هیڅ معبود د لاسه پوره نه دی، نو ایا تاسو اوس هم د الله ﷻ د وحدانیت دلایل نه اورئ؟

۲_ ای پیغمبره! دا هم ورته ووایه چې تاسو ماته خبر راکړئ چې:

که بالفرض الله ﷻ _بالعکس_ په تاسو باندې ورځ تر قیامته پورې اوږده کړي چې لمر ته بالکل غروب ورنه کړي او په دوامداره توګه یې درته په سرونو باندې وچورلوي، نو په دغه صورت کښې د الله ﷻ څخه په غیر بل کوم معبود شته چې په تاسو باندې شپه راولي او لمر ته غروب ورکړي ترڅو تاسو پکښې ارام وکړئ او خپله دمه پکښې جوړه کړئ؟

پوره څرګنده ده چې دلته هم جواب منفي دی او هیڅوک او ستاسو هیڅ معبود به دریاندې شپه رانه وستلی شي، نو ایا تاسو اوس هم د الله ﷻ د کامل قدرت دلایلو ته نه ګورئ او خپل ځانونه مو وریاندې تپ ړانده اچولي دي.

۳_ لنډه دا چې الله ﷻ د خپل لوی رحمت د پلوه ستاسو دپاره شپه او ورځ پیدا کړي دي چې وار په وار دریاندې تېرېږي او راتېرېږي، ترڅو په شپه کښې ارام وکړئ او په ورځ کښې د الله ﷻ فضل ولټوئ او د حلال رزق د کسب کولو دپاره په هڅه کښې شئ.

په تاسو باندې د الله ﷻ نعمتونه دومره ډېر او زیات دي چې تاسو یې د شمېر لاندې نه شئ واقع کولی، خو د دغو دوه وو لویو نعمتونو ذکر تاسو ته د دې دپاره وکړی شو چې د همدغو دوه وو نعمتونو شکریه هم د ایمان راوړلو دپاره کفایت کوي، نو تاسو ته په کار دي چې د الله ﷻ نعمتونه هېر نه کړئ او په سوچه عبادت سره یې یاد کړئ.

توضیحات

۱_ د ﴿أَرَءَيۡتُمۡ﴾ کلمه د "أخبِرُونِي" معنی ورکوي[1] چې څه تحلیل یې د [الأنعام: ۴۰] ایت لاندې تېر شوی دی، والحمد لله ﷻ والمنة.

سَرۡمَد څه معنی؟

۲_ که څه هم په دواړو ایتونو کښې د ﴿سَرۡمَدًا﴾ کلمه ځینو مفسرینو کرامو تحلیله کړې ده چې د "م" توری پکښې زائد دی او اصلي حرفونه یې "س، ر، د" دي چې د پیوستون او عدم انقطاع

(۱) روح المعاني ج ۲۰ ص ۱۰۶

معنی ورکوي[۱]، مگر مونږ ته د أهل اللغة قول بهتر برېښي چې نوموړې کلمه د زماني همېشوالي د وضعه شوې ده برابره خبره ده چې شپه وي او که ورځ[۲].

يو نحوي تحليل

۳ـ د دواړو ايتونو په ﴿ مَنْ إِلَٰهٌ غَيْرُ ٱللَّهِ يَأْتِيكُم ﴾ کلماتو کښې نحوي تحليل په لاندې ډول دی:

الف: د "مَن" کلمه مبتدأ ده.

ب: د ﴿ إِلَٰه ﴾ کلمه موصوفه ده، چې يو صفت يې د ﴿ غَيْرُ ٱللَّهِ ﴾ کلمه ده او بل صفت يې د خپلو متعلقاتو سره د ﴿ يَأْتِيكُم ﴾ جمله ده.

ج: موصوف د دواړو صفتونو سره د مبتدأ خبر دی.

نو د معنی معنی حاصل يې داسې راخېژي چې: ای کفارو! د الله ﷻ څخه پرته غير ستاسو په معبودانو کښې هغه کوم يو معبود دی چې د دائمي شپې په صورت کښې درباندې رڼا راولي او يا د دائمي ورځې په صورت کښې درباندې شپه راولي؟

﴿ وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَآءِيَ ٱلَّذِينَ كُنتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٧٤﴾ وَنَزَعْنَا مِن كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا فَقُلْنَا هَاتُوا۟ بُرْهَٰنَكُمْ فَعَلِمُوٓا۟ أَنَّ ٱلْحَقَّ لِلَّهِ وَضَلَّ عَنْهُم مَّا كَانُوا۟ يَفْتَرُونَ ﴿٧٥﴾ ﴾

[۷۴] او (ای پيغمبره!) هغه ورځ (ورياده کړه) چې کله الله ﷻ (بالذات يا بالواسطه) مشرکانو ته (د ټولو خلکو په وړاندې) اواز وکړي نو (ورته) ووايي چې: زما هغه شريکان (نن ورځ) چرته دي (په کومو باندې) چې تاسو (په دنيا کښې) گومان کاوه (چې زما سره په عبادت کښې برخوال دي)؟

[۷۵] او مونږ به (په دغې ورځ کښې) د هر ټولگي څخه شاهد (د هغوی پيغمبر) راوباسو، نو (بيا به مشرکانو ته) ووايو چې تاسو (په خپلو شرکياتو باندې) خپل برهان (او دليل) راوړئ.

نو دوی به (هلته) پوه شي چې يقيناً (په الوهيت کښې) حق خاص الله ﷻ لره دی، او د دوی څخه به هغه بوتان (د کومکيانو په حيث) ورک شي کوم چې دوی به (په دنيا کښې) په دروغو جوړول (چې دا په الوهيت کښې شريکان دي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنيو ايتونو کښې د هغو پوښتنو ذکر وه د کومو د جواب څخه چې مشرکان په دنيا کښې عاجزان دي، په دې ايتونو کښې د هغې پوښتنې ذکر دی د کومې د جواب څخه به چې هغوی

(۱) البحر المحيط ج۸ ص۳۲۱؛ تفسير الکشاف ج۳ ص۴۲۸؛ حاشيه الشيخ زاده علی تفسير البيضاوي ج۳ ص۵۲۰

(۲) لسان العرب ج۳ ص۲۱۲

د قیامت په ورځ عاجزان وګرځي. نو حاصل يې داسې راځېژي چې:

ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د کفارو څه نور اُخروي حالات هم قرائت کړه هغه دا چې:

۱ـ ورته یاده کړه چې الله ﷻ به د قیامت په ورځ د کفارو څخه پوښتنه وکړي او ورته وبه وايي چې: ای کفارو! نن ورځ زما هغه د عبادت شریکان چرته دي په کومو باندې چې تاسو په دنیا کښې ګومان کاوه؟

نو هغوی به د ذکرې شوې پوښتنې په وړاندې هک پک ودرېږي، نه به د خپلې ادعا، دپاره کوم دلیل په لاس کښې لري او نه به وړباندې کوم شاهد تېرولی شي، نو د انکار څخه پرته به بله لاره ونه لري خو انکار به هم ورته څه په ګټه تمام نه شي او خپل اندامونه به يې انکار تکذیب کړي.

۲ـ په عین حال کښې به مونږ د هر امت څخه د هغوی پیغمبر د شاهد په حیث راوباسو او په هغوی به شاهدي ورکړي چې مونږ ورته الهي ارشادات رسولي وه خو هغوی وړباندې کافر پاتې شوي وه.

۳ـ نو یو ځل بیا به مونږ کفارو ته ووایو چې: کله تاسو ته هم په اثبات ورسېدله چې یقیناً تاسو زمونږ د حقې لارې په مقابل کښې بله لاره غوره کړې وه او د عبادت دپاره مو بوتان درولي وه، نو هلئ ژر شئ د خپلې کړنلارې د اثبات او حقانیت دپاره خپل دلیل او برهان وړاندې کړئ!

۴ـ نو هلته به کفار متیقن شي او په داسې پوهه باندې به پوه شي چې انکار به ورسره نه شي یوځای کولی، نو نتیجه به يې داسې راوځېژي چې:

الف: بې شکه حق الله ﷻ لره دی، د همده ﷻ وینا حقه ده، او مونږ په دروغو روان وو (د الوهیت حق په همده ﷻ پورې اختصاص لري او بس).

ب: د کفارو څخه به هغه ټول دروغ ورک شي او هیڅ ګټه به ورته ونه شي رسولی کوم چې نن ورځ ذوی لګیا دي چې جوړوي يې، او خپلو ځانونو ته وړباندې اطمنان ورکوي.

توضیحات

۱ـ که څوک وايي چې: د ﴿ أَيْنَ شُرَكَآءِيَ ﴾ الآية غوندې یو ایت لږ وړاندې په [۶۷] ایت کښې تېر شوی دی، نو ایا دا تکراري نزول نه دی؟

مونږ وایو چې: که څه هم د دواړو ایتونو په کلماتو او حروفونو کښې څه فرق نشته او ظاهراً تکرار بریښي خو په حقیقت کښې تکرار نه دی بلکې د دواړو ایتونو فرق ته د دواړو د ارتباط په وجوهو کښې اشارې شوې دي، هغه دا چې:

هلته د مشرکانو په خجالت او سپکاوي کښې خبره راراونه وه حتی د قیامت په ورځ به ورته په همدې منظور د ﴿ أَيْنَ شُرَكَآءِيَ ﴾ خطاب متوجه کړی شي. او دلته د هغوی د حجت د نه درلودلو موضوع مطرحه ده چې په همدې لحاظ به د قیامت په ورځ هم په ﴿ أَيْنَ شُرَكَآءِيَ ﴾ سره مخاطب وګرځولی شي، بلکې په صراحت سره به ورته وویلی شي چې: ﴿ هَاتُوا بُرْهَـٰنَكُمْ ﴾ یعنې که تاسو د خپلو شرکیاتو دپاره څه حجت لرئ نو راوړاندې يې کړئ.

یادونه

۲ـ په ﴿ وَنَزَعْنَا مِن كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا ﴾ کښې د "شهید" کلمه د الله ﷻ په توفیق د [هود:۱۸]
ایت لاندې پوره شرحه شوې ده، خو په دې مقام کښې علماء کرام وایي چې ذکره شوې کلمه د هر
امت د پیغمبر څخه عبارت ده[۱]. یعنې برسېره په دې چې مشرکان به د قیامت په ورځ د خپلو
خانونو د نجات دپاره څه برهان ونه لري خو سره د دې به په هرې ډلې باندې خپل خپل پیغمبر ﷺ د
شاهد په توګه هم شهادت ورکړي، چې ما ورته د احکامو ابلاغ کړی دی خو دوی په کفر کلک وه.

﴿ إِنَّ قَـٰرُونَ كَانَ مِن قَوْمِ مُوسَىٰ فَبَغَىٰ عَلَيْهِمْ ۖ وَءَاتَيْنَـٰهُ مِنَ ٱلْكُنُوزِ مَآ إِنَّ مَفَاتِحَهُۥ
لَتَنُوٓأُ بِٱلْعُصْبَةِ أُو۟لِى ٱلْقُوَّةِ إِذْ قَالَ لَهُۥ قَوْمُهُۥ لَا تَفْرَحْ ۖ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ ٱلْفَرِحِينَ ﴿٧٦﴾
وَٱبْتَغِ فِيمَآ ءَاتَىٰكَ ٱللَّهُ ٱلدَّارَ ٱلْـَٔاخِرَةَ ۖ وَلَا تَنسَ نَصِيبَكَ مِنَ ٱلدُّنْيَا ۖ وَأَحْسِن
كَمَآ أَحْسَنَ ٱللَّهُ إِلَيْكَ ۖ وَلَا تَبْغِ ٱلْفَسَادَ فِى ٱلْأَرْضِ ۖ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ ٱلْمُفْسِدِينَ ﴿٧٧﴾
قَالَ إِنَّمَآ أُوتِيتُهُۥ عَلَىٰ عِلْمٍ عِندِىٓ ۚ أَوَلَمْ يَعْلَمْ أَنَّ ٱللَّهَ قَدْ أَهْلَكَ مِن قَبْلِهِۦ مِنَ
ٱلْقُرُونِ مَنْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُ قُوَّةً وَأَكْثَرُ جَمْعًا ۚ وَلَا يُسْـَٔلُ عَن ذُنُوبِهِمُ ٱلْمُجْرِمُونَ ﴿٧٨﴾ ﴾

[۷٦] یقینًا قارون د موسی ﷺ د قوم (بني اسرائیلو) څخه وه، نو په دوی باندې یې تېری وکړ،
او مونږ نوموړي ته د ګڼو خزانو څخه هومره ورکړې وې چې یقینًا د هغو کلیګانو د قوت خاوند
تولګي ته میلان ورکاوه (چې سقوط ورکړي، ورباندې درنبدلې).
(ته) هغه وخت (یاد کړه) چې کله ورته خپل قوم وویلې چې:
(ای قارونه! د خزانو په ډېروالي دومره) مه خوشالېږه (چې آخرت درڅخه هېر شي) یقینًا الله ﷻ
(دغسې) خوشالي کوونکی نه خوښوي.

[۷۷] او ته په هغو (مالونو) کښې وروستنی کور ولټوه کوم چې الله ﷻ تاته درکړي دي (ثوابونه
ورباندې وګټه). او ته د دنیا څخه خپله برخه مه هېروه (کومه چې ستا په آخرت کښې په درد خوري)
او (د الله ﷻ د مخلوق سره) احسان کوه لکه څنګه چې الله ﷻ ستا سره احسان کړی دی. او ته په
ځمکه کښې فساد مه کوه، یقینًا چې الله ﷻ فساد خوروونکي نه خوښوي.

[۷۸] قارون (د خپل قوم په جواب کښې) وویلې چې: یقینًا کوم شی چې ماته راکړی شوی دی
هغه د داسې علم په بنیاد (ولاړ) دی کوم چې زما په نزد دی (د کوم چې زه درلودونکی یم (او یا هغه
زما په نظر د الهي علم په بنیاد راکړی شوی دی چې زه یې لیاقت لرم).

---
[۱] تفسیر الطبري ج ۲۰ ص ۱۰۴

(ای پیغمبره!) ایا (نومورې دغسې جواب وکړ) او نه پوهېده چې یقیناً الله ﷻ د ده څخه وړاندې د پېړیو څخه هغه څوک هلاک کړي دي کوم چې د نومورې څخه د قوت د حیثه کلک وه او د مالونو د جمعه کولو د حیثه ترې زښت زیات وه.

او (ای پیغمبره!) د (ذکرو شوو په غضب سره هلاکو شوو) مجرمانو څخه به (د قیامت په ورځ) د دوی د ګناهونو په باب پوښتنه ونه کړی شي (او په دوزخ کښې به وروغورځولی شي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

مونږ د الله ﷻ په توفیق د دې سورت (القَصص) په سریزه کښې لیکلي دي چې په دې سورت کښې دوه قیصو ته اشاره شوې ده، چې یوه د حکومتي سلطې قیصه ده لکه د فرعون، او بله د مالي سلطې قیصه ده لکه د قارون؛ دغه دواړه ډوله سلطې د الله ﷻ د قدرت مخنیوی نه شي کولی او خپلو خاوندانو ته د الهي عذاب څخه نجات نه شي ورکولی.

د سورت د پیل څخه تر وړاندېنیو ایتونو پورې د فرعوني سلطې او د نورو مربوطاتو بیان ختم شو نو په دې ایتونو کښې د قارون د مالي سلطې بیان پیل شوی دی چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! لکه څنګه چې فرعون ته خپلې حکومتي سلطې او قوت څه ګټه ونه شوه رسولی، همدارنګه مالي سلطه او د مال ډېروالی هم چاته په ګټه نه تمامېږي چې د الله ﷻ د عذاب مخه ترې واړوي، نو د مثال په توګه په خپل اُمت باندې د قارون قیصه په لنډه توګه قرائت کړه چې ځینې مهم تکي یې دا دي:

۱ـ قارون بل څوک نه وه بلکې د موسی ﷺ د قومیانو څخه وه، هغه ته په کار وه چې د هر چا څخه وړاندې یې ورته اطاعت کړی وی او افتخار یې حاصل کړی وی.

خو نومورې په موسی ﷺ باندې لا څه چې په خپل ټول قوم باندې یې هم بغاوت وکړ او ټول یې حقیر او سپک وګڼل، چې زه ډېر مالونه لرم او تاسو زما سره سیالي نه شئ کولی.

۲ـ د بغاوت او تکبر وجه یې دا وه چې:

الف: مونږ نومورې ته دومره ډېره شتمني ورکړې وه چې زښتې ډېرې کوټې او تحویلخانې ورباندې ډکې وې، او ټولې قلف او مهرولاک وې.

ب: آن تر دې چې د تحویلخانو کلیګانې یې په یوه غټ قوتناک ټولګي باندې درنېدلې او نژدې وې چې هغوی یې اوچتې نه شي کړی.

۳ـ نومورې ته موسی ﷺ لا څه چې خپل قوم هم نصیحتونه وکړه او د تکبر او بغاوت څخه یې منعه کړ چې:

الف: ای قارونه! په خپلو شتمنیو او مالونو باندې دومره خوشالي مه کوه چې الله ﷻ درڅخه هېر شي او د ده ﷻ په مخلوق باندې بلکې په خپل قوم باندې تکبر وکړې او هغوی حقیر او سپک وګڼې. یقیناً الله ﷻ دغه ډول خوشالي کوونکي نه خوښوي چې د شکر په عوض تکبر او

بغاوت کوي، نو د الله ﷻ د غضبه وړار شه.

ب: کومه شتمنۍ چې الله ﷻ تاته درکړې ده د هغې په ذریعه آخرت وګټه، او د وروستني کور غم وخوره، نو د الله ﷻ په لاره کښې یې ولګوه او فقیرانو ته خیراتونه ورکړه ترڅو ستا دپاره د آخرت زخیره او پانګه وګرځي.

ج: ته د دنیا څخه خپله برخه مه هېروه، په دنیا کښې ستا برخه فقط هغه ده چې یا یې د آخرت دپاره انفاق کړې او د الله ﷻ رضامندي وربانديې حاصله کړې، او یا یې وخورې او په خپل ځان او خپل عیال بانديې یې په مشروعه طریقه مصرف کړې.

د دغو دوارو ډولونو څخه په غیر نوره شتمني ستا برخه نه ده بلکې ستا د وارثانو برخه ده چې هغوی ته به د میراث په توګه پاتې شي.

د: ته په خپل مالي قوت سره د الله ﷻ د مخلوق سره ښېګڼې وکړه لکه څنګه چې الله ﷻ ستا سره احسان کړی دی او د نورو خلکو په نسبت یې ډېره شتمنۍ درکړې ده، الله ﷻ ته لکه څنګه چې ورکول اسان دي همدارنګه بېرته اخستل هم ورته کوم مشکل کار نه دی.

ه: بالآخره ته د خپلې شمتنۍ په ذریعه په ځمکه کښې فساد مه کوه چې تکبر او بغاوت ته پکښې ادامه ورکړې، او دا ځکه چې الله ﷻ مفسدان نه خوښوي.

۴ـ قارون د خپل قوم خواخوږي او نصیحتونه رد کړه چې: زما کړنلاره الله ﷻ ته معلومه ده، نو کله یې چې د خپل علم سره-سره ماته پرېمانه شتمني راکړې ده نو څرګنده شوه چې الله ﷻ زما څخه راضي دی او زما کړنلاره ورته مقبوله ده؛ بلکې زه د شتمنیو په راغونډولو کښې هغه لیاقت او پوهه لرم کومه چې د بل چا سره نشته.

تاسو خپل نصیحتونه بېرته واخلئ؛ زه د خپلې تګلارې بدلوونکی نه یم، زه به هیڅکله د الله ﷻ د غضب لاندې واقع نه شم.

۵ـ ای پیغمبره! قارون د خپل قوم نصائح رد کړه، ایا په دغه حال کښې نوموړی نه پوهېده چې: یقیناً الله ﷻ د قارون څخه وړاندې د ډېرو پېړیو کفار او ناشکران هلاک کړي دي، حال دا چې هغوی د قارون څخه هم د قوت او پیروانو د حیثه زیات وه او هم یې د نوموړي څخه مالونه او شتمنۍ ډېرې راغونډې کړې وې خو کله چې الله ﷻ ورته په غضب شو نو نه ورته قوت ګټه ورسولی شوه او نه ورته شتمنیو نجات ورکړی شو.

یا په بل عبارت: که بالفرض د قوت زیادت او د شتمنیو کثرت د الله ﷻ د رضامندۍ نښه وی نو ذکر شوي قومونه او پېړۍ به الله ﷻ په غضب سره نه وی هلاکې کړی، او نه به یې د هغوی نوغې وېستلې وی.

۶ـ ای پیغمبره! که څه هم د پخوانیو هلاکو شوو پېړیو دنیاوي عذاب په هلاک سره اختتام ومونده مګر همدغه ډول هلاک د أخروي عذاب د اثبات دپاره ښه پیاوړی دلیل وګرځېد.

د همدې کبله به هلته مجرمان او جنایتکاران دوزخ ته ورواچولی شي حال دا چې د جنایاتو

پوښتنه به یې د اثبات پاره هیڅ صورت ونه نیسي، چې په دنیاوي عذاب سره په ثبوت رسېدلې دي هو! که د تهدید دپاره وپوښتلی شي نو هغه بېله خبره ده.

توضیحات

۱ـ په ﴿ إِنَّ قَـٰرُونَ كَانَ مِن قَوْمِ مُوسَىٰ ﴾ کښې د ﴿ مِن قَوْمِ مُوسَىٰ ﴾ کلمات ناطق دي چې قارون د موسی ﷺ د قوم (بني اسرائیلو) څخه وه، پاتې شوه دا خبره چې د موسی ﷺ سره یې د قرابت څه اړیکه درلوده؟ نو په دې کښې علماوو کرامو متعدد اقوال کړي دي[۱]، خو د عبد الله بن عباس رضی الله عنهما په شمول د اکثرو علماوو په نزد نوموړی د موسی ﷺ د تره زوی کېده[۲].

د څو لغاتو معناوې

۲ـ په ﴿ إِنَّ قَـٰرُونَ ﴾ الآیة کښې د لاندې لغاتو معناوې ولولئ:

الف: په ﴿ فَبَغَىٰ عَلَيْهِمْ ﴾ کښې د "بَغَى" کلمه د "بَغْي" ـ لکه "ضَرْب" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، چې د حد څخه د تجاوز معنی ورکوي[۳]، او د قارون په متعددو حالاتو باندې صادقېږي[۴] لکه:

اول: قارون په خپلو قومیانو باندې تکبر کاوه او په سپک نظر یې ورته کتل.

دوهم: نوموړي ورباندې ظلم کاوه او هغه حقوق یې نه ورکول کوم چې الله ﷻ د هغه په شمنني کښې ورته فرض کړي وه.

دریم: نوموړي به خپل قومیان په تنګ لاسي او فقر سره کنځل او داسې نور.

نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې: قارون د موسی ﷺ د قوم څخه وه لکه څنګه چې د مکې قریش د نبي کریم ﷺ د قوم څخه دي، نوموړي به ورباندې تېری کاوه لکه چې مکیان او قریش په مسلمانانو باندې تېری کوي او په نبي کریم ﷺ باندې ایمان نه راوړي.

نو لکه څنګه چې قارون ته مالي قوت او د موسی ﷺ قرابت د الهي عذاب څخه نجات ورنه کړی شو همدارنګه به مکیانو ته مالي قوت او د نبي کریم ﷺ سره قرابت د الهي عذاب څخه نجات ورنه کړی شي. لکه څنګه چې هغوی ته خپل اسراف د هلاکت سبب جوړ شو همدارنګه به دوی ته هم د حد څخه تجاوز کول د هلاکت سبب وګرځي، نو دوی ته په کار دي چې د هغوی څخه عبرت واخلي.

ب: په ﴿ مِنَ ٱلْكُنُوزِ ﴾ کښې د "كُنُوز" کلمه د "كَنْز" جمعه ده، د الله ﷻ په توفیق د "كَنْز" شرحه د [التوبة: ۳۴] ایت لاندې تېره شوې ده چې د مالونو هغې مجموعې ته وضعه شوې ده کومه چې د حاجت څخه اضافه وي. نو ذکره شوې کلمه د مالونو د متعددو او مختلفو مجموعاتو معنی ورکوي.

ج: په ﴿ إِنَّ مَفَاتِحَهُۥ ﴾ کښې د "مَفَاتِح" کلمه ـ لکه څنګه چې د [الأنعام: ۵۹] ایت لاندې د الله ﷻ

---

(۱) زاد المسیر ج۶ ص۱۱۱

(۲) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۳۹۸

(۳) مفردات الراغب ص۵۳؛ لسان العرب ج۱۴ ص۷۸

(۴) البحر المحیط ج۸ ص۴۲۳؛ زاد المسیر ج۶ ص۱۱۱؛ التفسیر الکبیر ج۲۵ ص۱۳

په توفیق شرحه شوې ده_ لاندې دوه احتماله لري:

اول: چې د "مَفْتَحٌ" _لکه "مَقْتَلٌ"_ جمعه شي نو د خزانو معنی به ورکړي.

دوهم: چې "مِفْتَحٌ" _لکه "مِمْبَرٌ"_ جمعه وګڼله شي نو د کلیګانو معنی به ورکړي.

په دې مقام کښې ځینو مفسرینو کرامو د اولنۍ معنی اراده کول بهتر ګڼلي دي[1] او ځینو ته دوهمه معنی ښه ښکاره شوې ده[2]، والله ﷻ أعلم بحقیقة الحال وإلیه المرجع والمآل.

د: په ﴿ لَتَنُوٓأُ ﴾ کښې د "تَنُوءُ" کلمه د "نَوْءٌ" _لکه "قَوْلٌ"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې متعددې معناوې لري، خو یوه معنی یې بل شي ته میلان ورکول او غورځولو ته ورنژدې کول دي[3]، چې په دې مقام کښې همدغه معنی مراده ده.

ه: په ﴿ بِٱلْعُصْبَةِ ﴾ کښې د "عُصْبَة" کلمه وړاندې د [یوسف:۸] ایت لاندې د الله ﷻ په توفیق شرحه شوې ده چې د یوې پیاوړې ډلې معنی ورکوي؛ خو د افرادو په تعداد کښې یې اختلاف دی، ځینو یې تعداد تر څلوېښتو نفرو پورې ښودلی دی او ځینې وایي چې افراد یې اویا نفره دي[4]. احتمال لري چې د مقام د غوښتنې په لحاظ به دلته همدغه اویا نفري ډله مراد وي، والله ﷻ أعلم.

نو د معنی حاصل به یې داسې را وځېژي چې: موږ قارون ته د مالونو د مجموعاتو څخه دومره ډېرې مختلف النوع مجموعې ورکړې وې، چې د هغو د صندوقونو کلیګانو اویا کسیزه قوتناکه ډله سقوط ته ورکړوله. یا په بل عبارت د ګلیګانو وزن یې دومره زیات وه چې ذکرې شوې ډلې په سختۍ سره اوچتولی شوې.

سوال جواب

۳_ که څوک وایي چې: په ﴿ وَلَا تَنسَ نَصِيبَكَ مِنَ ٱلدُّنْيَا ﴾ کښې قارون ته خپل قوم د کومې برخې د نه هېرولو توصیه وکړه؟

موږ وایو چې: ذکره شوې جمله علماوو کرامو په دوه ډوله تفسیره کړې ده، او څه لرې نه ده چې د بدلیت په اعتبار سره دواړه مراد کړی شي، هغه دا چې:

الف: ای قارونه! موږ تاته داسې نه وایو چې ته خپله ټوله شتمني د آخرت دپاره مصرفه کړه او د دنیا څخه هیڅ څکه مه کوه، بلکې موږ وایو چې د دنیا څخه خپله برخه هم مه هېروه چې خپل نفس او عیال هم په تا باندې حق لري، دوی ته خپل حق ورکړه.

ب: د دنیا څخه خپله هغه برخه مه هېروه کومه چې تاته په درد خوري او د مرګ څخه وروسته تاته په ګټه تمامېږي.

---

(۱) اللباب في علوم الكتاب ج۱۵ ص۲۹۰
(۲) تفسير ابن كثير ج۳ ص۳۹۹
(۳) القاموس المحيط ج۴ ص۴۵۵؛ لسان العرب ج۱ ص۱۷۴
(۴) تفسير البغوي ج۳ ص۴۵۴

د قارون جواب

۴ـ قارون د خپلو قومیانو د نصائحو په مقابل کښې فقط همدومره جواب ورکړ چې: ﴿ إِنَّمَآ أُوتِيتُهُۥ عَلَىٰ عِلۡمٍ عِندِيٓ ﴾؛ د دې جملې یا د دې جواب په تفسیر کښې علماوو کرامو متعدد اقوال لیکلي دي[۱] چې په لاندې دوه وو صورتونو کښې خلاصه کېږي[۲]:

الف: په ذکره شوې جمله کښې د ﴿ عِلۡمٍ ﴾ څخه د الله ﷻ علم مطلب دی او د ﴿ عِندِيٓ ﴾ کلمه په ﴿ أُوتِيتُهُۥ ﴾ پورې تعلق نیسي او د "نَظَرِيْ، عَقِيْدَتِيْ" معنی ورکوي. یعنې کومه شتمني چې ماته راکړه شوې ده زما په نظر او زما په عقیده هغه ماته د الله ﷻ د علم په بنیاد راکړه شوې ده، چې زه یې لیاقت لرم او الله ﷻ زما د کړنلارې څخه راضي دی.

ب: د ﴿ عِلۡمٍ ﴾ څخه د نومړي خپل علم مراد وه او د ﴿ عِندِيٓ ﴾ کلمه دمتعلق په اعتبار سره د ﴿ عِلۡمٍ ﴾ صفت واقع شوې ده، یعنې کومه شتمني چې ماته راکړه شوې ده هغه د داسې علم په بنیاد ولاړه ده چې یوازې زه ورباندې موصوف یم (زما زده او د بل چا نه زده).

پاتې شوه دا خبره چې هغه کوم علم وه چې قارون ورته په خپل ځان پورې اختصاص ورکاوه؟، نو د هغه په تعین کښې علماوو کرامو ګڼ صورتونه ښودلي دي[۳]. لاندې مثالونه یې ولولئ:

اول: په بني اسرائیلو کښې په تورات باندې قارون ډېر ښه پوهېده، نومړی د هغو اویا کسانو څخه هم وه کوم چې موسی ﷺ د مناجات دپاره د طور غره ته بیولي وه[۴].

دوهم: نومړی په تجارتي او اکتسابي علومو کښې پوره ماهر وه.

دریم: نومړي د دفن کړی شوو خزانو په راویستلو کښې بشپړ مهارت درلود، حتی چې د یوسف ﷺ دفن کړی شوې خزانې یې راویستلې وې[۵].

څلورم: د نومړي د کیمیاء علم زده وه چې د اوسپنې او نورو فلزاتو څخه به یې سره زر او سپین زر جوړول.

د دې ایت یو نظیر

۵ـ کوم مضمون چې الله ﷻ قارون د خولې څخه راحکایت کړی دی په هغه باندې په هره زمانه کښې ناشکره انسان قول کوي، او د خپلو شتمنیو او خوشالیو دپاره یوه بهانه او بله بهانه تراشي ترڅو د الله ﷻ د احساناتو څخه خپلې اوږې خالي کړي. الله ﷻ فرمايي: ﴿ فَإِذَا مَسَّ ٱلۡإِنسَٰنَ ضُرّٞ دَعَانَا ثُمَّ إِذَا خَوَّلۡنَٰهُ نِعۡمَةٗ مِّنَّا قَالَ إِنَّمَآ أُوتِيتُهُۥ عَلَىٰ عِلۡمٍۚ ﴾ [الزمر: ۴۹] یعنې نو کله چې انسان ته

---

(۱) زاد المسیر ج۶ ص۱۱۳
(۲) المحرر الوجیز ج۱۲ ص۱۹۰
(۳) التفسیر الکبیر ج۱۵ ص۱۶
(۴) تفسیر القرطبي ج۱۳ ص۳۱۵
(۵) روح المعاني ج۲۰ ص۱۱۰

ضرر ورسېږي نو مونږ بلې، بیا چې کله مونږ ورته د خپله پلوه نعمت ورکړو او ضرر ترې لرې کړو نو بعدستي وايي چې: يقيناً دغه نعمت ماته د علم په بنياد راکړى شوى دى، چې زه يې مستحق وم او يا يې ما د تحصيل په طريقه باندې علم درلود چې خپل ځان ته مې راجلب کړ.

تبصره

٦ـ څه ضرورت نشته چې مونږ زيار وباسو او د قارون خبرو ته رښتياني مصداقات مونده کړو ترڅو هغه څوک د دروغو څخه بچ کړو کوم چې د موسى ﷺ نبوت دروغ ګڼي، او په الله ﷻ باندې يې د دروغو څخه ډډه نه کوله.

څه لرې نه ده چې نوموړي دخپلو ناصحانو په وړاندې په دروغو سره د مختلفو علومو دعوه کړې وي ترڅو نصائح رد کړي او د الله ﷻ د احساناتو څخه په پلمو باندې خپلې اوږې سپکې کړي، چې ماته دغه شى معلوم دى او په هغه باندې پوهېږم.

ايا د کيمياء علم حقيقت لري؟

۷ـ د کيمياء د علم په هکله علماء کرام په لاندې دوه وو ګروپونو باندې ويشلى شوي دي:

الف: ځيني وايي چې: دغه عِلم هيڅ تحقق نه شي موندلى چې په فلزاتو کښې په کسب او صنعت سره بدلون صورت ونيسي، څوک يې چې دعوه کوي هغوى تول دروغ وايي[1]، دا علم د عنقاء مرغه په شان مفهوم لري خو مصداق يې نه پخوا تېر شوى دى او نه به په راتلونکي کښې موجود شي.

ب: ځيني نور وايي چې: دغه علم مصداق درلودلى شي او ممکنه ده چې په صنعت او کسب سره په فلزاتو کښې بدلون صورت ونيسي[2].

د کيمياء د علم په باب ځينو مفسرينو کرامو[3] ډېر اوږد بحث ليکلي دى او د نفي او اثبات دپاره يې د دواړو جانبو دلايل ذکر کړي دي، که څوک يې د لوستلو شوق لري او په عربي ژبه پوهېږي نو هملته دې مراجعه وکړي.

په ياد ولرئ

۸ـ په ياد ولرئ چې ذکر شوي پنځه فقره نيز نصيحت به قارون ته د خپل قوم د پلوه د هغو تېرېو په مقابل کښې ورکړى شوى وي کومو ته چې الله ﷻ په ﴿ فَبَغَىٰ عَلَيْهِمْ ﴾ کښې اشاره کړې ده.

دا هم څه لرې نه ده چې موسى ﷺ به نوموړي ته د خپل قوم څخه د احتساب يوه جرګه ورلستولې وي او هغوى به ورته پنځه فقره نيز نصيحت وړاندې کړى وي، چې د همدغه ټولګي او جرګې څخه په راتلونکي ايت کښې په ﴿ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْعِلْمَ ﴾ سره تعبير شوى دى.

---

(۱) تفسير ابن كثير ج۳ ص۳۹۹
(۲) تفسير البغوي ج۳ ص۴۵۵؛ تفسير المظهري ج۷ ص۱۸۲
(۳) روح المعاني ج۲۰ ص۱۱۳ـ۱۲۰

په هر تقدير، كله چې قارون دالله ﷻ د بندګۍ څخه خپلې اوږې خالي كړې نو خپل خان يې د هغو ټولو مكلفيتونو څخه فارغ وګاڼه كوم چې نومووړي ته په ذكر شوي پنځه فقره نيز نصيحت كښې متوجه كړى شوي وه.

دا د قارون په جواب كښې شامل نه دى

۹_ په ايت شريف كښې په ﴿ عَلَىٰ عِلۡمٍ عِندِيٓ ﴾ باندې تام وقف دى چې د قارون جواب وړباندې اختتـام موندلى دى، او پـه ﴿ أَوَلَمۡ يَعۡلَمۡ أَنَّ ٱللَّهَ ﴾ الآية سره بل كلام پيـل شوى دى چې د قارون په زيات غفلت او جهالت باندې دلالت كوي.

يا په بل عبارت: په دغه كلام سره د قارون جواب رد شوى دى چې كه نومووړي علم او پوه درلودلى نو د پخوانيو هلاكو شوو قومونو څخه به يې عبرت اخستى وى، او كه شتمني د الله ﷻ د رضامندۍ علامه وى نو الله ﷻ به هغوى په غضب سره نه وى هلاک كړي، خو نومووړي علم نه درلود او نه ترې الله ﷻ راضي وه، خو په دروغو يې دعوه ګير وه.

پوښتنې او جوابونه

۱۰_ په ﴿ وَلَا يُسۡـَٔلُ عَن ذُنُوبِهِمُ ٱلۡمُجۡرِمُونَ ﴾ كښې د سرې په ذهن كښې لاندې پوښتنې ګرځي راګرځي:

الف: كه څوک وايي: ظاهره دا ده چې ذكره شوې جمله د هلاكو شوو قومونو د أُخروي عذاب څخه كنايي ده او په ﴿ ذُنُوبِهِمُ ﴾ كښې ما بعد ﴿ ٱلۡمُجۡرِمُونَ ﴾ ته ضمير راجع دى، نو اضمار قبل الذكر لازم شو چې نحويان يې نه خوښوي؟

مونږ وايو چې: د ﴿ ٱلۡمُجۡرِمُونَ ﴾ كلمه په ﴿ وَلَا يُسۡـَٔلُ ﴾ باندې مرفوعه ده او په رتبه كښې د ﴿ ذُنُوبِهِمُ ﴾ څخه وړاندې ده كه څه هم په لفظ كښې ترې وروسته ده، د دغسې اضمار قبل الذكر څخه نحويان ډډه نه كوي.

نو حاصل به داسې را وځېږي چې: د قيامت په ورځ به په الهي عذاب او غضب باندې هلاكو شوو قومونو څخه د جناياتو په هكله پوښتنه ونه كړى شي، او دا ځكه چې په غضب سره هلاكت به يې د جناياتو ثبوت وي. ته به وايې چې په دوى باندې به د (دزد با پشتاره) متل صادقېږي.

ب: كه څوک وايي چې: الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ وَقِفُوهُمۡۖ إِنَّهُم مَّسۡـُٔولُونَ ﴾ [الصافات:۲۴] يعني اى پرېښتو! كفار ودروئ چې يقيناً دوى سوال كړى شوي دي، د جناياتو په هكله ترې پوښتنې صورت نيسي، نو ايا دغه دواړه ايتونه په متناقض مضمون باندې دلالت نه كوي؟

مونږ وايو چې: د ذكر شوي سوال په هكله د الله ﷻ په توفيـق د [الأعراف:۶] ايت لاندې جواب تېر شوى دى چې منفي پوښتنه د معلوماتودپاره ده او مثبته پوښتنه د تهديد او توبيخ دپاره ده، چې بيا ليكلو ته يې اړتيا نه ګورو خو دلته وړباندې وراضافه كوو چې: د كفارو څخه د پوښتنې

نفي او اثبات به د قیامت په ورځ د مواقفو په اعتبار سره هم صورت ونیسي، چې په ځینو کښې به پوښتلی شي او په ځینو کښې به ونه پوښتلی شي، والله ﷻ أعلم بحقیقة الحال وإلیه المرجع والمآل.

﴿فَخَرَجَ عَلَىٰ قَوْمِهِۦ فِى زِينَتِهِۦ ۖ قَالَ ٱلَّذِينَ يُرِيدُونَ ٱلْحَيَوٰةَ ٱلدُّنْيَا يَـٰلَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَآ
أُوتِىَ قَـٰرُونُ إِنَّهُۥ لَذُو حَظٍّ عَظِيمٍ ﴿٧٩﴾ وَقَالَ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْعِلْمَ وَيْلَكُمْ ثَوَابُ ٱللَّهِ خَيْرٌ
لِّمَنْ ءَامَنَ وَعَمِلَ صَـٰلِحًا وَلَا يُلَقَّىٰهَآ إِلَّا ٱلصَّـٰبِرُونَ ﴿٨٠﴾ فَخَسَفْنَا بِهِۦ وَبِدَارِهِ ٱلْأَرْضَ
فَمَا كَانَ لَهُۥ مِن فِئَةٍ يَنصُرُونَهُۥ مِن دُونِ ٱللَّهِ وَمَا كَانَ مِنَ ٱلْمُنتَصِرِينَ ﴿٨١﴾ وَأَصْبَحَ
ٱلَّذِينَ تَمَنَّوْا۟ مَكَانَهُۥ بِٱلْأَمْسِ يَقُولُونَ وَيْكَأَنَّ ٱللَّهَ يَبْسُطُ ٱلرِّزْقَ لِمَن يَشَآءُ مِنْ
عِبَادِهِۦ وَيَقْدِرُ ۖ لَوْلَآ أَن مَّنَّ ٱللَّهُ عَلَيْنَا لَخَسَفَ بِنَا ۖ وَيْكَأَنَّهُۥ لَا يُفْلِحُ ٱلْكَـٰفِرُونَ ﴿٨٢﴾﴾

[۷۹] نو قارون په خپل قوم باندې په خپل ډول (او سنګار) کښې ور ووت.

(نو) هغو کسانو وویلې کومو چې نژدې (حقیر) ژوند اراده کاوه (او خوښاوه) چې: ای کاش! چې مونږ ته (هم) د هغو (شیانو) غوندې (شیان) وی کوم چې قارون ته ورکړی شوي دي، یقیناً قارون د لویې برخې خاوند دی.

[۸۰] او هغو کسانو وویلې کومو ته چې علم ورکړی شوی وه چې: افسوس دی تاسو لره (د قارون د مالونو ارمان مه کوئ او دا ځکه چې) د الله ﷻ اجرونه (او ثوابونه) د هغه کس دپاره ډېر غوره دي چې ایمان یې راوړی وي او صالح عمل یې کړی وي (چې دا باقي دی او هغه فاني دی. خو) د نوموړې خبرې سره نه ملاقي کېږي مګر صبر کوونکی (چې قناعت درلودونکی وي او بس).

[۸۱] نو (په نتیجه کښې) مو په قارون او د ده په کور سره ځمکه کښنوله (تول مو په ځمکه کښې خسف کړه).

نو د قارون دپاره نه کوم ټولګی وه چې د الله ﷻ څخه پرته یې ورسره نصرت (او مدد) کړی وی او نه (پخپله) د انتقام اخستونکو څخه وه (چې پخپله یې خپل ځان ته نجات ورکړی وی).

[۸۲] او هغه کسان چې پرون یې د قارون د مرتبې (مقام) آرزو کوله داسې وګرځېدل چې ویلې به یې چې تعجب دی چې یقیناً الله ﷻ د خپلو بندګانو څخه هغه چاته روزي پراخه وي کومو ته یې چې اراده وشي، او (هغه چاته یې) تنګوي (کومو ته یې چې اراده وشي)، که چرته په مونږ باندې د الله ﷻ احسان نه وی (او د قارون مقام ته یې رسولي وی) نو مونږ به یې هم (نن ورځ په ځمکه کښې خسف کړي وی.

24 تعجب دی چې یقیناً شان دا دی چې کافران (په دنیا او آخرت کښې) فلاح نه شي موندلی (ضرور د ناکامۍ سره مخامخ کېدونکي دي).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د قارون د قیصې پاتې نکات ذکر شوي دي او قیصه یې پای ته رسېدلې ده، نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! اوس د قارون د قیصې انجام او نتیجه په خپل امت باندې قرائت کړه. هغه دا چې:

۱ـ کله چې قارون د خپل قوم د خواخوږو خلکو نصائح رد کړه او خپل بغاوت ته یې ادامه ورکړه نو په خپل قوم باندې په ډېر زیات ډول او سنګار او کبر او غرور کښې ورووت، او د خپل بغاوت څرګندونه یې وکړه، نو د دغه حالت په لیدلو سره خلک په دوه وو ډلو باندې ووېشلی شوه چې:

الف: کومو خلکو چې دا حقیر ژوند خوښاوه نو هغوی د ډېر تاثیر لاندې واقع شوه او د قارون غوندې حال یې د خپلو خانونو دپاره هم خوښ کړه او آرزو یې وکړه چې:

ای کاش چې مونږ هم د قارون غوندې شتمني درلودی او لکه څنګه چې هغه ته هر ډول مالونه ورکړی شوي دي همدارنګه مونږ ته هم راکړی شوي وی. او دا ځکه چې نوموړی د ډېرې لويې برخې خاوند دی او مونږ ترې محروم پاتېو.

ب: بالمقابل د قارون ذکر شوي ډول او سنګار د علم په خاوندانو باندې هیڅ اثر ونه غورځاوه او خپل ثبات او استقامت یې د لاسه ورنه کړ بلکې غولېدلي او دنیا خوښوونکي ډلې ته یې داسې نصیحت وکړ چې:

اول: تاسو ته افسوس او حسرت دی چې د قارون د ډول او سنګار تر اغېز لاندې واقع شوئ او په سترګو کښې درته د لويې درلودونکی څرګند شو.

دوهم: تاسو ته څکه افسوس دی چې د قارون ډول او سنګار ټول دنیاوي حالات دي چې په نن سبا کښې د منځه تلونکي دي، د دغسې فاني حالاتو ارمان په کار نه دی، چې د الله ﷻ د اجر او رضامندۍ څخه خالي وي.

دریم: د الله ﷻ اجر او رضامندي د هغو کسانو دپاره چې ایمان یې راوړی وي او نېک عمل یې ورسره ملګری کړی وی د قاروني حالاتو څخه ډېر بهتر دي، چې همېشه دي او د فنا لاندې نه واقع کېږي، نو په کار دي چې سړی د دغو حالاتو ارمان او اُمید وکړي. یا په بل عبارت: هغه لويه برخه نه ده بلکې دغه لويه برخه ده.

څلورم: خو دغې لويې برخې ته نه شي رسېدلی مګر هغه کسان کوم چې صبر کوونکي وي او ثبات او استقامت د لاسه ورنه کړي.

۲ـ نو کله چې د قارون کبر او غرور اوج ته اوچت شو مونږ نوموړی ژوندی خسف کړ او ځمکې ښکته راښکود.

نوموړی لا څه چې د هغه کور او ښکلې ماڼۍ هم ځمکې راښکوده او خپلې ګېډې ته یې کش کړه، نو په سات ګړۍ کښې د ځمکې په مخ باندې نه قارون ولېدل شو او نه د هغه ښکلی کور او نه یې مالونه باقي پاتې شوه.

۳ـ ای پیغمبره! د خسف په وخت کښې د قارون هيڅ شی او هيڅوک په کار نه شوه، نه يې داسې کوم ټولګی ودرلودلی شو چې نوموړي ته د الله ﷻ د غضب په مقابل کښې نصرت ورکړي چې نجات يې په نصيب شي او نه يې وکړی شو چې انتقام واخلي او خپل خان د الهي عذابه بچ کړي.

۴ـ هوا کومو خلکو چې پرون د قارون د مقام ارمان کاوه چې کاش مونږ هم د هغه غوندې شتمني درلودی، هغوی په خپله وينا باندې پښېمانه شوه او په تعجب سره يې وويلې چې:

الف: مونږ په خپل خيال کښې خطا شوي وو چې د قارون حال مو د لويې برخې په نامه يادوه. مونږ اوس پوه شو چې الله ﷻ دنياوي مالونه دوست او دښمن دواړو ته ورکوي، دا خو د مراتبو د اوچتوالي دلايل نه دي.

ب: عجيبه ده چې الله ﷻ هغه چاته روزي پراخوي کوم ته يې چې اراده وشي، برابره خبره ده چې هغه يې دوست وي او که دښمن. همدارنګه د خپلې ارادې مطابق د خپلو بندګانو د جملې څخه په هغو کسانو باندې يې تنګوي کومو ته يې چې اراده وشي.

ج: نو شتمني د عزت علامه نه ده او فقيري د ذلت دليل نه دی، بلکې الله ﷻ څوک په هغه ازمايي او څوک په دې.

د: که په مونږ باندې الله ﷻ احسان او فضل نه وی کړی او هومره شتمني يې راکړې وی څومره يې چې قارون ته ورکړې وه نو نن ورځ به يې مونږ هم په ځمکه کښې ژوندي ننويستلي وی؛ لله ﷻ الحمد والشکر چې د دغسې شتمنۍ څخه يې وساتلو او زمونږ اميد يې پوره نه کړ.

هـ: تعجب دی چې کفار نه شي کاميابېدلی که څه هم دول او سنګار يې ډېر زيات شي، چې په انجام کښې د ناکامۍ سره مخامخ کېدونکي دي.

توضيحات

۱ـ په ﴿ عَلَىٰ قَوۡمِهِۦ فِي زِينَتِهِۦ ﴾ کښې ځينو مفسرينو کرامو د "زِينَته" کلمې په شرحه کښې دا موضوع څېړلې ده چې قارون د څومره غلامانو، څومره وينځو او څومره زيوراتو سره په خپل قوم باندې وروتلی وه[1]؟. مونږ ځکه دلته رانقل نه کړه چې کوم صحيح حديث مو پکښې د نظر لاندې رانغی، که څوک يې د لوستلو تابيا لري نو هملته دې مراجعه وکړي.

سوال جواب

۲ـ که څوک وايي چې: په ﴿ ٱلَّذِينَ يُرِيدُونَ ٱلۡحَيَوٰةَ ٱلدُّنۡيَا ﴾ سره څوک مطلب دي؟ يا په بل عبارت: د قاروني شتمنيو ارمان مسلمانانو کړی وه او که کفارو او منافقانو؟

مونږ وايو چې:

الف. ځينې علماء کرام وايي چې دغه ارمان مؤمنانو کړی وه چې د بشري خاصيت د کبله يې

[1] الدر المنثور ج۶ ص۴۴۰؛ تفسير القرطبي ج۱۳ ص۳۱۶

ورځخه صورت نیولی وه، او یا به یې دا مطلب وه چې: ای کاش! چې مونږ د غسې شتمنې درلودې چې په جهاد کښې مو مصرفه کړې وی[۱].

ب: او ځینې نور وایي چې ذکر شوی ارمان د کفارو او منافقانو څخه حکایت شوی دی[۲]، خو د ایتونو څخه د اول قول ترجیح څرګندیږي او دا څکه چې:

اول: که ذکر شوی ارمان کفارو کړی وی نو دوهمې ځلې څخه به د ﴿ أُوتُوا۟ ٱلۡعِلۡمَ ﴾ په عوض په "أوتُوا الإيمَانَ" سره تعبیر شوی وی.

دوهم: که ارمان کوونکې کفار وی نو دوی به د خسف څخه وروسته د ﴿ وَیۡكَأَنَّهُۥ لَا یُفۡلِحُ ٱلۡكَـٰفِرُونَ ﴾ کلمات نه وی ویلي، والله ﷻ أعلم.

د قارون کور هم خسف شو

۳ـ په ﴿ فَخَسَفۡنَا بِهِۦ وَبِدَارِهِ ٱلۡأَرۡضَ ﴾ کښې دې ته اشاره ده چې د قارون کور هم په ځمکه کښې خسف شو، چې دروازې یې د سرو زرو څخه جوړې وې او هم یې د کور په داخل کښې سره زر فرش کړی شوي وه[۳].

علماوو کرامو د هغه د کور د خسف دوه وجې ښودلې دي ـ والله ﷻ أعلم ـ هغه دا چې:

الف: کوم خلک چې د قارون سره همعقیده وه او په فسق او فجور کښې ورسره ملګري وه هغوی به نوموړي ښایسته کور کښې استوګنه درلوده، نو الله ﷻ ورباندې کور خسف کړ او د قارون په انجام باندې یې اخته کړه[۴].

ب: د قارون د خسف څخه وروسته به منافقانو ویلی چې موسی علیه السلام غوارې چې د هغه کور په خپل تصرف کښې راولي او د میراث په توګه ورباندې قبضه وکړي چې د هغه د تره زوی دی، نو الله ﷻ درې ورځې وروسته نوموړی کور خسف کړ او د منافقانو اشتباه یې جوابه کړه[۵].

یو لغوي تحلیل

۴ـ په ﴿ وَیۡكَأَنَّ ٱللَّهَ ﴾، ﴿ وَیۡكَأَنَّهُۥ ﴾ کښې علماوو کرامو د "وَيْكَأَنَّ" کلمه په ګنو طریقو سره تحلیله کړې ده چې شمېره یې تقریباً اوو ته رسیږي[۶]، که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي، خو مونږ ته چې کوم تحلیل د مقام سره ښه مناسب بریښېدلی دی هغه په لاندې ټکو کښې راخلاصه کوو[۷]:

---

(۱) روح المعاني ج۲۰ ص۱۲۲
(۲) تفسير الكشاف ج۳ ص۴۳۲
(۳) الدر المنثور ج۶ ص۴۴۱
(۴) تفسير الطبري ج۲۰ ص۱۱۶
(۵) تفسير القرطبي ج۱۳ ص۳۱۸، زاد المسير ج۶ ص۱۱۵
(۶) لسان العرب ج۱۵ ص۴۱۸، القاموس المحيط ج۴ ص۶۶۵، مفردات الراغب ص۵۷۲، تفسير القاسمي ج۱۳ ص۱۲۴
(۷) روح المعاني ج۲۰ ص۱۲۴

الف: د "وَيْ" کلمه د تعجب او پښېمانتیا دپاره وضعه شوې ده.

ب: د "كَأَنَّ" کلمه که څه هم اصلاً د تشبیه دپاره وضعه شوې ده، خو په دې مقام کښې د تحقیق معنی ورکوي.

نو په دواړو جملو کښې به یې حاصل داسې راوخېژي چې: تعجب دی چې یقینًا الله ﷻ د خپلې ارادې مطابق د چا دپاره پراخه روزي ورکوي او په چا باندې یې تنګوي. تعجب دی چې بې شکه شان دا دی چې کفار کامیابي نه شي موندلی او آخرنۍ نتیجه یې ناکامي ده.

د قارون په باب څه معلومات

۵_ ځینو مفسرینو کرامو د قارون په باب زښت ډېر معلومات لیکلي دي[۱] که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي، مګر مونږ ته چې د کومو معلوماتو ذکر ضروري برېښېدلی دی هغه دا دي:

الف: قارون د موسی ﷺ د نبوت څخه وړاندې هم په مصر کښې لوی سرمایه دار وه او د ټولو خلکو څخه یې غټه پانګه درلوده[۲]؛ د همدې کبله الله ﷻ نوموړی د درېوو کفري مشرانو څخه شمېرلی دی چې: ﴿ ...إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَهَـٰمَـٰنَ وَقَـٰرُونَ فَقَالُوا۟ سَـٰحِرٌ كَذَّابٌ ﴾ [غافر:۲۴] یعني مونږ موسی ﷺ د خپلو ښکندو معجزاتو سره فرعون او هامان او بالآخره قارون ته لېږلی وه، ترڅو دوی درېواړه ورباندې ایمان راوړي او نور خلک د دوی پیروي وکړي؛ خو دغو درېواړو ورباندې ایمان رانهووړ او درېواړو د دروغژن او جادوګر په نامه وباله.

ب: که څوک وایي چې: د قارون د خسف واقعه په مصر کښې د فرعونیانو د غرق څخه وړاندې پېښه شوې ده او که وروسته یې د سینا په ټاپو کښې صورت نیولی دی؟

مونږ وایو چې: د [القصص:۷۸] ایت لاندې د الله ﷻ په توفیق لیکلی شوي دي چې قارون د تورات عالم وه، او تورات خو د فرعون د غرق څخه وروسته نازل شوی دی، او همدارنګه نوموړی د هغو اویا کسانو د ډلې څخه وه کومه چې موسی ﷺ د خپله خانه سره د طور غره ته بیولي وه. نو ذکره شوې واقعه د فرعونیانو د غرق څخه وروسته واقع شوې ده[۳].

ج: که څوک وایي چې: وړاندې تېر شوه چې قارون د کفري او شرکي مشرانو څخه وه او د فرعونیانو سره همعقیده وه، نو پوښتنه دا ده چې نوموړی څنګه د غرق څخه بچ پاتې شو، حال دا چې هلته خو یوازې مسلمانانو د غرق څخه نجات مونده کړی وه او بس؟

مونږ وایو چې: که څه هم قارون په اولنیو وختونو کښې د کفري مشرانو څخه وه مګر په وروستنیو وختونو کښې یې په منافقت سره ایمان راوړی وه[۴]، او په همدغه ظاهري ایمان باندې د

---

(۱) تفسیر البغوي ج۳ ص۴۵۶؛ تفسیر الخازن ج۴ ص۵۸۴؛ تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۴۰۰

(۲) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۴ ص۷۶

(۳) المحرر الوجیز ج۱۲ ص۱۹۳

(۴) تفسیر ابي السعود ج۷ ص۲۴

غرق ځخه بچ شو، لکه څنګه چې سامري ته همدغه ظاهري ایمان د غرق ځخه نجات ورکړ.

که بالفرض قارون په منافقت سره ایمان نه وی راوړی نو خپل قوم به ورته هغه پنځه فقره نیز نصیحت نه وی وراندې کړی کوم چې باید یوه مسلمان ته وراندې کړی شي که څه هم په باطن کښې کافر وي، کوم ته چې په [القصص: ۷۶_ ۷۷] ایتونو کښې اشاره شوې ده.

لنډه دا چې د دریاب ځخه هغه ټول کسان روغ رمټ پورېوتلي وه کومو چې په موسی ﷺ باندې ایمان راوړی وه، برابره خبره ده چې حقیقي ایمان وه او که د منافقت په توګه یې صورت نیولی وه.

یا په بل عبارت: د ذکر شوي نجات موندونکي ټولګي یوه نظیر ته نبي کریم ﷺ په خپل یوه اوږده حدیث کښې اشاره کړې ده چې: «لَا یَشْقَی بِهِمْ جَلِیسُهُمْ»[۱] یعنې دغه داسې ټولګی دی چې د دوی په سبب د دوی د مجلس کیناستونکی نه بدبخته کېږي، که څه هم هلته د ذکر د اورېدلو دپاره ناست نه وي، بلکې د بل غرض دپاره ورپېښ شوی وي.

د: که څوک وایي چې: قارون خپل باطني خبث (منافقت) په څه سره څرګند کړ چې د خسف سبب ورته جوړ شو؟

مونږ وایو: که څه هم علماوو کرامو د نوموړي د منافقت د څرګندونې دپاره متعدد صورتونه لیکلي دي[۲] مګر مونږ یوازې د یوه صورت په ذکر باندې اکتفا، کوو هغه دا چې[۳]:

اول: موسی ﷺ قارون مکلف کړ چې د شرعي حکم په بنیاد د خپل مال زکات ورکړي، نوموړي د زکات د فرضیت ځخه انکار وکړ چې دا الهي حکم نه دی بلکې ته غواړې چې په همدې حیلې سره زما ځخه څه مال ترلاسه کړې.

بیا یې د موسی ﷺ د بدنامولو په موخه او د عوامو د ملګري کولو دپاره په لاندې ډول یوه دسیسه ترتیبه کړه چې:

دوهم: یوې ښځې ته یې ښه ډېر مال د رشوت په توګه ورکړ ترڅو هغه د بني اسرائیلو په یوه لویه اجتماع کښې په موسی ﷺ باندې دا تور ولګوي چې د هغې سره یې غیر شرعي جنسي ارتباط نیولی دی.

دریم: بله ورځ موسی ﷺ د زنا په هکله خلکو ته خطابه ورکوله چې قارون ورباندې غږ وکړ چې: ای موسی! دغه شرعي حکم په تاباندې هم اجراء کېدونکی دی او که ته ترې وتلی یې؟

څلورم: موسی ﷺ جواب ورکړ چې: دا شرعي حکم دی، زما په شمول په ټولو مؤمنانو باندې باید اجراء کړی شي.

پنځم: قارون وویلې چې: خلک وایي چې تا د فلانکۍ ښځې سره ذکر شوی غیر شرعي عمل ترسره کړی دی؛ او د خپلې خبرې د تصدیق دپاره یې سمدستي ذکره شوې زنانه راوغوښتله ترڅو

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۵۶
(۲) الجواهر للطنطاوي ج۱۴ ص۷۲
(۳) تفسیر الطبري ج۲۰ ص۱۱۶

د ټولو خلکو په وړاندې اعتراف وکړي.

شپږم: موسی ﷺ ذکرې شوې ښځې ته سوګند ورکړ چې: ستا دې په هغه اقدس ذات باندې قسم وي چې په ما باندې يې تورات نازل کړی دی چې ايا دغه کار رښتيا صورت نيولی دی؟

اوم: دغې ښځې ذکره شوې ټوله نقشه افشاء کړه چې: زه قارون لمسولې يم او دومره-دومره مال يې راکړی دی ترڅو په تا باندې په لويه اجتماع کښې بهتان ولګوم، خو زه د الله ﷻ څخه ډاريږم او د بهتان څخه ډډه کوم، او رښتيانی خبره مې تاسو ته وکړه چې دا دسيسه ده، حقيقيت نه دی.

اتم: موسی ﷺ سمدستي الله ﷻ ته په سجده شو او د قارون د هلاکت سوال يې وکړ.

نهم: الله ﷻ د موسی ﷺ سوال قبول کړ او وحې يې ورته وکړه چې: د قارون په هکله مې ځمکه ستا په اختيار کښې درکړه، ته چې ورته هرڅه امر وکړې هغه به سمدستي اجراء کړي.

لسم: نو موسی ﷺ ځمکې ته امر وکړ چې قارون خپلې ګېډې ته درکش کړه او خسف يې کړه، نو ځمکې في الحال خپل ځان ته راښکود او خسف يې کړ.

ه: څه لرې نه ده چې نبي کريم ﷺ به په دغه حديث شريف کښې قارون ته اشاره کړې وي چې فرمايلي يې دي: «بَيْنَمَا رَجُلٌ يَجُرُّ إِزَارَهُ مِنَ الْخُيَلَاءِ خُسِفَ بِهِ فَهُوَ يَتَجَلْجَلُ فِي الْأَرْضِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ»[١] يعنې په پخوانيو زمانو کښې يو سړی وه چې د تکبر دکبله به يې خپل لنګ په ځمکه باندې راښکود، نو د همدغه تکبر د کبله خسف کړی شو، نو نوموړی به د قيامت تر ورځې پورې په اواز کولو (شرنګهار) سره په ځمکه کښې ښکته روان وي.

راغورځولی شوي مړي

۶ـ قارون او د ده ملګري خو ځمکې ژوندي راښکوده او په خپله ګېډه کښې يې پټ کړه، مګر کله-کله د دې برعکس خينو خلکو ته ځمکه په خپله ګېډه کښې ځای نه ورکوي او دفن کړی شوی مړی بېرته خپل مخ ته راغورځوي، د مثال په توګه:

الف: د نبي کريم ﷺ د وحې يو ليکونکی مرتد شو او کفارو ته ور وتښتېد، خو چې کله مړ شو خلکو درې ځله دفن کړ او ځمکې په هر ځل د خپلې ګېډې څخه خپل مخ ته راګوزار کړ[٢]، بالآخره د يوه مردار خاروي په شکل د نوموړي لاش د مرغانو خوراک شو.

ب: همدارنګه د نبي کريم ﷺ په زمانه کښې يو په ناحقه قاتل هم چې کله مړ شو درې ځله دفن کړی شو خو په هر ځل به ځمکې راګوزاراوه[٣]، چې بالآخره د غره په يوه کنده کښې د ځمکې په مخ پرېښودل شو.

همدا مضمون د [النساء:۹۴] ايت په شان نزول کښې تېر شوی دی، والحمد لله ﷻ.

---

(١) سنن النسائي ج٢ ص٢٩٨؛ مسند احمد بن حنبل ج٣ ص٣٤٥

(٢) مسند احمد بن حنبل ج٣ ص٢٤٣

(٣) سنن ابن ماجه ص٢٨١

﴿ تِلْكَ ٱلدَّارُ ٱلْأَخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي ٱلْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا ۚ وَٱلْعَٰقِبَةُ
لِلْمُتَّقِينَ ﴿٨٣﴾ مَن جَآءَ بِٱلْحَسَنَةِ فَلَهُۥ خَيْرٌ مِّنْهَا ۖ وَمَن جَآءَ بِٱلسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى ٱلَّذِينَ
عَمِلُوا۟ ٱلسَّيِّـَٔاتِ إِلَّا مَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿٨٤﴾ ﴾

[۸۳] دغه وروستنی کور مونږ د هغو کسانو دپاره گرځوو (ورکوو) کوم چې په ځمکه کښې نه د تکبر اراده لري او نه د فساد (او نه پکښې تکبر او فساد عملي کوي).

(د دنيا نعمتونه هر چاته ورکوو) او (نېک) عاقبت د پرهېزگارانو دپاره (خاص کړی شوی) دی.

[۸۴] هرڅوک چې په نېکۍ سره راتگ وکړي نو هغه ته (د الله ﷻ په نزد) د نیکۍ څخه بهتره (جزا) ده.

او هرڅوک چې په بدۍ سره راتگ وکړي نو هغو کسانو ته به جزا ورنه کړی شي کومو چې بد عملونه (او کارونه) کړي دي مگر د هغو (مثل) کوم چې دوی (په دنيا کښې) دي چې عملي کوي بې (او ادامه ورکوي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

وړاندېنی ایتونه په دې مضمون باندې هم مشتمل وه چې الله ﷻ د خپلې ارادې مطابق چاته روزي پراخوي او چاته یې تنگوي، په دې ایتونو کښې همدغه مضمون تعقیب او تکمیل شوی دی چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! مونږ خپل نعمتونه په لاندې ډول بندگانو ته ورکوو:

۱ـ دغه وروستنی کور (جنت) مو خپلو هغو بندگانو ته ځانگړی کړی دی چې په ځمکه کښې د فرعون او قارون غوندې تکبر او فساد نه کوي، بلکې اراده هم نه لري چې تکبر او فساد دې وده مونده کړي او په دې ځمکه کښې دې خور شي.

۲ـ اما د دنيا نعمتونه خپلو دوستانو ته هم ورکوو او خپل دښمنان (مفسدان او متکبران) ترې هم بې برخې نه پرېږدو خو په دومره توپیر سره چې دنیاوي نعمتونه مفسدانو ته په بد عاقبت تمامېږي، او متقیانو ته د نېک عاقبت نتیجه ورکوي؛ نو په همدې بنیاد:

الف: هر څوک چې په نیکۍ سره راتگ وکړي او خپله تقوی پکښې منعکسه کړي نو د هغه دپاره د نېکۍ څخه بهتر اجر دی چې اقلاً لس چنده به ورکړی شي.

ب: او هرڅوک چې په بدۍ سره راتگ وکړي او خپل فساد او تکبر ته پکښې انعکاس ورکړي نو ذغو کسانو لره چې بد عملونه یې کړي دي هیڅ جزا به ورنه کړی شي مگر مثل د هغو اعمالو چې دوی یې په دنيا کښې مرتکب شوي وه. یا په بل عبارت: د احسان په موقع کښې الله ﷻ د جزا چندونه اضافه کوي مگر د گناه په هکله د بالمثل جزا څخه زیادت نه کوي.

توضیحات

۱_ د الله ﷻ په توفیق د [الأنعام: ۱۶۰] ایت لاندې په دې موضوع کښې څه تحقیق تېر شوی دی چې د نېکۍ جزا اقلاً لس چنده ده او د بدۍ جزا د هماغه یو چند څخه اضافه نه ده، چې بیا لیکلو ته یې څه اړتیا نه ګورو فقط لاندې سوال جواب وربانديې اضافه کوو:

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې: د یوې ګړۍ کفر او د تل ترتله (ابد الآباد) دوزخ مماثلت د کوم معیار په بنیاد ولاړ دی؟

مونږ وایو چې[1]:

الف: د جزا او د جنایت په مماثلت باندې یوازې الله ﷻ پوهېږي او بس.

لکه څنګه چې په حدودو کښې د مماثلت معیار د جنایت موده نه ده، بلکې بشري قوانین او حکومتونه هم د یوې ګړۍ بغاوت دپاره کله اعدام او کله دائمي حبس جزا ټاکي، همدارنګه د کفري جنایت او جزا دپاره زمانه معیار نه شي ګرځېدلی، ترڅو اعتراض وارد شي.

ب: د الله ﷻ د عظیم شان سره هر یو جنایت د دې وړ دی چې دائمي او تلپاتې جزا ورته وټاکلی شي؛ مګر دا د الله ﷻ مهرباني او فضل دی چې د کفر څخه په غیر نورو جنایاتو ته یې ابد الآباد جزاوې نه دي ټاکلې، بلکې دغه ډول جزا ته یې فقط په کفر پورې اختصاص ورکړی دی، الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَغۡفِرُ أَن يُشۡرَكَ بِهِۦ وَيَغۡفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَن يَشَآءُ ﴾ [النساء:۴۸] یعنې یقیناً الله ﷻ دا جنایت نه بښي چې شریک ورسره ودرول شي، او د دغه جنایت څخه راښکته هغه چاته مغفرت کوي کومو ته یې چې اراده وشي.

ج: څرنګه چې کفار په کفري عقیده باندې عزم درلودونکي دي، که بالفرض دوی تل ترتله ژوندي پاتې شي هم د کفر څخه به لاس وانخلي، نو جزا یې هم ابد الآباد وګرځولی شوه.

همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ وَلَوۡ رُدُّواْ لَعَادُواْ لِمَا نُهُواْ عَنۡهُ وَإِنَّهُمۡ لَكَٰذِبُونَ ﴾ [الأنعام:۲۸] یعنې کفار به د قیامت په ورځ ووایي چې: که مونږ بېرته دنیا ته ورتاو کړی شو نو مونږ به کفر اختیار نه کړو (خو خبره داسې نه ده)، او دا ځکه که بالفرض دوی بېرته دنیا ته تاو کړی شي نو دوی به بیا هغو کارونو ته وروګرځي دکومو څخه چې دوی منعه کړی شوي وه، او یقیناً کفار به خپلې دغې خبرې کښې دروغژنان دي.

د: د الله ﷻ صفات او تنزیهات ازلي او ابدي دي نو څوک چې وربانديې کافر شي په کار دي چې په ابدي جزا باندې اخته کړی شي.

هـ: د الله ﷻ صفات او تنزیهات محدودیت نه لري بلکې غیر متناهي دي نو په کار دي چې انکار

[1] روح المعاني ج۲۰ ص۱۲۷؛ التفسیر الکبیر ج۲۵ ص۲۱

کوونکو ته هم غیر محدوده او غیر متناهي جزا ورکړی شي، او د ابد الآباد دپاره په دوزخ کښې واچولی شي، العیاذ بالله ﷻ.

﴿إِنَّ ٱلَّذِي فَرَضَ عَلَيۡكَ ٱلۡقُرۡءَانَ لَرَآدُّكَ إِلَىٰ مَعَادٖۚ قُل رَّبِّيٓ أَعۡلَمُ مَن جَآءَ بِٱلۡهُدَىٰ وَمَنۡ هُوَ فِي ضَلَٰلٖ مُّبِينٖ ﴿٨٥﴾ وَمَا كُنتَ تَرۡجُوٓاْ أَن يُلۡقَىٰٓ إِلَيۡكَ ٱلۡكِتَٰبُ إِلَّا رَحۡمَةٗ مِّن رَّبِّكَۖ فَلَا تَكُونَنَّ ظَهِيرٗا لِّلۡكَٰفِرِينَ ﴿٨٦﴾ وَلَا يَصُدُّنَّكَ عَنۡ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ بَعۡدَ إِذۡ أُنزِلَتۡ إِلَيۡكَۖ وَٱدۡعُ إِلَىٰ رَبِّكَۖ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ ٱلۡمُشۡرِكِينَ ﴿٨٧﴾ وَلَا تَدۡعُ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَۘ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَۚ كُلُّ شَيۡءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجۡهَهُۥۚ لَهُ ٱلۡحُكۡمُ وَإِلَيۡهِ تُرۡجَعُونَ ﴿٨٨﴾﴾

[۸۵] یقینًا هغه اقدس ذات ﷻ چې په تا باندې یې قرآن کریم فرض کړی (نازل کړی) دی هرومرو د بېرته ورګرځېدلو ځای (مکې معظمې) ته همغه ستا وراړونکی دی (ضرور به تا هلته بو ځل بیا به اطمنان سره ورداخل کړي).

(ته مطمئن اوسه، ته فقط همدا) وایه چې زما رب ﷻ په هغه چا باندې ډېر ښه پوه دی کوم چې په هدایت سره راتګ کوي (په شریعت باندې سم چلېږي) او په هغه چا باندې هم ډېر ښه پوه دی کوم چې په ښکاره ګمراهۍ کښې وي (په غلطه لاره روان وي).

[۸۶] او (ای پیغمبره!) تا (د قرآن کریم د نزول څخه وړاندې) امید نه درلود چې تاته به کتاب (قرآن کریم) درواچولی شي (درنازل شي)، مګر د خپل رب ﷻ د لوی رحمت د کبله (تاته قرآن کریم درنازل کړی شو)، نو هرومرو او هیڅکله د کفارو دپاره کومک کوونکی مه کېږه.

[۸۷] او مشرکان دې تا د الله ﷻ د ایتونو څخه (په فریب سره) وانه ړوي (البته) د هغه څخه وروسته چې تاته درنازل کړی شو (چې دعوت ورته ونه چلوې).

او (ای پیغمبره!) خپل رب ﷻ ته (په دوامداره توګه) دعوت وچلوه، او هرو مرو او خامخا د مشرکانو څخه مه کېږه (خپلې توحیدي عقیدې ته ادامه ورکړه).

[۸۸] او ته د الله ﷻ سره بل معبود مه بله (په عبادت کښې یې ورسره مه شریکوه او دا ځکه چې:) په حقه معبود نشته مګر همدی ﷻ دی او بس، هر شی عدم (فنا) موندونکی دی مګر اقدس ذات ﷻ (چې ازلي او ابدي دی).

خاص همده ﷻ ته حکم دی (فیصله د همده ﷻ په واک کښې ده) او خاص همده ﷻ ته به تاسو (د فیصلو دپاره) بېرته ورتاو کړی شئ.

شان نزول او ارتباط

کله چې نبي کریم ﷺ د هجرت په سفر کښې د ثور غار څخه د شپې ووت او د جُحفې مقام ته

ورسېد چرته چې مکې معظمې ته لاره ببله شوې ده، نو مکه معظمه یې په مبارک زړه کښې رګرځېده او خپل اصلي ټاټوبي ته یې شوق او رغبت تاو راتاو شو.

نو الله ﷻ ذکر شوی اولنی ایت شریف نازل کړ، او وعده یې ورکړه چې ته به ضرورً بېرته خپل اصلي ټاټوبي ته راوګرځولی شي (تشویش مه کوه).

اما د ارتباط دپاره یې باید لاندې څو ټکي په پام کښې ونیولی شي:

۱ـ په وړاندېنیو ایتونو کښې اُخروي کامیابي متقیانو پورې مختصه ګرځولې شوې ده، او په دې ایتونو کښې دنیاوي نېک عاقبت ته هم په همدوی پورې اختصاص ورکړی شوی دی، او نبي کریم ﷺ ته د یوه مثال په شکل اشاره شوې ده.

۲ـ د سورت د اول سر څخه د فرعونیانو او قارونیانو د ناکامی بیان او د موسی ؑ د کامیابۍ بیان پیل شوی وه چې همدلته پای ته ورسېد.

په دې ایتونو کښې په ذکرو شوو بیاناتو باندې یوې تبصرې ته اشاره شوې ده چې نبي کریم ﷺ پکښې خو نکتو ته متوجه کړی شوی دی. نو حاصل یې داسې راځېږي.

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! د ذکرو شوو بیاناتو په نظر کښې نیولو سره دغو ارشاداتو ته متوجه شه:

۱ـ یقیناً کوم اقدس ذات ﷻ چې په تاباندې یې قرآن کریم درنازل کړی دی هغه ﷻ داسې نه دی چې تا به د کامیابۍ پړاو ته ونه رسوي او په نیمایي لاره کښې به دې پرېږدي. نو:

الف: همغه اقدس ذات ﷻ مکې معظمې ته د کامیابۍ په حال کښې بېرته ستا وروستونکی دی، ته به لږ څه وخت وروسته په ښه قوت سره بېرته هلته ورو ګرځې، او په ډاګه به ور داخل شې چې د هیچا څخه به نه ډارېږې بلکې مشرکان به ستا څخه ډارېږي، نن ورځ ته د هغوی څخه پټ ګرځې او هلته به هغوی ستا څخه پټېږي.

ب: ته د خپل خان او خپلو ملګرو د اطمنان دپاره وایه چې: زما رب ﷻ هغه څوک ډېر ښه پېژني کوم چې په سمه لاره باندې روان دی او هغه هم ورته ډېر ښه معلوم دی کوم چې په څرګنده ګمراهۍ کښې اخته دي، نو د هر چا سره به د هغه د حال مطابق چال چلند وکړي.

۲ـ ای پیغمبره! د قرآن کریم د نزول څخه وړاندې خو تا دا امید نه درلود چې تاته به نبوت درکړی شي او د کتاب خاوند به وګرځولی شې.

تا ذکر شوی امید نه درلود مګر ستا د رب ﷻ رحمت او فضل وه چې تاته یې د غیبو څخه کتاب درکړ نو:

الف: په یاد ولره! چې دا کتاب به ستا رب ﷻ د لوړې کامیابۍ مقام ته ورسوي او تاته به په دیني دښمنانو باندې غلبه درکړي، لکه څنګه یې چې موسی ؑ ته د خپل وخت په دښمنانو (فرعونیانو او قارونیانو) باندې غلبه ورکړې وه.

ب: هرومرو او خامخا ته کفارو ته کومکي مه جوړېږه چې په دين کښې ورته مداهنت او سستي وکړې او کفر تقويه کړې.

ته خپل دريغ همدغسې مضبوط او قوي ولره ترڅو ستا د استقامت او ثبات څخه ستا امت عبرت واخلي او کفارو ته ميلان ونه کړي.

ج: يا په بل عبارت: ستا استقامت بايد دومره کمزوری نه شي چې کفار ترې گټه پورته کړي او تا د الله ﷻ د احکامو څخه واړوي، چې يا پکښې تخفيف وکړې او يا ورته د خپنو څخه تېر شې.

د: الهي احکام او اېتونه تاته د دې دپاره نه دي درنازل کړی شوي چې ته پکښې تغير واقع کړې، بلکې ستا دنده دا ده چې هوبهو يې په ځمکه کښې پياده کړې، او نه يې بايد ستا څخه څوک د بدلون رابدلون تمه وکړي.

ه: ته د خپل رب ﷻ توحيد ته په قوي عزم سره دعوت وچلوه او هرومرو او هيڅکله د مشرکانو څخه مه گرځه چې په عزم کښې دې سستي واقع شي، او نه دې دغه کار ستا د پيروانو څخه صورت ونيسي.

و: يا په بل عبارت: ته هيڅکله د الله ﷻ سره بل معبود مه بله او په عبادت کښې اشتراک مه ورکوه، او نه دې دا کار ستا پيروان وکړي، او بالآخره نه دې څوک ستا څخه تمه وکړي چې ته به خپل دريغ بدل يا نرم کړې. او دا ځکه چې:

ز: په حقه هيڅ معبود نشته مگر همدی ﷻ دی او بس.

ح: هر شی هلاکېدونکی او د زوال سره مخامخ کېدونکي دي مگر د ده ﷻ اقدس ذات د هلاک او زوال څخه پاک او منزه دی، نو خاص همدی ﷻ د عبادت مستحق دی او بس.

ط: نهايي فيصله او حقيقي حکم همده ﷻ پورې اختصاص لري.

ي: خاص همده ﷻ ته به تاسو ټول (ای انسانانو او پيريانو!) ورتاو کړی شئ نو ستاسو په ټولو کړو وړو کښې به په عدل او انصاف سره فيصله وکړي.

توضيحات

۱ـ په ﴿إِنَّ ٱلَّذِى فَرَضَ عَلَيْكَ ٱلْقُرْءَانَ﴾ کښې د ﴿فَرَضَ﴾ کلمه اکثرو مفسرينو کرامو په "أنزل" سره تفسيره کړې ده[۱]، شايد چې د دې وجه به دا وي چې لکه څنگه چې د قرآن کريم تعمل په خلکو باندې فرض او قطعي الاداء دي همدارنگه يې په نبي کريم ﷺ باندې ټول رانازلول او تکميلول هم د الله ﷻ په نزد حتمي او ضروري وه.

نو نن چې ته د مکې معظمې څخه وشړلی شوې څوک دې دا سې خيال ونه کړي چې د قرآن کريم نازلولو مخه بنده کړی شوه او کار يې نيمگری پاتې شو.

(۱) تفسير البغوي ج۳ ص۴۵۸

معاد څه معنی؟

۲ـ په ﴿ لَرَآدُّكَ إِلَىٰ مَعَادٍ ﴾ کښې علماوو کرامو د ﴿ مَعَادٍ ﴾ کلمه په متعددو معناوو سره تفسیره کړې ده، چې تقریبًا اتو معناوو ته رسېږي[1]، خو کومه معنی چې مونږ ته غوره برېښي او د ایتونو د سباق او شان نزول سره بهتر تړاو درلودلی شي هغه دا ده چې په دې مقام کښې د ﴿ مَعَادٍ ﴾ کلمه په مکه معظمه سره تفسیره شي[2].

مکې معظمې ته دغه لقب ځکه ورکول شوی دی چې:

الف: د "مَعَاد" کلمه د "عَود" ـلکه "قَوْل"ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې ورګرځېدلو او ورتاوېدلو معنی ورکوي، نو مکه معظمه هم د خلکو دپاره د حج او عمرې په غرض د بیا-بیا ورتاوېدلو ځای دی[3].

ب: او که د "عَادَة" څخه اخستلی شوې وګڼله شي چې د خوی او اموخت (محبت) په معنی دلالت کوي[4]، نو مکه معظمه هم د نبي کریم ﷺ د زېږېدو ځای وه چې هملته لوی شوی وه او محبت یې ورسره هم درلود، لکه چې هر انسان خپل اصلي ټاټوبي سره مینه او محبت لري.

عبد الله بن عباس رضي الله عنهما وايي چې: نبي کریم ﷺ د خپل هجرت په وخت کښې مکه معظمه مخاطبه کړه چې: «أَنْتِ أَحَبُّ بِلَادِ اللهِ إِلَى اللهِ وَأَنْتِ أَحَبُّ بِلَادِ اللهِ إِلَيَّ وَلَوْ لَا أَنَّ الْمُشْرِكِيْنَ أَخْرَجُوْنِيْ لَمْ أَخْرُجْ مِنْكِ»[5] يعني ای مکې! ته د الله ﷻ په ښارونو کښې الله ﷻ ته محبوب ښار یې او ته د الله ﷻ په ښارونو کښې ماته هم محبوب ښار یې، که چرته زه مشرکانو ستا څخه نه وی وېستلی نو یقینًا زه به ستا څخه نه وی وتلی او په خپله خوښه به درڅخه نه وی خارج شوی.

یادونه

۳ـ په لاندې جملو کښې نبي کریم ﷺ ته خطاب متوجه دی:

الف: ﴿ فَلَا تَكُونَنَّ ظَهِيرًا لِّلْكَٰفِرِينَ ﴾ [القصص:۸۶].

ب: ﴿ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴾ [القصص:۸۷].

ج: ﴿ وَلَا تَدْعُ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ ﴾ [القصص:۸۸].

او مونږ د الله ﷻ په توفیق د [البقرة:۱۴۷] ایت لاندې نبي کریم ﷺ ته د دغه ډول خطاب د متوجه کولو څه حکمتونو ته اشاره کړې ده، نو هیله ده چې هلته یو وار مراجعه وکړی شي.

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۴۰۳؛ تفسیر البغوي ج۳ ص۴۵۹؛ تفسیر القاسمي ج۱۳ ص۱۳۱
(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۷۰۳
(۳) روح المعاني ج۲۰ ص۱۲۸
(۴) تفسیر الطبري ج۲۰ ص۱۲۶
(۵) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۱۷۵

سوال جواب

۴ـ که څوک وايي چې: په ﴿ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ ﴾ کښې د ﴿ هَالِكٌ ﴾ کلمه د اسم فاعل صيغه ده چې د مضارع غوندې په حال يا استقبال باندې دلالت کوي؛ يعنې هر شی في الحال (سمدستي) فاني کېدونکی او د عدم درلودونکی دی، او يا به په راتلونکې کښې د فناء او عدم درلودونکی وګرځي.

نو پوښتنه دا ده چې په دې مقام کښې کومه معنی مراده ده؟ په داسې حال کښې چې د اولنۍ معنی څخه د "وحدة الوجود" بوی پورته کېږي، او دوهمې معنی ته په کتلو سره بايد جنتونه او دوزخونه او د دغو امثال هم بايد فنا کېدونکي وګرځي او ابدي وجود ونه لري.

مونږ وايو چې: د ذکر شوي عبارت څخه د بدليت په لحاظ دواړه معناوې مرادول صحت لري، او دا څکه چې:

هر شی په نظر سره خپل ذات ته سمدستي د عدم درلودونکی دی او هم په راتلونکې کښې د فناکېدلو او معدومېدلو قابل دی، او په نظر سره د الله ﷻ ارادې ته هر شی په عارضي توګه موجود دی او د موجوديت د ادامې قابليت لري.

د دغې عمومي قاعدې څخه يوازې الله ﷻ بهر دی، چې وجود يې ذاتي دی او ازلي او هم ابدي دی.

نو جنتونه او دوزخونه او امثال يې نظر خپلو خپلو ذواتو ته معدوم دي او په نظر سره د الله ﷻ ارادې ته په عارضي توګه موجود دي.

همدارنګه نظر خپلو خپلو ذواتو ته د ابديت قابل نه دي او په نظر سره د الله ﷻ ارادې ته د دوام قابل لا څه چې دائمي او ابدي دي.

اما د وحدة الوجود معتقدين خو د الله ﷻ څخه په غير بل هيڅ شي ته په موجوديت قائل نه دي؛ دوی وايي چې دا محض خيالات او اوهام دي[۱].

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۵ـ که څوک وايي چې: په ذکر شوي ايت کښې د ﴿ إِلَّا وَجْهَهُ ﴾ استثناء څه معنی ورکوي؟

مونږ وايو چې:

الف: ځينو علماوو کرامو د ﴿ وَجْهَهُ ﴾ څخه د الله ﷻ رضامندي مراده کړې ده. يعنې هر شی (هر عمل) ضائع دی پرته د هغه عمل څخه چې په هغه کښې د الله ﷻ رضامندي په نظر کښې نيولې شوې وي[۲].

---

(۱) شرح العقائد النسفيه ص۹

(۲) التحرير الوجيز ج۱۲ ص۱۹۸

که څه هم دغه جواب په خپل ذات کښې صحيح دی مګر په دې مقام کښې يې د تفسير په حيث
منل مشکل دي، ځکه چې په دې جواب کښې د ﴿ كُلُّ شَيْءٍ ﴾ کلمات يوازې په عمل پورې خاص
کړی شوي دي چې د تخصيص دپاره يې هيڅ دليل نشته.

ب: اکثره علماء کرام دلته د ﴿ وَجْهَهُ ﴾ څخه د الله ﷻ اقدس ذات مرادوي[1]، يعنې هر شی
فاني کېدونکی دی مګر يوازې د الله ﷻ اقدس ذات ازلي او ابدي دی.

همدا جواب په لاندې وجو سره تائيد مومي:

اول: په ﴿ وَيَبْقَىٰ وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ ﴾ [الرحمن:۲۷] کښې د ﴿ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ ﴾
کلمات د ﴿ وَجْه ﴾ دپاره صفت واقع شوی دی، حال دا چې عين کلمات په ﴿ تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي
الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ ﴾ [الرحمن:۷۸] کښې د "رَبّ" دپاره صفت واقع شوی دی.

نو معلومه شوه چې په لومړي ايت کښې به د ﴿ وَجْه ﴾ څخه تربيه کوونکی اقدس ذات مطلب
وي لکه څنګه چې په دوهم ايت کښې ورباندې صراحت شوی دی.

دوهم: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «أَصْدَقُ كَلِمَةٍ قَالَهَا الشَّاعِرُ كَلِمَةُ لَبِيدٍ: أَلَا كُلُّ شَيْءٍ مَا خَلَا اللهَ
بَاطِلُ»[2] يعنې ډېره رښتيا خبره چې يو شاعر يې وايي د لبيد شاعر خبره ده هغه دا چې: اګاه اوسی!
چې د الله ﷻ څخه په غير هر شی باطل دی او زوال موندونکی دی.

نو نبي کريم ﷺ ځکه ذکر شوې کلمې ته د «أَصْدَقُ كَلِمَةٍ» لقب ورکړی دی ـ والله ﷻ أعلم ـ چې
د همدغه ايت مضمون پکښې اداء شوی دی په کوم چې بحث روان دی، حال دا چې په همدغه
شعري کلمه کښې د "مَا خَلَا اللهَ" په عوض "مَا خَلَا وَجْهُ اللهِ" نه دی ويل شوی.

سوال جواب

۶ـ که څوک وايي چې: په دې مقام کښې که د ﴿ وَجْهَهُ ﴾ څخه "ذَاتَهُ" مطلب وي نو په دې کښې
څه حکمت دی چې همدغسې نازل نه کړی شو، او صراحت ورباندې ونه کړی شو؟

مونږ وايو چې: د "وَجْه" کلمه په استعمالاتو کښې په اشرف ذات باندې دلالت کوي، نو په دې
مقام کښې د ذکر شوې کلمې په نزول سره د استثناء دليل ته اشاره شوې ده[3]، يعنې اقدس
ذات ﷻ ځکه د ذکر شوې کليه قاعدې څخه وتلی دی چې په ټولو ذواتو باندې باعظمته او با عزته
دی، چې وجود يې ذاتي دی او د ده ﷻ څخه په غير د نورو ټولو موجوداتو وجودونه د همده ﷻ د
پلوه ورکړی شوي دي (د ټولو وجودونه سوالي دي).

يا په بل عبارت: لکه څنګه چې يو لوڅ بربنډ فقير په سوالي جامې سره د فقر څخه نه خلاصېږي

---

(۱) روح المعاني ج۲۰ ص۱۳۰؛ تفسير ابن کثير ج۳ ص۴۰۳؛ تفسير البغوي ج۳ ص۴۵۹
(۲) صحيح البخاري ج۱ ص۵۴۱
(۳) مفردات الراغب ص۵۵۰

او د جامې مالک نه ګڼلی کېږي، همدارنګه ټول مخلوقات د خپلو-خپلو وجودونو مالکان نه دي او ساټ په ساټ د زوال په خطر کښې واقع دي.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۷_ که څوک وايي چې: د ﴿ وَجْهَهُ ﴾ څخه د اقدس ذات مرادول خو تاويلي معنى ده، نو ايا دا به بهتره نه وه چې په خپله اصلي معنى باندې پرېښودله شوې وی او تاويل نه وی ورکړی شوی لکه چې سلفو صالحينو د الله ﷻ په اسماء او صفاتو کښې همدغه طريقه غوره ګڼلې ده؟

نو د معنى حاصل به يې داسې را ختلى وي چې: هر شى هلاکېدونکى او زوال موندونکى دى مګر يوازې د الله ﷻ مخ د دې قاعدې څخه وتلى دى، هغه مخ چې څنګه د همده ﷻ د شان سره مناسب وي.

مونږ وايو چې: د الله ﷻ په توفيق د [البقرة:۱۱۵] ايت او د [الأعراف:۵۴] ايت لاندې ليکلی شوي دي چې د متعارفې معنى اراده کول تاويل نه دى، که څه هم هغه مجازي او يا کنايي معنى وي، نو د "وَجْه" څخه د "اشرف ذات" اراده کول غير متعارفه معنى نه ده ترڅو تاويلي وګڼلی شي.

د همدې کبله د حديبيه په صلحه کښې نبي کريم ﷺ ته د قريشو استازي (عروة بن مسعود) په خپله وينا کښې وويلې چې: "فَإِنِّي وَاللهِ لَأَرَى وُجُوهًا وَإِنِّي لَأَرَى أَشْوَابًا مِنَ النَّاسِ خَلِيقًا أَنْ يَفِرُّوا وَيَدَعُوكَ"(۱) يعنې اى محمده! که ته زمونږ سره جنګ وکړې، نو يقيناً زه ستا په ملګرو کښې ښې مخور (ذوات) ګورم (چې تا به يوازې پرېږدي)، او يقيناً زه پکښې ښېنې نور داسې ګډوډ خلک هم ګورم چې په جنګ کښې به ستا څخه وتښتي او تا به يوازې پرېږدي.

بلکې د عربي ژبې څخه علاوه د پښتو ژبې په شمول په ټولو ژبو کښې دغه ډول استعمال په کثرت سره اورېدل کېږي.

د الله ﷻ په فضل او توفيق د "القَصص" سورت پښتو ترجمه او تفسير بشپړ شو.

د همده ﷻ څخه نور اضافه توفيق او فضل غواړو.

آمِينَ يَا رَبَّ الْعَالَمِيْنَ.

۱۴۲۱/۱/۲۲ هـ ق - ۱۳۷۹/۲/۶ هـ ش - ۲۰۰۰/۴/۲۶م.

---

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۳۷۸

العنکبوت (۲۹)

سريزه

۱ـ د دې سورت نوم (العنكبوت) د راتلونكي [۴۱] ايت سره تړاو لري.

۲ـ د دې سورت د ايتونو ټوله شمېره فقط نهه شپېتو (۶۹) ته رسېږي[۱].

۳ـ د كلمو شمېره يې يو زرو نهه سوه يو اتيا (۱۹۸۱)، او د حرفو شمېره يې څلور زره يو سلو پنځه نوي (۴۱۹۵) ته رسيږي[۲].

۴ـ علماء كرام د دې سورت په ايتونو كښې د مكيتوب يا مدنيتوب له لحاظه په لاندې ډول اختلاف لري:

الف: ځيني وايي چې په دې سورت كښې ځيني ايتونه مدني دي چې د هجرت څخه وروسته نازل شوي دي[۳]، ځكه چې:

اول: د دې سورت په ځينو ايتونو كښې ـلكه شپږم او نهه شپېتم ايتونهـ د جهاد ذكر نازل شوی دی او پوره واضحه ده چې جهاد خو د هجرت څخه وروسته فرض شوی دی.

دوهم: د دې سورت په يوولسم ايت كښې د منافقانو ذكر ته اشاره شوې ده او پوره څرګنده ده چې منافقت خو په مدينه منوره كښې وده كړې ده.

درېم: بالآخره په [۵۶] ايت كښې يې د هجرت ترغيب نازل شوی دی.

اما د سورت اكثريت ايتونه يې د مكيتوب غوښتنه كوي.

نو د دغو دلايلو په بنياد ذكر شوی سورت د مدني او مكي ايتونو دوارو مجموعه تشكيلوي.

ب: ځيني نور علماء كرام وايي چې: د دغه سورت ټول ايتونه مكي دي[۴]، او د جهاد څخه په دې مقام كښې وسلوال جهاد مطلب نه دی ترڅو د سورت په مدنيتوب باندې دلالت وكړي بلكې دلته ترې د فتنو په مقابل كښې مقاومت او استقامت مراد دی چې د نبي كريم ﷺ د مبعوثيت سره جوخت په مكه معظمه كښې پيل شوی دی.

او دلته د منافقت څخه هغه منافقت مراد نه دی كوم چې په مدينه منوره كښې وده كړې وه، بلكې دلته د هغو ضعيفو مسلمانانو ايمان ته اشاره ده كومو چې د كفارو د تعذيبونو د كبله ايمان نه شو په ډاګه كولی او د فتنو تحمل يې نه شو كولی.

او بالآخره په دې سورت كښې د حبشې هجرت ته مسلمانان ترغيب كړی شوي دي كوم چې د مدينې منورې د هجرت څخه وړاندې يې صورت نيولی وه.

الله ﷻ د ېر ښه پوهېږي خو موږ ته همدغه دوهم نظر راجح برېښي.

---

(۱) تفسير القرطبي ج۱۳ ص۳۲۳؛ تفسير الخازن ج۵ ص۲

(۲) اللباب في علوم الكتاب ج۱۵ ص۳۰۵

(۳) زاد المسير ج۶ ص۱۱۹؛ المحرر الوجيز ج۱۲ ص۱۹۹

(۴) في ظلال القرآن ج۵ ص۲۷۱۸

د دې سورت محوري موضوع

۵ـ د دې سورت محورې موضوع په لاندې ټکو کښې خلاصه کېدلی شي:

الف: ربښتینی ایمان صرف د خولې اقرار نه دی، ترڅو چې ورسره د فتنو په مقابل کښې مقاومت ملګری نه شي.

ب: د کفارو د تعذیب په مقابل کښې ټولو پیغمبرانو علیهم السلام او د دوی پیروانو د ثبات او استقامت څخه کار اخستی دی لکه نوح ﷺ، ابراهیم ﷺ او نور، نو په کار ده چې په همدوی پسې اقتداء وکړی شي.

ج: د کفارو تعذیب صورت نیسي خو په نتیجه کښې دوی د ناکامۍ او هلاکت سره مخامخ کېدونکي دي، لکه چې فرعونیان، عادیان، ثمودیان او نور ورسره مخامخ شوه.

لنډه دا چې د کفارو باطل معبودان د غنې د کور غونډې دي چې نه دوی ته په یخنۍ کښې په درد خوري او نه ورته په ګرمۍ کښې په کار ورځي.

د: د خپل ایمان د حفاظت په ارتباط باید مؤمنان هر ډول کړاوونه وګالي که څه هم دوی ته د خپل اصلي وطن څخه په هجرت تمام شي، او دا ځکه چې ټوله ځمکه د الله ﷻ ملکیت دی او په هر ځای کښې همدی ﷻ د روزۍ ورکوونکی وي.

د دواړو سورتونو تناسب

۶ـ د "القصص" او "العنکبوت" دواړو سورتونو په مضامینو کښې ډېر نږدېوالی پروت دی، لاندې څو مثالونه یې د نظره تېر کړئ:

الف: هلته هغه کړاوونو ته اشاره شوې وه کوم چې د فرعون د پلوه په مسلمانانو باندې تحمیل شوي وه خو په نتیجه کښې یې د فرعونیانو په غرق سره اختتام مونده کړ. او دلته څه نورو کړاوونو ته اشاره شوې ده چې په نتیجه کښې د مسلمانانو په کامیابۍ سره تمام شوي دي، لکه د نوح ﷺ په زمانه کښې، یا د ابراهیم په زمانه کښې او داسې نور.

ب: هلته د دریاب څخه د موسی ﷺ او د ده د ملګرو د سالم او روغ رمټ پورېوتلو بیان نازل شوی وه، او دلته د ابراهیم ﷺ اور ته اشاره شوې ده چې د الله ﷻ په فضل ترې روغ او سالم راووت.

ج: هلته د سالمې عقیدې د تثبیت دپاره په یوه طریقه سره دلایل نازل شوي وه او دلته د همدې مطلب دپاره په بله طریقه سره براهین وړاندې کېږي.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

الٓمٓ ﴿١﴾ أَحَسِبَ ٱلنَّاسُ أَن يُتْرَكُوٓا۟ أَن يَقُولُوٓا۟ ءَامَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ ﴿٢﴾ وَلَقَدْ فَتَنَّا ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ۖ فَلَيَعْلَمَنَّ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ صَدَقُوا۟ وَلَيَعْلَمَنَّ ٱلْكَٰذِبِينَ ﴿٣﴾ أَمْ حَسِبَ ٱلَّذِينَ

يَعْمَلُونَ ٱلسَّيِّـَٔاتِ أَن يَسْبِقُونَا ۚ سَآءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿٤﴾ مَن كَانَ يَرْجُوا۟ لِقَآءَ ٱللَّهِ فَإِنَّ
أَجَلَ ٱللَّهِ لَءَاتٍ ۚ وَهُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ ﴿٥﴾ وَمَن جَـٰهَدَ فَإِنَّمَا يُجَـٰهِدُ لِنَفْسِهِۦٓ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَغَنِىٌّ
عَنِ ٱلْعَـٰلَمِينَ ﴿٦﴾ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّـٰلِحَـٰتِ لَنُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْ
وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَحْسَنَ ٱلَّذِى كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿٧﴾ ﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر با رحمه الله ﷻ په نامه

[۱]

[۲] ایا خلک ګومان کوي چې د دې وینا په ویلو سره به پرېښودل شي چې مونږ ایمان راوړی دی، حال دا چې دوی به په امتحان کښې وانه چولی شي (ترڅو د ذکرې شوې وینا صدق او کذب څرګند شي)؟

[۳] او یقینًا مونږ هغه کسان هم امتحان کړي وه کوم چې د دوی څخه وړاندې (تېر شوي) دي (نو دوی به هم امتحان کړو).

نو هرومرو ضرور به الله ﷻ هغه کسان معلوم کړي کومو چې (ذکره شوې وینا په) رښتیا سره کړې وي، او هرومرو او ضرور به الله ﷻ دروغژنان هم معلوم کړي.

[۴] ایا هغه کسان ګومان کوي کوم چې (د کفر په شمول) جنایات کوي چې دوی به زمونږ څخه وړاندې شي (دوی به زمونږ د ارادې مخه بنده کړي)؟.

هغه شی ډېر بد دی چې دوی ورباندې حکم کوي (چې زمونږ د ارادې په وړاندې به خنډ واقع شي).

[۵] هرڅوک چې د الله ﷻ سره د ملاقات (د قیامت د ورځې) څخه ډارېږي (او هلته د نجات تمه لري) نو (دوی دې په اطمنان سره نېک اعمال کوي او دا څکه چې:) یقینًا د الله ﷻ (ټاکلې شوې) نېټه راتلونکې ده (هیڅ مخالفت پکښې نشته) او الله ﷻ (د ټولو اقوالو) اورېدونکی (دی او په ټولو افعالو باندې) پوه دی.

[۶] او هرڅوک چې جهاد وکړي (د الله ﷻ په لاره کښې مشکلات وګالي) نو یقینًا هغه د خپل خان دپاره جهاد وکړ (ګټه یې همده ته راجع ده، او دا څکه چې:) یقینًا الله ﷻ ضرور د ټولو عالمونو څخه بې پروا دی.

[۷] او هغه کسان کوم چې ایمان راوړي او نېک عملونه وکړي نو هرومرو ضرور به ترې مونږ ګناهونه ورژوو، او هرومرو ضرور به جزا ورکړو د هغه ښایسته عمل (مطابقه) کوم چې دوی ده چې (هغه) به یې (په دنیا کښې) کاوه.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنې سورت وروستنې ایتونه په لاندې مطالبو باندې هم مشتمل وه:

الف: د دعوت په هکله سستي کول په غیر مستقیمې طریقې باندې د مشرکانو سره کومک کول دي، نو مؤمنان ترې باید په جدي توګه ځانونه وساتي.

ب: د الله ﷻ څخه په غیر د هیچا څخه ډار په کار نه دی، چې دا ټول فاني دي او یوازې الله ﷻ ازلي او ابدي دی او یوازې همده ﷻ ته به ټول راجع کړی شي.

او دغه سورت همدغو مطالبو ته په اشارې سره شروع شوی دی چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د "بسم الله الرحمن الرحیم" د ویلو څخه وروسته په خپل امت باندې لاندې مطالب قرائت کړه:

۱ـ خلکو ته ووایه چې:

الف: دا قرآن کریم داسې کتاب دی چې د خپل ځان حقانیت پخپله په اثبات رسوي، نو په دې کتاب باندې ایمان راوړونکي کسان دې ته اړ نه دي چې په همدې ارتباط څه زیار وباسي او زحمتونه وګالي. او دا خکه چې:

ب: دا کتاب د هغو تورو څخه ترکیب شوی دی د کومو څخه چې د خلکو خبرې روزمره ترکیب مومي لکه "ا، ل، م" او داسې نور، خو سره د دې که بالفرض ټول مخلوقات سره لاس یو کړي ترڅو د دې کتاب د ایتونو غوندې یو ایت جوړ کړي نو هیڅکله به په دغه مطلب باندې بریالي نه شي.

نو ایا دا ممکنه ده چې ټول مخلوقات دې د یوه ایت د جوړولو څخه عاجز وي او یوازې نبي کریم ﷺ دې په یوه ځان (تنها) ټول کتاب جوړ کړی وي؟

ج: هو! خلک په دې کتاب باندې د عمل او باور په ساحه کښې ثبات او استقامت ته اړ دي چې د کفارو د پلوه تعذیبونه وګالي او اجرونه وګټي. او دا خکه چې:

د: ایا خلک دا ګومان کوي چې دوی به په همدې وینا پرېښودلی شي چې: "آمَنَّا" مونږ په دغه کتاب ایمان راوړی دی، او په دوی باندې به هیڅ امتحان او ازموینه ونه کړی شي او د دې کتاب د تعمیل په هکله به د هیڅ مشکلاتو سره مخامخ نه کړی شي؟

۲ـ دغسې نه ده، زمونږ دا عادت نه دی چې یوازې د "آمَنَّا" په ویلو باندې مونږ څوک پرېږدو، دا زمونږ پخوانۍ طریقه ده، د همدې کبله مونږ د دې زمانې د خلکو څخه وړاندې د نورو زمانو خلک هم یوازې د "آمَنَّا" په ویلو باندې نه دي پرېښي بلکې د امتحان لاندې مو واقع کړي دي.

۳ـ نو د همدغې طریقې په بنیاد: به الله ﷻ هرومرو او ضرور د دې زمانې خلک هم د امتحان لاندې واقع کړي ترڅو ورته ښه پوره جوته شي ـلکه چې په ازل کښې ورته جوته وه ـ چې څوک د "آمَنَّا" په ویلو کښې د عملي ساحې په اړوند رښتیني دي او څوک په همدې ارتباط دروغژنان دي.

یا په بل عبارت: ترڅو په خپل ازلي علم باندې علاوه یو ځل بیا د هغه علم په مطابق پوه شي چې څوک د ایمان په دعوه کښې رښتیني دي او څوک دروغژنان دي، او ترڅو خلکو ته هم هر یوه ته د خپل خپل ځان وزن معلوم شي چې د ایمان په هکله یې څومره مقاومت درلود.

۴_ دا د یو پلوه، او د بله پلوه: ایا هغه کسان کوم چې په جنایاتو او کفریاتو کښې اخته دي او روزمره په مؤمنانو باندې تیري او ظلمونه کوي، دا گومان کوي چې د خپلو تېریو د کبله به زمونږ د ارادې په وړاندې خنډ واقع شي او وبه کړی شي چې د اسلام د پرمختګ مخه بنده کړي؟!

دوی به هیڅکله دا کار ونه کړی شي، او دا ډېر بد حکم او ناکاره فیصله ده چې دوی ورته په خپلو خیالونو کښې ځای ورکړی دی او ورته په تمه دي.

۵_ ای پیغمبره! په مؤمنانو باندې د ښه اطمنان او ډاډینې دپاره لاندې مطالب قرائت کړه چې زړونه یې ارام مونده کړي او حوصلې یې پیاوړې شي:

الف: هرڅوک چې د الله ﷻ څخه ډارېږي او د همده ﷻ د ثوابونو امید لري نو هغوی دې مطمئن اوسي، چې د الله ﷻ وعده (د قیامت ورځ) هرومرو او ضرور راتلونکې ده، نو دوی به ډېر ژر په خپلو غوښتنو باندې کامیاب او سرلوړي شي. او دا څکه چې:

اول: الله ﷻ د هغو ټولو سپورو او ستغو خبرو اورېدونکی دی په کومو باندې چې دوی د کفارو د کبله مخاطب گرځولی شوي دي او یا گرځولی کېږي.

دوهم: همدارنگه الله ﷻ په هغو ټولو نادودو او ظلمونو باندې پوه دی کوم چې د کفارو د پلوه ورباندې اجراء کېږي، نو هیڅ قول او هیڅ عمل به یې بې جزا پرېنږدي.

ب: او هرڅوک چې د ذکرو شوو نادودو په زغملو باندې برسېره د الله ﷻ په لاره کښې د اسلامي دعوت په چلولو کښې جهاد وکړي او مشقتونه وگالي نو یقینًا هغوی دا کار د خپلو خانونو د گټې دپاره وکړ، چې ټولې ښېگڼې یې همدوی ته راجع دي او بس، او دا څکه چې یقینًا الله ﷻ د دوی په شمول د ټولو عالمونو څخه بې پروا دی او هیچا ته احتیاج نه دی.

ج: لنډه دا چې هغه کسان کومو چې ایمان راوړی وي او صالح اعمال یې کړي وي نو هرو مرو او ضرور به مونږ د هغوی څخه خطاګانې او گناهونه ورژوو او عفوه به ورته وکړو او هم به ورته د هغه عمل ډېره ښایسته جزا ورکړو کوم چې دوی یې عملي کوي.

توضیحات

۱_ مونږ د الله ﷻ په توفیق د ﴿ الٓمٓ ﴾ او د نورو امثالو په هکله په وړاندېنیو سورتونو کښې څه حکمتونه او بیانات لیکلي دي چې نور څه ورباندې نه ورزیاتوو.

مگر په دې مقام کښې ځینو مفسرینو کرامو د همدغو تورو په نزول کښې څه نور حکمتونه هم اضافه کړي دي[1]؛ که څوک یې د لوستلو شوق لري نو همغته دې مراجعه وکړي، مونږ د اوږدوالي د کبله دلته رانقل نه کړه.

۲_ که څه هم ځینو مفسرینو کرامو[2] د ذکرو شوو ایتونو په شان نزول کښې د متعددو مؤمنانو

(۱) التفسیر الکبیر ج۲۵ ص۲۶

(۲) المحرر الوجیز ج۱۲ ص۱۹۹؛ اسباب النزول للواحدي ص۲۲۹؛ تفسیر البغوي ج۳ ص۴۶۰؛ زاد المسیر ج۶ ص۱۱۹

نومونه اخستي دي لکه عمار بن یاسر ﷺ او داسې نور، مګر د ایت شریف مفهوم عام دی او د قیامت تر ورځې پورې هغه ټولو مؤمنانو ته شمولیت لري کوم چې د کفارو د پلوه د تعذیب لاندې واقع کېږي؛ لکه چې لاندې حدیث شریف په همدې مطلب باندې دلالت کوي:

خباب بن الأرت ﷺ د هغو صحابه وو کرامو ﷺ څخه وه کومو چې د بعثت په لومړنیو وختونو کښې ایمان راوړی وه او د کفارو د پلوه یې ډېر اذیتونه لیدلي وه.

د نوموړي د کلام مضمون دی چې یوه ورځې مونږ نبي کریم ﷺ ته ورغلو په داسې حال کښې چې هغه ﷺ د کعبې شریفې د سوري لاندې څادر اغوستی وه، او عرض مو ورته وکړ چې: ای د الله رسوله! مونږ د کفارو د اذیتونو څخه ډېر په تنګ یاستو، نو ایا زمونږ دپاره د الله ﷻ څخه د نصرت غوښتنه نه کوي ترڅو مونږ ته نجات راکړي؟.

نو نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «قَدْ كَانَ مَنْ قَبْلَكُمْ يُؤْخَذُ الرَّجُلُ فَيُحْفَرُ لَهُ فِي الْأَرْضِ فَيُجْعَلُ فِيهَا فَيُجَاءُ بِالْمِنْشَارِ فَيُوضَعُ عَلَى رَأْسِهِ فَيُجْعَلُ نِصْفَيْنِ وَيُمْشَطُ بِأَمْشَاطِ الْحَدِيدِ مَا دُونَ لَحْمِهِ وَعَظْمِهِ فَمَا يَصُدُّهُ ذَلِكَ عَنْ دِينِهِ وَاللهِ لَيَتِمَّنَّ هَذَا الْأَمْرُ حَتَّى يَسِيرَ الرَّاكِبُ مِنْ صَنْعَاءَ إِلَى حَضْرَمَوْتَ لَا يَخَافُ إِلَّا اللهَ وَالذِّئْبَ عَلَى غَنَمِهِ وَلَكِنَّكُمْ تَسْتَعْجِلُونَ»[1] یعني: یقیناً ستاسو څخه وړاندې داسې خلک تېر شوي دي چې یو سړی به ونیولی شو او په ځمکه کښې به ورته ژور خای وکنودل شو او پکښې به واچولی (ودرولی) شو، بیا به یې په سر باندې د اوسپنې اره کښېښودله شوه او دوه ټوټې به واچولی شو. او داسې هم پېښ شوي دي چې د اوسپنې په ګومنځه باندې به یې غوښې د هډوکو او پلو څخه ګومنځ کړی شوې، خو دغو کارونو به نوموړی د دین څخه نه شو اړولی او ثبات یې نه شو ورخرابولی. په الله ﷻ سوګند دی چې دغه کار (اسلام) به هرومرو تمام شي او نتیجې ته به ورسېږي حتی چې یو سوربدونکی به یوازې د صنعاء څخه حضرموت ته روان وي او نوموړی به نه ډارېږي مګر د الله ﷻ څخه او د شرمخ څخه په خپلو ګډو باندې، خو تاسو توندي کوئ او په عجله سره نجات غواړئ.

یادونه

۳ـ د ذکرو شوو ایتونو مضمون د قرآن کریم په نورو ایتونو کښې هم نازل شوی دی، نو د ښه وضاحت دپاره باید د [البقرة:۲۱۴] او د [آل عمران:۱۴۲، ۱۸۶] ایتونو ته مراجعه وکړی شي.

سوال جواب

۴ـ که څوک وایي چې: د الله ﷻ ټول صفات ازلي او ابدي دي حال دا چې په دې مقام کښې د ﴿ فَلَيَعْلَمَن ﴾، ﴿ وَلَيَعْلَمَن ﴾ دواړو کلمو څخه د علم د حدوث وړمه پورته کېږي؟

مونږ وایو چې: د الله ﷻ په توفیق د همدغه سوال دپاره د [البقرة:۱۴۳] ایت لاندې ښه تحقیقي جوابونه تېر شوي دي چې دلته رانقلول یې کتاب اوږدوي، نو هیله ده چې هملته مراجعه وکړی شي.

---

[1] صحیح البخاري ج۲ ص۱۰۲۷؛ مسند احمد بن حنبل ج۷ ص۴۵۱

هېر مو نه شي!

۵ـ هېر مو نه شي چې په ﴿ مَن كَانَ يَرْجُواْ لِقَآءَ ٱللَّهِ ﴾ کښې د ﴿ يَرْجُوا ﴾ کلمه د "رجاء" څخه اشتقاق شوې ده چې د ډار معنی ورکوي، او شرحه یې د الله ﷻ په توفیق د [یونس:۷] ایت لاندې تېره شوې ده. دا د یو پلوه، او د بله پلوه ذکره شوې جمله شرطیه جمله ده چې جزائیه جمله یې مقدره ده چې په "فَلْيَطْمِئِنَّ" سره ترې تعبیر کولی شو او په همدغې مقدرې جملې باندې د ﴿ فَإِنَّ أَجَلَ ٱللَّهِ لَأٰتٍ ﴾ جمله دلالت کوي.

نو د معنی حاصل به یې داسې راوخېژي چې: هرڅوک چې د الله ﷻ د ملاقات (د قیامت د ورځې) څخه ډارېږي نو هغه دې په پوره ډاډ سره نېک عملونه کوي، او دا څکه چې الله ﷻ د هر شي دپاره نېټه ټاکلې ده او د الله ﷻ نېټه وروسته کېږي خو دروغ کېږي نه، بلکې ضرور راتلونکې ده، نو په کار دي چې څوک ورته بې حوصلې نه شي.

﴿ وَوَصَّيْنَا ٱلْإِنسَٰنَ بِوَٰلِدَيْهِ حُسْنًا ۖ وَإِن جَٰهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بِى مَا لَيْسَ لَكَ بِهِۦ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَآ ۚ إِلَىَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ۝٨ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ لَنُدْخِلَنَّهُمْ فِى ٱلصَّٰلِحِينَ ۝٩ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَقُولُ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ فَإِذَآ أُوذِىَ فِى ٱللَّهِ جَعَلَ فِتْنَةَ ٱلنَّاسِ كَعَذَابِ ٱللَّهِ وَلَئِن جَآءَ نَصْرٌ مِّن رَّبِّكَ لَيَقُولُنَّ إِنَّا كُنَّا مَعَكُمْ ۚ أَوَلَيْسَ ٱللَّهُ بِأَعْلَمَ بِمَا فِى صُدُورِ ٱلْعَٰلَمِينَ ۝١٠ وَلَيَعْلَمَنَّ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَلَيَعْلَمَنَّ ٱلْمُنَٰفِقِينَ ۝١١ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لِلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّبِعُواْ سَبِيلَنَا وَلْنَحْمِلْ خَطَٰيَٰكُمْ وَمَا هُم بِحَٰمِلِينَ مِنْ خَطَٰيَٰهُم مِّن شَىْءٍ ۖ إِنَّهُمْ لَكَٰذِبُونَ ۝١٢ وَلَيَحْمِلُنَّ أَثْقَالَهُمْ وَأَثْقَالًا مَّعَ أَثْقَالِهِمْ ۖ وَلَيُسْـَٔلُنَّ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ عَمَّا كَانُواْ يَفْتَرُونَ ۝١٣ ﴾

[۸] او مونږ انسان ته د خپل مور او پلار په نسبت ښایسته توصیه کړې ده (چې اطاعت یې وکړي) او (دا موهم ورته ویلي دي چې: ای انسانه!) که (بالفرض) هغوی دواړه ستا په هکله کوښښ وکړي (تا وهڅوي) چې ته زما سره (په عبادت کښې) هغه شی (بوت) شریک کړې (شریک وګڼې) د کوم په موجودیت چې تاته علم نشته (او نه پرې هغوي علم لري)، نو (په دغه صورت کښې) د دواړو اطاعت مه کوه (او خبره یې مه منه. او دا څکه چې:)

خاص ماته ستاسو (تولو) رجوع ده نو زه به مو په هغو کارونو باندې خبر کړم (جزا یا سزا به درکړم) کوم چې تاسو یاست چې کوئ یې.

[۹] او هغه کسان چې ایمان یې راوړی دی او نېک عملونه یې کړي دي هرومرو ضرور به مونږ هغوی (د قیامت په ورځ) د صالحانو په ډله کښې داخل کړو.

[۱۰] او د خلکو څخه ځینې هغه څوک دي چې وايي: مونږ په الله ﷻ باندې ایمان راوړی دی (چې شریک نه لري).

نو کله چې ورته د الله ﷻ (په وحدانیت) کښې اذیت ورسېږي نو (سمدستي د توحید عقیده پرېږدي او) د خلکو فتنه (تعذیب) د الله ﷻ د تعذیب غوندې ګڼي (حال دا چې دا دائمي دی او هغه موقت دی). او که چرته ستا د رب ﷻ د پلوه (مؤمنانو ته) نصرت ورشي (او د غنیمت خاوندان جوړ شي) نو هرومرو او ضرور به هغوی ووايي چې یقینًا مونږ (د آمنّا په ویلو سره) ستاسو سره وو (نو مونږ ته په غنیمت کښې برخه راکړئ).

ایا (دوی به دا خبره کوي) او (ایا) الله ﷻ په هغه شي باندې ډېر ښه پوه نه دی کومو چې د عالمونو په سینو کښې (پټ) دي؟

[۱۱] او هرومرو او ضرور به الله ﷻ هغه کسان معلوم کړي کومو چې (په اخلاص سره) ایمان راوړی دی، او هرومرو او ضرور به منافقان هم معلوم کړي (چې په ایمان راوړلو کښې مخلص نه دي).

[۱۲] او هغه کسان کومو چې کفر غوره کړی دی هغو کسانو ته وايي کومو چې ایمان راوړی دی چې زمونږ د لارې (دین) پیروي وکړئ او ستاسو ګناهونه دې ضرور مونږ (په اوږو) اوچت کړو (ستاسو ګناهونه دې زمونږ په غاړو وي). حال دا چې نوموړي کفار د دوی د ګناهونو څخه د هیڅ شي پورته کوونکي نه دي؛ یقینًا هغوی (په دغې وعده کښې) ضرور دروغژنان دي.

[۱۳] او هرومرو ضرور به هغوی خپل (پخواني) ګناهونه اوچت کړي او (څه نور) ګناهونه به (هم) د خپلو (پخوانیو) ګناهونو سره اوچت کړي (د کومو چې د ګمراه کولو د کبله مرتکب شوي دي).

او هرومرو او ضرور به د هغوی څخه د قیامت په ورځ د هغه (قول) پوښتنه هم وکړی شي کوم چې هغوی دي چې دروغ جوړوي (چې: ستاسو ګناهونه دې زمونږ په غاړه وي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنیو ایتونو مضمون په دې باندې هم مشتمل وه چې په مؤمنانو باندې د ایمان په هکله امتحان هرو مرو راتلونکی دی، خو د امتحان ډولونه نه وه ښودلي شوي چې دوی به د څه ډول امتحان لاندې واقع کېږي. په دې ایتونو کښې د امتحان ځینو مثالونو ته اشاره شوې ده چې حاصل یې داسې راځي:

ای پیغمبره! په خپل امت باندې د امتحانونو او ازمېښتونو ځینې مثالونه قرائت کړه چې:

۱ـ ځینې خلک د ایمان راوړلو په هکله د مور او پلار د امتحان لاندې واقع کېږي چې:

الف: خپل مور او پلار یې مخاطب کړي چې: هله ژر شه بېرته کفر او بوت پرستۍ ته راوګرځه، که نه نو ته زمونږ د پلوه عاق یې، که ته دا کار ونه کړې نو په لوی لاس به خپل ځان په عاصیانو

کښې شامل کړي، ایا دا د اسلام حکم نه دی چې ته د مور او پلار اطاعت وکړې، ایا په تاباندې د دوی اطاعت واجب نه دی؟

ب: رښتیا چې مونږ هر انسان ته کلکه توصیه کړې ده چې د والدینو اطاعت وکړي او دوی دواړه خوشاله وساتي، خو د دې سره سره دا توصیه مو هم ورته کړې ده چې:

ج: ای انسانه! که ستا والدین هڅه وکړي چې ته کفر ته واوړې او پرته له دلیله زمونږ سره په عبادت کښې په شریک باندې قائل شې، نو په دغه صورت کښې په تاباندې د هغوی دواړو اطاعت واجب نه دی بلکې تاته توصیه ده چې د اطاعت څخه به یې خپل خان ژغورې او غوښتنه به یې نه قبلوې. او دا خکه چې:

د: د قیامت په ورځ ستاسو څخه یوازې زما د اطاعت او عصیان په هکله پوښتنه او ګوېګنه کیږي او بس، نو په دغې ورځ کښې ستاسو ټولو یوازې ماته رجوع ده چې د فیصلو په ترځ کښې به مو په هغو کړو وړو باندې خبر کړو کوم چې تاسو په دنیا کښې کړي وي.

یا په بل عبارت: د مور او پلار اطاعت هله ضرور دی چرته چې مونږ ضرور کړی وي، او زمونږ عصیان پکښې شامل نه وي، که نه نو په دغه صورت کښې خو هیڅ جواز نه لري.

هـ: په همدې بنیاد هرڅوک چې ایمان راوړي او نیک عملونه وکړي که څه هم د مور او پلار په عدم رضایت باندې ورته تمام شي، نو هرو مرو او ضرور به مونږ دغه کسان د صالحانو په ټولګې کښې شامل کړو او جنت به ورکړو.

۲ـ ځینې خلک د ایمان په هکله د کفارو د لاسه د تعذیب د امتحان لاندې واقع کیږي چې مربوط بیان یې دا دی:

الف: په خلکو کښې داسې ډله هم شته چې د ېر په اسانۍ سره "آمَنَّا بِاللهِ" وایي چې: مونږ په الله ﷻ باندې ایمان راوړی دی چې په عبادت کښې شریک نه لري او محمد ﷺ په حقه پیغمبر دی.

ب: خو کله چې په همدې هکله ورته اذیت ورسیږي او د کفارو د پلوه د تعذیب لاندې واقع شي نو سمدستي بېرته کفر ته ورګرځي او د معذبیت توان پکښې نه وي. یا په بل عبارت: سمدستي کفر غوره کوي او خپل خان د ابدي الهي عذاب مستحق جوړوي، سمدستي د بندګانو (کفارو) موقت عذاب ته په الهي ابدي عذاب باندې ترجیح ورکوي.

ج: ای پیغمبره! که چرته هرومرو مسلمانانو ته ستا د رب ﷻ د پلوه نصرت ور ورسیږي او په دښمنانو باندې بری مونده کړي، چې د غنیمتونو خاوندان جوړ شي، نو ذکره شوې بې استقامته او بې صبره ډله خلک به هرومرو ضرور هغوی ته ووایي چې: مونږ ایمان راوړی وه او "آمَنَّا بِاللهِ" مو ویلې وه، مونږ خو ستاسو ملګري یاستو نو مونږ ته هم په غنیمتونو کښې برخه وتاکئ.

د: دغه ډله غواړي چې د "آمَنَّا بِاللهِ" په ویلو باندې مؤمنان وغولوي خو دا کار هیڅکله نه شي کولی، او دا خکه چې: ایا الله ﷻ په هغه شي باندې ډېر ښه پوه نه دی کوم چې د همدغې ډلې په شمول د ټولو عالمونو په زړونو کښې پټ دي؟

الله ﷻ د پر بنه پوه دی، چې د همدغه مضمون په نزول باندې يې ورباندې مؤمنان هم پوه کړه او دوی د چل مخه يې ونيوه.

ه: دغسې نه ده لکه چې دغه ډله خيال کوي، بلکې هرومرو او ضرور به الله ﷻ هغه خلک معلوم کړي کومو چې رښتيانی ايمان راوړی دی، او هرومرو او ضرور به الله ﷻ منافقت شکله خلک هم معلوم کړي چې مؤمنان به يې ښه وپېژني، او دوی ته به هم خپل ځانونه ښه پوره ځرګند شي چې د ايمان سره يې اخلاص درلود او که نه.

٢ـ ځينې خلک د ايمان په ارتباط د يوه بل امتحان لاندې واقع کېږي چې تفصيل يې دا دی:

الف: هغه کسان کومو چې کفر غوره کړی دی او غواړي چې نور خلک هم د خپلو ځانونو غوندې په ګمراهۍ اخته کړي، هغو کسانو ته وايي کومو چې په الله ﷻ باندې ايمان راوړی دی چې: تاسو دغه لاره پرېږدئ کومه چې تاسو تازه غوره کړې ده، او زمونږ د لارې پيروي وکړئ او زمونږ غوندې بوتانو ته په الوهيت قول وکړئ، که بالفرض تاسو ته په هر وخت کښې زمونږ په لاره کښې نه خطر متوجه شو او تاسو عاصيان وشمېرل شوئ نو هرومرو او ضرور به مونږ ستاسو جنايتونه په خپلو اوږو بار کړو. يا په بل عبارت: ستاسو ګناه دې زمونږ په غاړه وي، تاسو بالکل په خاطرجمعۍ سره زمونږ لارې ته راواوړئ.

ب: ای پيغمبره! د قيامت په ورځ هرڅوک په خپله ګناه باندې پخپله نيولی کېږي، نو ذکره شوې کفري دعوتي ډله هم نه شي کولی چې د بل چا يا د مرتدانو د ګناه متحمل شي بلکې د هغوی د جناياتو څخه د ډېر لږ جنايت تحمل هم نه شي کولی.

نو يقيناً دوی په خپله وينا کښې دروغژنان دي لکه څنګه چې په بوت پرستۍ او کفر کښې دروغژنان دي.

ج: هو! د همدغې ګمراه کوونکې ډلې به ـ د خپلو ګمراهيو د پېټي سره‌سره ـ د ګمراه کولو د جنايت پېټی هم په اوږو بار شي، خو دا په دې معنی نه چې د ګمراه کړی شوو کسانو د ګناه پېټی به سپک کړي لکه څنګه چې دوی دروغينه وعده ورکوي.

د: بلکې د قيامت په ورځ به ترې په خپلو کفرياتو باندې علاوه د دغو دروغو پوښتنه هم وکړی شي د کومو په ذريعه يې چې نور خلک کفر او ارتداد ته په دنيا کښې هڅولي وه، او دروغينې وعدې يې ورکړي وي.

توضيحات

١ـ په ﴿وَوَصَّيْنَا ٱلْإِنسَـٰنَ بِوَٰلِدَيْهِ حُسْنًا﴾ الآية. کښې چې کوم امتحان ته اشاره شوې ده په هغه باندې سعد بن ابي وقاص ﷺ مبتلا شوی وه، چې کله نوموړی په ايمان باندې مشرف شو نو خپله مور (جميله) ورباندې په غُصه شوه[١]، چې مونږ يې په لاندې تکو کښې لنډ مطلب ليکو:

---

[١] جامع الترمذي ج٢ ص١٥٤؛ اسباب النزول للواحدي ص٢٣٠

جمیله: ای سعده! زه خبره شوې یم چې تا خپل پلرنی دین پرېښی دی او بل دین دې غوره کړی دی.

سعد: هو، زه په ایمان مشرف شوی یم او هغه دین مې قبول کړی کوم چې محمد ﷺ راوړی دی.

جمیله: ضرور به ته دغه دین پرېږدې او خپلې اصلي پخواني دین ته به را اوړې، که نه نو زه به نه څه وخورم او نه به څه وڅښم ترڅو چې د لوږې او تندې څخه مړه شم او تا ته خلک د مور د قاتل لقب درکړي، چې ای هغه څوکه چې خپله مور دې ووژله!.

سعد: ای مورې! دا کار مه کوه ځکه چې زه په هیڅ وجه د دغه دین پرېښودونکی نه یم.

جمیله: زه (خپل) د نه خوراک اعتصاب ته ادامه ورکوم.

نو تر دوه وو یا درې ورځو پورې یې ادامه ورکړه چې د ډېر زیات مشکل سره مخامخ شوه.

سعد: ای زما مورې! په الله ﷻ باندې سوګند یادوم چې زه به دغه دین پرېنږدم، که څه هم ستا یو سل ارواګانې وي او یوه-یوه ستا د بدن څخه جدا شي. نور نو ستا خوښه چې خپل اعتصاب ته ادامه ورکوې او که په خوراک او څښاک باندې پیل کوې.

کله چې دغه زنانه (جمیله) د خپل زوی د ارتداد څخه ناامیده شوه نو په خوراک او څښاک باندې یې پیل وکړ او سعد ﷺ د امتحان څخه کامیاب راووت.

۲ـ که څه هم د ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَقُولُ ءَامَنَّا ﴾ الآیة- په شان نزول کښې ځینو مفسرینو کرامو لیکلي دي چې په مکه معظمه کښې یوه ډله خلک وه چې ایمان یې راوړی وه خو د کفارو (مشرکانو) د تعذیب تحمل یې ونه شو کړی او بېرته کافر شوه او په امتحان کښې ناکام شوه[۱]؛ مګر څرنګه چې سلفو صالحینو په مصداقاتو باندې د شان نزول اطلاق کاوه[۲] نو څه لرې نه ده چې د همدې ایت شریف د مصداقاتو څخه هغه پېښې هم وګڼلی شي کومو چې په مدینه منوره کښې صورت نیولی وه او د الله ﷻ په توفیق ورته د [الحج: ۱۱] ایت لاندې اشاره شوې ده.

هېر مو نه شي

۳ـ په دې مقام کښې باید لاندې مطالب هېر نه کړی شي:

الف: په ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَقُولُ ءَامَنَّا ﴾ الآیة کښې د ﴿ مَن ﴾ کلمې څخه هغه کسان مطلب دي کوم چې د مشرکانو د اذیت د کبله قلبًا په خپل ایمان باندې پښېمانه شوي وه او کفر ته بېرته ستانه شوي وه.

نو هغه کسان په دغې ډلې کښې شامل نه دي کومو چې د هغوی د اذیتونو د کبله یوازې په ژبه باندې په کفري خبرې تلفظ کړی وه حال دا چې زړونه یې په ایمان باندې مطمئن وه، چې پوره شرحه یې د الله ﷻ په توفیق د [النحل: ۱۰۶] ایت لاندې تېره شوې ده.

(۱) تفسیر الطبري ج ۲۰ ص ۱۳۲؛ زاد المسیر ج ۶ ص ۱۲۳

(۲) تفسیر القاسمي ج ۱ ص ۲۷؛ تفسیر المنار ج ۹ ص ۶۴۲

ب: د ﴿ وَلَئِن جَآءَ نَصۡرٌ مِّن رَّبِّكَ ﴾ الآیة مفهوم عام دی، لاندې دواړه صورتونه هم پکښې شمولیت لري:

اول: که بالفرض الله ﷻ د هجرت څخه وړاندې په مکه معظمه کښې مؤمنانو ته دومره نصرت ورکړی وی چې د غنیمتونو خاوندان ګرځېدلي وی، نو ذکرو شوو کسانو به ضرور د ﴿ إِنَّا كُنَّا مَعَكُمۡ ﴾ په کلماتو باندې تلفظ کړی وی، چې مونږ خو ستاسو ملګري او مؤمنانو وو مونږ ته په غنیمت کښې برخه راکړئ. نو څرنګه چې هلته دغه ډول نصرت صورت ونه نیوه نو ذکرې شوې وینا هم تحقق مونده نه کړه، که نه نو هغوی ورته چمتو وه.

دوهم: کله چې الله ﷻ په مؤمنانو باندې په مدینه منوره کښې دغه ډول نصرت ورنازل کړ او د غنیمتونو خاوندان یې وګرځول نو څه لرې نه ده چې عین خبره حقیقتًا هلته منافقانو کړې وي او په ذکرو شوو کلماتو باندې یې خولې ښوروليې وي، لکه چې د [النساء:۱۳۸] ایت د ارشاداتو څخه څرګند یږي.

ج: په ﴿ وَلَيَعۡلَمَنَّ ٱلۡمُنَٰفِقِينَ ﴾ کښې د "مُنَافِقِين" د کلمې څخه په دې مقام کښې هغه کسان مطلب دي کومو چې حقیقتاً ایمان راوړی وه خو د اذیتونو په مقابل کښې یې مقاومت ونه شو کړی او بېرته کفر ته ورواوښتل.

څرنګه چې دغه ډله خلک په خوی خاصیت او د ﴿ إِنَّا كُنَّا مَعَكُمۡ ﴾ د کلماتو په ویلو کښې د حقیقي منافقانو سره متحد وه نو ځکه ترې د ﴿ ٱلۡمُنَٰفِقِينَ ﴾ په نامه تعبیر وکړی شو.

حقیقي منافقین هغه کسان دي کومو چې یوازې په خوله ایمان راوړی وي او په زړه کښې په کفر باندې کلک وي، چې پوره شرحه یې د [البقرة:۸] ایت لاندې تېره شوې ده، والحمد لله ﷻ والشکر.

۴- په ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ ﴾ الآیة کښې یوه بل ډول امتحان ته اشاره ده هغه دا چې:

کله به د مشرکانو د پلوه په ځینو کسانو باندې د تعذیب صورت اغېزمن واقع نه شو نو بیا به یې کفر ته د دروغینو وعدو په ورکولو سره دعوت چلاوه، چې که بالفرض بوت پرستي ګناه وګڼله شي او په راتلونکي کښې تاسو ته څه مسوئلیت راجع کړی شي نو هغه مسوئلیت مونږ په غاړه اخلو او تاسو ته وعده درکوو چې تاسو به وربانديې نه نیولی کېږئ، تاسو په پوره اطمنان سره په خپل پلرني دین باندې کلک پاتې شئ او ایمان مه راوړئ، او که ایمان مو راوړی وي نو بېرته ترې وګرځئ.

کومو کفارو (د کفر مشرانو) چې د ذکرې شوې دروغینې وعدې څخه کار اخست، د هغوی نومونه ځینو علماوو کرامو لیکلي دي[1].

خو الله ﷻ ډېر ښه پوهېږي چې په دغه امتحان کښې به څومره او څوک-څوک ناکام شوي وي او څومره او څوک به ترې کامیاب او بریالي وتلي وي؟، د دې خبرې په هکله چا څه معلومات نه دي ورکړي چې مونږ دلته رانقل کړي وی.

---

(۱) روح المعاني ج۲۰ ص۱۴۱

یادونه

۵_ نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې د ﴿ وَلَيَحْمِلُنَّ أَثْقَالَهُمْ وَأَثْقَالًا مَّعَ أَثْقَالِهِمْ ﴾ الآية ډېر ښه تفسير کړی دی چې: «وَمَنْ دَعَا إِلَى ضَلَالَةٍ كَانَ عَلَيْهِ مِنَ الْإِثْمِ مِثْلُ آثَامِ مَنْ تَبِعَهُ لَا يَنْقُصُ ذَلِكَ مِنْ آثَامِهِمْ شَيْئًا»[1] يعنې او هرڅوک چې ګمراهۍ ته بلنه وکړي نو په دغه بلوونکي باندې د ګناه څخه د هغه چا د ګناهونو په مثل وربارېږي کومو چې د نوموړي پيروي کړې ده او د هغه دعوت يې قبول کړی دی، خو دغه بارېدنه د پيروانو د ګناهونو څخه هيڅ شی نه کموي. بلکې دغه سرباري ګناهونه د ګمراه کولو نتيجه ده.

امتحانونه او بدلون

۶_ په ذکرو شوو ايتونو کښې الله ﷻ د هغو امتحانونو مثالونه نازل کړي دي کومو چې د قرآن کريم د نزول په زمانه کښې په مکه معظمه کښې صورت نيولی وه.

مګر د زمانو په بدلون سره د امتحانونو ډولونه هم بدلېږي رابدلېږي، د مثال په توګه نن ورځ[2] د افغانستان اسلامي حکومت د يوه خاص امتحان سره مخامخ دی، هغه دا چې کفري ممالکو وربانديې اقتصادي بنديزونه لګولي دي ترڅو يې دې ته مجبور کړي چې په غير شرعي توګه مخلوط تعليمي نظام پلی کړي او ښځو ته د سړيو سره يو ځای د زده کړې حق ورکړي، او هم يې په همدغې غير شرعي توګه په رسمي دوائرو کښې وټاکي.

الله ﷻ دې توفيق ورکړي چې د اسلام دښمنه ټولنو د دسيسو په مقابل کښې خپل استقامت ته ادامه ورکړي او د مداهنت څخه کار وانخلي، اميد دی چې په نتيجه کښې به مطلب ته ورسېږي.

﴿ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِۦ فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا فَأَخَذَهُمُ
ٱلطُّوفَانُ وَهُمْ ظَٰلِمُونَ ﴿١٤﴾ فَأَنجَيْنَٰهُ وَأَصْحَٰبَ ٱلسَّفِينَةِ وَجَعَلْنَٰهَآ ءَايَةً لِّلْعَٰلَمِينَ
﴿١٥﴾ وَإِبْرَٰهِيمَ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ ٱعْبُدُوا۟ ٱللَّهَ وَٱتَّقُوهُ ۖ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ
تَعْلَمُونَ ﴿١٦﴾ إِنَّمَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ أَوْثَٰنًا وَتَخْلُقُونَ إِفْكًا ۚ إِنَّ ٱلَّذِينَ
تَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا فَٱبْتَغُوا۟ عِندَ ٱللَّهِ ٱلرِّزْقَ وَٱعْبُدُوهُ
وَٱشْكُرُوا۟ لَهُۥٓ ۖ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿١٧﴾ وَإِن تُكَذِّبُوا۟ فَقَدْ كَذَّبَ أُمَمٌ مِّن قَبْلِكُمْ ۖ وَمَا عَلَى
ٱلرَّسُولِ إِلَّا ٱلْبَلَٰغُ ٱلْمُبِينُ ﴿١٨﴾ ﴾

---

(۱) صحيح مسلم ج۲ ص۳۴۱
(۲) ۱۳۷۹/۲/۲۴ - ۱۴۲۱/۳/۱۰ هـ ق

[۱۴] او بې شکه مونږ نوح ﷺ خپل قوم ته (د پیغمبر په حیث) لیږلی وه، نو په هغوی کښې یو زر کاله پاتې شو (او دعوت یې پکښې چلاوه) مګر پنځوس کاله

نو (د نهه نیم سوه کاله دعوت څخه وروسته) هغوی په داسې حال کښې طوفان ونیول چې دوی ظالمان (او کافران) وه (د دعوت څخه یې ګټه پورته نه کړه).

[۱۵] نو مونږ نوح ﷺ ته او د بېړۍ ملګرو (سورلیو) ته نجات ورکړ او بېړۍ مو د ټولو عالمونو دپاره (د خپل کامل قدرت) نښه وګرځوله.

[۱۶] او (مونږ) ابراهیم ﷺ (هم د پیغمبر په حیث لیږلی وه) کله چې هغه ﷺ خپل قوم ته وویلې چې: (خاص) د الله ﷻ عبادت وکړئ او د همده ﷻ څخه وډار شئ (په عبادت کښې ورسره شریک مه دروئ).

دغه (ټګلاره) ستاسو دپاره زیاته ګټوره ده که تاسو یاست (چې په څه باندې) پوهېږئ (نو همدغه ټګلاره تعقیب کړئ).

[۱۷] یقینًا تاسو د الله ﷻ څخه په غیر د (بل شي نه بلکې د ناتوانه) بوتانو عبادت کوئ، او (په الله ﷻ باندې) دروغ جوړوئ (تړئ).

بې شکه هغه کسان د کومو چې تاسو د الله ﷻ څخه پرته عبادت کوئ هغوی ستاسو دپاره د روزۍ (درکولو) توان نه لري، نو تاسو د الله ﷻ په نزد روزي ولټوئ او عبادت یې وکړئ او همده ﷻ ته شکر ګزاري وکړئ چې تاسو به خاص همده ﷻ ته ور وګرځولی شئ.

[۱۸] او که تاسو (زما) تکذیب وکړئ نو (ماته هیڅ ضرر نه شئ رسولی او دا خکه چې) ستاسو څخه مخکښې ډېرو اُمتونو (د خپلو‌خپلو پیغمبرانو) تکذیب کړی دی (نو یوازې پخپله په عذاب اخته شوه) چې په پیغمبر باندې خو نه دي مګر څرګند ابلاغ دی (او دا ما په ښه طریقه باندې ترسره کړی دی والحمد لله ﷻ).

ارتباطونه او د مطلب خلاصه

الف: وړاندې الله ﷻ په اجمالي توګه اشاره کړې وه چې: ﴿ وَلَقَدْ فَتَنَّا ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ﴾ [العنکبوت: ۳] یعنې او یقینًا مونږ هغه کسان هم د ازمویښې لاندې واقع کړي وه کوم چې د دې زمانې د خلکو څخه مخکښې تېر شوي دي.

په دې ایتونو کښې د ذکر شوي ایت شریف اجمال ته لږ څه تفصیل ورکړی شوی دی.

ب: وړاندې د امتونو د امتحاناتو مثالونه ښودلی شوي وه او دلته د پیغمبرانو د امتحاناتو په مثالونو باندې پیل شوی دی، او د څو متعددو پیغمبرانو نومونه اخستلی شوي دي.

ج: بالآخره دلته د امتحانونو په ذکرو شوو ډولونو باندې علاوه څه نورو ډولونو ته یې هم اشاره شوې ده، لکه اوږد دعوت، په اور کښې غورځول او داسې نور.

نو حاصل یې داسې راځېږي چې:

ای پیغمبره! په خپل امت باندې د ښه وضاحت دپاره د اطمئنان او تسکین په خاطر د نې پیغمبرانو حالات قرائت کړه چې د دعوت په اوږدو کښې یې څومره مشکلات ګاللي دي او په پای کښې یې څومره لویې برې او کامیابۍ په برخه شوې ده. هغه دا چې:

۱ـ مونږ نوح ؑ خپل قوم ته د کفریاتو د مخنیوي په خاطر او د توحید د اشاعت دپاره لیږلی وه چې د دعوت پیل او انجام یې په لاندې ډول صورت ومونډ:

الف: نوح ؑ په خپل قوم کښې د یو زر کلونو څخه فقط پنځوس کاله کم دعوت وچلاوه او ډېر مشکلات یې وګالل. همدارنګه په همدغې اوږده دعوتي موده کښې د وخت مؤمنان هم د کفارو پلوه د امتحان په توګه د زښتو زیاتو تعذیبونو سره مخامخ شوه او خپل استقامت یې خراب نه کړ.

ب: د نهه نیم سوه کاله اوږده دعوت په اثر هم هغوی د خپلو کفریاتو او شرکیاتو څخه لاس وانخست. نو په نتیجه کښې هغوی د خپل ظلم او کفر د کبله طوفان ونیوه او د څرمې تول پوپنا شوه.

ج: خو مونږ فقط نوح ؑ او هغه چا او همدارنګه هغه شي ته د طوفان څخه نجات ورکړ کوم چې ورسره په بېړۍ کښې پورته شوي وه او اندیوالي یې ورسره کلکه کړې وه.

د: مونږ د نجات ذکره شوې بېړۍ آن د قیامت تر ورځې پورې د ټولو عالمونو دپاره د خپل کامل قدرت یوه نښه وګرځوله. چې ډېرو خلکو په خپلو سترګو سره د جودي غره په څوکه ولاړه ولیدله. او نورو ته مونږ د پیغمبرانو په ذریعه خبر ورکړ او په کیفیت باندې مو پوه کړه.

۲ـ همدارنګه مونږ ابراهیم ؑ هم خپل قوم ته د پیغمبر په حیث ورلیږلی وه چې د دعوتي جملو مثالونه یې دا دي:

الف: ابراهیم ؑ خپل قوم ته وویلې: ای زما قومه! تاسو فقط او فقط د الله ﷻ عبادت وکړئ او د همده ﷻ څخه وډار شئ او په عبادت کښې ورسره شریک او شریکان مه دروئ.

ب: دغه عقیده او تګلاره ستاسو دپاره په دنیا او آخرت کښې په ګټه تمامېږي، چې په دواړو دارینو کښې به پرې د الهي عذابه په امن کښې پاتې شئ او هم به د اجرونو مستحق وګرځئ.

ج: که تاسو یاست چې په خپل خیر او شر باندې پوهېږئ نو ذکره شوې توصیه عملي کړئ.

د: ای زما قومه! یقیناً تاسو د الله ﷻ څخه په غیر د بل شي عبادت نه کوئ بلکې د بوتانو عبادت کوئ چې تاسو په خپلو لاسونو باندې جوړ کړي دي او د ګټې او ضرر هیڅ توان پکښې نشته. بلکې تاسو دروغ جوړوئ چې همدغه د عبادت مستحق ګڼئ او د خیر او شر توان ورته اثباتوئ. نو زه تاسو ته ارشاد کوم چې د دغه باطل خط السیر څخه لاس واخلئ او دا څکه چې:

هـ: یقیناً هغه باطل معبودان چې تاسو یې د الله ﷻ څخه په غیر عبادت کوئ د دې ملکیت او توان نه لري چې تاسو ته روزي درکړي او ستاسو ارتیاوې پوره کړي. بلکې هغوی پخپله په هر آن کښې الله ﷻ ته احتیاج دي.

و: نو تاسو د دغو محتاجانو څخه د خپلو ارتیاوو پوره کول مه غواړئ بلکې د الله ﷻ په نزد روزي ولټوئ او همده ﷻ ته د خپلو احتیاجاتو په هکله دسوال لاسونه پورته کړئ.

ز: بلکې خاص د همده ﷻ عبادت وکړئ او د هغو بې شمېره نعمتونو شکریه یې وکړئ کوم یې چې تاسو ته درپېرزو کړي دي. او دا څکه چې:

ح: تاسو د الله ﷻ څخه هیڅ د تښتېدلو لاره نه لرئ، ستاسو رجوع خاص همده ﷻ ته لازمه ده چې هلته به د خپلو کړو وړو د مجازات سره مخامخ شئ.

۳ـ ای زما قومه! که تاسو زما دعوت قبول نه کړئ او خپلو کفریاتو ته ادامه ورکړئ نو ماته هیڅ ضرر نشته څکه چې:

الف: ستاسو څخه وړاندې هم ډېرو اُمتونو د خپلو خپلو پیغمبرانو دعوتونه نه دي قبول کړي خو په نتیجه کښې پیغمبرانو نجات موندلی دی او یوازې د دعوت نه قبلوونکي په عذاب باندې اخته شوي دي، تاسو خو د نوح ﷺ د قوم حالات درپه زړه کړئ.

ب: زما په غاړه خو ستاسو په ارتباط بل شی واجب نه دی یوازې دعوت او د احکامو ابلاغ زما وجیبه ده، چې د الله ﷻ په توفیق زه یې د اداء کولو څخه بریالی راووتلم، نور نو تاسو پوهېږئ او کار مو.

توضیحات

۱ـ په دې مقام کښې ځینو مفسرینو کرام د نوح ﷺ د ټولو عمر په هکله متعدد اقوال لیکلي دي چې تقریباً پنځو قولونو ته رسېږي[1]، مونږ په هغه قول باندې اکتفاء کوو کوم چې مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الأعراف:۵۹] ایت لاندې لیکلي دي چې ټول عمر یې د (۱۴۵۰) کالو په شاوخوا کښې وه، والله ﷻ أعلم.

نوح ﷺ د خپل عمر لویه برخه (۹۵۰) کاله په دعوت کښې تېره کړې ده او په دغه اوږده دعوت کښې یې ډېر مشکلات ګاللي دي، شاید چې په دغو مشکلاتو ګاللو کښې به هغه کسان هم بې برخې نه وي پاتې شوي کومو چې ورباندې په خپله زمانه کښې ایمان راوړی وه او بیا ورسره د نجات په بېړۍ کښې سواره شوي وه، وجزاهم الله خیر الجزاء.

یوه عجیبه عبرتي خبره

۲ـ انس بن مالک ﷺ وایي چې: د نوح ﷺ سره د مرګ په وخت کښې ملک الموت ﷺ داسې سوال جواب وکړ:

ملک الموت ﷺ: ای ډېر اوږد عمره پیغمبره! دا راته ووایه چې دنیا او دلته د ژوند مزه درته څنګه برېښي؟

نوح ﷺ: «كَرَجُلٍ دَخَلَ بَيْتًا لَهُ بَابَانِ فَوَقَفَ فِيْ وَسَطِ الْبَيْتِ هُنَيْهَةً ثُمَّ خَرَجَ مِنَ الْبَابِ الآخَرِ»[2] یعني

---

(۱) زاد المسیر ج۶ ص۱۲۴

(۲) الدر المنثور ج۶ ص۴۵۶

ماته خېل خان داسې بربنبې لکه چې یو سړی یوې داسې کوټې ته ورداخل شي چې دوه دروازې ولري، نو په داخل کېدو سره يې ساتګوتی (دېر لږ وخت) ودرېږي او بیا ترې د بلې دروازې څخه ووځي.

طوفان څه معنی؟

۳ـ په ﴿ فَأَخَذَهُمُ ٱلطُّوفَانُ ﴾ کښې د "طوفان" په کلمه کښې "الف" او "نون" زائد دي او اصلي حروف يې "ط، و، ف" دي. دغه کلمه په اصل کښې هرې هغې حادثې ته وضعه شوې ده کومه چې په انسانانو باندې احاطه وکړي او د تبتبدلو لاره ترې ورکه کړي، خو په هغو اوبو کښې ډېره استعمالېږي کومې چې په هر شی باندې وروخېژي او هر شی ډوب کړي[۱].

په دې مقام کښې همدغه معنی مراده ده، چې په دغه وخت کښې د اوبو څخه پوازې ببړۍ او د ببړۍ سورلیو نجات مونده کړ او نور هر شی په اوبو کښې ډوب شو، چې بشپړ بیان يې د "هود" په سورت کښې تېر شوی دی، والحمد الله ﷻ.

﴿ أَوَلَمْ يَرَوْا۟ كَيْفَ يُبْدِئُ ٱللَّهُ ٱلْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُۥٓ ۚ إِنَّ ذَٰلِكَ عَلَى ٱللَّهِ يَسِيرٌ ﴿١٩﴾ قُلْ سِيرُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ فَٱنظُرُوا۟ كَيْفَ بَدَأَ ٱلْخَلْقَ ۚ ثُمَّ ٱللَّهُ يُنشِئُ ٱلنَّشْأَةَ ٱلْءَاخِرَةَ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٠﴾ يُعَذِّبُ مَن يَشَآءُ وَيَرْحَمُ مَن يَشَآءُ ۖ وَإِلَيْهِ تُقْلَبُونَ ﴿٢١﴾ وَمَآ أَنتُم بِمُعْجِزِينَ فِى ٱلْأَرْضِ وَلَا فِى ٱلسَّمَآءِ ۖ وَمَا لَكُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ مِن وَلِىٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿٢٢﴾ وَٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ وَلِقَآئِهِۦٓ أُو۟لَٰٓئِكَ يَئِسُوا۟ مِن رَّحْمَتِى وَأُو۟لَٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٢٣﴾ ﴾

[۱۹] (کفار د قیامت څخه منکران دي او) ایا دوی نه ګوري (نه پوهېږي) چې الله ﷻ په اول خل څنګه پیدا کول کوي؟

بیا الله ﷻ پیدا کول اعاده کوي (مخلوقات پیدا کوي لکه چې په اول خل يې پیدا کړي دي، او دا ځکه چې) یقینًا دغه کار (پیدا کول او اعاده کول) په الله ﷻ باندې اسان دي (هیڅ اشکال ورته نه لري).

[۲۰] (ای پیغمبره! کفارو ته) ووایه چې: تاسو په ځمکه کښې وګرځئ نو وګورئ چې الله ﷻ (په لومړي خل) پیدا کول څنګه پیل کړي دي؟

بیا به الله ﷻ (همدارنګه مخلوقات) پیدا کړي وروستني پیدا کول (او قیامت به قائم کړي)، بې شکه الله ﷻ په هر شي باندې د قدرت څښتن دی.

(۱) مفردات الراغب ج۲۰: ۳۲۰ القاموس المحیط ج۳ ص ۱۱۰

[۲۱] الله ﷻ هغه څوک معذبوي کوم ته يې چې اراده وشي او په هغه چا باندې رحم کوي کوم ته يې چې اراده وشي. او تاسو به خاص همده ﷻ ته ورواړولی شئ.
[۲۲] او تاسو نه په ځمکه کښې (د الله ﷻ) عاجز کرځوونکي ياست او نه په اسمان کښې (تاسو به تري په هيڅ ځاى کښې خلاصون مونده نه کړئ)، او (همدارنګه) تاسو ته د الله ﷻ څخه په غير نه دوست شته او نه نصرت کوونکی (چې په دوستی او يا په زور سره د عذابه نجات درکړي).
[۲۳] او هغه کسان کومو چې د الله ﷻ په ايتونو او د ده ﷻ په ملاقات (د قيامت په قيام) باندې کفر غوره کړی دی، دغه کسان زما د رحمت څخه نااُميده دي (هلته به نااميده وګرځي) او دغه کسان چې دي همدوی لره (زما په نزد) دردناک عذاب دي.

ارتباط

د ايتونو په دغې مجموعه کښې د الله ﷻ د پلوه د ابراهيم ﷺ په کلام باندې يوه عبرتي تبصره نازله شوې ده، او نبي کريم ﷺ ورباندې مخاطب ګرځولی شوی دی چې حاصل يې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای پيغمبره! په کار دي چې کفار عمومًا او قريش خصوصًا د ابراهيم ﷺ د هغه نصيحت څخه عبرت واخلي کوم ته چې په وړاندې ايتونو کښې اشاره شوې ده، هغه دا چې:
۱ـ د بوتانو د لاسه هيڅ شی پوره نه دی او (د روزۍ په شمول) هر شی د الله ﷻ په واک او اختيار کښې قرار لري.
۲ـ چې کفار ترې عبرت نه اخلي نو: ايا دوی نه ګوري چې الله ﷻ پيدا کولو ته څنګه د نشت څخه صورت ورکوي، او د عدم څخه هغو شيانو ته موجوديت ورکوي کومو ته يې چې اراده وشي او دغه سلسله د دوی تر سترګو لاندې روانه ده او د دوی په خپلو ځانونو کښې تطبيق ده؟.
۳ـ کله چې هغوی ښه پوهېږي چې دغه کار يوازې د الله ﷻ پورې اختصاص لري او د ده ﷻ څخه په غير هيڅوک توان نه لري چې څه شي ته موجوديت ورکړي، نو هغوی ته په کار دي چې دا عقيده هم خپله کړي چې ضرور به الله ﷻ د فنا کولو څخه وروسته يو ځل بيا مخلوقات بېرته راژوندي کړي. يا په بل عبارت: هغوی خو په ابتدايي ژوند باندې علم لري چې هر شي ته د الله ﷻ د پلوه ورکړی شوی دی، نو بايد چې دوهم ځل ژوند ورباندې قياس کړي. او دا ځکه چې:
۴ـ نظر بشري قدرت ته اعاده د ابتداء څخه اسانه ده، اما نظر د الله ﷻ کامل قدرت ته دغه دواړه کارونه (ابتداء او اعاده) هر يو ډېر اسان دي هيڅ مشکل پکښې نشته.
۵ـ نو ای پيغمبره! يو ځل بيا دغه حقائق خلکو ته قرائت کړه چې:
الف: ای خلکو! تاسو لاړ شئ او په ځمکه کښې سياحت وکړئ او ښکته پورته پکښې وګرځئ ترڅو وګورئ چې الله ﷻ په څومره ډېرو مختلفو کيفيتونو سره مخلوقات پيدا کړي دي چې په شکلونو او نورو صفاتو کښې يو تربله څومره توپير لري؟ ايا د همده ﷻ څخه پرته بل څوک دا کار کولی شي؟

ب: نو تاسو ته په کار دي چې د خپل سیاحت په نتیجه کښې په دې خبره باندې هم عقیده وکړئ چې په وروستني پیدا کولو کښې به یو خل بیا الله ﷻ خپل مخلوقات په مختلفو کیفیتونو سره راژوندي کړي، او دا ځکه چې الله ﷻ په هر شي باندې قدرت درلودونکی دی.

۶ـ کله چې الله ﷻ یو خل بیا د قیامت په ورځ مخلوقات راژوندي کړي نو هلته به د خپل کامل قدرت او کاملې واکدارۍ ځرګندونه په لاندې ډول سره وکړي:

الف: هغه څوک به معذب کړي کوم ته یې چې اراده وشي او په هغه چاباندې به رحم او مهرباني وکړي کوم ته یې چې اراده وشي.

ب: خاص همده ﷻ ته به تاسو ټول وروګرځولی شئ او هیڅوک به په قبر کښې پاتې نه شئ چې د حساب کتاب دپاره حاضر نه کړی شئ.

ج: لنډه دا چې: ای انسانانو! تاسو داسې نه یاست چې الله ﷻ عاجز وګرځوئ او ورباندې زورور شئ، چې په ځمکه یا آسمان کښې ترې پټ شئ او حساب کتاب ته حاضر نه شئ.

د: همدارنګه تاسو ته د الله ﷻ څخه په غیر نه دوست شته او نه درته کومک کوونکی شته، چې په ځمکه یا اسمان کښې پنا درکړي او د حساب کتاب څخه مو بچ کړي.

۷ـ ای پیغمبره! په دنیا کښې هم ټول مؤمنان زما رحمت ته هیله مند دي او د قیامت په ورځ به هم ورته همدوی په تمه وي او خاص په همدوی باندې به ورعنایت کړی شي.

اما هغه کسان چې کفر یې غوره کړی دی او د الله ﷻ د دلایلو او هم د قیامت د ورځې څخه انکار کوي، همدغه ډله خلک په دنیا کښې زما د رحمت پرواګیر نه دی او د قیامت په ورځ به ترې نا امید وګرځي او همدغې ډلې ته هلته دردناک عذاب دی.

توضیحات

۱ـ که څوک وایي چې: ظاهره داسې برېښي چې د ﴿ ثُمَّ يُعِيدُهُۥ ﴾ جمله د ﴿ يُبْدِئُ ٱللَّهُ ٱلْخَلْقَ ﴾ په جمله باندې عطفه ده، حال دا چې په دې تقدیر مطلوبه معنی د منځه ځي او دا ځکه چې کفارو خو د بیا پیدا کولو راګرځول نه دي لیدلي، بلکې دوی خو ترې انکار کوي؟

مونږ وایو چې: دغه جمله په هغې جملې باندې عطفه نه ده ترڅو اعتراض وارد شي بلکې دا جمله د ﴿ أَوَلَمْ يَرَوْاْ ﴾ په جمله باندې عطفه ده او حاصل یې هغسې راځېږي لکه څنګه چې وړاندې د مطلب په خلاصه کښې ورته اشاره شوې ده.

۲ـ دا د یوه پلوه، او د بله پلوه نبي کریم ﷺ په یوه اوږده قدسي حدیث کښې دا جمله ﴿ إِنَّ ذَٰلِكَ عَلَى ٱللَّهِ يَسِيرٌ ﴾ ډېره ښه تفسیره کړې ده چې فرمایلي یې دي چې: «عَطَائِي كَلَامٌ وَعَذَابِي كَلَامٌ إِنَّمَا أَمْرِي لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْتُ أَنْ أَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ»[1] یعنې الله ﷻ فرمایلي دي چې: ماته هر شی اسان

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۷۶

دی او دا خکه چې زما ورکړه فقط کلام دی او زما عذاب هم فقط کلام دی، هغه دا چې: یقیناً یوه شي ته چې کله زه اراده وکړم نو هغه ته فقط همدومره وایم چې "شه" نو هغه سمدستي همغسې کېږي څنګه چې ورته ما امر کړی وي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۳_ که څوک وایي چې: د ﴿ قُلْ سِيرُوا ﴾ الآية- مضمون خو په وړاندېني ایت ﴿ أَوَلَمْ يَرَوْا كَيْفَ ﴾ الآية- کښې اداء شوی دی، نو په تکراري نزول کښې یې څه حکمت دی؟

مونږ وایو چې: د دواړو ایتونو مضمون تکراري نه دی بلکې په اولني ایت کښې بنیادمان د خپلو خانونو پیدایښت ته متوجه کړی شوي دي چې څنګه د خاورو یا نطفو څخه په متعددو مراحلو سره د سړیتوب مرحلې ته رسولی شوي دي. او په دوهم ایت کښې هغوی متوجه کړی شوي دي چې د الله ﷻ د کامل قدرت نښانې د نورو مخلوقاتو په پیدایښت کښې د نظره تېرې کړي.

ترڅو په دغو دواړو فکرونو باندې د بیا راژوندي کولو موضوع قیاس کړي، ته به وایې چې په ذکرو شوو دواړو ایتونو کښې هغه ایت شریف ته اشاره شوې ده په کوم کښې چې الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ سَنُرِيهِمْ ءَايَـٰتِنَا فِى ٱلْءَافَاقِ وَفِىٓ أَنفُسِهِمْ ﴾ [فصلت:۵۳] یعنې: ژر دی چې مونږ به انسانانو ته د خپل قدرت دلایل په اطرافو کښې او هم د دوی په خانونو کښې وروليده کړو، ترڅو دوی ته حقیقت ښه څرګند شي.

﴿ فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِۦٓ إِلَّآ أَن قَالُوا۟ ٱقْتُلُوهُ أَوْ حَرِّقُوهُ فَأَنجَىٰهُ ٱللَّهُ مِنَ ٱلنَّارِ ۚ
إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَـٰتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٢٤﴾ وَقَالَ إِنَّمَا ٱتَّخَذْتُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ أَوْثَـٰنًا مَّوَدَّةَ
بَيْنِكُمْ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ۖ ثُمَّ يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُم بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ بَعْضُكُم
بَعْضًا وَمَأْوَىٰكُمُ ٱلنَّارُ وَمَا لَكُم مِّن نَّـٰصِرِينَ ﴿٢٥﴾ ۞ فَـَٔامَنَ لَهُۥ لُوطٌ ۘ وَقَالَ إِنِّى مُهَاجِرٌ
إِلَىٰ رَبِّىٓ ۖ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ﴿٢٦﴾ وَوَهَبْنَا لَهُۥٓ إِسْحَـٰقَ وَيَعْقُوبَ وَجَعَلْنَا فِى ذُرِّيَّتِهِ
ٱلنُّبُوَّةَ وَٱلْكِتَـٰبَ وَءَاتَيْنَـٰهُ أَجْرَهُۥ فِى ٱلدُّنْيَا ۖ وَإِنَّهُۥ فِى ٱلْءَاخِرَةِ لَمِنَ ٱلصَّـٰلِحِينَ ﴿٢٧﴾ ﴾

[۲۴] نو د ابراهیم ؑ د قوم جواب هیڅ نه وه مګر دا چې دوی (یو تربله) وویلې چې: ابراهیم ؑ (د قتل په یوې ذریعې سره) قتل کړئ او یا یې په اور باندې وسوزئ (چې بیا دوی همدغه د اور سوزل غوره کړه).

خو الله ﷻ ورته د اور څخه نجات ورکړ (چې ویې نه شو سوزولی)، یقیناً په دغه (نجات) کښې د داسې قوم دپاره چې یقین کوي د قدرت ډېرې (لویې) نښې شته دي.

[۲۵] او (ابراهیم ﷺ) وویل: تاسو د الله څخه پرته بوتان د معبودانو په توګه نیولي دي، چې یقیناً تاسو په دنیوي ژوند کښې د خپلمنځي دوستۍ لپاره د هغوی عبادت کوئ، بیا به د قیامت په ورځ ستاسو ځینې د ځینو څخه انکار وکړي او ځینې به په ځینو باندې لعنت ووایي

او ستاسو د ټولو استوګنځای اور دی، او تاسو لره هیڅ کومک کوونکی نشته.

[۲۶] نو ابراهیم ﷺ ته په لومړي ځل کښې یوازې د هغه وراره (لوط) ایمان راوړ چې هغه پیغمبر دی او خپله یوازې توحیدي عقیده یې ورباندې تائید کړه.

او ابراهیم ﷺ ووېل چې: یقیناً زه د خپل رب ﷻ په لاره کښې هجرت کوونکی یم، هغه ﷻ دپاره دا وطن پرېږدم، یقیناً زما رب ﷻ هغه دی د کلکې ارادې، غالبیدونکی او د حکمت خښتن دی.

[۲۷] او موږ ابراهیم ﷺ ته (زوی) اسحاق ﷺ او (لمسی) یعقوب ﷺ وروبښل او موږ د ده ﷺ په اولاده کښې او د ده څخه وروسته نبوت او اسماني کتاب ورکړل او په هغه موږ اختصاص ورکړ، او موږ ابراهیم ﷺ ته په دنیا کښې اجر ورکړ.

او یقیناً هغه ﷺ د قیامت په ورځ کښې د صالحانو له اعلی ټولګي څخه دی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

کله چې هغه تبصره ختمه شوه کومه چې د ابراهیم ﷺ په اسلامي کلام باندې صورت نیولی وه نو په دې ایتونو کښې د اسلامي کلام په مقابل کښې د کفارو د غبرګون بیان شوی دی چې حاصل یې داسې رااخلو:

ای پیغمبره! اوس په خپل امت باندې دا نکات قرائت کړه چې:

۱ـ کله چې د وخت کفار (مشرکان) د ابراهیم ﷺ د اسلامي کلام په مقابل کښې د منطق سره مخامخ شول او وې نه شو کړای چې د خپلې لارې دپاره څه دلیل پیدا کړي، نو لاندې صورت حال یې غوره کړ:

الف: د مشرکانو تنها یې جواب دا وه چې په خپلو منځو کښې یې سره وویل چې ابراهیم ﷺ سره د دې څخه په غیر بل چاره نشته مه کوئ چې یا یې ووژنئ، یا یې په اور کښې واچوئ او یا یې په یوه خاص ډول سره ووژنئ چې په اور کښې یې وسوځوئ او داسې یې پکښې وسوځوئ لکه څنګه چې تر موږ زموږ د زړونو ورنه نفرت کړی دی او د بوتانو د ایتونو کینه یې سړې کړي.

ب: بیا د ټولو وروستنۍ پرېکړه دا شوه چې ابراهیم ﷺ په اور باندې وسوځوي او د هغه خبر یې پکښې وسوځوي، چې د هغې عمل د ترسره کولو دپاره یې ډېر عظیم اور بل کړ او موږ پیغمبر یې پکښې ورواچاوه.

ج: خو الله ﷻ ورته د اور د سوځولو څخه نجات ورکړ او اور یې ورباندې سړه او په سلامتۍ درلودونکی وګرځاوه.

د: یقینًا په دغه اعجازي نجات کښې د قیامت تر ورځې پورې د هغه قوم دپاره د هر ستر قدرتي دلایل پراته دي کوم چې په حقیقي معناوو کښې ایمان راوړي. او دا خکه چې: دوی پوهېږي چې مؤمنان د امتحان سره مخامخ کېږي خو په نتیجه کښې کامیابي د همدوی په برخه وي او دښمنان یې د خجالت او شرمندګۍ سره مخامخ کېږي.

۲_ کله چې ابراهیم ﷺ د مشرکانو د اور څخه نجات مونده کړه او روغ رمټ ترې راووت نو بیا یې وروستني نصائح هغوی ته داسې متوجه کړه چې:

الف: ای مشرکانو! تاسو په دې حقیر ژوند کښې د الله ﷻ څخه په غیر بوتان د معبودانو په صفت د دې دپاره نیولي دي چې:

اول: تاسو ورسره مینه او محبت لرئ او هم خیال کوئ چې په عبادت سره هغوی هم ستاسو سره مینه او محبت لري او که ضرورت ورته پېښ شو نو شفاعت به مو وکړي.

دوهم: تاسو د بوتانو عبادت په خپلو منځو کښې هم د مینې او محبت ذریعه ګرځولې دی چې تول ورباندې راتول پاسنت او په اتفاق سره مو دغه لاره غوره کړې ده.

ب: خو په یاد ولرئ چې د قیامت په ورځ به ستاسو ذکر شوی محبت په دښمنۍ باندې بدل شي او دا څکه چې: هلته به تاسو د خپلو معبودانو څخه انکار وکړئ او هغوی به ستاسو د عبادت څخه منکر شي، همدارنګه به هلته مشران په کشرانو باندې په غُصه وي او کشران به مشرانو ته غابس چیچي، او هم به هلته تاسو تول عابدین او معبودین، او هم کشران او مشران یو پر بل لعنت راباست، او د بغض او دښمنۍ څرګندونه به کوئ.

ج: هلته به تاسو د تولو وروستنی کور دوزخ وي چې ستاسو هیڅوک به ترې نجات مونده نه کړي.

د: هلته به نه ستاسو د یوه کس دپاره مددګاران مونده شي چې نجات ورکړي او نه به یوه ډله په دغه مطلب باندې بریالی شي.

۳_ په پای کښې ابراهیم ﷺ د سخت امتحان څخه بریالی راووت او تول مشرکان په خپله شرکي عقیده باندې کلک پاتې شوه او هیڅا ورباندې ایمان رانه وور، نو:

الف: یو ورباندې لوط ﷺ خپله پخوانۍ توحیدي عقیده تقویه کړې وه چې د ده نبوت یې قبول کړی وه، او بل ورباندې بي بي ساره رضی الله عنها مؤمنه (معتقده) شوه. نو د دوی دوارو څخه پرته په توله جامعه کښې دریم کس ایماندار مونده نه شو.

ب: نو ابراهیم ﷺ د الله ﷻ په اجازه قصد وکړ چې د دغو مشرکانو د سیمې څخه هجرت وکړي.

ج: نو د همدې کبله یې وویلې چې: یقینًا زه د دغې سیمې څخه هغې خای ته هجرت کوونکی یم کوم چې ماته د خپل رب ﷻ د پلوه تاکلی شوی دی، چې د شام منطقه ده.

یقینًا زما رب ﷻ همدی د کلکې ارادې خاوند دی چې د مشرکانو تولې دسیسې یې شنډې کړې، او همدی د حکمت څښتن دی چې د هجرت خای یې راته وټاکه.

۴_ ای پیغمبره! که څه هم ابراهیم ﷺ د ډېرې بې کسۍ په حال کښې هجرت وکړ مګر:

الف: موږ ورته ښه پراخه زوزات وبابښه چې د بي بي ساري ﷺ د کيډي څخه مو ورته اسحق ﷺ د زوی په حيث او يعقوب ﷺ مو ورته د لمسي په حيث وربېرزو کړ.

ب: او هم مو د هغه ﷺ په اولاده کښي نبوت او اسماني کتاب وګرځاوه، چې ډروستنۍ پيغمبران د هغه ﷺ په اولاده کښې مبعوث شوي دي او ټول اسماني کتابونه (لکه تورات، انجيل، زبور او قرآن) په همدوی باندې ورنازل شوي دي.

ج: همدارنګه موږ ابراهيم ﷺ ته په دې نړۍ دنيا کښې د مشکلاتو د ګاللو اجر ورکړ، چې وروستني ټول امتونه يې په نېک نامه يادوي او درود وربانديې استوي.

د: بالآخره نوموړی په آخرت کښې د صالحانو د ډلې څخه دی، چې دا د اولو العزمو پيغمبرانو د ډلې څخه عبارت ده.

توضيحات

۱ـ د ابراهيم ﷺ کومې قيصې ته چې په دې مقام کښې اشاره شوې ده هغه په [الأنبياء] سورت کښې ښه مفصله نازله شوې ده، هيله ده چې د زيات تفصيل دپاره همهلته مراجعه وکړی شي.

يو نحوي تحليل

۲ـ مفسرينو کرامو په ﴿إِنَّمَا ٱتَّخَذۡتُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ أَوۡثَٰنٗا مَّوَدَّةَ بَيۡنِكُمۡ فِي ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا﴾ کښې اعراب په لحاظ متعدد تحليلونه کړي دي[1]، خو کوم تحليل چې موږ ته غوره او لنډ برېښېدلو دی هغه په لاندې ډکو ولاړ دی:

الف: په ﴿إِنَّمَا﴾ کښې د "مَا" توری موصول نه دی بلکې د "إِنَّ" د عمل دپاره کافه دی.

ب: د ﴿ٱتَّخَذۡتُم﴾ کلمه دوه وو مفعولو ته متعدي ده، چې اول مفعول يې د ﴿أَوۡثَٰنٗا﴾ کلمه ده او دوهم مفعول يې د "آلِهَةً" مقدره کلمه ده چې د ﴿مِّن دُونِ ٱللَّهِ﴾ کلمات ورباندې دلالت کوي.

ج: د ﴿مَّوَدَّةَ﴾ کلمه د ﴿بَيۡنِكُمۡ﴾ د کلمې دپاره مضافه ده. او هم منصوبه ده چې د ﴿ٱتَّخَذۡتُم﴾ دپاره مفعول له واقع شوې ده.

نو د معنی حاصل يې داسې راځېږي چې: ای مشرکانو! يقيناً تاسو بوتان د الله ﷻ څخه په غير معبودانو په صفت د دې کبله نيولي دي چې په نړۍ او حقير ژوند کښې ستاسو د منځ د دوستۍ او محبت اسباب دي، تاسو په همدغه کار باندې يو تربله خپلې دوستۍ ټينګوئ، خو په ياد ولرئ چې دغه دوستي به مو د قيامت په ورځ په دښمنۍ او عداوت باندې بدله شي.

متعدد تفسيرونه

۳ـ که څوک وايي چې: په ﴿ثُمَّ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ يَكۡفُرُ بَعۡضُكُم بِبَعۡضٖ وَيَلۡعَنُ بَعۡضُكُم بَعۡضٗا﴾

---

(۱) تفسير القاسمي ج۱۲ ص۱۴۶

وَمَأْوَىٰكُمُ ٱلنَّارُ وَمَا لَكُم مِّن نَّـٰصِرِينَ ﴾ كښې د "كُمْ" په ځلورو ضمائرو سره څوک مخاطب دي؟

مونږ وايو چې: په دغو ضمائرو كښې علماوو كرامو متعدد احتمالات ليكلي دي، لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: دغه ضمائر يوازې عبادت كوونكو ته راجع دي چې د قيامت په ورځ به مشران كفار په كشرانو كفارو باندې پړه وراچوي او لعنت به ورته غواړي او كشران به بالعكس مشرانو ته د ملامتئ ګوته ونيسي. لكه چې همدا مضمون په [الأعراف:۳۹] ايت كښې تېر شوى دى، او په [الأحزاب:۶۸] او [سبا:۳۳] ايتونو كښې راروان وي.

ب: دغه ضمائر د عابدينو او معبودينو دواړو مجموعې ته متوجه دي، يعنې د قيامت په ورځ به دغه دواړه ډلې يوه په بلې باندې پړه اچوي او د الله ﷻ د رحمت څخه به ورته لرېوالى غواړي. لكه چې همدا مضمون په [النحل:۸۶] او [مريم:۸۲] ايتونو كښې تېر شوى دى.

تبصره

۴_ څرنګه چې ذكر شوي دواړه تفسيرونه سره څه منافات نه لري او په نورو ايتونو كښې په ثبوت باندې هم رسېدلي دي، نو مونږ ته بهتره برېښي چې د بدليت په لحاظ سره دواړه اراده كړى شي.

لومړنى هجرت كوونكى څوک دى؟

۵_ مونږ د الله ﷻ په توفيق د [الأنبياء:۷۱] ايت لاندې د ابراهيم ﷺ د هجرت په هكله بنه ګټور معلومات ليكلي دي خو په دې مقام كښې ورباندې وراضافه كوو چې[1]:

الف: لومړى كس چې د خپلې مېرمنې سره يې د الله ﷻ په لاره كښې د كفارو د لاسه هجرت كړى دى، هغه ابراهيم ﷺ دى، چې خپله مېرمن (ساره رضي الله عنها) ورسره ملګرې وه او د عراق څخه يې شام شريف ته في سبيل الله ﷻ هجرت وكړ.

ب: لومړى كس چې په انفرادي توګه يې هجرت په نصيب شوى دى هغه لوط ﷺ دى، چې د ابراهيم ﷺ وراره وه او په ذكر شوي هجرت كښې ورسره ملګرى وه.

ج: لومړى سړى چې د خپلې ماندينې سره په هجرت برياليى شوى دى او د آخر الزمان پيغمبر ﷺ د امتيانو څخه دى هغه عثمان ﷺ دى، چې خپله ماندينه (رقية بنت محمد ﷺ) ورسره ملګرې وه او د مكې معظمې څخه يې حبشې ته هجرت وكړ.

د: لومړى هغه خمكه چې هغې ته في سبيل الله هجرت صورت نيولى دى هغه د شام خمكه ده، چې د ابراهيم ﷺ او د ده مېرمن (ساره رضي الله عنها) او هم يې وراره (لوط ﷺ) هلته هجرت كړى وه، خو كله چې قيامت نژدې شي يو ځل به بيا د شام خمكه د هجرت خمكه وګرځي. د بنه وضاحت دپاره لاندې احاديث ولولئ:

(۱) تفسير القرطبي ج۱۳ ص۳۳۹؛ تفسير البغوي ج۳ ص۴۶۵

اول: یوه ورځې یوه صحابي ﷜ د نبي کریم ﷺ څخه وغوښتل (چې د فتنو په وخت کښې) مونږ ته څه امر کوې؟ (چې چرته لاړ شو؟).

نبي کریم ﷺ وویلې چې: «هَا هُنَا وَنَحَا بِيَدِهِ نَحْوَ الشَّامِ»[1] یعنې شام طرف ته یې په خپل مبارک لاس سره اشاره وکړه چې تاسو دغه طرف ته پنا یوسئ او دغه ښار ته هجرت وکړئ.

دوهم: نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «لَتَكُونَنَّ هِجْرَةٌ بَعْدَ هِجْرَةٍ إِلَى مُهَاجَرِ أَبِيكُمْ إِبْرَاهِيمَ»[2] یعنې په یقین سره هرومرو او ضرور به ستاسو د پلار (ابراهیم ﷺ هجرت ځای (شام) ته د یوه هجرت څخه وروسته بل هجرت صورت ونیسي (بیا-بیا به هلته هجرت وکړی شي).

سوال جواب

۶_ که څوک وایې چې: په دې کښې څه حکمت دی چې په ﴿ فَـَٔامَنَ لَهُۥ لُوطٌ ﴾ کښې د "لَهُ" په عوض "بِهِ" نازل نه کړی شو لکه چې په اکثره ترکیبونو کښې د ایمان متعلق د "ب" توری واقع کېږي؟

مونږ وایو ـ والله ﷻ أعلم ـ چې دا د دې دپاره ترڅو ټول خلک په غوږ ووهلی شي چې لوط ﷺ لا د وړاندې څخه مؤمن او موحد وه، خو د ابراهیم ﷺ نبوت ته د ظهور سره سم تسلیم شو او غاړه یې ورته کېښودله.

که بالفرض د "لَهُ" په عوض "بِهِ" نازل شوی وی نو ذکره شوې نکته به پټه پاتې وی او چا به ګومان کړی وی چې لوط ﷺ به په خپل تره (ابراهیم ﷺ) باندې تازه ایمان راوړی وي او پخوا به ایماندار نه وه، حال دا چې دا مطلب غلط دی.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۷_ که څوک وایې چې: په دې کښې څه حکمت دی چې په دې مقام کښې الله ﷻ د ابراهیم ﷺ په اولاده کښې د اسماعیل ﷺ نوم یاد نه کړ حال دا چې اسحق ﷺ د هغه څخه کشر وه؟

مونږ وایو: ځینو علماوو کرامو ذکر شوي سوال ته متعدد جوابونه کړي دي[3] مګر مونږ په هغه جواب باندې اکتفاء کوو کوم چې مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الأنبیاء:۷۲] ایت لاندې لیکلي دي، چې په دې مقام کښې د هجرت برکاتو ته اشاره شوې ده، او د اسماعیل ﷺ مور (هاجره رضي الله عنها) مهاجره نه وه او د اسحق ﷺ مور (ساره رضي الله عنها) مهاجره وه.

په یاد ولرئ

۸_ په یاد ولرئ کوم شي ته چې په ﴿ وَءَاتَيْنَـٰهُ أَجْرَهُۥ فِى ٱلدُّنْيَا ﴾ کښې د "أجر" په کلمې سره اشاره شوې ده هغه په [النحل:۱۲۲] ایت کښې په ﴿ حَسَنَةً ﴾ سره یاد شوی دی، نو هیله ده چې محترم

---

[1] ترمذي ج۲ ص۴۳
[2] ابن حنبل ج۲ ص۲۸۵_ ۶۳۹
[3] ... ج۲۰ ص۱۵۲

لوستونکي په دې مقام د ښه پوهېدلو دپاره هلته یو ځل مراجعه وکړي، چې مونږ پکښې مناسب تحقیق کړی دی، والحمد لله ﷻ والشکر له.

﴿ وَلُوطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِۦٓ إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ ٱلْفَٰحِشَةَ مَا سَبَقَكُم بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِّنَ
ٱلْعَٰلَمِينَ (۲۸) أَئِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ ٱلرِّجَالَ وَتَقْطَعُونَ ٱلسَّبِيلَ وَتَأْتُونَ فِى نَادِيكُمُ
ٱلْمُنكَرَ فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِۦٓ إِلَّآ أَن قَالُوا۟ ٱئْتِنَا بِعَذَابِ ٱللَّهِ إِن كُنتَ مِنَ
ٱلصَّٰدِقِينَ (۲۹) قَالَ رَبِّ ٱنصُرْنِى عَلَى ٱلْقَوْمِ ٱلْمُفْسِدِينَ (۳۰) وَلَمَّا جَآءَتْ رُسُلُنَآ
إِبْرَٰهِيمَ بِٱلْبُشْرَىٰ قَالُوٓا۟ إِنَّا مُهْلِكُوٓا۟ أَهْلِ هَٰذِهِ ٱلْقَرْيَةِ إِنَّ أَهْلَهَا كَانُوا۟ ظَٰلِمِينَ
(۳۱) قَالَ إِنَّ فِيهَا لُوطًا قَالُوا۟ نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَن فِيهَا لَنُنَجِّيَنَّهُۥ وَأَهْلَهُۥٓ إِلَّا ٱمْرَأَتَهُۥ
كَانَتْ مِنَ ٱلْغَٰبِرِينَ (۳۲) وَلَمَّآ أَن جَآءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سِىٓءَ بِهِمْ وَضَاقَ بِهِمْ
ذَرْعًا وَقَالُوا۟ لَا تَخَفْ وَلَا تَحْزَنْ إِنَّا مُنَجُّوكَ وَأَهْلَكَ إِلَّا ٱمْرَأَتَكَ كَانَتْ مِنَ
ٱلْغَٰبِرِينَ (۳۳) إِنَّا مُنزِلُونَ عَلَىٰٓ أَهْلِ هَٰذِهِ ٱلْقَرْيَةِ رِجْزًا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ بِمَا كَانُوا۟
يَفْسُقُونَ (۳۴) وَلَقَدْ تَّرَكْنَا مِنْهَآ ءَايَةًۢ بَيِّنَةً لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ (۳۵) ﴾

[۲۸] او (مونږ) لوط ﷺ (د پیغمبر په حیث لېږلی وه)، کله یې چې خپل قوم ته وویلې چې: یقینًا تاسو ضرور (داسې) بې شرمه کار ته ورتګ کوئ (البته داسې بې شرمه کار) چې ستاسو څخه وړاندې ورته د عالمونو څخه یوه کس هم اقدام (سبقت) نه دی کړی.

[۲۹] ایا تاسو یقینًا ضرور سړیو (نارینه وو) ته (د شهوت رانی دپاره) ورتګ کوئ؟ او (یقینًا) تاسو (په قتل او غضب سره) لارې شکوئ؟ او په خپلو مجالسو کښې (په ډاګه) بدکار (ناآشنا) کار ته ورتګ کوئ؟

نود لوط ﷺ د قوم جواب نه وه مګر دوی وویلې چې: مونږ ته د الله ﷻ عذاب راوله که چرته ته (په دې خبره کښې) د رښتیا ویونکو څخه یې (چې په مونږ باندې به الهي عذاب رانښکته شي).

[۳۰] لوط ﷺ وویلې (خپل رب ﷻ ته یې د سوال لاسونه پورته کړه) چې: ای زما ربه! ماته په فساد کوونکي قوم باندې نصرت راکړې (چې ټول هلاک شي او د ځمکې مخ ترې پاک شي).

[۳۱] (الله ﷻ ذکر شوی سوال قبول کړ) او کله چې زمونږ لېږلی شوي (د پرښتو ټولګی) ابراهیم ﷺ ته په زیري سره ورغی، نو (د زوی او لمسي د زیري ورکولو څخه وروسته یې ورته)

وويلې چې: يقيناً مونږ د دغه ښار د اهل هلاکوونکي ياستو (د خبيثانو ښار ته يې اشاره وکړه)، يقيناً د دې ښار اهل ظالمان دي (په عقيدوي او عملي ظلم باندې اخته دي).

[۳۲] ابراهيم عليه السلام وويلې چې: يقيناً په دې ښار کښې (خو) لوط عليه السلام (هم) اوسېږي (نو د هغه حال به څنګه شي؟).

د پرښتو ټولګي وويلې چې: مونږ په هغو (ټولو) کسانو باندې ښه پوه ياستو کوم چې په (دغه) ښار کښې اوسېږي، (نو) هرومرو او ضرور به مونږ لوط عليه السلام او د ده عليه السلام کهول ته نجات ورکړو، مګر د ده عليه السلام ماندينه، چې دا (په عذاب کښې) د پاتې کېدونکو څخه ده.

[۳۳] او هر کله چې زمونږ لېږلي شوي (د پرښتو ټولګی) لوط عليه السلام ته ورغله نو هغه عليه السلام د دوی په سبب غمژن شو او (همدارنګه) د همدوی د کبله د قدرت د حيثه تنګ (کمزوری) شو (د دوی حفاظت توان يې په خپل ځان کښې ونه ليد).

(پرښتو اطمنان ورکړ) او (ورته يې) وويلې چې: ډارېږه مه، او غمژن کېږه مه (او دا خکه چې يقيناً مونږ تاته او ستا کهول ته نجات درکوونکي ياستو، مګر ستا ماندينه، چې دا (په عذاب کښې) د پاتې کېدونکو څخه ده.

[۳۴] يقيناً مونږ د دغه ښار په اهاليوو باندې د اسمان (د طرف) څخه (په دې سبب) د عذاب ورنازلوونکي ياستو چې دوی (په دوامداره توګه) فسق (فجور) کوي (او ستا دعوت يې رد او تکذيب کړ).

[۳۵] (نو مونږ دغه ښار سرچپه کړ) او (د خپل قدرت) واضحه نښه مو ترې (په دنيا کښې) پرېښودله (البته) د داسې قوم دپاره چې د عقل څخه کار اخلي (او د زړه په سترګو کتل کولی شي).

د مطلب خلاصه

په دې ايتونو کښې د ابراهيم عليه السلام د قيصې په تعقيب د لوط عليه السلام قيصې ته اشاره شوې ده چې د پيغمبرانو د امتحانونو په سلسله کښې د يوه بارز او ځرګند امتحان مثال دی، نو حاصل يې داسې راځېږي چې:

ای پيغمبره! په خپل امت باندې د امتحاناتو په لړۍ کښې د لوط عليه السلام قيصه هم قرائت کړه چې عبرت ترې واخلي، هغه دا چې:

۱ ـ مونږ لوط عليه السلام خپل قوم ته د پيغمبر په حيث وراستولی وه، ترڅو هغوی د شرک او کفر څخه وژغوري او توحيدي عقيدې ته يې دعوت کړي.

نو ته هغه وخت ياد کړه چې لوط عليه السلام په دعوت باندې علاوه هغوی ته وويلې چې:

الف: ای زما قومه! عجيبه ده چې يقيناً تاسو په کفر باندې برسېره ډېر بې شرمه کار ته ورتګ کوئ او د ډېر لوی جنايت مرتکب کېږئ.

ب: دغه دومره بد او ناکاره عمل دی چې ستاسو څخه وړاندې ورته د ټولو عالمونو څخه هيڅ

اقدام نه دی کړی او په هیڅ جنس کښې دغه ډول عمل سابقه نه لري. د مثال په توګه: نه په سپیو کښې، نه په خرو کښې او نه په نورو اجناسو کښې دغه عمل صورت نیولی دی.

ج: یا په بل عبارت: ایا تاسو سړیو (نارینه وو) ته د جنسي ارتباط په غرض ورتګ کوئ.

د: په دې باندې علاوه تاسو لارې پرې کوئ او په لاره باندې د تېرېدونکو په مال او عزت باندې صرفه نه کوئ، او بې عزتې ورارویئ، او هم یې په وژلو باندې تهدیدوئ.

ه: همدارنګه په خپلو مجالسو کښې د انسان د فطرت سره ناآشنا کارونه اجراء کوئ، چې په ګټکیو باندې ویشتل کوئ او خپل عورتونه بربنډوئ او داسې نور.

و: ای زما قومه! زه لکه چې ستاسو د عقیدوي سمون دپاره دلته رالیږلی شوی یم، ستاسو عملي سمون هم زما دنده او فریضه ده، نو دا دی ما خپله فریضه د الله ﷻ په توفیق اداء کړه نو تاسو ته په کار دي چې په هره ساحه کښې زما نصیحت قبول کړئ که نه نو په تاسو باندې به الهي عذاب درنازل شي او بنیاد به مو وباسي، او بیا به هیڅ مددګار مونده نه کړئ.

۲ـ ذکر شوي قوم لوط ﷺ دروغژن وباله او په ډاګه یې ورته وویلې چې: که ته د صادقانو څخه یې نو ژر شه په مونږ باندې الهي عذاب رانبکته کړه، مونږ به هیڅکله خپل خط السیر بدل نه کړو.

۳ـ کله چې لوط ﷺ د خپل قوم د پلوه په قطعي توګه جواب شو او د هغوی د عقیدې او عمل د سمون څخه ناأمید شو نو خپل رب ﷻ ته یې د سوال لاسونه پورته کړه چې:

ای زما ربه! ماته په دغه فساد اچوونکي قوم باندې نصرت راکړه او د ځرمې یې هلاک کړه، زما اُمید نشته چې د دغو په اولاده کښې به څوک مونده شي چې دعوت قبول کړي.

۴ـ الله ﷻ د لوط ﷺ سوال قبول کړ او د ذکر شوي قوم د هلاک دپاره یې د پرښتو یو ټولګی مکلف کړ، چې څه کیفیت یې دا دی:

الف: الله ﷻ د پرښتو ذکر شوي ټولګي ته د دوه وو کارونو په اجراء کولو باندې امر کړی وه:

اول: چې ابراهیم ﷺ ته زیری ورکړي چې الله ﷻ به ورته زوی ورکړي او برسېره په دې په خپل ژوند کښې به یې په لمسي باندې هم سترګې یخې شي.

دوهم: بل دا چې د لوط ﷺ قوم هلاک کړي او بالکل یې بنیاد وباسي.

ب: کله چې ذکر شوي ټولګي ابراهیم ﷺ ته زیری او بشارت ورکړ نو بیا یې په خپل دوهم ماموریت باندې هم خبر کړ چې مونږ مکلف کړی شوي یاستو چې د دغه ښار اوسېدونکي پوپنا کړو، او د لوط ﷺ د قوم په طرف یې اشاره وکړه. او دا څکه چې د دغه ښار اوسېدونکي ظالمان دي او د اصلاح استعداد یې بالکل د خاورو سره برابر کړی دی.

ج: ابراهیم ﷺ بشارت د الله ﷻ په حمد سره قبول کړ خو په دوهم ماموریت کښې یې ذکر شوي ټولګي ته خپله خواشیني څرګنده کړه چې: یقیناً په دغه ښار کښې لوط ﷺ هم اوسېږي او تاسو د ټولو اوسېدونکو د هلاک فرمان راوړی دی، نو پوښتنه دا ده چې:

د: د هغه په هکله ستاسو ماموریت څه دی؟ ایا د هغه په وړاندې ټول ښار پوپنا کوئ او که هغه

ته د نجات ورکولو څخه وروسته ورسره ذکر شوی عمل ترسره کوي؟

هـ: د پرښتو ټولګي جواب ورکړ چې: ته هیڅ تشویش مه کوه، مونږ په هغو خلکو باندې ډېر ښه پوهېږو کوم چې په دغه ښار کښې اوسېږي، مونږ هغه څوک پېژنو چې د هلاک وړ دي او هغه څوک هم راته معلوم دي چې نجات یې په برخه دی.

و: نو هرومرو او ضرور به مونږ لوط ﷺ ته او د ده کور کهول ته نجات ورکړو او نور ټول اوسېدونکي به هلاک کړو.

ز: هو! د لوط ﷺ په کورنۍ کښې یوه کسه نجات موندونکې نه ده چې هغه د ده ﷺ ماندینه ده، د دې په هکله زمونږ معلومات دا دي چې دغه زنانه په عذاب کښې د پاتې کېدونکو په ډله کښې شامله ده چې د نور قوم غوندې په خپله کفري عقیده باندې کلکه ده.

۵ـ کله چې د پرښتو ټولګی د ابراهیم ﷺ څخه د لوط د قوم په طرف رخصت شو او هلته ورسېد نو بیا لاندې کیفیت پېښ شو:

الف: څرنګه چې ذکر شوی ملکي ټولګی لوط ﷺ ته د ښایسته هلکانو په څېرو کښې ورغی او وریاندې مېلمانه شوه حال دا چې هغه ﷺ ته د خپل قوم عادت او خاصیت ډېر ښه معلوم وه، نو:

ب: د دغه ټولګي په سبب سره ډېر غمژن شو او د همدوی په سبب ډېر زړه تنګی شو، چې په څه شان سره به خپلو مېلمنو ته د فاجر قوم څخه نجات ورکړي، او په خپل خان کښې یې د هغوی د آبرو ساتلو توان ونه ولید.

ج: نو د همدې کبله یې ورته ډېرې زارۍ وکړې چې: ای زما قومه! دا زما مېلمانه دي، ما خپلو مېلمنو ته مه خجالت کوئ او د دوی په وړاندې مې مه شرموئ، چې بې عزتي وروارووئ.

د: مګر فاجر قوم د ده زارۍ ونه منلې او د ده سوال یې قبول نه کړ، نو په ډېر اضطرار سره یې وویلې چې: ای کاش! چې ما څه قوت درلودی، ترڅو مې د خپلو مېلمنو څخه دفاع کړې وی.

هـ: په عین وخت کښې د پرښتو ټولګي خپل خانونه لوط ﷺ ته ور وپېژاندل چې مونږ ملکي ټولګی یاستو، دغه فاجر قوم به هیڅکله ستا بې عزتي او سپکاوی ونه کړی شي، نو ته مه دارېږه او مه غمژن کېږه.

و: بلکې مونږ د دغه فاجر قوم سره د بل کار کوونکي نه یاستو بې د دې چې دوی ټول پوپنا کړو.

ز: یقینًا مونږ تا او ستا د کورنۍ ټولو غړو ته نجات ورکوونکي یاستو نو ته په همدې منظور د خپلې کورنۍ ټول غړي شپې د شپې د دغه ښار څخه وباسه، چې د سهار مهال د دغه قوم د هلاک دپاره ټاکلی شوی دی.

ح: مګر یوازې ستا ماندینه د نجات درلودونکو څخه نه ده، او مونږ ورته نجات نه ورکوو، چې یقینًا دغه زنانه په عذاب کښې د پاتې کېدونکو د ډلې څخه شمېرلې شوې ده.

ط: ای لوطه! مونږ دغه ښار په اوسېدونکو باندې د اسمان د طرفه د دې کبله د عذاب ورنازلونکي یاستو چې دوی په دوامداره توګه فسق کوي او د جنایاتو څخه لاس نه اخلي.

۶_ ای پیغمبره! کله چې تاکلی شوی وخت راورسېد نو مونږ دغه فاجر قوم ټول هلاک کړ او د دوی ښار مو کنډواله وګرځاوه. او پهپای کښې مو د قیامت تر ورځې پورې د تاریخ په اوږدو کښې د خلکو دپاره د خپل کامل قدرت یوه څرګنده او عظیم الشانه نښه پرېښودله، چې د عقل خاوندان ترې کار واخلي.

توضیحات

۱_ څرنګه چې د لوط ﷺ قیصه په وړاندېنیو سورتونو لکه "الأعراف"، "هُود"، "الحِجْر" او داسې نورو کښې خای په خای نازله شوې ده نو که په دې مقام کښې د تفسیر په هکله چاته څه مشکل وربېښ شي هیله ده چې هملته مراجعه وکړي، الله ﷻ ته امید دی چې مشکل به یې حل شي.

په یاد ولرئ

۲_ په یاد ولرئ چې د ﴿ أَئِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ ٱلرِّجَالَ ﴾ جمله د ﴿ إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ ٱلْفَـٰحِشَةَ ﴾ جملې دپاره تفسیر واقع شوې ده، یعنې ایا تاسو داسې فاحش جنایت ته ورتګ کوئ چې په ټولو عالمونو کښې سابقه نه لري، چې هغه نارینه وو ته بلکې سړیو ته د شهوت په حیث ورتګ دی.

اما د ﴿ وَتَقْطَعُونَ ٱلسَّبِيلَ ﴾ په جمله کښې علماء کرامو[1] متعدد تفسیرونه کړي دي لکه:

الف: تاسو د انسان د نسل لاره قطعه کوئ چې نارینه وو ته ورتګ کوئ، او زنانه پرېږدئ چې د بنیادمانو دپاره د کښت او زراعت مثال لري.

ب: تاسو د مسافرانو لاره قطعه کوئ چې خپل قبیح او فاحش جنایت وربانديې تحمیلوئ، نو د همدغه ډار د کبله هغوی ستاسو د ښارونو په لاره باندې نه درځي.

ج: تاسو د مسافرانو مالونه په غصب سره اخلئ او په قتل او وژلو باندې دریغ نه کوئ.

که څه هم ذکرې شوې معناوې سره څه منافات نه لري، د بدلیت په لحاظ د ټولو اراده کول څه بدکار نه دی، مګر مونږ ته دربمه معنی په زړه پورې برېښي، والله ﷻ أعلم.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه په یاد ولرئ چې ذکره شوې جمله د ﴿ لَتَأْتُونَ ٱلْفَـٰحِشَةَ ﴾ په جمله باندې عطفه ده، او د ذکر شوي خبیث قوم یوه بل جنایت ته پکښې اشاره شوې ده، او په نژدې جمله باندې عطفه نه ده چې د استفهام لاندې واقع شي.

منکر یعنې څه؟

۳_ په ﴿ وَتَأْتُونَ فِى نَادِيكُمُ ٱلْمُنكَرَ ﴾ کښې د "نادي" کلمه د "ندو" _لکه "ضرب"_ څخه اشتقاقه شوې ده. څرنګه چې د "ندو" لفظ د اجتماع دپاره وضعه شوی دی نو ذکره شوې کلمه د هغه خای دپاره نوم ګرځولی شوې ده چېرته چې خلک د کیناستلو یا شوری دپاره غونډېږي، دغه ځای ته

[1] روح المعاني ج۲۰ ص۱۵۲

"دَارُ النَّدْوَة" هم وايي لکه چې مشرکانو په همدې نامه باندې په مکه معظمه کښې يو خاى درلود[۱].

او په همدغه عبارت کښې د ﴿ ٱلْمُنكَرَ ﴾ کلمه د مقام په لحاظ سره علماوو کرامو په متعددو معناوو سره تفسيره کړې ده[۲] نو لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: دلته دغه کلمه د تيزونو څخه عبارت ده. يعنې تاسو په خپلو مجالسو کښې په ډاګه تيزونه خوشې کوئ.

ب: دلته د مسخرو معنى ورکوي. يعنې تاسو په خپلو مجالسو کښې په مسافرينو باندې مسخرې او خندنې کوئ.

ج: دلته دغه کلمه د ګټکيو د ويشتلو څخه عبارت ده. يعنې تاسو په خپلو مجالسو کښې يو تربله په ګټکيو باندې ويشتل کوئ او يا همدغه عمل د مسافرينو سره اجراء کوئ.

وروستينيو دوارو تفسيرونو ته نبي کريم ﷺ هم اشاره کړې ده البته کله چې ترې په دې مقام کښې د ﴿ ٱلْمُنكَرَ ﴾ د کلمې د تفسير په هکله پوښتنه وشوه، هغه دا چې:

«كَانُوا يَخْذِفُونَ أَهْلَ الطَّرِيقِ وَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ»[۳] يعنې کوم منکر عمل ته چې د لوط ﷺ قوم په خپلو مجالسو کښې ورتګ کاوه، هغه د دې څخه عبارت وه چې: هغوى به اهل الطريق (مسافران) په ګټکيو باندې ويشتل او په هغوى باندې به يې ملنډې وهلې.

د: د "مُنكَر" کلمه په دې مقام کښې د دې څخه عبارت ده چې هغوى به فاحش عمل (نارينه وو ته ورتګ) په خپلو مجالسو کښې اجراء کاوه، او په ډاګه به يې مرتکب ګرځېدل، تا به ويل چې يو خر په بل خره باندې خېژي.

تبصره

۴ـ زمونږ په فکر په ذکرو شوو څلورو وارو تفسيرونو کښې قوي تفسيرونه هغه دي کوم چې د نبي کريم ﷺ څخه روايت شوي دي چې دوهم او دريم دي، اما دا هم ورسره څه منافات نه لري چې لومړنى او څلورم تفسير د بدليت په لحاظ اراده کړى شي، شايد چې په حديث شريف کښې به د منکر فقط مثالونو ته اشاره شوې وي او حصر به پکښې مطلب نه وي، والله ﷻ اعلم.

سوال جواب

۵ـ که څوک وايي چې: د څه وجې په بنياد الله ﷻ د لوط ﷺ د خولې څخه د خپل قوم د عملي جناياتو د مخنيوي په هکله دعوت راحکايت کړى دى او د هغوى د کفرياتو په اړه يې څه نه دي راحکايت کړي؟

---

(۱) القاموس المحيط ج۴ ص۳۵۰

(۲) تفسير الطبري ج۲۰ ص۱۴۵؛ البحر المحيط ج۸ ص۳۵۴

(۳) مسند احمد بن حنبل ج۱۰ ص۲۶۰

مونږ وایو چې: د لوط ﷺ د عقیدوي دعوت په هکله د ابراهیم ﷺ د عقیدوي دعوت په حکایت باندې اکتفاء کړې شوې ده، چې په [العنکبوت:۱۶] ایت کښې یې صورت نیولی دی.
او دا ځکه چې د یو پلوه ټول پیغمبران په عقیدوي دعوت کښې متحد دي، او د بله پلوه دغه دواړه پیغمبران په یوه زمانه کښې تېر شوي دي. حتی ځینې لا وایي چې: لوط ﷺ د خبیثانو ښار ته د ابراهیم ﷺ د نائب په حیث استولی شوی وه[1].

یو تفسیري تحلیل

۵ـ په کار دي چې د ﴿ سِيٓءَ بِهِمۡ وَضَاقَ بِهِمۡ ذَرۡعٗا ﴾ په تفسیر کښې لاندې تحلیل په پام کښې ونیولی شي:
الف: په ﴿ بِهِم ﴾، ﴿ بِهِم ﴾ کښې د "ب" دواړه توري د سببیت د دپاره دي، او د "هُم، هُم" دواړه ضمیرونه د پرښتو ټولګي ته راجع دي.
ب: د ﴿ ذَرۡعٗا ﴾ کلمه د "ضَاقَ" کلمې د نسبت څخه د تمیز په حیث منصوبه ده.
دا د یو پلوه، او د بله پلوه د "ذَرْع" کلمه[2] د "ذِرَاع" سره مرادفه ده چې تر څنګلې پورې لاس ته وضعه شوې ده چې په اکثرو وختونو کښې د یو ګز دپاره معیار ګرځولی کېږي.
خو کله چې نوموړې کلمه د تنګوالي دنسبت څخه تمیز واقع شي ـ لکه چې دلته واقع شوې ده ـ نو د کمزورۍ معنی ورکوي.
نو د ذکرو شوو نکاتو په نظر کښې نیولو سره یې مضمون داسې راځېږي چې: لوط ﷺ د پرښتو په سبب غمژن کړی شو او د همدوی په سبب د قدرت د حیثه کمزوری شو چې د مېلمنو د حفاظت توان یې ونه درلود.
همدې مضمون ته په بل ایت کښې اشاره شوې ده چې: ﴿ لَوۡ أَنَّ لِي بِكُمۡ قُوَّةً أَوۡ ءَاوِيٓ إِلَىٰ رُكۡنٖ شَدِيدٖ ﴾ [هود: ۸۰] یعنې لوط ﷺ وویلې چې: که ما لره ستاسو په مقابله کښې قوت وی او یا مې یوه قوتناک طرف ته پنا وړې وی (نو ما به ستاسو سره دغسې او هغسې کړي وی).

﴿ وَإِلَىٰ مَدۡيَنَ أَخَاهُمۡ شُعَيۡبٗا فَقَالَ يَٰقَوۡمِ ٱعۡبُدُواْ ٱللَّهَ وَٱرۡجُواْ ٱلۡيَوۡمَ ٱلۡأٓخِرَ وَلَا تَعۡثَوۡاْ فِي ٱلۡأَرۡضِ مُفۡسِدِينَ ٣٦ فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَتۡهُمُ ٱلرَّجۡفَةُ فَأَصۡبَحُواْ فِي دَارِهِمۡ جَٰثِمِينَ ٣٧ وَعَادٗا وَثَمُودَاْ وَقَد تَّبَيَّنَ لَكُم مِّن مَّسَٰكِنِهِمۡۖ وَزَيَّنَ لَهُمُ ٱلشَّيۡطَٰنُ أَعۡمَٰلَهُمۡ فَصَدَّهُمۡ عَنِ ٱلسَّبِيلِ وَكَانُواْ مُسۡتَبۡصِرِينَ ٣٨ وَقَٰرُونَ وَفِرۡعَوۡنَ

(۱) التفسیر الکبیر ج۲۵ ص۵۸
(۲) مفردات الراغب ص۱۸۰ ؛ لسان العرب ج۸ ص۹۷

وَهَـٰمَـٰنَ ۖ وَلَقَدْ جَآءَهُم مُّوسَىٰ بِٱلْبَيِّنَـٰتِ فَٱسْتَكْبَرُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ وَمَا كَانُوا۟
سَـٰبِقِينَ ﴿۳۹﴾ فَكُلًّا أَخَذْنَا بِذَنۢبِهِۦ ۖ فَمِنْهُم مَّنْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِ حَاصِبًا وَمِنْهُم مَّنْ
أَخَذَتْهُ ٱلصَّيْحَةُ وَمِنْهُم مَّنْ خَسَفْنَا بِهِ ٱلْأَرْضَ وَمِنْهُم مَّنْ أَغْرَقْنَا ۚ وَمَا كَانَ
ٱللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلَـٰكِن كَانُوٓا۟ أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿۴۰﴾ ﴾

[۳۶] او د مدین ښار ته (مونږ) د دوی (خواخوږی) ورور شعیب ﷺ (د پیغمبر په حیث لیږلی وه)، نو (هغوی ته یې) وویلې چې: ای زما قومه! (خاص) د الله ﷻ عبادت وکړئ او د وروستي ورځې امید وکړئ (وړباندې معتقد شئ)، او (بالآخره) په ځمکه کښې د مفسدانو په حیث مفسدانه حرکت مه کوئ.

[۳۷] نو هغوی یې تکذیب وکړ، نو (د) زلزلې (عذاب) ونیوه، نو په خپلو کورونو کښې په زنګنونو باندې پرېوتلي وګرځېدل (ټول پوپنا شوه).

[۳۸] او عادیانو او ثمودیانو لره (هم الهي عذاب ونیول او هلاک شوه) او یقیناً تاسو ته د هغوی هلاک د هغوی د استوګنځایونو (ښارونو) ځخه ښه پوره څرګندېږي (چې ګنډوالي پراته دي).

(هغوی ته پیغمبرانو دعوت ورکړ) او شیطان ورته خپل (قبیح) اعمال ښایسته کړه نو د (حق) لارې څخه یې په داسې حال کښې واړول چې هغوی بینایان (هوښیاران) وه (خو د خپلې هوښیارۍ څخه یې کار وانخست).

[۳۹] او قارون او فرعون او هامان (هم مونږ هلاک کړي دي) حال دا چې هغوی ته موسی ﷺ د څرګندو معجزاتو سره ورغلی وه، نو هغوی په ځمکه کښې تکبر وکړ (او حق یې قبول نه کړ) حال دا چې هغوی (په الله ﷻ باندې) وړاندې کېدونکې نه وه (چې د ارادې مخه یې ورته بنده کړې وی او خپلو ځانونو ته یې نجات ورکړی وی).

[۴۰] نو (د کفارو څخه) هر یو مونږ په خپله‌خپله ګناه باندې نیولی دی. نو د دوی څخه ځینې هغه کسان دي چې مونږ وړباندې ډېر سخت باد ورلېږلی دی (چې ډبرې به یې رغړولې)، او د دوی څخه ځینې هغه کسان دي چې هغوی لره تېز اواز ونیول (او هلاک شوه) او ځینې د دوی څخه هغه څوک دي چې مونږ پرې ځمکه خسف کړه او (بالآخره) ځینې یې هغه څوک دي چې مونږ غرق کړه او (په دغو ټولو صورتونو کښې) الله ﷻ نه وه چې په کفارو باندې یې تېری کړی وی مګر هغوی چې وه پخپله یې (په خپلو ځانونو) ظلم (او تېری) وکړ.

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د ځینو پیغمبرانو نمونه اخستلې شوې دي او ځینو ته اشارې شوې دي، چې

د خپلو-خپلو کفري قومونو د پلوه یې کړاوونه ګاللي دي خو په نتیجه کښې الله ﷻ همغوی ته کامیابي ورکړې ده او کفري قومونه یې هلاک کړي دي. نو حاصل یې داسې راځېږي چې:

ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د څو نورو پیغمبرانو څه لنډ حالات هم قرائت کړه چې عبرت ترې واخلي هغه دا:

۱_ مونږ د مدین ښار ته د هغوی خواخوږی ورور شعیب ؑ د پیغمبر په صفت وراستولی وه ترڅو د هغوی عقیدوي او عملي کړه وړه رهبري کړي، نو د همدې کبله یې هغوی مخاطب کړه چې:

الف: ای زما قومه! تاسو خاص د الله ﷻ عبادت وکړئ او د بوتانو او غیر الله د عبادت څخه په جدي توګه ځانونه په څنګ کړئ.

ب: تاسو وروستنۍ ورځ په نظر کښې ونیسئ او د همغې دپاره څوري تیار کړئ، دغه ورځ ضرور راتلونکې ده او هیڅکله به تاسو د هغې څخه بچ پاتې نه شئ.

ج: تاسو په ځمکه کښې د فساد کوونکو په حیث حرکت مه کوئ چې یا په کیل او وزن کښې کمبود واقع کړئ او یا په غلا او دوکې سره د خلکو مالونه وخورئ.

۲_ نو نتیجه دا شوه چې هغوی د شعیب ؑ د خواخوږی مراعات ونه کړ او د ده ؑ نصائح یې نه د عقیدې په هکله او نه د اعمالو په ارتباط پیاده کړه، بلکې د هغه ؑ نبوت یې تکذیب کړ، او رډ برډ ترې انکاري شوه.

د همدې کبله هغوی لره زلزلې ونیوه او په خپلو کورونو کښې په زنګنونو باندې پرېوتلي وګرځېده، او ټول د څرمنې پوپنا او هلاک شوه.

۳_ همدارنګه مونږ عادیانو ته هود ؑ د پیغمبر ؑ په حیث ورلېږلی وه خو هغوی قبول نه کړ، نو یو تېز باد مو ورباندې وچلاوه چې ټول یې هلاک کړه او د خرما د ونو د ډډونو په شان یې په ځمکه باندې وغورځول.

۴_ ثمودیانو ته مو هم صالح ؑ د دوی خواخوږی ورور د پیغمبر په صفت وراستولی وه چې هغوی یې هم تکذیب وکړ او په یوې تېزې چیغې سره مو د هغوی بنیاد وویست او ټول مو هلاک کړه.

۵_ د عادیانو او ثمودیانو پوپنا کول خو تاسو ته د هغوی د کنډوالو کورونو څخه ښه په وضاحت سره څرګندېږي، البته کله چې تاسو شام ته په سفر سره ځئ او یا ترې بېرته مکې معظمې ته راستنېږئ.

۶_ ای پیغمبره! ذکرو شوو کافرو قومونو سترګې درلودې، هغوی کولی شوه چې په خپلو ځانونو او په ځمکې او اسمانو کښې یې د الله ﷻ د کامل قدرت نښې نښانې لیدلې وی او عبرت یې ترې اخستی وی.

خو په هغوی باندې شیطان سترګې پټې کړې او خپل کړه وړه یې ورته ښایسته وبرښول، چې په نتیجه کښې یې د سمې لارې څخه واړول او د زړه په سترګو باندې یې رانده کړه د خپلو عقلونو

څخه یې کار وانخست). یا په بل عبارت: د سر په سترګو بینا وه او د زړه په سترګو ړانده وه.

۷_ مونږ قارون او فرعون او هم هامان درېواړه په عذاب کښې سره ونیوه، چې درېواړو ته موسی ﷺ د څرګندو معجزاتو سره ورغلی وه او حقې لارې ته یې دعوت کړي وه خو هغوی په ځمکه کښې تکبر او سرکشي وکړه او په خپلو ګمراهیو باندې یې علاوه نور د هر خلک یې بې لارې کړه، بلکې د هغوی اراده وه چې د الله ﷻ د دین رڼا مړه کړي او د کامیابۍ مخه یې بنده کړي؛ مګر د هغوی دا خیال عبث وه او ویې ونه شو کړی چې په الله ﷻ باندې سبقت وکړي او په زور ازمایی کښې ورباندې برلاسي جوړ شي.

۸_ ای پیغمبره! لنډه دا چې مونږ هر یو هلاک شوی کافر او همدارنګه د دوی هره یوه هلاک شوې کافره ډله په خپلو خپلو ګناهونو سره نیولې دي بلکې د حکمت په غوښتنه مو په ډول ډول آفتونو سره هلاک کړي دي. لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: نو ځینې هغه کسان دي چې مونږ ورباندې تېز باد ورواستاوه لکه عادیان، او یا مو ورباندې د ډبرو د ګرتکانو باران وکړ لکه د لوط ﷺ قوم او نور.

ب: ځینې هغه کسان دي چې هغوی لره تېزې چیغې ونیوه او زړونه یې ترق وروچول، لکه ثمودیان او نور.

ج: ځینې هغه کسان دي کوم چې مونږ ورباندې ځمکه کښنوله او په ځمکه کښې مو خسف کړه، لکه قارون او د ده ملګري.

د: بالآخره ځینې هغه کسان دي چې مونږ په اوبو کښې غرق کړه، لکه د نوح ﷺ قوم، یا فرعونیان او داسې نور.

۹_ لنډه دا چې الله ﷻ داسې نه دی او نه داسې وه چې په هلاکو شوو کافرو قومونو باندې یې ظلم او تېری کړی وی، مګر هغوی وه چې په خپلو خپلو ځانونو باندې یې ظلمونه کړي وه چې د پیغمبرانو دعوت یې قبول نه کړ او عقیدةً او عملاً یې الهي دین پیاده نه کړ.

توضیحات

۱_ په ذکر شوو ایتونو کښې چې د هلاکو شوو قومونو کومو عبرتي ځینو قیصو ته اشاره شوې ده، هغه په تېر شوو سورتونو (لکه "الأعراف" او "هُود" او نورو) کښې مشرحې نازلې شوې دي، نو هیله ده چې د زیات تفصیل دپاره هلته مراجعه وکړی شي.

یو نحوي تحلیل

۲_ د ﴿ وَعَادًا وَثَمُودَا ﴾ کلمې په مقدر عامل سره منصوبې دي چې مونږ ترې په "أخذ العَذاب" سره تعبیر کوو، په همدغه مقدر عامل باندې په وړاندېنې نږدې ایت کښې د ﴿ فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ ﴾ جمله دلالت کوي. یعنې عادیان او ثمودیان هم الهي عذاب ونیول او ټول یې د ځرمې یوېنا کړه.

حاصب څه معنی؟

۳ـ په ﴿ فَمِنْهُم مَّنْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِ حَاصِبًا ﴾ کښې د "حَاصِب" کلمه مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الإسراء:۶۸] ایت لاندې شرحه کړې ده چې د هغه قوي باد دپاره وضعه شوې ده کوم چې په قرتکانو باندې ويشتل کوي.
که څه هم ذکره شوې کلمه د لوط ﷺ د قوم په هکله نازله شوې ده چې: ﴿ إِنَّآ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ حَاصِبًا إِلَّآ ءَالَ لُوطٍ ﴾ [القمر:۳۴] یعنې: یقینًا مونږ د لوط ﷺ په قوم باندې کاڼې وروونکی باد ورولېږه (چې ټول پوپنا شوه) مګر د لوط ﷺ کهول (ترې) نجات ومونده (البته د کاڼو باران د ښاړونو د سرچپه کولو څخه علاوه وه).
خو څه لرې نه ده چې په ذکر شوي هلاک شوي ګروپ کښې عادیان هم شامل وي چې متعددې ورځې وربانديې سخت باد چلېدلی وه، چې پوره بیان یې د "الحاقة" په سورت کښې نازل شوی دی، او هم څه لرې نه ده چې قرتکاڼي به یې هم ورباندې وررغړولي وي، والله ﷻ اعلم.

﴿ مَثَلُ ٱلَّذِينَ ٱتَّخَذُوا۟ مِن دُونِ ٱللَّهِ أَوْلِيَآءَ كَمَثَلِ ٱلْعَنكَبُوتِ ٱتَّخَذَتْ بَيْتًا ۖ وَإِنَّ أَوْهَنَ ٱلْبُيُوتِ لَبَيْتُ ٱلْعَنكَبُوتِ ۖ لَوْ كَانُوا۟ يَعْلَمُونَ ﴿٤١﴾ إِنَّ ٱللَّهَ يَعْلَمُ مَا يَدْعُونَ مِن دُونِهِۦ مِن شَىْءٍ ۚ وَهُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ﴿٤٢﴾ وَتِلْكَ ٱلْأَمْثَٰلُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ ۖ وَمَا يَعْقِلُهَآ إِلَّا ٱلْعَٰلِمُونَ ﴿٤٣﴾ خَلَقَ ٱللَّهُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ بِٱلْحَقِّ ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٤﴾ ﴾

[۴۱] د هغو کسانو مثال کومو چې د الله ﷻ څخه په غیر دوستان نیولي دي (په عدم ګټه کښې) دغڼې د مثال غوندې دي چې (په ډېر مشقت سره) کور جوړوي (خو نه پرې د لمر او یخنۍ چاره صورت نیسي او نه څه مقاومت لري).
او (دا څکه چې) یقینًا د ټولو کورونو ډېر کمزوری هرومرو د غڼې کور دی، که مشرکان (په واقعي پوهې باندې) پوهېدلی (نو بوتانو ته به یې د الوهیت لقب نه وی ورکړی چې د ګټې او ضرر دوارو توان نه لري).
[۴۲] یقینًا الله ﷻ په هغو شیانو باندې پوهېږي (هغه پېژني) کوم چې هغوی یې د الله ﷻ څخه په غیر بلنه (عبادت) کوي، (خو د دې سره-سره تر څه وخته پورې یې ترې عذاب ټال کړی دی) او (دا څکه چې) الله ﷻ د کلکې ارادې خاوند (او هم) د حکمت څښتن دی.
[۴۳] او دغه مثالونه مونږ د خلکو (د پوه کولو) دپاره وهو (بیانوو)، او دا په عقلونو کښې نه راولې مګر د (ربښتیانی) پوهې درلودونکې.

[۴۴] الله ﷻ اسمانونه او ځمکې په حقه پیدا کړي دي (عبثیات نه دي)، یقیناً په دغه (ذکر شوي بیان) کښې د مؤمنانو دپاره (د الهي قدرت) ډېره لویه نښه (پرته) ده.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې په هغه حقیقت باندې صراحت شوی دی کوم ته چې په وړاندېنیو ایتونو کښې اشاره شوې وه، هغه دا چې: بوتان (باطل معبودان) ناتوانه دي او خپلو عابدینو ته هیڅ ګټه نه شي رسولی، نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د ښه وضاحت دپاره خپل امت ته د بوتانو ناتوانۍ په یوه مثال کښې انځور کړه:

۱ـ هغه کسان چې د الله ﷻ څخه په غیر د باطلو معبودانو په عبادت باندې مشغول دي ترڅو ورته په درد وخوري، داسې مثال لري لکه غڼه چې زیار وباسي ترڅو د خپل خان دپاره کور جوړ کړي.

۲ـ حال دا چې په ټولو کورونو کښې بې مزې او کمزوری کور د غڼې کور دی، چې نه د لمر د وړانګو مخنیوی کولی شي او نه وربانډې د سړوښې مخه نیوه کېږي، او نه د باد یا بل شي په مقابل کښې مقاومت کولی شي.

۳ـ همدارنګه د باطلو معبودانو عبادت نه عابدینو ته څه ګټه جلبولی شي او نه ترې د مصیبتونو مخه اړولی شي او نه څه مقاومت کولی شي.

که بالفرض څه بې د لاسه پوره وی نو د ذکرو شوو هلاکو شوو کفارو قومونو څخه به یې کوم یوه ته د الهي عذاب څخه نجات ورکړی وی، نو په ټولو دوستانو کښې د باطلو معبودانو په شان کمزوري او ناتوانه دوستان نشته.

که کفار (مشرکان) پوهېدلی او د زړونو سترګې یې بینا وی نو د دغسې ناتوانه دوستانو په دوستی باندې به یې اعتماد نه وی کړی او د شرکیاتو څخه به یې خانونه بچ ساتلي وی.

۴ـ ای پیغمبره! مونږ دغه امثال خلکو ته د دې دپاره بیانوو چې شرعي مطالب ورته پوره څرګند شي او سرونه یې وربانډې خلاص شي. خو د دغو امثالو څخه یوازې هغه کسان ګټه پورته کوي کوم چې د خپلو عقلونو څخه کار اخلي او هم پوهه درلودونکي وي.

که نه نو همدغه امثال د هغو کسانو دپاره د کفر او ضلالت د لا زیادت سبب جوړېږي کوم چې د عقلونو څخه کار نه اخلي او خپل خانونه یې وربانډې ګول اچولي وي.

دوی وربانډې د عیب ګوته ږدي او د عبثیاتو څخه یې ګڼي حال دا چې الله ﷻ ټولې ځمکې او ټول اسمانونه بلکې ټوله دنیا په حقه او د حکمت په بنیاد پیدا کړې ده، او د عبثیاتو څخه پاکه او خالي ده.

۵ـ ای پیغمبره! په همدغه حقاني پیدابښت باندې د دنیا په هر وړوکي او غټ جزء کښې د الهي قدرت او وحدانیت ډېره لویه نښه او دلیل نغښتی دی چې د ایمان راوړلو دپاره کفایت کوي، مګر

بوازې مؤمنان ترې د خپل اطمنان دپاره استفاده کوي او یا ترې هغه کسان د ایمان راوړلو دپاره هم گټه پورته کوي کوم چې د ایمان راوړلو په تکل کښې وي او د حقې لارې موندلو پسې تاند وهي.

توضیحات

۱ـ په ﴿ كَمَثَلِ ٱلْعَنكَبُوتِ ﴾ کښې د "عَنکَبُوت" کلمه رباعي مزید فیها کلمه ده چې وزن یې د "فعللوت" دی او مذکر او موئث پکښې یو برابر دي[1]، "عَنکَبُوت" د هغه کوچني ساکښ نوم دی چې د خپلې گېډې څخه د ډېر نري-نري تارونه وباسي او د ځاگانو په خولو او د کوټو په کونجونو او یا نورو ځایونو کښې ترې کورونه جوړوي.

دغه ساکښ ته په پښتو کښې غنه یا جولاگۍ وایي، او کور یې د غنې یا د جولاگۍ د جال په نامه یادېږي.

۲ـ په ﴿ وَمَا يَعْقِلُهَآ إِلَّا ٱلْعَٰلِمُونَ ﴾ کښې د مشرکانو هغه اعتراض د اشارې په توگه رد شوی دی د کوم په رد باندې چې په [البقرة: ۲۶] ایت کښې صراحت شوی دی. هغه دا چې: که دا کتاب (قرآن کریم) د الله ﷻ د پلوه په حقه نازل شوی وی نو په دې کښې به د حقیرو او کوچنیو ساکښانو (لکه مچ او غنې) نومونه نه وی نازل شوي.

د رد حاصل یې د الله ﷻ په توفیق همهلته ښه پوره شرحه شوی دی چې بیا لیکلو ته یې ارتیا نه گورو، اما په دې مقام کښې یې خلاصه دا ده چې:

مونږ دغه ډول مثالونه د خلکو د پوه کولو دپاره بیانوو چې په معقولو شیانو باندې یې د محسوسو شیانو په خبره کښې سرونه خلاص شي او د زړه د کومې ورباندې پوه شي. مگر هغه کسان ترې معکوسه نتیجه اخلي او د اعتراض په نظر ورته گوري کوم چې د عقلونو څخه کار نه اخلي او په اهمیت باندې یې نه پوهېږي، او یا یې ورباندې خپل خانونه رانده کانه اچولي دي، ته به وایې چې په هیڅ شي باندې نه پوهېږي.

د الله ﷻ په توفیق د شلمې سپارې پښتو ترجمه او تفسیر ختم شو.

د الله ﷻ څخه هیله کوو چې لا نور زیات توفیق راکړي چې نشاط مو اضافه کړي او مرسته راسره وکړي. آمین یا رب العالمین.

۱۴۲۱/۴/۴ هـ ق - ۱۳۷۹/۳/۱۶ هـ ش - ۲۰۰۰/۶/۶ م

---

(۱) لسان العرب ج۲ ص ۶۲۶ـ ۶۳۲

﴿ ٱتْلُ مَآ أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنَ ٱلْكِتَٰبِ وَأَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ ۖ إِنَّ ٱلصَّلَوٰةَ تَنْهَىٰ عَنِ ٱلْفَحْشَآءِ وَٱلْمُنكَرِ ۗ وَلَذِكْرُ ٱللَّهِ أَكْبَرُ ۗ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ ﴿٤٥﴾ ﴾

[۴۵] هغه شی (په خپل اُمت باندې) تلاوت کړه کوم چې تاته وحې کړی شوی دی چې د کتاب (قرآن کریم) څخه عبارت دی، او لمونځ ودروه. (او ستا اُمت دې هم تلاوت وکړي او لمونځونه دې ودروئ او دا څکه چې) یقینًا لمونځ (چې په تلاوت باندې هم مشتمل دی) د بې شرمه کار او (په شریعت کښې) د ناآشنا کار څخه (خلک) منعه کوي، او ضرور (په دغې باره کښې) د الله ﷻ ذکر (د بل هر شي څخه په تاثیر کښې) لوی دی.

او (په خاصه توګه په دې لحاظ چې) الله ﷻ په هغو کارونو باندې پوهېږي کوم چې تاسو یې (په مهارت سره) اجراء کوئ (نو ضرور به د قیامت په ورځ سزا یا جزا درکړي).

ارتباطات او توضیحات

۱ـ وړاندېنې ایتونه په دې باندې مشتمل وه چې په قرآني امثالو باندې هغه خلک پوهېږي کوم چې د عقل څخه کار اخلي، او هغه کسان ترې ګټه او عبرت پورته کوي کوم چې د ربښتیاني ایمان درلودونکي وي.

په دې ایتونو کښې نبي کریم ﷺ ته توصیه شوې ده چې په مؤمنانو باندې د قرآن کریم ایتونه بیا-بیا ولولي چې د عبرت اخستلو دپاره ګټور تمامېږي. همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ وَذَكِّرْ فَإِنَّ ٱلذِّكْرَىٰ تَنفَعُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾ [الداریات:۵۵] یعنې ای پیغمبره! مؤمنانو ته بیا-بیا د الهي ارشاداتو یادونه کوه او دا څکه چې بیا-بیا یادونه مؤمنانو ته په ګټه تمامېږي.

۲ـ هلته د متعددو پیغمبرانو په قیصو سره د هغوی د مشکلاتو د ګاللو ذکر نازل شوی وه. په دې ایتونو کښې نبي کریم ﷺ ته ارشاد شوی دی چې د مشکلاتو په زغم کښې هغوی پسې اقتداء وکړي او د کومک غوښتلو دپاره د لمانځه د اقامت څخه کار واخلي، ته به وایې چې دلته د بل ایت مضمون منعکس شوی دی، چې: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ٱسْتَعِينُوا۟ بِٱلصَّبْرِ وَٱلصَّلَوٰةِ ﴾ [البقرة:۱۵۳] یعنې ای مؤمنانو! تاسو د جهاد د مشکلاتو د زغم پاره په صبر او لمانځه سره د الله ﷻ څخه کومک وغواړئ.

سوال جواب

۳ـ که څوک وایي چې: ﴿ إِنَّ ٱلصَّلَوٰةَ تَنْهَىٰ عَنِ ٱلْفَحْشَآءِ وَٱلْمُنكَرِ ﴾ جمله د وړاندېنیو دواړو جملو "اتْلُ، أَقِمْ" دپاره د استدلال مقام لري، حال دا چې په هغو دواړو جملو سره نبي کریم ﷺ مخاطب کړی شوی دی چې د فحشاء او منکر دارتکاب څخه معصوم وه؟

موږ وایو چې: ذکره شوې جمله د هغې مقدرې جملې دپاره د استدلال حیثیت لري په کومې باندې چې ذکرې شوې دواړه جملې دلالت کوي، چې موږ ترې په "وَلْيَتْلُوا، وَلْيُقِيمُوا الصَّلَوٰةَ" سره

تعبير كوو. يعنې مؤمنان دې هم ستا غوندې د قرآن كريم بيا- بيا تلاوت ته او د لمانځه اقامت ته ادامه وركړي او دا ځكه چې لمونځ (چې په تلاوت باندې هم مشتمل دی) د بې شرمه او په شريعت كښې د ناآشنا كارونو څخه منعه كول كوي.

لمونځ خير ته بلونكی دی

۴- لمونځ لكه څنګه چې د فحشاء او منكراتو څخه منعه كوونكی دی همدارنګه په نېكو او معروفو كارونو باندې امر كوونكی هم دی، لكه چې الله ﷻ د شعيب ﷺ په قيصه كښې فرمايلي دي چې: ﴿ قَالُواْ يَٰشُعَيۡبُ أَصَلَوٰتُكَ تَأۡمُرُكَ أَن نَّتۡرُكَ مَا يَعۡبُدُ ءَابَآؤُنَآ ﴾ [هود:۸۷] يعنې د مدين ښاريانو شعيب ﷺ ته وويلې چې: ای شعيبه! ايا تا ته خپل لمونځ امر كوي چې مونږ د هغو بوتانو عبادت پرېږدو د كومو چې زمونږ پلرونو عبادت كاوه؟

د همدې ايت [هود:۸۷] په تفسير كښې سفيان علیه الرحمة وايي چې: "وَاللهِ تَأْمُرُهُ وَتَنْهَاهُ"(۱) يعنې په الله ﷻ سوګند دی چې لمونځ خپل لمونځ كوونكي ته په معروفو باندې امر كوي او د منكراتو څخه يې منعه كوي.

نو ځه لرې نه ده چې مونږ لمانځه ته د "داعي إلى الخير" (خير ته د بلونكي) لقب وركړو.

يوه پوښتنه او دهغې جواب

۵- كه څوك وايي چې: ډېرې خلک لمونځونه كوي خو د دې سره-سره د فحشاء او منكراتو مرتكب ګرځي، نو ايا په دغسې كسانو سره د ايت شريف عمومي مفهوم ته څه تاوان نه رسېږي؟

مونږ وايو چې: د دغه سوال د جوابولو دپاره علماوو كرامو متعدد جوابونه كړي دي(۲) خو كوم جوابونه چې مونږ ته په زړه پوري برېښي هغه فقط دوه جوابه دي، او ځه لرې نه ده چې د بدليت په لحاظ سره دواړه اراده كړی شي، هغه دا چې:

الف: لمونځ د داسې اقوالو او افعالو مجموعه ده چې سړي ته د حال په ژبه د خيريه كارونو دپاره دعوت وركوي، او د منكراتو څخه ورته د اجتناب توصيه كوي، يا په بل عبارت: د لمونځ كوونكي سره مناسبه نه ده چې د فواحشو او منكراتو مرتكب جوړ شي.

نو په دغه لحاظ سره لمونځ د هر چا دپاره داعي الى الخير دی خو څوک يې دعوت قبلوي او څوک يې نه قبلوي.

الله ﷻ تول پيغمبران علیهم السلام د دعوت الى الخير دپاره رالېږلي دي او تول كتابونه يې د همدې مطلب دپاره نازل كړي دي، خو د تاريخ په اوږدو كښې يې چا دعوت ته په لبيک سره جواب وركړ او چا شا ورواړوله.

په همدغه جواب باندې لاندې دوه اثار هم دلالت كوي:

(۱) تفسير الطبري ج۲۰ ص۱۵۵
(۲) روح المعاني ج۲۰ ص۱۶۳؛ المحرر الوجيز ج۱۲ ص۲۲۶؛ التفسير الكبير ج۲۴ ص۷۶؛ تفسير القرطبي ج۱۳ ص۳۴۷

اول: عبد الله بن عباس رضي الله عنهما فرمايلي دي چې: «مَنْ لَا تَنْهَهُ صَلَاتُهُ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ لَمْ يَزْدَدْ بِصَلَاتِهِ مِنَ اللهِ إِلَّا بُعْدًا»(۱) يعني هر چا لره چې خپل لمونځ د فحشاء او منكر څخه منعه نه كړي نو هغه ته د لمانځه په سبب د الله ﷻ د رحمت په نسبت نه زياتوي مگر لرېوالی. او دا ځكه چې په دې تقدير به جنايتو كښې مخ په وړاندې ځي. او ساتيه سات د الهي رحمت څخه لرې كېږي.

دوهم: عبد الله بن مسعود رضي الله عنه فرمايلي دي چې: «لَا صَلَاةَ لِمَنْ لَمْ يُطِعِ الصَّلَاةَ»(۲) يعني د هغه د پاره كامل لمونځ نشته كوم چې د خپل لمانځه اطاعت نه كوي. او دعوت يې نه قبلوي.

ب- دعوت الى الخير: د لمانځه خاصيت دی چې هرو مرو د سړي په اوصافو كښې تغير پيښوي. اما دا خبره چې څومره تغير او په څه كيفيت سره؟ نو دا د لمانځه په كم او كيف پورې اړه لري چې د اثر په وړاندې يې موانع شتون لري او كه څنگه؟ د لمونځ كوونكي خوراک او څښاک حلال دي كه حرام؟ همدارنگه د لمانځه شروط او اركان كامل دي او كه ناقص دي؟ او داسې نور.

د دې وضاحت د پاره لاندې نصوص ولولئ:

اول: نبي كريم ﷺ فرمايلي دي چې: «مَنْ صَلَّى لِلَّهِ أَرْبَعِينَ يَوْمًا فِي جَمَاعَةٍ يُدْرِكُ التَّكْبِيرَةَ الْأُولَى كُتِبَ لَهُ بَرَاءَتَانِ بَرَاءَةٌ مِنَ النَّارِ وَبَرَاءَةٌ مِنَ النِّفَاقِ»(۳) يعني هر څوک چې څلويښت ورځې په جمعې سره لمونځ اداء كړي چې اولنی تكبير ترې فوت نه شي، نو هغه ته به د دوو شيانو څخه نجات وليكلی شي، چې يو د دوزخ څخه نجات دی او بل د نفاق څخه نجات او خلاصون دی.

دوهم: يوه ورځ يوه سړي د نبي كريم ﷺ په حضور كښې عرض وكړ چې: ای د الله رسوله! فلانی سړی د شپې لمونځونه كوي او چې څنگه سبا كړي نو بيا غلاوې كوي.

نبي كريم ﷺ جواب وركړ چې: «إِنَّهُ سَيَنْهَاهُ مَا تَقُولُ»(۴) يعني يقيناً شان دا دی چې ډېر ژر به دغه لمونځ نوموړی سړی د هغه شي څخه منعه كړي چې ته يې وايې. يا په بل عبارت كه همدغه لمانځه ته ادامه وركړي نو د غلا كولو څخه به يې منعه كړي.

د لمانځه يو نظير

۶- نبي كريم ﷺ فرمايلي دي چې: «مَنْ شَهِدَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ حَرَّمَ اللهُ عَلَيْهِ النَّارَ»(۵) يعني هر څوک چې شاهدي ووايي چې په حقه معبود نشته مگر يو الله ﷻ دی او يقيناً محمد ﷺ د الله ﷻ پيغمبر دی، نو الله ﷻ به ورباندې د دوزخ اور حرام كړي.

خو د لاندې حديث څخه څرگندېږي چې ذكر شوی حديث د موانعو په عدم باندې مشروط دی

(۱) تفسير الطبري ج ۲ ص ۱۵۵

(۲) تفسير الطبري ج ۲ ص ۱۵۵

(۳) جامع الترمذي ج ۱ ص ۵۶

مسند احمد بن حنبل ج ۲ ص ۴۵۷

جامع الترمذي ج ۲ ص ۹۳

که څه هم په عبارت کښې پرې صراحت نه دی شوی، چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «يُعَذَّبُ نَاسٌ مِنْ أَهْلِ التَّوْحِيدِ فِي النَّارِ حَتَّى يَكُونُوا فِيهَا حُمَمًا ثُمَّ تُدْرِكُهُمُ الرَّحْمَةُ فَيُخْرَجُونَ»[1] یعنې د توحید د خاوندانو څخه به ځینې خلک په اور (دوزخ) کښې معذب کړی شي آن تردې چې پکښې به سکاره وګرځي، بیا به د الله ﷻ رحمت ورورسیږي نو د دوزخ څخه به وویستلی شي.

۷ـ لنډه دا چې لمونځ د مراتبو په اختلاف سره ډېر لوی داعي إلی الخیر دی، د همدې کبله نبي کریم ﷺ د مرګ په حال کښې (چې اواز یې ډېر کمزوری وه) وویلې چې: «الصَّلَاةَ الصَّلَاةَ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ»[2] یعنې ای زما اُمته! د لمانځه حفاظت وکړئ، د لمانځه حفاظت وکړئ، او هم د هغو مراعات وکړئ چې ستاسو ښي لاسونه یې مالکان شوي دي.

دوه ډوله تفسیر

۸ـ علماوو کرامو د ﴿وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ﴾ جمله په متعددو طریقو سره تفسیره کړې ده[3]. لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: د "ذِكْرُ" کلمه معلوم مصدر دی چې مفعول یې مقدر دی، او د "أَكْبَرُ" د کلمې مفضل علیه مقدر دی، چې مونږ ترې داسې تعبیر کوو چې: "وَلَذِكْرُ اللهِ إِيَّاكُمْ أَكْبَرُ مِنْ ذِكْرِكُمْ إِيَّاهُ ﷻ"[4]. یعنې ای بندګانو! که تاسو الله ﷻ په عبادت سره یاد کړئ نو الله ﷻ به تاسو په احساناتو سره یاد کړي، حال دا چې ستاسو د ذکر څخه د الله ﷻ ذکر ډېر بهتر دی، دا ځکه چې ستاسو ذکر د بندګۍ څخه نمایندګي کوي او د الله ﷻ ذکر د الوهیت څخه نمایندګي کوي او د اجرونو او احساناتو د ورکړې معنی ورکوي چې ستاسو دپاره لویه کامیابي ده، نو تاسو ته په کار دي چې خپلې کامیابۍ پسې تاند ووهئ.

همدې مضمون ته نبي کریم ﷺ په یوه اوږده قدسي حدیث کښې اشاره کړې ده چې: «فَإِنْ ذَكَرَنِي فِي نَفْسِهِ ذَكَرْتُهُ فِي نَفْسِي وَإِنْ ذَكَرَنِي فِي مَلَإٍ ذَكَرْتُهُ فِي مَلَإٍ خَيْرٍ مِنْهُمْ»[5] یعنې الله ﷻ فرمايي چې که یو بنده ما د خپله خانه سره په بندګۍ او عبادت سره یاد کړي زه به یې د خپله خانه سره په رحمت او احسان سره یاد کړم، او که ما په یوه ټولګي کښې په عبادت سره یاد کړي زه به یې د دوی د ټولګي څخه په بهتر ټولګي کښې په انعام سره یاد کړم؛ نو په هر تقدیر د بنده دپاره زما ذکر بهتر او ګټور دی.

ب: د "ذِكْرُ" د کلمې فاعل مقدر دی (دا مجهول مصدر دی) او د "أَكْبَرُ" د کلمې دپاره مفضل علیه مقدر دی[6]، نو مونږ ترې داسې تعبیر کوو چې: "وَلَذِكْرُ اللهِ أَكْبَرُ مِنَ التِّلَاوَةِ وَالْإِقَامَةِ" یعنې ای

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۸۷
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۱۰ ص۲۲۵
(۳) تفسیر القرطبي ج۱۳ ص۳۴۹؛ تفسیر الخازن ج۵ ص۲۰؛ زاد المسیر ج۶ ص۱۳۳
(۴) تفسیر الطبري ج۲۰ ص۱۵۸
(۵) صحیح البخاري ج۲ ص۱۱۰۱
(۶) تفسیر ابي السعود ج۷ ص۴۲؛ نظم الدرر ج۵ ص۵۶۴

بندګانو ا د فحشاء او منکر څخه د منعه کولو په اړوند د قرآن کریم د تلاوت او د لمانځه د اقامت څخه د الله ﷻ ذکر ډېر لوی دی، چې کله تاسو د الله ﷻ عظیم شان دربه زړه کړئ نو د منکراتو څخه په اجتناب درکولو کښې به درته زیات اغیزمن او ګټور واقع شي، حتی چې د قرآن کریم تلاوت او د لمانځه اقامت هم د دې کبله د منکراتو مخنیوی کوي چې دغه دواړه د الله ﷻ په ذکر باندې مشتمل دي. نو تاسو ته په کار دي چې هیڅکله الله ﷻ هېر نه کړئ، چې د ګناهونو څخه په اجتناب کښې درسره کومک وکړي.

په دې مقام کښې ځینو مفسرینو کرامو[۱] د احادیثو یوه لویه مجموعه راغونډه کړې ده چې د ذکر الله ﷻ په افضلیت کښې روایت شوي دي، هیله ده چې لوستونکي یې یو ځل له نظره تېر کړي.

تبصره

۹ـ که څه هم ذکر شوي دواړه تفسیرونه یو تر بله سره څه منافات نه لري، ممکنه ده چې د بدلیت په لحاظ دواړه اراده کړی شي، اما کوم تفسیر چې ـ زموږ په فکر ـ د مقام غوښتنه ده او متصله ﴿وَٱللَّهُ يَعۡلَمُ مَا تَصۡنَعُونَ﴾ جمله وروسته دې دلالت کوي هغه دوهم تفسیر دی. نو حاصل به یې داسې راوځي چې: ای بندګانو! د الله ﷻ ذکر د منکراتو څخه د اجتناب دپاره ډېر ښه مؤثر دی، خصوصاً په دې لحاظ چې تاسو ایمان ولرئ چې الله ﷻ په هغو ټولو کارونو باندې پوهېږي کوم چې تاسو یې په دنیا کښې اجراء کوئ او پکښې اخته یاست، نو د قیامت په ورځ به ضرور سزا یا جزا درکړي.

﴿وَلَا تُجَٰدِلُوٓاْ أَهۡلَ ٱلۡكِتَٰبِ إِلَّا بِٱلَّتِي هِيَ أَحۡسَنُ إِلَّا ٱلَّذِينَ ظَلَمُواْ مِنۡهُمۡۖ وَقُولُوٓاْ
ءَامَنَّا بِٱلَّذِيٓ أُنزِلَ إِلَيۡنَا وَأُنزِلَ إِلَيۡكُمۡ وَإِلَٰهُنَا وَإِلَٰهُكُمۡ وَٰحِدٞ وَنَحۡنُ لَهُۥ مُسۡلِمُونَ ۝٤٦
وَكَذَٰلِكَ أَنزَلۡنَآ إِلَيۡكَ ٱلۡكِتَٰبَۚ فَٱلَّذِينَ ءَاتَيۡنَٰهُمُ ٱلۡكِتَٰبَ يُؤۡمِنُونَ بِهِۦۖ وَمِنۡ
هَٰٓؤُلَآءِ مَن يُؤۡمِنُ بِهِۦۚ وَمَا يَجۡحَدُ بِـَٔايَٰتِنَآ إِلَّا ٱلۡكَٰفِرُونَ ۝٤٧ وَمَا كُنتَ تَتۡلُواْ مِن قَبۡلِهِۦ
مِن كِتَٰبٖ وَلَا تَخُطُّهُۥ بِيَمِينِكَۖ إِذٗا لَّٱرۡتَابَ ٱلۡمُبۡطِلُونَ ۝٤٨ بَلۡ هُوَ ءَايَٰتُۢ بَيِّنَٰتٞ فِي
صُدُورِ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلۡعِلۡمَۚ وَمَا يَجۡحَدُ بِـَٔايَٰتِنَآ إِلَّا ٱلظَّٰلِمُونَ ۝٤٩ وَقَالُواْ لَوۡلَآ
أُنزِلَ عَلَيۡهِ ءَايَٰتٞ مِّن رَّبِّهِۦۖ قُلۡ إِنَّمَا ٱلۡأٓيَٰتُ عِندَ ٱللَّهِ وَإِنَّمَآ أَنَا۠ نَذِيرٞ مُّبِينٌ ۝٥٠
أَوَلَمۡ يَكۡفِهِمۡ أَنَّآ أَنزَلۡنَا عَلَيۡكَ ٱلۡكِتَٰبَ يُتۡلَىٰ عَلَيۡهِمۡۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَرَحۡمَةٗ وَذِكۡرَىٰ

(۱) تفسیر المظهري ج ۷ ص ۲۰۴، تفسیر البغوي ج ۳ ص ۴۶۹

لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٥١﴾ قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ شَهِيدًا يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالَّذِينَ آمَنُوا بِالْبَاطِلِ وَكَفَرُوا بِاللَّهِ أُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٥٢﴾

[۴۶] او (ای مؤمنانو!) تاسو د اهل الکتابو (یهود او نصاراوو) سره مجادله مه کوئ مگر په هغې طریقې سره کومه چې ډېره ښایسته (بهتره) وي. مگر د دوی (د جملې) څخه د هغو کسانو سره (په سختۍ سره هم مجادله کولی شئ) کومو چې (په کفر باندې علاوه نور) ظلم کړی وي (چې د هغوی د پلوه سخته مجادله پیل شي).

او (ښه طریقه دا ده چې هغوی ته) تاسو ووایاست چې مونږ په هغه کتاب ایمان راوړی دی کوم چې مونږ ته نازل شوی دی او کوم چې تاسو ته درنازل شوی دی، او زمونږ معبود او ستاسو معبود (یکي) یو دی، او مونږ خاص همده ﷻ ته غاړې ایښودونکي یاستو (مونږ او تاسو سره ډېر نژدې یاستو).

[۴۷] او (ای پیغمبره!) همدارنگه (د پخوانیو کتابونو غوندې) مونږ تاته هم کتاب (قرآن کریم) درنازل کړی دی (چې هیڅ شک او شبه پکښې نشته).

نو هغه کسان کومو ته چې مونږ کتاب ورکړی دی په دې (قرآن کریم) باندې باور کوي، او د دغو خلکو (مشرکانو) څخه (هم) خینې هغه کسان دي چې باور ورباندې کوي. (خو د دغو باور کوونکو اکثریت عناداً ترې انکاري دي)، او زمونږ په ایتونو سره په عنادي توگه انکار نه کوي مگر (کلک) کافران.

[۴۸] او (ای پیغمبره!) د دې (قرآن کریم) څخه وړاندې، ته نه وې چې څه کتاب (لیک) ولولې، او (ته نه وې) چې په خپل ښي لاس سره څه لیکنه وکړې.

په دغه وخت کښې (چې تا پخوا لوست کولی شوی او یا دې اوس لیکنه کولی شوی) هرو مرو به (د حق) باطلوونکو (ستا په نبوت کښې) څه شک کړی وی (او د شک دپاره به یې ړنده وجه درلودلې وی).

[۴۹] (دغسې نه ده) بلکې دا (قرآن کریم) د هغو کسانو په سینو کښې واضحه دلایل دي کومو ته چې علم ورکړی شوی دی (او د جحود څخه بچ پاتې دي). او زمونږ په ایتونو سره جحود نه کوي (په عنادي توگه نه کافر کېږي) مگر (د حق څخه) تېری کوونکي (ظالمان).

[۵۰] او اهل الکتاب (د مشرکانو په اشاره) وایي چې په محمد ﷺ باندې د خپل رب ﷻ د پلوه ولې ایتونه (زمونږ د پیغمبرانو غوندې معجزات) نه دي نازل شوي (که نوموړی په رښتیا پیغمبر وي نو دغه کار به شوی وی).

ته (ورته په جواب کښې) ووایه چې: یقیناً ایتونه (معجزات) د الله ﷻ په نزد دي (زما په نزد نه دي) او یقیناً زه فقط ښکاره ډاروونکی یم (او بس).

[۵۱] (ای پیغمبره!) ایا (اهل الکتاب ذکره شوې غوښتنه کوي) او دا خبره ورته کفایت نه کوي

چې یقیناً مونږ په تابانديږ داسې کتاب (قرآن کریم) نازل کړی دی چې (روزمره) ورباندې (په معجزانه توګه) لوستل کېږي.

بې شکه په دغه (معجزانه نازولو) کښې د داسې قوم دپاره چې ایمان راوړي (او عناد نه وي نیولي) هرومرو لوی رحمت او لوی پند دی.

[٥٢] (بیا ورته) ووایه چې: زما او ستاسو ترمنځ الله ﷻ د شاهد په حیث بس دی، چې په هغو (ټولو شیانو) باندې پوهېږي کوم چې په اسمانونو او ځمکو کښې موجودیت لري.

او هغه کسان کوم چې په باطلو عقیده لري او په الله ﷻ باندې کافر کېږي (عقیده ورباندې نه کوي) دغه کسان همدوی زیانکاران (او تاوانیان) دي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېني ایت په مضمون کښې دا خبره هم شامله وه چې لمونځ د مؤمنانو دپاره داعي الی الخیر دی. په دې ایتونو کښې د یو پلوه هغوی ته د اشارې په توګه توصیه شوې ده چې تاسو د نورو خلکو دپاره داسې دعوت کوونکي وګرځئ لکه څنګه چې ستاسو دپاره لمونځ دعوت کوونکی دی، او د بله پلوه پکښې څه ارشادات نازل شوي دي چې باید د دعوت په اوږدو کښې ترې کار واخستلی شي ترڅو د دعوت په وړاندې څه خنډ پېښ نه شي. نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د الله ﷻ د پلوه مؤمنانو ته ابلاغ کړه چې:

١ـ تاسو د دعوت په جریان کښې د مخاطبینو حال په پام کښې ونیسئ او دعوت ته ادامه ورکړئ. د مثال په توګه:

الف: تاسو د اهل الکتابو سره بحث او جګړه مه کوئ مګر په هغې طریقې سره کومه چې ډېره ښه او د هغوئ د حال سره موافقه وي. یا په بل عبارت: هغوی ته داسې دعوت مه ورکوئ لکه څنګه چې بې کتابه کفارو ته دعوت ورکوئ، چې بالکل د اسماني ادیانو څخه انکار کوونکي وي.

ب: هو! د اهل الکتابو څخه د هغې ډلې په دعوت کښې په تاسو باندې په ستغو او سپورو خبرو په وراورولو کښې څه باک نشته کومې چې ـبرسېره پر کفرـ په تاسو باندې ظلم کړی وي او سپورې او ستغې خبرې یې درته اورولې وي، او تاسو هغوی ته بالمثل جواب ورکړئ.

ج: د دعوت کومه طریقه چې د اهل الکتابو سره موافقه ده او ښایسته طریقه ده، هغه دا ده چې تاسو هغوی ته د دعوت په جریان کښې ووایاست چې:

اول: ای اهل الکتابو! مونږ په هغه کتاب باندې ایمان راوړی دی کوم چې تاسو ته درنازل شوی وه، او مونږ هغه څوک د پیغمبر په صفت پېژنو کوم چې تاسو ته د پیغمبر په صفت دراستولی شوی وه، لکه موسی ﷺ او عیسی ﷺ او داسې نور.

نو تاسو هم زمونږ غوندې په هغه کتاب باندې ایمان راوړئ چې مونږ ته نازل شوی دی چې د قرآن کریم څخه عبارت دی، او په هغه پیغمبر باندې عقیده وکړئ چې مونږ ورباندې معتقد یاستو.

دوهم: مونږ او تاسو د توحيد په عقيده كښې متحد ياستو، تاسو هم د الله ﷻ سره په عبادت كښې بوتان نه شريكوئ او مونږ هم همدغه عقيده لرو.

دريم: په همدې بنياد مونږ د همدغه واحد لا شريک الله ﷻ حكم ته غاړې ايښودونكي ياستو. نو په تېرو شوو زمانو كښې د تېرو شوو پيغمبرانو شريعتونه حقې لاري وې، او په دې زمانه كښې پخواني شريعتونه منسوخ ګرځېدلي دي او د اطاعت حقه لاره همدا يوه لاره ده كومې ته چې مونږ تاسو رابلو چې د محمدي (ﷺ) شريعت څخه عبارت ده.

نو هيله ده چې تاسو هم زمونږ غوندې الهي احكامو ته غاړې ايښودونكي وګرځئ او د آخر الزمان پيغمبر ﷺ شريعت قبول كړئ.

۲_ اى پيغمبره! حقيقت همدا دى، لكه څنګه چې مونږ په پخوانيو زمانو كښې پيغمبرانو ته كتابونه او شريعتونه ورنازل كړي وه همدارنګه مو په دې زمانه كښې همدا تاته كتاب او شريعت درنازل كړى دى. نو هلته خاص په هغو شريعتونو كښې زمونږ رضامندي نغښتې وه او نن ورځ _تر قيامته پورې_ زمونږ رضامندي ستا د شريعت په تعميل كښې نغښتې ده اوس.

۳_ دغه خو يو ښكارند حقيقت دى، پاتې شوه دا خبره چې دغه حقيقت څوک قبلوي او څوک يې نه قبلوي، نو هغه په خلكو پورې اړه لري نو:

الف: هغه كسان كومو ته چې مونږ پخواني كتابونه وركړي وه هغوى په دغه كتاب (قرآن كريم) باندې د حقانيت عقيده لري، او دا خكه چې په پخوانيو كتابونو كښې د تحريف سره‌سره داسې دلايل شته چې د حقانيت د اثبات دپاره يې كفايت كوي، مګر _د بده مرغه_ هغوى په عنادي توګه كفر غوره كړى دى.

ب: په دې باندې علاوه، كه څه هم د دغو مشركانو د جملې څخه خينې په جهلي توګه كافر دي مګر د دوى خينې كسان هم د قرآن كريم په حقانيت باندې قلبا قناعت لري خو د دې سره‌سره په عنادي توګه په كفر باندې كلک دي.

لنډه دا چې دا كتاب زمونږ د پلوه په داسې دلايلو باندې مشتمل دى كوم چې د حق د پېژاندلو دپاره كفايت كوي، نو په همدې بنياد زمونږ د دلايلو څخه انكار نه كوي مګر هغه كسان كومو چې كفر غوره كړى دى او په عنادي توګه ورباندې كلک ولاړ دي.

۴_ اى پيغمبره! د دې كتاب د حقانيت او ستا د صداقت يو دليل دا دى چې: د دې كتاب د نزول څخه وړاندې تا نه كوم كتاب لوستى دى او نه دې لوستل زده وه، او بل دليل يې دا دى چې: تا په خپل لاس سره پخوا هيڅ كتاب نه دى ليكلى او نه دې ليكل زده وه، حتى اوس هم ليک او لوست نه شې كولى.

كه بالفرض تا كوم كتاب لوستى وى او يا په ليک او لوست باندې پوهېدلى، نو په دغه وخت كښې به د باطلو خاوندانو او د حق د پېښو لاندې كوونكو څه رنده وجه درلودى چې د دې كتاب (قرآن كريم) په حقانيت او ستا په صداقت كښې يې څه شک او شبه وكړي. د مثال په توګه:

الف: مشرکانو به ویلی چې دا کتاب (قرآن کریم) حقاني کتاب نه دی بلکې د اهل الکتابو د کتابونو څخه لیکلی شوی او زده کړی شوی دی.

ب: اهل الکتابو به ویلی چې آخر الزمان پیغمبر زمونږ په کتابونو کښې أمي ښودلی شوی دی، او دا (محمد ﷺ) أمي نه دی بلکې لیک او لوست کولی شي، نو معلومه شوه چې نوموړی د نبوت په دعوت کښې دروغژن دی.

۵ـ لنډه دا چې: دا کتاب (قرآن کریم) داسې کتاب نه دی چې د شک او شبهې دپاره پکښې د کوتې اینښودلو ځای مونده کړی شي، بلکې دا کتاب د ایتونو د تعدد په لحاظ د واقعي علم د خاوندانو په زړونو کښې واضحه دلایل دي، چې د یو پلوه په خپل حقانیت باندې دلالت کوي او د بله پلوه ستا صداقت هر چاته په ډاګه ګرځوي.

آن تر دې چې په همدې حقیقت باندې ظالمان (عنادي کفار) هم پوهېږي، مګر د عناد او د تکبر د کبله ترې په قصدي توګه انکار کوي او ځرګند دلایل تر پښو لاندې کوي.

۶ـ د همدې کبله د اهل الکتابو عنادي کفار د مشرکانو په اشاره وایي چې: دا (محمد ﷺ) په حقه پیغمبر نه دی که نه نو په ده باندې د خپل رب ﷻ د پلوه هغه ډول معجزات ولې نازل نه کړی شوه کوم چې زمونږ په پیغمبرانو باندې په پخوانیو زمانو کښې نازل کړی شوي وه؛ یا په بل عبارت: نوموړی ولې د خپلې همسا څخه ښامار نه شي جوړولی او داسې نور.

۷ـ ای پیغمبره! دغو عنادیانو ته په جواب کښې ووایه چې:

الف: د معجزاتو نازلول او هم د معجزاتو د ډول تشخیصول صرف د الله ﷻ کار دی او بس، همدی ﷻ اختیار لري چې معجزات نازلوي او که نه؟ که نازلوي یې نو څه ډول معجزات نازلوي؟.

ب: زما دنده (مکلفیت) یوازې او یوازې د احکامو ابلاغ دی، نو یقیناً زه ستاسو دپاره ځرګند داروونکی یم او بس.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه د الله ﷻ په نزد معجزات زښت ډېر دي، اهل الکتابو ته په ورنازلو شوو معجزاتو کښې انحصار نه لري.

ج: ایا ذکرو شوو عنادي کفارو ته ستا د صداقت د اثبات دپاره دا خبره کفایت نه کوي چې: یقیناً مونږ په تاباندې معجز کتاب درنازل کړی دی، چې روزمره ورباندې ستا د پلوه قرائت کېږي؟ بې شکه په دغه معجز کتاب کښې د الله ﷻ د پلوه ډېر لوی رحمت او لوی پند نغښتی دی، مګر هغه قوم ترې استفاده کولی شي کوم چې د قرآن کریم په واقعیت باندې عقیده کوي، او څوک چې ورته د عناد په نظر ګوري هغوی ترې د ګټې د پورته کولو څخه بې برخي دي.

د: ای پیغمبره! کفار مخاطب کړه او ورته ووایه چې:

ای کفارو! کله چې تاسو زما د صداقت د اثبات دپاره قرآن کریم کافي نه بولئ نو باید چې الله ﷻ خو زما او ستاسو ترمنځ د شاهد په حیث کافي وبولئ، ایا تاسو د الله ﷻ شهادت هم نه قبلوئ حال دا چې الله ﷻ په هغو ټولو شیانو باندې پوهېږي کوم چې په اسمانونو او ځمکه کښې موجودیت لري؟.

که بالفرض المحال زه د نبوت په دعوه کښې دروغژن وی نو الله ﷻ به هرو مرو زه رسوا کړی وی او روزمره به یې زما تائید نه وی کړی (د اسلام د پرمختګ مخه به یې بنده کړې وی او اسلامي ټولنه به یې د کمزورۍ په لور سوق کړې وی).

۸ـ نو د ذکر شوي استدلال نتیجه دا راځېږي چې: کفار په باطله عقیده کلک دي او کوم کسان چې په باطلو باندې عقیده کوي او د الله ﷻ څخه انکاري وي نو همغوی زیانکاران او تاوانیان دي.

توضیحات

۱ـ په ﴿وَلَا تُجَـٰدِلُوٓاْ أَهۡلَ ٱلۡكِتَـٰبِ﴾ الآیة کښې د سړي په ذهن کښې لاندې پوښتنې پیدا کېږي:

الف: که څوک وایي چې: تاسو ته د دې سورت په سریزه کښې راجحه برېښېدلې وه چې دا سورت مکي دی، حال دا چې دغه ایت یې مدني توب ته ترجیح ورکوي، ځکه چې د اهل الکتابو سره د مجادلې خطره په مدینه منوره کښې موجوده وه چې د هغوی اصلي ټاټوبی وه، نه په مکه معظمه کښې چې د مشرکانو استوګنځای وه؟

مونږ وایو چې: په دې ایت شریف کښې مؤمنانو ته د مجادلې طریقه ښودلې شوې ده او پوره واضحه ده چې د هجرت څخه وړاندې هغوی په خپلو سفرونو کښې د اهل الکتابو سره ځای په ځای د بحث سره مخامخ کېدل[1]، نو ایت شریف د سورت مدني بودن ته ترجیح نه شي ورکولی.

ب: بله پوښتنه دا ده چې: د حق په مقابل کښې مجادله کوونکي اهل الکتاب خو ټول ظالمان دي، نو د ﴿إِلَّا ٱلَّذِينَ ظَلَمُواْ مِنۡهُمۡ﴾ استثناء څه معنی لري؟

مونږ وایو چې: دلته د ظلم څخه په کفر باندې علاوه نور ظلم مطلب دی[2]، لکه چې سپکې سپورې خبرې وکړي او خپل عناد په ډاګه کړي، نو په دې صورت کښې مؤمنانو ته اجازه ورکړی شوه چې بالمثل جواب ورواوروي.

عجیب جواب

۲ـ په ﴿وَقُولُوٓاْ ءَامَنَّا﴾ الآیة کښې عجیب جواب مرموز دی، کوم چې په یوه حدیث کښې وړاندې رانا اچولې شوې ده، هغه دا چې:

یوه ورځې نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «لَا تُصَدِّقُوا أَهْلَ الْكِتَابِ وَلَا تُكَذِّبُوهُمْ وَقُولُوا ﴿آمَنَّا بِاللهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا﴾ الآية»[3] یعنې تاسو د اهل الکتابو په اقوالو کښې صرف په هغو اقوالو باندې عقیده وکړئ کوم چې په ما أنزل الله کښې شامل وي، او په اجمالي توګه ووایاست چې مونږ پرې ایمان راوړی دی، اما د ما انزل الله څخه په غیر مه د هغوی تصدیق کوئ او مه تکذیب کوئ (هلته

---

[1] المحرر الوجیز ج۱۲ ص۲۲۹

[2] روح المعاني ج۲۱ ص۲

[3] صحیح البخاري ج۱ ص۳۶۹

سکوت غوره کړئ) ترڅو په لاشعوري توګه یا د دروغو تصدیق ونه کړئ او یا رښتیاوو ته د دروغو لقب ورنه کړئ، او دا ځکه چې هغوی ما أنزل الله تحریف کړی دی.

دوه ډوله تفسیر

۳ـ مفسرین کرام د ﴿ فَٱلَّذِينَ ءَاتَيْنَـٰهُمُ ٱلْكِتَـٰبَ يُؤْمِنُونَ بِهِۦ ۖ وَمِنْ هَـٰٓؤُلَآءِ مَن يُؤْمِنُ بِهِۦ ﴾ په تفسیر کښې په لاندې دوه وو ګروپونو ویشلې شوي دي:

الف: ځینې وایي چې د ﴿ فَٱلَّذِينَ ﴾ څخه د پخوانیو زمانو مسلمانان اهل الکتاب مطلب دي[۱]، او په ﴿ وَمِنْ هَـٰٓؤُلَآءِ ﴾ سره هغو مسلمانانو ته اشاره شوې ده کوم چې د اهل الکتابو څخه په ایمان مشرف شوي وه، لکه عبد الله بن سلام ﷺ او نور.

یعني پخوانیو اهل الکتابو ـ چې خپل کتاب یې لانه وه تحریف کړی ـ د دې قرآن کریم په حقانیت باندې ایمان راوړی وه، او ستا د زمانې د اهل الکتابو څخه هم ځینې په ایمان باندې مشرف شوي دي، دغه او هغه د دې خبرې دلیل دی چې ته د نبوت په دعوه کښې رښتینی یې.

ب: ځینې نور وایي چې د ﴿ فَٱلَّذِينَ ﴾ څخه مسلمانان اهل الکتاب مراد دي[۲]، او د ﴿ هَـٰٓؤُلَآءِ ﴾ څخه مشرکان او نور کفار مطلب دي.

نو په دې تفسیر سره یې حاصل داسې راځېږي چې: ای پیغمبره! د اهل الکتابو څخه چې کوم کسان په ایمان مشرف شوي دي، لکه عبد الله بن سلام ﷺ او نور، هغوی عقیده لري چې دا کتاب (قرآن کریم) په حقه د الله ﷻ د پلوه نازل شوی دی، او د دوی څخه په غیر د مشرکانو او نورو کفارو څخه به هم ځینې کسان په ایمان مشرف شي او ایمان به درباندې راوړي، نو دغه او هغه کفایت کوي چې ستا صداقت درباندې په اثبات ورسېږي.

تبصره

۴ـ په دې مقام کښې مونږ خپل نظر په لاندې ټکو کښې خلاصه کوو:

الف: په لومړني تفسیر کښې دا کمی دی چې د ﴿ فَٱلَّذِينَ ﴾ موصول څخه پخواني اهل الکتاب اراده کول متبادر نه دي، ظاهره دا ده چې دلته د همدې زمانې اهل الکتاب مطلب دي چې بحث پکښې روان دي.

په دې باندې علاوه، که بالفرض دلته پخواني اهل الکتاب مراد وی نو د ﴿ يُؤْمِنُونَ بِهِۦ ﴾ په عوض به "آمَنُوا بِهِ" نازل شوی وی، چې په تېره شوې زمانې باندې یې دلالت کړی وی.

ب: دوهم تفسیر ځکه کمزوری برېښي چې د ﴿ فَٱلَّذِينَ ﴾ موصول عام دی، نو یوازې په مسلمانانو اهل الکتابو پورې تخصیص ورکول هیڅ دلیل نه لري.

---
(۱) تفسیر الطبري ج۲۱ ص۴
(۲) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۴۱۷

ج: زمونږ په نظر دغه موصول د دې زمانې ټولو اهل الکتابو ته شامل دی، برابره خبره ده چې په ایمان باندې مشرف شوي وي او که په خپل کفر باندې کلک وي.

د: نو د معنی حاصل به یې داسې راوخېژي چې:

ای پیغمبره! لکه څنګه چې اهل الکتابو ته مونږ په حقه کتاب ورنازل کړی وه همدارنګه مو تاته هم په حقه قرآن کریم درنازل کړی دی، په دغه حقیقت باندې ټول اهل الکتاب عقیده لري او په خپل کتاب کښې شواهد ګوري، حتی تا د خپلو خامنو په شان پېژني، چې په حقه د الله ﷻ د پلوه وراستولی شوی یې، خو اکثریت یې په عنادي توګه جحود او انکار غوره کوي.

اما د اهل الکتابو څخه په غیر نور کفار په دوه وو ګروپونو ویشلي شوي دي، چې ځینې عناد نیولي دي او په معجزاتو سره ورته ستا نبوت په اثبات رسېدلی دی خو په کفر کلک دي، او ځینې نور د جهالت د کبله په کفر ولاړ دي او تر اوسه پورې یې لا ته نه یې پېژاندلی.

هـ: مونږ څکه ذکر شوی تفسیر غوره کړ چې په همدې تفسیر باندې په ﴿ وَمَا يَجْحَدُ بِـَٔايَٰتِنَآ ﴾ کښې د ﴿ يَجْحَد ﴾ کلمه دلالت کوي، چې د "جُحُود" ـ لکه "قُعُود" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، او "جُحُود" د هغه انکار معنی ورکوي د کوم سره چې علم ملګری وي[۱].

یا په بل عبارت: "جُحُود" د یوه شي هغو نفي کولو ته وضعه شوی دی کوم چې په زړه کښې ثابت وي، او یا د یوه شي هغه اثبات ته ویل کېږي کوم چې په زړه کښې منفي وي[۲].

د "جُحُود" د کلمې څه شرحه د الله ﷻ په توفیق د [النمل:۱۴] ایت لاندې تېره شوې ده.

نبي کریم ﷺ لیکونکی او لوستونکی نه وه

۵ـ د ﴿ وَمَا كُنتَ تَتْلُواْ مِن قَبْلِهِۦ مِن كِتَٰبٍ وَلَا تَخُطُّهُۥ بِيَمِينِكَ ﴾ الآية- په ارتباط ټول علماء کرام د اجماع په توګه متفق دي چې نبي کریم ﷺ د نبوت څخه وړاندې لوستونکی او لیکونکی نه وه.

اما د نبوت څخه وروسته د ځینو علماوو کرامو په عقیده، په معجزانه توګه نبي کریم ﷺ لیکونکی او لوستونکی ګرځېدلی وه. یا په بل عبارت: اُمیتوب یې یوه معجزه وه او لیکونکی جوړېدل یې بله معجزه وګرځېده.

خو په ذکر شوي ایت شریف کښې د ﴿ وَلَا تَخُطُّه ﴾ کلمه په ډاګه دلالت کوي چې د نبوت څخه وروسته هم لیکونکی او لوستونکی نه دی جوړ شوی. دا څکه چې دغه کلمه د مضارع صیغه ده چې په حال او استقبال دواړو باندې دلالت کوي، نو لیکنه یې په دواړو کښې نفي شوې ده.

که څوک په دې موضوع کښې اوږد بحث غواړي نو ځینو اوږدو کتابونو ته دې مراجعه وکړي[۳]، چې د نفي او اثبات دواړو دلایل پکښې شته دي.

---

(۱) لسان العرب ج۳ ص۱۰۶

(۲) مفردات الراغب ص۸۶

(۳) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۴۱۷؛ روح المعاني ج۲۱ ص۴؛ المحرر الوجیز ج۱۲ ص۲۳۱

دلته کوم علم مطلب دی؟

۶ـ په ﴿ فِي صُدُورِ ٱلَّذِينَ أُوتُوا ٱلْعِلْمَ ﴾ کښې د "علم" څخه نافع علم مراد دی کوم چې مؤمنانو ته ورکړی شوی دی او په سینو کښې ثابت او راسخ دی[۱]، د همدې کبله په ایت شریف کښې ﴿ صُدُورِ ﴾ کلمه اضافه نازله شوې ده، ترڅو د علم په ثبوت او رسوخ باندې دلالت وکړي.

نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې: اهل الکتابو ته عموماً او ځینو نورو کفارو ته خصوصاً د قرآن کریم د حقانیت علم ورکړی شوی وه، خو د هغوی په سینو کښې یې ځای ونه نیوه او ګټه یې ترې وانخستله بلکې جحود (انکار) یې ورسره ملګری کړ. اما مؤمنانو ته چې په همدې هکله کوم علم ورکړی شوی دی دا نافع علم دی چې د دوی په سینو کښې یې ځای نیولی دی او انکار ورسره نه دی ملګری، که بالفرض المحال دوی دا کار وکړي نو بیا به دوی هم ظالمان وي او خپل علم به یې په مناسب ځای کښې نه وی استعمال کړی او مناسبه ګټه به یې ترې نه وی اوچته کړې.

سوال جواب

۷ـ که څوک وایي چې: په ﴿ وَقَالُوا لَوْلَآ أُنزِلَ عَلَيْهِ ءَايَٰتٌ مِّن رَّبِّهِۦ ﴾ الآیة کښې د ﴿ وَقَالُوا ﴾ ضمیر چاته راجع دی؟ یا په بل عبارت: نبي کریم ﷺ ته د معجزاتو فرمایش چا ورکړی وه؟

مونږ وایو چې: ځینو مفسرینو کرامو فرمایش ورکوونکي مشرکان ګڼلي دي[۲] او ذکر شوی ضمیر یې همدوی ته راجع اخستی دی، چې د فرمایشاتو مثالونو ته یې په [الإسراء: ۹۰] ایت کښې اشاره شوې ده.

مګر مونږ ته بهتره برېښي چې په دې مقام کښې به ذکر شوی ضمیر اهل الکتابو ته راجع وي او د فرمایشي معجزاتو غوښتونکي به همدوی وي. او دا ځکه چې:

الف: په ﴿ وَقَالُوا ﴾ کښې د عاطف "و" توری دلالت کوي چې دغه ضمیر اهل الکتابو ته راجع دی چې د وړاندې څخه په همدوی کښې بحث را روان دی.

هو! څه لرې نه ده چې دوی به فرمایش ته مشرکانو لمسولي وي ترڅو څه بهانه ترلاسه کړي.

ب: همدارنګه د ﴿ ءَايَٰتٌ ﴾ کلمې څخه معلومېږي چې دلته فرمایش کوونکي اهل الکتاب دي، او دا ځکه چې د [الإسراء: ۹۰] ایت څخه څرګندېږي چې مشرکانو د نبي کریم ﷺ څخه د معجزاتو مجموعه نه وه غوښتې، بلکې په انتخابي توګه یې د یوې معجزې فرمایش ورکړی وه چې یا دا وکړه او یا دا وکړه. اهل الکتابو ته او خاصتاً یهودانو ته نهه معجزې ورکړی شوې وې نو هغوی به عنادي توګه فقط همدغه نهه معجزې په نبوت باندې د دلالت دپاره معیار ګرځولې وې، چې که نه په حقه پیغمبر یې نو د موسی ﷺ په شان نهه ګونې معجزې څرګندې کړه او یا اقلاً د دغو څخه څو

---

(۱) تفسیر البغوي ج۳ ص۴۷۱؛ تفسیر القرطبي ج۱۳ ص۳۵۴
(۲) تفسیر الطبري ج۲۱ ص۶

معجزې د خرګندولو دپاره انتخاب کړه، کله چې ته نه دا کوې او نه هغه، نو معلومه شوه چې ته د نبوت په دعوه کښې صادق نه یې.

په نبوت باندې د الله ﷻ شهادت

۸ـ په ﴿قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ شَهِيدًا﴾ کښې دېته اشاره ده چې الله ﷻ د نبي کریم ﷺ په نبوت باندې شهادت ورکوي.

مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الأنعام:۱۹] ایت لاندې د الهي شهادت دولونه لیکلي دي، چې بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو، خو په دې مقام کښې ورباندې وراضافه کوو چې:

دا هم د الله ﷻ شهادت دی چې روزمره د نبي کریم ﷺ د دین پلوشې زیاتوي، که بالفرض المحال نبي کریم ﷺ د نبوت په دعوه کښې دروغژن وی نو د شرمندګۍ سره به یې مخامخ کړی وی بلکې ژوندی به یې نه وی پرېښی. لاندې وضاحتونه ولولئ:

الف: الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ﴾ [الحاقة:۴۶] یعني که بالفرض المحال نبي کریم ﷺ په مونږ باندې ځینې خبرې دروغې تړلې وی نو هرو مرو به مونږ د نبي لاسه څخه نیولی وی او بیا به مو د ده شارګونه پرې کړي وی (ژوندی به مو نه وی پرېښی چې دورغ وتړي).

ب: ځینو علماوو کرامو لیکلي دي[1] چې یوه ورځې مسیلمة الکذاب (چې په دروغو یې د نبوت دعوه کړې وه) د یوه سړي په ګړه سترګه باندې لاس راکش کړ (ترڅو سمه شي) نو سمدستي د نوموړي سړي سترګه ړنده شوه (او ذکر شوی دروغژن شرمنده شو).

﴿وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ ۚ وَلَوْلَا أَجَلٌ مُّسَمًّى لَّجَاءَهُمُ الْعَذَابُ وَلَيَأْتِيَنَّهُم بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٥٣﴾ يَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ ﴿٥٤﴾ يَوْمَ يَغْشَاهُمُ الْعَذَابُ مِن فَوْقِهِمْ وَمِن تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ وَيَقُولُ ذُوقُوا مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٥٥﴾﴾

[۵۳] او (ای پیغمبره!) ستا څخه مشرکان په عذاب سره عجله (تادي) غواړي (چې هله ژرشه! راباندې رانازل یې کړه).

او که نومولې شوې (ټاکلې شوې) نېټه نه وی نو ضرور به دوی ته عذاب ورغلی وی (هر شی په خپل وخت کښې تحقق مومي). او هرومرو ضرور به دوی ته په ناڅاپي توګه عذاب ورشي حال دا چې دوی به (یې په ورتګ) شعور نه لري.

[۵۴] (ای پیغمبره!) ستا څخه مشرکان په عذاب سره عجله (تادي) غواړي. او یقینًا دوزخ په کفارو باندې احاطه کوونکی دی (هیڅکله به ترې نجات موندونه کړی شي).

---

[1] النبراس شرح شرح العقائد ص۲۷۲

[۵۵] هغه ورځ (یاده کړه) چې کفارو لره به عذاب پټ کړي، هم د دوی له پاسه او هم د دوی د پښو د پلوه (د هرې خوا به وربانديې احاطه وکړي)، او الله ﷻ به (ورته) ووایي چې د هغو کړو وړو (جزا) وڅکئ کوم چې تاسو په دنیا کښې وئ چې کول به مو.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د قرآن کریم حقانیت په دلایلو سره په اثبات ورسېد، او په دې ایتونو کښې د مشرکانو عکس العمل حکایت شوی او رد شوی دی چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! څرنګه چې مشرکان د قرآن کریم د حقانیت دلایل نه شي ردولی نو د ایمان د نه راوړلو دپاره لاندې بهانه نیسي:

۱ـ ستا څخه د عذاب په نزول سره عجله کوي او وایي چې:

الف: که دا قرآن کریم حقاني کتاب وي او ته په حقه پیغمبر یې نو په مونږ باندې ولې الهي عذاب نزول نه مومي، حال دا چې مونږ نه دا کتاب منو او نه په تاباندې عقیده لرو.

ب: ایا الله ﷻ قدرت نه لري چې مونږ ژوندي پرېږدي او په عذاب سره مو پوپنا کړي؟، نو کله چې مونږ به په خوشالۍ کښې ژوند کوو نو معلومه شوه چې مونږ په حقه یاستو او ته په خپله دعوه کښې دروغژن یې.

۲ـ ته ورته په جواب کښې ووایه چې:

الف: ستاسو د ژوندي پاتې کېدلو وجه دا نه ده چې ستاسو دین (بوت پرستي) حق دی، بلکې وجه یې دا ده چې تاسو ته د عذاب د نزول نېټه نه ده رسېدلې او د الله ﷻ په نزد هر شي په خپل ټاکلي وخت سره تحقق مونده کوي، نه وړاندې کېږي او نه وروسته کېږي.

که دغه خبره نه وی نو ستاسو د غوښتنې سره سم به په تاسو باندې عذاب درنازل شوی وی.

ب: هو! کله چې ټاکلې نېټه راورسېږي نو په ناڅاپي توګه به دربانديې عذاب درنازل شي چې په هغه وخت کښې به یې تاسو هېڅ غوښتنه نه کوئ بلکې په نازلېدلو باندې به یې بالکل شعور هم نه لرئ.

۳ـ ای پیغمبره! مشرکان خو ستا څخه د عذاب په نزول سره عجله کوي حال دا چې هرو مرو او ضرور به په دوی باندې عذاب ورنازلېږي، که بالفرض په دنیا کښې د عذاب د نېټې د رسېدلو څخه وړاندې مړه شي هم د عذاب څخه نجات نه شي موندلی. او دا ځکه چې:

الف: یقیناً دوزخ په کفارو باندې احاطه کوونکی دی، برابره خبره ده چې په دنیا کښې یې عذاب لیدلی وی او که نه.

ب: ته خو مشرکانو ته هغه ورځ وریه یاده کړه چې د هره طرفه وربانديې دوزخي عذابونه احاطه وکړي، چې د پاسه به هم وربانديې عذاب ورنازلېږي او د پښو د پلوه به یې هم رانیسي، او په اور باندې علاوه ماران او لړمان به هم وربانديې مسلط کړی شوي وي.

ج: په همدغه حال کښې به د تخجیل دپاره دوی ته د الله ﷻ د پلوه وویلی شي چې هغه عذاب وڅکئ او خوند ترې واخلئ کوم چې په دنیا کښې تاسو د خپلو ځانونو دپاره ګټلی وه.

توضیحات

۱ـ د ﴿ وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ ﴾ څخه څرګندېږي چې مشرکانو مستقیماً نبي کریم ﷺ مخاطب ګرځولی وه چې: که ته د نبوت په دعوه کښې رښتینی یې او زمونږ په هکله دې د تعذیب خبره رښتیا وی نو هله ژر شه موعود عذاب په مونږ باندې رابښکته کړه، که نه نو ته دروغژن یې.

خو په غیر مستقیمه توګه هغوی ذکر شوی سوال الله ﷻ ته راجع کاوه لکه چې په بل ځای کښې وریاندې صراحت شوی دی. هغه دا چې: ﴿ وَإِذْ قَالُوا اللَّهُمَّ إِن كَانَ هَٰذَا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِندِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِّنَ السَّمَاءِ أَوِ ائْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴾ [الأنفال: ۳۲] یعنې او (ای پیغمبره!) هغه وخت یاد کړه چې مشرکانو وویلې چې: ای الله! که چرته دغه (قرآن کریم) ستا د نزد څخه همدا حق وي نو په مونږ باندې د اسمانه کاڼي راووروه او یا مونږ ته دردناک عذاب راوله (راباندې رانازل یې کړه).

دلته کوم عذاب ته اشاره ده؟

۲ـ د ﴿ وَلَيَأْتِيَنَّهُم بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴾ په تفسیر کښې علماء کرام په لاندې دوه وو ګروپونو باندې ویشلي شوي دي:

الف: ځینې وایي چې دلته اُخروي عذاب مطلب دی[۱] چې وروسته ضرور راتلونکی دی، نو په دې تفسیر سره دوهم ایت د لومړي ایت دپاره بیان او تاکید واقع کېږي.

ب: ځینې نور وایي چې دلته دنیاوي عذاب مراد دی[۲] چې یو ځل د بدر په غزا کښې متحقق شوی دی، او په دوهم ایت کښې اُخروي عذاب ته اشاره ده.

مونږ ته همدغه دوهم تفسیر راجح برېښي چې په تاسیس باندې مشتمل دی، او په اولنی تفسیر کښې تاکید دی، د تاکید څخه خو تاسیس غوره وي.

د ایت شریف یو نظیر

۳ـ د ﴿ يَوْمَ يَغْشَاهُمُ الْعَذَابُ مِن فَوْقِهِمْ وَمِن تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ ﴾ مضمون په بل ایت شریف کښې داسې منعکس شوی دی چې: ﴿ لَهُم مِّن جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَمِن فَوْقِهِمْ غَوَاشٍ ﴾ [الأعراف: ۴۱] یعنې کفارو لره به د دوزخ څخه د اور فرش وي، او د پاسه به وریاندې د اور برستنې وي (چې د هره طرفه به یې وریاندې احاطه کړې وي).

سوال جواب

۴ـ که څوک وایي چې: د ﴿ ذُوقُوا مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴾ څخه څرګندېږي چې کفارو ته به د خپلو اعمالو

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۴۱۸

(۲) المحرر الوجیز ج۱۲ ص۲۳۴

څخه عذاب جوړ شي، نو ایا د ایت شریف څخه دغه ډول مطلب اخستل صحت لري؟

مونږ وایو چې: ایت شریف په دوه وو طریقو سره تفسیر کېدلی شي چې د دواړو طریقو مطلب یو دی. هغه دا چې:

الف: چې اعمال د جزا او عذاب څخه کنایه شي. یعني د خپلو اعمالو جزا وڅکئ.

ب: چې الله ﷻ د کفارو اعمال د عذاب په شکل واړوي. لکه چې نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «مَنْ آتَاهُ اللهُ مَالًا فَلَمْ يُؤَدِّ زَكَاتَهُ مُثِّلَ لَهُ مَالُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ شُجَاعًا أَقْرَعَ»[1] یعني د چاته چې الله ﷻ مال ورکړی وي خو نوموړی یې مفروضه زکات ورنه کړي، نو خپل مال به ورته د ګنجي منګور په شکل واړولی شي چې د قیامت په ورځ به یې په غاړه کښې پروت وي او په ونګیو به ورته چک ورکوي چې زه خو ستا خزانه او ستا مال یم (ولې اوس راپورې په تنګ یې).

﴿ يَٰعِبَادِيَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِنَّ أَرْضِي وَٰسِعَةٞ فَإِيَّٰيَ فَٱعۡبُدُونِ ۝٥٦ كُلُّ نَفۡسٖ ذَآئِقَةُ ٱلۡمَوۡتِۖ ثُمَّ إِلَيۡنَا تُرۡجَعُونَ ۝٥٧ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ لَنُبَوِّئَنَّهُم مِّنَ ٱلۡجَنَّةِ غُرَفٗا تَجۡرِي مِن تَحۡتِهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُ خَٰلِدِينَ فِيهَاۚ نِعۡمَ أَجۡرُ ٱلۡعَٰمِلِينَ ۝٥٨ ٱلَّذِينَ صَبَرُواْ وَعَلَىٰ رَبِّهِمۡ يَتَوَكَّلُونَ ۝٥٩ وَكَأَيِّن مِّن دَآبَّةٖ لَّا تَحۡمِلُ رِزۡقَهَا ٱللَّهُ يَرۡزُقُهَا وَإِيَّاكُمۡۚ وَهُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلۡعَلِيمُ ۝٦٠ ﴾

[۵۶] ای زما هغو بندګانو چې ایمان یې راوړی دی! یقیناً زما ځمکه پراخه ده، نو خاص ماته تو خاص زما عبادت وکړئ.

[۵۷] هر نفس د مرګ څکونکی دی (مړ کېدونکی دی)، بیا به (د قیامت په ورځ) خاص مونږ ته راجع کړی شئ.

[۵۸] او هغه کسان چې ایمان یې راوړی دی او نېک عملونه یې کړي دي، هرومرو ضرور به مونږ هغوی د جنت څخه په داسې ماڼیو کښې واوسوو چې لاندې به ترې (ځلور ډوله) ویالې بهېږي (البته) په داسې حال کښې چې دوی به پکښې همېشه وي.

د (نېک) عمل کوونکو اجر ډېر ښه دی (چې ذکر شوی جنت دی).

[۵۹] (نېک عمل کوونکي) هغه کسان دي کوم چې (په مشقتونو باندې) یې صبر کړی وي او په خپل رب ﷻ باندې توکل (او اعتماد) کوي.

[۶۰] او په ځمکه باندې د خوځېدونکو څخه زښتو ډېرو ته کوم چې خپله روزي نه اوچتوي (او نه یې زخیره کوي) الله ﷻ ورته روزي ورکوي، او تاسو ته هم (روزي درکوي نو تشویش مه کوئ) او همدی ﷻ (ستاسو د ټولو اقوالو) اورېدونکی (او په ټولو کړو وړو باندې مو) پوهېدونکی دی.

---

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۶۵۵

ارتباط او د مطلب خلاصه

کله چې په وړاندېنیو ایتونو کښې مشرکانو ته ابلاغ کړی شوه چې دوی به ضرور په دنیا او آخرت دواړو کښې د الهي عذاب سره مخامخ شي، نو هغوی په مؤمنانو باندې خپل ظلم او تېري ته زور ورکړ او د عبادت په وړاندې یې لا خنډ وګرځېدل.

نو الله ﷻ ورته په هجرت کولو سره توصیه وکړه او ذکر شوي ایتونه یې نازل کړه چې د مطلب خلاصه یې په لاندې ډول راځېږي:

ای پیغمبره! څرنګه چې په مؤمنانو باندې د مشرکانو د پلوه فشار او ظلم ډېر زیات شوی دی چې د خپل رب ﷻ عبادت ته یې نه پرېږدي، نو زما د پلوه ورته ابلاغ کړه چې:

۱_ ای زما هغو بندګانو چې ایمان یې راوړی دی او همدا ایمان ورته د اور سره سکروټه جوړ شوی دی! تاسو لاندې ارشادات او وصایا په نظر کښې ونیسئ:

الف: یقیناً زما ځمکه پراخه ده، تاسو د دغه وطن څخه هجرت وکړئ او هغه وطن ته لاړ شئ چې هلته د مشرکانو سلطه موجودیت نه لري، او د عبادت مخه مو نه شي بندولی.

ب: تاسو خاص زما عبادت وکړئ او زما په بندګۍ باندې کلک اوسئ، نو د ځمکې په هره توټه کښې چې تاسو ته زما عبادت کول اسان وي او مانع وجود نه لري هملته استوګنه غوره کړئ.

ج: د خپل وطن څخه په انتقال او د خپلو اقاربو څخه په جدا کېدلو مه غمژن کېږئ، او دا ځکه چې هر سا لرونکی مړ کېدونکی دی، چې هرو مرو به یوه ورځ د خپلوانو او محبوبانو څخه جدا شي او د دار الفناء څخه به دار البقاء ته منتقل شي.

د: په دې باندې علاوه، د قیامت په ورځ به بیا تاسو ټول زمونږ حضور ته د حساب کتاب دپاره راجع کړی شئ، او وړاندېني او وروستني به سره د محشر په یوه میدان کښې حشر کړی شئ، نو ستاسو جدایي دائمي نه ده بلکې موقته ده.

۲_ ای پیغمبره! د دې دپاره چې په مؤمنانو باندې هجرت درونډ تمام نه شي، زمونږ د پلوه لاندې زیري ورکړه:

الف: کومو کسانو چې ایمان راوړی وي او نېک عملونه یې کړي وي او برسېره په دې د الله ﷻ په لاره کښې یې هجرت په نصیب شوی وي، نو هرومرو او ضرور به مونږ هغوی ته د خپلو کورونو په عوض د جنت څخه په داسې اوچتو بنګلو او ماڼیو کښې اوسېدانه ورپه برخه کړو چې د ونو لاندې به یې څلور ډوله ویالې روانې وي، چې سوچه اوبه، شوده، شات او شراب به په بېلو-بېلو ویالو کښې روان وي.

ب: په دې باندې علاوه، هغوی به په ذکرو شوو ماڼیو کښې همېشه وي او هیڅکله به ترې بهر نه کړی شي. یا په بل عبارت: فاني کور به ورته په دائمي کور باندې بدل کړو.

نو د نېکو عملونو دپاره دا ډېر ښه خوندور اجر او ثواب دی چې هملته به ترې ابدي استفاده وکړي.

ج: خو نېکعملان (د صالح عمل خاوندان) هغه څوک دي چې:

اول: د بې وطنۍ او د خپلوانو څخه په جدايۍ باندې صبر کوي او د سفر مشقات زغمي.
دوهم: چې فقط په خپل رب ﷻ باندې توکل او اعتماد کوي او يوازې همدی ﷻ خپل کارساز او روزي رسان ګڼي، او دا څکه چې:
د: څومره ډېر ساکښان او په ځمکه باندې خوځېدونکي حيوانات خپله روزي نه اوچتوي چې د يو ځای څخه يې يوسي او په بل ځای کښې يې زخيره کړي خو د دې سره- سره الله ﷻ ورته روزي ورکوي، او ښه ماړه يې ساتي.
ای مهاجرو مخلصو بندګانو! تاسو پوه شئ چې همدغه د هر شي روزي رسان الله ﷻ ستاسو روزي رسان هم دی او تاسو ته هم روزي درکوي، که څه هم تاسو د خپلو ځانونو سره د هجرت په وخت کښې څه څوري او روزي نه وي اوچته کړې او دار الهجرة ته مو نه وي انتقاله کړې.
هـ: تاسو پوره ډاډه اوسئ، همدا الله ﷻ په هر وخت کښې ستاسو سوالونه اوري او د قبول مقام ته يې رسوي، او همدارنګه ستاسو په ټولو حالاتو باندې پوه دی او احتياجات مو درپوره کوي، نو هيڅ تشويش مه کوئ او په ډاډه زړه د الله ﷻ په لاره کښې هجرت وکړئ او خپل ځانونه جهاد ته چمتو کړئ.

توضيحات

١ـ که څه هم ذکر شوي ايتونه د قيامت تر ورځې پورې د ټولو مؤمنانو دپاره توصيه او ارشاد دی، خو د نزول په وخت کښې صحابه کرامو ﷺ ذکر شوی ارشاد عملي کړ چې حبشې ته يې هجرت پيل کړ او بيا يې د نبي کريم ﷺ په شمول مدينې منورې ته هجرت شروع او تمام کړ[1] والحمد لله ﷻ.

د هجرت ترغيبات

٢ـ په ذکرو شوو ايتونو کښې د في سبيل الله هجرت دپاره زښت ډېر ترغيبات نازل شوي دي، لاندې مثالونه يې ولولئ:
الف: الله ﷻ خپل بندګان مستقيمًا مخاطب ګرځولي دي، چې ﴿ يَٰعِبَادِيَ ﴾ يې نازل کړی دی او "قُلْ يَاعِبَادِي ، يَاأَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ" يا د دې امثال کلمات يې نه دي نازل کړي.
ب: په ﴿ إِنَّ أَرْضِي وَٰسِعَةٌ ﴾ کښې مؤمنان پوه کړی شوي دي چې تاسو خاص د الله ﷻ په عبادت باندې مکلفيت لرئ او په کوم خاص وطن کښې اوسېدل ستاسو مکلفيت نه دی.
همدې مضمون ته نبي کريم ﷺ اشاره کړې ده چې: «الْبِلَادُ بِلَادُ اللهِ وَالْعِبَادُ عِبَادُ اللهِ فَحَيْثُمَا أَصَبْتَ خَيْرًا فَأَقِمْ»[2] يعنې ټول ښارونه د الله ﷻ ملکيت دی، او ټول بندګان د الله ﷻ بندګان دي، نو په هر ښار کښې چې ته خير (ښېګڼې) ته رسېږې (لاس ته درځي) نو هملته اوسېږه.
همدارنګه نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «سَافِرُوا تَصِحُّوا وَاغْزُوا تَسْتَغْنُوا»[3] يعنې په ځمکه کښې

---

(١) تفسير ابن کثير ج٣ ص٤١٩
(٢) مسند احمد بن حنبل ج١ ص٣٥٠
(٣) مسند احمد بن حنبل ج٣ ص٣٢٢

سفرونه وکړئ چې صحت (د بدن روغوالی) لاس ته درشي، او د الله ﷻ په لاره کښې غزاګانې وکړئ چې د احتیاج څخه خلاص شئ.

ج: په ﴿ كُلُّ نَفْسٍ ذَآئِقَةُ ٱلْمَوْتِ ﴾ کښې دېته اشاره ده چې د خپل وطن پرېښودل حتمي دي چې هرڅوک به یوه ورځ بلا اختیاره په مرګ سره ترې جدا کېږي، خو په هغه وخت کښې به پکښې اجر او ثواب موجودیت ونه لري. نو بندګانو ته په کار دي چې حتمي واقع کېدونکې جدایي د هجرت په بنیاد په اختیار سره قبوله کړي چې د اجرونو مستحقین وګرځي.

د: په ﴿ ثُمَّ إِلَيْنَا تُرْجَعُونَ ﴾ کښې دېته اشاره ده چې په هجرت کښې د خپلو قومیانو څخه جدا کېدل شته خو دا موقته جدایي ده، چې د قیامت په ورځ به وراندېنې او وروستني ټول د الله ﷻ په حضور کښې غونډېږي.

هـ: په ﴿ لَنُبَوِّئَنَّهُم مِّنَ ٱلْجَنَّةِ غُرَفًا ﴾ کښې في سبيل الله مهاجرینو ته وعده ورکړه شوې ده چې دوی ته به د دنیاوي فاني کورونو په عوض جنتي دائمي کورونه او ماڼۍ ورکړی شي، چې د سرو زرو او سپینو زرو څخه به پکښې کارېدلې وي.

و: په ﴿ وَكَأَيِّن مِّن دَآبَّةٍ ﴾ الآية کښې د رزق تضمین ورکړی شوی دی او د اطمنان دپاره د ساکښانو روزي ورکولو ته متوجه کړی شوي دي چې عبرت ترې واخلي او هجرت کولو ته زړه نازړه نه شي. همدا مضمون نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې داسې منعکس کړی دی چې: «لَوْ أَنَّكُمْ تَوَكَّلْتُمْ عَلَى اللهِ حَقَّ تَوَكُّلِهِ لَرَزَقَكُمْ كَمَا يَرْزُقُ الطَّيْرَ تَغْدُو خِمَاصًا وَتَرُوحُ بِطَانًا»[۱] یعني که چرته تاسو په الله ﷻ باندې حقاني (واقعي) توکل وکړئ نو الله ﷻ به تاسو ته داسې روزي درکړي لکه مرغانو ته یې چې ورکوي (هغه دا چې) سهار وږې ګېډې روان شي چې نه ورسره روزي وي او نه یې څه زخیره کړي وي خو د شپې د مخې ګېډور (ماړه) خپلو جالو ته ورستنېږي.

زخیره کوونکي ساکښان

۳ـ ځینو علماوو کرامو د هغو ساکښانو نومونه اخستي دي کوم چې د بلې ورځې دپاره روزي زخیره کوي، لکه سفیان بن عیینه رحمه الله وایي چې: "لَيْسَ شَيْءٌ يَخْبَأُ إِلَّا الْإِنْسَانُ وَالْفَارَةُ وَالنَّمْلَةُ"[۲] یعني پرته د انسان، مږک او میږي څخه بل هیڅ شی د راتلونکې ورځې دپاره روزي نه زخیره کوي.

د پښتو څو اشعار

۴ـ یوه پښتون شاعر د ذکرو شوو مضامینو څخه ځینې مضامین په خپلو اشعارو کښې داسې ځای په ځای کړي دي[۳] چې:

---

(۱) سنن ابن ماجه ص۳۰۷

(۲) تفسير البغوي ج۳ ص۴۷۳؛ زاد المسير ج۶ ص۱۳۸

(۳) د عبد الرحمن مومند دیوان ص۲۵۴

بدلوي په دنیا دین او ایمان ولي؟ :: نه پوهېږي په خپل سود او په زیان ولي؟
همېشه په ځای د شکر شکایت کړي :: منکرېږي په عطاء د سبحان ولي؟
مدام اوښکې تویوي د رزق له غمه :: در ګوهر په بها پلوري ارزان ولي؟
چې په هر بېګا سامان د هر سبا کړي :: کورو کر شوي د محشر په سامان ولي؟
چې پخوا تر قضا خپله رضا غواړي :: بېهوده په لوټو ولي اسمان ولي؟
په ژوند ومره چې د مرګ له غمه خلاص شي :: اسان کار دي کړ په ځان باندې ګران ولي؟
غیرې مینې دې په زړه باندې انبار کړي :: په کعبه کښې تنباسې بوتان ولي؟
زړه د نفس په پیروي درځخه لاړ شو :: د خبیث په لاس دې ورکړ قرآن ولي؟
چې یوسف د حبشي په بها مومي :: د مطلوب په بها نه پلوري خان ولي؟
بد د بدو پښېماني کاندي رحمانه :: نه په خپلو بدو نه شوي پښېمان ولي؟

﴿ وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ ۖ فَأَنَّىٰ يُؤْفَكُونَ (٦١) اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَن يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَهُ ۚ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (٦٢) وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّن نَّزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ مِن بَعْدِ مَوْتِهَا لَيَقُولُنَّ اللَّهُ ۚ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ ۚ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ (٦٣) وَمَا هَٰذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَهْوٌ وَلَعِبٌ ۚ وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ ۚ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ (٦٤) ﴾

[۶۱] او که ته د کفارو (مشرکانو) څخه سوال وکړې چې اسمانونه او ځمکې چا پیدا کړي دي او لمر او سپوږمۍ (چا) مسخر کړي دي؟

نو هرومرو ضرور به هغوی (په جواب کښې) ووايي چې: (دا کارونه الله ﷻ (کړي دي).
نو (د دې اعتراف سره سره دوی) کوم پلو ته (د حق څخه) اړولی کېږي؟

[۶۲] الله ﷻ (برسېره په پیدا کولو باندې) د خپلو بندګانو څخه هغه چاته روزي پراخوي کوم ته يې چې اراده وشي. او (هغه) چاته يې تنګوي (کوم ته يې چې اراده وشي دغه کارونه په همدې ﷻ پورې خاص دي)؛ یقیناً الله ﷻ په هر شي باندې پوه دی (او هر څه ورته معلوم دي).

[۶۳] او که ته د هغوی (کفارو) څخه پوښتنه وکړې چې هغه څوک دی چې د اسمانه اوبه (باران) نازلوي نو ځمکه وربانديې د هغې د مرګ (وچوالي) څخه وروسته ژوندۍ جوړوي؟

نو هرومرو ضرور به هغوی (په جواب کښې) ووايي چې (دا کارونه) الله ﷻ (کړي دي او کوي يې)
(نو ته) الحمد لله ووایه (چې هغوی خپل ځانونه پخپله ملامته کړه)، بلکې د هغوی اکثریت عقل څخه کار نه اخلي (که نه نو په عبادت کښې به يې د الله ﷻ سره بوتان نه وی شریکان کړي)

[۶۴] او دغه نړدي (حقیر) ژوند نه دی مګر (بې ګټې) مشغولتیا او لوبې دي، او یقینًا وروستنی کور ضرور همدا ژوند دی (ابدي دی زوال نه لري)، که کفار (په خپله ګټه او تاوان) پوهېدلی (نو فاني کور ته به يې په باقي کور باندې ترجیح نه وی ورکړې).

ارتباط او د مطلب خلاصه

د ایتونو په وړاندېنۍ مجموعه کښې د مشرکانو د عناد یوه مثال ته اشاره شوې وه چې د مؤمنانو د عبادت مانع ګرځېدلې وه، نو الله ﷻ د ایتونو په وروستۍ مجموعه کښې هغوی ته د نجات لاره وښودله او د هجرت په هکله يې ارشادات او ترغیبات ورنازل کړه.

کله چې دغه ارشادات او ترغیبات هم ختم شوه نو په دې ایتونو کښې د کلام مخ بېرته وړاندېنۍ موضوع ته واړولی شو او د مشرکانو د عناد او تکبر بلکې د هغوی د استدلال د کاواکۍ او تناقض بیان نازل شو، چې خلاصه يې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د کفارو (مشرکانو) د کلام د تناقض څرګندونې په غرض لاندې مثالونه قرائت کړه:

۱ـ که ته مشرکانو (بوت پرستانو) ته پوښتنه راجع کړې او ورته ووایاست چې: ای مشرکانو! تاسو چې خپلو بوتانو ته په عبادت کښې په اشتراک باندې قائل یاست نو د دې خبرې جواب راکړئ چې:

الف: هغه څوک دی چې اسمانونه او ځمکې يې پیدا کړي دي؟

ب: هغه څوک دی چې لمر او سپوږمۍ يې مسخر کړي دي او په کار باندې يې اچولي دي؟

ایا ستاسو بوتان په خلق یا په تسخیر کښې څه برخه لري چې تاسو ورته په عبادت کښې په برخه درلودلو باندې قائل یاست؟

۲ـ نو هغوی به هرو مرو او ضرور په جواب کښې ووايي چې دا کارونه یوازې الله ﷻ کړي دي او لا کوي يې، زمونږ بوتان پکښې هیڅ برخه نه لري.

ښه نو د دغسې واضحه دلیل سره- سره مشرکان څنګه د حق څخه باطل ته اړولی کېږي، د هغوی د عقایدو د تصحیح دپاره خو همدغه یو سوال جواب هم کفایت کاوه.

۳ـ که ته د هغوی څخه سوال وکړې چې ساکښانو ته روزي څوک ورکوي؟ ایا ستاسو باطل معبودان کوم یوه ساکښ ته د روزۍ ورکولو توان لري؟

په دغه سوال کښې هم جواب منفي دی او هغوی یو وړوکی مثال هم نه شي موندلی چې د هغوی بوتان يې په روزي رسونه کښې برخوال وي.

بلکې حقیقت دا دی چې: یوازې الله ﷻ د خپلو بندګانو څخه هغه چاته پراخه روزي ورکوي کوم ته يې چې خوښه شي، او په هغه چا باندې يې تنګوي کوم ته يې چې اراده وشي، بل هیڅوک او هیڅ شی پکښې مداخله نه شي درلودی. او دا ځکه چې: یقینًا یوازې الله ﷻ په هر شي باندې پوه دی او د هر ساکښ احتیاجات او اړتیاوې ورته معلومې دي، او بس.

۴_ که ته د هغوی څخه پوښتنه وکړې چې د اسمانه اوبه چا نازلې کړې دي او په شپېږونشپېږ بارانونه څوک وروي، چې مړه او وچه کلکه ځمکه ورباندې تکه شنه او زرغونه ګرځوي؟

د دغه سوال په جواب کښې به هم مشرکان بل هيڅ ونه شي ويلی بې د دې چې هرومرو او ضرور دغه کار يوازې الله ﷻ کوي او بس، چې د ده ﷻ څخه په غير هيڅوک د اسمانه يو څاڅکی هم نه شي راکوزولی.

۵_ ای پيغمبره! په دغه وخت کښې د "الحمد لله" په ويلو سره د الله ﷻ حمد او ثناء ووايه چې مشرکانو په خپلو خولو خپل ځانونه ملامت کړه. او دا ځکه چې:

الف: د عبادت غوښتنه دا ده چې د مشرکانو بوتان دې د اسمانونو او ځمکو په پيداکولو کښې، د لمر او سپوږمۍ په تسخيرولو کښې، د روزيو په ورکولو کښې او د باران په نازلو کښې برخوال وي. حال دا چې هغوی پخپله اعتراف کوي چې په دغو شيانو کښې هيڅ برخه نه لري، خو د دې سره-سره په عبادت کښې يې برخوال ګڼي.

ب: په دغه تناقض او د استدلال په دغې کاواکۍ هرڅوک پوهېږي، او هر عاقل يې درک کولی شي، که هغوی د عقل څخه کار واخلي پخپله به هم ورباندې پوه شي، خو اکثريت يې د عقل څخه کار نه اخلي.

۶_ هغوی فاني دنيا اصلي هدف ګرځولې ده، حال دا چې:

الف: دغه حقير او نژدې ژوند خو بل شی نه دی مګر بې مطلبه مشغوليتا او بې فايدې لوبې دي، چې ډېر ژر د فنا سره مخامخ کېدونکي دي.

ب: اما وروستنی کور په حقيقت کښې همغه کور دی او واقعي ژوندون همغه ژوندون دی چې فنا او زوال ورباندې نه ورځي.

ج: که بالفرض مشرکانو (کفارو) د خپلو عقلونو څخه کار اخستلی او پخپله ګټه او تاوان پوهېدلی، نو فاني دنيا ته به يې په باقي دنيا باندې ترجيح نه وی ورکړې.

توضيحات

۱_ موږ د الله ﷻ په توفيق په ﴿ إِلَّا لَهْوٌ وَلَعِبٌ ﴾ کښې د "لَهو" او "لَعِب" دواړه کلمې د [الأنعام:۳۲] ايت لاندې پوره توضيح کړې دي، او کوم اعتراض چې د خلکو ذهن ته ورځي هغه مو جواب کړی دی، چې بيا ليکل يې څه ګټه نه لري؛ نو هيله ده چې لوستونکي هلته يو ځل مراجعه وکړي.

يو صرفي تحليل

۲_ په ﴿ وَإِنَّ ٱلدَّارَ ٱلْآخِرَةَ لَهِيَ ٱلْحَيَوَانُ ﴾ کښې د "حَيَوَان" کلمه په اصل کښې "حَيَيَان" وه خو په غير قياسي توګه دوهمه "ي" په "و" باندې بدله شوه او د "حَيَوَان" کلمه ترې جوړه شوه[۱].

---

(۱) روح المعاني ج۲۱ ص۱۳

پاتې شوه دا خبره چې دا څه صيغه ده؟ نو د دې جواب دا دی چې:

الف: ځيني علماء کرام وايي چې "حَيَوَانُ" صفت نه دی بلکې مصدر دی او آخرني کور ته د مبالغې په توګه دغه لقب ورکړی شوی دی[۱] چې ابدي کور دی او زوال ورباندې نه عارضيږي. يا په بل عبارت: ذکر شوی کلام د "زَيْدٌ عَدْلٌ" د قبيلې څخه دی چې د مبالغې په توګه زيد ته د عدل لقب ورکړی شوی دی.

ب: ځيني نور وايي چې: ذکره شوې د "حَيَوَان" کلمه مصدر نه ده بلکې صفت ده[۲]، او هغه شي ته وضعه شوې ده کوم چې د ژوند مَقَرّ (د قرار نيولو ځای) وي؛ خو د ژوند مَقَرّ په دوه ډوله دی:

اول: يو هغه مَقَرّ دی کوم چې په ژوند باندې موصوف وي او ژوندی وي (حواس ولري) او د زوال سره مخامخ کيږي.

دوهم: بل هغه دی کوم چې په ابدي توګه باقي وي او هيڅ زوال ورباندې نه ورځي.

په دې مقام کښې همدغه دوهمه معنی مراده ده، چې په آخرت کښې نه مؤمنانو ته زوال شته او نه کفارو ته، بلکې دا دائمي کور دی.

تبصره

۳ـ څرنګه چې ذکر شوي دواړه تحليلونه صرف په طريقه کښې اختلاف لري او په مطلب او مصداق کښې دواړه متحد دي، نو هر يو چې څوک غوره کړي باک يې نشته، خو مونږ ته دوهم تحليل راجح برېښي، والله ﷻ اعلم.

﴿ فَإِذَا رَكِبُوا فِي الْفُلْكِ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ إِذَا هُمْ يُشْرِكُونَ ﴿٦٥﴾ لِيَكْفُرُوا بِمَا آتَيْنَاهُمْ وَلِيَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٦٦﴾ أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنَا حَرَمًا آمِنًا وَيُتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ أَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَةِ اللَّهِ يَكْفُرُونَ ﴿٦٧﴾ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُ أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِلْكَافِرِينَ ﴿٦٨﴾ وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٦٩﴾ ﴾

[۶۵] نو کله چې مشرکان په بېړۍ کښې سواره شي (او بېړۍ طوفاني شي) نو دوی الله ﷻ په داسې حال کښې بلي چې خاص الله ﷻ ته د خپل دين (اعتقاد) سوچه کرخوونکي وي. نو هر کله چې الله ﷻ ورته وچې ته نجات ورکړي نو ناڅاپه دوی (ورسره په عبادت کښې) شريکان دروي.

[۶۶] ترڅو (د دغه کار نتيجه دا شي چې) مشرکان په هغه شي سره ناشکري وکړي کوم چې مونږ

(۱) تفسير الكشاف ج۳ ص۴۶۳

(۲) مفردات الراغب ص۱۳۶؛ القاموس المحيط ج۱ ص۷۵۴

ورته ورکړي وه (چې د نجات څخه عبارت دی)، او ترڅو (د بوتانو په عبادت سره په خپل ګومان
ګټه واخلي (یا د ژوند څخه مستفید شي)؛ نو ډېر ژر به دوی (په خپل عاقبت باندې) پوه شي.
[۶۷] ایا مشرکان نه ګوري (نه پوهېږي) چې یقیناً مونږ (ورته) حرم د امن ځای ګرځولی دی
حال دا چې خلک د دوی په چاپېریال کښې تېښتولی کېږي (چور کېږي او وژل کېږي).
ایا نو مشرکان په باطلو (بوتانو) باندې ایمان راوړي او د الله ﷻ په نعمت باندې ناشکري کوي؟
[۶۸] او د هغه چا څخه زیات ظلم کوونکی څوک دی، چې په الله ﷻ باندې دروغ تړي، او یا
هغه وخت حق ته د دروغو نسبت وکړي کله چې ورته ورشي.
ایا په دوزخ کښې د کفارو دپاره د اوسېدانې ځای نشته (بلکې شته)؟!
[۶۹] او هغه کسان کوم چې زمونږ (په دین) کښې زیار باسي (هر ډول زیار چې وي) ضرور هرو
مرو به مونږ ورته لارې وروښایو (موثرې طریقې به ورزده کړو).
او یقیناً الله ﷻ د محسنانو (ښایسته کارکوونکو) سره (په مرسته او نصرت سره) ملګری دی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د یو پلوه د مشرکانو د اقوالو څو مثالونه راحکایت شوي وه چې د
هغوی د عقایدو سره یې تناقض درلود، او په دې ایتونو کښې یې یوه فعلي تناقض ته اشاره شوې
ده چې د هغوی د عقایدو سره تناقض لري. او د بله پلوه هلته د مشرکانو په حالاتو کښې د ﴿لَا
یَعْقِلُونَ﴾ کلام نازل شوی وه او په دې ایتونو کښې په همدغه کلام باندې استدلال اقامه کړی شوی
دی، چې حاصل یې داسې راځېږي:
ای پیغمبره! د مشرکانو د افعالو څخه د یوه فعل مثال هم په خپل امت باندې قرائت کړه کوم چې
د هغوی د عقیدې سره متناقض دی او د هغوی د بې عقلۍ او بې علمۍ څخه نمایندګي کوي هغه دا:
۱ـ په هغه وخت کښې چې هغوی په بېړۍ کښې سواره شي او بېړۍ طوفاني وګرځي، نو په ډېر
اخلاص سره الله ﷻ ته سوالونه کوي او د هلاک او غرق څخه ترې نجات غواړي. په دغه وخت کښې
هغوی خپل باطل معبودان ټول هېروي، ته به وایې چې هیڅکله یې بوت پرستي نه ده کړې.
خو کله چې الله ﷻ هغوی ته نجات ورکړي او روغ رمټ یې وچې ته پورېباسي، نو سمدستي په
ناڅاپي توګه بدون د تفکره هغوی خپلې پخوانۍ بوت پرستۍ ته بېرته وګرځي او د توحیدي عقیدې
په عوض شرکي عقیده خپلوي، ته به وایې چې هیڅکله یې په اخلاص سره الله ﷻ نه دی بللی.
۲ـ د ذکرې شوې کړنلارې نتیجه دا جوړېږي چې هغوی برسېره په کفر او شرک باندې، د هغه
نعمت ناشکري هم کوي چې مونږ ورته تازه په تازه ورکړ او د غرق څخه مو نجات ورکړ.
او بله نتیجه یې دا راځېږي چې مشرکان څو ورځې او شپې د فاني دنیا څخه ګټه واخلي او تګه
استفاده وکړي، او په اجتماعي میلو سره بوت پرستۍ ته ادامه ورکړي.
نو دغو سادګانو او بې عقلانو ته به ډېر ژر څرګنده شي او پوه به شي چې هغوی د ګمراهۍ په

ځومره غټه کنده کښې لویدلي دي، خو دغه پوهه او ندامت به ورته څه ګټه ونه شي رسولی.

۳ـ ای پیغمبره! ایا مشرکان نه پوهېږي او د زړه په سترګو نه ګوري چې مونږ حرم شریف د همدوی دپاره د امن ځای ګرځولی دی؟ که نه نو د همدوی په شاوخوا کښې امنیت نشته او خلک تښتول کېږي او وژل کېږي. مونږ خو کولی شو چې په همدغه وچه کلکه ځمکه کښې یې د قارون غوندې خسف کړو، زمونږ قدرت خو په دریاب پورې منحصر نه دی. لکه چې په دریاب کښې ورته بوتانو نجات نه شو ورکولی همدارنګه په وچه کښې هم د هغوی د نجات ځخه عاجز دي.

نو مشرکانو ته په کار دي چې په وچه او لمده دواړو کښې اخلاص د لاسه ورنه کړي او توحیدي عقیده خپله کړي.

عجیبه ده، نو ایا هغوی په باطلو (معبودانو بوتانو) باندې ایمان راوړي او په عبادت کښې ورته په اشتراک قول کوي، او د الله ﷻ په بې شمېره نعمتونو باندې ناشکري کوي؟

۴ـ ای پیغمبره! د هغه چا ځخه ستر ظالم څوک دی چې په بل چا باندې نه بلکې په الله ﷻ باندې دروغ تړي او وايي چې زه پیغمبر یم، حال دا چې پیغمبر نه وي او نه ورته وحې کېږي.

همدارنګه ایا د هغه چا ځخه لوی ظالم بل څوک دی چې حق ته د وررسېدلو سره سم د دروغو نسبت وکړي او په تکذیب باندې یې لاس پورې کړي.

نو که بالفرض المحال زه په دروغو باندې خپل ځان پیغمبر وتراشم نو زما ځخه به غټ ظالم بل نه وي، او که تاسو حق (زما نبوت) تکذیبوئ نو تاسو به غټ‌غټ ظالمان یاست.

۵ـ نو ایا په دوزخ کښې دکفارو دپاره عموماً او د غټو‌غټو ظالمانو دپاره خصوصاً استوګنځای نه دی تیار کړی شوی؟ هو! ورته تیار کړی شوی دی او همدا سزا ورسره موافقه او مطابقه ده.

۶ـ بالآخره هغو کسانو ته کوم چې زمونږ د دین په هکله جهاد کوي، هر ډول جهاد چې وي، مونږ وعده ورکوو چې هرومرو او ضرور به د خپلې رضامندۍ لارې وزده کړو او په همدې ارتباط به داسې مهارتونه وربېرزو کړو چې په کسبي توګه به یې نه وي زده کړي.

په دې باندې علاوه، یقیناً الله ﷻ د ټولو احسان کوونکو او مخلصانو سره ملګری دی نو ضرور به ورته په دښمنانو او غلیمانو باندې غلبه او نصرت هم ورکړي.

توضیحات

۱ـ مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الأنعام: ۴۱] ایت لاندې د عکرمه ﷺ د مسلمانېدلو قیصه لیکلې ده، چې د ﴿ فَإِذَا رَكِبُوا فِي الْفُلْكِ ﴾ الآیة سره قوي ارتباط لري، که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي.

د ایت شریف نظائر

۲ـ د ﴿ وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا ﴾ الآیة په مضمون باندې الله ﷻ نور ایتونه هم نازل کړي دي، لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِن تَنصُرُواْ ٱللَّهَ يَنصُرۡكُمۡ وَيُثَبِّتۡ أَقۡدَامَكُمۡ ﴾ [محمد:۷] يعني اى هغو کسانو کومو چې ایمان راوړی دی، که تاسو د الله ﷻ د دین سره کومک او نصرت وکړئ نو الله ﷻ به ستاسو سره نصرت او کومک وکړي او قدمونه به مو ثابت کړي.

ب: ﴿ وَٱلَّذِينَ ٱهۡتَدَوۡاْ زَادَهُمۡ هُدٗى وَءَاتَىٰهُمۡ تَقۡوَىٰهُمۡ ﴾ [محمد:۱۷] يعني او هغه کسان کومو چې سمه لاره موندلې ده او سیده وربانديې روان دي، الله ﷻ به هغوی ته هدایت (رڼایي) ورزیاته کړي او خپله پرهیزګاري به يې ورته دوامداره ورکړي.

د نصرت ضمني وعده

۳ـ دا سورت په دې باندې پیل شوی وه چې هرومرو او ضرور به مؤمنان د زماني په اوږدو کښې د امتحان سره مخامخ کېږي، لکه چې د نوح ﷺ او د ابراهیم ﷺ په شمول ټول پیغمبران د ازمېښتونو سره مخامخ شوي دي، خو د سورت په وروستني ایت کښې الله ﷻ هغوی ته په ضمني او اشاري توګه وعده ورکړه چې نصرت او کامیابي ستاسو په برخه ده، تاسو مطمئن او ډاډه اوسئ، الله ﷻ ستاسو ملګری دی.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه په ذکر شوي ایت شریف کښې دې ته هم اشاره ده چې په تاسو باندې د مشکلاتو درنازلول په کفارو باندې د مشکلاتو د ورنازلو غوندې د الله ﷻ د غضب څخه نمایندګي نه کوي، بلکې دا ستاسو د درجاتو د لوړوالي او د اجرونو د ډېروالي په بنیاد صورت نیسي. که بالفرض د غضب څخه يې نمایندګي کولی نو الله ﷻ به ستاسو سره ملګری نه وی، او خپل نصرت به يې نه وی درپېرزو کړی.

د ایت شریف يو مصداق

۴ـ مونږ د افغانستان په جهاد کښې د ذکر شوي ایت شریف يو مصداق په خپلو سترګو ولید، هغه دا چې افغان مجاهدینو نه عسکري زده کړه کړې وه او نه يې د وسلې کارول زده وه، بلکې زیات شمېر يې په لیک او لوست باندې نه پوهېده.

خو د جهاد په اوږدو کښې الله ﷻ د وسلې په استعمال او د جنګ په تکتیک کښې دومره مهارت ورپېرزو کړ، تا به ویل چې په دغه شق کښې يې شل کاله تحصیل کړی دی، او په دې باندې علاوه ډېرو لیک او لوست هم زده شو، او په سیاسي چارو کښې هم د زیاتې پوهې خاوندان وګرځېدل.

د العنکبوت سورت د الله ﷻ په توفیق او د همده ﷻ په نصرت او کومک پای ته ورسېد.
د همده ﷻ څخه لا نور زیات توفیق غواړو.
نېټه: ۱۴۲۱/۴/۱ هـ ق - ۱۳۷۹/۵/۱۰ هـ ش - ۲۰۰۰/۷/۱م

الروم (۳۰)

سریزه

۱_ دا سورت د "الرُّوم" سورت نومېږي چې همدغه کلمه د دې سورت په لومړي ایت کښې نازل شوې ده، نو دا هغه سورت دی په کوم کښې چې د مغلوبیت څخه وروسته د رومیانو غالبیت ته اشاره شوې ده.

۲_ دا سورت مکي سورت دی او د هجرت څخه وړاندې نازل شوی دی[1].

۳_ د دې سورت اعداد په لاندې ډول دي:

الف: د دې سورت د ایتونو ټوله شمېره فقط (۶۰) ایتونو ته رسېږي[2].

ب: د کلماتو شمېر يې (۸۱۹)، او د حرفونو شمېر يې (۳۵۳۴) دی[3].

د دې سورت محتویات

۴_ په دې سورت کښې هم د نورو مکي سورتونو په شان عقیدوي احکام نازل شوي دي، لکه د الله ﷻ توحید، د قیامت د ورځې قیام او داسې نور، مګر دلته زیات زور په دې باندې اچولی شوی دی، چې د هر شي موجودیت (برابره خبره ده چې عزت وي او که ذلت) په الله ﷻ پورې مختص دی، او د ده ﷻ څخه په غیر د هیڅا په قدرت باندې کوم شي وجود نه شي موندلی[4].

د دواړو سورتونو تناسب

۵_ دا سورت (الرُّوم) او وړاندی سورت (العنکبوت) سره یو تربله ډېرې نږدې اړیکې لري؛ هلته د عقیدوي احکامو دلایلو ته په اجمال سره اشاره شوې وه او دلته همدغه دلایل تفصیلوار نازل شوي دي، نو دا سورت د هغه سورت دپاره د متمم مثال لري.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿ الٓمٓ ۝١ غُلِبَتِ ٱلرُّومُ ۝٢ فِيٓ أَدۡنَى ٱلۡأَرۡضِ وَهُم مِّنۢ بَعۡدِ غَلَبِهِمۡ سَيَغۡلِبُونَ ۝٣ فِي بِضۡعِ
سِنِينَۗ لِلَّهِ ٱلۡأَمۡرُ مِن قَبۡلُ وَمِنۢ بَعۡدُۚ وَيَوۡمَئِذٖ يَفۡرَحُ ٱلۡمُؤۡمِنُونَ ۝٤ بِنَصۡرِ ٱللَّهِۚ يَنصُرُ
مَن يَشَآءُۖ وَهُوَ ٱلۡعَزِيزُ ٱلرَّحِيمُ ۝٥ وَعۡدَ ٱللَّهِۖ لَا يُخۡلِفُ ٱللَّهُ وَعۡدَهُۥ وَلَٰكِنَّ أَكۡثَرَ ٱلنَّاسِ
لَا يَعۡلَمُونَ ۝٦ يَعۡلَمُونَ ظَٰهِرٗا مِّنَ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا وَهُمۡ عَنِ ٱلۡأٓخِرَةِ هُمۡ غَٰفِلُونَ ۝٧ ﴾

---

(۱) الدر المنثور ج۶ ص۴۷۸
(۲) تفسیر الطبري ج۲۱ ص۱۵
(۳) اللباب في علوم الکتاب ج۱۵ ص۳۸۱؛ تفسیر الخازن ج۵ ص۳۱
(۴) نظم الدرر ج۵ ص۵۸۲

د ډېر مهربان (او) ډېر بارحمه الله ﷻ په نامه.

[۱]

[۲] رومیان (اهل الکتاب، د فارسیانو د پلوه) مغلوب کړی شوه.

[۳] (البته) د عربو ځمکې ته په نژدې (ځمکه) کښې، حال دا چې همدوی (رومیان) به د خپل مغلوبیت څخه وروسته (په فارسیانو باندې) ژر غلبه ترلاسه کړي.

[۴] (البته) د څو کلونو په اوږدو کښې، (او دا ځکه چې) د رومیانو د غلبې څخه وړاندې او وروسته (په دواړو حالاتو کښې) حکم (او فیصله) الله ﷻ پورې اختصاص لري (هلته یې مغلوب کړه او بیا به یې غالب کړي).

او په دغه وخت کښې به (چې رومیان غالب وګرځولی شي) مؤمنان خوشالي کوي (او مشرکان به خپه وي).

[۵] (همدارنګه به مؤمنان) د الله ﷻ په نصرت سره (هم خوشالي کوي کوم به چې ورسره مستقیمًا وکړی شي). الله ﷻ د هغه چا سره نصرت کوي کوم ته یې چې اراده وشي، او همدی ﷻ د کلکې ارادې درلودونکی (او) د زیاتې مهربانی څښتن دی.

[۶] (د ذکر شوو نصرتونو وعده بل چا نه بلکې الله ﷻ کړې ده) د الله ﷻ وعده کول. الله ﷻ په خپله وعده کښې خلاف نه کوي، مګر اکثره خلک نه پوهېږي (او د الله په وعده باندې باور نه لري).

[۷] د خلکو اکثریت د حقیر (او نژدې) ژوند څخه په ظاهر باندې پوهېږي حال دا چې دوی د وروستني ژوند څخه بې خبره (او غافل) دي (چې د دې ژوند په تعقیب ورروان دی).

ارتباط

وړاندېنۍ سورت مؤمنانو ته د نصرت د وعدې په ورکولو باندې ختم شوی وه، او دا سورت د نصرت یوه مثال ته په اشارې سره پیل شوی دی چې لږ وروسته به ـ ان شاء الله ﷻ ـ ورباندې رڼا واچوله شي.

شان نزول

علماوو کرامو د ذکرو شوو ایتونو شان نزول ډېر ښه مشرح لیکلی دی چې مونږ یې په لاندې څو ټکو باندې اکتفاء کوو:

۱ـ د هجرت څخه تقریبًا پنځه کاله وړاندې په هغه جنګ کښې فارسیانو (مشرکانو) په رومیانو (اهل الکتابو) باندې غلبه وموندله کوم چې د هغوی ترمنځ یې دولس کلنه سابقه درلوده.

۲ـ کله چې د غلبې ذکر شوی خبر مکې معظمې ته ورسېد نو د مکې مشرکان ورباندې ډېر خوښ او خوشاله شوه، چې زمونږ همعقیده خلک په خپلو حریفانو باندې د غلبې خاوندان وګرځېدل او هغوی ته یې داسې فاحشه ماتې ورکړه چې بیا به په ټول عمر کښې سرونه راپورته نه کړي.

۳ـ مشرکانو به مؤمنان په غوږ باندې وهل چې اهل الکتاب هیڅکله غلبه نه شي موندلی، په

نن سبا کښې به مونږ (د مکې مشرکان) هم ستاسو اهل الکتابو (اهل القرآن) بېخ او بنیاد وباسو او د همېشه دپاره به مو د ځمکې د مخ څخه ټغر ټول کړو، لکه څنګه چې زمونږ ورونو (فارسیانو) د رومیانو (اهل الکتابو) ټغر د ځمکې د مخه ټول کړ.

۴ـ بالمقابل د ذکر شوي خبر په اورېدلو سره او د مشرکانو د سپکو سپورو خبرو په اورولو سره مؤمنان ډېر خپه شوه او زښت ډېر وزورېدل، نو الله ﷻ ذکر شوي ایتونه نازل کړه او ډاډ یې ورکړ، چې خلاصه یې په لاندې ډول سره راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! د "بسم الله الرحمن الرحیم" لوستلو څخه وروسته مؤمنانو ته ډاډ ورکړه چې:

۱ـ الله ﷻ په نصرت سره ستاسو ملګري دی، د همدې کبله یې دربانديې داسې معجز کتاب (قرآن کریم) نازل کړی دی چې خپل حقانیت پخپله په اثبات رسوي. د مثال په توګه:

الف: دغه قرآن کریم د هغو تورو څخه ترکیب موندلی دی د کومو څخه چې د ټولو خلکو خبرې ترکیب مومي، لکه "الف، لام، میم" او داسې نور، خو د دې سره- سره ټول مخلوقات یې د سیالی څخه عاجز دي، که بالفرض ټول مخلوقات سره لاسونه یو کړي چې د دې کتاب د یوه ایت غوندې یو ایت جوړ کړي نو دا کار به یې د وسې پوره نه شي.

دا د دې خبرې دلیل دی چې قرآن کریم بشري کتاب نه دی بلکې الهي کتاب دی، که نه نو په یوه وړوکي برخه کښې خو به بې سیالی او بې مثله نه وی پاتې شوی.

ب: همدارنګه دا قرآن کریم په داسې مضامینو باندې مشتمل دی چې په هغو باندې پوهېدل د هیچا په توان کښې نشته. د ښه وضاحت دپاره لاندې یو مثال د نظره تېر کړئ:

نن ورځ رومیان د فارسیانو (مشرکانو) د پلوه مغلوب کړی شوه او ډېره زیاته فاحشه ماتې یې وخوړه. د رومیانو فاحشه ماتې د عربو څخه پټه نه ده او دا خکه چې د دوی د ماتې خوړلو موقعیت د عربي نړۍ سره نژدې پروت دی، او چندان لرېوالی ترې نه لري.

خو په یاد ولرئ چې د څو کالو په اوږدو کښې به همدغه مغلوب او فاحش شکست خوړونکې رومیان بېرته په فارسیانو باندې غالب وګرځي او پخوانی برم او قوت به د دوهم ځل دپاره ترلاسه کړي. او دا خکه چې:

۲ـ ټول واک او اختیار په الله ﷻ پورې اختصاص لري، که د چا مغلوبیت په برخه کېږي او که چاته غالبیت لاس ته ورځي دا دواړه د همده ﷻ په اراده باندې څرخېږي او بس.

نن ورځ چې رومیانو شکست وخوړ دا هم د الله ﷻ اراده وه او سبا چې غلبه ترلاسه کوي هغه به هم د الله ﷻ په اراده صورت ونیسي.

۳ـ ای پیغمبره! مؤمنانو ته بشارت او زېری ورکړه، کله چې څو کاله وروسته رومیان غلبه مونده کړي په عین ورځ کښې به مؤمنان د الله ﷻ په نصرت سره فائز شي. یا په بل عبارت: په دغې

ورځ کښې به مؤمنانو ته دوه خوشالي لاس ته ورشي، چې د يو پلوه به د اهل الکتابو (روميانو) په غلبه باندې خوشاله وي او د بله پلوه به په خپل الهي نصرت باندې خوشالېږي چې په مشرکانو باندې به برلاسي وګرځي. او دا څکه چې:

الف: نصرت يوازې د الله ﷻ په واک او اختيار کښې دی او بس، نو د همغه چا سره نصرت کوي کوم ته يې چې اراده وشي، چې هيڅوک يې د ارادې په وړاندې خنډ نه شي واقع کېدلی.

ب: فقط الله ﷻ د ګلکې ارادې خاوند دی او همدی ﷻ په خپلو مخلوقاتو باندې ډېر مهربان دی.

۴_ بايد مؤمنان په ذکر شوي بشارت باندې مطمئن او خوشاله شي څکه چې دا بشارت د بل چا نه بلکې د الله ﷻ بشارت او وعده ده او الله ﷻ هيڅکله په وعده کښې بې وفايي او خلاف نه کوي، مګر د خلکو اکثريت نه پوهېږي او په الله ﷻ باندې ګومان کوي چې په خپله وعده به وفا ونه کړي.

۵_ د خلکو اکثريت څکه ذکر شوی ګومان کوي چې:

الف: خلک د دې حقيرې او نژدې دنيا ظاهر ته ګوري او په همدغه باندې د هر شي په هکله فيصله کوي، د دوی خيال دی چې ماتې خوړلې روميان به د قوت خاوندان جوړ نه شي او غلبه موندونکي فارسيان به د کمزورۍ سره مخامخ نه شي.

ب: د خلکو د اکثريت ټول او ټله په ظاهر باندې ولاړه ده، چې په غيبي اُمورو علم نه لري او کوم کتاب (قرآن کريم) چې ورته په غيبي علومو باندې اطلاع ورکوي په هغه باندې دوی معتقد نه دي، د همدې کبله د ټولو اُخروي کارونو څخه غافل او ناخبره دي.

توضيحات

۱_ که څوک وايي چې: په ﴿ فِيٓ أَدۡنَى ٱلۡأَرۡضِ ﴾ سره کومې ځمکې ته اشاره ده، يا په بل عبارت: روميان په کومه ځمکه کښې مغلوب وګرځېدل؟

مونږ وايو: که څه هم علماوو کرامو د ذکرې شوې ځمکې په تشخيص کښې متعدد اقوال کړي دي[1] خو مونږ ته بهتره برېښي چې د ﴿ ٱلۡأَرۡضِ ﴾ څخه به د عربو ځمکه مطلب وي او کومه ځمکه چې د دوی ځمکې ته نژدې واقع ده نو هغه د شام ځمکه ده[2]، يعنې روميان د شام په ځمکه کښې مغلوب وګرځېدل چې عربي ځمکې ته نژدې واقع ده.

شايد چې د ﴿ فِيٓ أَدۡنَى ٱلۡأَرۡضِ ﴾ په نزول کښې به د دېته اشاره وي چې د روميانو مغلوبيت په داسې سيمه کښې صورت نيولی دی چې د دوی ځمکې ته نژدې ده او دوی يې په څرنګوالي ښه پوره خبر او واقف دي، چې د بېرته د غالب کېدلو هيڅ شيمه پکښې پاتې نه ده، خو د دې سره-سره په څو کالو کښې به دوی بېرته په پښو ودرېږي او په خپلو حريفانو (فارسيانو مشرکانو) باندې به غالب وګرځي، او د کفارو اتکل به د خاورو سره برابر شي.

---

(۱) زاد المسير ج۶ ص۱۴۲
(۲) تفسير الکشاف ج۳ ص۴۶۶

بضع څه معنی؟

۲ـ په ﴿ فِي بِضْعِ سِنِينَ ﴾ کښې د "بضع" کلمه د الله ﷻ په توفیق د یوسف ﷺ الدر
شرحه شوې ده خو په دې مقام کښې دې پاندې لاندې وضاحت ور اضافه کوو

په عربي ژبه کښې قاعده ده چې د یوه څخه نیولې تر دریوو عدد پورې د "نفر" یا "نفره" کلمه استعمالوي او د څلورو څخه نیولې تر نهه عدد پورې د "بضع" کلمه استعمالوي[1].

په ذکر شوي استعمال باندې لاندې حدیث شریف هم دلالت کوي چې

کله چې ذکر شوې ایتونه نازل شوه او کفارو د روم وګټل نو هغوی د ابو بکر ؓ سره دا شرط کېښود چې که په راتلونکو پنځو کالو کښې رومیان په فارسیانو باندې غالب شوه نو هغوی به ابوبکر ؓ ته دومره‌دومره اوښان ورکوي او که غالب نه شوه نو بالعکس هغوی به د ابو بکر ؓ څخه دومره‌دومره اوښان اخلي. نو نبي کريم ﷺ ابو بکر ؓ مخاطب کړ چې: «أَلَا احْتَطْتَ يَا أَبَا بَكْرٍ فَإِنَّ الْبِضْعَ مَا بَيْنَ ثَلَاثٍ إِلَى تِسْعٍ»[2] یعني: ای ابا بکره! د احتیاط څخه دې ولې کار وانه خیست چې پنځه کاله دې ورسره شرط کړه او دا ځکه چې د "بضع" کلمه خو په هغه عدد باندې اطلاق کیږي کوم چې د دریوو څخه نیولې تر نهو پورې په منځکښې واقع وي؟ احتیاط دا وه چې تر نهو کالو پورې دې ورسره نیټه اوږده کړې وی.

په ځینو روایاتو کښې شته چې نبي کريم ﷺ ورته وویلي چې: «زَايِدْهُ فِي الْخَطَرِ وَمَادَّهُ فِي الْأَجَلِ»[3] یعني ای ابو بکره! شرط ورسره زیات کړه او موده ورسره اوږده کړه نو ابو بکر ؓ هم سلو اوښانو په عوض سل اوښان شرط کړه او موده یې ورسره تر نهو کالو پورې اوږده کړه

که څوک غواړي چې په همدې موضوع کښې اوږد بحث د نظره تیر کړي نو ځینو اوږدو کتابو ته دې مراجعه وکړي[4].

سوالونه او جوابونه

۳ـ په دې مقام کښې د سړي په زړه کښې لاندې پوښتنې ګرځي راګرځي:

الف: په دې مقام کښې د ﴿ بِضْعِ ﴾ څخه څو کاله مراد دي؟ یا په بل عبارت: د ایت شریفه نازلېدو څخه څو کاله وروسته رومیان په فارسیانو (مجوسیانو) باندې غالب وګرځېدل او خلک پوه شول چې قرآن کریم رښتیا ویلي وه؟

مونږ وایو چې: په ایت کښې د ﴿ بِضْعِ ﴾ کلمه د اوو (۷) کالو څخه عبارت ده[5] یعني

---

(۱) لسان العرب ج۹ ص۳۴۲
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۱۵۴
(۳) تفسیر البغوي ج۳ ص۴۷۶
(۴) تفسیر المظهري ج۷ ص۲۱۹؛ المحرر الوجيز ج۱۲ ص۲۴۳
(۵) الدر المنثور ج۶ ص۴۸۰؛ جامع الترمذي ج۲ ص۱۵۴

خبره چې دغه اوه کاله د کوم کال څخه پیل او په کوم کال باندې ختم شوه؟ نو په دې کښې علماء کرام په دوه وو برخو ویشلي شوي دي چې:

اول: ځینې وايي چې: دغه اوه کاله د حدیبې د صلحې په کال پوره شوه چې د هجرت په شپږم کال باندې یې صورت نیولی وه[١].

په دې قول سره به ذکر شوی ایت شریف د هجرت څخه یو کال وړاندې نازل شوی وي (په همدغه کال به رومیان مغلوب ګرځېدلي وي).

دوهم: ځینې نور وايي چې اوه کاله د بدر د غزا په موقع بشپړ شوه چې د هجرت په دوهم کال پېښه شوې ده[٢].

د دې قول په بنیاد به ذکر شوي ایتونه د هجرت څخه پنځه کاله وړاندې نازل شوي وي (په همدغه کال کښې به رومیانو شکست خوړلی وه).

مونږ ته همدغه دوهم قول په زړه پورې برېښي، لکه چې د ابو سعید الخدري ﷺ څخه روایت دی چې: «فَنَصَرَنَا اللهُ عَلَى مُشْرِكِي الْعَرَبِ وَنَصَرَ اللهُ أَهْلَ الْكِتَابِ عَلَى الْمَجُوْسِ»[٣] یعنې د بدر په غزا کښې مونږ د عربي مشرکانو سره په جنګ شوو او رومیان د فارسیانو سره په جګړه بوخت شوه، نو الله ﷻ مونږ ته په عربي مشرکانو باندې نصرت راکړ او رومیانو (اهل الکتابو) ته یې په فارسي مشرکانو (اور پرستانو) باندې نصرت ورکړ. نو په دغه ورځ کښې مونږ د یو پلوه په خپل نصرت باندې خوشاله شو او د بله پلوه د اهل الکتابو په غلبې باندې خوښ شو، لکه چې الله ﷻ زمونږ څخه حکایت کړی دی چې: ﴿وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ ۝ بِنَصْرِ اللَّهِ﴾ او په دغې ورځ کښې به مؤمنان د الله ﷻ په نصرت باندې خوشالي کوي.

ب: بله پوښتنه دا ده چې: د څه حکمت په بنیاد الله ﷻ د ذکرو شوو اوو کالو څخه د ﴿بِضْعِ﴾ په کلمې سره تعبیر نازل کړ او مستقیمًا یې ورته اشاره ونه کړه چې اوه کاله وروسته به نوموړې غلبه سرچپه شي؟

مونږ وایو ـ او الله ﷻ ډېر ښه پوهېږي ـ شاید چې د ﴿بِضْعِ﴾ کلمې په نزول کښې به دا مطلب وي ترڅو د قرآن کریم یوه بل اعجاز ته اشاره وکړی شي چې:

رومیان خو به د راتلونکو درېوو کالو څخه وروسته د څو کالو په اوږدو کښې په خپلو حریفانو باندې غلبه مونده کړي نو که څوک د قرآن کریم د غیب ویلو سره سیالي کولی شي هغه دې مهرباني وکړي او په دغو څو کالو کښې د غلبې کال مشخص کړي چې په دغه کال به یې غلبه په برخه شي. نو کله چې هیڅوک نه د غلبې په صورت نیولو علم لري او نه یې وخت تشخیصولی شي معلومه

(١) تفسیر الخازن ج٥ ص٣٢
(٢) اسباب النزول للواحدي ص٢٣٢
(٣) تفسیر الطبري ج٢١ ص١٧

شوه چې دا الهي کتاب دی او بشري کتاب نه دی. نو څنګه یې چې په ذکره شوي غیب ویلو کښې دروغ نشته همدارنګه یې د قیامت د ورځې د قیام او د قبرونو څخه د مړو په بیا راژوندي کېدلو او د نورو اخروي امورو په اخباراتو کښې هم دروغ نشته.

یادونه

۴ـ علماوو کرامو لیکلي دي چې: کله رومیان په خپلو حریفانو باندې غالب شوه او د قرآن کریم خبره ریښتیا واقع شوه نو: «وَأَسْلَمَ عِنْدَ ذَلِكَ نَاسٌ كَثِيرٌ»[۱] یعنې او په دغه وخت کښې ډېر خلک مسلمانان شوه او په ایمان باندې مشرف وګرځېده.

﴿ أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا فِي أَنفُسِهِم ۗ مَّا خَلَقَ اللَّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى ۗ وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ لَكَافِرُونَ ﴿٨﴾ أَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ۚ كَانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَأَثَارُوا الْأَرْضَ وَعَمَرُوهَا أَكْثَرَ مِمَّا عَمَرُوهَا وَجَاءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ ۖ فَمَا كَانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلَٰكِن كَانُوا أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٩﴾ ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةَ الَّذِينَ أَسَاءُوا السُّوأَىٰ أَن كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَكَانُوا بِهَا يَسْتَهْزِئُونَ ﴿١٠﴾ ﴾

[۸] ایا (کفار په غفلت کښې پراته دي) او په خپلو زړونو کښې تفکر نه کوي؟ چې الله ﷻ اسمانونه او ځمکې او هغه شیان چې د دغو (دواړو) ترمنځ (موجود) دي، نه دي پیدا کړي مګر په حقه سره (د حکمتونو په مطابق) او په ټاکلو شوو نېټو سره (چې هیڅ شی دائمي نه دی).
او یقینًا د خلکو څخه ډېر د خپل رب ﷻ په ملاقات (د قیامت په قیام) سره انکار کوونکي دي (او دلایل یې د پښو لاندې کړي دي).

[۹] ایا (کفار غفلت کوي) او په ځمکه کښې (عبرتي) سیر نه کوي؟ نو چې وګوري چې د هغو کسانو (کفارو) عاقبت څنګه شو کوم چې د دوی څخه وړاندې تېر شوي دي؟ (لکه عادیان، ثمودیان او نور).

هغوی د دوی څخه د قوت د حیثه کلک وه او ځمکه یې (د دوی څخه زیاته) اړولې وه (او حاصلات یې ترې اخستي وه)، او (هم) یې ځمکه د هغه څخه زیاته اباده کړې وه کومه چې دوی اباده کړې ده. او (په دغو مادي نعمتونو باندې علاوه) هغوی ته خپل پیغمبران په معجزاتو (او دلایلو) سره ورغلي وه.

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۵۴

نو الله ﷻ نه وه چې په هغوی باندې تېرى (او ظلم) وكړي او لكن (پخپله) دوی وه چې په خپلو ځانونو باندې يې تېرى (او ظلم) وكړ (هغه دا چې):

[۱۰] بيا د هغو كسانو عاقبت (په دنيا او آخرت كښې) ناكاره جوړ شو كومو چې ناكاره (او بد كارونه) كول، چې د الله ﷻ ايتونو ته يې د دروغو نسبت وكړ او دوى وه چې په ايات الله باندې به يې مسخرې كولې (او ملنډې به يې ورباندې وهلې).

ارتباط د مطلب خلاصه

د وړاندېني وروستني ايت مضمون دا وه چې كفار يوازې د نژدې دنيا ظاهر ته ګوري او د راتلونكي دنيا څخه غافل دی كومه چې د دې دنيا په تعقيب راروانه ده، په دې ايتونو كښې هغو وجوهو ته اشاره شوې ده په كومو باندې چې هغوى د غفلت د خوبه رابېدارېدلى شي. نو حاصل يې داسې راځي:

اى پيغمبره! ايا كفار خپل غفلت ته ادامه وركوي او د لاندې وجوهو څخه استفاده نه كوي ترڅو د غفلت د خوبه رابېدار شي:

الف: الله ﷻ اسمانونه او ځمكې او هغه شيان كوم چې د دغو دواړو ترمنځ موجوديت لري، نه دي پيدا كړي مګر په حقه سره چې د حكمتونو څخه ډک دي او د حساباتو د تصفيه كولو دپاره يې د قيامت قيام ضرور دى.

ب: په دې باندې علاوه دغه ټول مخلوقات يې دلته د دوام دپاره نه دي پيدا كړي بلكې د هر شي د بقاء دپاره نېټه معينه ده، كله چې معينه نېټه پوره شي نو بيا د سترګو د رپ په اندازه هم بقاء نه شي درلودلى. يا په بل عبارت: لكه چې په دنيا كښې هر شى ټاكلى عمر لري همدارنګه ټوله دنيا هم د ټاكلي عمر درلودونكې ده، او په پاى كښې به ضرور او هرومرو د زوال او فناء سره مخامخ كېږي.

لنډه دا چې د غفلت د خوبه د رابېدارېدلو دپاره ډېر وجوه شته خو د خلكو اكثريت د خپل رب ﷻ سره په ملاقات او د قيامت په قيام عقيده نه لري، او د ذكرو شوو وجوهو څخه قصداً استفاده نه كوي او خپل كفر ته ادامه وركوي.

۲_ ايا كفار خپل غفلت ته ادامه وركوي او په ځمكه كښې فكري سير نه كوي ترڅو د زړه له كومې پوه شي چې د هغو كفارو عاقبت څنګه شو كوم چې د دوى څخه پخوا تېر شوي وه؟ ايا هغوى ژوندي پاتې شوه؟ حال دا چې:

الف: هغوى د دوى په پرتله په قوت كښې سخت او كلک وه.

ب: هغوى د ځمكې څخه د دوى په نسبت زيات حاصلات اخستي وه او زياتې ګټې يې ترې پورته كړې وې.

ج: هغوى په ځمكه كښې د دوى څخه زياته ابادي كړې وه او هم د دوى څخه د هغوى عمرونه اوږده وه.

د: هغوی ته خپل پیغمبران د معجزو سره ورغلي وه، خو هغوی قبول نه کړه او په خپل کفر او انکار باندې کلک پاتې شوه. یا په بل عبارت: الله ﷻ په هغوی باندې ظلم او تېری نه وه کړی بلکې رحم او مهرباني یې وړباندې کړې وه چې د هدایت اسباب یې ورته ټول ورکړي وه، خو هغوی ترې استفاده ونه کړه او په خپلو ځانونو یې ظلم وکړ، چې د پیغمبرانو تکذیب ته یې ملاوې وتړلې او ملنډې یې ورباندې ووهلې.

۳ـ په پای کښې د هغو کسانو عاقبت بد او ناکاره وګرځېد کومو چې بدی کولې او د ګمراهی لار یې غوره کړې وه، هغه دا چې:

الف: د الله ﷻ ایتونه یې تکذیب کړه، او د پیغمبرانو د قبول څخه انکاري شوه.

ب: په الهي ایتونو او پیغمبرانو باندې یې ملنډې وهلې او خندنی یې ورپورې کولې.

۴ـ نو ایا د دې زمانې کفار څه ګومان کوي چې د دوی عاقبت به د هغوی په څېر ونه ګرځي حال دا چې دوی هم د هغوی غوندې د الهي ایتونو (دلایلو) څخه انکار کوي او په الهي پیغمبر باندې ملنډې وهي او ورپورې خاندي؟

توضیحات

۱ـ که څوک وايي چې: د ﴿أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا فِيٓ أَنفُسِهِم ۗ مَّا خَلَقَ ٱللَّهُ﴾ الآية څخه مطلوبه معنی د ﴿فِيٓ أَنفُسِهِم﴾ د کلماتو څخه په غیر هم ترلاسه کېدلی شوه، او دا ځکه چې تفکر خو په نفسونو (زړونو) کښې صورت نیسي او بس، نو پوښتنه دا ده چې د دغو کلماتو په نزول کښې څه حکمت دی؟

مونږ وایو چې:

الف: دغه کلمات د تفکر په فراغت او قوت باندې دلالت کوي، یعنې په ښه قوي فراغت او قوت سره تفکر وکړئ چې: ایا مخلوقات عبث پیدا کړی شوي دي؟

د ذکرو شوو کلماتو نظیر د عربو دا قول دی چې: "أَضْمِرهُ فِيْ نَفْسِكَ"[۱] یعنې دغه خبره په زړه کښې ښه کلکه وساته.

ب: د ﴿فِيٓ أَنفُسِهِم﴾ کلمات په ﴿أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا﴾ پورې د ظرف په لحاظ نه بلکې د مفعول په لحاظ تعلق نیسي[۲]، او د ﴿مَّا خَلَقَ ٱللَّهُ﴾ الآية، جمله مستانفة ده. یعنې ای کفارو! د هر شي څخه وړاندې تاسو په خپلو ځانونو او نفسونو کښې په دقت سره فکر وکړئ چې: ایا د ژوند مختلف مراحل (لکه ظالمیت، مظلومیت او داسې نور) به یې تصفیه ونه لري او ټول خلک به په ژوند او مرګ کښې یو برابر وي؟

۲ـ په ﴿فَيَنظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ﴾ کښې چې کوم انجام ته اشاره شوې ده په همغه باندې په ﴿ثُمَّ كَانَ عَٰقِبَةَ ٱلَّذِينَ أَسَٰٓـُٔوا ٱلسُّوٓأَىٰٓ﴾ کښې صراحت شوی دی.

(۱) تفسیر الکشاف ج۳ ص۴٦۸
(۲) روح المعاني ج۲۱ ص۲۳

يعني د هغو خلکو عاقبت په دنيا او آخرت کښې بدرنګې شو کومو چې بدي غوره کړې وه او د خپلو پيغمبرانو عليهم‌السلام نصائحو او ارشاداتو ته يې اعتناء نه کوله، په دنيا کښې په الهي غضب سره هلاک کړی شوه او د آخرت بدي خو يې ښکاره ده چې دوزخ او د دوزخ عذابونه او کړاوونه دي.

﴿ ٱللَّهُ يَبْدَؤُا۟ ٱلْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُۥ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿١١﴾ وَيَوْمَ تَقُومُ ٱلسَّاعَةُ يُبْلِسُ
ٱلْمُجْرِمُونَ ﴿١٢﴾ وَلَمْ يَكُن لَّهُم مِّن شُرَكَآئِهِمْ شُفَعَٰٓؤُا۟ وَكَانُوا۟ بِشُرَكَآئِهِمْ كَٰفِرِينَ ﴿١٣﴾
وَيَوْمَ تَقُومُ ٱلسَّاعَةُ يَوْمَئِذٍ يَتَفَرَّقُونَ ﴿١٤﴾ فَأَمَّا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ
فَهُمْ فِى رَوْضَةٍ يُحْبَرُونَ ﴿١٥﴾ وَأَمَّا ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ وَكَذَّبُوا۟ بِـَٔايَٰتِنَا وَلِقَآئِ ٱلْءَاخِرَةِ
فَأُو۟لَٰٓئِكَ فِى ٱلْعَذَابِ مُحْضَرُونَ ﴿١٦﴾ فَسُبْحَٰنَ ٱللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ ﴿١٧﴾
وَلَهُ ٱلْحَمْدُ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَعَشِيًّا وَحِينَ تُظْهِرُونَ ﴿١٨﴾ يُخْرِجُ ٱلْحَىَّ مِنَ
ٱلْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ ٱلْمَيِّتَ مِنَ ٱلْحَىِّ وَيُحْىِ ٱلْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا ۚ وَكَذَٰلِكَ تُخْرَجُونَ ﴿١٩﴾ ﴾

[۱۱] الله ﷻ اول ځل مخلوقات پيدا کوي بيا يې (د مړه کېدلو ځخه وروسته دوهم ځل) پيدا کوي (او ژوندي کوي يې) بيا به تاسو خاص الله ﷻ ته (د حساباتو د تصفيه کولو دپاره) راجع کړی شئ.

[۱۲] او (هغه وخت) چې د قيامت ورځ قائمه شي (او د حساباتو تصفيه پيل شي نو) په دغه وخت کښې به مجرمان (کافران) نااميده (چپ او لا جوابه) شي.

[۱۳] او کفارو لره به د خپلو شريکانو (باطلو معبودانو) ځخه هيڅ شفاعت کوونکی نه وي او (هم) دوی به په خپلو شريکانو (د باطلو معبودانو په عبادت سره) کافران (انکاريان) شي (چې مونږ يې هيڅ عبادت نه دی کړی).

[۱۴] او (هغه وخت) چې د قيامت ورځ قائمه شي په دغه وخت کښې به خلک (په عمده توګه په دوه وو ډلو) جدا-جدا شي.

[۱۵] نو هر هغو کسانو چې ايمان راوړی وي او نېک عملونه يې کړي وي نو دوی به په (عظيم الشان) باغ (جنت) کښې (په دوامداره ډول) خوشاله ګرځولی کېږي (او هم به ښايسته کول کېږي).

[۱۶] او هر هغو کسانو چې کفر غوره کړی وي او زمونږ ايتونو ته او (هم) د وروستنۍ ورځې سره ملاقي کېدلو ته يې د دروغو نسبت کړی وي، نو دغه کسان په عذاب کښې (د هميشه دپاره) حاضر کړی شوي وي.

[۱۷] نو (تسبيح ووايـاست) د الله ﷻ تسبيح (البته) کله چې تاسو په ببګاه کښې داخلېږئ او کله چې په سبا کښې داخلېږئ.

[۱۸] او خاص الله ﷻ ته په اسمانونو او ځمکو کښې حمد (او ثناء) ده، (نو تاسو د تسبیحاتو سره تحمیدات هم ملګري کړئ).

او (همدارنګه تاسو) د ورځې په آخر (ماز یګر) کښې (تسبیحات وواياست) اؤ هم کله چې تاسو د ماسپښين په وخت کښې داخلېږئ.

[۱۹] الله ﷻ (د کامل قدرت درلودونکی دی چې) ژوندی د مړي څخه وباسي او مړی (بې روحه شی) د ژوندي څخه راوباسي، او (هم) ځمکه د هغې د مړه کېدلو (وچېدلو) څخه وروسته (بیا) ژوندۍ کوي (زرغونوي)، او همدارنګه به تاسو (د الله ﷻ د پلوه د قبرونو څخه) وويستل شئ.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنې متصل ایت مضمون په دوه ټکو مشتمل وه، یو د کفار بد عاقبت او بل یې د الله ﷻ د ایتونو تکذیب او استهزاء.

په دې ایتونو کښې په لومړي ټکي باندې ښه پوره رڼا اچولې شوې ده او د دوهم ټکي د رد دلایل نازل شوي دي، چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د وړاندېنیو مضامینو په ارتباط په خپل امت باندې دا مطالب قرائت کړه:

۱ـ الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې:

الف: ټول مخلوقات یې د ابتداء څخه پیدا کړي دي او په پیدا کولو کښې ورسره د هیچا او هیڅ شي اشتراک نشته.

ب: د فنا کولو څخه وروسته به الله ﷻ بیا د پیدا کولو اعاده وکړي او بیا به یې موجود کړي، خو دومره توپیر به ولري چې لومړي ځل پیدا کولو په تدریج سره صورت نیولی وه او دوهم ځل به په یو ځل (پرته د تدریجه) صورت ونیسي.

ج: بیا به نو تاسو ـ ای انسانانو او پیریانو ـ د الله ﷻ حضور ته د حساباتو د تصفیه کولو دپاره راجع کړی شئ.

۲ـ کله چې د قیامت قیام صورت ونیسي او د حساباتو تصفیه پیل شي نو:

الف: په دغه وخت کښې به کفار د ډېرې حیرانتیا د کبله چپ پاتې شي او د هره طرفه به یې د خیر او ښېګڼې تمه وشکېږي، او دا ځکه چې:

ب: په دنیا کښې خو کفارو په دې منظور د خپلو باطلو معبودانو عبادت کاوه چې په سخته کښې به ورته په درد وخوري، مګر په دغې ورځ کښې به ترې نااُمیده شي او دا ځکه چې د معبودانو څخه به د خپلو خانونو دپاره هیڅ شفاعت کوونکی مونده نه کړي.

ج: کله یې چې د شفاعت تمې پرې شي نو سمدستي به یې د اشتراک څخه انکار وکړي، حتی د عبادت څخه به یې د سوګند په یادولو سره انکاري شي.

۳ـ ای پیغمبره! کله چې د قیامت ورځ قائمه شي او حسابات تصفیه شي نو خلک به په دوه د

گروپونو باندې وویشلی شي، چې یوه ډله به د مؤمنانو او بله ډله به د کفارو څخه تشکیله شي، چې تفصیل یې دا دی:

الف: نو هر چا چې په دنیا کښې ایمان راوړی وي او نېک عملونه یې کړي وي نو هغوی به په جنتونو او میوجاتو کښې خوشاله کړی شي او په دائمي توګه به پکښې ښایسته ساتلی کېږي.

ب: بالمقابل هغه کسان کومو چې زمونږ ایتونو ته د دروغو نسبت کړی وي او هم یې په دنیا کښې د قیامت په ملاقات (د قیامت په ورځ او د مرګ څخه وروسته په بیا ژوندون) عقیده او باور نه درلود، نو هغوی به د دوزخ په عذابونو کښې د همېشه دپاره حاضر کړی شوي وي چې هیڅکله به ترې غائب نه کړی شي، او نه به وربانديې عذابونه څه تخفیف کړی شي.

۴_ ای مؤمنانو! کله چې دغسې سخته ورځ راتلونکې ده نو:

الف: تاسو الله ﷻ ته پاکي اثباتوئ البته کله چې په ببګا کښې داخلېږئ او هم د ماښام او ماسخوتن لمونځونه کوئ.

ب: د الله ﷻ تسبیحات وایئ کله چې تاسو په سبا کښې داخلېږئ، او هم د سبا لمونځ اداء کړئ.

ج: خاص الله ﷻ ته حمد او ثناء ده، په اسمانونو کښې او هم په ځمکو کښې، نو تاسو هم په هر وخت کښې د تسبیحاتو سره تحمیدات په دوامداره توګه ملګري کړئ، او د اهل السموات او اهل الارض سره خپلې انډوالۍ ته ادامه ورکړئ.

د: د ورځې په آخر کښې هم د الله ﷻ تسبیحات ووایاست او هم د مازیګر لمانځه ته ادامه ورکړئ.

ه: بالآخره تاسو په هغه وخت کښې هم د الله ﷻ تسبیحات ووایاست کله چې تاسو د لمر په زوال کښې داخلېږئ، او په همدغه وخت کښې د ماسپښین لمونځ هم دائمًا اداء کړئ.

ترڅو الله ﷻ تاسو ته جنتونه درکړي او د دوزخ د عذابونو څخه مو بچ وساتي.

۵_ د الله ﷻ وعده حقه ده او د قیامت ورځ به هرومرو قیام ومومي او دا ځکه چې:

الف: الله ﷻ هغه مقتدر اقدس ذات دی چې ژوندی شی د مړي څخه راوباسي، لکه چرګوړی د هګۍ څخه او یا په معنوي حیات سره ژوندی شی (مؤمن) د مړي (کافر پلار) څخه او داسې نور.

ب: همدارنګه _بالعکس_ الله ﷻ مړی د ژوندي څخه راوباسي. یا په بل عبارت: د چرګې څخه هګۍ راوباسي او د مؤمن څخه کافر زېږوي.

ج: الله ﷻ وچه کلکه (مړه) ځمکه د هغې د وچوالي څخه وروسته راژوندۍ کوي او نباتات ترې رازرغونوي.

نو ای انسانانو! همدارنګه به تاسو هم د قیامت د قیام په وخت کښې د الله ﷻ د پلوه د قبرونو څخه رابهر کړی شئ او د حساب کتاب دپاره به د ده ﷻ په حضور کښې ودرولی شئ.

توضیحات

۱_ په ﴿ يُبْلِسُ ٱلْمُجْرِمُونَ ﴾ کښې د ﴿ يُبْلِسُ ﴾ کلمه د "إِبْلاس" څخه اشتقاقه شوې ده، مونږ د

الله ﷻ په توفیق د [الأنعام:۴۴] ایت لاندې د "اِبْلاس" متعددې معناوې کړې دي، لکه نااميده کېدل او د اعتذار څخه چپ پاتې کېدل او داسې نور، نو بيا ليکلو ته يې اړتيا نه ګورو، دغه ټولې معناوې په دې مقام کښې هره يوه په زړه پورې برېښي.

د دوه وو لغاتو معناوې

۲ـ په ﴿ فَهُمْ فِي رَوْضَةٍ يُحْبَرُونَ ﴾ کښې د ﴿ رَوْضَةٍ ﴾ کلمه د هغه ميوه لرونکي باغ دپاره وضعه شوې ده کوم چې ډېر تروتازه او سپېڅلی وي[1] چې دلته ترې جنت مراد دی.

او د ﴿ يُحْبَرُونَ ﴾ کلمه پکښې د "حِبْرٌ" ـلکه "عِلْمٌ"ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د نعمتونو د اثارو او هم د خوشاليو او ښايست (ډول او سنګار) معنی ورکوي[2].

نو حاصل يې داسې راځېږي چې: باعمله مؤمنانو ته به د قيامت په ورځ په عظيم الشان باغ کښې په دوامداره توګه نعمتونه ورکول کېږي او د تل دپاره به پکښې خوشاله او ښايسته أوسولی کېږي.

يادونه

۳ـ مونږ د الله ﷻ په توفيق د [آل عمران:۲۴] ايت لاندې دا موضوع ښه تحقيقه کړې ده چې عاصيان مؤمنان هم جنتيان دي او د همدوی په ډله کښې شامل دي، چې بيا تحقيقولو ته يې اړتيا نه ګورو، هيله ده چې هملته مراجعه وکړی شي.

د تسبيح او تحميد فضائل

۴ـ په ﴿ فَسُبْحَـٰنَ ٱللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ ﴾ الآية کښې مونږ ته ارشاد شوی دی چې د خپل رب ﷻ په تسبيحاتو او تحميداتو باندې خپلې ژبې لمدې وساتو، ترڅو راته الله ﷻ د دوزخ څخه نجات راکړي او جنت ته مو داخل کړي.

د تسبيحاتو او تحميداتو د فضائلو په باب زښت ډېر احاديث روايت شوي دي، لاندې دوه مثالونه يې ولولئ:

الف: نبي کريم ﷺ فرمايي چې: «مَنْ قَالَ سُبْحَانَ اللهِ وَبِحَمْدِهِ فِي يَوْمٍ مِائَةَ مَرَّةٍ حُطَّتْ خَطَايَاهُ وَإِنْ كَانَتْ مِثْلَ زَبَدِ الْبَحْرِ»[3] يعنې هر څوک چې د الله ﷻ تسبيحات د ده ﷻ د تحميداتو سره په ورځ کښې سل کرته ووايي نو ګناهونه به يې ترې توی شي اګر که د درياب د ځګونو په اندازه زيات وي.

ب: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «كَلِمَتَانِ حَبِيبَتَانِ إِلَى الرَّحْمَنِ خَفِيفَتَانِ عَلَى اللِّسَانِ ثَقِيلَتَانِ فِي الْمِيزَانِ سُبْحَانَ اللهِ وَبِحَمْدِهِ سُبْحَانَ اللهِ الْعَظِيمِ»[4] يعنې دوه کلمې دي چې ډېر مهربان الله ﷻ ته

---

(۱) اللباب في علوم الكتاب ج۱۵ ص۳۹۳

(۲) القاموس المحيط ج۱ ص۵۷۳؛ مفردات الراغب ص۱۰۴

(۳) صحيح البخاري ج۲ ص۹۴۸

(۴) صحيح البخاري ج۲ ص۱۱۲۹

(٢١) الی ما احی

محبوبې دي، په ژبه باندې سپکې دي خو د قیامت د ورځې په تله کښې درنې دي، چې یوه کلمه د «سُبْحَانَ اللهِ وَبِحَمْدِهِ» څخه او بله د «سُبْحَانَ اللهِ الْعَظِيمِ» څخه عبارت ده.

د لمانځه پنځه وختونه

۵ـ که څه هم ځینو علماوو کرامو د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما په روایت د ذکر شوي ایت شریف څخه په لاندې ډول سره د پنځو لمونځونو وختونه استنباط کړي دي[١]:

الف: د ﴿ حِينَ تُمْسُونَ ﴾ څخه د ماښام او ماسخوتن وختونه مطلب دي.

ب: د ﴿ وَحِينَ تُصْبِحُونَ ﴾ څخه د سهار وخت مراد دی.

ج: د ﴿ وَعَشِيًّا ﴾ څخه د مازیگر وخت اخستل کېږي.

د: د ﴿ وَحِينَ تُظْهِرُونَ ﴾ څخه د ماسپښین وخت اراده کېږي.

مگر مونږ ته داسې برېښي چې د رئیس المفسرین رضي الله عنه په حصر مطلب نه وي بلکې محض مثالونه به یې ښودلي وي، چې پنځه لمونځونه د تسبیحاتو او تحمیداتو د هر ګټور صورتونه دي.

نو سړي ته په کار دي چې په ذکرو شوو وختونو کښې ـچې حالات پکښې بدلېږي رابدلېږي او د الهي کامل قدرت نمایندگي کوي ـ په لمونځونو باندې علاوه، خپل رب ﷻ یاد کړي او خپله ژبه ورباندې لمده وساتي.

یادوني

۶ـ په دې مقام کښې باید لاندې ټکي په ذهن کښې وساتلی شي:

الف: په ﴿ حِينَ تُمْسُونَ ﴾ کښې د ﴿ تُمْسُونَ ﴾ کلمه اصلاً د "مَسَاء" څخه اشتقاقه شوې ده، د "مَسَاء" اطلاق کله ـ کله په هغه وخت باندې هم کېږي کوم چې د مازیگر د لمانځه څخه آن د شپې ترنیمایي پورې امتداد پیدا کوي[٢].

په ذکر شوي روایت کښې د همدغه اطلاق په بنیاد د ذکرې شوې کلمې په تفسیر کښې د ماسخوتن د لمانځه وخت هم شامل گڼلی شوی دی.

ب: که څه هم د "عَشِيًّا" کلمه د ورځې آخر ته وضعه شوې ده چې د مازیگر تر لمانځه پورې اختصاص پیدا کوي[٣]، مگر کله ـ کله یې په هغه وخت باندې هم اطلاق کېږي کوم چې د زوال څخه آن تر سبا پورې غزېدلی دی[۴].

نو دغه اطلاق ته په کتلو سره جائزه ده، چې د ماسخوتن د لمانځه وخت د "عَشِيًّا" د کلمې په تفسیر کښې شامل وگڼل شي.

---

[١] تفسیر ابي السعود ج۷ ص۵۵
[٢] لسان العرب ج۱۵ ص۲۸۱
[٣] لسان العرب ج۱۴ ص۶۰
[۴] مفردات الراغب ص۳۳۷

ج: مونږ د الله ﷻ په توفیق د ﴿یُخرج الحی من المیت ویُخرج المیت من الحی﴾ د دواړو جملو د
[ال عمران: ۲۷] ایت لاندې ښې پوره شرحه کړې دې هیله ده چې هلته یې خلک مراجعه وکړي شي

﴿وَمِنْ ءَايَٰتِهِۦٓ أَنْ خَلَقَكُم مِّن تُرَابٍ ثُمَّ إِذَآ أَنتُم بَشَرٌ تَنتَشِرُونَ ﴿٢٠﴾ وَمِنْ ءَايَٰتِهِۦٓ أَنْ
خَلَقَ لَكُم مِّنْ أَنفُسِكُمْ أَزْوَٰجًا لِّتَسْكُنُوٓا۟ إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُم مَّوَدَّةً وَرَحْمَةً ۚ إِنَّ فِى
ذَٰلِكَ لَءَايَٰتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١﴾ وَمِنْ ءَايَٰتِهِۦ خَلْقُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَٱخْتِلَٰفُ
أَلْسِنَتِكُمْ وَأَلْوَٰنِكُمْ ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَٰتٍ لِّلْعَٰلِمِينَ ﴿٢٢﴾ وَمِنْ ءَايَٰتِهِۦ مَنَامُكُم بِٱلَّيْلِ
وَٱلنَّهَارِ وَٱبْتِغَآؤُكُم مِّن فَضْلِهِۦٓ ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَٰتٍ لِّقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٢٣﴾ وَمِنْ
ءَايَٰتِهِۦ يُرِيكُمُ ٱلْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنَزِّلُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَيُحْىِۦ بِهِ ٱلْأَرْضَ بَعْدَ
مَوْتِهَآ ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَٰتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٢٤﴾ وَمِنْ ءَايَٰتِهِۦٓ أَن تَقُومَ ٱلسَّمَآءُ
وَٱلْأَرْضُ بِأَمْرِهِۦ ۚ ثُمَّ إِذَا دَعَاكُمْ دَعْوَةً مِّنَ ٱلْأَرْضِ إِذَآ أَنتُمْ تَخْرُجُونَ ﴿٢٥﴾ وَلَهُۥ مَن فِى
ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۖ كُلٌّ لَّهُۥ قَٰنِتُونَ ﴿٢٦﴾ وَهُوَ ٱلَّذِى يَبْدَؤُا۟ ٱلْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُۥ وَهُوَ
أَهْوَنُ عَلَيْهِ ۚ وَلَهُ ٱلْمَثَلُ ٱلْأَعْلَىٰ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۚ وَهُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ﴿٢٧﴾﴾

[۲۰] او د الله ﷻ (د کامل قدرت) د دلایلو څخه دا ده چې تاسو یې دخاورو څخه پیدا کړي یاست بیا (اوس) تاسو (په تدریج سره) بنیادمان یاست چې په ځمکه کښې خورېږئ.

[۲۱] او د الله ﷻ (د کامل قدرت) د دلایلو څخه دا هم ده چې ستاسو دپاره یې همدا ستاسو د نفسونو (جنس) څخه جوړې (ماندینې) پیدا کړې دي، ترڅو تاسو دوی ته میلان وکړئ (او ارام او اطمنان حاصل کړئ)، او الله ﷻ ستاسو (مېړونو او ماندینو) ترمنځ محبت او مهرباني ګرځولې (اچولې) ده.

یقینًا په دغه (کار) کښې د داسې قوم دپاره هرومرو (د قدرت) لوی نښې دي کوم چې (د الله ﷻ په مصنوعاتو کښې) تفکر (سوچ) کوي.

[۲۲] او د الله ﷻ د (قدرتي) دلایلو څخه د اسمانونو او ځمکو پیداکول هم دي او ستاسو د ژبو (لغاتو) او د رنګونو (څېرو) اختلاف (هم دی).

یقینًا په دغه (خلق او اختلاف) کښې د پوهانو دپاره ډېر (لوی) دلایل (نغښتې) دي.

[٢٣] او د ده ﷻ د(قدرتي) دلايلو څخه په شپه او ورځ کښې ستاسو خوب دی او (هم) د الله ﷻ د فضل (حلال مال) څخه ستاسو پلټنه (ده).

يقينًا په دغه (کار) کښې د داسې قوم دپاره (د قدرت) لوی دلايل (نغښتي) دي کوم چې غوږ ږدي (او د زړه په غوږو خبره اوري).

[٢٤] او د ده ﷻ (د قدرت) د دلايلو څخه دا هم ده چې تاسو ته (په اسمان کښې) برېښنا دربښايي (درښکاره کوي) په داسې حال کښې چې تاسو دارېدونکي ياست (چې تکه راونه لوېږي) او (هم) تمه کوونکي ياست (چې ورښت به درباندې ووربږي).

او (د قدرتي دلايلو څخه دا هم شمېرل کېږي چې) الله ﷻ د اسمان (د طرف) څخه اوبه (باران) رانښکته کوي، نو په همدې (باران) سره ځمکه د هغې د مرګ (وچوالي) څخه وروسته ژوندۍ کوي.

يقينًا په دغو (برېښنا او هم په باران) کښې د داسې قوم دپاره پوره دلايل (پټ) دي کوم چې د عقل څخه کار اخلي.

[٢٥] او د ده ﷻ د (قدرتي) دلايلو څخه دا هم ده چې اسمان او ځمکه يې په خپل امر (حکم) سره باقي پاتې کړي دي (چې بقاء ته تر ټاکلي وخته پورې ادامه وکړي).

بيا چې کله (نېټه پوره شي او) تاسو (د حشر دپاره) په معجزانه بللو سره د ځمکې څخه وروبولي (چې راپورته شئ) نو تاسو به ناڅاپه (د قبرونو څخه) راووځئ.

[٢٦] او خاص الله ﷻ ته هغه څوک (او هغه شی) دي چې په اسمانونو او ځمکه (کښې موجود) دي، (دغه) ټول يوازې الله ﷻ ته اطاعت کوونکي (غاړې ايښودونکي) دي.

[٢٧] او الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې اول ځل پيدا کول کوي، بيا به (د قيامت په ورځ) پيدا کول اعاده کړي، او دا (اعاده کول) په الله ﷻ باندې (نظر ستاسو عاداتو ته) ډېر اسان دي.

او (په واقع کښې ورته پيدا کول او اعاده کول يو برابر دي او دا ځکه چې) خاص همده ﷻ ته په اسمانونو او ځمکو کښې ډېر لوړ شان (او صفت) دی (چې په دواړو کښې مثل او سيال نه لري)، او همدی ﷻ د کلکې ارادې درلودونکی (او هم) د حکمت څښتن دی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ايتونو کښې د وړاندېنيو ايتونو موضوع تعقيب شوې ده او په حشر او نشر باندې د الله ﷻ څو نورو دلايلو ته اشاره شوې ده چې حاصل يې داسې راځېږي:

ای پيغمبره! په بعث بعد الموت باندې د الله ﷻ د کامل قدرت څو نور دلايل په خپل امت باندې قرائت کړه، هغه دا چې:

١ـ د الله ﷻ د کامل قدرت د دلايلو څخه يو دليل دا دی چې تاسو يې د يو اصل (آدم ﷺ) په لحاظ د خاورو څخه پيدا کړي ياست البته د هغو خاورو څخه چې وړاندې پکښې د حيات او ژوند هيڅ اثرات موجود نه وه، بيا الله ﷻ د همدغه يو نفس (آدم ﷺ) څخه په توالد او تناسل سره تاسو

رابهر کړئ او په ځمکه کښې يې خواره واره کړئ، چې ښې ښايسته څېرې لرئ او په ځمکه کښې ګرځئ راګرځئ.

ايا همدغه اقدس ذات نه شي کولی چې ستاسو د خاورې شوو بدنونو څخه دوهم ځل تاسو پيدا کړي او ښې ښايسته څېرې درکړي؟

۲_ د ده ﷻ د کامل قدرت د دلايلو څخه دا هم ده چې:

الف: الله ﷻ ستاسو د خپلو نفسونو څخه ستاسو دپاره جوړې (ښځې) پيدا کړې دي، د دې دپاره چې تاسو د هغوی سره سکون مونده کړئ او په ارامۍ او اطمنان باندې په دنيا کښې ژوند وکړئ.

ب: همدارنګه الله ﷻ ستاسو (د مېړونو او ماندينو) ترمنځ دوستي او محبت او هم مهرباني او زړه سوی اچولی دی.

يقيناً په دغه مذکور بيان کښې د داسې قوم دپاره کوم چې د تفکر او سوچ څخه کار اخلي، د الهي قدرت ډېرې لويې نښې نغښتې دي. نو خلکو ته په کار دي چې د عقيدې د تصحيح په غرض ترې ګټې او فايدې اوچتې کړي.

۳_ د الله ﷻ د کامل قدرت د دلايلو څخه دا هم ده چې:

الف: الله ﷻ اوه واړه اسمانونه پيدا کړي دي چې بدون د ستنو څخه يې درولي دي، او هم يې اوه واړه ځمکې پيدا کړې دي او د معيشت په رنګارنګ ضروورياتو باندې يې مشتملې ګرځولې دي.

ب: د الله ﷻ د کامل قدرت د نښو څخه دا هم ده چې تاسو ته يې بېلا بېلې ژبې درزده کړې دي، چې څوک په يوه ژبه او څوک په بله ژبه خبرې کوئ. او هم ستاسو رنګونه او څېرې يې بدلې رابدلې پيدا کړې دي، چې ستاسو يو کس هم د بل کس په څېره باندې نه دی، بلکې هرڅوک يې په ځانګړې څېره باندې پيدا کړی دی چې نه پخوا چاته ورکړه شوې وه او نه به وروسته چاته ورکړی شي.

يقيناً په ذکر شوي بيان کښې د پوهانو دپاره د الهي قدرت زښت ډېر دلايل نغښتي دي، په کار دي چې الله ﷻ ورباندې وپېژاندل شي.

۴_ د الله ﷻ د کامل قدرت د نښو څخه لاندې کيفيات هم دي:

الف: د شپې د پلوه ستاسو ويده کېدل هم د قدرت نښه ده چې غړي مو ارام نيسي او استراحت کوئ، که بالفرض تاسو خوب نه درلودلی نو د همېشه دپاره به ستړي ستومانه وی.

ب: او د ورځې د پلوه ستاسو بيدارېدل هم لويه قدرتي نښه ده چې په کار او کسب باندې مشغولېږئ او حلال رزق (د الله ﷻ فضل) ترلاسه کوئ، که بالفرض تاسو د ورځې هم د شپې غوندې ويده وی نو د معيشت اسباب به مو ګډ وډ شوي وی.

يقيناً په ذکرو شوو کيفياتو کښې د داسې قوم دپاره د قدرت ستر او عظيم الشان دلايل پراته دي کوم چې خبرې ته د زړه په غوږونو غوږ نيونه کوي.

۵_ د الله ﷻ د کامل قدرت د نښو څخه دا هم ده چې:

الف: الله ﷻ تاسو ته په اسمان کښې بربښناوې درليدل کوي، په داسې حال کښې چې تاسو د يوه

پلوه ورته تمه کوونکي یاست چې وربښت او باران راروان دی او د بله پلوه دارېدونکي یاست چې تندر (تکه) درباندې راپرېنوځي. ایا د الله ﷻ څخه په غیر بل څوک برېښنا پیدا کولی شي؟

ب: الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې د بل طرفه نه بلکې د اسمان د طرفه اوبه (باران) رانښکته کوي، نو په همدغه باران سره مړه (وچه کلکه) ځمکه راژوندۍ کوي چې ډول-ډول نباتات ترې رازرغونوي او په باغونو باندې یې تکه شنه جوړوي، ایا د ده ﷻ څخه په غیر بل څوک دغه کار کولی شي؟

یقینًا په دغه ذکر شوي کار کښې د داسې قوم دپاره د قدرت ډېر لوی دلایل نغښتي دي کوم چې د عقل څخه کار اخلي او شوده بوده نه وي.

۶_ د الله ﷻ د کامل قدرت د دلایلو څخه دا هم ده چې خاص د همده ﷻ په امر او حکم سره اسمان او ځمکه (دواړه) تر ټاکلي وخته پورې باقي پاتې دي او نه فنا کېږي، بیا نو کله چې د اسمان او ځمکې د فنا کېدلو وخت پوره شي نو سمدستي به دواړه د زوال سره مخامخ کړي.

کله چې د اسمان او ځمکې نظام د منځه لاړ شي او د قیامت ورخ قائمه شي نو الله ﷻ به تاسو ټول د ځمکې څخه د راپورته کېدلو په منظور راوبلي چې: ای زړو هډوکو او ورستو غوښو! تاسو ټول راژوندي شئ؛ او د الله ﷻ حضور ته د خپلو حساباتو د تصفیه کولو دپاره د قبرونو څخه رااوچت شئ. نو سمدستي به په ناڅاهانه توګه تاسو ټول رااوچت شئ؛ او د خپلو قبرونو څخه به راووځئ.

ایا د الله ﷻ څخه پرته بل څوک دا کار کولی شي؟ بل هیڅوک یې توان نه لري، ځکه چې:

۷_ هرڅوک چې په اسمانونو کښې او یا په ځمکو کښې دي، او همدارنګه هر شی چې په دغو دواړو کښې موجودیت لري، د ټولو ملکیت الله ﷻ پورې اختصاص لري او ټول خاص الله ﷻ ته غاړه ایښودونکي دي او فقط د همده ﷻ د امر تابع دي او بس.

۸_ بالآخره الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې:

الف: د پیدا کولو شروع همده ﷻ پورې خاصه ده او بل هیڅوک توان نه لري چې یو ډېر وړوکي شي ته وجود ورکړي.

ب: د ټولو شیانو د موجودیت څخه وروسته به الله ﷻ ټول فنا کړي او بیا به یې د فنا او زوال څخه وروسته یو ځل بیا اعاده کړي او بیا به یې موجود کړي، حال دا چې دغه (بیا وجود ورکول) په الله ﷻ باندې د اول پیدا کولو څخه ډېره اسانه ده.

یا په بل عبارت: که څه هم د الله ﷻ په نزد د خلق ابتداء او یا یې اعاده _دواړه_ څه تفاوت نه لري چې هر یو د "کن" په امر سره صورت نیسي، مګر نظر ستاسو عُرف او عادت ته ابتداء د اعادې څخه اسانه ده؛ نو څرنګه چې تاسو د خلق د ابتداء څخه منکر نه یاست چې یوازې د الله ﷻ د کامل قدرت په بنیاد یې تحقق موندلی دی، نو تاسو ته څه مناسب دي چې د اعادې څخه انکاري یاست؟!

ج: لنډه دا چې خاص الله ﷻ ته ډېر لوی او عظیم شان دی چې هیڅوک او هیڅ شی یې مثل او سیال نه شي ګرځېدلی.

د: همدی ﷻ د کلکې ارادې خاوند دی، چې د ارادې په وړاندې یې هیڅ شی څه خنډ نه شي جوړولی.

ه: همدی ﷻ د حکمت څښتن دی، چې د کامل قدرت سره-سره کفارو ته په دنیا کښې د ژوند کولو فرصت ورکوي، ترڅو فکر وکړي او د کفر څخه لاس واخلي.

توضیحات

۱ـ د ﴿ وَمِنْ ءَايَـٰتِهِۦ مَنَامُكُم بِٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ وَٱبْتِغَآؤُكُم مِّن فَضْلِهِۦ ﴾ ایت شریف په لاندې دوه ډوله سره تفسیر کېدلی شي:

الف: چې ﴿ مَنَامُكُم ﴾، ﴿ وَٱبْتِغَآؤُكُم مِّن فَضْلِهِۦ ﴾ په ﴿ بِٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ ﴾ دواړو پورې تعلق ونیسي، یعنې: د الهي قدرت څخه په شپه او ورځ کښې ستاسو خوب او ستاسو حلال رزق پلټنه ده.

که څه هم خوب په شپه کښې ډېر وي او کسب په ورځ کښې زیات وي، مګر دواړه په دواړو کښې صورت نیسي اوبالکل ترې نه خالي کېږي.

ب: چې ﴿ مَنَامُكُم ﴾ په ﴿ بِٱلَّيْلِ ﴾ سره مربوط وګڼل شي او ﴿ وَٱبْتِغَآؤُكُم مِّن فَضْلِهِۦ ﴾ په ﴿ وَٱلنَّهَارِ ﴾ پورې تعلق ونیسي ته به وایې چې داسې نازل شوی دی چې: "وَمِنْ آيَاتِهِ مَنَامُكُمْ وَابْتِغَاؤُكُمْ مِنْ فَضْلِهِ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ".

مونږ ته همدغه دوهم تفسیر غوره برېښي، چې په بل ایت شریف کښې ورباندې صراحت شوی دی چې: ﴿ وَمِن رَّحْمَتِهِۦ جَعَلَ لَكُمُ ٱلَّيْلَ وَٱلنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا۟ فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا۟ مِن فَضْلِهِۦ ﴾ [القصص:۷۳] یعنې او د الله ﷻ د رحمت څخه دا هم ده چې تاسو ته یې شپه او ورځ (دواړه داسې) ګرځولي دي چې تاسو پکښې ارام وکړئ او د دې دپاره چې تاسو پکښې د الله ﷻ فضل (حلال رزق) ولټئ.

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي چې په ﴿ وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ ﴾ کښې د ﴿ أَهْوَنُ ﴾ کلمه د اسم تفضیل صیغه ده نو باید چې حاصل یې داسې راوخېژي چې: په الله ﷻ باندې د ابتدایي خلق څخه د خلق اعاده ډېره اسانه ده؛ حال دا چې دا مطلوبه معنی نه ده، ځکه چې الله ﷻ ته هر څه اسان دي؟

مونږ وایو چې: علماوو کرامو ذکر شوی سوال په متعددو لارو سره جواب کړی دی[1]، لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: د ﴿ عَلَيْهِ ﴾ ضمیر "خَلْق" ته راجع دی چې د مخلوق په معنی سره دی. یعنې اعاده په مخلوق باندې اسانه ده چې په یو ځل صورت نیسي، او ابتدایي خلق ورباندې سخت دی چې مختلف مراحل ورباندې تېرېږي، لکه نطفه او علقه او داسې نور.

(۱) تفسیر الکشاف ج۳ ص۴۷۶؛ اللباب في علوم الکتاب ج۱۵ ص۴۰۳؛ المحرر الوجیز ج۱۲ ص۲۵۶

ب: ذکر شوی ضمير الله ﷻ ته راجع دی خو د ﴿ أَهْوَنُ ﴾ کلمه تفضيلي معنی نه ورکوي بلکې د
هَيِّن په معنی سره ده. يعنې اعاده هم په الله ﷻ باندې اسانه ده لکه چې ابتداء ورباندې اسانه ده.
مونږ ته دغه دواړه جوابونه غوره نه برېښي ځکه چې دواړه غير متبادر دي.
ج: نوموړی ضمير الله ﷻ ته راجع دی او د ﴿ أَهْوَنُ ﴾ کلمه په خپلې تفضيلي معنی سره باقي ده، مګر تفضيليت يې په نظر سره د خلکو معتقداتو او عادتونو ته صورت نيولی دی.
يعنې ای کفارو! تاسو په ابتدايي خلق باندې اعتراف کوئ چې د الله ﷻ په قدرت سره يې تحقق موندلی دی، او د اعادې څخه انکاري ياست، حال دا چې نظر ستاسو معتقداتو او عاداتو ته د ابتداء څخه اعاده ډېره اسانه ده.
مونږ ته همدغه درېيم جواب په زړه پوری برېښي چې د ﴿ وَلَهُ ٱلْمَثَلُ ٱلْأَعْلَىٰ ﴾ تعقيب ورباندې د اشارې په توګه دلالت کوي، يعنې که څه هم ستاسو په معتقداتو او عاداتو کښې د ابتداء څخه اعاده اسانه ده خو د الله ﷻ عالي شان دغسې نه دی، بلکې ﴿ لَيْسَ كَمِثْلِهِۦ شَىْءٌ ﴾ [الشورى: ١١] الله ﷻ لره هيڅ مثل نشته، نو هر څه ورته اسان دي.

﴿ ضَرَبَ لَكُم مَّثَلًا مِّنْ أَنفُسِكُمْ ۖ هَل لَّكُم مِّن مَّا مَلَكَتْ أَيْمَـٰنُكُم مِّن شُرَكَآءَ فِى مَا رَزَقْنَـٰكُمْ فَأَنتُمْ فِيهِ سَوَآءٌ تَخَافُونَهُمْ كَخِيفَتِكُمْ أَنفُسَكُمْ ۚ كَذَٰلِكَ نُفَصِّلُ ٱلْـَٔايَـٰتِ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٢٨﴾ بَلِ ٱتَّبَعَ ٱلَّذِينَ ظَلَمُوٓا۟ أَهْوَآءَهُم بِغَيْرِ عِلْمٍ ۖ فَمَن يَهْدِى مَنْ أَضَلَّ ٱللَّهُ ۖ وَمَا لَهُم مِّن نَّـٰصِرِينَ ﴿٢٩﴾ ﴾

[٢٨] الله ﷻ ستاسو دپاره (ای مشرکانو!) د خپلو نفسونو څخه (د توحيد د اثبات په ارتباط يو) مثال وهي (بيانوي، نو غوږ ورته کېږدئ، هغه دا چې):
ايا تاسو ته د هغو (غلامانو) څخه څه شريکان شته کوم چې ستاسو ښي لاسونه يې مالکان شوي دي، (البته) په هغه مال کښې کوم چې مونږ تاسو ته روزي کړی دی (او تاسو يې حقيقي مالکان او پيدا کوونکي نه ياست)، داسې شريکان چې تاسو (او هغوی د) مال (په تصرف) کښې يو برابر ياست (حتی چې) تاسو د هغوی څخه داسې دارېږئ لکه څنګه چې د خپلو خانونو (سيالانو) څخه دارېږئ (او بدون د اجازې يې تصرف نه شئ کولی)؟
(پوره واضحه ده چې دلته ستاسو جواب منفي دی، نو په کوم دليل د الله ﷻ سره په عبادت کښې د بوتانو په اشتراک قائل ياست حال دا چې خپلو خانونو ته ورباندې قول نه شئ کولی؟).
(ای پيغمبره!) مونږ د داسې قوم دپاره (د توحيد) دلايل دغه ډول (تفصيلوار) بيانوو کوم چې د عقل څخه کار اخلي.

[۲۹] بلکې هغه کسان کومو چې ظلم غوره کړی دی، بدون د علمه (او بدون د دلیله) د خپلو خواهشاتو پیروي کوي (هسې نه چې دلایل نه دي ورکړی شوي).

نو هغه چاته به څوک هدایت وکړي کوم چې الله ﷻ گمراه کړي وي (څوک ورته هدایت نه شي کولی) او نه ورته (د عذاب څخه) کومک کوونکی شته.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې په عمده توگه دوه مطلبونه په دلایلو سره په اثبات ورسولی شوه، یو د الله ﷻ توحید او بل د ده ﷻ په اعاده (بعث الموت) باندې کامل قدرت.

بیا د خلکو د قناعت دپاره لومړی مطلب ـ د مخلوقاتو د عاداتو مطابق ـ په وړاندېني ایت کښې په مثال کښې وښودل شو چې: ﴿ وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ ﴾، او په دې ایتونو کښې دوهم مطلب په همدغسې یو مثال کښې ښودل کېږي چې حاصل يې داسې راځېږي:

۱ـ ای پیغمبره! د الله ﷻ د پلوه خلکو (مشرکانو او کافرانو) ته ووایه چې:

الف: الله ﷻ ستاسو د قناعت دپاره یو مثال بیانوي، کوم چې همدا ستاسو په خانونو پورې ارتباط نیسي نو غوږ ورته کېږدئ. هغه دا چې:

ب: ایا تاسو په هغو مالونو کښې کوم چې مونږ تاسو ته روزي کړي دي، او تاسو مو د هغو مجازي مالکان گرځولي یاست، داسې شریکان درلودلی شئ کوم چې ستاسو مملوکان وي؟

ج: یا په بل عبارت: ایا ستاسو مملوکان (غلامان) ستاسو سره ستاسو په مالونو کښې شریکان گرځېدلی شي؟ او یا تاسو هغوی د خپلو څانونو سره د داسې شریکانو په حیث منلی شئ چې تاسو او هغوی په مالکیت کښې یو برابر شئ، حتی چې تاسو په خپلو مالونو کښې د هغوی د اجازې پرته ازاد تصرف نه شئ کولی، او ډارېږئ چې هغوی به خپه شي او خپله برخه به جدا کړي؟

د: پوره واضحه ده چې په ذکر شوي تصویري مثال کښې ستاسو جواب منفي دی.

هـ: کله چې تاسو خپل مجازي مملوکان د شریکانو په حیث نه شئ قبلولی او نه ستاسو سره هغوی په ربښتیانی توگه شریکان جوړېدلی شي، بلکې دا دول شرکت په تناقض باندې مشتمل دی، چې باید غلامان هم مالکان شي او هم مملوکان، حال دا چې تاسو او هغوی په بشریت کښې یو برابر یاست.

نو پوښتنه دا ده چې: د الله ﷻ سره د ده ﷻ حقیقي مملوکان (مخلوقات) څنگه په عبادت کښې شریکان بولئ، حال دا چې الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ﴿ لَيْسَ كَمِثْلِهِۦ شَىْءٌ ﴾ هیڅ مثل او سیال نه لري؟

۲ـ ای پیغمبره! مونږ دغه رنگ په واضحه توگه د خپل وحدانیت دلایل بیانوو، خو صرف هغه قوم ترې استفاده کولی شي کوم چې د عقل څخه کار اخلي او په صحیحو معناوو کښې هوښیاران دي.

۳ـ نو کوم کسان چې په کفر او شرک باندې کلک دي د دې وجه دا نه ده چې هغوی ته د توحید

دلایل نه دي ښودلي شوي، بلکې وجه يې دا ده چې کفار (ظالمان) په دلايلو باندې پښې ږدي، او بدون د علمه او بدون د دليله د خپلو خواهشاتو پيروي کوي (په ګړه لاره باندې کلکېږي).
څکه يې الله ﷻ په همغې کږې لاره باندې روانوي کومه چې هغوی د خپلو خانونو دپاره غوره کړې ده (الله ﷻ حق پلټونکو ته هدايت کوي او بس). نو څوک دی چې الهي ګمراه کړی شوو ته هدايت وکړي؟ او يا ورسره د عذابونو څخه په نجات کښې کومک وکړي؟
لنډه دا چې دغسې هوا پرستانو ته نه هدايت کوونکي شته او نه کومک کوونکی.

توضیحات

په دې مقام کښې لاندې درې نحوي تحليلونه ولولئ[1]:
الف: په ﴿ هَل لَّكُم مِّن مَّا مَلَكَتْ أَيْمَـٰنُكُم مِّن شُرَكَآءَ فِى مَا رَزَقْنَـٰكُمْ ﴾ کښې د ﴿ مِّن شُرَكَآءَ ﴾ کلمه د "مِنْ" په زيادت سره موخره مبتدأ ده، او د "لَكُمْ" کلمه د متعلق (ثابت) په لحاظ سره [illegible]دم خبر دی.
ب: په ﴿ فَأَنتُمْ فِيهِ سَوَآءٌ ﴾ کښې د "وَهُمْ" کلمه مقدره ده چې په "أَنتُمْ" باندې عطفه ده، ظهور يې داسې راڅرګنېږي چې: "فَأَنتُمْ وَهُمْ فِيهِ سَوَاءٌ".
دا جمله د وړاندېنې انکاري استفهام جواب دی.
نو د وارو تحليلونو د معنی حاصل هغسې راڅرګنېږي کوم ته چې وړاندې د مطلب په خلاصه کښې اشاره شوې ده.
ج: د ﴿ تَخَافُونَهُمْ كَخِيفَتِكُمْ أَنفُسَكُمْ ﴾ جمله د ﴿ فَأَنتُمْ فِيهِ سَوَآءٌ ﴾ جملې دپاره تفسير او بيان واقع شوې ده.
دا د يو پلوه، او د بله پلوه د ﴿ أَنفُسَكُمْ ﴾ څخه احرار (ازاد) کسان مطلب دي، يعني چې ستاسو غلامان ستاسو سره داسې مساوي او برابر وي لکه څنګه تاسو ازاد شريکان يو تربله سره برابر او مساوي ياست، حتی چې يو شريک هم د بل شريک د رضايت څخه په غير تصرف نه شي کولی، او يو تربله سره ډارېږئ چې په غُصه به شي او شرکت به تجزيه کړي (خپله ونډه به جدا کړي او تصرف کوونکي به د ملامتې لاندې واقع کړي).
۲ـ برسېره پر دې چې د ذکرو شوو ايتونو مضمون په [النحل:۷۱] ايت کښې منعکس شوی دی، يو نظير يې د [النحل:۵۶] ايت لاندې ښه پوره شرحه شوی هم دی، والحمد لله ﷻ.
﴿ فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا ۚ فِطْرَتَ ٱللَّهِ ٱلَّتِى فَطَرَ ٱلنَّاسَ عَلَيْهَا ۚ لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ ٱللَّهِ ۚ ذَٰلِكَ ٱلدِّينُ ٱلْقَيِّمُ وَلَـٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ۝٣٠ مُنِيبِينَ إِلَيْهِ وَٱتَّقُوهُ

[1] تفسير روح المعاني ج۲۱ ص۳۷

وَأَقِيمُوا الصَّلَوٰةَ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿٣١﴾ مِنَ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ
وَكَانُوا شِيَعًا كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ ﴿٣٢﴾ ﴾

[۳۰] نو (ای پیغمبره!) خپل مخ دې الهي دين ته ودروه (خپله ټوله توجه ورواړوه) په داسې حال کښې چې (د ټولو باطلو اديانو څخه) څنګ کوونکی يې (او ستا امت دې هم همدغسې کار وکړي او دا ځکه چې دا دين) د الله ﷻ هغه دين دی چې ټول خلک يې په همدغه دين باندې (همدغه دين ته) مستعد پيدا کړي دي، مستعد پيدا کول.

د الله ﷻ پيدا کولو ته هيڅ بدلون نشته (چې څوک بې استعداده پيدا کړي)، دغه برابر (او مستقيم) دين دی (چې د عقل او فطرت سره موافق دی)، او مګر اکثره خلک نه پوهېږي (چې د دغه برابر دين څخه انحراف کوي).

[۳۱] (ای پيغمبره!) په داسې حال کښې (تاسو حق دين ته توجه واړوئ) چې خاص الله ﷻ ته (د عقيدې په سمون او د عمل په اخلاص سره) رجوع کوونکي ياست.

او تاسو د الله ﷻ (د عذاب) څخه (خانونه) وساتئ (ترې ودار شئ) او تاسو لمونځونه ودروئ، او د مشرکانو څخه مه جوړېږئ (چې نه يې عقيده سمه ده او نه عمل).

[۳۲] (البته) د هغو کسانو څخه چې خپل (فطري) دين يې شنډلی دی او دوی ډلې-ډلې جوړ شوي دي، (دوی ټول په باطلو لارو باندې روان دي خو د دې سره-سره) هره يوه ډله په هغه دين باندې خوښه ده کوم چې د هغې په نزد دی (ورباندې روانه ده).

ارتباطونه او د مطلب خلاصه

۱ـ د سورت د اول سر څخه تر دې خايه پورې الله ﷻ خپل وحدانيت او د قيامت په قيام باندې خپل کامل قدرت په متعددو دلايلو سره په اثبات ورسول، او په مثالونو کښې يې هم تشريح کړل. په دې ايتونو کښې نبي کريم ﷺ ته تسلي ورکړه شوې ده چې تا خپله فريضه اداء کړه او دومره دلايل دې کفارو ته واورول چې د ايمان د راوړولو دپاره کفايت کوي، اوس د مؤمنانو حال ته متوجه شه او په دين باندې د استقامت او ثبات توصيه ورته وکړه.

۲ـ وړاندېنې نژدې ايتونه د ﴿ كَذَٰلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴾ په جمله باندې هم مشتمل وه چې د دلايلو څخه هوښياران استفاده کوي او بس. په دې ايتونو کښې اشاره شوې ده چې د اسلام دين فطري او معقول دين دی، هغه څوک ترې مخ اړوي کوم چې د عقل څخه کار نه اخلي، نو حاصل يې داسې راځېږي:

ای پيغمبره! د دعوت په هکله خو تا خپله فريضه په کامله توګه اداء کړه نو اوس لاندې مطالب په پام کښې ونيسه:

۱ـ ته خپله ټوله توجه د اسلام دين ته واړوه او په همدې باندې کلک اوسه، او هم دې ستا امت په دين باندې کلک شي او منګولې دې ورباندې ښخې کړي.

۲ـ يا په بل عبارت: تاسو ټول د هغه دين پيروي وکړئ کوم چې د الله ﷻ دين دی او خلک يې ورباندې پيدا کړي دي (خلکو ته يې طبعي ګرځولې دی) نو د دغه طبعي او فطري دين پيروي په خلکو اسانه ده.

۳ـ د الله ﷻ خلق (پيدا کولو) ته هيڅ تبديل نشته، نو د قيامت تر ورځې پورې د خلکو پيدايښت ته په همدغې طريقې سره ادامه ورکوي، چې د الهي دين پيروي ورته طبعي ګرځوي.

۴ـ دغه د توحيد دين برابر او مستقيم دين دی چې د عقل او طبيعت دواړو سره موافق دی، مګر اکثره خلک نه پوهېږي او د طبعي او عقلي دين څخه انحراف کوي او په غير عقلي او غير طبعي اديانو پورې کلک نښلي.

۵ـ ای پيغمبره! تاسو ټول په داسې حال کښې په خپل الهي دين باندې کلک اوسئ چې خاص الله ﷻ ته په توبه او د عمل په اخلاص سره رجوع کوونکي او د لاندې صفاتو درلودونکي ياست:

الف: خاص د الله ﷻ څخه وډار شئ او د عذاب څخه يې ځانونه وساتئ.

ب: تاسو خپل لمونځونه د ټولو حقوقو سره ودروئ ترڅو ستاسو سره په تقوی کښې کومک وکړي او د جناياتو څخه مو منعه کړي.

ج: تاسو د مشرکانو څخه مه جوړېږئ چې شرکي او کفري عقيده خپله کړئ او خپل نېک اعمال ټول ضائع کړئ.

د: يا په بل عبارت: د هغو کسانو څخه مه جوړېږئ کومو چې خپل حق عقلي او طبعي دين ټوټه-ټوټه کړی دی، چې په ځينو برخو باندې يې ايمان راوړي او په ځينو نورو برخو باندې يې کفر غوره کوي، څوک د يو بوت عبادت کوي او څوک بل بوت ته په سجده پرېوځي. نو د همدې کبله هغوی په متعددو ډلو باندې وېشلي شوي دي چې يوه ډله يې هم په سمه لاره روانه نه ده، تاسو د ټولو څخه خپل ځانونه په څنګ وساتئ.

خو د دې سره-سره هر يو ټولګی او هره يوه ډله په همغه دين باندې خوشاله ده او ورباندې راضي ده کوم يې چې خوښ کړی دی، او هم ورته خپل دين د ټولو اديانو څخه بهتر برېښي.

توضيحات

۱ـ که څه هم په ﴿ فَأَقِمۡ وَجۡهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا ﴾ کښې د ﴿ فَأَقِمۡ ﴾ په ضمير سره يوازې نبي کريم ﷺ مخاطب کړی شوی دی مګر په حقيقت کښې دغه خطاب بالتبع ټول امت ته شامل دی.

يعني ای پيغمبره! ته د خپل امت په شمول خپله توجه په دين پورې کلکه کړه او په همدې باندې په قوت سره ودرېږه.

۲ـ علماوو کرامو د ﴿ فِطۡرَتَ ٱللَّهِ ٱلَّتِي فَطَرَ ٱلنَّاسَ عَلَيۡهَاۚ لَا تَبۡدِيلَ لِخَلۡقِ ٱللَّهِ ﴾ په ارتباط اوږده

بیانات لیکلي دي[1] که څوک د اوږدو بیاناتو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي خو کوم مطالب چې مونږ ته د ایت شریف سره ډېر نږدې برېښېدلي دي هغه په لاندې ټکو کښې خلاصه کوو:

الف: مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الأنعام:١۴] ایت لاندې د "ف، ط، ر" په اشتقاقي معنی کښې څه تحقیق لیکلی دی چې دغه توری په یوه شي کښې د درز (چاود) په پیدا کولو باندې دلالت کوي؛ او الله ﷻ خپل اقدس ذات په ﴿ فَاطِرِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ ﴾ کښې د ﴿ فَاطِرِ ﴾ په کلمې سره څکه ستایلی دی چې اسمانونه او ځمکې يې د عدم په چاودولو او د منځه په وړلو سره موجود کړي دي.

ب: "فِطۡرَةٌ" کلمه د "قِبۡلَةٌ" په وزن د مصدر صیغه ده، په دغه وزن باندې مصدر د نوعې (ډول) دپاره استعمالېږي. هغه دا چې:

ج: که څه هم بنیادم په خوراک او څښاک او ځینو نورو طبعي استعدادونو کښې د ځارویو څخه څه تفاوت نه لري، الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ ٱلَّذِيٓ أَعۡطَىٰ كُلَّ شَيۡءٍ خَلۡقَهُۥ ثُمَّ هَدَىٰ ﴾ [طه:٥٠] یعنې الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې هر شي ته يې مناسب شکل ورکړی دی او بیا يې ورته د خپل شکل څخه د استفادې لاره هم ښودلې ده، چې داسې خوراک او څښاک کوه او په دې ډول سره ګرځه راګرځه او داسې نور؛ مګر الله ﷻ د خپل اقدس ذات په پېژاندلو باندې د مکلفیت استعداد یوازې د بنیادم په خلقت (پیدایښت) کښې ایښی دی او بس، او نورو ځارویو ته يې نه دی ورکړی، نو د بنیادم پیدایښت یوه خاصه نوعه (ډول) پیدایښت دی.

د: کوم استعدادي قوت چې په اسانۍ سره پرې اثرات مرتبېږي او د خلقت سره موافق وي هغه په دې نومونو یادېږي[2]: "مِزَاج، طَبِيۡعَة، قَرِيۡحَة، سَجِيَّة، غَرِيۡزَة، فِطۡرَة، سَلِيۡقَة". خو د "فِطۡرَة" کلمه خاص په هغه استعدادي قوت پورې اختصاص لري په کوم باندې چې د الله ﷻ د پېژاندنې اثر ترتب مومي.

نو مونږ وایو چې د انسان دپاره د الله ﷻ پېژاندنه فطري شی دی، او که ووایو چې دا یو طبعي شی دی، هم باک يې نشته.

نو د ذکر شوي وضاحت په بنیاد په ﴿ فِطۡرَتَ ٱللَّهِ ﴾ کښې د "فِطۡرَتَ" کلمې اضافت د تخصیص دپاره نه بلکې د تشریف دپاره دی لکه چې په بَيۡتَ اللهِ کښې د "بَيۡتَ" اضافت همدغه مطلب افاده کوي.

ه: همدې مضمون ته نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده چې: «مَا مِنۡ مَوۡلُودٍ إِلَّا يُولَدُ عَلَى الۡفِطۡرَةِ، ثُمَّ يَقُولُ: اقۡرَءُوا ﴿ فِطۡرَةَ اللهِ الَّتِي ﴾ الآيَة»[3] یعنې: هیڅ مولود نه دی مګر په "فِطۡرَة" باندې تولد کېږي (د الله ﷻ د پېژاندلو استعداد پکښې ایښودل شوی وي)؛ بیا نبي کریم ﷺ وفرمایل چې تاسو د اطمنان دپاره دغه ایت شریف ﴿ فِطۡرَتَ ٱللَّهِ ﴾ الآية ولولئ.

و: ډېرو علماوو کرامو د ﴿ فِطۡرَتَ ٱللَّهِ ﴾ کلمه په مقدر عامل "اتبعوا" سره منصوبه ګڼلې ده او د

---

(١) حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۴ ص٢٧؛ تفسیر ابي السعود ج٧ ص۶٠؛ تفسیر القرطبي ج١۴ ص٢۴

(٢) لسان العرب ج٢ ص٥٨٨، ج٥ ص٥۶، ٣٨٧، ج١۴ ص٣٧٢؛ مفردات الراغب ص۴١۶

(٣) صحیح مسلم ج٢ ص٣٣۶

بندګانو د حال سره یې تعلق ورکړی دی[1]، یعنې ای بندګانو! تاسو د فطرة الله پیروي وکړئ او د خپل فطري استعداد په بنیاد په دین باندې کلک اوسېږئ.

خو مونږ ته دا ډول تفسیر په زړه پورې نه برېښي چې په عین مضمون باندې د ﴿ فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا ﴾ جمله دلالت کوي.

مونږ ته بهتره برېښي چې مقدر عامل به یې د "فَطَرَ" کلمه وي، او د الله ﷻ د عالي شان بیان به پکښې مرموز وي، ته به وایې چې داسې نازل شوی دی چې "فَطَرَ الله النَّاسَ فطرَةً" یعنې ای بندګانو! تاسو په خپل دین باندې کلک شئ ځکه چې الله ﷻ خلک همدغه دین ته مساعد پیدا کړي دي، مساعد پیدا کول.

ز: ځینو علماوو کرامو دا جمله ﴿ لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ﴾ په نهې سره مؤوله کړې ده[2]، یعنې ای بندګانو! تاسو خلق الله ﴿ فِطْرَتَ اللَّهِ ﴾ مه تبدیلوئ چې د توحید لاره پرېږدئ او کفري لاره غوره کړئ.

خو مونږ ته بهتره برېښي چې نوموړې جمله په خپل حال پرېښودله شي او په نهې سره تاویل ورنه کړی شي، ته به وایې چې د وراندېنی جملې وضاحت پکښې مرموز دی.

په دې تقدیر یې حاصل داسې راځېږي چې: الله ﷻ خلک د فطري استعداد موافق پیدا کړي دي، او الله ﷻ چې د هر ډول پیدا کولو اراده وکړي د هغه ډول ځوک مخنیوی نه شي کولی، نو د خلکو پیدا کول به په همدغه فطري استعداد باندې د قیامت تر ورځې پورې ادامه ولري، او هیڅ بدلون به مونده نه کړي.

ح: لنډه دا چې مونږ ته د همدغه ایت شریف په اعراب او تفسیر کښې دا ایت شریف نظیر برېښي چې ﴿ سُنَّةَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلُ وَلَن تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا ﴾ [الفتح:۲۳] یعنې الله ﷻ طریقه ایښې ده هغه طریقه چې د پخوا څخه تېره شوې ده (هغه دا چې مؤمنانو ته به په کفارو باندې غلبه ورکوي)، او ته به هیڅکله د قیامت تر ورځې پورې دالله ﷻ د طریقې (او قانون) بدلون مونده نه کړې (دا قانون دائمي دی).

ط: د دې خبرې څه شرحه د [الأعراف:۱۷۲] ایت لاندې تېره شوې ده چې "اسلام فطري دین دی او په همدې بنیاد په عالم الذر کښې د الله ﷻ په ربوبیت باندې ټولو بنیادمانو اعتراف کړی دی"، هیله ده چې په دې مقام باندې د ښه پوهېدلو دپاره هلته یو ځل مراجعه وکړی شي.

د ایت شریف ارشاد

۳ـ ذکر شوی ایت شریف مونږ ته دا ارشاد کوي چې باید خپلو اولادونو ته دیني روزنه ورکړو او په لوی لاس یې فطري استعداد بې نوره نه کړو چې د فسق او فجور سره یې مینه او علاقه پیدا شي.

---

(۱) تفسیر الکشاف ج۳ ص۴۷۹

(۲) اللباب في علوم الکتاب ج۱۵ ص۴۰۹؛ زاد المسیر ج۶ ص۱۵۱

مونږ ته لازمه ده چې د غیر شرعي کارونو او خبرو څخه د خپلو اولادونو په وړاندې په جدي توګه خپل ځانونه بچ وساتو، ترڅو هغوی ته په غیر شعوري توګه د جنایاتو دعوت ورنه کړو.

د ښه وضاحت دپاره د حدیث شریف لاندې مضمون ولولئ:

عبد الله بن عامر ﷺ وایي چې: زه خپلې مور یوه ورځې وروبللم چې: ها فلانکیه! دلته راشه چې څه درکړم. نو نبي کریم ﷺ زما د مور بلنه واورېدله او داسې سوال جواب یې ورسره وکړ:

نبي کریم ﷺ: ایا ستا اراده ده چې خپل زوی ته څه شی ورکړې؟

زما مور: هو، زه غواړم چې کجورې ورکړم.

نبي کریم ﷺ: اګاه اوسه! که ته خپل زوی ته څه شی ورنه کړې او ثابته شي چې د دروغو وعده دې ورکړې وه «كُتِبَتْ عَلَيْكِ كِذْبَةٌ»[1] نو په تا باندې به د یو کرت دروغو ګناه ولیکله شي.

سوال جواب

۴_ که څوک وایي چې: په ﴿ مُنِيبِينَ إِلَيْهِ ﴾ کښې د ﴿ مُنِيبِينَ ﴾ کلمه د ﴿ فَأَقِمْ ﴾ د مستتر ضمیر څخه حال واقع شوې ده، خو دا جمعه ده او هغه مفرده ده، او د نحویانو په نزد باید حال او ذو الحال په إفراد او جمعیت کښې یو برابر وي؟

مونږ وایو چې: وړاندې په لومړنۍ توضیح کښې د الله ﷻ په توفیق لیکلی شوي دي چې د ﴿ فَأَقِمْ ﴾ په کلمه کښې نبي کریم ﷺ ته د ټول امت په ملحوظ خطاب متوجه شوی دی، نو ذو الحال هم په واقع کښې مفرد نه دی بلکې جمعه ده، نو اعتراض نه واردېږي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۵_ که څوک وایي چې: د ﴿ وَأَقِيمُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَلَا تَكُونُوا۟ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴾ څخه سړي ته ذهن ته ورځي چې د لمانځه په عدم اقامت سره سړی د مشرکانو څخه جوړېږي، نو پوښتنه دا ده چې ایا د ایت شریف څخه په دغه ډول سره مفهوم اخستل صحت لري؟

مونږ وایو چې: د ﴿ وَلَا تَكُونُوا۟ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴾ جمله یوازې د ﴿ وَأَقِيمُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ ﴾ د ارشاد پورې تعلق نه نیسي لکه چې معترض خیال کړی دی، بلکې دا جمله د وړاندېنیو درېوو ارشاداتو ﴿ فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا ﴾، ﴿ مُنِيبِينَ إِلَيْهِ وَٱتَّقُوهُ ﴾، ﴿ وَأَقِيمُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ ﴾ په مجموعې پورې تړاو لري.

نو حاصل یې داسې راځېږي چې: ای مؤمنانو! تاسو په الهي حق دین باندې عقیدةً او عملاً کلک اوسئ او د مشرکانو غوندې مه کېږئ چې نه یې عقیده سمه ده او نه یې عمل او عبادت صحت لري.

یا په بل عبارت: تاسو د کفارو غوندې مه جوړېږئ چې د مشکلاتو په وخت کښې الله ﷻ ته رجوع کوونکي وي او د خوشالۍ په وخت کښې خپلو بوتانو ته رجوع کوونکي ګرځي او شرک غوره کوي.

---

(۱) سنن ابي داؤد ج۲ ص۳۲۵

په همدې مطلب باندې په راتلونکي ایت شریف کښې صراحت شوی دی چې: ﴿ وَإِذَا مَسَّ ٱلنَّاسَ ضُرٌّ دَعَوْاْ رَبَّهُم مُّنِيبِينَ إِلَيْهِ ﴾ الآیة.

یادونه

۶ـ د الله ﷻ په توفیق د [الأنعام:۱۵۹] ایت لاندې د ﴿ مِنَ ٱلَّذِينَ فَرَّقُواْ دِينَهُمْ وَكَانُواْ شِيَعًا ﴾ جمله بنه پوره شرحه شوې ده چې په بیا شرحه کولو باندې یې کتاب اوږدېږي، او مونږ تر وسې-وسې کوښښ کوو چې په غیر ضروري بحثونو باندې یې اوږد نه کړو.

﴿ وَإِذَا مَسَّ ٱلنَّاسَ ضُرٌّ دَعَوْاْ رَبَّهُم مُّنِيبِينَ إِلَيْهِ ثُمَّ إِذَآ أَذَاقَهُم مِّنْهُ رَحْمَةً إِذَا فَرِيقٌ مِّنْهُم بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ ۝٣٣ لِيَكْفُرُواْ بِمَآ ءَاتَيْنَٰهُمْ ۚ فَتَمَتَّعُواْ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ۝٣٤ أَمْ أَنزَلْنَا عَلَيْهِمْ سُلْطَٰنًا فَهُوَ يَتَكَلَّمُ بِمَا كَانُواْ بِهِۦ يُشْرِكُونَ ۝٣٥ وَإِذَآ أَذَقْنَا ٱلنَّاسَ رَحْمَةً فَرِحُواْ بِهَا ۖ وَإِن تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌۢ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ إِذَا هُمْ يَقْنَطُونَ ۝٣٦ أَوَلَمْ يَرَوْاْ أَنَّ ٱللَّهَ يَبْسُطُ ٱلرِّزْقَ لِمَن يَشَآءُ وَيَقْدِرُ ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَٰتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ۝٣٧ ﴾

[۳۳] او کله چې خلکو ته بدحالي ورسېږي نو دوی خپل رب ﷻ په داسې حال کښې بلي چې خاص همده ﷻ ته رجوع کوونکي وي.

بیا چې کله الله ﷻ هغوی ته د خپله جانبه (بدون د استحقاقه) مهرباني وروڅکي (بد حالي ترې لرې کړي)، نو ناڅاپه د هغوی یوه ډله د خپل رب ﷻ سره (په عبادت کښې) شریکان نیسي.

[۳۴] ترڅو (د دغه کار نتیجه دا شي چې) هغوی په هغه (نعمت) سره کافران (او ناشکران) جوړ شي کوم چې مونږ ورته ورکړي وه.

نو (زمونږ د پلوه ورته ووایه چې: څو معدودې ورځې د نعمتونو څخه) ګټه پورته کړئ نو ډېر ژر دی چې (په خپلو غلطیاوو باندې به) پوه شئ.

[۳۵] ایا مونږ په مشرکانو باندې کوم دلیل (یا کتاب) ورنازل کړی دی نو هغه (دلیل یا کتاب) د هغو معبودانو (په حقیت او واقعیت) باندې تکلم کوي (او پرې ناطق دی) کوم چې هغوی یې (د الله ﷻ په عبادت کښې) په اشتراک قول کوي (او پرې مشرکان شوي دي)؟

[۳۶] او کله چې مونږ خلکو ته رحمت (او مهرباني) وروڅکو (ورکړو) نو دوی پرې (د بې دینۍ او تکبر) خوشالي کوي، او که دوی ته د هغو جنایاتو په سبب څه بدي ورسېږي کوم چې د دوی لاسونو مخکښې لیږلي دي (او پخپله یې مرتکب شوي دي) نو ناڅاپه دوی (د الله ﷻ د رحمت څخه) نا امیده کېږي (او بې صبري کوي).

[۳۷] ایا دوی (دغه کار کوي) او (دې ته) نه ګوري (نه پوهېږي) چې یقیناً الله ﷻ هغه چا ته روزي

پراخوي کوم ته یې چې اراده وشي او (هغه چا ته یې) تنګوي (کوم ته یې چې اراده وشي، دا دواړه د حکمت په بنیاد صورت نیسي).

(ای پیغمبره!) یقیناً په دغه (مذکور بیان) کښې د داسې قوم دپاره (د الهي کامل قدرت) عظیم الشاني نښې نغښتې دي، کوم چې (د الله ﷻ په وحدانیت) باور کوي (او ایمان وریاندې راوړي، همدوی ترې ګټه اخلي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنیو ایتونو مضمون دا وه چې د اسلام دین فطري او طبعي دین دی او غیر اسلامي ادیان غیر فطري او غیر طبیعي ادیان دي. په دې ایتونو کښې په همدغه مضمون باندې څه رڼا اچولې شوې ده او څه اضافه وضاحت ورکړی شوی دی چې حاصل یې داسې راځېژي:

۱ ـ ای پیغمبره! د دې خبرې د ښه وضاحت دپاره چې "د اسلام دین فطري او طبعي دین دی" په خپل امت باندې لاندې مثال قرائت کړه:

الف: کله چې خلکو ته سختي او مشقت ورسېږي او د مشکلاتو سره مخامخ شي نو دوی ټول (کفار وي او که مؤمنان) خپل رب ﷻ په داسې حال کښې بلي چې د عقیدې په سمون او د عمل په اخلاص ورته رجوع کوي (یوازې هم ده ﷻ ته د مشکلاتو څخه د نجات سوالونه کوي). او په دغه وخت کښې خپلو باطلو معبودانو ته خپل احتیاج نه وړاندې کوي، که بالفرض غیر اسلامي ادیان فطري او طبعي وی نو کفارو به د خپلو مشکلاتو حل کولو ته باطل معبودان وربللي وی.

ب: خو د دې سره-سره چې بیا کله الله ﷻ د خپله جانبه دوی ته رحمت او مهرباني وروڅکي او د مشکلاتو څخه نجات ورکړي، نو د خلکو څخه یوه ډله په ناڅاپي توګه د خپل رب ﷻ سره په عبادت کښې شریکان دروي، حال دا چې د همدغو شریکانو په ناتوانۍ باندې یې لږ وخت وړاندې اعتراف کاوه چې احتیاج یې نه وروړاندې کاوه او پوهېدل چې د لاسه یې څه پوره نه دي.

ج: د نجات څخه وروسته د کفارو یو ټولګی په ذکر شوي اخلاص باندې باقي پاتې کېږي او اکثریت یې بیرته کفر ته ورتاوېږي. اما مؤمنان په اضطراري او غیر اضطراري (دواړو) حالاتو کښې خاص خپل رب ﷻ ته رجوع کوونکي دي.

۲ ـ ای پیغمبره! د ذکر شوي بیان په تعقیب لاندې مطالب قرائت کړه:

الف: ذکره شوې کړنلاره اختیارول بله نتیجه نه لري بې د دې چې کفار د هغو نعمتونو ناشکري وکړي کوم چې یوازې مونږ ورکړي دي او د دوی باطلو معبودانو پکښې هیڅ مداخله نه ده کړې او نه یې پکښې کولی شي.

ب: همدغې مشرکې او ملحدې ډلې ته زمونږ د پلوه ابلاغ کړه چې:

د څو شمارلې شوو ورځو پورې د دنیا څخه لنډه تنګه استفاده وکړئ، نو د هر ژر دی چې په خپله خطاکارۍ باندې به پوه شئ، خو په دغه وخت کښې به تاسو ته پوهېدل هیڅ ګټه ونه شي رسولی او

د الهي عذاب څخه به نجات درنه کړی شي.

۳ـ کله چې غیر اسلامي ادیان نه فطري او نه طبیعي دي او نه یې په ثبوت باندې څه عقلي دلیل شته نه چې د حقیقي انعام کوونکي ناشکري دې وکړی شي، نو زمونږ د پلوه کفارو ته دا پوښتنه راجع کړه چې: ایا مونږ په دوی باندې کوم دلیل او یا کوم کتاب نازل کړی دی چې د بوتانو په اثبات باندې ناطق وي؟ او د دوی په کفري او شرکي عقیده باندې دلالت وکړي؟

لنډه دا چې د کفري عقیدې په اثبات باندې نه فطري دلیل شته او نه ورباندې کوم عقلي یا نقلي دلیل شتون لري بلکې یو لک او څلېرشت زره ـزیات یا کم ـ پیغمبران مونږ صرف د دې دپاره ځمکې ته را استولي دي چې توحیدي عقیده خلکو ته ورزده کړي او د کفري عقیدې څخه یې وژغوري.

۴ـ او کله چې مونږ خلکو ته د خپلې مهربانۍ د مخې (بدون د استحقاقه) د خوشالیو او د نعمتونو پراخي وربېرزو کړو نو هغوی ورباندې سمدستي د تکبر او سرکشۍ خوشالي کوي او شکرگزاري یې په دماغ کښې نه ګرځي.

او که چرته ورته د هغو گناهونو په سبب څه بدي او مصیبت ورسېږي کوم چې د دوی خپلو لاسونو وړاندې لېږلي دي او همدوی یې پخپله مرتکب شوي دي، نو هغوی په ناڅاپي ډول زمونږ د رحمت څخه نااميدي کوي او د صبر څخه کار نه اخلي چې مونږ ته راجع شي او د مصیبت د لرې کولو سوال راته وړاندې کړي.

۵ـ البته دغه کړنلاره هغه خلک غوره کوي د کومو چې فطري استعداد د خاورو سره برابر شوی وي، چې نه ورباندې نعمتونه اثر غورځوي او نه د مصیبت تر اغېز لاندې واقع کېږي.

ایا ذکر شوي خلک دې ته نه ګوري او په دې باندې نه پوهېږي چې د نعمتونو پراخي او تنګي دواړه د الله ﷻ په اراده باندې څرخېږي او د حکمتونو په مطابق صورت نیسي؟

۶ـ یقیناً په دغه بیان او دغو حالاتو کښې د داسې قوم دپاره د الهي قدرت عظیم الشان دلایل نغښتي دي کوم چې ایمان راوړي او د فطري استعداد په مطابق توحیدي عقیده خپلوي.

توضیحات

۱ـ که څوک وایي چې: ایا په ﴿ إِذَا فَرِيقٌ مِّنْهُم بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ ﴾ کښې د ﴿ فَرِيق ﴾ کلمه هغو مؤمنانو ته هم شمولیت لري کوم چې د فطري توحیدي عقیدې د درلودلو سره‌سره د خوشالۍ حالات خپل مهارت یا بل کوم سبب ته منسوب کړي، او یا وایي چې زه په دغې یا هغې دوا باندې روغ رمټ شوم؟

مونږ وایو چې: د ځینو علماوو کرامو په نظر د مؤمنانو (موحدینو) ذکره شوې وینا د مجاز په توګه په تشریک باندې نومولی شي[1]، خو حقیقتاً ورته دغه لقب نه شي ورکولی، او شرک نه ګڼلی کېږي. یا په بل عبارت: ذکر شوی قول ـد ریاکارۍ غوندې ـ عملي شرک دی خو عقیدوي شرک

---

[1] المحرر الوجیز ج۱۲ ص۲۶۰

نه دی چې د اسلامي ملت څخه وړاندې خارج شي او په کفري ملت کښې شامل وګڼلی شي (په ایت شریف کښې د همدغې کفري ډلې د حالاتو بیان مطلب دی او بس).

لنډه دا چې په عصیان باندې لکه څنګه چې د مجاز په توګه د کفر اطلاق کېږي، همدارنګه کله-کله د شرک په نامه هم یادېږي[۱] خو عملي شرک، نه عقیدوي شرک.

د همدې مقام پورې اړوند څه خوندور بحث د [یوسف:۱۰۶] ایت لاندې تېر شوی دی ـ والحمد لله ﷻ ـ هیله ده چې د زیات تفصیل دپاره هلته مراجعه وکړی شي.

یادونه

۲ـ نبي کریم ﷺ په خوشالۍ او خپګان کښې د مؤمن حال پوره څرګند کړی دی، که څوک غواړي چې نظر وړاندې واچوي نو د [هود:۹] ایت تفسیر ته دې مراجعه وکړي چې هلته مونږ د الله ﷻ په توفیق په همدې موضوع کښې د نبي کریم ﷺ یو حدیث رانقل کړی دی.

سوال جواب

۳ـ که څوک وایي چې: د ﴿ وَإِذَا مَسَّ ٱلنَّاسَ ضُرٌّ دَعَوْا۟ رَبَّهُم مُّنِيبِينَ إِلَيْهِ ﴾ څخه څرګندېږي چې کفار د مصیبت په وخت کښې الله ﷻ ته رجوع کوونکي ګرځي او همدا د دې خبرې دلیل دی چې د اسلام دین فطري او طبعي دین دی، او د ﴿ إِذَا هُمْ يَقْنَطُونَ ﴾ څخه فهمېږي چې هغوی د مصیبت په حالاتو کښې د الله ﷻ څخه ناامیده کېږي؛ نو ایا دغه دواړه ایتونه سره یو تربله څه منافات نه لري؟

مونږ وایو چې[۲]:

الف: هلته د ﴿ ٱلنَّاس ﴾ د کلمې څخه یو: ډله مطلب ده او دلته ترې بله ډله مراده ده، چې یوه ډله هغسې کوي او بله ډله دغسې کوي.

ب: هلته د ﴿ ضُرٌّ ﴾ د کلمې څخه عظیم الشان ضرر مطلب دی، لکه په دریاب کښې بېړۍ طوفاني کېدل او داسې نور، او دلته د ﴿ سَيِّئَة ﴾ د کلمې څخه عادي مشکلات مطلب دي، نو یو ایت د بل ایت سره څه تضاد نه لري.

ج: مونږ ته په جواب کښې دا هم څه لرې نه برېښي چې په دواړو ایتونو کښې به یوه زمانه مراده نه وي ترڅو تضاد لازم شي، بلکې مطلب به دا وي چې کفار د مشکلاتو په وخت کښې کله هغسې کوي او کله دغسې لاره غوره کوي، والله ﷻ أعلم بمراده في ذلک.

﴿ فَـَٔاتِ ذَا ٱلْقُرْبَىٰ حَقَّهُۥ وَٱلْمِسْكِينَ وَٱبْنَ ٱلسَّبِيلِ ۚ ذَٰلِكَ خَيْرٌ لِّلَّذِينَ يُرِيدُونَ وَجْهَ ٱللَّهِ ۖ وَأُو۟لَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُفْلِحُونَ ﴿٣٨﴾ وَمَآ ءَاتَيْتُم مِّن رِّبًا لِّيَرْبُوَا۟ فِىٓ أَمْوَٰلِ ٱلنَّاسِ فَلَا يَرْبُوا۟

---

(۱) التفسير الكبير ج۲۵ ص۱۲۸

(۲) روح المعاني ج۲۱ ص۴۳

عِندَ ٱللَّهِ وَمَآ ءَاتَيۡتُم مِّن زَكَوٰةٖ تُرِيدُونَ وَجۡهَ ٱللَّهِ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡمُضۡعِفُونَ ﴿٣٩﴾

[۳۸] نو (ای پیغمبره!) ته د قرابت خاوند ته خپل حق ورکړه، او مسکین ته (هم) او د لارې بچي (مسافر) ته (هم، او ستا امت دې هم دا کار وکړي).

دغه (کار) د هغو کسانو دپاره بهتر دی کوم چې د الله ﷻ رضامندي غواړي، او همدغه کسان همدوی بری (کامیابي) موندونکي دي.

[۳۹] او (ای مؤمنانو!) هغه مال چې تاسو ورکوئ کوم چې د سُودي مال څخه عبارت دی (البته د دې دپاره چې د خلکو په مالونو کښې زیات شي (وده وکړي)، نو د الله ﷻ په نزد به (دغه مال) زیات نه شي (او وده به ونه کړي).

او هغه مال چې تاسو ورکوئ کوم چې د صدقې څخه عبارت دی (نفلي وي او که فرضي وي) په داسې حال کښې چې تاسو (ورباندې) د الله ﷻ وجه (بلا کیفه مخ او رضامندي) طلبوئ، نو دغه کسان همدوی د چندونو موندونکي دي (البته په اجر او ثواب کښې).

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنیو متصلو دوه ایتونو په مضامینو کښې دوه مطلبونه هم شامل وه، یو دا چې د جنایاتو په سبب سړی په دنیا کښې هم په مصیبت اخته کېدلی شي، او بل دا چې د رزق پراخي او تنګي (دواړه) د حکمتونو په بنیاد ولاړ دي او یوازې د الله ﷻ په اختیار او ارادې پورې توقف لري.

په دې ایتونو کښې لومړی ایت په لومړي مطلب باندې رڼا اچوي او په دوهم ایت کښې دوهم مطلب ته څه وضاحت ورکړی شوی دی چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! اوس په خپل امت باندې څه وضاحتونه قرائت کړه، هغه دا چې:

۱ـ د دې دپاره چې تاسو په دنیا کښې هم د خپلو عملونو په سبب په مصیبت اخته نه شئ، نو ته او ستا امت د حقدارانو حقونه ورکړئ، لکه:

الف: د قرابت خاوندانو ته خپل حق ورکړئ، برابره خبره ده چې مالي حق وي لکه چې کوم یو خپلوان مو شل شوټ وګرځي او د خپل رزق د لاس ته راوړلو توان ونه لري او تاسو نفقه ورکړئ، او یا د صله رحمۍ حق وي لکه چې د هغوی څخه کوم یو ستاسو بنېګڼې ته اړ شي او تاسو ورسره خواخوږي وکړئ.

ب: تاسو مسکینانو ته هم مالي او اخلاقي حقونه وروسپارئ.

ج: تاسو د مسافرانو (پردیسانو) او نورو مسلمانانو حقوق هم په ډېره ښه توګه اداء کړئ.

خو په یاد ولرئ چې حقدارانو ته دغه ذکر شوي حقونه ورکول د هغو کسانو دپاره ډېر بهتر دي او د مصیبت په مخنیوي کښې ورته ډېر ګټور دي کوم چې ذکر شوي کارونه فقط او فقط د الله ﷻ د اقدس ذات دپاره ترسره کړي، او همدغه د حقوقو ترسره کوونکي کسان همدوی د فلاح خاوندان دي، او همدوی د خپلو اعمالو د بدو نتایجو څخه نجات موندونکي دي.

۲ـ د همدې کبله ستاسو مالي ورکړه لاندې دوه صورتونه درلودلی شي:

الف: چې تاسو خلکو ته څه سودي مالونه د دې دپاره ورکړئ ترڅو د هغوی په مالونو کښې زیادت وکړي او تاسو ېې ترې د زیادت سره بهرته واخلئ: دغه ډول ورکړه که څه هم ستاسو په نظر د رزق د پراخۍ باعثه بریښي مګر حقیقت دا دی چې دغه ډول ورکړه د الله ﷻ په نزد بې برکته ده، او روزي وربانديې نه اضافه کېږي.

ب: کوم مال چې تاسو خلکو ته د صدقې او خیرات په توګه ورکوئ، ترڅو د الله ﷻ رضامندي حاصله کړئ او خپل ځانونه وربانديې د ګناهونو څخه تزکیه او پاک کړئ. نو دغه ډول ورکړه ستاسو دپاره با برکته او د رزق د زیادت باعثه ده.

لنډه دا چې د ذکرې شوې ورکړې خاوندان همدوی د چندونو درلودونکي دي، او په څو چنده به ورته الله ﷻ د صدقاتو بدله ورکړي او رزق به يې ورته پراخه کړي.

توضیحات

۱ـ که څه هم په ﴿ فَـَٔاتِ ذَا ٱلۡقُرۡبَىٰ حَقَّهُۥ ﴾ کښې ځینو علماوو کرامو جائزه ګڼلې ده چې د ﴿ فَـَٔاتِ ﴾ په کلمې سره هر يو اورېدونکی یا هر يو مالدار مخاطب وګرځولی شي[۱]، مګر مونږ ته بهتره بریښي چې ذکر شوی خطاب به ـ د زیات اهتمام د امله ـ نبي کریم ﷺ ته اصالةً او ټول امت ته بالتبع متوجه وي، لکه چې همدغسې يو خطاب د همدې سورت په دېرشم [۳۰] ایت کښې لږ وړاندې تېر شوی دی چې ﴿ فَأَقِمۡ وَجۡهَكَ لِلدِّينِ ﴾ الآیة.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه په ﴿ حَقَّهُۥ ﴾ کښې د حق څخه مطلق حق مطلب دی، برابره ده چې مالي وي یا غیر مالي وي او یا اخلاقي وي[۲].

ربا څه معنی؟

۲ـ په ﴿ وَمَآ ءَاتَيۡتُم مِّن رِّبٗا لِّيَرۡبُوَاْ فِيٓ أَمۡوَٰلِ ٱلنَّاسِ ﴾ کښې د ﴿ لِّيَرۡبُوَاْ ﴾ کلمه د "رَبُواً، رِباءً" څخه اشتقاقه شوې ده، چې د زیادت معنی ورکوي، او د "رِبًا" کلمه د همدغه باب دپاره اسم دی[۳]، یا په بل عبارت: د "رِبا" کلمه د هغه مال څخه عبارت ده چې په اصلي عوض باندې اضافه ورکړی شوی وي او یا اضافه اخستلی شوی وي.

پاتې شوه دا خبره چې په دې مقام کښې دغه مال د کوم مال څخه عبارت دی چې د الله ﷻ په نزد د زیادت درلودونکی نه دی؟ نو د دې جواب څخه وړاندې په کار دي چې یوه مقدمه په پام کښې ونیوله شي هغه دا چې

---

(۱) روح المعاني ج۲۱ ص۴۴
(۲) المحرر الوجيز ج۱۲ ص۲۶۲
(۳) لسان العرب ج۱۴ ص۳۰۵

مقدمه

۳ـ په دې مقام باندې د ښه پوهېدلو دپاره لاندې ټکي په حفظ کښې ساتل په کار دي:
الف: کوم مال چې څوک چاته د هبې (بخشش) په توګه ورکوي هغه لاندې ډولونه درلودلی شي:
اول: چې په ورکړه کښې د ورکوونکي نیت صرف د الله ﷻ رضامندي وي او بس.
د دې ډول ورکړې نتیجه دا ده چې الله ﷻ به ورکوونکي ته ورکړی شوی مال په چندونو سره په خپل نزد کښې اضافه کړي.

همدې مضمون ته نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې اشاره کړې ده چې: «مَنْ تَصَدَّقَ بِعَدْلِ تَمْرَةٍ مِنْ كَسْبٍ طَيِّبٍ وَلَا يَقْبَلُ اللهُ إِلَّا الطَّيِّبَ فَإِنَّ اللهَ يَتَقَبَّلُهَا بِيَمِينِهِ ثُمَّ يُرَبِّيهَا لِصَاحِبِهِ كَمَا يُرَبِّي أَحَدُكُمْ فَلُوَّهُ حَتَّى تَكُونَ مِثْلَ الْجَبَلِ»[۱] یعني هرڅوک چې د خپل پاکیزه کسب څخه د یوې کجورې په اندازه صدقه (خیرات) وکړي ـ او الله ﷻ نه قبلوي مګر پاکیزه ـ نو یقینًا الله ﷻ به یې په ښي لاس (ډېر ښه قبول) سره قبوله کړي، بیا به یې خپل خاوند ته تربیه (غټه) کړي، لکه چې ستاسو یو کس د خپلې اسپې کوتی تربیه کوي (او غټوي)، آن تر دې چې ذکره شوې یوه کجوره به ورته د غره په مثل وګرځوي.
د دغه ډول ورکړی شوي مال څخه نبي کریم ﷺ استفاده نه کوله او دا ځکه چې په دغه ډول مال سره ـ فرضي وي او که نفلي ـ د صدقه کوونکي ګناهونه وینځلی کېږي او خیری او چرک لري. یا په بل عبارت: لکه څنګه چې په استعمال سره اوبه خیرنېږي همدارنګه په خیراتي مالونو کښې هم څه معنوي خیری صورت نیسي، چې د نبي کریم ﷺ د پاک مزاج سره یې سمون نه خوري.
د همدې کبله کله به چې نبي کریم ﷺ ته څه شی وروړو شو نو پوښتنه به یې وکړه چې دا هدیه ده او که صدقه؟ «فَإِنْ قِيلَ صَدَقَةٌ لَمْ يَأْكُلْ وَإِنْ قِيلَ هَدِيَّةٌ بَسَطَ يَدَهُ»[۲] یعني نو که په جواب کښې به ورته وویلی شوه چې دا صدقه ده نو هغه به یې نه خوړ (استفاده به یې ترې نه کوله) او که ورته به وویلی شوه چې دا هدیه ده نو خپل مبارک لاس به یې ورغزاوه.
دوهم: چې په ورکړه کښې د ورکوونکي نیت صرف ریاکاري وي چې خلک ورباندې آفرین ووایي او د خلکو توجه خپل ځان ته راواړوي.
په دې ډوله هبه (ورکړه) کښې څه اجر او ثواب نشته، چې پوره بیان یې د الله ﷻ په توفیق د [یوسف:۱۰۶] ایت لاندې تېر شوی دی.
دریم: چې په ورکړه کښې فقط د یوه دوست (یوه مسلمان ورور) خوشالول او راضي ساتل مطلب وي، دغه ډول ورکړه د تحفې او سوغات په نامه یادېږي. لکه چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «تَصَافَحُوا يَذْهَبْ الْغِلُّ وَتَهَادَوْا تَحَابُّوا وَتَذْهَبُ الشَّحْنَاءُ»[۳] یعني تاسو د ملاقات په وخت کښې

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۱۸۹
(۲) سنن النسائي ج۱ ص۳۶۶
(۳) الموطا للإمام مالک ص۵۶۶

مصافحه وکړئ (يو بل ته لاس ورکړئ) چې په دې کار سره ستاسو کينه د منځه خي، او يو بل ته سوغاتونه او تحفې وکړئ چې په دې کار سره ستاسو ترمنځ محبت (مينه) پيدا کېږي او بغض (عداوت) مو د منځه ورکېږي.

ځرنګه چې په هدایاوو او تحفو باندې ګناهونه نه وينځلي کېږي او خيرى پکښې صورت نه نيسي نو نبي کريم ﷺ به ترې استفاده کوله.

عائشه (أم المؤمنين رضی الله عنها) وايي چې: «أنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ يَقْبَلُ الْهَدِيَّةَ وَيُثِيبُ عَلَيْهَا»[1] يقيناً نبي کريم ﷺ وه چې هديه يې قبلوله او (هديه کوونکي ته يې) ورباندې عوض هم ورکاوه.

همدارنګه نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «وَمَنْ أَهْدَى لَكُمْ فَكَافِئُوهُ فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا مَا تُكَافِئُوهُ فَادْعُوا لَهُ»[2] يعنې او هغه څوک چې تاسو ته څه تحفه درکړي نو تاسو يې بدل ورکړئ (تاسو هم بالمقابل تحفه ورکړئ) نو که هغه څه مو ونه مونډل چې نوموړي ته يې په بدل کښې سوغات کړئ نو دعاء ورته وکړئ (او د الله ﷻ څخه ورته خير وغواړئ).

ب: د تحفې بدل او عوض د "رِبَا" په نامه باندې هم يادېږي، او دا خکه چې وړاندې په دوهمه توضيح کښې تېر شوه چې د "رِبَا" کلمه د هغه مال نوم دی کوم چې په اصلي عوض باندې اضافه ورکړی شي. ځرنګه چې په تحفو او سوغاتونو کښې اصلي مطلب د يوه دوست خوشالول وي، نو عوض اخستل پرې په اصلي مطلب باندې زيادت دی.

د همدې کبله عبد الله بن عباس رضی الله عنهما وايي چې: «الرِّبَا رِبَاءَانِ، فَرِبًا لا يَصِحُّ (رِبَا الْبَيْعِ)، وَرِبًا لَا بَأْسَ بِهِ، وَهُوَ هَدِيَّةُ الرَّجُلِ يُرِيْدُ فَضْلَهَا وَإِضْعَافَهَا»[3] يعنې سود په دوه ډوله دی، يو سود دی چې شرعاً صحت (او جواز) نه لري (چې هغه د بيو سود دی)، او بل سود دی چې څه ګناه پکښې نشته دا سود د سړي د تحفې او سوغات څخه عبارت دی چې زيادت او چندونه يې مطلب وي.

ج: که څوک وايي چې: په هغو تحفو کښې خو اخروي اجر او ثواب نشته په کومو باندې چې د عوض اخستل په نظر کښې نيولی شوي وي، چې دا کار پلورلو او پېرودلو ته ورته دی؛ نو ايا په هغو تحفو کښې هم ثواب نشته په کومو کښې چې عوض اخستل په نظر کښې نه وي نيولي شوي؟

مونږ وايو چې: په سوغاتونو (تحفو) کښې له دې حيثه چې تحفې دي مطلقاً هيڅ اجر نشته برابره خبره ده چې عوض اخستل په نظر کښې نيولی شوی وي او که نه[4].

مګر په هغو سوغاتونو او تحفو کښې چې عوض اخستل پکښې په نظر کښې نه وي نيولی شوي بلکې د الله ﷻ د رضامندۍ دپاره د يوه مسلمان ورور د زړه خوشالي او محبت ورباندې باعث وي، نو اميد دی چې د همدغه حيثه به الله ﷻ سوغات ورکوونکي ته ډېر اجرونه ورکړي. په دې حيث په

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۶
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۴۱۱
(۳) تفسير ابن کثير ج۳ ص۴۳۴
(۴) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۳۵۰؛ الدر المنثور ج۶ ص۴۹۵

سوغات باندې هغه متل صادقېږي چې وايي "هم ثواب او هم خرما". د ښه وضاحت دپاره لاندې احاديث ولولئ:

اول: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «كُلُّ مَعْرُوفٍ صَدَقَةٌ وَإِنَّ مِنَ الْمَعْرُوفِ أَنْ تَلْقَى أَخَاكَ بِوَجْهٍ طَلْقٍ وَأَنْ تُفْرِغَ مِنْ دَلْوِكَ فِي إِنَاءِ أَخِيكَ»[۱] يعنې په شريعت کښې هر يو معروف کار صدقه ده او دا هم د شرعي معروف څخه ده چې ته د خپل ورور سره په پراخه مخ (تندي) ملاقي شې، او دا هم ده چې د خپلې بوقې څخه د خپل ورور په لوښي کښې څه اوبه ورتوی کړې (ورواچوې).

دوهم: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «مَنْ أَحَبَّ لِلَّهِ وَأَبْغَضَ لِلَّهِ وَأَعْطَى لِلَّهِ وَمَنَعَ لِلَّهِ فَقَدِ اسْتَكْمَلَ الْإِيمَانَ»[۲] يعنې هرڅوک چې د الله ﷻ دپاره محبت کوي او د الله ﷻ دپاره کينه (او عداوت) کوي، او هم د الله ﷻ د رضامندۍ دپاره ورکړه کوي، او د الله ﷻ دپاره د ورکړې څخه منعه کوي، نو يقيناً دغه کس خپل ايمان کامل کړ.

دريم: نبي کريم ﷺ د پخوانيو قومونو څخه د يوه سړي قيصه بيانه کړې ده چې د يوه دوست ليدلو ته روان وه او په لاره کښې ورسره يوې پرښتې لاندې سوال جواب وکړ:

پرښته: ته چرته ځې؟

سړی: زه اراده لرم چې يو ديني ورور ته ورشم کوم چې په دغه ښار کښې دی.

پرښته: ايا د هغه د پلوه تاته څه نعمت او ښېګڼه رسېدلې ده چې ته يې په خپل ورتګ سره پالې؟

سړی: نه! زما سره يې ښېګڼه نه ده کړې چې زه يې وپالم، زما د ورتګ باعث فقط همدا دی چې زه ورسره صرف د الله ﷻ دپاره محبت او مينه کوم.

پرښته: نو زه تاته اطلاع درکوم چې زه د الله ﷻ رالېږلې شوی بنده يم ترڅو تاته ورسوم چې: «قَدْ أَحَبَّكَ كَمَا أَحْبَبْتَهُ فِيهِ»[۳] يقيناً الله ﷻ ته محبوب وګرځولې لکه څنګه چې تا د الله ﷻ دپاره د نومړي سره محبت درلود.

څلورم: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «مَا أَحَبَّ عَبْدٌ عَبْدًا لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ إِلَّا أَكْرَمَ رَبَّهُ عَزَّ وَجَلَّ»[۴] يعنې هيڅ بنده د الله ﷻ دپاره د بل بنده سره محبت نه کوي، مګر نومړی په حقيقت کښې د خپل رب ﷻ اکرام کوي.

د "ربا" کلمه د کوم مال څخه عبارت ده؟

۴ـ د پورتنۍ مقدمې په پام کښې نيولو سره موږ وايو چې په دې مقام کښې د ﴿ رِبًا ﴾ کلمه علماوو کرامو په دوه وو معناوو سره تفسيره کړې ده:

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۸
(۲) سنن ابي داوٗد ج۲ ص۲۸۷
(۳) صحيح مسلم ج۲ ص۳۱۷
(۴) مسند احمد بن حنبل ج۸ ص۲۸۹

الف: ځینې علماء کرام وايي چې: په دې مقام کښې د ﴿ رِبًا ﴾ د کلمې څخه ظاهري معنی مراده ده چې د معاملاتو سود دی او په قطعي توګه حرام دی[1]. يعني الله ﷻ سودي مالونو ته په خپل نزد وده نه ورکوي بلکې محوه کوي يې؛ همدا مضمون په [البقرة:۲۷۶] ایت کښې تېر شوی دی.

ب: د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما په شمول اکثره مفسرین کرام ترې دلته هغه هدایا او تحفې مرادوي د کومو په ورکړه چې د زیات عوض اخستل په نظر کښې نیولی شوی وي[2].

د قرآن کریم د نزول په زمانه کښې داسې خلکو موجودیت درلود چې په تحفو او هدایاوو کښې به يې د زیات عوض اخستل مطلب وه. د مثال په توګه:

یوه ورځې یوه اعرابي سړي نبي کریم ﷺ ته یو جونګی د تحفې په شکل ورکړ خو نبي کریم ﷺ نوموړي ته په شپږو ځوانانو اوښانو سره عوض ورکړ، خو بیا هم نوموړی خپه وه.

کله چې نبي کریم ﷺ ته د نوموړي د خپګان خبر ورسېد نو الله ﷻ يې په حمد او ثناء سره یاد کړ او بیا يې وفرمایل چې: «إِنَّ فُلَانًا أَهْدَى إِلَيَّ نَاقَةً فَعَوَّضْتُهُ مِنْهَا سِتَّ بَكَرَاتٍ فَظَلَّ سَاخِطًا وَلَقَدْ هَمَمْتُ أَنْ لَا أَقْبَلَ هَدِيَّةً إِلَّا مِنْ قُرَشِيٍّ أَوْ أَنْصَارِيٍّ أَوْ ثَقَفِيٍّ أَوْ دَوْسِيٍّ»[3] يعني يقيناً ماته فلاني سړي یوه اوښه د تحفې په شکل راکړې وه، خو ما ورته په شپږو ځوانانو اوښو سره د هغې عوض ورکړ، نو د دې سره-سره نوموړی خپه شو، يقيناً ما قصد وکړ چې زه به د هیچا څخه تحفه قبوله نه کړم مګر د هغه چا څخه چې قریشي یا انصاري یا ثقفي او یا دوسي وي (چې دوی په دغسې مواردو کښې نه خپه کېږي).

تبصره

۵ـ څرنګه چې ذکر شوي دواړه تفسیرونه سره یو تربله منافات نه لري نو بهتره دا ده چې: د ﴿ رِبًا ﴾ د کلمې څخه په ایت شریف کښې "ما يطلق عليه الربا" واخستل شي، ترڅو دواړو معناوو ته شامله شي. يعني سود په یوه معنی سره هم د الله ﷻ په نزد کښې زیادت او برکت نه شي موندلی، خو یوازې د بیې د سود عاقبت او انجام د محوې سره هم مخامخ کېدونکی دی.

د زَكَوٰة او إِضْعَاف معناوې

۶ـ په ﴿ وَمَآ ءَاتَيْتُم مِّن زَكَوٰةٍ تُرِيدُونَ وَجْهَ ٱللَّهِ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُضْعِفُونَ ﴾ کښې د ﴿ زَكَوٰةٍ ﴾ کلمه علماوو کرامو په صدقې (خیرات) سره تفسیره کړې ده[4] برابره ده چې فرضي وي او که نفلي.

او د "مُضْعِفُونَ" کلمه د اسم فاعل صیغه ده چې "إِضْعَاف" څخه اشتقاقه شوې ده چې د مجردو مصدر يې "ضِعْف" ـلکه "عِلْم"ـ دی، او مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الأعراف:۳۸] ایت لاندې لیکلي دي چې د "ضِعْف" کلمه په ډېرو امثالو کښې هم استعمالېږي، دلته همدغه استعمال مراد دی.

---

(۱) روح المعاني ج۲۱ ص۴۵
(۲) تفسير البغوي ج۳ ص۴۸۴
(۳) جامع الترمذي ج۱ ص۲۳۱
(۴) تفسير الطبري ج۲۱ ص۴۸؛ تفسير القرطبي ج۱۴ ص۳۹

دا د یو پلوه، او د بله پلوه د "إفْعَال" د باب یوه خاصه دا هم ده چې فاعل د مجردو د مصدر خاوند وګرځي[۱].

نو په ذکرو شوو ملحوظاتو سره یې د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې: او کوم مال چې تاسو ورکوئ هر ډول خیرات چې وي (نفلي وي او که فرضي) او ستاسو د الله ﷻ د رضامندۍ حاصلول نیت وي، نو همدغه کسان یعني همدا تاسو په ثوابونو او اجرونو کښې د چندونو خاوندان یاست.

﴿ٱللَّهُ ٱلَّذِي خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ۖ هَلْ مِن شُرَكَآئِكُم مَّن يَفْعَلُ مِن ذَٰلِكُم مِّن شَيْءٍ ۚ سُبْحَٰنَهُۥ وَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٤٠﴾ ظَهَرَ ٱلْفَسَادُ فِي ٱلْبَرِّ وَٱلْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي ٱلنَّاسِ لِيُذِيقَهُم بَعْضَ ٱلَّذِي عَمِلُوا۟ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٤١﴾ قُلْ سِيرُوا۟ فِي ٱلْأَرْضِ فَٱنظُرُوا۟ كَيْفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلُ ۚ كَانَ أَكْثَرُهُم مُّشْرِكِينَ ﴿٤٢﴾ فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ ٱلْقَيِّمِ مِن قَبْلِ أَن يَأْتِيَ يَوْمٌ لَّا مَرَدَّ لَهُۥ مِنَ ٱللَّهِ ۖ يَوْمَئِذٍ يَصَّدَّعُونَ ﴿٤٣﴾ مَن كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُۥ ۖ وَمَنْ عَمِلَ صَٰلِحًا فَلِأَنفُسِهِمْ يَمْهَدُونَ ﴿٤٤﴾ لِيَجْزِيَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ مِن فَضْلِهِۦٓ ۚ إِنَّهُۥ لَا يُحِبُّ ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٤٥﴾ وَمِنْ ءَايَٰتِهِۦٓ أَن يُرْسِلَ ٱلرِّيَاحَ مُبَشِّرَٰتٍ وَلِيُذِيقَكُم مِّن رَّحْمَتِهِۦ وَلِتَجْرِيَ ٱلْفُلْكُ بِأَمْرِهِۦ وَلِتَبْتَغُوا۟ مِن فَضْلِهِۦ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٤٦﴾ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ رُسُلًا إِلَىٰ قَوْمِهِمْ فَجَآءُوهُم بِٱلْبَيِّنَٰتِ فَٱنتَقَمْنَا مِنَ ٱلَّذِينَ أَجْرَمُوا۟ ۖ وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٧﴾﴾

[۴۰] الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو یې پیدا کړي یاست، بیا یې روزي درکړې ده، بیا مو ارواګانې قبضه وي، بیا مو (د قیامت په ورځ) راژوندي کوي.

(ای مشرکانو!) ایا ستاسو د شریکانو (باطلو معبودانو) څخه هغه څوک شته کوم چې د دغو کارونو څخه څه کار وکړي؟ (د کوم یوه کار د کولو توان لري)؟.

(کله چې جواب منفي دی نو) الله ﷻ ته (د ټولو نواقصو څخه) پاکي ده، او د هغو (شریکانو د شرکت) څخه ډېر اوچت دی کوم چې مشرکان یې ورسره (په عبادت کښې) شریکان بولي.

[۴۱] په وچه او لمده (ښارونه وي او که دریابونه) د هغو جنایاتو د کبله فساد (بې نظمي) بروز کوي (څرګندېږي) د کومو چې د خلکو لاسونه کسب کوي، (البته دا) د دې دپاره چې الله ﷻ دوی ته

(۱) صرف العزیز ص۲۸۳

د هغو (جناياتو د جزا) څه برخه په دنيا کښې وروڅکي کوم چې دوی عملي کړي دي، شايد چې دوی (الله ﷻ ته) رجوع وکړي (او د جناياتو د ارتکاب څخه توبه تائب شي).

[۴۲] (ای پیغمبره! مشرکانو ته) ووايه چې: تاسو په ځمکه سير وکړئ (پکښې وګرځئ راوګرځئ) نو وګورئ چې د هغو کسانو عاقبت (انجام) څنګه شو کوم چې وړاندې (تېر شوي) دي؟ (ايا هغوی د الهي غضب لاندې رانغله؟ او دا ځکه چې) د هغوی اکثريت مشرکان (مفسدان) وه.

[۴۳] نو خپل مخ دې مستقيم دين ته ودروه (په تعميل کښې ورته بشپړه توجه وکړه، او ستا امت دې هم همداسې وکړي. البته) د داسې ورځې د راتګ څخه وړاندې چې د الله ﷻ د پلوه هغې ته بېرته ستنول نشته (ضرور راتلونکې ده)، په دغې ورځ کښې به خلک (په جدي او قوي توګه) جدا جدا شي.

[۴۴] (نو هر چا چې (په دنيا کښې) کفر غوره کړی وه په هغه باندې به (د) خپل کفر (جزا وربان) وي. او چا چې (په دنيا کښې) صالح عمل کړی وي نو د دوی د خپلو ځانونو دپاره د ارام نيولو ځايونه برابروي (دوی ته به د ارام ځای ورکړی شي).

[۴۵] (البته دا) د دې دپاره چې الله ﷻ هغو کسانو ته د خپل فضل د کبله (نېکه) جزا ورکړي کومو چې ايمان راوړی وي او نېک عملونه يې هم کړي وي. يقيناً الله ﷻ کفار نه خوښوي (چې پوره څرګندونه به يې د قيامت په ورځ صورت ونيسي).

[۴۶] او د الله ﷻ (د توحيد) د دلايلو څخه دا هم ده چې الله ﷻ (په خپل کامل قدرت سره) بادونه په داسې حال چلوي چې (په باران سره) زېرې ورکوونکي دي.

(البته دا د دې دپاره چې خلک خوشاله کړي) او د دې دپاره چې الله ﷻ د خپل رحمت (باران) څه برخه و، وڅکي، او د دې دپاره چې د الله ﷻ په امر سره (په دريابونو کښې چې د باران څخه سرچينه اخلي) ... په جاري شي (او پکښې وچلېږي)، او (هم) د دې دپاره چې تاسو د الله ﷻ فضل (حلال مال) څخه څه پلټنه وکړئ. او (بالآخره د دې دپاره چې) شايد تاسو (د الله ﷻ د نعمتونو) شکريه وکړئ (او په سوچه عبادت يې مشغول شئ).

[۴۷] او يقيناً مونږ ستا څخه مخکښې (ډېر) پيغمبران خپلو قومونو ته ورلېږلي وه، نو هغوی (په خپلو خپلو وختونو کښې) د معجزاتو سره ورغله (خو قبول يې نه کړه) نو مونږ د هغو کسانو څخه (په هلاک سره) انتقام واخست کومو چې جرمونه (او جنايات) کول.

او په مونږ باندې (په دوامداره توګه) د مؤمنانو نصرت حق (او ثابت) دی (مونږ دا کار تفضلاً په خپل اقدس ذات باندې لازم کړی دی).

ارتباط او د مطلب خلاصه

۱ـ د سورت د پيل څخه په محوري موضوع (عقيده) کښې بحث راروان دی، خو د څه مناسباتو د کبله په وړاندېنيو ايتونو کښې څه نور مطالب نازل شوه، کله چې هغه ختم شوه نو په دې ايتونو کښې د کلام مخ بېرته محوري موضوع ته اړولی شوی دی او لاندې نکاتو ته پکښې اشاره شوې ده:

د الله ﷻ د توحید دلایل، د شرک او کفر دنیوي او اخروي نتائج او مفاسد، نبي کریم ﷺ ته د نصرت وعده او تسلي، کفارو ته د عذاب وعید، او داسې نور؛ چې حاصل یې داسې راځېږي:

د الله ﷻ د وحدانیت په ارتباط مشرکان مخاطب کړه او پوښتنه ورته راجع کړه چې:

۲_ الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې په دوامداره توګه لاندې کارونه کوي:

الف: تاسو یې د نشت څخه پیدا کړي یاست او درګرده د نشت څخه مو پیدا کوي.

ب: بیا په دنیا کښې تاسو ته د خپلې ارادې په مطابق روزي درکوي او ژوندي مو ساتي.

ج: بیا د ټاکلي عمر د پوره کېدلو څخه وروسته ستاسو ارواګانې قبض کوي، او بېرته مو د عدم خوا ته سوقوي.

د: بیا مو د قیامت په ورځ بېرته راژوندي کوي او د حساب کتاب دپاره مو په خپل حضور کښې دروي.

نو پوښتنه دا ده چې: ایا ستاسو د باطلو معبودانو او خیالي شریکانو څخه داسې څوک شته چې د ذکرو شوو کارونو څخه کوم یو کار وکړي او یا یې وکړی شي؟

یا په بل عبارت: ستاسو په موجودیت کښې ستاسو معبودان څه مداخله کولی شي؟ ایا دوی تاسو ته روزي پراخولی یا تنګولی شي؟ یا دوی تاسو ته د مرګ څخه نجات درکولی شي؟ بالآخره: ایا دوی ستاسو د بېرته راژوندي کولو مخه نیولی شي؟

معلومه ده چې په ذکرو شوو ټولو پوښتنو کښې جواب مِنفي دی، نو تاسو په کوم دلیل او کوم استحقاق هغوی د الله ﷻ سره په عبادت کښې شریکان ګرځوئ حال دا چې هغوی ستاسو په هکله د هیڅ تصرف توان نه لري.

حقیقت دا دی چې الله ﷻ ته د هر ډول نواقصو څخه پاکي ده او د هغو شریکانو د اشتراک څخه ډېر اوچت دی کوم چې کفار یې ورسره د خپلو خیالاتو په مطابق شریکوي.

۳_ ای پیغمبره! د کفر او نورو جنایاتو اثرات په دنیا کښې د مرتکبینو پورې منحصر نه پاتې کېږي بلکې په دوامداره توګه په دنیا کښې ظهور کوي او نورو ته هم تجاوز کوي. د مثال په توګه:

الف: د همدغو جنایاتو او کفریاتو د بدو اثراتو په سبب ښارونه د فسادونو سره مخامخ کېږي او خلک پکښې یو د بل ګرېوان ته لاس اچوي، او یا پکښې مرضونه او آفتونه خورېږي.

ب: د همدغه سببه په دریابونو کښې بېړۍ او اُوبتلونه غرقېږي، او هم دریابونه طغیان کوي او په ښارونو او کلو باندې ورخېژي، او یا پکښې بحري جنګونه صورت نیسي او خلک پکښې د هلاکت سره مخامخ کېږي او داسې نور.

ذکر شوي اثرات د دې دپاره متحقق کېږي چې جنایتکاران د خپلو جنایاتو څه جزاوې او اثرات په دنیا کښې وګوري او وڅکي ترڅو د خپلو جنایاتو څخه لاس واخلي او مخونه ترې واړوي. یا په بل عبارت: ترڅو توبه تائب شي او خپل رب ﷻ ته وروګرځي، البته د جنایاتو جزاوې به یې د قیامت په ورځ تکمیل شي.

۴_ ای پیغمبره! که مشرکان په ذکره شوې خبره باندې باور نه کوي او یقین یې نه راځي چې د جنایاتو په سبب په دنیا کښې آفتونه راڅرګندېږي، نو ته هغوی مخاطب کړه او ورته ووایه چې:

الف: تاسو لاړ شئ او په ځمکه کښې ورانې ویجاړې کنډوالې وګورئ او بیا ښه فکر وکړئ چې هغوی په څه سبب هلاک شوي دي؟ یا په بل عبارت: د هغو مشرکانو او کفارو عاقبت څنګه وه کوم چې وراندې تېر شوي دي؟

ب: ایا هغوی ته د خپلو جنایاتو او کفریاتو د کبله آفتونه نه وه رسېدلي؟

هو! هغوی د دې کبله هلاک شوي وه چې زیات شمېر یې مشرکان وه، او په شرک او کفر کښې امامان او مشران وه، چې په نتیجه کښې مشران او کشران په الهي عذاب باندې اخته شوه.

۵_ ای پیغمبره! څرنګه چې دنیا د الله ﷻ په نوم اباده ده او ته آخر الزمان پیغمبر یې، ترڅو چې ستا دین په دنیا کښې پیروان ولري نو قیامت به نه قائمېږي، د دنیا بقاء ستا د دین د بقاء پورې تړلې ده؛ نو ته خپله په همدغه مستقیم دین باندې قائم اوسه او خپله ټوله توجه همدغه دین ته وروا‌ړوه او دعوت ورته وچوله، همدارنګه ستا امت دې همدغه کار وکړي ترڅو د دین په برکت سره دغه دنیا تر ټاکلي وخته پورې باقي پاتې شي او د زوال سره مخامخه نه شي.

لنډه دا چې تاسو د خپل دین تعمیل ته ادامه ورکړئ البته د هغه څخه وړاندې چې د قیامت ورځ قائمه شي او دنیا ورانه شي. د قیامت ورځ ضرور او هرومرو په خپل وخت راتلونکې ده او د الله ﷻ د جانبه هغې ته ستنول او وروسته کول نشته.

۶_ کله چې د قیامت ورځ قائمه شي نو په دغې ورځ کښې به ټول خلک په لاندې دوه وو ډلو سره بېل-بېل شي:

الف: هر چا چې په دنیا کښې کفر غوره کړی وي نو په هغه باندې به په دغې ورځ د خپل کفر مکمله جزا ورواچوله شي، او په دائمي توګه به په دوزخ کښې ورو‌غورځولی شي.

ب: هرڅوک چې نن ورځ ایمان راوړي او نېک عملونه کوي نو هغوی په حقیقت کښې د خپلو ځانونو دپاره ارامګاه جوړوي. نو د قیامت په ورځ به په همدغې ارامګاه کښې د خوشالۍ دائمي ژوند تېروي او جنتونو ته به داخل کړی شي.

البته دا د دې دپاره چې الله ﷻ د خپل فضل څه برخه هغو کسانو ته د جزا په شکل ورکړي کومو چې په دنیا کښې ایمان راوړی وي او نېک عملونه یې کړي وي.

۷_ یقینًا الله ﷻ کفار نه خوښوي (که څه هم په دنیا کښې تر څه وخته پورې روزي ورکوي) دا ناخوښي به په هغه ورځ ښه پوره څرګنده شي کله چې جنتیان جنت ته داخل شي او دوزخیان دوزخ ته سر په خړې ورټېل وهل شي.

۸_ اما په دنیا کښې د الله ﷻ د پلوه د کفارو د ناخوښۍ څرګندونه په بشپړه توګه صورت نه نیسي، د مثال په توګه: د الله ﷻ د نعمتونو او د قدرتي دلایلو څخه دا هم ده چې هوا ته حرکت ورکوي او د یوه ځایه یې بل ځای ته انتقالوي. دا د دې دپاره چې:

الف: دغه بادونه تاسو ته زیری درکوونکي دي چې هغه دی باران راروان دی، سات ګړی ته به راباندې راووړېږي.

ب: ترڅو الله ﷻ تاسو ته ـ د زیرې په مطابق ـ د خپل رحمت (باران) څخه څه برخه دروڅکي او څه خنده یې درپېرزو کړي.

ج: په بادونو کښې یو حکمت دا هم دی چې د الله ﷻ په امر سره ورباندې په دریابونو کښې بېړۍ چلېږي.

د: بل حکمت پکښې دا دی چې تاسو د بېړیو په ذریعه د یوې وچې څخه بلې وچې ته لاړ شئ او راشئ او هم تجارتي مالونه انتقال او را انتقال کړئ.

هـ: بالآخره ترڅو تاسو د الله ﷻ د نعمتونو شکریه وکړئ، ستاسو کانړه ډله د کفر څخه د اسلام دین ته راوګرځي او ستاسو جنایتکاره ډله د جنایت څخه لاس واخلي. که بالفرض الله ﷻ په دنیا کښې د کفارو د ناخوښۍ پوره ځرګندونه کولی نو کفارو ته به یې د ذکرو شوو نعمتونو څخه د استفادې توان نه وي ورکړي او نه به یې د ګټې پورته کولو فرصت ورښیلی وی.

۹ـ ای پیغمبره! کفار د الله ﷻ د نعمتونو څخه استفاده کوي خو شکریه یې نه کوي او تاته د دروغژن نسبت کوي، نو ته ډېر مه غمژن کېږه، او دا څکه چې:

الف: مونږ ستا څخه وړاندې ډېر پیغمبران د معجزاتو سره خپلو-خپلو قومونو ته استولي وه خو ټولو قومونو په خپل-خپل وار تکذیب کړه، او ایمان یې ورباندې رانه ووړ.

ب: خو نتیجه یې دا شوه چې مونږ ترې په دنیا کښې هم څه ناڅه انتقام واخست او مؤمنانو ته مو ورباندې بری ورکړ، او پوره انتقام یې د قیامت ورځې ته وروسته شوی دی.

ج: د انتقام اخستل په پخوانیو کفارو پورې اختصاص نه درلود، او نه یې لري، بلکې مونږ په خپل اقدس ذات باندې تفضلاً او ترحمًا لازمه کړې ده چې مونږ به د کفارو څخه انتقام اخلو او مؤمنانو ته به ورباندې نصرت ورکوو.

توضیحات

۱ـ په ﴿ ظَهَرَ ٱلْفَسَادُ فِي ٱلْبَرِّ وَٱلْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي ٱلنَّاسِ ﴾ کښې باید لاندې نکات په نظر کښې ونیولی شي:

الف: د "فَسَاد" کلمه دېته وضعه شوې ده چې یو شی د اعتدال څخه خارج شي، برابره خبره ده چې خروج یې لږ وي او که ډېر، چې په مقابل کښې یې د "صَلاح" کلمه استعمالېږي[۱].

پاتې شوه دا خبره چې په دې مقام کښې د نوموړې کلمې څخه څه معنی مراده ده؟ نو د دې جواب دا دی چې: ځینو علماوو کرامو خو جانژه ګڼلې ده چې دلته ترې کسبي فسادونه مراد شي،

[۱] مفردات الراغب ص۳۹۳

لکه وژل او وهل او یا غصب او غلا او نور[۱]، مګر مونږ ته بهتره برېښي چې دلته ذکره شوې کلمه په عموم سره پرېښودله شي ترڅو غیر کسبي فسادونو ته هم شامله شي، لکه غرق او طوفان او هم وچکالي او مرضونه او نور.

ب: د "بَر، بَحْرْ" دواړو کلمو لغوي معناوې خو څرګندې دي چې بیابان او دریاب دی، خو د مقام په لحاظ سره یې په مراد کښې په لاندې ډول اختلاف دی:

اول: ځینې علماء کرام وایي چې دلته دواړه کلمې په خپلو لغوي معناوو باندې پاتې دي، چې "بَر" د بیابان معنی ورکوي او "بَحْرْ" دریاب ته وضعه شوې ده[۲].

دوهم: اکثره علماء کرام وایي چې د "بَر" کلمه دلته په خپله اصلي معنی باندې پاتې ده مګر د "بَحْرْ" څخه اباد ښارونه مطلب دي[۳].

دغه ډول معنی په یوه اوږده حدیث کښې هم روایت شوې ده چې کله رئیس المنافقین د نبي کریم ﷺ سره غیر انساني وضعه وکړه نو سعد بن عبادة ﷺ نبي کریم ﷺ ته داډ ورکړ چې: «وَلَقَدْ اجْتَمَعَ أَهْلُ هَذِهِ الْبَحْرَةِ عَلَى أَنْ يَتَوَجُوهُ فَيُعَصِّبُوهُ» [۴] ای پیغمبره! ستا د راتګ څخه وړاندې د دغه ښار (مدینې منورې) خلکو اتفاق کړی وه چې نوموړي ته تاج وربه‌سر کړي او د مشرۍ پګړۍ ورته وتړي خو د دوی دغه پلان ستا په راتګ سره شنډ شو چې نوموړی ـ رئیس المنافقین ـ وریاندې ډېر په غُصه شو، نو ځکه یې ستا سره غیر انساني وضعه وکړه.

په دې حدیث کښې د مدینې منورې د ښار څخه په «هَذِهِ الْبَحْرَةِ» سره تعبیر شوی دی.

مونږ ته غوره برېښي چې د "بَر" کلمه په خپله اصلي معنی سره پرېښودله شي او د "بَحْرْ" کلمه د ما یطلق علیه البحر (هر هغه شی چې د بحر اطلاق پرې کېږي) په تاویل سره ښارونو او دریابونو دواړو ته شامله شي.

دا معنی ځکه غوره ده چې فسادونه خو په بیابانونو او ښارونو پورې انحصار نه لري، په دې زمانه کښې خو بحري جنګونه د هیچا څخه پټ نه دي.

سوال جواب

ج: که څوک وایي چې: دنیاوي مصیبتونه خو صالحانو ته لا څه چې پیغمبرانو ته هم رسیدلي دي، نو ایا دغسې پېښې د ایت شریف سره څه منافات نه لري؟

مونږ وایو چې: د الله ﷻ په توفیق د [الأنفال:۲۵] او [الرعد:۱۱] ایتونو لاندې ښه تحقیقي بحث تېر شو دی چې د ذکر شوي سوال د جوابولو دپاره کفایت کوي.

---

(۱) روح المعاني ج۲۱ ص۴۸
(۲) المحرر الوجيز ج۱۲ ص۲۶۵
(۳) تفسیر البغوي ج۳ ص۴۸۵؛ تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۴۳۵
(۴) صحیح البخاري ج۲ ص۸۴۶

خو په دې مقام کښې ورباندې ورا ضافه کوو چې: په ایت شریف کښې د ﴿ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ ﴾ کلمات نازل شوي دي. نو حاصل یې داسې راځېږي چې: د خلکو د ګناهونو د کبله په دنیا کښې مصیبتونه عمومیت پیدا کوي حتی هغه کسان هم ورباندې اخته کېږي کوم چې د ګناهونو نه وي مرتکب شوي، او یا هغه کسان کوم چې د ګناه څخه په عصمت کښې دي.

نبي کریم ﷺ ته د احد په غزا کښې مصیبت ورسېد خو د خپله لاسه نه بلکې د هغه ټولګي د ګناه د کبله کوم چې پوره قیصه یې د [آل عمران:۱۴۴] ایت لاندې تېره شوې ده، والحمد لله ﷻ.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۲ـ که څوک وایي چې: د ﴿ فَأَقِمْ وَجْهَكَ ﴾ جمله لږ وړاندې په [۳۰] ایت کښې یو خل نازله شوې ده نو پوښتنه دا ده چې په تکراري نزول کښې یې څه حکمت دی؟

مونږ وایو چې: دواړه خطابونه د مقام په لحاظ فرق لري، تکرار یکښې نشته، هغه دا چې:

الف: د اولني خطاب مقام دا وه چې د اسلام دین فطري دین دی، که کفار یې نه مني، نه دې مني، تاسو ورباندې کلک او قائم اوسئ؛

ب: د دوهم خطاب مقام دا دی چې د اسلام دین د فسادونو مخنیوی کوي او دنیا د وړانېدلو څخه ساتي. که کفار یې په عمل کښې نه پیاده کوي نو تاسو ورباندې پوره کلک اوسېږئ ترڅو دنیا خپل وروستني پړاو ته ورسېږي او تاکلی عمر پوره کړي.

د اسلام دین د بقاء او برکت دین دی

۳ـ د اسلام دین د بقاء او برکت دین دی چې په قوت سره یې برکتونه زیاتېږي او په کمزورۍ سره یې کمېږي. د برکتونو کمبود د انسان پورې انحصار نه لري بلکې په حشراتو او حیواناتو باندې یې هم اثر لوېږي. د ښه وضاحت دپاره لاندې نکات ولولئ:

الف: د [المائدة:۹۷] ایت په مطابق، د دنیا عمر د اسلام دین پورې تړاو لري، ترڅو چې د اسلام دین پیروان ولري دنیا به باقي وي، که نه نو ضرور به د زوال سره مخامخ کېږي او قیامت به قائمېږي.

ب: ابو هریره ﷺ فرمایلي دي چې: «إِقَامَةُ حَدٍّ بِأَرْضٍ خَيْرٌ لِأَهْلِهَا مِنْ مَطَرِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً»[۱] یعنې په ځمکه د یوه شرعي حد قانمول (اجراء کول) د ځمکې د اهالیو دپاره د څلوېښتو شپو باران څخه ډېر ښه دی. یا په بل عبارت: د څلوېښتو شپو په باران سره ځمکه دومره برکتونه نه ښکاره کوي څومره چې د یوه شرعي حد په اجراء کولو سره یې راښکاره کوي، او دا ځکه چې د حدودو په اجراء سره جنایتکاران د اسلام د دین تعمیل ته راګرځي او د ځمکې برکت زیاتېږي.

که څه هم ذکر شوی حدیث موقوف دی مګر حکماً مرفوع ګڼلی کېږي، ځکه چې دغسې مضمون کوم صحابي د خپله خانه (بدون د اورېدلو څخه) نه شي ویلی.

(۱) سنن النسائي ج۲ ص۲۵۷

ج: نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «الْعَبْدُ الْمُؤْمِنُ يَسْتَرِيحُ مِنْ نَصَبِ الدُّنْيَا وَأَذَاهَا إِلَى رَحْمَةِ اللهِ وَالْعَبْدُ الْفَاجِرُ يَسْتَرِيحُ مِنْهُ الْعِبَادُ وَالْبِلَادُ وَالشَّجَرُ وَالدَّوَابُّ»[1] يعني مؤمن بنده (چې کله مړ شي نو) د دنيا د مشقتونو او اذيتونو څخه د الله ﷻ رحمت ته ورخلاص شي (ستوماني يې ووځي)، او فاجر سړی (چې کله مړ شي نو) د هغه د شره نور بندګان او ښارونه او هم ونې او په ځمکه ګرځېدونکي ساکښان په استراحت شي (کومه بې برکتي چې د هغه د جناياتو د کبله په ځمکه خوره وه د هغې لمن ټوله شي).

د: نبي کريم ﷺ په يوه ډېر اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «ثُمَّ يُقَالُ لِلْأَرْضِ أَنْبِتِي ثَمَرَتَكِ وَرُدِّي بَرَكَتَكِ فَيَوْمَئِذٍ تَأْكُلُ الْعِصَابَةُ مِنَ الرُّمَّانَةِ وَيَسْتَظِلُّونَ بِقِحْفِهَا وَيُبَارَكُ فِي الرِّسْلِ» الحديث[2] يعني کله چې الله ﷻ دجال او زوزي مازوزي هلاک کړي او عيسی ﷺ په ځمکه کښې الهي عدالت قائم کړي نو د الله ﷻ د پلوه به ځمکې ته وويلی شي چې: ای ځمکې! خپلې ميوې دې رازرغونې کړه او خپل برکتونه دې بېرته راوګرځوه.

نو برکتونه به دومره زيات شي چې يوه ډله کسان به يو انار خوري او د پوستکي څخه به يې د خپلو خانونو دپاره سوري جوړوي او ټول به ترې لاندې ځايېږي. او په شودو کښې به هم دېر زياتوالی صورت ونيسي چې: يوه لنګه اوښه به د يوه لوی قوم دپاره کفايت کوي، او يوه لنګه غوا به يوه غټې ټولګې ته شوده ورکوي، او يوه لنګه ګډه به د يوې وړوکې کورنۍ د شودو اړتياوې پوره کوي.

يادونه

۴ـ په پورتني حديث کښې د «وَرُدِّي بَرَكَتَكِ» کلمې څخه څرګندېږي چې په ابتداء کښې د ځمکې برکتونه زيات وه خو د بې عدالتۍ د کبله په ورو-ورو کم شوي دي. د همدې مطلب لاندې تائيد ولولی:

ځينې محدثين په يوه اوږده روايت کښې وايي چې: «وُجِدَ فِي زَمَنِ زِيَادٍ أَوْ ابْنِ زِيَادٍ حُفْرَةٌ فِيهَا حَبٌّ أَمْثَالُ الثُّوْمِ عَلَيْهِ مَكْتُوبٌ هَذَا نَبَتَ فِي زَمَانٍ كَانَ يُعْمَلُ فِيهِ بِالْعَدْلِ»[3] يعني د زياد يا ابن زياد په زمانه کښې په ځينو حفرياتو (کندو) کښې يوه کڅوړه وموندله شوه چې په هغې کښې (د غنمو) داسې دانې وې چې د اوږې د دانو په اندازه غټې وې، او ورباندې ليکلي شوي وه چې دغه په داسې زمانه کښې زرغون شوي دي په کومه کښې چې په عدل باندې عمل کېده (او د اسلام دين عملي وه).

د همدې مطلب تائيد د ځينو اقوالو څخه هم څرګندېږي[4] خو مونږ ته قوي ښکاره نه شوه نو دلته مو رانقل نه کړه، که څوک يې د لوستلو شوق لري نو همغلته دې مراجعه وکړي.

---

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۹۶۴
(۲) صحيح مسلم ج۲ ص۴۰۲
(۳) مسند احمد ج۳ ص۱۵۴
(۴) روح المعاني ج۲۱ ص۴۷

صدع څه معنی؟

۵ـ په ﴿ يَوْمَىِٕذٍ يَصَّدَّعُونَ ﴾ کښې د ﴿ يَصَّدَّعُونَ ﴾ کلمه د "تَفَعُّل" د باب څخه ده خو د مجردو مصدر يې "صدع" دی، او مونږ د الله ﷻ په توفيق د [الحجر:۹۴] ايت لاندې ليکلي دي چې د يوه کلک شي ماتول د "صدع" په نامه يادېږي، چې جدا کېدل ورسره لازم دي.

په دې مقام کښې يې د "تَفَعُّل" د باب په لحاظ د معنی حاصل داسې راخېژي چې: په دغې ورځ کښې به خلک په ډېر قوي بېلتون سره يو تربله بېل او جدا شي چې بيا به تر ابد الآباد پورې (تل ترتله) سره راغونډ نه شي، هغه دا چې يوه ډله به جنت ته لاړ شي او بله ډله به په دوزخ کښې وروغورځولی شي، العياذ بالله ﷻ.

يو نحوي تحليل

۶ـ په ﴿ مُبَشِّرَٰتٍ وَلِيُذِيقَكُم مِّن رَّحْمَتِهِۦ ﴾ کښې ځينو علماوو کرامو متعدد احتمالات ليکلي دي[۱] چې د ﴿ وَلِيُذِيقَكُم ﴾ جمله په څه شي باندې عطفه ده، مگر بهتره دا ده چې دا جمله په هغې جمله باندې عطفه ده کومه چې د ﴿ مُبَشِّرَٰتٍ ﴾ د کلمې څخه فهمېږي، نو صورت به يې داسې جوړ شي چې: "لِيُبَشِّرَكُمْ وَلِيُذِيقَكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ"[۲]. يعنې الله ﷻ په داسې حال کښې بادونه چلوي چې زيری ورکوونکي دي، دا د دې دپاره چې تاسو ته د يو پلوه زېری درکړي او د بله پلوه د خپل رحمت (باران) څخه څه برخه در وڅکي (درنازله کړي).

يادونه

۷ـ د ﴿ وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ ﴾ په ارتباط د [النساء:۱۴۱] ايت لاندې ښه خوندور بحث تېر شوی دی، چې الله ﷻ د مؤمنانو نصرت په خپل اقدس ذات باندې ترحمًا لازم کړی دی خو د دې سره-سره په دنيا کښې په ځينو ځايونو کښې مؤمنان ماتې خوري. هيله ده چې هلته يو ځل مراجعه وکړی شي.

﴿ اللَّهُ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَاحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَيَبْسُطُهُ فِي السَّمَاءِ كَيْفَ يَشَاءُ وَيَجْعَلُهُ كِسَفًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ فَإِذَا أَصَابَ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ۝٤٨ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمُبْلِسِينَ ۝٤٩ فَانْظُرْ إِلَىٰ آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ كَيْفَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ ذَٰلِكَ لَمُحْيِي الْمَوْتَىٰ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ

---

(۱) البحر المحيط ج۸ ص۳۹۸

(۲) اللباب في علوم الكتاب ج۱۵ ص۴۲۲

شَيۡءٖ قَدِيرٞ ۝ وَلَئِنۡ أَرۡسَلۡنَا رِيحٗا فَرَأَوۡهُ مُصۡفَرّٗا لَّظَلُّواْ مِنۢ بَعۡدِهِۦ يَكۡفُرُونَ ۝ فَإِنَّكَ لَا
تُسۡمِعُ ٱلۡمَوۡتَىٰ وَلَا تُسۡمِعُ ٱلصُّمَّ ٱلدُّعَآءَ إِذَا وَلَّوۡاْ مُدۡبِرِينَ ۝ وَمَآ أَنتَ بِهَٰدِ ٱلۡعُمۡيِ عَن
ضَلَٰلَتِهِمۡۖ إِن تُسۡمِعُ إِلَّا مَن يُؤۡمِنُ بِـَٔايَٰتِنَا فَهُم مُّسۡلِمُونَ ۝ ﴾

[۴۸] الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې بادونه رالېږي (چلوي) نو وريځې (ورباندې) پورته کوي (پيدا کوي) نو الله ﷻ وريځې په اسمان کښې (په هوا کښې) خوروي څنګه يې چې اراده وشي (هر لور ته او په هر ډول سره).

او الله ﷻ (کله-کله) وريځې ټوټې-ټوټې ګرځوي، نو ته (په هر صورت کښې) ګورې چې څاڅکی (باران) يې د منځه راوځي (او په ځمکه ورېږي)، نو کله چې الله ﷻ په دې (باران) سره د خپلو بندګانو څخه هغه چاته (څه برخه) ورسوي کومو ته يې چې اراده وشي نو ناڅاپه هغوی خوشاله شي.

[۴۹] او (حال دا چې) يقيناً همغوی د دې څخه وړاندې چې باران ورباندې ورنازل شي (فقط) د باران د نزول څخه مخکښې هرومرو (د وربنت څخه) نااميدي کوونکي وه.

[۵۰] نو (ای اورېدونکيه!) ته د الله ﷻ د رحمت (باران) آثارو ته وګوره چې څنګه (مړه) ځمکه د هغې د مرګ (وچوالي) څخه وروسته راژوندۍ کوي (او نباتات پکښې زرغونوي).

بې شکه همدغه کار کوونکی (الله ﷻ) ضرور (د قبرونو څخه) د مړو ژاوندي کوونکی (هم) دی، او همدا (الله ﷻ) په هر شي باندې د (کامل) قدرت درلودونکی دی.

[۵۱] او که چرته مونږ (په همدغې زرغونې ځمکې باندې تود يا سوړ) باد وروچلوو نو (ذکر شوې خوشالېدونکي خلک خپل) نبات (شنيلی) تک زېړ وګوري نو ضرور د خوشالۍ څخه وروسته دوی ناشکري کوي (ته به وايې چې پخوا ورته هيڅ نعمت نه وه ورکړی شوی).

[۵۲] نو (ای پيغمبره!) يقيناً ته مړو ته (خپل دعوت) نه شې ور اورولی او نه کڼو ته خپل دعوت وراورولی شې (او خاصتاً) هغه وخت چې هغوی په داسې حال کښې مخ اړونکي وي چې مخ ېې ته روان وي (او تاته يې شاګانې دراړولې وي).

[۵۳] او (ای پيغمبره!) ته د ړندو د ضلالت څخه د دوی هدايت کوونکی نه يې (چې نجات ورکړې او مطلب ته يې ورسوې).

ته (خپل دعوت) نه شې ور اورولی (نجات نه شې ورکولی) مګر هغه چاته چې زمونږ په ايتونو باندې يې ايمان راوړي نو دوی (مونږ ته) غاړه ايښودونکي وي.

ارتباطونه

۱_ په وړاندېنيو ايتونو کښې د ﴿ أَن يُرۡسِلَ ٱلرِّيَاحَ مُبَشِّرَٰتٖ ﴾ کلمات مجمل نازل شوي وه، خو په دې ايتونو کښې يې اجمال پورته شوی او څه تفصيل ورکړی شوی دی.

۲_ دا ایتونه د وراندېنیو ایتونو غونډې د توحید په دلایلو شروع شوي او نبي کریم ﷺ ته په تسلي ورکولو ختم شوي دي.

۳_ هلته د خلکو د جنایاتو بدو اثراتو ته اشاره شوې وه او دلته د دوی بې ثباتۍ او ناټینګۍ ته اشاره کېږي. نو حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! په خپل امت باندې څه نور مطالب هم قرائت کړه، هغه دا چې:

۱_ الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې په ځمکه کښې بادونه چلوي، دغه بادونه په لاندې لحاظونو سره د الله ﷻ د کامل قدرت او د ده ﷻ د وحدانیت ښخه نمایندګي کوي:

الف: دغه بادونه وریځې پورته کوي، او په هوا کښې یې موجودوي، ایا د ده ﷻ څخه په غیر بل څوک وریځ موجودولی شي؟

ب: الله ﷻ بیا دغه وریځې په هوا کښې خوروي او هر لور ته یې چې اراده وشي همغه لور ته یې سوقوي.

ج: دغه وریځې کله-کله نرۍ-نرۍ او باریکه وي او کله-کله ترې الله ﷻ غټې-غټې توټې جوړوي، ته به وایې چې غرونه دي او یو د بل د پاسه ایښي دي.

د: بیا ته ګورې چې د همدغې وریځې د منځونو څخه د اوبو څاڅکي راوځي او په ځمکه باندې په مختلفو کیفیتونو سره راورېږي، کله نرۍ-نرۍ او کله په شېبو-شېبو او داسې نور.

ه: کله چې الله ﷻ همدغه څاڅکي او باران د خپلو بندګانو د جملې څخه هغه چاته ورسوي کومو ته یې چې اراده وشي او وریاندې یې وورِوي، نو په ناڅاپي توګه هغوی خوشاله او خوښ شي.

و: یقیناً همدغه په باران باندې خوشالېدونکي خلک د اوربنت څخه مخکښې داسې ناامیده وه چې د باران د شروع پورې یې خپلې ناامیدۍ ته ادامه ورکوله. یا په بل عبارت: د عدم باران د کبله د هغوی د ناامیدۍ او په باران سره د هغوی د خوشالۍ ترمنځ څه وخت نه وي تېر شوی چې د وخت د تېرېدلو په سبب یې ناامیدي هېره شوې وي، بلکې خوشالي او ناامیدي یې سره یو تربله پیوستون لري خو د خپلې بې ثباتۍ د امله د ناامیدۍ څخه سمدستي طغیان او سرکشۍ ته وردانګي.

۲_ نو ای کتونکیه! ته وګوره چې الله ﷻ په خپل رحمت (باران) سره څنګه مړه ځمکه د هغې د مرګ (وچوالي) څخه وروسته راژوندۍ کوي؟

او وګوره چې په روحاني باران (قرآن کریم) سره څنګه مړه زړونه په اسلام سره مشرف ګرځوي او د کفر څخه نجات ورکوي؟.

همدارنګه الله ﷻ په خپل کامل قدرت سره د قبرونو څخه د مړو ژوندي کوونکی هم دی، چې د قیامت په ورځ به ټول مبعوث کړي او د حساب کتاب دپاره به یې په خپل حضور کښې ودروي، او دا څکه چې الله ﷻ په هر شي باندې د کامل قدرت څښتن دی، چې د وچې ځمکې راشنه کول او د مړو راپاڅول ورته هیڅ تفاوت نه لري.

۳_ ای پیغمبره! د خلکو بې ثباتۍ ته وګوره چې د باران په ورېدلو سره خوشالېږي چې ځمکه به ورته نبات او شنیلې رازرغون کړي، خو د الله ﷻ شکریه نه کوي چې په توحید ورته قائل شي.

او که چرته مونږ په همغه نبات (شنیلې) باندې باد وچلوو او دوی خپل شنیلې وګوري چې تک زیړ ګرځېدلي دي، او په سات ګړۍ کښې به وچ کلک او پوپنا شي، نو د ذکرو شوو خوشالیو ځخه وروسته بیا ناشکري کوي او د الله ﷻ ځخه خپل خانونه مرور جوړوي چې دغسې دې ولې وکړه.

حال دا چې دوی ته په کار وه چې لاندې حالات یې خپل کړي وی:

الف: د وچکالۍ په وخت کښې د الله ﷻ ځخه نه وی نااُمیده شوي.

ب: د باران د ورېدلو ځخه وروسته په خپلو نباتاتو شکر کوونکي ګرځېدلي وی، او د الله ﷻ د نعمت شکریه یې په عبادت سره کړې وی.

ج: او د نعمت د زوال په وخت کښې باید الله ﷻ ته راجع شوي وی او سوال زاري یې ورته کړې وی او د خپلې بندګۍ څرګندونه یې کړې وی.

۴_ نو ای پیغمبره! په یقین سره تا کفارو ته زښت ډېر قوي دلایل واورول چې د دوی د ایمان راوړلو دپاره پوره کفایت کوي، خو ته لاندې کارونه نه شې کولی:

الف: ته مړو ته شرعي احکام نه شې اورولی او نه ته د دې دپاره استولی شوی یې چې په مړو باندې شرعي احکام تطبیق کړې، حال دا چې کفار د مړو غوندې دي چې زړونه یې مړه دي.

ب: ته هغو کڼو خلکو ته هم دعوت او رابلل نه شې وراورولی کوم چې ستا د دعوت ځخه په داسې حال کښې مخ اړوونکي وي چې مخ په شا تلونکي وي او تاته هیڅ مخ نه دراړوي، او نه درباندې ببرته راتاوېږي. کفار د همدغو ذکرو شوو کڼو غوندې دي چې د دعوت ځخه نفرت کوي.

ج: او ته د تپو ړندو خلکو هم هدایت کوونکی نه یې، چې ستا هدایت قبول کړي چې د ضلالت او ګمراهۍ ځخه لاس واخلي او ستا دعوتې لاره خپله کړي.

د کفارو که د سر سترګې ړندې نه دي نو د زړه سترګې یې ړندې دي او هیڅ بصیرت نه لري چې ستا د دلایلو په مزایاوو باندې پوه شي.

د: نو ته د دغو عنادي کفارو په کافر پاتې کېدلو باندې مه غمژن کېږه، ستا په دعوت کښې نیمګړتیا نشته، نیمګړتیا پخپله په همدوی کښې ده او بس. او دا ځکه چې:

ه: یقیناً ته هغه چاته اورول کولی شې کومو چې هوډ نیولی وي چې زمونږ په ایتونو باندې ایمان راوړي (چې عناد ونه لري)، نو دغه ډول خلک همدوی غاړه ایښودنکي دي او بس.

توضیحات

۱_ په ﴿ اللَّهُ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَاحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا ﴾ الآية کښې لاندې تکو ته توجه په کار ده:

الف: د "سَحَاب" کلمه د "سَحْب" _لکه "ضَرْب"_ ځخه اشتقاقه شوې ده، چې د راکش کولو معنی ورکوي، وریځې ته ځکه دغه نوم ایښودلی شوی دی چې په باد سره یو ځای بل ځای کشوله کېږي،

او یا همدا وریځې اوبه راکش کوي او په ځمکه باندې یې وروي[۱].

ب: د "سَحَاب" کلمه اسم جنس ده چې تذکیر او تانیث پکښې دواړه جائز دي د همدې کبله ورته په ﴿ مِنْ خِلَٰلِهِ ﴾ کښې مذکر ضمیر راجع شوی دی[۲].

ج: د ﴿ كِسَفًا ﴾ کلمه د "كِسْفَةٌ" _لکه "قِطْعَةٌ"_ جمعه ده او موږ د الله ﷻ په توفیق د [الإسراء: ۹۲] ایت لاندې لیکلي دي چې نوموړې کلمه د مالوچو یا وریځو ټوټو ته وضعه شوې ده، چې په دې مقام کښې همدغه دوهمه معنی مراده ده.

څو نکات

۲_په ﴿ وَإِن كَانُواْ مِن قَبْلِ أَن يُنَزَّلَ عَلَيْهِم مِّن قَبْلِهِ ﴾ الآية کښې لاندې نکاتو ته پام ضرور دی:

الف: د "إنْ" کلمه شرطیه نه ده بلکې د مثقل "إنَّ" څخه مخففه شوې ده چې د تحقیق معنی ورکوي[۳].

ب: د ﴿ مِّن قَبْلِهِ ﴾ کلمې د ضمیر په مرجع کښې علماوو کرامو متعدد تجویزونه لیکلي دي[۴] که څوک یې د لوستلو شوق لري نو همغلته دې مراجعه وکړي چې دلته رانقلول یې اوږدوالی پیدا کوي.

خو موږ ته هغه تجویز په زړه پورې برېښي کوم چې شیخ المفسرین (ابن جریر الطبري علیه الرحمة) ته غوره برېښېدلی دی[۵] هغه دا چې:

ذکر شوی ضمیر د ﴿ أَن يُنَزَّلَ ﴾ کلمې ته راجع دی چې متصله ورسره ذکره ده او مضمون یې پکښې تاکید شوی دی. او تاکید ته د ضرورت وجه دا ده چې د ﴿ مِن قَبْلِ أَن يُنَزَّلَ ﴾ کلمات په اتصال باندې دلالت نه کوي، احتمال وه چې د باران د نزول او د ناامیدۍ ترمنځ فاصله موجوده وی او د هغوی خپله ناامیدي هېره شوې وی ځکه به باران ته خوشاله شوي وی؛ خو دغه احتمال د ﴿ مِّن قَبْلِهِ ﴾ په تاکید سره د منځه لاړ.

یعنې ذکر شوي خلک د باران څخه وړاندې آن د باران تر ورېدلو پورې ناامیدي کوونکي وه، او د باران په ورېښت سره سمدستي یې خپله ناامیدي یو طرف ته کړه او په خوشالۍ مشغول شوه، ته به وایې چې هیڅکله وړاندې ناامیدي نه وه ورغلې.

د همدې تجویز تائید د عبد الله بن مسعود ﷺ په قرائت سره هم صورت نیسي چې د ده ﷺ په قرائت کښې د ﴿ مِّن قَبْلِهِ ﴾ کلمات نشته[۶].

(۱) مفردات الراغب ص ۲۳۰
(۲) روح المعاني ج۲۱ ص۵۳
(۳) تفسیر ابي السعود ج۷ ص۶۴
(۴) حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۴ ص۳۲؛ التفسیر الکبیر ج۲۵ ص۱۳۲؛ زاد المسیر ج۶ ص۱۵۶؛ البحر المحیط ج۸ ص۳۹۹
(۵) تفسیر الطبري ج۲۱ ص۵۴
(۶) تفسیر البغوي ج۳ ص۴۸۷

سوال جواب

۳ــ که څوک وایي چې: په ﴿ وَلَئِنْ أَرْسَلْنَا رِيحًا فَرَأَوْهُ مُصْفَرًّا ﴾ کښې د ﴿ فَرَأَوْهُ ﴾ بارز ضمیر خو هغه نبات ته راجع دی کوم چې اسم جنس دی او په قلیل او کثیر دواړو باندې یې اطلاق کیږي[۱]، حال دا چې د "نبات" کلمه وړاندې ذکره نه ده، نو اضمار قبل الذکر لازمیږي؟

مونږ وایو چې: وړاندې په ﴿ فَانظُرْ إِلَىٰ آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ ﴾ کښې د ﴿ آثَارِ ﴾ کلمه د نباتاتو څخه عبارت ده چې په "نبات" اسم جنس باندې مشتمله ده. او دا ځکه چې د الله ﷻ رحمت د باران معنی ورکوي او د باران آثار نبات یا نباتات دي.

۴ــ دا د یو پلوه، او د بله پلوه د ﴿ مِنْ بَعْدِهِ ﴾ د ضمیر په مرجع کښې علماوو کرامو متعدد احتمالات لیکلي دي[۲]، خو کوم شی چې مونږ ته بهتر برېښي هغه دا دی چې: د دغه ضمیر مرجع به هغه استبشار وي په کوم باندې چې په وړاندېنې ایت کښې د ﴿ يَسْتَبْشِرُونَ ﴾ کلمه مشتمله ده. مونږ ځکه دغه مرجع خوښه کړه چې د ﴿ يَكْفُرُونَ ﴾ د کلمې سره په ډېره ښه توګه پیوند نیسي.

د سماع الموتی موضوع

۵ــ مونږ د الله ﷻ په توفیق د [النمل: ۸۰] ایت لاندې د سماع الموتی موضوع په هغې اندازه سره څېړلې ده څومره چې مونږ ته الله ﷻ توفیق راکړی وه، په دې مقام کښې ورباندې وراضافه کوو چې: دلته هم پکښې ځینو مفسرینو کرامو ډېر اوږد بحث کړی دی[۳]، او ځینو پکښې ډېر احادیث او اثار راغونډ کړي دي[۴] که څوک یې د لوستلو شوق لري او اوږدو بیاناتو ته یې زړه نه په تنګیږي، نو هیله ده چې هملته مراجعه وکړي، مونږ ته یې دلته رانقلول چندان ګټور ونه برېښېدل.

﴿ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُم مِّن ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِن بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً ثُمَّ جَعَلَ مِن بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا وَشَيْبَةً ۚ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ ۖ وَهُوَ الْعَلِيمُ الْقَدِيرُ ﴿٥٤﴾ وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍ ۚ كَذَٰلِكَ كَانُوا يُؤْفَكُونَ ﴿٥٥﴾ وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَالْإِيمَانَ لَقَدْ لَبِثْتُمْ فِي كِتَابِ اللَّهِ إِلَىٰ يَوْمِ الْبَعْثِ ۖ فَهَٰذَا يَوْمُ الْبَعْثِ وَلَٰكِنَّكُمْ كُنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٥٦﴾ فَيَوْمَئِذٍ لَّا يَنفَعُ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَعْذِرَتُهُمْ وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٥٧﴾

---

(۱) تفسیر الکشاف ج۳ ص۴۸۵
(۲) تفسیر البغوي ج۳ ص۴۸۷؛ تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۴۳۷
(۳) روح المعاني ج۲۱ ص۵۸
(۴) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۴۳۸؛ تفسیر القاسمي ج۱۳ ص۱۸۸

وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هَـٰذَا ٱلْقُرْءَانِ مِن كُلِّ مَثَلٍۢ ۚ وَلَئِن جِئْتَهُم بِـَٔايَةٍۢ لَّيَقُولَنَّ ٱلَّذِينَ
كَفَرُوٓا۟ إِنْ أَنتُمْ إِلَّا مُبْطِلُونَ ﴿٥٨﴾ كَذَٰلِكَ يَطْبَعُ ٱللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِ ٱلَّذِينَ لَا
يَعْلَمُونَ ﴿٥٩﴾ فَٱصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ ٱللَّهِ حَقٌّ ۖ وَلَا يَسْتَخِفَّنَّكَ ٱلَّذِينَ لَا يُوقِنُونَ ﴿٦٠﴾

[۵۴] الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو يې د ناتوانۍ څخه پيدا کړي ياست (په ابتدايي مراحلو کښې د هر کمزوري وئ)، بيا الله ﷻ (تاسو ته) د (مرحلنيزې) کمزورۍ څخه وروسته قوت رګرخاوه (درکړ)، بيا الله ﷻ د (مرحلنيز) قوت څخه وروسته (تاسو ته) کمزوري (بوډاتوب) او د وينتو سپينول وګرځول (درکړه).

(او دا ځکه چې) الله ﷻ هغه شی پيدا کوي کوم ته چې (په هر کيفيت) اراده وکړي، او همدی ﷻ (په هر شي باندې) پوه (او په هر شي باندې) د قدرت څښتن دی.

[۵۵] او په کومه ورځ چې قيامت قائم شي نو مجرمان (کفار) به سوګندونه وکړي چې: دوی (په کوم ځای کښې) د يوه سات څخه (اضافه) وخت نه دي تال شوي (پاتې شوي).

دغه ډول دوی (په دنيا کښې وه چې د رښتياوو څخه دروغو ته) وراړولی کېدل.

[۵۶] او هغه کسان به (ورته په جواب کښې) ووايي کومو ته چې راسخ علم او ايمان ورکړی شوی دی چې: (ای کفارو! تاسو دروغ واياست او دا ځکه چې) تاسو خو په کتاب الله کښې (د لوح محفوظ د تاکلي مودې په مطابق) د بيا راژوندي کېدلو تر وخته پورې اوسېدلي (تال شوي) ياست (چې الله ﷻ يې په دقيقه اندازه باندې ډېر ښه پوهېږي).

نو دغه (ورځ) د بيا راژوندي کېدلو ورځ ده او مګر تاسو (په دنيا کښې وئ چې نه پوهېدئ (او باور مو ورباندې نه کاوه).

[۵۷] نو په دغې ورځ کښې به هغو کسانو ته کومو چې ظلم (کفر) غوره کړی دی د هغوی معذرت څه ګټه ونه شي رسولی او نه به هغوی داسې وي چې ترې وغوښتلی شي چې تاسو (خپل رب ﷻ) راضي کړئ (بيا به نجات درکړي).

[۵۸] او يقيناً مونږ د خلکو (د هدايت) دپاره په دغه قرآن کريم کښې د هر ډول مثالو څخه بيان کړی دی (او په هر اسلوب مو دلايل نازل کړي دي خو کفار عناد نيولي دي). او که ته ورته هر ډول معجزه ور وړې (فرمايشي وي اوکه غير فرمايشي) نو هرومرو ضرور به هغه کسان (تاسو ته) ووايي کومو چې (عناداً) کفر غوره کړی دی چې تاسو نه ياست مګر د داسې وينا ويونکي ياست چې حقيقت نه لري (چې په جادو باندې د معجزې نوم ږدئ).

[۵۹] (ای پيغمبره!) په دغه ډول سره الله ﷻ د هغو کسانو په زړونو باندې مهر وهي کوم چې (په حقايقو) نه پوهېږي (او يا يې ورباندې ځانونه ناخبره اچولي وي).

[۶۰] نو ته صبر کوه (خپله حوصله مه خرابوه) يقيناً د الله ﷻ وعده حقه ده (ستا برياليتوب

راروان دی)، او هغه کسان دي تا د حقې لارې څخه وانهړوي کوم چې (ستا په نبوت) یقین نه کوي (چې د خپلو خانونو غوندې دې په باطله عقیده إخته کړي).

ارتباطات او د مطلب خلاصه

۱ـ د وړاندېنيو ايتونو په تعقيب په دې ايتونو کښې لاندې مطالبو ته اشاره شوې ده:

الف: د توحيد د افاقي دلايلو څخه وروسته د توحيد انفسي دلايل.

ب: د قيامت د ورځې د حالاتو څه بيان او وضاحت.

ج: د کفارو د عناد شدت او د سورت په مضامينو باندې يوه تبصره.

د: بالآخره نبي کريم ﷺ ته تسلي او توصيه.

نو حاصل يې داسې راځېږي چې:

اى پيغمبره! د سورت په پاى کښې په خپل امت باندې لاندې مطالب قرائت کړه:

۲ـ د الله ﷻ د پلوه ورته ابلاغ کړه چې: اى خلکو! که تاسو په خپلو ګرېوانو کښې سرونه ښکته کړئ نو په خپلو خانونو کښې به د الله ﷻ د توحيد دلايل مونده کړئ هغه دا چې:

الف: الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو يې مرحله په مرحله په کمزورۍ او ناتوانۍ کښې پيدا کړئ.

ب: بيا الله ﷻ تاسو د مرحلېزې کمزورۍ څخه وويستلئ او په مرحلېزه توګه يې قوت ته ورداخل کړئ او مرحله په مرحله يې بدنًا او عقلاً پياوړي کړئ.

ج: د مرحله ئيز قوت څخه وروسته بيا الله ﷻ تاسو د کمزورۍ حال ته ورتاو کړئ چې قوت مو په ضعف بدل شو او تور وېښتان مو تک سپين وګرځېده.

د: نو تاسو د دې خبرې جواب راکړئ چې: ايا د الله ﷻ څخه په غير بل څوک څه وسه او توان لري چې تاسو د دغسې مختلفو کيفياتو سره مخامخ کړي؟

ايا الله ﷻ د دې توان نه لري چې تاسو يو ځل بيا د قبرونو څخه ژوندي راپورته کړي، او د حساب کتاب دپاره مو په خپل حضور کښې ودروي؟

هـ: بې شکه الله ﷻ هغه شی پيدا کوي کوم ته يې چې اراده وشي، په هر کيفيت او هر وخت کښې چې وي. دا ځکه چې الله ﷻ په کامل علم سره ستاسو په ټولو خاورو شوو بڅرکو باندې علم لري او هم همدی ﷻ د قدرت څښتن دی چې ستاسو د بدنونو خاورو شوو برخو ته يو ځل بيا ترکيب ورکړي.

۳ـ اى پيغمبره! کله چې الله ﷻ خلک بېرته راژوندي کړي او د قيامت ورځ قائمه شي، نو کفار به په سوګندونو سره ووايي چې دوی په دنيا کښې د يوه ساعت يا د يوې ګړۍ څخه اضافه وخت نه دی تېر کړی، په دېر لږ وخت باندې يې دائمي عمر خراب او برباد شو.

لنډه دا چې کفار به په دغې ورځ کښې د حقيقت څخه داسې سرچپه روان وي لکه چې نن ورځ په دنيا کښې ترې سرچپه روان دي.

یا په بل عبارت: کفار به هلته دروغ وایي لکه چې نن ورځ دروغ وایي، او په دروغو به سوګندونه کوي لکه چې نن ورځ (په دنیا کښې) د دروغو په سوګندونو اخته دي.

۴ـ د کفارو ذکره شوې خبره به د علم خاوندان ـمؤمنان او پرښتې ـ رده کړي چې تاسو دروغ وایاست او سوګوندونه مو غلط دي او دا څکه چې: تاسو ډېر وخت تېر کړی دی البته هومره وخت چې په کتاب الله (لوح محفوظ) کښې تاسو ته ټاکلی شوی وه، څه مو په دنیا کښې تېر کړی دی او څو مو په قبرونو (عالم برزخ) کښې تېر کړ، آن تردې چې د قیامت تر ورځې پورې مو مقرر وخت پوره کړ. نو دغه د قیامت ورځ ده چې تاسو د قبرونو څخه راپورته شوي یاست خو تاسو په دنیا کښې وئ چې د قیامت په ورځ مو علم نه درلود او یا مو وربانديې خپل ځانونه ګول اچولي وه.

نو په دغې ورځ کښې به هغو کسانو ته د دوی معذرتونه څه ګټه ونه شي رسولی، کومو چې کفر اختیار کړی دی او په خپلو ځانونو باندې یې ظلم او تېری کړی دی.

همدارنګه به د همدغو ظالمانو څخه مطالبه ونه کړی شي چې تاسو د الله ﷻ په حضور کښې څه معذرت وړاندې کړئ، ګوندې ستاسو څخه مقبول وګرځي او د عذابه نجات درکړی شي.

یا په بل عبارت: په دغې ورځ کښې به د کفارو څخه نه وړاندې کړی شوي معذرتونه ومنل شي او نه به ورته د مقبولو معذرتونو توصیه وکړی شي چې دغسې وکړئ ګوندې نجات مونده کړئ. او دا څکه چې هلته به په هغوی باندې د معذرتونو ټولې دروازې تړلې وي.

۵ـ ای پیغمبره! مونږ د خلکو د پوه کولو دپاره په دغه قرآن کریم کښې هر ډول دلایل او په هر اسلوب سره وضاحت بیان کړی دی، ترڅو ترې دوی استفاده وکړي او د قیامت په ورځ اعتذار وړاندې نه کړي. مګر خلک عناد نیولي دي، چې هیڅ ډول دلیل ته غوږ نه ږدي، او په هیڅ ډول معجزې باندې قناعت نه خپلوي.

د همدې کبله کله چې ته عنادي کفارو ته معجزه وروړې، هره یوه معجزه چې وي (فرمایشي وي او که غیر فرمایشي)، نو هرومرو او ضرور به هغه کسان ووایي کومو چې عنادي کفر غوره کړي دي چې ته د باطلو خاوند یې چې د سحر او جادو څخه کار اخلې او ستا پیروان هم د باطلو خاوندان دي چې د جادو او باطلو پیروي کوي، نو تاسو ټول نه یاست مګر د باطلو څښتنان یاست.

۶ـ ای پیغمبره! مونږ په دغه ډول سره د هغو کسانو په زړونو باندې مهر لګولی دی کوم چې د الله ﷻ په وحدانیت او ستا په نبوت نه پوهېږي او یا یې وربانديې خپل ځانونه ناپوه اچولي دي

۷ـ ای پیغمبره! ته د کفارو په اذیتونو باندې صبر کوه او خپله حوصله مه خرابوه، او دا څکه چې د الله ﷻ وعده حقه ده، په ټاکلي میعاد سره به ته وربانديې غالب شې او په ټاکلي وخت سره به د قیامت ورځ قائمه شي.

او هرومرو او ضرور دې هغه کسان تا کموزنه او سپک نه کړي کوم چې ستا په نبوت یقین نه کوي. یا په بل عبارت: خپل ځان پوره اداره کړه چې کفار دې بې حوصلې او مضطرب نه کړی شي، او ثبات دې خراب نه کړی شي.

توضیحات

۱ـ په ﴿ خَلَقَكُم مِّن ضَعْفٍ ﴾ الآية کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف: که څه هم د "ضَعُف" کلمه د "ض" په زور یا پېښ سره د کمزورۍ معنی ورکوي[۱]، خو عبد الله بن عمر ﷺ یوه ورځې همدغه ایت شریف په نبي کریم ﷺ باندې د "ض" په زوَر سره قرائت کړ، نبي کریم ﷺ ورته وویلې چې: «مِنْ ضُعْفٍ»[۲] یعنې په پېښ سره یې ولوله.

ب: د ﴿ خَلَقَكُم مِّن ضَعْفٍ ﴾ په ترکیب کښې مبالغه نغښتې ده، یعنې الله ﷻ بنیادمان په داسې کمزوري حالاتو پیدا کړي دي، ته به وایې چې کمزوري یې اصل دی او د همدې کمزورۍ څخه یې جوړښت موندلی دی.

د همدې ترکیب یو نظیر په بل ایت کښې تېر شوی دی چې: ﴿ خُلِقَ ٱلْإِنسَـٰنُ مِنْ عَجَلٍ ﴾ [الأنبياء: ۳۷] یعنې انسان دومره توندي کوونکی دی ته به وایې چې د همدغې تندۍ څخه جوړ شوی دی.

ج: په ایت شریف کښې درې ځله د "ضَعْف" کلمه نازله شوې ده: ﴿ مِّن ضَعْفٍ ﴾، ﴿ مِنۢ بَعْدِ ضَعْفٍ ﴾، ﴿ ضَعْفًا ﴾. او دوه کرته پکښې د "قُوَّة" کلمې نزول موندلی دی ﴿ قُوَّةً ﴾، ﴿ قُوَّةٍ ﴾.

نو مفسرین کرام یې په تفسیر کښې تقریبًا په لاندې دوه وو ډلو ویشلي شوي دي:

یوه ډله وایي چې: د ﴿ مِّن ضَعْفٍ ﴾ او ﴿ مِنۢ بَعْدِ ضَعْفٍ ﴾ څخه په دوارو کلمو کښې د طفولیت (ماشومتوب) کمزوري مراده ده، او په ﴿ ضَعْفًا ﴾ کښې د بوډاتوب کمزورۍ ته اشاره ده[۳]. اما د "قُوَّة" دواړه کلمې د ځوانۍ د قوت معناوې ورکوي. یعنې الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو یې د طفولیت په ضعف کښې پیدا کړي یاست او بیا یې د همدغه ضعف څخه د ځوانۍ قوت ته رسولي یاست، او بیا مو د ځوانۍ قوت بېرته د بوډاتوب په کمزورۍ بدلوي.

د بلې ډلې د بیان د طرز څخه معلومېږي چې: د "ضَعْف" درېواړه کلمې د بېلې بېلې کمزورۍ معناوې ورکوي او همدارنګه د "قُوَّة" کلمه هم په دوارو ځایونو کښې بېل بېل قوت ته اشاره ده[۴].

یعنې الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو یې د خاورو او نطفو د ضَعف څخه مرحله په مرحله د جنین توب ضعف ته ورسولئ؛ او بیا یې د روح په پوکولو سره قوت درکړ او مرحله په مرحله یې د طفولیت څخه د ځوانۍ قوت ته پورته کړئ، خو بالآخره بیا یې د ضعف په مرحلو کښې د ارذل العمر ضعف ته ورښکته کړئ. ایا د الله ﷻ څخه په غیر بل څوک په تاسو باندې ذکر شوي مراحل تېرولی شي؟ ایا همدغه الله ﷻ په دې قدرت نه لري چې د مرګ د مرحلې څخه وروسته یو ځل بیا تاسو د دوهم ژوند خاوندان وګرځوي؟

(۱) مفردات الراغب ص۳۰۴
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۱۲۱
(۳) تفسیر الطبري ج۲۱ ص۵۷؛ تفسیر البغوي ج۳ ص۴۸۷؛ روح المعاني ج۲۱ ص۵۸
(۴) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۴۳۹

تبصره

د: مونږ ته دوهم تفسیر په زړه پورې برېښي او دا ځکه چې ذکر شوې پنځه واړه کلمې نکرې نازلې شوې دي او د عربیت قانون دا دی چې نکره کلمه چې بیا د نکارت په حال کښې ذکره شي نو په هر ځای کښې په بېله‌بېله معنی باندې دلالت کوي چې یوه به د بلې ځخه مغایره وي[1]. لکه چې الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ فَإِنَّ مَعَ ٱلْعُسْرِ يُسْرًا ۝ إِنَّ مَعَ ٱلْعُسْرِ يُسْرًا ﴾ [الشرح: ۵_۶] یعنې: نو یقیناً د بوې سختی سره اساني شته ، یقیناً د همدغې سختی سره بله اساني هم شته.

د قیامت د ورځې یو نوم "السَّاعَة" دی

۲_ د قیامت ورځ په ډېرو نومونو باندې یاده شوې ده چې د هغو ځخه یو نوم یې "السَّاعَة" دی، لکه چې په ﴿ وَيَوْمَ تَقُومُ ٱلسَّاعَةُ ﴾ کښې په همدې نامه باندې یاده شوې ده.

د دې دول نوم اینبودلو یو نظیر دا دی چې د "النَّجم" کلمه د لغت په لحاظ عامه ده مګر د غالب استعمال د کبله د "الثُّرَیَّا" ستورو (پیرونو) پورې خاصه شوې ده[2].

په همدې اړه مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الأنعام: ۳۱] ایت لاندې بنه تحقیقي بحث لیکلی دی، خو دلته وربانډې وراضافه کوو چې: څه لرې نه ده چې د دې کبله به ورته دغه نوم اینبودل شوی وي چې د دغې ورځې تحقق او موجودیت په هغه وخت کښې صورت نیسي کوم چې د دنیا د عمر وروستنی سات او ورستنی ګړی وي.

سوال جواب

۳_ که څوک وایي چې: د ﴿ مَا لَبِثُوا۟ غَيْرَ سَاعَةٍ ﴾ ځخه په کوم ځای کښې مکث او تالبدل مطلب دي، یا په بل عبارت: کفار به د قیامت په ورځ په کوم ځای کښې د تالبدلو ځخه انکار وکړي چې مونږ پکښې د یوې ګړی ځخه اضافه وخت نه دی تېر کړی؟

مونږ وایو چې: علماوو کرامو د نوموړي ځای په باب لاندې اقوال کړي دي:

الف: خینې دې ته ترجیح ورکوي چې دوی به د دنیا د عمر ځخه انکار وکړي[3] چې زمونږ تول عمر د یوې ګړی ځخه اضافه نه وه.

ب: خینې نور وایي چې هغوی به د عالم البرزخ د عمر ځخه انکاري شي[4].

ج: او خینو ته دا بهتره برېښېدلې ده چې هغوی به د دواړو شپېلیو د ما بین وخت ته د یوې ګړی نسبت وکړي[5] لکه چې نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې: «مَا بَيْنَ النَّفْخَتَيْنِ

---

(۱) تفسیر ابي السعود ج۹ ص۱۷۳
(۲) تفسیر الکشاف ج۳ ص۴۸۶
(۳) تفسیر القرطبي ج۱۴ ص۴۷
(۴) تفسیر الطبري ج۲۱ ص۵۷؛ تفسیر البغوي ج۳ ص۴۸۸
(۵) روح المعاني ج۲۱ ص۵۹

أَرْبَعُونَ»[۱] يعنې د هغو دوارو شپېلیو فاصله به څلوېښت وي چې په يوې باندې دنيا ورانېږي او په بلې باندې مړي راژوندي کېږي (الله ﷻ پوهېږي چې څلوېښت ورځې به وي يا مياشتې يا کلونه او يا نور).

تبصره

۴ـ مونږ ته داسې برېښي ـوالله ﷻ أعلمـ چې ذکر شوي درېواړه اقوال سره څه منافات نه لري، څه لرې نه ده چې د بدليت په لحاظ درېواړه اراده کړى شي، چې ځينې کفار به په يوه خبره سوګند کوي او ځينې په بله، او يا به په يوه حال کښې د يوې خبرې څخه انکاري وي او په بل حال کښې به د بلې خبرې څخه انکار خپلوي.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۵ـ که څوک وايي چې: د ذکرو شوو درېواړو اقوالو څخه يو هم صحت نه لري او دا ځکه چې د کفارو عمر خو په دنيا کښې او په برزخ کښې او هم د دواړو شپېليو په ما بين کښې د يوه ساعت څخه زيات دى، نو پوښتنه دا ده چې ايا کفار به د قيامت په ورځ باندې په دروغو سوګندونه خوري؟

مونږ وايو چې: که څه هم ځينو علماوو کرامو د کفارو ذکر شوي سوګند ته څه د رښتيا ګرځولو وجې برابرې کړې دي[۲]، مګر مونږ ته بهتره برېښي چې د رښتياتوب لارې يې ونه شي سنجولې.

خلک وايي چې: "اوښه کوم خاى دي برابر دى پاتې دې لا غاړه"، کفارو په کوم خاى کښې رښتيا ويلي دي چې هلته يې خبرو ته د صدق خواوې ولټوو، ايا دوى هغه کسان نه دي چې د خپل شرک او کفر څخه به انکار وکړي؟ چې: ﴿ وَٱللَّهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ ﴾ [الأنعام: ۲۳] يعنې زمونږ دې په الله ﷻ باندې سوګند وي چې زمونږ رب دى چې مونږ په دنيا کښې مشرکان نه وو.

د همدې کبله ذکره شوې جمله په ﴿ كَذَٰلِكَ كَانُوا۟ يُؤْفَكُونَ ﴾ جملې سره تعقيب شوې ده، يعنې لکه څنګه چې کفار په دغې ورځ کښې د حق او حقيقت څخه تاوېږي او دروغ وايي همدارنګه به دوى په دنيا کښې وه چې د حق او حقيقت څخه به اړول کېدل.

څو نکات

۶ـ په ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْعِلْمَ وَٱلْإِيمَـٰنَ لَقَدْ لَبِثْتُمْ فِى كِتَـٰبِ ٱللَّهِ ﴾ الآية کښې لاندې نکات په نظر کښې ساتل په کار دي:

الف: هغه کسان چې کفارو ته به جواب ورکړي د پيغمبرانو او پرښتو او هم د مؤمنانو څخه عبارت دي[۳].

---

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۷۳۵؛ صحيح مسلم ج۲ ص۴۰۶

(۲) تفسير المظهري ج۷ ص۲۴۳

(۳) تفسير الكشاف ج۳ ص۴۸۷؛ البحر المحيط ج۸ ص۴۰۲

ب: که څه هم د ﴿ ٱلْعِلْمَ ﴾ کلمه په ﴿ ٱلْإِيمَٰنَ ﴾ باندې مشتمله ده مګر د زيات اهتمام دپاره ورباندې صراحت وکړی شو، لکه چې په [الرحمن:۶۸] ايت کښې د ﴿ فَٰكِهَةٌ ﴾ څخه وروسته د ﴿ وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌ ﴾ په دوارو کلمو باندې صراحت شوی دی.

ج: که څه هم علماوو کرامو په دې مقام کښې د ﴿ كِتَٰبِ ٱللَّهِ ﴾ کلمه په متعدو معناوو سره تفسيره کړې ده، لکه د الله ﷻ علم يا قضاء او يا هم حکم يا قرآن کريم او داسې نور[1]، مګر کومه معنی چې مونږ ته بهتره بريښي او په نورو معناوو باندې مشتمله ده هغه د لوح محفوظ معنی ده.

نو حاصل به يې داسې راځېږي چې: ای کفارو! تاسو چې څومره وختونه په دنيا کښې يا په قبرونو او يا د دوه وو نفخو ترمنځ تېر کړی دی هغه مونږ ته بالضبط معلوم نه دي، خو په لوح محفوظ کښې ثبت او ساتل شوي دي، مونږ په دې يقين لرو چې تاسو په دروغو سوګندونه کوئ، تاسو پوه شئ چې دغه سوګندونه به تاسو ته هيڅ ګټه ونه شي رسولی.

استعتاب څه معنی؟

۷ـ په ﴿ وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴾ کښې ﴿ يُسْتَعْتَبُونَ ﴾ کلمه د "استعتاب" څخه اشتقاقه شوې ده چې اصلي مصدر يې يا "عتبی" او يا "اعتاب" دی، چې تحليل يې د الله ﷻ په توفيق د [النحل:۸۴] ايت لاندې تېر شوی دی. يعني د کفارو څخه به د قيامت په ورځ ونه غوښتل شي چې تاسو الله ﷻ په توبې سره راضي کړئ، او يا به د هغوی څخه ونه غوښتلی شي چې د خپلو ځانونو څخه الهي عذاب لرې کړئ، او دا ځکه چې د دغو دوارو خبرو وخت به د قيامت په ورځ فوت شوی وي.

د ابطال او استخفاف معناوې

۸ـ په دې مقام کښې د لاندې دوه وو لغاتو معناوې ولولئ:

الف: په ﴿ أَنتُمْ إِلَّا مُبْطِلُونَ ﴾ کښې د ﴿ مُبْطِلُونَ ﴾ کلمه د "إِبْطَال" څخه اشتقاقه شوې ده، د "إِبْطَال" د معناوو څخه يوه دا ده چې څوک داسې قول وکړي کوم چې حقيقت نه لري[2].

يعني کله چې ته کفارو ته معجزه وربښکاره کړې چې دا د نبوت دليل دی، نو هغوی تا او ستا پيروانو ته خطاب کوي چې تاسو داسې خبره کوئ کومه چې حقيقت نه لري، يا په بل عبارت: تاسو په جادو باندې د معجزې نوم ږدئ.

ب: په ﴿ إِنَّ وَعْدَ ٱللَّهِ حَقٌّ وَلَا يَسْتَخِفَّنَّكَ ﴾ کښې د ﴿ يَسْتَخِفَّنَّكَ ﴾ کلمه د "إِسْتِخْفَاف" څخه اخستله شوې ده، "إِسْتِخْفَاف" دې ته هم وايي چې سړی بل څوک د حقې لارې څخه بې لارې کړي او په هغې باطلې لاره باندې يې د خپله ځانه سره روان کړي په کومه باندې چې پخپله روان وي[3].

---

(۱) تفسير ابي السعود ج۷ ص۶۶؛ تفسير البيضاوي في هذا المقام.
(۲) مفردات الراغب ص۴۹
(۳) القاموس المحيط ج۲ ص۸۵؛ لسان العرب ج۹ ص۸۰

په دې مقام کښې که څه هم نبي کريم ﷺ مخاطب کړې شوی دی خو اصلاً د ده ﷺ د إجابت امت په غوږ باندې وهل مطلب دی.

نو د معنی حاصل يې داسې راځېږي چې: ای پيغمبره! د الله ﷻ وعده حقه ده او د قيامت ورځ راروانه ده، نو تاسو په خپل دريځ او خپل دين باندې کلک اوسېږي او د کفارو شبهاتو او ګوت نيونو ته هيڅ إلتفات مه کوئ، او د غابن چيچي څخه يې مه دارېږئ. هسې نه چې تاسو د هغوی د پلوه متزلزل شئ او د خپل واقعي دريځ څخه مو پښې وښيېږي او د هغوی باطل دين او باطلې عقيدې ته مو ورواوړوي.

د الروم سورت د الله ﷻ په توفيق او مهرباني ختم شو
مونږ د خپل مهربان رب ﷻ څخه لا زيات توفيق غواړو.
۱۴۲۱/۸/۱۹ هـ ق - ۱۳۷۹/۷/۵ هـ ش - ۱۰/۱۷/ ۲۰۰۰م

لقمان (۳۱)

سریزه

۱_ دا سورت د "لُقمَان" سورت په نامه نومولی شوی دی چې همدغه کلمه د دې سورت په [۱۲] او [۱۳] ایتونو کښې نازله شوې ده. شاید چې د دغه نوم په انتخاب کښې به دې ته اشاره وې چې د اسلام دین فطري دین دی، هرڅوک چې د خپل عقل څخه په صحیحو معناوو کښې کار واخلي هغه به وربانديې هرومرو اعتراف وکړي او لا ورته د عوت به هم وچلوي.

ته به وايې چې کفارو ته ویل شوي وي چې: ای مشرکانو! په تاسو کښې خو د لقمان حکیم ګټور نصائح مشهور دي، ایا د هغه په نصائحو کښې د توحید نصیحت شامل نه وه؟

۲_ د دې سورت د ایتونو شمېر څلور دېرشو (۳۴) ته رسېږي[۱]، او د کلماتو شمېر یې پنځه سوه او اته څلوېښت (۵۴۸) دی او د حروفو شمېر یې دوه زره یوسلو لسو (۲۱۱۰) ته پورته شوی دی[۲].

د سورت شان نزول

۳_ د اکثرو علماوو کرامو په نزد او د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما د روایت په بنیاد دا سورت مکي سورت دی او د هجرت څخه وړاندې نازل شوی[۳].

۴_ یوه ورځې د مکې معظمې مشرکانو پوښتنه وکړه (شاید چې د نبي کریم ﷺ څخه به یې کړې وي) چې د خپل زوی سره د لقمان قیصه څنګه وه؟ او هم یې د مور او پلار سره د نېکۍ کولو په باب پوښتنه وکړه، نو ذکر شوی سورت نازل شو[۴].

د سورت محتویات

۵_ په دې سورت کښې د همغو موضوعاتو په هکله اکثره ارشادات نازل شوي دي د کومو په هکله چې په مکي سورتونو کښې ارشادات نازلېده، لکه د الله ﷻ توحید، د نبي کریم ﷺ نبوت، د قیامت ورځ او داسې نور.

د "الروم" او "لقمان" دواړو سورتونو تناسب

۶_ ذکر شوي دواړه سورتونه یو تربله کلکې اړیکې لري. لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: دواړه سورتونه په ﴿ الٓمٓ ﴾ تورو باندې پیل شوي دي.

ب. په دواړو کښې څینو قدرتي دلایلو ته او د بنیادم ابتدايي خلقت ته اشاره شوې ده.

ج. په دواړو کښې د بنیادم د ناتینګۍ او بې ثباتۍ مثالونه ښودلی شوي دي.

د: په دواړو کښې نبي کریم ﷺ ته تسلي ورکړه شوې ده او داسې نور.

---

(۱) تفسير البغوي ج۳ ص۴۸۹

(۲) اللباب في علوم الكتاب ج۱۵ ص۴۳۵

(۳) الدر المنثور ج۶ ص۵۰۳؛ تفسير ابن كثير ج۳ ص۴۴۱

(۴) روح المعاني ج۲۱ ص۶۵

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿الٓمٓ ۝١ تِلْكَ ءَايَٰتُ ٱلْكِتَٰبِ ٱلْحَكِيمِ ۝٢ هُدًى وَرَحْمَةً لِّلْمُحْسِنِينَ ۝٣ ٱلَّذِينَ يُقِيمُونَ ٱلصَّلَوٰةَ وَيُؤْتُونَ ٱلزَّكَوٰةَ وَهُم بِٱلْءَاخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ۝٤ أُو۟لَٰٓئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ ۖ وَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُفْلِحُونَ ۝٥﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر با رحمه الله ﷻ په نامه.

[۱]

[۲] دغه (راتلونکي ایتونه) د داسې کتاب ایتونه دي چې د حکمت والا (او محکم) دی.

[۳] په داسې حال کښې چې د محسنینو (نېکانو) دپاره (د الله ﷻ د پلوه عظیم الشان) هدایت او (ستر) رحمت دی.

[۴] (نېکان) هغه کسان دي چې لمونځونه دروي او زکاتونه ورکوي، حال دا چې همدوی په وروستنۍ ورځ باندې یقین (او باور) لري.

[۵] همدغه (ډله) د خپل رب ﷻ د پلوه په کامل هدایت باندې ده، او همدغه (ډله) همدوی کامیابي (او خلاصی) موندونکي دي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د "الرُّوم" د سورت د وروستني ایت مضمون په دې باندې هم مشتمل وه چې:

ای پیغمبره! د کفارو په عنادي اعتراضاتو باندې خپل استقامت مه خرابوه، او په حق دین باندې کلک اوسه، او ستا اُمت دې هم همدغه ستا کړنلاره تعقیب کړي، ترڅو کفار ونه توانېږي چې تاسو د حق دریځ څخه واړوي او په باطل دریځ باندې مو روان کړي.

په دې ایتونو کښې همدغه مضمون منعکس شوی دی چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د بسم الله الرحمن الرحیم د لوستلو څخه وروسته خپل اُمت ته په حق دریځ باندې د کلکو پاتې کېدلو دپاره لاندې نکات قرائت کړه:

۱ـ کوم کتاب چې تاسو ته درنازل شوی دی هغه د خپل ځان حقانیت پخپله اثباتوي او د کفارو اعتراضاتو ته پخپله جواب ورکوي. او دا څکه چې:

الف: دغه کتاب د هغو تورو څخه ترکیب موندلی دی د کومو څخه چې د خلکو خبرې ترکیب مومي او روزمره ورباندې خبرې کوي. لکه "الف، ل، م" او داسې نور. خو د دې سره-سره، که بالفرض المحال تول وړاندېني او وروستني مخلوقات سره لاس یو کړي ترڅو د دې کتاب د یوه ایت غونډې یو ایت جوړ کړي د وسې به یې پوره نه شي.

نو پوره څرګنده شوه چې دا بشري کتاب نه دی بلکې الهي کتاب دی.

ب: نو په همدې بنياد دغه ايتونه چې په دې سورت کښې را روان دي د هغه کتاب ايتونه دي چې د حکمت درلودونکی دی او په حق باندې دومره محکم دي چې هيڅوک بل خواته حرکت نه شي ورکولی چې د اعتراضاتو اثر ورباندې وغورځوي.

نو په کار دي چې تاسو (د دې محکم کتاب پيروان) هم په خپل حقاني دريځ باندې کلک او مستقيم پاتې شئ او د کفارو په مقابل کښې خپل حقاني دريځ وساتئ.

۲ـ دا کتاب په ذکر شوي اعجاز باندې علاوه لاندې امتيازات هم لري:

الف: دا کتاب د ټولو خلکو دپاره د دنيا او آخرت لارښود دی.

ب: دا د الله ﷻ رحمت دی، ترڅو چې د دې کتاب پيروان په دنيا کښې موجوديت ولري نو دنيا به اباده وي، او قيامت به نه قائمېږي.

ج: که څه هم دا کتاب هدايت او رحمت دی مگر هغه کسان ترې پوره گټه پورته کوي چې په اخلاص سره ورباندې عمل وکړي او د خپلو ځانونو دپاره يې د دنيا او آخرت مشال وگرځوي.

۳ـ یا په بل عبارت: د لاندې صفاتو درلودونکي کسان د دې کتاب څخه گټه أوچتوي:

الف: کوم کسان چې خپل لمونځونه دروي او په بدني عبادتونو کلک وي.

ب: کوم کسان چې زکاتونه ورکوي او په مالي عبادتونو باندې کلک ولاړ وي.

ج: البته چې بدني او مالي عبادتونو ته په داسې حال کښې ادامه ورکوي چې په أخروي ژوند باندې هم په دوامداره توگه يقين او باور لري.

۴ـ ای پيغمبره! دغه کسان هغه ډله ده کومه چې د خپل رب ﷻ د پلوه په هدايت او سمه لاره باندې روانه ده، او د داسې رڼا درلودونکي دي چې د ژوند په يوه څنډه کښې يې هم تياره نشته.

او همدغه ډله په دنيا او آخرت کښې کامياب او بريالي دي، يا په بل عبارت: همدغه ډله د حکمت او استقامت خاوندان دي، نو ورته په کار دي چې په حق دريځ باندې محکم ودرېږي او خپل استقامت وساتي.

توضيحات

د ښه وضاحت دپاره په دې مقام کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

۱ـ په ﴿تِلْكَ ءَايَٰتُ ٱلْكِتَٰبِ ٱلْحَكِيمِ﴾ کښې د ﴿ٱلْحَكِيمِ﴾ د کلمې درېگوني معناوې د [يونس:۱] ايت لاندې ليکلی شوي دي ـ والحمد لله ﷻ ـ چې بيا ليکلو ته يې اړتيا نه گورو.

۲ـ د ذکرو شوو ايتونو متباقي توضيحات د "البقرة" د رومبنيو ايتونو د توضيحاتو څخه څه تفاوت نه لري او هلته د الله ﷻ په توفيق تېر شوي دي، بيا ليکلو ته يې څه اړتيا نشته.

﴿وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَشْتَرِي لَهْوَ ٱلْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا ۚ أُوْلَٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ ۝ وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ ءَايَٰتُنَا وَلَّىٰ مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا

كَأَنَّ فِيٓ أُذُنَيْهِ وَقْرًا ۖ فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٧﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ لَهُمْ جَنَّٰتُ ٱلنَّعِيمِ ﴿٨﴾ خَٰلِدِينَ فِيهَا ۖ وَعْدَ ٱللَّهِ حَقًّا ۚ وَهُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ﴿٩﴾ ﴾

[۶] اود خلکو څخه ځیني هغه څوک دي چې د خبرو لهو (مشغولوونکي خبرې) د دې دپاره اخلي ترڅو (بندګان) د الله ﷻ د لارې څخه په داسې حال کښې بې لارې کړي چې (هغوی) بدون د علم څخه وي (نه پوهېږي)، او (همدارنګه د دې دپاره دا کار کوي چې) د الله ﷻ لار (او ایتونه) په مسخرو (خندنیو) سره ونیسي.

دغه ډله (خلک) چې دي همدوی لره سپکوونکی عذاب دی (چې هرومرو به ورسره مخامخ شي).

[۷] او کله چې په (ذکرو شوو) ځینو خلکو باندې زمونږ ایتونه تلاوت کړی شي نو په داسې حال کښې ترې مخ اړوي چې هغوی تکبر کوونکي وي، لکه چې یقینًا په دواړو غوږونو کښې یې دروند والی وي (تلاوت نه اوري).

نو (ای پیغمبره!) دغو ځینو خلکو ته په دردناک عذاب سره زیری (خبر) ورکړه.

[۸] یقینًا هغه کسان چې دي کومو چې ایمان راوړی دی او نېک (صالح) عملونه یې کړي دي د همدوی دپاره د ډېرو نعمتونو جنتونه دي.

[۹] په جنتونو کښې به (دوی) همېشه وي، الله ﷻ (وعده کړې ده) وعده کول (دا وعده حقه ده) حقه (چې هیڅ شک او شبه پکښې نشته).

او الله ﷻ د کلکې ارادې درلودونکی (او) د حکمت څښتن دی.

شان نزولونه

د ذکرو شوو ایتونو په شان نزول کښې متعدد واقعات روایت شوي دي خو مونږ فقط د دوه وو روایتونو په لیکلو باندې اکتفاء کوو چې دواړه په النضر بن الحارث پورې ارتباط لري هغه دا:

۱_ مقاتل علیه الرحمة وايي چې نوموړی (النضر) یو مشرک تاجر وه چې د فارس اونورو وطنونو په تجارت بوخت وه.

نوموړي به په خپلو تجارتي سفرونو کښې د عجمو لیکلې شوې قیصې په پیسو رانیولې او په مکه معظمه کښې به یې خورولې، ترڅو خلک د قرآن کریم د اورېدلو څخه منعه کړي اوخپل خان ته یې راجذب کړي.

نوموړي به د خپل دعوت په وخت کښې خلکوته ویل چې: محمد تاسو ته د عاد او ثمود قیصې دراووري او زه مو د رستم او اسفندیار او نورو پهلوانانو په حالاتو باندې خبروم، نو تاسو قرآن ته غوږ مه نیسئ؛ ماته غوږ کېږدئ چې زما ډېرې خوندورې قیصې دي. نو ذکر شوي ایتونه نازل شوه[۱].

۲_ عبد الله بن عباس رضی الله عنهما وايي چې نوموړي (النضر) په خپلو سفرونو کښې یوه ډمه وینځه

---

[۱] اسباب النزول للواحدي ص۲۳۲

خریداري کړي وه. نو کله به چې د چا د اسلام د راوړلو په اراده باندې خبر شو سمدستي به یې ذکره شوې دمه (وینځه) د هغه کور ته ورواستوله او د هغې په لاس به یې ورباندې شراب کباب نوش جان کړه او د سندرو او گډا ننداره به یې ورته وړاندې کړه، او بیا به یې نوموړی سړی مخاطب کړ چې: دغه صحنه درته د هغه شي څخه بهتره او گټوره ده د کوم د اورېدلو دپاره چې تاته محمد دعوت درکوي، چې لمونځ وکړه او روژه ونیسه او هم د محمد په وړاندې په جهاد کښې خپل ځان ووژنه. نو ذکر شوې ایتونه نازل شوه[۱].

تبصره

۳ـ د شان نزول د واقعاتو تعدد څه باک نه لري، څه لرې نه ده چې نوموړي (النضر) دواړه کارونه کړي وي. همدارنګه د ذکرو شوو دواړو روایتونو سره هغه روایت هم منافي نه دی کوم چې د سورت د شان نزول په هکله وړاندې په سریزه کښې لیکلی شوی دی، څه لرې نه ده چې "النضر" به دغسې کړي وي او قریشو به هغسې پوښتنه کړې وي، او بیا به د ذکر شوي سورت ایتونه لړ-لړ نازل شوي وي، والله ﷻ اعلم.

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونو کښې هغه ډله ښودلې شوې ده کومه چې په قرآن کریم باندې عقیده لري او په عمل کښې یې پیاده کوي. په دې ایتونو کښې هغه خلک ښودل شوي دي چې په قرآن کریم باندې نه عقیده لري او نه ورباندې عمل کوي، بلکې دغه حکیم کتاب د خرافیاتو او واهیاتو سره برابروي. همدارنګه په دې ایاتونو کښې د دواړو ډلو اُخروي جزاگانو ته هم اشاره شوې ده، او د دواړو انجام او عاقبت هم ټاکلی شوی دی.

د مطلب خلاصه

یعنې ای پیغمبره! د محسنانو د ډلې په مقابل کښې اوس د مفسدانو د ډلې څه حالات په خپل امت باندې قرائت کړه. هغه دا چې:

۱ـ د خلکو د جملې څخه ځینې هغه خلک دي چې لاندې عادتونه او خاصیتونه لري:

الف: هغوی د خبرو څخه مشغولوونکې خبرې رانیسي او خلک ورباندې د قرآن کریم د اورېدلو څخه غافلان ګرځوي.

او یا په خپلو پیسو باندې ډمې وینځې رانیسي او د خلکو د اغفال دپاره یې ګډوي.

ب: البته چې دغه ډله خلک د دې دپاره ذکرو شوو کارونو ته ادامه ورکوي ترڅو دوی وتوانېږي چې د الله ﷻ د لارې څخه ـ چې قرآن کریم یې بیانوونکی دی ـ خلک واړوي او کفري ډله ورباندې غټه کړي.

---

(۱) تفسیر المراغی ج۲۱ ص۷۳

ج: كه څه هم هغوی د ټولو خلكو په ګمراه كولو پسې په هڅه كښې دي خو د هغوی نقشه فقط په بې علمه او بې وقوفه خلكو باندې مثمره واقع كېدلی شي، اما په مؤمنانو او مخلصانو باندې يې هيڅ اغېز نشته.

د: دغه ډله خلک په دې باندې علاوه چې په الهي لارې باندې نه پخپله تلل كوي او نه بل څوک بربېږدي چې ورباندې لاړ شي، د الله ﷻ ايتونه په مسخرو او خندنيو سره نيسي، چې د بې هوده مزخرفو قيصو او خرافاتو سره يې تشبيه كوي، بلكې لا هغو ته ورباندې ترجيح وركوي.

۲ـ ای پيغمبره! دغه ډله خلک چې دي همدوی ته د الله ﷻ د پلوه سپكوونكی عذاب ټاكلی شوی دی، چې هرو مرو او ضرور به ورباندې مبتلا شي. او دا څكه چې:

۳ـ كله په همدغو باندې زمونږ ايتونه ولوستلی شي او دعوت وركړی شي چې عمل ورباندې وكړئ او د عبثياتو څخه لاس واخلئ، نو:

الف: هغوی ورته سمدستي شاوې وراړوي، او په داسې حال كښې ترې مخ په شا څي چې تكبر كوونكي او لويي كوونكي وي، بلكې قبول يې ورته سپكاوی او بې عزتي برېښي.

ب: هغوی د ايتونو په مقابل كښې داسې وضعه خپلوي ته به وايې چې د سره يې اورېدلي نه دي، او غوږونو ته يې هيڅ نه دي رسېدلي بلكې غوږونه يې څه درونداوالی لري، كه هر څومره په لوړ اواز ورته ابلاغ كړی شي بيا هم هغوی يې نه اورېدلی برېښوي.

۴ـ نو ای پيغمبره! ذكر شوې ډلې ته د الله ﷻ د پلوه په دردناک عذاب سره خبر وركړه، چې نظر د دغې ډلې تالاش ته داسې برېښي چې دغه به ورته بشارت وي، چې شپه او ورځ يې په تحصيل كښې تاند وهي.

۵ـ بالمقابل يقيناً د هغو كسانو دپاره چې ايمان يې راوړی دی او نېک عملونه يې ورسره ملګري كړي دي (قرآن كريم يې علماً او عملاً قبول كړی دی) د همدغو كسانو دپاره په آخرت كښې:

الف: زينت ډېر او بې شمېره نعمتونه ټاكلي شوي دي چې جنتونه ورباندې مشتمل دي.

ب: دوی به په دغو نعمتونو كښې همېشه وي او هيڅكله به ترې ونه ويستلی شي او نه به په نعمتونو باندې زوال او فنا ورشي.

ج: دا وعده بالكل حقه ده او دا څكه چې دا د بل چا وعده نه ده بلكې د الله ﷻ وعده ده، ايا په وعده كښې د الله ﷻ څخه بل څوک ښه وفاكوونكی شته؟

۶ـ ای پيغمبره! الله ﷻ د كلكې ارادې خاوند دی، كولی شي چې كفار پوپنا كړي، خو د دې سره‌سره حكيم هم دی نو تر يو وخته پورې د هغوی ژوندي پرېښودل د حكمت غوښتنه ده ترڅو د امتحان او ازمېښت دوره پوره كړي.

توضيحات

۱ـ كه څه هم په ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَشۡتَرِي لَهۡوَ ٱلۡحَدِيثِ ﴾ كښې د "من" كلمه د لفظ په لحاظ مفرده

ده او د معنی په لحاظ جمعه ده، د همدې کبله ورته په ایت شریف کښې د مفرد او جمعې (دواړه) ضمائر راجع کړی شوي دي لکه ﴿ أُذُنَيْهِ ﴾، ﴿ لَهُمْ ﴾ او داسې نور؛ خو مونږ په ترجمه او تفسیر کښې د لفظ په مراعات باندې د معنی مراعات ته ترجیح ورکړې ده.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه د ﴿ يَشْتَرِى ﴾ کلمه د "اشتراء" څخه اشتقاقه شوې ده چې مفسرینو کرامو په دې مقام کښې په دوه وو معناوو باندې[1] تفسیره کړې ده:

الف: د یوه شي رانیول، چې په مقابل کښې یې د "بَيْع" کلمه استعمالېږي.

ب: د یوه شي غوره کول او خوښول، لکه چې الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ أَلَمْ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ نَصِيبًا مِّنَ ٱلْكِتَٰبِ يَشْتَرُونَ ٱلضَّلَٰلَةَ وَيُرِيدُونَ أَن تَضِلُّوا۟ ٱلسَّبِيلَ ﴾ [النساء:۴۴] یعنې ته هغو کسانو ته نه ګورې چې هغوی ته د کتاب څخه څه برخه ورکړه شوې ده چې ګمراهي (په بیه) اخلي (خوښوي) او د دې خبرې اراده لري چې تاسو هم د هغوی غوندې سمه لاره ورکه کړئ.

مونږ ته بهتره برېښي چې د "اِشتراء" څخه "ما يطلق عليه الاشتراء" (هر هغه شی چې د اشتراء اطلاق پرې کېږي) واخستل شي ترڅو پکښې ذکرې شوې دواړه معناوې شاملې شي.

لهو الحديث څه معنی؟

۲ـ مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الأنعام:۳۲] ایت لاندې د "لَهْوٌ" کلمه تعریفه کړې ده چې دا د هغه شي څخه عبارت ده کوم چې سړی د اصلي مقصود څخه مشغولوي او د لږ تلذذ څخه وروسته د منځه ځي، په دې مقام کښېورباندې د ښه وضاحت دپاره وراضافه کوو چې:

الف: په ایت شریف کښې ذکره شوې کلمه د ﴿ ٱلْحَدِيثِ ﴾ کلمې ته مضافه شوې ده، نو دلته هر مشغولوونکی شی نه بلکې هرې مشغولوونکې خبرې مطلب دي، چې لاندې صورتونه پکښې تول شامل دي:

اول: د خرافي قیصو او واهیاتو کتابونه، چې د دروغو څخه ډک وي.

دوهم: د عبثیاتو او سندرو فیتې (کاسیتې)، برابره خبره ده چې د ټیپ فیتې وي او که د تلویزون، او یا د کمپیوټر سي ډي ګانې وي.

دریم: سندرغاړې زنانه او سندغاري نارینه (ډمې او ډمان)، چې په اجرت سره سرودونه ترسره کوي او یا بدون د اجرت څخه دغه کار کوي.

څلورم: بالآخره د ډمبازۍ او نڅا ټول مجالس او غونډې پکښې شمولیت لري، او هم پکښې د ساز او سرود ټول سامانونه شامل برېښي.

ب: د ایت شریف مضمون په ډېرو احادیثو کښې هم روایت شوی دی، لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

---

(۱) زاد المسیر ج۶ ص۱۶۰

اول: نبي كريم ﷺ فرمايلي دي چې: «لَيَشْرَبَنَّ نَاسٌ مِنْ أُمَّتِي الْخَمْرَ يُسَمُّونَهَا بِغَيْرِ اسْمِهَا يُعْزَفُ عَلَى رُءُوسِهِمْ بِالْمَعَازِفِ وَالْمُغَنِّيَاتِ يَخْسِفُ اللهُ بِهِمُ الْأَرْضَ وَيَجْعَلُ مِنْهُمُ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ»[۱] يعنې زما د امت څخه به هرومرو او ضرور يوه ډله خلک شراب وڅښي او د خپل نامه څخه په بدل نوم به يې نوموي (چې دا شراب نه دي بلکې بير يا شربت دی)، دغه ډله خلک به دا خاصيت هم ولري چې د دوی په سرونو باندې (د دوی په وړاندې) به د سرود سامانونه غږولی کېږي او سندرغاړې ښځې به ورته نڅولی کېږي، په دغو خلکو به الله ﷻ ځمکه خسفه کړي، او بيزوګان او خنزيران به ترې جوړ کړي.

دوهم: نبي كريم ﷺ په خپل يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «...وَظَهَرَتِ الْقَيْنَاتُ وَالْمَعَازِفُ»[۲] يعنې او کله چې سندغاړې ښځې او د سرود آلات (سامانونه) څرګند شي نو په دغه وخت کښې بايد د وخت خلک د قيامت قيام ته منتظر اوسي.

دريم: په يوه اوږده حديث کښې راغلي دي چې يوه ورځې يوه ښځنوکي سړي (عمرو بن قرة) نبي کريم ﷺ ته وړاندېز وکړ چې: ای د الله رسوله! ماته داسې بريښي چې زما روزي په نغاره وهلو (او سندرو) کښې ګرځولې شوې ده، نو ماته اجازه راکړه چې خلکو ته نغاره وډنګوم او سندرې ورته ووايم ترڅو راته پيسې راکړي، خير دی نور بدکارونه او فحاشي به نه کوم.

نبي كريم ﷺ جواب ورکړ چې: «لَا آذَنُ لَكَ وَلَا كَرَامَةَ وَلَا نُعْمَةَ عَيْنٍ كَذَبْتَ أَيْ عَدُوَّ اللهِ لَقَدْ رَزَقَكَ اللهُ طَيِّبًا حَلَالًا فَاخْتَرْتَ مَا حَرَّمَ اللهُ عَلَيْكَ مِنْ رِزْقِهِ»[۳] يعنې نه به اجازه درکړم او نه به دې د سوال په قبول سره اکرام کړم، او بالآخره نه به دې ورباندې سترګې يخې کړم چې خوشاله شې، ای د الله دښمنه! ته دروغ وايې چې الله ﷻ ستا روزي په حرامو کښې ګرځولې ده، بلکې الله ﷻ ستا روزي په پاکيزه او حلالو کښې ګرځولې ده (چې په همدې لارې يې حاصله کړې)، خو تا د الله ﷻ د رزق څخه هغه رزق غوره کړی دی کوم يې چې په تاباندې حرام کړی دی.

څلورم: نبي كريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «وَأَمَرَنِي رَبِّي عَزَّ وَجَلَّ بِمَحْقِ الْمَعَازِفِ وَالْمَزَامِيرِ وَالْأَوْثَانِ وَالصُّلُبِ وَأَمْرِ الْجَاهِلِيَّةِ»[۴] يعنې زه الله ﷻ د عالمونو دپاره رحمت او هدايت رالېږلی يم، او امر يې راته کړی دی چې دغه شيان محوه او نابود کړم: د سرود سامان، د سندرو او خوش اوازۍ آلات، بوتان، د نصاراوو صليبونه، بلکې د جاهليت د زمانې ټول رواجونه او دودونه.

د ساز او سرود شرعي حکم

۳ـ په دې مقام کښې د شان نزول د روايتونو په مطابق د ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ ﴾ څخه کفار مطلب دي، او دا ځکه چې په ايت شريف کښې ورته د کفارو خاصيتونه منسوب شوي دي لکه: ﴿ لِيُضِلَّ عَن

---

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۸۳۷ ؛ سنن ابن ماجه ص۲۹۰
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۴۵
(۳) سنن ابن ماجه ص۱۸۷
(۴) مسند احمد بن حنبل ج۸ ص۳۰۷

﴿سَبِيلِ اللَّهِ﴾، ﴿وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا﴾، ﴿وَلَّىٰ مُسْتَكْبِرًا﴾، ﴿كَأَنَّ فِي أُذُنَيْهِ وَقْرًا﴾ او داسې نور.

پاتې شوه دا خبره چې د ذکروشوو خاصيتونو څخه په غير د ساز او سرود شرعي حکم څه دی؟، نو په دې هکله ښينو مفسرينو کرامو[۱] او ښينو فقهاوو کرامو[۲] اوږده بحثونه کړي دي خو مونږ فقط د لاندې نکاتو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

الف: "لَهْوَ" خو د عبثياتو څخه ده او اصلي حکم يې تحريم دی، هوا کوم ډولونه چې ترې ويستلي شوي دي نو هغه بيله خبره ده، لکه چې نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «كُلُّ مَا يَلْهُو بِهِ الرَّجُلُ الْمُسْلِمُ بَاطِلٌ إِلَّا رَمْيَهُ بِقَوْسِ وَتَأْدِيبَهُ فَرَسَهُ وَمُلَاعَبَتَهُ أَهْلَهُ فَإِنَّهُنَّ مِنَ الْحَقِّ»[۳] يعنې هر هغه شی په کوم سره چې مسلمان سړی مشغولتيا کوي باطل دی (څه اجر او ثواب پکښې نشته) مګر په لندې سره د سړي غشي ويشتل او خپل آس ته ادب ورښودل (چې د جهاد سره اموخته شي) او د سړي د خپل کهول (ماندينې) سره ساتېرى کول، او دا څکه چې دغه درېواړه حق دي (اجر پکښې شته دي).

ب: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «فَصْلُ مَا بَيْنَ الْحَرَامِ وَالْحَلَالِ الدُّفُّ وَالصَّوْتُ»[۴] يعنې د نکاح په هکله په ما بين د حلالې او حرامې کښې دارېال او اواز دی (چې شهرت ته ورسوله شي او عادي سندرې پکښې وويلى شي).

ج: يوه ورځې د بي بي عائشې رضي الله عنها د خپلوانو څخه يوه انجلۍ واده شوه، نو نبي کريم ﷺ پوښتنه وکړه چې: ايا تاسو د ډولۍ سره هغه څوک واستاوه کوم چې سندرې وايي؟

بي بي جواب ورکړ چې: نه.

نبي کريم ﷺ وفرمايل چې: انصار سندرو ته ميلان لري، کاشکې چې هغه څوک مو ورسره استولى وى چې دا سندره يې ورته ويلې وى چې: «أَتَيْنَاكُمْ أَتَيْنَاكُمْ :: فَحَيَّانَا وَحَيَّاكُمْ»[۵] مونږ تاسو ته راغلو، مونږ تاسو ته راغلو، نو الله ﷻ دې مونږ هم ژوندي لري او تاسو دې هم ژوندي لري.

د: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «أَعْلِنُوا هَذَا النِّكَاحَ وَاضْرِبُوا عَلَيْهِ بِالْغِرْبَالِ»[۶] يعنې دغه شرعي نکاح تاسو اعلانه کړئ او غربال (دارېال) ورباندې ووهئ.

ه: يو ځل د اختر په ورځ د بي بي عائشې رضي الله عنها په کور کښې دوه وو انجنکيانو سندرې ويلې (چې څه مهارت يې پکښې نه درلود) خو د بعاث جنګ يې پکښې ستايه.

ابوبکر الصديق رضي الله عنه ورته په غصه شو او ورته يې وويلې چې ايا تاسو د شيطان اواز بل چرته نه،

(۱) روح المعاني ج۲۱ ص۶۶؛ تفسير المظهري ج۷ ص۲۴۸؛ تفسير القرطبي ج۱۴ ص۵۱
(۲) الفقه الاسلامي وادلته ج۳ ص۵۷۱
(۳) جامع الترمذي ج۱ ص۲۹۲
(۴) جامع الترمذي ج۱ ص۲۰۷
(۵) سنن ابن ماجه ص۱۳۶
(۶) سنن ابن ماجه ص۱۶۷

بلکې د نبي کریم ﷺ په کور کښې اوچوتوی؟!

نو نبي کریم ﷺ وفرمايل چې: ای ابا بکره! «إِنَّ لِكُلِّ قَوْمٍ عِيدًا وَهَذَا عِيدُنَا»[1] يقيناً د هر قوم دپاره اختر دی، او دا ورځ زمونږ اختر دی (ورته مه په غصه کېږه).

و: یوه ورځې نبي کریم ﷺ د کومې غزا څخه روغ او فاتح راستون شو، نو یوه ښځه ورته راغله او ورته یې وویلې چې: ای د الله رسوله! ما په خپل خان نذر منلی وه که ته الله ﷻ فاتح او روغ راستون کړې، نو زه به (د کفارو او منافقانو د تخجیل دپاره) ستا په سر باندې دپاسه داریال ووهم.

نبي کریم ﷺ ورته جواب ورکړ چې: «أَوْفِي بِنَذْرِكِ»[2] یعنې ته دې خپل نذر پوره کړه (زما د سر دپاره داریال ووهه).

ز: ذکر شوی حدیث په بل روایت کښې ښه مشرح روایت شوی دی چې مونږ یې مضمون په لاندې ټکو کښې لیکو:

اول: یوه توره انجلۍ نبي کریم ﷺ ته هغه وخت ورغله چې د کومې غزا څخه راستون شوی وه.

دوهم: هغې وویلې چې: ای د الله رسوله! ما په خپل خان نذر منلی وه که چرته الله ﷻ د غزا څخه تا روغ رمټ راستون کړي نو ستا په وړاندې به داریال ووهم، او خپله خوشالي به څرګنده کړم.

دریم: نبي کریم ﷺ ورته وویلې چې: «إِنْ كُنْتِ نَذَرْتِ فَاضْرِبِي وَإِلاَّ فَلاَ» که چرته تا نذر منلی وي نو نذر پوره کړه (داریال ووهه) او که نه نو نه (داریال مه وهه).

څلورم: نو هغې د داریال په وهلو پیل وکړ.

پنځم: په دغه وخت کښې ابو بکر ؓ راغی، خو نومورې خپلې خوشالۍ ته ادامه ورکړه، بیا عثمان ؓ راغی خو بیا هم نومورې غلې نه شوه، حتی چې د علي ؓ په راتګ سره یې هم د خپل داریال وهل بس نه کړه.

شپږم: کله چې عمر ؓ مجلس ته راغی نو نومورې انجلۍ خپل داریال د خان لاندې کېښود او د پاسه ورباندې کېناسته، تابه ویل چې خپل داریال پټوي.

اوم: نبي کریم ﷺ عمر ؓ مخاطب کړ چې: «إِنَّ الشَّيْطَانَ لَيَخَافُ مِنْكَ يَا عُمَرُ!»[3] یعنې ای عمره! یقیناً ستا څخه شیطان داریږي.

او دا څکه چې زه ناست وم او نومورې خپل داریال واهه، د ابو بکر په راتګ سره یې هم بس نه کړ، او همدارنګه د عثمان ؓ او علي ؓ د دواړو په حضور کښې یې هم درزاوه، نو کله چې ته راغلې ای عمره! هغې داریال ګوزار کړ.

ح: که څوک وایي چې: ایا د ذکر شوي حدیث اول او آخر سره څه تضاد نه لري چې په اول کښې یې اجازه ورکړه چې داریال ووهه، او په آخر کښې یې د شیطان په نامه یاده کړه؟

(۱) صحیح مسلم ج۱ ص۲۹۱؛ صحیح البخاري ج۱ ص۱۳۰ بالمضمون
(۲) سنن ابي داود ج۱ ص۱۱۳
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۲۱۰

مونږ وایو چې: اجازه خو د دې دپاره وه چې خپل نذر پوره کړي (داریال ته یو درز یا دوه درزه ورکړي) هسې نه چې ادامه ورکړي، او هیڅ غلې کېږي نه، نو ځکه نبي کریم ﷺ د نوموړې انجلۍ د جواز ځخه اضافه داریال وهل د شیطان په لقب ورکولو سره رد کړ.

تبصره

۴ـ د ذکرو شوو نصوصو ځخه څرګندېږي چې سرود اصلاً شیطاني کار دی او تحریم پکښې اصل دی. نو په کومو مواردو کښې چې د نبي کریم ﷺ د پلوه اجازه ورکړه شوې ده هغه په خپلو مواردو پورې اختصاص لري او هیڅوک د همدغې خاصې اجازې په بهانه په نورو مواردو کښې سرود جائز نه شي ګڼلی.

لنډه دا چې د دې زمانې د ساز او سرود مروج مجالس ټول ناجائز دي او ټول د فساد سرچینې دي، د ښه وضاحت دپاره یې لاندې مثالونه ولولئ:

الف: چې سندر غاړې ښځه یا هغه سندرغاړی هلک چې د ښځو لباس یې ورغوستی وي ناځي او سندرې وايي، او فاسقان او فاجران ورباندې راغونډ شوي وي.

ب: چې ټیپ شوې سندرې ورته چیلانې وي، او رقاصان ورته رقص کوي او ورته ګډېږي.

ج: چې زنانه او نارینه ګډوډ وي او ټول په اتڼ اخته وي، چې په خلکو کښې د برګ اتڼ په نامه یادېږي.

د: چې زنانه په لارې روانې وي او داریال وهي او د هیچا ځخه نه حیا ورځي او نه ترې شرمېږي.

هـ: چې په تلویزون کښې ذکرې شوې صحنې ګوري.

او داسې نور چې نن ورځ رواج دي او خلک ورباندې افتخار کوي، فإنا لله وإنا إليه راجعون.

﴿خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ۖ وَأَلْقَىٰ فِى ٱلْأَرْضِ رَوَٰسِىَ أَن تَمِيدَ بِكُمْ وَبَثَّ فِيهَا مِن كُلِّ دَآبَّةٍ ۚ وَأَنزَلْنَا مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَأَنۢبَتْنَا فِيهَا مِن كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ ﴿١٠﴾ هَٰذَا خَلْقُ ٱللَّهِ فَأَرُونِى مَاذَا خَلَقَ ٱلَّذِينَ مِن دُونِهِۦ ۚ بَلِ ٱلظَّٰلِمُونَ فِى ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ ﴿١١﴾ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا لُقْمَٰنَ ٱلْحِكْمَةَ أَنِ ٱشْكُرْ لِلَّهِ ۚ وَمَن يَشْكُرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِۦ ۖ وَمَن كَفَرَ فَإِنَّ ٱللَّهَ غَنِىٌّ حَمِيدٌ ﴿١٢﴾ وَإِذْ قَالَ لُقْمَٰنُ لِٱبْنِهِۦ وَهُوَ يَعِظُهُۥ يَٰبُنَىَّ لَا تُشْرِكْ بِٱللَّهِ ۖ إِنَّ ٱلشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ ﴿١٣﴾﴾

[۱۰] الله ﷻ اسمانونه بدون د ستنو ځخه پیدا کړي دي تاسو یې ګورئ (چې ستنې نه لري)، او الله ﷻ په ځمکه باندې (د غرونو) میخونه اچولي دي چې په تاسو سره به ونښورېږي (اضطراري حرکت به وکړي او استوګنه به مو وربانډې مشکله شي)، او الله ﷻ په ځمکه کښې د هرې نوعې حرکت کوونکو (ساکښانو) ځخه (ساکښان) خواره کړي دي.

او مونږ د اسمان (د پلوه) څخه اوبه (باران) نازل کړي دي نو مونږ (ورباندي) په ځمکه کښې د هرې ګټورې نوعې څخه (نباتات) زرغون کړي دي.

[۱۱] دغه د الله ﷻ پیدا کول دي، نو (ای مشرکانو!) تاسو هغه شی راولید کړئ (راوښایست) کوم چې هغو (بوتانو) پیدا کړی دی چې (تاسو یې) بدون د الله ﷻ څخه (عبادت کوئ).

بلکې ظالمان (مشرکان) په څرګنده ګمراهۍ کښې (واقع) دي.

[۱۲] او یقیناً مونږ لقمان ته حکمت ورکړی وه چې خاص د الله ﷻ دپاره شکرګزاري وکړه.

او هرڅوک چې شکرګزاري وکړي نو بې شکه هغه د خپل خان دپاره شکرګزاري وکړه (ګټه یې همده ته راجع ده)، او هرڅوک چې ناشکري (کفران) وکړي نو (ضرر یې په همده باندې دی خکه چې) یقیناً الله ﷻ (د شکرګزارۍ څخه) بې پروا دی (او هم په ښو صفاتو) ستایل شوی دی.

[۱۳] او هغه وخت یاد کړه چې لقمان خپل زوی ته په داسې حال کښې وویل چې نوموړي ته یې وعظ کاوه چې: ای زما زوی ګوتیه! د الله ﷻ سره په شرک عقیده مه کوه (خپل خان ترې وساته)، یقیناً (د الله ﷻ سره په) شرک (باندې عقیده کول) ډېر لوی ظلم دی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د قرآن کریم څخه د منحرفې ډلې ذکر وه چې د الله ﷻ سره شریکان دروي. په دې ایتونو کښې د همدغې ډلې خلکو د قناعت دپاره دوه وړ دولو دلایلو ته اشاره کېږي.

یو دا چې: د خپل عقل څخه کار واخلئ او په کائناتو کښې فکر وکړئ، او بل دا چې د هوښیار سړي خبرو ته غوږ کېږدئ که څه هم پیغمبر نه وي. نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د دې دپاره چې د توحید څخه منحرفه ډله په سمه لاره روانه شي، دغه دلایل ورته واوروه:

۱ـ الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې لاندې کارونه کوي:

الف: الله ﷻ اسمانونه بدون د ستنو څخه پیدا کړي دي او بدون د ستنو څخه یې درولي دي، آیا تاسو ته د اسمانونو ستنې ښکارېږي؟ که بالفرض ستنې یې درلودی نو تاسو به لیدلې وی.

ب: الله ﷻ ځمکې پیدا کړي دي او هم یې ورباندې د میخونو په حیث غرونه اچولي دي، چې په اضطراري حرکت سره به تاسو ته حرکت درکړي او په مخ به یې ژوند ونه کړی شئ، د همېشه دپاره به زلزله وي.

ج: الله ﷻ د هر ډول حرکت کوونکو ژوندیو ساکښانو څخه زښت ډېر په ځمکه کښې خواره کړي دي، او هر یوه ته یې پکښې مناسب خای ټاکلی دی، چې ځینې په دریاب کښې اوسېږي او ځینې د ځمکې په ګېډه کښې او هم ځینو په غرونو او ځینو په سمڅو کښې خایونه نیولي دي او داسې نور.

د: په دې باندې علاوه، مونږ د بل پلوه نه بلکې د اسمان د طرفه اوبه (باران) نازل کړي دي چې په ځمکه باندې یې وروو.

۵ـ دا هم معلومه په همدغه باران سره په ځمکه کښې د هر ډول ښکلو نباتاتو راټوکېدل چې مختلفو ته گټه او نافع واقع کېږي، او هر ډول گټې ترې اوچتوي.

۲ـ اې پیغمبره! مشرکان مخاطب کړه چې: دغه شیان چې تاسو ته یې واضحول شول، دا ټول د الله ﷻ مخلوق دي، او همدغه ﷻ پیدا کړي دي چې هیڅوک او هیڅ شی ورسره په کښې اشتراک نه لري، او که تاسو په خپله شرکي عقیده کښې رښتیني یاست نو هغه شی راوښایاست کوم چې ستاسو بوتانو پیدا کړی وي چې تاسو د الله ﷻ څخه په غیر په معبودیت سره نیولي دي؟

۳ـ پوره واضحه ده چې د مشرکانو جواب د ذکرېدونکو پوښتنو په مقابل کښې منفي دی، نو څرنگه چې د مشرکانو باطل معبودان په پیدا کولو کښې برخه نه لري نو معلومه شوه چې په معبودیت کښې هم یې برخه نشته.

نو مشرکان د شرک په ارتکاب سره په خپلو ځانونو باندې ظلم کوي بلکې همدوی په څرگند گمراهۍ کښې واقع دي.

۴ـ په دې باندې علاوه که مشرکان د خپل عقل څخه کار نه اخلي نو د هغه چا په وړاندې دې غور وکړي کوم چې همدوی ته هوښیار او د حکمت خاوند برېښي هغه دا چې:

الف: مونږ لقمان ته یا عمله علم ورکړی وه، او د دې توفیق مو ورېښلی وه چې حق ته دعوت وچلوي.

ب: مونږ نوموړي ته الهاماً توصیه کړې وه چې ته خاص د الله ﷻ د نعمتونو شکریه وکړه چې د حکمت خاوند مو گرځولی یې.

ج: مونږ نوموړی په دې باندې پوه کړی وه چې د نعمتونو د شکرگزارۍ گټه او فائده همدا ته بېرته ورگرځي او دا ځکه چې:

هرڅوک چې شکرگزاري وکړي نو یقیناً هغه د خپل ځان دپاره شکرگزاري وکړه، او هرڅوک چې ناشکري او د نعمتونو کفران وکړي نو ضرر یې خاص همده ته راجع دی. یقیناً الله ﷻ د خلکو د شکرگزارۍ څخه بې پروا دی (هیڅ ارتیا ورته نه لري) او همدی ﷻ د ټولو صفاتو د لوړوالي په برابره ده چې څوک ورباندې اعتراف وکړي او که ترې منکر شي.

د: ته هغه وخت خلکو ته وریاد کړه چې:

اول: نوموړي لقمان بل چاته نه بلکې خپل زوی ته نصیحت کاوه او د الله ﷻ د عذابه یې دارلوه.

دوهم: په ډېره نرمه لهجه (چې د مهربانۍ څخه یې نمایندگي کوله) یې ورته توصیه وکړه چې: اې زما زوی گوټیه! د الله ﷻ سره شریک یا شریکان مه دروه، د دغه کار څخه خپل ځان بچ وساته، ځکه چې یقیناً شرک ډېر لوی ظلم دی، د دغه لوی ظلم مرتکب کېږه مه، چې هیڅ جبیره نه لري.

توضیحات

۱ـ د ﴿ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ﴾ کلماتو شرحه د [الرعد: ۲] ایت لاندې، او د ﴿ وَأَلْقَىٰ فِي الْأَرْضِ

﴿ أَن تَمِيدَ بِكُمْ ﴾ جملې شرحه د [النحل:۱۵] ایت لاندې د الله ﷻ په توفیق تېره شوې ده، چې بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو.

لقمان څوک وه؟

۲_ په ﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا لُقْمَٰنَ ٱلْحِكْمَةَ ﴾ کښې د ﴿ لُقْمَٰنَ ﴾ په باب علماوو کرامو زښت ډېر معلومات لیکلي دي[1] لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: د جمهورو علماووکرامو په نزد لقمان د اولیاء الله څخه وه خو پیغمبر نه وه.

ب: نوموړی د داوُد ﷺ د زمانې په شاوخوا کښې تېر شوی دی.

ج: نوموړی د تور پوستو حبشو څخه وه او اصلي مَسکن یې سوډان وه.

د: لقمان په ګټورو خبرو باندې په ټوله دنیا کښې شهرت لري، چې د مکې معظمې مشرکانو هم د هوښیار سړي په نامه باندې پېژاند.

هـ: د نوموړي څخه د یو زرو څخه زیات نصائح رانقل شوي دي او د خلکو په ژبو باندې جاري دي او په کتابونو کښې لیکلي شوي دي[2].

و: د هغه د نصائحو څخه ځینو مفسرینو کرامو هم یوه غټه مجموعه راغونډه کړې ده[3]، که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي.

حکمت څه معنی؟

۲_ الله ﷻ د لقمان په هکله د هغو شیانو په ذکر باندې اکتفاء کړې ده چې مونږ ته په ګټه تمامېږي. هغه دا چې:

الف: الله ﷻ لقمان ته حکمت ورکړی وه، ترڅو وروستنیو خلکو ته د هغه خبرې په ګټه تمامې شي، د نوموړي په نصائحو کښې حکمت او واقعیت د ورایه برېښي.

مونږ د الله ﷻ په توفیق د [البقرة:۲۶۹] ایت لاندې لیکلي دي چې د ﴿ ٱلْحِكْمَةَ ﴾ کلمه تقریبًا (۲۹) معناوې لري چې په ټولو کښې "استقامت" او "ثبات" پروت دی، دلته ورباندې وراضافه کوو چې:

کله چې د نوموړي کلمې نسبت بنده ته وکړی شي نو علم او د عمل توفیق ترې مرادېږي او چې کله یې الله ﷻ ته نسبت وشي نو د هغه علم معنی ورکوي چې د معلوم (واقع) په مطابق وي[4].

ب: الله ﷻ مونږ ته د لقمان د نصائحو څخه څو مثالونه رانازل کړه، چې په اول سر کښې یې د توحید نصیحت قرار لري چې باید د شرک څخه اجتناب وکړی شي.

ج: که څه هم د لقمان نصائح د هغه په اولاد پورې اختصاص نه درلود مګر الله ﷻ د ده هغه

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۴۴۳؛ روح المعاني ج۲۱ ص۸۳؛ المحرر الوجیز ج۱۳ ص۱۲
(۲) تفسیر القرطبي ج۱۴ ص۶۱
(۳) الدر المنثور ج۶ ص۵۰۹
(۴) اللباب في علوم الکتاب ج۱۵ ص۴۴۴

نصائح راحکایت کړه په کومو باندې چې نوموړي خپل زوی مخاطب کړی وه.

دا د دې دپاره چې که په توحید کښې د دنیا او آخرت ښېګنې نه وی نغښتې او شرک او کفر په تولو فساداتو باندې نه وی مشتمل، نو لقمان به وریاندې خپل ګران زوی نه وی مخاطب کړی.

د: ته به وایې چې مشرکان او کفار په غوږ باندې وهل شوي دي چې که تاسو لقمان د حکیم په صفت پېژنئ او په همدې صفت باندې په تاسو کښې شهرت لري نو د هغه خاص نصیحت هم قبول کړئ په کوم باندې یې چې خپل زوی مخاطب کړی وه.

ایا د لقمان زوی کافر وه؟

٣ـ ځینو مفسرینو کرامو په ﴿ يَٰبُنَيَّ لَا تُشۡرِكۡ بِٱللَّهِ ﴾ کښې د ﴿ لَا تُشۡرِكۡ ﴾ کلمې څخه فهم کړې ده چې احتمال شته چې د لقمان زوی به کافر او مشرک وه[١]، خو پلار ورته نصیحت وکړ چې د شرک او کفر څخه لاس واخله.

مګر مونږ ته بهتره برېښي چې د نوموړي زوی به موحد وه او کافر به نه وه، د همدې کبله یې په خپلو نصائحو کښې د لمانځه د ودرولو او د امر بالمعروف او نهي عن المنکر نصائح هم ورته اورلي دي، لکه چې وروسته راروان دي، نو په دې تقدیر د ﴿ لَا تُشۡرِكۡ بِٱللَّهِ ﴾ معنی داسې کېږي چې توحید ته ادامه ورکړه او د شرک بالله څخه خان وساته.

﴿ وَوَصَّيۡنَا ٱلۡإِنسَٰنَ بِوَٰلِدَيۡهِ حَمَلَتۡهُ أُمُّهُۥ وَهۡنًا عَلَىٰ وَهۡنٖ وَفِصَٰلُهُۥ فِي عَامَيۡنِ أَنِ ٱشۡكُرۡ لِي وَلِوَٰلِدَيۡكَ إِلَيَّ ٱلۡمَصِيرُ ﴿١٤﴾ وَإِن جَٰهَدَاكَ عَلَىٰٓ أَن تُشۡرِكَ بِي مَا لَيۡسَ لَكَ بِهِۦ عِلۡمٞ فَلَا تُطِعۡهُمَاۖ وَصَاحِبۡهُمَا فِي ٱلدُّنۡيَا مَعۡرُوفٗاۖ وَٱتَّبِعۡ سَبِيلَ مَنۡ أَنَابَ إِلَيَّۚ ثُمَّ إِلَيَّ مَرۡجِعُكُمۡ فَأُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمۡ تَعۡمَلُونَ ﴿١٥﴾ يَٰبُنَيَّ إِنَّهَآ إِن تَكُ مِثۡقَالَ حَبَّةٖ مِّنۡ خَرۡدَلٖ فَتَكُن فِي صَخۡرَةٍ أَوۡ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ أَوۡ فِي ٱلۡأَرۡضِ يَأۡتِ بِهَا ٱللَّهُۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٞ ﴿١٦﴾ يَٰبُنَيَّ أَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ وَأۡمُرۡ بِٱلۡمَعۡرُوفِ وَٱنۡهَ عَنِ ٱلۡمُنكَرِ وَٱصۡبِرۡ عَلَىٰ مَآ أَصَابَكَۖ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنۡ عَزۡمِ ٱلۡأُمُورِ ﴿١٧﴾ وَلَا تُصَعِّرۡ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمۡشِ فِي ٱلۡأَرۡضِ مَرَحًاۖ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخۡتَالٖ فَخُورٖ ﴿١٨﴾ وَٱقۡصِدۡ فِي مَشۡيِكَ وَٱغۡضُضۡ مِن صَوۡتِكَۚ إِنَّ أَنكَرَ ٱلۡأَصۡوَٰتِ لَصَوۡتُ ٱلۡحَمِيرِ ﴿١٩﴾ ﴾

---

(١) روح المعاني ج ٢٠ ص ٨٥

[۱۴] او مونږ بنیادم ته د مور او پلار په ارتباط توصیه (کلک حکم) کړی دی (او دا ځکه چې) بنیادم لره خپله مور (په خپله ګېډه کښې) په داسې حال اوچتوي چې یوه کمزوري یې په بلې کمزورۍ (د پاسه) وي (کمزوري یې روزمره زیاتېږي)، او (بیا یې په غېږه کښې په داسې حال اوچتوي چې) جدا کېدل (د تې څخه پرې کول) یې په دوه وو کالو کښې صورت نیسي.

(زمونږ توصیه ورته دا ده چې: ای بنیادمه!) ته زما دپاره شکرګزاري وکړه (چې زه ستا خالق یم) او د خپلو والدینو دپاره هم (شکرګزاري وکړه چې دوی دواړه ستا مجازي مربیان دي).

او خاص ماته (د قیامت په ورځ) ستا راګرځېدل دي (چې ترڅو درسره حساب کتاب وکړی شي).

[۱۵] او که (بالفرض) دوی دواړه ستا په هکله کوښښ وکړي چې ته زما سره (په عبادت کښې) هغه شی (بوت) شریک وګرځوې د کوم (په اشتراک او یا په موجودیت) باندې چې تاته علم نشته، نو (په دغه صورت کښې) ته د هغوی دواړو اطاعت مه کوه، خو د دې سره-سره په دنیا کښې د دواړو سره نیکي (او ښېګڼې) ملګرې کړه (او دنیاوي اندیوالي ورسره مه پرېږده).

(په دې صورت کښې) ته د هغه چا پېروي وکړه کوم چې مونږ ته رجوع کوي (او تا سمې لارې ته دعوتوي، او دا ځکه چې) بیا (د مرګه وروسته) خاص ماته ستاسو رجوع ده نو زه به مو په هغه شي باندې خبر کړم کوم چې تاسو یاست چې (په دنیا کښې به یې) کوئ.

[۱۶] (لقمان علیه‌السلام خپل زوی ته وویلې چې:) ای زما زوی ګوتیه! یقیناً که چرته ستا اطاعت یا معصیت د اوري (د دانو) څخه د یوې دانې په اندازه وي، نو (بیا) د ډبرې (په داخل) کښې وي او یا په اسمانو یا په ځمکو کښې وي (په کوم لرې ځای کښې موجودیت ولري) نو هم الله ﷻ به یې (د حساب کتاب دپاره) راوړي.

یقیناً الله ﷻ ډېر باریک لیدونکی (او په ډېر باریک شي باندې) خبردار دی.

[۱۷] ای زما زوی ګوتیه! لمونځ ودروه، او (خلکو ته) په نېکۍ امر وکړه او (هم یې) د بدو (په شریعت کښې د ناآشنا کار) څخه منعه کړه، او په هغه (مصیبت) باندې صبر وکړه کوم چې تاته ورسېږي (خصوصاً د دعوت په جریان کښې).

یقیناً دغه (نصائح) د کلکو (او دائمي) کارونو څخه دي (چې په هیڅ شریعت کښې د نسخې سره نه دي مخامخ شوي).

[۱۸] او د خلکو (د تحقیر) د کبله خپل مخ مه تاوه وه (چې سم ورته نه ګورې)، او (هم) په ځمکه کښې د نخرو (او ناز) په حیث تلل مه کوه (د ځمکې څخه تواضع زده کړه).

یقیناً الله ﷻ هر یو تکبر کوونکی (او) فخر کوونکی نه خوښوي.

[۱۹] او په خپلو تللو کښې متوسط تلل کوه (مه منډې وهه او مه ډېر په ورو-ورو ځه)، او (هم) د خپل اواز څخه ټیټوالی وکړه (په لوړ اواز خبرې مه کوه).

یقیناً (په ساکښانو کښې) د اوازونو ډېر بد (او په غوږونو باندې سخت اواز) د خرو اواز (هنګېدل) دي (لوړ اواز هنګېدلو ته ورته دی).

ارتباط

په وراندېنيو ايتونو کښې الله ﷻ د لقمان علیه السلام نصائح په دې بيل کړې وه چې: اې زوی ګوټيه! د الله ﷻ د نعمتونو شکريه وکړه او د شرک څخه خپل ځان بچ وساته، چې شرک ډېر لوی ظلم دی.

الله ﷻ د لقمان علیه السلام د نوموړي نصيحت په تعقيب د خپله جانبه د والدينو حق نازل کړ، او بيا يې د هغه علیه السلام د متباقي نصائحو حکايت راتکميل کړ، البته دا د دې دپاره ـ والله ﷻ اعلم ـ چې: الله ﷻ حقيقي مربي دی او مور او پلار مجازي مربيان دي، او د الله ﷻ شکرګزاري د دوی دواړو په شکر ګزارۍ پورې تړلې ده. د ښه وضاحت دپاره لاندې احاديث ولولئ:

۱ـ نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «مَنْ لَا يَشْكُرُ النَّاسَ لَا يَشْكُرُ اللهَ»[۱] هر هغه څوک چې د خلکو شکرګزاري نه کوي هغه د الله ﷻ شکرګزاري هم نه کوي.

۲ـ نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «مَنْ لَمْ يَشْكُرِ الْقَلِيلَ لَمْ يَشْكُرِ الْكَثِيرَ»[۲] يعنې هر هغه څوک چې د لږ (واړه) نعمت شکريه اداء نه کړي، هغه د ډېر (لوی) نعمت شکريه هم نه اداء کوي.

د مطلب خلاصه

يعنې اې پيغمبره! د لقمان د نصائحو د حکايت څخه وړاندې په خپل اُمت باندې د مور او پلار په هکله څه ارشادات قرائت کړه چې:

۱ـ مونږ انسان (بنيادم) ته توصيه کړې ده او کلک حکم مو ورباندې کړی دی چې په ټولو اديانو کښې باقي دی او هيڅکله منسوخ نه دی ګرځېدلی، او دا څه چې:

الف: د بنيادم سره خپل مور او پلار (دواړو) زښت ډېر زحمتونه او مشقتونه تېر کړي دي.

ب: خاصتاً نوموړی خپلې مور د کمزورۍ په حال په خپله ګېډه کښې آن د زېږېدو تر وخته پورې اوچت کړ، چې روزمره به يې د دغه بار د امله کمزوري او ضعف اضافه کېده.

او دا څکه چې څومره چې يو ماشوم د مور په ګېډه کښې غټېږي په همغې اندازې سره يې د مور پېټي درنېږي او د يوه ضعف دپاسه په بل ضعف باندې اخته کېږي.

ج: بيا يې د ذکرې شوې کمزورۍ په انجام کښې د تولد او لنګون مشقات هم تېر کړي دي.

د: د تولد څخه وروسته يې بيا په خپله غېږ کښې اوچت کړی دی او آن تر دوه وو کالو پورې يې ورته شوده (په اصطلاح د خپل ځان غوښې) ورکړي دي.

۲ـ زمونږ د توصيې تفسير او وضاحت دا دی چې:

الف: اې انسانه! ته زما شکريه کوه، په وحدانيت مې عقيده وکړه او شريک راسره مه دروه، چې د نشت څخه مې پيدا کړی يې او موجوديت مې درکړی دی.

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۷

(۲) مسند بن حنبل ج۷ ص۹۱

ب: همدارنګه ته د خپلې مور او پلار شکریه هم وکړه چې دوی دواړه ستا مجازي تربیه کوونکي دي او ستا په تربیه او روزنه کښې یې زښت ډېر مشقتونه ګاللي دي، نو اطاعت یې کوه او خبره یې منه.

ج: ای بنیادمه! ستاسو ټولو خاص ماته رجوع ده او د قیامت په ورځ به ضرور زما په حضور کښې ودرولی شې او د ټولو حقوقو څخه به عموماً او د ذکرو شوو حقوقو څخه به خصوصاً وپوښتلی شې.

د: که بالفرض ستا مور او پلار ستا په هکله زیار وباسي چې تا مشرک جوړ کړي او کفر ته دې دعوت کړي، چې د الله ﷻ په عبادت کښې په شریک عقیده وکړه او هغه بوتان ورسره په عبادت کښې شریکان وګڼه د کومو په عدم اشتراک باندې چې ته باور لرې او یا اقلاً د هغو په اشتراک باندې علم نه لرې، نو په دغو دواړو صورتونو کښې د هغوی (والدینو) دعوت مه قبلوه او اطاعت یې مه کوه، بلکې د هغه چا اطاعت وکړه کوم چې تا توحید ته دعوتوي.

هـ: هو! په همدغه صورت کښې هم د مور او پلار سره په دنیا کښې شرعي معروف کارونه کوه او خبره یې منه. یا په بل عبارت: کافرو والدینو سره په دنیاوي معاملاتو کښې ډېره ښه اندیوالي او ګوزاره کوه، خو د دین په هکله د هغوی پروا مه لره، دا کار عقوق الوالدین نه ګڼلی کېږي.

و: په دې صورت کښې خاص د هغه چا پیروي کوه کوم چې ماته د عقیدې په اخلاص او هم په توبې سره رجوع کوي، برابره خبره ده چې دغه کس ستا خپلوان وي او که بېګانه. او دا څکه چې:

ز: ستاسو ټولو (پلرونو او اولادونو) د قیامت په ورځ خاص ماته رجوع ده چې هلته به مو زه په هغه شي باندې خبر کړم کوم چې تاسو یاست چې په دنیا کښې یې کوئ، نو په دغې ورځ کښې به هر چاته د خپلو کړو وړو سزا یا جزا ورکړه شي.

۳ـ ای پیغمبره! اوس نو په خپل امت باندې د لقمان حکیم متباقي هغه نصائح قرائت کړه کوم چې نوموړي د ډېر زړه سوي د کبله خپل زوی ته اورولي وه، هغه دا چې:

الف: ای زوی ګوټیه! که بالفرض ستا عمل دومره کوچنی وی چې د اوري یوې کوچنۍ دانې په اندازه وي، او بیا د همدغه کوچنیوالي سره‌سره د یوه کاڼي په داخل کښې وي او یا د اسمانونو په بل کوم لرې ځای کښې وي او یا د ځمکو په کومه پټه برخه کښې موجودیت ولري هم، الله ﷻ به د قیامت په ورځ نوموړی عمل د محاسبې دپاره حاضر کړي، او سزا یا جزا به ورباندې مرتبه کړي.

او دا څکه چې یقیناً الله ﷻ د ډېرو باریکو شیانو لیدونکی دی او د ډېرو باریکو شیانو په حال باندې خبردار دی.

ب: ای زما زوی ګوټیه! ته په دوامداره توګه لاندې اعمال خپل کړه:

اول: د همېشه دپاره خپل لمونځ دروه او بدني عبادتونه کوه.

دوهم: په دوامداره توګه خلکو ته په نېکیو سره امر کوه، او د بدو کارونو څخه یې منعه کوه.

دریم: په هغه مصیبت باندې صبر کوه کوم چې تاته د دعوت په لاره کښې ورسېږي، ترڅو الله ﷻ اجرونه او عوضونه درکړي.

يقيناً ذکر شوي کارونه د مهمو مقصودي کارونو څخه دي چې په دوامداره توګه يې مراعات په کار دی.

ج: ته د خلکو څخه د تکبر او غرور د کبله خپل مخ مه تاوه وه چې حقير او سپک يې وګڼې او سم ورته نه ګورې (د خپل ځان سيالان درته نه برېښي).

د: ته په ځمکه کښې په افراطي خوشالۍ سره تلل او ګرځېدل راګرځيدل مه کوه، او د همدغې ځمکې څخه تواضع زده کړه د کومې څخه چې اصلاً جوړ کړی شوی يې. يقيناً الله ﷻ هر متکبر او په نورو خلکو باندې فخر کوونکی نه خوښوي، نو پام کوه چې په دغې ډله کښې خپل ځان شامل نه کړې.

هـ: په مزل کښې منځنی مزل غوره کړه، مه ډېر په ورو ځه چې دا ډول تلل د تکبر څخه نمايندګي کوي، او مه ډېر په چالاکۍ او تېزۍ ځه چې دا ډول د وقار سره منافي دي.

و: بالآخره ای زويه! د خپل اواز څخه هم څه بښکته کړه او په ډېر زيات لوړ اواز سره خبرې مه کوه. دا ځکه چې: د ډېرو بدو اوازو څخه د خره اواز (هنګېدل) ډېر بد دي، نو پام کوه چې د خره د اواز سره خپل اواز مشابه جوړ نه کړې.

توضيحات

۱ـ که څوک وايي چې ځينو مفسرينو کرامو د ﴿ وَوَصَّيْنَا ٱلْإِنسَٰنَ بِوَٰلِدَيْهِ ﴾ الآية دپاره د سعد بن ابي وقاص ﷺ هغه واقعه د شان نزول په حيث ليکلې ده چې تاسو د [العنکبوت:۸] ايت دپاره د شان نزول په حيث مفصله رانقله کړې ده[۱].

نو پوښتنه دا ده چې: ايا يوه واقعه د دوه وو بېلو-بېلو ايتونو دپاره شان نزول ګرځېدلی شي؟ مونږ وايو چې: سلفو صالحينو په مصداقاتو باندې د شان نزولونو اطلاق کاوه[۲]، نو په همدې بنياد هيڅ حرج نشته چې يوه واقعه د دوه وو بېلو بېلو ايتونو دپاره مصداق جوړه شي، په دې مقام کښې د نوموړي صحابي ﷺ په واقعه باندې دواړه ايتونه صدق مومي.

ماشوم ته د تي ورکولو موده

۲ـ په ﴿ وَفِصَٰلُهُۥ فِى عَامَيْنِ ﴾ کښې هغه مودې ته اشاره ده په کومه کښې چې بايد يو ماشوم د خپلې مور تی وروي، خو څرنګه چې همدا موضوع مونږ د الله ﷻ په توفيق د [البقرة:۲۳۳] ايت لاندې د ضرورت په اندازه شرحه کړې ده نو په بيا شرحه کولو باندې يې کتاب نه اوږدوو.

د مور حق زيات دی

۳ـ په دې مقام کښې د ﴿ حَمَلَتْهُ أُمُّهُۥ وَهْنًا عَلَىٰ وَهْنٍ وَفِصَٰلُهُۥ فِى عَامَيْنِ ﴾ جملو څخه څرګندېږي چې د مور حق د پلار د حق په نسبت زيات دی، چې د دې کړاوونه ټکي په ټکي ياد کړی شوه، همدې

(۱) تفسير الطبري ج۲۱ ص۷۰؛ تفسير ابن کثير ج۳ ص۴۴۵

(۲) تفسير القاسمي ج۱ ص۲۷

مضمون ته د نبي کريم ﷺ سره د يوه صحابي ؓ په لاندې سوال جواب کښې هم اشاره شوې ده چې:

صحابي ؓ: ای د الله رسوله! زه (په خپلوانو کښې) د چا سره نيکي وکړم؟

نبي کريم ﷺ: د خپلې مور سره دې.

صحابي ؓ: بيا د چا سره؟

نبي کريم ﷺ: د خپلې مور سره دې.

صحابي ؓ: بيا د چا سره؟

نبي کريم ﷺ: د خپلې مور سره دې.

صحابي ؓ: بيا د چا سره؟

نبي کريم ﷺ: «أُمَّ أَبَاكَ ثُمَّ الْأَقْرَبَ فَالْأَقْرَبَ»[۱] يعنې بيا د خپل پلار سره دې، بيا چې څوک درته نژدې وي نو نژدې وي (بيا د نورو خپلوانو سره د درجاتو په تفاوت نيکي وکړه).

دوه ډوله تفسير

۴ـ د ﴿مَا لَيْسَ لَكَ بِهِۦ عِلْمٌ﴾ کلمات مفسرينو کرامو په دوه ډوله تفسير کړی دی:

الف: که مور او پلار زيار وباسي چې ته زما سره هغه شی شريک کړې د کوم په عدم اشتراک باندې چې ته علم لرې او يا اقلاً د کوم په اشتراک باندې چې علم نه لرې، نو په دواړو صورتونو کښې د هغوی اطاعت مه کوه او کفر او شرک مه اختياره وه[۲].

ب: دلته عدم علم د عدم موجوديت څخه کنايه دی[۳]، ته به وايې چې داسې "مَا لَيْسَ بِشَيْءٍ" نازل شوی دی، يعنې: که هغوی دواړه وغواړي چې ته زما سره په عبادت کښې هغه باطل معبودان شريک وګڼې کوم چې په واقع کښې د اشتراک په صفت موجوديت نه لرې، نو په دغه وخت کښې د مور او پلار اطاعت مه کوه، او د ړانده تقليد څخه اجتناب وکړه.

د معروف معنی

۵ـ په ﴿وَصَاحِبْهُمَا فِي ٱلدُّنْيَا مَعْرُوفًا﴾ کښې د "مَعْرُوف" کلمه په دې مقام کښې په يوه حديث کښې ډېره ښه تفسيره شوې ده چې: اسماء بنت ابي بکر رضي الله عنهما وايي چې: د نبي کريم ﷺ د حيات په زمانه کښې يوه ورځې ماته خپله مور راغله حال دا چې هغه مشرکه وه، نو ما د نبي کريم ﷺ څخه فتوی وغوښتله چې: ای د الله رسوله! زما کافره مور راغلې ده چې فقيره هم ده (د نېکۍ کولو رغبت لرې) نو ايا زه ورسره صله رحمي وکړم؟ (څه ورکړم چې د احتياج مخه يې ونيسي؟).

نو نبي کريم ﷺ جواب راکړ چې: «نَعَمْ صِلِي أُمَّكِ»[۴] هو، د خپل مور سره دې صله رحمي وکړه.

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۱؛ مسند احمد بن حنبل ج۷ ص۲۳۷

(۲) تفسير المظهري ج۷ ص۲۵۶

(۳) تفسير الكشاف ج۳ ص۴۹۴

(۴) صحيح البخاري ج۱ ص۳۵۷؛ مسند احمد بن حنبل ج۱۰ ص۲۶۵

سوال جواب

۶_ که څوک وایي چې: په ﴿ يَٰبُنَيَّ إِنَّهَآ إِن تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِّنْ خَرْدَلٍ ﴾ کښې د "إِنَّهَا" ضمیر څه شي ته راجع دی؟

مونږ وایو چې: د ذکر شوي ضمیر د مرجع په تعین کښې علماوو کرامو متعدد اقوال کړي دي چې ټول د وړاندېني کلام څخه حکمًا یا معنًى فهمېږي، او همدارنګه ټول اقوال تقریبًا د مطلب په إفاده کښې تفاوت نه لري، لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: د ﴿ إِنَّهَآ ﴾ ضمیر هغه مبهم ضمیر دی چې نحویان یې د "ضمیر القصة" په نامه یادوي چې وروسته جمله یې تفسیر واقع شوې ده[۱].

ب: دغه ضمیر "عمل" ته راجع دی چې د "معصية او إطاعة" په لحاظ موٌنث ګڼلی شوی دی[۲].

ج: دا ضمیر "خِصْلَة" ته راجع دی چې نېک او بد دواړو خصلتونو ته شمولیت لري[۳].

یادونه

۷_ په ﴿ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزْمِ ٱلْأُمُورِ ﴾ کښې مونږ د الله ﷻ په توفیق د [آل عمران:۱۸۶] ایت لاندې د ﴿ عَزْمِ ٱلْأُمُورِ ﴾ کلمات شرحه کړي دي، هیله ده چې هلته یو ځل مراجعه وکړی شي.

تصعیر څه معنی؟

۸_ په ﴿ وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ ﴾ کښې د "لا تُصَعِّرْ" کلمه د "تَصْعِيْر" څخه اشتقاقه شوې ده، چې اصل مجرد یې "صَعَرٌ" _لکه "شَرَفٌ"_ دی، "صَعَرٌ" د هغه مرض نوم دی کوم چې د اوښ په څټ کښې پیدا کېږي چې بیا سم نه شي کتلی[۴].

نو د معنی حاصل یې داسې راځېژي چې: ته خپل مخ د خلکو د تحقیر د کبله بل خوا مه تاوه وه او د خپله خانه په "صَعَرٌ" مرض باندې اخته اوښ مه جوړه وه، چې خلک درته سپک برېښي او په بېرته تڼده ورته نه ګوري.

د ذکرې موضوع په ارتباط نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «وَأَنْ تُكَلِّمَ أَخَاكَ وَأَنْتَ مُنْبَسِطٌ إِلَيْهِ وَجْهُكَ إِنَّ ذَلِكَ مِنَ الْمَعْرُوفِ»[۵] یعني او چې ته د خپل ورور سره په داسې حال کښې خبرې کوې چې مخ دې ورته خور وي (تڼده دې ورته نه وي تروه کړې) دغه کار هم د معروف څخه دی الله ﷻ به اجر درکړي.

---

(۱) البحر المحيط ج۸ ص۴۱۴: تفسير القرطبي ج۱۴ ص۶۷
(۲) نظم الدرر ج۶ ص۱۸
(۳) تفسير البيضاوي في هذا المقام
(۴) تفسير الطبري ج۲۱ ص۸۴: لسان العرب ج۴ ص۴۵۶
(۵) سنن ابي داود ج۲ ص۲۰۸

یو صرفي تحلیل

۱ـ په ﴿إِنَّ أَنكَرَ ٱلۡأَصۡوَٰتِ لَصَوۡتُ ٱلۡحَمِيرِ﴾ کښې ځینو علماوو کړامو د ﴿أَنكَرَ﴾ کلمه د شذوذ په توګه د "منکور" (اسم مفعول) دپاره د تفضیل صیغه ګڼلې ده[۱] لکه څنګه چې د شذوذ په توګه د اشغل کلمه د "مشغول" اسم مفعول دپاره د تفضیل صیغه ده.

مګر مونږ ته بهتره برېښي چې دا به د "نُكر" دپاره د تفضیل صیغه وي، د "نُكر" کلمه صفت مشبه ده او د سخت معنی ورکوي[۲]، لکه چې الله ﷻ فرمایي: ﴿يَوۡمَ يَدۡعُ ٱلدَّاعِ إِلَىٰ شَيۡءٖ نُّكُرٍ﴾ [القمر: ۶] یعنې کله چې بلونکی (د قیامت په ورځ خلک) یوه سخت او نااشنا شي ته وبلي.

نو د معنی حاصل به یې داسې راوځېږي چې: یقیناً د ژوندیو شیانو په اوازونو کښې د هر سخت او د غوږونو سره نااشنا اواز د خرو اواز دی، نو پام کوه چې په اوچت اواز کښې خپل ځان د خرو سره مشابه نه کړې.

کله چې خر شیطان وګوري نو په هنګاري شروع وکړي، نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِذَا سَمِعْتُمْ صِيَاحَ الدِّيَكَةِ فَسَلُوا اللهَ مِنْ فَضْلِهِ فَإِنَّهَا رَأَتْ مَلَكًا وَإِذَا سَمِعْتُمْ نَهِيقَ الْحِمَارِ فَتَعَوَّذُوا بِاللهِ مِنَ الشَّيْطَانِ فَإِنَّهَا رَأَتْ شَيْطَانًا»[۳] یعنې کله چې تاسو د چرګانو اواز (د چرګانو اذان) واورئ نو د الله ﷻ څخه فضل وغواړئ ځکه چې چرګانو پرښته لیدلې ده (ترڅو تاسو ته په سوال باندې امین ووایي)، او کله چې تاسو د خره اواز (هنګاري) واورئ نو د الله ﷻ په نامه پنا وغواړئ ځکه چې یقیناً خره شیطان لیدلی دی (ترڅو تاسو د هغه د شر څخه بچ پاتې شئ).

﴿أَلَمۡ تَرَوۡاْ أَنَّ ٱللَّهَ سَخَّرَ لَكُم مَّا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلۡأَرۡضِ وَأَسۡبَغَ عَلَيۡكُمۡ نِعَمَهُۥ ظَٰهِرَةٗ وَبَاطِنَةٗۗ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يُجَٰدِلُ فِي ٱللَّهِ بِغَيۡرِ عِلۡمٖ وَلَا هُدٗى وَلَا كِتَٰبٖ مُّنِيرٖ ۝٢٠ وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ ٱتَّبِعُواْ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ قَالُواْ بَلۡ نَتَّبِعُ مَا وَجَدۡنَا عَلَيۡهِ ءَابَآءَنَآۚ أَوَلَوۡ كَانَ ٱلشَّيۡطَٰنُ يَدۡعُوهُمۡ إِلَىٰ عَذَابِ ٱلسَّعِيرِ ۝٢١ ۞وَمَن يُسۡلِمۡ وَجۡهَهُۥٓ إِلَى ٱللَّهِ وَهُوَ مُحۡسِنٞ فَقَدِ ٱسۡتَمۡسَكَ بِٱلۡعُرۡوَةِ ٱلۡوُثۡقَىٰۗ وَإِلَى ٱللَّهِ عَٰقِبَةُ ٱلۡأُمُورِ ۝٢٢ وَمَن كَفَرَ فَلَا يَحۡزُنكَ كُفۡرُهُۥٓۚ إِلَيۡنَا مَرۡجِعُهُمۡ فَنُنَبِّئُهُم بِمَا عَمِلُوٓاْۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمُۢ بِذَاتِ ٱلصُّدُورِ ۝٢٣ نُمَتِّعُهُمۡ قَلِيلٗا ثُمَّ نَضۡطَرُّهُمۡ إِلَىٰ عَذَابٍ غَلِيظٖ ۝٢٤﴾

---

(۱) البحر المحیط ج۸ ص۴۱۷؛ اللباب في علوم الکتاب ج۱۵ ص۴۵۲
(۲) مفردات الراغب ص۵۲۷؛ لسان العرب ج۴ ص۴۲۰
(۳) صحیح البخاري ج۱ ص۴۶۶

[۲۰] (ای بنیادمانو!) ایا تاسو ته نه گورئ (نه پوهیږئ) چې یقیناً الله ﷻ ستاسو (لپاره) هغه شیان مسخر کړخولي دي کوم چې په اسمانونو کښې دي او هغه شیان (هم) کوم چې په ځمکو کښې دي، او (ایا تاسو نه پوهیږئ چې یقیناً) الله ﷻ په تاسو باندې خپل نعمتونه په داسې حال کښې پوره کړي دي چې ښکاره دي (په سترګو لیدل کیږي) او نا ښکاره دي (چې په سترګو نه لیدل کیږي).

او (د دې سره سره) د خلکو څخه ځیني هغه خلک دي چې د الله ﷻ د توحید په هکله بې د ضروري علمه او (بدون) د استدلالي هدایته او (بدون) د روښانه کتابه (الهي وحي) جګړې کوي.

[۲۱] او کله چې ورته وویل شي (څرنګه چې تاسو په خپله عقیده برهان نه لرئ نو) د هغه شي پیروي وکړئ کوم چې الله ﷻ نازل کړی دی (او روښانه کتاب دی).

دوی (په جواب کښې) وایي چې بلکې موږ د هغه شي پیروي کوو په کوم باندې چې موږ خپل پلرونه موندلي دي (موږ د هغوی تقلید کوو).

(نو ته ورته ووایه چې) ایا (تاسو د هغوی تقلید کوئ) که څه هم شیطان وي چې هغوی بې سوزوونکي عذاب ته بللي وي؟ (ایا تاسو دوزخ ته هم ورځئ؟).

[۲۲] او هغه څوک چې خپل مخ الله ﷻ ته تسلیم کړي (ورته منقاد شي) حال دا چې هغه احسان کوونکی (مؤمن) هم وي، نو یقیناً هغه په ډېره محکمه کړۍ سره کلکه نیونه وکړه (چې هیڅکله به قطعه نه شي) او خاص الله ﷻ ته د ټولو کارونو انجام (او عاقبت) دی (نو هغه به پوه شي چې نیولې شوې کړۍ څومره قوي ده).

[۲۳] او (ای پیغمبره!) هرڅوک چې کفر غوره کړي نو د هغه کفر دې تا غمژن نه کړي (او دا ځکه چې) خاص موږ ته (د قیامت په ورځ) د هغوی رجوع ده نو موږ به یې په هغو عملونو (کړو) باندې خبر کړو (سزا به ورکړو) کوم چې دوی یې عملي کوي.

یقیناً الله ﷻ د سینو په خاوندانو (په هغو حالاتو چې په سینو کښې قرار لري) ښه پوه دی.

[۲۴] موږ به هغوی ته (په دنیا کښې) لږ غوندې ګټه ور ورسوو، بیا به یې سخت عذاب (دوزخ) ته مجبور کړو (په خوښه او ناخوښه به یې پکښې ورګوزار کړو).

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندې څخه د الله ﷻ د توحید د دلایلو په بیان کښې بحث را روان دی، په همدې مناسبت د لقمان حکیم نصائح هم راحکایت کړی شوه، د نصائحو د اتمام څخه وروسته دا دی بیا خل بیا د کلام مخ د توحید دلایلو ته اړولی شوی دی او په پای کښې نبي کریم ﷺ ته تسلي هم ورکړه شوې ده، چې حاصل یې داسې راځي:

ای پیغمبره! په خپل امت باندې د توحید څه نور دلایل هم قرائت کړه هغه دا چې:

۱_ خلکو ته د الله ﷻ د پلوه ووایه چې: ای خلکو!

الف: ایا تاسو نه ګورئ چې یقیناً بل څا نه بلکې یوازې الله ﷻ تاسو ته هغه شیان مسخر کړي دي

کوم چې په اسمانونو کښې دي (لمر دی او که سپوږمۍ او نور) دا ټول ستاسو په خدمت کښې په کار مشغول دي؟

ب: ایا تاسو نه ګورئ چې هغه شیان هم د الله ﷻ دپلوه ستاسو دپاره په کار اچولی شوي دي کوم چې په ځمکه کښې موجودیت لري، نو په غره او راغه او بوټو او معادنو کښې همدا ستاسو منافع اچولی شوي دي؟

ج: ایا تاسو نه ګورئ چې الله ﷻ په تاسو باندې خپل ظاهري نعمتونه پوره کړي دي کوم چې تاسو يې په خپلو سترګو کتلی شئ؛ یا په بل عبارت: ایا الله ﷻ تاسو ته بې پریمانه مادي نعمتونه نه دي درکړي؟

د: بالآخره ایا تاسو ته الله ﷻ هغه نعمتونه نه دي درپېرزو کړي کوم چې ستاسو د نظر لاندې نه واقع کېږي او تاسو يې په سترګو نه ګورئ لکه عقل، علم او نور؟. یا په بل عبارت: ایا الله ﷻ تاسو ته خپل معنوي نعمتونه نه دي دراستولي لکه پیغمبران او الهي کتابونه او داسې نور؟

پوره واضحه ده چې د ذکر شوو سوالونو دپاره د "هو" څخه په غیر بل ځواب نشته او تاسو نه شئ کولی چې په "نه" سره يې ځواب کړئ.

نو پوښتنه دا ده چې: ایا د ذکرو شوو نعمتونو شکریه د توحید د عقیدې په خپلولو او د شرک څخه په اجتناب کولو مناسبه نه ده؟

۲ـ د ذکرو شوو دلایلو د موجودیت سره-سره د خلکو څخه ځیني دي چې:

الف: د الله ﷻ په توحید کښې جګړې کوي او عناداً په دلایلو قناعت نه کوي، دوی په خپلو شرکیاتو باندې څه علم نه لري لکه څنګه چې د اهل الحق عقیده په فطري او طبعي کیفیت باندې ولاړه ده.

ب: د هغوی سره په خپلو عقایدو باندې څه استدلالي علوم هم نشته لکه چې موحدین خپله عقیده په استدلالتو باندې هم په اثبات رسوي.

ج: د هغوی په باطلو عقایدو باندې کوم نقلي دلیل هم نشته چې کوم اسماني کتاب او یا کوم پیغمبر وربانديې قول کړی وي، حال دا چې د توحیدي عقیدې په واقعیت باندې بو لک او څلیرشت زره ـزیات یا کمـ پیغمبران او ټول اسماني کتابونه شهادت ورکوي.

۳ـ د همدې کبله کفار د خپلو عقایدو د اثبات دپاره استدلال نه شي قائمولی، نو کله چې هغوی ته وویلی شي چې تاسو ټول د ما انزل الله پیروي وکړئ چې حقانیت يې عقلاً او هم نقلاً په اثبات رسېدلی دی، نو وایي چې: که څه هم مونږ په خپلې عقیدې کوم دلیل نه لرو مګر مونږ يې پرېښودونکي نه یاستو او دا ځکه چې زمونږ پلرونه په همدغې عقیدې باندې مړه شوي دي نو مونږ د همغوی پیروي کوو، زمونږ دپاره همدغه تقلید کفایت کوي.

۴ـ ای پیغمبره! ته ذکرو شوو کفارو تهووایه چې: ایا تاسو په هر حال د خپلو پلرونو پیروي کوئ: اګر چې د هغوی حال دا وه چې شیطان د دوزخ سوزونکي عذاب ته وربللي وه، نو ایا په

همدغه حال کښې هم تاسو د خپلو پلرونو پیروي او روند تقلید کوئ او په لوی لاس خپل خانونه دوزخ ته ورداخلوئ؟

ځ۔ ای پیغمبره! دا خو د مشرکانو او کفارو حال وه، خو بالمقابل د موحدینو حال هم په خپل امت باندې قرائت کړه هغه دا چې:

هرڅوک چې خپل مخ یعنې خپل ځان الله ﷻ ته تسلیم کړي حال دا چې هغه نیکوکار وي او عقیده او عمل یې دواړه سم وي، نو یقیناً دغسې کس په ډېرې قوي او کلکې کړۍ پورې خپل ځان ونښلوه او ډېر قوي زنځیر یې ونیوه؛ دغه زنځیر به نه په دنیا کښې څه نواقص مونده کړي او نه به په آخرت کښې ورباندې پښېمانه شي. بلکې په همدغه قوي پړي سره به د الله ﷻ رضا او جنت ته ورسېږي او دا ځکه چې خاص الله ﷻ ته د ټولو اُمورو او ټولو کارونو عاقبت او انجام دی.

ګ۔ ای پیغمبره! کله چې د کفارو کافر پاتې کېدل د دلایلو د کمبود او یا ضعف د کبله صورت نه نیسي بلکې دوی صرف عناد نیولي دي او په ړانده تقلید باندې روان دي، نو د دوی څخه چې هرڅوک کافر پاتې شي د هغه کفر دې تا غمژن نه کړي، ستا په دعوت کښې نقصان نشته، دا د دوی خپل جهالت دی نو:

الف: د دوی ټولو خاص مونږ ته رجوع ده او د قیامت ورځ راروانه ده، نو هرومرو او ضرور به مونږ دوی ټول په هغو کړو وړو باندې خبر کړو کوم چې دوی لګیا دي کوي یې او یا یې ورباندې تېر کړي دي.

او دا ځکه چې الله ﷻ په هغو ټولو حالاتو باندې پوه دی کوم چې د سینو خاوندان دي او په زړونو کښې ساتلي شوي دي.

ب: د الله ﷻ په علم کښې همدوی ته څه عمر ټاکلی شوی دی ترڅو پکښې دوی د ابتلاء او ازمېښت لاندې واقع شي. نو د همدې کبله به مونږ ذکرو شوو کفارو ته د کفر سره-سره په دنیا کښې څه لنډه تنګه او موقته موقع ورکړو او بیا به یې غلیظ او سخت عذاب ته مجبور کړو، چې د خلاصون او تېښتې لاره به هیڅ طرف مونده نه کړي.

توضیحات

۱۔ د ﴿ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً ﴾ په هکله مفسرینو کرامو په متعددو تفسیرونو سره بیان کړی دی، لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: ظاهري نعمتونه هغه دي چې په سترګو باندې لیدل کېږي لکه ښایسته څېره او مال او ثروت، او باطني هغه دی چې په سترګو نه لیدل کېږي لکه علم او عقل او نور شیان.

ب: ظاهري نعمتونه د مادي نعمتونو څخه عبارت دي او باطني نعمتونه د معنوي نعمتونو معنی ورکوي لکه د اسلام دین او نور.

د الله ﷻ نعمتونه دومره ډېر دي چې هیڅوک یې د احاطې لاندې نه شي واقع کولی او نه د چا په وسه کښې شته چې نومونه یې وبېژني او یا یې په اندازه باندې پوه شي.

د همدې موضوع پوره بیان د الله ﷻ په توفیق د [إبراهیم:۳۴] ایت لاندې تېر شوی دی، هیله ده چې هلته یو ځل مراجعه وکړی شي.

یادونه

۲_ دا ایت شریف ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يُجَٰدِلُ فِي ٱللَّهِ ﴾ الآیة د [الحج:۸] ایت لاندې شرحه شوی دی _والحمد لله ﷻ_ په بیا شرحه کولو باندې یې کتاب نه شو اوږدولی.

﴿ وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّنْ خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ ٱللَّهُ ۚ قُلِ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ۚ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٥﴾ لِلَّهِ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلْغَنِيُّ ٱلْحَمِيدُ ﴿٢٦﴾ وَلَوْ أَنَّمَا فِي ٱلْأَرْضِ مِن شَجَرَةٍ أَقْلَٰمٌ وَٱلْبَحْرُ يَمُدُّهُۥ مِنۢ بَعْدِهِۦ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَّا نَفِدَتْ كَلِمَٰتُ ٱللَّهِ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٧﴾ مَّا خَلْقُكُمْ وَلَا بَعْثُكُمْ إِلَّا كَنَفْسٍ وَٰحِدَةٍ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ سَمِيعٌۢ بَصِيرٌ ﴿٢٨﴾ أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ يُولِجُ ٱلَّيْلَ فِي ٱلنَّهَارِ وَيُولِجُ ٱلنَّهَارَ فِي ٱلَّيْلِ وَسَخَّرَ ٱلشَّمْسَ وَٱلْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِىٓ إِلَىٰٓ أَجَلٍ مُّسَمًّى وَأَنَّ ٱللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٩﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِن دُونِهِ ٱلْبَٰطِلُ وَأَنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلْعَلِيُّ ٱلْكَبِيرُ ﴿٣٠﴾ ﴾

[۲۵] (ای پیغمبره!) که ته د مشرکانو څخه پوښتنه وکړې چې اسمانونه او ځمکې چا پیدا کړي دي، نو هرومرو ضرور به دوی ووایي (جواب به درکړي) چې (دا ټول) الله ﷻ (پیدا کړي دي).
(نو ته) الحمد لله ووایه (چې مشرکانو په خپله پره اعتراف وکړ).
بلکې (اعتراف لا پرېږده چې) د مشرکانو اکثریت نه پوهېږي (خانونه ورته پره نه برېښي).
[۲۶] خاص الله ﷻ پورې د هغو شیانو ملکیت اختصاص لري کوم چې په اسمانونو اوځمکو کښې دي. یقیناً الله ﷻ همدی ﷻ بې پروا (او) ستایلی شوی دی (د ښو صفاتو خاوند دی).
[۲۷] او که چرته (بالفرض) هغه شی قلمونه شي کوم چې په ځمکه کښې موجودیت لري، چې د ونو څخه عبارت دي، او دریاب (سمندر) ورته مداد (د لیکلو رنګ) جوړ شي په داسې حال کښې چې (د تمامېدلو څخه) وروسته یې په نورو اوو دریابونو (سمندرونو) سره امداد وکړی شي هم، د الله ﷻ کلمات (د کلماتو لیکنه) به تمام نه شي (البته هغه کلمې کومې چې د الله ﷻ په صفاتو باندې دلالت کوي).
یقیناً الله ﷻ د کلکې ارادې خاوند (او) د حکمت څښتن دی.
[۲۸] (ای انسانانو!) ستاسو پیدا کول او (د مرګ څخه وروسته) بیا راژوندي راپاځول (د الله ﷻ

په نزد) نه دي مگر د يوه نفس (د پيداکولو او ژوندي راپاڅولو) غوندې دي. يقيناً الله ﷻ اورېدونکی (او) ليدونکی (بينا) دی.

[۲۹] ايا ته نه ګورې (نه پوهېږې) چې يقيناً الله ﷻ شپه په ورځ کښې ننباسي او ورځ په شپه کښې ننباسي، او هم يې لمر او سپوږمۍ (تاسو ته) مسخر کړي دي؛ چې هر يو تر ټاکلي مودې پورې (په خپل‌خپل مدار کښې) تلل کوي (څرخېږي).

يقيناً الله ﷻ په هغو (کړو وړو) باندې خبردار دی چې تاسو يې عملي کوئ.

[۳۰] دغه (ذکر شوي دلايل) له دې سببه (ذکر شوه چې تاسو پوه شئ) چې: يقيناً الله ﷻ همدی حق دی (ازلي او ابدي دی) او هغه شيان کوم چې مشرکان يې بدون د الله ﷻ څخه بلي (عبادت يې کوي) هغه ټول باطل دي (د معبوديت استحقاق نه لري)، او چې يقيناً الله ﷻ (د ټولو نواقصو څخه اوچت (او) لوی دی.

د مطلب خلاصه

په دې ايتونو کښې د وړاندېنيو ايتونو غوندې د الله ﷻ د توحيد دلايلو ته اشارهٔ شوې ده او د علم او قدرت کمال په کښې ښودلي شوي دي چې حاصل يې داسې راځېږي:

۱_ ای پيغمبره! که ته کفارو ته د توحيد د دلايلو په هکله يوه پوښتنه راجع کړې او ورته ووايې چې: ای مشرکانو! دا ټول اسمانونه او دا ټولې ځمکې چا پيدا کړي دي؟ نو هرومرو او ضرور به هغوی جواب درکړي چې دا ټول الله ﷻ پيدا کړي دي او هيڅوک يې په پيدا کولو کښې اشتراک نه لري. دا څکه هغوی خپلو باطلو معبودانو ته د اسمانونو او ځمکو په پيدا کولو کښې په برخه عقيده نه لري.

۲_ نو کله چې هغوی ذکر شوی جواب درکړ ته د الله ﷻ حمد ووايه چې کفارو خپل خانونه پخپله ملامته کړه، او دا څکه چې کله د اسمانونو او ځمکو په پيداکولو کښې باطل معبودان برخه نه لري نو په عبادت کښې يې برخه د کومه کړه، د عبادت استحقاق خو په خلق باندې د کامل قدرت پورې تړلی دی.

لنډه دا چې مشرکان په خپله ملامته باندې پخپله اعتراف کوي، بلکې اکثريت يې نه پوهېږي او يا يې خپل خانونه ورباندې ناخبره اچولي دي.

۳_ نو حقيقت دا دی چې د هغو شيانو پيداکول او ملکيت په الله ﷻ پورې اختصاص لري کوم چې په اسمانونو او ځمکو کښې موجوديت لري، او هيڅوک او هيڅ شی ورسره پکښې برخوال نه دی.

خو د دې سره‌سره يقيناً الله ﷻ د ټولو مخلوقاتو د عبادت او ستاينې څخه بې پروا دی، او دا څکه چې بدون د مخلوقاتو د ستاينې څخه د ستاينې درلودونکی دی او د ښو صفاتو خاوند دی چې مخلوقات يې د حال په ژبه حمد او ثنا وايي.

۴_ ای پيغمبره! خلکو ته د الله ﷻ کامل علم او کامل قدرت په يوه مثال کښې واضحه کړه چې:

الف: که بالفرض د ځمکې دټولو ونو او بوټو د ښاخونو څخه قلمونه جوړ کړی شي.
ب: او دریاب ورته مداد (د لیکلو رنګ) وګرځولی شي.
ج: د دغه یوه دریاب سره اوه دریابونه نور هم د لیکلو د رنګ په حیث یوځای شي.
د: ټولې پرښتې او انسانان او هم پیریان او نور، لیکونکي جوړ کړی شي.
هـ: ترڅو هغه کلمات ولیکي کوم چې د الله ﷻ په معلوماتو باندې دلالت کوي، او یا هغه کلمات ولیکي کوم چې د الله ﷻ د کامل قدرت څخه نمایندګي کوي.
و: نو دا ټول شیان به ختم شي او ذکر شوي کلمات به انجام او تمام ته ونه رسېږي، او دا ځکه چې دغه شیان ټول فاني او متناهي دي او د ذکرو شوو کلماتو مدلولات نه تمامېدونکي دي.
یقینًا الله ﷻ د کلکې ارادې خاوند دی، هیڅ شی یې د ارادې مخه نه شي نیولی، او همدارنګه د حکمت څښتن هم دی، چې هر کار یې په حکمت ولاړ دی.
۵ـ ای پیغمبره! د الله ﷻ د پلوه خلکو ته ووایه چې: ستاسو د ټولو پیداکول او ستاسو د ټولو بیا راژوندي کول د الله ﷻ کامل قدرت ته نه دي مګر د یو نفس د پیدا کولو غوندې دي.
یا په بل عبارت: د الله ﷻ په نزد ستاسو د ټولو پیداکول او ستاسو د ټولو بېرته راژوندي کول د یو سړي د پیداکولو او بیا راژوندي کولو غوندې دي چې دواړه صورتونه فقط د الله ﷻ په ارادې پورې توقف لري او بس.
یقینًا الله ﷻ د ټولو مسموعاتو اورېدونکی دی او د ټولو مبصراتو لیدونکی دی، نو لکه څنګه چې په یوه آن کښې ټول مسموعات اوري او ټول مبصرات ګوري همدارنګه په یوه آن کښې په ټولو مقدوراتو باندې قدرت هم لري، او هم په ټولو معلوماتو باندې عالم دی.
۶ـ ای پیغمبره! ایا ته نه ګورې، ایا ته علم نه لرې؟ بلکې ګورې یې او پوهېږې چې:
الف: یقینًا الله ﷻ په خپل کامل قدرت سره شپه په ورځ کښې ننباسي او ورځ په شپه کښې.
ب: یقینًا الله ﷻ لمر او سپوږمۍ مسخر کړي دي چې هر یو په خپل مدار کښې تر ټاکلي وخت پورې روان دي، او هر یو په خپل مدار کښې چورلېږي.
ایا په دغو شیانو کښې د الله ﷻ څخه په غیر بل څوک څه تصرف کولی شي؟
ج: ایا ته علم نه لرې؟ چې یقینًا الله ﷻ په هغو کارونو باندې خبردار دی کوم چې تاسو یې روزمره عملي کوئ او پکښې مشغول یاست.
۷ـ ای پیغمبره! دغه د الله ﷻ ذکر شوي صفات ځکه واقعیت لري چې:
الف: یقینًا الله ﷻ همدی ﷻ حق دی او ازلي او ابدي دی، ټول صفات یې رښتیا دي.
ب: او یقینًا هغه شیان چې مشرکان یې د الله ﷻ څخه په غیر عبادت کوي او بلنه یې کوي، هغوی باطل دي، نن سبا فاني کېدونکي دي او د معبودیت په صفت باندې هیڅ واقعیت نه لري.
ج: یقینًا الله ﷻ همدی ﷻ د ټولو نواقصو څخه أوچت دی، او همدی ﷻ د ټولو شرکیاتو څخه لوی او پاک دی.

توضیحات

۱_ د ﴿ وَلَوْ أَنَّمَا فِي ٱلْأَرْضِ مِن شَجَرَةٍ أَقْلَٰمٌ وَٱلْبَحْرُ يَمُدُّهُۥ ﴾ الآية په ورته مضمون باندې يو ايت وړاندې [الكهف:۱۰۹] تېر شوی دی چې مونږ هلته د الله ﷻ په توفيق يوه اندازه څېړلی دی، نو بده نه ده چې د دې ايت د ښه وضاحت په موخه ورته مراجعه وکړی شي.

خو په دې مقام کښې ورباندې وراضافه کوو چې:

په ﴿ مَّا نَفِدَتْ كَلِمَٰتُ ٱللَّهِ ﴾ کښې د ﴿ كَلِمَٰتُ ٱللَّهِ ﴾ څخه ځينو علماوو کرامو هغه کلمات اراده کړي دي کوم چې د الله ﷻ په معلوماتو او يا په مقدوراتو باندې دلالت کوي[1]. مګر مونږ ته داسې برېښي چې هغوی د معلوماتو او مقدوراتو نومونه د مثال په توګه ذکر کړي دي، که نه نو هغه کلمات ټول غير متناهي دي کوم چې د الله ﷻ په تنزيهاتو باندې دلالت کوي او يا داسې نور.

سوال جواب

۲_ که څوک وايي چې: د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روايت دی چې يوه ورځې د يهودانو د علماوو يوه ډله نبي کريم ﷺ ته په مدينه منوره کښې ورغله او لاندې سوال جواب يې ورسره وکړ:

يهودان: اى محمده! زمونږ سره يوه پوښتنه ده هيله ده چې جواب يې راکړې، هغه دا چې ته په ﴿ وَمَآ أُوتِيتُم مِّنَ ٱلْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا ﴾ [الإسراء:۸۵] ايت سره څوک مرادوې؟ يا په بل عبارت: دا خطاب مونږ ته دی او که ستا خپل قوم ته دی؟. (يعني: تاسو ته نه دی درکړی شوی مګر لږ علم).

نبي کريم ﷺ: په ايت شريف کښې ټول انسانان مراد دي، چې تاسو او زما قوم ټول پکښې شموليت لري.

يهودان: ايا ته په خپل کتاب کښې نه لولې چې مونږ ته تورات راکړی شوی دی، چې د هر شي بيانوونکی دی؟ نو مونږ ته خو د ډېر علم راکړی شوی دی، بايد چې مونږ پکښې شموليت ونه لرو.

نبي کريم ﷺ: «إِنَّهَا فِيْ عِلْمِ اللهِ قَلِيْلٌ وَعِنْدَكُمْ مِنْ ذٰلِكَ مَا يَكْفِيْكُمْ»[2] يقيناً تورات د الله ﷻ د علم په نسبت ډېر لږ شی دی، او ستاسو په نزد د دغه علم څخه هومره اندازه ده کومه چې تاسو ته کفايت کوي. نو الله ﷻ د همدې خبرې د تصديق دپاره دا ايت شريف ﴿ وَلَوْ أَنَّمَا فِي ٱلْأَرْضِ مِن شَجَرَةٍ أَقْلَٰمٌ ﴾ الآية نازل کړ.

نو پوښتنه دا ده چې: ايا دا ايت په مدينه منوره کښې نازل شوی دی، حال دا چې تاسو د دې سورت په سريزه کښې د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما د روايت په مطابق دا سورت مکي ښودلی دی؟

مونږ وايو چې: سلفو صالحينو په مصداق باندې د شان نزول اطلاق کاوه[3]، نو څه لرې نه ده چې

---

(۱) روح المعاني ج۲۱ ص۱۰۰
(۲) تفسير ابن كثير ج۳ ص۴۵۱
(۳) تفسير القاسمي ج۱ ص۲۷؛ تفسير المنار ج۹ ص۶۴۲

په وړاندېني روایت کښې همدغه اطلاق مطلب وي. یا په بل عبارت: د یهودو ذکره شوې قیصه د ایت شریف یو مصداق دی او څه لرې نه ده چې په عین وخت کښې نبي کریم ﷺ ایت قرائت کړی هم وي.

یادونه

۳_ که څه هم مفسرینو کرامو اوفقه ګڼلې ده چې په ﴿ أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ يُولِجُ ٱلَّيْلَ فِي ٱلنَّهَارِ ﴾ الآیة کښې په ﴿ أَلَمْ تَرَ ﴾ سره هغه څوک مخاطب کړی شي په کوم چې د خطاب لیاقت وي[1]، مګر مونږ ته بهتره بریښي چې دلته به وړاندې نبي کریم ﷺ مخاطب وي، دا ځکه چې راتلونکی متصل ایت په ﴿ ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلْحَقُّ ﴾ سره شروع شوی دی او پوره واضحه ده چې دلته په ﴿ ذَٰلِكَ ﴾ کښې په ک: سره نبي کریم ﷺ مخاطب دی.

په هر تقدیر، په ایت شریف کښې هغه کسان په غوږ وهلی شوي دي کوم چې د توحید د عقیدې څخه انکاري دي.

﴿ أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱلْفُلْكَ تَجْرِى فِى ٱلْبَحْرِ بِنِعْمَتِ ٱللَّهِ لِيُرِيَكُم مِّنْ ءَايَٰتِهِۦٓ ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَٰتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ۝ وَإِذَا غَشِيَهُم مَّوْجٌ كَٱلظُّلَلِ دَعَوُا۟ ٱللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ ٱلدِّينَ فَلَمَّا نَجَّىٰهُمْ إِلَى ٱلْبَرِّ فَمِنْهُم مُّقْتَصِدٌ ۚ وَمَا يَجْحَدُ بِـَٔايَٰتِنَآ إِلَّا كُلُّ خَتَّارٍ كَفُورٍ ۝ ﴾

[۳۱] ایا ته نه ګورې چې بېړۍ په دریاب (سمندر) کښې د الله ﷻ په نعمت (فضل) سره د دې دپاره چلېږي چې الله ﷻ تاسو ته (د خپل کامل قدرت) څه دلایل در ولید کړي (چې په کفر اخته نه شئ او یا ترې لاس واخلئ).

یقیناً د دغو (بېړیو په چلښت) کښې د هر صبر کوونکي (او) شکر ګزار (بنده) دپاره (د کامل قدرت) ډېر لوی دلایل (پراته) دي.

[۳۲] او کله چې خلکو لره (په بېړۍ کښې) داسې څپې پټ کړي لکه غرونه، نو دوی الله ﷻ په داسې حال کښې بلي چې ده ﷻ ته د خپل دین (انقیاد) خالص ګرځوونکي وي (د شرک څخه بالکل بېزاري اعلانوونکي وي)، نو کله چې الله ﷻ وچې ته نجات ورکړي (او روغ رمټ یې پورېباسي) نو د دوی یوه ډله په سمه لاره باندې تلونکي وي (او متباقي بېرته کفر ته ورګرځي).

او زمونږ د ایتونو (او دلایلو) څخه انکار نه کوي مګر هر تګمار (او هر) ناشکره.

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې هم د الله ﷻ د توحید د دلایلو لړۍ تعقیبه شوې ده، چې حاصل یې داسې راځېږي:

(۱) روح المعاني ج۲۱ ص۱۰۱

ای پیغمبره! په خپل امت باندې دې د توحید څه دلایل نور هم قرائت کړه هغه دا:

۱ـ ایا ته نه گورې او همدارنگه ستا امت نه گوري (علم نه لري) چې یقیناً په دریاب (سمندر) کښې د الله ﷻ د نعمت او احسان په سبب بېړۍ چلېږي، که نه نو د درنو شیانو او د اوبو خو سره منافات دي چې په سر باندې یې گرځي او پکښې ډوبېږي نه.

د بېړیو چلښت ته الله ﷻ د دې دپاره صورت ورکوي، ترڅو تاسو ته د خپل کامل قدرت نښې او د عظیم الشانه نعمتونه سلسله درولیده کړي.

۲ـ خو ای پیغمبره! د بېړیو د چلښت څخه عبرت نه اخلې او د الهي دلایلو څخه استفاده نه کوي، مگر هغه څوک چې ایمان لرونکی او د توحیدي عقیدې درلودونکی وي. یا په بل عبارت: هغه څوک ترې گټه پورته کولی شي چې په مصائبو کښې صبر کوونکی وي او په نعمتونو او خوشالیو کښې شکرگزار وي.

د بېړۍ د طوفاني گرځېدلو په وخت کښې الله ﷻ ته په صبر سره رجوع کوي او اجر گټي او د طوفان څخه د نجات په وخت کښې شکر کوي او اجر گټي.

۳ـ هوا! څوک چې موحدین نه دي او خپلو ځانونو ته یې شرک غوره کړی دی نو د هغوی حال دا دی چې:

الف: کله چې دوی د سمندر څپې پټ کړي او بېړۍ طوفاني شي او د غرونو غوندې څپو سره مخامخه شي، نو په دغه وخت کښې الله ﷻ ته په داسې حال رجوع کوي چې خپل دین او انقیاد یې ورته سوچه گرځولی وي، او یوازې د همده ﷻ څخه خپل نجات غواړي او زارۍ ورته کوي.

ب: خو څرنگه چې الله ﷻ ورته د طوفان څخه نجات ورکړي او روغ رمټ یې وچې ته پورېباسي، نو په دغه وخت کښې د بېړۍ سوربدونکي په لاندې دوه وو گروپونو باندې ووېشلی شي:

اول: ځینې کسان هغه دي چې د نجات څخه وروسته هم په مستقیمه او سمه لاره باندې روان پاتې وي، لکه څنگه چې د طوفان په وخت کښې موحدین وه همدارنگه د طوفان څخه د نجات په وخت کښې هم موحد وي او د شرکیاتو څخه خپل ځان بچ ساتي.

دوهم: ځینې نور سمدستي خپل کفري او شرکي عقیدې ته بېرته ورگرځي او هغه وعده تر پښو لاندې کوي کومه یې چې د طوفان په وخت کښې خپله کړې وه، او هم د نجات ناشکري کوي.

لنډه دا چې زمونږ په ایتونو او نعمتونو څخه انکار نه کوي مگر هر هغه څوک چې ټگ او وعده ماتوونکی او ناشکره وي.

توضیحات

۱ـ په ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ﴾ کښې د "صبور" او "شکور" دواړه کلمې د مؤمن څخه عبارت دي، یعنې په ذکرو شوو افعالو کښې خاص د مؤمن دپاره د قدرت دلایل نغښتي دي چې همدی ترې گټه پورته کوي.

همدې موضوع ته الشعبي هم اشاره کړې ده چې: "الصَّبْرُ نِصْفُ الْإِيمَانِ وَالشُّكْرُ نِصْفُ الْإِيمَانِ وَالْيَقِينُ الْإِيمَانُ كُلُّهُ"(1) يعني صبر نيم ايمان دی، او شکر هم نيم ايمان دی، او يقين ټول ايمان دی.

او دا ځکه چې د معصيتونو څخه اجتناب صبر دی او په طاعتونو باندې ثبات او استقامت شکر دی، او کامل ايمان خو د عقيدې په شمول د ذکر شوو دواړو شيانو څخه په غير بل شی نه دی.

ظُلَلٌ څه معنی؟

۲_ په ﴿مَوْجٌ كَالظُّلَلِ﴾ کښې د "ظُلَل" کلمه د "ظُلَّةٌ" جمعه ده، "ظُلَّةٌ" د هغه شي دپاره وضعه شوې ده کوم چې په سر باندې سيوری کوي لکه وريځ، غر او داسې نور(2).

په دې مقابل کښې شايد چې د غره سره تشبيه مطلب وي، يعني: کله چې هغوی داسې لوی لوی څپې پټ کړي لکه غرونه، نو په دغه وخت کښې په اخلاص سره الله ﷻ ته راجع کيږي.

د اقتصاد معنی

۳_ په ﴿فَمِنْهُم مُّقْتَصِدٌ﴾ کښې د ﴿مُّقْتَصِدٌ﴾ کلمه د اقتصاد څخه اشتقاقه شوې ده، چې د مجردو مصدر يې "قصد" دی، د "قصد" کلمه د لارې استقامت ته وضعه شوې ده(3) الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿وَعَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ﴾ [النحل ۹] يعني په الله ﷻ باندې د فضل او مهربانۍ په وجه د سمې لارې بيان دی، چې خلکو ته يې ور نازل کړي.

نو د معنی حاصل يې داسې راځي: چې کله الله ﷻ طوفاني بيړۍ ته نجات ورکړي نو ځينې خلک په هغې سمې لارې باندې ثابت پاتې کيږي کومه يې چې د طوفان په وخت کښې خپله کړې وه.

د همدې جملې څخه عکرمه بن ابي جهل ؓ هم دی چې مفصله قيصه يې د [الانعام ۴۲] ايت لاندې تېره شوې ده او ځينو مفسرينو کرامو ورته د ذکر شوي ايت شريف لاندې هم اشاره کړې ده(4).

ختر څه معنی؟

۴_ په ﴿إِلَّا كُلُّ خَتَّارٍ كَفُورٍ﴾ کښې د ﴿خَتَّارٍ﴾ کلمه د مبالغې صيغه ده او د "خَتْرٌ" _لکه "ضَرْبٌ"_ څخه اشتقاقه شوې ده، د "خَتْر" کلمه د تګی، او د ډېرې بدې تګی، دپاره وضعه شوې ده.

په دې مقام کښې د ﴿كُلُّ خَتَّارٍ كَفُورٍ﴾ کلمات د ﴿لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ﴾ په مقابل کښې نازل شوي دي، او رښتيا چې بې صبره خلک تګان وي.

نو د معنی حاصل يې داسې راځي چې: زموږ د ايتونو او د قدرت د دلايلو څخه انکار نه کوي مګر هر ډېر تګ او ډېر ناشکره، چې د کفارو څخه عبارت دي.

(۱) تفسير القرطبي ج۱۴ ص۷۹
(۲) مفردات الراغب ص۵۰۱
(۳) لسان العرب ج۳ ص۳۵۳
(۴) روح المعاني ج۲۱ ص۱۰۶

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱتَّقُواْ رَبَّكُمْ وَٱخْشَوْاْ يَوْمًا لَّا يَجْزِى وَالِدٌ عَن وَلَدِهِۦ وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ جَازٍ عَن وَالِدِهِۦ شَيْـًٔا ۚ إِنَّ وَعْدَ ٱللَّهِ حَقٌّ ۖ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ ٱلْحَيَوٰةُ ٱلدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُم بِٱللَّهِ ٱلْغَرُورُ ﴿٣٣﴾ إِنَّ ٱللَّهَ عِندَهُۥ عِلْمُ ٱلسَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ ٱلْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِى ٱلْأَرْحَامِ ۖ وَمَا تَدْرِى نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا ۖ وَمَا تَدْرِى نَفْسٌۢ بِأَىِّ أَرْضٍ تَمُوتُ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌۢ ﴿٣٤﴾ ﴾

[۳۳] ای خلکو! تاسو د خپل رب ﷻ (د غضب) څخه (خپل ځانونه) په وقایه کښې کړئ، او د داسې ورځې څخه ووېرېږئ چې هيڅ والد (پلار) د خپل ولد څخه (د عذاب) مخنیوی نه شي کولی، او نه (په هغه) داسې مولود (ولد) وي چې هغه د خپل والد څخه د څه شي مخه نیوونکی وي، يقيناً د الله ﷻ وعده حقه ده (د قیامت قيام راتلونکی دی).

نو تاسو لره دې حقیر (او بېرته) ژوند ونه غولوي (چې آخرت ورباندې هېر کړئ)، او (همدارنګه هرومرو (او ضرور) تاسو دې په الله ﷻ سره (هم) غولوونکی (شيطان) ونه غولوي (او دوکه دې درنه کړي چې الله ﷻ غفور او رحیم دی).

[۳۴] یقیناً د قیامت (د قیام) علم د الله ﷻ په نزد (محفوظ) دی، او الله ﷻ باران نازلوي (او خاص همدی ﷻ ورباندې علم لري چې څه وخت او څومره نازلوي)، او الله ﷻ په هغه شي باندې هم (کامل) علم لري کوم چې په رحمونو کښې قرار لري (او ټول کيفيات يې ورته څرګند دي)، او (همدارنګه د الله ﷻ څخه په غير) هيڅ نفس (هيڅوک) علم نه لري چې هغه عمل څه دی کوم چې سبا ته يې کوي، او هيڅ نفس (هيڅوک) پوهه نه لري چې په کومه ځمکه به مري. يقيناً الله ﷻ (په هر شي) پوه دی (او په هر شي باندې) خبردار دی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

الله ﷻ خلکو ته تر دې ځایه د خپل توحید دلایل په ډول‌ډول اساليبو او شکلونو بیان کړه ترڅو دوی د قناعت له لارې د توحید عقیده خپله کړي او د کفر او شرک څخه لاس واخلي، او هم ترې اجتناب وکړي، په دې ایتونو کښې د وعظ او نصیحت په توګه دوی د توحید عقیدې ته وربللی شوي دي، چې حاصل يې داسې راځي:

۱ـ ای پیغمبره! د الله ﷻ د پلوه د متعددو دلايلو د قرائت څخه وروسته خلکو ته د ناصح او خير غوښتونکي په حيث نصيحت وکړه چې:

الف: ای خلکو! د خپل رب ﷻ د غضبه په وقايه کښې شئ او د کفري عقيدې څخه لاس واخلئ او يا ترې اجتناب وکړئ، چې د ده ﷻ عذاب ډېر سخت دی.

ب: همدارنګه د قیامت د ورځې د عذابونو او سختیو څخه ووېرېږئ، دا داسې ورځ ده چې

اول: هیڅ پلار به د خپلې مهربانۍ او عطوفت سره-سره د خپل اولاد څخه الهي عذاب دفعه نه شي کړی او مخه به یې ونه شي نیوی.

دوهم: په دغې ورځ کښې به هیڅ اولاد د خپل پلار څخه د عذاب د څه برخې مخنیوونکی هم نه وي، او هرڅوک به د خپل نجات په غم کښې اخته وي.

نو په کار ده چې هرڅوک توحیدي عقیده خپله کړي، نه دې پلرونه د اولادونو روند تقلید وکړي او نه دې اولادونه د پلرونو ړانده تقلید ته ملاوې وتړي.

ج: یقینًا د الله ﷻ هره یوه وعده حقه ده او هرو مرو ضرور رښتیا کېدونکې ده، نو د قیامت د قیام په وعده کښې یې هم دروغ نشته.

د: نو ای خلکو! تاسو دې حقیر او نژدې ژوند ونه غولوي چې په آخرت باندې یې بهتر وګڼئ او خپل ابدي ژوند وریاندې تخریب کړئ.

هـ: تاسو ته په کار دي چې ثبات او استقامت د لاسه ورنه کړئ او هم هرو مرو او ضرور دې تاسو په الله ﷻ سره ډېر غولوونکی (شیطان) تېر نه باسي، چې الله ﷻ غفور او رحیم دی. او دا څکه چې: رښتیا چې الله ﷻ غفور او رحیم دی، خو د دې سره-سره د انتقام خاوند هم دی، او په هره خبره کښې رښتینی هم دی، او د پیغمبرانو په سلسله یې تاسو ته ابلاغ کړې ده چې شرک او کفر نه بښي، او د دې څخه په غیر یې د نورو ګناهونو مغفرت ته په خپله اراده پورې توقف ورکړی دی.

۲ـ ای خلکو! که تاسو د قیامت د قیام په هکله تاکلی وخت غواړئ چې کله به تحقق ومومي، نو دا تمه مه کوئ او دا څکه چې قیامت د قیام علم د هغو پنځو علومو څخه دی کوم چې الله ﷻ په خپل اقدس ذات پورې مختص ګرځولي دي، پنځه علوم د لاندې علومو څخه عبارت دي:

الف: د قیامت د قیام علم د الله ﷻ پورې مختص دی.

ب: خاص الله ﷻ په څمکه باندې باران راوروي، او خاص همدی ﷻ پوهېږي چې په کومه څمکه او څومره وریښت ورنازلوي.

ج: خاص الله ﷻ په هغه شي باندې پوهېږي کوم چې په رحمونو کښې موجودیت لري، چې کوم-کوم کمیات او کوم-کوم صفات (کیفیات) لري او داسې نور.

د: خاص الله ﷻ پوهېږي چې په راتلونکو وختونو کښې به څه څه کارونه پېښېږي، نو هیڅوک نه پوهېږي چې سبا ته به څه کوي.

هـ: د هر شي د مرینې په ځای (او ټاټوبي) باندې یوازې الله ﷻ پوهېږي اوبس، نو هیڅوک علم نه لري چې په کومه څمکه باندې به یې روح قبض کېږي اود قدمونو (ګرځېدلو راګرځېدلو) شمېره به یې وریاندې پوره کېږي.

۳ـ ای پیغمبره! خلکو ته ورسوه چې یوازې الله ﷻ کامل علم لري او یوازې الله ﷻ د کاملې خبرتیا څښتن دی.

توضیحات

۱ـ که څوک وايي چې د ﴿ لَا يَجْزِي وَالِدٌ عَن وَلَدِهِ ﴾ الآية مضمون دا دی چې د قیامت په ورځ اولادونه او پلرونه یو تربله ګټه نه شي رسولی، حال دا چې د [الرعد:۲۳] ایت د مضمون څخه څرګندېږي چې دوی دواړه یو تربله څه فائده اړولی شي؟

مونږ وايو چې:

الف: دلته یو بل ته ګټه رسول د ولدیت او والدیت په لحاظ منفي شوی دی، او هلته یې په نورو لحاظونو ثبوت موندلی دی، مونږ وربانديې ـد الله ﷻ په توفیق ـ هلته رڼا اچولې ده.

ب: هلته د مؤمنانو په هکله بحث جاري وه او دلته د کفارو په هکله بحث راروان دی، نو دواړه ایتونه سره څه منافات نه لري چې جواب ته یې اړتیا پاتې شي.

ج: بالآخره یو بل ته د ګټو رسونه د الله ﷻ په ارادې پورې توقف لري، لکه چې په [البقرة:۲۵۵] ایت کښې وربانديې صراحت شوی دی؛ نو معلومه شوه چې په همدغه ایت کښې هم ـچې بحث پکښې جریان لري ـ د "إِلَّا بِإِذْنِهِ" کلمات مراد دي.

غرور څه معنی؟

۲ـ په ﴿ وَلَا يَغُرَّنَّكُم بِاللَّهِ الْغَرُورُ ﴾ کښې د "غَرُوْر" کلمه د "غُرُوْر" ـلکه "قُتُوْل" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، چې د غولولو معنی ورکوي[۱]، مثلاً چې چاته په دروغو د ښېګڼو تمه ورکړې شي.

خو په دې مقام کښې عبد الله بن عباس رضي الله عنهما او سعید بن جبیر علیه الرحمة ذکره شوې کلمه په شیطان سره تفسیره کړې ده[۲]، او په الله ﷻ سره یې د غولوني صورت دا دی چې شیطان سړی د ګناه او عصیان ارتکاب ته وهڅوي، خو د دې سره‌ـسره په دروغو تمه هم ورکړي چې عصیان او ګناه بلکې کفر به درته الله ﷻ وبښي او جزا به درنه کړي، او یا به دې باطل معبودان شفاعت وکړي.

یادونه

۳ـ ځینو مفسرینو کرامو[۳] د ﴿ إِنَّ اللَّهَ عِندَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ ﴾ الآية په اړه لیکلي دي چې دا د هغو پوښتنو په جواب کښې نازل شوې دی کومې چې نبي کریم ﷺ ته یوه سړي راجع کړې چې:

الف: زما ماندینه امیدواره ده، ماته خبر راکړه چې نارینه اولاد به وزیږوي او که ښځینه؟

ب: ماته د خپل تولد نېټه معلومه ده، خو ته ماته خبر راکړه چې زه به کله مړ شم.

ج: زمونږ وطن د وچکالۍ سره مخامخ دی، ته خبر راکړه چې باران به کله په مونږ باندې رانازل کړی شي؟

---

(۱) لسان العرب ج۵ ص۱۱

(۲) تفسیر البغوي ج۳ ص۴۹۶؛ الدر المنثور ج۶ ص۵۳۰

(۳) زاد المسیر ج۶ ص۱۶۸؛ تفسیر البغوي ج۳ ص۴۹۶؛ تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۴۵۵

نو الله ﷻ د نوموړي په جواب کښې ذکر شوي ایت شریف نازل کړ.

مګر مونږ ته د الله ﷻ په توفیق څرګندېږي چې په دې ایت شریف کښې به هغه پوښتنه هم جوابه شوې وي کومې چې د وړاندېني ایت په تعقیب د ځینو خلکو په اذهانو کښې خطور کړې وي، هغه دا چې: د کومې ورځې د عذابه چې ته مونږ داروې هغه به کله او څه وخت قائمه شي؟

د جواب حاصل يې داسې راځېږي چې: د نوموړې ورځې د قیام علم په هغو پنځو علومو کښې شامل دی کوم چې الله ﷻ په خپل اقدس ذات پورې مختص ګرځولي دي، دغه علم يې نه چاته ورکړی دی، او نه به يې ورروسته ورکړي، تاسو ته په کار دي چې د عذابه يې د نجات بندوبس وکړي، او د وخت د تعین په هکله يې پوښتنه ونه کړئ.

څه ګټور معلومات

۴ـ غواړو چې د ﴿إِنَّ ٱللَّهَ عِندَهُۥ عِلْمُ ٱلسَّاعَةِ﴾ الآیة په ارتباط څه نور ګټور معلومات لوستونکو ته وړاندې کړو، هغه دا:

الف: په ذکر شوي ایت شریف کښې پنځو موضوعاتو ته اشاره شوې ده، لکه چې یوه ورځې نبي کریم ﷺ وفرمايل چې: «مَفَاتِحُ الْغَيْبِ خَمْسٌ»[1] یعنې د غیبو خزانې یا کونجیګانې پنځه دي، او بیا يې ذکر شوی ایت شریف د استشهاد په توګه قرائت کړ.

ب: مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الأنعام:۵۹] ایت لاندې څه معلومات لیکلي دي چې د دې مقام سره ارتباط لري او خلاصه يې لاندې لوستلی شئ:

اول: د ﴿مَفَاتِحُ﴾ کلمه مو د تفسیر او تصریف په لحاظ ښه پوره شرحه کړې ده.

دوهم: د "غَيْب" د کلمې تعریف او ځینې اړونده بحثونه مو لیکلي دي.

دریم: ﴿مَفَاتِحُ ٱلْغَيْبِ﴾ په ذکرو شوو پنځو کښې انحصار نه لري، اما د دغو پنځو ذکر ته د ځینو حکمتونو په بنیاد تخصیص ورکړی شوی دی.

ج: د قیامت د قیام علم الله ﷻ هیچا ته نه دی ورکړی، حتی یوه ورځې جبرائیل ؑ د دین د تعلیم په بنیاد د نبي کریم ﷺ څخه څو پوښتنې وکړې، نو یوه پوښتنه پکښې دا وه چې د قیامت ورځ به کله وي؟ نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې: «مَا الْمَسْئُولُ عَنْهَا بِأَعْلَمَ مِنَ السَّائِلِ»[2] یعنې د چا څخه چې د قیامت په هکله پوښتنه کړی شوې ده (چې زه یم) د پوښتنې کوونکي څخه (چې ته يې) ورباندې ښه پوه نه دی (دواړه ورباندې نه پوهېږو).

سوال جواب

د: که څوک وايي چې: د قیامت د قیام څه نښې او علامې خو په شریعت کښې ښودلی شوي

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۷۰۴

(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۷۰۴

دي، نو ايا په نښو او علامو سره څه علم نه حاصلېږي؟

مونږ وايو چې: نښې د قيامت په قرب او نژدېکت باندې دلالت کوي، مگر د قيام وخت مشخص نه شي گرځولی، چې ځو کاله وروسته په کوم سات او کومه دقيقه به قائم شي.

د همدې موضوع په ارتباط د [الأعراف:۱۸۷] ايت لاندې څه نور وضاحت هم تېر شوی دی، والحمد لله ﷻ.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

ه: که څوک وايي چې: ايا د هوا او موسم پېژندلو خبره علم نه گڼلی کېږي چې سبا ته به هلته يا دلته ورښت صورت ونيسي؟

مونږ وايو چې: د هغوی علم په آلاتو او اسبابو باندې ولاړ دی او داسې علم نه دی چې د نقيض او تخلف امکان ونه لري، د همدې کبله هوا پېژندونکي د خپلې خبرې دروغ ختل نه نفي کوي او نه يې نفي کولی شي؛ مثلاً داسې نه وايي، او نه يې ويلی شي، چې ورښت به حتمي صورت ونيسي. په همدې موضوع کښې ځينو مفسرينو کرامو ډېر ښه خوندور بحث کړی دی[۱].

يوه بله پوښتنه او د هغې جواب

و: که څوک وايي چې: ايا په ﴿ مَا فِي ٱلْأَرْحَامِ ﴾ باندې پوهېدل په الله ﷻ پورې اختصاص موندلی شي، حال دا چې په نني عصر کښې په آلاتو او اسبابو سره د مور په رحم کښې نارينه اولاد پېژندل کېږي؟

مونږ وايو چې: همدغه پوښتنه مونږ د الله ﷻ په توفيق د [الرعد:۸] ايت لاندې ډېره ښه جوابه کړې ده چې د وضاحت سره يې يو ځل بيا په لاندې ټکو کښې راخلاصه کوو:

اول: په ﴿ مَا فِي ٱلْأَرْحَامِ ﴾ کښې د "ما" توری عام مفهوم افاده کوي، حتی چې آن د نطفې حال ته هم شاملېږي، او پوره واضحه ده چې په دغه حال کښې يې نه چا د پېژندلو دعوه کړې ده او نه به يې دعوه وکړي.

دوهم: الله ﷻ په ﴿ مَا فِي ٱلْأَرْحَامِ ﴾ باندې پوهېدل په ټولو کيفياتو باندې علم د احاطې په توگه په خپل اقدس ذات پورې مختص گرځولی دی چې رنگ، عقل، پوهې او نورو ټولو نفساني کيفياتو ته شامل دی. ځو په نني عصر کښې لا څه چې په راتلونکي عصر کښې به هم هيڅوک دعوه ونه شي کړی، چې دا ماشوم به هوښيار وي او هغه به بې عقل وي، او هغه به حليم وي او دغه به غُصناک وي او داسې نور.

دريم: په ﴿ مَا فِي ٱلْأَرْحَامِ ﴾ باندې چې کوم علم په الله ﷻ پورې اختصاص لري هغه علم داسې باوري علم دی چې د نقيض او د دروغ ختلو احتمال نه لري، اما کوم علم چې په نني عصر کښې په

(۱) روح المعاني ج۲۱ ص۱۱۲

آلاتو او اسبابو سره صورت نیسي په هغه کښې د دروغ ختلو احتمال د منځه نه شي تلی، لکه چې د همدغې خبرې تصدیق د هغې لنډکی قیصې څخه څرګندېږي کومه چې مونږ د الله ﷻ په توفیق د ذکر شوي ایت په توضیحاتو کښې لیکلې ده، او که بالفرض څوک ادعاء وکړي چې زه وربانديې په یقین سره پوهېږم نو هغه په یقین سره کافر دی.

یوه قیصه

ز: یوه ورځې د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما سره یوه یهودي لاندې سوال جواب وکړ:

یهودي: زه غواړم چې تا د علم النجوم په حساب سره په درېوو خبرو باندې خبر کړم:

اول: ستا زوی به لس ورځې وروسته مړ شي.

دوهم: ته به پخپله تر هغه ژوندی یې چې په سترګو به ړوند شې.

درېم: زه به هم د روان کال تر پایه پورې ژوندی پاتې نه شم.

ابن عباس رضي الله عنهما: دا راته وایه چې چرته به مړ شې (په کومه ځمکه به دې روح قبض شي).

یهودي: په دې نه پوهېږم.

ابن عباس رضي الله عنهما: الله ﷻ رښتیا ویلي دي چې: ﴿وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ﴾ یعنې او هیڅ نفس نه پوهېږي چې په کومه ځمکه به مړ شي.

په پای کښې د یهودي ذکرې شوې درېواړه خبرې رښتیا شوې[1]، خو دغه (رښتیا توب) دلالت نه کوي چې نوموړی نجومي په غیبو باندې پوهېده، بلکې د یو پلوه ذکره شوې پوهه په آلاتو او اسبابو باندې ولاړه وه، او علم غیب د هغه علم نوم دی کوم چې په آلاتو او اسبابو باندې ولاړ نه وي، او د بله پلوه، د یو ځل صدق غوښتنه دا نه ده چې هر ځل به یې خبره رښتیا وي.

د ښه وضاحت دپاره لاندې حدیث ولولئ:

یو ورځې د نبي کریم ﷺ څخه چا د کاهنانو (او نجومیانو) په هکله پوښتنه وکړه، نو نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې دا هیڅ شی نه دی. بیا یې ترې پوښتنه وکړه چې: ای د الله رسوله! کاهنان خو کله خبره کوي چې همغه حقه وي (هماغسې وشي لکه څنګه چې هغوی خبر ورکړی وي).

نو نبي کریم جواب ورکړ چې: «تِلْكَ الْكَلِمَةُ مِنَ الْحَقِّ يَخْطَفُهَا مِنَ الْجِنِّيُّ فَيَقُرُّهَا فِي أُذُنِ وَلِيِّهِ فَيَخْلِطُونَ مَعَهَا مِائَةَ كَذْبَةٍ»[2] یعنې دغه د حق څخه هغه خبره ده چې جني (شیطان) یې د پرېښتو څخه راوتښتوي نو د خپل دوست (کاهن) په غوږ کښې یې وتغوي (واچوي) نو کاهنان ورسره سل دروغه ګډ کړي.

مرګ ته ورځغلي

ح: نبي کریم ﷺ فرمايلي دي چې: «إِذَا قَضَى اللهُ لِعَبْدٍ أَنْ يَمُوتَ بِأَرْضٍ جَعَلَ لَهُ إِلَيْهَا حَاجَةً»[3] یعنې

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۱۴ ص۸۲
(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۸۵۷؛ صحیح مسلم ج۲ ص۲۳۳
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۳۶

کله چې الله ﷻ یوه بنده ته اراده وکړي چې په کومه ځمکه کښې ومري، نو الله ﷻ نوموړي ځمکې ته د بنده ارتیا پېښه کړي چې په ځغاسته هلته ورشي او د خپل مرګ ځای ته خپل ځان ور ورسوي.

همدا موضوع په لاندې مثالونو کښې ښه واضحه کېږي:

اول د افغانستان خلکو ته د الله ﷻ د پلوه مقرره وه چې په ټوله دنیا کښې خواره واره شي او په مختلفو ځایونو کښې د خپنو ارواګانې قبض کړی شي. دا نقشه ورباندې د دې کبله تطبیق شوه چې دوی هجرت کولو ته اړ او مجبور کړی شوه.

یا په بل عبارت: هر مړ کېدونکی د خپلې مړینې ځای ته په ځغاسته ورغی او په منډه یې خپل ځان وررورساوه، او خپنې لا ورته هلته منتظر ناست دي، خو په خپل ځان خبر نه دي.

همدارنګه د جهاد په دوران کښې د جهاد د فریضې د اداء کولو د کبله د نړۍ مجاهدینو افغانستان ته راودانګل، او بیا د افغانانو شهیدانو په شمول هر یو شهید هغه ځای ته په ځغاسته ورغی چرته یې چې د شهادت جام نوش جان کړ، فإنا لله وإنا إليه راجعون.

دوهم: وایي چې یوه ورځې د سلیمان ؑ په مجلس کښې ملک الموت د یوه ناآشنا سړي په څېره ناست وه او په مجلس کښې یې یوه تن ته په ډېر زیر سره وکتل، نو هغه د وارخطایی د کبله د سلیمان ؑ سره لاندې سوال جواب وکړ:

د مجلس یو تن: دا ناآشنا سړی څوک وه چې ماته یې په دقت سره وکتل.

سلیمان ؑ: دا ملک الموت ؑ وه.

د مجلس یو تن: داسې ښکارېږي چې ملک الموت زما د روح د قبض اراده لري؛ نو ای پیغمبره! باد ته امر وکړه چې ما هند ته والوزوي، او هلته مې واچوي.

نو سلیمان ؑ دا کار وکړ، خو ملک الموت ورته اطلاع ورکړه چې الله ﷻ ماته د نوموړي یو تن په هکله امر وکړ چې په هند کښې یې روح قبض کړم، حال دا چې هغه دلته (په شام) کښې ناست وه، زه حیران وم چې د الله ﷻ امر به څنګه تعمیل کړم[1]، خو نوموړي په ځغاسته ځان هند ته ورساوه ترڅو ورباندې زه خپل ماموریت عملي کړم.

د اقیصه که واقعیت ونه لري هم عبرت ترې اخستل کېږي.

اللهم اجعل آخر کلامنا لاَ إِلٰهَ إِلاَّ اللهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللهِ.

د "لُقْمَان" سورت د الله ﷻ په توفیق ختم شو، او د نور توفیق غوښتونکي هم یاستو.

۳۰/رجب/ ۱۴۲۱ هـ ق - ۱۳۷۹/۸/۶ هـ ش - ۲۰۰۰/۹/۲۸ م.

(۱) روح المعاني ج۲۱ ص۱۱۳، تفسیر البیضاوي في هذا المقام

السجدة (۳۲)

سریزه

۱_ مونږ د "البقرة" سورت په سریزه کښې د الله ﷻ په توفیق په خاص-خاص نومونو سره د سورتونو د نومولو متعدد مناسبات ښودلي دي، د هغو د جملې څخه یو مناسبت دا دی چې د سورت مضمون د خپل نامه په مفهوم باندې مشتمل وي، لکه څنګه چې د "الإخلاص" سورت مضمون د اخلاص په مفهوم باندې اشتمال لري.

په دې مقام کښې همدغه مناسبت په پام کښې نیولی شوی دی چې د دې سورت د [۱۵] ایت مضمون د تلاوت په سجده باندې مشتمل دی. ته به وایې چې په "السجدة" کښې د "ا، ل" توري عهدي دی او د تلاوت سجدې ته پکښې اشاره شوې ده نو د "السّجدة" په نامه نومولی شوی دی.

۲_ د دې سورت د ایتونو شمېره (۳۰) ته رسېږي[۱]، او ټولې کلمې یې (۶۸۰) کلمې دي او د حرفونو شمېر یې (۱۵۱۸) تورو ته پورته شوی دی[۲].

۳_ د دې سورت په څینو ایتونو کښې د مکیتوب او مدنیتوب د لحاظه د علماوو کرامو څه اختلاف شته[۳]، مګر د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما (رئیس المفسرین) د یو روایت په بنیاد دا سورت ټول مکي سورت دی[۴] او د هجرت څخه وړاندې نازل شوی دی.

۴_ نو په همدې بنیاد په دې سورت کښې په عمده توګه هغه موضوعات تعقیب شوی دی کوم چې د اکثریت په لحاظ عموماً په مکي سورتونو کښې تعقیبېږي لکه د توحید دلایل، د قیامت د قیام اثبات، د نبوت د ثبوت اظهار، نبي کریم ﷺ ته تسلي ورکول او داسې نور.

۵_ په همدغو موضوعاتو سره د دواړو سورتونو (لقمان، السجدة) تناسب هم د وړاندې څرګندېږي او څه دقیق تفکر ته اړتیا نه لري.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿ الٓمٓ ۝١ تَنزِيلُ ٱلۡكِتَٰبِ لَا رَيۡبَ فِيهِ مِن رَّبِّ ٱلۡعَٰلَمِينَ ۝٢ أَمۡ يَقُولُونَ ٱفۡتَرَىٰهُۚ بَلۡ
هُوَ ٱلۡحَقُّ مِن رَّبِّكَ لِتُنذِرَ قَوۡمٗا مَّآ أَتَىٰهُم مِّن نَّذِيرٖ مِّن قَبۡلِكَ لَعَلَّهُمۡ يَهۡتَدُونَ ۝٣ ٱللَّهُ
ٱلَّذِي خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ وَمَا بَيۡنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٖ ثُمَّ ٱسۡتَوَىٰ عَلَى ٱلۡعَرۡشِۖ مَا
لَكُم مِّن دُونِهِۦ مِن وَلِيّٖ وَلَا شَفِيعٍۚ أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ ۝٤ يُدَبِّرُ ٱلۡأَمۡرَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ إِلَى

(۱) تفسیر البغوي ج۳ ص۴۹۷
(۲) اللباب في علوم الکتاب ج۱۵ ص۴۷۰
(۳) تفسیر القرطبي ج۱۴ ص۸۴
(۴) الدر المنثور ج۶ ص۵۳۴

ٱلْأَرْضِ ثُمَّ يَعْرُجُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُۥٓ أَلْفَ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ ۝٥ ذَٰلِكَ عَٰلِمُ
ٱلْغَيْبِ وَٱلشَّهَٰدَةِ ٱلْعَزِيزُ ٱلرَّحِيمُ ۝٦ ٱلَّذِىٓ أَحْسَنَ كُلَّ شَىْءٍ خَلَقَهُۥ ۖ وَبَدَأَ خَلْقَ ٱلْإِنسَٰنِ
مِن طِينٍ ۝٧ ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُۥ مِن سُلَٰلَةٍ مِّن مَّآءٍ مَّهِينٍ ۝٨ ثُمَّ سَوَّىٰهُ وَنَفَخَ فِيهِ مِن
رُّوحِهِۦ ۖ وَجَعَلَ لَكُمُ ٱلسَّمْعَ وَٱلْأَبْصَٰرَ وَٱلْأَفْـِٔدَةَ ۚ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ ۝٩

د ډېر مهربان (او) ډېر بارحمه الله ﷻ په نامه.

[۱]

[۲] (دا قرآن کريم جوړ کړی شوی نه دی بلکې) نازل کړی شوی کتاب دی، د دې (کتاب په حقانيت) کښې شک نشته (دا د شک او اشتباه ځای نه دی).

(دا قرآن کريم) د رب العالمين ﷻ د پلوه (د خلکو د هدايت دپاره نازل شوی) دی.

[۳] ايا کفار وايي چې دا (قرآن کريم) محمد د خپله ځانه جوړ کړی دی؟

(دغسې نه ده) بلکې همدا ستا د رب ﷻ د پلوه حق (د واقع په مطابق کتاب) دی (د دې دپاره په تاباندې درنازل شوی دی) ترڅو (ورباندې) داسې قوم (د خپل رب ﷻ د عذابه) وډار کړې چې ستا څخه مخکښې ورته هيڅ ډاروونکی نه دی ورغلی (چې د نبوت سره ډېر ناآشنا دی)، شايد چې دوی (ورباندې) هدايت موندې کړي (او د نبوت سره آشنا شي).

[۴] (تاته څکه دا کتاب درکړی شو چې) الله ﷻ هغه اقدس ذات دی کوم چې اسمانونه او ځمکې او (هم) هغه (مخلوقات) چې د دوی دواړو ترمنځ (موجود) دي، (دا ټول يې) په شپږو ورځو کښې پيدا کړي دي بيا يې په عرش العظيم باندې (د خپل شان سره مناسبه) إستواء کړې ده (هيچا ته يې په روزمره کارونو کښې هم د تصرف څه اختيار نه دی ورکړی).

(نو ای کفارو!) تاسو ته د الله ﷻ څخه په غير نه دوست شته او نه شفاعتگر (چې په دوستې يا شفاعت سره نجات درکړی شي). ايا نو تاسو (د ذکر شوي مضمون څخه) پند نه اوچتوئ؟ (چې د شرکياتو څخه اجتناب خپل کړئ).

[۵] (او دا څکه چې:) الله ﷻ (پخپله) د اسمان څخه تر ځمکې پورې د هر کار تدبير (او انتظام پخپله) کوي، بيا هر يو کار بېرته (د) الله ﷻ (حضور) ته وراوچتېږي (او په اختتام کښې يې فيصله کوي، البته) په داسې ورځ کښې چې (د اوږدوالي) اندازه يې د هغو کلونو څخه چې تاسو (ورباندې شمېرل کوئ، يو زرکاله (اوږده) ده، (دغه ورځ د قيامت د ورځې څخه عبارت ده).

[۶] دغه (د ذکرو شوو صفاتو خاوند ﷻ) په پټو او ښکاره وو باندې پوه دی (او هم) د کلکو ارادې خاوند (او) د ډېر رحم ښښتن دی.

[۷] هغه (اقدس ذات دی) چې هر شی يې پيدا کړی دی د هغه سره يې احسان (هم) کړی دی

(بې شماره نعمتونه يې هم ورکړي دي). او (همدغه اقدس ذات ﷻ) په رومبي خل سره يې انسان (آدم ﷺ) د خټې څخه پيدا کړ.

[۸] بيا يې د ده ﷺ اولاده د (غذاگانو) زبېښلو (لعاب) څخه وگرځوله (پيدا کړه. دا لعاب) د حقيرو اوبو (منيو) څخه عبارت دي.

[۹] بيا يې (د څو مراحلو څخه وروسته) د آدم ﷺ نسل (د انسان په شکل) برابر کړ، او د خپل روح (چې د ده ﷻ خاص مخلوق دی) څخه يې پکښې پو کړ.

او (هم) يې تاسو ته غوږونه او سترگې او زړونه وگرځول (پيدا کړه). (خود دې نعمتونو سره-سره) تاسو ډېر لږ شکرگزاري کوئ.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنې سورت د وروستني ايت مضمون دا وه چې: "مَفَاتِحُ الْغَيْبِ" (د غيبي علومو کونجيگانې او يا خزانې) خاص او خاص په الله ﷻ پورې ارتباط لري او بس.

د دې سورت په ذکرو شوو لومړنيو ايتونو کښې د يو پلوه د "مفاتح الغيب" دپاره د قرآن کريم يو مثال ښودلی شوی دی، او د بله پلوه الله ﷻ د خپل کامل علم او خپل کامل قدرت څه نور وضاحتونه هم نازل کړي دي، چې خلاصه يې داسې راځېږي:

ای پيغمبره! د "بسم الله الرحمن الرحيم" د ويلو څخه وروسته په خپل أمت باندې لاندې مطالب قرائت کړه:

۱ــ کوم "مفاتح الغيب" چې الله ﷻ پورې اختصاص لري د هغو يو بارز مثال دغه قرآن کريم دی، او دا څکه چې:

الف: دغه قرآن کريم د هغو تورو څخه ترکيب موندلی دی د کومو څخه چې د بندگانو کلامونه ترکيب مومي او روزمره ورباندې خبرې کوي، لکه "ا، ل، م" او داسې نور، خو د دې سره ټول مخلوقات د دې څخه ناتوانه دي چې د دې قرآن کريم د يوه ايت په مثل يو کلام جوړ کړي، حتی نه هم نه شي کولی او نه دې پخوا کولی شوه چې د قرآن کريم د يوه ايت مثل ترکيب کړي.

ب: دا د دې حقيقت دليل دی چې قرآن کريم بشري کتاب نه دی بلکې د "مفاتح الغيب" څخه يوه کړۍ ده، دا څکه چې: د مخلوقاتو ترمنځ علمي تفاوت شته او الله ﷻ په تفاوت سره پيدا کړي دي، خو په دومره تفاوت سره يې نه دي پيدا کړي چې يو کس دې يوازې په يو سر ټول کتاب جوړ کړي او نور ټول مخلوقات دې په گډه د يوه ايت د جوړولو توان هم ونه لري.

ج: نو پوره واضحه شوه چې دا کتاب د رب العالمين د پلوه د همدوی د هدايت دپاره نازل شوی دی، ترڅو ترې دوی په دنيا او آخرت کښې د مثال په توگه استفاده وکړي.

د: او دا هم پوره څرگنده شوه چې په حقانيت او واقعيت کښې يې داسې شک او شبه نشته کومې چې د يوه اساسي تکي څخه سرچينه اخستې وي، بلکې په دغه مورد کښې ټولې

اشتباهګانې بې بنیاده او بې اندازې کاواکه دي.

۲ـ ای پیغمبره! مشرکان تاته ګوته نیسي او وايي چې دا کتاب يې د خپله خانه جوړ کړی دی، او په دروغو باندې يې په الله ﷻ پورې د دې دپاره ورتپلی دی چې په خلکو باندې يې قبول کړي، او څه اعتبار ورته کسب کړي، خو:

الف: دغسې نه ده لکه چې هغوی خیال کاوه، بلکې اعجاز يې په لوړ اواز سره ناري وهي چې دا کتاب ستا د رب ﷻ د پلوه تاته په حقه درکړی شوی دی.

ب: البته دا د دې دپاره چې ته په دې کتاب سره هغه قوم د الله ﷻ د عذابه وډار کړې چې ستا څخه وړاندې ورته څو پېړۍ ډاروونکی (پیغمبر) نه دی ورغلی، کوم چې د پیغمبر سره ډېر ناآشنا دی او بالآخره کوم ته چې د یوه بنیادم پیغمبر ګرځېدل ډېر لرې او نه کېدونکی کار برېښي. شاید چې هغوی ستا دعوت ومني او په ربښتیانیو معناوو کښې د الله ﷻ د عذابه وډار شي او د شرک څخه توحید ته راوګرځي.

ج: که بالفرض المحال تا خپل خان هغوی ته په دې غرض پیغمبر په صفت معرفي کولی ترڅو ورباندې خپل ریاست او مشري قائمه کړې ـلکه چې هغوی همداسې خیال کوي ـ نو هرومرو به تا دغه کار د یوې داسې لارې څخه پیل کړی وي چې د هغوی د اذهانو څخه دومره لرې نه وي لکه څومره چې ترې نبوت لرې برېښي.

یا په بل عبارت: که بالفرض تا دا کار کولی نو د جوګیتوب یا جادوګر او یا د بل باطل خوښوونکي سړي لقب به دې خپل خان ته ورکړی وي، او بیا به هغوی په ډېره اسانه سره قبول کړی وی.

۳ـ الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې:

الف: ټول اسمانونه او ټولې ځمکې بلکې هغه ټول مخلوقات يې کوم چې د دغو دواړو ترمنځ موجودیت لري، د خپلې ارادې مطابق په شپږو ورځو کښې پیدا کړي دي، او هیڅوک ورسره په دغه پیداکولو کښې برخوال نشته.

ب: د ذکر شوي پیدا کولو څخه وروسته بیا الله ﷻ په عرش العظیم باندې داسې استواء وکړه کومه چې د ده ﷻ د شان سره مناسبه ده، او د ټولو مخلوقاتو روزمره چارې او کارونه يې هم په خپله اراده کښې وساتل؛ هیڅا ته يې په دغه انتظام کښې برخه ورنه کړه او نه ورته څه ارتیا وه چې برخه يې پکښې ورکړې وی.

۴ـ نو ای مشرکانو! په همدې بنیاد تاسو ته د الله ﷻ څخه په غیر هیڅ دوست او هیڅ شفاعتګر نشته چې په الهي انتظام کښې څه مداخله وکړی شي او تاسو ته نجات درکړي.

ایا نو تاسو د همدې نصیحت څخه پند نه اخلئ؟ ایا تاسو نه پوهېږئ څوک چې په الهي انتظام کښې هیڅ مداخله نه شي کولی بلکې پخپله همدغه انتظام ته منقاد وي، هغه به چاته څه ګټه ورسولی شي؟

۵ـ په الهي نظام کښې څکه څوک مداخله نه شي کولی چې د اسمان څخه نيولې آن تر ځمکې پورې په ټوله ساحه کښې يوازې الله ﷻ خپل تکويني اوامر نازلوي او د کارونو تنظيم ته صورت ورکوي.

بيا به همدغه ارشادات د نتائجو په لحاظ بېرته د الله ﷻ حضور ته د فيصلې دپاره وړېږي‌ته او د ده ﷻ اقدس حضور ته به وړاندې شي. البته دا به په هغې سختې ورځې کښې صورت ونيسي د کومې اوږدوالی چې ستاسو د کلونو په معيار يو زر کاله دی.

لنډه دا چې د الله ﷻ څخه په غير نه څوک د دنيا په انتظام کښې مداخله کولی شي او نه يې د اختتام په نتائجو کښې د لاس وهنې توان لري، نو خاص همدی ﷻ د عبادت لياقت لري او بس.

۶ـ ای پيغمبره! خلکو ته ووايه چې دغه اقدس ذات ﷻ د لاندې صفاتو درلودونکی هم دی.

الف: په پټو او ښکارندو ټولو شيانو باندې پوه دی، کوم شيان چې د خلکو څخه غائب دي هغه د الله ﷻ څخه غائب نه شي کرځېدلی.

ب: همدی ﷻ د کلکې ارادې درلودونکی دی، هيڅوک او هيڅ شی يې د ارادې په وړاندې خنډ نه شي جوړېدلی.

ج: همدی ﷻ ډېر مهربان دی چې د ډېرې مهربانۍ د امله يې کفارو ته فرصت ورکړی دی چې د قرآن کريم په حقانيت کښې فکر وکړي او خپلې عقيدې سمې کړي، که نه نو دوی سمدستي د هلاکت لياقت لري.

د: همدی ﷻ هغه اقدس ذات دی چې هغو ټولو شيانو ته يې ډېر ښايست ورکړی دی کوم يې چې پيدا کړي دي، هر شی يې په هغې طريقې باندې په ډېره ښه توګه پوه کړی دی د کومې دپاره يې چې پيدا کړی دی، او کوم شکل يې چې ورکړی دی د هغه څخه د استفادې لارې چارې يې په ډېره ښه طريقه ورزده کړې دي، او بالآخره پرېمانه نعمتونه يې ورپېرزو کړي دي.

هـ: الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې د انسان غوندې ښايسته بشر يې د بل شي څخه نه بلکې د خاورې او ختې څخه شروع کړی دی. يا په بل عبارت: آدم ﷺ يې په قدرتي توګه د ختې څخه جوړ کړ او بيا يې پکښې روح پوه کړ او د ښايسته څېرې خاوند يې وګرځاوه.

و: بيا يې د آدم ﷺ نسل او اولاده د غذاګانو د لعاب څخه پيدا کړه او لا پيدا کوي يې. د غذاګانو لعاب او شيره د هغو سپکو او حقيرو اوبو څخه عبارت ده کومه چې د منې په نوم يادېږي.

ز: د جوړولو ترتيب يې دا وه چې د حقيرې منې څخه يې د انسان دپاره د غوښو او هډوکو بدني چوکاټ جوړ کړ، چې د حقيرې نرمې منې سره بالکل ضد او منافي برېښي.

ح: بيا الله ﷻ په همدغه غوښينې چوکاټ کښې هغه روح واچاوه د کوم په حقيقت باندې چې يوازې الله ﷻ پوهېږي، نو په کار دي چې همده ﷻ ته يې اضافت وکړی شي او بس.

ط. په دغه روح باندې الله ﷻ ذکر شوی خورين او غوښين اسکلټ ژوندی کړ او د حس او حرکت خاوند يې جوړ کړ.

ي: اى بينادمانو! په ذكره شوي طريقې سره الله ﷻ تاسو داسې مرحلې ته ورسولئ: په كومه كښې چې تاسو د غوږو، سترګو، زړونو او نورو اندامونو خاوندان جوړ شوئ.

خو حقيقت دا دى چې په تاسو كښې شكرګزاران ډېر لږ دي، او ډېر لږ وخت شكرګزاري كوئ، بلكې ستاسو اكثريت ناشكران تشكيلوي، چې د ابتداء څخه تر انتهاء پورې د الله ﷻ د خارجي او داخلي نعمتونو څخه مستفيد ياست خو د دې سره په عبادت كښې ورسره شريكان دروئ.

توضيحات

۱ـ په ﴿ الٓمٓ ﴾ كښې د قرآن كريم د حقانيت يو معجز دليل پټ دى، چې الله ﷻ قرآن كريم ته د هغو تورو څخه تركيب وركړى دى د كومو څخه چې روزمره د خلكو خبرې تركيب مومې، او د دوى په اختيار كښې دي، خو د دې سره‌سره د قرآن كريم د يوه ايت غوندې يوه كلام ته ترې تركيب نه شي وركولى.

په دغو ايتونو كښې د ذكر شوي دليل څه نظائرو ته اشاره شوې ده، هغه دا چې:

الف: بنيادم د خاورو څخه بنګلې او دنګ تعميرات جوړولى شي مګر د يوه ګل د جوړولو څخه ترې عاجز دى، حال دا چې خاوره يې په ولكه كښې ده.

ب: د ختو او نورو شيانو څخه ښې ډولې مجسمې جوړولى شي خو په روح باندې يې نه شي ژوندي كولى او هم عقل او حواس نه شي وربښلى، لكه څنګه چې الله ﷻ آدم ﷺ د ختو څخه جوړ او عقل او حواس يې وروبښل.

ج: بنيادم د ميوجاتو څخه لعاب ويستلى شي مګر مني ترې نه شي جوړولى چې د انسان د جوړښت دپاره اساس ګرځي.

د: نرمې اوبه منجمدې ګرځولى شي خو د بنيادم يا بل كوم ځاروي اسكلټ ترې نه شي جوړولى، او داسې نور.

نو څرنګه چې په ذكرو شوو خلقي شيانو كښې هيڅوك عقيده نه شي درلودلى چې دا د انسان صنعت دى، يا په بل عبارت: د مثال په توګه هيڅوك عقيده نه شي كولى او نه يې كوي چې د تورو خاورو څخه ښايسته ګلان او نبات الله ﷻ نه دي پيدا كړي بلكې انسان پيدا كړي دي: نو په كار دي چې قرآن كريم ته هم كفار د دروغين كتاب لقب ورنه كړي، او په دې عقيده وكړي چې په حقه د الله ﷻ د پلوه نازل شوى دى.

څو منظوم نظاير

۲ـ يوه پښتون شاعر په خپلو اشعارو كښې د ذكر شوي اعجازي دليل څو نظائر په ډېره ښه طريقه خاى په خاى كړي دي[1]، چې مونږ ترې د بېلګې په توګه فقط څو بيتونه را اخلو، هغه دا چې:

---

(۱) د عبد الرحمن مومند ديوان ص۱۹۵

په نامه د هغه خدای مې دا بیان دی :: چې یو نوم یې په نومونو کښې سبحان دی
هر یو کار چې وهر چاوو ته مشکل وي :: هغه کار واړه وده وو ته اسان دی
څوک افتاب شي په اسمان راخېژولی :: ده افتاب راخېژولی په اسمان دی
څوک د لمر په مخ حجاب شي غوړولی :: ده پټ کړی لمر په ابر کښې پنهان دی
څوک یو څاڅکی پرېوېستی شي د اسمانه :: نازل کړی ده په مونږ باندې باران دی
څوک شي روح ننویستی په یوه ماشي :: ژوندی کړی ده په روح تمام جهان دی
څوک د خاورو شي یو ګل پیدا کولی :: ده له خاورو پیدا کړی ګلستان دی
په سجود یې ځمکې سر دی لګولی :: خوړند سر یې په رکوع سره اسمان دی
هره ونه په قیام ورته ولاړه :: هر ګیاه یې په تسبیح سره زبان دی
هر ماهي یې په دریاب کښې حمد وایي :: هر مرغه یې په چمن کښې ثناخوان دی
مخلوقاتو هسې نه دی پېژندلی :: لکه ده سره چې قدر د خپل خان دی
منزه دی له جمله وو جهتونو :: او بیا هر جهت په ده باندې ودان دی
له زرګونو صفتونو راشه ګوره :: چې یې کړی نیم صفت عبد الرحمن دی

یادونې

۳ـ په دې مقام کښې باید څو یادونې په یاد کښې وساتلی شي هغه دا چې:

الف د ﴿ لِتُنذِرَ قَوْمًا مَّآ أَتَىٰهُم ﴾ الآية غوندې یو بل ایت په لږ تفاوت سره وړاندې په [القصص: ۴۶] کښې تېر شوی دی، چې مونږ ترې لاندې ـ د الله ﷻ په توفیق ـ څه سوال جواب لیکلی دی یو ځل کتل یې بد نه دي.

ب همدارنګه مونږ د [الأعراف: ۵۴] ایت لاندې د ﴿ ثُمَّ ٱسْتَوَىٰ عَلَى ٱلْعَرْشِ ﴾ جمله ښه پوره شرحه کړې ده ـ والحمد لله ﷻ ـ، هیله ده چې هلته یو ځل مراجعه وکړی شي.

متعدد تفسیرونه

۴ـ مفسرینو کرامو د ﴿ يُدَبِّرُ ٱلْأَمْرَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ إِلَى ٱلْأَرْضِ ﴾ الآية دپاره ګڼ تفسیرونه کړي دي[1]، چې تقریباً لسو تفسیرونو ته رسېږي، او په ایت شریف کښې د مراتبو په تفاوت سره د ټولو د تحمل توان شته.

مګر کوم تفسیر چې مونږ ته بهتر او غوره برېښېدلی دی هغه په لاندې ټکو ولاړ دی:

الف د ﴿ يُدَبِّرُ ﴾ کلمه د "تدبیر" څخه اشتقاقه شوې ده، "تدبیر" دېته ویل کېږي چې څوک یو کار په پوره دقت سره پلانګزاري کړي چې بهتره او ښه نتیجه ورکړي[2].

---

(۱) روح المعاني ج۲۱ ص۱۲۲، تفسير أبي السعود ج۷ ص۸۰، تفسير الطبري ج۲۱ ص۹۱، نظم الدرر ج۶ ص۵۳

(۲) القاموس المحيط ج۲ ص۱۴۷، لسان العرب ج۴ ص۲۷۳، مفردات الراغب ص۱۶۶

په دې مقام کښې د "تَدْبِير" د کلمې څخه هغه تدبیر مطلب دی کوم چې د الله ﷻ د عالي شان سره مناسب وي، کوم ته چې الله ﷻ اشاره کړې ده چې ﴿ ٱللَّهُ ٱلَّذِى خَلَقَ سَبْعَ سَمَٰوَٰتٍ وَمِنَ ٱلْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ ٱلْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ ﴾ [الطلاق: ۱۲] یعنې الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې اوه اسمانونه یې پیدا کړي دي، او د ځمکو څخه یې هم د اسمانونو په تعداد اُوه ځمکې پیدا کړې دي.

د دغو دوارو په مجموعه کښې یې د حکمتونو په مطابق روزمره الهي حکم چلېږي او ښکته کېږي، د همدې حکم په موافق کارونه صورت نیسي.

مثلاً بارانونه ورېږي او نباتات وربادې زرغونېږي، شپه او ورځ یو د بل په تعقیب چلېږي، اورې او ژمی یو بل تعقیبوي، حیوانات په مختلفو ځېرو باندې پیدا کېږي او د یو حال څخه بل حال ته وراننتقالېږي او داسې نور[1].

ب. د ﴿ ٱلْأَمْرَ ﴾ څخه هغه امر مطلب دی کوم چې په "أُمُور" سره جمعه کېږي[2] او مونږ یې په کار سره ترجمه کوو.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه تعریفي توري پکښې د جنس یا استغراق دپاره دی[3]، چې هغو ټولو کارونو ته شمولیت لري کوم چې د تشریع یا تکوین او تسخیر په توګه اجراء کېږي.

ج. د ﴿ مِّنَ ٱلسَّمَآءِ إِلَى ٱلْأَرْضِ ﴾ کلمات د ټول عالم څخه کنایه دي، او په دغو دوارو باندې ځکه صراحت وکړی شو ـ والله ﷻ اعلم ـ چې د انسان تفکر او نظر ظاهراً د دغو دوارو څخه بهر تجاوز نه کوي.

که نه نو د الله ﷻ مخلوقات په دغو دوارو کښې انحصار نه لري، لکه چې فرمایي: ﴿ وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ ﴾ [المدثر: ۳۱] یعنې ای پیغمبره! ستا د رب ﷻ په لښکرو (مخلوقاتو) باندې هیڅوک د احاطې په توګه علم نه لري مګر همدی ﷻ او بس.

د. په ﴿ ثُمَّ يَعْرُجُ ﴾ کښې د ﴿ يَعْرُجُ ﴾ کلمه د "عُرُوج" څخه اشتقاقه شوې ده، چې د پورته ورختلو معنی ورکوي[4]، او ضمیر پکښې ﴿ ٱلْأَمْرَ ﴾ ته راجع دی.

هـ. په ﴿ إِلَيْهِ ﴾ کښې الله ﷻ ته ضمیر راجع دی لکه چې د ﴿ يُدَبِّرُ ﴾ مستتر ضمیر همده ﷻ ته راجع دی.

د دې ډول ضمیر یو نظیر په بل ایت کښې تېر شوی دی چې: ﴿ وَقَالَ إِنِّى مُهَاجِرٌ إِلَىٰ رَبِّىٓ ﴾ [العنکبوت: ۲۶] یعنې او ابراهیم ﷺ ووېلې چې یقیناً زه خپل رب ﷻ ته هجرت کوونکی یم (زه هغه وطن ته هجرت کوم چې خپل رب ﷻ راته ښودلی دی).

---

(۱) تفسیر البغوي ج۴ ص ۳۶۱

(۲) البحر المحیط ج۸ ص ۴۳

(۳) التحریر الوجیز ج۱۳ ص ۳۰

(۴) مفردات الراغب ص ۳۳۱

و به ﴿ فِي يَوْمٍ ﴾ کښې د "فِي" توری پوازې په ﴿ يَعْرُجُ ﴾ پورې تعلق نیسي او بس.
نو د پاسنیو ټکو په پام کښې نیولو سره یې مضمون داسې راخېژي چې:
الله ﷻ اسمان څخه نیولې آن تر ځمکې پورې په ټوله دنیا بلکې په ټول عالم کښې د حکمتونو په بنیاد کارونو ته صورت ورکوي
یا په بل عبارت ژوندي کول او مړه کول او داسې نور د همده ﷻ په اختیار کښې دي، د بادونو چلښت او د بارانونو ورښت او داسې نور یوازې د همده ﷻ د ارادې په مدار څرخېږي او بس
دا ټول مخلوقات الله ﷻ عبث نه دي پیدا کړي، او نه پکښې الهي تدبیر عبث او بې حکمته صورت نیولی دی، چې د پیداکولو او تدبیرولو څخه وروسته یې هیڅ څارنه او مراقبت ونه کړي.
بلکې داسې ورځ راتلونکې ده چې ټول أمور به یوازې الله ﷻ ته د فیصلې دپاره ور اوچت شي او د حکمتونو په موافق به پکښې اجراءات صورت ونیسي. البته دغه ورځ د هغې سختې ورځې څخه عبارت ده کومه چې ستاسو (انسانانو) د کلونو په حساب یو زر کاله اوږده ده، کومه چې د قیامت د ورځې څخه عبارت ده.

سوال جواب

۵ـ که څوک وایي چې د قیامت ورځ خو پنځوس زره کاله اوږده ده، ځکه چې نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې «... فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ حَتَّى يُقْضَى بَيْنَ الْعِبَادِ فَيَرَى سَبِيلَهُ إِمَّا إِلَى الْجَنَّةِ وَإِمَّا إِلَى النَّارِ»[۱] یعنې د سرو زرو او سپینو زرو زکات نه ورکوونکي به په خپلو پیسو باندې په داسې ورځ کښې داغل کېږي د کومې اندازه چې پنځوس زره کاله ده، آن تر دې چې د بندګانو ترمنځ فیصله صورت ونیسي، نو بیا به یا د جنت لاره وګوري او یا به د دوزخ لاره.
نو پوښتنه دا ده چې ایا د دغه ایت مفهوم ـ چې په بحث پکښې روان دی ـ د ذکر شوي حدیث د مفهوم سره څه تناقض نه لري؟
مونږ وایو چې د ذکر شوي اعتراض دپاره علماوو کرامو متعدد جوابونه کړي دي لاندې مثالونه یې ولولئ:
الف. د قیامت ورځ د اشخاصو په اعتبار تفاوت پیدا کوي[۲]، نو په ځینو به زر کاله اوږده وي او په ځینو باندې به پنځوس زره کاله او داسې نور.
ب. دواړه عددونه سره څه منافات نه لري ځکه چې دواړه د یوې اوږدې مودې څخه کنایه دي[۳] چې د مبالغې په توګه ترې په یوه ځای کښې په زر کاله او په بل ځای کښې په پنځوس زره کاله تعبیر شوی دی.

---

(۱) صحیح مسلم ج۱ ص۳۱۸
(۲) تفسیر البغوي ج۳ ص۴۹۸
(۳) تفسیر المراغي ج۲۱ ص۱۰۵

ج: دوارہ عددونه د شدت او سختی څخه نمایندګي کوي[1] او مشخص عدد په یوه خای کښې هم مطلب نه دی، والله ﷻ أعلم بمراده.

احسان څه معنی؟

٦_ په ﴿ ٱلَّذِىٓ أَحۡسَنَ كُلَّ شَىۡءٍ خَلَقَهُۥ ﴾ کښې د ﴿ أَحۡسَنَ ﴾ کلمه د "إحسان" څخه اشتقاقه شوې ده، که څه هم مفسرینو کرامو په دې مقام کښې ذکره شوې کلمه په متعددو معناوو باندې تفسیره کړې ده[2] مګر د لغت په لحاظ سره لاندې دوه معناوې درلودلی شي[3]:

الف: بل چا ته نعمت ورکول او ښه ورسره کول.

ب: خپله عقیده او خپل عمل ښایسته کول.

په دې مقام کښې اوله معنی مراده ده، یعنې الله ﷻ چې هر شی پیدا کړی دی نو هغه ته یې بې شمېره نعمتونه هم ورکړي دي.

همدا مضمون په بل ایت کښې داسې منعکس شوی دی چې: ﴿ رَبُّنَا ٱلَّذِىٓ أَعۡطَىٰ كُلَّ شَىۡءٍ خَلۡقَهُۥ ثُمَّ هَدَىٰ ﴾ [طه: ۵۰] یعنې موسی ﷺ فرعون مخاطب کړ چې زمونږ رب ﷻ هغه اقدس ذات دی چې هر شي ته یې پیدایښت او څېره ورکړې ده، بیا یې ورته لارښودانه هم کړې ده، چې د خپل شکل او څېرې څخه دغسې او هاغسې استفاده وکړي.

یادونه

٧_ په ﴿ ثُمَّ جَعَلَ نَسۡلَهُۥ مِن سُلَٰلَةٍ ﴾ کښې د ﴿ سُلَٰلَةٍ ﴾ کلمه د الله ﷻ په توفیق د [المؤمنون: ۱۲] ایت لاندې ډېره ښه توضیح شوې ده، یو ځل کتل یې د دې مقام دپاره ګټور دي.

﴿ وَقَالُوٓاْ أَءِذَا ضَلَلۡنَا فِى ٱلۡأَرۡضِ أَءِنَّا لَفِى خَلۡقٍ جَدِيدٍۢۚ بَلۡ هُم بِلِقَآءِ رَبِّهِمۡ كَٰفِرُونَ ﴿١٠﴾
قُلۡ يَتَوَفَّىٰكُم مَّلَكُ ٱلۡمَوۡتِ ٱلَّذِى وُكِّلَ بِكُمۡ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمۡ تُرۡجَعُونَ ﴿١١﴾ وَلَوۡ تَرَىٰٓ إِذِ
ٱلۡمُجۡرِمُونَ نَاكِسُواْ رُءُوسِهِمۡ عِندَ رَبِّهِمۡ رَبَّنَآ أَبۡصَرۡنَا وَسَمِعۡنَا فَٱرۡجِعۡنَا نَعۡمَلۡ
صَٰلِحًا إِنَّا مُوقِنُونَ ﴿١٢﴾ وَلَوۡ شِئۡنَا لَأٓتَيۡنَا كُلَّ نَفۡسٍ هُدَىٰهَا وَلَٰكِنۡ حَقَّ ٱلۡقَوۡلُ مِنِّى
لَأَمۡلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ ٱلۡجِنَّةِ وَٱلنَّاسِ أَجۡمَعِينَ ﴿١٣﴾ فَذُوقُواْ بِمَا نَسِيتُمۡ لِقَآءَ يَوۡمِكُمۡ
هَٰذَآ إِنَّا نَسِينَٰكُمۡۖ وَذُوقُواْ عَذَابَ ٱلۡخُلۡدِ بِمَا كُنتُمۡ تَعۡمَلُونَ ﴿١٤﴾ إِنَّمَا يُؤۡمِنُ بِـَٔايَٰتِنَا

(۱) اللباب في علوم الكتاب ج۱۵ ص۴۷۴؛ تفسیر الخازن ج۵ ص۷۲
(۲) زاد المسير ج۶ ص۱۷۲
(۳) مفردات الراغب ص۱۱۸

﴿ٱلَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُوا۟ بِهَا خَرُّوا۟ سُجَّدًا وَسَبَّحُوا۟ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ۩ ﴿١٥﴾ تَتَجَافَىٰ جُنُوبُهُمْ عَنِ ٱلْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا وَمِمَّا رَزَقْنَٰهُمْ يُنفِقُونَ ﴿١٦﴾ فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّآ أُخْفِىَ لَهُم مِّن قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَآءًۢ بِمَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿١٧﴾﴾

[۱۰] او مشرکان وايي چې: ايا کله چې مونږ په ځمکه کښې ورک شو (خاورې شو، مونږ به بېرته راژوندي کړی شو؟) ايا يقيناً مونږ به په نوي پيدايښت کښې شو؟

(دا دومره د تعجب خبره نه ده) بلکې مشرکان د خپل رب ﷻ په ملاقات (د قيامت په ورځ) کفر کوونکي (انکار کوونکي) دي (او ذکره شوې خبره پلمه نيسي).

[۱۱] (ورته) ووايه چې هغه ملک الموت به تاسو (ستاسو ارواګانې) پوره واخلي (قبض کړي) کوم چې په تاسو باندې مقرر کړی شوی دی، بيا به (بېرته راژوندي کړی شئ او) خپل رب ﷻ ته (په د حساب کتاب دپاره) ورتاو کړی شئ.

[۱۲] او که ته هغه وخت (حال) وګورې (نو د ډېر عجيبه حال به وګورې) چې کله مجرمان (کفار) د خپل رب ﷻ په نزد (د خجالت د کبله) د خپلو سرونو ښکته کوونکي وي (ټيټ ګوري).

(په دغه وخت کښې به وايي چې:) اې زمونږ ربه! مونږ (هغه څه) وليده او مونږ واورېدل (کوم چې مونږ په دنيا کښې دروغ ګڼل)، نو (اې ربه!) مونږ بېرته (دنيا ته) تاو کړه، چې مونږ (هلته) صالح عمل وکړو، يقيناً مونږ باور کوونکي ياستو (مونږ ايمان راوړی دی).

[۱۳] او که زمونږ اراده وشي نو مونږ به هر نفس (هر چا) ته د هغه هدايت ورکړو (او په سمه لاره تللو ته به يې مجبور کړو)، مګر (مونږ داسې نه کوو ځکه چې) زما د پلوه دا خبره تثبيت (فيصله) شوې ده چې هرومرو (او) ضرور به زه د پېريانو او انسانانو (د مجرمانو) څخه دوزخ ډکوم، د ټولو څخه.

[۱۴] نو (په دوزخ کښې به ورته ووېلی شي چې: تاسو د خپلو اعمالو مزه) په دې سبب وڅکئ چې تاسو د خپلې دغې ورځې ملاقات هېر کړی وه، يقيناً مونږ (نن ورځ) تاسو (د خپل رحمت څخه) هېر کړئ (متروک مو وګرځولئ). او د هغو (جناياتو) په سبب دائمي عذاب وڅکئ کوم چې تاسو (په دنيا کښې) وئ چې عملي کول به مو.

[۱۵] يقيناً زمونږ په ايتونو سره هغه کسان ايمان راوړي کوم چې کله وربانديې پند ورکړی شي نو (سمدستي په ځمکه باندې) سجده کوونکي پرېوځي، او (هم) د خپل رب ﷻ د حمد (او ثنا) سره (د ده ﷻ) پاکي هم بيانوي (او تسبيحات يې وايي)، حال دا چې دوی تکبر نه کوي (د عبوديت او بندګۍ څخه سرکشي نه کوي).

[۱٦] (هغه کسان وربانديې ايمان راوړي) د کومو اړخونه چې د وېده کېدو د ځايونو څخه، په داسې حال کښې لرې وي چې خپل رب ﷻ د دار او تمې په حال کښې بلي (او د شپې لمونځونه

کوي)، او (په دې باندې علاوه) د هغو مالونو څخه کوم چې مونږ ورته روزي کړي دي (په صدقاتو کښې) انفاق (خرڅ هم) کوي.

[۱۷] نو هیڅ نفس (هیڅوک د) هغو (نعمتونو په کم او کیف) باندې نه پوهیږي کوم چې ورته پټ ساتلی شوي دي، چې د سترګو د یخوونکو (نعمتونو) څخه عبارت دي.

(دغو کسانو ته به) د هغو عملونو په سبب (جزا ورکړی شي) جزا ورکول کوم چې همدغه کسان دي چې عملي کوي یې.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندینیو ایتونو کښې د نبي کریم ﷺ د نبوت اثبات مطرح وه چې دا قرآن کریم ربښتیانی الهي کتاب دی، او بل پکښې د الله ﷻ د توحید څو دلایلو ته اشاره شوې وه. په دې ایتونو کښې د قیامت د قیام او د مرګ څخه وروسته د بیا ژوندي کېدلو موضوع مطرحه شوې ده چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! مشرکان لکه څنګه چې د الله ﷻ د وحدانیت او ستا د رسالت څخه انکاري دي همدارنګه دوی د ایمانداری دریم اصل (بعث بعد الموت) هم نه مني. د همدې کبله:

۱ـ مشرکان په تعجب سره وایي او خپل انکار څرګندوي چې:

ایا کله چې مونږ خاورې شو او په ځمکه کښې ورک او منحل شو، ایا ربښتیا مونږ به بېرته راژوندي شو او بیا به د نوي او تازه ژوند خاوندان وګرځو؟ دا خبره مونږ بالکل نه منو او نه د منلو وړ ده، چې خاورې شوي او ایره شوي بدنونه دې بېرته د پخوانی څېرې او شکل غوندې شکل واخلي.

۲ـ ای پیغمبره! ایا د مرګ څخه وروسته بیا ژوندي کېدل څه د تعجب خبره ده؟ حال دا چې الله ﷻ ټول مخلوقات د نشت (عدم) څخه پیدا کړي دي.

مشرکان هم په خپلو زړونو کښې په دې باندې پوهیږي چې الله ﷻ په بیا راژوندي کولو باندې قدرت لري، خو د دې کبله ترې انکار کوي چې د حساب کتاب د رامخې ته کېدلو څخه خپلې اوږې سپکې کړي او څه یې چې خوښه وي د هغو مرتکب شي.

لنډه دا چې مشرکان یوازې د بعث بعد الموت څخه انکاري نه دي بلکې دوی د خپل رب ﷻ په حضور کښې د درېدلو څخه او د قیامت د ورځې د نورو کیفیاتو څخه هم منکران دي.

۳ـ نو ته د مشرکانو ذکره شوې عقیده رده کړه او ورته ووایه چې:

الف: ای مشرکانو! ایا تاسو نه پوهیږئ چې تاسو د دوه وو برخو څخه تشکیل یاست: یوه برخه مو هډوکي او غوښې دي چې د مرګ څخه وروسته خاورې کېږي او د منځه ځي، بله برخه مو ارواګانې دي چې نه په خاورو کښې خښېږي او نه د منځه ځي، بلکې په قدرتي توګه ساتلی کېږي.

ب: کله چې الله ﷻ ستاسو د مرګ اراده وکړي نو هغه ملک الموت کوم چې په تاسو باندې ګومارل شوی دی، سمدستي ستاسو ارواګانې اخلي او په قدرتي توګه یې ساتي؛ نو د ارواګانو په

بېلتون سره ستاسو بدنونه د انحلال سره مخامخ کېږي.

ج: کله چې الله ﷻ اراده وکړي چې تاسو بېرته راژوندي کړي، نو سمدستي به مو خاورې شوي بدنونه بیا تشکیل کړي او جدا شوو ارواګانو ته به ورسره پیوستون ورکړي، نو في الحال به تاسو ژوندي شئ او د خپل رب ﷻ په حضور کښې به د حساب کتاب دپاره ودرولی شئ.

۴_ ای پیغمبره! نن ورځ خو کفار د قیامت د ورځې څخه په تعجب سره انکار کوي، او که ته همدغه کسان په هغه وخت کښې وګورې په کوم کښې چې همدوی د لاندې کیفیاتو درلودونکي وي، نو د ډېر عجیبه کیفیات به وګورې:

الف: کله چې ذکرو شوو انکار کوونکو مجرمانو (کفارو) خپل سرونه د خپل رب ﷻ په حضور کښې د خجالت د کبله ښکته او ځوړند نیولي وي.

ب: کله چې هغوی د ډېر ذلت په حال کښې وایي چې:

اول: ای زموږ ربه! موږ هغه څه په خپلو سترګو ولیده د کومو څخه به چې موږ په دنیا کښې انکار کاوه، او خپل خانونه به مو ورباندې رانده اچولي وه.

دوهم: موږ هغه څه په خپلو غوږونو واورېده او قبول مو کړه کوم چې موږ په دنیا کښې نه قبلول او غوږ به مو ورته نه نیوه.

دریم: نو ای زموږ ربه! موږ بېرته دنیا ته ورتاو کړه ترڅو موږ هلته صالح عمل وکړو او د دغې ورځې دپاره تیارې ونیسو.

څلورم: ای زموږ ربه! یقیناً موږ ستا د رالېږلي شوي پیغمبر په حقانیت او صداقت باندې باور کوونکي یاستو، زموږ باور د قبول مقام ته ورسوه او د خپلو عذابونو څخه ورباندې نجات راکړه.

۵_ ای پیغمبره! په دغې ورځ به نه د کفارو اعتذار مقبول وګرځي او نه به یې دنیا ته د بېرته ورتاوولو سوال ومنل شي، او دا ځکه چې:

موږ په دنیا کښې هغوی ته ښه کافي دلایل ورنازل کړي دي، ترڅو پکښې فکر وکړي او په اختیاري ایمان باندې مشرف شي، خو هغوی ورباندې خپل خانونه رانده او کاڼه اچولي دي، ته به وایې چې د هغوی په لاس کښې د ایمان راوړلو دپاره هیڅ دلیل موجودیت نه لري.

هو! که زموږ اراده وشي نو په قدرتي توګه به هر چاته هدایت ورکړو او په سمه لاره به یې روان کړو، مګر دا کار موږ نه کوو، دا ځکه چې: زما سره دا خبره فیصله او نه بدلېدونکې ده چې زه به هرومرو او ضرور د پیریانو او انسانانو څخه د دواړو د مجرمانو په مجموعې باندې دوزخ ډک کړم.

۶_ نو کله چې موږ د خپلې ارادې په مطابق د دواړو ډلو په مجرمانو باندې دوزخ ډک کړو نو په همدغه حال کښې به یې مخاطب وګرځوو چې:

الف: نو اوس د عذاب مزه وڅکئ، البته په دې سبب چې تاسو زموږ ارشادات هېر کړي وه او خپل خانونه مو ورباندې رانده او کاڼه اچولي وه.

تاسو د خپلې دغې (د قیامت د) ورځې په ملاقات باندې باور نه کاوه او د قبرونو څخه ژوندي

راپورته کېدل درته لرې او عجیب بریښېدل. نو دغه دی چې ستاسو همدغې عقیدې په سبب مونږ تاسو د خپل رحمت څخه بې برخې کړئ او په غټ مصیبت باندې مو اخته کړئ.

ب: نو نن ورځ د خپلو کړو وړو او اعمالو په سبب د دائمي عذاب مزه وڅکئ او خوند یې واخلئ.

۷_ ای پیغمبره! زمونږ په ایتونو او دلایلو باندې هغه څوک ایمان نه راوړي کومو چې ورباندې د عناد د کبله خپل ځانونه ړانده او کاڼه اچولي دي. یقیناً هغه کسان ورباندې باور کوي او ګټه ترې اوچتوي چې لاندې صفات ولري:

الف: کله چې هغوی ته زمونږ په ایتونو باندې پند ورکړی شي نو سمدستي الله ﷻ ته په سجده پرېوځي او تواضع او بندګي اختیاروي.

ب: سمدستي د خپل رب ﷻ حمد او ثناء وايي او د ټولو نواقصو او شرکیاتو څخه ورته د پاکۍ او تنزیه نسبت کوي.

ج: هغوی د خپل رب ﷻ د عبادت څخه تکبر نه کوي او ارشادات یې شاته نه ګوزاروي.

د: هغوی خپل اړخونه د ویده کېدو د ځایونو او بسترو څخه جدا کوي، ترڅو په نوافلو او د تهجد په لمونځونو سره خپل رب ﷻ وبلي او په داسې حال کښې ورته د سوال لاسونه پورته کړي چې د یو پلوه یې د عذابه ډار ېږي او د بله پلوه یې د رضامندۍ او مهربانیو اُمید کوي.

ه: په دې باندې علاوه، د خپلو هغو مالونو څخه چې الله ﷻ ورپېرزو کړي دي د خپل رب ﷻ د رضامندۍ دپاره مالي عبادت کوي او د حقدارانو حقوق نه هېروي.

۸_ نو ای پیغمبره! کوم نعمت چې د الله ﷻ د پلوه ذکرو شوو مؤمنانو ته پټ ساتلی شوی دی په هغه باندې هیڅوک نه پوهېږي، چې هغه څومره بهتر او څومره غوره دی، خو همدومره تعبیر ترې کفایت کوي چې نوموړی نعمت د داسې نعمت څخه عبارت دی په کوم باندې به چې د هغوی سترګې یخې شي.

البته دغه ممتاز نعمت هغوی ته د هغو عملونو په سبب پټ ساتلی شوی دی کوم چې هغوی په دنیا کښې دي چې د خلکو څخه یې پټ په توره شپه کښې عملي کوي.

توضیحات

۱_ په ﴿ أَءِذَا ضَلَلْنَا فِي ٱلْأَرْضِ ﴾ کښې د ﴿ أَءِذَا ﴾ کلمه په مقدر "نُبْعَثُ" پورې تعلق نیسي[1]، چې متصله راتلونکې جمله ﴿ أَءِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ ﴾ ورباندې دلالت کوي.

نو د عربیت په لحاظ یې مضمون داسې راځي چې: ایا کله چې مونږ په ځمکه کښې تیت پرک شو مونږ به بېرته راژوندي کړی شو؟ ایا مونږ به هرومرو په نوي ژوند کښې قرار ولرو؟

ملک الموت یعنې څوک؟

۲_ په ﴿ قُلْ يَتَوَفَّىٰكُم مَّلَكُ ٱلْمَوْتِ ﴾ کښې ځینو مفسرینو کرامو د ملک الموت نوم "عزرائیل"

(۱) تفسیر الکشاف ج۳ ص۵۰۹

[illegible] (۱) [illegible] دی [illegible] د [illegible] ذکر شوي [illegible]

یادونه

۳ـ [illegible] ایت کښې د ﴿[illegible]﴾ [illegible] د [illegible] الله ﷺ [illegible] کښې [illegible] تشریح [illegible]

د تلاوت سجده

۴ـ [illegible] ﴿[illegible]﴾ [illegible] د تلاوت سجده ده [illegible] (۲) [illegible]

تجافي څه معنی؟

۵ـ په ﴿تتجافى جنوبهم عن المضاجع﴾ کښې د تجافي [illegible] د تجافي [illegible] (۳)

[illegible] آیت شریف [illegible] د [illegible]

[illegible] د [illegible] د معاذ بن جبل ﷺ په روایت [illegible] حدیث کښې اشاره کړې ده او فرمایلي یې دي چې: «الصدقة تطفئ الخطيئة [illegible] ﴿تتجافى جنوبهم عن المضاجع﴾ [illegible]» (۴) یعني [illegible] د [illegible] نبي کریم ﷺ د استشهاد [illegible]

د آیت شریف ارشاد

۶ـ د ذکر شوي آیت شریف د ارشاداتو څخه دا هم [illegible] چې د تهجد [illegible]

---

(۱) روح المعاني ج۲۱ ص[illegible] [illegible]
(۲) [illegible]
(۳) روح المعاني ج۲۱ ص[illegible] [illegible]
(۴) [illegible]

نوافل) د سړي عقیده پخوي او ایمان یې قوي کوي.

د شپې د نوافلو په فایدو او ګټو کښې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «عَلَيْكُمْ بِقِيَامِ اللَّيْلِ فَإِنَّهُ دَأْبُ الصَّالِحِينَ قَبْلَكُمْ، وَإِنَّ قِيَامَ اللَّيْلِ قُرْبَةٌ إِلَى اللهِ وَمَنْهَاةٌ عَنِ الْإِثْمِ وَتَكْفِيرٌ لِلسَّيِّئَاتِ وَمَطْرَدَةٌ لِلدَّاءِ عَنِ الْجَسَدِ»[1] یعنې تاسو په قیام اللیل (د شپې په نوافلو) همیشوالي وکړئ، چې یقیناً دا د وړاندېنیو صالحانو طریقه ده (نو تاسو د هغوی په طریقه لاړ شئ)، او یقیناً قیام اللیل الله ﷻ ته د نژدېکت سبب دی، او هم د ګناه څخه منعه کوونکی دی، او د بدیو (معاصیوو) محوه کوونکی (د منځه وړونکی) دی، او (بالآخره) د لمونځ کوونکي د جسد (بدن) څخه د مرض طردوونکی (شړونکی) دی.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه ځینو مفسرینو کرامو د قیام اللیل په فضایلو کښې ښه ډېر احادیث راغونډ کړي دي[2] چې لوستل یې ګټور دي.

"قُرَّةِ أَعْيُنٍ" څه معنی؟

۷_ په ﴿ فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّآ أُخْفِيَ لَهُم مِّن قُرَّةِ أَعْيُنٍ ﴾ کښې د ﴿ قُرَّةِ أَعْيُنٍ ﴾ کلمات د [الفرقان:۷۴] ایت لاندې ښه پوره تحلیل شوي دي ـ والحمد لله ﷻ ـ، چې د خوشالیو څخه کنایه دي چې بیا تحلیلولو ته اړتیا نه ګورو، مګر د مقام په لحاظ لاندې حدیث شریف ورباندې اضافه کوو:

نبي کریم ﷺ د ابو هریره ؓ په روایت په یوه قدسي حدیث کښې د الله ﷻ څخه حکایت کوي چې: «أَعْدَدْتُ لِعِبَادِي الصَّالِحِينَ مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ»[3] یعنې الله ﷻ فرمایلي دي چې: ما د خپلو صالحینو بندګانو دپاره داسې نعمتونه تیار کړي (او پټ مې ورته ساتلي دي) چې نه سترګو لیدلي دي، او نه غوږونو اورېدلي دي، او نه یې د کوم بنیادم په زړه کښې خطور کړی دی (نه د چا په زړه کښې تېر شوي دي).

بیا ابو هریره ؓ ذکر شوی ایت شریف د استشهاد په توګه قرائت کړ.

﴿ أَفَمَن كَانَ مُؤْمِنًا كَمَن كَانَ فَاسِقًا ۚ لَّا يَسْتَوُۥنَ ﴿١٨﴾ أَمَّا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ فَلَهُمْ جَنَّٰتُ ٱلْمَأْوَىٰ نُزُلًۢا بِمَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿١٩﴾ وَأَمَّا ٱلَّذِينَ فَسَقُوا۟ فَمَأْوَىٰهُمُ ٱلنَّارُ ۖ كُلَّمَآ أَرَادُوٓا۟ أَن يَخْرُجُوا۟ مِنْهَآ أُعِيدُوا۟ فِيهَا وَقِيلَ لَهُمْ ذُوقُوا۟ عَذَابَ ٱلنَّارِ ٱلَّذِى كُنتُم بِهِۦ تُكَذِّبُونَ ﴿٢٠﴾ وَلَنُذِيقَنَّهُم مِّنَ ٱلْعَذَابِ ٱلْأَدْنَىٰ دُونَ ٱلْعَذَابِ ٱلْأَكْبَرِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٢١﴾ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن ذُكِّرَ بِـَٔايَٰتِ رَبِّهِۦ

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۹۵
(۲) تفسیر البغوي ج۳ ص۵۰۱؛ تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۴۵۹؛ تفسیر المظهري ج۷ ص۲۷۴
(۳) صحیح البخاري ج۲ ص۷۰۴

﴿ثُمَّ أَعْرَضَ عَنْهَا ۚ إِنَّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ مُنتَقِمُونَ ﴿٢٢﴾﴾

[۱۸] ایا نو هغه څوک چې مؤمن وي د هغه چا غوندې دی چې فاسق وي (له د شریعت د حکمونو څخه وتلی وي)؟ (نه) دوی په مرتبه کې یو له بل سره برابر نه دي.

[۱۹] هر چې هغه کسان دي چې ایمان یې راوړی دی او نېک عملونه یې کړي دي نو د دوی لپاره د اوسېدلو جنتونه دي، په داسې حال کې چې (دا) ورکړه د هغو عملونو په بدل کې ده چې دوی به کول.

[۲۰] او هر چې هغه کسان دي چې فسق یې کړی (له شریعت او حکمونو څخه وتلي دي) نو د هغوی د اوسېدو ځای اور دی.

هر کله چې اراده وکړي چې له هغه (اور) څخه ووځي نو بېرته به په هغه کې ورګرځول شي، او ورته به وویل شي: د هغه اور عذاب وڅکئ چې تاسې به یې دروغ ګڼل.

[۲۱] او خامخا ضرور به موږ دوی ته د نږدې (دنیوي) عذاب څخه مخکې له لوی عذاب (اخروي عذاب) څخه ورڅکوو، ښایي چې دوی راوګرځي.

[۲۲] او د هغه چا څخه زیات ظالم څوک دی چې ورته پند ورکړل شي د خپل رب په آیتونو سره بیا وروسته مخ وګرځوي (اعراض وکړي)؟ یقیناً موږ له مجرمانو (ګناهګارو) څخه انتقام اخیستونکي یو.

ارتباط او مطالب خلاصه

د وړاندې ایتونو مضمون د قیامت د ورځې په څه حالاتو باندې مشتمل و، او په دې ایتونو کې د یو پلوه د دغې ورځ ضرورت ته اشاره شوې ده او د بل پلوه د پرتلې په توګه د مؤمنانو او کافرو اخروي نتایج هم شرحه شوي دي چې حاصل یې داسې رااخېژي.

ای پیغمبره! په خپل امت باندې د قیامت د ورځې په ارتباط لاندې مطالب قرائت کړه.

۱- د قیامت د ورځې قیام د حکمت غوښتنه ده چې دنیا باید ضرور په پای ته ورسي، د حسابونو تصفیه وکړي. که بالفرض د قیامت ورځ قائمه نه شي او د قبرونو څخه مړي بېرته د محاسبې دپاره راژوندي نه کړل شي نو بیا به دا لازمه راشي چې مؤمن او کافر به یو برابر شي. او دا ځکه چې په دې تقدیر به مؤمنانو ته د ایمان مکافات ورنه کړل شي او کافر به د خپلو کفریاتو مجازات ونه ګوري.

نو ایا موږ هغه څوک چې ایمان یې راوړی وي د هغه چا غوندې وګرځوو چې فسق یې غوره کړی وي او د توحید د حق څخه بالکل وتلی وي؟ ایا موږ دغه دواړه د نتایجو په لحاظ یو برابر وګرځوو؟

دا کار هیڅکله نه شي کېدلی او هیڅکله دغه دواړه ډلې سره یو ترازو نه شي برابرېدلی. نو

۲- ذکر شوې دواړه ډلې یو ترازو بېلې او جدا دي چې لږ څه تفصیل یې دا دی:

الف: هغه کسان کوم چې ایمان راوړی دی او نېک او صالح عملونه یې کړي دي، نو د همدوی دپاره د اوسېدانې ځای جنت دی.

د دې دپاره چې د دوی د ایمان او صالح عمل قدرداني وشي، نو جنت ته به د معززو مېلمنو په حیث ځکه ورداخل شي چې دوی دي چې په دنیا کښې نېکه طریقه او لاره عملي کوي.

ب: بالمقابل هغه کسان کوم چې د اسلامي چوکاټ څخه وتلي دي او کفر یې غوره کړی دي، نو د دوی د اوسېدانې ځای دوزخ دی ترڅو د خپلو کړو وړو نتیجه په خپلو سترګو وګوري.

ج: دغه کفار به په دوزخ کښې په دائمي توګه پراته وي، بلکې هر کله چې ورته د وتلو خیال پیدا شي او د وتلو په لټه کښې ولوېږي نو سمدستي به د دوزخ په منځکښې بېرته ورګوزار کړی شي او د وتلو آرزو به یې د خاورو سره برابره کړی شي.

د: په عین حال کښې به ورته د تحقیر په توګه وویلی شي چې: ای کفارو! تاسو نن ورځ د دوزخ د هغه عذاب مزه وڅکئ کوم چې تاسو به یې په دنیا کښې تکذیب کاوه، او دروغ به درته برېښېده.

۳_ ای پیغمبره! هرومرو او ضرور به مونږ کفارو ته د لوی عذاب (أخروي عذاب) څخه وړاندې د حقیر عذاب (دنیاوي عذاب) څخه هم څه ناڅه عذاب ورڅکو او پرې مبتلا به یې کړو. شاید چې هغوی د کفریاتو څخه لاس واخلي او سمه عقیده خپله کړي او هم په لوی عذاب باندې د اخته کېدلو څخه خپل ځانونه بچ کړي.

۴_ خو د دې سره-سره په کفارو کښې داسې غټ-غټ ظالمان شته چې په دنیاوي عذاب باندې بې هم عقل سر ته نه ورځي او عبرت ترې نه اخلي.

نو د هغه چا څخه دېر زیات ظالم بل څوک دی کوم ته چې د خپل رب ﷻ په دلایلو او قدرتي نښو باندې پند ورکړی شي، خو هغه ترې اعراض کوي او عبرت او ګټه ترې نه اوچتوي؟

نو د همدې کبله مونږ پرته له شکه د دغسې مجرمانو څخه انتقام اخستونکي یاستو، او دوی ته په جرمونو او کفریاتو باندې سزا ورکوونکي یاستو.

توضیحات

۱_ د ﴿ أَفَمَن كَانَ مُؤْمِنًا كَمَن كَانَ فَاسِقًا ﴾ الآیة مضمون د قرآن کریم په نورو ایتونو کښې هم نازل شوی دی، لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ أَمْ نَجْعَلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَالْمُفْسِدِينَ فِي الْأَرْضِ أَمْ نَجْعَلُ الْمُتَّقِينَ كَالْفُجَّارِ ﴾ [ص:۲۸] ایا مونږ هغه کسان په ځمکه کښې د فساد اچوونکو غونډې وګرځوو کومو چې ایمان راوړی دی او نېک (صالح) عملونه یې کړي دي؟ ایا مونږ متقیان د فاجرانو غونډې ورګرځوو؟ (چې د قیامت ورځ قائمه نه کړو او د حساباتو تصفیه پرېږدو)؟

ب: الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ أَن نَّجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَاءً مَّحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ ۚ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴾ [الجاثیة:۲۱] یعنې ایا هغه کسان ګومان

کوم کوم چې بدي، کفر یا ... کسب کوي، چې څوک به یې د هغو کسانو غوندې وګرځوو کوم چې ایمان راوړی دی او نیک (صالح) عملونه یې کړي دي، چې د دوی ژوند او مرګ به برابر شي؟ څومره بد حکم دی کوم چې دوی یې کوي، دغه د حسابونو د تصفیې ورځ په قیامت به شي او بد او ښه به په یو بل برابر نه شي؟

ځ الله ﷻ فرمایي چې: ﴿لَا يَسْتَوِي أَصْحَابُ النَّارِ وَأَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمُ الْفَائِزُونَ﴾ [الحشر: ۲۰] یعنې د الله ﷻ په نزد د اور ملګري او د جنت ملګري دواړه برابر نه دي، د جنت ملګري همدوی به قیامت په ورځ کامیاب دي او هغوی د ناکامۍ سره مخامخ کېدونکي نه دي.

ادنی عذاب کوم عذاب دی؟

۲ـ په ﴿وَلَنُذِيقَنَّهُم مِّنَ الْعَذَابِ الْأَدْنَىٰ دُونَ الْعَذَابِ الْأَكْبَرِ﴾ کښې د ﴿الْعَذَابِ الْأَدْنَىٰ﴾ کلمه علماوو کرامو په متعددو معناوو باندې تفسیر کړې ده[1]، مګر کومه معنی چې د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روایت شوې ده[2] او تقریباً په نورو معناوو باندې مشتمله ده، هغه دا ده چې ادنی عذاب د دنیاوي عذاب معنی ورکوي لکه مرضونه، مصیبتونه، آفتونه او نور هغه شیان په کومو باندې چې الله ﷻ بندګان د دې دپاره مبتلا کوي ترڅو رب ﷻ ته راجع او د ګناهونو څخه توبه تائب شي او اکبر عذاب د اخروي عذاب څخه عبارت دی.

سوال جواب

۳ـ که څوک وایي چې د څه حکمت په بنیاد په ذکر شوي ایت شریف کښې "الأدنی ـ الأبعد" یا "الأکبر ـ الأصغر" نازل نه کړی شو، ترڅو د دوه وو ضدینو په نزول سره د دنیاوي عذاب او اخروي عذاب مقایسه په ښه واضحه توګه متحققه شوې وی؟

موږ وایو چې: ځینو علماوو کرامو ویلي دي چې په دې ډول نزول کښې د تشریف زیاتوالی زیادت ملحوظ دی[3] او دا ځکه چې په "الأدنی، الأصغر" کښې د "الأدنی" کلمه په زیات تشریف دلالت کوي چې د قریب او نژدېکت معنی پکښې پرته ده، او په "الأکبر، الأبعد" کښې د "الأکبر" کلمه همدغه مفهوم بهتر اداء کوي، چې د لرې عذاب څخه لوی عذاب ډېر خوفناک دی.

خو بهتره داسې بریښي ـ والله ﷻ اعلم ـ چې د ذکر شوو دواړو کلمو په ذکر سره د هغو دواړو اضدادو ته هم اشاره شوې ده، ځکه وایي چې هر ضد په بل ضد باندې دلالت کوي.

نو په وایي چې ایت شریف داسې نازل شوی دی چې "من العذاب الأدنی الأصغر دون العذاب الأکبر"

---

(۱) زاد المسیر ج۶ ص۱۷۴

(۲) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۴۶۴، الدر المنثور ج۶ ص۵۵۳

(۳) روح المعاني ج۲۱ ص۱۳۵

الأبعد: يعني كفارو ته به مونږ هرومرو د لوی لرې عذاب څخه وراندې، نژدې وړوکی عذاب وروڅکو.

د دې ډول نزول یو نظير وراندې ـ د الله ﷻ په توفيق ـ د نبي څېړنې سره تېر شوی دی، چې: ﴿وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ﴾ [النحل: ۸۱] يعني الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ستاسو دپاره يې كميسونه ګرځولي (پيدا كړي) دي چې تاسو د ګرمی (او يخنی) څخه ساتي.

﴿وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَٰبَ فَلَا تَكُن فِى مِرْيَةٍ مِّن لِّقَآئِهِۦ ۖ وَجَعَلْنَٰهُ هُدًى لِّبَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ﴿٢٣﴾ وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا ۖ وَكَانُوا بِـَٔايَٰتِنَا يُوقِنُونَ ﴿٢٤﴾ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٢٥﴾﴾

[۲۳] او بې شكه مونږ موسى ﷺ ته كتاب (تورات) وركړی وه نو ته د خپل كتاب (قرآن كريم) د پيوستون (وحې) څخه په شك كښې مه پرېوځه.

او مونږ هغه (د موسى ﷺ كتاب) د بني اسرائيلو دپاره هدايت ګرځولی وه (لكه چې ستا د قوم دپاره مو قرآن كريم هدايت ګرځولی دی).

[۲۴] او مونږ د بني اسرائيلو څخه (د تورات په ذريعه ځيني كسان داسې) امامان ګرځولي وه (جوړ كړي وه) چې زمونږ په امر به يې (خلكو ته) لاربښودانه كوله، (البته) كله چې هغوی صبر وكړ (او په خپل كتاب كلک شوه)، او وه چې زمونږ په ايتونو سره يې په دوامداره توګه باور او يقين ساته.

[۲۵] يقيناً ستا رب ﷻ همدی ﷻ به د خلكو ترمنځ د قيامت په ورځ په هغو (قضاياوو) كښې (حقې) فيصلې وكړي، په كومو كښې چې (نن ورځ) خلک دي چې اختلاف (پكښې) كوي (او د عناد د كبله حق او حقيقت ته غاړې نه ږدي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ايتونو كښې د بعث الموت د اثبات څخه وروسته د يو پلوه نبي كريم ﷺ ته تسلي وركړه شوې ده، چې د كفارو په كافر پاتې كېدلو باندې مه غمژن كېږه، او د بل پلوه ورته پكښې زيری وركول كېږي چې د دې كتاب (قرآن كريم) په ذريعه به ستا اُمت په دنيا كښې امامان او مقتدايان وګرځي. چې حاصل يې داسې راځېژي:

ای پيغمبره! څرنګه چې تا خپل دعوتي امت د ډېرو دلايلو په وړاندې كولو سره دعوت كړه، خو عنادي كفار د خپل عناد څخه رابښكته نه شوه چې ستا دعوت قبول كړي، نو د خپل خان د تسلی دپاره لاندې مطالب قرائت كړه:

۱ ـ مونږ يقيناً موسى ﷺ ته كتاب وركړی وه چې تورات نومېده، دا كتاب د هغه جنس څخه وه كوم چې د الله ﷻ د پلوه پيغمبرانو ته وركول كېږي. همدا كتاب مو د بني اسرائيلو دپاره هدايت ګرځولی وه چې د هغوی دپاره يې په دنياوي او اُخروي كارونو كښې د مشال مثال درلود.

د همدغه الهي کتاب د جنس څخه مو تاته هم کتاب درکړی دی چې قرآن کریم نومېږي، دا (قرآن کریم) داسې کتاب دی چې خپل خان پخپله په اثبات رسوي او په حقانیت کښې يې هيڅ شک او شبه نشته.

نو په همدې اساس، ته د خپل کتاب د ملاقات او پیوستون (وحې) څخه په يوه وره شبهه کښې هم مه کېږه، او نه دې پکښې بل څوک شبهه کوي.

نو لکه چې د بني اسرائيلو دپاره هغه کتاب مشال وه ستا د أمت دپاره دا کتاب مشال او څراغ دی.

۲ـ د بني اسرائيلو څخه مونږ د ورکړی شوي کتاب په ذريعه د وخت امامان جوړ کړه، چې زمونږ په امر به يې په همدغه کتاب سره حقې لارې ته دعوت چلاوه، يا په بل عبارت. خپنو به د پیغمبرانو په صفت د دعوت سلسله تعقيبوله او خپنو به د دعاة الى الخير په حيث په همدې لاره کښې زيار او کوښښ کاوه. البته د دنيا امامت د هغوی هغه وخت په برخه شو کله چې هغوی په خپل کتاب باندې کلک شوه او د جنایاتو څخه يې صبر خپل کړ.

او په دې باندې علاوه، هغوی زمونږ په ایتونو باندې خپل باور او يقين ته ادامه ورکوله.

نو که ستا أمت په خپل کتاب (قرآن کریم) باندې کلک شي او کلکه عقیده وربانديې وساتي، نو په دې زمانه کښې به امامت د همدوی په برخه شي او همدوی به د دعوت الى الخير مشران جوړ شي.

۳ـ ای پیغمبره! په ذکر شوي بشارت باندې علاوه، د دې کبله هم د عنادي کفارو په کافر پاتې کېدلو باندې مه غمژن کېږه چې داسې ورخ هرومرو راتلونکې ده چې ستا رب ﷻ به په همدغې ورځ کښې د ټولو خلکو ترمنځ د هغو شیانو په هکله حقې فيصلې وکړي په کومو کښې چې نن ورځ همدوی په اختلاف او شقاق باندې اخته دي؛ هلته به ورته ستا صداقت بنه پوره څرگند شي خو څه گټه به ورته ونه شي رسولی.

توضیحات

۱ـ که څوک وايي چې: په ﴿ فَلَا تَكُن فِي مِرْيَةٍ مِّن لِّقَآئِهِ ﴾ کښې د ﴿ لِقَآئِهِ ﴾ ضمير څه شي ته راجع دی؟

مونږ وايو چې: د دغه ضمير د مرجع په تعين کښې علماوو کرامو متعدد اقوال کړي دي[۱]. د مثال په توگه:

الف: خېنې وايي چې نوموړی ضمير (موسی ﷺ) ته راجع دی[۲]، او مصدر خپل مفعول ته مضاف دی (فاعل يې حذف دی چې د نبي کريم ﷺ څخه عبارت دی).

نبي کريم ﷺ خو د موسی ﷺ سره د معراج په شپه ملاقات کړی وه چې د همده ﷺ په مشوره يې څو کرته د الله ﷻ په حضور کښې د تخفيف عرض وړاندې کړ، چې په نتيجه کښې الله ﷻ د

(۱) تفسير المظهري ج۷ ص۲۷۷؛ تفسير تيسير الرحمن ج۲ ص۱۵۲

(۲) تفسير البغوي ج۳ ص۵۰۲؛ المحرر الوجيز ج۱۲ ص۴۱؛ تفسير ابن كثير ج۳ ص۴۶۲

خپلې مهربانۍ د مخې پنځوس لمونځونه پنځو لمونځونو ته رانښکته کړه[1].

نو حاصل به يې داسې راخېژي چې: تا د موسى ﷺ سره د معراج په شپه په حقه ملاقات کړی وه، ته په دغه ملاقات کښې هيڅ شک او تردد مه کوه.

ب: په ﴿لِقَآئِهِ﴾ کښې ضمير ﴿ٱلۡكِتَٰبَ﴾ ته راجع دی[2] او مصدر خپل مفعول ته مضاف دی او فاعل يې حذف دی چې د موسى ﷺ څخه عبارت دی). يعنې ته په دې کښې شک او تردد مه کوه چې موسى ﷺ خپل کتاب سره ملاقي شو او په حسن قبول سره يې قبول کړه.

ج: ذکر شوی ضمير ﴿ٱلۡكِتَٰبَ﴾ ته راجع دی خو د "مِثْل" کلمه ورسره مقدره ده[3]، ته به وايې چې داسې "لِقَاءِ مِثْلِهِ" نازل شوی وي. يعنې ته په دې کښې څه شک مه کوه چې ته هم د موسى ﷺ د کتاب غوندې د يوه کتاب سره ملاقي شوی يې او درکړی شوی دی.

تبصره

٢_ که څه هم ذکر شوي جوابونه واقعيت لري او په حقانيت کښې يې څه شک او تردد نشته مګر د تفسير په حيث يې منل ډېر سخت او غير متبادر دي. مونږ ته بهتره برېښي چې ذکر شوی ضمير ﴿ٱلۡكِتَٰبَ﴾ مطلق الهي کتاب ته راجع شي، چې تورات او قرآن بلکې ټولو اسماني کتابونو ته شامل دی، او ټول يې مصداقات دي.

نو حاصل به داسې راوخېژي چې: مونږ موسى ﷺ ته اسماني کتاب ورکړی وه، او تاته مو هم اسماني کتاب درکړی دی، نو ته د خپل کتاب په پيوستون او ملاقات کښې شک او تردد مه کوه، او خپل باور ته ورباندې ادامه ورکړه، که نور څوک پکښې شک کوي نو هغوی پوهېږي او کار يې.

زمونږ د جواب يو نظير په [الشعراء:٥٧] ايت کښې د ښې پوره شرحې سره تېر شوی دی ـوالحمد لله ﷻ على ذلک، نو هيله ده چې هلته يو ځل مراجعه وکړی شي.

پوښتنې او جوابونه

٣_ زمونږ د جواب په بنياد د سړي په ذهن کښې لاندې پوښتنې تېرېدلی شي:

الف: ايا نبي کريم ﷺ د خپل کتاب په حقانيت کښې څه شک درلوده چې الله ﷻ ورته توصيه وکړه چې شک پکښې مه کوه؟

مونږ وايو چې: د دغې پوښتنې جواب د [يونس:٩٤] ايت لاندې په ډېره خوندوره او مزه ناکه طريقه ليکلی شوی دی ـوالحمد لله ﷻ على حسن توفيقه، هيله ده چې هملته مراجعه وکړی شي.

ب: بله پوښتنه دا ده چې: د "لِقَاء" کلمه خو اکثره د قيامت د ورځې په هکله استعمالېږي، د کتاب په هکله خو اکثره هغه کلمات استعمال شوي دي کوم چې د "نُزُول" د کلمې سره تړاو لري، او

(١) صحيح البخاري ج١ ص٤٧٢؛ صحيح مسلم ج١ ص٩١
(٢) زاد المسير ج٦ ص١٧٧
(٣) تفسير الكشاف ج٣ ص٥١٦

یا ورباندې د "وَحْيٌ" کلمه دلالت کوي. نو پوښتنه دا ده چې ایا د دغه ایت نظیر په بل ایت کښې چرته شته چې د ذکر شوي مصدر (لقاء) متعلقات د قرآن کریم په ارتباط استعمال شوي وي؟
مونږ وایو چې: د ذکر شوي مصدر متعلقات د قرآن کریم په نورو ایتونو کښې استعمال شوي دي. د مثال په توګه الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ إِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا ﴾ [المزمل:۵] یعنې یقینًا مونږ به ډېر ژر په تاباندې درروند قول (قرآن کریم) ؛ وحې په ذریعه درواچوو (او درسره به یې پیوسته کړو نو خپل ځان ورته چمتو کړه).

د ایت شریف اشاره

۴ـ د ﴿ وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا ﴾ څخه د اشارې په توګه نبي کریم ﷺ ته بشارت ورکړی شوی دی چې: د دې قرآن کریم په ذریعه به ستا د اُمت څخه د نړۍ امامان جوړ شي.
او هم پکښې کفار په غوږ وهلی شوي دي چې تاسو د قرآن کریم د پرمختګ مخه نه شئ بندولی لکه چې فرعونیانو د تورات د پرمختګ مخه بنده نه کړی شوه؛ نو د عناد څخه لاس واخلئ او د فوائدو څخه یې ګټه پورته کړئ.
په همدې مضمون باندې په بل ایت کښې صراحت شوی دی چې: ﴿ وَإِنَّهُ لَذِكْرٌ لَكَ وَلِقَوْمِكَ ﴾ [الزخرف:۴۴] یعنې یقینًا دا قرآن کریم ستا دپاره او ستا د قوم دپاره د ذکر (په شرف او عزت سره د یادونې) سبب دی.

﴿ أَوَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَبْلِهِم مِّنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ فِي مَسَاكِنِهِمْ ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ ۖ أَفَلَا يَسْمَعُونَ ﴿٢٦﴾ أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَسُوقُ الْمَاءَ إِلَى الْأَرْضِ الْجُرُزِ فَنُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا تَأْكُلُ مِنْهُ أَنْعَامُهُمْ وَأَنفُسُهُمْ ۖ أَفَلَا يُبْصِرُونَ ﴿٢٧﴾ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا الْفَتْحُ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٨﴾ قُلْ يَوْمَ الْفَتْحِ لَا يَنفَعُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِيمَانُهُمْ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ ﴿٢٩﴾ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَانتَظِرْ إِنَّهُم مُّنتَظِرُونَ ﴿٣٠﴾ ﴾

[۲۶] (کفار په خپل عناد کلک دي) او ایا دوی ته دې (خبرې) لار ونه ښودله چې مونږ د دوی څخه پخوا څومره ډېر هلاک کړي دي (البته) د (پخوانیو) پېړیو څخه (لکه عادیان، ثمودیان او نور) حال دا چې دوی د هغوی په استوګنځایونو کښې ګرځي (راګرځي).
یقینًا په دغه (کار) کښې ډېر عظیم الشان دلایل (پټ) دي.
ایا نو کفار (دغې خبرې ته) غوږ نه نیسي؟ (باید چې غوږ ورته کېږدي).
[۲۷] (کفار په عناد کلک دي، او ایا دوی نه ګوري چې یقینًا مونږ بې ګیا ځمکې ته (د باران یا

ویالو په ذریعه) اوبه ورسوق کوو (وربهوو)، نو په همدې اوبو سره (ترې) مونږ کښتونه (نباتات) راوباسو، چې د دوی څاروي ترې (روزي) خوري، او پخپله دوی (هم ترې د روزۍ استفاده کوي). ایا نو دوی نه ګوري (یا دوی بصیرت نه لري).

[۲۸] او کفار وايي چې: دغه فیصله (د فیصلې ورځ قیامت) به کله وي که تاسو (په خپله خبره کښې) رښتیني یاست (نو وخت یې راته وټاکئ).

[۲۹] (ته ورته) ووایه چې: د فتحې په ورځ به هغو کسانو ته د دوی ایمان ګټه ونه رسوي کومو چې (نن ورځ) کفر غوره کړی دی (او وربانديې کلک دي)، او نه به دوی ته مهلت ورکړی شي (او نه به یې عذاب څه وروسته کړی شي).

[۳۰] نو (ای پیغمبره!) د دوی څخه مخ واړه وه (او ناندرۍ ورسره مه وهه)، او (خپل نصرت ته) منتظر اوسه، یقینًا کفار هم انتظار کوونکي دي (البته خپلې بدې ورځې ته او ستا مرګ ته).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د مشرکانو د هغې پوښتنې په ارتباط څه مطالب نازل شوي دي، کومه به چې هغوی د وړاندېنې متصل ایت په تړاو د استهزاء او مسخرو په توګه مطرحه کوله، هغه دا چې د فیصلې ورځ به کله تحقق مونده کړي، چې تاسو وربانديې مونږ ډاروئ، کله چې تر اوسه متحققه نه شوه نو معلومه ده چې د هغې ورځې راتلل دروغ دي. نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د عنادي کفارو د استهزایي پوښتنې په ارتباط لاندې مطالب قرائت کړه چې د قیامت تر ورځې پورې عنادیانو کفارو ته جواب وګرځي:

۱ـ ایا عنادي کفار په خپل عناد باندې کلک دي او د خپل عقل څخه کار نه اخلي چې د عناد مخنیوی یې وکړي. یا په بل عبارت: ایا دوی ته دې خبرې حقه لاره ونه ښودله چې مونږ د دوی څخه وړاندې څومره ډېر قومونه هلاک کړي دي، حال دا چې دوی د هغوی په ورانو او ویجاړو مساکنو باندې په خپلو سفرونو کښې تېرېږي راتېرېږي؟

هغوی هم د دوی غوندې عنادیان وه چې همدا عناد یې د هلاکت سبب شو، ایا دوی ته د هلاکت خطر نشته؟

یقینًا د پخوانیو قومونو په دغو کنډوالو مساکنو او په هلاکت کښې ډېر لوی او عظیم الشان عبرتي دلایل پراته دي، البته چې عبرت ترې دوه ډوله خلک اخستلی شي چې:

الف: څوک چې د خپلو عقلونو څخه کار اخلي.

ب: څوک چې د پیغمبر خبرې او دعوت ته غوږ ږدي.

څرنګه چې ستا د زمانې عنادې کفار د خپلو عقلونو څخه کار نه اخلي نو ایا دوی دعوت ته هم غوږ نه ږدي؟

۲ـ عنادي کفار خو د پخوانیو هلاکو شوو قومونو څخه عبرت نه اخلي، نو دوی ته په کار دي

چې په خپل چاپیریال کښې فکر وکړي او د قیامت د ورځې قیام په مسخرو سره ونه نیسي. د مثال په توګه:

الف: ایا دوی نه ګوري او علم نه لري چې یقیناً یوازې همدا مونږ وچې کلکې بې زراعته ځمکې ته د اسمان د پلوه اوبه ورسوق کوو (وربهوو).

ب: نو په دغو اوبو سره د ذکرې شوې ځمکې څخه نبات رازرغونوو چې د همدغو نباتاتو څخه د دوی څاروي او هم دوی پخپله خوراک کوي، او د غذاوو کار ترې اخلي

ج: نو ایا دوی دومره بصیرت او هم د سترګو رڼا نه لري ترڅو پوه شي چې هغه اقدس ذات چې د وچې کلکې ځمکې څخه نباتات رازرغونوي هغه د همدې ځمکې څخه مړي هم ژوندي راپورته کولی شي.

۳ـ ای پیغمبره! د عنادي کفارو عنادي او استهزایي پوښتنه دا ده چې دوی ستا په شمول ټول مؤمنان مخاطب ګرځوي او ورته وایي چې: دغه د فیصلې ورځ به کله تحقق مونده کړي؟ که تاسو په خپله خبره کښې رښتیني یاست نو د راتللو وخت یې وټاکئ.

۴ـ نو ته په جواب کښې ووایه چې:

الف: په دغې ورځ کښې به کفار په نوموړې ورځ باندې عقیده او باور وکړي چې دا حقه ده، خو ایمان به ورته هیڅ ګټه ونه شي رسولی چې نن ورځ ورباندې باور نه کوي او د ایمان راوړلو په عوض وربورې خندنی کوي.

ب: په دغې ورځ کښې به کفار مهلت وغواړي خو هیڅ مهلت به ورنه کړی شي او نه به بېرته دنیا ته د دوی غوښتنه قبوله کړی شي.

۵ـ ای پیغمبره! د ذکرو شوو عنادي کفارو څخه خپل مخ واړه وه او ناندرۍ، ورسره مه وهه (فقط خپل دعوت ته ترخپلې وسې ادامه ورکړه)، بالآخره ته همدې ته منتظر اوسه چې تاته ورباندې خپل رب ﷻ بری درکړي او ورباندې غالب وګرځې.

یقیناً هغوی هم ستا مغلوبیت ته انتظار کوونکي دي او ورته په تمه ناست دي، خو هیڅکله به په دغې آرزو کښې کامیاب نه شي، همدارنګه ذکر شوي کفار خپل هلاکت ته منتظر دي خو شعور ورباندې نه لري، چې د هلاکت په لور روان دي.

توضیحات

۱ـ په ﴿ أَنَّا نَسُوقُ ٱلْمَآءَ إِلَى ٱلْأَرْضِ ٱلْجُرُزِ ﴾ کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

الف: د ﴿ نَسُوقُ ﴾ کلمه د "سَوْق" ـ لکه "ضَرْب" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې په دې مقام کښې د اوبو د بهولو معنی ورکوي[۱]. دا کار په لاندې دوه وو ډولونو سره صورت نیسي:

اول: چې د اوربښت څخه د که وریخ کوم وطن ته رابښکودله شي او هلته ترې باران وورولی شي.

---

[۱] روح المعاني ج۲۱ ص۱۳۹

دوهم: چې سيندونه او نهرونه د يو ځاى څخه بل ځاى ته وغزولى شي او هلته ورباندې ځمكه خړوبه وګرځولى شي.

ب. د ﴿ ٱلْجُرُزِ ﴾ كلمه مفرده ده چې په "أجْرَاز" سره جمعه كيږي، دغه كلمه د لغت كتابونو په متعددو معناوو سره معنى كړې ده[۱] لكه:

اول: هغه ځمكه چې نباتات نه زرغونوي، ته به وايې چې نباتات يې خوړلي دي.

دوهم: هغه ځمكه چې د هغې نباتات څارويو او ساكښانو خوړلي وي، او هيڅ نبات يې په مخ باندې پاتې نه وي.

دريم: هغه ځمكه چې هغې ته باران نه وي رسېدلى او وچه كلكه پرته وي.

په دې مقام كښې ذكرې شوې معناوې سره څه منافات نه لري نو كه ټولې د بدليت په لحاظ واخستلى شي او يا د ﴿ ٱلْجُرُزِ ﴾ څخه "ما يطلق عليه الجرز" مراد كړى شي، هيڅ باک يې نشته.

د "الْفَتْحُ" څخه كومه فتحه مراده ده؟

۲_ په ﴿ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا ٱلْفَتْحُ ﴾ كښې د ﴿ ٱلْفَتْحُ ﴾ كلمه علماوو كرامو په متعددو معناوو سره تفسيره كړې ده[۲]، خو كومه معنى چې ترې مونږ ته په دې مقام كښې په زړه پورې برېښي او د وراندېنيو ايتونو سره ښه پوره پيوند اخلي، هغه دا ده چې دلته ترې د قيامت ورځ مراده شي.

يعني اى پيغمبره! ته كفارو ته ووايه چې د قيامت په ورځ نه ستاسو ايمان قبليږي او نه به تاسو ته هلته څه مهلت دركړى شي.

په بل ايت كښې په همدې مضمون باندې تقريبًا صراحت كړى شوى دى چې: ﴿ قُلْ يَجْمَعُ بَيْنَنَا رَبُّنَا ثُمَّ يَفْتَحُ بَيْنَنَا بِٱلْحَقِّ ﴾ [سبأ: ۲۶] يعني ورته ووايه چې مونږ او تاسو به ټول زمونږ رب ﷻ (د قيامت په ورځ) راغونډ كړي بيا به ستاسو په شمول زمونږ په منځكښې په حقه فيصله وكړي.

سوال جواب

۳_ كه څوک وايي چې: په دې كښې څه مطلب وه چې په ﴿ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴾ كښې مؤمنانو ته د كفارو خطابه راحكايت كړى شوه، ايا ذكره شوې پوښتنه يوازې نبي كريم ﷺ ته نه وه راجع شوې؟

مونږ وايو _والله ﷻ أعلم_ چې: كفارو به ذكره شوې پوښتنه د دې دپاره ټولو مؤمنانو ته راجع كړې وي، ترڅو هغوى ته د قيامت په ورځ كښې شک ورواچوي، په اصطلاح د هغوى د شيطانت مطلب وه خو الحمد لله ﷻ اغيزمن واقع نه شو.

د "السَّجْدَة" سورت د الله ﷻ په توفيق ختم شو، د الله ﷻ څخه نور توفيق هم غواړو.
نېټه: ۱۴۲۱/۸/۹ هـ ق - ۱۳۷۹/۸/۱۵ هـ ش.

---

(۱) لسان العرب ج۵ ص۳۱۷

(۲) زاد المعاد ج۶ ص۱۷۸؛ اضواء البيان ج۶ ص۵۰۸

العنكبوت (۲۹)

الروم (۳۰)

لقمان (۳۱)

